พุทธวจน

๒

อริยสัจจากพระโอษฐ์

ภาคต้น

วัดนาป่าพง

พุทธวจน

๒

อริยสัจจากพระโอษฐ์

ภาคต้น

พุทธวจน ๒

อริยสัจจากพระโอษฐ์ (ภาคต้น)

เลขมาตรฐานประจำหนังสือ ๙๗๘-๙๗๔-๓๐๐-๐๙๕-๙

จัดทำโดย มูลนิธิพุทธโฆษณ์ (เวบไซด์ www.buddhakos.org)
ร่วมกับ คุณณัฏฐนันท์ ฉวีวงษ์ และศิษย์วัดนาป่าพง
โดยเจตนา *ร่วมเผยแผ่คำสอนและ ธรรมวินัย ที่ถูกต้อง*
ตามพุทธประสงค์ เพื่อความไม่เสื่อมของพระพุทธศาสนา

พิมพ์ครั้งที่ ๑ มิถุนายน ๒๕๕๒ จำนวน ๔,๐๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๒ กันยายน ๒๕๕๒ จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม

ดำเนินการพิมพ์ บริษัท คิว พริ้นท์ แมเนจเม้นท์ จำกัด
โทรศัพท์ ๐-๒๘๐๐-๒๒๙๒, โทรสาร ๐-๒๘๐๐-๓๖๔๙

คำอนุโมทนา

ขออนุโมทนา ในกุศลเจตนาครั้งนี้ เป็นอย่างยิ่ง ที่จะได้สร้างเหตุปัจจัย อันเป็นไปเพื่อความเจริญ และความมีอายุยืนยาวแห่งพุทธวจน ด้วยการสืบสายถ่ายทอดคำสอนที่ออกจากพระโอษฐ์ของพระองค์เอง ในส่วนอริยสัจสี่ อันเป็นชั้นโลกุตตระ สู่เทคโนโลยีอนาคต สมดังพุทธประสงค์ ที่ต้องการให้มีผู้นำคำสอนของพระองค์ไปศึกษาประพฤติปฏิบัติ เพ่งพิสูจน์ข้ออรรถข้อธรรม เพื่อให้เห็นแจ้งเป็นปัจจัตตัง และขยันในการถ่ายทอดบอกสอนกันรุ่นต่อรุ่น สืบ ๆ กันไป

ด้วยเหตุปัจจัย ที่คณะศิษย์งานธรรมทุก ๆ ท่านได้มุ่งมั่น ร่วมแรงร่วมใจ ตรวจแก้ ปรับปรุง ต่อยอด ผลงานอันเป็นนอมตะงานธรรมการแปลพระไตรปิฎก จากพระบาลีเดิมโดยตรง เฉพาะในส่วนพุทธวจนที่ไม่ปะปนความเห็นผู้ใด ซึ่งได้มาด้วยประสบการณ์จากการประพฤติปฏิบัติตามธรรมวินัยอย่างถูกต้อง ด้วยความมานะบากบั่นที่ต่อเนื่องยาวนาน และการศึกษาค้นคว้าอย่างละเอียดลออ ของท่านพุทธทาส ประกอบกับคณะสหายธรรมของท่านนั้น จึงขอให้คณะศิษย์ และผู้สนับสนุนทุนทรัพย์ อีกทั้งผู้ได้ศึกษาทุกท่าน ได้ดวงตาเห็นธรรม สำเร็จยังพระนิพพาน สมดังความปรารถนา ตามกำลังและเหตุปัจจัยที่ได้สร้างมาอย่างดีแล้ว ด้วยเทอญ.

พระคึกฤทธิ์ โสตฺถิผโล

มิถุนายน ๒๕๕๒

คำปรารภ

“นะโมตัสสะ ภะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ”
ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

“นะโมตัสสะ ภะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ”
ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

“นะโมตัสสะ ภะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ”
ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

ในทุกๆ โลกธาตุนั้น หมู่สัตว์ผู้มีตัณหาเป็นเครื่องผูก มีอวิชชาเป็นเครื่องกางกั้น ได้เวียนว่ายไปในกระแสแห่ง “ทุกข์” ไม่อาจที่จะพ้นได้ซึ่ง อบาย ทุคติ วินิบาต จนกว่าจะได้รู้และกระทำให้แจ้งได้ ซึ่งอริยสัจสี่ (ความรู้อันเป็นทางหลุดพ้น) การเวียนว่ายในลักษณะนี้ มิใช่การเวียนว่ายของจิต หรือวิญญาณ หากแต่เป็นการเวียนวนแห่งความซ้ำไปซ้ำมาของการเกิดดับในรูปแบบและมิติต่างๆ กัน ตามแต่ลักษณะความหลากหลายของอุปาทานโดยสิ่งที่เกิดดับนี้ ล้วนแต่เป็นสภาพของทุกขัง

ตถาคต (พระพุทธเจ้า) คือ ผู้ที่มีความสามารถในการตรัสรู้อริยสัจทั้งสี่นี้ด้วยตนเอง พร้อมด้วยความสามารถในการถ่ายทอด ในการแสดง ในการบัญญัติ ในการตั้งขึ้นไว้ใน การเปิดเผย ในการจำแนกแจกแจง ในการทำให้เป็นเหมือนการหงายของที่คว่ำ และการได้มาซึ่งความเป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะนั้น เป็นผลจากการสร้างเหตุที่มีลักษณะอันเอก ความเพียรอันประมาณมิได้ คาบเวลาที่นับไม่ได้ในข่ายความเข้าใจของหมู่สัตว์ ได้ถูกใช้ไปในการสร้างเหตุปัจจัยอันเอกนี้ เพื่อให้ได้ผลแห่งความเป็นเอกนี้

การที่อรหันตสัมมาสัมพุทธะ ๒ พระองค์ จะเกิดพร้อมกันในโลกธาตุเดียวกันนั้น ไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาส เป็นฐานะที่จะมีไม่ได้

“ตถาคตเป็นมัคคัญญู (เป็นผู้รู้มรรค), **เป็นมัคควิทู** (เป็นผู้รู้แจ้งในมรรค),
เป็นมัคคโกวิโท (เป็นผู้ฉลาดในมรรค);
ส่วนสาวกทั้งหลายในกาลนี้เป็นมัคคานุคา (เป็นผู้เดินตามมรรค) **เป็นผู้ตามมาในภายหลัง”**

- พุทธสูตร ขนฺธ. สํ. ๑๗/๘๑/๑๒๖.

ข้อความข้างต้น คือสิ่งที่ทรงยืนยันไว้ในพุทธสูตร ระบุถึงคุณสมบัติที่แตกต่างกันระหว่างพระพุทธองค์ในฐานะพระศาสดา โดยเทียบกับความสามารถของสาวกแม้ในระดับพระอรหันต์ผู้ปัญญาวิมุตติ ว่าเป็นแค่เพียงผู้เดินตามมรรคเท่านั้น

ในเรื่องนี้ มีข้อสังเกตที่น่าสนใจก็คือ แม้อัครสาวกในระดับ เอตทัคคะ ในทางผู้อธิบายความย่อให้พิสดาร คือ พระมหากัจจานะ ผู้ซึ่งพระพุทธเจ้ายืนยันว่าเป็นเลิศเป็นที่หนึ่ง เป็นเอตทัคคะในการแสดงธรรม ท่านพระมหากัจจานะไม่เคยแสดงความขวนขวายในการแสดงธรรมเพื่ออธิบายเพิ่มเติมในสิ่งที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ดีแล้ว (เป็นสวากขาโตแล้ว) จะเห็นได้จากการที่ท่านปฏิเสธที่จะตอบคำถามในเรื่องต่างๆ โดยแนะนำให้ผู้ที่ถามนั้น ไปฟังธรรมจากพระพุทธองค์ด้วยตนเอง ต่อเมื่อถูกรบเร้าหลายครั้ง จึงได้จำยอมแสดงธรรมด้วยคำพูดของตัวเอง โดยยืนยันประกบไว้ว่า เป็นเพียงความเข้าใจส่วนตัวของตนและขอให้ผู้ที่ถามนั้นนำคำถามเดียวกันนี้ ไปทูลถามพระพุทธเจ้าด้วยตนเอง เมื่อพระพุทธองค์ทรงตอบว่าอย่างไร ก็ให้ถือจำพุทธวจนนั้นไว้เท่านั้น

เหตุการณ์ในลักษณะเดียวกันนี้ (อัครสาวกปฏิเสธที่จะแสดงธรรมด้วยคำพูดของตนเมื่อถูกรบเร้าจึงค่อยแสดง โดยยืนยันว่าเป็นเพียงความเข้าใจส่วนตน ให้นำไปถามพระพุทธเจ้าเมื่อทรงตอบอย่างไร ให้จำพุทธวจนนั้นไว้เท่านั้น) จะเห็นได้ทั่วไปจากตัวพระสูตรที่ปรากฏใน

ชั้นพระบาลี (คือ ข้อความที่เป็นพุทธวจน ซึ่งแทรกจมอยู่ในสิ่งที่เรียกกันว่าพระไตรปิฎกในทุกวันนี้)

ข้อสังเกตนี้ คงไม่ใช่ด้วยเหตุที่อัครสาวกนั้นๆ ไม่มั่นใจ หรือไม่แน่ใจ ในความเข้าใจในความรู้ของตนเองต่อเนื้อหาธรรมนั้นๆ ตรงกันข้าม สาวกของพระผู้มีพระภาค ยิ่งมีความเข้าใจในเนื้อความแห่งธรรมนั้นๆ มากเท่าไหร่ ละเอียดลึกซึ้งชัดเจนเท่าไหร่ก็ยิ่งไม่ต้องการที่จะขวนขวาย ในการแสดงธรรมด้วยคำพูดของตนเอง ทั้งนี้ เพราะความสามารถในการกำหนดบทพยัญชนะที่บัญญัติออกมา แล้วสามารถนำไปใช้ได้ตลอดไปไม่จำกัดกาล และไม่เสี่ยงต่อการตีความที่นำไปสู่ความเข้าใจที่ผิดเพี้ยนได้ ความสามารถตรงนี้ เป็นความสามารถในระดับบุคคลอันเอก คือ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น (บาลี. อิติวุ. ขุ. ๒๕/๓๒๑/๑๙๓, และบาลี มหาสัจจกสูตร มู.ม. ๑๒/๔๖๐/๔๓๐.)

“...ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตนั้น ได้ทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้ ...ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว
ประกาศให้ผู้อื่นรู้แจ้งตาม,
ตถาคตนั้น แสดงธรรมไพเราะในเบื้องต้น ในท่ามกลาง
และในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถะ
พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง...”

-บาลี มู.ม. ๑๒/๔๘๙/๔๕๔. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน, และบาลีอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก.

การแสดงธรรมงดงามในเบื้องต้น งดงามในท่ามกลาง และในที่สุด พร้อมทั้งอรรถะ (ความหมาย) พร้อมทั้งพยัญชนะ (คำที่พูด) ที่บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง ดังนี้ นั้น เป็นคุณสมบัติพิเศษเฉพาะ ในการตรัส ในการแสดงธรรมของพระพุทธองค์

ทรงกำชับแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่โคตมกเจดีย์ เวสาลี ว่า “พระธรรม เป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว (เป็นสวากขาโตแล้ว)” ในครั้งที่ทรงสั่งพระอรหันต์ชุดแรก (๖๐รูป) ให้ออกไปประกาศพระสัทธรรมนั้น ก็ทรงให้จำคำพูดของพระพุทธองค์ไปเล่าต่อ

“...ภิกษุทั้งหลาย ! พวกเธอจงแสดงธรรมให้งดงามในเบื้องต้น
ให้งดงามในท่ามกลาง ให้งดงามในที่สุด,
จงประกาศพรหมจรรย์ให้เป็นไปพร้อมทั้งอรรถะ พร้อมทั้งพยัญชนะ
ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง...”

-บาลี มหาวรรค วิ. ๔/๓๙/๓๒. ตรัสแก่พระอรหันต์ ๖๐ รูป ชุดแรกที่อิสิปตนมิคทายวัน.

ด้วยเหตุนี้จึงไม่แปลกที่ ภิกษุในระดับอัครสาวก ผู้ที่ถึงธรรม รู้แจ้ง มีความเป็นเลิศในระดับที่พระพุทธองค์สรรเสริญ จึงพยายามไม่แปดเปื้อนคำของตน ลงไปในระบบการเรียนรู้ของพระสัทธรรม ซึ่งต้องใช้พุทธวจนเป็นมาตรฐานเดียวเท่านั้น

ก่อนพระพุทธองค์ทรงเสด็จปรินิพพาน ทรงยืนยันว่า ไม่มีหลักธรรมใดๆอีกในกำมือของตถาคตแล้วที่ไม่ได้นำมาบอกสอน อีกทั้งยังกำชับกับพระอานนท์ว่า ธรรม และ วินัย ที่ทรงบัญญัติไว้ครบถ้วนสมบูรณ์แล้วนี้ คือพระศาสดาของเราต่อไป ทรงแสดงเหตุแห่งความเสื่อมของพระสัทธรรมไว้หลายนัยยะ เพื่อให้เราหลีกเลี่ยงเหตุแห่งความเสื่อมนั้น เพื่อให้เราสนใจเล่าเรียน ใส่ใจว่าเป็นสิ่งที่ตนควรเล่าเรียนศึกษา ในสิ่งที่เป็นตถาคตภาษิต คือเฉพาะที่เป็นพุทธวจนเท่านั้น

“พวกภิกษุเล่าเรียนสูตร อันถือกันมาผิด ด้วยบทพยัญชนะที่ใช้กันผิด;
เมื่อบท และพยัญชนะ ใช้กันผิดแล้ว แม้ความหมายก็มีนัยอันคลาดเคลื่อน.
ภิกษุทั้งหลาย! นี้ มูลกรณีที่หนึ่ง ซึ่งทำให้พระสัทธรรมเลอะเลือน จนเสื่อมสูญไป”

-บาลี พระพุทธภาษิต จตุกฺก. อํ. ๒๑/๑๙๗/๑๖๐.

เหตุการณ์ล่วงเลยไปสองพันกว่าปี ความย่อหย่อนลง ความเสื่อมอันตรธานไปของพระสัทธรรม ได้ปรากฏตัวให้เห็นชัด เริ่มจากการสังคายนาในครั้งที่สองหรือสาม ที่เริ่มมีการเพิ่มคำของสาวกประกบเข้าไปในระบบการถ่ายทอดบอกสอน และความจริงที่ปฏิเสธ

ไม่ได้เลยก็คือ รูปแบบและระบบการเรียนรู้ธรรมวินัยในปัจจุบันนี้ ไม่ว่าจะในระดับของชาวพุทธทั่วไป หรือในระดับของคณะสงฆ์เอง เริ่มหาคำที่เป็นพุทธวจนแท้ๆ ไม่ได้แล้ว (หากพุทธวจน คือตัวแทนของพระศาสดา ตามที่ทรงตรัสไว้กับพระอานนท์ นั่นหมายความว่าทุกวันนี้ ชาวพุทธเริ่มหาพระพุทธเจ้าไม่เจอแล้ว)

ใช่หรือไม่ว่า การเรียนรู้พระธรรมวินัยในปัจจุบันนี้ เป็นระบบการเรียนรู้ ที่อาศัยคำของสาวกเป็นหลักแทบทั้งหมด มีการแต่งตั้ง บัญญัตินิกายกันอย่างอิสระ ภายใต้นิกายเดียวกันนั้น ก็มีระบบอาจาริยวาท มีระบบคำสอนที่แตกต่างกัน

น่าแปลกประหลาดอย่างยิ่งที่ว่า การกระทำทั้งหมดนี้ เกิดจากการอ้างถึงคำสอนของพระพุทธองค์แทบทั้งสิ้น แต่การอ้างถึงตรงนี้ เป็นการอ้างโดยการแต่งบัญญัติขึ้นใหม่ ทั้งๆ ที่พระพุทธองค์ทรงรู้ด้วยพระสัพพัญญุตาญาณ และทรงรับสั่งเตือนไว้แล้วว่า การบัญญัติขึ้นใหม่ในสิ่งที่ตถาคตมิได้บัญญัติ คือเหตุแห่งความเสื่อมที่จะมีมาในอนาคตกาล (อปริหานิยธรรม ข้อที่ ๓ สตฺตก. อํ. ๒๓/๒๑/๒๑.)

ชาวพุทธในยุคหลัง จึงห่างจากพระพุทธเจ้าออกไปเรื่อยๆ เพราะการเรียนรู้ธรรมวินัยจากคำพูดของสาวก ซึ่งยึดถือในตัวครูบาอาจารย์เป็นหลัก โดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ว่าความสามารถของสาวกนั้น มีขีดจำกัดเพียงแค่ผู้เดินตามมรรคเท่านั้น ความรู้เท่าไม่ถึงการณ์นี้ได้ผันแปรพระสัทธรรม ไปสู่ระบบอาจาริยวาทที่แข็งแรง เหนียวแน่น และหลากหลาย

ครึ่งศตวรรษก่อน ท่านพุทธทาสภิกขุ (พระธรรมโกษาจารย์, เงื่อม อินทปัญโญ) เป็นภิกษุรูปแรกที่เล็งเห็นความสำคัญของพุทธวจน ถึงกับขนาดลงทุนลงแรง ใช้เวลาทั้งหมดยี่สิบกว่าปีในการ "สกัด" เฉพาะส่วนที่เป็นพุทธวจนออกมาจากสิ่งที่เรียกกันว่าพระไตรปิฎก โดยบรรจงแปลจากฉบับบาลีของประเทศต่างๆ เทียบเคียง เพื่อให้ได้ความสมบูรณ์ที่สุด

ด้วยศรัทธาอันไม่หวั่นไหวในพระผู้มีพระภาค ท่านพุทธทาสและสหายธรรมของท่านทำงานชิ้นนี้สำเร็จออกมาเป็นผลงานที่เรียกว่า "ชุดจากพระโอษฐ์" ซึ่งมีทั้งหมด ๕ เล่ม คือ

พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ อริยสัจจากพระโอษฐ์ภาคต้น อริยสัจจากพระโอษฐ์ภาคปลาย ปฏิจจสมุปบาทจากพระโอษฐ์ และ ขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์

ผลงานชุดนี้ มิใช่ผลงานประพันธ์ของท่านพุทธทาส แต่เป็นผลงานแปลพุทธวจน โดยสกัดจากต้นฉบับบาลีในที่ต่างๆ

สิ่งที่บรรจุอยู่ในหนังสือ ๕ เล่มนี้ คือ พุทธวจน คือหลักธรรมที่ทรงตรัสไว้เอง เป็นตถาคตภาษิต เป็นคำของพระพุทธเจ้า และเป็นผลงานชิ้นยอดที่สุด ซึ่งท่านพุทธทาสและสหายธรรมของท่าน ใช้เวลาในการแปลอย่างต่อเนื่องถึงยี่สิบกว่าปี แต่เมื่อพิจารณาจากยอดพิมพ์ และจำนวนครั้งในการพิมพ์ รวมถึงจำนวนเล่มในการพิมพ์แต่ละครั้งแล้ว จะเห็นได้ว่าในระยะครึ่งศตวรรษที่ผ่านมานี้ “ชุดจากพระโอษฐ์” กลับถูกทอดทิ้งไว้บนหิ้ง ไม่ได้รับการนำมาศึกษาอย่างจริงจัง

ย้อนกลับไปในครั้งพุทธกาล สมัยที่ท่านพระสารีบุตร (อัครสาวกเบื้องขวา และเป็นเอตทัคคะผู้เลิศทางปัญญา) ได้พบกับท่านพระอัสสชิเถระเป็นครั้งแรก เกิดความเลื่อมใสในอิริยาบถของท่านพระอัสสชิมาก ได้ฟังธรรมจากท่าน เพียงบทเดียวก็บรรลุโสดาปัตติผล หลังจากนั้น แม้จะเคารพศรัทธาพระอัสสชิมากเพียงใด ท่านพระสารีบุตรก็มิได้ติดตามฟังธรรมจากท่านพระอัสสชิเลย พระสารีบุตรฟัง และทรงจำพุทธวจน ธรรมวินัยจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้า

นอกจากนี้ สิ่งที่แสดงถึงความสำคัญของพุทธวจน คือ ธรรมวินัยจากพุทธโอษฐ์โดยตรงนั้น จะเห็นได้จากพระสูตรที่พระพุทธองค์ทรงอธิบายวิธีการเปิดธรรมที่ถูกปิด(ทุก. อํ. ๒๐/ ๙๑,๙๒ /๒๙๒) ซึ่งมีข้อสังเกตที่น่าสนใจคือ ทรงเรียกพุทธบริษัทประเภทที่ใช้คำของสาวกหรือคำที่คนแต่งขึ้นใหม่ในการศึกษา ว่าเป็นการอาศัย “บุคคลภายนอกเหล่าอื่น” ซึ่งจะไม่สามารถเปิดธรรมที่ถูกปิดไว้ได้และไม่สามารถบรรเทาความสงสัยให้คลายลงไปได้ ส่วนพุทธบริษัทที่ใช้เฉพาะคำของพระองค์ จะแก้ปัญหาเหล่านั้นได้ และจัดเป็นบริษัทที่เลิศ

ด้วยเหตุทั้งหลายทั้งปวงดังกล่าวนี้ จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง ที่สังคมชาวพุทธจะต้องมีความชัดเจนมั่นคงในพุทธวจน เพื่อเร่งสร้างเหตุให้พระสัทธรรมตั้งมั่น ด้วยวิธีและรูปแบบที่ถูกต้อง ตรงตามพุทธบัญญัติ ตรงตามพุทธประสงค์

และในเมื่อพุทธวจนบาลีฉบับที่ใช้อยู่ คือฉบับสยามรัฐ เป็นต้นฉบับที่ทุกๆสำนักของคณะสงฆ์ต่างก็ยอมรับร่วมกันอยู่แล้ว ประกอบกับว่า ท่านพุทธทาสได้บรรจงคัดแปลพุทธวจนออกมาเป็นผลงานชุดจากพระโอษฐ์ ๕ เล่มในเบื้องต้นแล้ว งานที่เหลือก็คือ การตรวจแก้ไขคำที่พิมพ์ผิด และตรวจค้นเพิ่มเติมเพื่อให้งานชุดนี้บรรจุพุทธวจนไว้ครบถ้วนที่สุด

หากจะว่ากันอย่างตรงไปตรงมาแล้ว ในปัจจุบันนี้ ท่ามกลางกระแสของการยึดคำสอนของสาวกเป็นหลักด้วยการโหมกระพือของธุรกิจสื่อธรรมะ ซึ่งถูกผลักดันด้วยกลยุทธ์ทางการขายอย่างแยบคายของนักการตลาด เกิดลัทธิคำสอนของสาวกรุ่นใหม่ เกิดการสร้างบัญญัติ แต่งเติมมรรควิธีต่างๆขึ้นใหม่ สร้างความพร่าเลือน และสับสนในคำสอนขององค์พระอรหันตสัมมาสัมพุทธะ ซึ่งเป็นเหตุโดยตรงในการอันตรธานของพระธรรมวินัย

ตั้งแต่ปี ๒๕๕๐ ท่านพระอาจารย์คึกฤทธิ์ โสตฺถิผโล รวมถึงคณะสงฆ์ คณะศิษย์วัดนาป่าพง ได้ร่วมกันรวบรวมพุทธวจนล้วนๆ จากพระสูตรทั้งหมดที่มีอยู่ในบาลีสยามรัฐ พร้อมจัดหมวดหมู่ธรรมะ โดยใช้ฐานข้อมูลเดิมที่ท่านพุทธทาสได้ตั้งต้นทำไว้ คือหนังสือชุดจากพระโอษฐ์ทั้ง ๕ เล่ม โดยคงรักษารูปแบบการจัดลำดับ หมวดธรรมที่ท่านพุทธทาสได้จัดไว้อย่างดีแล้ว รวมไปถึงการเสริมพระสูตรในหมวดธรรมเดียวกัน (เช่น หมวดของอริยสัจ ๔) ที่ยังดึงออกมาไม่หมด ตรวจแก้คำผิด เชิงอรรถที่คลาดเคลื่อนและข้อสงสัยที่ยังเคยคงเอาไว้ ซึ่งคณะสงฆ์ได้ค้นคว้าจนพบคำตอบแล้ว พร้อมกับรวบรวมพุทธวจนที่เป็นหลักธรรมหมวดอื่นๆอีก ที่ยังหลงเหลือเช่น อนุปุพพิกถา, ภาวะของนิพพานฯลฯ ที่ยังไม่ได้รวบรวมไว้ ออกมาให้ครบทั้งหมด นำมาบรรจุเพื่อความถูกต้องสมบูรณ์ยิ่งขึ้นอีกทั้งยังจะจัดทำพุทธวจนของพระองค์ทั้งหมด ออกมาเป็นฉบับเทียบเคียงทั้งภาษาบาลีและภาษาไทยอยู่ในเล่มเดียวกันเพื่อความสะดวกแก่ผู้ต้องการศึกษาอีกด้วย ซึ่งปัจจุบันได้ทำในระดับของการตรวจแก้ฉบับเดิมแล้วเสร็จไป ๒ เล่มคือ ขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์ และอริยสัจจากพระโอษฐ์ภาคต้น

ด้วยความเลื่อมใสในการถ่ายทอดบอกสอนตามหลักพุทธวจนของท่านพระอาจารย์คึกฤทธิ์ โสตฺถิผโล จึงเกิดมีพุทธบริษัทเล็ก ๆ กลุ่มหนึ่ง เกิดศรัทธาในการริเริ่ม และทุ่มเทสร้างความชัดเจน ดึงเอาหลักเหตุ หลักผลให้เกิดความกระจ่างแจ้งในพุทธวจนของท่านพระอาจารย์คึกฤทธิ์ ซึ่งถือเป็นความสำคัญเร่งด่วนอันดับหนึ่ง ของชาวพุทธทุกภาคส่วน โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระเถระ ภิกษุผู้บวชนาน และหมู่อุบาสก อุบาสิกา ผู้ปฏิบัติทั้งหลาย เพื่อให้ชาวพุทธเข้าใจแก่นแท้ของคำสอน ที่ถูกต้องตรงทาง และเพื่อให้เป็นมาตรฐานหลักเดียวในการศึกษาต่อไป

คณะศิษย์จึงได้ปวารณาที่จะจัดพิมพ์หนังสือชุดนี้ ซึ่งการทำงานตรงนี้เป็นผลเกิดจากการได้เห็นความทุ่มเทแรงกายแรงใจของท่านพระอาจารย์คึกฤทธิ์ เป็นหลัก อีกทั้งได้รับการสนับสนุนจากบรรดาพุทธบริษัทที่ได้เห็นคุณค่า และความสำคัญของพุทธวจนในความหมายที่ถูกต้อง โดยทั้งหมดนี้ มีจุดประสงค์เพียงข้อเดียวเท่านั้น นั่นคือ เพื่อสร้างเหตุปัจจัยที่ถูกต้องตรงตามพุทธประสงค์ ตรงตามพุทธบัญญัติ ในการสร้างความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม ด้วยการสร้างความชัดเจน และมั่นคงในพุทธวจนนี้ ถือเป็นการอัญเชิญพระพุทธองค์กลับมาสู่จิตใจชาวพุทธอีกครั้งหนึ่ง

คณะศิษย์วัดนาป่าพง ในนามของชาวพุทธ ขอกราบนอบน้อมต่อ พระผู้มีพระภาค และพระอรหันต์สาวกทั้งหลาย และขออนุโมทนา กับทุกๆรูปนามที่มีส่วนร่วมในการทำงานตรงนี้ให้สำเร็จลุล่วงต่อไป

ในนามพุทธบริษัท

พุทธศักราช ๒๕๕๒

คำนำเมื่อพิมพ์ครั้งแรก

[พ.ศ.๒๕๐๒]

พระพุทธศาสนาทั้งแท่ง มียอดสุด คือ อริยสัจ ๔. หลักธรรมทุก ๆ อย่าง สงเคราะห์รวมลงได้ใน อริยสัจ ๔. ข้อปฏิบัติทุก ๆ ข้อ ก็มีเพื่อรู้ อริยสัจ ด้วยปัญญา. ครั้นรู้ อริยสัจ ด้วยปัญญาถึงที่สุดแล้ว ก็หลุดพ้นจากอาสวะกิเลส เป็นผู้ที่ทำที่สุดแห่งความทุกข์ให้ปรากฏได้ และพ้นทุกข์อย่างเด็ดขาด ไม่กลับเป็นทุกข์อีกต่อไป เพราะจิตหลุดพ้นจากสิ่งที่เคยยึดถือ.

ผู้ที่รู้อริยสัจได้ โดยตนเอง อย่างแตกฉาน และสอนผู้อื่นให้รู้ตามได้ด้วย เรียกว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า. ผู้ที่รู้เอง แตกฉานเฉพาะเท่าที่ทำตัวเองให้หลุดพ้นได้ แต่สอนผู้อื่นให้รู้ตามไม่ได้ เพราะไม่สามารถในการทรมานผู้ฟัง เรียกว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า. ผู้ที่ได้ฟังจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แล้วรู้ตามได้ เรียกว่า พระอนุพุทธเจ้า หรือ พระอริยสาวก. ทั้ง ๓ จำพวกนี้ก็ล้วนแต่ เพราะรู้ อริยสัจ ๔ ด้วยปัญญา. อริยสัจ ๔ จึงคือ ยอดธรรม. การรู้ อริยสัจ ก็คือ ยอดแห่งพรหมจรรย์. และการประพฤติ เพื่อให้รู้อริยสัจ ๔ ด้วยปัญญา ก็คือ ยอดแห่งการประพฤติทั้งหลาย.

ในโลกนี้ หรือในโลกไหน ๆ ก็พันโลกก็ตาม ไม่มีอะไรดีไปกว่า "ความพ้นทุกข์." ความพ้นทุกข์ มีได้ เพราะรู้ อริยสัจทั้ง ๔ อย่างสมบูรณ์ คือ รู้จักทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับไม่เหลือของทุกข์ และทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ นั่นเอง. อริยสัจทั้ง ๔ อย่างนี้ จึงเป็นความรู้ที่ควร ศึกษาสำหรับการมีชีวิตอยู่ ยิ่งกว่าความรู้อื่น ๆ ซึ่งเป็นเพียงการหลอกล่อให้ชีวิตเพลินไปวันหนึ่ง ๆ หาได้สำรอกทุกข์ พร้อมทั้งรากเชื้อของมันออกจากดวงจิตของมนุษย์ได้ไม่.

เจ้าหน้าที่กองตำราของคณะธรรมทาน ได้พยายามค้นเรื่องอริยสัจมาเป็นเวลานาน ด้วยความลำบากอย่างยิ่ง ในการค้นและการนำมาจัดเข้าลำดับให้ถูกต้องปะติดปะต่อกันจนตลอดเรื่อง เป็นเรื่อง อริยสัจจากพระโอษฐ์ ฉบับที่สมบูรณ์. คณะธรรมทาน ได้เริ่มพิมพ์หนังสือเรื่องนี้ ตั้งแต่ต้น พ.ศ. ๒๕๐๐ จัดเย็บเล่มภาค ๑-๒ ไว้ตอนหนึ่งแล้ว. มาบัดนี้ภาค ๓ - นิโรธอริยสัจ เสร็จลง จึงได้จัดเย็บ เล่มไว้อีกตอนหนึ่ง. ส่วนภาค ๔ - มรรคอริยสัจ และ ภาคสรุปท้าย จะได้จัดพิมพ์ต่อไป.

คณะธรรมทาน, ไชยา

๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๐๒

หนังสือ พุทธวจน ๒

อริยสัจจากพระโอษฐ์ (ภาคต้น)

จัดทำขึ้นเพื่อเป็นการสร้างเหตุให้พระสัทธรรมตั้งมั่น
ด้วยวิธีและรูปแบบที่ตรงตามพุทธประสงค์ ตรงตามพุทธบัญญัติ

นั่นคือ การที่ชาวพุทธทุกๆภาคส่วน ทั้งภิกษุสงฆ์ และฆราวาส
พากันสนใจ ศึกษาเล่าเรียน เฉพาะในสิ่งที่เป็นพุทธวจน เป็นพุทธภาษิต
เป็นการกลับไปใช้มาตรฐานหลักเดียวอันเดิม ที่ใช้กันในครั้งพุทธกาล
เพื่อรักษาความถูกต้องในหลักธรรมวินัย ที่ประกาศโดยพระพุทธเจ้า

ถือเป็นการอัญเชิญพระพุทธเจ้า ผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะกลับมาสู่จิตใจ
ของชาวพุทธอีกครั้งหนึ่ง
เพื่อเป็นพุทธบูชา และเพื่อประโยชน์สุข
แก่มนุษย์และเทวดาทั้งหลายสืบไป

ใจความสำคัญ

หลังจากทรงทิ้งราชสมบัติ ทิ้งโอกาสแห่งการเสพกามในระดับพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้ครองแผ่นดินสุดมหาสมุทรทั้ง ๔ สมณโคดม (โคตม) ได้บำเพ็ญเพียรอันยากยิ่ง เพื่อการบรรลุความรู้อันประเสริฐ อันเป็นทางหลุดพ้นจากห้วงทุกข์

ในที่สุด ทรงตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ใต้ควงไม้อัสสัตถะ
ในคืนวันเพ็ญเดือน ๖
เกิดแสงสว่างอันโอฬารมิอาจประมาณ
ยิ่งใหญ่กว่าอานุภาพของเทวดาทั้งหลายจะบันดาลขึ้นได้
ความสว่างแห่งแสงนี้ แผ่ไปถึงทั่วทุกภพภูมิ
ส่องสว่างถึงไม่เว้นแม้แต่โลกันตริกนรกอันมืดมิด

สิ่งที่ทรงตรัสรู้นั้น คือ ความจริงอันประเสริฐทั้ง ๔ (อริยสัจ ๔)
อันได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค

และที่บรรจุอยู่ในหนังสือเล่มนี้ คือ อริยสัจ ๓ ข้อแรก
โดยคัดแปลมาเฉพาะพุทธวจน เป็นตถาคตภาษิต
คือที่ทรงตรัสไว้ด้วยพระองค์เอง

การจัดพิมพ์ครั้งนี้ มีการแก้ไขคำที่พิมพ์ผิด ปรับแก้เชิงอรรถที่ยังเป็นประเด็นข้อสงสัย หรือไม่สอดคล้องกับพุทธวจนและเพิ่มเติมพุทธวจนที่เพิ่งค้นพบใหม่ โดยยังคงรักษาเลขหน้าไว้เหมือนเดิม เพื่อความสะดวกแก่ผู้ที่สนใจศึกษาเทียบเคียงกับต้นฉบับเดิมของท่านพุทธทาส และกองตำราคณะธรรมทาน ธรรมทานมูลนิธิ และเพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ศึกษา ผู้รู้ด้านบาลี ได้ตรวจสอบเน้นย้ำความถูกต้อง เพื่อความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นต่อไป

พุทธวจน

๒

อริยสัจจากพระโอษฐ์

ภาคต้น

อักษรย่อ

(เพื่อความสะดวกแก่ผู้ที่ยังไม่เข้าใจเรื่องอักษรย่อที่ใช้หมายแทนชื่อคัมภีร์ ซึ่งมีอยู่โดยมาก)

มหาวิ. วิ.	มหาวิภังค์	วินัยปิฎก.
ภิกฺขุนี. วิ.	ภิกขุนีวิภังค์	”
มหา. วิ.	มหาวัคค์	”
จุลฺล. วิ.	จุลลวัคค์	”
ปริวาร.วิ.	ปริวารวัคค์	”
สี. ที.	สีลักขันธวัคค์	ทีฆนิกาย
มหา. ที	มหาวัคค์	”
ปา. ที.	ปาฏิกวัคค์	”
มู. ม.	มูลปัณณาสก์	มัชฌิมนิกาย
ม. ม.	มัชฌิมปัณณาสก์	”
อุปริ. ม.	อุปริปัณณาสก์	”
สคา. สํ.	สคาถวัคค์	สังยุตตนิกาย
นิทาน. สํ.	นิทานวัคค์	”
ขนฺธ. สํ.	ขันธวารวัคค์	”
สฬา. สํ.	สฬายตนวัคค์	”
มหาวาร. สํ.	มหาวารวัคค์	”
เอก. อํ.	เอกนิบาต	อังคุตตรนิกาย
ทุก. อํ.	ทุกนิบาต	”
ติก. อํ.	ติกนิกาย	”
จตุกฺก. อํ.	จตุกกนิบาต	”
ปญฺจก. อํ	ปัญจกนิบาต	”

ฉกฺก. อํ.	ฉักกนิบาต	อังคุตตรนิกาย
สตฺตก. อํ.	สัตตกนิบาต	”
อฏฺฐก. อํ.	อัฏฐกนิบาต	”
นวก. อํ.	นวกนิบาต	”
ทสก. อํ.	ทสกนิบาต	”
เอกาทสก. อํ.	เอกาทสกนิบาต	”
ขุ. ขุ.	ขุททกปาฐะ	ขุททกนิกาย
ธ. ขุ.	ธัมมบท	”
อุ. ขุ.	อุทาน	”
อิติวุ. ขุ.	อิติวุตตกะ	”
สุ. ขุ.	สุตตนิบาต	”
วิมาน.ขุ.	วิมานวัตถุ	”
เปต.ขุ.	เปตวัตถุ	”
เถร.ขุ.	เถรคาถา	”
เถรี.ขุ.	เถรีคาถา	”
ชา.ขุ.	ชาดก	”
มหานิ.ขุ.	มหานิทเทส	”
จูฬนิ.ขุ.	จูฬนิทเทส	”
ปฏิสมฺ.ขุ.	ปฏิสัมภิทามัคค์	”
อปท.ขุ.	อปทาน	”
พุทฺธว.ขุ.	พุทธวงส์	”
จริยา.ขุ.	จริยาปิฎก	”

ตัวอย่างคำย่อ : ๑๔/๑๗๑/๒๔๕ ให้อ่านว่า ไตรปิฎก เล่ม ๑๔ หน้า ๑๗๑ ข้อที่ ๒๔๕

ไตรปิฎก	= ไตรปิฎกฉบับบาลีสยามรัฐ	ฉบับอนุสรณ์รัชกาลที่ ๗ ชุดพิมพ์ครั้งแรก	
วิ. อภิ.	= วิภังค์ อภิธรรมปิฎก	สุมงฺ. ภ.	= สุมังคลวิลาสินี ภาค
พุ. โอ.	= พุทธประวัติจากพระโอษฐ์	ขุ. โอ.	= ขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์
อริย. โอ.	= อริยสัจจากพระโอษฐ์	ปฏิจจ. โอ.	= ปฏิจจสมุปบาทจากพระโอษฐ์
อิทัป.	= อิทัปปัจจยตา	น. = หน้า	ท.=ทั้งหลาย

สารบาญย่อ
(ตามลำดับภาค ทุกภาค)

สารบาญขยายความ
(ตามลำดับนิทเทสของภาค ทุกนิทเทส)

สารบาญละเอียด
(ตามลำดับเรื่อง ทุกเรื่อง)

ภาคนำ
ว่าด้วยข้อความที่ควรทราบก่อนเกี่ยวกับจตุราริยสัจ

(มี ๖ ตอน ๔๑ หัวข้อ)

หน้า

หน้า

หน้า

ภาค ๑

ว่าด้วยทุกขอริยสัจ ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์

(มี ๑ อุทเทส ๓ นิทเทส ๑๒๗ เรื่อง)

หน้า

ภาค ๒

ว่าด้วยสมุทยอริยสัจ ความจริงอันประเสริฐคือเหตุให้เกิดทุกข์

(มี ๑ อุทเทส ๕ นิทเทส ๑๐๒ เรื่อง)

หน้า

หน้า

ภาค ๓

ว่าด้วยนิโรธอริยสัจ ความจริงอันประเสริฐ คือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์

(มี ๑ อุทเทส ๔ นิทเทส ๒๕๙ เรื่อง)

หน้า

หน้า

หน้า

หน้า

หน้า

หน้า

หน้า

หน้า

ภาคผนวก

(พระสูตรเกี่ยวกับอริยสัจสี่ที่ได้ค้นคว้าเพิ่มเติม)

ภาคนำ

ว่าด้วย

ข้อความที่ควรทราบก่อนเกี่ยวกับจตุราริยสัจ

ภาคนำ

อริยสัจจากพระโอษฐ์

ภาคนำ

ว่าด้วย

ข้อความที่ควรทราบก่อนเกี่ยวกับจตุราริยสัจ

(๖ ตอน)

-๑-

สัตว์โลก กับ จตุราริยสัจ

ตรัสรู้แล้ว ทรงรำพึงถึงหมู่สัตว์

สัตว์โลกนี้ เกิดความเดือดร้อนแล้ว มีผัสสะบังหน้า[๑] ย่อมกล่าวซึ่งโรค (ความเสียดแทง) นั้น โดยความเป็นตัวเป็นตน

เขาสำคัญสิ่งใด โดยความเป็นประการใด แต่สิ่งนั้นย่อมเป็น (ตามที่เป็นจริง) โดยประการอื่นจากที่เขาสำคัญนั้น

---

๑. คำว่า "มีผัสสะบังหน้า (ผสฺสปเรโต)" หมายความว่า เมื่อเขาถูกต้องผัสสะใด จิตทั้งหมดของเขายึดมั่นอยู่ในผัสสะนั้นจนไม่มองเห็นสิ่งอื่น แม้จะใหญ่โตมากมายเพียงใด ทำนองเส้นผมบังภูเขา เขาหลงใหลยึดมั่นแต่ในอัสสาทะของผัสสะนั้นจนไม่มองเห็นสิ่งอื่น; อย่างนี้เรียกว่า มีผัสสะบังหน้า คือบังลูกตาของเขา ให้เห็นสิ่งต่าง ๆ ผิดไปจากตามที่เป็นจริง

สัตว์โลกติดข้องอยู่ในภพ ถูกภพบังหน้าแล้ว มีภพโดยความเป็นอย่างอื่น (จากที่มันเป็นอยู่จริง) จึงได้เพลิดเพลินยิ่งนักในภพนั้น.

เขาเพลิดเพลินยิ่งนักในสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นภัย (ที่เขาไม่รู้จัก) ; เขากลัวต่อสิ่งใด สิ่งนั้นก็เป็นทุกข์.

พรหมจรรย์นี้ อันบุคคลย่อมประพฤติ ก็เพื่อการละขาดซึ่งภพ.

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด กล่าวความหลุดพ้นจากภพว่ามีได้เพราะภพ ; **เรากล่าวว่า สมณะหรือพราหมณ์ทั้งปวงนั้น มิใช่ผู้หลุดพ้นจากภพ.**

ถึงแม้สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด กล่าวความออกไปได้จากภพ ว่ามีได้เพราะวิภพ[๑] ; เรากล่าวว่า สมณะหรือพราหมณ์ทั้งปวงนั้น ก็ยังสลัดภพออกไปไม่ได้.

ก็ทุกข์นี้มีขึ้น เพราะอาศัยซึ่งอุปธิทั้งปวง.

เพราะความสิ้นไปแห่งอุปาทานทั้งปวง ความเกิดขึ้นแห่งทุกข์จึงไม่มี.

ท่านจงดูโลกนี้เถิด (จะเห็นว่า) สัตว์ทั้งหลายอันอวิชชาหนาแน่นบังหน้าแล้ว ; และว่า สัตว์ผู้ยินดีในภพอันเป็นแล้วนั้น ย่อมไม่เป็นผู้หลุดพ้นไปจากภพได้.

ก็ภพทั้งหลายเหล่าหนึ่งเหล่าใด อันเป็นไปในที่หรือในเวลาทั้งปวง[๒] เพื่อความมีแห่งประโยชน์โดยประการทั้งปวง ; ภพทั้งหลายทั้งหมดนั้น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา.

---

๑. คำว่า "วิภพ" ในที่นี้ ตรงกันข้ามกับคำว่า "ภพ" คือไม่มีภพตามอำนาจของนัตถิกทิฏฐิ หรืออุจเฉท ทิฏฐิโดยตรง คือไม่เป็นไปตามกฎของอิทัปปัจจยตา; ดังนั้น แม้เขาจะรู้สึกว่าไม่มีอะไร มันก็มีความไม่มีอะไรนั้นเองตั้งอยู่ในฐานะเป็นภพชนิดที่เรียกว่า "วิภพ" เป็นที่ตั้งแห่งวิภวตัณหา.

๒. คำว่า "ในที่หรือในเวลาทั้งปวง" ตลอดถึงคำว่า "เพื่อความมีแห่งประโยชน์โดยประการทั้งปวง" เป็นคุณบทแห่งค่าอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นของภพ. ความมีความเป็นอย่างไรก็ตาม ย่อมเนื่องด้วย*เวลาที่พอเหมาะ เนื้อที่ที่พอดี ประโยชน์ที่น่ารัก* มันจึงจะเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ หรือยั่วยวนให้ยึดถือ; ดังนั้น ภพชนิดไหนก็ตาม ย่อม*เนื่องอยู่ด้วยสิ่งทั้งสามนี้* แต่แล้วในที่สุดมันก็เป็นเพียงสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ดังที่กล่าวแล้วในพุทธอุทานนั้น.

เมื่อบุคคลเห็นอยู่ซึ่งข้อนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามที่เป็นจริงอย่างนี้อยู่ ; เขาย่อมละภวตัณหาได้ และไม่เพลิดเพลินวิภวตัณหาด้วย.

ความดับเพราะความสำรอกไม่เหลือ (แห่งภพทั้งหลาย) เพราะความสิ้นไปแห่งตัณหาโดยประการทั้งปวง นั้นคือนิพพาน.

ภพใหม่ย่อมไม่มีแก่ภิกษุนั้น ผู้ดับเย็นสนิทแล้ว เพราะไม่มีความยึดมั่น.

ภิกษุนั้น เป็นผู้ครอบงำมารได้แล้ว ชนะสงครามแล้ว ก้าวล่วงภพทั้งหลายทั้งปวงได้แล้ว เป็นผู้คงที่ (คือไม่เปลี่ยนแปลงอีกต่อไป), ดังนี้แล.

- อุ.ขุ. ๒๕/๑๒๑/๘๔.

(ข้อความนี้ เป็นพระพุทธอุทานที่ทรงเปล่งออก ที่โคนต้นโพธิ์เป็นที่ตรัสรู้ เมื่อตรัสรู้แล้วได้ ๗ วัน).

การพ้นทุกข์โดยไม่รู้อริยสัจนั้น เป็นไปไม่ได้

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนผู้ใดผู้หนึ่งจะพึงกล่าวว่า *"ฉันไม่ต้องทำพื้นฐานรากในเบื้องล่างของเรือนดอก แต่ฉันจักทำตัวเรือนข้างบนได้"* ดังนี้ : นี่ไม่เป็นฐานะที่จักมีได้ฉันใด ; ข้อนี้ก็ไม่เป็นฐานะที่จักมีได้ ฉันนั้น คือข้อที่ผู้ใดผู้หนึ่งจะพึงกล่าวว่า *"ฉันไม่ต้องรู้จักความจริงอันประเสริฐ คือ ความจริงเรื่องทุกข์, เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์ , เรื่องความดับไม่เหลือของทุกข์ และเรื่องทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์นั้นดอก แต่ฉันจักทำความสิ้นสุดแห่งทุกข์ได้ โดยถูกต้อง ;"* ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! และเปรียบเหมือนผู้ใดผู้หนึ่งจะพึงกล่าวว่า *“ฉันต้องทำฐานรากของเรือนตอนล่างเสียก่อน จึงจักทำตัวเรือนข้างบนได้”* ดังนี้ : นี่เป็นฐานะที่จักมีได้ ฉันใด ; ข้อนี้ก็เป็นฐานะที่จักมีได้ ฉันนั้น คือข้อที่ผู้ใดผู้หนึ่งจะพึงกล่าวว่า *“ฉันครั้นรู้ความจริงอันประเสริฐ คือความจริงเรื่องทุกข์, เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์, เรื่องความดับไม่เหลือของทุกข์ และเรื่องทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ นั้นแล้ว จึงจักทำความสิ้นสุดแห่งทุกข์ได้ โดยถูกต้อง ;”* ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง**ทำความเพียรเพื่อให้รู้ตามเป็นจริง**ว่า “นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ;” ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๖๔/๑๗๓๕-๖.

เพราะไม่รู้อริยสัจ จึงต้องแล่นไปในสังสารวัฏ

ภิกษุ ท. ! **เพราะไม่รู้ถึง ไม่แทงตลอดซึ่งอริยสัจสี่อย่าง, เราและพวกเธอทั้งหลาย จึงได้ท่องเที่ยวไปแล้วในสังสารวัฏ ตลอดกาลยืดยาวนานถึงเพียงนี้.** ภิกษุ ท. ! อริยสัจสี่อย่าง เหล่าไหนเล่า ? ภิกษุ ท. ! เพราะไม่รู้ถึง ไม่แทงตลอดซึ่งอริยสัจคือทุกข์, อริยสัจคือเหตุให้เกิดทุกข์, อริยสัจคือความดับไม่เหลือของทุกข์ และอริยสัจคือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ; เราและพวกเธอทั้งหลาย จึงได้ท่องเที่ยวไปแล้วในสังสารวัฏ ตลอดกาลยืดยาวนานถึงเพียงนี้.

ภิกษุ ท. ! เมื่ออริยสัจ คือทุกข์, เหตุให้เกิดทุกข์, ความดับไม่เหลือของทุกข์ และทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์, เป็นความจริงที่เราและพวกเธอทั้งหลาย รู้ถึง และแทงตลอดแล้ว ; ตัณหาในภพ ก็ถูกถอนขึ้นขาด ตัณหาที่จะนำไปสู่ภพ ก็สิ้นไปหมด บัดนี้ความต้องเกิดขึ้นอีก มิได้มี ; ดังนี้.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๔๑/๑๖๙๘.

(สูตรอื่นได้ตรัสเหตุที่ทำให้ **ต้องท่องเที่ยวไปสังสารวัฏ เพราะไม่รู้อริยธรรมสี่** ดังต่อไปนี้ :-)

ภิกษุ ท. ! เพราะไม่รู้ตามลำดับ เพราะไม่แทงตลอด ซึ่งธรรม ๔ ประการ เราและพวกเธอทั้งหลาย จึงได้ท่องเที่ยวไปแล้วในสังสารวัฏ ตลอดกาลยืดยาวนานถึงเพียงนี้. ธรรม ๔ ประการ อย่างไหนเล่า ? ภิกษุ ท. ! เพราะไม่รู้ตามลำดับ เพราะไม่แทงตลอด ซึ่ง**อริยศีล**.... ซึ่ง**อริยสมาธิ**.... ซึ่ง**อริยปัญญา**....ซึ่ง**อริยวิมุตติ**.... เราและพวกเธอทั้งหลาย จึงได้ท่องเที่ยวไปแล้วในสังสารวัฏ ตลอดกาลยืดยาวนานถึงเพียงนี้.

ภิกษุ ท. ! เมื่ออริยศีล, อริยสมาธิ, อริยปัญญา, และอริยวิมุตติ เป็นธรรมที่เราและเธอรู้แล้วตามลำดับ แทงตลอดแล้ว; ตัณหาในภพก็ถูกถอนขึ้นขาด ตัณหาที่จะนำไปสู่ภพก็สิ้นไปหมด บัดนี้ความต้องเกิดขึ้นอีกมิได้มี, ดังนี้.

-จตุกฺก. อํ. ๒๑/๑/๑.

สัตว์เกิดกลับมาเป็นมนุษย์มีน้อย เพราะไม่รู้อริยสัจ

ภิกษุ ท. ! เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนี้ว่าอย่างไร : ฝุ่นนิดหนึ่งที่เราช้อนขึ้นด้วยปลายเล็บนี้ กับมหาปฐพีนั้น ข้างไหนจะมากกว่ากัน ?

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! มหาปฐพีนั่นแหละเป็นดินที่มากกว่า. ฝุ่นนิดหนึ่งเท่าที่ทรงช้อนขึ้นด้วยปลายพระนขานี้ เป็นของมีประมาณน้อย. ฝุ่นนั้น เมื่อนำเข้าไปเทียบกับมหาปฐพี ย่อมไม่ถึงซึ่งการคำนวณได้ เปรียบเทียบได้ ไม่เข้าถึงแม้ซึ่งกะละภาค (ส่วนเสี้ยว)".

ภิกษุ ท. ! อุปมานี้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น : **สัตว์ที่เกิดกลับมาสู่หมู่มนุษย์ มีน้อย**; สัตว์ที่เกิดกลับเป็นอย่างอื่นจากหมู่มนุษย์ มีมากกว่าโดยแท้. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ข้อนั้น **เพราะความที่สัตว์เหล่านั้นไม่เห็นอริยสัจทั้งสี่.** อริยสัจสี่ อย่างไรเล่า? สี่อย่างคือ อริยสัจคือทุกข์ อริยสัจคือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ อริยสัจคือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ อริยสัจคือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ **เธอพึงประกอบโยคกรรม**[๑] **อันเป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า** "ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์เป็นอย่างนี้", ดังนี้.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๗๘/๑๗๕๗.

๑ โยคกรรม คือ การกระทำความเพียรอย่างมีระบบ อย่างแข็งขันเต็มที่ ในรูปแบบหนึ่ง ๆ เพื่อให้สำเร็จประโยชน์ตามความมุ่งหมาย เรียกกันทั่ว ๆ ไปว่า "โยคะ", เป็นคำกลางใช้กันได้ระหว่างศาสนาทุกศาสนา.

[ในกรณีที่ไม่เห็นอริยสัจนั้น ยังมีผลทำให้ :

สัตว์มาเกิดในมัชฌิมชนบท มีน้อย	(๑๙/๕๗๘/๑๗๕๘).
สัตว์มีปัญญาจักษุ มีน้อย	(๑๙/๕๗๙/๑๗๕๙).
สัตว์ไม่เสพของเมา มีน้อย	(๑๙/๕๗๙/๑๗๖๐).
สัตว์เกิดเป็นสัตว์บก มีน้อย (สัตว์น้ำมาก)	(๑๙/๕๗๙/๑๗๖๑).
สัตว์เอื้อเฟื้อมารดา มีน้อย	(๑๙/๕๗๙/๑๗๖๑).
สัตว์เอื้อเฟื้อบิดา มีน้อย	(๑๙/๕๗๙/๑๗๖๒).
สัตว์เอื้อเฟื้อสมณะ มีน้อย	(๑๙/๕๗๙/๑๗๖๓).
สัตว์เอื้อเฟื้อพราหมณ์ มีน้อย	(๑๙/๕๘๐/๑๗๖๔).
สัตว์อ่อนน้อมถ่อมตน มีน้อย	(๑๙/๕๘๐/๑๗๖๕).

นอกจากนี้พระองค์ยังได้ทรงแสดงภาวะแห่งสัตว์ที่ไม่พึงปรารถนา อีกมากอย่างตามที่เรารู้กันอยู่ เช่น สัตว์ที่ไม่ตั้งอยู่ในกุศลกรรมบถ เป็นต้น, ผู้รวบรวมเห็นว่ามากเกินความจำเป็น จึงไม่นำมาใส่ไว้ในที่นี้.]

ความมืดบอดของโลก มีตลอดเวลาที่พระตถาคตไม่เกิดขึ้น

ภิกษุ ท. ! ตลอดกาลเพียงใด ที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ยังไม่บังเกิดขึ้นในโลก ; ความปรากฏแห่งแสงสว่างอันใหญ่หลวง ความส่องสว่างอันใหญ่หลวง ก็ยังไม่มี ตลอดกาลเพียงนั้น. ในกาลนั้น มีอยู่แต่ความมืดเป็นความมืดซึ่งกระทำความบอด. กลางคืนกลางวัน ก็ยังไม่ปรากฏ, เดือนหรือกึ่งเดือน ก็ไม่ปรากฏ, ฤดูหรือปี ก็ไม่ปรากฏ, ก่อน. ภิกษุ ท. ! แต่ว่าในกาลใด ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์บังเกิดขึ้นในโลก; ในกาลนั้น ความปรากฏ

แห่งแสงสว่างอันใหญ่หลวง ความส่องสว่างอันใหญ่หลวง ย่อมมี. ในกาลนั้น ย่อมไม่มีความมืด อันเป็นความมืดซึ่งกระทำความบอด. ลำดับนั้น กลางคืน กลางวัน ย่อมปรากฏ, เดือนหรือกึ่งเดือน ย่อมปรากฏ, ฤดูหรือปี ย่อมปรากฏ, นี้ฉันใด ;

ภิกษุ ท.! ข้อนี้ ก็ฉันนั้น : ตลอดกาลเพียงใด ที่ตถาคตผู้อรหันต-สัมมาสัมพุทธะยังไม่บังเกิดขึ้นในโลก; ความปรากฏแห่งแสงสว่างอันใหญ่หลวง ความส่องสว่างอันใหญ่หลวง ก็ยังไม่มี ตลอดกาลเพียงนั้น. ในกาลนั้น มีอยู่แต่ความมืด เป็นความมืดซึ่งกระทำความบอด. การบอก การแสดง การบัญญัติ การแต่งตั้ง การเปิดเผย การจำแนกแจกแจง การกระทำให้เข้าใจได้ง่าย ซึ่งอริยสัจทั้งสี่ ก็ยังไม่มีก่อน. ภิกษุ ท.! แต่ว่า ในกาลใดแล **ตถาคตผู้อรหันต-สัมมาสัมพุทธะ บังเกิดขึ้นในโลก;** ในกาลนั้น **ความปรากฏแห่งแสงสว่างอันใหญ่หลวง ความส่องสว่างอันใหญ่หลวง ย่อมมี.** ในกาลนั้น ย่อมไม่มีความมืด อันเป็นความมืดซึ่งกระทำความบอด. ลำดับนั้น **ย่อมมีการบอก การแสดง** การบัญญัติ การแต่งตั้ง การเปิดเผย การจำแนกแจกแจง การกระทำให้เข้าใจได้ง่าย **ซึ่งอริยสัจทั้งสี่.** ซึ่งอริยสัจทั้งสี่อย่างไรเล่า? คือซึ่งทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง **กระทำโยคกรรมเพื่อให้รู้ว่า** "นี้ ทุกข์, นี้ ทุกขสมุทัย, นี้ ทุกขนิโรธ, นี้ ทุกขนิโรธคามินี-ปฏิปทา" ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๕๓/๑๗๒๑.

อริยสัจสี่ เป็นสิ่งที่คงที่ไม่รู้จักเปลี่ยนตัว

ภิกษุ ท. ! มีของสี่อย่าง ซึ่งคงที่ ไม่เปลี่ยนจากความคงที่ ไม่ไปสู่ความมีความเป็นโดยประการอื่น. ของสี่อย่างนั้นเหล่าไหนเล่า ? ของสี่อย่างนั้น คือ ความรู้ตามเป็นจริงว่า **“นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์, (ทั้งสี่อย่างนั้น) เป็นของคงที่ ไม่เปลี่ยนจากความคงที่ ไม่ไปสู่ความมีความเป็นโดยประการอื่น ;”** ดังนี้. ภิกษุ ท. ! นี่แล เป็นของสี่อย่างซึ่งคงที่ ไม่เปลี่ยนจากความคงที่ ไม่ไปสู่ความมีความเป็นโดยประการอื่น.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง**ทำความเพียรเพื่อให้รู้ตามเป็นจริง**ว่า “นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ;” ดังนี้เถิด.

- มหาวาร.สํ. ๑๙/๕๓๙/๑๖๙๗.

สุขที่สัตว์โลกควรกลัว และไม่ควรกลัว

...ก็ข้อนั้น อันเรากล่าวแล้วว่า **บุคคลควรรู้จักการวินิจฉัย** (ตัดสินใจ) **ในความสุข เมื่อรู้จักการวินิจฉัยความสุขแล้ว ควรประกอบความสุขชนิดที่เป็นภายใน,** ข้อนั้นเรากล่าวเพราะอาศัยเหตุผลอะไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! *กามคุณมีห้า*อย่างเหล่านี้. ห้าอย่างนั้นอะไรเล่า ? ห้าอย่างคือ *รูป* ที่เห็นด้วยตา, *เสียง* ที่ฟังด้วยหู, *กลิ่น* ที่ดมด้วยจมูก, *รส* ที่ลิ้มด้วยลิ้น, และ*โผฏฐัพพะ* ที่สัมผัสด้วยกาย, (แต่ละอย่างล้วน) เป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ เป็นสิ่งที่ยวนตายวน

ใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยซึ่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดย้อมใจ ; ภิกษุ ท. ! สุข โสมนัสอันใดเกิดขึ้น เพราะอาศัยกามคุณห้าเหล่านี้, สุข โสมนัส นั้น เราเรียกว่า**กามสุข** อันเป็นสุขของบุถุชน เป็นสุขทางเมถุน (มิฬ์หสุข) ไม่ใช่สุขอันประเสริฐ. เรากล่าวว่า สุขนั้น บุคคลไม่ควรเสพ ไม่ควรเจริญ ไม่ควรทำให้มาก, **ควรกลัว.**

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เข้าถึงซึ่ง ปฐมฌาน...ทุติยฌาน ...ตติยฌาน... จตุตถฌาน...[๑] แล้วแลอยู่. นี้ เราเรียกว่า **สุขอาศัยเนกขัมมะ** เป็นสุขเกิดแต่ความสงัดเงียบ สุขเกิดแต่ความเข้าไปสงบรำงับ สุขเกิดแต่ความรู้พร้อม. เรากล่าวว่า สุขนั้น บุคคลควรเสพให้ทั่วถึง ควรทำให้เจริญ ควรทำให้มาก, **ไม่ควรกลัว.**

คำใดที่เรากล่าวแล้วว่า บุคคลควรรู้จักการวินิจฉัย (ตัดสินใจ) ในความสุข เมื่อรู้จักการวินิจฉัยความสุขแล้ว ควรประกอบความสุขชนิดที่เป็นภายใน, นั้น ; คำนั้น เรากล่าวแล้ว เพราะอาศัยเหตุผลนี้.

- อุปริ. ม. ๑๔/๔๒๗/๖๕๙.

ความรู้สึกของบุถุชน ไขว้กันอยู่เสมอต่อหลักแห่งอริยสัจ

คหบดี ! หน้าตาของท่านแสดงว่าท่านกำลังไม่มีจิตไม่มีใจ, หน้าตาของท่านผิดปกติไปแล้ว.

---

๑. รายละเอียดเกี่ยวกับรูปฌานทั้งสี่นี้ หาดูได้จากหลายเรื่องในภาคถัด ๆ ไป หรือดูที่ภาคผนวกแห่งหนังสือนี้ โดยหัวข้อว่า "ประมวลพรหมจรรย์ตลอดสาย" ตอนกล่าวถึงเรื่องรูปฌานสี่.

"ท่านผู้เจริญ ! หน้าตาของข้าพเจ้าจะไม่ผิดปกติได้อย่างไรเล่า, เพราะว่า บุตรน้อยเป็นที่รักที่พอใจคนเดียว ของข้าพเจ้า ตายเสียแล้ว . เพราะการตายของบุตรน้อยนั้น การงานก็มืดมน ข้าวปลาอาหารก็มืดมน. ข้าพเจ้าเอาแต่ไปสู่ที่เผาลูก แล้วคร่ำครวญอยู่ว่าลูกน้อยคนเดียวอยู่ไหน ๆ".

มันเป็นอย่างนั้นแหละ ๆ คหบดี ! **โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาสทั้งหลายนั้น เกิดจากของรัก** มีของรักเป็นแดนเกิด.

*"ท่านผู้เจริญ ! โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสและอุปายาสทั้งหลายนั้น เกิดจากของรัก มีของรักเป็นแดนเกิด ได้อย่างไรกัน ; เพราะว่า **ความเพลิดเพลินและโสมนัสต่างหากที่เกิดแต่ของรัก** มีของรักเป็นแดนเกิด."*

คหบดีนั้น ไม่ยอมรับไม่คัดค้านคำของพระผู้มีพระภาคเจ้า ลุกจากอาสนะแล้วหลีกไปเสีย. เขาได้เข้าไปหากลุ่มนักเลงสกาที่เล่นสกากันอยู่ ในที่ใกล้ ๆ กันนั้น ; เล่าเรื่องให้ฟังแล้วก็ได้รับคำรับสมอ้างจากพวกนักเลงสกาเหล่านั้นว่า "ถูกแล้ว ๆ ท่านคหบดี ! ความเพลิดเพลินและโสมนัสเกิดแต่ของรัก มีของรักเป็นแดนเกิดอย่างแน่นอน" ดังนี้ ; เขาก็พอใจว่าความคิดของเขาตรงกันกับความคิดของนักเลงสะกาทั้งหลาย ดังนี้แล้วก็หลีกไป.

- ม.ม. ๑๓/๔๘๙/๕๓๖.

(ข้อนี้แสดงว่า ความคิดของพวกบุถุชนย่อมตรงกันเสมอ แต่ไม่อาจจะลงรอยกันได้กับความจริงที่เป็นอริยสัจ).

ผู้ติดเหยื่อโลก ชอบฟังเรื่องกาม ไม่ฟังเรื่องสงบ

สุนักขัตตะ ! กามคุณมีห้าอย่างเหล่านี้. ห้าอย่างนั้นอะไรเล่า ? ห้าอย่าง คือ รูปที่เห็นด้วยตา, เสียงที่ฟังด้วยหู, กลิ่นที่ดมด้วยจมูก, รสที่ลิ้ม

ด้วยลิ้น, และโผฏฐัพพะที่สัมผัสด้วยกาย ; (แต่ละอย่างล้วน) เป็นสิ่งที่น่าปรารถนา, น่ารักใคร่, น่าพอใจ, เป็นสิ่งที่ยวนตายวนใจให้รัก, เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยซึ่งความใคร่, เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดย้อมใจ. สุนักขัตตะ ! เหล่านี้แล คือ กามคุณห้าอย่าง

สุนักขัตตะ ! นี้เป็นสิ่งที่มีได้เป็นได้ คือข้อที่**บุรุษบุคคลบางคนในโลกนี้ มีอัชฌาสัยน้อมไปในเหยื่อของโลก** (คือกามคุณห้าอย่าง), **ถ้อยคำสำหรับสนทนาอันพร่ำบ่นถึงเฉพาะต่อกามคุณนั้น ๆ ย่อมตั้งอยู่ได้สำหรับบุรุษบุคคลผู้มีอัชฌาสัยน้อมไปในเหยื่อของโลก**, เขาย่อมตรึกตามตรองตาม ถึงสิ่งอันอนุโลมต่อกามคุณนั้น ๆ, สิ่งนั้นย่อมคบกับบุรุษนั้นด้วย บุรุษนั้นย่อมเอาใจใส่ต่อสิ่งนั้นด้วย. ส่วน**เมื่อถ้อยคำที่ประกอบด้วยสมาบัติเรื่องไม่หวั่นไหว (ด้วยกามคุณ) ที่ผ่านไปมาอยู่ เขาย่อมไม่ฟัง ไม่เงี่ยหูฟัง ไม่กำหนดจิตเพื่อจะรู้**, ถ้อยคำชนิดนั้น ก็ไม่คุ้นเคยกับบุรุษนั้น บุรุษนั้น ก็ไม่สนใจด้วยคำชนิดนั้น. สุนักขัตตะ ! เปรียบเหมือนบุรุษผู้จากบ้านหรือนิคมของตนไปนมนาน ครั้นเห็นบุรุษผู้หนึ่งเพิ่งไปจากบ้านหรือนิคมของตน เขาย่อมถามบุรุษนั้น ถึงความเกษม ความมีอาหารง่าย ความปราศจากโรค ของบ้านนั้น นิคมนั้น, บุรุษนั้นก็บอกให้. สุนักขัตตะ ! เธอจะเข้าใจว่าอย่างไร : เขาย่อมฟังด้วยดี ย่อมเงี่ยหูฟัง ต่อบุรุษนั้น ย่อมกำหนดจิตเพื่อจะรู้ ย่อมคบบุรุษนั้น ย่อมสนใจด้วยบุรุษนั้น มิใช่หรือ ?

- อุปริ. ม. ๑๔/๖๒/๗๐ - ๗๑.

การฟังอริยสัจ เหมาะสำหรับจิตที่ฟอกแล้วเท่านั้น

ภิกษุ ท. ! ครั้งนั้นแล มหาชนชาวพันธุมดีราชธานี จำนวนแปดหมื่นสี่พันคน ออกจากเมือง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาควิปัสสีถึงที่ประทับ

ณ เขมมิคทายวัน ถวายอภิวาทแล้วนั่งอยู่ ณ ที่ข้างหนึ่ง. พระผู้มีพระภาควิปัสสี ได้ตรัส **อนุปุพพิกถา** แก่ชนทั้งหลายเหล่านั้น กล่าวคือ **ทานกถา สีลกถา สัคคกถา** ทรงประกาศ **โทษอันเศร้าหมองต่ำทรามของกามทั้งหลาย** และ **อานิสงส์ในการออกจากกาม.**

ครั้นทรงทราบว่าชนเหล่านั้นมีจิตเหมาะสม อ่อนโยน ปราศจากนิวรณ์ ร่าเริง แจ่มใส แล้ว, ก็ได้ตรัส **ธรรมเทศนาซึ่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงยกขึ้นแสดงเอง** กล่าวคือ **เรื่องทุกข์ เรื่องสมุทัย เรื่องนิโรธ และเรื่องมรรค.** เปรียบเสมือนผ้าอันสะอาด ปราศจากสิ่งแปดเปื้อน ย่อมรับเอาซึ่งน้ำย้อมได้อย่างดี ฉันใด ; **ธรรมจักษุ** ปราศจากธุลี ปราศจากมลทิน ได้เกิดขึ้นแก่มหาชนแปดหมื่นสี่พันเหล่านั้น ณ ที่นั่งนั้นเองว่า **"สิ่งใดมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาสิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา"** ดังนี้, ฉันนั้นเหมือนกัน.

ชนเหล่านั้นมีธรรมอันเห็นแล้ว บรรลุแล้ว รู้แจ้งแล้ว หยั่งเอาได้ครบถ้วนแล้ว หมดความสงสัย ปราศจากความเคลือบแคลง ถึงความกล้าหาญไม่ต้องเชื่อตามบุคคลอื่นในคำสอนแห่งศาสดาตน ได้กราบทูลกะพระผู้มีพระภาควิปัสสีว่า *"ไพเราะนัก พระเจ้าข้า ! ไพเราะนัก พระเจ้าข้า ! เปรียบเหมือนการหงายของที่คว่ำอยู่ เปิดของที่ปิดอยู่ บอกทางให้แก่คนหลงทาง หรือว่าจุดประทีปไว้ในที่มืดเพื่อว่าคนมีตาจักได้เห็นรูป, ฉันใดก็ฉันนั้น"* ดังนี้.

- มหา. ที. ๑๐/๔๙/๔๙.

จิตที่ยังไม่ได้ฟอก ยากนักที่จะเห็นนิโรธสัจ

ราชกุมาร ! ...ก็สัตว์เหล่านี้ มีอาลัยเป็นที่มายินดี ยินดีแล้วในอาลัย เพลิดเพลินแล้วในอาลัย. **สำหรับสัตว์ผู้มีอาลัยเป็นที่มายินดี ยินดีเพลิดเพลินในอาลัยนั้น ยากนักที่จะเห็นสิ่งนี้** คือ **ปฏิจจสมุปบาท** กล่าวคือความที่สิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัยแก่สิ่งนี้ ๆ (อิทปฺปจฺจยตาปฏิจฺจสมุปฺปาโท) ; และยากนักที่จะเห็นแม้สิ่งนี้ คือ **นิพพาน** อันเป็นธรรมเป็นที่สงบระงับแห่งสังขารทั้งปวง เป็นธรรมอันสลัดคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา เป็นความจางคลาย เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์. หากเราพึงแสดงธรรมแล้วสัตว์อื่นไม่พึงรู้ทั่วถึง ข้อนั้นจักเป็นความเหนื่อยเปล่าแก่เรา, เป็นความลำบากแก่เรา. โอ, ราชกุมาร ! คาถาอันน่าเศร้า (อนจฺฉริยา) เหล่านี้ ที่เราไม่เคยฟังมาแต่ก่อน ได้ปรากฏแจ่มแจ้งแก่เราว่า : -

> “**กาลนี้ ไม่ควรประกาศธรรมที่เราบรรลุได้แล้วโดยยาก. ธรรมนี้สัตว์ที่ถูกราคะโทสะปิดกั้นแล้ว ไม่รู้ได้โดยง่ายเลย. สัตว์ผู้กำหนัดแล้วด้วยราคะ อันความมืดหุ้มห่อแล้ว จักไม่เห็นธรรมอันไปทวนกระแส อันเป็นธรรมละเอียด ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก เป็นอณู**” ดังนี้.

- ม. ม. ๑๓/๔๖๑/๕๐๙.

สัตว์ผู้ไม่เป็นไทต่อความกำหนัด ย่อมหลงกาม

มาคัณฑิยะ ! แม้ในกาลอันยืดยาวนานฝ่ายอดีต กามทั้งหลาย ก็มีสัมผัสเป็นทุกข์ มีความแผดเผาอันยิ่งใหญ่ มีความเร่าร้อนอันยิ่งใหญ่. แม้ในกาลอันยืดยาวนานฝ่ายอนาคต กามทั้งหลาย ก็มีสัมผัสเป็นทุกข์ มีความแผดเผา

อันยิ่งใหญ่ มีความเร่าร้อนอันยิ่งใหญ่. แม้ในกาลเป็นปัจจุบันในบัดนี้ กามทั้งหลาย ก็มีสัมผัสเป็นทุกข์ มีความแผดเผาอันยิ่งใหญ่ มีความเร่าร้อนอันยิ่งใหญ่. มาคัณฑิยะ ! แต่ว่า **สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ ยังไม่ปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลาย ถูกกามตัณหาเคี้ยวกินอยู่ ถูกความเร่าร้อนในกามแผดเผาอยู่ มีอินทรีย์** (คือความเป็นใหญ่แก่ตน) **อันกามกำจัดเสียหมดแล้ว จึงได้มีความสำคัญอันวิปริตว่า "สุข" ในกามทั้งหลาย อันมีสัมผัสเป็นทุกข์ นั่นเอง**, ดังนี้.

- ม. ม. ๑๓/๒๗๘/๒๘๔.

สัตว์โลก รู้จักสุขอันแท้จริง ต่อเมื่อปัญญาเกิด

มาคัณฑิยะ ! เปรียบเหมือนบุรุษตามืดมาแต่กำเนิด เขาจะมองเห็นรูปทั้งหลาย ที่มีสีดำหรือขาว เขียวหรือเหลือง แดงหรือขาบ ก็หาไม่, จะได้เห็นที่อันเสมอหรือไม่เสมอก็หาไม่, จะได้เห็นดวงดาว หรือดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ก็หาไม่. เขาได้ฟังคำบอกเล่าจากบุรุษผู้มีตาดี ว่า "ท่านผู้เจริญ ! ผ้าขาวเนื้อดีนั้น เป็นของงดงาม ปราศจากมลทิน เป็นผ้าสะอาด", ดังนี้. เขาเที่ยวแสวงหาผ้าขาวนั้น. บุรุษผู้หนึ่งลวงเขาด้วยผ้าเนื้อเลวเปื้อนเขม่าว่า "นี่แล เป็นผ้าขาวเนื้อดี เป็นของงดงาม ปราศจากมลทิน เป็นผ้าสะอาด." ดังนี้ เขารับผ้านั้นแล้วและห่มผ้านั้น. ต่อมา มิตรอมาตย์ ญาติสาโลหิตของเขา เชิญแพทย์ผ่าตัดผู้ชำนาญมารักษา. แพทย์พึงประกอบยาถ่ายโทษในเบื้องบน ถ่ายโทษในเบื้องต่ำ ยาหยอด ยาหยอดให้กัด และยานัตถุ์. เพราะอาศัยยานั้นเอง เขากลับมีจักษุดี ละความรักใคร่พอใจในผ้าเนื้อเลวเปื้อนเขม่าเสียได้ พร้อมกับการเกิดขึ้นแห่งจักษุที่ดี เขาจะพึงเป็นอมิตร เป็นข้าศึกหมายมั่น ต่อบุรุษผู้ลวงเขานั้นหรือถึงกับเข้าใจเลยไปว่า ควรจะปลงชีวิตเสียด้วยความแค้น ว่า "ท่านผู้เจริญเอ๋ย ! เราถูกบุรุษผู้นี้ คดโกง ล่อลวง ปลอมเทียมเอาด้วยผ้าเนื้อเลวเปื้อนเขม่า

ว่า ‘นี่ท่านผู้เจริญ !. นี้เป็นผ้าขาวเนื้อดี เป็นของงดงามปราศจากมลทิน เป็นผ้าสะอาด,’ . มานานนักแล้ว”, อุปมานี้ฉันใด ; มาคัณฑิยะ ! อุปไมยก็ฉันนั้นเหมือนกัน, คือเราแสดงธรรมแก่ท่านว่า “เช่นนี้เป็นความไม่มีโรค, เช่นนี้เป็นนิพพาน” ดังนี้ ; **ท่านจะพึงรู้จักความไม่มีโรค จะพึงเห็นนิพพานได้ ก็ต่อเมื่อท่านละความเพลิดเพลินและความกำหนัด ในอุปาทานนักขันธ์ทั้งห้าเสียได้ พร้อมกับการเกิดขึ้นแห่งธรรมจักษุของท่าน**; และความรู้สึกจะพึงเกิดขึ้นแก่ท่าน ว่า “ท่านผู้เจริญเอ๋ย ! นานจริงหนอ, ที่เราถูกจิตนี้ คดโกงล่อลวง ปลิ้นปลอก จึงเราเมื่อจะยึดถือ ก็ยึดถือเอาแล้วซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร และซึ่งวิญญาณนั่นเอง. เพราะความยึดถือเป็นต้นเหตุภพจึงมีแก่เรา, เพราะภพเป็นต้นเหตุ ชาติจึงมีแก่เรา, เพราะชาติเป็นต้นเหตุชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดขึ้นพร้อมหน้า. ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนั้น ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้,” ดังนี้ แล.

- ม.ม. ๑๓/๒๘๔/๒๙๐.

-๒-

ชีวิตมนุษย์ กับ จตุรารียสัจ

มนุษย์เป็นอันมาก ได้ยึดถือเอาที่พึ่งผิด ๆ

มนุษย์ทั้งหลายเป็นอันมาก ถูกความกลัวคุกคามเอาแล้ว ย่อมยึดถือเอาภูเขาบ้าง ป่าไม้ที่ศักดิ์สิทธิ์บ้าง สวนศักดิ์สิทธิ์บ้าง รุกขเจดีย์บ้าง ว่าเป็นที่พึ่งของตน ๆ : นั่นไม่ใช่ที่พึ่งอันทำความเกษมให้ได้เลย, นั่นไม่ใช่ที่พึ่งอันสูงสุด ; ผู้ใดถือเอาสิ่งนั้นๆ เป็นที่พึ่งแล้ว ย่อมไม่หลุดพ้นไปจากทุกข์ทั้งปวง ได้.

ส่วนผู้ใด ที่ถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่พึ่งแล้ว เห็นอริยสัจทั้งสี่ ด้วยปัญญาอันถูกต้อง คือ เห็นทุกข์, เห็นเหตุเป็นเครื่องให้เกิดขึ้นของทุกข์, เห็นความก้าวล่วงเสียได้ซึ่งทุกข์, และเห็นมรรคประกอบด้วยองค์แปด อันประเสริฐ ซึ่งเป็นเครื่องให้ถึงความเข้าไปสงบรำงับแห่งทุกข์ : นั่นแหละคือ ที่พึ่งอันเกษม, นั่นคือ ที่พึ่งอันสูงสุด ; ผู้ใดถือเอาที่พึ่งนั้นแล้ว ย่อมหลุดพ้นไปจากทุกข์ทั้งปวง ได้แท้.

- ธ. ขุ ๒๕/๔๐/๒๔.

ผู้ไม่รู้อริยสัจ
ย่อมหลงสร้างเหวแห่งความทุกข์เพื่อตัวเอง อยู่ร่ำไป

ภิกษุ ท. ! บุคคลเหล่าใด จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ก็ตาม **ไม่รู้อยู่ตามเป็นจริง** ว่า "นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี้เป็นความดับ

ไม่เหลือของทุกข์ และนี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ;" ดังนี้แล้ว ; เขาเหล่านั้น ย่อม **ยินดีอย่างยิ่ง** ในเหตุปัจจัยเครื่องปรุงแต่งชนิดที่เป็นไปพร้อมเพื่อความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความร่ำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับใจ. เขาผู้ยินดีในเหตุปัจจัยเครื่องปรุงแต่งชนิดนั้น ๆ แล้ว ย่อม**สร้าง**อยู่ ซึ่งเหตุปัจจัยเครื่องปรุงแต่งชนิดที่เป็นไปพร้อมเพื่อความเกิด เป็นต้น นั้น ๆ. ครั้นเขาสร้างเหตุปัจจัยนั้น ๆ แล้วเขาก็**ตกลงในเหว**แห่งความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความร่ำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับใจ นั่นเอง. เราย่อมกล่าวบุคคลเหล่านั้นว่า "เขา **ไม่พ้นไปจากทุกข์** ทั้งหลาย คือความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความร่ำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับใจ ไปได้," ดังนี้.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๖๐/๑๗๒๙.

ผู้รู้อริยสัจ หาหลงสร้างทุกข์ขึ้นเพื่อตัวเองไม่

ภิกษุ ท. ! ส่วนบุคคลเหล่าใดแล จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ก็ตาม **รู้อยู่ตามเป็นจริง** ว่า "นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ;" ดังนี้แล้ว ; ขาเหล่านั้น ย่อม **ไม่ยินดี** ในเหตุปัจจัยเครื่องปรุงแต่งชนิดที่เป็นไปพร้อมเพื่อความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความร่ำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับใจเลย. เขาผู้ไม่ยินดีแล้ว ในเหตุปัจจัยเครื่องปรุงแต่งชนิดนั้น ๆ ก็ **ไม่สร้างขึ้น** ซึ่งเหตุปัจจัยเครื่องปรุงแต่งชนิดที่เป็นไปพร้อมเพื่อความเกิด เป็นต้น นั้น ๆ. ครั้นเขาไม่ก่อสร้างเหตุปัจจัยเครื่องปรุงแต่งชนิดนั้นแล้ว ก็ **ไม่ตกจมลงในเหว** แห่งความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความ

ร่ำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับใจได้เลย. เราย่อมกล่าวบุคคลเหล่านั้น ว่า "เขา **พ้นไปจากทุกข์** ทั้งหลาย มีความเกิด ความแก่ เป็นต้นไปได้" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง **ทำความเพียรเพื่อให้รู้ตามเป็นจริง** ว่า "นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ;" ดังนี้.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๖๑/๑๗๓๐.

ทุกข์ประเภทใหญ่ ๆ ก็มีพอแล้วสำหรับสัตว์จะสำนึกตัวมารู้อริยสัจ

(ไม่จำเป็นจะต้องผ่านทุกข์ทุกชนิดทุกขนาด)

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนบุรุษ ตัดหญ้า ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้ ในชมพูทวีปนี้ นำมารวมไว้ในที่เดียวกัน ; ครั้นนำมารวมไว้ในที่เดียวกันแล้วกระทำให้เป็นเครื่องเสียบร้อย ; ครั้นกระทำให้เป็นเครื่องเสียบร้อยแล้ว ก็เสียบสัตว์ใหญ่ๆ ในมหาสมุทร ที่เครื่องเสียบขนาดใหญ่, เสียบสัตว์ขนาดกลาง ๆ ในมหาสมุทรที่เครื่องเสียบขนาดกลาง, เสียบสัตว์ขนาดเล็ก ๆ ในมหาสมุทร ที่เครื่องเสียบขนาดเล็ก. ภิกษุ ท.! สัตว์ใหญ่ ๆ ในมหาสมุทรยังไม่ทันจะหมด แต่หญ้า ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้ ในชมพูทวีปนี้ก็หมดเสียแล้ว. ภิกษุ ท.! สัตว์ตัวเล็กในมหาสมุทรขนาดที่เสียบด้วยเครื่องเสียบได้โดยยากนั้น มีมากกว่านั้นมากนัก. ข้อนี้เพราะเหตุไรเล่า? ภิกษุ ท.! เพราะมันมาก โดยตัวมันเล็ก, ข้อนี้ฉันใด ; ภิกษุ ท.! อบายก็กว้างใหญ่อย่างนั้นเหมือนกัน. **จากอบายที่กว้างใหญ่อย่างนั้น**

ก็มี ทิฏฐิสัมปันนบุคคล หลุดพ้นออกมาได้ เขารู้ตามเป็นจริงว่า "นี้ ความทุกข์, นี้ เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี้ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี้ ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ **เธอพึงประกอบโยคกรรมอันเป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า** "ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้" ดังนี้.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๕๑/๑๗๑๙.

พอรู้อริยสัจ
ทุกข์เหลือน้อยขนาดฝุ่นติดปลายเล็บเทียบกับปฐพี

ภิกษุ ท.! เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนี้ว่าอย่างไร : ฝุ่นนิดหนึ่งที่เราช้อนขึ้นด้วยปลายเล็บนี้ กับมหาปฐพีนี้ ข้างไหนจะมากกว่ากัน ?

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! มหาปฐพีนั่นแหละ เป็นดินที่มากกว่า. ฝุ่นนิดหนึ่งเท่าที่ทรงช้อนขึ้นด้วยปลาพระนขานี้ เป็นของมีประมาณน้อย. ฝุ่นนั้น เมื่อนำไปเทียบกับมหาปฐพี ย่อมไม่ถึงซึ่งการคำนวณได้ เปรียบเทียบได้ ไม่เข้าถึงแม้ซึ่งกะละภาค"

ภิกษุ ท.! อุปมานี้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น : สำหรับอริยสาวกผู้ถึงพร้อมด้วย (สัมมา) ทิฏฐิ รู้พร้อมเฉพาะแล้ว, ความทุกข์ของท่านส่วนที่สิ้นไปแล้ว หมดไปแล้ว ย่อมมากกว่า ; **ความทุกข์ที่ยังเหลืออยู่ มีประมาณน้อย** : เมื่อนำเข้าไปเทียบกับกองทุกข์ที่สิ้นไปแล้ว หมดไปแล้ว ในกาลก่อน ย่อมไม่ถึง

ซึ่งการคำนวณได้เปรียบเทียบได้ ไม่เข้าถึงแม้ซึ่งกะละภาค **นั่นคือความทุกข์ของโสดาบันผู้สัตตักขัตตุปรมะ**[๑] **ผู้เห็นชัดตามเป็นจริง**ว่า "ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้" ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ **เธอพึงประกอบโยคกรรมอันเป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า** "ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้", ดังนี้.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๗๒/๑๗๔๗.

[สูตรอื่นอุปมาเปรียบด้วย **เม็ดกรวดเท่าเม็ดถั่วเขียว ๗ เม็ด กับขุนเขาหิมาลัย** (๑๙/๕๖๙/๑๗๔๕-๖).

อีกสูตรหนึ่งเปรียบ **น้ำติดปลายใบหญ้าคา กับน้ำในสระกว้าง ๕๐ โยชน์** (๑๙/๕๗๒/๑๗๔๘).

อีกสูตรหนึ่งเปรียบ **น้ำ ๒-๓ หยด กับน้ำในแม่น้ำ ๕ สายรวมกัน** (๑๙/๕๗๓/๑๗๔๙-๑๗๕๐).

อีกสูตรหนึ่งเปรียบ **เม็ดกระเบา ๗ เม็ด กับมหาปฐพี** (๑๙/๕๗๔/๑๗๕๑-๒).

อีกสูตรหนึ่งเปรียบ **น้ำ ๒ - ๓ หยด กับน้ำทั้งมหาสมุทร** (๑๙/๕๗๕/๑๗๕๓-๔).

อีกสูตรหนึ่งเปรียบ **เม็ดผักกาด ๒ - ๓ เม็ด กับขุนเขาหิมาลัย** (๑๙/๕๗๖/๑๗๕๕-๖).]

ผู้ไม่รู้อริยสัจ ชื่อว่าตกอยู่ในที่มืด

ภิกษุ ท. ! บุคคลเหล่าใด จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ก็ตาม **ไม่รู้อยู่ตามเป็นจริง** ว่า "นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือ

๑. คือพระโสดาบัน ที่ต้องมีกำเนิดอีก ๗ ชาติ อันเป็นพระอริยบุคคลขั้นต้นที่สุดของจำพวกโสดาบัน. แม้กระนั้นก็ตรัสว่า ทุกข์หมดไปมากกว่าที่ยังเหลือ.

ของทุกข์ และนี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ;" ดังนี้, เขาเหล่านั้น **ย่อมยินดี** ต่อสิ่งอันเป็นปัจจัยปรุงแต่งที่เป็นไปพร้อมเพื่อความเกิดเป็นต้น, เขายินดีแล้ว ย่อม **สร้างปัจจัยนั้นๆ** ขึ้น(เพื่อตนเอง), ครั้นสร้างแล้วก็ **ตกจมลงสู่ห้วงแห่งความมืดอันกระทำให้เป็นเหมือนตาบอด** ได้แก่ความมืดคือความเกิดความแก่ ความตาย ความโศก ความร่ำไรรำพัน ความทุกข์กายความทุกข์ใจและความคับใจ. ภิกษุ ท.! บุคคลเหล่านั้น เรากล่าวว่า เขาไม่พ้นไปจากทุกข์ คือความเกิดเป็นต้น ไปได้เลย.

ภิกษุ ท.! ส่วนบุคคลเหล่าใด จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ก็ตาม เมื่อรู้ชัดตามเป็นจริงว่า "นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์. นี้เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ และนี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์", ดังนี้ ; บุคคลเหล่านั้น ย่อมไม่ยินดี ต่อสิ่งอันเป็นปัจจัยปรุงแต่ง ที่เป็นไปพร้อมเพื่อความเกิดเป็นต้น, เขาผู้ไม่ยินดีแล้ว ย่อมไม่สร้างปัจจัยนั้น ๆ ขึ้น (เพื่อตัวเอง), ครั้นไม่ก่อสร้างแล้ว ก็ไม่ตกจมลงสู่ห้วงแห่งความมืด อันกระทำให้เป็นเหมือนตาบอด ได้แก่ความมืดคือความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความร่ำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจ. ภิกษุ ท.! เรากล่าวว่า เขาพ้นไปจากทุกข์ คือความเกิดเป็นต้นไปได้ ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ **เธอพึงประกอบโยคกรรมอันเป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า** "ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้." ดังนี้.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๖๗/๑๗๔๑-๑๗๔๒.

ผู้ไม่รู้อริยสัจ ชื่อว่าตกอยู่ในหลุมเพลิงเป็นนิจ

ภิกษุ ท. ! บุคคลเหล่าใด จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ก็ตาม เมื่อ **ไม่รู้อยู่ตามเป็นจริง** ว่า "นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ;" ดังนี้, เขาเหล่านั้น **ย่อมยินดี** ต่อสิ่งอันเป็นปัจจัยปรุงแต่ง ที่เป็นไปพร้อมเพื่อความเกิดเป็นต้น, เขาผู้ยินดีแล้ว **ย่อมสร้างปัจจัยนั้น ๆ** ขึ้น (เพื่อตัวเอง), ครั้นสร้างแล้ว ก็ **เร่าร้อนอยู่ เพราะความแผดเผา** ของความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความร่ำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับใจ. ภิกษุ ท. ! บุคคลเหล่านั้น เรากล่าวว่า เขาไม่พ้นไปจากทุกข์ คือความเกิดเป็นต้น ไปได้เลย.

ภิกษุ ท. ! ส่วนบุคคลเหล่าใด จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ก็ตาม เมื่อรู้ชัดตามเป็นจริงว่า "นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ และนี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์", ดังนี้ ; บุคคลเหล่านั้น ย่อมไม่ยินดี ต่อสิ่งอันเป็นปัจจัยปรุงแต่ง ที่เป็นไปพร้อมเพื่อความเกิดเป็นต้น, เขาผู้ไม่ยินดีแล้ว ย่อมไม่สร้างปัจจัยนั้น ๆ ขึ้น (เพื่อตัวเอง), ครั้นไม่สร้างแล้ว ก็ไม่เร่าร้อนอยู่ เพราะความแผดเผาของความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความร่ำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจ. บุคคลเหล่านั้น ย่อมหลุดพ้นไปจากความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความร่ำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับ-แค้นใจ. เรากล่าวว่า เขาหลุดพ้นไปได้จากทุกข์ ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ **เธอพึงประกอบโยคกรรมอันเป็นเครื่องกระทำให้รู้**ว่า "ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้." ดังนี้.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๖๓/๑๗๓๓-๑๗๓๔.

กว่ามนุษย์จะหลุดจากบ่วง (คือรู้อริยสัจ)

(พระบาลีนี้ แสดงให้เห็นถึงการที่สามัญสัตว์ติดอยู่ในบ่วงของโลกอย่างไรในขั้นต้น แล้วจะค่อยๆ รู้สึกตัวขึ้นมาตามลำดับอย่างไร ดังต่อไปนี้ :-)

๑. เมื่อจมกามตามปกติ

ภิกษุ ท. ! ชาวสวนผักมิได้ปลูกผักด้วยคิดว่า "เนื้อในป่าทั้งหลายจะได้กินผักที่เราปลูกนี้แล้ว จะได้มีอายุยืน รูปร่างสวยงาม มีชีวิตอยู่ได้ยาวนาน" ดังนี้ ; แต่ได้คิดดังนี้ว่า "เนื้อในป่าทั้งหลายจะเข้ามาสู่สวนผักอันเราปลูกแล้ว กินอยู่อย่างลืมตัว ครั้นเข้ามากินอยู่อย่างลืมตัว จักถึงซึ่งความเลินเล่อ ครั้นเลินเล่ออยู่จักถึงซึ่งความประมาท ครั้นประมาทแล้วจักเป็นสัตว์ที่เราพึงกระทำได้ตามความพอใจในสวนผักนั้น" ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! บรรดาเนื้อทั้งหลาย **ฝูงเนื้อพวกที่หนึ่ง**ได้**เข้าไปสู่สวนผัก**ที่ชาวสวนผักปลูกไว้ **กินอยู่อย่างลืมตัว** เมื่อเข้าไปกินอยู่อย่างลืมตัวก็ถึงซึ่งความเลินเล่อ ครั้นเลินเล่อแล้วก็ถึงซึ่งความประมาท ครั้นประมาทแล้วก็เป็นสัตว์ที่

เจ้าของสวนผักพึงกระทำได้ตามความพอใจในสวนผักนั้น. ภิกษุ ท. ! ด้วยอาการอย่างนี้แล ฝูงเนื้อพวกที่หนึ่งเหล่านั้นก็ไม่พ้นไปจากกำมือแห่งเจ้าของสวนผัก.

(พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงยกเอาสมณพราหมณ์จำพวกที่หนึ่งมาเปรียบกันกับฝูงเนื้อจำพวกที่หนึ่ง ดังต่อไปนี้ :-)

ภิกษุ ท. ! บรรดาสมณพราหมณ์ทั้งหลาย **สมณพราหมณ์พวกที่หนึ่ง** ได้ **เข้าไปสู่โลกามิส** เหล่าโน้น ซึ่งเป็นเหมือนกับสวนผักอันมารปลูกไว้ **บริโภคอยู่อย่างลืมตัว** ครั้นเข้าไปบริโภคอยู่อย่างลืมตัวก็ถึงซึ่งความมัวเมา ครั้นมัวเมาอยู่ก็ถึงซึ่งความประมาท ครั้นประมาทอยู่ก็เป็นผู้ที่มารพึงกระทำได้ตามความพอใจในโลกามิสซึ่งเป็นเหมือนกับสวนผักแห่งมารนั้น. ภิกษุ ท. ! ด้วยอาการอย่างนี้แล สมณพราหมณ์พวกที่หนึ่งนี้ จึงไม่พ้นไปจากอิทธานุภาพแห่งมาร. ภิกษุ ท. ! เรากล่าวสมณพราหมณ์พวกที่หนึ่งนี้ ว่ามีอุปมาเหมือนฝูงเนื้อพวกที่หนึ่งนั้น, ฉันใดก็ฉันนั้น.

ภิกษุ ท. ! อุปมานี้มีเพื่อให้รู้เนื้อความนั้น : คำว่า “**สวนผัก**” นั้น เป็นชื่อแห่งกามคุณทั้งห้า. คำว่า “**เจ้าของสวนผัก**” นั้น เป็นชื่อของมารผู้มีบาป. คำว่า “**พวกพ้องของเจ้าของสวนผัก**” นั้น เป็นชื่อของบริษัทแห่งมาร. คำว่า “**ฝูงเนื้อ**” นั้น เป็นชื่อของสมณพราหมณ์ทั้งหลาย. (คำไขอุปมานี้ ตรัสไว้ตอนกลางของพระสูตรที่ตรัสเรื่องเนื้อพวกที่สี่จบลง ในที่นี้ได้ยกมาไว้ตอนต้นเช่นนี้ เพื่อสะดวกแก่การศึกษายิ่งขึ้น).

๒. เมื่อจมกามครั้งที่สอง

(ต่อไปนี้ ได้ตรัสถึงฝูงเนื้อจำพวกที่สอง ซึ่งเปรียบกันได้กับสมณพราหมณ์จำพวกที่สอง ว่า :-)

ภิกษุ ท. ! **เนื้อพวกที่สอง** (รู้ความวินาศของเนื้อจำพวกที่หนึ่งโดยประการทั้งปวงแล้ว) มาคิดกันว่า "ถ้าอย่างไร เราเว้นการกินผักซึ่งเป็นโภชนะอันตรายเหล่านี้โดยประการทั้งปวงเสีย เข้าไปอยู่ในราวป่ากันเถิด" ดังนี้. เนื้อเหล่านั้น **เว้นการกินผัก** ซึ่งเป็นโภชนะอันตรายเหล่านั้นโดยประการทั้งปวง แล้ว **เข้าไปอยู่ในราวป่า** แล้ว ; ครั้นถึงเดือนสุดท้ายแห่งฤดูร้อนเป็นเวลาที่หมดหญ้าและน้ำ ร่างกายก็ถึงซึ่งความซูบผอมอย่างยิ่ง เมื่อมีร่างกายซูบผอมอย่างยิ่งกำลังอันแกล้วกล้าก็หมดไป เมื่อกำลังอันแกล้วกล้าหมดไป ก็ **ย้อนกลับมาสู่ถิ่นแห่งสวนผัก** ที่เจ้าของสวนผักปลูกไว้อีก. ฝูงเนื้อเหล่านั้น ได้เข้าไป **กินผักในสวนผักอย่างลืมตัว** เมื่อเข้าไปกินอยู่อย่างลืมตัวก็ถึงซึ่งความเลินเล่อ เมื่อเลินเล่อก็ถึงซึ่งความประมาท เมื่อประมาทก็เป็นสัตว์ที่เจ้าของสวนผักกระทำได้ตามความพอใจในสวนผักนั้น. ภิกษุ ท. ! ด้วยอาการอย่างนี้แล ฝูงเนื้อพวกที่สองนั้นก็ไม่พ้นไปจากกำมือแห่งเจ้าของสวนผัก.

(พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงยกเอาสมณพราหมณ์จำพวกที่สองมาเปรียบกับฝูงเนื้อจำพวกที่สอง ดังนี้ว่า :-)

ภิกษุ ท. ! บรรดาสมณพราหมณ์ทั้งหลาย **สมณพราหมณ์จำพวกที่สอง** (รู้ความวินาศของสมณพราหมณ์จำพวกที่หนึ่งโดยประการทั้งปวงแล้ว) มาคิดกันว่า "ถ้ากระไร เราเว้นจากโลกามิสซึ่งเป็นเสมือนการบริโภคเหยื่อโดยประการทั้งปวงเสีย เว้นจากโภชนะอันตราย แล้วเข้าไปอาศัยอยู่ในราวป่ากันเถิด" ดังนี้. สมณพราหมณ์เหล่านั้น **เว้นจากโลกามิส** อันเป็นเสมือนการบริโภคเหยื่อโดยประการทั้งปวง เว้นโภชนะอันตราย พากัน**เข้าไปอยู่ในราวป่า**แล้ว. สมณ-พราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้มีผักสากะเป็นภักษาบ้าง มีผักสามากะเป็นภักษาบ้าง มีลูกเดือยเป็นภักษาบ้าง มีเปลือกไม้เป็นภักษาบ้าง มีสาหร่ายเป็นภักษาบ้าง

มีรำเป็นภักษาบ้าง มีข้าวตังเป็นภักษาบ้าง มีเมล็ดผักกาดเป็นภักษาบ้าง มีหญ้าเป็นภักษาบ้าง มีโคมัยเป็นภักษาบ้าง มีเง่าไม้และผลไม้ในป่าเป็นอาหาร ยังอัตภาพให้เป็นไป เป็นผู้บริโภคผลตามที่มีอยู่โดยธรรมชาติ ; ครั้นถึงเดือนสุดท้ายแห่งฤดูร้อน เป็นเวลาที่หมดผักหมดหญ้าหมดน้ำ ร่างกายก็ถึงซึ่งความซูบผอมอย่างยิ่ง เมื่อมีร่างกายซูบผอมอย่างยิ่งกำลังเรี่ยวแรงก็หมดไป เมื่อกำลังเรี่ยวแรงหมดไปเจโตวิมุตติก็เสื่อม เมื่อเจโตวิมุตติเสื่อม ก็ **ย้อนกลับมาหาโลกามิส** ซึ่งเป็นเสมือนกับสวนผักอันมารปลูกไว้เหล่านั้นอีก. สมณพราหมณ์เหล่านั้นเข้าไป **บริโภคอยู่อย่างลืมตัว** ครั้นเข้าไปบริโภคอยู่อย่างลืมตัวก็ถึงซึ่งความมัวเมา ครั้นมัวเมาอยู่ก็ถึงซึ่งความประมาท ครั้นประมาทแล้วก็เป็นผู้ที่มารพึงกระทำได้ตามความพอใจ ในโลกามิสอันเป็นเสมือนสวนผักของมารนั้น. ภิกษุ ท. ! ด้วยอาการอย่างนี้แล สมณพราหมณ์แม้พวกที่สองนี้ก็ไม่พ้นไปจากอิทธานุภาพแห่งมาร. ภิกษุ ท. ! เรากล่าวสมณพราหมณ์พวกที่สองนี้ ว่ามีอุปมาเหมือนฝูงเนื้อพวกที่สองนั้น, ฉันใดก็ฉันนั้น.

๓. เมื่อเฉไปติดบ่วงทิฏฐิ

(ต่อไปนี้ได้ตรัสถึงฝูงเนื้อพวกที่สาม ซึ่งเปรียบกันได้กับสมณพราหมณ์จำพวกที่สามสืบไปว่า :-)

ภิกษุ ท. ! **ฝูงเนื้อพวกที่สาม** (รู้ความวินาศของเนื้อจำพวกที่หนึ่งและจำพวกที่สอง โดยประการทั้งปวงแล้ว) มาคิดกันว่า “ถ้าอย่างไร เรา **อาศัยที่ซุ่มซ่อนอยู่ใกล้ ๆ สวนผัก** ของเจ้าของผักนั้น ครั้นอาศัยที่ซุ่มซ่อนอยู่ใกล้ ๆ สวนผักนั้นแล้ว ก็ **ไม่เข้าไปกินผักนั้นอย่างลืมตัว** เมื่อไม่เข้าไปกินอย่างลืมตัวอยู่

ก็ไม่ถึงซึ่งความเลินเล่อ เมื่อไม่เลินเล่ออยู่ก็ถึงซึ่งความไม่ประมาท เมื่อไม่ประมาท ก็ไม่เป็นสัตว์ที่ใคร ๆ จะพึงทำอะไร ๆ ได้ตามความพอใจในสวนผักของเจ้าของผักนั้น” ดังนี้. ฝูงเนื้อเหล่านั้น (ก็ประพฤติกระทำตามความคิดนั้น). ภิกษุ ท. ! ความคิดได้เกิดแก่เจ้าของสวนผักกับบริวารเหล่านั้นว่า “ฝูงเนื้อพวกที่สามเหล่านี้ คงจะมีเล่ห์เหลี่ยมกลโกงเหมือนมีฤทธิ์เป็นแน่ ฝูงเนื้อพวกที่สามนี้ คงจะเป็นสัตว์พิเศษชนิดอื่นเป็นแน่ มันจึงมากินผักที่เราปลูกนี้ได้. และเราก็ไม่เข้าใจการมาการไปของมัน. ถ้ากระไรเราพึงล้อมซึ่งที่นั้นโดยรอบ ด้วยเครื่องล้อมชนิดทัณฑวาคุระใหญ่ๆ ทั้งหลาย เราคงจะได้เห็นที่ซุ่มซ่อนของฝูงเนื้อพวกที่สาม อันเป็นที่ซึ่งมันแอบเข้ามากิน” ดังนี้. ชนเหล่านั้นได้ทำการล้อมพื้นที่ปลูกผักนั้นโดยรอบด้วยเครื่องล้อมชนิดทัณฑวาคุระใหญ่ ๆ ทั้งหลายแล้ว. ภิกษุ ท. ! **เจ้าของสวนผัก** และบริวารก็หา **พบที่ซุ่มซ่อนของฝูงเนื้อพวกที่สาม** อันเป็นที่ซึ่งมันแอบเข้ามากิน. ภิกษุ ท. ! ด้วยอาการอย่างนี้แล ฝูงเนื้อแม้พวกที่สามนั้นไม่พ้นไปจากกำมือของเจ้าของสวนผัก.

(พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงยกเอาสมณพราหมณ์จำพวกที่สาม มาเปรียบกับฝูงเนื้อจำพวกที่สาม ดังนี้ว่า :-)

ภิกษุ ท. ! บรรดาสมณพราหมณ์ทั้งหลาย **สมณพราหมณ์จำพวกที่สาม** (รู้ความวินาศของสมณพราหมณ์จำพวกที่หนึ่งและที่สอง โดยประการทั้งปวงแล้ว) มาคิดกันว่า “ถ้ากระไร เราจะ **อาศัยที่ซุ่มซ่อนอยู่ใกล้ ๆ โลกามิส** ซึ่งเปรียบเสมือนสวนผักของมาร ครั้นอาศัยอยู่ในที่ซุ่มซ่อนนั้นแล้ว จัก **ไม่เข้าไปบริโภคโลกามิส** อันเป็นเสมือนสวนผักแห่งมารนั้น **อย่างลืมตัว** ครั้นไม่เข้าไปบริโภคอย่างลืมตัวอยู่ ก็ไม่ถึงซึ่งความมัวเมา เมื่อไม่มัวเมาอยู่ก็ไม่ถึงซึ่งความประมาท เมื่อไม่ประมาทอยู่ก็เป็นผู้ที่มารจะพึงกระทำตามความพอใจไม่ได้ อยู่ในโลกามิสอันเป็นเสมือนสวนผักแห่งมารนั้น” ดังนี้. สมณพราหมณ์เหล่านั้น

(ก็ได้ประพฤติกระทำตามความคิดนั้น) ; **ก็แต่ว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้นได้เป็นผู้มีทิฏฐิ** ขึ้นมาแล้วอย่างนี้ว่า “*โลกเที่ยง*” ดังนี้บ้าง ; ว่า “*โลกไม่เที่ยง*” ดังนี้บ้าง ; ว่า “*โลกมีที่สุด*” ดังนี้บ้าง ; ว่า “*โลกไม่มีที่สุด*” ดังนี้บ้าง ; ว่า “*ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น*” ดังนี้บ้าง ; ว่า “*ชีวะก็อันอื่น สรีระก็อันอื่น*” ดังนี้บ้าง ; ว่า “*ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีก*” ดังนี้บ้าง ; ว่า “*ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมไม่มีอีก*” ดังนี้บ้าง ; ว่า “*ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็มีไม่มีอีกก็มี*” ดังนี้บ้าง ; ว่า “*ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็หามิได้ไม่มีอีกก็หามิได้*” ดังนี้บ้าง. ภิกษุ ท. ! ด้วยอาการอย่างนี้แล สมณพราหมณ์แม้พวกที่สามนี้ ก็ไม่พ้นไปจากอิทธานุภาพแห่งมาร. ภิกษุ ท. ! เรากล่าวสมณพราหมณ์พวกที่สามนี้ ว่ามีอุปมาเหมือนฝูงเนื้อพวกที่สามนั้น, ฉันใดก็ฉันนั้น.

๔. เมื่อพ้นจากบ่วง

(ต่อไปนี้ได้ตรัสถึงฝูงเนื้อพวกที่สี่ ซึ่งเปรียบกันได้กับสมณพราหมณ์จำพวกที่สี่ สืบไปว่า :-)

ภิกษุ ท. ! **ฝูงเนื้อพวกที่สี่** (รู้ความวินาศของเนื้อพวกที่หนึ่ง พวกที่สอง และพวกที่สาม โดยประการทั้งปวงแล้ว) มาคิดกันว่า “ถ้าอย่างไร เรา**อาศัยซุ่มซ่อนอยู่ในที่ซึ่งเจ้าของสวนผักและบริวารไปไม่ถึง** ครั้นอาศัยที่ซุ่มซ่อนอยู่ในที่ซึ่งเจ้าของสวนผักและบริวารไปไม่ถึง จะ **ไม่ลืมตัวเข้าไปกินผัก** ที่เจ้าของสวนผักปลูก จะไม่ถึงซึ่งความเลินเล่อ เมื่อไม่เลินเล่อจักไม่ถึงซึ่งความประมาท เมื่อไม่ประมาทแล้วก็ไม่เป็นสัตว์ที่ใคร ๆ พึงทำอะไร ๆ ได้ตามความพอใจ ในสวน

ผักของเจ้าของผักนั้น. ฝูงเนื้อเหล่านั้น (ก็ประพฤติกระทำตามความคิดนั้น). ภิกษุ ท. ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เจ้าของสวนผักกับบริวารเหล่านั้นว่า "ฝูงเนื้อพวกที่สี่เหล่านี้ คงจะมีเล่ห์เหลี่ยมกลโกงเหมือนมีฤทธิ์เป็นแน่ ฝูงเนื้อพวกที่สี่นี้คงจะเป็นสัตว์พิเศษชนิดอื่นเป็นแน่ มันจึงมากินผักที่เราปลูกนี้ได้, และเราก็ไม่เข้าใจการมาการไปของมัน. ถ้ากระไร เราพึงล้อมซึ่งที่นั้นโดยรอบด้วยเครื่องล้อมชนิดทัณฑวาคุระใหญ่ ๆ ทั้งหลาย เราคงจะได้เห็นที่ซุ่มซ่อนของฝูงเนื้อพวกที่สี่ อันเป็นที่ซึ่งมันแอบเข้ามากิน" ดังนี้. ชนเหล่านั้นได้ทำการล้อมพื้นที่ปลูกผักนั้นโดยรอบ ด้วยเครื่องล้อมชนิดทัณฑวาคุระใหญ่ ๆ ทั้งหลายแล้ว. ภิกษุ ท. ! เจ้าของสวนผักและบริวารไม่ได้พบที่ซุ่มซ่อนของฝูงเนื้อพวกที่สี่ อันเป็นที่ซึ่งมันแอบเข้ามากิน. ภิกษุ ท. ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เจ้าของสวนผักและบริวารว่า "ถ้าเราทำฝูงเนื้อพวกที่สี่ให้แตกตื่นแล้ว มันก็จะทำให้ฝูงอื่นแตกตื่นด้วย ด้วยการทำอย่างนี้ฝูงเนื้อทั้งปวงก็เริศร้างไปจากผักที่เราปลูกไว้ ถ้ากระไรเราพึงทำความพยายามเจาะจง (ทำความแตกตื่น) แก่เนื้อพวกที่สี่" ดังนี้. ภิกษุ ท. ! เจ้าของสวนผักและบริวารได้ทำความพยายามเจาะจง (ทำความแตกตื่น) แก่ฝูงเนื้อพวกที่สี่แล้ว. ภิกษุ ท. ! ด้วยอาการอย่างนี้แล ฝูงเนื้อพวกที่สี่นั้นก็พ้นไปจากกำมือของเจ้าของสวนผัก.

(พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงยกเอาสมณพราหมณ์จำพวกที่สี่ มาเปรียบกับฝูงเนื้อจำพวกที่สี่ ดังนี้ว่า :-)

ภิกษุ ท. ! บรรดาสมณพรหมณ์ทั้งหลาย **สมณพราหมณ์พวกที่สี่** (รู้ความวินาศของสมณพราหมณ์จำพวกที่หนึ่ง ที่สอง และที่สาม โดยประการทั้งปวงแล้ว) มาคิดกันว่า "ถ้ากระไร เรา **อาศัยที่ซุ่มซ่อนอยู่ในที่ซึ่งมารและบริวารของมารไปไม่ถึง** ครั้นอาศัยซุ่มซ่อนอยู่ในที่นั้นแล้ว จะ **ไม่ลืมตัวเข้าไปบริโภคโลกามิส** ซึ่งเป็นเสมือนสวนผักที่มารปลูกไว้ เมื่อไม่ลืมตัวเข้าไปกินก็ไม่

ถึงซึ่งความมัวเมา เมื่อไม่มัวเมาก็ไม่ถึงซึ่งความประมาท เมื่อไม่ประมาทก็จักเป็นผู้ที่มารไม่ทำอะไรๆได้ตามความพอใจในโลกามิสซึ่งเป็นเสมือนสวนผักที่มารปลูกไว้" ดังนี้. สมณพราหมณ์เหล่านั้น (ก็ได้ประพฤติกระทำตามความคิดนั้น). ภิกษุ ท.! ด้วยอาการอย่างนี้แล สมณพราหมณ์พวกที่สี่นี้ ก็พ้นไปจากอิทธานุภาพของมาร. ภิกษุ ท.! เรากล่าวสมณพราหมณ์พวกที่สี่นี้ ว่ามีอุปมาเหมือนฝูงเนื้อพวกที่สี่นั้น, ฉันใดก็ฉันนั้น.

ภิกษุ ท.! **ที่ซึ่งมารและบริวารของมารไปไม่ถึง**นั้น เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ในกรณีนี้คือ ภิกษุ เพราะสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย จึงเข้าถึง **ปฐมฌาน** อันมีวิตกวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท.! ภิกษุนี้ เรากล่าวว่า ได้ทำมารให้เป็นผู้ตาบอดไม่มีร่องรอย กำจัดเสียแล้วซึ่งจักษุแห่งมาร ไปแล้วสู่ที่ซึ่งมารผู้มีบาปมองไม่เห็น.

(ต่อไปนี้ ได้ตรัสถึงการบรรลุ **ทุติยฌาน - ตติยฌาน - จตุตถฌาน - อากาสานัญจายตนะ - วิญญาณัญจายตนะ - อากิญจัญญายตนะ – เนวสัญญานาสัญญายตนะ** ว่าเป็นที่ซึ่งมารไปไม่ถึง โดยนัยเดียวกันกับการบรรลุ**ปฐมฌาน** เป็นลำดับไป, จนกระทั่งถึง**สัญญาเวทยิตนิโรธ**โดยข้อความสืบต่อไปว่า :-)

ภิกษุ ท.! ยิ่งไปกว่านั้นอีก: ภิกษุก้าวล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึงซึ่ง **สัญญาเวทยิตนิโรธ** แล้วแลอยู่, และ**เพราะเห็นแล้วด้วยปัญญา อาสวะทั้งหลายของเธอก็สิ้นไปรอบ.** ภิกษุ ท.! ภิกษุนี้เรากล่าวว่า ได้ทำมารให้เป็นผู้ตาบอดไม่มีร่องรอย กำจัดเสียแล้วซึ่งจักษุแห่งมาร ไปแล้วสู่ที่ซึ่งมารผู้มีบาปมองไม่เห็น **ได้ข้ามแล้วซึ่งตัณหาในโลก**, ดังนี้แล.

(คำว่า "เห็นแล้วด้วยปัญญา" ในที่นี้ คือเห็นทุกข์, เหตุให้เกิดทุกข์, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, และเห็นอาสวะ, เหตุให้เกิดอาสวะ, ความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ, จนเป็นผู้สิ้นอาสวะ ซึ่งเรียกว่า "การพ้นจากบ่วง".)

- มู. ม. ๑๒/๒๙๘-๓๑๑/๓๐๑-๓๑๑.

ยังมีพวกบริโภคกามโดยไม่จมกาม

ภิกษุ ท. ! กามคุณเหล่านี้มีห้าอย่าง. ห้าอย่างเป็นอย่างไรเล่า ? ห้าอย่างคือ รูปที่เห็นด้วยตา, เสียงที่ฟังด้วยหู, กลิ่นที่ดมด้วยจมูก, รสที่ลิ้มด้วยลิ้น, และโผฏฐัพพะที่สัมผัสด้วยผิวกาย, อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด. ภิกษุ ท. ! กามคุณมีห้าอย่างเหล่านี้แล.

ภิกษุ ท. ! ชนเหล่าใด จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม ติดอก-ติดใจ สยบอยู่ เมาหมกอยู่ ในกามคุณห้าอย่างเหล่านี้แล้ว ไม่มองเห็นส่วนที่เป็นโทษ ไม่เป็นผู้รู้แจ่มแจ้งในอุบายเป็นเครื่องออกไปจากทุกข์ ทำการบริโภคกามคุณทั้งห้านั้นอยู่ ; ชนเหล่านั้น อันคนทั้งหลายพึงเข้าใจเถิดว่า เป็นผู้ถึงความพินาศย่อยยับ แล้วแต่มารผู้มีบาปต้องการจะทำตามอำเภอใจอย่างใด ดังนี้. ภิกษุ ท. ! เปรียบได้ดังเนื้อป่าที่ติดบ่วง นอนจมอยู่ในกองบ่วง ในลักษณะที่ใคร ๆ พึงเข้าใจได้ว่า มันจะถึงซึ่งความพินาศย่อยยับ เป็นไปตามความประสงค์ของพรานทุกประการ, เมื่อพรานมาถึงเข้า มันจะหนีไปไหนไม่พ้นเลย ดังนี้, ฉันใดก็ฉันนั้น.

ภิกษุ ท. ! ส่วนชนเหล่าใด จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม **ไม่ติดใจ ไม่สยบอยู่ ไม่เมาหมกอยู่ ในกามคุณห้าเหล่านี้แล้ว มองเห็นส่วนที่เป็นโทษอยู่ เป็นผู้รู้แจ่มแจ้งในอุบายเป็นเครื่องออกไปจากทุกข์**

บริโภคกามคุณทั้งห้านั้นอยู่ ; ชนเหล่านั้น อันคนทั้งหลายพึงเข้าใจได้อย่างนี้ว่า เป็นผู้ไม่ถึงความพินาศย่อยยับไปตามความประสงค์ของมารผู้มีบาปแต่อย่างใด ดังนี้. ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนเนื้อป่าตัวที่ไม่ติดบ่วง แม้นอนจมอยู่บนกองบ่วง มันก็เป็นสัตว์ที่ใคร ๆ พึงเข้าใจได้ว่า เป็นสัตว์ที่ไม่ถึงความพินาศย่อยยับไปตามความประสงค์ของพรานแต่อย่างใด, เมื่อพรานมาถึงเข้า มันจะหลีกหนีไปได้ตามที่ต้องการ ดังนี้, ฉันใดก็ฉันนั้น.

ภิกษุ ท. ! (อีกอย่างหนึ่ง) เปรียบเหมือนเนื้อป่า เที่ยวไปในป่ากว้าง เดินอยู่ก็สง่างาม ยืนอยู่ก็สง่างาม หมอบอยู่ก็สง่างาม นอนอยู่ก็สง่างาม. เพราะเหตุไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุว่าเนื้อป่านั้นยังไม่มาสู่คลองแห่งจักษุของพราน, ข้อนี้ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน : สงัดแล้วจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าถึงซึ่ง**ปฐมฌาน** อันมีวิตกวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! ภิกษุนี้ เรากล่าวว่า ได้ทำมารให้เป็นผู้ตาบอดไม่มีร่องรอย กำจัดเสียแล้วซึ่งจักษุแห่งมาร ไปแล้วสู่ที่ที่มารผู้มีบาปมองไม่เห็น.

(ต่อไปนี้ ได้ตรัสถึงการบรรลุ **ทุติยฌาน - ตติยฌาน - จตุตถฌาน - อากาสานัญจายตนะ - วิญญาณัญจายตนะ - อากิญจัญญายตนะ - เนวสัญญานาสัญญายตนะ** โดยนัยเดียวกันกับการบรรลุ**ปฐมฌาน** เป็นลำดับไป, จนกระทั่งถึงสัญญาเวทยิตนิโรธ**โดยข้อความสืบต่อไปว่า :-**)

ภิกษุ ท. ! ยิ่งไปกว่านั้นอีก : ภิกษุก้าวล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึงซึ่ง **สัญญาเวทยิตนิโรธ** แล้วแลอยู่. อนึ่ง **เพราะเห็นแล้วด้วยปัญญา อาสวะทั้งหลายของเธอก็สิ้นไปรอบ.** ภิกษุ ท. ! ภิกษุนี้เรากล่าวว่า ได้ทำมารให้เป็นผู้ตาบอดไม่มีร่องรอย กำจัดเสียแล้วซึ่งจักษุแห่งมาร ไปแล้วสู่ที่ซึ่งมารผู้มีบาปมองไม่เห็น, **ได้ข้ามแล้วซึ่งตัณหาในโลก.** ภิกษุนั้น

ยืนอยู่ก็สง่างาม เดินอยู่ก็สง่างาม นั่งอยู่ก็สง่างาม นอนอยู่ก็สง่างาม. เพราะเหตุไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุว่า ภิกษุนั้นไม่ได้มาสู่คลองแห่งอำนาจของมารผู้มีบาป, ดังนี้แล.

- มู. ม. ๑๒/๓๓๓-๓๓๕/๓๒๗-๓๒๘.

ผู้รู้อริยสัจเป็นหลักอยู่ในใจ ย่อมไม่มีอาการสั่นสะเทือนเพราะถูกยกวาทะ : ดุจเสาหิน

ภิกษุ ท. ! ภิกษุรูปใด รู้อยู่ตามเป็นจริงว่า "นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์." ดังนี้นั้น ; แม้ว่าจะพึงมีบุคคลที่เป็นสมณะหรือพราหมณ์ ซึ่งเป็นผู้ต้องการจะโต้วาทะ เที่ยวแสวงคู่โต้วาทะ มาจากทิศตะวันออก หรือทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ ก็ตาม โดยประกาศว่า *"เราจักยกวาทะของภิกษุรูปนั้นเสีย"* ดังนี้ ; **ข้อที่สมณะหรือพราหมณ์นั้น จักทำภิกษุนั้นให้หวั่นไหว สั่นสะเทือน หรือสั่นระรัวไป โดยถูกธรรมนั้น ไม่เป็นฐานะที่จะเป็นไปได้เลย.** ข้อนี้เป็นเพราะเหตุไรเล่า ? **เพราะเหตุที่อริยสัจสี่นั้น เป็นธรรมที่ภิกษุนั้นเห็นแล้วด้วยดี.**

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนเสาหินยาว ๑๖ ศอก ฝังอยู่ในดิน ๘ ศอก โผล่ขึ้นพ้นดิน ๘ ศอก แม้จะมีลมพายุฝนอย่างแรงกล้า มาจากทิศตะวันออก หรือทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ ก็ตาม ไม่พึงทำเสาหินนั้นให้หวั่นไหว สั่นสะเทือน หรือสั่นระรัวไปได้เลย. ข้อนี้เป็นเพราะเหตุไรเล่า ? เพราะส่วนที่ฝังนั้นลึก และฝังเป็นอย่างดี ; ฉันใดก็ฉันนั้น.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้นในกรณีนั้น ในกรณีนี้พวกเธอพึง**ทำความเพียรเพื่อให้รู้ตามเป็นจริง** ว่า “นี้เป็นทุกข์. นี้เป็นเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์นี้ เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์” ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๕๕/๑๗๒๔

ผู้ประกอบด้วยอวิชชา คือผู้ไม่มีความรู้สี่อย่าง

“พระองค์ผู้เจริญ ! พระองค์กล่าวว่า “อวิชชา อวิชชา” ดังนี้. ก็อวิชชานั้นเป็นอย่างไร ? และด้วยเหตุเท่าไร บุคคลจึงชื่อว่าเป็นผู้ถึงแล้วซึ่งอวิชชา ?”

แน่ะภิกษุ ! ความไม่รู้อันใด เป็นความไม่รู้ในทุกข์, เป็นความไม่รู้ในเหตุให้เกิดทุกข์, เป็นความไม่รู้ในความดับไม่เหลือของทุกข์ และเป็นความไม่รู้ในทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ : **นี้เราเรียกว่า อวิชชา**; และบุคคลชื่อว่าถึงแล้วซึ่งอวิชชา ก็เพราะเหตุไม่รู้ความจริงมีประมาณเท่านี้แล.

“พระองค์ผู้เจริญ ! พระองค์กล่าวว่า ‘วิชชา วิชชา’ ดังนี้. ก็วิชชานั้นเป็นอย่างไร ? และด้วยเหตุเท่าไร บุคคลจึงชื่อว่าเป็นผู้ถึงแล้วซึ่งวิชชา ?”

แน่ะภิกษุ ! ความรู้อันใด เป็นความรู้ในทุกข์, เป็นความรู้ในเหตุให้เกิดทุกข์, เป็นความรู้ในความดับไม่เหลือของทุกข์ และเป็นความรู้ในทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ : **นี้เราเรียกว่า วิชชา**; และบุคคลชื่อว่าถึงแล้วซึ่งวิชชา ก็เพราะเหตุรู้ความจริงมีประมาณเท่านี้แล.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง **ทำความเพียรเพื่อให้รู้ตามเป็นจริง**ว่า "นี้เป็นทุกข์. นี้เป็นเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์," ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๓๘-๕๓๙/๑๖๖๔-๑๖๖๕.

อย่าคิดเรื่องโลก แต่จงคิดเรื่องอริยสัจ

ภิกษุ ท. ! มีเรื่องราวในกาลก่อน : บุรุษผู้หนึ่ง ตั้งใจว่าจะคิด ซึ่งความคิดเรื่องโลก, จึงออกจากนครราชคฤห์ไปสู่สระบัวชื่อ สุมาคธา แล้วนั่งคิดอยู่ที่ริมฝั่งสระ. บุรุษนั้นได้เห็นแล้ว ซึ่งหมู่เสนาประกอบด้วยองค์สี่ (คือช้าง ม้า รถ พลเดินเท้า) ที่ฝั่งสระสุมาคธานั้น เข้าไปอยู่ ๆ สู่เหง้ารากบัว. ครั้นเขาเห็นแล้วเกิดความไม่เชื่อตัวเองว่า "เรานี้บ้าแล้ว เรานี้วิกลจริตแล้ว, สิ่งใดไม่มีในโลก เราได้เห็นสิ่งนั้นแล้ว" ดังนี้. ภิกษุ ท. ! บุรุษนั้นกลับเข้าไปสู่นครแล้ว ป่าวร้องแก่มหาชน ว่า *"ท่านผู้เจริญ ! ข้าพเจ้าเป็นบ้าแล้ว ข้าพเจ้าวิกลจริตแล้ว, เพราะว่าสิ่งใดไม่มีอยู่ในโลก ข้าพเจ้ามาเห็นแล้วซึ่งสิ่งนั้น"* ดังนี้. มีเสียงถามว่า เห็นอะไรมา ? เขาบอกแล้วตามที่เห็นทุกประการ. มีเสียงรับรองว่า *"ถูกแล้ว, ท่านผู้เจริญเอ๋ย ! ท่านเป็นบ้าแล้ว ท่านวิกลจริตแล้ว"*.

ภิกษุ ท. ! แต่ว่าบุรุษนั้น ได้เห็นสิ่งที่มีจริง เป็นจริง หาใช่เห็นสิ่งไม่มีจริง ไม่เป็นจริงไม่. ภิกษุ ท. ! ในกาลก่อนดึกดำบรรพ์ : สงครามระหว่างพวกเทพกับอสูรได้ตั้งประชิดกันแล้ว. ในสงครามครั้งนั้น พวกเทพเป็นฝ่ายชนะ อสูรเป็นฝ่ายแพ้. พวกอสูรกลัว แล้วแอบหนีไปสู่ภพแห่งอสูรโดยผ่านทางเหง้ารากบัว หลอกพวกเทพให้หลงค้นอยู่. (เรื่องของโลกย่อมพิสดารไม่

สิ้นสุดถึงเพียงนี้). ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ **พวกเธอทั้งหลาย จงอย่าคิดเรื่องโลก** โดยนัยว่า “*โลกเที่ยงหรือ ? โลกไม่เที่ยงหรือ ? โลกมีที่สุดหรือ ? โลกไม่มีที่สุดหรือ ? ชีพก็ดวงนั้น ร่างกายก็ร่างนั้นหรือ ? ชีพก็ดวงอื่น ร่างกายก็ร่างอื่นหรือ ? ตถาคตตายแล้วย่อมเป็นอย่างที่เป็นมาแล้วนั้น อีกหรือ ? ตถาคตตายไปแล้ว ไม่เป็นอย่างที่เป็นมาแล้วนั้น อีกหรือ ? ตถาคตตายไปแล้ว เป็นอย่างที่เป็นมาแล้วอีกก็มี ไม่เป็นก็มี หรือ ? ตถาคตตายไปแล้ว เป็นอย่างที่เป็นมาแล้วอีกก็ไม่เชิง ไม่เป็นก็ไม่เชิง หรือ ?*” เพราะเหตุไรจึงไม่ควรคิดเล่า ? ภิกษุ ท. ! เพราะความคิดนั้น ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นเงื่อนต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อความหน่ายทุกข์ ความคลายกำหนัด ความดับ ความรำงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน เลย.

ภิกษุ ท. ! **เมื่อพวกเธอจะคิด จงคิด**ว่า “เช่นนี้ ๆ เป็นทุกข์, เช่นนี้ ๆ เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, เช่นนี้ ๆ เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และเช่นนี้ ๆ เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ;” ดังนี้. เพราะเหตุไรจึงควรคิดเล่า ? เพราะ**ความคิดนี้ ย่อมประกอบด้วยประโยชน์ เป็นเงื่อนต้นของพรหมจรรย์ เป็นไปพร้อมเพื่อความหน่ายทุกข์ ความคลายกำหนัด ความดับ ความรำงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน.**

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง **ทำความเพียรเพื่อให้รู้ตามเป็นจริง** ว่า “นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์” ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๕๘ - ๕๕๙/๑๗๒๕ - ๑๗๒๗.

อย่ากล่าวเรื่องทุ่มเถียงแก่งแย่งกัน
แต่จงกล่าวเรื่องความพ้นทุกข์

ภิกษุ ท. ! **พวกเธออย่ากล่าวถ้อยคำที่ยึดถือเอาแตกต่างกัน** ว่า "ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้, ข้าพเจ้ารู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้, ท่านจักรู้ทั่วถึงธรรมวินัยได้อย่างไร ท่านปฏิบัติผิด, ข้าพเจ้าซิปฏิบัติชอบ, คำควรกล่าวก่อน ท่านกล่าวทีหลัง คำควรกล่าวทีหลัง ท่านมากล่าวก่อน คำพูดของท่านจึงไม่เป็นประโยชน์ คำพูดของข้าพเจ้าเป็นประโยชน์. ข้อที่ท่านเคยถนัด มาแปรปรวนไปเสียแล้ว. ข้าพเจ้าแย้งคำพูดของท่านแหลกหมดแล้ว, ท่านถูกข้าพเจ้าข่มแล้ว เพื่อให้ถอนคำพูดผิด ๆ นั้นเสียหรือท่านสามารถก็จงค้านมาเถิด ;" ดังนี้. พวกเธอไม่พึงกล่าวถ้อยคำเช่นนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? เพราะการกล่าวนั้น ๆ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นเงื่อนต้นของพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อความหน่ายทุกข์ ความคลายกำหนัด ความดับ ความรำงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน.

ภิกษุ ท. ! **เมื่อพวกเธอจะกล่าว จงกล่าวว่า** "เช่นนี้ ๆ เป็นความทุกข์, เช่นนี้ ๆ เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, เช่นนี้ ๆ เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และเช่นนี้ ๆ เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ;" ดังนี้. เพราะเหตุไรจึงควรกล่าวเล่า ? เพราะการกล่าวนั้น ๆ ย่อมประกอบด้วยประโยชน์ เป็นเงื่อนต้นของพรหมจรรย์ เป็นไปพร้อมเพื่อความหน่ายทุกข์ ความคลายกำหนัด ความดับ ความรำงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง **ทำความเพียรเพื่อให้รู้ตามเป็นจริง**ว่า "นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์," ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๒๕/๑๖๖๒.

อย่ากล่าวเรื่องไม่มีประโยชน์ แต่จงกล่าวเรื่องความพ้นทุกข์

ภิกษุ ท. ! พวกเธอทั้งหลาย จง **อย่ามัวสนทนาเรื่องขวางหนทางธรรม** (ติรจฺฉานกถา) คือเรื่องพระราชา เรื่องโจร เรื่องอมาตย์ เรื่องทหาร เรื่องของน่ากลัว เรื่องการรบพุ่ง เรื่องข้าว เรื่องน้ำ เรื่องผ้า เรื่องที่นอน เรื่องระเบียบดอกไม้ เรื่องของหอม เรื่องญาติ เรื่องยานพาหนะ เรื่องหมู่บ้าน เรื่องจังหวัด เรื่องเมืองหลวง เรื่องบ้านนอก เรื่องหญิง เรื่องชาย เรื่องคนกล้า เรื่องตรอกทางเดิน เรื่องท่าน้ำ เรื่องคนที่ตายไปแล้ว เรื่องต่าง ๆ นานา เรื่องโลก เรื่องมหาสมุทร เรื่องความรุ่งเรือง เรื่องความทรุดโทรม เหล่านี้. เพราะเหตุไรจึงไม่ควรกล่าวเล่า ? เพราะการกล่าวนั้น ๆ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นเงื่อนต้นของพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อความหน่ายทุกข์ ความคลายกำหนัด ความดับ ความรำงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน เลย.

ภิกษุ ท. ! **เมื่อพวกเธอจะกล่าว จงกล่าวว่า** "เช่นนี้ ๆ เป็นทุกข์, เช่นนี้ ๆ เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, เช่นนี้ ๆ เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และเช่นนี้ ๆ เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ;" ดังนี้. เพราะเหตุไรจึงควรกล่าวเล่า ? เพราะการกล่าวนั้นๆ ย่อมประกอบด้วยประโยชน์ เป็นเงื่อนต้นของพรหมจรรย์ เป็นไปพร้อมเพื่อความหน่ายทุกข์ ความคลายกำหนัด ความดับ ความรำงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง **ทำความเพียรเพื่อให้รู้ตามเป็นจริง** ว่า "นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์" ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๒๖/๑๖๖๓.

จงบวชเพื่อรู้ความดับทุกข์
เหมือนเขาทั้งหลายผู้บวชแล้วโดยชอบ

ภิกษุ ท. ! กุลบุตรทั้งหลาย ในกาลยืดยาวนานฝ่ายอดีต **ได้ออกจากเรือน บวชแล้ว** เป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องด้วยเรือน โดยชอบ, กุลบุตรทั้งหมดนั้น ได้บวชแล้ว เพื่อการรู้ยิ่งตามเป็นจริง ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง. ภิกษุ ท. ! กุลบุตรทั้งหลาย ในกาลยืดยาวนานฝ่ายอนาคต **จักออกจากเรือน บวชแล้ว** เป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องด้วยเรือน โดยชอบ, กุลบุตรทั้งหมดนั้น ก็จักบวช เพื่อการรู้ยิ่งตามเป็นจริง ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง. ภิกษุ ท. ! กุลบุตรทั้งหลาย ในกาลเป็นปัจจุบันนี้ **ก็ออกจากเรือน บวชอยู่** เป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องด้วยเรือน โดยชอบ, กุลบุตรทั้งหมดนั้น บวชอยู่ **เพื่อการรู้ยิ่งตามเป็นจริง ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง.** สี่อย่าง เหล่าไหนเล่า ? สี่อย่างคือ **ความจริงอันประเสริฐเรื่องทุกข์**, **เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์**, **เรื่องความดับไม่เหลือทุกข์** **และเรื่องทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์.**

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง **ทำความเพียรเพื่อให้รู้ตามเป็นจริง** ว่า “นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ;” ดังนี้เถิด.

- มหาวาร.สํ. ๑๙/๕๒๑/๑๖๕๖.

ไม่รู้อริยสัจ ก็ยังไม่เป็นสมณพราหมณ์ที่แท้

ภิกษุ ท. ! สมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อม**ไม่รู้ชัดตามเป็นจริง**ว่า “นี้**ความทุกข์**, นี้ **เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์**, นี้ **ความดับไม่**

เหลือแห่งทุกข์, นี้ **ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์**" ดังนี้ ; ภิกษุ ท. ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น **มิใช่ผู้ที่ควรได้รับการสมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ มิใช่ผู้ที่ควรได้รับการสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์.** อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้ไม่รู้เหล่านั้น จะได้ทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะหรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐธรรมนี้เข้าถึงแล้วแลอยู่ หาได้ไม่.

ภิกษุ ท. ! ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงว่า "นี้ ความทุกข์, นี้ เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี้ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี้ ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์" ดังนี้ ; ภิกษุ ท. ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นแล ย่อมเป็นผู้ควรได้รับการสมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ ย่อมเป็นผู้ควรได้รับการสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้รู้ชัดตามความเป็นจริงเหล่านั้น ย่อมทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่ ได้โดยแท้.

(พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสไวยากรณ์ภาษิตนี้แล้ว พระองค์ผู้สุคตศาสดา ได้ตรัสคำประพันธ์ต่อไปอีกว่า :-)

"ชนเหล่าใด ไม่รู้ทั่วถึงซึ่งทุกข์ และเหตุเกิดแห่งทุกข์ และธรรมเป็นที่ดับแห่งทุกข์ทั้งปวงโดยไม่เหลือ และหนทางเป็นที่ถึงซึ่งความเข้าไปสงบแห่งทุกข์ ; ชนเหล่านั้น พลาดแล้วจากเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ ไม่สมควรที่จะกระทำที่สุดแห่งทุกข์ มีแต่จะเข้าถึงซึ่งชาติและชรา.

ส่วนชนเหล่าใด รู้ทั่วถึงซึ่งทุกข์ และเหตุเกิดแห่งทุกข์ และ

ธรรมเป็นที่ดับแห่งทุกข์ทั้งปวงโดยไม่เหลือ และหนทางเป็นที่ถึงซึ่งความเข้าไปสงบแห่งทุกข์ ; ชนเหล่านั้น ถึงพร้อมแล้วด้วยเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ สมควรที่จะกระทำที่สุดแห่งทุกข์ ไม่เข้าถึงซึ่งชาติและชรา”.

- มหาวาร.สํ. ๑๙/๕๔๒/๑๗๐๐ - ๑๗๐๒.

ภิกษุ ท. ! **(เครื่องทำ) ความเป็นสมณะ** เป็นอย่างไรเล่า ? อริยอัฏฐังคิกมรรคนี้นั่นเอง, ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ : นี้เรียกว่า (เครื่องทำ) ความเป็นสมณะ.

ภิกษุ ท. ! **ประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ความสิ้นไปแห่งราคะ ความสิ้นไปแห่งโทสะ ความสิ้นไปแห่งโมหะ : นี้เรียกว่า ประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๓๐/๑๐๒ - ๑๐๔.

(สำหรับ**เครื่องทำความเป็นพราหมณ์ และ ประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์** ก็ตรัสไว้ด้วยข้อความเหมือนกันกับในกรณีแห่งเครื่องทำความเป็นสมณะและประโยชน์แห่งความเป็นสมณะนั้นทุกประการ.- ๑๙/๓๑/๑๐๘ - ๑๑๐.)

ถ้ามัวรอให้รู้เรื่องที่ไม่จำเป็นเสียก่อน ก็ตายเปล่า

มาลุงก์ยบุตร ! ตถาคตมิได้พูดกะท่านว่า ท่านจงมาประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักเรา เราจักพยากรณ์แก้ความเห็น ๑๐ ประการ[๑] แก่ท่าน และทั้ง

๑. ทิฏฐิ ที่เป็นปัญหาถกเถียงกันว่า โลกเที่ยง, โลกไม่เที่ยง, โลกมีที่สุด, โลกไม่มีที่สุด ฯลฯ เป็นต้น รวม ๑๐ อย่าง ซึ่งเป็นปัญหาดาดดื่นในยุคพุทธกาล.

ท่านก็มิได้พูดไว้กะเราว่า ข้าพระองค์จักประพฤติพรหมจรรย์ ในสำนักพระผู้มี-พระภาคเจ้า, พระผู้มีพระภาคเจ้าจักพยากรณ์แก้ทิฏฐิความเห็น ๑๐ ประการแก่ข้าพระองค์. เมื่อเป็นเช่นนี้ ใครเล่า โมฆบุรุษ ! ที่จักบอกคืนพรหมจรรย์แก่ใคร. มาลุงก์ยบุตร ! **ถึงใครกล่าวว่า เราจักยังไม่ประพฤติพรหมจรรย์ ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า จนกว่าพระองค์จักแก้ปัญหาทิฏฐิ ๑๐ แก่เราเสียก่อนก็ตาม ตถาคตก็ไม่พยากรณ์ปัญหาทิฏฐิ ๑๐ นั้นอยู่นั่นเอง และเขาก็ตายเปล่าโดยแท้.**

มาลุงก์ยบุตร ! เปรียบเหมือนบุรุษผู้หนึ่ง ถูกลูกศรอันกำซาบด้วยยาพิษอย่างแรงกล้า มิตรอมาตย์ ญาติสาโลหิต จัดการเรียกแพทย์ผ่าตัดผู้ชำนาญ. บุรุษนั้นกล่าวเสียอย่างนี้ว่า เรายังไม่รู้จักตัวบุรุษผู้ยิงเราว่าเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ เวสส์ ศูทร ชื่อไร โคตรไหน ฯลฯ ธนูที่ใช้ยิงนั้นเป็นชนิดหน้าไม้ หรือเกาฑัณฑ์ ฯลฯ (เป็นต้น) เสียก่อนแล้ว เรายังไม่ต้องการจะถอนลูกศรอยู่เพียงนั้น. มาลุงก์ยบุตร ! เขาไม่อาจรู้ข้อความที่เขาอยากรู้นั้นได้เลย ต้องตายเป็นแท้ ! อุปมานี้ฉันใด ; อุปไมยก็ฉันนั้นเหมือนกัน, บุคคลผู้กล่าวว่า เราจักยังไม่ประพฤติพรหมจรรย์ ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า จนกว่าพระองค์จักแก้ปัญหาทิฏฐิ ๑๐ แก่เราเสียก่อน, และตถาคตก็ไม่พยากรณ์ปัญหานั้นแก่เขา เขาก็ตายเปล่า โดยแท้ ...

มาลุงก์ยบุตร ! ท่านจงซึมทราบสิ่งที่เราไม่พยากรณ์ไว้ โดยความเป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์. ซึมทราบสิ่งที่เราพยากรณ์ไว้ โดยความเป็นสิ่งที่เราพยากรณ์. **อะไรเล่า ที่เราไม่พยากรณ์** ? คือความเห็นสิบประการว่า โลกเที่ยง ฯลฯ (เป็นต้น) เป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์ ฯลฯ. มาลุงก์ยบุตร ! **อะไรเล่าที่เราพยากรณ์** ? คือสัจจะว่า "นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี้เป็นความ

ดับไม่เหลือของทุกข์ และนี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ;” ดังนี้ : นี้เป็นสิ่งที่เราพยากรณ์. เหตุใดเราจึงพยากรณ์เล่า ? เพราะสิ่ง ๆ นี้ ย่อมประกอบด้วยประโยชน์ เป็นเงื่อนต้นของพรหมจรรย์ เป็นไปพร้อมเพื่อความหน่ายทุกข์ ความคลายกำหนัด ความดับ ความรำงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน.

- ม.ม. ๑๓/๑๔๗,๑๕๑/๑๔๙ - ๑๕๐,๑๕๒.

อย่ายึดถือติดแน่นในธรรม แต่จงใช้เพียงเป็นเครื่องมือ

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนบุรุษเดินทางไกล ไปพบแม่น้ำใหญ่ : ฝั่งข้างนี้ก็เต็มไปด้วยอันตรายน่ารังเกียจ น่ากลัว ฝั่งข้างโน้นปลอดภัย. แต่เรือหรือสะพานสำหรับข้าม ไม่มีเพื่อจะข้ามไป. เขาใคร่ครวญเห็นเหตุนี้แล้ว คิดสืบไปว่า “กระนั้นเราพึงรวบรวมหญ้าแห้ง ไม้แห้ง กิ่งไม้ และใบไม้มาผูกเป็นแพ แล้วพยายามเอาด้วยมือและเท้า ก็จะพึงข้ามไปโดยสวัสดี,” บุรุษนั้น ครั้นทำดังนั้น และข้ามไปได้โดยสวัสดีแล้ว ลังเลว่า “แพนี้ มีอุปการะแก่เราเป็นอันมาก ถ้าไฉนเราจักทูนไปด้วยศีรษะ หรือแบกไปด้วยบ่า พาไปด้วยกัน” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! พวกท่านจะสำคัญว่าอย่างไร : บุรุษนั้นจักทำอย่างนั้น เจียวหรือ ? *“พระองค์ผู้เจริญ! ข้อนั้นหามิได้”*. ภิกษุ ท. ! เขาพึงทำอย่างไร : ถ้าไฉน เขาจะพึงคร่ามันขึ้นบก หรือปล่อยให้ลอยไปในน้ำ, ส่วนเขาเอง ก็หลีกไปตามปรารถนาเท่านั้นเอง : นี้ฉันใด ; **ธรรมที่เราแสดงแล้ว ก็เพื่อรื้อถอนตนออกจากทุกข์ ไม่ใช่เพื่อให้ยึดถือเอาไว้ เปรียบได้กับพ่วงแพ** ก็ฉันนั้นเหมือนกัน. ภิกษุ ท. ! **ท่านทั้งหลายผู้ได้ฟังธรรมอันเราแสดงแล้ว อันเปรียบด้วยพ่วงแพ ควรละธรรมทั้งหลายเสีย และป่วยกล่าวทำไมถึงสิ่งไม่ใช่ธรรม.**

- มู. ม. ๑๒/๒๗๐/๒๘๐.

เปรียบนักเรียนอริยสัจ ด้วยหนูต่างจำพวกกัน

ภิกษุ ท. ! หนูเหล่านี้มีสี่จำพวก คือ หนูที่ขุดรู แต่ไม่อยู่, หนูที่อยู่แต่ไม่ขุดรู, หนูที่ไม่ขุดรู และทั้งไม่อยู่, หนูที่ทั้งขุดรู และทั้งอยู่, บุคคลสี่จำพวก เปรียบด้วยหนู ก็ฉันนั้นเหมือนกัน คือ **คนปลูกเรือน แต่ไม่อยู่**, **คนอยู่ แต่ไม่ปลูกเรือน**, **คนไม่ปลูกเรือน และทั้งไม่อยู่**, **คนทั้งปลูกเรือน และทั้งอยู่.** สี่จำพวกเหล่านี้ มีอยู่พร้อมในโลก.

ภิกษุ ท. ! **คนที่ปลูกเรือนแต่ไม่อยู่ เป็นอย่างไร** ? ภิกษุ ท. ! คนบางคน**เรียนปริยัติธรรม** ที่เป็นสูตร เคยยะ เวยยากรณ์ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัพภูตธรรม เวทัลละ[๑] แต่เขา **ไม่รู้ตามเป็นจริงว่า** "นี้เป็นทุกข์. นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ;" ดังนี้ : เช่นนี้แล เรียกว่า ปลูกเรือนแต่ไม่อยู่ ; เรากล่าวว่า เปรียบได้กับหนูที่ขุดรูแล้วไม่อยู่.

ภิกษุ ท. ! **คนอยู่แต่ไม่ปลูกเรือนนั้น เป็นอย่างไร** ภิกษุ ท. ! คนบางคน **ไม่ได้เรียนปริยัติธรรม** ที่เป็นสูตร ฯลฯ เวทัลละ แต่เขาเป็น**ผู้รู้ตามเป็นจริงว่า** "นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ;" ดังนี้ : เช่นนี้แล เรียกว่า อยู่แต่ไม่ปลูกเรือน ; เรากล่าวว่า เปรียบกันได้กับหนูที่อยู่แต่ไม่ขุดรู.

ภิกษุ ท. ! **คนไม่ปลูกเรือนและทั้งไม่อยู่นั้น เป็นอย่างไร** ? ภิกษุ ท. ! คนบางคน **ไม่ได้เรียนทั้งปริยัติธรรม** ที่เป็นสูตร ฯลฯ เวทัลละ และทั้ง **ไม่รู้**

---

๑. เรียนปริยัติธรรม ครบ ๙ อย่างเช่นนี้ ได้แก่เรียนจบ พระปริยัติธรรม หรือพระไตรปิฎกสมัยนี้.

ตามเป็นจริงว่า "นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ;" ดังนี้ : เช่นนี้แล เรียกว่า ไม่ปลูกเรือน และทั้งไม่อยู่ ; เรากล่าวว่า เปรียบกันได้กับหนูที่ไม่ขุดรู และทั้งไม่อยู่.

ภิกษุ ท. ! **คนที่ปลูกเรือนทั้งอยู่นั้น เป็นอย่างไร** ? ภิกษุ ท. ! คนบางคนในโลกนี้ **ทั้งเรียนปริยัติธรรม** ที่เป็นสูตร ฯลฯ เวทัลละด้วย และ **ทั้งรู้ตามเป็นจริงว่า** "นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ;" ดังนี้ด้วย :เช่นนี้แล เรียกว่าทั้งปลูกเรือนและทั้งอยู่ ; เรากล่าวว่า เปรียบกันได้กับหนูที่ทั้งขุดรูและทั้งอยู่.

ภิกษุ ท. ! คนสี่จำพวกเหล่านี้แล เปรียบกันได้กับหนูสี่จำพวก, อันมีอยู่พร้อมในโลกนี้.

- จตุกฺก. อํ. ๒๑/๑๔๔/๑๐๗.

จงสงเคราะห์ผู้อื่น ด้วยการให้รู้อริยสัจ

ภิกษุ ท. ! พวกเธอเอ็นดูใคร และใครถือว่าเธอเป็นผู้ที่เขาควรเชื่อฟัง เขาจะเป็นมิตรก็ตาม อำมาตย์ก็ตาม ญาติหรือสายโลหิตก็ตาม ; ชนเหล่านั้น อันเธอพึง **ชักชวนให้เข้าไปตั้งมั่น ในความจริงอันประเสริฐสี่ประการ** ด้วยปัญญาอันรู้เฉพาะตามที่เป็นจริง. ความจริงอันประเสริฐสี่ประการอะไรเล่า ? สี่ประการคือ **ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์**, **ความจริงอันประเสริฐ**

คือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, ความจริงอันประเสริฐคือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, ความจริงอันประเสริฐคือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ **เธอพึงประกอบโยคกรรมอันเป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า** “ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้.” ดังนี้.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๔๔/๑๗๐๖.

- ๓ -

พระพุทธองค์ กับ จตุราริยสัจ

พระพุทธเป็นดุจดั่งผู้ชี้ทาง พระธรรมซึ่งมีอริยสัจเป็นแก่นเป็นตัวทาง พระอริยสงฆ์สาวก คือผู้ที่ได้เดินไปตามทางแล้ว แต่สัตว์โลกผู้ยังถูกอวิชชากดให้จมติดอยู่ในเปือกตมแห่งโอฆะ กำลังต้องการทางนั้นอยู่, เมื่อใดเขาศึกษาจนรู้จักพระพุทธองค์อย่างลึกซึ้งถึงที่สุด ดุจลูกที่เข้าใจบิดาดี เมื่อนั้นเขาจะพบทางนั้นด้วย และเดินตามรอยท่านผู้ประเสริฐ ที่เดินไปแล้วนั้นได้. ถ้าเข้าใจไม่ตรงพอ เช่นเห็นพระพุทธองค์เป็นพระเป็นเจ้าไป ก็จะมีความมุ่งหมายและการตั้งหน้าทำที่พลาด ในที่สุดก็ปราศจากผล เพราะความจริงพระองค์เป็นแต่ผู้ชี้ทาง เท่านั้น.

พระพุทธองค์ คือผู้ทรงชี้ให้รู้จักทุกข์

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนบุรุษผู้หนึ่ง ว่ายล่องกระแสแม่น้ำลงไป เพราะเหตุสิ่งที่น่ารักน่าเพลินใจ. บุรุษผู้มีจักษุยืนอยู่บนฝั่ง เห็นบุรุษผู้นั้นแล้ว ร้องบอกว่า *“บุรุษผู้เจริญ ! ท่านย่อมว่ายล่องตามกระแสแม่น้ำ เพราะเหตุสิ่งที่น่ารักน่าเพลินใจโดยแท้ แต่ว่า ทางเบื้องล่าง มีห้วงน้ำ ประกอบด้วยคลื่น ประกอบด้วยน้ำวน มียักษ์มีรากษส ซึ่งเมื่อท่านไปถึงแล้ว จักต้องตาย หรือได้รับทุกข์เจียนตาย.”* ภิกษุ ท. ! บุรุษผู้ว่ายล่องตามกระแสนั้น ครั้นได้ฟังแล้ว ก็พยายามว่ายกลับทวนกระแส ทั้งด้วยมือและด้วยเท้าทั้งหลาย. ภิกษุ ท. ! คำอุปมานี้ เราผูกขึ้น เพื่อให้รู้เนื้อความ. นี้เป็นเนื้อความ คือ คำว่า ‘**กระแสแม่น้ำ**’ เป็นชื่อแห่งตัณหา, คำว่า ‘**สิ่งน่ารักน่าเพลินใจ**’ เป็นชื่อแห่งอายตนะหกในภายใน, คำว่า ‘**ทางเบื้องล่างมีห้วงน้ำ**’ เป็นชื่อแห่งโอรัมภาคิยสังโยชน์ห้า, คำว่า ‘**คลื่น**’ เป็นชื่อแห่งความโกรธและความคับแค้น, คำว่า ‘**น้ำวน**’ เป็นชื่อแห่งกามคุณห้า, คำว่า ‘**ยักษ์และ**

ราคนส' เป็นชื่อแห่งมาตุคาม.- คำว่า '**ทวนกระแส**' เป็นชื่อแห่งเนกขัมมะ, คำว่า '**พยายามด้วยมือและเท้า**' เป็นชื่อแห่งการปรารถความเพียร, คำว่า '**บุรุษผู้มีจักษุยืนอยู่บนฝั่ง**' เป็นชื่อแห่งตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ; ดังนี้.

- อิติวุ. ขุ. ๒๕/๓๑๖/๒๘๙.

พระพุทธองค์ทรงชี้ทุกข์และทางดับทุกข์ได้ ก็เพราะพระองค์ทรงรู้จักดี จนถึงกับทำความหลุดพ้นให้พระองค์เองได้. ทุกข์อันไม่รู้จักสิ้นสุดของโลกนั้น พระองค์หลุดพ้นได้สิ้นเชิง ทั้งอย่างต่ำ อย่างกลาง และอย่างประณีต. ในทุกข์อย่างต่ำ ๆ ซึ่งเรามักจมกันอยู่โดยสนิทใจ จะได้ยกตัวอย่างที่พระองค์ทรงนำไปตรัสให้สติพราหมณ์ผู้หนึ่ง มาเป็นเครื่องสาธกดังต่อไปนี้ :-

มุมน้อยมุมหนึ่งของความทุกข์ ที่พระองค์ไม่มี

พราหมณ์ ! วัว ๑๔ ตัว จะได้หายหาไม่พบ ๖ วันมาแล้วแก่เรา ก็หามิได้, เพราะเหตุนั้นแหละพราหมณ์ ! เราจึงเป็นผู้มีความสุข. ต้นงาในไร่ จะยับเยินมีใบเหลือเพียง ๒-๓ ใบ แก่เราก็หามิได้, เพราะเหตุนั้นแหละ พราหมณ์ ! เราจึงเป็นผู้มีความสุข. พวกหนู จะกระโดดโลดเต้นในยุ้งเปล่า แก่เรา ก็หามิได้, เพราะเหตุนั้นแหละ พราหมณ์ ! เราจึงเป็นผู้มีความสุข. ที่นอน ซึ่งละเลยไว้ตั้ง ๗ เดือน (มิได้ชำระเพราะไม่มีเวลาว่างพอ) เกลื่อนไปด้วยตัวสัตว์เล็ก ๆ จะมีแก่เราก็หามิได้, เพราะเหตุนั้นแหละ พราหมณ์ ! เราจึงเป็นผู้มีความสุข. ลูกเล็กหญิงชาย ของลูกสาวที่เป็นหม้าย มีลูกติดคนหนึ่งบ้าง สองคนบ้าง จะมีแก่เรา ก็หามิได้, เพราะเหตุนั้นแหละ พราหมณ์ ! เราจึงเป็นผู้มีความสุข. โรคผมเหลืองตัวสะพรั่งด้วยเมล็ดงา จะมีแก่เรา ก็หามิได้, เราจะถูกปลุกด้วยการถีบเตะทั้งนอนหลับ ก็หามิได้, เพราะเหตุนั้นแหละ พราหมณ์ !

เราจึงเป็นผู้มีความสุข, พวกเจ้าหนี้ที่มาทวงหนี้ แต่เช้าตรู่ว่า ‘จงใช้, จงใช้’ จะมีแก่เราก็หามิได้, เพราะเหตุนั้นแหละ พราหมณ์ ! เราจึงเป็นผู้มีความสุข ; ดังนี้.

- สคา. สํ. ๑๕/๒๕๐/๖๖๙.

การที่พระองค์จะทรงชี้ทุกข์และทางดับทุกข์ได้ ก็เพราะพระองค์ทรงคิดค้นอย่างจริงจัง มิใช่มีได้ด้วยการนอนรอคอยให้มาปรากฏ หรือแม้ว่าด้วยการฟังหรือการเรียนอย่างตื้น ๆ หยาบ ๆ. พระองค์ทรงหน่ายกาม จนขยะแขยงจนอึดอัด เนื่องจากมองเห็นความหลงทุกข์เป็นสุข แล้วหมักจมอยู่ ซึ่งเป็นการใช้เวลาของชีวิตให้หมดเปลืองไปโดยไร้ประโยชน์.

ทรงแสวง

ราชกุมาร ! เมื่อเรายังเป็นโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ก่อนแต่การตรัสรู้ ได้เกิดความรู้สึกขึ้นภายในใจ ว่า “ชื่อว่าความสุขแล้ว ใคร ๆ จะบรรลุได้โดยง่ายเป็นไม่มี” ดังนี้. ครั้นสมัยอื่นอีก เรานั้น ทั้งที่ยังหนุ่ม เกสายังดำจัด บริบูรณ์ด้วยเยาว์อันเจริญ ในปฐมวัย, เมื่อมารดาบิดาไม่ปรารถนาด้วย กำลังพากันร้องไห้ น้ำตานองหน้าอยู่, เราได้ปลงผมและหนวด ครองผ้าย้อมฝาด ออกจากเรือน บวช เป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องด้วยเรือนแล้ว.

เรานั้น ครั้นบวชอย่างนี้แล้ว แสวงหาอยู่ว่า อะไรเป็นกุศล ค้นหาแต่สิ่งที่ประเสริฐ ชนิดที่ไม่มีอะไรยิ่งไปกว่า. ได้เข้าไปหา อาฬารดาบส ผู้กาลามโคตร.... ได้เข้าไปหา อุทกดาบส ผู้รามบุตร.... เล่าเรียนธรรมนั้น ๆ ได้ฉับไวไม่นานเลย.... ได้เกิดความรู้สึกนี้ ว่า “ธรรมนี้ จะได้เป็นไปพร้อม

เพื่อความหน่ายทุกข์ ความคลายกำหนัด ความดับ ความรำงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน ก็หาไม่, แต่เป็นไปพร้อมเพียงเพื่อการบังเกิดใน เนวสัญญานาสัญญายตนภพ เท่านั้นเอง.” เราไม่ทำการหยุดเสียเฉพาะแค่ธรรมนั้น ๆ เหนื่อยหน่ายจากธรรมนั้น ๆ แล้วหลีกไปเสีย.

เรานั้น เมื่อหลีกจากสำนักอุทกดาบสผู้รามบุตรแล้ว แสวงหาอยู่ว่าอะไรเป็นกุศล ค้นหาแต่สิ่งที่ประเสริฐอันไม่มีอื่นยิ่งไปกว่า สืบไป, เที่ยวจาริกไปตามลำดับหลายตำบล ในมคธรัฐ จนลุถึงตำบลอุรุเวลาเสนานิคม พักแรมอยู่ ณ ที่นั้น ได้พบพื้นที่รมณียสถาน.... ตกลงใจพักอยู่ ณ ที่นั้นเอง ด้วยคิดว่า ‘ที่นี้ ควรแล้ว เพื่อการตั้งความเพียร’ ดังนี้.

- มู. ม. ๑๓/๔๔๓-๔๔๘/๔๘๕-๔๙๑; ๑๓/๖๗๐-๖๗๔/๗๓๘-๗๔๐.

ต่อไปนี้มีการตรัสเล่าถึง การประพฤติอัตตกิลมถานุโยคจนอุปมาปรากฏ และทรงทำทุกรกิริยา แล้วทรงเลิกหมุนไปจับเอาการกระทำความเพียรทางใจ ดังแสดงไว้ในพระพุทธประวัติต่าง ๆ จนได้ “พบ” คือตรัสรู้ความจริงอันประเสริฐ.

ทรงพบ

ภิกษุ ท. ! เรานั้น, ครั้นเมื่อจิตตั้งมั่น บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติอ่อนโยน ควรแก่การงาน ตั้งอยู่ได้ ไม่หวั่นไหว เช่นนี้แล้ว, ได้น้อมจิตไปเฉพาะต่อ **ญาณเป็นเครื่องสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย เรารู้เฉพาะแล้วตามเป็นจริงว่า** “นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์;

เหล่านี้เป็นอาสวะทั้งหลาย, นี้เป็นเหตุให้เกิดอาสวะ, นี้เป็นความดับไม่เหลือของอาสวะ และนี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของอาสวะ ;" ดังนี้. เมื่อเรารู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตก็พ้นแล้วจากอาสวะคือกาม อาสวะคือภพ อาสวะคืออวิชชา. ครั้นจิตพ้นแล้ว ก็เกิดญาณหยั่งรู้ ว่า "พ้นแล้ว" เรารู้เฉพาะแล้ว ว่า "ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก" ดังนี้. ภิกษุ ท. ! นี้แล วิชชาที่สาม ที่เราได้บรรลุแล้วในปัจฉิมยามแห่งราตรี. อวิชชาถูกกำจัดแล้ว วิชชาเกิดขึ้นแล้ว ; ความมืดถูกกำจัดแล้ว ความสว่างเกิดขึ้นแล้วโดยประการที่เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลส มีตนส่งไปแล้วแลอยู่.

- มู. ม. ๑๒/๒๓๗/๒๕๓.

เมื่อยังไม่ทรงรู้อริยสัจ
ก็ยังไม่ชื่อว่า ได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ

ภิกษุ ท. ! ตลอดกาลเพียงใด ที่ปัญญาเครื่องรู้เห็น (ญาณทัสสนะ) ตามเป็นจริงของเราในอริยสัจสี่เหล่านี้ ว่ามีปริวัฏสาม มีอาการสิบสอง เช่นนี้ ๆ ยังไม่เป็นปัญญาที่บริสุทธิ์สะอาดด้วยดีแล้ว ; ตลอดกาลเพียงนั้นนั่นเทียว เรายังไม่ปฏิญญา ว่าเป็นผู้ตรัสรู้ รู้พร้อมเฉพาะแล้ว ซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลก พร้อมด้วยเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ และเทวดาพร้อมทั้งมนุษย์. ภิกษุ ท. ! ก็แต่ว่า **ในกาลใดแล, ปัญญาเครื่องรู้เห็นตามเป็นจริงของเรา ในอริยสัจสี่เหล่านี้ ว่ามีปริวัฏสาม มีอาการสิบสอง เช่นนี้ ๆ เป็นปัญญาที่บริสุทธิ์สะอาดด้วยดีแล้ว ; ในกาลนั้นเทียว เราก็ปฏิญญา ว่าเป็นผู้ตรัสรู้ รู้พร้อมเฉพาะแล้ว ซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลก พร้อม**

ด้วยเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ และเทวดาพร้อมทั้งมนุษย์. ทั้งปัญญาเครื่องรู้ และปัญญาเครื่องเห็น ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ว่า “ความหลุดพ้นของเราไม่กลับกำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพที่เกิดใหม่มิได้มีอีกต่อไป” ดังนี้.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๓๐/๑๖๗๐.

ถ้าไม่รู้เบญจขันธ์โดยนัยอริยสัจสี่ ก็ยังไม่ทรงปฏิญญาเป็นพระพุทธเจ้า

ภิกษุ ท. ! ตลอดกาลเพียงใด, เรายังไม่ได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่งอุปาทานขันธ์ทั้งห้าเหล่านี้ โดยปริวัฏฏ์สี่ ตรงตามที่เป็นจริง ; เราก็ยังไม่ปฏิญญาอยู่เพียงนั้นว่า เป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะแล้ว ซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก, ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์.

ภิกษุ ท. ! เมื่อใดแล, **เราได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่งอุปาทานขันธ์ทั้งห้าเหล่านี้ โดยปริวัฏฏ์สี่ ตรงตามที่เป็นจริง** ; เมื่อนั้นแหละ, **เราจึงปฏิญญาได้ว่าเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะแล้ว ซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ** ในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก, ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์.

ภิกษุ ท. ! **ปริวัฏฏ์สี่นั้น เป็นอย่างไรเล่า** ? ปริวัฏฏ์สี่นั้นคือ :-

(๑) เราได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่ง **รูป**, ได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่งความก่อขึ้นของรูป, ได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่งความดับไม่เหลือของรูป, ได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่งทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของรูป.

(๒) เราได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่ง **เวทนา**, ได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่งความก่อขึ้นของเวทนา, ได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่งความดับไม่เหลือของเวทนา, ได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่งทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของเวทนา.

(๓) เราได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่ง **สัญญา**, ได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่งความก่อขึ้นของสัญญา, ได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่งความไม่เหลือของสัญญา, ได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่งทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของสัญญา.

(๔) เราได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่ง **สังขาร** ทั้งหลาย, ได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่งความก่อขึ้นของสังขารทั้งหลาย, ได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่งความดับไม่เหลือของสังขารทั้งหลาย, ได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่งทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของสังขารทั้งหลาย.

(๕) เราได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่ง **วิญญาณ**, ได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่งความก่อขึ้นของวิญญาณ, ได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่งความดับไม่เหลือของวิญญาณ, ได้รู้ชัดแจ้งยิ่งแล้ว ซึ่งทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของวิญญาณ.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แหละ ชื่อว่า ปริวัฏฏ์สี่อย่างนั้น.

(ข้อความที่ละเอียดยิ่งไปกว่านี้ ตลอดถึงผลของการรู้ จนทำให้เป็นเกพลี หาดูได้จากหนังสือปฏิจจ. โอ. หน้า ๓๓๘ ตั้งแต่คำว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ก็รูปเป็นอย่างไรเล่า ?"

...เป็นต้นไป จึงถึงหน้า ๓๔๒ จบลงที่คำว่า... “วัฏฏะย่อมไม่มี เพื่อจะบัญญัติ แก่บุคคลเหล่านั้น”.).

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๗๒-๗๕/๑๑๒-๑๑๗.

พระพุทธองค์ ทรงพระนามว่า
สัมมาสัมพุทธะ ก็เพราะได้ตรัสรู้อริยสัจสี่

ภิกษุ ท. ! ความจริงอันประเสริฐมีสี่อย่างเหล่านี้. สี่อย่างเหล่าไหนเล่า ? สี่อย่างคือ ความจริงอันประเสริฐ คือความทุกข์, ความจริงอันประเสริฐ คือเหตุให้เกิดทุกข์, ความจริงอันประเสริฐ คือความดับไม่เหลือของทุกข์ และความจริงอันประเสริฐ คือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ :นี้แล ความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง. ภิกษุ ท. ! เพราะได้ตรัสรู้ตามเป็นจริงซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่างเหล่านี้ ตถาคต จึงมีนามอันบัณฑิตกล่าวว่า “**อรหันตสัมมาสัมพุทธะ**”.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง **ทำความเพียรเพื่อให้รู้ตามเป็นจริง** ว่า “นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ;” ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๔๓/๑๗๐๓.

ทรงรอบรู้โลก (อริยสัจ)

ภิกษุ ท. ! **โลก (คือทุกข์)** เป็นสิ่งที่ตถาคตรอบรู้ได้ชัดเจนแล้ว

ตถาคตถอนตัวออกได้แล้วจากโลก ; **เหตุให้เกิดโลก** เป็นสิ่งที่ตถาคตรอบรู้ได้ชัดเจนแล้ว อันตถาคตละได้ขาดแล้ว ; **ความดับไม่เหลือของโลก** เป็นสิ่งที่ตถาคตรอบรู้ได้ชัดเจนแล้ว อันตถาคตได้กระทำให้แจ้งแล้ว ; และ **ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของโลก** เป็นสิ่งที่ตถาคตรอบรู้ได้ชัดเจนแล้ว อันตถาคตได้ทำให้มีขึ้นแล้ว. สิ่งใด ที่โลกพร้อมด้วยเทวโลก มารโลก พรหมโลก ที่หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ และเทวดาพร้อมทั้งมนุษย์ ได้เห็นแล้ว ฟังแล้ว ดม - ลิ้ม - สัมผัสแล้ว รู้แล้ว ถึงแล้ว แสวงแล้ว เที่ยวไปตามแล้วด้วยใจ ; สิ่งนั้นตถาคตรอบรู้ได้ชัดเจนแล้วทั้งหมด เหตุนั้นจึงได้มีคำกล่าวว่า "**ตถาคต**" ดังนี้.

- จตุกฺก. อํ. ๒๑/๓๐/๒๓.

ทรงบันลือสีหนาท ประกาศจตุราริยสัจ

ภิกษุ ท. ! พระยาสัตว์ชื่อสีหะ ออกจากถ้ำที่อาศัย ในเวลาเย็นเหยียดกายแล้ว เหลียวดูทิศทั้งสี่โดยรอบ บันลือสีหนาท ๓ ครั้ง แล้วเที่ยวไปเพื่อหาอาหาร. บรรดาสัตว์เดรัจฉานเหล่าใด ได้ยินสีหนาท สัตว์เหล่านั้นก็สะดุ้งกลัว เหี่ยวแห้งใจ : พวกที่อาศัยโพรง ก็เข้าโพรง, พวกที่อาศัยในน้ำ ก็ลงน้ำ, พวกที่อยู่ป่า ก็เข้าป่า, ฝูงนกก็โผบินขึ้นสู่อากาศ, เหล่าช้างของพระราชาในหมู่บ้าน และนิคมและเมืองหลวง ที่ผูกล่ามไว้ด้วยเชือกอันเหนียวก็พากันกลัว เหนี่ยวกระชากเชือกให้ขาดแล้ว ถ่ายมูตรและกรีส (อุจจาระ) พลางแล่นหนีไป โดยข้างโน้นข้างนี้. ภิกษุ ท. ! พระยาสัตว์ชื่อสีหะ เป็นสัตว์มีฤทธิ์มาก มีศักดิ์มาก มีอานุภาพมาก กว่าบรรดาสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย ด้วยอาการอย่างนี้แล.

ภิกษุ ท. ! ฉันใดก็ฉันนั้น, ในกาลใด ตถาคตอุบัติขึ้นในโลก เป็นพระอรหันต์ผู้ตรัสรู้ชอบเอง ผู้สมบูรณ์ด้วยวิชชาและข้อปฏิบัติให้ถึงวิชชา ผู้ไปดี ผู้รู้โลกอย่างแจ่มแจ้ง เป็นผู้ฝึกบุรุษที่สมควรฝึกได้ ไม่มีใครยิ่งกว่า เป็นครูผู้สอนของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ปลุกให้ตื่น เป็นผู้จำแนกธรรมสั่งสอนสัตว์. ตถาคตนั้น แสดงธรรมว่า **สักกายะ (ความยึดถือตัวตน) เป็นเช่นนี้**, **สักกายสมุทัย เป็นเช่นนี้**, **สักกายนิโรธ เป็นเช่นนี้**, **สักกายนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นเช่นนี้.** พวกเทพเหล่าใด เป็นผู้มีอายุยืนนาน มีวรรณะ มากไปด้วยความสุข ดำรงอยู่นมนานมาแล้ว ในวิมานชั้นสูง, พวกเทพนั้น ๆ ได้ฟังธรรมเทศนาของตถาคตแล้ว โดยมาก ก็สะดุ้งกลัว เหี่ยวแห้งใจ สำนึกได้ว่า "ท่านผู้เจริญเอ๋ย ! พวกเรา เมื่อไม่เที่ยง ก็มาสำคัญว่า เราเป็นผู้เที่ยง, เมื่อไม่ยั่งยืน ก็มาสำคัญว่า เราเป็นผู้ยั่งยืน, เมื่อไม่มั่นคง ก็มาสำคัญว่า เราเป็นผู้มั่นคง. พวกเราทั้งหลาย เป็นผู้ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่มั่นคง และถึงทั่วแล้ว ซึ่ง สักกายะ (ความยึดถือตัวตน)" ดังนี้. ภิกษุ ท. ! ตถาคตเป็นผู้มีฤทธิ์มาก มีศักดิ์มาก มีอานุภาพมาก กว่าสัตว์โลก พร้อมทั้งเทวโลก ด้วยอาการอย่างนี้แล.

- จตุกฺก. อํ. ๒๑/๔๒/๓๓.

[ในสูตรข้างบนนี้ **ทรงบันลือสีหนาทด้วยเรื่องสักกายะ.** ในสูตรอื่น (๑๗/๑๐๓/๑๕๕ - ๖) **ทรงบันลือด้วยการประกาศลักษณะ ๓ อย่างแห่งขันธ์ทั้ง ๕** โดยนัยว่า มีลักษณะอย่างนี้ ๆ มีอาการเกิดขึ้นอย่างนี้ ๆ มีอาการดับไปอย่างนี้ ๆ ; ซึ่งเมื่อพวกเทพได้ฟังแล้ว มีอาการสลดสังเวช หวั่นไหวไปตาม ๆ กัน เหมือนข้อความข้างต้น.]

ทรงประกาศ อนุตตรธรรมจักร ซึ่งใครๆ ประกาศไม่ได้

ภิกษุ ท. ! ณ ป่าอิสิปตนมิคทายวัน ใกล้กรุงพาราณสี, เราตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ ได้ประกาศให้เป็นไปแล้ว ซึ่งอนุตตรธรรมจักรชนิดที่ไม่ประกาศให้เป็นไปได้ โดยสมณะ หรือพราหมณ์ หรือเทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลก. ภิกษุ ท. ! **การประกาศธรรมจักร** นี้ คือการบอก การแสดง การบัญญัติ การแต่งตั้ง การเปิดเผย การจำแนก และการทำให้เข้าใจได้ ซึ่งอริยสัจ (ความจริงอันประเสริฐ) สี่อย่าง. สี่อย่างเหล่าไหนเล่า? สี่อย่างคือ การบอก การแสดง ฯลฯ การทำให้เข้าใจได้ ซึ่งความจริงอันประเสริฐ คือทุกข์, - เหตุให้เกิดทุกข์ – ความดับไม่เหลือของทุกข์ - และทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์, ภิกษุ ท. ! เราตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ ได้ประกาศให้เป็นไปแล้ว ซึ่งอนุตตรธรรมจักร ฯลฯ ดังนี้แล.

- อุปริ. ม. ๑๔/๔๔๐/๖๙๙.

สิ่งที่ไม่ทรงนำมาสอน มีมากยิ่งกว่ามากนัก

ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประทับอยู่ที่ สีสปาวัน ใกล้กรุงโกสัมพี. ทรงกำใบสีสปาขึ้นหน่อยหนึ่ง แล้วตรัสถามหมู่ภิกษุ ว่า ใบสีสปาที่ทรงกำนี้ กับ ที่อยู่บนป่าโน้น, ไหนจะมากกว่ากัน. เมื่อภิกษุกราบทูลว่า ที่อยู่บนป่าโน้นมากกว่ามากแล้ว จึงตรัสว่า :-

ภิกษุ ท. ! ฉันใดก็ฉันนั้น, **สิ่งที่ยังอยู่มากกว่ามาก ก็คือสิ่งที่เรารู้ยิ่งแล้ว แต่ไม่นำมาสอนพวกเธอทั้งหลาย.** เพราะเหตุไรเราจึงไม่สอนสิ่งนั้น

แก่พวกเธอเล่า ? เพราะว่าสิ่ง ๆ นั้น ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นเงื่อนต้นของพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปพร้อม เพื่อความหน่ายทุกข์ ความคลายกำหนัด ความดับ ความรำงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน ; เพราะเหตุนั้น เราจึงไม่สอนสิ่งนั้น แก่พวกเธอทั้งหลาย.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๔๘/๑๗๑๒.

สิ่งที่ทรงนำมาสอน ก็เฉพาะเรื่องความพ้นทุกข์

ภิกษุ ท. ! **ก็สิ่งไร ที่เราบอกสอนแก่พวกเธอเล่า** ? สิ่งที่เราบอกสอนแก่พวกเธอ คือ ความจริงอันประเสริฐ ว่า “นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ;” ดังนี้. **เพราะเหตุไร เราจึงสอนสิ่งนี้แก่พวกเธอเล่า** ? เพราะว่าสิ่ง ๆ นี้ ย่อมประกอบด้วยประโยชน์ เป็นเงื่อนต้นของพรหมจรรย์ เป็นไปพร้อมเพื่อความหน่ายทุกข์ ความคลายกำหนัด ความดับ ความรำงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน ; เพราะเหตุนั้น เราจึงสอนสิ่งนี้แก่พวกเธอทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง **ทำความเพียรเพื่อให้รู้ตามเป็นจริง**ว่า “นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดแห่งทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.” ดังนี้เถิด.

-มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๔๘/๑๗๑๓.

ทรงพยากรณ์เฉพาะเรื่องอริยสัจสี่

"....ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สัจจะที่ว่า โลกเที่ยง นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ดังนั้นหรือ พระเจ้าข้า ?"

โปฏฐปาทะ ! ข้อที่ว่า "***โลกเที่ยง นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ***" ดังนี้นั้น เป็นข้อที่ **เราไม่พยากรณ์.**

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สัจจะที่ว่า โลกไม่เที่ยง นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ดังนั้นหรือ ?"

โปฏฐปาทะ ! ข้อที่ว่า "***โลกไม่เที่ยง นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ***" ดังนี้นั้น เป็นข้อที่ **เราไม่พยากรณ์.**

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สัจจะที่ว่า โลกมีที่สิ้นสุด นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ดังนั้นหรือ ?

โปฏฐปาทะ ! ข้อที่ว่า "***โลกมีที่สิ้นสุด นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ***" ดังนี้นั้น เป็นข้อที่ **เราไม่พยากรณ์.**

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สัจจะที่ว่า โลกไม่มีที่สิ้นสุด นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ดังนั้นหรือ ?"

โปฏฐปาทะ ! ข้อที่ว่า "***โลกไม่มีที่สิ้นสุด นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ***" ดังนี้นั้น เป็นข้อที่ **เราไม่พยากรณ์.**

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สัจจะที่ว่า ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ดังนั้นหรือ ?"

โปฏฐปาทะ ! ข้อที่ว่า ***“ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ”*** ดังนี้นั้น เป็นข้อที่ **เราไม่พยากรณ์.**

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สัจจะที่ว่า ชีวะก็อันอื่น สรีระก็อันอื่น นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ดังนั้นหรือ ?”

โปฏฐปาทะ ! ข้อที่ว่า ***“ชีวะก็อันอื่น สรีระก็อันอื่น นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ”*** ดังนี้นั้น เป็นข้อที่ **เราไม่พยากรณ์.**

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สัจจะที่ว่า ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีก นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ดังนั้นหรือ ?”

โปฏฐปาทะ ! ข้อที่ว่า ***“ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีก นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ”*** ดังนี้นั้น เป็นข้อที่ **เราไม่พยากรณ์.**

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สัจจะที่ว่า ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมไม่มีอีก นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ดังนั้นหรือ ?”

โปฏฐปาทะ ! ข้อที่ว่า ***“ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมไม่มีอีก นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ”*** ดังนี้นั้น เป็นข้อที่ **เราไม่พยากรณ์.**

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สัจจะที่ว่า ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็มี ไม่มีอีกก็มี นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ดังนั้นหรือ ?”

โปฏฐปาทะ ! ข้อที่ว่า ***“ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็มี ไม่มีอีกก็มี นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ”*** ดังนี้นั้น เป็นข้อที่ **เราไม่พยากรณ์.**

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สัจจะที่ว่า ตถาคตภายหลังแต่ตาย แล้วย่อมมีอีกก็หามิได้ ไม่มีอีกก็หามิได้ นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ ดังนั้นหรือ ?”

โปฏฐปาทะ ! ข้อที่ว่า ***“ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็หามิได้ ไม่มีอีกก็หามิได้ นี้เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ”*** ดังนี้นั้น เป็นข้อที่ **เราไม่พยากรณ์.**

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เพราะเหตุอะไรเล่า ข้อนั้น ๆ จึงเป็นสิ่งที่ไม่ทรงพยากรณ์ ?

โปฏฐปาทะ ! เพราะเหตุว่า **นั่นไม่ประกอบด้วยอรรถะ ไม่ประกอบด้วยธรรมะ ไม่เป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อความหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับ ความระงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน**, เหตุนั้นเราจึงไม่พยากรณ์.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เพราะเหตุอะไรเล่า เป็นสิ่งที่พระองค์ทรงพยากรณ์ ?”

โปฏฐปาทะ ! **ข้อที่เราพยากรณ์นั้นคือ นี้ทุกข์**, **นี้เหตุให้เกิดทุกข์**, **นี้ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์**, **นี้ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์**, ดังนี้.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เพราะเหตุอะไรเล่า จึงทรงพยากรณ์ ?”

โปฏฐปาทะ ! เพราะเหตุว่า **นั่นประกอบด้วยอรรถะ ประกอบด้วยธรรมะ เป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ เป็นไปพร้อมเพื่อความหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับ ความระงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน**, เหตุนั้นเราจึงพยากรณ์.

- สี. ที. ๙/๒๓๒-๒๓๓/๒๙๒-๒๙๓.

ทรงบัญญัติสัจจะ ไม่เข้าใคร ออกใคร

ภิกษุ ท. ! **ทั้งในกาลก่อนและบัดนี้**, **เราย่อมบัญญัติแต่ ความทุกข์**

และความดับไม่เหลือของทุกข์ เท่านั้น. ภิกษุ ท. ! ถ้าหากว่า ในการบัญญัตินั้นจะมีชนเหล่าอื่นมาด่าทอ ตัดพ้อ เสียดสี กระทบกระทั่ง ตถาคต แล้วไซร้ ความอาฆาต ความเกรี้ยวกราด ความไม่ยินดีแห่งจิต จะมีแก่ตถาคตเพราะเหตุนั้น ก็หามิได้. ภิกษุ ท. ! ถ้าหากว่า ในการบัญญัตินั้น จะมีชนเหล่าอื่นมาสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ตถาคตไซร้ ความเพลิดเพลิน ความโสมนัส ความเห่อเหิมแห่งจิต จะมีแก่ตถาคต เพราะเหตุนั้น ก็หามิได้. ภิกษุ ท. ! ถ้าหากว่า ในการบัญญัตินั้น มีชนเหล่าอื่น มาสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ตถาคตไซร้ ความรู้สึกในเรื่องนั้น ย่อมเกิดขึ้นแก่ตถาคต ว่า "สิ่งใดที่เรากำหนดรอบรู้แล้วในกาลก่อน เราย่อมกระทำให้เหมือนกับที่เรารู้ในสิ่งนั้น" ดังนี้.

- มู. ม. ๑๒/๒๓๘/๒๘๖.

ตรัสถ้อยคำโดยโวหารโลก แต่มิได้ทรงยึดถือ

(เรื่องควรดูประกอบในปฏิจจ.โอ. หน้า ๗๘๐)

โปฏฐปาทะ ! การได้อัตตาเฉพาะอย่าง ๓ อย่างเหล่านี้ มีอยู่ คือการได้อัตตาเฉพาะอย่าง ชนิดหยาบ, การได้อัตตาเฉพาะอย่าง ชนิดสำเร็จด้วยใจ, การได้อัตตาเฉพาะอย่าง ชนิดไม่มีรูป.

โปฏฐปาทะ ! **การได้อัตตาเฉพาะอย่าง ชนิดหยาบ** เป็นอย่างไรเล่า ? ชนิดหยาบคือ อัตตาที่มีรูป ประกอบด้วยมหาภูตสี่ มีกวฬีการาหารเป็นภักษา.

การได้อัตตาเฉพาะอย่าง ชนิดสำเร็จด้วยใจ เป็นอย่างไรเล่า ? ชนิดสำเร็จด้วยใจคือ อัตตาที่มีรูป สำเร็จด้วยใจ มีอวัยวะน้อยใหญ่ครบถ้วน มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง.

การได้อัตตาเฉพาะอย่าง ชนิดไม่มีรูป เป็นอย่างไรเล่า ? ชนิดไม่มีรูปคือ อัตตาอันหารูปมิได้ สำเร็จด้วยสัญญา.

(ต่อจากนี้ได้ทรงแสดงการละและอานิสงส์แห่งการละซึ่งอัตตาทั้งสามนั้น ในลักษณะที่น่าสนใจอย่างยิ่ง แล้วทรงผันไปตรัสกะจิตตหัตถิสารีบุตรผู้นั่งอยู่ด้วยกันกับโปฏฐปาทะ ว่า :-)

จิตตะ ! ... สมัยใด มีการได้อัตตาเฉพาะอย่างชนิดหยาบ สมัยนั้นไม่ถึงซึ่งการนับว่าได้อัตตาเฉพาะอย่างชนิดสำเร็จด้วยใจ และชนิดไม่มีรูป. คงได้แต่อัตตาชนิดหยาบอย่างเดียวเท่านั้น. จิตตะ ! สมัยใด มีการได้อัตตาเฉพาะอย่างชนิดสำเร็จด้วยใจ สมัยนั้น ไม่ถึงซึ่งการนับว่าได้อัตตาเฉพาะอย่างชนิดหยาบและชนิดไม่มีรูป, คงได้แต่อัตตาชนิดสำเร็จด้วยใจอย่างเดียวเท่านั้น. จิตตะ ! สมัยใด มีการได้อัตตาเฉพาะอย่างชนิดไม่มีรูป สมัยนั้น ไม่ถึงซึ่งการนับว่าได้อัตตาเฉพาะอย่างชนิดหยาบ และชนิดสำเร็จด้วยใจ, คงได้แต่อัตตาชนิดไม่มีรูปอย่างเดียวเท่านั้น. จิตตะ ! เปรียบเหมือน นมสดจากแม่โค นมส้มจากนมสด เนยข้นจากนมส้ม เนยใสจากเนยข้น หัวเนยใสจากเนยใส. สมัยใดเป็นนมสด สมัยนั้นไม่ถึงซึ่งการนับว่านมส้ม เนยข้น เนยใส หัวเนยใส, คงนับว่าเป็นนมสดอย่างเดียวเท่านั้น. สมัยใดเป็นนมส้ม สมัยนั้นไม่ถึงซึ่งการนับว่าเป็นนมสด เนยข้น เนยใส หัวเนยใส, คงนับว่าเป็นนมส้มอย่างเดียวเท่านั้น. สมัยใดเป็นเนยข้น สมัยนั้นไม่ถึงซึ่งการนับว่าเป็นนมสด นมส้ม เนยใส หัวเนยใส, คงนับว่าเป็นเนยข้นอย่างเดียวเท่านั้น. สมัยใดเป็นเนยใส สมัยนั้นไม่ถึงซึ่งการนับว่าเป็นนมสด นมส้ม เนยข้น หัวเนยใส. คงนับว่าเป็นเนยใสอย่างเดียวเท่านั้น. สมัยใดเป็นหัวเนยใส สมัยนั้นไม่ถึงซึ่งการนับว่าเป็นนมสด นมส้ม เนยข้น เนยใส, คงนับว่าเป็นหัวเนยใสอย่างเดียวเท่านั้น ; ฉันใดก็ฉันนั้น.

จิตตะ ! อัตตา ๓ ชนิดเหล่านี้แล เป็นโลกสมัญญา โลกนิรุติ โลกโวหาร โลกบัญญัติ ที่ตถาคตก็ **กล่าวอยู่อย่างชาวโลก แต่มิได้ยึดถือความหมายอย่างชาวโลก**, ดังนี้.

- สี. ที. ៩/๒๔๑, ๒๔๗/๓๐๒, ๓๑๒.

สาวกมาอยู่อาศัยพระองค์ เพราะทรงตอบปัญหาอริยสัจได้

อุทายิ ! ...บางคราวเราบริโภคเสมอขอบปากบาตร บางคราวยิ่งขึ้นไป, ถ้าสาวกทั้งหลาย สักการะเคารพนับถือบูชา และมาอยู่อาศัยด้วยเรา เพราะเข้าใจว่าเราเป็นผู้มีอาหารน้อย และกล่าวสรรเสริญความมีอาหารน้อยแล้ว สาวกพวกที่ฉันอาหารเพียงจอกน้อย ครึ่งจอกน้อย เท่าผลมะตูม กึ่งผลมะตูม ก็จะหาสักการะเคารพนับถือบูชา แล้วและอยู่อาศัยด้วยเรา เพราะเหตุนั้นได้ไม่.

อุทายิ ! ...บางคราวเราครองคหบดีจีวร เนื้อแน่นละเอียดด้วยเส้นด้ายดุจขนน้ำเต้า, ถ้าสาวกทั้งหลาย สักการะ ฯลฯ อยู่อาศัยด้วยเรา เพราะเข้าใจว่า เราเป็นผู้สันโดษด้วยจีวรตามมีตามได้แล้ว สาวกพวกที่ถือผ้าบังสุกุล ทรงจีวรเศร้าหมอง เสาะหาผ้าขาด ๆ จากป่าช้าบ้าง จากกองขยะมูลฝอยบ้าง จากใต้ร้านตลาดบ้าง มาทำเป็นสังฆาฏิครอง ก็จะหาสักการะ ฯลฯ อยู่อาศัยด้วยเรา เพราะเหตุนั้นได้ไม่.

อุทายิ ! ...บางคราวเราอยู่เกลื่อนกล่นด้วยภิกษุทั้งหลาย ด้วยภิกษุณีทั้งหลาย ด้วยอุบาสกทั้งหลาย ด้วยอุบาสิกาทั้งหลาย ด้วยพระราชาและอมาตย์ของพระราชาทั้งหลาย ด้วยเดียรถีย์และสาวกของเดียรถีย์ทั้งหลาย, ถ้าว่าสาวก

ทั้งหลายสักการะ ฯลฯ อยู่อาศัยด้วยเรา เพราะเข้าใจว่า เราเป็นผู้เสพเสนาสนะอันสงัดแล้ว สาวกพวกที่อยู่ป่า ถือเสนาสนะสงัดในป่า มาสู่ที่ประชุมสงฆ์เฉพาะคราวมีปาติโมกข์ทุก ๆ กึ่งเดือน เท่านั้น ก็จะหาสักการะ ฯลฯ อยู่อาศัยด้วยเรา เพราะเหตุนั้นได้ไม่. ฯลฯ

อุทายิ ! **...สาวกทั้งหลายของเรา ถูกความทุกข์หยั่งลงแล้ว มีทุกข์อยู่ตรงหน้าแล้ว ด้วยทุกข์ใด, เธอเหล่านั้นเข้าไปหาเราแล้ว ถาม ทุกขอริยสัจกะเรา เราถูกถามแล้ว ก็พยากรณ์ให้ เรายังจิตของเธอเหล่านั้น ให้ยินดีได้ด้วยการพยากรณ์ปัญหา. ....เธอถาม ทุกขสมุทยอริยสัจ, ทุกขนิโรธอริยสัจ, และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ กะเรา, เราถูกถามแล้ว ก็พยากรณ์ให้เรายังจิตของเธอเหล่านั้น ให้ยินดีได้ด้วยการพยากรณ์ปัญหา.** อุทายิ ! **นี่แลเป็นเหตุให้สาวกทั้งหลายของเรา สักการะ เคารพ นับถือ บูชาแล้วและอยู่อาศัยด้วยเรา.**

- ม. ม. ๑๓/๓๑๘-๓๒๓/๓๒๔-๓๓๒.

พระพุทธเจ้า ทั้งในอดีต - อนาคต - ปัจจุบัน ล้วนแต่ตรัสรู้อริยสัจสี่

ภิกษุ ท. ! **พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ใด ๆ** ได้ตรัสรู้ตามเป็นจริงไปแล้ว **ในกาลยืดยาวนานฝ่ายอดีต**, ท่านทั้งหลายเหล่านั้น ได้ตรัสรู้ตามเป็นจริง ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง. ภิกษุ ท. ! พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ใด ๆ จักได้ตรัสรู้ตามเป็นจริง **ต่อกาลยืดยาวนานฝ่ายอนาคต**,

ท่านทั้งหลายเหล่านั้น ก็จักได้ตรัสรู้ตามเป็นจริง ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง. ภิกษุ ท. ! แม้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธะ ผู้ตรัสรู้ตามเป็นจริงอยู่ **ในกาลเป็นปัจจุบันนี้ ก็ได้ตรัสรู้อยู่ ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง.** ความจริงอันประเสริฐสี่อย่างนั้น เหล่าไหนเล่า ? สี่อย่างคือ ความจริงอันประเสริฐคือ **ทุกข์**, ความจริงอันประเสริฐ คือ **เหตุให้เกิดทุกข์**, ความจริงอันประเสริฐ คือ **ความดับไม่เหลือของทุกข์** และความจริงอันประเสริฐ คือ **ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์.**

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง **ทำความเพียรเพื่อให้รู้ตามเป็นจริง** ว่า "นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ;" ดังนี้ เถิด.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๔๓/๑๗๐๔.

เหตุที่ต้องมีพระพุทธองค์และธรรมวินัยอยู่ในโลก

ภิกษุ ท. ! ถ้าธรรมชาติ ๓ อย่างเหล่านี้ ไม่พึงมีอยู่ในโลกแล้วไซร้ ; ตถาคตก็ไม่ต้องเกิดขึ้นในโลก เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะ, และธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ก็ไม่ต้องรุ่งเรืองไปในโลก. ธรรมชาติ ๓ อย่างนั้น คือ อะไรเล่า ? คือ **ชาติ ชรา** และ **มรณะ** (ทุกขอริยสัจ). ภิกษุ ท. ! ธรรมชาติ ๓ อย่างเหล่านี้แล ถ้าไม่มีอยู่ในโลกแล้วไซร้, ตถาคตก็ไม่ต้องเกิดขึ้นในโลกเป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะ และธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วก็ไม่ต้องรุ่งเรืองไปในโลก.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุใดแล ที่ **ธรรมชาติ ๓ อย่างเหล่านี้ มีอยู่ในโลก**, เพราะเหตุนั้น **ตถาคตจึงต้องเกิดขึ้นในโลก**เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะ และ **ธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วจึงต้องรุ่งเรืองไปในโลก.**

- ทสก. อํ. ๒๔/๑๕๔/๗๖.

ผู้ช่วยให้รู้อริยสัจ นับเนื่องอยู่ในบุคคลผู้มีอุปการะมาก

ภิกษุ ท. ! บุคคลมีอุปการะมากต่อบุคคล สามจำพวกเหล่านี้ มีอยู่. สามจำพวกเหล่าไหนเล่า ?

ภิกษุ ท. ! บุคคลอาศัยบุคคลใดแล้ว ได้เป็นผู้ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ. ภิกษุ ท. ! บุคคลนี้ ชื่อว่าเป็นผู้มีอุปการะมากต่อบุคคลนี้.

ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นอีก, **บุคคลอาศัยบุคคลใดแล้ว ได้รู้ชัดตามเป็นจริงว่า "นี้ ทุกข์, นี้ ทุกขสมุทัย, นี้ ทุกขนิโรธ, นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา" ดังนี้. ภิกษุ ท. ! บุคคลนี้ ชื่อว่ามีอุปการะมากต่อบุคคลนี้.**

ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นอีก, บุคคลอาศัยบุคคลใดแล้ว ได้ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐธรรม เข้าถึงแล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! บุคคลนี้ ชื่อว่ามีอุปการะมากต่อบุคคลนี้.

ภิกษุ ท. ! บุคคล ๓ จำพวกเหล่านี้แล ชื่อว่าบุคคลผู้มีอุปการะมากต่อบุคคล.

ภิกษุ ท. ! เรากล่าวว่า **ไม่มีบุคคลอื่นที่มีอุปการะมากต่อบุคคล ยิ่งไปกว่าบุคคล ๓ จำพวกนี้.**

ภิกษุ ท. ! **สำหรับบุคคล ๓ จำพวกนั้น บุคคลจะกระทำปฏิการะได้โดยง่ายหามิได้** แม้ด้วยการอภิวาท การลุกขึ้นยืนรับ การทำอัญชลี การทำสามีจิกรรม และการตามถวายซึ่งจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจยเภสัชชบริขาร, แล. (คือ ไม่เป็นการง่ายที่จะมีโอกาสได้กราบไหว้, รับใช้, ... , ถวายปัจจัย ๔ ในบุคคล ๓ จำพวกนี้.)

- ติก. อํ. ๒๐/๑๕๕/๔๖๓.

- ๔ -

การรู้อริยสัจ ไม่เป็นสิ่งสุดวิสัย

ทั้งในอดีต อนาคต ปัจจุบัน ล้วนมีการประกาศอริยสัจ ตามเป็นจริง

ภิกษุ ท. ! **ในกาลยืดยาวนานฝ่ายอดีต**, สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด ประกาศธรรมที่ตนรู้ดียิ่งแล้วตามเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทุกท่าน ประกาศแล้ว ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง, **ในกาลยืดยาวนานฝ่ายอนาคต**, สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด จักประกาศธรรมที่ตนรู้ดียิ่งแล้วตามเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทุกท่าน จักประกาศซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง. **ในกาลเป็นปัจจุบันนี้**, สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดประกาศอยู่ซึ่งธรรมที่ตนรู้ดียิ่งแล้วตามเป็นจริง **สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทุกท่าน ย่อมประกาศอยู่ ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง.** ความจริงอันประเสริฐสี่อย่างนั้นเหล่าไหนเล่า ? สี่อย่างคือความจริงอันประเสริฐ คือ ทุกข์, เหตุให้เกิดทุกข์, ความดับไม่เหลือของทุกข์ และทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง **ทำความเพียรเพื่อให้รู้ตามเป็นจริง** ว่า "นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์," ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๒๓/๑๖๕๙.

มีบุคคลบวชแล้วรู้อริยสัจ ทั้งในอดีต - อนาคต - ปัจจุบัน

ภิกษุ ท.! ในกาลยืดยาวนานฝ่ายอดีต, กุลบุตรเหล่าใด **ออกจากเรือนบวชแล้ว** เป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องด้วยเรือน ได้รู้พร้อมยิ่งแล้วตามเป็นจริง, กุลบุตรทั้งหมดนั้น ได้รู้พร้อมยิ่งแล้ว ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง. ในกาลยืดยาวนานฝ่ายอนาคต, กุลบุตรเหล่าใด **จักออกจากเรือนบวช** เป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องด้วยเรือน จักรู้พร้อมยิ่งตามเป็นจริง, กุลบุตรทั้งหมดนั้น ก็จักรู้พร้อมยิ่งแล้ว ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง. และในกาลเป็นปัจจุบันนี้, กุลบุตรเหล่าใด **ออกจากเรือนบวชอยู่** เป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องด้วยเรือน รู้พร้อมยิ่งอยู่ตามเป็นจริง, กุลบุตรทั้งหมดนั้น **ก็รู้พร้อมยิ่งอยู่ ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง.** ความจริงอันประเสริฐสี่อย่างนั้น เหล่าไหนเล่า? สี่อย่างคือ ความจริงอันประเสริฐ คือทุกข์, เหตุให้เกิดทุกข์, ความดับไม่เหลือของทุกข์ และทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง **ทำความเพียรเพื่อให้รู้ตามเป็นจริง** ว่า “นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์,” ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๒๑/๑๖๕๗.

ทั้งอดีต-อนาคต-ปัจจุบัน ล้วนแต่มีการรู้อริยสัจ

ภิกษุ ท.! บุคคลทั้งหลายเหล่าใด จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ก็ตาม ใน **กาลยืดยาวฝ่ายอดีต** ได้รู้พร้อมเฉพาะแล้วตามความเป็นจริง, บุคคลเหล่านั้น

ทั้งหมด ก็ได้รู้พร้อมเฉพาะแล้วตามความเป็นจริง ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง.

ภิกษุ ท.! บุคคลทั้งหลายเหล่าใด จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม ใน **กาลยืดยาวฝ่ายอนาคต** จักรู้พร้อมเฉพาะตามความเป็นจริง, บุคคลเหล่านั้นทั้งหมด ก็จักรู้พร้อมเฉพาะตามความเป็นจริง ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง.

ภิกษุ ท.! บุคคลทั้งหลายเหล่าใด จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม ใน **กาลนี้** รู้พร้อมเฉพาะตามความเป็นจริงอยู่, บุคคลเหล่านั้นทั้งหมด ก็รู้พร้อมเฉพาะตามความเป็นจริงอยู่ ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง.

ภิกษุ ท.! ความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง เหล่าไหนเล่า? สี่อย่างคือ **ความจริงอันประเสริฐเรื่องทุกข์**, **ความจริงอันประเสริฐเรื่องเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์**, **ความจริงอันประเสริฐเรื่องความดับไม่เหลือแห่งทุกข์** **และ** **ความจริงอันประเสริฐเรื่องทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.**

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ **เธอพึงประกอบโยคกรรม**[๑] **อันเป็นเครื่องทำให้รู้ว่า** "ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้," ดังนี้.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๒๒/๑๖๕๘.

๑. **โยคกรรม** คือ การกระทำความเพียรอย่างมีระบบ อย่างแข็งขันเต็มที่ ในรูปแบบหนึ่ง ๆ เพื่อให้สำเร็จประโยชน์ตามความมุ่งหมาย เรียกกันทั่วไปว่า **"โยคะ"** ; เป็นคำกลางใช้กันได้ระหว่างศาสนาทุกศาสนา.

ตรัสว่าจงหลีกเร้น แล้วจักรู้อริยสัจ

ภิกษุ ท. ! **พวกเธอทั้งหลาย จงประกอบความเพียรในการหลีกเร้นเถิด.** ภิกษุ **ผู้หลีกเร้น ย่อมรู้ได้ตามเป็นจริง**, รู้ได้ตามเป็นจริงซึ่งอะไรเล่า ? รู้ได้ตามเป็นจริง ซึ่ง **ความจริงอันประเสริฐ** ว่า "นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับ ไม่เหลือของทุกข์ ;" ดังนี้. ภิกษุ ท. ! พวกเธอทั้งหลาย จงประกอบความเพียรในการหลีกเร้นเถิด. ภิกษุผู้หลีกเร้น ย่อมรู้ได้ตามเป็นจริง.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง **ทำความเพียรเพื่อให้รู้ตามเป็นจริง** ว่า "นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์," ดังนี้เถิด.

- มหาวาร.สํ. ๑๙/๕๒๐/๑๖๕๕.

ตรัสว่าจงเจริญสมาธิ จักรู้อริยสัจตามเป็นจริง

ภิกษุ ท. ! **พวกเธอทั้งหลาย จงเจริญสมาธิเถิด.** ภิกษุ ท. ! ภิกษุ **ผู้มีจิตเป็นสมาธิแล้ว ย่อมรู้ได้ตามเป็นจริง.** รู้ได้ตามเป็นจริงซึ่งอะไรเล่า ? รู้ได้ตามเป็นจริง ซึ่ง **ความจริงอันประเสริฐ** ว่า "นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ;" ดังนี้. ภิกษุ ท. ! พวกเธอทั้งหลาย จงเจริญสมาธิเถิด. ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้มีจิตเป็นสมาธิแล้ว ย่อมรู้ได้ตามเป็นจริง.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง **ทำความเพียรเพื่อให้รู้ตามเป็นจริง** ว่า "นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ;" ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๒๐/๑๖๕๔.

จิตเป็นสมาธิแล้ว
รู้อริยสัจได้แจ่มใส เหมือนเห็นของในน้ำอันใส

...ครั้นจิตตั้งมั่น บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติอ่อนโยน ควรแก่การงาน ตั้งอยู่ได้ ไม่หวั่นไหว เช่นนี้แล้ว, เธอก็น้อมจิตไปเฉพาะต่อ **ญาณเป็นเครื่องสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย.** เธอย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงว่า "นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ; เหล่านี้เป็นอาสวะทั้งหลาย, นี้เป็นเหตุให้เกิดอาสวะ, นี้เป็นความดับไม่เหลือของอาสวะ และนี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของอาสวะ ;" ดังนี้. เมื่อเธอรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตก็พ้นแล้ว จาก อาสวะคือกาม อาสวะคือภพ อาสวะคืออวิชชา. ครั้นจิตพ้นแล้ว ก็เกิดญาณหยั่งรู้ ว่า "พ้นแล้ว" เธอรู้ชัดว่า "ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก" ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนห้วงน้ำใส ที่ไหล่เขา ไม่ขุ่นมัว, คนมีจักษุ (ไม่บอด) ยืนอยู่บนฝั่ง ณ ที่นั้น : เขาจะเห็นหอยต่าง ๆ บ้าง กรวดและหินบ้าง

ฝูงปลาบ้าง อันหยุดอยู่และว่ายไปในห้วงน้ำนั้น. เขาจำจะสำนึกใจอย่างนี้ว่า "ห้วงน้ำนี้ใสไม่ขุ่นมัวเลย : หอย ก้อนกรวด ปลาทั้งหลายเหล่านี้ หยุดอยู่บ้าง ว่ายไปบ้าง ในห้วงน้ำนั้น" : อุปมานี้เป็นฉันใด ; ภิกษุ ท. ! อุปไมยก็ฉันนั้นเหมือนกัน, ภิกษุนั้น ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริง ว่า "นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ; เหล่านี้เป็นอาสวะทั้งหลาย, นี้เป็นเหตุให้เกิดอาสวะ, นี้เป็นความดับไม่เหลือของอาสวะ และนี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของอาสวะ ; " ดังนี้. เมื่อเธอรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตก็พ้นแล้ว จากอาสวะคือกาม อาสวะคือภพ อาสวะคืออวิชชา. ครั้นจิตพ้นแล้ว ก็เกิดญาณหยั่งรู้ ว่า "พ้นแล้ว" เธอนั้นรู้ชัดว่า "ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก" ดังนี้.

- มู. ม. ๑๒/๕๐๖/๔๗๗.

เมื่อประพฤติถูกทาง
กิริยาที่ไปนิพพาน เบาสบายเหมือนไม้ลอยตามน้ำ

ภิกษุ ท. ! พวกเธอได้เห็น ท่อนไม้ใหญ่โน้น ซึ่งลอยมาโดยกระแสแม่น้ำคงคาหรือไม่ ? ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า *"ได้เห็นแล้ว พระเจ้าข้า !"*

ภิกษุ ท. ! ถ้าท่อนไม้นั้น จะไม่เข้าไปติดเสียที่ ฝั่งใน หรือฝั่งนอก, ไม่จมเสียในกลางน้ำ, ไม่ขึ้นไปติดแห้งอยู่บนบก, ไม่ถูกมนุษย์จับไว้, ไม่ถูกอมนุษย์จับไว้, ไม่ถูกเกลียวน้ำวนวนไว้, ไม่ผุเสียเองในภายใน ไซร้, ท่อนไม้ที่

กล่าวถึงนี้ จักลอยไหลพุ่งออกไปสู่ทะเล เพราะเหตุว่า ลำแม่น้ำคงคาโน้มน้อม ลุ่มลาด เอียงเทไปสู่ทะเล, อุปมานี้ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! อุปไมยก็ฉันนั้น เหมือนกัน, แม้พวกเธอทั้งหลาย : ถ้าพวกเธอไม่เข้าไปติดเสียที่ฝั่งใน, ไม่เข้าไปติดเสียที่ฝั่งนอก, ไม่จมเสียในท่ามกลาง, ไม่ติดแห้งอยู่บนบก, ไม่ถูกมนุษย์จับไว้, ไม่ถูกอมนุษย์จับไว้, ไม่ถูกเกลียวน้ำวนวนไว้, ไม่เน่าเสียเองในภายในไซร้, พวกเธอก็จะเลื่อนไหลไปสู่นิพพาน เพราะเหตุว่า **สัมมาทิฏฐิ มีธรรมดาที่โน้มน้อม ลุ่มลาด เอียงเทไปสู่นิพพาน** ฯลฯ.

ภิกษุ ท. ! คำว่า '**ฝั่งใน**' เป็นชื่อของอายตนะภายใน ๖ อย่าง คำว่า '**ฝั่งนอก**' เป็นชื่อของอายตนะภายนอก ๖ อย่าง. คำว่า '**จมเสียในท่ามกลาง**' เป็นชื่อของนันทิราคะ. คำว่า '**ขึ้นไปติดแห้งอยู่บนบก**' เป็นชื่อของอัสมิมานะ (ความสำคัญว่าเรามีเราเป็น). คำว่า '**ถูกมนุษย์จับไว้**' ได้แก่ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ระคนด้วยคฤหัสถ์ เพลิดเพลินด้วยกัน โศกเศร้าด้วยกัน, มีสุข เมื่อคฤหัสถ์เหล่านั้นมีสุข, เป็นทุกข์ เมื่อคฤหัสถ์เหล่านั้นเป็นทุกข์, ประกอบการงานในกิจการที่บังเกิดขึ้นแก่คฤหัสถ์เหล่านั้นด้วยตน : ภิกษุนี้ เราเรียกว่าผู้ถูกมนุษย์จับไว้. คำว่า '**ถูกอมนุษย์จับไว้**' ได้แก่ ภิกษุบางรูป ในกรณีนี้ ประพฤติพรหมจรรย์ โดยตั้งความปรารถนาเทพนิกายชั้นใดชั้นหนึ่ง ว่า ด้วยศีลนี้ หรือด้วยวัตรนี้ หรือว่าด้วยตบะนี้ เราจักได้เป็นเทวดาผู้มีศักดาใหญ่ หรือเป็นเทวดาผู้มีศักดาน้อย อย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนี้ : ภิกษุนี้ เราเรียกว่าผู้ถูกอมนุษย์จับไว้ คำว่า '**ถูกเกลียวน้ำวนวนไว้**' เป็นชื่อของกามคุณ ๕. **ภิกษุเป็นผู้เน่าเสียเองในภายใน** คืออย่างไรเล่า ? คือ ภิกษุบางรูปในกรณีนี้ เป็นคนทุศีล มีความเป็นอยู่ลามก ไม่สะอาด มีความประพฤติชนิดที่ตนเองนึกแล้วก็กินแหนงตัวเอง มีการกระทำที่ต้องปกปิดซ่อนเร้น ไม่ใช่สมณะก็ปฏิญญาว่าเป็นสมณะ ไม่ใช่คนประพฤติ

พรหมจรรย์ก็ปฏิญญาว่าเป็นคนประพฤติพรหมจรรย์ เป็นคนเน่าใน เปียกแฉะ มีสัญชาติหมักหมมเหมือนบ่อที่เทขยะมูลฝอย ; ภิกษุนี้ เราเรียกว่า ผู้เน่าเสียเองในภายใน แล.

- สฬา. สํ. ๑๘/๒๒๓-๒๒๔/๓๒๒-๓๒๓.

การรู้จักอันตคาหิกทิฏฐิไม่เกี่ยวกับการรู้อริยสัจและการประพฤติพรหมจรรย์

มาลุงก์ยบุตร ! อะไรเล่า เป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์ ?

มาลุงก์ยบุตร ! ทิฏฐิว่า *"โลกเที่ยง"* ดังนี้ เป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์.

มาลุงก์ยบุตร ! ทิฏฐิว่า *"โลกไม่เที่ยง"* ดังนี้ เป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์.

มาลุงก์ยบุตร ! ทิฏฐิว่า *"โลกมีที่สิ้นสุด"* ดังนี้ เป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์.

มาลุงก์ยบุตร ! ทิฏฐิว่า *"โลกไม่มีที่สิ้นสุด"* ดังนี้ เป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์.

มาลุงก์ยบุตร ! ทิฏฐิว่า *"ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น"* ดังนี้ เป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์.

มาลุงก์ยบุตร ! ทิฏฐิว่า *"ชีวะก็อันอื่น สรีระก็อันอื่น"* ดังนี้ เป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์.

มาลุงก์ยบุตร ! ทิฏฐิว่า *"ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีก"* ดังนี้ เป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์.

มาลุงก์ยบุตร ! ทิฏฐิว่า *"ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมไม่มีอีก"* ดังนี้ เป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์.

มาลุงก์ยบุตร ! ทิฏฐิว่า *“ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็มีไม่มีอีกก็มี”* ดังนี้ เป็นสิ่งเราไม่พยากรณ์.

มาลุงก์ยบุตร ! ทิฏฐิว่า *“ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็หามิได้ ไม่มีอีกก็หามิได้”* ดังนี้ เป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์.

มาลุงก์ยบุตร ! เพราะเหตุไร นั่นจึงเป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์ ? เพราะเหตุว่า นั่นไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อความหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับ ความระงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน, เหตุนั้น นั่นจึงเป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์.

มาลุงก์ยบุตร ! อะไรเล่า เป็นสิ่งที่เราพยากรณ์ ?

มาลุงก์ยบุตร ! สัจจะว่า “**นี้ ความทุกข์**” ดังนี้ เป็นสิ่งที่เราพยากรณ์.

มาลุงก์ยบุตร ! สัจจะว่า “**นี้ เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์**” ดังนี้ เป็นสิ่งที่เราพยากรณ์.

มาลุงก์ยบุตร ! สัจจะว่า “**นี้ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์**” ดังนี้ เป็นสิ่งที่เราพยากรณ์.

มาลุงก์ยบุตร ! สัจจะว่า “**นี้ ทางเดินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์**” ดังนี้ เป็นสิ่งที่เราพยากรณ์.

มาลุงก์ยบุตร ! เพราะเหตุไร นั่นจึงเป็นสิ่งที่เราพยากรณ์ ? เพราะเหตุว่า นั่น **ประกอบด้วยประโยชน์** นั่น **เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์** นั่น **เป็นไปพร้อมเพื่อความหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับไม่เหลือ ความระงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน**, เหตุนั้น นั่นเราจึงพยากรณ์.

มาลุงกย์บุตร ! เพราะเหตุนั้นในเรื่องนี้ **เธอจงถือเอาสิ่งที่เราไม่พยากรณ์ โดยความเป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์ และสิ่งที่เราพยากรณ์โดยความเป็นสิ่งที่เราพยากรณ์** ดังนี้เถิด.

มาลุงก์ยบุตร ! เมื่อทิฏฐิว่า "*โลกเที่ยง*" ดังนี้ มีอยู่, มันจะเป็นการประพฤติพรหมจรรย์ขึ้นมาก็หามิได้ ; เมื่อทิฏฐิว่า "*โลกไม่เที่ยง*" ดังนี้ มีอยู่, มันจะเป็นการประพฤติพรหมจรรย์ขึ้นมาก็หามิได้อีกนั่นเอง. มาลุงก์ยบุตร ! เมื่อทิฏฐิว่า *โลกเที่ยง* หรือว่า *โลกไม่เที่ยง* ก็ตาม มีอยู่ ; ชาติก็ยังมี ชราก็ยังมี มรณะก็ยังมี, โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส ทั้งหลาย ก็ยังมี, อันเป็น **สิ่งที่เราบัญญัติการกำจัดมันเสียในทิฏฐธรรมนี้.**

มาลุงก์ยบุตร ! เมื่อทิฏฐิว่า "*โลกมีที่สิ้นสุด*" ดังนี้ มีอยู่, มันจะเป็นการประพฤติพรหมจรรย์ขึ้นมาก็หามิได้ ; เมื่อทิฏฐิว่า "โลกไม่มีที่สิ้นสุด" ดังนี้ มีอยู่, มันจะเป็นการประพฤติพรหมจรรย์ขึ้นมาก็หามิได้อีกนั่นเอง. มาลุงก์ยบุตร ! เมื่อทิฏฐิว่า *โลกมีที่สิ้นสุด* หรือว่า *โลกไม่มีที่สิ้นสุด* ก็ตาม มีอยู่ ; ชาติก็ยังมี ชราก็ยังมี มรณะก็ยังมี, โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส ทั้งหลายก็ยังมี, อันเป็นสิ่งที่เราบัญญัติการกำจัดมันเสียในทิฏฐธรรมนี้.

มาลุงก์ยบุตร ! เมื่อทิฏฐิว่า "*ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น*" ดังนี้ มีอยู่, มันจะเป็นการประพฤติพรหมจรรย์ขึ้นมาก็หามิได้ ; เมื่อทิฏฐิว่า "*ชีวะก็อันอื่น สรีระก็อันอื่น*" ดังนี้ มีอยู่, มันจะเป็นการประพฤติพรหมจรรย์ขึ้นมาก็หามิได้อีกนั่นเอง. มาลุงก์ยบุตร ! เมื่อทิฏฐิว่า *ชีวะก็อันนั้นสรีระก็อันนั้น* หรือว่า*ชีวะก็*

อันอื่น สรีระก็อันอื่น ก็ตาม มีอยู่, ชาติก็ยังมี ชราก็ยังมี มรณะก็ยังมี, โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส ทั้งหลาย ก็ยังมี, อันเป็นสิ่งที่เราบัญญัติการกำจัดมันเสียในทิฏฐธรรมนี้.

มาลุงก์ยบุตร ! เมื่อทิฏฐิว่า *“ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้วย่อมมีอีก”* ดังนี้ มีอยู่, มันจะเป็นการประพฤติพรหมจรรย์ขึ้นมาก็หามิได้ ; เมื่อทิฏฐิว่า *“ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมไม่มีอีก”* ดังนี้ มีอยู่, มันจะเป็นการประพฤติพรหมจรรย์ขึ้นมาก็หามิได้อีกนั่นเอง. มาลุงก์ยบุตร ! เมื่อทิฏฐิว่า *ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้วย่อมมีอีก หรือว่า ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้วย่อมไม่มีอีก* ก็ตาม มีอยู่ ; ชาติก็ยังมี ชราก็ยังมี มรณะก็ยังมี, โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส ทั้งหลาย ก็ยังมี, อันเป็นสิ่งที่เราบัญญัติการกำจัดมันเสียในทิฏฐธรรมนี้.

มาลุงก์ยบุตร ! เมื่อทิฏฐิว่า *“ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็มีไม่มีอีกก็มี”* ดังนี้ มีอยู่, มันจะเป็นการประพฤติพรหมจรรย์ขึ้นมาก็หามิได้ ; เมื่อทิฏฐิว่า *“ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็หามิได้ไม่มีอีกก็หามิได้”* ดังนี้ มีอยู่, มันจะเป็นการประพฤติพรหมจรรย์ขึ้นมาก็หามิได้อยู่นั่นเอง. มาลุงก์ยบุตร ! เมื่อทิฏฐิว่า *ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้วย่อมมีอีกก็มีไม่มีอีกก็มี* หรือว่า *ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้วย่อมมีอีกก็หามิได้ไม่มีอีกก็หามิได้* ก็ตาม มีอยู่ ; ชาติก็ยังมี ชราก็ยังมี มรณะก็ยังมี, โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส ทั้งหลาย ก็ยังมี, อันเป็นสิ่งที่เราบัญญัติการกำจัดมันเสียในทิฏฐธรรมนี้.

- ม. ม. ๑๓/๑๕๑, ๑๕๐/๑๕๒, ๑๕๑.

สัจจะและหลักพึงปฏิบัติเกี่ยวกับการถึงสัจจะ

(ตามธรรมชาติมนุษย์แต่ละคนมีสิ่งที่เขาเรียกว่าความจริง ที่เขาถือเป็นหลักประจำตัวของเขาอยู่ด้วยกันทั้งนั้น แล้วแต่ว่าเขาได้ทำให้มันเกิดขึ้นในใจของเขาอย่างไร ซึ่งยากที่จะเปลี่ยนแปลงได้. แต่ว่าความจริงชนิดนี้ยังไม่ใช่ความจริงที่เด็ดขาด ยังไม่สูงสุด ยังใช้เป็นประโยชน์ในขั้นสูงสุดไม่ได้. ดังนั้นความจริงนั้น จะต้องถูกปรับปรุงให้ชัดเจนแจ่มแจ้งยิ่งขึ้นไปจนกว่าจะกลายเป็นความจริงที่ใช้ให้สำเร็จประโยชน์ได้จริง โดยวิธีที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้อย่างน่าอัศจรรย์; กล่าวคือไม่ยึดมั่นถือมั่นความจริงในอันดับแรกนั้น แต่หล่อเลี้ยงมันไว้ในลักษณะที่มันจะพิสูจน์ความเป็นของจริงออกมาในตัวการปฏิบัตินั่นเอง.

ในพระพุทธภาษิตที่ทรงแนะนำไว้อย่างยืดยาวนี้ จำเป็นที่จะต้องแบ่งออกเป็น ๔ ตอน คือ **ลักษณะของความจริง** ที่ชาวโลกจะได้มาตามธรรมชาติ ซึ่งยังไม่เป็นความจริงแท้ ยังจะต้องเปลี่ยนไปตามเหตุตามปัจจัย นี้ตอนหนึ่ง, **การหล่อเลี้ยงความจริงอันนั้นไว้** ให้มีโอกาสพิสูจน์ความจริงที่ยิ่งขึ้นไป นี้ตอนหนึ่ง, **การแสวงหาความจริง** จากบุคคลที่กำลังปฏิบัติความจริงที่ตนประสงค์จะรู้ให้แน่ชัด นี้ตอนหนึ่ง, เมื่อได้ความแน่ชัดมาแล้ว **ตนเองที่ปฏิบัติตามหลักเกณฑ์อันนั้น** จนพบความจริงนั้นด้วยตนเองโดยประจักษ์ ไม่ต้องคาดคะเน ไม่ต้องคำนวณ ไม่ต้องเชื่อตามผู้อื่นอีกต่อไป นับว่าเป็นการเข้าถึงหัวใจแห่งความจริงในกรณีนั้น เป็นตอนสุดท้าย.

ต่อไปนี้เป็นพระพุทธภาษิตที่ตรัสปรารภ **ความจริงที่เป็นไปตามภาษาชาวโลก** ตามธรรมชาติ :-)

(ก. ความจริงตามแบบของชาวโลกตามธรรมชาติ)

ภารท์วาชะ ! เมื่อก่อนท่านได้ถึงความเชื่อ (อย่างใดอย่างหนึ่งลงไปแล้ว) มาบัดนี้ท่านกล่าวมันว่า (เป็นเพียง) สิ่งที่ได้ยินได้ฟังมา. ภารท์วาชะ ! สิ่งทั้งห้านี้ อย่างที่เราเห็น ๆ กันอยู่ในบัดนี้ เป็นสิ่งที่มีผลเป็น ๒ ฝ่าย. สิ่งทั้ง

ห้านั้น คืออะไรเล่า? คือ **ความเชื่อ** (ว่าจริง), **ความชอบใจ** (ว่าจริง), **เรื่องที่ฟังตาม ๆ กันมา** (ว่าจริง), **ความตริตรึกไปตามเหตุผลที่แวดล้อม** (ว่าจริง), และ **ข้อยุตติที่ทนได้ต่อการเพ่งพินิจด้วยความเห็นของเขา** (ว่าจริง), ดังนี้. นี่แหละคือสิ่งทั้งห้าที่เราเห็น ๆ กันอยู่ในบัดนี้ ซึ่งเป็นสิ่งที่มีผลเป็น ๒ ฝ่าย. ภารท์วาชะ ! **สิ่งที่เชื่อ** กันแล้วเป็นอย่างดีนั่นแหละ ก็มีอยู่, แต่ว่าสิ่งนั้นเป็นของเปล่า เป็นของไม่จริง เป็นของเท็จ อยู่ก็มี ; แม้ **สิ่งที่ไม่เชื่อ**กันแล้วเป็นอย่างดี ก็มีอยู่, แต่ว่าสิ่งนั้นกลับเป็นของจริง ของแท้ ของไม่ผิดเป็นอย่างอื่น อยู่ก็มี. ภารท์วาชะ ! **สิ่งที่ชอบใจ** กันแล้วเป็นอย่างดีนั่นแหละ ก็มีอยู่, แต่ว่าสิ่งนั้นเป็นของเปล่า เป็นของไม่จริง เป็นของเท็จ อยู่ก็มี ; แม้ **สิ่งที่ไม่ชอบใจ** กันแล้วเป็นอย่างดี ก็มีอยู่, แต่ว่าสิ่งนั้นกลับเป็นของจริง ของแท้ ของไม่ผิดเป็นอย่างอื่น อยู่ก็มี. ภารท์วาชะ ! **สิ่งที่ได้ฟังตามกันมา** แล้วเป็นอย่างดีนั่นแหละ ก็มีอยู่, แต่ว่าสิ่งนั้นเป็นของเปล่า เป็นของไม่จริง เป็นของเท็จ อยู่ก็มี ; แม้ **สิ่งที่ไม่ได้ฟังตามกันมา** แล้วเป็นอย่างดี ก็มีอยู่, แต่ว่าสิ่งนั้นกลับเป็นของจริง ของแท้ ของไม่ผิดเป็นอย่างอื่น อยู่ก็มี. ภารท์วาชะ ! **สิ่งที่ได้ตริตรึก** กันมาแล้วเป็นอย่างดีนั่นแหละ ก็มีอยู่, แต่ว่าสิ่งนั้นกลับเป็นของเปล่า เป็นของไม่จริง เป็นของเท็จ อยู่ก็มี ; แม้ **สิ่งที่ไม่ได้ตริตรึก** กันมาแล้วเป็นอย่างดี ก็มีอยู่, แต่ว่าสิ่งนั้นกลับเป็นของจริง ของแท้ ของไม่ผิดเป็นอย่างอื่น อยู่ก็มี. ภารท์วาชะ ! **สิ่งที่ได้เพ่งพินิจ** กันมาแล้วเป็นอย่างดีนั่นแหละ ก็มีอยู่, แต่ว่าสิ่งนั้นกลับเป็นของเปล่า เป็นของไม่จริง เป็นของเท็จ อยู่ก็มี ; แม้ **สิ่งที่ไม่ได้เพ่งพินิจ** กันมาแล้วเป็นอย่างดี ก็มีอยู่, แต่ว่าสิ่งนั้นกลับเป็นของจริง ของแท้ ของไม่ผิดเป็นอย่างอื่น อยู่ก็มี. ภารท์วาชะ ! **วิญญูชนผู้จะตามรักษาไว้ซึ่งความจริง อย่าพึงถึงซึ่งการสันนิษฐานโดยส่วนเดียว**ว่า "อย่างนี้เท่านั้นจริง, อย่างอื่นเปล่า" ดังนี้.

"ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ! การตามรักษาไว้ซึ่งความจริง (สจฺจานุรกฺขณา) นั้น มีได้ด้วยการกระทำเพียงเท่าไร ? บุคคลจะตามรักษาไว้ซึ่งความจริงนั้นได้ ด้วยการกระทำเพียงเท่าไร ? ข้าพเจ้าขอถามพระโคดมผู้เจริญถึง วิธีการตามรักษาไว้ซึ่งความจริง."

(ต่อไปนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสวิธี **การตามรักษาไว้ซึ่งความจริง** ในลักษณะที่ไม่ให้ถือเอาด้วยความยึดมั่น ความที่ตนเชื่อ ตามที่ตนชอบใจ ตามที่ตนได้ยินได้ฟังมาเป็นต้น :-)

(ข. วิธีการตามรักษาไว้ซึ่งความจริง)

ภารท์วาชะ ! ถ้าแม้ **ความเชื่อ** ของบุรุษมีอยู่ และเขาก็ **ตามรักษาไว้ซึ่งความจริง** กล่าวอยู่ว่า "ข้าพเจ้ามีความเชื่ออย่างนี้" ดังนี้, เขาก็ **อย่าเพ่อถึงซึ่งการสันนิษฐานโดยส่วนเดียว** ว่า "อย่างนี้เท่านั้นจริง, อย่างอื่นเปล่า" ดังนี้ก่อน. ภารท์วาชะ ! ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้แล **การตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ย่อมมี**, บุคคลชื่อว่าย่อมตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้, และเราบัญญัติการตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้ ; แต่ว่า นั่นยังไม่เป็นการตามรู้ซึ่งความจริง ก่อน.

ภารท์วาชะ ! ถ้าแม้ **ความชอบใจ** ของบุรุษมีอยู่ และเขาก็ **ตามรักษาไว้ซึ่งความจริง** กล่าวอยู่ว่า "ข้าพเจ้ามีความชอบใจอย่างนี้" ดังนี้, เขาก็ **อย่าเพ่อถึงซึ่งการสันนิษฐานโดยส่วนเดียว** ว่า "อย่างนี้เท่านั้นจริง, อย่างอื่นเปล่า" ดังนี้ก่อน. ภารท์วาชะ ! ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้แล **การตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ย่อมมี**, บุคคลชื่อว่าย่อมตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้, และเราบัญญัติการตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้ ; แต่ว่า นั่นยังไม่เป็นการตามรู้ซึ่งความจริง ก่อน.

ภารท์วาชะ ! ถ้าแม้ **เรื่องที่ฟังตามๆ กันมา**ของบุรุษมีอยู่ และเขาก็ **ตามรักษาไว้ซึ่งความจริง** กล่าวอยู่ว่า “ข้าพเจ้ามีเรื่องที่ฟังตาม ๆ กันมาอย่างนี้” ดังนี้, เขาก็ **อย่าเพ่อถึงซึ่งการสันนิษฐานโดยส่วนเดียว** ว่า “อย่างนี้เท่านั้นจริง, อย่างอื่นเปล่า” ดังนี้ก่อน. ภารท์วาชะ ! ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้แล **การตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ย่อมมี**, บุคคลชื่อว่าย่อมตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้, และเราบัญญัติการตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้ ; แต่ว่า นั่นยังไม่เป็นการตามรู้ซึ่งความจริง ก่อน.

ภารท์วาชะ ! ถ้าแม้ **ความตริตรึกไปตามเหตุผลที่แวดล้อม** ของบุรุษมีอยู่ และเขาก็ **ตามรักษาไว้ซึ่งความจริง** กล่าวอยู่ว่า “ข้าพเจ้ามีความตริตรึกไปตามเหตุผลที่แวดล้อมอย่างนี้” ดังนี้, เขาก็ **อย่าเพ่อถึงซึ่งการสันนิษฐานโดยส่วนเดียว**ว่า “อย่างนี้เท่านั้นจริง, อย่างอื่นเปล่า” ดังนี้ก่อน. ภารท์วาชะ ! ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้แล **การตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ย่อมมี**, บุคคลชื่อว่าย่อมตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้, และเราบัญญัติการตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้ ; แต่ว่านั่นยังไม่เป็นการตามรู้ซึ่งความจริง ก่อน.

ภารท์วาชะ ! ถ้าแม้ **ข้อยุตติที่ทนได้ต่อการเพ่งพินิจด้วยความเห็น** ของบุรุษ มีอยู่ และเขาก็**ตามรักษาไว้ซึ่งความจริง** กล่าวอยู่ว่า “ข้าพเจ้ามีข้อยุตติที่ทนได้ต่อการเพ่งพินิจด้วยความเห็นอย่างนี้” ดังนี้, เขาก็ **อย่าเพ่อถึงซึ่งการสันนิษฐานโดยส่วนเดียว** ว่า “อย่างนี้เท่านั้นจริง. อย่างอื่นเปล่า” ดังนี้ก่อน. ภารท์วาชะ ! ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้แล **การตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ย่อมมี**, บุคคลชื่อว่าย่อมตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้, และเรา

บัญญัติการตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้ ; แต่ว่า นั่นยังไม่เป็นการตามรู้ซึ่งความจริง ก่อน.

"ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ! การตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ย่อมมีด้วยการกระทำเพียงเท่านี้. บุคคลชื่อว่าย่อมตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้. อนึ่ง ข้าพเจ้าก็มุ่งหวังซึ่งการตามรักษาไว้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้. ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ! ***การตามรู้ซึ่งความจริง (สจฺจานุโพโธ)*** *มีได้ ด้วยการกระทำเพียงเท่าไร ? บุคคลชื่อว่าตามรู้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่าไร ? ข้าพเจ้าขอถามพระโคดมผู้เจริญถึงการตามรู้ความจริง".*

(ต่อไปนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสวิธี **การตามรู้ซึ่งความจริง** ด้วยการทรงแนะให้สังเกตธรรมะที่มีอยู่ที่บุคคลผู้ปฏิบัติธรรมะ เพื่อให้รู้จักธรรมะซึ่งเป็นตัวความจริงสำหรับจะนำมาใคร่ครวญต่อไป :-)

(ค. ลำดับแห่งความเป็นไป เพื่อจะได้รู้ซึ่งความเป็นจริง)

ภารท์วาชะ! ได้ยินว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้เข้าไปอาศัยอยู่ในบ้านหรือในนิคมแห่งใดแห่งหนึ่ง. คหบดีหรือคหบดีบุตร ได้เข้าไปใกล้ภิกษุนั้นแล้วใคร่ครวญดูอยู่ในใจเกี่ยวกับธรรม ๓ ประการ คือธรรมเป็นที่ตั้งแห่งโลภะ ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งโทสะ ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งโมหะ ทั้งหลาย (โดยนัยเป็นต้นว่า) "ท่านผู้มีอายุผู้นี้ จะมีธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งโลภะหรือไม่หนอ อันเป็นธรรมที่เมื่อครอบงำจิตของท่านแล้ว จะทำให้ท่านเป็นบุคคลที่เมื่อไม่รู้ก็กล่าวว่ารู้ เมื่อไม่เห็นก็กล่าวว่าเห็น หรือว่าจะชักชวนผู้อื่นในธรรมอันเป็นไปเพื่อความทุกข์ ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล แก่สัตว์ทั้งหลายเหล่าอื่นตลอดกาลนาน" ดังนี้ ; เมื่อเขา

ใคร่ครวญดูอยู่ในใจซึ่งภิกษุนั้น ก็รู้ว่า “ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งโลภะชนิดนั้น มิได้มีแก่ท่านผู้มีอายุนี้, อนึ่ง กายสมาจาร วจีสมาจาร ของท่านผู้มีอายุผู้นี้ ก็เป็นไปในลักษณะแห่งสมาจารของบุคคลผู้ไม่โลภแล้ว, อนึ่ง ท่านผู้มีอายุนี้ แสดงซึ่งธรรมใด ธรรมนั้นเป็นธรรมที่ลึก เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก เป็นธรรมที่รำงับ ประณีต ไม่เป็นวิสัยที่จะหยั่งลงง่ายแห่งความตรึก เป็นธรรมละเอียดอ่อน รู้ได้เฉพาะบัณฑิตวิสัย, ธรรมนั้น มิใช่ธรรมที่คนผู้มีความโลภจะแสดงให้ถูกต้องได้” ดังนี้. เมื่อเขาใคร่ครวญดูอยู่ซึ่งภิกษุนั้น ย่อมเล็งเห็นว่า เป็นผู้บริสุทธิ์จากธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งโลภะ. ต่อแต่นั้น เขาจะพิจารณาใคร่ครวญภิกษุนั้นให้ยิ่งขึ้นไปในธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งโทสะ.... ในธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งโมหะ.... (ก็ได้เห็นประจักษ์ในลักษณะอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งโลภะ ตรงเป็นอันเดียวกันทุกตัวอักษรไปจนถึงคำ ว่า “เมื่อเขาใคร่ครวญดูอยู่ซึ่งภิกษุนั้น ย่อมเล็งเห็นว่า เป็นผู้บริสุทธิ์จากธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งโมหะ”.)

ศรัทธา

ลำดับนั้น เขา (๑) ปลูกฝัง **ศรัทธา** ลงไป ในภิกษุนั้น ครั้นมีสัทธาเกิดแล้ว (๒) ย่อม **เข้าไปหา** ครั้นเข้าไปหาแล้ว (๓) ย่อม **เข้าไปนั่งใกล้** ครั้นเข้าไปนั่งใกล้แล้ว (๔) ย่อม **เงี่ยโสตลง** ครั้นเงี่ยโสตลง (๕) ย่อม **ฟังซึ่งธรรม** ครั้นฟังซึ่งธรรมแล้ว (๖) ย่อม **ทรงไว้ซึ่งธรรม** (๗) ย่อม **ใคร่ครวญซึ่งเนื้อความแห่งธรรมทั้งหลาย** อันตนทรงไว้แล้ว เมื่อใคร่ครวญซึ่งเนื้อความแห่งธรรมอยู่ (๘) **ธรรมทั้งหลายย่อมทนต่อความเพ่งพินิจ**, เมื่อการทนต่อการเพ่งพินิจของธรรมมีอยู่ (๙) **ฉันทะย่อมเกิดขึ้น** ผู้มีฉันทะเกิดขึ้นแล้ว (๑๐) ย่อม **มีอุสสาหะ** ครั้นมีอุสสาหะแล้ว (๑๑) ย่อม **พิจารณาหาความสมดุลย์แห่งธรรม** ครั้นมีความสมดุลแห่งธรรมแล้ว (๑๒) ย่อม **ตั้งตนไว้ในธรรมนั้น**; เขาผู้มีตนส่งไปแล้วอย่างนี้อยู่ ย่อม **กระทำให้แจ้งซึ่งปรมัตถสัจจะ** ด้วยนามกาย ด้วย,

ย่อม **แทงตลอดซึ่งธรรมนั้น** แล้วเห็นอยู่ด้วยปัญญา ด้วย. ภารท์วาชะ ! **การตามรู้ซึ่งความจริง ย่อมมี** ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้, บุคคลชื่อว่าย่อมตามรู้ซึ่งความจริงด้วยการกระทำเพียงเท่านี้, และเราบัญญัติการตามรู้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้ ; แต่ว่า นั่นยังไม่เป็นการตามบรรลุถึงซึ่งความจริง ก่อน.

"ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ! การตามรู้ซึ่งความจริง ย่อมมีด้วยการกระทำเพียงเท่านี้. บุคคลชื่อว่าย่อมตามรู้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้. อนึ่ง ข้าพเจ้าก็มุ่งหวังซึ่งการตามรู้ซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้. ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ! ***การตามบรรลุถึงซึ่งความจริง (สจฺจานุปตฺติ)*** *มีได้ ด้วยการกระทำเพียงเท่าไร ? บุคคลชื่อว่าย่อมตามบรรลุถึงซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่าไร ? ข้าพเจ้าขอถามพระโคดมผู้เจริญถึงการตามบรรลุถึงซึ่งความจริง."*

(ต่อไปนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสวิธี **การตามบรรลุถึงซึ่งความจริง** ด้วยการประพฤติกระทำให้มากซึ่งธรรมทั้งหลาย ๑๒ ประการ ดังที่กล่าวแล้วใน ข้อ ค.จนกระทั่งบรรลุถึงซึ่งความจริง :-)

(ง. การตามบรรลุถึงซึ่งความจริง)

ภารท์วาชะ ! **การเสพคบ การทำให้เจริญ การกระทำให้มาก ซึ่งธรรมทั้งหลายเหล่านั้นแหละ เป็นการตามบรรลุถึงซึ่งความจริง.** ภารท์วาชะ ! **การตามบรรลุถึงซึ่งความจริง ย่อมมี** ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้, บุคคลชื่อว่าย่อมตามบรรลุถึงซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้, และเราบัญญัติการตามบรรลุถึงซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้.

"ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ! การตามบรรลุถึงซึ่งความจริง ย่อมมีด้วยการกระทำเพียงเท่านี้. บุคคลชื่อว่าย่อมตามบรรลุถึงซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้. อนึ่งข้าพเจ้าก็มุ่งหวังซึ่งการตามบรรลุซึ่งความจริง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้..."

(ต่อไปนี้ กาปทิกมาณพนั้น ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าถึง **ธรรมที่มีอุปการะมากแก่การตามบรรลุถึงซึ่งความจริง** ดังที่พระองค์ได้ตรัสตอบเป็นลำดับไป :-)

(จ. ธรรมเป็นอุปการะมากแก่การตามบรรลุถึงซึ่งความจริง)

ภารทฺวาชะ ! **การตั้งตนไว้ในธรรม (ปธาน)** เป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การตามบรรลุถึงซึ่งความจริง : ถ้าบุคคลไม่ตั้งตนไว้ในธรรมแล้วไซร้ เขาก็ไม่พึงตามบรรลุถึงซึ่งความจริงได้. เพราะเหตุที่เขาตั้งตนไว้ในธรรม เขาจึงบรรลุถึงซึ่งความจริง, เพราะเหตุนั้น การตั้งตนไว้ในธรรม จึงชื่อว่าเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การตามบรรลุถึงซึ่งความจริง.

ภารทฺวาชะ ! **การพิจารณาหาความสมดุลแห่งธรรม (ตุลนา)** เป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การตั้งตนไว้ในธรรม : ถ้าบุคคลไม่พบความสมดุลแห่งธรรมนั้นแล้วไซร้ เขาก็ไม่พึงตั้งตนไว้ในธรรม. เพราะเหตุที่เขาพบซึ่งความสมดุลแห่งธรรม เขาจึงตั้งตนไว้ในธรรม ; เพราะเหตุนั้น การพิจารณาหาความสมดุลแห่งธรรม จึงเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การตั้งตนไว้ในธรรม.

ภารทฺวาชะ ! **อุสสาหะ** เป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การพิจารณาหาความสมดุลแห่งธรรม : ถ้าบุคคลไม่พึงมีอุสสาหะแล้วไซร้ เขาก็ไม่พึงพบซึ่งความสมดุลแห่งธรรม. เพราะเหตุที่เขามีอุสสาหะ เขาจึงพบความสมดุลแห่ง

ธรรม ; เพราะเหตุนั้น อุสสาหะจึงเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การพิจารณาหาความสมดุลแห่งธรรม.

ภารท์วาชะ ! **ฉันทะ** เป็นธรรมมีอุปการะมากแก่อุสสาหะ : ถ้าบุคคลไม่พึงยังฉันทะให้เกิดแล้วไซร้ เขาก็ไม่พึงมีอุสสาหะ. เพราะเหตุที่ฉันทะเกิดขึ้น เขาจึงมีอุสสาหะ ; เพราะเหตุนั้น ฉันทะจึงเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่อุสสาหะ.

ภารท์วาชะ ! **ความที่ธรรมทั้งหลายทนได้ต่อการเพ่งพินิจ(ธมฺมนิชฺฌานกฺขนฺติ)** เป็นธรรมมีอุปการะมากแก่ฉันทะ : ถ้าธรรมทั้งหลายไม่พึงทนต่อการเพ่งพินิจแล้วไซร้ ฉันทะก็ไม่พึงเกิด. เพราะเหตุที่ธรรมทั้งหลายทนต่อการเพ่งพินิจ ฉันทะจึงเกิด ; เพราะเหตุนั้น ความที่ธรรมทั้งหลายทนต่อการเพ่งพินิจ จึงเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่ฉันทะ.

ภารท์วาชะ ! **ความเข้าไปใคร่ครวญซึ่งอรรถะ (อตฺถุปปริกฺขา)** เป็นธรรมมีอุปการะมากแก่ความที่ธรรมทั้งหลายทนต่อการเพ่งพินิจ : ถ้าบุคคลไม่เข้าไปใคร่ครวญซึ่งอรรถะแล้วไซร้ ธรรมทั้งหลายก็ไม่พึงทนต่อการเพ่งพินิจ. เพราะเหตุที่บุคคลเข้าไปใคร่ครวญซึ่งอรรถะ ธรรมทั้งหลายจึงทนต่อการเพ่งพินิจ ; เพราะเหตุนั้น การเข้าไปใคร่ครวญซึ่งอรรถะ จึงเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่ความที่ธรรมทั้งหลายทนต่อการเพ่งพินิจ.

ภารท์วาชะ ! **การทรงไว้ซึ่งธรรม (ธมฺมธารณา)** เป็นธรรมมีอุปการะมากแก่ความเข้าไปใคร่ครวญซึ่งอรรถะ. ถ้าบุคคลไม่ทรงไว้ซึ่งธรรมแล้วไซร้ เขาก็ไม่อาจเข้าไปใคร่ครวญซึ่งอรรถะได้ เพราะเหตุที่เขาทรงธรรมไว้ได้ เขาจึง

เข้าไปใคร่ครวญซึ่งอรรถะได้. เพราะเหตุนั้น การทรงไว้ซึ่งธรรม จึงเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่ความเข้าไปใคร่ครวญซึ่งอรรถะ.

ภารท์วาชะ ! **การฟังซึ่งธรรม (ธมฺมสฺสวน)** เป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การทรงไว้ซึ่งธรรม. ถ้าบุคคลไม่พึงฟังซึ่งธรรมแล้วไซร้ เขาก็ไม่พึงทรงธรรมไว้ได้ เพราะเหตุที่เขาฟังซึ่งธรรม เขาจึงทรงธรรมไว้ได้. เพราะเหตุนั้น การฟังซึ่งธรรม จึงเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การทรงไว้ซึ่งธรรม.

ภารท์วาชะ ! **การเงี่ยลงซึ่งโสตะ (โสตาวธาน)** เป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การฟังซึ่งธรรม. ถ้าบุคคลไม่เงี่ยลงซึ่งโสตะแล้วไซร้ เขาก็ไม่พึงฟังซึ่งธรรมได้ เพราะเหตุที่เขาเงี่ยลงซึ่งโสตะ เขาจึงฟังซึ่งธรรมได้. เพราะเหตุนั้น การเงี่ยลงซึ่งโสตะ จึงเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การฟังซึ่งธรรม.

ภารท์วาชะ ! **การเข้าไปนั่งใกล้ (ปยิรุปาสนา)** เป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การเงี่ยลงซึ่งโสตะ. ถ้าบุคคลไม่พึงเข้าไปนั่งใกล้แล้วไซร้ เขาก็ไม่พึงเงี่ยลงซึ่งโสตะ เพราะเหตุที่เขาเข้าไปนั่งใกล้ เขาจึงเงี่ยลงซึ่งโสตะได้. เพราะเหตุนั้น การเข้าไปนั่งใกล้ จึงเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การเงี่ยลงซึ่งโสตะ.

ภารท์วาชะ ! **การเข้าไปหา (อุปสงฺกมน)** เป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การเข้าไปนั่งใกล้. ถ้าบุคคลไม่เข้าไปหาแล้วไซร้ เขาก็ไม่พึงเข้าไปนั่งใกล้ได้ เพราะเหตุที่เขาเข้าไปหา เขาจึงเข้าไปนั่งใกล้ได้. เพราะเหตุนั้น การเข้าไปหา จึงเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การเข้าไปนั่งใกล้.

ภารท์วาชะ ! **สัทธา** เป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การเข้าไปหา. ถ้าสัทธาไม่พึงเกิดแล้วไซร้ เขาก็จะไม่เข้าไปหา เพราะเหตุที่สัทธาเกิดขึ้น เขาจึงเข้าไปหา. เพราะเหตุนั้น สัทธาจึงเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่การไปหา.

- ม. ม. ๑๓/๖๐๑-๖๐๘/๖๕๕-๖๕๙.

(ขอผู้ศึกษาพึงสังเกตว่า สิ่งที่เรียกว่าความจริงในสูตรนี้ หมายถึงความจริงทั่วไป ไม่มุ่งหมายเฉพาะจตุราริยสัจ แต่อาจจะใช้กับความจริงอันมีชื่อว่าจตุราริยสัจได้ โดยประการทั้งปวง จึงได้นำมากล่าวไว้ในหนังสือเล่มนี้.)

การรู้อริยสัจเป็นของไม่เหลือวิสัย พระอริยบุคคล จึงมีปริมาณมาก

วัจฉะ ! **ภิกษุผู้สาวกของเรา บรรลุเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ** เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ได้กระทำให้แจ้งแล้วด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐธรรมนี้ **มีอยู่ไม่ใช่ร้อยเดียว** ไม่ใช่สองร้อย ไม่ใช่สามร้อย ไม่ใช่สี่ร้อย ไม่ใช่ห้าร้อย มีอยู่มากกว่ามาก โดยแท้.

วัจฉะ ! **ภิกษุณีผู้สาวิกาของเรา บรรลุเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ** เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ได้กระทำให้แจ้งแล้วด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐธรรมนี้ **มีอยู่ไม่ใช่ร้อยเดียว** ไม่ใช่สองร้อย ไม่ใช่สามร้อย ไม่ใช่สี่ร้อย ไม่ใช่ห้าร้อย มีอยู่มากกว่ามาก โดยแท้.

วัจฉะ ! **อุบาสก ผู้สาวกของเรา** พวกเป็นคฤหัสถ์นุ่งขาว อยู่ประพฤติกับผู้ประพฤติพรหมจรรย์, เป็น **โอปปาติกสัตว์** (พระอนาคามี) มีปกติปรินิพพาน

ในภพที่ไปเกิดนั้น ไม่เวียนกลับจากภพนั้นเป็นธรรมดา, เพราะความสิ้นไปแห่งสัญโญชน์มีส่วนในเบื้องต่ำห้าอย่าง ก็ **มีอยู่ไม่ใช่ร้อยเดียว** ฯลฯ ไม่ใช่ห้าร้อยมีอยู่มากกว่ามาก โดยแท้.

วัจฉะ ! **อุบาสก ผู้สาวกของเรา** พวกเป็นคฤหัสถ์นุ่งขาว ยังบริโภคกาม เป็นผู้ **ทำตามคำสอน** เป็นผู้ **สนองโอวาท มีความสงสัยอันข้ามได้แล้ว** ไม่ต้องกล่าวด้วยความสงสัยว่า นี่อะไร ๆ เป็นผู้ปราศจากความครั่นคร้าม ไม่ใช่ผู้ต้องเชื่อตามคำของผู้อื่น อยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในศาสนาของพระศาสดา ก็ **มีอยู่ไม่ใช่ร้อยเดียว** ฯลฯ ไม่ใช่ห้าร้อย มีอยู่มากกว่ามาก โดยแท้.

วัจฉะ ! **อุบาสิกา ผู้สาวิกาของเรา** พวกเป็นหญิงคฤหัสถ์นุ่งขาว อยู่ประพฤติกับผู้ประพฤติพรหมจรรย์ เป็น **โอปปาติกสัตว์** (พระอนาคามี) มีปกติปรินิพพานในภพที่ไปเกิดนั้น ไม่เวียนกลับจากภพนั้นเป็นธรรมดา, เพราะความสิ้นไปแห่งสัญโญชน์มีส่วนในเบื้องต่ำห้าอย่าง ก็ **มีอยู่ไม่ใช่ร้อยเดียว** ฯลฯ ไม่ใช่ห้าร้อย มีอยู่โดยมากกว่ามากเป็นแท้.

วัจฉะ ! **อุบาสิกา ผู้สาวิกาของเรา** พวกเป็นหญิงคฤหัสถ์นุ่งขาว ยังบริโภคกาม เป็นผู้ **ทำตามคำสอน** เป็นผู้ **สนองโอวาท มีความสงสัยอันข้ามได้แล้ว** ไม่ต้องกล่าวด้วยความสงสัยว่า นี่อะไร ๆ เป็นปราศจากความครั่นคร้าม ไม่ต้องเชื่อตามคำของผู้อื่น อยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในศาสนาของพระศาสดา ก็ **มีอยู่ไม่ใช่ร้อยเดียว** ฯลฯ ไม่ใช่ห้าร้อย มีอยู่โดยมากกว่ามากเป็นแท้.

- ม. ม. ๑๓/๒๕๑-๒๕๓/๒๕๕-๒๕๖.

- ๕ -

คุณค่าของอริยสัจ

อริยสัจสี่เป็นเอกังสิกธรรมที่ทรงแสดง

(หลังจากที่ทรงปฏิเสธการแสดงอันตคาหิกทิฏฐิ สิบในฐานะที่เป็นอเนกังสิกธรรมต่อพระองค์แล้ว, ได้ทรงแสดง **เอกังสิกธรรม ในธรรมวินัยของพระองค์** ดังต่อไปนี้ :-)

โปฏฐปาทะ ! ธรรมที่เราแสดง บัญญัติ ว่าเป็นเอกังสิกะนั้น เป็นอย่างไรเล่า ?

โปฏฐปาทะ ! **ธรรมที่เราแสดง บัญญัติ ว่าเป็นเอกังสิกะนั้น** คือข้อที่ว่า "**นี้ เป็นทุกข์**" ดังนี้บ้าง ; .... "**นี้ เป็นเหตุให้เกิดทุกข์**" ดังนี้บ้าง ; .... "**นี้ เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์**" ดังนี้บ้าง ; .... "**นี้ เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์**" ดังนี้บ้าง.

โปฏฐปาทะ ! เพราะเหตุไรเล่าเราจึงแสดงบัญญัติธรรมเหล่านั้น ว่าเป็นเอกังสิกธรรม (ธรรมที่ควรแสดงบัญญัติโดยส่วนเดียว) ? โปฏฐปาทะ ! ข้อนี้เพราะว่าธรรมเหล่านั้น ประกอบด้วยอรรถะ ประกอบด้วยธรรมะ เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความหน่าย เป็นไปเพื่อความคลายกำหนัด เป็นไปเพื่อความดับ เป็นไปเพื่อความสงบรำงับ เป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เป็นไปเพื่อความรู้พร้อม เป็นไปเพื่อนิพพาน ; เพราะเหตุนั้น ธรรมเหล่านั้น เราจึงแสดง บัญญัติ ว่าเป็นเอกังสิกธรรม.

- สี. ที. ๙/๒๓๖/๒๙๘.

ทำที่สุดทุกข์โดยไม่รู้อริยสัจนั้นเป็นไปไม่ได้

ภิกษุ ท. ! **ผู้ใด พึงกล่าวอย่างนี้ว่า** *“ ข้าพเจ้า* ***ไม่รู้เฉพาะตามเป็นจริง ซึ่งอริยสัจคือทุกข์ ซึ่งอริยสัจคือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ ซึ่งอริยสัจคือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ซึ่งอริยสัจคือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ แล้วข้าพเจ้าก็จักกระทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบได้*** *”* **ดังนี้** : **ข้อนี้ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้.** ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนผู้ใดจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า *“ข้าพเจ้าจักทำห่อด้วยใบแห่งไม้สีเสียด หรือใบแห่งไม้สรละ หรือใบแห่งไม้มะขามป้อม แล้วจักใส่น้ำหรือน้ำตกจากต้นตาล แล้วนำไปได้”* ดังนี้ : ข้อนี้ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ ; ภิกษุ ท. ! ฉันใดก็ฉันนั้น ที่ผู้ใดจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า *“ข้าพเจ้าไม่รู้เฉพาะตามเป็นจริง ซึ่งอริยสัจคือทุกข์ ซึ่งอริยสัจคือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ ซึ่งอริยสัจคือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ซึ่งอริยสัจคือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ แล้วข้าพเจ้าก็จักกระทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบได้”* ดังนี้ : ข้อนี้ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้.

ภิกษุ ท. ! ส่วนผู้ใดแลพึงกล่าวอย่างนี้ว่า *“ข้าพเจ้ารู้เฉพาะตามเป็นจริง ซึ่งอริยสัจคือทุกข์ ซึ่งอริยสัจคือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ ซึ่งอริยสัจคือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ซึ่งอริยสัจคือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ แล้วข้าพเจ้าก็จักกระทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบได้”* ดังนี้ : ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้. ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนผู้ใดจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า *“ข้าพเจ้าจักทำห่อด้วยใบบัว หรือใบปลาสะ หรือใบยางซาย แล้วจักใส่น้ำ หรือน้ำตกจากต้นตาล แล้วนำไปได้”* ดังนี้ : ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ ; ภิกษุ ท. ! ฉันใดก็ฉันนั้น ที่ผู้ใดจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า *“ข้าพเจ้ารู้เฉพาะตามเป็นจริง ซึ่งอริยสัจคือทุกข์ ซึ่งอริยสัจคือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ ซึ่งอริยสัจคือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ซึ่งอริยสัจคือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ แล้วข้าพเจ้าก็จักกระทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบได้”* ดังนี้ : ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ **เธอพึงประกอบโยคกรรมอันเป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า** "ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้." ดังนี้.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๔๙/๑๗๑๔-๑๗๑๕.

สัตว์ต้องเวียนว่ายเพราะไม่เห็นอริยสัจ

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนท่อนไม้อันบุคคลซัดขึ้นไปสู่อากาศ บางคราวตกเอาโคนลง บางคราวตกเอาตอนกลางลง บางคราวตกเอาปลายลง, ข้อนี้ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! **สัตว์ที่มีอวิชชาเป็นเครื่องกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูก แล่นไปอยู่ท่องเที่ยวไปอยู่ในสังสารวัฏ** ก็ทำนองเดียวกัน บางคราวแล่นไปจากโลกนี้สู่โลกอื่น บางคราวแล่นจากโลกอื่นสู่โลกนี้. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ข้อนั้น **เพราะความที่เขาเป็นผู้ไม่เห็นซึ่งอริยสัจทั้งสี่.** อริยสัจสี่อย่างไรเล่า ? สี่อย่างคือ อริยสัจคือทุกข์ อริยสัจคือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ อริยสัจคือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ อริยสัจคือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ **เธอพึงประกอบโยคกรรมอันเป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า** "ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้." ดังนี้.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๕๐/๑๗๑๖.

การรู้อริยสัจ
รีบด่วนกว่าการดับไฟที่กำลังไหม้อยู่บนศีรษะ

ภิกษุ ท. ! เมื่อไฟลุกโพลงๆอยู่ที่เสื้อผ้าก็ดีที่ศีรษะก็ดี บุคคลนั้นควรจะทำอย่างไร ?

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เมื่อไฟลุกโพลง ๆ อยู่ที่เสื้อผ้าก็ดีที่ศีรษะก็ดี, เพื่อจะดับเสียซึ่งไฟ ที่เสื้อผ้าก็ดี ที่ศีรษะก็ดี สิ่งที่บุคคลนั้นพึงกระทำโดยยิ่งก็คือ ฉันทะ วายามะ อุสสาหะ อุสโสฬ์หี อัปปฏิวานี สติ และสัมปชัญญะ (เพื่อจะดับไฟนั้นเสีย).”

ภิกษุ ท. ! (แม้กระนั้นก็ดี) วิญญูชนจะไม่ใส่ใจ จะไม่เอาใจใส่กับเสื้อผ้าก็ดีศีรษะก็ดีที่ไฟกำลังลุกโพลงอยู่ ; แต่จะรู้สึกว่า **สิ่งที่ควรกระทำโดยยิ่ง** ก็คือฉันทะ วายามะ อุสสาหะ อุสโสฬ์หี (ขะมักเขม้น) อัปปฏิวานี (ไม่ถอยหลัง) สติ และสัมปชัญญะ **เพื่อรู้เฉพาะตามเป็นจริง ซึ่งอริยสัจทั้งสี่ที่ตนยังไม่รู้เฉพาะ.** อริยสัจสี่ อย่างไรเล่า ? สี่อย่างคือ อริยสัจคือทุกข์ อริยสัจคือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ อริยสัจคือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ อริยสัจคือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ **เธอพึงประกอบโยคกรรมอันเป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า** “ทุกข์เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้” ดังนี้.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๕๐/๑๗๑๗.

การรู้อริยสัจควรแลกเอา แม้ด้วยการถูกแทงด้วยหอกวันละ ๓๐๐ ครั้ง ๑๐๐ ปี

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนบุรุษผู้มีอายุร้อยปี พึงกล่าวกะบุรุษผู้มีชีวิตร้อยปี อย่างนี้ว่า *"เอาไหมล่ะ ท่านบุรุษผู้เจริญ ! เขาจักแทงท่านด้วยหอกร้อยเล่มตลอดเวลาเช้า ร้อยเล่มตลอดเวลาเที่ยง ร้อยเล่มตลอดเวลาเย็น. ท่านบุรุษ-ผู้เจริญ ! เมื่อเขาแทงท่านอยู่ด้วยหอกสามร้อยเล่มทุกวัน ๆ จนมีอายุร้อยปี มีชีวิตอยู่ร้อยปี ; โดยล่วงไปแห่งร้อยปีแล้ว ท่านจักรู้เฉพาะซึ่งอริยสัจทั้งสี่ที่ท่านยังไม่รู้เฉพาะแล้ว"* ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! **กุลบุตรผู้รู้ซึ่งประโยชน์ ควรจะตกลง.** ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุว่า สังสารวัฏนี้มีเบื้องต้นและที่สุดอันบุคคลไปตามอยู่รู้ไม่ได้แล้ว ดังนั้นเบื้องต้นและที่สุดแห่งการประหารด้วยหอกด้วยดาบด้วยหลาวด้วยขวาน ก็จะไม่ปรากฏ, นี้ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! ข้อนี้ก็เป็นฉันนั้น : เรากล่าวการรู้เฉพาะซึ่งอริยสัจทั้งสี่ ว่าเป็นไปกับด้วยทุกข์กับด้วยโทมนัสก็หามิได้ ; แต่ **เรากล่าวการรู้เฉพาะซึ่งอริยสัจทั้งสี่ ว่าเป็นไปกับด้วยสุขกับด้วยโสมนัสทีเดียว.** อริยสัจสี่ อย่างไรเล่า ? สี่อย่างคือ อริยสัจคือทุกข์ อริยสัจคือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ อริยสัจคือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ อริยสัจคือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ **เธอพึงประกอบโยคกรรมอันเป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า** "ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่ง-ทุกข์ เป็นอย่างนี้" ดังนี้.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๕๑/๑๗๑๘.

เมื่อยังไม่รู้อริยสัจ ก็ไม่สามารถลงหลักแห่งความรู้ของตน

ภิกษุ ท. ! สมณพราหมณ์บางพวก ไม่รู้ชัดตามที่เป็นจริงว่า "นี้ คือทุกข์, นี้ คือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี้ คือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี้ คือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์" ดังนี้ ; เขาย่อมมองสีหน้าของสมณพราหมณ์อื่น เพื่อให้รู้ว่า "ท่านผู้เจริญนี้ เมื่อรู้ก็รู้จริงหรือ, เมื่อเห็นก็เห็นจริงหรือ" ดังนี้. เปรียบเหมือนปุยนุ่นหรือปุยฝ้าย เป็นของเบา ลมพาไปได้, เมื่อวางอยู่บนพื้นที่อันเสมอ ลมทิศตะวันออกก็พัดพามันไปทางทิศตะวันตก, ลมทิศตะวันตกก็พัดพามันไปทางทิศตะวันออก, ลมทิศเหนือก็พัดพามันไปทิศใต้, ลมทิศใต้ก็พัดพามันไปทางทิศเหนือ. ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? ภิกษุ ท. ! เพราะปุยฝ้ายนั้นเป็นของเบา ; ภิกษุ ท. ! ฉันใดก็ฉันนั้น ที่สมณพราหมณ์บางพวกไม่รู้ชัดตามที่เป็นจริงว่า "นี้ คือทุกข์, นี้ คือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี้ คือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี้ คือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์" ดังนี้ ; เขาย่อม **มองสีหน้าของสมณพราหมณ์อื่น** เพื่อให้รู้ว่า "ท่านผู้เจริญนี้ เมื่อรู้ก็รู้จริงหรือ, เมื่อเห็นก็เห็นจริงหรือ" ดังนี้. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ข้อนั้น **เพราะความที่เขาเป็นผู้ไม่เห็นซึ่งอริยสัจทั้งสี่.**

ภิกษุ ท. ! ส่วนสมณพราหมณ์บางพวก รู้ชัดตามเป็นจริงว่า "นี้คือทุกข์, นี้คือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี้คือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี้คือทางดำเนินให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งทุกข์" ดังนี้ ; เขาย่อมไม่มองสีหน้าของสมณพราหมณ์อื่น เพื่อให้รู้ว่า "ท่านผู้เจริญนี้ เมื่อรู้ก็รู้จริงหรือ, เมื่อเห็นก็เห็นจริงหรือ" ดังนี้. เปรียบเหมือนเสาเหล็กหรือเสาอินทขีล มีรากลึก เขาฝังไว้

ดีแล้ว ไม่หวั่นไหว ไม่สั่นคลอน, แม้พายุฝนอย่างแรงพัดมาจากทิศตะวันออก.... จากทิศตะวันตก ... จากทิศเหนือ ... จากทิศใต้, ก็ไม่สั่นคลอน ไม่สั่นสะเทือน ไม่หวั่นไหว. เพราะเหตุไรเล่า ? เพราะมีรากลึก เพราะฝังไว้ดี, นี้ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! ข้อนี้ก็ฉันนั้น ที่สมณพราหมณ์บางพวก รู้ชัดตามเป็นจริงว่า "นี้คือทุกข์, นี้คือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี้คือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี้คือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์" ดังนี้ ; เขาย่อม **ไม่มองสีหน้าของสมณพราหมณ์อื่น** เพื่อให้รู้ว่า "ท่านผู้เจริญนี้ เมื่อรู้ก็รู้จริงหรือ, เมื่อเห็นก็เห็นจริงหรือ" ดังนี้. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ข้อนั้น **เพราะความที่เขาเป็นผู้เห็นซึ่งอริยสัจทั้งสี่ด้วยดีแล้ว.** อริยสัจสี่ อย่างไรเล่า ? สี่อย่างคือ อริยสัจคือทุกข์ อริยสัจคือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ อริยสัจคือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ อริยสัจคือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ **เธอพึงประกอบโยคกรรมอันเป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า** "ทุกข์เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้" ดังนี้.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๕๔/๑๗๒๒-๑๗๒๓.

สัตว์จำพวกวินิบาตกับการเห็นจตุราริยสัจ

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนบุรุษทิ้งแอก (ไม้ไผ่ ?) ซึ่งมีรูอยู่เพียงรูเดียว ลงไปในมหาสมุทร. ในมหาสมุทรนั้น มีเต่าตาบอดตัวหนึ่ง ล่วงไปร้อยปี ๆ จะผุดขึ้นมาครั้งหนึ่ง ๆ. ภิกษุ ท. ! เธอจะสำคัญความข้อนี้ว่าอย่างไร :

จะเป็นไปได้ไหม ที่เต่าตาบอดตัวนั้น ล่วงไปร้อยปี ๆ จึงผุดขึ้นมาครั้งหนึ่ง ๆ จะพึงยื่นคอเข้าไปในรูซึ่งมีอยู่เพียงรูเดียวในแอกนั้น ?

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้อนั้นจะเป็นไปได้บ้าง ก็ต่อเมื่อล่วงกาลนานยาวในบางคราว".

ภิกษุ ท. ! ข้อที่ **เต่าตาบอด** ตัวนั้น ต่อ **ล่วงไปร้อยปี ๆ จึงผุดขึ้นมาสักครั้งหนึ่ง ๆ** จะพึง **ยื่นคอเข้าไปในรูซึ่งมีอยู่เพียงรูเดียว**ในแอกนั้น ยังจะ**เร็วเสียกว่าการที่คนพาลซึ่งเข้าถึงการเกิดเป็นวินิบาตแล้ว จักได้ความเป็นมนุษย์สักครั้งหนึ่ง.** ข้อนั้นเพราะเหตุอะไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ข้อนั้นเพราะเหตุว่า

ในหมู่สัตว์จำพวกวินิบาตนั้น ไม่มีธัมมจริยา ไม่มีสมจริยา ไม่มีกุสลกิริยา ไม่มีบุญญกิริยา, มีแต่การเคี้ยวกินซึ่งกันและกัน. ภิกษุ ท. ! การที่ **สัตว์มีกำลังมากกว่าเคี้ยวกินสัตว์ที่มีกำลังน้อยกว่า** ย่อม **เป็นไป** เป็นธรรมดา **ในหมู่สัตว์จำพวกวินิบาต**นั้น. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ข้อนั้น **เพราะความที่ไม่เห็นอริยสัจทั้งสี่.** อริยสัจสี่ อย่างไรเล่า ? สี่อย่างคือ อริยสัจคือทุกข์ อริยสัจคือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ อริยสัจคือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ อริยสัจคือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ **เธอพึงประกอบโยคกรรมอันเป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า** "ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้" ดังนี้.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๖๘/๑๗๔๓.

การรู้อริยสัจทำให้มีตาครบสองตา

ภิกษุ ท. ! บุคคล ๓ จำพวกนี้ มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก. สามจำพวกอย่างไรเล่า ? สามจำพวกคือ คนตาบอด (อนฺโธ) คนมีตาข้างเดียว (เอกจกฺขุ) คนมีตาสองข้าง (ทฺวิจกฺขุ).

ภิกษุ ท. ! **คนตาบอด** เป็นอย่างไรเล่า ? คือคนบางคนในโลกนี้ ไม่มีตาที่เป็นเหตุให้ได้โภคทรัพย์ที่ยังไม่ได้ หรือทำโภคทรัพย์ที่ได้แล้วให้ทวีมากขึ้น นี้อย่างหนึ่ง ; และไม่มีตาที่เป็นเหตุให้รู้ธรรมที่เป็นกุศลอกุศล - ธรรมมีโทษไม่มีโทษ - ธรรมเลวและธรรมประณีต - ธรรมฝ่ายดำและธรรมฝ่ายขาว นี้อีกอย่างหนึ่ง. ภิกษุ ท. ! นี้แล คนตาบอด (ทั้งสองข้าง).

ภิกษุ ท. ! **คนมีตาข้างเดียว** เป็นอย่างไรเล่า ? คือคนบางคนในโลกนี้ มีตาที่เป็นเหตุให้ได้โภคทรัพย์ที่ยังไม่ได้ หรือทำโภคทรัพย์ที่ได้แล้วให้ทวีมากขึ้น ; แต่ไม่มีตาที่เป็นเหตุให้รู้ธรรมที่เป็นกุศลอกุศล - ธรรมมีโทษไม่มีโทษ - ธรรมเลวและธรรมประณีต - ธรรมฝ่ายดำและธรรมฝ่ายขาว. ภิกษุ ท. ! นี้แล คนมีตาข้างเดียว.

ภิกษุ ท. ! **คนมีตาสองข้าง** เป็นอย่างไรเล่า ? คือคนบางคนในโลกนี้ **มีตาที่เป็นเหตุให้ได้โภคทรัพย์ที่ยังไม่ได้** หรือ **ทำโภคทรัพย์ที่ได้แล้วให้ทวีมากขึ้น** นี้อย่างหนึ่ง ; และ **มีตาที่เป็นเหตุให้รู้ธรรม** ที่เป็นกุศลอกุศล - ธรรมมีโทษไม่มีโทษ - ธรรมเลวและธรรมประณีต - ธรรมฝ่ายดำและธรรมฝ่ายขาว นี้อีกอย่างหนึ่ง. ภิกษุ ท. ! นี้แล คนมีตาสองข้าง. ...

ภิกษุ ท. ! **ภิกษุมีตาสมบูรณ์ (จกฺขุมา)** เป็นอย่างไรเล่า ? คือภิกษุในกรณีนี้ ย่อม **รู้ชัดตามเป็นจริงว่า** “**นี้ ความทุกข์**, **นี้ เหตุให้เกิดทุกข์**, **นี้ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์**, **นี้ ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์**” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! นี่แล ภิกษุมีตาสมบูรณ์.

- ติก. อํ. ๒๐/๑๖๒, ๑๔๗/๔๖๘, ๔๕๙.

การสิ้นอาสวะมีได้เพราะการรู้อริยสัจ

ภิกษุ ท. ! **เรากล่าวความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ว่ามีได้สำหรับผู้รู้อยู่ผู้เห็นอยู่เท่านั้น**, หาได้กล่าวว่า มีได้สำหรับผู้ไม่รู้อยู่ผู้ไม่เห็นอยู่ ไม่. ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ สำหรับผู้รู้อยู่ผู้เห็นอยู่ ซึ่งอะไรเล่า ? ผู้รู้อยู่ผู้เห็นอยู่ซึ่งสัจจะว่า “ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ เป็นอย่างนี้”, ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ **เธอพึงประกอบโยคกรรมอันเป็นเครื่องทำให้รู้ว่า** “ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้”, ดังนี้.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๔๔/๑๗๐๕.

เหตุที่ทำให้สัจจะเหล่านี้ได้นามว่า “อริยะ”

ภิกษุ ท. ! ความจริงอันประเสริฐเหล่านี้ มีอยู่ ๔ อย่าง. สี่อย่าง

เหล่าไหนเล่า ? สี่อย่าง คือ ความจริงอันประเสริฐเรื่องทุกข์ ความจริงอันประเสริฐเรื่องเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ ความจริงอันประเสริฐเรื่องความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ความจริงอันประเสริฐเรื่องทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท. ! **ความจริงอันประเสริฐ ๔ อย่าง** เหล่านี้แล เป็น **ตถา** คือมีความเป็นอย่างนั้น, เป็น **อวิตถา** คือไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น, เป็น **อนัญญถา** คือไม่เป็นไปโดยประการอื่นจากความเป็นอย่างนั้น ; เพราะเหตุนั้นเรา **จึงกล่าวสัจจะเหล่านั้นว่าเป็น** “**อริยะ** (อันประเสริฐ)” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ **เธอพึงประกอบโยคกรรมอันเป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า** “ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้”, ดังนี้.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๔๕/๑๗๐๗.

เหตุที่ทำให้สัจจะเหล่านี้ได้นามว่า “อริยะ”

(อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! ความจริงอันประเสริฐ ๔ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. สี่อย่างเหล่าไหนเล่า ? สี่อย่างคือ ความจริงอันประเสริฐเรื่องทุกข์ ความจริงอันประเสริฐเรื่องเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ ความจริงอันประเสริฐเรื่องความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ความจริงอันประเสริฐเรื่องทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

ผู้กล่าวสัจจะเหล่านั้นคือตถาคตผู้เป็นอริยะ ในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ ; เพราะเหตุนั้น เรา **จึงกล่าวสัจจะเหล่านั้น ว่าเป็น "อริยะ"** ดังนี้.

เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ **เธอพึงประกอบโยคกรรมอันเป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า** "ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้", ดังนี้.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๔๕/๑๗๐๘.

อริยสัจสี่สำหรับความเป็นอริยบุคคล

ภิกษุ ท. ! **ภิกษุผู้ถึงความเป็นเทพ** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกาม และสงัดแล้วจากสิ่งอันเป็นอกุศลทั้งหลาย **บรรลุฌานที่หนึ่ง** ซึ่งมีวิตกวิจาร มีปีติและสุข อันเกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่ ; เพราะสงบวิตกวิจารเสียได้ **บรรลุฌานที่สอง** อันเป็นเครื่องผ่องใสแห่งใจในภายใน ทำให้เกิดสมาธิมีอารมณ์อันเดียว ไม่มีวิตกวิจาร มีแต่ปีติและสุข อันเกิดแต่สมาธิ แล้วแลอยู่ ; เพราะความจางไปแห่งปีติ ย่อมอยู่อุเบกขา มีสติ-สัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย **บรรลุฌานที่สาม** อันเป็นฌานที่พระอริยเจ้ากล่าวว่า "ผู้ได้ฌานนี้ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข" ดังนี้ แล้วแลอยู่ ; เพราะละสุขและละทุกข์เสียได้ และเพราะความดับหายไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน **บรรลุฌานที่สี่** อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! ภิกษุ ผู้ถึงความเป็นเทพ ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้แล.

ภิกษุ ท. ! **ภิกษุผู้ถึงความเป็นพรหม** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ **แผ่จิตอันประกอบด้วยเมตตา, กรุณา, มุทิตา, อุเบกขา** สู่ทิศที่หนึ่ง ทิศที่สอง ที่สาม และที่สี่ โดยลักษณะอย่างเดียวกันตลอดโลกทั้งสิ้น ในที่ทั้งปวง ทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ และด้านขวาง, ด้วยจิตอันประกอบด้วยเมตตา, กรุณา, มุทิตา, อุเบกขา อันไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท เป็นจิตกว้างขวาง ประกอบด้วยคุณอันใหญ่หลวงหาประมาณมิได้ แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! ภิกษุ ผู้ถึงความเป็นพรหม ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้แล.

ภิกษุ ท. ! **ภิกษุผู้ถึงอาเนญชา** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้, เพราะผ่านพ้นการกำหนดหมายในรูปเสียได้ โดยประการทั้งปวง, เพราะความดับแห่งการกำหนดหมายในอารมณ์ที่ขัดใจ, และเพราะการไม่ทำในใจซึ่งการกำหนดหมายในภาวะต่าง ๆ เสียได้ **เข้าถึงอากาสานัญจายตนะ** อันมีการทำในใจว่า "อากาศไม่มีที่สิ้นสุด" ดังนี้, แล้วแลอยู่ ; เพราะผ่านพ้นอากาสานัญจายตนะเสียได้โดยประการทั้งปวง **เข้าถึงวิญญาณัญจายตนะ** อันมีการทำในใจว่า "วิญญาณไม่มีที่สิ้นสุด" ดังนี้, แล้วแลอยู่; เพราะผ่านพ้นวิญญาณัญจายตนะเสียได้โดยประการทั้งปวง **เข้าถึงอากิญจัญญายตนะ** อันมีการทำในใจว่า "อะไร ๆ ไม่มี" ดังนี้, แล้วแลอยู่ ; เพราะผ่านพ้นอากิญจัญญายตนะเสียได้โดยประการทั้งปวง **เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะ**, แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! ภิกษุ ผู้ถึงอาเนญชา ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้แล.

ภิกษุ ท. ! **ภิกษุผู้ถึงความเป็นอริยะ** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! **ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมรู้ชัดตามที่เป็นจริงว่า** "**ทุกข์ เป็นเช่นนี้ ๆ**", ย่อมรู้ชัดตามที่เป็นจริงว่า "**เหตุให้เกิดทุกข์ เป็นเช่นนี้ ๆ**", ย่อมรู้ชัดตามที่เป็นจริงว่า "**ความ**

ดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นเช่นนี้ ๆ", ย่อมรู้ชัดตามที่เป็นจริงว่า "**ข้อปฏิบัติเครื่องให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นเช่นนี้ ๆ**" ดังนี้. ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้ถึงความเป็นอริยะ ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้แล.

- จตุกฺก. อํ. ๒๑/๒๔๙/๑๙๐.

อริยสัจจธรรมรวมอยู่ในหมู่ธรรมที่ใครค้านไม่ได้

ภิกษุ ท. ! ธรรมนี้นี่แล อันเราแสดงแล้ว เป็นธรรมอันสมณพราหมณ์ผู้รู้ทั้งหลายข่มขี่ไม่ได้ ทำให้เศร้าหมองไม่ได้ ติเตียนไม่ได้ คัดง้างไม่ได้.

ภิกษุ ท. ! **ธรรมอันเราแสดงแล้ว เป็นธรรมอันสมณพราหมณ์ผู้รู้ทั้งหลายข่มขี่ไม่ได้ ทำให้เศร้าหมองไม่ได้ ติเตียนไม่ได้ คัดง้างไม่ได้ เป็นอย่างไรเล่า** ?

.... (ทรงแสดง **ธาตุ หก**) ....
.... (ทรงแสดง **ผัสสายตนะ หก**) ....
.... (ทรงแสดง **มโนปวิจาร สิบแปด**) ....

ภิกษุ ท. ! ธรรมอันเราแสดงแล้วว่า "เหล่านี้ คือ **อริยสัจทั้งหลาย ๔ ประการ**" **ดังนี้ เป็นธรรมอันสมณพราหมณ์ผู้รู้ทั้งหลายข่มขี่ไม่ได้ ทำให้เศร้าหมองไม่ได้ ติเตียนไม่ได้ คัดง้างไม่ได้.**

....ฯลฯ.... ....ฯลฯ....

ภิกษุ ท. ! **ธรรมอันเราแสดงแล้วว่า "เหล่านี้ คืออริยสัจทั้งหลาย ๔ ประการ" ดังนี้ เป็นธรรมอันสมณพราหมณ์ผู้รู้ทั้งหลายข่มขี่ไม่ได้ ทำให้เศร้า**

หมองไม่ได้ ติเตียนไม่ได้ คัดง้างไม่ได้. ข้อนี้เป็นธรรมที่เรากล่าวแล้วอย่างนี้ เราอาศัยซึ่งอะไรเล่า จึงกล่าวแล้วอย่างนี้? ภิกษุ ท.! เพราะอาศัยซึ่งธาตุทั้งหลาย ๖ ประการ การก้าวลงสู่ครรภ์ย่อมมี; เมื่อการก้าวลงสู่ครรภ์ มีอยู่, นามรูปย่อมมี; เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ; เพราะมีสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา ภิกษุ ท.! **เราย่อมบัญญัติว่า "นี้ เป็นความทุกข์" ดังนี้**; **ว่า "นี้ เป็นทุกขสมุทัย" ดังนี้**; **ว่า "นี้ เป็นทุกขนิโรธ" ดังนี้**; **ว่า "นี้ เป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา" ดังนี้**; **แก่สัตว์ผู้สามารถเสวยเวทนา.**

ภิกษุ ท.! **ทุกขอริยสัจ** เป็นอย่างไรเล่า? แม้ความเกิด ก็เป็นทุกข์, แม้ความแก่ ก็เป็นทุกข์, แม้ความตาย ก็เป็นทุกข์, แม้โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย ก็เป็นทุกข์, การประสบกับสิ่งไม่เป็นที่รัก เป็นทุกข์, ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก เป็นทุกข์, ปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่ได้สิ่งนั้น นั่นก็เป็นทุกข์: กล่าวโดยย่อ ปัญจุปาทานขันธ์ทั้งหลาย เป็นทุกข์. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า ทุกขอริยสัจ.

ภิกษุ ท.! **ทุกขสมุทยอริยสัจ** เป็นอย่างไรเล่า? เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย; เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ; เพราะมีวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป; เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ; เพราะมีสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา; เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา; เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน; เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ; เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน: ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้

ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า ทุกขสมุทยอริยสัจ.

ภิกษุ ท. ! **ทุกขนิโรธอริยสัจ** เป็นอย่างไรเล่า ? เพราะความจางคลายดับไปโดยไม่เหลือแห่งอวิชชานั้นนั่นเทียว. จึงมีความดับแห่งสังขาร ; เพราะมีความดับแห่งสังขาร จึงมีความดับแห่งวิญญาณ ; เพราะมีความดับแห่งวิญญาณ จึงมีความดับแห่งนามรูป ; เพราะมีความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสฬายตนะ ; เพราะมีความดับแห่งสฬายตนะ จึงมีความดับแห่งผัสสะ ; เพราะมีความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา ; เพราะมีความดับแห่งเวทนา จึงมีความดับแห่งตัณหา ; เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน ; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงความดับแห่งชาติ ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั่นแล ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า ทุกขนิโรธอริยสัจ.

ภิกษุ ท. ! **ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ** เป็นอย่างไรเล่า ? มรรคอันประเสริฐ ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ นี้นั่นเอง กล่าวคือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ.

ภิกษุ ท. ! ข้อที่ว่า “ธรรมอันเราแสดงแล้วว่า ‘เหล่านี้ คืออริยสัจทั้งหลาย ๔ ประการ’ ดังนี้ เป็นธรรมอันสมณพราหมณ์ผู้รู้ทั้งหลายข่มขี่ไม่ได้ ทำให้เศร้าหมองไม่ได้ ติเตียนไม่ได้ คัดง้างไม่ได้” ดังนี้อันใด อันเรากล่าวแล้ว ; ข้อนั้น เรากล่าวหมายถึงข้อความดังกล่าวมานี้ แล.

- ติก. อํ. ๒๐/๒๒๕/๕๐๑.

- ๖ -

ประเภทหรือเค้าโครงของอริยสัจ

หลักอริยสัจมีอย่างเดียว แต่คำอธิบายมีปริยายมากมาย

ภิกษุ ท. ! ความจริงอันประเสริฐ ว่า "นี้เป็น **ทุกข์..**, นี้เป็น **เหตุให้เกิดทุกข์..**, นี้เป็น**ความดับไม่เหลือของทุกข์..**, และนี้เป็น**ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์..**," ดังนี้, **เป็นสิ่งที่เราได้บัญญัติแล้ว** : แต่ในความจริงนั้น **การพรรณาความ การกำหนดบทพยัญชนะ และการจำแนกเพื่อพิสดาร มีมากจนประมาณไม่ได้** (อปริมาณา วณฺณา อปริมาณา พฺยญฺชนา อปริมาณา สงฺกาสนา) : ว่าปริยายเช่นนี้ ๆ เป็นความจริงคือทุกข์ ถึงแม้เช่นนี้ก็เป็นความจริงคือทุกข์ ฯลฯ.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้นในกรณีนี้ พวกเธอ**พึงทำความเพียรเพื่อให้รู้ตามเป็นจริง** ว่า "นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือของทุกข์ และนี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ;" ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๓๙/๑๖๙๖.

อริยสัจสี่โดยสังเขป

(นัยทั่วไป)

ภิกษุ ท. ! นี้แลคือ **ความจริงอันประเสริฐ เรื่องความทุกข์** คือ ความเกิดก็เป็นทุกข์, ความแก่ก็เป็นทุกข์ ความเจ็บไข้ก็เป็นทุกข์ ความตายก็เป็นทุกข์, ความประจวบกับสิ่งที่ไม่รัก เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งที่รัก

เป็นทุกข์ ความปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่ได้สิ่งนั้น เป็นทุกข์, กล่าวโดยย่อ ขันธ์ห้าที่ประกอบด้วยอุปาทาน เป็นทุกข์.

ภิกษุ ท. ! นี้แลคือ **ความจริงอันประเสริฐ เรื่องแดนเกิดของความทุกข์** คือตัณหา อันเป็นเครื่องทำให้มีการเกิดอีก อันประกอบอยู่ด้วยความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิน อันเป็นเครื่องให้เพลิดเพลินอย่างยิ่งในอารมณ์นั้น ๆ, ได้แก่ตัณหาในกาม ตัณหาในความมีความเป็น ตัณหาในความไม่มีไม่เป็น.

ภิกษุ ท. ! นี้แลคือ **ความจริงอันประเสริฐ เรื่องความดับไม่เหลือของความทุกข์** คือความดับสนิทเพราะจางไปโดยไม่มีเหลือของตัณหานั้นนั่นเอง คือความสละทิ้ง ความสลัดคืน ความปล่อย ความทำไม่ให้มีที่อาศัย ซึ่งตัณหานั้น.

ภิกษุ ท. ! นี้แลคือ **ความจริงอันประเสริฐ เรื่องข้อปฏิบัติอันทำสัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือของความทุกข์** คือข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางอันประเสริฐ อันประกอบด้วยองค์แปดประการนี้ ได้แก่ความเห็นที่ถูกต้อง ความดำริที่ถูกต้อง การพูดจาที่ถูกต้อง การทำการงานที่ถูกต้อง การอาชีพที่ถูกต้อง ความพากเพียรที่ถูกต้อง ความรำลึกที่ถูกต้อง ความตั้งใจมั่นที่ถูกต้อง.

- มหา.วิ. ๔/๑๘/๑๔.

อริยสัจสี่โดยสังเขป(อีกนัยหนึ่ง)

(ทรงแสดงด้วยปัญจุปาทานขันธ์)

ภิกษุ ท. ! ความจริงอันประเสริฐมีสี่อย่างเหล่านี้. สี่อย่างเหล่าไหนเล่า ? สี่อย่างคือ ความจริงอันประเสริฐ คือทุกข์, ความจริงอันประเสริฐ

คือเหตุให้เกิดทุกข์, ความจริงอันประเสริฐ คือความดับไม่เหลือของทุกข์, และความจริงอันประเสริฐ คือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์.

ภิกษุ ท. ! **ความจริงอันประเสริฐ คือทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ? คำตอบคือ **ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่นห้าอย่าง.** ห้าอย่างนั้น อะไรเล่า ? ห้าอย่างคือ ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ. ภิกษุ ท. ! อันนี้ เรากล่าวว่า ความจริงอันประเสริฐ คือทุกข์.

ภิกษุ ท. ! **ความจริงอันประเสริฐ คือเหตุให้เกิดทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ? คือตัณหาอันใดนี้ ที่เป็นเครื่องนำให้มีการเกิดอีก อันประกอบด้วยความกำหนัดเพราะอำนาจความเพลิน มักทำให้เพลิดเพลินยิ่งในอารมณ์นั้น ๆ ได้แก่ ตัณหาในกาม, ตัณหาในความมีความเป็น, ตัณหาในความไม่มีไม่เป็น. ภิกษุ ท. ! อันนี้ เรากล่าวว่า ความจริงอันประเสริฐ คือเหตุให้เกิดทุกข์.

ภิกษุ ท. ! **ความจริงอันประเสริฐ คือความดับไม่เหลือของทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ? คือความดับสนิทเพราะความจางคลายไปโดยไม่เหลือของตัณหานั้น ความสละลงเสีย ความสลัดทิ้งไป ความปล่อยวาง ความไม่อาลัยถึงซึ่งตัณหานั่นเอง อันใด. ภิกษุ ท. ! อันนี้ เรากล่าวว่า ความจริงอันประเสริฐ คือความดับไม่เหลือของทุกข์.

ภิกษุ ท. ! **ความจริงอันประเสริฐ คือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ? คือหนทาง อันประเสริฐ ประกอบด้วยองค์

๘ นี้นั่นเอง, ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ ; การพูดจาชอบ การทำการงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ; ความพากเพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ. ภิกษุ ท. ! อันนี้ เรากล่าวว่า ความจริงอันประเสริฐ คือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แลคือ ความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง**ทำความเพียรเพื่อให้รู้ตามเป็นจริง**ว่า "นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์," ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๓๔-๕/๑๖๗๘-๑๖๘๓.

อริยสัจสี่โดยสังเขป (อีกนัยหนึ่ง)

(ทรงแสดงด้วยอายตนะหก)

ภิกษุ ท. ! อริยสัจมีสี่อย่างเหล่านี้.. สี่อย่างเหล่าไหนเล่า ? สี่อย่างคือ อริยสัจคือทุกข์ อริยสัจคือทุกขสมุทัย อริยสัจคือทุกขนิโรธ อริยสัจคือทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา.

ภิกษุ ท. ! **อริยสัจคือทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ? ควรจะกล่าวว่าได้แก่ **อายตนะภายในหก.** อายตนะภายในหก เหล่าไหนเล่า ? คือจักขุอายตนะ โสตะอายตนะ ฆานะอายตนะ ชิวหาอายตนะ กายะอายตนะ มนะอายตนะ. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า อริยสัจคือทุกข์.

ภิกษุ ท. ! **อริยสัจคือทุกขสมุทัย** เป็นอย่างไรเล่า ? คือตัณหาอันใดนี้ ที่เป็นเครื่องนำให้มีการเกิดอีก อันประกอบด้วยความกำหนัดเพราะอำนาจความเพลิน มักทำให้เพลิดเพลินยิ่งในอารมณ์นั้น ๆ ; ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า อริยสัจคือทุกขสมุทัย.

ภิกษุ ท. ! **อริยสัจคือทุกขนิโรธ** เป็นอย่างไรเล่า ? คือความดับสนิทเพราะความจางคลายไปโดยไม่เหลือของตัณหานั้น ความสละทิ้ง ความสลัดคืน ความปล่อยวาง ความไม่อาลัยถึง ซึ่งตัณหานั่นเอง. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า อริยสัจคือทุกขนิโรธ.

ภิกษุ ท. ! **อริยสัจคือทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา** เป็นอย่างไรเล่า ? คือหนทางอันประเสริฐ ประกอบด้วยองค์แปดประการนี้นั่นเอง ; ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า อริยสัจคือทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล อริยสัจ ๔ อย่าง.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ **เธอพึงประกอบโยคกรรมอันเป็นเครื่องกระทำให้รู้ว่า** “ทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทุกขสมุทัย เป็นอย่างนี้, ทุกขนิโรธ เป็นอย่างนี้, ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นอย่างนี้” ดังนี้.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๓๕/๑๖๘๔-๑๖๘๙.

ทรงวางลำดับแห่งอริยสัจ อย่างตายตัว

....แน่ะภิกษุ ! ถูกแล้ว, ถูกแล้ว. แน่ะภิกษุ ! **เธอจำอริยสัจสี่ประการ อันเราแสดงไว้แล้วโดยถูกต้อง** คือ : เราแสดงอริยสัจคือทุกข์ ไว้เป็นข้อที่หนึ่ง, แสดงอริยสัจ คือเหตุให้เกิดทุกข์ ไว้เป็นข้อที่สอง, แสดงอริยสัจคือความดับไม่เหลือของทุกข์ ไว้เป็นข้อที่สาม, และแสดงอริยสัจ คือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ไว้เป็นข้อที่สี่. แน่ะภิกษุ ! **เธอจงทรงจำอริยสัจสี่ไว้โดยประการที่เราแสดงนั้น ๆ เถิด.**

แน่ะภิกษุ ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง **ทำความเพียรเพื่อให้รู้ตามเป็นจริง** ว่า "นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์." ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๓๖/๑๖๙๑.

อริยสัจสี่ในรูปแบบพิเศษ

ภิกษุ ท. ! ธรรม ๔ ประการเหล่านี้ มีอยู่. สี่ประการคืออะไรเล่า ? สี่ประการคือ ธรรมที่ควรรอบรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง มีอยู่ ; ธรรมที่ควรละด้วยปัญญาอันยิ่ง มีอยู่ ; ธรรมที่ควรกระทำให้เจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง มีอยู่ ; ธรรมที่ควรกระทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง มีอยู่.

ภิกษุ ท. ! **ธรรมที่ควรรอบรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง** เป็นอย่างไรเล่า ? **อุปาทานขันธ์ ๕** เหล่านี้เรากล่าวว่า เป็นธรรมที่ควรรอบรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง.

ภิกษุ ท. ! **ธรรมที่ควรละด้วยปัญญาอันยิ่ง** เป็นอย่างไรเล่า ? **อวิชชา** และ **ภวตัณหา** เหล่านี้เรากล่าวว่า เป็นธรรมที่ควรละด้วยปัญญาอันยิ่ง.

ภิกษุ ท. ! **ธรรมที่ควรกระทำให้เจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง** เป็นอย่างไรเล่า ? **สมถะ** และ **วิปัสสนา** เหล่านี้เรากล่าวว่า เป็นธรรมที่ควรกระทำให้เจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง.

ภิกษุ ท. ! **ธรรมที่ควรกระทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง** เป็นอย่างไรเล่า ? **วิชชา** และ **วิมุตติ** เหล่านี้เรากล่าวว่า เป็นธรรมที่ควรกระทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง.

ภิกษุ ท. ! ธรรม ๔ ประการเหล่านี้แล มีอยู่.

- จตุกฺก.อํ. ๒๑/๓๓๓/๒๕๔.

(ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า อริยสัจสี่ในรูปแบบนี้ มีแปลกจากแบบธรรมดาทั้งโดยชื่อและโดยลำดับ.)

การวางลำดับใหม่ ไม่มีเหตุผลเลย

แน่ะภิกษุ ! การที่ผู้ใด จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ก็ตาม จะพึงกล่าวว่า “อริยสัจที่พระสมณะโคดม แสดง ทุกข์ ไว้เป็นข้อที่หนึ่ง, เหตุให้เกิดทุกข์ ไว้เป็นข้อที่สอง, ความดับไม่เหลือของทุกข์ ไว้เป็นข้อที่สาม, และทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์ ไว้เป็นข้อที่สี่ นั้น เป็นไปไม่ได้, เราคัดค้าน, เราบัญญัติเป็นอย่างอื่น” ดังนี้ จะเป็นคำมีเหตุผลเป็นหลักฐาน

ไม่ได้เลย. แน่ะภิกษุ ! **เธอจงทรงจำอริยสัจสี่ อันเราแสดงแล้ว โดยประการที่แสดงแล้วอย่างนั้นๆ เถิด.**

แน่ะภิกษุ ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง **ทำความเพียรเพื่อให้รู้ตามเป็นจริง** ว่า "นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์," ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๓๘/๑๖๙๓.

หน้าที่อันเกี่ยวกับอริยสัจ มีสี่ชนิด

ภิกษุ ท. ! ความจริงอันประเสริฐมีสี่อย่างเหล่านี้. สี่อย่างเหล่าไหนเล่า ? สี่อย่างคือ ความจริงอันประเสริฐ คือทุกข์, - เหตุให้เกิดทุกข์, - ความดับไม่เหลือของทุกข์, - และทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์. ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แลคือ ความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง.

ภิกษุ ท. ! ในความจริงอันประเสริฐสี่อย่างเหล่านี้, ความจริงอันประเสริฐ **ที่ควรกำหนดรอบรู้** ก็มี, ความจริงอันประเสริฐ **ที่ควรละเสีย** ก็มี, ความจริงอันประเสริฐ **ที่ควรทำให้แจ้ง** ก็มี, และความจริงอันประเสริฐ **ที่ควรทำให้เจริญ** ก็มี.

ภิกษุ ท. ! ความจริงอันประเสริฐ **ที่ควรกำหนดรอบรู้** ได้แก่ ความจริงอันประเสริฐ **คือทุกข์**, ความจริงอันประเสริฐ **ที่ควรละเสีย** ได้แก่ ความ

จริงอันประเสริฐ **คือเหตุให้เกิดทุกข์**, ความจริงอันประเสริฐ **ที่ควรทำให้แจ้ง** ได้แก่ ความจริงอันประเสริฐ **คือความดับไม่เหลือของทุกข์**, และความจริงอันประเสริฐ **ที่ควรทำให้เจริญ** ได้แก่ ความจริงอันประเสริฐ คือ**ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์.**

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึง**ทำความเพียรเพื่อให้รู้ตามเป็นจริง**ว่า "นี้เป็นทุกข์, นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี้เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี้เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์" ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๔๖/๑๗๐๙.

อริยสัจสี่ มีสามรอบ มีสิบสองอาการ

๑. ภิกษุ ท. ! ดวงตา, ญาณ, ปัญญา, วิชชา, และแสงสว่างของเราได้เกิดขึ้นแล้ว ในธรรมที่เราไม่เคยได้ยินได้ฟังมาแต่ก่อนว่า **๑. นี้เป็น**ความจริงอันประเสริฐคือ**ทุกข์**, ๒. ความจริงอันประเสริฐคือ**ทุกข์**นี้ **ควรกำหนดรอบรู้**, ๓. ความจริงอันประเสริฐคือ**ทุกข์**นี้ เราได้**กำหนดรอบรู้แล้ว.**

๒. ภิกษุ ท. ! ดวงตา, ฯลฯ แสงสว่างของเรา ได้เกิดขึ้นแล้ว ในธรรมที่เราไม่เคยได้ยินได้ฟังมาแต่ก่อนว่า ๑. **นี้เป็น**ความจริงอันประเสริฐคือ**เหตุให้เกิดทุกข์**, ๒. ความจริงอันประเสริฐคือ**เหตุให้เกิดทุกข์**นี้ **ควรละเสีย**, ๓. ความจริงอันประเสริฐคือ**เหตุให้เกิดทุกข์**นี้ เราได้**ละเสียแล้ว.**

๓. ภิกษุ ท. ! ดวงตา, ฯลฯ แสงสว่างของเรา ได้เกิดขึ้นแล้ว ในธรรมที่เราไม่เคยได้ยินได้ฟังมาแต่ก่อนว่า ๑. **นี้เป็น** ความจริงอันประเสริฐคือ**ความดับไม่เหลือของทุกข์**, ๒. ความจริงอันประเสริฐคือ **ความดับไม่เหลือ**

ของทุกข์ นี้ **ควรทำให้แจ้ง**, ๓. ความจริงอันประเสริฐคือ **ความดับไม่เหลือของทุกข์** นี้ เราได้**ทำให้แจ้งแล้ว.**

๔. ภิกษุ ท. ! ดวงตา, ฯลฯ แสงสว่างของเรา ได้เกิดขึ้นแล้วในธรรมที่เราไม่เคยได้ยินได้ฟังมาแต่ก่อนว่า ๑. **นี้เป็น** ความจริงอันประเสริฐคือ **ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์**, ๒. ความจริงอันประเสริฐคือ **ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์** นี้ **ควรทำให้เจริญ**, ๓. ความจริงอันประเสริฐคือ **ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์**นี้ เราได้ **ทำให้เจริญแล้ว.**

ภิกษุ ท. ! ตลอดเวลาที่ **ปัญญาเครื่องรู้เห็นตามเป็นจริง ในอริยสัจสี่อันมีรอบสาม มีอาการสิบสอง เช่นนี้** ยังไม่บริสุทธิ์สะอาดด้วยดี, เราก็ยังไม่ปฏิญญา ว่า ได้ตรัสรู้ รู้พร้อมเฉพาะ ซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ อยู่เพียงนั้น. เมื่อใด **บริสุทธิ์สะอาดด้วยดี**, เมื่อนั้น เราก็ **ปฏิญญาว่า ได้ตรัสรู้รู้พร้อมเฉพาะแล้ว ซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ.**

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๒๙-๕๓๐/๑๖๖๖-๑๖๗๐.

อริยสัจสี่ เนื่องกันจนเห็นแต่อริยสัจเดียวไม่ได้

ท่านผู้มีอายุ ท. ! ข้าพเจ้าได้รับฟังเรื่องนี้มาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

“ภิกษุ ท. ! ผู้ใดเห็น**ทุกข์**, ผู้นั้น ย่อมเห็นแม้ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ ย่อมเห็นแม้ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ย่อมเห็นแม้ซึ่งทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

ผู้ใดเห็น**เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์**, ผู้นั้น ย่อมเห็นแม้ซึ่งทุกข์ ย่อมเห็นแม้ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ย่อมเห็นแม้ซึ่งทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

ผู้ใดเห็น**ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์**, ผู้นั้น ย่อมเห็นแม้ซึ่งทุกข์ ย่อมเห็นแม้ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ ย่อมเห็นแม้ซึ่งทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

ผู้ใดเห็น**ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์**, ผู้นั้น ย่อมเห็นแม้ซึ่งทุกข์ ย่อมเห็นแม้ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ ย่อมเห็นแม้ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งทุกข์." ดังนี้ แล.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๔๖/๑๗๑๑.

(ความหมายของคำว่า "จากพระโอษฐ์" ในกรณีอย่างนี้ หมายความว่าท่านผู้กล่าวเป็นผู้ยืนยันในที่นี้ ว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสอย่างนั้นจริง.)

ขยายความแบบกระชับของจตุราริยสัจ

หรือ "ขยายความแห่งคำว่า รอบสามอาการสิบสอง"

....ภิกษุ ท. ! ธรรมเหล่าไหนเล่า ควรกำหนดรอบรู้ ด้วยปัญญาอันยิ่ง ? คำตอบคือ **อุปาทานขันธ์ห้า** ; ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ : รูปเป็นอุปาทานขันธ์, เวทนาเป็นอุปาทานขันธ์, สัญญาเป็นอุปาทานขันธ์, สังขารเป็นอุปาทานขันธ์, และวิญญาณเป็นอุปาทานขันธ์. ภิกษุ ท. ! ธรรมเหล่าไหนเล่า ควรละ ด้วยปัญญาอันยิ่ง ? คำตอบคือ **อวิชชา** และ **ภวตัณหา**,

ภิกษุ ท. ! ธรรมเหล่าไหนเล่า ควรทำให้แจ้ง ด้วยปัญญาอันยิ่ง ? คำตอบคือ **วิชชา** และ **วิมุตติ.** ภิกษุ ท. ! ธรรมเหล่าไหนเล่า ควรทำให้เจริญ ด้วยปัญญาอันยิ่ง ? คำตอบคือ **สมถะ** และ **วิปัสสนา.**

- อุปริ. ม. ๑๔/๕๒๔/๘๒๙.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๗๘/๒๖๑-๒๖๔.

อุปาทานขันธ์ = ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ โดยสรุปได้แก่ ทุกขสัจ ; อวิชชา และ ภวตัณหา ได้แก่ สมุทัยสัจ ; วิชชา คือความรู้แจ้งวิมุตติ คือความหลุดพ้น ได้แก่ นิโรธสัจ; สมถะ คืออุบายสงบใจเป็นสมาธิ วิปัสสนา คืออุบายให้เห็นแจ้งในธรรมทั้งปวง ได้แก่ มรรคสัจ ; จึงอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นไวพจน์ของจตุราริยสัจ ในที่นี้ที่ใช้คำว่า "อาจจะกล่าว" ก็เพราะว่าพระองค์มิได้ตรัสโดยตรงเหมือนอย่างเช่น คำที่ใช้แทนชื่อของตถาคตบ้าง หรืออย่างตถาคตวิหาร ที่ใช้แทนอานาปานสติ เป็นต้น. **- ผู้รวบรวม.**

ขยายความของจตุราริยสัจ (อีกนัยหนึ่ง)

(ทรงแสดงด้วยคำว่า อันตะ)

ภิกษุ ท. ! อันตะ ๔ อย่างเหล่านี้ มีอยู่ สี่อย่างเหล่าไหนเล่า ? สี่อย่างคือ อันตะคือสักกายะ อันตะคือสักกายสมุทัย อันตะคือสักกายนิโรธ อันตะคือสักกายนิโรธคามินีปฏิปทา.

ภิกษุ ท. ! **อันตะคือสักกายะ** เป็นอย่างไรเล่า ? ควรจะกล่าวว่าได้แก่ อุปาทานขันธ์ห้า. ห้าอย่างไรเล่า ? ห้าอย่างคือ รูปูปาทานขันธ์ เวทนูปาทานขันธ์ สัญญูปาทานขันธ์ สังขารูปาทานขันธ์ วิญญาณูปาทานขันธ์ ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า อันตะคือสักกายะ.

ภิกษุ ท. ! **อันตะคือสักกายสมุทัย** เป็นอย่างไรเล่า ? คือตัณหาอันเป็นเครื่องทำให้มีการเกิดอีก ประกอบด้วยความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิน มีปกติทำให้เพลิดเพลินในอารมณ์นั้นๆ ; ได้แก่ตัณหาเหล่านี้คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า อันตะคือสักกายสมุทัย.

ภิกษุ ท. ! **อันตะคือสักกายนิโรธ** เป็นอย่างไรเล่า ? คือความจางคลายดับไปโดยไม่เหลือ ความสละทิ้ง ความสลัดคืน ความปล่อย ความทำไม่ให้มีที่อาศัย ซึ่งตัณหานั้นนั่นแหละ. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า อันตะคือสักกายนิโรธ.

ภิกษุ ท. ! **อันตะคือสักกายนิโรธคามินีปฏิปทา** เป็นอย่างไรเล่า ? คือ หนทางอันประเสริฐ ซึ่งประกอบด้วยองค์แปดประการนี้เอง กล่าวคือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า อันตะคือสักกายนิโรธคามินีปฏิปทา.

ภิกษุ ท. ! อันตะ ๔ อย่าง เหล่านี้แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๙๒/๒๗๔-๒๗๘.

ขยายความของจตุราริยสัจ (อีกนัยหนึ่ง)

(ทรงแสดงด้วยคำว่า สักกายะ)

ภิกษุ ท. ! เราจะแสดง ซึ่งสักกายะ สักกายสมุทัย สักกายนิโรธ และสักกายนิโรธคามินีปฏิปทา แก่พวกเธอ. เธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! **สักกายะ** เป็นอย่างไรเล่า ? ควรจะกล่าวว่าได้แก่อุปาทานขันธ์ห้า. อุปาทานขันธ์ห้าเหล่าไหนเล่า ? อุปาทานขันธ์ห้าคือ รูปูปาทานขันธ์ เวทนูปาทานขันธ์ สัญญูปาทานขันธ์ สังขารูปาทานขันธ์ วิญญาณูปาทานขันธ์. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า สักกายะ.

ภิกษุ ท. ! **สักกายสมุทัย** เป็นอย่างไรเล่า ? คือ ตัณหาอันเป็นเครื่องทำให้มีการเกิดอีก ประกอบด้วยความกำหนัดเพราะอำนาจความเพลิน มีปกติทำให้เพลินอย่างยิ่งในอารมณ์นั้น ๆ ; ได้แก่ตัณหาเหล่านี้ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า สักกายสมุทัย.

ภิกษุ ท. ! **สักกายนิโรธ** เป็นอย่างไรเล่า ? คือ ความจางคลายดับไปโดยไม่เหลือ ความสละทิ้ง ความสลัดคืน ความปล่อย ความทำไม่ให้มีที่อาศัย ซึ่งตัณหานั้นนั่นแหละ. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า สักกายนิโรธ.

ภิกษุ ท. ! **สักกายนิโรธคามินีปฏิปทา** เป็นอย่างไรเล่า ? คือหนทางอันประเสริฐ ซึ่งประกอบด้วยองค์แปดประการ กล่าวคือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า สักกายนิโรธคามินีปฏิปทา, ดังนี้แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๙๓/๒๘๔-๒๘๘.

ขยายความของจตุราริยสัจ (อีกนัยหนึ่ง)

(ทรงแสดงด้วยคำว่า โลก)

ภิกษุ ท. ! **โลก** เป็นสิ่งที่ตถาคตได้รู้พร้อมเฉพาะแล้ว, ตถาคตเป็นผู้ถอนตนจากโลกได้แล้ว. **เหตุให้เกิดโลก** เป็นสิ่งที่ตถาคตได้รู้พร้อม

เฉพาะแล้ว. ตถาคต ละเหตุให้เกิดโลกได้แล้ว. **ความดับไม่เหลือแห่งโลก** เป็นสิ่งที่ตถาคตรู้พร้อมเฉพาะแล้ว, ตถาคต ทำให้แจ้งความดับไม่เหลือแห่งโลกได้แล้ว. **ทางให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งโลก** เป็นสิ่งที่ตถาคตรู้พร้อมเฉพาะแล้ว. ตถาคต ทำให้เกิดมีขึ้นได้แล้วซึ่งทางให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งโลกนั้น.

- อิติวุ. ขุ. ๒๕/๓๒๑/๒๙๓.

....แน่ะเธอ ! ในร่างกายที่ยาววาหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยสัญญาและใจนี่เอง เราได้บัญญัติ **โลก**, **เหตุเกิดของโลก**, **ความดับไม่เหลือของโลก**, **และทางให้ถึงความดับไม่เหลือของโลก**ไว้.

- จตุกฺก. อํ. ๒๑/๖๔/๔๖.

อริยสัจสี่ ที่ทรงแสดงโดยพิสดาร
(นัยที่หนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! **ภิกษุเป็นผู้มีปกติพิจารณาเห็นธรรมในธรรม ท. คือ อริยสัจ ๔ อย่างอยู่นั้น เป็นอย่างไรเล่า**? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมรู้แจ้งชัดตามเป็นจริงว่า "นี้คือทุกข์," ย่อมรู้แจ้งชัดตามเป็นจริงว่า "นี้คือเหตุให้เกิดทุกข์," ย่อมรู้แจ้งชัดตามเป็นจริงว่า "นี้คือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์," ย่อมรู้แจ้งชัดตามเป็นจริงว่า "นี้คือหนทางเป็นเครื่องให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์"

๑. ทุกขอริยสัจ

ภิกษุ ท. ! ก็ **อริยสัจคือทุกข์** นั้นเป็นอย่างไรเล่า ? ความเกิดก็เป็นทุกข์, ความแก่ก็เป็นทุกข์, ความตายก็เป็นทุกข์, ความโศก ความร่ำไร-

รำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ ก็เป็นทุกข์, ความระคนด้วยสิ่งไม่เป็นที่รัก ก็เป็นทุกข์, ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก ก็เป็นทุกข์, ความที่ตนปรารถนาแล้วไม่ได้สิ่งนั้นสมหวัง ก็เป็นทุกข์, กล่าวโดยย่อ ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือทั้ง ๕ เป็นทุกข์.

ภิกษุ ท. ! **ความเกิด** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! การเกิด การกำเนิด การก้าวลง (สู่ครรภ์) การบังเกิด การบังเกิดโดยยิ่ง ภาวะแห่งความปรากฏของขันธ์ทั้งหลาย การที่สัตว์ได้อายตนะทั้งหลาย ในจำพวกสัตว์นั้น ๆ ของสัตว์นั้น ๆ, นี้เราเรียกว่าความเกิด.

ภิกษุ ท. ! **ความแก่** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ความแก่ ความคร่ำคร่า ความมีฟันหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนังเหี่ยว ความสิ้นไป ๆ แห่งอายุ ความแก่รอบแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย ในสัตวนิกายนั้น ๆ ของสัตว์เหล่านั้น ๆ, นี้เราเรียกว่าความแก่.

ภิกษุ ท. ! **ความตาย** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! การจุติ ความเคลื่อน การแตกสลาย การหายไป การวายชีพ การตาย การทำกาละ การแตกแห่งขันธ์ ท. การทอดทิ้งร่าง การขาดแห่งอินทรีย์คือชีวิต จากจำพวกสัตว์นั้น ๆ ของสัตว์เหล่านั้น ๆ, นี้เราเรียกว่าความตาย.

ภิกษุ ท. ! **ความโศก** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ความโศก การโศก ภาวะแห่งการโศก ความโศกในภายใน ความโศกทั่วในภายใน ของบุคคลผู้ประกอบแล้วด้วยความฉิบหายอันใดอันหนึ่ง หรือของบุคคลผู้อันความทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบแล้ว, นี้เราเรียกว่าความโศก.

ภิกษุ ท. ! **ความร่ำไรรำพัน** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ความคร่ำครวญ ความร่ำไรรำพัน การคร่ำครวญ การร่ำไรรำพัน ภาวะแห่งผู้คร่ำครวญ ภาวะแห่งผู้ร่ำไรรำพัน ของบุคคลผู้ประกอบแล้วด้วยความฉิบหายอันใดอันหนึ่ง หรือของบุคคลผู้อันความทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบแล้ว. นี้เราเรียกว่าความร่ำไรรำพัน.

ภิกษุ ท. ! **ความทุกข์กาย** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! การทนได้ยากที่เป็นไปทางกาย การไม่ดี (คือไม่สบายเป็นปกติ) ที่เป็นไปทางกาย การทนยากที่เกิดแต่ความกระทบทางกาย ความรู้สึกที่ไม่ดีอันเกิดแต่ความกระทบทางกายใด ๆ, นี้เราเรียกว่าความทุกข์กาย.

ภิกษุ ท. ! **ความทุกข์ใจ** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! การทนยากที่เป็นไปทางใจ การไม่ดี (คือไม่สบายเป็นปกติ) ที่เป็นไปทางใจ การทนยากที่เกิดแต่ความกระทบทางใจ ความรู้สึกที่ไม่ดีอันเกิดแต่ความกระทบทางใจใด ๆ, นี้เราเรียกว่าความทุกข์ใจ.

ภิกษุ ท. ! **ความคับแค้นใจ** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ความกลุ้มใจ ความคับแค้นใจ ภาวะแห่งผู้กลุ้มใจ ภาวะแห่งผู้คับแค้นใจ ของบุคคลผู้ประกอบแล้วด้วยความฉิบหายอันใดอันหนึ่ง หรือของบุคคลผู้อันทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบแล้ว, นี้เราเรียกว่าความคับแค้นใจ.

ภิกษุ ท. ! **ความระคนด้วยสิ่งไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ในโลกนี้ อารมณ์คือรูป เสียง รส โผฏฐัพพะเหล่านั้น อัน

เป็นที่ไม่น่าปรารถนารักใคร่พอใจ แก่ผู้ใด หรือว่าชนเหล่าใดเป็นผู้ไม่หวังประโยชน์ ไม่หวังความเกื้อกูล ไม่หวังความผาสุก ไม่หวังความเกษมจากเครื่องผูกรัด ต่อเขา. การที่ไปด้วยกัน การมาด้วยกัน การหยุดอยู่ร่วมกัน ความปะปนกันกับด้วยอารมณ์ หรือบุคคลเหล่านั้น, นี้เราเรียกว่า ความระคนด้วยสิ่งไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์.

ภิกษุ ท. ! **ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รักเป็นทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ในโลกนี้ อารมณ์คือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะเหล่านั้น อันเป็นที่น่าปรารถนารักใคร่พอใจ ของผู้ใด หรือว่าชนเหล่าใดเป็นผู้หวังประโยชน์ หวังความเกื้อกูล หวังความผาสุก หวังความเกษมจากเครื่องผูกรัดต่อเขาคือมารดา บิดา พี่น้องชาย พี่น้องหญิง มิตร อมาตย์ ญาติสาโลหิตก็ตาม, การที่ไม่ได้ไปร่วม การที่ไม่ได้มาร่วม การไม่ได้หยุดอยู่ร่วม ไม่ได้ปะปนกับด้วยอารมณ์ หรือบุคคลเหล่านั้น, นี้เราเรียกว่า ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รักเป็นทุกข์.

ภิกษุ ท. ! **ความที่สัตว์ปรารถนาแล้วไม่ได้สิ่งนั้นสมหวังเป็นทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ความปรารถนาเกิดขึ้นแก่สัตว์ผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา อย่างนี้ว่า "โอหนอ ! ขอเรา ท. ไม่พึงเป็นผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา และความเกิดไม่พึงมาถึงเรา ท. หนอ," ก็ข้อนี้ไม่ใช่สัตว์จะบรรลุได้ด้วยความปรารถนา. แม้นี้ก็ชื่อว่า ปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่ได้สิ่งนั้นเป็นทุกข์. ภิกษุ ท. ! ความปรารถนาเกิดขึ้นแก่สัตว์ผู้มีความแก่เป็นธรรมดา อย่างนี้ว่า "โอหนอ ! ขอเรา ท. ไม่พึงเป็นผู้มีความแก่เป็นธรรมดา และความแก่ไม่พึงมาถึงเรา ท. หนอ," ก็ข้อนี้ไม่ใช่สัตว์จะบรรลุได้ด้วยความปรารถนา. แม้นี้ก็ชื่อว่าปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่ได้สิ่งนั้น เป็นทุกข์. ภิกษุ ท. ! ความปรารถนาเกิดขึ้นแก่หมู่

สัตว์ผู้มีความเจ็บป่วยเป็นธรรมดา.... มีความตายเป็นธรรมดา.... มีความโศก ความร่ำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ เป็นธรรมดา.... (ความทำนองเดียวกันกับข้างต้น) .... ก็ข้อนี้ไม่ใช่สัตว์จะบรรลุได้ด้วยความปรารถนา. แม้นี้ก็ชื่อว่า ปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่ได้สิ่งนั้น เป็นทุกข์.

ภิกษุ ท. ! **กล่าวโดยย่อ ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือทั้ง ๕ เป็นทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ? นี้คือ ขันธ์เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือได้แก่รูป, ขันธ์เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือได้แก่เวทนา, ขันธ์เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือได้แก่สัญญา, ขันธ์เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือได้แก่สังขาร, ขันธ์เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือได้แก่วิญญาณ. ภิกษุ ท. ! เหล่านี้ เราเรียกว่า กล่าวโดยย่อขันธ์เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือเป็นทุกข์.

ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่าอริยสัจ คือ ทุกข์.

๒. ทุกขสมุทยอริยสัจ

ภิกษุ ท. ! ก็**อริยสัจคือเหตุให้เกิดทุกข์** นั้นเป็นอย่างไรเล่า ? ตัณหานี้ใด ทำความเกิดใหม่เป็นปกติ เป็นไปกับด้วยความกำหนัดเพราะความเพลิน มักเพลินยิ่งในอารมณ์นั้นๆ, นี้คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา.

ภิกษุ ท. ! ก็**ตัณหานั้น เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดในที่ไหน ? เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในที่ไหน** ? สิ่งใดในโลกมีภาวะเป็นที่รักมีภาวะเป็นที่ยินดี (ปิยรูปสาตรูป) ; ตัณหานั้น เมื่อจะเกิดย่อมเกิดในสิ่งนั้น, เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในสิ่งนั้น. ก็อะไรเล่า มีภาวะเป็นที่รักมีภาวะเป็นที่ยินดีในโลก ?

ตา...หู...จมูก...ลิ้น...กาย...ใจ... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รักมีภาวะเป็นที่ยินดีในโลก ; ตัณหานี้ เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดในที่นั้น, เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในที่นั้น.

รูปทั้งหลาย... เสียงทั้งหลาย.... กลิ่นทั้งหลาย.... รสทั้งหลาย.... โผฏฐัพพะทั้งหลาย....ธรรมารมณ์ทั้งหลาย.... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รักมีภาวะเป็นยินดีในโลก ; ตัณหานี้เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดในที่นั้น, เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในที่นั้น.

ความรู้แจ้งทางตา....ความรู้แจ้งทางหู....ความรู้แจ้งทางจมูก....ความรู้แจ้งทางลิ้น....ความรู้แจ้งทางกาย....ความรู้แจ้งทางใจ.... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รักมีภาวะเป็นที่ยินดีในโลก ; ตัณหานี้เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดในที่นั้น, เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในที่นั้น.

การกระทบทางตา...การกระทบทางหู... การกระทบทางจมูก...การกระทบทางลิ้น...การกระทบทางกาย...การกระทบทางใจ... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รักมีภาวะเป็นที่ยินดีในโลก ; ตัณหานี้เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดในที่นั้น, เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในที่นั้น.

ความรู้สึกเกิดแต่การกระทบทางตา... ความรู้สึกเกิดแต่การกระทบทางหู...ความรู้สึกเกิดแต่การกระทบทางจมูก... ความรู้สึกเกิดแต่การกระทบทางลิ้น... ความรู้สึกเกิดแต่การกระทบทางกาย... ความรู้สึกเกิดแต่การกระทบทางใจ... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รักมีภาวะเป็นที่ยินดีในโลก ; ตัณหานี้เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดในที่นั้น, เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในที่นั้น.

ความจำหมายในรูป... ความจำหมายในเสียง... ความจำหมายในกลิ่น... ความจำหมายในรส... ความจำหมายในโผฏฐัพพะ... ความจำหมายในธรรมารมณ์... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รักมีภาวะเป็นที่ยินดีในโลก ; ตัณหานี้เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดในที่นั้น, เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในที่นั้น.

ความนึกถึงรูป...ความนึกถึงเสียง... ความนึกถึงกลิ่น... ความนึกถึงรส... ความนึกถึงโผฏฐัพพะ....ความนึกถึงธรรมารมณ์....(แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รักมีภาวะเป็นที่ยินดีในโลก ; ตัณหานี้เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดในที่นั้น, เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในที่นั้น.

ความอยากในรูป...ความอยากในเสียง... ความอยากในกลิ่น.... ความอยากในรส.... ความอยากในโผฏฐัพพะ... ความอยากในธรรมารมณ์... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รักมีภาวะเป็นที่ยินดีในโลก ; ตัณหานี้เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดในที่นั้น, เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในที่นั้น.

ความตริหารูป...ความตริหาเสียง... ความตริหากลิ่น... ความตริหารส... ความตริหาโผฏฐัพพะ... ความตริหาธรรมารมณ์... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รักมีภาวะเป็นที่ยินดีในโลก ; ตัณหานี้เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดในที่นั้น, เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในที่นั้น.

ความไตร่ตรองต่อรูป (ที่ตริหาได้แล้ว)...ความไตร่ตรองต่อเสียง... ความไตร่ตรองต่อกลิ่น... ความไตร่ตรองต่อรส... ความไตร่ตรองต่อโผฏฐัพพะ.. ความไตร่ตรองต่อธรรมารมณ์... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รักมีภาวะเป็น

ที่ยินดีในโลก ; ตัณหานี้เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดในที่นั้น. เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในที่นั้น.

ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่าอริยสัจ คือ เหตุให้เกิดทุกข์.

๓. ทุกขนิโรธอริยสัจ

ภิกษุ ท. ! **อริยสัจคือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ? คือความคลายคืน โดยไม่มีเหลือและความดับไม่เหลือ ความละวาง ความสละคืน ความผ่านพ้น ความไม่อาลัย ซึ่งตัณหานั้นนั่นเทียว.

ภิกษุ ท. ! ก็ **ตัณหานั้นเมื่อบุคคลจะละได้ ย่อมละได้ในที่ไหน** ? **เมื่อจะดับ ย่อมดับได้ในที่ไหน** ? สิ่งใดมีภาวะเป็นที่รัก มีภาวะเป็นที่ยินดี ในโลก ; ตัณหานั้นเมื่อบุคคลจะละ ย่อมละได้ในสิ่งนั้น, เมื่อจะดับย่อมดับได้ในสิ่งนั้น. ก็อะไรเล่า มีภาวะเป็นที่รัก มีภาวะเป็นที่ยินดี ในโลก ?

ตา... หู... จมูก... ลิ้น... กาย... ใจ... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รัก มีภาวะเป็นที่ยินดี ในโลก ; ตัณหานี้ เมื่อจะละ ย่อมละได้ในที่นั้น, เมื่อจะดับ ย่อมดับได้ในที่นั้น.

รูปทั้งหลาย... เสียงทั้งหลาย... กลิ่นทั้งหลาย... รสทั้งหลาย... โผฏฐัพพะทั้งหลาย... ธรรมารมณ์ทั้งหลาย... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รัก มีภาวะเป็นที่ยินดี ในโลก ; ตัณหานี้ เมื่อจะละ ย่อมละได้ในที่นั้น, เมื่อจะดับ ย่อมดับได้ในที่นั้น.

ความรู้แจ้งทางตา ... ความรู้แจ้งทางหู ... ความรู้แจ้งทางจมูก... ความรู้แจ้งทางลิ้น ... ความรู้แจ้งทางกาย ... ความรู้แจ้งทางใจ... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รัก มีภาวะเป็นที่ยินดี ในโลก ; ตัณหานี้ เมื่อจะละย่อมละได้ในที่นั้น, เมื่อจะดับ ย่อมดับได้ในที่นั้น.

การกระทบทางตา... การกระทบทางหู... การกระทบทางจมูก... การกระทบทางลิ้น... การกระทบทางกาย... การกระทบทางใจ... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รัก มีภาวะเป็นที่ยินดี ในโลก ; ตัณหานี้ เมื่อจะละย่อมละได้ในที่นั้น, เมื่อจะดับ ย่อมดับได้ในที่นั้น.

ความรู้สึกเกิดแต่การกระทบทางตา... ความรู้สึกเกิดแก่การกระทบทางหู... ความรู้สึกเกิดแต่การกระทบทางจมูก... ความรู้สึกเกิดแต่การกระทบทางลิ้น... ความรู้สึกเกิดแต่การกระทบทางกาย... ความรู้สึกเกิดแต่การกระทบทางใจ... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รัก มีภาวะเป็นที่ยินดี ในโลก ; ตัณหานี้ เมื่อจะละ ย่อมละได้ในที่นั้น, เมื่อจะดับ ย่อมดับได้ในที่นั้น.

ความจำหมายในรูป... ความจำหมายในเสียง... ความจำหมายในกลิ่น... ความจำหมายในรส... ความจำหมายในโผฏฐัพพะ... ความจำหมายในธรรมารมณ์... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รัก มีภาวะเป็นที่ยินดีในโลก ; ตัณหานี้ เมื่อจะละ ย่อมละได้ในที่นั้น, เมื่อจะดับ ย่อมดับได้ในที่นั้น.

ความนึกถึงรูป ... ความนึกถึงเสียง... ความนึกถึงกลิ่น... ความนึกถึงรส... ความนึกถึงโผฏฐัพพะ... ความนึกถึงธรรมารมณ์ ... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รัก มีภาวะเป็นที่ยินดี ในโลก ; ตัณหานี้ เมื่อจะละ ย่อมละได้ในที่นั้น, เมื่อจะดับ ย่อมดับได้ในที่นั้น.

ความอยากในรูป... ความอยากในเสียง... ความอยากในกลิ่น.... ความอยากในรส... ความอยากในโผฏฐัพพะ... ความอยากในธรรมารมณ์... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รัก มีภาวะเป็นที่ยินดี ในโลก ; ตัณหานี้ เมื่อจะละ ย่อมละได้ในที่นั้น, เมื่อจะดับ ย่อมดับได้ในที่นั้น.

ความตริหารูป ... ความตริหาเสียง ... ความตริหากลิ่น... ความตริหารส... ความตริหาโผฏฐัพพะ... ความตริหาธรรมารมณ์ ... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รัก มีภาวะเป็นที่ยินดี ในโลก ; ตัณหานี้ เมื่อจะละ ย่อมละได้ในที่นั้น, เมื่อจะดับ ย่อมดับได้ในที่นั้น.

ความไตร่ตรองต่อรูป (ที่ตริหาได้แล้ว) ... ความไตร่ตรองต่อเสียง ... ความไตร่ตรองต่อกลิ่น... ความไตร่ตรองต่อรส... ความไตร่ตรองต่อโผฏฐัพพะ ... ความไตร่ตรองต่อธรรมารมณ์... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รัก มีภาวะเป็นที่ยินดี ในโลก ; ตัณหานี้ เมื่อจะละ ย่อมละได้ในที่นั้น, เมื่อจะดับ ย่อมดับได้ในที่นั้น.

ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่าอริยสัจคือ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

ภิกษุ ท. ! ก็ **อริยสัจ คือหนทางเป็นเครื่องให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ? คือ หนทางอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐนี้เอง, องค์แปดคือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ วาจาชอบ การงานชอบ อาชีวะชอบ ความเพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ.

ภิกษุ ท. ! **ความเห็นชอบ** เป็นอย่างไร ? ภิกษุ ท. ! ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในเหตุให้เกิดทุกข์ ความรู้ในความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ความรู้ในหนทางเป็นเครื่องให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ อันใด, นี้เราเรียกว่า ความเห็นชอบ.

ภิกษุ ท. ! **ความดำริชอบ** เป็นอย่างไร ? ภิกษุ ท. ! ความดำริในการออก (จากกาม) ความดำริในการไม่พยาบาท ความดำริในการไม่เบียดเบียน, นี้เราเรียกว่า ความดำริชอบ.

ภิกษุ ท. ! **วาจาชอบ** เป็นอย่างไร ? ภิกษุ ท. ! การเว้นจากการพูดเท็จ การเว้นจากการพูดยุให้แตกกัน การเว้นจากการพูดหยาบ การเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ, นี้เราเรียกว่า วาจาชอบ.

ภิกษุ ท. ! **การงานชอบ** เป็นอย่างไร ? ภิกษุ ท. ! การเว้นจากการฆ่าสัตว์ การเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ การเว้นจากการประพฤติผิดในกามทั้งหลาย, นี้เราเรียกว่า การงานชอบ.

ภิกษุ ท. ! **อาชีวะชอบ** เป็นอย่างไร ? ภิกษุ ท. ! อริยสาวกในกรณีนี้ ละการหาเลี้ยงชีพที่ผิดเสีย สำเร็จความเป็นอยู่ด้วยการหาเลี้ยงชีพที่ชอบ, นี้เราเรียกว่า อาชีวะชอบ

ภิกษุ ท. ! **ความเพียรชอบ** เป็นอย่างไร ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมปลูกความพอใจ ย่อมพยายาม ย่อมปรารภความเพียร ย่อมประคองจิต ย่อมตั้งจิตไว้ เพื่อความไม่บังเกิดขึ้นแห่งอกุศลธรรมทั้งหลายอันลามกที่ยังไม่ได้บังเกิด ; ย่อมปลูกความพอใจ ย่อมพยายาม ย่อมปรารภความเพียร ย่อมประคองจิต ย่อมตั้งจิตไว้ เพื่อการละเสียซึ่งอกุศลธรรมทั้งหลายอันลามกที่บังเกิดขึ้นแล้ว ; ย่อมปลูกความพอใจ ย่อมพยายาม ย่อมปรารภความเพียร ย่อมประคองจิต ย่อมตั้งจิตไว้ เพื่อการบังเกิดขึ้นแห่งกุศลธรรมทั้งหลายที่ยังไม่ได้บังเกิด ; ย่อมปลูกความพอใจ ย่อมพยายาม ย่อมปรารภความเพียร ย่อมประคองจิต ย่อมตั้งจิตไว้ เพื่อความยั่งยืน ความไม่เลอะเลือน ความงอกงามยิ่งขึ้น ความไพบูลย์ ความเจริญ ความเต็มรอบ แห่งกุศลธรรมทั้งหลายที่บังเกิดขึ้นแล้ว. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า ความเพียรชอบ

ภิกษุ ท. ! **ความระลึกชอบ** เป็นอย่างไร ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้มีปกติพิจารณาเห็นกายในกายอยู่, มีความเพียรเครื่องเผาบาปมีความรู้สึกตัวทั่วพร้อม มีสติ นำความพอใจและความไม่พอใจในโลกออกเสียได้ ; เป็นผู้มีปกติพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่, มีความเพียรเครื่องเผาบาป มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อม มีสติ นำความพอใจและความไม่พอใจในโลกออกเสียได้ ; เป็นผู้มีปกติพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่, มีความเพียรเครื่องเผาบาป มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อม มีสติ นำความพอใจและความไม่พอใจในโลกออกเสียได้ ;

เป็นผู้มีปกติพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่, มีความเพียรเครื่องเผาบาป มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อม มีสติ นำความพอใจและความไม่พอใจในโลกออกเสียได้. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า ความระลึกชอบ.

ภิกษุ ท. ! **ความตั้งใจมั่นชอบ** เป็นอย่างไร ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกามทั้งหลาย สงัดแล้วจากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าถึงฌานที่หนึ่ง อันมีวิตกวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่. เพราะวิตกวิจารรำงับลง, เธอเข้าถึงฌานที่สอง อันเป็นเครื่องผ่องใสแห่งใจในภายใน ให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตกไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ แล้วแลอยู่. เพราะปีติจางหายไป, เธอเป็นผู้เพ่งเฉยอยู่ได้ มีสติ มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อม และได้เสวยสุขด้วยนามกาย ย่อมเข้าถึงฌานที่สาม อันเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลาย กล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุ ว่า "เป็นผู้เฉยอยู่ได้ มีสติ มีความอยู่เป็นปกติสุข" แล้วแลอยู่ เพราะละสุขและทุกข์เสียได้ และเพราะความดับหายแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน เธอย่อมเข้าถึงฌานที่สี่ อันไม่ทุกข์และไม่สุข มีแต่สติอันบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า สัมมาสมาธิ.

ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า อริยสัจคือหนทางเป็นเครื่องให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๐-๓๕๐/๒๙๔-๒๙๙.

อริยสัจสี่ ที่ทรงแสดงโดยพิสดาร
(นัยที่สอง)

ภิกษุ ท. ! ธรรมอันเราแสดงแล้วว่า "เหล่านี้ คืออริยสัจทั้งหลาย ๔ ประการ" ดังนี้ เป็นธรรมอันสมณพราหมณ์ผู้รู้ทั้งหลายข่มขี่ไม่ได้ ทำให้เศร้าหมองไม่ได้ ติเตียนไม่ได้ คัดง้างไม่ได้. ข้อนี้ เป็นธรรมที่เรากล่าวแล้วอย่างนี้ เราอาศัยซึ่งอะไรเล่า จึงกล่าวแล้วอย่างนี้ ? ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัยซึ่งธาตุทั้งหลาย ๖ ประการ การก้าวลงสู่ครรภ์ ย่อมมี ; เมื่อการก้าวลงสู่ครรภ์มีอยู่, นามรูป ย่อมมี ; เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ ; เพราะมีสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ ; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา. ภิกษุ ท. ! **เราย่อมบัญญัติว่า "นี้ เป็นความทุกข์" ดังนี้** ; **ว่า" นี้ เป็นทุกขสมุทัย" ดังนี้** ; **ว่า "นี้เป็นทุกขนิโรธ" ดังนี้** ; **ว่า "นี้เป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา" ดังนี้** ; **แก่สัตว์ผู้สามารถเสวยเวทนา.**

ภิกษุ ท. ! **ทุกขอริยสัจ** เป็นอย่างไรเล่า ? แม้ความเกิด ก็เป็นทุกข์, แม้ความแก่ ก็เป็นทุกข์, แม้ความตาย ก็เป็นทุกข์, แม้โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย ก็เป็นทุกข์, การประสบกับสิ่งไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์, ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก เป็นทุกข์, ปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่ได้สิ่งนั้น นั่นก็เป็นทุกข์ : กล่าวโดยย่อ ปัญจุปาทานขันธ์ทั้งหลายเป็นทุกข์. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า ทุกขอริยสัจ.

ภิกษุ ท. ! **ทุกขสมุทยอริสัจ** เป็นอย่างไรเล่า ? เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย ; เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ ;

เพราะมีวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป ; เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ ; เพราะมีสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ ; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา ; เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา ; เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน ; เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ ; เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า ทุกขสมุทยอริยสัจ.

ภิกษุ ท. ! **ทุกขนิโรธอริยสัจ** เป็นอย่างไรเล่า ? เพราะความจางคลายดับไปโดยไม่เหลือแห่งอวิชชานั้นนั่นเทียว, จึงมีความดับแห่งสังขาร ; เพราะมีความดับแห่งสังขาร จึงมีความดับแห่งวิญญาณ ; เพราะมีความดับแห่งวิญญาณ จึงมีความดับแห่งนามรูป ; เพราะมีความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสฬายตนะ ; เพราะมีความดับสฬายตนะ จึงมีความดับแห่งผัสสะ ; เพราะมีความดับแห่งผัสสะ จึงความดับแห่งเวทนา ; เพราะมีความดับแห่งเวทนา จึงความดับแห่งตัณหา ; เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน ; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงความดับแห่งชาติ ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั่นแล, ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า ทุกขนิโรธอริยสัจ.

ภิกษุ ท. ! **ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ** เป็นอย่างไรเล่า ? มรรคอันประเสริฐ ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ นี้นั่นเอง, กล่าวคือ

สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมา-วายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า ทุกขนิโรธคามินี-ปฏิปทาอริยสัจ.

ภิกษุ ท. ! ธรรมอันเราแสดงแล้วว่า "เหล่านี้ คืออริยสัจทั้งหลาย ๔ ประการ" ดังนี้ เป็นธรรมอันสมณพราหมณ์ผู้รู้ทั้งหลายข่มขี่ไม่ได้ ทำให้เศร้าหมองไม่ได้ ติเตียนไม่ได้ คัดง้างไม่ได้ ดังนี้อันใด อันเรากล่าวแล้ว ; ข้อนั้น เรากล่าวหมายถึงข้อความดังกล่าวมานี้, ดังนี้ แล.

- ติก. อํ. ๒๐/๒๒๗-๒๒๘/๕๐๑.

ภาคนำ

ว่าด้วย ข้อความที่ควรทราบก่อนเกี่ยวกับจตุราริยสัจ

จบ

คำชี้ชวนวิงวอน

ภิกษุ ท.! โยคกรรม อันเธอพึงกระทำ เพื่อให้รู้ว่า
"นี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับสนิทแห่งทุกข์
นี้ทางให้ถึงความดับสนิทแห่งทุกข์."

เทสิตํ โว มยา นิพฺพานํ เทสิโต นิพฺพานคามิมคฺโค

นิพพาน เราได้แสดงแล้ว,
ทางให้ถึงนิพพาน เราก็ได้แสดงแล้ว แก่เธอทั้งหลาย.

กิจใด ที่ศาสดาผู้เอ็นดู แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล
อาศัยความเอ็นดูแล้ว จะพึงทำแก่สาวกทั้งหลาย,
กิจนั้น เราได้ทำแล้วแก่พวกเธอ.

นั่น โคนไม้; นั่น เรือนว่าง.
พวกเธอจงเพียรเผากิเลส, อย่าได้ประมาท,
อย่าเป็นผู้ที่ต้องร้อนใจ ในภายหลังเลย.

อยํ โว อมฺหากํ อนุสาสนี

นี่แหละ วาจาเครื่องพร่ำสอนของเรา แก่เธอทั้งหลาย.

(มหาวาร. สํ. - สฬา.สํ.)

อุทเทสแห่งจตุราริยสัจ

ภิกษุ ท. ! ตถาคต ผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธ ได้ประกาศอนุตตรธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้นครพาราณสี, เป็นธรรมจักร ที่สมณะหรือพราหมณ์, เทพ มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลก จะต้านทานให้หมุนกลับมิได้ ข้อนี้คือ การบอก การแสดง การบัญญัติ การแต่งตั้ง การเปิดเผย การจำแนก และการทำให้เข้าใจได้ง่าย ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่าง. สี่อย่างเหล่าไหนเหล่า ? สี่อย่างได้แก่ **ความจริงอันประเสริฐคือ ทุกข์**, **ความจริงอันประเสริฐคือ เหตุให้เกิดทุกข์**, **ความจริงอันประเสริฐคือ ความดับไม่เหลือของทุกข์**, และ **ความจริงอันประเสริฐคือ ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์.**

ภิกษุ ท. ! ตถาคต ผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ ได้ประกาศอนุตตรธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้นครพาราณสี, เป็นธรรมจักร ที่สมณะหรือพราหมณ์, เทพ มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลก จะต้านทานให้หมุนกลับมิได้ ข้อนี้คือ การบอก การแสดง การบัญญัติ การแต่งตั้ง การเปิดเผย การจำแนก และการทำให้เข้าใจได้ง่าย ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่อย่างเหล่านี้แล.

- อุปริ. ม. ๑๔/๔๔๙/๖๙๙.

ภาค ๑

ว่าด้วย

ทุกขอริยสัจ ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์

ภาค ๑

มีเรื่อง :- นิทเทส ๑ ว่าด้วยประเภทและอาการแห่งทุกข์ตามหลักทั่วไป ๑๒ เรื่อง

นิทเทส ๒ ว่าด้วยทุกข์สรุปในปัญจุปาทานขันธ์ ๙๕ เรื่อง

นิทเทส ๓ ว่าด้วยหลักเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับความทุกข์ ๑๘ เรื่อง

อริยสัจจากพระโอษฐ์

ภาค ๑

ว่าด้วย

ทุกขอริยสัจ

ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์

(มี ๓ นิทเทส)

อุทเทสแห่งทุกขอริยสัจ

ภิกษุ ท. ! ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! **ความเกิด** เป็นทุกข์, **ความแก่** เป็นทุกข์, **ความตาย** เป็นทุกข์, **ความโศก ความร่ำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ** เป็นทุกข์, **ความประสพด้วยสิ่งไม่เป็นที่รัก** เป็นทุกข์, **ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก** เป็นทุกข์, **ความปรารถนาอย่างใดแล้ว ไม่ได้อย่างนั้น** เป็นทุกข์; กล่าวโดยสรุปแล้ว **ปัญจุปาทานขันธ์** (ขันธ์ห้าอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน) เป็นตัวทุกข์; นี้ เรียกว่า ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์.

- ติก. อํ. ๒๐/๒๒๗/๕๐๑.

นิทเทสแห่งทุกขอริยสัจ

นิทเทส ๑ ว่าด้วยประเภทและอาการแห่งทุกข์ตามหลักทั่วไป

(มี ๑๒ เรื่อง)

ความเกิด

ภิกษุ ท. ! **ความเกิด เป็นอย่างไรเล่า** ? ภิกษุ ท. ! การเกิด การกำเนิด การก้าวลง (สู่ครรภ์) การบังเกิด การบังเกิดโดยยิ่ง ความปรากฏของขันธ์ทั้งหลาย การที่สัตว์ได้ซึ่งอายตนะทั้งหลาย ในสัตวนิกายนั้น ๆ ของสัตว์เหล่านั้น ๆ ; นี้ เรียกว่า ความเกิด.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๑/๒๙๕.

ความแก่

ภิกษุ ท. ! **ความแก่ เป็นอย่างไรเล่า** ? ภิกษุ ท. ! ความแก่ ความคร่ำคร่า ความมีฟันหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนังเหี่ยว ความเสื่อมไปแห่งอายุ ความแก่รอบแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย ในสัตวนิกายนั้น ๆ ของสัตว์เหล่านั้น ๆ ; นี้ เรียกว่า ความแก่.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๑/๒๙๕.

ความตาย

ภิกษุ ท. ! **ความตาย เป็นอย่างไรเล่า** ? ภิกษุ ท. ! การจุติ ความเคลื่อน การแตกสลายไป การหายไป การวายชีพ การตาย การทำกาละ การแตกแห่ง

ขันธ์ทั้งหลาย การทอดทิ้งร่าง การขาดแห่งอินทรีย์คือชีวิต จากสัตวนิกายนั้น ๆ ของสัตว์เหล่านั้น ๆ ; นี้ เรียกว่า ความตาย.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๑/๒๙๕

ความโศก

ภิกษุ ท. ! **ความโศก เป็นอย่างไรเล่า** ? ภิกษุ ท. ! ความโศก ความเศร้า ความเป็นผู้เศร้า ความโศกกลุ้มกลัด ความโศกสุมกลุ้มกลัด ของบุคคลผู้เผชิญแล้วด้วยความวิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง อันความทุกข์ชนิดใดชนิดหนึ่งกระทบแล้ว ; นี้ เรียกว่า ความโศก.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๑/๒๙๕.

ความร่ำไรรำพัน

ภิกษุ ท. ! **ความร่ำไรรำพัน เป็นอย่างไรเล่า** ? ภิกษุ ท. ! ความคร่ำครวญ ความร่ำไรรำพัน การคร่ำครวญ การร่ำไรรำพัน ความเป็นผู้คร่ำครวญ ความเป็นผู้ร่ำไรรำพัน ของบุคคลผู้เผชิญแล้วด้วยความวิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง อันความทุกข์ชนิดใดชนิดหนึ่งกระทบแล้ว ; นี้ เรียกว่า ความร่ำไรรำพัน.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๑/๒๙๕.

ความทุกข์กาย

ภิกษุ ท. ! **ความทุกข์กาย เป็นอย่างไรเล่า** ? ภิกษุ ท. ! ความทนได้ยากที่เป็นไปทางกาย ความไม่ผาสุกที่เป็นไปทางกาย ความทนได้ยาก

ความรู้สึกอันไม่ผาสุก ที่เกิดแต่ความกระทบทางกาย ; นี้ เรียกว่า ความทุกข์กาย.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๒/๒๙๕.

ความทุกข์ใจ

ภิกษุ ท. ! **ความทุกข์ใจ เป็นอย่างไรเล่า** ? ภิกษุ ท. ! ความทนได้ยากที่เป็นไปทางใจ ความไม่ผาสุกที่เป็นไปทางใจ ความทนได้ยาก ความรู้สึกอันไม่ผาสุก ที่เกิดแต่ความความกระทบทางใจ ; นี้ เรียกว่า ความทุกข์ใจ.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๒/๒๙๕.

ความคับแค้นใจ

ภิกษุ ท. ! **ความคับแค้นใจ เป็นอย่างไรเล่า** ? ภิกษุ ท. ! ความกลุ้มใจ ความคับใจ ความเป็นผู้กลุ้มใจ ความเป็นผู้คับใจ ของบุคคลผู้เผชิญแล้วด้วยความวิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง อันความทุกข์ชนิดใดชนิดหนึ่งกระทบแล้ว ; นี้ เรียกว่า ความคับแค้นใจ.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๒/๒๙๕๕.

ความประสพด้วยสิ่งไม่เป็นที่รัก

ภิกษุ ท. ! **ความประสพด้วยสิ่งไม่เป็นที่รัก เป็นทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า** ? ภิกษุ ท. ! รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เหล่าใด ในโลกนี้ ที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่ารักใคร่ ไม่น่าพอใจ มีแก่ผู้นั้น หรือว่า ชนเหล่าใด เป็นผู้

ไม่หวังประโยชน์ ไม่หวังความเกื้อกูล ไม่หวังความผาสุก ไม่หวังความเกษมจากเครื่องผูกรัด ต่อเขา, **การต้องไปด้วยกัน การต้องมาด้วยกัน การต้องอยู่ร่วมกัน ความระคนกัน กับด้วยอารมณ์หรือบุคคลเหล่านั้น** ; **นี้ เรียกว่า ความประสพด้วยสิ่งไม่เป็นที่รัก เป็นทุกข์.**

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๒/๒๙๕.

ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก

ภิกษุ ท. ! **ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก เป็นทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า** ? ภิกษุ ท. ! รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เหล่าใด ในโลกนี้ ที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีแก่ผู้นั้น หรือว่า ชนเหล่าใด เป็นผู้หวังประโยชน์ หวังความเกื้อกูล หวังความผาสุก หวังความเกษมจากเครื่องผูกรัดต่อเขา เช่น มารดาบิดา พี่น้องชาย พี่น้องหญิง มิตรอมาตย์ ญาติสาโลหิตก็ตาม, **การไม่ได้ไปร่วมกัน การไม่ได้มาร่วมกัน การไม่ได้อยู่ร่วมกัน ความไม่ได้ระคนกัน กับด้วยอารมณ์หรือบุคคลเหล่านั้น** ; **นี้ เรียกว่า ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก เป็นทุกข์.**

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๒/๒๙๕.

ความปรารถนาอย่างใดแล้วไม่ได้อย่างนั้น

ภิกษุ ท. ! **ความปรารถนาอย่างใดแล้วไม่ได้อย่างนั้น เป็นทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า** ? ภิกษุ ท. ! สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา ย่อมเกิดความปรารถนาขึ้น ว่า "โอหนอ ! ขอเราไม่พึงเป็นผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา

และความเกิดเล่า ก็อย่าพึงมีมาถึงเราเลย” ดังนี้, ข้อนี้ไม่ใช่สิ่งที่สัตว์จะบรรลุได้ด้วยความปรารถนา ; นี้ เรียกว่า ความปรารถนาอย่างใดแล้วไม่ได้อย่างนั้นเป็นทุกข์.

ภิกษุ ท. ! สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีความแก่เป็นธรรมดา ย่อมเกิดความปรารถนาขึ้น ว่า “โอหนอ ! ขอเรา ไม่พึงเป็นผู้มีความแก่เป็นธรรมดา และความแก่เล่า ก็อย่าพึงมีมาถึงเราเลย” ดังนี้, ข้อนี้ ไม่ใช่สิ่งที่สัตว์จะบรรลุได้ด้วยความปรารถนา ; แม้นี้ เรียกว่า ความปรารถนาอย่างใดแล้วไม่ได้อย่างนั้นเป็นทุกข์.

ภิกษุ ท. ! สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีความตายเป็นธรรมดา ย่อมเกิดความปรารถนาขึ้น ว่า “โอหนอ ! ขอเรา ไม่พึงเป็นผู้มีความตายเป็นธรรมดา และความตายเล่า ก็อย่าพึงมีมาถึงเราเลย” ดังนี้, ข้อนี้ ไม่ใช่สิ่งที่สัตว์จะบรรลุได้ด้วยความปรารถนา ; แม้นี้ เรียกว่า ความปรารถนาอย่างใดแล้วไม่ได้อย่างนั้นเป็นทุกข์.

ภิกษุ ท. ! สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีความโศก ความร่ำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ เป็นธรรมดา ย่อมเกิดความปรารถนาขึ้น ว่า “โอหนอ ! ขอเรา ไม่พึงเป็นผู้มีความโศก ความร่ำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ เป็นธรรมดา และความโศก ความร่ำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ เล่า ก็อย่าพึงมีมาถึงเราเลย” ดังนี้, ข้อนี้ไม่ใช่สิ่งที่สัตว์จะบรรลุได้ด้วยความปรารถนา ; แม้นี้

เรียกว่า ความปรารถนาอย่างใดแล้วไม่ได้อย่างนั้น เป็นทุกข์.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๓/๒๙๕.

ปัญจุปาทานขันธ์

ภิกษุ ท. ! **กล่าวโดยสรุปแล้ว ปัญจุปาทานขันธ์ เป็นตัวทุกข์เป็นอย่างไรเล่า** ? ภิกษุ ท. ! ปัญจุปาทานขันธ์ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ รูป, ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ เวทนา, ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ สัญญา, ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ สังขาร, และขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ วิญญาณ ; เหล่านี้แล เรียกว่า กล่าวโดยสรุปแล้ว ปัญจุปาทานขันธ์ เป็นตัวทุกข์.

- มหา. ที.๑๐/๓๔๓/๒๙๕.

นิทเทส ๑

ว่าด้วยประเภทและอาการแห่งทุกข์ตามหลักทั่วไป

จบ

นิทเทส ๒ ว่าด้วยทุกข์สรุปในปัญจุปาทานขันธ์

(มี ๙๕ เรื่อง)

ภิกษุ ท. ! **กล่าวโดยสรุปแล้ว ปัญจุปาทานขันธ์ เป็นตัวทุกข์** นั้น เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ปัญจุปาทานขันธ์นั้น ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ รูป, ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ เวทนา, ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ สัญญา, ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ สังขาร, และขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ วิญญาณ. เหล่านี้แล เรียกว่า กล่าวโดยสรุปแล้ว ปัญจุปาทานขันธ์ เป็นตัวทุกข์.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๓/๒๙๕.

ตอน ๑ ว่าด้วยเบญจขันธ์โดยวิภาค

(ก.) วิภาคแห่งเบญจขันธ์

(มี ๕ วิภาค)

ภิกษุ ท. ! **เบญจขันธ์** เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! รูป ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม ; นี้ เรียกว่า **รูปขันธ์.**

ภิกษุ ท. ! เวทนา ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือ

ประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม ; นี้ เรียกว่า **เวทนาขันธ์.**

ภิกษุ ท. ! สัญญา ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม ; นี้ เรียกว่า **สัญญาขันธ์.**

ภิกษุ ท. ! สังขารทั้งหลาย ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม ; นี้ เรียกว่า **สังขารขันธ์.**

ภิกษุ ท. ! วิญญาณ ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม ; นี้ เรียกว่า **วิญญาณขันธ์.**

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้ เรียกว่า เบญจขันธ์.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๕๙/๑๕.

๑. วิภาคแห่งรูปขันธ์

รูปและรูปอาศัย

ภิกษุ ท. ! มหาภูต (ธาตุ) สี่อย่าง และรูปที่อาศัยมหาภูตสี่อย่างเหล่านั้นด้วย ; นี้ เรียกว่า **รูป.**

- นิทาน. สํ. ๑๖/๔/๑๔; และ ขนฺธ. สํ. ๑๗/๗๒/๑๑๓.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุ ชื่อว่าผู้ไม่รู้จักรูป เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมไม่รู้ตามเป็นจริง ว่า “รูป ชนิดใดชนิดหนึ่งนั้น คือมหาภูตสี่อย่าง และรูปที่อาศัยมหาภูตสี่อย่างเหล่านั้นด้วย” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! นี้แลเรียกว่า ภิกษุ **ผู้ไม่รู้จักรูป.**

- เอกาทสก. อํ. ๒๔/๓๗๘/๒๒๔.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุ ชื่อว่าผู้รู้จักรูป เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมรู้ตามเป็นจริง ว่า “รูปชนิดใดชนิดหนึ่งนั้นคือ มหาภูตสี่อย่าง และรูปที่อาศัยมหาภูตสี่อย่างเหล่านั้นด้วย” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! นี้แลเรียกว่า ภิกษุ **ผู้รู้จักรูป.**

- เอกาทสก. อํ. ๒๔/๓๘๑/๒๒๔.

มหาภูต คือ ธาตุสี่

ภิกษุ ท. ! ธาตุมีสี่อย่างเหล่านี้. สี่อย่างเหล่าไหนเล่า ? สี่อย่างคือ ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) และวาโยธาตุ (ธาตุลม). ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล คือ **ธาตุสี่อย่าง.**

- นิทาน. สํ. ๑๖/๒๐๓/๔๐๓.

ภิกษุ ! **ปฐวีธาตุ** เป็นอย่างไรเล่า ? ปฐวีธาตุ ที่เป็นไปในภายในก็มี, ที่เป็นภายนอก ก็มี.

ภิกษุ ! ปฐวีธาตุ ที่เป็นไปในภายใน เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ !

ส่วนใดเป็นของแข็ง เป็นของหยาบ อันวิญญาณธาตุอาศัยแล้ว ซึ่งมีอยู่ในตนเฉพาะตน กล่าวคือ ผมทั้งหลาย ขนทั้งหลาย เล็บทั้งหลาย ฟันทั้งหลาย หนังเนื้อเอ็นทั้งหลาย กระดูกทั้งหลาย เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ลำไส้ ลำไส้สุด อาหารในกระเพาะ อุจจาระ ; หรือแม้ส่วนอื่นอีกไร ๆ (ซึ่งมีลักษณะอย่างเดียวกัน). ภิกษุ ! นี้ เรียกว่า ปฐวีธาตุ ที่เป็นไปในภายใน. ภิกษุ ! ปฐวีธาตุ ที่เป็นไปในภายใน ก็ตาม ที่เป็นภายนอก ก็ตาม ; นี้แหละ เรียกว่า ปฐวีธาตุ.

- อุปริ. ม. ๑๔/๔๓๗/๖๘๔.

ภิกษุ ท. ! **อาโปธาตุ** เป็นอย่างไรเล่า ? อาโปธาตุที่เป็นไปในภายในก็มี, ที่เป็นภายนอก ก็มี.

ภิกษุ ท. ! อาโปธาตุ ที่เป็นไปในภายใน เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ! ส่วนใดเอิบอาบ เปียกชุ่ม อันวิญญาณธาตุอาศัยแล้ว ซึ่งมีอยู่ในตน เฉพาะตน กล่าวคือ น้ำดี เสลด หนอง โลหิต เหงื่อ มัน น้ำตา น้ำเหลือง น้ำลาย น้ำเมือก น้ำลื่นหล่อข้อ น้ำมูตร ; หรือแม้ส่วนอื่นอีกไร ๆ (ซึ่งมีลักษณะอย่างเดียวกัน). ภิกษุ ! นี้เรียกว่า อาโปธาตุ ที่เป็นไป ในภายใน. ภิกษุ ! อาโปธาตุ ที่เป็นไปในภายใน ก็ตาม ที่เป็นภายนอก ก็ตาม ; นี้แหละ เรียกว่า อาโปธาตุ.

- อุปริ. ม. ๑๔/๔๓๘/๖๘๕.

ภิกษุ ! **เตโชธาตุ** เป็นอย่างไรเล่า ? เตโชธาตุ ที่เป็นไปในภายใน ก็มี, ที่เป็นภายนอก ก็มี.

ภิกษุ ! เตโชธาตุ ที่เป็นไปในภายใน เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ! ส่วนใดเป็นของเผา เป็นของไหม้ อันวิญญาณธาตุอาศัยแล้ว ซึ่งมีอยู่ในตนเฉพาะตน กล่าวคือธาตุไฟที่ยังกายให้อบอุ่นอย่างหนึ่ง, ธาตุไฟที่ยังกายให้ชรา-ทรุดโทรมอย่างหนึ่ง, ธาตุไฟที่ยังกายให้กระวนกระวายอย่างหนึ่ง, ธาตุไฟที่ทำอาหาร ซึ่งกินแล้ว ดื่มแล้ว เคี้ยวแล้ว ลิ้มแล้ว ให้แปรไปด้วยดีอย่างหนึ่ง ; หรือแม้ส่วนอื่นอีกไร ๆ (ซึ่งมีลักษณะอย่างเดียวกัน). ภิกษุ ! นี้เรียกว่า เตโชธาตุ ที่เป็นไปในภายใน. ภิกษุ ! เตโชธาตุ ที่เป็นไปในภายใน ก็ตาม ที่เป็นภายนอก ก็ตาม ; นี้แหละ เรียกว่า เตโชธาตุ.

- อุปริ. ม. ๑๔/๔๓๘/๖๘๖.

ภิกษุ ! **วาโยธาตุ** เป็นอย่างไรเล่า ? วาโยธาตุ ที่เป็นไปในภายใน ก็มี, ที่เป็นภายนอก ก็มี.

ภิกษุ ! วาโยธาตุ ที่เป็นไปในภายใน เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ! ส่วนใดเป็นลม ไหวตัวได้ อันวิญญาณธาตุอาศัยแล้ว ซึ่งมีอยู่ในตน เฉพาะตน กล่าวคือ ลมพัดขึ้นเบื้องสูงอย่างหนึ่ง, ลมพัดลงเบื้องต่ำอย่างหนึ่ง, ลมนอนอยู่ในท้องอย่างหนึ่ง, ลมนอนอยู่ในลำไส้อย่างหนึ่ง, ลมแล่นไปทั่วทั้ง-ตัวอย่างหนึ่ง, และลมหายใจเข้าออกอย่างหนึ่ง ; หรือแม้ส่วนอื่นอีกไร ๆ (ซึ่งมีลักษณะอย่างเดียวกัน). ภิกษุ ! นี้ เรียกว่า วาโยธาตุ ที่เป็นไปในภายใน. ภิกษุ ! วาโยธาตุ ที่เป็นไปในภายใน ก็ตาม ที่เป็นภายนอก ก็ตาม ; นี้แหละ เรียกว่า วาโยธาตุ.

- อุปริ. ม. ๑๔/๔๓๙/๖๘๗.

การเกิดขึ้นของธาตุสี่เท่ากับการเกิดขึ้นของทุกข์

ภิกษุ ท. ! การเกิดขึ้น การตั้งอยู่ การเกิดโดยยิ่ง และความปรากฏของปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ใด ๆ นั่นเท่ากับ เป็นการเกิดขึ้นของทุกข์, เป็นการตั้งอยู่ของสิ่งซึ่งมีปกติเสียดแทงทั้งหลาย, และเป็นความปรากฏของชราและมรณะ.

- นิทาน. สํ. ๑๖/๒๐๘/๔๑๔.

ความเพลินในธาตุสี่เท่ากับความเพลินในทุกข์

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด ย่อมเพลินโดยยิ่ง ซึ่ง ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ, ผู้นั้น ย่อมเพลินโดยยิ่ง ซึ่งสิ่งเป็นทุกข์. เราย่อมกล่าวว่า "ผู้ใด ย่อมเพลินโดยยิ่ง ซึ่งสิ่งเป็นทุกข์, ผู้นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้ จากทุกข์" ดังนี้แล.

- นิทาน. สํ. ๑๖/๒๐๘/๔๑๒.

รสอร่อย - โทษ - อุบายเครื่องพ้นไปของธาตุสี่

ภิกษุ ท. ! ครั้งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นโพธิสัตว์อยู่, ความสงสัยได้เกิดขึ้นแก่เราว่า "อะไรหนอ เป็นรสอร่อยของปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ? อะไร เป็นโทษของปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ? อะไร เป็นอุบายเครื่องออกไปพ้นได้จากปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ?"

ภิกษุ ท. ! ความรู้ข้อนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า "สุข โสมนัส ใดๆ ที่อาศัย ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ แล้วเกิดขึ้น, สุข และโสมนัส นี้แล เป็น **รสอร่อย** ของปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ; ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์มี ความแปรปรวนเป็นธรรมดา ด้วยอาการใด, อาการนี้แล เป็น **โทษ** ของปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ; การนำออกเสียได้ซึ่งความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ การละความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ ในปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ เสียได้ ด้วยอุบายใด, อุบายนี้แล เป็น **อุบายเครื่องออกไปพ้นได้** จากปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ," ดังนี้แล.

- นิทาน. สํ. ๑๖/๒๐๓/๔๐๔.

ความลับของธาตุสี่

ภิกษุ ท. ! ถ้าหาก **รสอร่อย** ในปฐวีธาตุก็ดี อาโปธาตุก็ดี เตโชธาตุก็ดี และวาโยธาตุ ก็ดี นี้ จักไม่ได้มีอยู่แล้วไซร้, สัตว์ทั้งหลาย ก็จะไม่กำหนัดยินดีนัก ในปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุนี้. ภิกษุ ท. ! แต่เพราะเหตุที่ รสอร่อย ในปฐวีธาตุก็ดี อาโปธาตุก็ดี เตโชธาตุก็ดี และวาโยธาตุก็ดี มีอยู่แล สัตว์ทั้งหลาย จึงกำหนัดยินดีนัก ในปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ.

ภิกษุ ท. ! ถ้าหาก **โทษ** ในปฐวีธาตุก็ดี อาโปธาตุก็ดี เตโชธาตุก็ดีและวาโยธาตุก็ดี นี้ จักไม่ได้มีอยู่แล้วไซร้, สัตว์ทั้งหลาย ก็จะไม่เบื่อหน่ายใน

ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุนี้. ภิกษุ ท. ! แต่เพราะเหตุที่โทษในปฐวีธาตุก็ดี อาโปธาตุก็ดี เตโชธาตุก็ดี และวาโยธาตุก็ดี มีอยู่แล สัตว์ทั้งหลาย จึงเบื่อหน่าย ในปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ.

ภิกษุ ท. ! ถ้าหาก **อุบายเครื่องออกไปพ้นได้** จากปฐวีธาตุก็ดี อาโปธาตุก็ดี เตโชธาตุก็ดี และวาโยธาตุก็ดี นี้ จักไม่ได้มีอยู่แล้วไซร้, สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่ออกไปพ้นได้จากปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุนี้. ภิกษุ ท. ! แต่เพราะเหตุที่ อุบายเครื่องออกไปพ้นได้จากปฐวีธาตุก็ดี อาโปธาตุก็ดี เตโชธาตุก็ดี และวาโยธาตุก็ดี มีอยู่แล สัตว์ทั้งหลาย จึงออกไปพ้นได้จากปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ.

- นิทาน. สํ. ๑๖/๒๐๕/๔๐๘.

ธาตุสี่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

ราหุล ! เธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ? ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุวาโยธาตุ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

"ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า !"

ก็สิ่งใด ไม่เที่ยง, สิ่งนั้น เป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า ?

"เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า !"

---

๑. ตรัสถึงอากาสธาตุ และวิญญาณธาตุ ในที่นี้ด้วย.

ก็สิ่งใด ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรแลหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า “นั่น เป็นของเรา (เอตํ มม), นั่นเป็นเรา (เอโสหมสฺมิ) นั่นเป็นตัวตนของเรา (เอโส เม อตฺตา).”

“ข้อนั้น ไม่ควรเห็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า !”

- นิทาน.สํ. ๑๖/๒๙๑/๖๑๖.

ยังยินดีในธาตุสี่อยู่ เพราะไม่รู้จักธาตุสี่

ภิกษุ ท. ! ในโลกนี้ บุถุชน เป็นผู้ไม่ได้ยินได้ฟัง ไม่ได้เห็นเหล่าพระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ถูกแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า, ไม่ได้เห็นเหล่าสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ถูกแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ ย่อมหมายรู้ดิน น้ำ ไฟ ลม โดยความเป็นดิน น้ำ ไฟ ลม, ครั้นหมายรู้ดิน น้ำ ไฟ ลม โดยความเป็น ดิน น้ำ ไฟ ลม แล้ว ย่อมทำความหมายมั่น ซึ่ง ดิน น้ำ ไฟ ลม, ย่อมทำความหมายมั่นใน ดิน น้ำ ไฟ ลม, ย่อมทำความหมายมั่น โดยเป็นดิน น้ำ ไฟ ลม, ย่อมทำความหมายมั่นว่า “ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นของเรา” ดังนี้, และย่อมเพลินโดยยิ่ง ซึ่งดิน น้ำ ไฟ ลม. ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? เราย่อมกล่าวว่า เพราะเหตุว่าดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นสิ่งที่บุถุชนนั้น ยังไม่ได้กำหนดรู้โดยทั่วถึงแล้ว.

- มู. ม. ๑๒/๑/๒.

ความหมายของคำว่า "รูป"

ภิกษุ ท. ! คนทั่วไป กล่าวกันว่า "รูป" เพราะอาศัยความหมายอะไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! **เพราะกิริยาที่แตกสลายได้ มีอยู่ ในสิ่งนั้น** (เช่นนี้แล) **ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่า รูป.** สิ่งนั้น แตกสลายได้ เพราะอะไร ? สิ่งนั้น แตกสลายได้เพราะความเย็นบ้าง, แตกสลายได้ เพราะความร้อนบ้าง, แตกสลายได้ เพราะความหิวบ้าง, แตกสลายได้ เพราะความกระหายบ้าง, แตกสลายได้ เพราะถูกต้องกับเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานบ้าง, (ดังนี้เป็นต้น). ภิกษุ ท. ! เพราะกิริยาที่แตกสลายได้ มีอยู่ ในสิ่งนั้น (เช่นนี้แล) ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่ารูป.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๐๕/๑๕๙.

อุปมาแห่งรูป

ภิกษุ ท. ! แม่น้ำคงคานี้ ไหลพาเอา**ฟองน้ำ**ก้อนใหญ่ก้อนหนึ่งมา, บุรุษผู้จักษุ (ตามปกติ) เห็นฟองน้ำก้อนใหญ่ก้อนนั้น ก็พึงเพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคาย. เมื่อบุรุษผู้นั้นเห็นอยู่ เพ่งพินิจพิจารณา โดยแยบคายอยู่, **ก้อนฟองน้ำนั้น ย่อมปรากฏเป็นของว่างของเปล่า และปรากฏเป็นของหาแก่นสารมิได้ไป.** ภิกษุ ท. ! ก็แก่นสารในก้อนฟองน้ำนั้น จะพึงมีได้อย่างไร, อุปมานี้ฉันใด ;

ภิกษุ ท. ! อุปไมยก็ฉันนั้น คือ รูปชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม, ภิกษุเห็นรูปนั้น

ย่อมเพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคาย. เมื่อภิกษุนั้นเห็นอยู่ เพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคายอยู่, **รูปนั้น ย่อมปรากฏเป็นของว่างของเปล่า และปรากฏเป็นของหาแก่นสารมิได้ไป.** ภิกษุ ท. ! ก็แก่นสารในรูปนั้น จะพึงมีได้อย่างไร.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๗๑/๒๔๒.

อัสสาทะของรูป

ภิกษุ ท. ! **อัสสาทะ (รสอร่อย) ของรูป** เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนนางสาวน้อยแห่งกษัตริย์ก็ดี นางสาวน้อยแห่งพราหมณ์ก็ดี และนางสาวน้อยแห่งคฤหบดีก็ดี ที่มีวัยอันบุคคลพึงแสดงว่าอายุสิบห้าหรือสิบหก ไม่สูงนัก ไม่ต่ำนัก ไม่ผอมนัก ไม่อ้วนพีนัก ไม่ดำนัก ไม่ขาวนัก. ภิกษุ ท.! เหล่านางสาวน้อยนั้น ๆ จักมีสีสรรแห่งวรรณะอันงดงาม ในสมัยนั้น เป็นอย่างยิ่ง มิใช่หรือ ?

“ข้อนั้น เป็นเช่นนั้นแล พระเจ้าข้า !”

ภิกษุ ท. ! สุข โสมนัส ใด ๆ ที่อาศัยสีสรรแห่งวรรณะอันงดงามแล้วบังเกิดขึ้น, สุข โสมนัสนี้แล เป็นอัสสาทะของรูป.

- มู. ม. ๑๒/๑๗๓/๒๐๑.

อาทีนพของรูป

ภิกษุ ท. ! **อาทีนพ (โทษ) ของรูป** เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! บุคคล จะได้เห็นน้องหญิง ในกรณีนี้นั่นแหละ โดยกาล

ต่อมา มีอายุได้ ๘๐ ปีก็ตาม ๙๐ ปีก็ตาม ๑๐๐ ปีก็ตาม **ชราทรุดโทรมแล้ว** มีหลังงอดุจไม้โคปาณสิแห่งหลังคา มีกายคดไปคดมา มีไม้เท้ายันไปในเบื้องหน้า เดินตัวสั่นเทิ้ม กระสับกระส่าย ผ่านวัยอันแข็งแกร่งไปแล้ว มีฟันหักแล้ว มีผมหงอกแล้ว มีผมตัดสั้นอย่างลวก ๆ มีผิวหนังหย่อนยาน และมีตัวเต็มไปด้วยจุด. ภิกษุ ท.! พวกเธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ? สีสรรแห่งวรรณะอันงดงามที่มีแต่เดิม ใด ๆ สีสรรแห่งวรรณะอันงดงามนั้น ย่อมอันตรธานหายไป, โทษ ย่อมบังเกิดปรากฏ มิใช่หรือ ?

"ข้อนั้น เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า !"

ภิกษุ ท.! นี้แล เป็นอาทีนพของรูป.

ภิกษุ ท.! โทษอย่างอื่นยังมีอีก : บุคคล จะได้เห็นน้องหญิงนั้นแหละ **อาพาธลง** ได้รับทุกข์ทรมาน เป็นไข้หนัก นอนกลิ้งเกลือกอยู่ในมูตรและคูถของตนเอง อันบุคคลต้องช่วยพะยุพยุงให้ลุกและให้นอน.

ภิกษุ ท.! พวกเธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ? สีสรรแห่งวรรณะอันงดงามที่มีแต่เดิมใด ๆ สีสรรแห่งวรรณะอันงดงามนั้น ย่อมอันตรธานหายไป, โทษ ย่อมบังเกิดปรากฏ มิใช่หรือ ?

"ข้อนั้น เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า !"

ภิกษุ ท.! แม้นี้แล เป็นอาทีนพของรูป.

ภิกษุ ท.! โทษอย่างอื่นยังมีอีก : บุคคล จะได้เห็นน้องหญิงนั้นแหละ อันเขาทิ้งแล้ว ในป่าช้าเป็นที่ทิ้งศพ **ตายแล้ววันหนึ่ง**ก็ตาม ตายแล้ว

สองวันก็ตาม ตายแล้วสามวันก็ตาม หรือกำลังขึ้นพอง มีสีเขียว มีหนองไหล. ภิกษุ ท. ! พวกเธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ? สีสรรแห่งวรรณะอันงดงามที่มีแต่เดิม ใด ๆ สีสรรวรรณะอันงดงามนั้น ย่อมอันตรธานหายไป, โทษย่อมบังเกิดปรากฏ มิใช่หรือ ?

"ข้อนั้น เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า !"

ภิกษุ ท. ! แม้นี้แล เป็นอาทีนพของรูป.

ภิกษุ ท. ! โทษอย่างอื่นยังมีอีก : บุคคล จะได้เห็นน้องหญิงนั้น-แหละ อันเขาทิ้งแล้ว ในป่าช้าเป็นที่ทิ้งศพ **อันฝูงกาจิกกินอยู่** ก็ตาม อันฝูงแร้งจักกินอยู่ก็ตาม อันฝูงนกตะกรุมจิกกินอยู่ก็ตาม อันฝูงสุนัขกัดกินอยู่ก็ตาม อันฝูงสุนัขจิ้งจอกกัดกินอยู่ก็ตาม และอันหมู่หนอนต่างชนิดบ่อนกินอยู่ก็ตาม. ภิกษุ ท. ! พวกเธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ? สีสรรแห่งวรรณะอันงดงามที่มีแต่เดิม ใด ๆ สีสรรวรรณะอันงดงามนั้น ย่อมอันตรธานหายไป, โทษย่อมบังเกิดปรากฏ มิใช่หรือ ?

"ข้อนั้น เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า !"

ภิกษุ ท. ! แม้นี้แล เป็นอาทีนพของรูป.

ภิกษุ ท. ! โทษอย่างอื่นยังมีอีก : บุคคล จะได้เห็นน้องหญิงนั้น-แหละ อันเขาทิ้งแล้ว ในป่าช้าเป็นที่ศพ **เป็นร่างกระดูก** ยังมีเนื้อและเลือด และยังมีเอ็นเป็นเครื่องรึงรัดอยู่ก็ตาม เป็นร่างกระดูก ที่ปราศจากเนื้อ แต่ยังมีเลือดเปื้อนอยู่ และยังมีเอ็นเป็นเครื่องรึงรัดไว้ก็ตาม เป็นร่างกระดูก ที่ปราศจาก

เนื้อและเลือด แต่ยังมีเอ็นเป็นเครื่องรึงรัดไว้ก็ตาม เป็นท่อนกระดูก ที่ปราศจากเอ็นเป็นเครื่องรึงรัด กระจัดกระจายไปคนละทิศละทาง กระดูกมือไปทางหนึ่ง กระดูกเท้าไปทางหนึ่ง กระดูกแข้งไปทางหนึ่ง กระดูกขาไปทางหนึ่ง กระดูกสะเอวไปทางหนึ่ง กระดูกข้อสันหลังไปทางหนึ่ง กระดูกสีข้างไปทางหนึ่ง กระดูกหน้าอกไปทางหนึ่ง กระดูกแขนไปทางหนึ่ง กระดูกไหล่ไปทางหนึ่ง กระดูกคอไปทางหนึ่ง กระดูกคางไปทางหนึ่ง ฟันไปทางหนึ่ง กระโหลกศีรษะไปทางหนึ่ง. ภิกษุ ท. ! พวกเธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ? สีสันแห่งวรรณะอันงดงามที่มีแต่เดิม ใด ๆ สีสรรแห่งวรรณะอันงดงามนั้น ย่อมอันตรธานหายไป, โทษ ย่อมบังเกิดปรากฏ มิใช่หรือ ?

"ข้อนั้น เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า !"

ภิกษุ ท. ! แม้นี้แล เป็นอาทีนพของรูป.

ภิกษุ ท. ! โทษอย่างอื่นยังมีอีก : บุคคล จะได้เห็นน้องหญิงนั้น-แหละ อันเขาทิ้งแล้ว ในป่าช้าเป็นที่ทิ้งศพ **เป็นชิ้นกระดูก** มีสีขาวดั่งสีสังข์ก็ตาม เป็นชิ้นกระดูกกองเรี่ยรายอยู่นานเกินกว่าปีหนึ่งไปแล้วก็ตาม เป็นกระดูกเปื่อยผงละเอียดไปแล้วก็ตาม. ภิกษุ ท. ! พวกเธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร : สีสันแห่งวรรณะอันงดงามที่มีแต่เดิม ใด ๆ สีสรรแห่งวรรณะอันงดงามนั้น ย่อมอันตรธานหายไป, โทษ ย่อมบังเกิดปรากฏ มิใช่หรือ ?

"ข้อนั้น เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า !"

ภิกษุ ท. ! แม้นี้แล ก็เป็นอาทีนพของรูป.

- มู. ม. ๑๒/๑๗๓/๒๐๒.

นิสสรณะของรูป

ภิกษุ ท. ! **นิสสรณะ (อุบายเครื่องออกไปพ้นได้) ของรูป** เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! การนำออกเสียได้ ซึ่งความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในรูป การละเสียได้ ซึ่งความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในรูป ด้วยอุบายใด, อุบายนี้แล เป็นอุบายเครื่องออกพ้นไปได้ของรูป แล.

- มู. ม. ๑๒/๑๗๕/๒๐๓, และ ขนฺธ. สํ. ๑๗/๗๗/๑๑๙.

ข้อควรกำหนดเกี่ยวกับ รูป

ภิกษุ ท. ! สุข โสมนัส ใด ๆ ที่อาศัยรูป แล้วเกิดขึ้น. สุข โสมนัสนี้แล เป็น **รสอร่อย (อัสสาทะ)** ของรูป ; รูป ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ด้วยอาการใด ๆ, อาการนี้แล เป็น **โทษ (อาทีนพ)** ของรูป ; การนำออกเสียได้ ซึ่งความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ ในรูปการละเสียได้ ซึ่งความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ ในรูป ด้วยอุบายใด ๆ อุบายนี้แล เป็น **เครื่องออกพ้นไปได้ (นิสสรณะ)** จาก รูป.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๓๔, ๗๗/๕๙,๑๑๙.

รูปขันธ์โดยนัยแห่งอริยสัจสี่

ภิกษุ ท. ! รูป เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! มหาภูตสี่อย่างและรูปที่อาศัยมหาภูตสี่อย่างเหล่านั้นด้วย : ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่า รูป ; **ความเกิดขึ้น**

แห่งรูป มีได้ เพราะความเกิดขึ้นแห่งอาหาร; **ความดับไม่เหลือแห่งรูป มีได้ เพราะความดับไม่เหลือแห่งอาหาร**; อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้นั่นเอง เป็น **ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งรูป**, ได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ; การพูดจาชอบ การทำการงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ; ความพากเพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๗๒/๑๑๓.

๒. วิภาคแห่งเวทนาขันธ์

เวทนาหก

ภิกษุ ท.! เวทนา เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! หมู่แห่งเวทนาหกเหล่านี้ คือ เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางตา, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางหู, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางจมูก, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางลิ้น, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางกาย, และ เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางใจ. ภิกษุ ท.! นี้เรียกว่า **เวทนา.**

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๗๓/๑๑๔.

ความหมายของคำว่า “เวทนา”

ภิกษุ ท.! คนทั่วไป กล่าวกันว่า “เวทนา” เพราะอาศัยความหมายอะไรเล่า? ภิกษุ ท.! **เพราะกิริยาที่รู้สึก** (ต่อผลอันเกิดจากผัสสะ) **ได้ มีอยู่ในสิ่งนั้น** (เช่นนี้แล) **ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่า เวทนา.** สิ่งนั้น ย่อมรู้สึกได้ ซึ่งอะไร? สิ่งนั้น ย่อมรู้สึกได้ ซึ่งความรู้สึกอันเป็นสุขบ้าง, ย่อมรู้สึกได้ ซึ่งความ

รู้สึกอันเป็นทุกข์บ้าง, และย่อมรู้สึกได้ ซึ่งความรู้สึกอันไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง (ดังนี้เป็นต้น). ภิกษุ ท. ! เพราะกิริยาที่รู้สึก (ต่อผลอันเกิดจากผัสสะ) ได้มีอยู่ ในสิ่งนั้น (เช่นนี้แล) ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่า เวทนา.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๐๕/๑๕๙.

อุปมาแห่งเวทนา

ภิกษุ ท. ! เมื่อฝนเมล็ดหยาบ ตกในสรทสมัย (ท้ายฤดูฝน), **ต่อมน้ำ** ย่อมเกิดขึ้นและแตกกระจายอยู่บนผิวน้ำ. บุรุษผู้มีจักษุ (ตามปกติ) เห็นต่อมน้ำนั้น ก็เพ่งพินิจพิจารณา โดยแยบคาย. เมื่อบุรุษนั้นเห็นอยู่ เพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคายอยู่, **ต่อมน้ำนั้น ย่อมปรากฏเป็นของว่างของเปล่าและปรากฏเป็นของหาแก่นสารมิได้ไป.** ภิกษุ ท. ! ก็แก่นสารในต่อมน้ำนั้นจะพึงมีได้อย่างไร, อุปมานี้ฉันใด ;

ภิกษุ ท. ! อุปไมยก็ฉันนั้น คือ เวทนา ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม ; ภิกษุรู้สึกในเวทนานั้น ย่อมเพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคาย. เมื่อภิกษุนั้นรู้สึกอยู่ เพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคายอยู่, **เวทนานั้น ย่อมปรากฏเป็นของว่างของเปล่า และปรากฏเป็นของหาแก่นสารมิได้ไป.** ภิกษุ ท. ! ก็แก่นสารในเวทนานั้นจะพึงมีได้อย่างไร.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๗๑/๒๔๓.

ความหมายอันแท้จริงของ “บาดาล”

ภิกษุ ท.! บุถุชนผู้ไม่มีการสดับ พูดกันว่าบาดาลมีอยู่ใต้มหาสมุทร. ภิกษุ ท.! บุถุชนผู้ไม่มีการสดับ กล่าวสิ่งนั้น ซึ่งไม่มีอยู่ไม่เป็นอยู่ ว่าบาดาลมีอยู่ใต้มหาสมุทร. ภิกษุ ท.! คำว่า “**บาดาล**” **นั้น เป็นคำแทนชื่อ ของทุกขเวทนาอันมีอยู่ในสรีระนี้.** ภิกษุ ท.! **บุถุชน** ผู้ไม่มีการสดับ **ถูกต้องทุกขเวทนา**ในสรีระนี้อยู่ **ย่อมเศร้าโศก** ย่อมลำบากใจ ร่ำไรรำพัน เป็นผู้ทุบอกร่ำไห้ ย่อมถึงความมีสติฟั่นเฟือน. ภิกษุ ท.! เรากล่าวว่า บุถุชนผู้ไม่มีการสดับนี้ จมลงแล้วในบาดาล ไม่มีที่ยืนเหยียบถึง.

ภิกษุ ท.! ส่วน **อริยสาวก** ผู้มีการสดับ เมื่อ**ถูกต้องทุกขเวทนา**ที่เป็นไปในสรีระ ย่อม**ไม่เศร้าโศก** ย่อมไม่ลำบากใจ ไม่ร่ำไรรำพัน ไม่เป็นผู้ทุบอกร่ำไห้ ย่อมไม่ถึงความเป็นผู้มีสติฟั่นเฟือน. ภิกษุ ท.! เรากล่าวว่า อริยสาวกผู้มีการสดับนี้ ไม่จมลงแล้วในบาดาล มีที่ยืนเหยียบถึง.

- สฬา. สํ. ๑๘/๒๕๕/๓๖๕.

ธรรมลักษณะ ๗ ประการแห่งเวทนา

(รู้จักเวทนา, เหตุเกิดเวทนา, ความดับเวทนา, วิธีดับเวทนา, อัสสาทะของเวทนา, อาทีนวะของเวทนา, นิสสรณะของเวทนา)

(๑). ภิกษุ ท.! เวทนา ๓ อย่างเหล่านี้มีอยู่ คือ **สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา :** นี้เราเรียกว่า เวทนา.

(๒). เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ จึงมี **ความเกิดขึ้น** แห่งเวทนา (: นี้คือสมุทัยแห่งเวทนา)

ปฏิปทาให้ถึงตัณหาย่อมมี เพราะการเกิดขึ้นแห่งเวทนา (ตณฺหาเวทนาสมุทยคามินี ปฏิปทา)

(๓). เพราะความดับแห่งผัสสะ จึงมี**ความดับ** แห่งเวทนา (: นี้คือนิโรธแห่งเวทนา).

(๔). อริยอัฏฐังคิกมรรคนี้ เป็น**ปฏิปทาให้ถึงความดับ**แห่งเวทนา ; คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมา-วายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ (: นี้คือนิโรธคามินีปฏิปทาแห่งเวทนา).

(๕). สุขโสมนัสอันใด อาศัยเวทนาเกิดขึ้น : นี้คือ**อัสสาทะ** (รสอร่อย) แห่งเวทนา.

(๖). ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา แห่งเวทนา : นี้คือ **อาทีนวะ** (โทษ) จากเวทนา.

(๗). การนำออกเสียได้ซึ่งฉันทราคะ การละเสียได้ซึ่งฉันทราคะ ในเวทนา : นี้คือ **นิสสรณะ** (อุบายเครื่องออก) จากเวทนา

- สฬา. สํ. ๑๘/๒๘๕/๔๓๘.

หลักที่ควรรู้เกี่ยวกับ เวทนา

ภิกษุ ท. ! ข้อที่เรากล่าวว่า "พึงรู้จักเวทนา, พึงรู้จักเหตุเป็นแดนเกิดของเวทนา, พึงรู้จักความเป็นต่างกันของเวทนา, พึงรู้จักผลของเวทนา,

พึงรู้จักความดับไม่เหลือของเวทนา, และพึงรู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของเวทนา” ดังนี้นั้น, เรากล่าวหมายถึงอะไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ข้อนั้น เรากล่าวหมายถึง **เวทนาสาม** เหล่านี้ ; คือสุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา.

ภิกษุ ท. ! **เหตุเป็นแดนเกิดของเวทนา** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ผัสสะ (การประจวบกันแห่งอายตนะภายใน และภายนอก และวิญญาณ) เป็นเหตุเป็นแดนเกิดของเวทนา.

ภิกษุ ท. ! **ความเป็นต่างกันของเวทนา** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! สุขเวทนา ที่เจือด้วยอามิส (กามคุณ ๕) ก็มี สุขเวทนา ที่ไม่เจือด้วยอามิส (ไม่มีกามคุณ ๕) ก็มี ; ทุกขเวทนา ที่เจือด้วยอามิสก็มี ทุกขเวทนา ที่ไม่เจือด้วยอามิสก็มี ; อทุกขมสุขเวทนา ที่เจือด้วยอามิสก็มี อทุกขมสุขเวทนา ที่ไม่เจือด้วยอามิสก็มี. ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่า ความเป็นต่างกันของเวทนา.

ภิกษุ ท. ! **ผลของเวทนา** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! เมื่อเสวยเวทนาใดอยู่ ยังอัตภาพซึ่งเกิดแต่เวทนานั้น ๆ ให้เกิดขึ้น เป็นฝ่ายบุญก็ตาม เป็นฝ่ายมิใช่บุญก็ตาม. ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่า ผลของเวทนา.

ภิกษุ ท. ! **ความดับไม่เหลือของเวทนา** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ความดับไม่เหลือของเวทนา มีได้ เพราะความดับไม่เหลือของผัสสะ.

ภิกษุ ท. ! อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้นั่นเอง เป็น**ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของเวทนา**, ได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ ; การพูดจาชอบ การทำการงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ; ความพากเพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ. ....

ภิกษุ ท. ! คำใด ที่เรากล่าวว่า "พึงรู้จักเวทนา, พึงรู้จักเหตุเป็นแดนเกิดของเวทนา, พึงรู้จักความเป็นต่างกันของเวทนา, พึงรู้จักผลของเวทนา, พึงรู้จักความดับไม่เหลือของเวทนา, และพึงรู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของเวทนา" ดังนี้นั้น, เรากล่าวหมายถึงความข้อนี้แล.

- ฉกฺก. อํ. ๒๒/๔๖๐/๓๓๔.

ประมวลเรื่องน่ารู้พิเศษ เกี่ยวกับเวทนา

พุทธสาวก เป็นผู้มีจิตตั้งมั่น มีสติ มีสัมปชัญญะ ย่อมรู้ชัดซึ่งเวทนา ซึ่งแดนเกิดแห่งเวทนา ซึ่งธรรมเป็นที่ดับแห่งเวทนา ซึ่งหนทางให้ถึงความสิ้นไป (แห่งฉันทราคะในเวทนา), ภิกษุ เพราะสิ้น(ฉันทราคะ) แห่งเวทนาทั้งหลาย เป็นผู้หายหิว ดับเย็นสนิท.

เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง มีอยู่ เป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม เป็นอทุกขมสุขก็ตาม เป็นภายในก็ตาม ภายนอกก็ตาม บุคคลรู้ว่าสิ่งเหล่านี้เป็นทุกข์ มีความหลอกลวงเป็นธรรมดา มีการแตกสลายเป็นธรรมดา เสวยแล้ว เสวยแล้ว เห็นอยู่ว่าเป็นสิ่งที่มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา : ดังนี้ ย่อมปราศจากความกำหนัดในเวทนานั้น ๆ.

เมื่อบุคคลเสวยสุขเวทนาอยู่ ไม่รู้จักชัดซึ่งเวทนานั้น ราคานุสัยย่อมมีแก่เขาผู้มองไม่เห็นทางออกจากอำนาจของเวทนานั้น. เมื่อบุคคลเสวยทุกขเวทนาอยู่ ไม่รู้จักชัดซึ่งเวทนานั้น ปฏิฆานุสัยย่อมมีแก่เขาผู้มองไม่เห็นทางออกจากอำนาจของเวทนานั้น. บุคคลเพลิดเพลินแม้ในอทุกขมสุขอันพระภูริปัญญาพุทธเจ้าทรงแสดงว่าเป็นธรรมอันรำงับก็หาพ้นจากทุกข์ไปได้ไม่.

เมื่อใดภิกษุมีความเพียรเผากิเลส ไม่ทอดทิ้งสัมปชัญญะ ก็เป็นบัณฑิตรอบรู้เวทนาทั้งปวง ภิกษุนั้น เพราะรอบรู้ซึ่งเวทนา จึงเป็นผู้ไม่มีอาสวะในทิฏฐิธรรม เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรมจนกระทั่งกายแตก จบเวทไม่เข้าถึงซึ่งการนับว่าเป็นอะไร.

บุคคลใด ถูกทุกขเวทนาอันเกิดขึ้นแล้วในสรีระปานว่าจะนำเสียซึ่งชีวิต อดกลั้นไม่ได้ ย่อมหวั่นไหว ย่อมคร่ำครวญร่ำไห้ ทุพพลภาพหมดกำลัง ; บุคคลนั้น จมลงแล้วในบาดาล (แห่งเวทนา) ซึ่งไม่มีที่ยืนเหยียบถึง.

ส่วนบุคคลใด ถูกทุกขเวทนาอันเกิดขึ้นแล้วในสรีระปานว่าจะนำเสียซึ่งชีวิต ย่อมอดกลั้นได้ ไม่หวั่นไหว ; บุคคลนั้น ไม่จมลงแล้วในบาดาล เพราะมีที่ยืนเหยียบถึง.

ผู้ใด เห็นสุขโดยความเป็นทุกข์ เห็นทุกข์โดยความเป็นลูกศร เห็นอทุกขมสุขอันกำลังมีอยู่ โดยความเป็นของไม่เที่ยง ; ผู้นั้นเป็นภิกษุ ผู้รู้เห็นโดยชอบ ย่อมรอบรู้ซึ่งเวทนา เพราะรอบรู้เวทนา จึง

เป็นผู้ไม่มีอาสวะในทิฎฐิธรรม เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรมจนกระทั่งกายแตก จบเวท ไม่เข้าถึงซึ่งการนับว่าเป็นอะไร,

- สฬา. สํ. ๑๘/๒๕๔-๒๕๗/๓๖๐, ๓๖๒, ๓๖๔, ๓๖๖, ๓๖๘.

วิภาคแห่งเวทนา

ภิกษุ ท. ! **เราจักแสดงธรรมปริยายซึ่งมีปริยายร้อยแปด** แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอ จงฟังธรรมปริยายข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! **ธรรมปริยาย ซึ่งมีปริยายร้อยแปดนั้น เป็นอย่างไรเล่า**? ภิกษุ ท. ! เวทนา แม้สองอย่าง เราได้กล่าวแล้วโดยปริยาย, เวทนา แม้สามอย่าง เราก็ได้กล่าวแล้วโดยปริยาย, เวทนา แม้ห้าอย่าง เราก็ได้กล่าวแล้วโดยปริยาย, เวทนา แม้หกอย่าง เราก็ได้กล่าวแล้วโดยปริยาย, เวทนาแม้สิบแปดอย่าง เราก็ได้กล่าวแล้วโดยปริยาย, เวทนา แม้สามสิบหกอย่างเราก็ได้กล่าวแล้วโดยปริยาย, และเวทนา แม้ร้อยแปดอย่าง เราก็ได้กล่าวแล้วโดยปริยาย.

ภิกษุ ท. ! **เวทนา สองอย่าง** นั้นเป็นอย่างไรเล่า? เวทนา สองอย่างนั้น คือ เวทนาที่เป็นไปทางกาย และเวทนาที่เป็นไปทางใจ. ภิกษุ ท. ! เหล่านี้ เรียกว่า เวทนาสองอย่าง

ภิกษุ ท. ! **เวทนา สามอย่าง** นั้นเป็นอย่างไรเล่า? เวทนา สามอย่างนั้น คือ สุขเวทนา (ความรู้สึกอันเป็นสุข) ทุกขเวทนา (ความรู้สึกอันเป็นทุกข์)

และอทุกขมสุขเวทนา (ความรู้สึกก็ยังไม่อาจกล่าวได้ว่าเป็นทุกข์หรือสุข). ภิกษุ ท.! เหล่านี้ เรียกว่า เวทนาสามอย่าง.

ภิกษุ ท.! **เวทนา ห้าอย่าง** นั้น เป็นอย่างไรเล่า? เวทนา ห้าอย่างนั้นคือ อินทรีย์คือสุข อินทรีย์คือทุกข์ อินทรีย์คือโสมนัส อินทรีย์คือโทมนัส และอินทรีย์คืออุเบกขา. ภิกษุ ท.! เหล่านี้ เรียกว่า เวทนาห้าอย่าง.

ภิกษุ ท.! **เวทนา หกอย่าง** นั้น เป็นอย่างไรเล่า? เวทนา หกอย่างนั้นคือ เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางตา, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางหู, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางจมูก, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางลิ้น, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางกาย, และเวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางใจ. ภิกษุ ท.! เหล่านี้ เรียกว่า เวทนาหกอย่าง.

ภิกษุ ท.! **เวทนา สิบแปดอย่าง** นั้น เป็นอย่างไรเล่า? เวทนา สิบแปดอย่างนั้น คือ ความรู้สึกของจิตที่มั่วสุมอยู่ด้วยโสมนัสหกอย่าง, ความรู้สึกของจิตที่มั่วสุมอยู่ด้วยโทมนัสหกอย่าง, และความรู้สึกของจิตที่มั่วสุมอยู่ด้วยอุเบกขาหกอย่าง. ภิกษุ ท.! เหล่านี้ เรียกว่า เวทนาสิบแปดอย่าง.

ภิกษุ ท.! **เวทนา สามสิบหกอย่าง** นั้น เป็นอย่างไรเล่า? เวทนา สามสิบหกอย่างนั้น คือ โสมนัสเวทนาที่เนื่องด้วยเหย้าเรือน (กามคุณ ๕) หกอย่าง, โสมนัสเวทนาที่เนื่องด้วยการหลีกออกจากเหย้าเรือน (ไม่เกี่ยวด้วยกามคุณ ๕) หกอย่าง, โทมนัสเวทนาที่เนื่องด้วยเหย้าเรือนหกอย่าง, โทมนัสเวทนาที่

เนื่องด้วยการหลีกออกจากเหย้าเรือนหกอย่าง, อุเบกขาเวทนาที่เนื่องด้วยเหย้าเรือนหกอย่าง, และอุเบกขาเวทนาที่เนื่องด้วยการหลีกออกจากเหย้าเรือนหกอย่าง. ภิกษุ ท.! เหล่านี้ เรียกว่า เวทนาสามสิบหกอย่าง.

ภิกษุ ท.! **เวทนา ร้อยแปดอย่าง** นั้น เป็นอย่างไรเล่า? เวทนาร้อยแปดอย่างนั้น คือ เวทนาสามสิบหก (ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น) ส่วนที่เป็นอดีต, เวทนาสามสิบหกส่วนที่เป็นอนาคต, และเวทนาสามสิบหกส่วนที่เป็นปัจจุบัน. ภิกษุ ท.! เหล่านี้ เรียกว่า เวทนาร้อยแปดอย่าง.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้ ชื่อว่าธรรมปริยาย ซึ่งมีปริยายร้อยแปด แล.

- สฬา. สํ. ๑๘/๒๘๖-๘/๔๓๐-๗.

"ธรรม" (คือเวทนา) เป็นสิ่งที่บัญญัติได้หลายปริยาย (อันเป็นเหตุให้หลงทุ่มเถียงกัน)

ภิกษุ ท.! **เวทนาเรากล่าวแล้ว โดยปริยายแม้สองอย่าง, โดยปริยายแม้สามอย่าง, โดยปริยายแม้ห้าอย่าง, โดยปริยายแม้หกอย่าง, โดยปริยายแม้สิบแปดอย่าง, โดยปริยายแม้สามสิบหกอย่าง, โดยปริยายแม้ร้อยแปดอย่าง.**

ภิกษุ ท.! โดยปริยายอย่างนี้ ที่เราแสดงธรรม. เมื่อเราแสดง

ธรรมอยู่โดยปริยายอย่างนี้, ชนเหล่าใด จัก**ไม่สำคัญร่วม** จักไม่รู้ร่วม จักไม่พอใจร่วม แก่กันและกัน ว่าเป็นธรรมที่เรากล่าวดีแล้ว พูดไว้ดีแล้ว ; เมื่อเป็นอย่างนี้ **สิ่งที่เขาหวังได้** ก็คือ จักบาดหมางกัน ทะเลาะกัน วิวาทกันทิ่มแทงกันและกันด้วยหอกปาก อยู่.

ภิกษุ ท. ! โดยปริยายอย่างนั้น ที่เราแสดงธรรม. เมื่อเราแสดงธรรมอยู่โดยปริยายอย่างนั้น, ชนเหล่าใด จัก**สำคัญร่วม** จักรู้ร่วม จักพอใจร่วม แก่กันและกัน ว่าเป็นธรรมที่เรากล่าวดีแล้ว พูดไว้ดีแล้ว ; เมื่อเป็นอย่างนี้ **สิ่งที่เขาหวังได้** ก็คือ จักพร้อมเพรียงกัน บันเทิงต่อกัน ไม่วิวาทกันเข้ากันได้เหมือนน้ำนมกับน้ำ มองกันและกันด้วยสายตาอันเป็นที่รักอยู่, ดังนี้แล.

- สฬา. สํ. ๑๘/๒๘๓/๔๒๕.

เวทนามีธรรมดาไม่เที่ยง

อัคคิเวสสนะ ! เวทนามีสามอย่างเหล่านี้. สามอย่างเหล่าไหนเล่า ? สามอย่างคือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา.

อัคคิเวสสนะ ! สมัยใด เสวยสุขเวทนาอยู่ สมัยนั้น ไม่ได้เสวยทุกขเวทนา และไม่ได้เสวยอทุกขมสุขเวทนา สมัยนั้น เสวยแต่สุขเวทนาอย่างเดียว.

อัคคิเวสสนะ ! สมัยใด เสวยทุกขเวทนาอยู่ สมัยนั้น ไม่ได้เสวยสุขเวทนา และไม่ได้เสวยอทุกขมสุขเวทนา สมัยนั้น เสวยแต่ทุกขเวทนาอย่างเดียว.

อัคคิเวสสนะ ! สมัยใด เสวยอทุกขมสุขเวทนาอยู่ สมัยนั้นไม่ได้เสวยสุขเวทนา และไม่ได้เสวยทุกขเวทนา สมัยนั้น เสวยแต่อทุกขมสุขเวทนาอย่างเดียว.

อัคคิเวสสนะ ! **สุขเวทนา** เป็นของไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่งแล้ว อาศัยเหตุเกิดขึ้นแล้ว มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความจางคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับเป็นธรรมดา. อัคคิเวสสนะ ! แม้ **ทุกขเวทนา** ก็เป็นของไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่งแล้ว อาศัยเหตุเกิดขึ้นแล้ว มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความจางคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับเป็นธรรมดา. อัคคิเวสสนะ ! แม้ **อทุกขมสุขเวทนา** เล่า ก็เป็นของไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่งแล้ว อาศัยเหตุเกิดขึ้นแล้ว มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความจางคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับเป็นธรรมดา แล.

- ม. ม. ๑๓/๒๖๗/๒๗๓.

เวทนามีธรรมดาแปรปรวน

ภิกษุ ท. ! เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางตา เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ ;

ภิกษุ ท. ! เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางหู เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ ;

ภิกษุ ท. ! เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางจมูก เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ ;

ภิกษุ ท. ! เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางลิ้น เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ ;

ภิกษุ ท. ! เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางกาย เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ ;

ภิกษุ ท. ! เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางใจ เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ แล.

- ขนฺธ. สํ ๑๗/๒๘๐/๔๗๓.

เวทนาเป็นทุกข์ เป็นลูกศร เป็นของไม่เที่ยง

ภิกษุ ท. ! เวทนา มีสามอย่างเหล่านี้. สามอย่างเหล่าไหนเล่า ? สามอย่างคือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา.

ภิกษุ ท. ! **สุขเวทนา พึงเห็นโดยความเป็นทุกข์, ทุกขเวทนา พึงเห็นโดยความเป็นลูกศร, อทุกขมสุขเวทนา พึงเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง.**

ภิกษุ ท. ! แต่กาลใดแล สุขเวทนา เป็นสิ่งที่ภิกษุเห็นแล้ว โดยความเป็นทุกข์, ทุกขเวทนา เป็นสิ่งที่ภิกษุเห็นแล้ว โดยความเป็นลูกศร, อทุกขมสุขเวทนา เป็นสิ่งที่ภิกษุเห็นแล้ว โดยความเป็นของไม่เที่ยง ; ภิกษุ ท. ! แต่กาลนั้น ภิกษุนี้เราเรียกว่า **“ผู้เห็นโดยถูกต้อง (สมฺมทฺทโส) ได้ตัดตัณหา**

เสียแล้ว รื้อถอนสัญโญชน์ได้แล้ว ได้กระทำที่สุดแห่งทุกข์เพราะรู้จักหน้าตาของมานะอย่างถูกต้องแล้ว.”

- สฬา. สํ. ๑๘/๒๕๖/๓๖๗.

เวทนาทุกชนิดเดินไปสู่ความดับ

ภิกษุองค์หนึ่งกราบทูลว่า :-

“*ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เมื่อข้าพระองค์หลีกออกเร้นอยู่ ได้เกิดการใคร่ครวญขึ้นในใจว่า ‘พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเวทนาไว้ ๓ อย่าง คือสุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสคำนี้ไว้ว่า* ‘เวทนาใด ๆ ก็ตาม เวทนานั้น ๆ ประมวลลงในความทุกข์’ *ดังนี้ ข้อที่พระองค์ตรัสว่า* ‘เวทนาใด ๆ ก็ตาม เวทนานั้น ๆ ประมวลลงในความทุกข์ *ดังนี้ ทรงหมายถึงอะไรหนอ ?*’’

ภิกษุ ! ดีแล้ว ดีแล้ว. เรากล่าวเวทนาไว้ ๓ อย่าง เหล่านี้คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา จริง ; และยังได้กล่าวว่า “**เวทนาใด ๆ ก็ตาม เวทนานั้น ๆ ประมวลลงในความทุกข์**”. ข้อนี้เรากล่าวหมายถึงความเป็นของไม่เที่ยงแห่งสังขารทั้งหลายนั่นเอง, และเรายังกล่าวหมายถึงความเป็นของสิ้นไปเป็นธรรมดา ความเป็นของเสื่อมไปเป็นธรรมดา ความเป็นของจางคลายไปเป็นธรรมดา ความเป็นของดับไม่เหลือเป็นธรรมดา ความเป็นของแปรปรวนเป็นธรรมดา ของสังขารทั้งหลายนั่นแหละ ที่ได้กล่าวว่า “เวทนาใด ๆ ก็ตาม เวทนานั้น ๆ ประมวลลงในความทุกข์” ดังนี้.

- สฬา. สํ. ๑๘/๒๖๘/๓๙๑.

เวทนาเป็นทางมาแห่งอนุสัย

ภิกษุ ท. ! อาศัยตากับรูป เกิด จักขุวิญญาณ (ความรู้แจ้งทางตา) ขึ้น, อาศัยหูกับเสียง เกิด โสตวิญญาณ (ความรู้แจ้งทางหู) ขึ้น, อาศัยจมูกกับกลิ่น เกิด ฆานวิญญาณ (ความรู้แจ้งทางจมูก) ขึ้น, อาศัยลิ้นกับรส เกิด ชิวหาวิญญาณ (ความรู้แจ้งทางลิ้น) ขึ้น, อาศัยกายกับโผฏฐัพพะ เกิด กายวิญญาณ (ความรู้แจ้งทางกาย) ขึ้น, และอาศัยใจกับธรรมารมณ์ เกิด มโนวิญญาณ (ความรู้แจ้งทางใจ) ขึ้น ; ความประจวบกันแห่งสิ่งทั้งสาม (เช่น ตา รูป จักขุวิญญาณ เป็นต้น แต่ละหมวด) นั้น ชื่อว่าผัสสะ. เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา อันเป็นสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง. บุคคลนั้น เมื่อ **สุขเวทนา** ถูกต้องแล้ว ย่อมเพลิดเพลิน ย่อมพร่ำสรรเสริญ เมาหมกอยู่, **อนุสัยคือราคะ** ย่อมนอนเนื่องอยู่ในสันดานของบุคคลนั้น. เมื่อ **ทุกขเวทนา** ถูกต้องแล้ว ย่อมเศร้าโศก ย่อมระทมใจ คร่ำครวญ ตีอกร่ำไห้ ถึงความหลงใหลอยู่, **อนุสัยคือปฏิฆะ** ย่อมนอนเนื่องอยู่ในสันดานของบุคคลนั้น. เมื่อ **เวทนาอันไม่ทุกข์ไม่สุข** ถูกต้องแล้ว ย่อมไม่รู้ตามเป็นจริง ซึ่งเหตุให้เกิดเวทนานั้นด้วย ซึ่งความดับแห่งเวทนานั้นด้วย ซึ่งอัสสาทะ (รสอร่อย) ของเวทนานั้นด้วย ซึ่งอาทีนพ (โทษ) ของเวทนานั้นด้วย ซึ่งนิสสรณะ (อุบายเครื่องออกพ้น) ของเวทนานั้นด้วย, **อนุสัยคืออวิชชา** ย่อมนอนเนื่องอยู่ในสันดานของบุคคลนั้น.

ภิกษุ ท. ! บุคคลนั้นหนอ ยังละอนุสัยคือราคะในเพราะสุขเวทนาไม่ได้, ยังบรรเทาอนุสัยคือปฏิฆะในเพราะทุกขเวทนาไม่ได้, ยังถอนอนุสัยคืออวิชชาในเพราะอทุกขมสุขเวทนาไม่ได้, ยังละอวิชชาไม่ได้ และยังทำวิชชาให้เกิดขึ้นไม่ได้แล้ว จักทำที่สุดแห่งทุกข์ ในทิฏฐธรรม (ปัจจุบัน) นี้

ดังนี้ : ข้อนี้ไม่ใช่ฐานะที่จักมีได้เลย.

- อุปริ. ม. ๑๔/๕๑๖/๘๒๒.

อัสสาทะชั้นเลิศของเวทนา

ภิกษุ ท. ! **อัสสาทะ (รสอร่อย) ของเวทนาทั้งหลาย เป็นอย่างไรเล่า** ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะสงัดจากกามและสงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย ย่อมบรรลุฌานที่หนึ่ง ซึ่งมีวิตกวิจาร มีปีติและสุข อันเกิดแต่วิเวกแล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! ในสมัยใด ภิกษุ, เพราะสงัดจากกามและสงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย ย่อม**บรรลุฌานที่หนึ่ง** ซึ่งมีวิตกวิจาร มีปีติและสุข อันเกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่, ในสมัยนั้น เธอย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเอง, ย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น, และย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่นทั้งสองฝ่าย. ในสมัยนั้น เธอย่อมเสวยเวทนา อันไม่ทำความเดือดร้อนแต่อย่างใดเลย. ภิกษุ ท. ! **เรากล่าว อัสสาทะ** (รสอร่อย) **ของเวทนาทั้งหลาย ว่า มีการไม่ทำความเดือดร้อนแก่ผู้ใดเป็นอย่างยิ่ง.**

ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก, ภิกษุ, เพราะสงบวิตกวิจารเสียได้ ย่อม**บรรลุฌานที่สอง** อันเป็นเครื่องผ่องใสในภายใน นำให้เกิดสมาธิมีอารมณ์อันเดียวแห่งใจ ไม่มีวิตกวิจาร มีแต่ปีติและสุข อันเกิดแต่สมาธิ แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! ในสมัยใด, ภิกษุ, เพราะสงบวิตกวิจารเสียได้ ย่อมบรรลุฌานที่สอง อันเป็นเครื่องผ่องใสในภายใน นำให้เกิดสมาธิมีอารมณ์อันเดียวแห่งใจ

ไม่มีวิตกวิจาร มีแต่ปีติและสุข อันเกิดแต่สมาธิ แล้วแลอยู่, ในสมัยนั้น เธอ ย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเอง, ย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น, และย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่นทั้งสองฝ่าย. ในสมัยนั้น เธอ ย่อมเสวยเวทนาอันไม่ทำความเดือดร้อนแต่อย่างใดเลย. ภิกษุ ท. ! เรากล่าว อัสสาทะ (รสอร่อย) ของเวทนาทั้งหลาย ว่า มีการไม่ทำความเดือดร้อนแก่ผู้ใดเป็นอย่างยิ่ง.

ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก, ภิกษุ, เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย ย่อม**บรรลุฌานที่สาม** อันเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวว่า “ผู้ได้บรรลุฌานนี้ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นปกติสุข” ดังนี้ แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! ในสมัยใด ภิกษุ, เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย ย่อมบรรลุฌานที่สาม อันเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวว่า “ผู้ได้บรรลุฌานนี้ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นปกติสุข” ดังนี้ แล้วแลอยู่. ในสมัยนั้น เธอ ย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเอง, ย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น, และย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่นทั้งสองฝ่าย. ในสมัยนั้น เธอย่อมเสวยเวทนา อันไม่ทำความเดือดร้อนแต่อย่างใดเลย. ภิกษุ ท. ! เรากล่าว อัสสาทะ (รสอร่อย) ของเวทนาทั้งหลาย ว่า มีการไม่ทำความเดือดร้อนแก่ผู้ใดเป็นอย่างยิ่ง.

ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก, ภิกษุ, เพราะละสุขเสียได้ และเพราะละ

ทุกข์เสียได้, เพราะความดับหายไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน, ย่อม**บรรลุฌานที่สี่** อันไม่ทุกข์ไม่สุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! ในสมัยใด ภิกษุ, เพราะละสุขเสียได้และเพราะละทุกข์เสียได้, เพราะความดับหายไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน, ย่อมบรรลุฌานที่สี่ อันไม่ทุกข์ไม่สุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. ในสมัยนั้น เธอ ย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเอง, ย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น, และย่อมไม่คิดแม้ในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่นทั้งสองฝ่าย. ในสมัยนั้น เธอ ย่อมเสวยเวทนาอันไม่ทำความเดือดร้อนแต่อย่างใดเลย. ภิกษุ ท. ! เรากล่าว อัสสาทะ (รสอร่อย) ของเวทนาทั้งหลาย ว่า มีการไม่ทำความเดือดร้อนแก่ผู้ใดเป็นอย่างยิ่งแล.

- มู. ม. ๑๒/๑๗๖/๒๐๕.

เวทนาคือทางไปแห่งจิตของสัตว์

ภิกษุ ท. ! คำที่เรากล่าวว่า "พึงรู้จักทางไป (แห่งจิต) ของสัตว์ ๓๖ อย่าง" ดังนี้นั้น, ข้อนั้น เรากล่าวอาศัยหลักเกณฑ์อะไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ข้อนั้น เรากล่าวอาศัยหลักเกณฑ์คือ ความโสมนัสเนื่องด้วยเหย้าเรือน ๖ อย่าง, ความโสมนัสเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหย้าเรือน ๖ อย่าง, ความโทมนัสเนื่องด้วยเหย้าเรือน ๖ อย่าง, ความโทมนัสเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหย้าเรือน ๖ อย่าง, อุเบกขาเนื่องด้วยเหย้าเรือน ๖ อย่าง, อุเบกขาเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหย้าเรือน ๖ อย่าง.

ภิกษุ ท. ! ในเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น, **ความโสมนัสเนื่องด้วยเหย้าเรือน ๖ อย่าง** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! **เมื่อคนเรามองเห็นการได้ซึ่งรูป อันน่าปรารถนา** น่ารักใคร่ น่าพอใจ น่ารื่นรมย์ใจ อันเนื่องในความเป็นเหยื่อโลก ในทางตา **ว่า เป็นสิ่งที่ตนกำลังได้อยู่ก็ตาม, หรือว่าเมื่อระลึกถึงรูป เช่นนั้น อันตนเคยได้แล้วแต่กาลก่อน** ซึ่งล่วงแล้ว ดับสิ้น แปรปรวนไปแล้วก็ตาม **แล้วเกิดความโสมนัสขึ้น.** ความโสมนัสใด มีลักษณะเช่นนี้ ความโสมนัสนี้ **เรียกว่า ความโสมนัสเนื่องด้วยเหย้าเรือน** (เคหสิตโสมนัส). (ในกรณีที่เกี่ยวกับ เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ อีก ๕ อย่าง ก็ตรัสทำนองเดียวกับข้อว่า รูป ผิดกันแต่ชื่อ เท่านั้น). ภิกษุ ท. ! เหล่านี้คือ ความโสมนัสเนื่องด้วยเหย้าเรือน ๖ อย่าง.

ภิกษุ ท. ! ในเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น, **ความโสมนัสเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหย้าเรือน ๖ อย่าง** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! เมื่อคนเรารู้แจ้งถึงความเป็นของไม่เที่ยงของรูปทั้งหลาย ความแปรปรวน ความจางคลาย ความกำหนัดยินดี และความดับไม่เหลือของรูปทั้งหลาย เห็นอยู่ด้วยปัญญาอันชอบ ตรงตามที่เป็นจริงอย่างนี้ ว่า "รูปทั้งหลาย ในกาลก่อนหรือในบัดนี้ก็ตาม รูปทั้งหมดเหล่านั้น เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา" ดังนี้ แล้วเกิดความโสมนัสขึ้น. ความโสมนัสใด มีลักษณะเช่นนี้ ความโสมนัสนี้ เรียกว่า ความโสมนัสเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหย้าเรือน (เนกขัมมสิตโสมนัส). (ในกรณีที่เกี่ยวกับ เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ อีก ๕ อย่าง ก็ตรัสทำนองเดียวกับข้อว่า รูป ผิดกันแต่ชื่อเท่านั้น). ภิกษุ ท. ! เหล่านี้คือ ความโสมนัสเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหย้าเรือน ๖ อย่าง.

ภิกษุ ท. ! ในเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น, **ความโทมนัสเนื่องด้วยเหย้าเรือน ๖ อย่าง** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! เมื่อคนเรามองเห็นการไม่ได้ซึ่งรูป อันน่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ น่ารื่นรมย์ใจ อันเนื่องในความเป็นเหยื่อโลกในทางตา ว่า เป็นสิ่งที่ตนไม่ได้ก็ตาม, หรือว่า เมื่อระลึกถึง รูปเช่นนั้น อันตนยังไม่เคยได้แต่กาลก่อน ซึ่งล่วงลับ ดับสิ้นแปรปรวนไปแล้วก็ตาม แล้วเกิดความโทมนัสขึ้น. ความโทมนัสใดมีลักษณะเช่นนี้ ความโทมนัสนี้ เรียกว่า ความโทมนัสเนื่องด้วยเหย้าเรือน (เคหสิตโทมนัส). (ในกรณีที่เกี่ยวกับ เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ อีก ๕ อย่าง ก็ตรัสทำนองเดียวกับข้อว่า รูป ผิดกันแต่ชื่อเท่านั้น). ภิกษุ ท. ! เหล่านี้คือ ความโทมนัสเนื่องด้วยเหย้าเรือน ๖ อย่าง.

ภิกษุ ท. ! ในเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น, **ความโทมนัสเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหย้าเรือน ๖ อย่าง** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! เมื่อคนเรารู้แจ้งถึงความเป็นของไม่เที่ยงของรูปทั้งหลาย ความแปรปรวน ความจาง-คลายความกำหนัดยินดี และความดับไม่เหลือของรูปทั้งหลาย เห็นอยู่ด้วยปัญญาอันชอบตรงตามที่เป็นจริงอย่างนี้ ว่า “รูปทั้งหลาย ในกาลก่อนหรือในบัดนี้ ก็ตาม รูปทั้งหมดเหล่านั้นเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา” ดังนี้แล้ว เขา ย่อมเข้าไปตั้งไว้ ซึ่งความกระหยิ่ม ในอนุตตรวิโมกข์ทั้งหลาย ว่า “เมื่อไรหนอ ! เราจักเข้าถึงซึ่งอายตนะนั้น แล้วแลอยู่ อันเป็นอายตนะที่พระอริยเจ้าทั้งหลาย เข้าถึงซึ่งอายตนะนั้นแล้วแลอยู่ ในบัดนี้” ดังนี้. เมื่อเขาเข้าไปตั้งไว้ ซึ่งความกระหยิ่ม ในอนุตตรวิโมกข์ทั้งหลาย อยู่ดังนี้ ย่อมเกิดความโทมนัสขึ้น เพราะความกระหยิ่มนั้นเป็นปัจจัย. ความโทมนัสใด มีลักษณะเช่นนี้ ความโทมนัสนี้ เรียกว่าความโทมนัสเนื่องด้วยการหลีกออกจาก

เหย้าเรือน (เนกขัมมสิตโทมนัส) (ในกรณีที่เกี่ยวกับ เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะและธรรมารมณ์ อีก ๕ อย่าง ก็ตรัสทำนองเดียวกับข้อว่า รูป ผิดกันแต่ชื่อเท่านั้น). ภิกษุ ท. ! เหล่านี้คือ ความโทมนัสเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหย้าเรือน ๖ อย่าง.

ภิกษุ ท. ! ในเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น, **อุเบกขาเนื่องด้วยเหย้าเรือน (เคหสิตอุเบกขา) ๖ อย่าง** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! เพราะเห็นรูปด้วยตา แล้วอุเบกขาก็เกิดขึ้นแก่คนพาล ผู้หลง ผู้เขลา ผู้บุถุชน ผู้ยังไม่ชนะกิเลส ผู้ยังไม่ชนะวิบาก ผู้ไม่เห็นโทษ ผู้ไม่ได้ยินได้ฟัง. อุเบกขาใด ซึ่งเป็นอุเบกขาของบุถุชน อุเบกขานั้น ไม่อาจจะเป็นไปล่วง ซึ่งวิสัยแห่งรูป เพราะเหตุนั้น เราเรียกอุเบกขานั้น ว่า อุเบกขาเนื่องด้วยเหย้าเรือน. (ในกรณีที่เกี่ยวกับ เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ อีก ๕ อย่าง ก็ตรัสทำนองเดียวกับข้อว่า รูป ผิดกันแต่ชื่อเรียกเท่านั้น). ภิกษุ ท. ! เหล่านี้คือ อุเบกขาเนื่องด้วยเหย้าเรือน ๖ อย่าง.

ภิกษุ ท. ! ในเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น, **อุเบกขาเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหย้าเรือน ๖ อย่าง** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! เมื่อคนเรารู้แจ้งถึงความเป็นของไม่เที่ยงของรูปทั้งหลาย ความแปรปรวน ความจางคลายความกำหนัดยินดี และความดับไม่เหลือของรูปทั้งหลาย เห็นอยู่ด้วยปัญญาอันชอบตรงตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า "รูปทั้งหลาย ในกาลก่อน หรือในบัดนี้ ก็ตาม รูปทั้งหมดเหล่านั้น เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา" ดังนี้ แล้วเกิดอุเบกขาขึ้น. อุเบกขาใด มีลักษณะเช่นนี้ อุเบกขานั้น ไม่อาจจะเป็นไปล่วง ซึ่งวิสัยแห่งรูป เพราะเหตุนั้น เราเรียกอุเบกขานั้น ว่า อุเบกขาเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหย้าเรือน (เนกขัมมสิตอุเบกขา). (ในกรณีที่เกี่ยวกับ เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ อีก ๕ อย่าง ก็ตรัสทำนองเดียวกับ

ข้อว่า รูป ผิดกันแต่ชื่อเรียกเท่านั้น). ภิกษุ ท. ! เหล่านี้คือ อุเบกขาเนื่องด้วยการหลีกออกจากเหย้าเรือน ๖ อย่างแล.

ภิกษุ ท. ! คำใดที่เรากล่าวว่า "พึงรู้จักทางไป (แห่งจิต) ของสัตว์ ๓๖ อย่าง" ดังนี้นั้น, คำนั้น เรากล่าวอาศัยความข้อนี้แล.

- อุปริ. ม. ๑๔/๔๐๒-๔๐๕/๖๒๔-๖๓๐.

การเกิดของเวทนา เท่ากับ การเกิดของทุกข์

ภิกษุ ท. ! การเกิดขึ้น การตั้งอยู่ การเกิดโดยยิ่ง และความปรากฏของเวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจ ใด ๆ นั่นเท่ากับ เป็นการเกิดขึ้นของทุกข์ เป็นการตั้งอยู่ของสิ่งซึ่งมีปกติเสียดแทงทั้งหลาย และเป็นความปรากฏของชราและมรณะ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘๔/๔๘๗.

อาการเกิดดับแห่งเวทนา

ภิกษุ ท. ! เวทนา ๓ อย่างเหล่านี้ เกิดมาจากผัสสะ มีผัสสะเป็นมูล มีผัสสะเป็นเหตุ มีผัสสะเป็นปัจจัย. สามอย่างเหล่าไหนเล่า ? สามอย่างคือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา.

ภิกษุ ท. ! เพราะ**อาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา สุขเวทนา**

ย่อมเกิดขึ้น ; เพราะ**ความดับแห่งผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา**นั้น **สุขเวทนา** อันเกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนานั้น **ย่อมดับไปย่อมระงับไป.**

(ในกรณีแห่ง **ทุกขเวทนา** และ **อทุกขมสุขเวทนา** ก็ได้ตรัสไว้ด้วยถ้อยคำมีนัยยะอย่างเดียวกัน).

ภิกษุ ท. ! **เปรียบเหมือน เมื่อไม้สีไฟสองอันสีกัน ก็เกิดความร้อนและเกิดไฟ**, **เมื่อไม้สีไฟสองอันแยกกัน ความร้อนก็ดับไปสงบไป.** ภิกษุ ท. ! ฉันใดก็ฉันนั้น : **เวทนาทั้งสามนี้ ซึ่งเกิดจากผัสสะ** มีผัสสะเป็นมูล มีผัสสะเป็นเหตุ มีผัสสะเป็นปัจจัย **อาศัยผัสสะแล้วย่อมเกิดขึ้น**, **ย่อมดับไปเพราะผัสสะดับ**, ดังนี้แล.

- สฬา. สํ. ๑๘/๒๖๖/๓๘๙-๓๙๐.

ข้อควรกำหนดเกี่ยวกับ เวทนา

ภิกษุ ท. ! สุข โสมนัส ใด ๆ ที่อาศัยเวทนาแล้วเกิดขึ้น, สุขโสมนัสนี้แล เป็น **รสอร่อย** (อัสสาทะ) ของเวทนา ; เวทนา ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ด้วยอาการใด ๆ, อาการนี้แล เป็น **โทษ** (อาทีนพ) ของเวทนา ; การนำออกเสียได้ ซึ่งความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ ในเวทนา การละเสียได้ซึ่งความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ ในเวทนา ด้วยอุบายใด ๆ , อุบายนี้แล เป็น **เครื่องออกพ้นไปได้** (นิสสรณะ) จากเวทนา.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๓๕/๕๙.

เวทนาขันธ์ โดยนัยแห่งอริยสัจสี่

ภิกษุ ท. ! **เวทนา** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! หมู่แห่งเวทนาหก เหล่านี้ คือ เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางตา, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางหู, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางจมูก, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางลิ้น, เวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางกาย, และเวทนา อันเกิดแต่สัมผัสทางใจ : ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่า เวทนา ; **ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา** มีได้ เพราะความเกิดขึ้นแห่ง ผัสสะ ; **ความดับไม่เหลือแห่งเวทนา** มีได้ เพราะความดับไม่เหลือแห่ง ผัสสะ ; อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้นั่นเอง เป็น**ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งเวทนา**, ได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ ; การพูดจาชอบ การทำการงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ; ความพากเพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๗๓/๑๑๔.

ประมวลสิ่งที่ต้องรู้เกี่ยวกับเวทนา

พระอานนท์ได้กราบทูลถามว่า :-

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เวทนา เป็นอย่างไรหนอ ? ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา เป็นอย่างไร ? ความดับไม่เหลือแห่งเวทนา เป็นอย่างไร ? ปฏิปทาเครื่องให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งเวทนา เป็นอย่างไร ? อะไรเป็นรสอร่อยของเวทนา ? อะไรเป็นโทษเลวทรามของเวทนา ? อะไรเป็นอุบายเครื่องออกจากเวทนา ?"

อานนท์ ! เวทนา มี ๓ อย่าง คือ **สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุก-ขมสุขเวทนา** ; อานนท์ ! นี้เราเรียกว่าเวทนา. ความเกิดขึ้นแห่งเวทนาย่อม

มีเพราะ**ความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ.** ความดับไม่เหลือแห่งเวทนา ย่อมมีเพราะ**ความดับไม่เหลือแห่งผัสสะ. มรรคอันประเสริฐประกอบด้วยองค์แปดประการ**นี้เอง เป็นปฏิปทาเครื่องให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งเวทนา, ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ **สุขโสมนัสอันใดเกิดขึ้นเพราะอาศัยเวทนา** นั้นคือรสอร่อยของเวทนา. **เวทนา ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา** นั้นคือโทษเลวทรามของเวทนา. **การกำจัด การละเสีย ซึ่งฉันทราคะในเวทนา** นั้นคืออุบายเป็นเครื่องออกจากเวทนา.

- สฬา. สํ. ๑๘/๒๗๒/๓๙๙.

๓. วิภาคแห่งสัญญขันธ์

สัญญาหก

ภิกษุ ท. ! สัญญา เป็นอย่างไรเล่า ? หมู่แห่งสัญญาหกเหล่านี้คือ สัญญาในรูป, สัญญาในเสียง, สัญญาในกลิ่น, สัญญาในรส, สัญญาในโผฏฐัพพะ, และสัญญาในธรรมารมณ์. ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่า **สัญญา.**

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๗๔/๑๑๕.

ความหมายของคำว่า “สัญญา”

ภิกษุ ท. ! คนทั่วไป กล่าวกันว่า “สัญญา” เพราะอาศัยความหมายอะไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! **เพราะกิริยาที่หมายรู้ได้พร้อม มีอยู่ ในสิ่งนั้น** (เช่นนี้แล) ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่า สัญญา. สิ่งนั้น ย่อมหมายรู้ได้พร้อม ซึ่งอะไร ?

สิ่งนั้น ย่อมหมายรู้ได้พร้อม ซึ่งสีเขียวบ้าง, ย่อมหมายรู้ได้พร้อม ซึ่งสีเหลืองบ้าง, ย่อมหมายรู้ได้พร้อม ซึ่งสีแดงบ้าง, และย่อมหมายรู้ได้พร้อม ซึ่งสีขาวบ้าง (ดังนี้เป็นต้น). ภิกษุ ท.! เพราะกิริยาที่หมายรู้ได้พร้อม มีอยู่ ในสิ่งนั้น (เช่นนี้แล) ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่า สัญญา.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๐๕/๑๕๙.

อุปมาแห่งสัญญา

ภิกษุ ท.! เมื่อเดือนท้ายแห่งฤดูร้อนยังเหลืออยู่, ในเวลาเที่ยงวัน **พยับแดด**ย่อมไหวยิบยับ. บุรุษผู้มีจักษุ (ตามปกติ) เห็นพยับแดดนั้น ก็เพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคาย. เมื่อบุรุษนั้นเห็นอยู่ เพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคายอยู่, **พยับแดดนั้น ย่อมปรากฏเป็นของว่างของเปล่า และปรากฏเป็นของหาแก่นสารมิได้ไป.** ภิกษุ ท.! ก็แก่นสารในพยับแดดนั้น จะพึงมีได้อย่างไร, อุปมานี้ฉันใด ;

ภิกษุ ท.! อุปไมยก็ฉันนั้น คือ สัญญา ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม ; ภิกษุสังเกตเห็น (การบังเกิดขึ้นแห่ง) สัญญานั้น ย่อมเพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคาย. เมื่อภิกษุนั้นสังเกตเห็นอยู่ เพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคายอยู่, **สัญญานั้นย่อมปรากฏเป็นของว่างของเปล่า และปรากฏเป็นของหาแก่นสารมิได้ไป.** ภิกษุ ท.! ก็แก่นสารในสัญญานั้น จะพึงมีได้อย่างไร.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๗๒/๒๔๔.

หลักที่ควรรู้เกี่ยวกับ สัญญา

ภิกษุ ท. ! ข้อที่เรากล่าวว่า "พึงรู้จักสัญญา, พึงรู้จักเหตุเป็นแดนเกิดของสัญญา, พึงรู้จักความเป็นต่างกันของสัญญา, พึงรู้จักผลของสัญญา, พึงรู้จักความดับไม่เหลือของสัญญา, และพึงรู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของสัญญา" ดังนี้นั้น, เรากล่าวหมายถึงอะไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ข้อนั้น เรากล่าวหมายถึง **สัญญาหก** เหล่านี้ คือ สัญญาในรูป สัญญาในเสียง สัญญาในกลิ่น สัญญาในรส สัญญาในโผฏฐัพพะ และสัญญาในธรรมารมณ์.

ภิกษุ ท. ! **เหตุเป็นแดนเกิดของสัญญา** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ผัสสะ (การประจวบกันแห่งอายตนะภายใน และภายนอก และวิญญาณ) เป็นเหตุ เป็นแดนเกิดของสัญญา.

ภิกษุ ท. ! **ความเป็นต่างกันของสัญญา** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! สัญญาในรูปก็เป็นอย่างหนึ่ง, สัญญาในเสียงก็เป็นอย่างหนึ่ง, สัญญาในกลิ่นก็เป็นอย่างหนึ่ง, สัญญาในรสก็เป็นอย่างหนึ่ง, สัญญาในโผฏฐัพพะก็เป็นอย่างหนึ่ง, และสัญญาในธรรมารมณ์ก็เป็นอย่างหนึ่ง. ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่าความเป็นต่างกันของสัญญา.

ภิกษุ ท. ! **ผลของสัญญา** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! **เรากล่าวสัญญา ว่า มีถ้อยคำที่พูดออกมานั้นแหละ เป็นผล**, **เพราะบุคคลย่อมพูด**

ไปตามสัญญา โดยรู้สึกว่า "เราได้มีสัญญาอย่างนี้ ๆ" ดังนี้. ภิกษุ ท. ! **นี้ เรียกว่า ผลของสัญญา.**

ภิกษุ ท. ! **ความดับไม่เหลือของสัญญา** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ความดับไม่เหลือของสัญญา มีได้ เพราะความดับไม่เหลือของผัสสะ.

ภิกษุ ท. ! อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้นั่นเอง เป็น**ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของสัญญา**, ได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ ; การพูดจาชอบ การทำการงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ; ความพากเพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ. ....

ภิกษุ ท. ! คำใด ที่เรากล่าวว่า "พึงรู้จักสัญญา, พึงรู้จักเหตุเป็นแดนเกิดของสัญญา, พึงรู้จักความเป็นต่างกันของสัญญา, พึงรู้จักผลของสัญญา, พึงรู้จักความดับไม่เหลือของสัญญา, และพึงรู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของสัญญา" ดังนี้นั้น, เรากล่าวหมายถึงความข้อนี้แล.

- ฉกฺก. อํ. ๒๒/๔๖๑/๓๓๔.

สัญญามีธรรมดาแปรปรวน

ภิกษุ ท. ! สัญญาในรูป เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ ;

ภิกษุ ท. ! สัญญาในเสียง เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ ;

ภิกษุ ท. ! สัญญาในกลิ่น เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ ;

ภิกษุ ท. ! สัญญาในรส เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ ;

ภิกษุ ท. ! สัญญาในโผฏฐัพพะ เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ ;

ภิกษุ ท. ! สัญญาในธรรมารมณ์ เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘๐/๔๗๔.

การเกิดของสัญญาเท่ากับการเกิดของทุกข์

ภิกษุ ท. ! **การเกิดขึ้น การตั้งอยู่ การเกิดโดยยิ่ง และความปรากฏของสัญญา**ในรูป สัญญาในเสียง สัญญาในกลิ่น สัญญาในรส สัญญาในโผฏฐัพพะ และสัญญาในธรรมารมณ์ **ใดๆ นั่นเท่ากับ เป็นการเกิดขึ้นของทุกข์**, เป็นการตั้งอยู่ของสิ่งซึ่งมีปกติเสียดแทงทั้งหลาย, **และเป็นความปรากฏของชราและมรณะ** แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘๕/๔๘๖.

ข้อควรกำหนดเกี่ยวกับ สัญญา

ภิกษุ ท. ! **สุข โสมนัส ใดๆ ที่อาศัย สัญญา แล้วเกิดขึ้น, สุข โสมนัส นี้แล เป็นรสอร่อย** (อัสสาทะ) **ของสัญญา** ; **สัญญาไม่เที่ยง**

เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ด้วยอาการใดๆ, อาการนี้แล เป็นโทษ (อาทีนพ) **ของสัญญา** ; การนำออกเสียได้ ซึ่งความกำหนัด ด้วยอำนาจความพอใจ ในสัญญา **การละเสียได้ ซึ่งความกำหนัดด้วยอำนาจ ความพอใจ ในสัญญา ด้วยอุบายใดๆ, อุบายนี้แล เป็นเครื่อง ออกพ้นไปได้** (นิสสรณะ) **จากสัญญา.**

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๓๕, ๗๘/๕๙, ๑๒๑.

สัญญาขันธ์โดยนัยแห่งอริยสัจสี่

ภิกษุ ท. ! **สัญญา** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! หมู่แห่งสัญญาหก เหล่านี้ คือ สัญญาในรูป, สัญญาในเสียง, สัญญาในกลิ่น, สัญญาในรส, สัญญา ในโผฏฐัพพะ, และสัญญาในธรรมารมณ์. ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่า สัญญา. **ความเกิดขึ้นแห่งสัญญา** มีได้ เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ; **ความดับไม่เหลือแห่งสัญญา** มีได้ เพราะความดับไม่เหลือแห่งผัสสะ; อริยมรรค มีองค์ ๘ นี้นั่นเอง เป็น**ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสัญญา**, ได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ ; การพูดจาชอบ การทำการงานชอบ การเลี้ยง ชีวิตชอบ ; ความพากเพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๗๔/๑๑๕.

๔. วิภาคแห่งสังขารขันธ์

สังขารหก

(เรื่องควรดูประกอบในปฏิจจ. โอ. หน้า ๓๒๓)

ภิกษุ ท. ! สังขารทั้งหลาย เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! หมู่แห่งเจตนา

หกเหล่านี้ คือ สัญเจตนา (ความคิดนึก) ในเรื่องรูป, สัญเจตนาในเรื่องเสียง, สัญเจตนาในเรื่องกลิ่น, สัญเจตนาในเรื่องรส, สัญเจตนาในเรื่องโผฏฐัพพะ, และสัญเจตนาในเรื่องธรรมารมณ์. ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า **สังขาร**ทั้งหลาย.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๗๔/๑๑๖.

ความหมายของคำว่า "สังขาร"

ภิกษุ ท. ! คนทั่วไป กล่าวกันว่า "สังขารทั้งหลาย" เพราะอาศัยความหมายอะไรเล่า? ภิกษุ ท. ! **เพราะกิริยาที่ปรุงแต่งให้สำเร็จรูป มีอยู่ ในสิ่งนั้น** (เช่นนี้แล) ดังนั้น **สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่า สังขาร.** สิ่งนั้นย่อมปรุงแต่งอะไร ให้เป็นของสำเร็จรูป? สิ่งนั้นย่อมปรุงแต่งรูป ให้สำเร็จรูปเพื่อความเป็นรูป, ย่อมปรุงแต่งเวทนา ให้สำเร็จรูป เพื่อความเป็นเวทนา, ย่อมปรุงแต่งสัญญา ให้สำเร็จรูป เพื่อความเป็นสัญญา, **ย่อมปรุงแต่งสังขารให้สำเร็จรูป เพื่อความเป็นสังขาร**, และ**ย่อมปรุงแต่งวิญญาณให้สำเร็จรูปเพื่อความเป็นวิญญาณ.** ภิกษุ ท. ! เพราะกิริยาที่ปรุงแต่งให้สำเร็จรูป มีอยู่ในสิ่งนั้น (เช่นนี้แล) ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่าสังขารทั้งหลาย.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๐๖/๑๕๙.

อุปมาแห่งสังขาร

ภิกษุ ท. ! บุรุษผู้หนึ่งมีความต้องการด้วยแก่นไม้ เสาะหาแก่นไม้ เที่ยวหาแก่นไม้อยู่, เขาจึงถือเอาขวานอันคมเข้าไปสู่ป่า. เขาเห็น **ต้นกล้วย** ต้นใหญ่ ในป่านั้น ลำต้นตรง ยังอ่อนอยู่ ยังไม่เกิดแกนไส้. เขาตัดต้นกล้วย

นั้นที่โคน แล้วตัดปลาย แล้วจึงปอกกาบออก. บุรุษนั้น เมื่อปอกกาบออกอยู่ ณ ที่นั้น ก็ไม่พบแม้แต่กระพี้ (ของมัน) จักพบแก่นได้อย่างไร. บุรุษผู้มีจักษุ (ตามปกติ) เห็นต้นกล้วยนั้น ก็เพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคาย. เมื่อบุรุษนั้นเห็นอยู่ เพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคายอยู่, **ต้นกล้วยนั้น ย่อมปรากฏเป็นของว่างของเปล่า และปรากฏเป็นของหาแก่นสารมิได้ไป.** ภิกษุ ท.! ก็แก่นสารในต้นกล้วยนั้น จะพึงมีได้อย่างไร, อุปมานี้ฉันใด;

ภิกษุ ท.! อุปไมยก็ฉันนั้น คือ สังขารทั้งหลาย ชนิดใดชนิดหนึ่งมีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม; ภิกษุสังเกตเห็น (การเกิดขึ้นแห่ง) สังขารทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมเพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคาย. เมื่อภิกษุนั้นสังเกตเห็นอยู่ เพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคายอยู่, **สังขารทั้งหลาย ย่อมปรากฏเป็นของว่างของเปล่า และปรากฏเป็นของหาแก่นสารมิได้ไป.** ภิกษุ ท.! ก็แก่นสารในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น จะพึงมีได้อย่างไร.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๗๒/๒๔๕.

สังขารมีธรรมดาแปรปรวน

ภิกษุ ท.! สัญเจตนา (ความคิดนึก) ในเรื่องรูป เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท.! สัญเจตนาในเรื่องเสียง เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท. ! สัญเจตนาในเรื่องกลิ่น เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ ;

ภิกษุ ท. ! สัญเจตนาในเรื่องรส เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ ;

ภิกษุ ท. ! สัญเจตนาในเรื่องโผฏฐัพพะ เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ ;

ภิกษุ ท. ! สัญเจตนาในเรื่องธรรมารมณ์ เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘๐/๔๗๕.

การเกิดของสังขารเท่ากับการเกิดของทุกข์

ภิกษุ ท. ! การเกิดขึ้น การตั้งอยู่ และความปรากฏ ของสัญเจตนาในเรื่องรูป สัญเจตนาในเรื่องเสียง สัญเจตนาในเรื่องกลิ่น สัญเจตนาในเรื่องรส สัญเจตนาในเรื่องโผฏฐัพพะ และสัญเจตนาในเรื่องธรรมารมณ์ ใด ๆ นั่นเท่ากับ เป็นการเกิดขึ้นของทุกข์, เป็นการตั้งอยู่ของสิ่งซึ่งมีปกติเสียดแทงทั้งหลาย, และเป็นความปรากฏของชราและมรณะ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘๕/๔๖๑.

ข้อควรกำหนดเกี่ยวกับ สังขาร

ภิกษุ ท. ! สุข โสมนัส ใด ๆ ที่อาศัยสังขารทั้งหลาย แล้วเกิดขึ้น,

สุขโสมนัส นี้แล เป็น **รสอร่อย** (อัสสาทะ) ของสังขารทั้งหลาย ; สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ด้วยอาการใด ๆ, อาการนี้แล เป็น **โทษ** (อาทีนพ) ของสังขารทั้งหลาย ; การนำออกเสียได้ ซึ่งความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ ในสังขารทั้งหลาย การละเสียได้ ซึ่งความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ ในสังขารทั้งหลาย ด้วยอุบายใด ๆ , อุบายนี้แล เป็น **เครื่องออกพ้นไปได้** (นิสสรณะ) จากสังขารทั้งหลาย.

- ขนธ.สํ. ๑๗/๗๙/๑๒๒.

สังขารขันธ์โดยนัยแห่งอริยสัจสี่

ภิกษุ ท. ! **สังขารทั้งหลาย** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! หมู่แห่งเจตนาหกเหล่านี้ คือ สัญเจตนา (ความคิดนึก) ในเรื่องรูป, สัญเจตนาในเรื่องเสียง, สัญเจตนาในเรื่องกลิ่น, สัญเจตนาในเรื่องรส, สัญเจตนาในเรื่องโผฏฐัพพะ, และสัญเจตนาในเรื่องธรรมารมณ์. ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า สังขารทั้งหลาย. **ความเกิดขึ้นแห่งสังขารทั้งหลาย** มีได้เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ; **ความดับไม่เหลือแห่งสังขารทั้งหลาย** มีได้ เพราะความดับไม่เหลือแห่งผัสสะ ; อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้นั่นเอง เป็น **ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสังขารทั้งหลาย**, ได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ ; การพูดจาชอบ การทำการงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ; ความพากเพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ.

- ขนฺธ.สํ. ๑๗/๗๔/๑๑๖.

๕. วิภาคแห่งวิญญาณขันธ์

วิญญาณหก

ภิกษุ ท. ! วิญญาณ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! หมู่แห่งวิญญาณหกเหล่านี้ คือ วิญญาณทางตา, วิญญาณทางหู, วิญญาณทางจมูก, วิญญาณทางลิ้น, วิญญาณทางกาย, และวิญญาณทางใจ. ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า **วิญญาณ.**

- ขนฺธ. สํ ๑๗/๗๕/๑๑๗.

ความหมายของคำว่า "วิญญาณ"

ภิกษุ ท. ! คนทั่วไป กล่าวกันว่า "วิญญาณ" เพราะอาศัยความหมายอะไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! เพราะกิริยาที่รู้แจ้ง (ต่ออารมณ์ที่มากระทบ) ได้ มีอยู่ในสิ่งนั้น (เช่นนี้แล) ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่า วิญญาณ. สิ่งนั้น ย่อมรู้แจ้งซึ่งอะไร ? สิ่งนั้น ย่อมรู้แจ้ง ซึ่งความเปรี้ยวบ้าง, ย่อมรู้แจ้ง ซึ่งความขมบ้าง, ย่อมรู้แจ้ง ซึ่งความเผ็ดร้อนบ้าง, ย่อมรู้แจ้งซึ่ง ความหวานบ้าง, ย่อมรู้แจ้งซึ่งความขื่นบ้าง, ย่อมรู้แจ้ง ซึ่งความความไม่ขื่นบ้าง, ย่อมรู้แจ้ง ซึ่งความเค็มบ้าง, ย่อมรู้แจ้ง ซึ่งความไม่เค็มบ้าง (ดังนี้เป็นต้น). ภิกษุ ท. ! เพราะกิริยาที่รู้แจ้ง (ต่ออารมณ์ที่มากระทบ) ได้ มีอยู่ในสิ่งนั้น (เช่นนี้แล) ดังนั้น สิ่งนั้น จึงถูกเรียกว่า วิญญาณ.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๐๖/๑๕๙.

อุปมาแห่งวิญญาณ

ภิกษุ ท. ! นักแสดงกลก็ตาม ลูกมือของนักแสดงกลก็ตาม แสดง**กล**อยู่ที่ทางใหญ่สี่แยก. บุรุษผู้มีจักษุ (ตามปกติ) เห็นกลนั้น ก็เพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคาย. เมื่อบุรุษผู้นั้นเห็นอยู่ เพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคายอยู่, **กลนั้นย่อมปรากฏเป็นของว่างของเปล่า และปรากฏเป็นของหาแก่นสารมิได้ไป.** ภิกษุ ท. ! ก็แก่นสาร ในกลนั้น จะพึงมีได้อย่างไร, อุปมานี้ฉันใด ;

ภิกษุ ท. ! อุปไมยก็ฉันนั้น คือ วิญญาณ ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม ; ภิกษุสังเกตเห็น (การเกิดขึ้นแห่ง) วิญญาณนั้น ย่อมเพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคาย เมื่อภิกษุนั้นสังเกตเห็นอยู่ เพ่งพินิจพิจารณาโดยแยบคายอยู่, **วิญญาณนั้น ย่อมปรากฏเป็นของว่างของเปล่า และปรากฏเป็นของหาแก่นสารมิได้ไป.** ภิกษุ ท. ! ก็แก่นสารในวิญญาณนั้น จะพึงมีได้อย่างไร.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๗๓/๒๔๖.

วิญญาณมีธรรมดาแปรปรวน

ภิกษุ ท. ! วิญญาณทางตา เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ ;

ภิกษุ ท. ! วิญญาณทางหู เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ ;

ภิกษุ ท. ! วิญญาณทางจมูก เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ ;

ภิกษุ ท. ! วิญญาณทางลิ้น เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ ;

ภิกษุ ท. ! วิญญาณทางกาย เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ ;

ภิกษุ ท. ! วิญญาณทางใจ เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๗๙/๔๗๑.

วิญญาณเมื่อทำหน้าที่เป็นพืช

ภิกษุ ท. ! สิ่งที่ใช้เป็นพืชมีห้าอย่างเหล่านี้. ห้าอย่างเหล่าไหนเล่า ? ห้าอย่างคือ พืชจากเหง้าหรือราก (มูลพีช), พืชจากต้น (ขนฺธพีช), พืชจากตาหรือผล (ผลุพีช), พืชจากยอด (อคฺคพีช), และพืชจากเมล็ด (เช่นข้าวเป็นต้น) เป็นคำรบห้า (พีชพีช).

ภิกษุ ท. ! ถ้าสิ่งที่ใช้เป็นพืชห้าอย่างเหล่านี้ ที่ไม่ถูกทำลาย ยังไม่เน่าเปื่อย ยังไม่แห้งเพราะลมและแดด ยังมีเชื้องอกบริบูรณ์อยู่ และอันเจ้าของเก็บไว้ด้วยดี, แต่ดิน น้ำ ไม่มี. ภิกษุ ท. ! สิ่งที่ใช้เป็นพืชห้าอย่างเหล่านั้น จะพึงเจริญงอกงามไพบูลย์ ได้แลหรือ ?

“หาเป็นเช่นนั้นไม่ พระเจ้าข้า !”

ภิกษุ ท. ! ถ้าสิ่งที่ใช้เป็นพืชห้าอย่างเหล่านี้แหละ ที่ไม่ถูกทำลาย ยังไม่เน่าเปื่อย ยังไม่แห้งเพราะลมและแดด ยังมีเชื้องอกบริบูรณ์อยู่ และอันเจ้าของเก็บไว้ด้วยดี, ทั้งดิน น้ำ ก็มีด้วย. ภิกษุ ท. ! สิ่งที่ใช้เป็นพืชห้าอย่างเหล่านั้นจะพึงเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ได้มิใช่หรือ ?

"อย่างนั้น พระเจ้าข้า !"

ภิกษุ ท. ! **วิญญาณฐิติ (ที่ตั้งอยู่ของวิญญาณ)** สี่อย่าง (รูป เวทนา สัญญา สังขาร) พึงเห็นว่า เหมือนกับ **ดิน.** ภิกษุ ท. ! **นันทิราคะ** พึงเห็นว่า เหมือนกับ **น้ำ.** ภิกษุ ท. ! **วิญญาณ** ซึ่งประกอบด้วยปัจจัย (วิญญาณซึ่งประกอบด้วยเหตุดังนี้) พึงเห็นว่าเหมือนกับ **พืชสด**ทั้งห้านั้น.

ภิกษุ ท. ! วิญญาณ ซึ่งเข้าถือเอา **รูป** ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้, เป็นวิญญาณที่มีรูปเป็นอารมณ์ มีรูปเป็นที่ตั้งอาศัย มีนันทิเป็นที่เข้าไปส้องเสพ ก็ถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ได้ ;

ภิกษุ ท. ! วิญญาณ ซึ่งเข้าถือเอา **เวทนา** ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้, เป็นวิญญาณที่มีเวทนาเป็นอารมณ์ มีเวทนาเป็นที่ตั้งอาศัย มีนันทิเป็นที่เข้าไปส้องเสพ ก็ถือความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ได้ ;

ภิกษุ ท. ! วิญญาณ ซึ่งเข้าถือเอา **สัญญา** ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้, เป็นวิญญาณที่มีสัญญาเป็นอารมณ์ มีสัญญาเป็นที่ตั้งอาศัย มีนันทิเป็นที่เข้าไปส้องเสพ ก็ถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ได้ ;

ภิกษุ ท. ! วิญญาณ ซึ่งเข้าถือเอา **สังขาร** ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้, เป็นวิญญาณที่มีสังขารเป็นอารมณ์ มีสังขารเป็นที่ตั้งอาศัย มีนันทิเป็นที่เข้าไปส้องเสพ ก็ถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ได้.

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด จะพึงกล่าวอย่างนี้ ว่า "**เราจักบัญญัติ ซึ่งการมา การไป การจุติ การอุบัติ ความเจริญ ความงอกงาม และความไพบูลย์ ของวิญญาณ โดยเว้นจากรูป เว้นจากเวทนา เว้นจากสัญญา และเว้นจากสังขาร**" ดังนี้นั้น, นี่ ไม่ใช่ฐานะที่จักมีได้เลย.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๖๗/๑๐๖-๑๐๗.

การเกิดของวิญญาณเท่ากับการเกิดของทุกข์

ภิกษุ ท. ! **การเกิดขึ้น การตั้งอยู่ การเกิดโดยยิ่ง และความปรากฏของวิญญาณทางตา วิญญาณทางหู วิญญาณทางจมูก วิญญาณทางลิ้น วิญญาณทางกาย และวิญญาณทางใจ ใด ๆ นั่นเท่ากับ เป็นการเกิดขึ้นของทุกข์, เป็นการตั้งอยู่ของสิ่งซึ่งมีปกติเสียดแทงทั้งหลาย, และเป็นความปรากฏของชราและมรณะ** แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘๔/๔๘๓.

ข้อควรกำหนดเกี่ยวกับ วิญญาณ

ภิกษุ ท. ! สุขโสมนัส ใด ๆ ที่อาศัย วิญญาณ แล้วเกิดขึ้น, สุขโสมนัสนี้แล เป็น **รสอร่อย** (อัสสาทะ) ของวิญญาณ ; วิญญาณ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์

มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ด้วยอาการใด ๆ, อาการนี้แล เป็น **โทษ** (อาทีนพ) ของวิญญาณ ; การนำออกเสียได้ ซึ่งความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในวิญญาณ การละเสียได้ ซึ่งความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในวิญญาณ ด้วยอุบายใด ๆ, อุบายนี้แล เป็น **เครื่องออกพ้นไปได้** (นิสสรณะ) จากวิญญาณ.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๘๐/๑๒๓.

วิญญาณขันธ์โดยนัยแห่งอริยสัจสี่

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้ หน้า ๖๘๔)

ภิกษุ ท. ! **วิญญาณ** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! หมู่แห่งวิญญาณหกเหล่านี้คือ วิญญาณทางตา, วิญญาณทางหู, วิญญาณทางจมูก, วิญญาณทางลิ้น, วิญญาณทางกาย, และวิญญาณทางใจ. ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่า วิญญาณ. **ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ** มีได้ เพราะความเกิดขึ้นแห่งนามรูป ; **ความดับไม่เหลือแห่งวิญญาณ** มีได้ เพราะความดับไม่เหลือแห่งนามรูป ; อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้นั่นเอง เป็น**ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งวิญญาณ,** ได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ ; การพูดจาชอบ การทำการงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ; ความพากเพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๗๕/๑๑๗.

(ข.) วิภาคแห่งปัญจุปาทานขันธ์

ภิกษุ ท. ! **ปัญจุปาทานขันธ์** เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! **รูป** ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีต อนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม **ซึ่งยังมีอาสวะ เป็นที่ตั้งอาศัยอยู่แห่งอุปาทาน.** ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า **รูปขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน.**

ภิกษุ ท. ! **เวทนา** ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม **ซึ่งยังมีอาสวะ เป็นที่ตั้งอาศัยอยู่แห่งอุปาทาน.** ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า **เวทนาขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน.**

ภิกษุ ท. ! **สัญญา** ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม **ซึ่งยังมีอาสวะ เป็นที่ตั้งอาศัยอยู่แห่งอุปาทาน.** ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า **สัญญาขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน.**

ภิกษุ ท. ! **สังขารทั้งหลาย** ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม **ซึ่งยังมีอาสวะ เป็นที่ตั้งอาศัยอยู่แห่งอุปาทาน.** ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า **สังขารขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน.**

ภิกษุ ท. ! **วิญญาณ** ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม **ซึ่งยังมีอาสวะ เป็นที่ตั้งอาศัยอยู่**

แห่งอุปาทาน. ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า **วิญญาณขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน.**

ภิกษุ ท. ! **ขันธ์ที่ยังมีอุปาทานห้าขันธ์เหล่านี้ เรียกว่า ปัญจุปาทานักขันธ์** แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๕๙/๙๖.

อุปาทานสี่

ภิกษุ ท. ! **อุปาทานมี ๔ อย่าง** เหล่านี้. สี่อย่างเหล่าไหนเล่า ? สี่อย่างคือ :-

๑. **กามุปาทาน** **ความถือมั่นใน กาม**
๒. **ทิฏฐุปาทาน** **ความถือมั่นใน ทิฏฐิ**
๓. **สีลัพพตุปาทาน** **ความถือมั่นใน ศีลพรต**
๔. **อัตตวาทุปาทาน** **ความถือมั่นใน วาทะว่าตน.**

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล คือ อุปาทานสี่อย่าง.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๘๘/๓๓๗.

รูป

รากเง่าแห่งอุปาทานขันธ์

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! อุปาทานขันธ์ มีแต่เพียงห้าอย่าง คือ รูปขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน ๑ เวทนาขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน ๑ สัญญาขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน ๑ สังขารขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน ๑ และวิญญาณขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน ๑ เหล่านี้ เท่านั้นหรือ ?

ภิกษุ ! อุปาทานขันธ์ มีแต่เพียงห้าอย่าง คือ รูปขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน ๑ เวทนาขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน ๑ สัญญาขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน ๑ สังขารขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน ๑ และวิญญาณขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน ๑ เหล่านี้ เท่านั้น.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ก็อุปาทานขันธ์ห้าเหล่านี้ มีอะไรเป็นรากเง่าเล่าพระเจ้าข้า ?”

ภิกษุ ! **อุปาทานขันธ์ห้าเหล่านี้ มีฉันทะ** (ความพอใจ) **เป็นรากเง่า** แล.

- อุปริ. ม. ๑๔/๑๐๑/๑๒๑.

อุปาทานกับอุปาทานขันธ์มิใช่อันเดียวกัน

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! อุปาทานนั้นเองหรือ ชื่อว่า ปัญจุปาทานขันธ์เหล่านั้น ? หรือว่าอุปาทาน เป็นอื่นไปจาก ปัญจุปาทานขันธ์ทั้งหลายเล่า ? พระเจ้าข้า !"

ภิกษุ ! ตัวอุปาทานนั้น ไม่ใช่ตัวปัญจุปาทานขันธ์, แต่อุปาทานนั้นก็มิได้มีในที่อื่น นอกไปจาก ปัญจุปาทานขันธ์ทั้งหลาย ; เพราะว่า ตัวฉันทราคะ ที่มีอยู่ในปัญจุปาทานขันธ์ นั่นแหละ คือ ตัวอุปาทานในที่นี้แล.

- อุปริ. ม. ๑๔/๑๐๑/๑๒๑.

อุปาทานและที่ตั้งแห่งอุปาทาน

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน (อุปาทานิยมธมฺม) และตัวอุปาทาน. พวกเธอทั้งหลาย จงฟังข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! **สิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน** เป็นอย่างไร ? และ ตัว**อุปาทาน** เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! **รูป** (กาย) เป็นสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน, **ฉันทราคะ** (ความกำหนัดเพราะพอใจ) ใด เข้าไปมีอยู่ในรูปนั้น นั่นคือ ตัวอุปาทาน ในรูปนั้น ;

ภิกษุ ท. ! **เวทนา** เป็นสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน, **ฉันทราคะ** ใด เข้าไปมีอยู่ในเวทนานั้น ฉันทราคะนั้น คือ ตัวอุปาทาน ในเวทนานั้น ;

ภิกษุ ท.! **สัญญา** เป็นสิ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน, **ฉันทราคะ**ใด เข้าไปมีอยู่ในสัญญานั้น ฉันทราคะนั้น คือ ตัวอุปาทาน ในสัญญานั้น;

ภิกษุ ท.! **สังขาร** ทั้งหลาย เป็นสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน, **ฉันทราคะ** ใด เข้าไปมีอยู่ในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น ฉันทราคะนั้น คือ ตัวอุปาทาน ในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น.

ภิกษุ ท.! **วิญญาณ** เป็นสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน, **ฉันทราคะ** ใด เข้าไปมีอยู่ในวิญญาณนั้น ฉันทราคะนั้น คือ ตัวอุปาทาน ในวิญญาณนั้น.

ภิกษุ ท.! ขันธ์เหล่านี้ เรียกว่า สิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน, ฉันทราคะนี้ เรียกว่า ตัวอุปาทาน แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๐๒/๓๐๙.

(ในสูตรอื่นทรงแสดง **อุปาทานิยธรรม** ด้วยอายตนะภายในหก (๑๘/๑๑๐/๑๖๐) และอายตนะภายนอกหก (๑๘/๑๓๖/๑๙๐).

เบญจขันธ์ได้นามว่าสักกายะและสักกายันตะ

ภิกษุ ท.! **สักกายะ** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! คำตอบ คืออุปาทานขันธ์ทั้งห้า. ห้าเหล่าไหนเล่า? ห้าคือ รูปขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน ๑ เวทนาขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน ๑ สัญญาขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน ๑ สังขารขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน ๑ และวิญญาณขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน ๑. ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า สักกายะ.

ภิกษุ ท. ! **สักกายันตะ** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! คำตอบคือ อุปาทานขันธ์ทั้งห้า. ห้าเหล่าไหนเล่า ? ห้าคือ รูปขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน ๑ เวทนาขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน ๑ สัญญาขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน ๑ สังขารขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน ๑ และวิญญาณขันธ์ที่ยังมีอุปาทาน ๑. ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่า สักกายันตะ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๙๓, ๑๙๒/๒๘๕, ๒๗๕.

ที่ติดของสัตว์

ภิกษุ ท. ! สังสารวัฏนี้ เป็นสิ่งที่มีเบื้องต้นและเบื้องปลายอันบุคคลรู้ไม่ได้ (เพราะเป็นวงกลม), เบื้องต้น เบื้องปลาย ไม่ปรากฏ แก่สัตว์ทั้งหลายซึ่งมีอวิชชาเป็นเครื่องกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกพัน กำลังแล่นไปอยู่ ท่องเที่ยวไปอยู่.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนสุนัข ถูกผูกด้วยเครื่องผูกสุนัข ซึ่งเขาผูกไว้ที่หลักหรือเสา อันมั่นคง : ถ้ามันจะเดินก็เดินเบียดหลักหรือเสานั้นเอง, ถ้ามันจะยืนก็ยืนเบียดหลักหรือเสานั้นเอง, ถ้ามันจะนั่งก็นั่งเบียดหลักหรือเสานั้นเอง, ถ้ามันจะนอนก็นอนเบียดหลักหรือเสานั้นเอง, อุปมานี้ฉันใด ;

ภิกษุ ท. ! อุปไมยก็ฉันนั้น คือ บุถุชน ผู้ไม่ได้ยินได้ฟัง ย่อมตามเห็นพร้อม (คือเห็นดิ่งอยู่เป็นประจำ) ซึ่ง **รูป** ว่า "นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็น

ตัวตนของเรา” ดังนี้ ; ย่อมตามเห็นพร้อม ซึ่ง **เวทนา** ว่า “นั่นของเรา (เอตํ มม) นั่นเป็นเรา (เอโสหมสฺมิ) นั่นเป็นตัวตนของเรา (เอโส เม อตฺตา)” ดังนี้ ; ย่อมตามเห็นพร้อม ซึ่ง **สัญญา** ว่า “นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา” ดังนี้; ย่อมตามเห็นพร้อม ซึ่ง **สังขาร** ทั้งหลาย ว่า “นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา” ดังนี้ ; และย่อมตามเห็นพร้อม ซึ่ง **วิญญาณ** ว่า “นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา” ดังนี้. ถ้าบุถุชนนั้นเดินอยู่ก็เดินอยู่ใกล้ ๆ ปัญจุปาทานขันธ์นี้เอง, ถ้าบุถุชนนั้นยืนอยู่ก็ยืนอยู่ใกล้ ๆ ปัญจุปาทานขันธ์นี้เอง, ถ้าบุถุชนนั้นนั่งอยู่ก็นั่งอยู่ใกล้ ๆ ปัญจุปาทานขันธ์นี้เอง, ถ้าบุถุชนนั้นนอนอยู่ก็นอนอยู่ใกล้ ๆ ปัญจุปาทานขันธ์นี้เอง.

ภิกษุ ท. ! เพราะฉะนั้น ในเรื่องนี้ บุคคลควรพิจารณาดูจิตของตนอยู่เสมอไป ว่า “จิตนี้ เศร้าหมองแล้ว ด้วยราคะ โทสะ และโมหะ ตลอดกาลนาน” ดังนี้เถิด.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๘๓/๒๕๘.

ผู้ติดบ่วง - ผู้หลุดจากบ่วง

ภิกษุ ! **บุคคลผู้ยึดมั่นอยู่** เรียกว่ามีเครื่องผูกแห่งมาร. **ผู้ไม่ยึดมั่นอยู่** เรียกว่า พ้นแล้วจาก (เครื่องผูกแห่ง) มาร.

“ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ! ข้าพระองค์เข้าใจซึมซาบแล้ว. ข้าแต่พระสุคต ! ข้าพระองค์เข้าใจซึมซาบแล้ว”.

ภิกษุ ! เธอ เข้าใจเนื้อความแห่งคำที่เรากล่าวแล้วโดยย่อ ได้โดยพิสดารว่าอย่างไร ?

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! บุคคลผู้ยึดมั่นอยู่ ซึ่งรูป ... ซึ่งเวทนา... ซึ่งสัญญา... ซึ่งสังขาร... ซึ่งวิญญาณ ชื่อว่ามีเครื่องผูกแห่งมาร ; ส่วนผู้ไม่ยึดมั่นอยู่ ซึ่งรูป ... ซึ่งเวทนา... ซึ่งสัญญา... ซึ่งสังขาร... ซึ่งวิญญาณ ชื่อว่าพ้นแล้วจาก (เครื่องผูกแห่ง) มาร. ข้าพระองค์เข้าใจเนื้อความแห่งคำ อันพระผู้มีพระภาคตรัสแล้วโดยย่อนี้ ได้โดยพิสดารอย่างนี้ พระเจ้าข้า !"

สาธุ สาธุ ภิกษุ ! เธอ เข้าใจเนื้อความแห่งคำที่เรากล่าวแล้วโดยย่อ ได้โดยพิสดารอย่างดี. ภิกษุ ! เนื้อความแห่งคำอันเรากล่าวแล้วโดยย่อนี้ บุคคลพึงเห็นโดยพิสดาร อย่างนั้นแหละ.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๕๑/๑๓๘.

[ในสูตรนี้ ใช้คำว่า "ยึดมั่นอยู่" (อุปาทิยมาน) สำหรับการติดบ่วง ; ในสูตรอื่น ใช้คำว่า "สำคัญมั่นหมายอยู่" (มญฺญมาน) ก็มี, ใช้คำว่า "หลงเพลิดเพลินอยู่" (อภินนฺทมาน) ก็มี; ซึ่งเป็นคำที่ใช้แทนกันได้. (๑๗/๕๒, ๕๓/๑๔๐, ๑๔๑)].

ความสะดุ้งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดง **ความสะดุ้งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน....** แก่พวกเธอ. เธอทั้งหลาย จงฟังข้อนั้น กระทำไว้ในใจให้สำเร็จประโยชน์ เราจักกล่าวบัดนี้.

ภิกษุ ท. ! **ความสะดุ้งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ในโลกนี้ บุถุชนผู้ไม่ได้ยินได้ฟัง ไม่ได้เห็นพระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ถูกแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า, ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ถูกแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ, เขาย่อม *ตามเห็นอยู่เป็นประจำ ซึ่งรูป โดยความเป็นตน* บ้าง, ย่อมตามเห็นอยู่เป็นประจำ *ซึ่งตน ว่ามีรูป* บ้าง, ย่อมตามเห็นอยู่เป็นประจำ *ซึ่งรูป ว่ามีอยู่ในตน* บ้าง, ย่อมตามเห็นอยู่เป็นประจำ *ซึ่งตน ว่ามีอยู่ในรูป* บ้าง ; แต่รูปนั้น ย่อมแปรปรวน ย่อมเป็นโดยประการอื่น แก่เขา, วิญญาณของเขาก็เป็นวิญญาณที่เปลี่ยนแปลงไปตามความแปรปรวนของรูป เพราะความแปรปรวนของรูปได้มีโดยประการอื่น ; (เมื่อเป็นเช่นนั้น) ความเกิดขึ้นแห่งธรรมเป็นเครื่องสะดุ้งหวาดเสียว อันเกิดมาจากการเปลี่ยนแปลงไปตามความแปรปรวนของรูปย่อมครอบงำจิตของเขาตั้งอยู่ ; **เพราะความที่จิตถูกครอบงำด้วยธรรมเป็นเครื่องสะดุ้งหวาดเสียว เขาก็เป็นผู้หวาดสะดุ้ง คับแค้น พะว้าพะวัง และสะดุ้งหวาดเสียวอยู่ด้วยอุปาทาน.**

(ในกรณีที่เกี่ยวกับการตามเห็น **เวทนา สัญญา สังขาร** และ **วิญญาณ** ก็ได้ตรัสไว้ด้วยข้อความทำนองเดียวกันกับในกรณีแห่งรูป).

ภิกษุ ท. ! ความสะดุ้งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้ แล.

- ขนธ. สํ. ๑๗/๒๐/๓๑-๓๒.

ความสะดุ้งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน

(อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดง**ความสะดุ้งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน....**แก่พวกเธอ. เธอทั้งหลายจงฟังความข้อนั้น จงทำในใจให้สำเร็จประโยชน์ เราจักกล่าวบัดนี้.

ภิกษุ ท. ! **ความสะดุ้งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน เป็นอย่างไรเล่า ?**

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ บุถุชนผู้ไม่มีการสดับ ย่อม **ตามเห็นอยู่เป็นประจำซึ่งรูป ว่า "นั่นของเรา (เอตํ มม) นั่นเป็นเรา (เอโสหมสฺมิ) นั่นเป็นอัตตาของเรา (เอโส เม อตฺตา)"** ดังนี้. แต่รูปนั้น ย่อมแปรปรวน ย่อมเป็นโดยประการอื่น แก่เขา. เพราะความแปรปรวนเป็นโดยประการอื่นแห่งรูป โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้นแก่บุถุชนนั้น. (ในกรณีแห่ง **เวทนา สัญญา สังขาร** และ **วิญญาณ** ก็มีข้อความที่ตรัสเหมือนกับในกรณีแห่งรูป).

ภิกษุ ท. ! ความสะดุ้งหวาดเสียวเพราะอุปาทาน ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๔/๓๔.

ลัทธิอื่นไม่รู้จักเรื่องอัตตวาทุปาทาน

ภิกษุ ท. ! อุปาทานมีสี่อย่างเหล่านี้. สี่อย่างเหล่าไหนเล่า ? สี่อย่างคือ ๑. กามุปาทาน ความถือมั่นในกาม ; ๒. ทิฏฐุปาทาน ความถือมั่น

ในทิฏฐิ ; ๓. สีลัพพตุปาทาน ความถือมั่นในศีลพรต ; ๔. อัตตวาทุปาทาน ความถือมั่นในวาทะว่าตน.

ภิกษุ ท. ! มีสมณพราหมณ์บางพวก ซึ่งปฏิญาณตัวว่า เป็นผู้กล่าวการรอบรู้ซึ่งอุปาทานทั้งปวง, แต่สมณพราหมณ์เหล่านั้น หาได้บัญญัติการรอบรู้ซึ่งอุปาทานทั้งปวงโดยชอบไม่ คือ **เขาบัญญัติได้แต่การรอบรู้ ซึ่งกามุปาทาน** แต่ไม่บัญญัติการรอบรู้ ซึ่งทิฏฐุปาทาน ไม่บัญญัติการรอบรู้ ซึ่งสีลัพพตุปาทาน และไม่บัญญัติการรอบรู้ ซึ่งอัตตวาทุปาทาน. ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? เพราะว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมไม่รู้จักฐานะ (อุปาทาน) ทั้งสาม (นอกนั้น) เหล่านี้ ตามที่เป็นจริง เพราะเหตุนั้น สมณพราหมณ์เหล่านั้น ทั้งที่ปฏิญาณตัวว่าเป็นผู้กล่าวการรอบรู้ ซึ่งอุปาทานทั้งปวง ก็หาได้บัญญัติการรอบรู้ซึ่งอุปาทานทั้งปวงโดยชอบไม่ คือเขาบัญญัติได้แต่การรอบรู้ซึ่งกามุปาทาน, แต่ไม่บัญญัติการรอบรู้ ซึ่งทิฏฐุปาทาน ไม่บัญญัติการรอบรู้ซึ่งสีลัพพตุปาทาน และไม่บัญญัติการรอบรู้ ซึ่งอัตตวาทุปาทาน.

ภิกษุ ท. ! มีสมณพราหมณ์อีกบางพวก ซึ่งปฏิญาณตัวว่า เป็นผู้กล่าวการรอบรู้ ซึ่งอุปาทานทั้งปวง, แต่สมณพราหมณ์เหล่านั้น หาได้บัญญัติการรอบรู้ ซึ่งอุปาทานทั้งปวงโดยชอบไม่ คือ **เขาบัญญัติได้แต่การรอบรู้ ซึ่งกามุปาทาน** และบัญญัติได้แต่การรอบรู้ ซึ่ง**ทิฏฐุปาทาน,** แต่ไม่บัญญัติการรอบรู้ ซึ่งสีลัพพตุปาทาน และไม่บัญญัติการรอบรู้ ซึ่งอัตตวาทุปาทาน. ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? เพราะว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมไม่รู้จักฐานะ (อุปาทาน) ทั้งสอง (นอกนั้น) เหล่านี้ ตามที่เป็นจริง เพราะเหตุนั้น สมณพราหมณ์เหล่านั้น ทั้งที่ปฏิญาณตัวว่า เป็นผู้กล่าวการรอบรู้ ซึ่งอุปาทานทั้งปวง ก็หาได้

บัญญัติการรอบรู้ ซึ่งอุปาทานทั้งปวงโดยชอบไม่ คือ เขาบัญญัติได้แต่การรอบรู้ ซึ่งกามุปาทาน และบัญญัติได้แต่การรอบรู้ ซึ่งทิฏฐุปาทาน, แต่ไม่อาจบัญญัติการรอบรู้ ซึ่งสีลัพพตุปาทาน และไม่อาจบัญญัติการรอบรู้ ซึ่งอัตตวาทุปาทาน.

ภิกษุ ท. ! มีสมณพราหมณ์อีกบางพวก ซึ่งปฏิญาณตัวว่า เป็นผู้กล่าวการรอบรู้ ซึ่งอุปาทานทั้งปวง, แต่สมณพราหมณ์เหล่านั้น หาได้บัญญัติการรอบรู้ ซึ่งอุปาทานทั้งปวงโดยชอบไม่ คือ **เขาบัญญัติได้แต่การรอบรู้ ซึ่งกามุปาทาน**, บัญญัติได้แต่การรอบรู้ ซึ่ง **ทิฏฐุปาทาน**, และบัญญัติได้แต่การรอบรู้ ซึ่ง **สีลัพพตุปาทาน** ; แต่ไม่อาจบัญญัติการรอบรู้ ซึ่งอัตตวาทุปาทาน. ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? เพราะว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมไม่รู้จักฐานะ (อุปาทาน) หนึ่งอันนี้ ตามที่เป็นจริง เพราะเหตุนั้น สมณพราหมณ์เหล่านั้น ทั้งที่ปฏิญาณตัวว่า เป็นผู้กล่าวการรอบรู้ซึ่งอุปาทานทั้งปวง ก็หาได้บัญญัติการรอบรู้ ซึ่งอุปาทานทั้งปวง โดยชอบไม่ คือ เขาบัญญัติได้แต่การรอบรู้ ซึ่งกามุปาทาน, บัญญัติได้แต่การรอบรู้ ซึ่งทิฏฐุปาทาน, และบัญญัติได้แต่การรอบรู้ ซึ่งสีลัพพตุปาทาน ; แต่ไม่อาจบัญญัติการรอบรู้ซึ่งอัตตาวาทุปาทาน แล.

- มู. ม. ๑๒/๑๓๒/๑๕๖.

ตอน ๒ ว่าด้วยเบญจขันธ์โดยสรุป

เบญจขันธ์เป็นสิ่งที่ควรรอบรู้

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงสิ่งทั้งหลาย ซึ่งเป็นสิ่งที่ควรรอบรู้ .... พวกเธอทั้งหลายจงฟังข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! สิ่งทั้งหลาย ซึ่งเป็นสิ่งที่ควรรอบรู้ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! รูป เป็นสิ่งที่ควรรอบรู้, เวทนา เป็น สิ่งที่ควรรอบรู้, สัญญาเป็นสิ่งที่ควรรอบรู้, สังขารทั้งหลาย เป็นสิ่งที่ควรรอบรู้, และวิญญาณ เป็นสิ่งที่ควรรอบรู้.

ภิกษุ ท. ! สิ่งทั้งหลายเหล่านี้ เรียกว่า สิ่งที่ควรรอบรู้แล.
- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๓๓/๕๔.

มูลฐานแห่งการบัญญัติเบญจขันธ์ (แต่ละขันธ์)

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! อะไรเป็นเหตุปัจจัย เพื่อการบัญญัติรูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ เล่า ? พระเจ้าข้า !”

ภิกษุ ! มหาภูต (ธาตุ) สี่อย่าง เป็นเหตุเป็นปัจจัย เพื่อการบัญญัติรูปขันธ์ ;

ภิกษุ ! ผัสสะ(การประจวบแห่งอายตนะภายใน และภายนอก และวิญญาณ) เป็นเหตุเป็นปัจจัย เพื่อการบัญญัติ เวทนาขันธ์ ;

ภิกษุ ! ผัสสะ เป็นเหตุเป็นปัจจัย เพื่อการบัญญัติ สัญญาขันธ์ ;

ภิกษุ ! ผัสสะ เป็นเหตุเป็นปัจจัย เพื่อการบัญญัติ สังขารขันธ์ ;

ภิกษุ ! นามรูป แล เป็นเหตุเป็นปัจจัย เพื่อการบัญญัติ วิญญาณขันธ์.

- อุปริ. ม. ๑๔/๑๐๒/๑๒๔.

เบญจขันธ์เป็นที่บัญญัติกฎแห่งสังขตะ

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้ หน้า ๔๑๕, ๔๓๘, ๔๔๒, ๔๔๘, ๕๐๒, ๘๐๕ / ในพุ.โอ.หน้า ๓๙๙, ๔๖๒ / ในปฏิจจ.โอ.หน้า ๑๕, ๖๕๕)

อานนท์ ! ถ้าคนทั้งหลาย จะพึงถามเธออย่างนี้ว่า *"ท่านอานนท์ ! กฎแห่งความบังเกิดขึ้นก็ดี กฎแห่งความเสื่อมไปก็ดี กฎแห่งความเปลี่ยนไปเป็นอย่างอื่น จากที่เป็นอยู่แล้วก็ดี ได้ถูกบัญญัติแล้ว จักถูกบัญญัติ และย่อมถูกบัญญัติอยู่ แก่ธรรมเหล่าไหนเล่า ?"* ดังนี้. อานนท์ ! เธอถูกถามอย่างนี้แล้ว จะตอบเขาว่าอย่างไร ?

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ถ้าคนทั้งหลาย จะพึงถามข้าพระองค์เช่นนั้นแล้ว ข้าแต่พระองค์จะตอบแก่เขาอย่างนี้ว่า 'ผู้มีอายุ ! รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเหล่าใด ล่วงไปแล้ว ดับไปแล้ว แปรปรวนไปแล้ว ; กฎแห่งความบังเกิดขึ้นก็ดี กฎแห่งความเสื่อมไปก็ดี กฎแห่งความเปลี่ยนไปเป็นอย่างอื่นจากที่เป็นอยู่แล้วก็ดี ได้ถูกบัญญัติแล้วแก่หมู่แห่งธรรมเหล่านั้น. ผู้มีอายุ ! รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เหล่าใดยังไม่เกิด ยังไม่ปรากฏ ; กฎแห่งความบังเกิดขึ้นก็ดี กฎแห่งความเสื่อมไปก็ดี กฎแห่งความเปลี่ยนไปเป็นอย่างอื่นจากที่เป็นอยู่แล้วก็ดี จักถูกบัญญัติแก่หมู่แห่งธรรมเหล่านั้น, ผู้มีอายุ ! รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเหล่าใด เป็นสิ่งเกิดอยู่แล้ว ปรากฏอยู่แล้ว ; กฎแห่งความบังเกิดขึ้นก็ดี กฎแห่งความเสื่อมไปก็ดี กฎแห่งความเปลี่ยนไปเป็นอย่างอื่นจากที่เป็นอยู่แล้วก็ดี ย่อมถูกบัญญัติอยู่ แก่หมู่แห่งธรรมเหล่านั้น.' ดังนี้. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้าพระองค์ เมื่อถูกถามอย่างนั้น จะพึงตอบแก่เขาอย่างนี้."

ถูกแล้ว อานนท์ ! ถูกแล้ว อานนท์ ! รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เหล่าใด **ล่วงไปแล้ว** ดับไปแล้ว แปรปรวนไปแล้ว ; กฎแห่งความบังเกิดขึ้นก็ดี กฎแห่งความเสื่อมไปก็ดี กฎแห่งความเปลี่ยนไปเป็นอย่างอื่นจากที่เป็นอยู่แล้วก็ดี ได้ถูกบัญญัติแล้ว แก่หมู่แห่งธรรมเหล่านั้น. อานนท์ ! รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เหล่าใด **ยังไม่เกิด** ยังไม่ปรากฏ ; กฎแห่งความบังเกิดขึ้นก็ดี กฎแห่งความเสื่อมไปก็ดี กฎแห่งความเปลี่ยนไปเป็น

อย่างอื่นจากที่เป็นอยู่แล้วก็ดี จักถูกบัญญัติแก่หมู่แห่งธรรมเหล่านั้น. อานนท์ ! รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เหล่าใด **เป็นสิ่งเกิดอยู่แล้ว** ปรากฏอยู่แล้ว ; กฎแห่งความบังเกิดขึ้นก็ดี กฎแห่งความเสื่อมไปก็ดี กฎแห่งความเปลี่ยนไปเป็นอย่างอื่นจากที่เป็นอยู่แล้วก็ดี ย่อมถูกบัญญัติอยู่ แก่หมู่แห่งธรรมเหล่านั้น. อานนท์ ! เธอ เมื่อถูกถามอย่างนั้นแล้ว พึงตอบแก่เขาอย่างนี้เถิด.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๔๗-๔๙/๘๑-๘๒.

การถูกตราหน้าเพราะอนุสัยในเบญจขันธ์

ถูกแล้ว ภิกษุ ! ถูกแล้ว ภิกษุ ! ภิกษุ ! เธอเข้าใจเนื้อความแห่งคำที่เรากล่าวโดยย่อ (ว่าถ้ามีอนุสัยในสิ่งใด จะถูกตราหน้า เพราะสิ่งนั้น), ได้โดยพิสดารอย่างถูกต้องแล้ว.

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัยใน รูป, เขาย่อมถูกตราหน้าเพราะอนุสัยซึ่งเข้าไปมีใน รูป นั้น ;[๑]

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัยใน เวทนา, เขาย่อมถูกตราหน้าเพราะอนุสัยซึ่งเข้าไปมีใน เวทนา นั้น ;

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัย ในสัญญา, เขาย่อมถูกตราหน้าเพราะอนุสัยซึ่งเข้าไปมีใน สัญญา นั้น ;

---

๑. อนุสัย ในที่นี้ ได้แก่ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย และ อวิชชานุสัย เป็นต้น, และเขาจะถูกตราหน้าว่าเป็นคนกำหนัดแล้วด้วยกามราคานุสัย, หรือเป็นคนโกรธแล้วด้วยปฏิฆานุสัย, หรือว่าเป็นคนหลงแล้วด้วยอวิชชานุสัย ในเพราะรูปเป็นต้น ดังนี้.

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัยใน สังขารทั้งหลาย, เขาย่อมถูกตราหน้า เพราะอนุสัย ซึ่งเข้าไปมีใน สังขารทั้งหลาย นั้น ;

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัยใน วิญญาณ, เขาย่อมถูกตราหน้า เพราะอนุสัย ซึ่งเข้าไปมีใน วิญญาณ นั้น.

(ปฏิปักขนัย)

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปมีอนุสัยใน รูป, เขาย่อมไม่ถูกตราหน้า เพราะอนุสัยซึ่งเข้าไปมีใน รูป นั้น ;

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปอนุสัยใน เวทนา, เขาย่อมไม่ถูกตราหน้า เพราะอนุสัยซึ่งเข้าไปมีใน เวทนา นั้น ;

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปอนุสัยใน สัญญา, เขาย่อมไม่ถูกตราหน้า เพราะอนุสัยซึ่งเข้าไปมีใน สัญญา นั้น ;

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปมีอนุสัยใน สังขารทั้งหลาย, เขาย่อมไม่ถูกตราหน้า เพราะอนุสัยซึ่งเข้าไปมีใน สังขารทั้งหลาย นั้น ;

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปมีอนุสัยใน วิญญาณ, เขาย่อมไม่ถูกตราหน้า เพราะอนุสัยซึ่งเข้าไปมีใน วิญญาณ นั้นเลย.

ภิกษุ ! เนื้อความแห่งภาษิตอันเรากล่าวแล้วโดยย่อนี้ ใคร ๆ พึงเห็นโดยพิสดาร ดังนี้เถิด.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๔๔/๗๕.

การถูกตราหน้าเพราะตายตามเบญจขันธ์

ถูกแล้ว ภิกษุ ! ถูกแล้ว ภิกษุ ! เธอเข้าใจเนื้อความแห่งคำที่เรากล่าวโดยย่อ (ว่าถ้ามีอนุสัยในสิ่งใด ย่อมตายไปตามสิ่งนั้น ; ตายตามสิ่งใดไปย่อมถูกตราหน้า เพราะสิ่งนั้น), ได้ โดยพิสดาร อย่างถูกต้องแล้ว.

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมี**อนุสัย (ยึดถือเคยชิน)** ใน รูป, เขาย่อมตายไปตามรูปนั้น, ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมถูกตราหน้า เพราะสิ่งนั้น ;

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัยใน เวทนา, เขาย่อมตายไปตามเวทนานั้น, ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมถูกตราหน้า เพราะสิ่งนั้น ;

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัยใน สัญญา, เขาย่อมตายไปตามสัญญานั้น, ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมถูกตราหน้า เพราะสิ่งนั้น ;

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัยใน สังขารทั้งหลาย, เขาย่อมตายไปตามสังขารนั้น, ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมถูกตราหน้า เพราะสิ่งนั้น ;

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตเข้าไปมีอนุสัยใน วิญญาณ, เขาย่อมตายไปตามวิญญาณนั้น, ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมถูกตราหน้า เพราะสิ่งนั้น.

(ปฏิปักขนัย)

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปมีอนุสัยใน รูป, เขาย่อมไม่ตายไปตามรูปนั้น, ไม่ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมไม่ถูกตราหน้า เพราะสิ่งนั้น ;

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปมีอนุสัยใน เวทนา, เขาย่อมไม่ตายไปตามเวทนานั้น, ไม่ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมไม่ถูกตราหน้า เพราะสิ่งนั้น ;

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปมีอนุสัยใน สัญญา, เขาย่อมไม่ตายไปตามสัญญานั้น, ไม่ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมไม่ถูกตราหน้า เพราะสิ่งนั้น ;

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปอนุสัยใน สังขารทั้งหลาย, เขาย่อมไม่ตายไปตามสังขารนั้น, ไม่ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมไม่ถูกตราหน้า เพราะสิ่งนั้น ;

ภิกษุ ! ถ้าบุคคลมีจิตไม่เข้าไปมีอนุสัยใน วิญญาณ, เขาย่อมไม่ตายไปตามวิญญาณนั้น, ไม่ตายตามสิ่งใดไป, เขาย่อมไม่ถูกตราหน้า เพราะสิ่งนั้น.

ภิกษุ ! เนื้อความแห่งภาษิตอันเรากล่าวแล้วโดยย่อนี้ ใคร ๆพึงเห็นโดยพิสดาร ดังนี้เถิด.

- ขนฺธ.สํ. ๑๗/๔๕/๗๘.

สัญโญชน์และที่ตั้งแห่งสัญโญชน์

(ความยึดถือหรือเครื่องร้อยรัดจิต)

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสัญโญชน์ (สญฺโญชนิยธมฺม) และตัวสัญโญชน์. พวกเธอทั้งหลาย จงฟังข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! **สิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสัญโญชน์** เป็นอย่างไร ? และ**ตัวสัญโญชน์** เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! **รูป (กาย)** เป็นสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสัญโญชน์. **ฉันทราคะ** (ความกำหนัดเพราะพอใจ) ใด เข้าไปมีอยู่ในรูปนั้น ฉันทราคะนั้น คือตัวสัญโญชน์ในรูปนั้น ;

ภิกษุ ท. ! **เวทนา** เป็นสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสัญโญชน์, **ฉันทราคะ**ใด เข้าไปมีอยู่ในเวทนานั้น ฉันทราคะนั้น คือตัวสัญโญชน์ ในเวทนานั้น ;

ภิกษุ ท. ! **สัญญา** เป็นสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสัญโญชน์, **ฉันทราคะ**ใด เข้าไปมีอยู่ในสัญญานั้น ฉันทราคะนั้น คือ ตัวสัญโญชน์ ในสัญญานั้น ;

ภิกษุ ท. ! **สังขาร** ทั้งหลาย เป็นสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสัญโญชน์, **ฉันทราคะ**ใด เข้าไปมีอยู่ในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น ฉันทราคะนั้น คือ ตัวสัญโญชน์ ในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น ;

ภิกษุ ท. ! **วิญญาณ** เป็นสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสัญโญชน์, **ฉันทราคะ**ใด เข้าไปมีอยู่ในวิญญาณนั้น ฉันทราคะนั้น คือ ตัวสัญโญชน์ ในวิญญาณนั้น.

ภิกษุ ท. ! ขันธ์เหล่านี้ เรียกว่า สิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสัญโญชน์ ; ฉันทราคะนี้เรียกว่า ตัวสัญโญชน์ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๐๒/๓๐๘.

(ในสูตรอื่นทรงแสดง **สัญโญชนิยธรรม** ด้วยอายตนะภายในหก (๑๘/๑๑๐/๑๕๙) และอายตนะภายนอกหก (๑๘/๑๓๕/๑๘๙).

ความลับของเบญจขันธ์

ภิกษุ ท. ! ถ้าหาก**อัสสาทะ** (รสอร่อย) ของรูปก็ดี ของเวทนาก็ดี ของสัญญาก็ดี ของสังขารทั้งหลายก็ดี และของวิญญาณก็ดี เหล่านี้ จักไม่ได้มีอยู่

แล้วไซร้, สัตว์ทั้งหลาย ก็จะไม่กำหนัดยินดีนักในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย และในวิญญาณ เหล่านี้. ภิกษุ ท.! แต่เพราะเหตุที่อัสสาทะของรูปก็ดี ของเวทนาก็ดี ของสัญญาก็ดี ของสังขารทั้งหลายก็ดี และของวิญญาณก็ดี มีอยู่, สัตว์ทั้งหลาย จึงกำหนัดยินดีนัก ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย และในวิญญาณ.

ภิกษุ ท.! ถ้าหาก **อาทีนพ** (โทษ) ของรูปก็ดี ของเวทนาก็ดี ของสัญญาก็ดี ของสังขารทั้งหลายก็ดี และของวิญญาณก็ดี เหล่านี้ จักไม่ได้มีอยู่แล้วไซร้, สัตว์ทั้งหลาย ก็จะไม่เบื่อหน่าย ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย และในวิญญาณ เหล่านี้. ภิกษุ ท.! แต่เพราะเหตุที่อาทีนพของรูปก็ดี ของเวทนาก็ดี ของสัญญาก็ดี ของสังขารทั้งหลายก็ดี และของวิญญาณก็ดี มีอยู่, สัตว์ทั้งหลาย จึงเบื่อหน่ายในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย และในวิญญาณ.

ภิกษุ ท.! ถ้าหาก **นิสสรณะ** (อุบายเครื่องออกพ้นไปได้) จากรูปก็ดี จากเวทนาก็ดี จากสัญญาก็ดี จากสังขารทั้งหลายก็ดี และจากวิญญาณก็ดี เหล่านี้ จักไม่ได้มีอยู่แล้วไซร้, สัตว์ทั้งหลาย ก็จะไม่ออกไปพ้นได้จากรูป จากเวทนา จากสัญญา จากสังขารทั้งหลาย และจากวิญญาณ เหล่านี้. ภิกษุ ท.! แต่เพราะเหตุที่ นิสสรณะจากรูปก็ดี จากเวทนาก็ดี จากสัญญาก็ดี จากสังขารทั้งหลายก็ดี และจากวิญญาณก็ดี มีอยู่, สัตว์ทั้งหลาย จึงออกไปพ้นได้จากรูป จากเวทนา จากสัญญา จากสังขารทั้งหลาย และจากวิญญาณ, ดังนี้ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๓๗/๖๒.

เบญจขันธ์เนื่องด้วยปัจจัยแห่งความเศร้าหมองและบริสุทธิ์

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ปูรณกัสสปะ ได้กล่าวอย่างนี้ว่า 'เหตุไม่มี ปัจจัยไม่มี เพื่อความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลาย, สัตว์ทั้งหลาย จักเศร้าหมอง โดยไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ; และเหตุไม่มี ปัจจัยไม่มี เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย, สัตว์ทั้งหลายย่อมบริสุทธิ์ได้ โดยไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย' ดังนี้ ; ในเรื่องนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า กล่าวอย่างไร ? พระเจ้าข้า !"

มหลิ ! **เหตุมี ปัจจัยมี เพื่อความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลาย, สัตว์ทั้งหลายจักเศร้าหมอง เพราะมีเหตุมีปัจจัย** ; มหลิ ! **และเหตุมี ปัจจัยมี เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย, สัตว์ทั้งหลาย ย่อมบริสุทธิ์ได้ เพราะมีเหตุ มีปัจจัย.**

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เหตุปัจจัย เพื่อความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลายเป็นอย่างไร ? และสัตว์ทั้งหลาย จักเศร้าหมอง เพราะมีเหตุมีปัจจัย อย่างไรเล่า ? พระเจ้าข้า !"

มหลิ ! ถ้าหากรูปก็ดี เวทนาก็ดี สัญญาก็ดี สังขารทั้งหลายก็ดี และวิญญาณก็ดี เหล่านี้ จักได้เป็นทุกข์โดยถ่ายเดียว อันทุกข์ตามสนอง หยั่งลงสู่ความทุกข์ ไม่หยั่งลงสู่ความสุขเสียเลยไซร้, สัตว์ทั้งหลาย ก็จะไม่กำหนัดยินดีนักในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย และในวิญญาณเหล่านี้. มหลิ ! แต่เพราะเหตุที่ (ตามความรู้สึกของสัตว์ผู้ยังไม่รู้ตามเป็นจริง) รูปก็ดี เวทนาก็ดี สัญญาก็ดี สังขารทั้งหลายก็ดี และวิญญาณก็ดี ยังนำมาซึ่งความสุข อันสุขตามสนอง หยั่งลงสู่ความสุข ไม่หยั่งลงสู่ความทุกข์ก็มีอยู่, สัตว์ทั้งหลาย

จึงกำหนัดยินดีนักในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย และในวิญญาณ. **เพราะความกำหนัดยินดี จึงพัวพันอยู่ในมัน เพราะความพัวพัน จึงเศร้าหมองรอบด้าน.** มหลิ ! สิ่งเหล่านี้แหละ เป็นเหตุ เป็นปัจจัย เพื่อความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลาย, สัตว์ทั้งหลาย ย่อมเศร้าหมองเพราะมีเหตุ มีปัจจัย โดยลักษณะเช่นนี้.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ก็เหตุปัจจัย เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลายเป็นอย่างไร ? และสัตว์ทั้งหลาย ย่อมบริสุทธิ์ได้ เพราะมีเหตุ มีปัจจัย อย่างไรเล่า ? พระเจ้าข้า !"

มหลิ ! ถ้าหากรูปก็ดี เวทนาก็ดี สัญญาก็ดี สังขารทั้งหลายก็ดี และวิญญาณก็ดี เหล่านี้ จักได้มีสุขโดยถ่ายเดียว อันสุขตามสนอง หยั่งลงสู่ความสุข ไม่หยั่งลงสู่ความทุกข์เสียเลยไซร้, สัตว์ทั้งหลาย ก็จะไม่เบื่อหน่ายในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย และในวิญญาณ เหล่านี้. มหลิ ! แต่เพราะเหตุที่ รูปก็ดี เวทนาก็ดี สัญญาก็ดี สังขารทั้งหลายก็ดี และวิญญาณก็ดี เป็นทุกข์ อันทุกข์ตามสนอง หยั่งลงสู่ความทุกข์ ไม่หยั่งลงสู่ความสุข ก็มีอยู่, สัตว์ทั้งหลายจึงเบื่อหน่าย ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย และในวิญญาณ. **เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด ย่อมบริสุทธิ์ได้.** มหลิ ! สิ่งเหล่านี้แหละ เป็นเหตุเป็นปัจจัยเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย, สัตว์ทั้งหลาย ย่อมบริสุทธิ์ได้ เพราะมีเหตุมีปัจจัย โดยลักษณะเช่นนี้ แล.

- ขนธ. สํ. ๑๗/๘๕, ๘๗/๑๓๑, ๑๓๒.

เบญจขันธ์เป็นธรรมฝ่ายที่แตกสลายได้

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดง **สิ่งซึ่งแตกสลายได้** และ **สิ่งซึ่งแตกสลายไม่ได้**, พวกเธอทั้งหลายจงฟังข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! **สิ่งซึ่งแตกสลายได้ เป็นอย่างไร** ? **และสิ่งซึ่งแตกสลายไม่ได้ เป็นอย่างไรเล่า** ?

ภิกษุ ท. ! รูป เป็นสิ่งซึ่งแตกสลายได้, ส่วนธรรมเป็นที่ดับไม่เหลือ เป็นที่สงบระงับ และเป็นที่เข้าไปตั้งอยู่ไม่ได้ ของรูป นั้น, นั่นคือสิ่งซึ่งแตกสลายไม่ได้ ;

ภิกษุ ท. ! เวทนา เป็นสิ่งซึ่งแตกสลายได้, ส่วนธรรมเป็นที่ดับไม่เหลือ เป็นที่สงบระงับ และเป็นที่เข้าไปตั้งอยู่ไม่ได้ ของเวทนานั้น, นั่นคือสิ่งซึ่งแตกสลายไม่ได้ ;

ภิกษุ ท. ! สัญญา เป็นสิ่งซึ่งแตกสลายได้, ส่วนธรรมเป็นที่ดับไม่เหลือ เป็นที่สงบระงับ และเป็นที่เข้าไปตั้งอยู่ไม่ได้ ของสัญญานั้น, นั่นคือสิ่งซึ่งแตกสลายไม่ได้ ;

ภิกษุ ท. ! สังขารทั้งหลาย เป็นสิ่งซึ่งแตกสลายได้, ส่วนธรรมเป็นที่ดับไม่เหลือ เป็นที่สงบระงับ และเป็นที่เข้าไปตั้งอยู่ไม่ได้ ของสังขารทั้งหลายเหล่านั้น, นั่นคือสิ่งซึ่งแตกสลายไม่ได้ ;

ภิกษุ ท. ! วิญญาณ เป็นสิ่งซึ่งแตกสลายได้, ส่วนธรรมเป็นที่ดับไม่เหลือ เป็นที่สงบระงับ และเป็นที่เข้าไปตั้งอยู่ไม่ได้ ของวิญญาณนั้น, นั่นคือ สิ่งซึ่งแตกสลายไม่ได้; ดังนี้ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๔๐/๗๐.

เบญจขันธ์ไม่เที่ยง

ภิกษุ ท. ! รูป เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท. ! เวทนา เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท. ! สัญญา เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท. ! สังขารทั้งหลาย เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้;

ภิกษุ ท. ! วิญญาณ เป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นโดยอย่างอื่นได้ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘๑/๔๗๘.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! คนกล่าวกันว่า ‘สมุทยธรรม สมุทยธรรม’ (มีความก่อขึ้นเป็นธรรมดา) ดังนี้, ก็สมุทยธรรมนั้น เป็นอย่างไรเล่า ? พระเจ้าข้า !”

ราธะ ! รูป เป็นสมุทยธรรม, เวทนา เป็นสมุทยธรรม, สัญญา เป็นสมุทยธรรม, สังขารทั้งหลาย เป็นสมุทยธรรม, และวิญญาณ เป็นสมุทยธรรม แล.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! คนกล่าวกันว่า 'วยธรรม วยธรรม (มีความเสื่อมเป็นธรรมดา)' ดังนี้, ก็วยธรรมนั้น เป็นอย่างไรเล่า ? พระเจ้าข้า !"

ราธะ ! รูป เป็นวยธรรม, เวทนา เป็นวยธรรม, สัญญา เป็นวยธรรม, สังขารทั้งหลาย เป็นวยธรรม, และวิญญาณ เป็นวยธรรม แล.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! คนกล่าวกันว่า 'นิโรธธรรม, นิโรธธรรม (มีความดับเป็นธรรมดา)' ดังนี้, ก็นิโรธธรรมนั้น เป็นอย่างไรเล่า ? พระเจ้าข้า !"

ราธะ ! รูป เป็นนิโรธธรรม, เวทนา เป็นนิโรธธรรม, สัญญา เป็นนิโรธธรรม, สังขารทั้งหลาย เป็นนิโรธธรรม, และวิญญาณ เป็นนิโรธธรรม แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๔๑-๒/๓๘๗,๓๘๖,๓๘๘.

ภิกษุ ท. ! รูป ไม่เที่ยง, สิ่งใด ไม่เที่ยง สิ่งนั้น เป็นทุกข์, สิ่งใด เป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา, สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริง อย่างนี้ว่า "นั่น ไม่ใช่ของเรา (เนตํ มม), นั่น ไม่ใช่เรา (เนโสหมสฺมิ), นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา (น เมโส อตฺตา) " ดังนี้ ;

ภิกษุ ท. ! เวทนา ไม่เที่ยง, สิ่งใด ไม่เที่ยง สิ่งนั้น เป็นทุกข์, สิ่งใด เป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา, สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริง อย่างนี้ว่า “นั่น ไม่ใช่ของเรา (เนตํ มม), นั่นไม่ใช่เรา (เนโสหมสฺมิ), นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา (น เมโส อตฺตา) ” ดังนี้ ;

ภิกษุ ท. ! สัญญา ไม่เที่ยง, สิ่งใด ไม่เที่ยง สิ่งนั้น เป็นทุกข์, สิ่งใด เป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา, สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริง อย่างนี้ว่า “นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา” ดังนี้ ;

ภิกษุ ท. ! สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง, สิ่งใด ไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์, สิ่งใด เป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา, สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า “นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา” ดังนี้ ;

ภิกษุ ท. ! วิญญาณ ไม่เที่ยง, สิ่งใด ไม่เที่ยง สิ่งนั้น เป็นทุกข์, สิ่งใด เป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา, สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า “นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา” ดังนี้ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘/๔๒.

เหตุปัจจัยของเบญจขันธ์ก็ไม่เที่ยง

ภิกษุ ท. ! รูป ไม่เที่ยง, ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของรูป ก็ไม่เที่ยง, รูป ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันไม่เที่ยงแล้ว จักเป็นของเที่ยงได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท. ! เวทนา ไม่เที่ยง, ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้น ของเวทนา ก็ไม่เที่ยง, เวทนา ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันไม่เที่ยงแล้ว จักเป็น ของเที่ยงได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท. ! สัญญา ไม่เที่ยง, ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้น ของสัญญาก็ไม่เที่ยง, สัญญา ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันไม่เที่ยงแล้ว จักเป็นของ เที่ยงได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท. ! สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง, ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการ บังเกิดขึ้นของสังขารทั้งหลาย ก็ไม่เที่ยง, สังขาร ที่เกิดจากเหตุปัจจัยอัน ไม่เที่ยงแล้ว จักเป็นของเที่ยงได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท. ! วิญญาณ ไม่เที่ยง, ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิด ขึ้นของวิญญาณ ก็ไม่เที่ยง, วิญญาณ ที่เกิดจากเหตุปัจจัยอันไม่เที่ยงแล้ว จัก เป็นของเที่ยงได้อย่างไร.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๙/๔๕.

เบญจขันธ์เป็นทุกข์

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! คนกล่าวกันว่า 'ทุกข์ ทุกข์' ดังนี้, ทุกข์นั้นเป็นอย่างไรเล่า ? พระเจ้าข้า !"

ราธะ ! รูป เป็นทุกข์, เวทนา เป็นทุกข์, สัญญา เป็นทุกข์, สังขารทั้งหลาย เป็นทุกข์, และวิญญาณ เป็นทุกข์ แล.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! คนกล่าวกันว่า 'ทุกขธรรม ทุกขธรรม (มีทุกข์เป็นธรรมดา)' ดังนี้, ก็ทุกขธรรมนั้น เป็นอย่างไรเล่า ? พระเจ้าข้า !"

ราธะ ! รูป เป็นทุกขธรรม, เวทนา เป็นทุกขธรรม, สัญญา เป็นทุกข์ธรรม, สังขารทั้งหลาย เป็นทุกขธรรม, และวิญญาณ เป็นทุกขธรรม แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๔๐/๓๘๑-๓๘๒.

ภิกษุ ท. ! รูป เป็น ทุกข์, สิ่งใด เป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา, สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า "นั่น ไม่ใช่ของเรา (เนตํ มม), นั่น ไม่ใช่เรา (เนโสหมสฺมิ), นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา (น เมโส อตฺตา)" ดังนี้ ;

ภิกษุ ท. ! เวทนา เป็นทุกข์, สิ่งใด เป็นทุกข์, สิ่งนั้น เป็นอนัตตา, สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า "นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา" ดังนี้ ;

ภิกษุ ท. ! สัญญา เป็นทุกข์, สิ่งใด เป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา, สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า "นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา" ดังนี้ ;

ภิกษุ ท. ! สังขารทั้งหลาย เป็นทุกข์, สิ่งใด เป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา, สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า "นั่น ไม่ใช่ของเรา (เนตํ มม), นั่น ไม่ใช่เรา (เนโสหมสฺมิ), นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา (น เมโส อตฺตา)" ดังนี้ ;

ภิกษุ ท. ! วิญญาณ เป็นทุกข์, สิ่งใด เป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา, สิ่งใด เป็นอนัตตา พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า "นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา" ดังนี้ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘/๔๓.

เหตุปัจจัยของเบญจขันธ์ก็เป็นทุกข์

ภิกษุ ท. ! รูป เป็นทุกข์, ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของรูป ก็เป็นทุกข์, รูป ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันเป็นทุกข์แล้ว จักเป็นสุขได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท. ! เวทนา เป็นทุกข์, ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของเวทนา ก็เป็นทุกข์, เวทนา ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันเป็นทุกข์แล้ว จักเป็นสุขได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท. ! สัญญา เป็นทุกข์, ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของสัญญา ก็เป็นทุกข์, สัญญา ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันเป็นทุกข์แล้ว จักเป็นสุขได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท. ! สังขารทั้งหลาย เป็นทุกข์, ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของสังขารทั้งหลาย ก็เป็นทุกข์, สังขาร ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันเป็นทุกข์แล้ว จักเป็นสุขได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท. ! วิญญาณ เป็นทุกข์, ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของวิญญาณ ก็เป็นทุกข์, วิญญาณ ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันเป็นทุกข์แล้ว จักเป็นสุขได้อย่างไร.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๙/๔๖.

เบญจขันธ์เป็นอนัตตา

ภิกษุ ท. ! รูป เป็นอนัตตา, บุคคล พึงเห็นรูปนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า "นั่น ไม่ใช่ของเรา (เนตํ มม), นั่น ไม่ใช่เรา (เนโสหมสฺมิ), นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา (น เมโส อตฺตา)" ดังนี้ ;

ภิกษุ ท. ! เวทนา เป็นอนัตตา, บุคคล พึงเห็นเวทนานั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า "นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา" ดังนี้ ;

ภิกษุ ท. ! สัญญา เป็นอนัตตา, บุคคล พึงเห็นสัญญานั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า "นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา" ดังนี้ ;

ภิกษุ ท. ! สังขารทั้งหลาย เป็นอนัตตา, บุคคล พึงเห็นสังขารทั้งหลายเหล่านั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ ว่า “นั่น ไม่ใช่ของเรา (เนตํ มม), นั่น ไม่ใช่เรา (เนโสหมสฺมิ), นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา (น เมโส อตฺตา)” ดังนี้ ;

ภิกษุ ท. ! วิญญาณ เป็นอนัตตา, บุคคล พึงเห็นวิญญาณนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ ว่า “นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา. นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา” ดังนี้ แล.

- ขนฺธ สํ. ๑๗/๒๘/๔๔.

ขันธ์ ๕ ไม่เป็นไปตามความต้องการของเรา

ภิกษุ ท. ! รูป เป็นอนัตตา. ภิกษุ ท. ! ถ้ารูป จักเป็นอัตตาแล้วไซร้ รูปนี้ ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ (ความถูกเบียดเบียนด้วยโรคเป็นต้น) ; อนึ่ง สัตว์จะพึงได้ในรูปตามปรารถนาว่า ‘รูปของเรา จงเป็นอย่างนี้เถิด, รูปของเรา อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย’ ดังนี้. ภิกษุ ท. ! แต่เพราะเหตุที่ รูปเป็นอนัตตา รูป จึงเป็นไปเพื่ออาพาธ ; อนึ่ง **สัตว์ย่อมไม่ได้ในรูปตามปรารถนาว่า ‘รูปของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด, รูปของเรา อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย’** ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เวทนา เป็นอนัตตา. ภิกษุ ท. ! ถ้าเวทนา จักเป็นอัตตาแล้วไซร้ เวทนานี้ ก็ไม่พึงเป็นเพื่ออาพาธ ; อนึ่ง สัตว์จะพึงได้ในเวทนาตามปรารถนาว่า ‘เวทนาของเรา จงเป็นอย่างนี้เถิด, เวทนาของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย’ ดังนี้. ภิกษุ ท. ! แต่เพราะเหตุที่ เวทนา เป็นอนัตตา เวทนาจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ ; อนึ่ง **สัตว์ ย่อมไม่ได้ในเวทนาตามปรารถนาว่า ‘เวทนาของเรา จงเป็นอย่างนี้เถิด, เวทนาของเรา อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย’** ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! สัญญา เป็นอนัตตา. ภิกษุ ท. ! ถ้าสัญญา จักเป็นอัตตาแล้วไซร้ สัญญานี้ ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ ; อนึ่ง สัตว์ จะพึงได้ในสัญญาตามปรารถนาว่า 'สัญญาของเรา จงเป็นอย่างนี้เถิด, สัญญาของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย' ดังนี้. ภิกษุ ท. ! แต่เพราะเหตุที่ สัญญา เป็นอนัตตา สัญญา จึงเป็นไปเพื่ออาพาธ ; อนึ่ง **สัตว์ย่อมไม่ได้ในสัญญาตามปรารถนาว่า 'สัญญาของเรา จงเป็นอย่างนี้เถิด, สัญญาของเรา อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย'** ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! สังขารทั้งหลาย เป็นอนัตตา. ภิกษุ ท. ! ถ้าสังขารทั้งหลายจักเป็นอัตตาแล้วไซร้ สังขารทั้งหลายเหล่านี้ ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ ; อนึ่ง สัตว์ จะพึงได้ในสังขารทั้งหลายตามปรารถนาว่า 'สังขารทั้งหลายของเรา จงเป็นอย่างนี้เถิด, สังขารทั้งหลายของเรา อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย' ดังนี้. ภิกษุ ท. ! แต่เพราะเหตุที่สังขารทั้งหลายเป็นอนัตตา สังขารทั้งหลายจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ ; อนึ่ง **สัตว์ ย่อมไม่ได้ในสังขารทั้งหลายตามปรารถนาว่า 'สังขารทั้งหลายของเรา จงเป็นอย่างนี้เถิด, สังขารทั้งหลายของเรา อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย'** ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! วิญญาณ เป็นอนัตตา. ภิกษุ ท. ! ถ้าวิญญาณ จักเป็นอัตตาแล้วไซร้ วิญญาณนี้ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ ; อนึ่ง สัตว์ จะพึงได้ในวิญญาณตามปรารถนาว่า 'วิญญาณของเรา จงเป็นอย่างนี้เถิด, วิญญาณของเรา อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย' ดังนี้. ภิกษุ ท. ! แต่เพราะเหตุที่ วิญญาณเป็นอนัตตา วิญญาณ จึงเป็นไปเพื่ออาพาธ ; อนึ่ง **สัตว์ ย่อมไม่ได้ในวิญญาณตามปรารถนาว่า 'วิญญาณของเรา จงเป็นอย่างนี้เถิด, วิญญาณของเรา อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย'** ดังนี้. ....

ภิกษุ ท. ! เพราะฉะนั้น ในกรณีนี้, รูป ชนิดใดชนิดหนึ่งมีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม, รูปทั้งปวงนั้น อันใคร ๆ พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า '**นั่น ไม่ใช่ของเรา (เนตํ มม), นั่น ไม่ใช่เรา (เนโสหมสฺมิ), นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา (น เมโส อตฺตา)**' ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เวทนา ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม, เวทนาทั้งปวงนั้น อันใคร ๆ พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า '**นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา**' ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! สัญญา ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม, สัญญาทั้งปวงนั้น อันใคร ๆ พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า '**นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา**' ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! สังขารทั้งหลาย ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม, สังขารทั้งหลายทั้งปวงเหล่านั้น อันใคร ๆ พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า '**นั่น ไม่ใช่ของเรา, นั่น ไม่ใช่เรา, นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา**' ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! วิญญาณ ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม, วิญญาณทั้งปวงนั้น อันใครๆ พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า '**นั่น ไม่ใช่ของเรา (เนตํ มม), นั่น ไม่ใช่เรา (เนโสหมสฺมิ), นั่น ไม่ใช่ตัวตนของเรา (น เมโส อตฺตา)**' ดังนี้ แล.

- ขนฺธ. สํ ๑๗/๘๒-๘๔/๑๒๗-๑๒๙.

สิ่งใดมิใช่ของเรา

ภิกษุ ท. ! เพราะฉะนั้น ในกรณีนี้, สิ่งใดมิใช่ของพวกเธอ, พวกเธอจงละสิ่งนั้นเสีย, สิ่งนั้น อันพวกเธอละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่พวกเธอเอง ตลอดกาลนาน. ภิกษุ ท. ! **ก็สิ่งใดเล่า มิใช่ของพวกเธอ ?**

ภิกษุ ท. ! รูป มิใช่ของพวกเธอ, พวกเธอจงละรูปนั้นเสีย ; รูปนั้น อันพวกเธอละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่พวกเธอเอง ตลอดกาลนาน.

ภิกษุ ท. ! เวทนา มิใช่ของพวกเธอ, พวกเธอจงละเวทนานั้นเสีย ; เวทนานั้น อันพวกเธอละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่พวกเธอเอง ตลอดกาลนาน.

ภิกษุ ท. ! สัญญา มิใช่ของพวกเธอ, พวกเธอจงละสัญญานั้น

เสีย ; สัญญานั้น อันพวกเธอละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่พวกเธอเอง ตลอดกาลนาน.

ภิกษุ ท. ! สังขารทั้งหลาย มิใช่ของพวกเธอ, พวกเธอจงละสังขารทั้งหลายเหล่านั้นเสีย ; สังขารทั้งหลายเหล่านั้น อันพวกเธอละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่พวกเธอเอง ตลอดกาลนาน.

ภิกษุ ท. ! วิญญาณ มิใช่ของพวกเธอ, พวกเธอจงละวิญญาณนั้นเสีย ; วิญญาณนั้น อันพวกเธอละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่พวกเธอเอง ตลอดกาลนาน.

ภิกษุ ท. ! พวกเธอจะสำคัญ ความข้อนี้ว่าอย่างไร ? **คือข้อที่หญ้าไม้ กิ่งไม้และใบไม้ ใดๆ มีอยู่ ในเชตวันนี้, เมื่อคนเขาขนเอามันไปก็ตาม เผาเสียก็ตาม หรือกระทำตามความต้องการอย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาม; พวกเธอเคยเกิดความคิดอย่างนี้บ้างหรือไม่ ว่า "คนเขาขนเอาเราไปบ้าง เขาเผาเราบ้าง เขาทำแก่เราตามความปรารถนาของเขาบ้าง"** ดังนี้ ?

"ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า!" ข้อนั้น เพราะเหตุไรเล่า ? *"เพราะเหตุว่านั่น หาได้เป็นตัวตน หรือของเนื่องด้วยตัวตน ของข้าพระองค์ไม่ พระเจ้าข้า !"*

ภิกษุ ท. ! ฉันใดก็ฉันนั้น, คือ **สิ่งใด มิใช่ของพวกเธอ, พวกเธอจงละสิ่งนั้นเสีย**; **สิ่งนั้น อันพวกเธอละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่พวกเธอเอง ตลอดกาลนาน แล.**

- มู. ม. ๑๒/๒๗๙/๒๘๗

เหตุปัจจัยของเบญจขันธ์ก็เป็นอนัตตา

ภิกษุ ท. ! รูป เป็นอนัตตา. ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของรูป ก็เป็นอนัตตา, รูป ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันเป็นอนัตตาแล้ว จักเป็นอัตตาได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท. ! เวทนา เป็นอนัตตา. ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของเวทนา ก็เป็นอนัตตา, เวทนา ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันเป็นอนัตตาแล้ว จักเป็นอัตตาได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท. ! สัญญา เป็นอนัตตา. ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของสัญญา ก็เป็นอนัตตา, สัญญา ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันเป็นอนัตตาแล้ว จักเป็นอัตตาได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท. ! สังขารทั้งหลาย เป็นอนัตตา. ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัยเพื่อการบังเกิดขึ้นของสังขารทั้งหลาย ก็เป็นอนัตตา, สังขาร ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันเป็นอนัตตาแล้ว จักเป็นอัตตาได้อย่างไร ;

ภิกษุ ท. ! **วิญญาณ เป็นอนัตตา. ถึงแม้เหตุ แม้ปัจจัย เพื่อการบังเกิดขึ้นของวิญญาณ ก็เป็นอนัตตา, วิญญาณ ที่เกิดจากเหตุปัจจัย อันเป็นอนัตตาแล้ว จักเป็นอัตตาได้อย่างไร แล.**

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๓๐/๔๗.

เบญจขันธ์เป็นภาระที่หนัก

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงภาระ (ของหนัก)... แก่พวกเธอ. เธอทั้งหลายจงฟังข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! อะไรเล่าเป็นของหนัก ? ภิกษุ ท. ! อุปาทานขันธ์ทั้งห้านั้นแหละ เรากล่าวว่าเป็นของหนัก. ห้าอย่างเหล่าไหนเล่า ? ห้าอย่างคือ ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ รูป, ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ เวทนา, ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ สัญญา, ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ สังขาร, และขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ วิญญาณ. ภิกษุ ท. ! นี้ เราเรียกว่า ของหนัก แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๓๒/๔๙.

เบญจขันธ์เป็นทั้งผู้ฆ่าและผู้ตาย

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! คนกล่าวกันว่า 'มาร มาร' ดังนี้, เขากล่าวกันว่า 'มาร' เช่นนี้ มีความหมายเพียงไร พระเจ้าข้า ?"

ราธะ ! เมื่อ (ความยึดถือใน) รูป มีอยู่, มารก็จะมี ผู้ให้ตายก็จะมี หรือผู้ตายก็จะมี.

ราธะ ! เมื่อ (ความยึดถือใน) เวทนา มีอยู่, มารก็จะมี ผู้ให้ตายก็จะมีหรือผู้ตายก็จะมี.

ราธะ ! เมื่อ (ความยึดถือใน) สัญญา มีอยู่, มารก็จะมี ผู้ให้ตายก็จะมี หรือผู้ตายก็จะมี.

ราธะ ! เมื่อ (ความยึดถือใน) สังขารทั้งหลาย มีอยู่, มารก็จะมี ผู้ให้ตาย ก็จะมี หรือผู้ตายก็จะมี.

ราธะ ! เมื่อ (ความยึดถือใน) วิญญาณ มีอยู่, มารก็จะมี ผู้ให้ตาย ก็จะมี หรือผู้ตายก็จะมี.

ราธะ ! เพราะฉะนั้น ในกรณีนี้ เธอ พึงเห็นรูปก็ดี เวทนาก็ดี สัญญา ก็ดี สังขารทั้งหลายก็ดี และวิญญาณก็ดี ว่าเป็นมาร, ว่าเป็นผู้ให้ตาย, ว่าผู้ตาย, ว่าโรค, ว่าหัวฝี, ว่าลูกศร, ว่าทุกข์, และว่าทุกข์ที่เกิดแล้ว, **บุคคลเหล่าใด เห็นขันธ์ทั้งห้าในลักษณะเช่นนี้ บุคคลเช่นนั้นชื่อว่าเห็นอยู่โดยชอบ** แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๓๑/๓๖๖.

เบญจขันธ์เป็นกองถ่านเถ้ารึง

ภิกษุ ท. ! รูป เป็นกองถ่านเถ้ารึง,[๑] เวทนา เป็นกองถ่านเถ้ารึง, สัญญา เป็นกองถ่านเถ้ารึง, สังขารทั้งหลาย เป็นกองถ่านเถ้ารึง, และวิญญาณ เป็นกองถ่านเถ้ารึง.

ภิกษุ ท. ! สาวกของพระอริยเจ้า ผู้ได้ยินได้ฟัง เมื่อเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป, ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา, ย่อมเบื่อหน่ายแม้ใน

๑. ถ่านเถ้ารึง คือ ไฟถ่านที่ซ่อนอยู่ใต้ขี้เถ้าร้อน.

สัญญา, ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสังขารทั้งหลาย, และย่อมเบื่อหน่ายแม้ในวิญญาณ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๑๗/๓๓๔.

เบญจขันธ์เป็นเครื่องผูกพันสัตว์

ภิกษุ ท.! ในโลกนี้ บุถุชน ผู้ไม่ได้ยิน ได้ฟัง ไม่ได้เห็นเหล่าพระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ถูกแนะนำในธรรมของพระ-อริยเจ้า ไม่ได้เห็นเหล่าสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ถูกแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ :-

ย่อมตามเห็นพร้อม (คือเห็นดิ่งอยู่เป็นประจำ) **ซึ่งรูป** โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีรูป หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งรูปว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตนว่ามีอยู่ในรูป บ้าง ;

ย่อมตามเห็นพร้อม ซึ่งเวทนา โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีเวทนา หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งเวทนาว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตนว่ามีอยู่ในเวทนา บ้าง ;

ย่อมตามเห็นพร้อม ซึ่งสัญญา โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตนว่ามีสัญญา หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งสัญญาว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตนว่ามีอยู่ในสัญญา บ้าง ;

ย่อมตามเห็นพร้อม ซึ่งสังขารทั้งหลาย โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีสังขาร หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งสังขารทั้งหลาย ว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตนว่ามีอยู่ในสังขารทั้งหลาย บ้าง ;

ย่อมตามเห็นพร้อม ซึ่งวิญญาณ โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีวิญญาณ หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งวิญญาณ ว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตนว่ามีอยู่ในวิญญาณ บ้าง.

ภิกษุ ท. ! บุถุชนผู้ไม่ได้ยินได้ฟังนี้ เราเรียกว่า ผู้ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกพันคือรูปบ้าง ผู้ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกพันคือเวทนาบ้าง ผู้ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกพันคือสัญญาบ้าง ผู้ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกพันคือสังขารทั้งหลายบ้าง ผู้ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกพันคือวิญญาณบ้าง ;

เป็นผู้ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกพันทั้งภายในและภายนอก เป็นผู้ไม่เห็นฝั่งนี้ (คือวัฏฏสงสาร) เป็นผู้ไม่เห็นฝั่งโน้น (คือนิพพาน), **เกิดอยู่อย่างผู้มีเครื่องผูกพัน**, **แก่อยู่อย่างผู้มีเครื่องผูกพัน**, **ตายอยู่อย่างผู้มีเครื่องผูกพัน**, **จากโลกนี้ไปสู่โลกอื่นอย่างผู้มีเครื่องผูกพัน** แล.

ขนธ. สํ. ๑๗/๒๐๐/๓๐๔.

เรียกกันว่า "สัตว์" เพราะติดเบญจขันธ์

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! คนกล่าวกันว่า 'สัตว์ สัตว์' ดังนี้, เขากล่าวกันว่า 'สัตว์' เช่นนี้มีความหมายเพียงไร ? พระเจ้าข้า !"

ราธะ ! ฉันทะ (ความพอใจ) ราคะ (ความกำหนัด) นันทิ (ความเพลิน) ตัณหา (ความทะยานอยาก) ใด ๆ มีอยู่ ในรูป, สัตว์ ย่อมเกี่ยวข้อง ย่อมติด ในรูปนั้น ด้วยฉันทราคะเป็นต้นนั้น เพราะฉะนั้น สัตว์นั้น จึงถูกเรียกว่า "สัตว์ (ผู้ข้องติด)" ดังนี้ ;

ราธะ ! ฉันทะ ราคะ นันทิ ตัณหา ใด ๆ มีอยู่ในเวทนา, สัตว์ย่อม เกี่ยวข้อง ย่อมติดในเวทนานั้น ด้วยฉันทราคะเป็นต้นนั้น เพราะฉะนั้น สัตว์นั้น จึงถูกเรียกว่า "สัตว์" ดังนี้ ;

ราธะ ! ฉันทะ ราคะ นันทิ ตัณหา ใด ๆ มีอยู่ในสัญญา, สัตว์ย่อม เกี่ยวข้อง ย่อมติดในสัญญานั้น ด้วยฉันทราคะเป็นต้นนั้น เพราะฉะนั้น สัตว์นั้น จึงถูกเรียกว่า "สัตว์" ดังนี้ ;

ราธะ ! ฉันทะ ราคะ นันทิ ตัณหา ใด ๆ มีอยู่ในสังขารทั้งหลาย, สัตว์ย่อมเกี่ยวข้อง ย่อมติดในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น ด้วยฉันทราคะเป็นต้นนั้น เพราะฉะนั้น สัตว์นั้น จึงถูกเรียกว่า "สัตว์" ดังนี้ ;

ราธะ ! **ฉันทะ ราคะ นันทิ ตัณหา ใด ๆ มีอยู่ในวิญญาณ**, สัตว์ ย่อมเกี่ยวข้อง ย่อมติดในวิญญาณนั้น ด้วยฉันทราคะเป็นต้นนั้น **เพราะฉะนั้น สัตว์นั้น จึงถูกเรียกว่า "สัตว์" ดังนี้ แล.**

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๓๒/๓๖๗.

ไม่รู้จักเบญจขันธ์ชื่อว่ามีอวิชชา

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! คนกล่าวกันว่า 'อวิชชา อวิชชา' ดังนี้. ก็อวิชชานั้น เป็นอย่างไร ? และบุคคลชื่อว่า มีอวิชชา ด้วยเหตุเพียงไรเล่า ? พระเจ้าข้า !"

ภิกษุ ! ในโลกนี้ บุถุชน ผู้ไม่ได้ยินได้ฟัง ย่อม**ไม่รู้จักรูป**, ไม่รู้จักเหตุให้เกิดของรูป, ไม่รู้จักความดับไม่เหลือของรูป, ไม่รู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของรูป ; เขาย่อม**ไม่รู้จักเวทนา**, ไม่รู้จักเหตุให้เกิดของเวทนา, ไม่รู้จักความดับไม่เหลือของเวทนา, ไม่รู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของเวทนา ; เขาย่อม**ไม่รู้จักสัญญา**, ไม่รู้จักเหตุให้เกิดของสัญญา, ไม่รู้จักความดับไม่เหลือของสัญญา, ไม่รู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของสัญญา ; เขาย่อม **ไม่รู้จักสังขารทั้งหลาย**, ไม่รู้จักเหตุให้เกิดของสังขารทั้งหลาย, ไม่รู้จักความดับไม่เหลือของสังขารทั้งหลาย, ไม่รู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของสังขารทั้งหลาย ; และเขาย่อม **ไม่รู้จักวิญญาณ**, ไม่รู้จักเหตุให้เกิดของวิญญาณ, ไม่รู้จักความดับไม่เหลือของวิญญาณ, ไม่รู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของวิญญาณ. ภิกษุ ! **ความไม่รู้นี้เราเรียกว่า 'อวิชชา'** และบุคคลชื่อว่ามีอวิชชาด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๙๘/๓๐๐.

เพลินในเบญจขันธ์เท่ากับเพลินในทุกข์

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ในรูป, ผู้นั้น เท่ากับ เพลิดเพลินอยู่ในสิ่งที่เป็นทุกข์. เรากล่าวว่า "ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์, ผู้นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์" ดังนี้ ;

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด เพลิดเพลิน อยู่ในเวทนา, ผู้นั้น เท่ากับเพลิดเพลิน อยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์. เรากล่าวว่า "ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์, ผู้นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์" ดังนี้ ;

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ ในสัญญา, ผู้นั้น เท่ากับเพลิดเพลิน อยู่ในสิ่งที่เป็นทุกข์. เรากล่าวว่า "ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์, ผู้นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์" ดังนี้ ;

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ ในสังขารทั้งหลาย, ผู้นั้น เท่ากับ เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์. เรากล่าวว่า "ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็น ทุกข์, ผู้นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์" ดังนี้ ;

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ ในวิญญาณ, ผู้นั้น เท่ากับเพลิดเพลิน อยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์. เรากล่าวว่า "ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ในสิ่งที่เป็นทุกข์, ผู้นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์" ดังนี้ แล.

- ขนฺธ สํ. ๑๗/๓๙/๖๔.

ต้องละฉันทราคะในเบญจขันธ์

ภิกษุ ท. ! สิ่งใดไม่เที่ยง, พวกเธอพึงละฉันทราคะ (ความกำหนัดเพราะพอใจ) ในสิ่งนั้น. ภิกษุ ท. ! ก็สิ่งใดเล่าไม่เที่ยง ? ภิกษุ ท. ! รูป ไม่เที่ยง, เวทนา ไม่เที่ยง, สัญญา ไม่เที่ยง, สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง, และวิญญาณ ไม่เที่ยง. พวกเธอพึงละฉันทราคะในสิ่งนั้น. ภิกษุ ท. ! คือสิ่งใด ที่ไม่เที่ยง

พวกเธอพึงละฉันทราคะในสิ่งนั้นแหละ.

- ขนฺธ. สํ ๑๗/๒๑๗/๓๓๗.

ภิกษุ ท. ! สิ่งใดเป็นทุกข์, พวกเธอพึงละฉันทราคะ (ความกำหนัดเพราะพอใจ) ในสิ่งนั้น. ภิกษุ ท. ! ก็สิ่งใดเล่าเป็นทุกข์ ? ภิกษุ ท. ! รูปเป็นทุกข์, เวทนาเป็นทุกข์, สัญญา เป็นทุกข์, สังขารทั้งหลาย เป็นทุกข์, และวิญญาณเป็นทุกข์. พวกเธอพึงละฉันทราคะในสิ่งนั้น. ภิกษุ ท. ! คือสิ่งใด ที่เป็นทุกข์ พวกเธอพึงละฉันทราคะในสิ่งนั้นแหละ.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๑๘/๓๓๘.

ภิกษุ ท. ! สิ่งใดเป็นอนัตตา, พวกเธอพึงละฉันทราคะ (ความกำหนัดเพราะพอใจ) ในสิ่งนั้น. ภิกษุ ท. ! ก็สิ่งใดเล่าเป็นอนัตตา ? ภิกษุ ท. ! รูป เป็นอนัตตา, เวทนา เป็นอนัตตา, สัญญา เป็นอนัตตา, สังขารทั้งหลาย เป็นอนัตตา, และวิญญาณ เป็นอนัตตา. พวกเธอพึงละฉันทราคะในสิ่งนั้น. ภิกษุ ท. ! คือสิ่งใด ที่เป็นอนัตตา พวกเธอพึงละฉันทราคะในสิ่งนั้นแหละ.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๑๘/๓๔๑.

นิทเทส ๒

ว่าด้วยทุกข์สรุปในปัญจุปาทานขันธ์

จบ

นิทเทส ๓ ว่าด้วยหลักเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับความทุกข์

(มี ๑๘ เรื่อง)

หลักที่ควรรู้เกี่ยวกับทุกข์

ภิกษุ ท.! ข้อที่เรากล่าวว่า "พึงรู้จักทุกข์, พึงรู้จักเหตุเป็นแดนเกิดของทุกข์, พึงรู้จักความเป็นต่างกันของทุกข์, พึงรู้จักผลของทุกข์, พึงรู้จักความดับไม่เหลือของทุกข์, และพึงรู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์" ดังนี้นั้น, ข้อนั้น เรากล่าวหมายถึงอะไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ข้อนั้น เรากล่าวหมายถึง **ความเกิด** เป็นทุกข์, **ความแก่** เป็นทุกข์, **ความเจ็บไข้** เป็นทุกข์, **ความตาย** เป็นทุกข์, **ความโศก ความร่ำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ** เป็นทุกข์, **ความปรารถนาอย่างใดแล้ว ไม่ได้อย่างนั้น** เป็นทุกข์; กล่าวโดยสรุปแล้ว **ปัญจุปาทานขันธ์** เป็นทุกข์.

ภิกษุ ท.! **เหตุเป็นแดนเกิดของทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ตัณหา เป็นเหตุเป็นแดนเกิดของทุกข์.

ภิกษุ ท.! **ความเป็นต่างกันของทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! **ทุกข์ที่มีประมาณยิ่ง มีอยู่, ที่มีประมาณเล็กน้อย มีอยู่, ที่คลายช้า มีอยู่, และที่คลายเร็ว มีอยู่.** ภิกษุ ท.! นี้เรียกว่า ความเป็นต่างกันของทุกข์.

ภิกษุ ท. ! **ผลของทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! **บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกความทุกข์ชนิดใดครอบงำแล้ว** มีจิตอันความทุกข์รวบรัดแล้ว ย่อมโศกเศร้า ย่อมระทมใจ คร่ำครวญ ตีอกร่ำไห้ ย่อมถึงความหลงใหล ; หรือว่า ถูกความทุกข์ชนิดใดครอบงำแล้ว มีจิตอันความทุกข์รวบรัดแล้ว **ย่อมถึงการแสวงหาที่พึ่งภายนอก ว่า "ใครหนอย่อมรู้วิธี เพื่อความดับไม่เหลือของทุกข์นี้ สักวิธีหนึ่ง หรือสองวิธี"** ดังนี้. ภิกษุ ท. ! เรากล่าวว่า **ความทุกข์มีความหลงใหลเป็นผล หรือมิฉะนั้น ก็มีการแสวงหาที่พึ่งภายนอกเป็นผล.** ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า ผลของทุกข์.

ภิกษุ ท. ! **ความดับไม่เหลือของทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ความดับไม่เหลือของทุกข์ มีได้ เพราะความดับไม่เหลือของตัณหา.

ภิกษุ ท. ! อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้นั่นเอง เป็น**ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์**, ได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ ; การพูดจาชอบ การทำการงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ; ความพากเพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ. ....

ภิกษุ ท. ! คำใด ที่เรากล่าวว่า "พึงรู้จักทุกข์, พึงรู้จักเหตุเป็นแดนเกิดของทุกข์, พึงรู้จักความเป็นต่างกันของทุกข์, พึงรู้จักผลของทุกข์, พึงรู้จักความดับไม่เหลือของทุกข์, และพึงรู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์" ดังนี้นั้น, เรากล่าวหมายถึงความข้อนี้ แล.

- ฉกฺก. อํ. ๒๒/๔๖๔/๓๓๔.

ปัญจุปาทานขันธ์ เป็นทุกขอริยสัจ

ภิกษุ ท. ! **อริยสัจคือทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ? ควรจะกล่าวว่าได้แก่ **อุปาทานขันธ์ห้า.** อุปาทานขันธ์ห้า อย่างไรเล่า ? อุปาทานขันธ์ห้าคือ รูปูปาทานขันธ์ เวทนูปาทานขันธ์ สัญญูปาทานขันธ์ สังขารูปาทานขันธ์ วิญญาณูปาทานขันธ์. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า อริยสัจคือทุกข์.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๓๔/๑๖๗๙.

ปัญจุปาทานขันธ์ เป็นทุกข์

ภิกษุ ท. ! ทุกข์เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ปัญจุปาทานขันธ์ นั้นแหละ เรากล่าวว่า เป็นทุกข์. อุปาทานขันธ์ทั้งห้าเหล่าไหนเล่า ? ห้าคือ อุปาทานขันธ์คือ รูป, อุปาทานขันธ์คือ เวทนา, อุปาทานขันธ์คือสัญญา, อุปาทานขันธ์คือ สังขาร, และอุปาทานขันธ์คือ วิญญาณ . ภิกษุ ท. ! นี้แล เรียกว่า ทุกข์.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๙๓/๒๘๐.

ทรงแสดงลักษณะความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)

"ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ! คำว่า 'ทุกข์ ๆ' ดังนี้ เป็นคำที่เขากล่าวกันอยู่ ทุกข์นั้นเป็นอย่างไร พระเจ้าข้า ?"

ราธะ ! **รูป** แล เป็นทุกข์, **เวทนา** เป็นทุกข์, **สัญญา** เป็นทุกข์, **สังขาร ท.** เป็นทุกข์, **วิญญาณ** เป็นทุกข์.

ราธะ ! อริยสาวกผู้ได้สดับ เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป แม้ในเวทนา แม้ในสัญญา แม้ในสังขาร ท. แม้ในวิญญาณ. ....

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๔๐/๓๘๑.

(ในสูตรอื่น (๑๗/๒๔๐/๓๘๒) ได้ตรัสเรียกสิ่งที่เรียกว่าทุกข์ ว่า **ทุกขธรรม** คือ **มีทุกข์เป็นธรรมดา).**

ทรงแสดงลักษณะแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)

"ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ! คำว่า 'ทุกข์ ๆ' ดังนี้ เป็นคำที่เขากล่าวกันอยู่. ทุกข์ หรือการบัญญัติว่าทุกข์ พึงมีได้ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไร พระเจ้าข้า ?"

สมิทธิ ! **จักษุ รูป จักขุวิญญาณ ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุวิญญาณ** มีอยู่ในที่ใด, ทุกข์ หรือการบัญญัติว่าทุกข์ ย่อมมีอยู่ในที่นั้น.

(ในกรณีแห่ง **โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ** และ **มนะ** ก็ได้ตรัสไว้โดยข้อความมีลักษณะอย่างเดียวกันกับกรณีแห่งจักษุนี้).

- สฬา. สํ. ๑๘/๔๘/๗๔.

ความเป็นทุกข์สามลักษณะ

ภิกษุ ท. ! ความเป็นทุกข์ มีสามลักษณะเหล่านี้. สามลักษณะเหล่าไหนเล่า ? สามลักษณะคือ :-

๑. ความเป็นทุกข์ เพราะมีลักษณะทนได้ยาก,

๒. ความเป็นทุกข์ เพราะมีลักษณะเป็นของปรุงแต่งและปรุงแต่งสิ่งอื่นพร้อมกันไปในตัว,

๓. ความเป็นทุกข์ เพราะมีลักษณะแห่งความแปรปรวนเป็นไปต่าง ๆ.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล คือ ความเป็นทุกข์สามลักษณะ.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๘๕/๓๑๙.

ความทุกข์ของเทวดาและมนุษย์ตามธรรมชาติ

ภิกษุ ท. ! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย **มีรูปเป็นที่มายินดี** ยินดีแล้วในรูป บันเทิงแล้วในรูป ย่อม **อยู่เป็นทุกข์ เพราะความแปรปรวนจางคลายดับไปแห่งรูป.** (ในกรณีแห่ง **เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ** และ **ธรรมมารมณ์** ก็ตรัสอย่างเดียวกัน).

ภิกษุ ท. ! ส่วนตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธะ รู้แจ้งความเกิด ความตั้งอยู่ไม่ได้ รสอร่อย โทษ และอุบายเครื่องสลัดออก แห่งรูป ตามเป็นจริง ไม่มีรูปเป็นที่มายินดี ไม่ยินดีในรูป ไม่บันเทิงในรูป ยังคงอยู่เป็นสุขแม้เพราะความแปรปรวนจางคลายดับไปแห่งรูป. (ในกรณีแห่ง **เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ** และ **ธรรมารมณ์** ก็ตรัสอย่างเดียวกัน).

- สฬา. สํ. ๑๘/๑๕๙/๒๑๖.

เป็นทุกข์เพราะติดอยู่ในอายตนะ

ภิกษุ ท. ! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย มี **รูป** เป็นที่รื่นรมย์ใจ ยินดีแล้วในรูป บันเทิงด้วยรูป. ภิกษุ ท. ! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมอยู่เป็นทุกข์ เพราะความเปลี่ยนแปลง เสื่อมสลาย และความดับไปของรูป ;

ภิกษุ ท. ! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย มี **เสียง** เป็นที่รื่นรมย์ใจยินดีแล้วในเสียง บันเทิงด้วยเสียง. ภิกษุ ท. ! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมอยู่เป็นทุกข์ เพราะความเปลี่ยนแปลง เสื่อมสลาย และความดับไปของเสียง ;

ภิกษุ ท. ! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย มี **กลิ่น** เป็นที่รื่นรมย์ใจยินดีแล้วในกลิ่น บันเทิงด้วยกลิ่น. ภิกษุ ท. ! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมอยู่เป็นทุกข์ เพราะความเปลี่ยนแปลง เสื่อมสลาย และความดับไปของกลิ่น ;

ภิกษุ ท. ! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย มี **รส** เป็นที่รื่นรมย์ใจ ยินดีแล้วในรส บันเทิงด้วยรส. ภิกษุ ท. ! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมอยู่เป็นทุกข์ เพราะความเปลี่ยนแปลง เสื่อมสลาย และความดับไปของรส ;

ภิกษุ ท. ! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย มี **โผฏฐัพพะ** เป็นที่รื่นรมย์ใจยินดีแล้วโผฏฐัพพะ บันเทิงด้วยโผฏฐัพพะ. ภิกษุ ท. ! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมอยู่เป็นทุกข์ เพราะความเปลี่ยนแปลง เสื่อมสลาย และความดับไปของโผฏฐัพพะ ;

ภิกษุ ท.! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย มี **ธรรมารมณ์** เป็นที่รื่นรมย์ใจ ยินดีแล้วในธรรมารมณ์ บันเทิงด้วยธรรมารมณ์. ภิกษุ ท.! เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมอยู่เป็นทุกข์ เพราะความเปลี่ยนแปลง เสื่อมสลายและความดับไปของธรรมารมณ์ แล.

- สฬา. สํ. ๑๘/๑๖๑/๒๑๘.

ทุกข์เพราะยึดถือสิ่งที่ยึดถือไม่ได้

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนแม่น้ำ ซึ่งมีกำเนิดแต่ภูเขา ไหลไปทางต่ำสิ้นระยะไกล มีกระแสเชี่ยวจัด. ถ้าหากหญ้ากาสะก็ตาม หญ้ากุสะก็ตาม หญ้าปัพพชะก็ตาม หญ้าวีรณะก็ตาม หรือต้นไม้ก็ตาม เกิดอยู่ที่ฝั่งทั้งสองของแม่น้ำนั้นไซร้, หญ้าหรือต้นไม้เหล่านั้น ก็จะพึงย้อยลงปกฝั่งทั้งสองของแม่น้ำนั้น. บุรุษผู้หนึ่ง ถูกกระแสแห่งแม่น้ำนั้นพัดมา ถ้าจะจับหญ้ากาสะก็ตาม หญ้ากุสะก็ตาม หญ้าปัพพชะก็ตาม หญ้าวีรณะก็ตาม หรือต้นไม้ก็ตาม สิ่งเหล่านั้นก็จะพึงขาดหลุดไป (เพราะกระแสเชี่ยวจัดของแม่น้ำ). บุรุษผู้นั้นย่อมถึงการพินาศเพราะการทำเช่นนั้น, อุปมานี้ฉันใด;

ภิกษุ ท.! อุปไมยก็ฉันนั้น คือ บุถุชน ผู้ไม่ได้ยินได้ฟัง ไม่ได้เห็นเหล่าพระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ถูกแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า, ไม่ได้เห็นเหล่าสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ถูกแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ ย่อม **ตามเห็นพร้อม (คือเห็นดิ่งอยู่เป็นประจำ) ซึ่งรูป** โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีรูป หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งรูป ว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีอยู่ในรูป, รูปนั้นย่อม

แตกสลายแก่เขา เขาย่อมถึงการพินาศ เพราะข้อนั้นเป็นเหตุ บ้าง ;

บุถุชนนั้น ย่อม **ตามเห็นพร้อม ซึ่งเวทนา** โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีเวทนา หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งเวทนา ว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีอยู่ในเวทนา, เวทนานั้นย่อมแตกสลายแก่เขา เขาย่อมถึงการพินาศ เพราะข้อนั้นเป็นเหตุ บ้าง ;

บุถุชนนั้น ย่อม **ตามเห็นพร้อม ซึ่งสัญญา** โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีสัญญา หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งสัญญา ว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีอยู่ในสัญญา, สัญญานั้นย่อมแตกสลายแก่เขา, เขาย่อมถึงการพินาศ เพราะข้อนั้นเป็นเหตุ บ้าง ;

บุถุชนนั้น ย่อม **ตามเห็นพร้อม ซึ่งสังขาร** ทั้งหลาย โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีสังขาร หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งสังขารทั้งหลาย ว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีอยู่ในสังขารทั้งหลาย, สังขารทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมแตกสลายแก่เขา เขาย่อมถึงการพินาศ เพราะข้อนั้นเป็นเหตุ บ้าง ;

บุถุชนนั้น ย่อม **ตามเห็นพร้อม ซึ่งวิญญาณ** โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อม ซึ่งตน ว่ามีวิญญาณ หรือตามเห็นพร้อมซึ่งวิญญาณ ว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อมซึ่งตน ว่ามีอยู่ในวิญญาณ, วิญญาณนั้น ย่อมแตกสลายแก่เขา เขาย่อมถึงการพินาศ เพราะข้อนั้นเป็นเหตุ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๖๘/๒๓๗.

ทุกข์คือกระแสการปรุงแต่งทางจิต

(ไม่มีบุคคลผู้ทุกข์)

กัสสปะ ! เมื่อบุคคลมีความสำคัญมั่นหมายมาแต่ต้น ว่า ***"ผู้นั้นกระทำ ผู้นั้นเสวย (ผล)"*** ดังนี้เสียแล้ว เขามีวาทะ (คือลัทธิยืนยันอยู่) ว่า ***"ความทุกข์ เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเอง"*** ดังนี้ : นั้นย่อมแล่นไปสู่ (คลองแห่ง) สัสสตะ (ทิฏฐิที่ถือว่าเที่ยง). กัสสปะ ! เมื่อบุคคลถูกเวทนากระทบให้มีความสำคัญมั่นหมาย ว่า ***"ผู้อื่นกระทำ ผู้อื่นเสวย (ผล)"*** ดังนี้เสียแล้ว เขามีวาทะ (คือลัทธิยืนยันอยู่) ว่า ***"ความทุกข์ เป็นสิ่งที่บุคคลอื่นกระทำให้"*** ดังนี้ : นั่นย่อมแล่นไปสู่ (คลองแห่ง) อุจเฉทะ (ทิฏฐิที่ถือว่าขาดสูญ).

กัสสะปะ ! ตถาคต ย่อม **แสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่เข้าไปหาส่วนสุดทั้งสองนั้น** คือ ตถาคตย่อมแสดงดังนี้ว่า "เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย; เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ ; ....ฯลฯ....ฯลฯ ....ฯลฯ.... เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน : **ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.**

เพราะความจางคลายดับไปโดยไม่เหลือแห่งอวิชชานั้นนั่นเทียว, จึงมีความดับแห่งสังขาร; เพราะมีความดับแห่งสังขาร จึงมีความดับแห่งวิญญาณ ; .... ฯลฯ.... ฯลฯ....ฯลฯ....เพราะมีความดับแห่งชาตินั่นแล, ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : **ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้."** ดังนี้.

- นิทาน. สํ. ๑๖/๒๔/๕๐.

(พุทธศาสนามิได้ถือว่าจิตเป็นบุคคล กระแสการปรุงแต่งทางจิตเป็นไปได้เองตามธรรมชาติ ผลที่เกิดขึ้นเป็นความทุกข์จึงมิใช่การกระทำของบุคคลใด ; ดังนั้น จึงมิใช่การกระทำของบุคคลผู้รู้สึกเป็นทุกข์ หรือการกระทำของบุคคลอื่นใดที่ทำให้บุคคลอื่นเป็นทุกข์. นี้เป็นหลักสำคัญของพุทธศาสนาที่สอนเรื่องอนัตตา ไม่มีสัตว์บุคคลที่เป็นผู้กระทำหรือถูกกระทำ มีแต่กระแสแห่งอิทัปปัจจยตาซึ่งจิตรู้สึกได้เท่านั้น ; เป็นเรื่องสำคัญที่สุดในพุทธศาสนา ที่จะต้องศึกษาให้เข้าใจถึงที่สุด).

อุปวาณะ ! เรากล่าวว่า ความ**ทุกข์เป็นสิ่งที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น** (ปฏิจจสมุปปันนธรรม). ทุกข์นั้น อาศัยปัจจัยอะไรเกิดขึ้นเล่า ? อุปวาณะ ! **ทุกข์อาศัยปัจจัยคือผัสสะเกิดขึ้น.** ....

ทุกข์ที่สมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัติว่า ***ตนทำเอง*** ก็เป็นทุกข์ที่อาศัยผัสสะเกิดขึ้น.

ทุกข์ที่สมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัติว่า ***ผู้อื่นทำให้*** ก็เป็นทุกข์ที่อาศัยผัสสะเกิดขึ้น.

ทุกข์ที่สมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัติว่า ***ตนทำเองด้วยผู้อื่นทำให้ด้วย*** ก็เป็นทุกข์ที่อาศัยผัสสะเกิดขึ้น.

ทุกข์ที่สมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัติว่า ***ตนทำเองก็หามิได้ผู้อื่นทำให้ก็หามิได้*** ก็เป็นทุกข์ที่อาศัยผัสสะเกิดขึ้น.

- นิทาน. สํ. ๑๖/๔๙/๘๗.

(คำว่า ผัสสะ ในที่นี้ เป็นส่วนหนึ่งแห่งปฏิจจสมุปบาท หรือกระแสแห่งการปรุง-แต่งในทางจิต, มิใช่บุคคล ; ดังนั้นจึงกล่าวว่า ทุกข์นี้ไม่มีใครทำให้เกิดขึ้น เป็นเพียงกระแสแห่งการปรุงแต่งทางจิต).

ไม่พ้นทุกข์เพราะมัวเพลินในอายตนะ

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่กับตา, เพลิดเพลินอยู่กับหู, เพลิดเพลินอยู่กับจมูก, เพลิดเพลินอยู่กับลิ้น, เพลิดเพลินอยู่กับกาย, และเพลิดเพลินอยู่กับใจ ; ผู้นั้น ชื่อว่าเพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์. เรากล่าวว่า "ผู้ใดเพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์ ผู้นั้น ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์" ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่กับรูป, เพลิดเพลินอยู่กับเสียง, เพลิดเพลินอยู่กับกลิ่น, เพลิดเพลินอยู่กับรส, เพลิดเพลินอยู่กับโผฏฐัพพะ, เพลิดเพลินอยู่กับธรรมารมณ์ ; ผู้นั้น ชื่อว่า เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์. เรากล่าวว่า "ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์ ผู้นั้นย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์" ดังนี้แล.

- สฬา.สํ. ๑๘/๑๖/๑๙, ๒๐.

อายตนะหกเป็นทุกขอริยสัจ

ภิกษุ ท. ! **อริยสัจคือทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ? ควรจะกล่าวว่าได้แก่ **อายตนะภายในหก.** อายตนะภายในหกเหล่าไหนเล่า ? หกคือ จักขุอายตนะ โสตะอายตนะ ฆานะอายตนะ ชิวหาอายตนะ กายะอายตนะ มนะอายตนะ. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า อริยสัจคือ ทุกข์.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๓๕/๑๖๘๕.

กลุ่มอายตนะเป็นของร้อน

ภิกษุ ท.! **สิ่งทั้งปวง เป็นของร้อน.** ภิกษุ ท.! ก็อะไรเล่าชื่อว่าสิ่งทั้งปวง ซึ่งเป็นของร้อน?

ภิกษุ ท.! **ตา** เป็นของร้อน, **รูป** เป็นของร้อน, **ความรู้แจ้งทางตา** เป็นของร้อน, **สัมผัสทางตา** เป็นของร้อน, **เวทนาที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัสทางตาเป็นปัจจัย** เป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่สุข ไม่ใช่ทุกข์ก็ตาม ก็เป็นของร้อน.

ภิกษุ ท.! ร้อนเพราะอะไรเล่า? เรากล่าวว่า "ร้อนเพราะไฟคือราคะ. ร้อนเพราะไฟคือโทสะ, ร้อนเพราะไฟคือโมหะ, ร้อนเพราะความเกิด เพราะความแก่ เพราะความตาย เพราะความร่ำไรรำพัน เพราะความทุกข์กาย เพราะความทุกข์ใจ และเพราะความคับแค้นใจ" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! **หู** เป็นของร้อน, **เสียง** เป็นของร้อน, **ความรู้แจ้งทางหู** เป็นของร้อน, **สัมผัสทางหู** เป็นของร้อน, **เวทนาที่เกิดขึ้น เพราะสัมผัสทางหูเป็นปัจจัย** เป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ก็ตาม ก็เป็นของร้อน. ...

ภิกษุ ท.! **จมูก** เป็นของร้อน, **กลิ่น** เป็นของร้อน, **ความรู้แจ้งทางจมูก** เป็นของร้อน, **สัมผัสทางจมูก** เป็นของร้อน, **เวทนาที่เกิดขึ้น เพราะสัมผัสทางจมูกเป็นปัจจัย** เป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ก็ตาม ก็เป็นของร้อน. ...

ภิกษุ ท. ! **ลิ้น** เป็นของร้อน, **รส** เป็นของร้อน, **ความรู้แจ้งทางลิ้น** เป็นของร้อน, **สัมผัสทางลิ้น** เป็นของร้อน, **เวทนาที่เกิดขึ้น เพราะสัมผัสทางลิ้นเป็นปัจจัย** เป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ก็ตาม ก็เป็นของร้อน. ...

ภิกษุ ท. ! **กาย** เป็นของร้อน, **โผฏฐัพพะ** เป็นของร้อน, **ความรู้แจ้งทั้งทางกาย** เป็นของร้อน, **สัมผัสทางกาย** เป็นของร้อน, **เวทนาที่เกิดขึ้น เพราะสัมผัสทางกายเป็นปัจจัย** เป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ก็ตาม ก็เป็นของร้อน. ...

ภิกษุ ท. ! **ใจ** เป็นของร้อน, **ธรรมารมณ์** เป็นของร้อน, **ความรู้แจ้งทางใจ** เป็นของร้อน, **สัมผัสทางใจ** เป็นของร้อน, **เวทนาที่เกิดขึ้น เพราะสัมผัสทางใจเป็นปัจจัย** เป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ก็ตาม ก็เป็นของร้อน.

ภิกษุ ท. ! ร้อนเพราะอะไรเล่า ? เรากล่าวว่า "ร้อนเพราะไฟ คือราคะ, ร้อนเพราะไฟคือโทสะ, ร้อนเพราะไฟคือโมหะ, ร้อนเพราะความเกิด เพราะความแก่ เพราะความตาย เพราะความโศก เพราะความร่ำไรรำพัน เพราะความทุกข์กาย เพราะความทุกข์ใจ และเพราะความคับแค้นใจ" ดังนี้แล.

- สฬา. สํ. ๑๘/๒๓/๓๑.

กลุ่มอายตนะเป็นของมืด

ภิกษุ ท. ! สิ่งทั้งปวง เป็นของมืด. ภิกษุ ท. ! ก็อะไรเล่า ชื่อว่า สิ่งทั้งปวง ซึ่งเป็นของมืด ?

ภิกษุ ท. ! **ตา** เป็นของมืด, **รูป** เป็นของมืด **ความรู้แจ้งทางตา** เป็นของมืด, **สัมผัสทางตา** เป็นของมืด, **เวทนาที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัสทางตาเป็นปัจจัย** เป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ก็ตาม ก็เป็นของมืด.

ภิกษุ ท. ! มืดเพราะอะไรเล่า ? เรากล่าวว่า "มืดเพราะความเกิด เพราะความแก่ เพราะความตาย เพราะความโศก เพราะความร่ำไรรำพัน เพราะความทุกข์กาย เพราะความทุกข์ใจ และเพราะความคับแค้นใจ" ดังนี้.

(ในกรณีแห่งหมวด **หู จมูก ลิ้น กาย** และ**ใจ** ก็ได้ตรัสเหมือนกันกับในกรณีแห่งตา).

- สฬา. สํ. ๑๘/๒๕/๓๒.

พิษลูกศรแห่งความทุกข์ของบุถุชน

ภิกษุ ท. ! ฐานะ ๕ ประการเหล่านี้ อัน**สมณะ พราหมณ์ เทพ มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลก ไม่พึงได้ตามปรารถนา** มีอยู่. ห้าประการเหล่าไหนเล่า ? ห้าประการคือ สมณะ พราหมณ์ เทพ มาร พรหม หรือใครๆ ในโลก ไม่อาจได้ตามปรารถนาว่า "**สิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดา อย่าแก่เลย, สิ่งที่มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา อย่าเจ็บไข้เลย, สิ่งที่มีความตายเป็นธรรมดา อย่าตายเลย, สิ่งที่มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา อย่าสิ้นไปเลย, สิ่งที่มีความวินาศเป็นธรรมดาอย่าวินาศเลย**" ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! สิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดา ก็ย่อมแก่สำหรับบุถุชนผู้มิได้สดับ. เมื่อสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดาแก่แล้ว เขาก็ **ไม่พิจารณาเห็นโดยประจักษ์**ว่า "ไม่ใช่สิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดา จะแก่สำหรับเราผู้เดียวเท่านั้น,

โดยที่แท้แล้ว สิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดา ย่อมแก่สำหรับสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ที่มีการมา การไป การจุติ การอุบัติ, ก็เมื่อสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดาแก่แล้ว เราจะมามัวเศร้าโศก กระวนกระวาย ร่ำไรรำพัน ทุบอกร่ำไห้ ถึงความหลงใหล แม้อาหารก็ไม่ย่อย กายก็เศร้าหมอง การงานก็หยุดชงัก พวกอมิตรก็ดีใจ มิตรสหายก็เศร้าใจ" ดังนี้. บุถุชนนั้น เมื่อสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดาแก่แล้ว ย่อมเศร้าโศก กระวนกระวาย ร่ำไรรำพัน เป็นผู้ทุบอกร่ำไห้ ย่อมถึงความหลงใหล. ภิกษุ ท. ! เรากล่าวว่า **บุถุชนผู้มิได้สดับนี้ ถูกลูกศรแห่งความโศก อันมีพิษเสียบแทงแล้ว ทำตนเองให้เดือดร้อนอยู่.**

(ในกรณีแห่งสิ่งที่มี **ความเจ็บไข้** เป็นธรรมดา มี **ความตาย** เป็นธรรมดา มี **ความสิ้นไป** เป็นธรรมดา มี **ความวินาศไป** เป็นธรรมดา ก็ได้ตรัสไว้ด้วยถ้อยคำอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดาข้างบนนี้.

และพระองค์ยังได้ตรัสไว้ ในลักษณะที่ตรงกันข้ามจากข้อความนี้ สำหรับอริยสาวก ผู้ได้สดับ.)

- ปญฺจก. อํ. ๒๒/๕๙/๔๘.

สุขทุกข์เนื่องจากการมีอยู่แห่งขันธ์

ภิกษุ ท. ! เมื่อรูป มีอยู่, ความรู้สึกที่เป็นสุขหรือทุกข์ในใจ ย่อมเกิดขึ้น เพราะอาศัยรูป ;

ภิกษุ ท. ! เมื่อเวทนา มีอยู่, ความรู้สึกที่เป็นสุขหรือทุกข์ในใจ ย่อมเกิดขึ้น เพราะอาศัยเวทนา ;

ภิกษุ ท. ! เมื่อสัญญา มีอยู่, ความรู้สึกที่เป็นสุขหรือทุกข์ในใจ ย่อมเกิดขึ้น เพราะอาศัยสัญญา ;

ภิกษุ ท. ! เมื่อสังขารทั้งหลาย มีอยู่, ความรู้สึกที่เป็นสุขหรือทุกข์ในใจ ย่อมเกิดขึ้น เพราะอาศัยสังขารทั้งหลาย ;

ภิกษุ ท. ! เมื่อวิญญาณ มีอยู่, ความรู้สึกที่เป็นสุขหรือทุกข์ในใจย่อมเกิดขึ้น เพราะอาศัยวิญญาณ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๒๑/๓๔๖.

ประพฤติพรหมจรรย์นี้ เพื่อรอบรู้ทุกข์

ภิกษุ ท. ! ถ้าพวกปริพาชกผู้ถือลัทธิศาสนาอื่น จะพึงถามพวกเธออย่างนี้ว่า *"ผู้มีอายุ ! ท่านประพฤติพรหมจรรย์ในพระสมณะโคดม เพื่อประโยชน์อะไรเล่า ?* ดังนี้. ภิกษุ ท. ! พวกเธอถูกถามอย่างนี้แล้ว จะต้องตอบแก่พวกปริพาชกเหล่านั้นว่า "ผู้มีอายุ ! **เราประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค เพื่อรอบรู้ซึ่งทุกข์"** ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ถ้าพวกปริพาชกเหล่านั้น จะพึงถามต่อไปว่า *"ผู้มีอายุ ! ก็ทุกข์ซึ่งท่านอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระสมณะโคดม เพื่อจะรอบรู้นั้น เป็นอย่างไรเล่า ?"* ดังนี้. ภิกษุ ท. ! พวกเธอถูกถามอย่างนี้อีกแล้ว จะต้องตอบแก่พวกปริพาชกเหล่านั้นต่อไปว่า "ผู้มีอายุ ! **ตา** เป็นทุกข์. เราอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค ก็เพื่อรอบรู้ตา ซึ่งเป็นทุกข์นั้น. **รูป** เป็นทุกข์. เราอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค ก็เพื่อรอบรู้รูป ซึ่งเป็นทุกข์นั้น. **ความรู้แจ้งทางตา** เป็นทุกข์. เราอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค ก็เพื่อรอบรู้ความรู้แจ้งทางตา ซึ่งเป็นทุกข์นั้น. **สัมผัสทางตา** เป็นทุกข์ เราอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค ก็เพื่อรอบรู้สัมผัสทางตา ซึ่งเป็น

ทุกข์นั้น, **เวทนาที่เกิดขึ้น เพราะสัมผัสทางตาเป็นปัจจัย** เป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ก็ตาม ก็เป็นทุกข์. เราอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค ก็เพื่อรอบรู้เวทนาเช่นนั้น ซึ่งเป็นทุกข์นั้น. (ในกรณีที่เกี่ยวกับอายตนะภายใน ภายนอก วิญญาณ สัมผัส และ เวทนา อีก ๕ หมวดนั้น ก็ตรัสทำนองเดียวกับหมวดแรกนี้). ผู้มีอายุ ! เราอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคนี้ก็เพื่อรอบรู้ซึ่งทุกข์” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ถ้าพวกเธอถูกถามอย่างนี้แล้ว จะต้องตอบแก่พวกปริพาชกผู้ถือลัทธิศาสนาอื่นเหล่านั้น ด้วยอาการอย่างนี้แล.

- สฬา. สํ. ๑๘/๑๗๒/๒๓๘.

ทุกข์ชนิดปลายแถว

(ทรงแสดงโดยภาษาคน)

ภิกษุ ท. ! **ความยากจน** เป็นทุกข์ของคนผู้บริโภคกามในโลก.

“อย่างนั้น พระเจ้าข้า !”

ภิกษุ ท. ! คนจนเข็ญใจไร้ทรัพย์สมบัติ ย่อมกู้หนี้, **การกู้หนี้** นั้น เป็นทุกข์ของคนบริโภคกามในโลก.

“อย่างนั้น พระเจ้าข้า !”

ภิกษุ ท. ! คนจนเข็ญใจไร้ทรัพย์สมบัติ กู้หนี้แล้ว ต้องใช้ดอกเบี้ย, **การต้องใช้ดอกเบี้ย** นั้น เป็นทุกข์ของคนบริโภคกามในโลก.

“อย่างนั้น พระเจ้าข้า !”

ภิกษุ ท. ! คนจนเข็ญใจไร้ทรัพย์สมบัติ กู้หนี้แล้วต้องใช้ดอกเบี้ย ไม่อาจใช้ดอกเบี้ยตามเวลา เจ้าหนี้ก็ทวง, **การถูกทวงหนี้** นั้น เป็นทุกข์ของคนบริโภคกามในโลก.

“อย่างนั้น พระเจ้าข้า !”

ภิกษุ ท. ! คนจนเข็ญใจไร้ทรัพย์สมบัติ ถูกทวงหนี้อยู่ไม่อาจจะใช้ให้ เจ้าหนี้ย่อมติดตาม, **การถูกติดตาม** นั้น เป็นทุกข์ของคนบริโภคกามในโลก.

“อย่างนั้น พระเจ้าข้า !”

ภิกษุ ท. ! คนจนเข็ญใจไร้ทรัพย์สมบัติ ถูกติดตามอยู่ไม่อาจจะใช้ให้ เจ้าหนี้ย่อมจับกุม, **การถูกจับกุม** นั้น เป็นทุกข์ของคนบริโภคกามในโลก.

“อย่างนั้น พระเจ้าข้า !”

ภิกษุ ท. ! **ความยากจน** ก็ดี **การกู้หนี้** ก็ดี **การต้องใช้ดอกเบี้ย** ก็ดี **การถูกทวงหนี้** ก็ดี **การถูกติดตาม** ก็ดี **การถูกจับกุม** ก็ดี, ทั้งหมดนี้ **เป็นทุกข์ของคนบริโภคกามในโลก.**

(ทรงแสดงโดยภาษาธรรม)

ภิกษุ ท. ! ฉันใดก็ฉันนั้น : ความไม่มีศรัทธา – หิริ - โอตตัปปะ - วิริยะ - ปัญญา, ในกุศลธรรม มีอยู่แก่ผู้ใด ; เรากล่าวบุคคลผู้นั้นว่า เป็น **คนจนเข็ญใจไร้ทรัพย์สมบัติ ในอริยวินัย.**

ภิกษุ ท. ! คนจนชนิดนั้น เมื่อไม่มีศรัทธา – หิริ - โอตตัปปะ - วิริยะ - ปัญญา, ในกุศลธรรม เขาย่อมประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต มโน- ทุจริต, เรากล่าว **การประพฤติทุจริต** ของเขานี้ ว่าเป็น **การกู้หนี้.**

เพื่อจะปกปิดกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริตของเขา เขาตั้งความปรารถนาลามก ปรารถนาไม่ให้ใครรู้จักเขา ดำริไม่ให้ใครรู้จักเขา พูดจาเพื่อไม่ให้ใครรู้จักเขา ขวนขวายทุกอย่างเพื่อไม่ให้ใครรู้จักเขา, เรากล่าว**การปกปิดความทุจริตอย่างนี้**ของเขานี้ ว่าเป็น **ดอกเบี้ยที่เขาต้องใช้.**

เพื่อนสพรหมจารีผู้มีศีลเป็นที่รัก พากันกล่าวปรารภเขาอย่างนี้ว่า “ท่านผู้มีอายุนี้ ทำอะไร ๆ (น่าเกลียดน่าชัง) อย่างนี้ มีปกติประพฤติกระทำอะไร ๆ (น่าเกลียดน่าชัง) อย่างนี้”, เรากล่าว **การถูกกล่าวอย่างนี้** นี้ ว่าเป็น **การถูกทวงหนี้.**

เขาจะไปอยู่ป่าก็ตาม อยู่โคนไม้ก็ตาม อยู่เรือนว่างก็ตาม **อกุศลวิตก** อันลามกประกอบอยู่ด้วยความร้อนใจ ย่อม **เกิดขึ้นกลุ้มรุมจิตใจเขา,** เรากล่าวอาการอย่างนี้ นี้ ว่าเป็น **การถูกติดตามเพื่อทวงหนี้.**

ภิกษุ ท. ! คนจนชนิดนี้ ครั้นประพฤติกาย – วจี - มโนทุจริตแล้ว ภายหลังแต่การตายเพราะการแตกทำลายแห่งกาย ย่อม **ถูกจองจำอยู่ในนรก** บ้าง ใน **กำเนิดเดรัจฉาน** บ้าง.

ภิกษุ ท. ! เราไม่มองเห็นการจองจำอื่นแม้อย่างเดียว ที่ทารุณอย่างนี้ เจ็บปวดอย่างนี้ เป็นอันตรายอย่างนี้ ต่อการบรรลุโยคักเขมธรรมอันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า เหมือนการถูกจองจำในนรก หรือในกำเนิดเดรัจฉาน อย่างนี้.

(เรื่องควรดูประกอบใน อริย.โอ.ปลาย. หน้า ๑๐๗๙, ๑๐๘๗)

(คาถาผนวกท้ายพระสูตร)

ความยากจน และการกู้หนี้ ท่านกล่าวว่าเป็นความทุกข์ในโลก. คนจนกู้หนี้มาเลี้ยงชีวิต ย่อมเดือดร้อน เพราะเจ้าหนี้ติดตามบ้าง เพราะถูกจับกุมบ้าง. การถูกจับกุมนั้น เป็นความทุกข์ของคนบูชาการได้กาม.

ถึงแม้ในอริยวินัยนี้ก็เหมือนกัน : ผู้ใด ไม่มีศรัทธา ไม่มีหิริ ไม่มีโอตตัปปะ สั่งสมแต่บาปกรรม กระทำกายทุจริต - วจีทุจริต - มโนทุจริต ปกปิดอยู่ด้วยการกระทำทางกาย ทางวาจา ทางจิต เพื่อไม่ให้ผู้ใดรู้จักเขา, ผู้นั้น พอกพูนบาปกรรมอยู่เนืองนิตย์ ในที่นั้น ๆ.

คนชั่วทำบาปกรรม รู้สึกแต่กรรมชั่วของตน เสมือนคนยากจนกู้หนี้มาบริโภคอยู่ ย่อมเดือดร้อน.

ความตริตรึกที่เกิดจากวิปฏิสาร อันเป็นเครื่องทรมานใจ ย่อมติดตามเขา ทั้งในบ้านและในป่า.

คนชั่วทำบาปกรรม รู้สึกแต่กรรมชั่วของตน ไปสู่กำเนิดเดรัจฉานบางอย่าง หรือว่าถูกจองจำอยู่ในนรก. การถูกจองจำนั้นเป็นทุกข์ ชนิดที่ธีรชนไม่เคยประสบเลย. ...

- ฉกฺก. อํ. ๒๒/๓๙๒/๓๑๖.

ทุกขอริยสัจเป็นสิ่งที่ควรรอบรู้

ภิกษุ ท. ! อริยสัจมีสี่อย่างเหล่านี้. สี่อย่างเหล่าไหนเล่า ? สี่อย่าง คือ :- ทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ และทุกขนิโรธ-คามินีปฏิปทาอริยสัจ. ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล คือ อริยสัจสี่อย่าง.

ภิกษุ ท. ! ในบรรดาอริยสัจสี่อย่างเหล่านี้, อริยสัจที่ใครๆควรรอบรู้ มีอยู่. .... ภิกษุ ท. ! **อริยสัจที่ใคร ๆ ควรรอบรู้** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! อริยสัจที่ใคร ๆ ควรรอบรู้นั้น ได้แก่ **อริยสัจคือ ทุกข์. ....**

ภิกษุ ท. ! เพราะฉะนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอทั้งหลาย พึง**ทำความเพียรเพื่อให้รู้ตามที่เป็นจริง** ว่า 'ทุกข์ เป็นเช่นนี้ ๆ.....' ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๔๖/๑๗๐๙.

นิทเทส ๓

ว่าด้วยหลักเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับความทุกข์

จบ

ภาค ๑

ว่าด้วยทุกขอริยสัจ ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์

จบ

คำชี้ชวนวิงวอน

ภิกษุ ท.! โยคกรรม อันเธอพึงกระทำ เพื่อให้รู้ว่า "นี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับสนิทแห่งทุกข์ นี้ทางให้ถึงความดับสนิทแห่งทุกข์."

เทสิตํ โว มยา นิพฺพานํ เทสิโต นิพฺพานคามิมคฺโค

นิพพาน เราได้แสดงแล้ว,
ทางให้ถึงนิพพาน เราก็ได้แสดงแล้ว แก่เธอทั้งหลาย.

กิจใด ที่ศาสดาผู้เอ็นดู แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล
อาศัยความเอ็นดูแล้ว จะพึงทำแก่สาวกทั้งหลาย,
กิจนั้น เราได้ทำแล้วแก่พวกเธอ.

นั่น โคนไม้ ; นั่น เรือนว่าง.
พวกเธอจงเพียรเผากิเลส, อย่าได้ประมาท,
อย่าเป็นผู้ที่ต้องร้อนใจ ในภายหลังเลย.

อยํ โว อมฺหากํ อนุสาสนี

นี่แหละ วาจาเครื่องพร่ำสอนของเรา แก่เธอทั้งหลาย.

(มหาวาร.สํ. - สฬา.สํ.)

ภาค ๒

ว่าด้วย

สมุทยอริยสัจ
ความจริงอันประเสริฐ คือเหตุให้เกิดทุกข์

ภาค ๒

มีเรื่อง :-	นิทเทส ๔ ว่าด้วยลักษณะแห่งตัณหา	๔๑	เรื่อง
	นิทเทส ๕ ว่าด้วยที่เกิดและการเกิดแห่งตัณหา	๕	เรื่อง
	นิทเทส ๖ ว่าด้วยอาการที่ตัณหาทำให้เกิดทุกข์	๓๑	เรื่อง
	นิทเทส ๗ ว่าด้วยทิฏฐิที่เกี่ยวกับตัณหา	๘	เรื่อง
	นิทเทส ๘ ว่าด้วยกิเลสทั้งหลายในฐานะสมุทัย	๑๕	เรื่อง

อริยสัจจากพระโอษฐ์

ภาค ๒

ว่าด้วย

สมุทยอริยสัจ

ความจริงอันประเสริฐคือเหตุให้เกิดทุกข์

(มี ๓ นิทเทส)

อุทเทสแห่งสมุทยอริยสัจ

ภิกษุ ท.! ความจริงอันประเสริฐคือเหตุให้เกิดทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ตัณหานี้ใด ที่ทำให้มีการเกิดอีก อันประกอบด้วยความกำหนัดเพราะอำนาจแห่งความเพลิน ซึ่งมีปกติทำให้เพลิดเพลินในอารมณ์นั้นๆ, ได้แก่ **ตัณหาในกาม ตัณหาในความมีความเป็น ตัณหาในความไม่มีไม่เป็น**; นี้เรียกว่า ความจริงอันประเสริฐคือเหตุให้เกิดทุกข์.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๓๔/๑๖๘๐.

นิทเทสแห่งสมุทยอริยสัจ

นิทเทส ๔ ว่าด้วยลักษณะแห่งตัณหา

(มี ๔๑ เรื่อง)

ลักษณาการแห่งตัณหา

ภิกษุ ท. ! ตัณหานี้ใด ทำให้มีการเกิดอีก ประกอบด้วยความกำหนัดเพราะอำนาจแห่งความเพลิน มีปกติทำให้เพลิดเพลินในอารมณ์นั้น ๆ.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๓๒/๕๑; และ ๑๙/๕๒๙/๑๖๖๕.

ตัณหา ย่อมปกคลุมบุคคล ผู้ประพฤติตนเป็นคนมัวเมา เหมือนเครือเถามาลุวา (ใบดกขึ้นปกคลุมต้นไม้อยู่) ฉะนั้น. เขาผู้ถูกตัณหาปกคลุมแล้ว ย่อมเร่ร่อนไปสู่ภพน้อยภพใหญ่ เหมือนวานรต้องการผลไม้ เร่ร่อนไปในป่า ฉะนั้น.

ตัณหา ซึ่งเป็นของลามก ส่ายซ่านไปได้ทั่วโลกนี้ ครอบงำผู้ใดเข้าแล้ว, ความโศกทั้งหลาย ย่อมลุกลามแก่บุคคลผู้นั้น เหมือนหญ้าวีรณะ[๑] ซึ่งงอกงาม แผ่กว้างออกไปโดยเร็ว ฉะนั้น.

ต้นไม้ แม้ถูกตัดแล้ว แต่เมื่อรากยังมั่นคง ไม่มีอันตราย ย่อมงอกงามขึ้นมาได้อีก ฉันใด; ความทุกข์นี้ก็ฉันนั้น, เมื่อตัณหานุสัย (ซึ่งเป็นรากเง่าของมัน) ยังไม่ถูกถอนขึ้นแล้ว, มันย่อมเกิดขึ้นร่ำไป.

---

๑. วีรณะ เป็นชื่อซึ่งหมายถึงหญ้าที่ขึ้นรกแผ่กว้างโดยเร็วชนิดหนึ่ง ยังไม่ทราบชื่อในภาษาไทย.

ตัณหา ซึ่งมีกระแสสามสิบหกสาย มีกำลังกล้าแข็ง ไหลไปตามใจชอบ ของบุคคลใด มีอยู่, ความดำริซึ่งอาศัยราคะ มีกระแสอันใหญ่หลวง ย่อมพัดพาไป ซึ่งบุคคลนั้น อันมีทิฏฐิผิดเป็นธรรมดา.

กระแส (แห่งตัณหา) ย่อมหลั่งไหลไปในอารมณ์ทั้งปวง. เถาวัลย์ (คือตัณหา) แตกขึ้นแล้ว ตั้งอยู่. ท่านทั้งหลาย เห็นเถาวัลย์นั้นเกิดขึ้นแล้ว จงตัดรากมันเสีย ด้วยปัญญา.

โสมนัส ซึ่งซาบซ่านและมีเยื่อใย มีอยู่แก่สัตว์, สัตว์เหล่านั้น จึงแสวงสุข เพราะอาศัยความยินดี, สัตว์เหล่านั้นแหละเป็นผู้เข้าถึงชาติและชรา.

หมู่สัตว์ เผชิญหน้าด้วยตัณหา (เครื่องให้เกิดความสะดุ้ง) ย่อมกระสับกระส่าย เหมือนกระต่ายที่ติดบ่วง เผชิญหน้านายพราน กระสับกระส่ายอยู่ ฉะนั้น. สัตว์ผู้ข้องแล้วด้วยสัญโญชน์ก็เข้าถึงความทุกข์อยู่ร่ำไป ตลอดกาลนาน แล.

- ธ. ขุ. ๒๕/๖๐/๓๔.

สักกายสมุทัยไวพจน์แห่งตัณหา

ภิกษุ ท. ! **สักกายสมุทัย** เป็นอย่างไรเล่า ? ตัณหานี้ใด อันเป็นเครื่องทำให้มีการเกิดอีก ประกอบอยู่ด้วยความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิน ทำให้เพลินอย่างยิ่งในอารมณ์นั้นๆ ; ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า สักกายสมุทัย.

- ขนฺธ. สํ ๑๗/๑๙๔/๒๘๖.

(ในสูตรอื่น แทนที่จะตรัสว่า สักกายสมุทัย แต่ตรัสเรียกว่า สักกายสมุทัยยันตะ ก็มี. - ๑๗/๑๙๒/๒๗๖).

เจ้าเหนือหัวของสัตว์โลก

"โลก ถูกอะไรชักนำไป? โลก ถูกอะไรฉุดดึงไปรอบ ๆ ?
สัตว์โลกทั้งหมด ตกอยู่ในอำนาจของสิ่ง ๆเดียวกันนั้น คืออะไร ?"

โลก ถูกตัณหาชักนำไป, โลก ถูกตัณหาฉุดดึงไปรอบๆ. สัตว์โลกทั้งหมด ตกอยู่ในอำนาจของสิ่งๆ เดียว สิ่งนั้น คือ ตัณหา.

- สคา. สํ. ๑๕/๕๔/๑๘๒-๑๘๓.

สัญโญชน์อย่างเอก

ภิกษุ ท.! เราไม่มองเห็นสัญโญชน์อื่น แม้แต่อย่างเดียว ซึ่งเมื่อสัตว์ทั้งหลาย ประกอบแล้ว ย่อมแล่นไป ย่อมท่องเที่ยวไป ในวัฏฏสงสารตลอดกาลนานอย่างนี้ เหมือนอย่าง **ตัณหาสัญโญชน์** นี้. ภิกษุ ท.! เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายที่ประกอบด้วยตัณหาสัญโญชน์แล้ว ย่อมแล่นไป ย่อมท่องเที่ยวไปในวัฏฏสงสารตลอดกาลนาน โดยแท้จริง แล.

- อิติวุ. ขุ. ๒๕/๒๓๖/๑๙๓.

เครื่องจูงไปสู่ความเป็นภพ

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! พระองค์ตรัสอยู่ว่า 'เครื่องนำไปสู่ภพ[๑] เครื่องนำไปสู่ภพ' ดังนี้, ก็เครื่องนำไปสู่ภพ เป็นอย่างไร ? พระเจ้าข้า ! และความดับไม่เหลือของเครื่องนำไปสู่ภพนั้น เป็นอย่างไรเล่า พระเจ้าข้า ?"

---

๑. อรรถกถาแก้คำ ว่า 'ภวเนตฺติ' ซึ่งใน ที่นี้แปลว่า 'เครื่องนำไปสู่ภพ' ว่า 'ภวรชฺชุ' ซึ่งหมายถึง เชือก หรือบ่วงที่จะจูงสัตว์ไปสู่ภพ.

ราธะ ! **ฉันทะ** (ความพอใจ) **ก็ดี ราคะ** (ความกำหนัด) **ก็ดี นันทิ** (ความเพลิน) ก็ดี ตัณหาก็ดี และอุปายะ (กิเลสเป็นเหตุเข้าไปสู่ภพ) และอุปาทานอันเป็นเครื่องตั้งทับ เครื่องเข้าไปอาศัย และเครื่องนอนเนื่องแห่งจิตก็ดี ใด ๆ ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย และในวิญญาณ ; **กิเลสเหล่านี้นี่เราเรียกว่า 'เครื่องนำไปสู่ภพ.'** ความดับไม่เหลือของเครื่องนำไปสู่ภพมีได้ เพราะความดับไม่เหลือของกิเลสมีฉันทราคะเป็นต้นเหล่านั้นเอง.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๓๓/๓๖๘.

พืชของภพ

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! พระผู้มีพระภาคเจ้ากล่าวอยู่ว่า 'ภพ – ภพ' ดังนี้. ภพ ย่อมมีได้ด้วยเหตุเพียงเท่าไรเล่า ? พระเจ้าข้า !"

อานนท์ ! ถ้ากรรม มีกามธาตุเป็นวิบาก จักไม่ได้มีแล้วไซร้. **กามภพ** จะพึงปรากฏได้แลหรือ ?

"หามิได้ พระเจ้าข้า !"

อานนท์ ! ด้วยเหตุนี้แหละ กรรมจึงเป็นเนื้อนา, วิญญาณเป็นเมล็ดพืช, ตัณหาเป็นยาง (สำหรับหล่อเลี้ยงเชื้องอก) ของพืช. วิญญาณของสัตว์ทั้งหลาย มีอวิชชาเป็นเครื่องกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกพัน ตั้งอยู่แล้วด้วยธาตุชั้นทราม (กามธาตุ), การบังเกิดขึ้นในภพใหม่ต่อไป ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้.

อานนท์ ! ถ้ากรรม มีรูปธาตุเป็นวิบาก จักไม่ได้มีแล้วไซร้, **รูปภพ** จะพึงปรากฏได้แลหรือ ?

"หามิได้ พระเจ้าข้า !"

อานนท์ ! ด้วยเหตุนี้แหละ กรรมจึงเป็นเนื้อนา, วิญญาณเป็นเมล็ดพืช, ตัณหาเป็นยาง (สำหรับหล่อเลี้ยงเชื้องอก) ของพืช. วิญญาณของสัตว์ทั้งหลาย มีอวิชชาเป็นเครื่องกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกพัน ตั้งอยู่แล้วด้วยธาตุชั้นกลาง (รูปธาตุ). การบังเกิดขึ้นในภพใหม่ต่อไป ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้.

อานนท์ ! ถ้ากรรม มีอรูปธาตุเป็นวิบาก จักไม่ได้มีแล้วไซร้, **อรูปภพ** จะพึงปรากฏได้แลหรือ ?

"หามิได้ พระเจ้าข้า !"

อานนท์ ! ด้วยเหตุนี้แหละ กรรมจึงเป็นเนื้อหา, วิญญาณเป็นเมล็ดพืช, ตัณหาเป็นยาง (สำหรับหล่อเลี้ยงเชื้องอก) ของพืช. วิญญาณของสัตว์ทั้งหลาย มีอวิชชาเป็นเครื่องกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกพัน ตั้งอยู่แล้วด้วยธาตุชั้นประณีต(อรูปธาตุ), การบังเกิดขึ้นในภพใหม่ต่อไป ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้.

อานนท์ ! ภพ ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้แล.

- ติก. อํ. ๒๐/๒๘๗/๕๑๖.

เหตุให้มีการเกิด

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! พระผู้มีพระภาคเจ้ากล่าวอยู่ว่า ‘ภพ – ภพ’ ดังนี้. ภพย่อมมีได้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรเล่า ? พระเจ้าข้า”

อานนท์ ! ถ้ากรรม มีกามธาตุเป็นวิบาก จักไม่ได้มีแล้วไซร้, **กามภพ** จะพึงปรากฏได้แลหรือ ?

“หามิได้ พระเจ้าข้า !”

อานนท์ ! ด้วยเหตุนี้แหละ กรรมจึงเป็นเนื้อนา, วิญญาณ เป็นเมล็ดพืช, ตัณหาเป็นยาง (สำหรับหล่อเลี้ยงเชื้องอก) ของพืช. ความเจตนาก็ดี ความปรารถนาก็ดี ของสัตว์ทั้งหลาย ที่มีอวิชชาเป็นเครื่องกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกพัน ตั้งอยู่แล้ว ด้วยธาตุชั้นทราม, การบังเกิดขึ้นในภพใหม่ต่อไป ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้.

อานนท์ ! ถ้ากรรม มีรูปธาตุเป็นวิบาก จักไม่ได้มีแล้วไซร้, **รูปภพ** จะพึงปรากฏได้แลหรือ ?

“หามิได้ พระเจ้าข้า !”

อานนท์ ! ด้วยเหตุนี้แหละ กรรมจึงเป็นเนื้อนา, วิญญาณเป็นเมล็ดพืช, ตัณหาเป็นยาง (สำหรับหล่อเลี้ยงเชื้องอก) ของพืช. ความเจตนาก็ดี ความปรารถนาก็ดี ของสัตว์ทั้งหลาย ที่มีอวิชชาเป็นเครื่องกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกพัน ตั้งอยู่แล้ว ด้วยธาตุชั้นกลาง, การบังเกิดขึ้นในภพใหม่ต่อไป ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้.

อานนท์ ! ถ้ากรรม มีอรูปธาตุเป็นวิบาก จักไม่ได้มีแล้วไซร้. **อรูปภพ** จะพึงปรากฏได้แลหรือ ?

"หามิได้ พระเจ้าข้า !"

อานนท์ ! ด้วยเหตุนี้แหละ กรรมจึงเป็นเนื้อนา, วิญญาณเป็นเมล็ดพืช, ตัณหาเป็นยาง (สำหรับหล่อเลี้ยงเชื้องอก) ของพืช. ความเจตนาก็ดี ความปรารถนาก็ดี ของสัตว์ทั้งหลาย ที่มีอวิชชาเป็นเครื่องกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกพันตั้งอยู่แล้ว ด้วยธาตุชั้นประณีต. การบังเกิดขึ้นในภพใหม่ต่อไป ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้.

อานนท์ ! ภพ ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้แล.

- ติก. อํ. ๒๐/๒๘๘/๕๑๗.

ที่เกิดแห่งอุปธิ

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เมื่อพิจารณาสืบต่อไป ย่อมพิจารณาลึกลงไปอีกว่า "อุปธินี้เล่า มีอะไรเป็นเหตุให้เกิด ? มีอะไรเป็นเครื่องก่อให้เกิด ? มีอะไรเป็นเครื่องกำเนิด ? และมีอะไรเป็นแดนเกิด ? เมื่ออะไรมีอยู่ อุปธิก็มีอยู่ ? เมื่ออะไรไม่มี อุปธิก็ไม่มี ?" ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุนั้น เมื่อพิจารณาอยู่ ย่อมรู้ได้ชัดอย่างนี้ว่า "**อุปธิมีตัณหาเป็นเหตุให้เกิด**, มีตัณหาเป็นเครื่องก่อให้เกิด, มีตัณหาเป็นเครื่องกำเนิด, และมีตัณหาเป็นแดนเกิด ; เมื่อตัณหามีอยู่ อุปธิก็มีอยู่, เมื่อตัณหาไม่มี อุปธิก็ไม่มี, ดังนี้แล.

- นิทาน. สํ. ๑๖/๑๓๑/๒๕๗.

ที่เกิดแห่งอุปาทาน

ภิกษุ ท. ! อุปาทานสี่อย่างเหล่านี้ มีอะไรเป็นเหตุให้เกิด ? มีอะไรเป็นเครื่องก่อให้เกิด ? มีอะไรเป็นเครื่องกำเนิด ? และมีอะไรเป็นแดนเกิดเล่า ?

ภิกษุ ท. ! **อุปาทานสี่**เหล่านี้ **มีตัณหาเป็นเหตุให้เกิด**, มีตัณหาเป็นเครื่องก่อให้เกิด, มีตัณหาเป็นเครื่องกำเนิด, และมีตัณหาเป็นแดนเกิด.

ภิกษุ ท. ! ก็ตัณหานี้เล่า มีอะไรเป็นเหตุให้เกิด? มีอะไรเป็นเครื่องก่อให้เกิด ? มีอะไรเป็นเครื่องกำเนิด ? และมีอะไรเป็นแดนเกิด ?

ภิกษุ ท. ! ตัณหานี้ มีเวทนาเป็นเหตุให้เกิด, มีเวทนาเป็นเครื่องก่อให้เกิด, มีเวทนาเป็นเครื่องกำเนิด, และมีเวทนาเป็นแดนเกิด แล.

- มู. ม. ๑๒/๑๓๔/๑๕๘.

[ข้อสังเกตุ : โดยปกติคำว่า **อุปธิ** จะถูกให้ความหมายกันไปหลายแบบ แต่เมื่อพิจารณา ๑) คำตรัสถึงสาเหตุการเกิดของ**อุปธิ** และ**อุปาทาน**แล้ว ต่างก็มี**เหตุเกิดมาจากสิ่งเดียวกัน** คือ **ตัณหา** จึงควรแปลทั้ง อุปธิและอุปาทานให้มีความหมายทำนองเดียวกัน ๒) ดูหน้า ๓๖๘ ประกอบเพราะเป็นตัวอย่างของอุปธิที่กินความหมายกว้างก่อนอวิชาซึ่งควรหมายถึงความพอใจในสมมุติทั้งระบบหรือสังขตธรรม.]

ที่เกิดแห่งอาหาร

ภิกษุ ท. ! อาหารสี่อย่างเหล่านี้ มีอยู่ เพื่อความตั้งอยู่ได้ของสัตว์ผู้เกิดแล้วบ้าง เพื่ออนุเคราะห์**สัตว์ผู้กำลังแสวงหาที่เกิด (สัมภเวสี)*** บ้าง. อาหารสี่อย่างอะไรเล่า ? สี่อย่างคือ อาหารที่หนึ่ง คือ อาหารคำข้าว หยาบก็ตาม ละเอียดก็ตาม, อาหารที่สอง คือ ผัสสะ, อาหารที่สาม คือมโนสัญเจตนา (มโนกรรม), อาหารที่สี่ คือ วิญญาณ ; ภิกษุ ท. ! อาหารสี่อย่างเหล่านี้

* ดูหน้า ๓๕๒ ย่อหน้า ๒ คือ คำตอบที่ใช้เทียบเคียงความหมายของสัมภเวสีสัตว์โดยหลักพุทธวัจน์

แล มีอยู่ เพื่อความตั้งอยู่ได้ของสัตว์ผู้เกิดแล้วบ้าง เพื่ออนุเคราะห์สัตว์ผู้กำลังแสวงหาที่เกิดบ้าง.

ภิกษุ ท. ! ก็อาหารสี่อย่างเหล่านี้ มีอะไรเป็นเหตุให้เกิด (นิทาน) ? มีอะไรเป็นเครื่องก่อให้เกิด (สมุทัย) ? มีอะไรเป็นเครื่องกำเนิด (ชาติกะ) ? และมีอะไรเป็นแดนเกิด (ปภพ) ? ภิกษุ ท. ! **อาหารสี่อย่าง**เหล่านี้ **มีตัณหาเป็นเหตุให้เกิด**, มีตัณหาเป็นเครื่องก่อให้เกิด, มีตัณหาเป็นเครื่องกำเนิด, และมีตัณหาเป็นแดนเกิด แล.

- นิทาน. สํ. ๑๖/๑๔/๒๘-๒๙.

ตัณหาโดยวิภาคแห่งอารมณ์หกอย่าง

ภิกษุ ท. ! ตัณหา เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! หมู่แห่งตัณหาหกอย่างเหล่านี้ คือ ตัณหาในรูป, ตัณหาในเสียง, ตัณหาในกลิ่น, ตัณหาในรส, ตัณหาในโผฏฐัพพะ, และตัณหาในธรรมารมณ์.

ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่า ตัณหา.

- นิทาน. สํ. ๑๖/๓/๑๐.

ภพโดยวิภาค สามอย่าง

ภิกษุ ท. ! ภพ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ภพ มีสามอย่างเหล่านี้ คือ:-

๑. **กามภพ** ภพมีกาม ;

๒. **รูปภพ** ภพมีรูป ;

๓. **อรูปภพ** ภพไม่มีรูป.

ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่า ภพ.

- นิทาน. สํ. ๑๖/๓/๘.

ตัณหาโดยวิภาค สามอย่าง

ภิกษุ ท. ! **ตัณหามีสามอย่าง**เหล่านี้, สามอย่างเหล่าไหนเล่า? สามอย่างคือ :-

๑. **กามตัณหา** ตัณหาในกาม ;

๒. **ภวตัณหา** ตัณหาในความมีความเป็น ;

๓. **วิภวตัณหา** ตัณหาในความไม่มีไม่เป็น.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล คือ ตัณหาสามอย่าง.[๑]

-มหาวาร. สํ. ๑๙/๘๖/๓๒๙.

---

๑. *ตัณหาสามคือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา.*
กามตัณหา เป็นอย่างไร ? คือ ราคะ สาราคะ ฯลฯ สาราคะแห่งจิตที่ประกอบด้วยกามธาตุ : นี้ เรียกว่า กามตัณหา.
ภวตัณหา เป็นอย่างไร ? คือ ราคะ สาราคะ ฯลฯ สาราคะแห่งจิตที่ประกอบด้วย ภวทิฏฐิ : นี้ เรียกว่า ภวตัณหา.
วิภวตัณหา เป็นอย่างไร ? คือ ราคะ สาราคะ ฯลฯ สาราคะแห่งจิตที่ประกอบด้วย อุจเฉททิฏฐิ : นี้ เรียกว่า วิภวตัณหา. - นัย วิภงฺค. อภิธมฺ ๓๕/๔๙๕/๙๓๓-๔.

ลักษณะแห่งกามตัณหา

ภิกษุ ท. ! **กามโยคะ (การประกอบอยู่ด้วยกาม) เป็นอย่างไรเล่า ?** ภิกษุ ท. ! บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมไม่รู้แจ้งชัด ตามที่เป็นจริง ซึ่งความก่อขึ้นแห่งกามทั้งหลาย ซึ่งความดับไปแห่งกามทั้งหลาย ซึ่งรสอร่อยแห่งกามทั้งหลาย ซึ่งโทษแห่งกามทั้งหลาย และซึ่งอุบายเครื่องออกพ้นไปได้จากกามทั้งหลาย. ภิกษุ ท. ! เมื่อเขาไม่รู้อยู่อย่างนั้น, **ความกำหนัดในกาม ความเพลินในกาม ความเสน่หาในกาม ความสยบในกาม ความหิวกระหายในกาม ความเร่าร้อนเพราะกาม ความเมาหมกในกาม และกามตัณหา ในกามทั้งหลายย่อมนอนเนื่องอยู่ในบุคคลนั้น.** ภิกษุ ท. ! นี้ เราเรียกว่า **กามโยคะ**, ดังนี้แล.

- จตุกฺก. อํ. ๒๑/๑๓/๑๐.

กามคุณห้าคือบ่วง

ภิกษุ ท. ! กามคุณมีห้าอย่างเหล่านี้. ห้าอย่างเหล่าไหนเล่า ? ห้าอย่างคือ รูปที่เห็นด้วยตา, เสียงที่ฟังด้วยหู, กลิ่นที่ดมด้วยจมูก, รสที่ลิ้มด้วยลิ้น, และโผฏฐัพพะที่สัมผัสด้วยกาย, อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ ที่ยวนตายวนใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดย้อมใจ. ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล คือกามคุณห้าอย่าง.

ภิกษุ ท. ! สมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่ง ติดอกติดใจสยบอยู่ เมาหมกอยู่ ในกามคุณห้าอย่างเหล่านี้แล้ว ก็ไม่มองเห็นส่วนที่เป็นโทษ ไม่เป็นผู้รู้แจ่มแจ้งในอุบายเป็นเครื่องออกพ้นไปได้จากทุกข์ ทำการบริโภคกามคุณทั้งห้านั้นอยู่ ; สมณะหรือพราหมณ์พวกนั้น อันคนทั้งหลายพึงเข้าใจเถิดว่า

เป็นผู้จะถึงความพินาศย่อยยับ แล้วแต่มารผู้ใจบาป ต้องการจะทำตามอำเภอใจอย่างใด.

ภิกษุ ท.! เปรียบได้ดั่งเนื้อป่า ตัวที่ติดบ่วง นอนจมอยู่ในบ่วง. เมื่อนายพรานมาถึงเข้า, มันจะหนีไปไหนไม่พ้นเลย ฉันใด ; ภิกษุ ท.! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ก็ฉันนั้นเหมือนกัน, พวกเขา พากันติดอกติดใจ สยบอยู่ เมาหมกอยู่ ในกามคุณห้าอย่างเหล่านั้นแล้ว ก็ไม่มองเห็นส่วนที่เป็นโทษ ไม่เป็นผู้รู้แจ่มแจ้งในอุบายเป็นเครื่องออกพ้นไปได้จากทุกข์ ทำการบริโภคกามคุณทั้งห้านั้นอยู่ ; สมณะหรือพราหมณ์พวกนั้น อันคนทั้งหลายพึงเข้าใจเถิดว่า เป็นผู้จะถึงความพินาศย่อยยับ แล้วแต่มารผู้ใจบาป ต้องการจะทำตามอำเภอใจอย่างใด แล.

- มู. ม. ๑๒/๓๓๓/๓๒๗-๘.

กามเป็นเครื่องผูก

เครื่องผูกอันใด เกิดแต่เหล็ก เกิดแต่ไม้ และเกิดแต่หญ้าปัพพชะก็ตาม, ผู้มีปัญญาทั้งหลาย ไม่กล่าวเครื่องผูกอันนั้น ว่าเป็นเครื่องผูกอันมั่นคงเลย.

ส่วนความยินดีของบุคคลผู้ยินดีแล้ว ในตุ้มหูแก้วมณีเป็นต้นด้วย และความเยื่อใยในบุตรและภรรยาด้วย, ผู้มีปัญญาทั้งหลายกล่าวความยินดีและเยื่อใยอันนั้น ว่าเป็นเครื่องผูกอันมั่นคงที่จะฉุดสัตว์ลงสู่ที่ต่ำได้โดยแท้ ซึ่งผูกไว้หย่อน ๆ แต่แก้ได้ยาก แล.

- สคา. สํ. ๑๕/๑๑๒/๓๕๓.

กามเป็นมายา

ภิกษุ ท. ! กามทั้งหลาย เป็นของไม่เที่ยง เป็นของเปล่า ๆ ปลี้ ๆ เป็นของเท็จ **เป็นสิ่งที่มีการหลอกให้หลงเป็นธรรมดา.** ภิกษุ ท. ! กามนั้นเป็นเหมือนสิ่งที่ทำแล้วด้วยมายา **เป็นที่พร่ำบ่นหาของคนพาล,** ได้แก่ **กาม และสัญญาในกาม** ทั้งที่เป็นไปในภพปัจจุบันนี้ และที่เป็นไปในภพเบื้องหน้า. กามและสัญญาในกาม ทั้งสองอย่างนั้น เป็น **อาณาจักรของมาร** เป็น **วิสัยของมาร** เป็น **เหยื่อของมาร** และเป็น **ที่เที่ยวหาอาหารของมาร.** จิตอันเป็นบาปอกุศลเป็นอภิชฌาก็ดี พยาบาทก็ดี และสารัมภะ (การแข่งดี)ก็ดี เหล่านี้ย่อมเป็นไปในอาณาจักรของมารนั้น. อนึ่ง อกุศลธรรมเหล่านั้น ย่อมมีขึ้น เพื่อเป็นอันตรายแก่พระอริยสาวก ผู้ตามศึกษาอยู่ ในธรรมวินัยนี้ได้ โดยแท้ แล.

- อุปริ. ม. ๑๔/๗๔/๘๑.

ไม่มีความเย็นในกาม

มาคัณฑิยะ ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้ว่าอย่างไร คือ ท่านเคยได้เห็นหรือเคยได้ฟังบ้างหรือไม่ ว่า พระราชาก็ดี อำมาตย์ผู้ใหญ่ของพระราชาก็ดี ผู้เอิบอิ่มเพียบพร้อมด้วยกามคุณ ๕ ให้เขาบำเรออยู่, ยังละกามตัณหาไม่ได้ ยังบรรเทาความเร่าร้อนเพราะกามไม่ได้ แล้วจะเป็นผู้ปราศจากความกระหาย มีจิตสงบเย็นอยู่ ณ ภายใน ในอดีตก็ตาม กำลังอยู่ในปัจจุบันก็ตาม หรือจักอยู่ในอนาคตก็ตาม นั้นมีอยู่บ้างหรือ ?”

“ข้อนั้น ไม่เคยมีเลย ท่านโคดม !”

มาคัณฑิยะ ! ถูกแล้ว, แม้เราเอง ก็ไม่เคยให้เห็นไม่เคยได้ฟังเช่นนั้นเลยว่า พระราชาก็ดี อำมาตย์ผู้ใหญ่ของพระราชาก็ดี ผู้เอิบอิ่มเพียบพร้อมด้วยกามคุณ ๕ ให้เขาบำเรออยู่, ยังละกามตัณหาไม่ได้ ยังบรรเทาความเร่าร้อนเพราะกามไม่ได้ แล้วจะเป็นผู้ปราศจากความกระหาย มีจิตสงบเย็นอยู่ ณ ภายในในอดีตก็ตาม กำลังอยู่ในปัจจุบันก็ตาม หรือจักอยู่ในอนาคตก็ตาม ดังนี้แล.

- ม. ม. ๑๓/๒๘๐/๒๘๖.

คนกล่าวคำเท็จเพราะกาม

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! หม่อมฉัน นั่งแล้ว ในที่วินิจฉัยอรรถคดีนั่นแหละ ได้เห็นพวกกษัตริย์มหาศาลบ้าง พวกพราหมณ์มหาศาลบ้าง พวกคฤหบดีมหาศาลบ้าง ซึ่งเป็นผู้มั่งคั่งมีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีทองเงินเพียงพอ มีอุปกรณ์ในการหาทรัพย์มากมาย มีข้าวเปลือกเป็นหลักทรัพย์อยู่มากมาย ทำการกล่าวเท็จทั้งที่รู้ว่าเป็นเท็จ เพราะกามเป็นเหตุ เพราะกามเป็นต้นเหตุ เพราะกามเป็นเครื่องทำให้พูดออกมา. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่หม่อมฉัน ว่า ‘บัดนี้พอแล้ว ในการวินิจฉัยอรรถคดี, บัดนี้ภัท์รมุข (วิฑูฑภะ) จักปรากฏตัวในการวินิจฉัยอรรถคดีสืบไป’ ดังนี้.”

มหาราช ! ข้อนั้น เป็นอย่างนั้น, มหาราช ! ข้อนั้น เป็นอย่างนั้น ; มหาราช ! คือข้อที่พวกกษัตริย์มหาศาลบ้าง พวกพราหมณ์มหาศาลบ้าง พวกคฤหบดีมหาศาลบ้าง ซึ่งเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีทองเงินเพียงพอ มีอุปกรณ์ในการหาทรัพย์มากมาย มีข้าวเปลือกเป็นหลักทรัพย์อยู่มากมาย ทำการกล่าวเท็จทั้งที่รู้ว่าเป็นเท็จ เพราะกามเป็นเหตุ เพราะกามเป็นต้นเหตุ เพราะกามเป็นเครื่องทำให้พูดออกมา. การทำเช่นนี้ ของคนเหล่านั้น จักเป็นไป เพื่อความ

ทุกข์ อันไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล ตลอดกาลนาน ;

ครั้นตรัสดังนี้แล้ว ได้ตรัสต่อไปซึ่งเป็นคำร้อยกรอง ว่า :-

“ผู้ย้อมติดอยู่ในการบริโภคกาม พัวพัน เมาหมก อยู่ในกามทั้งหลาย ย่อมไม่รู้สึกความหลวมตัวของตัว ดั่งมัศยาชาติ พลัดเข้าสู่เครื่องดัก ฉะนั้น. ความเดือดร้อน ย่อมมีแก่เขา ในภายหลัง เพราะว่า ผล ที่เขาสร้างไว้ เป็นความชั่ว” *ดังนี้ แล.*

- สคา. สํ. ๑๕/๑๐๗/๓๔๓-๓๔๕.

อิทธิพลของกาม

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ความคิดในกรณีเช่นนี้ ได้เกิดขึ้นแล้วแก่หม่อมฉันผู้ไปสู่ที่เร้นลับ ว่า ‘สัตว์เหล่าใด ได้โภคะอันมโหฬารแล้ว ไม่เมาอยู่ด้วย ไม่มัวเมาอยู่ด้วย ไม่ถึงความยินดีในกามทั้งหลายด้วย และไม่ปฏิบัติผิดในสัตว์ทั้งหลายด้วย, สัตว์เหล่านั้นมีน้อยนักในโลก. อันที่จริง สัตว์เหล่าใด ได้โภคะอันมโหฬารแล้ว เมาอยู่ด้วย มัวเมาอยู่ด้วย ถึงความยินดีในกามทั้งหลายด้วย และปฏิบัติผิดในสัตว์ทั้งหลายด้วย, สัตว์เหล่านั้นมีอยู่มากในโลก’ ดังนี้.”

มหาราช ! ข้อนั้น เป็นอย่างนั้น, มหาราช ! ข้อนั้น เป็นอย่างนั้น ; มหาราช ! คือข้อที่ สัตว์เหล่าใด ได้โภคะอันมโหฬารแล้ว ไม่เมาอยู่ด้วย ไม่มัวเมาอยู่ด้วย ไม่ถึงความยินดีในกามทั้งหลายด้วย และไม่ปฏิบัติผิดในสัตว์ทั้งหลายด้วย, สัตว์เหล่านั้น มีน้อยนักในโลก. อันที่จริง สัตว์เหล่าใดได้โภคะอันมโหฬารแล้ว

เมาอยู่ด้วย มัวเมาอยู่ด้วย ถึงความยินดีในกามทั้งหลายด้วย และปฏิบัติผิดในสัตว์ทั้งหลายด้วย, สัตว์เหล่านั้น มีอยู่มากในโลก ;

ครั้นตรัสดังนี้แล้ว ได้ตรัสต่อไป ซึ่งเป็นคำร้อยกรอง ว่า :-

“ผู้ย้อมติดอยู่ในการบริโภคกาม พัวพัน เมาหมกอยู่ในกามทั้งหลาย ย่อมไม่รู้สึกความหลวมตัวของตัว เหมือนเนื้อหรือนก พลัดเข้าสู่เครื่องดัก ฉะนั้น. ความเดือดร้อนย่อมมีแก่เขา ในกาลภายหลัง เพราะว่า ผล ที่เขาสร้างไว้ เป็นของชั่ว” *ดังนี้ แล.*

- สคา. สํ. ๑๕/๑๐๖/๓๔๐-๓๔๒.

เข้าไปหาความตายเพราะกาม

เช้าวันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงครองจีวร ถือบาตร เข้าไปบิณฑบาต ในเมืองสาวัตถี, พระพุทธองค์ ได้ทรงเห็นหมู่มนุษย์ในเมืองสาวัตถีเหล่านั้น ซึ่งกำลังข้องเกี่ยว ติดพัน อยู่กะกาม กำหนัดในกาม เมาหมกอยู่ในกาม เป็นอยู่โดยส่วนมาก, จึงทรงเปล่งพระอุทานนี้ ว่า :-

“สัตว์ทั้งหลาย ผู้มืดมนธ์เพราะอำนาจแห่งกาม ถูกตัณหา เป็นดุจข่ายเครื่องดักสัตว์ปกคลุมไว้ ถูกเครื่องมุงคือตัณหาปิดบังไว้ ถูกหมู่มารซึ่งเป็นเหมือนพวกพ้องของผู้ประมาทจองจำตัวไว้ ย่อมไปสู่ชราและมรณะ เหมือนปลาเข้าไปสู่ปากแห่งเครื่องดัก หรือเหมือนลูกโคที่ยังดื่มนมเข้าไปหาแม่ ฉะนั้น” *ดังนี้ แล.*

- อุ. ขุ. ๒๕/๒๐๐/๑๕๐.

ความเพลินเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์

ปุณณะ ! รูป ที่เห็นด้วยตาก็ดี, เสียง ที่ฟังด้วยหูก็ดี, กลิ่นที่ดมด้วยจมูกก็ดี, รสที่ลิ้มด้วยลิ้นก็ดี, โผฏฐัพพะ ที่สัมผัสด้วยกายก็ดี, และธรรมารมณ์ที่รู้แจ้งด้วยใจก็ดี, อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจที่ยวนตายวนใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดย้อมใจ มีอยู่. ถ้าภิกษุย่อมเพลิดเพลิน ย่อมพร่ำสรรเสริญ ย่อมเมาหมกอยู่ ซึ่งอารมณ์มีรูปเป็นต้นนั้นไซร้. เมื่อภิกษุนั้น เพลิดเพลิน พร่ำสรรเสริญ เมาหมกอยู่ ซึ่งอารมณ์มีรูปเป็นต้นนั้นอยู่, นันทิ (ความเพลิน) ย่อมบังเกิดขึ้น. เรากล่าวว่า **เพราะความเพลินเป็นสมุทัย** (เครื่องก่อขึ้น) **จึงเกิดมีทุกขสมุทัย** (ความก่อขึ้นแห่งทุกข์), ดังนี้ แล.

-อุปริ. ม. ๑๔/๔๘๑/๗๕๕.

เพลินอยู่กับอายตนะภายใน เท่ากับ เพลินอยู่ในทุกข์

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด **เพลิดเพลินอยู่ ในจักษุ**, ผู้นั้น **เท่ากับเพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์** เรากล่าวว่า “ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์, ผู้นั้นย่อม**ไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์**” ดังนี้ ;

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด **เพลิดเพลินอยู่ ในโสตะ**, ผู้นั้น **เท่ากับเพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์.** เรากล่าวว่า “ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์. ผู้นั้นย่อม**ไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์**” ดังนี้ ;

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด **เพลิดเพลินอยู่ ในฆานะ**, ผู้นั้น **เท่ากับเพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์.** เรากล่าวว่า “ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์, ผู้นั้น

ย่อม**ไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์**” ดังนี้ ;

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด **เพลิดเพลินอยู่ ในชิวหา**, ผู้นั้น **เท่ากับเพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์.** เรากล่าวว่า “ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์, ผู้นั้นย่อม**ไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์**” ดังนี้ ;

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด **เพลิดเพลินอยู่ ในกายะ**, ผู้นั้น **เท่ากับเพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์.** เรากล่าวว่า “ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์, ผู้นั้นย่อม**ไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์**” ดังนี้;

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด **เพลิดเพลินอยู่ ในมนะ**, ผู้นั้น **เท่ากับเพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์.** เรากล่าวว่า “ผู้ใด เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์, ผู้นั้นย่อม**ไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์**” ดังนี้.

-สฬา. สํ. ๑๘/๑๖/๑๙.

(ในสูตรต่อไป ได้ตรัสถึงในกรณีแห่ง **อายตนะภายนอกหก** ซึ่งมีข้อความเหมือนในกรณีแห่งอายตนะภายในข้างบนนี้ทุกประการ ต่างแต่ชื่ออายตนะ).

ความอร่อยกลางกองทุกข์

(ความลวงของกาม)

มาคัณฑิยะ ! บุรุษโรคเรื้อน มีตัวเป็นแผล สุกปลั่ง ถูกตัวเชื้อโรคแทะกัดอยู่ ใช้เล็บเกาปากแผลอยู่ รมตัวอยู่ที่หลุมถ่านไฟ. มาคัณฑิยะ ! เขาทำเช่นนั้นอยู่เพียงใด, ปากแผลของเขา ก็ยิ่งไม่สะอาด ยิ่งมีกลิ่นเหม็น และ

เปื่อยเน่ามากยิ่งขึ้น อยู่เพียงนั้น, จะมีความรู้สึกสักว่า ความพอใจ และความสบายเนื้ออยู่บ้าง ก็ตรงที่แผลได้รับการเกาหรือการอบอุ่น เพราะไฟนั้นเป็นเหตุ ข้อนี้มีอุปมาฉันใด ;

มาคัณฑิยะ ! อุปไมยก็ฉันนั้น คือ สัตว์ทั้งหลาย ยังเป็นผู้ไม่ไปปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลาย ถูกกามตัณหาแทะกัดอยู่ ถูกความเร่าร้อนเพราะกามแผดเผาอยู่ ก็ยังขืนเสพกามทั้งหลายอยู่นั่นเอง. มาคัณฑิยะ ! เขายังทำเช่นนั้น อยู่เพียงใด, กามตัณหาของสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมเจริญขึ้นด้วย เขาถูกความเร่าร้อนเพราะกามแผดเผาอยู่ด้วย และสัตว์เหล่านั้น จะมีความรู้สึกสักว่าความพอใจ และความสบายเนื้ออยู่บ้าง ก็ตรงที่รสอันอาศัยกามคุณ ๕ เป็นเหตุอยู่เพียงนั้น เท่านั้นแล.

- ม. ม. ๑๓/๒๗๔/๒๘๕.

ความอร่อยที่ไม่คุ้มกับความทุกข์

ภิกษุ ท. ! อริฏฐภิกขุคันธวาธิปุพพะ กล่าวตู่พวกเราด้วย ขุดรากตนเองด้วย ประสพสิ่งมิใช่บุญเป็นอันมากด้วย เพราะตัวเองจับฉวยเอาผิด ในธรรมที่เราแสดงแล้วอย่างไร, แม้พวกเธอทั้งหลาย ก็เข้าใจธรรมที่เราแสดงแล้ว เหมือนอย่างอริฏฐภิกขุนั้นหรือ ?

“หามิได้ พระเจ้าข้า ! ธรรมเหล่าใด อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแล้วโดยหลายแง่หลายมุม แก่พวกข้าพระองค์ทั้งหลาย ว่า เป็นธรรมที่ทำอันตรายแก่ผู้ปฏิบัติ, ธรรมเหล่านั้น ก็สามารถที่จะ

ทำอันตราย แก่ผู้ปฏิบัติได้จริง. กามทั้งหลาย อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแล้วว่า มีรสอร่อยน้อย มีทุกข์มาก มีเรื่องทำให้คับแค้นใจมาก และมีโทษอย่างยิ่ง เป็นสิ่งที่ควรเปรียบเทียบด้วยท่อนแห่งกระดูก, ควรเปรียบด้วยชิ้นเนื้อ, ควรเปรียบด้วยคบเพลิงหญ้า, ควรเปรียบด้วยหลุมถ่านเพลิง, ควรเปรียบด้วยความฝัน, ควรเปรียบด้วยของยืม, ควรเปรียบด้วยผลไม้, ควรเปรียบด้วยเขียงสับเนื้อ. ควรเปรียบด้วยหอกและหลาว, และควรเปรียบด้วยหัวงู, ดังนี้"

ภิกษุ ท. ! ถูกแล้ว, ที่พวกเธอทั้งหลาย เข้าใจธรรมที่เราแสดงแล้วอย่างนั้น.

ภิกษุ ท. ! ธรรมเหล่าใด ที่เรากล่าวแล้ว โดยหลายแง่หลายมุมแก่พวกเธอทั้งหลาย ว่า เป็นธรรมที่ทำอันตรายแก่ผู้ปฏิบัติ ธรรมเหล่านั้นก็สามารถที่จะทำอันตราย แก่ผู้ปฏิบัติได้จริง. **กามทั้งหลาย เรากล่าวแล้วว่า มีรสอร่อยน้อย มีทุกข์มาก มีเรื่องทำให้คับแค้นใจมาก และมีโทษอย่างยิ่ง** เป็นสิ่งที่ **ควรเปรียบด้วยท่อนแห่งกระดูก**, **ควรเปรียบด้วยชิ้นเนื้อ**, **ควรเปรียบด้วยคบเพลิงหญ้า**, **ควรเปรียบด้วยหลุมถ่านเพลิง**, **ควรเปรียบด้วยของในความฝัน**, **ควรเปรียบด้วยของยืม**, **ควรเปรียบด้วยผลไม้**, **ควรเปรียบด้วยเขียงสับเนื้อ**, **ควรเปรียบด้วยหอกและหลาว**, **และควรเปรียบด้วยหัวงู** ฉะนั้น. ก็แต่ว่า อริฏฐภิกขุคันธวาธิปุพพะนี้ เพราะตัวเอง ถือเอาธรรมที่เราแสดงแล้วผิด จึงกล่าวตู่พวกเราด้วย ขุดรากตนเองด้วย และประสพสิ่งมิใช่บุญเป็นอันมากด้วย, ข้อนั้น จักเป็นไป เพื่อความทุกข์ อันมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล ตลอดกาลนาน แก่โมฆบุรุษนั้นแล.

- มู. ม. ๑๒/๒๖๖/๒๗๗.

กามเปรียบด้วยท่อนกระดูก

คฤหบดี ! เปรียบเหมือนสุนัข ที่หมดกำลังเพราะหิวจัด จะพึงเข้าไปยืนชะเง้ออยู่ ในที่ที่ฆ่าโค. คนฆ่าโคหรือลูกมือของเขา ผู้เชี่ยวชาญ ก็จะพึงเอาท่อนกระดูก ที่ชำแหละเนื้อออกหมดแล้ว ไม่มีส่วนที่ยังเป็นเยื่ออ่อนเหลืออยู่แม้แต่น้อยเดียว เพียงแต่เปื้อนเลือดอยู่บ้าง โยนไปให้สุนัขตัวนั้นแทะ.

คฤหบดี ! ท่านจะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร ? สุนัขตัวนั้นแทะท่อนกระดูก ที่ชำแหละเนื้อออกหมดแล้ว ไม่มีส่วนที่ยังเป็นเยื่ออ่อนเหลืออยู่แม้แต่น้อยเดียว เพียงแต่เปื้อนเลือดอยู่บ้าง นั้นอยู่, จะพึงบรรเทาความหมดกำลังเพราะหิวจัด ได้ละหรือ ?

“หามิได้ พระเจ้าข้า !” ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? *“เพราะว่าท่อนกระดูกที่ชำแหละเนื้อออกหมดแล้วนั้น ไม่มีส่วนที่ยังเป็นเยื่ออ่อนเหลืออยู่แม้แต่น้อยเดียว เพียงแต่เปื้อนเลือดอยู่บ้างเท่านั้น. สุนัขตัวนั้น ก็จะได้รับแต่ความเหนื่อยใจ และความแค้นใจโดยแท้ พระเจ้าข้า !”*

คฤหบดี ! ด้วยเหตุนี้แหละ สาวกของพระอริยเจ้า ย่อมพิจารณาเห็นโดยประจักษ์ดังนี้ว่า “**กามทั้งหลาย อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว ว่า มีอุปมาด้วยท่อนกระดูก เป็นสิ่งที่ให้เกิดทุกข์มาก ทำให้คับแค้นใจมาก และมีโทษอย่างยิ่ง**” ดังนี้, ครั้นเห็นกามนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้แล้วก็เว้นเสียโดยเด็ดขาด ซึ่งความเพ่ง มีประการต่าง ๆ อันอาศัยอารมณ์ต่าง ๆ (กามคุณห้า), แล้วเจริญ ซึ่งความเพ่งอันเดียว อันอาศัยอารมณ์อันเดียว (เช่นอุเบกขาที่เป็นองค์ของจตุตถฌาน) อันเป็นที่ดับสนิทไม่มีส่วนเหลือของ

อุปาทานอันมีอยู่ในเหยื่อโลก โดยประการทั้งปวงแล.

- ม. ม. ๑๓/๔๑/๔๗.

กามเปรียบด้วยชิ้นเนื้อคาปาก

คฤหบดี ! เปรียบเหมือนแร้ง หรือเหยี่ยว หรือนกตะกรุมก็ตาม ตัวหนึ่ง คาบชิ้นเนื้อพาบินไป. ฝูงแร้งบ้าง ฝูงเหยี่ยวบ้าง ฝูงนกตะกรุมบ้าง ตามโฉบ ตอมโฉบ นกตัวนั้น เพื่อให้ทิ้งชิ้นเนื้อนั้น ยังนกตัวนั้นให้ปล่อยให้คาย.

คฤหบดี ! ท่านจะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร ? ถ้าแร้ง หรือเหยี่ยว หรือนกตะกรุมนั้น ไม่รีบสลัดทิ้งชิ้นเนื้อนั้นเสียไซร้, มันก็จะถึงซึ่งความตายหรือได้รับทุกข์เจียนตาย เพราะข้อนั้นเป็นเหตุ มิใช่หรือ ?

"*อย่างนั้น พระเจ้าข้า !*"

คฤหบดี ! ด้วยเหตุนี้แหละ สาวกของพระอริยเจ้า ย่อมพิจารณาเห็นโดยประจักษ์ดังนี้ ว่า "**กามทั้งหลาย อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วว่า มีอุปมาด้วยชิ้นเนื้อ เป็นสิ่งที่ให้เกิดทุกข์มาก ทำให้คับแค้นใจมาก และมีโทษอย่างยิ่ง**" ดังนี้, ครั้นเห็นกามนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้แล้ว ก็เว้นเสียโดยเด็ดขาด ซึ่งความเพ่ง มีประการต่าง ๆ อันอาศัยอารมณ์ต่าง ๆ (กามคุณห้า), แล้วเจริญ ซึ่งความเพ่งอันเดียว อันอาศัยอารมณ์

อันเดียว (เช่นอุเบกขาที่เป็นองค์ของจตุตถฌาน) อันเป็นที่ดับสนิทไม่มีส่วนเหลือของอุปาทานอันมีอยู่ในเหยื่อโลก โดยประการทั้งปวงแล.

- ม. ม. ๑๓/๔๑/๔๘.

กามเปรียบด้วยคบเพลิงทวนลม

คฤหบดี ! เปรียบเหมือนบุรุษผู้หนึ่ง ถือเอาคบหญ้าแห้ง ที่ติดไฟโพลงอยู่ พาทวนลมไป.

คฤหบดี ! ท่านจะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร ? ถ้าบุรุษผู้นั้นไม่รีบทิ้งคบหญ้าแห้งนั้นเสียโดยเร็วไซร้, คบไฟนั้น ก็จะพึงลามไหม้มือไหม้แขน หรือไหม้อวัยวะน้อยใหญ่ส่วนใดส่วนหนึ่งของบุรุษนั้น, เขาก็จะถึงซึ่งความตาย หรือได้รับทุกข์เจียนตาย เพราะข้อนั้นเป็นเหตุ มิใช่หรือ ?

“อย่างนั้น พระเจ้าข้า !”

คฤหบดี ! ด้วยเหตุนี้แหละ สาวกของพระอริยเจ้า ย่อมพิจารณาเห็นโดยประจักษ์ดังนี้ว่า “**กามทั้งหลาย อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วว่า มีอุปมาด้วยคบหญ้าแห้ง เป็นสิ่งที่ให้เกิดทุกข์มาก ทำให้คับแค้นใจมาก และมีโทษอย่างยิ่ง**” ดังนี้, ครั้นเห็นกามนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้แล้ว ก็เว้นเสียโดยเด็ดขาด ซึ่งความเพ่ง มีประการต่าง ๆ อันอาศัยอารมณ์ต่าง ๆ (กามคุณห้า), แล้วเจริญซึ่งความเพ่งอันเดียว อันอาศัยอารมณ์อันเดียว (เช่นอุเบกขาที่เป็นองค์ของจตุตถฌาน) อันเป็นที่ดับสนิทไม่มีส่วนเหลือของอุปาทานอันมีอยู่ในเหยื่อโลก โดยประการทั้งปวงแล.

- ม. ม. ๑๓/๔๒/๔๙.

กามเปรียบด้วยหลุมถ่านเพลิง

คฤหบดี ! เปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิง ลึกชั่วบุรุษหนึ่ง เต็มด้วยถ่านเพลิง ที่ปราศจากเปลวและปราศจากควัน. ครั้งนั้น บุรุษผู้หนึ่ง ผู้ต้องการเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุข เกลียดทุกข์ มาสู่ที่นั้น. และมีบุรุษ ที่มีกำลังกล้าแข็งอีกสองคน จับบุรุษนั้น ที่แขนแต่ละข้าง แล้วฉุดคร่าพาไปยังหลุมถ่านเพลิง.

คฤหบดี ! ท่านจะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร ? บุรุษนั้น จะไม่บิดตัวดิ้นไปทางโน้นที ทางนี้ที บ้างแลหรือ ?

"หามิได้ พระเจ้าข้า !" เพราะเหตุไร ? *"เพราะเหตุว่า บุรุษนั้น รู้อยู่ว่าถ้าเราจะตกลงไปสู่หลุมถ่านเพลิงนี้ไซร้, เราก็จะถึงซึ่งความตาย หรือได้รับทุกข์เจียนตายเพราะข้อนั้นเป็นเหตุ พระเจ้าข้า !" ดังนี้.*

คฤหบดี ! ด้วยเหตุนี้แหละ สาวกของพระอริยเจ้า ย่อมพิจารณาเห็นโดยประจักษ์ดังนี้ว่า "**กามทั้งหลาย อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วว่า มีอุปมาด้วยหลุมถ่านเพลิง เป็นสิ่งที่ให้เกิดทุกข์มาก ทำให้คับแค้นใจมาก และมีโทษอย่างยิ่ง**" ดังนี้. ครั้นเห็นกามนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้แล้ว ก็เว้นเสียโดยเด็ดขาด ซึ่งความเพ่ง มีประการต่าง ๆ อันอาศัยอารมณ์ต่าง ๆ (กามคุณห้า) แล้วเจริญซึ่งความเพ่งอันเดียว อันอาศัยอารมณ์อันเดียว (เช่นอุเบกขาที่เป็นองค์ของจตุตถฌาน) อันเป็นที่ดับสนิทไม่มีส่วนเหลือของอุปาทานอันมีอยู่ในเหยื่อโลก โดยประการทั้งปวงแล.

- ม. ม. ๑๓/๔๓/๕๐.

กามเปรียบด้วยของในความฝัน

คฤหบดี ! เปรียบเหมือนบุรุษผู้หนึ่ง ฝันเห็น สวน อันรื่นรมย์ใจบ้าง ป่าไม้ อันรื่นรมย์ใจบ้าง ภูมิภาค อันรื่นรมย์ใจบ้าง หรือสระโบกขรณี อันรื่นรมย์ใจบ้าง, ครั้นบุรุษนั้นตื่นขึ้นมา ก็ไม่ได้พบเห็นอะไรเลย.

คฤหบดี ! ด้วยเหตุนี้แหละ สาวกของพระอริยเจ้า ย่อมพิจารณาเห็นโดยประจักษ์ดังนี้ว่า "**กามทั้งหลาย อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วว่า มีอุปมาด้วยของในความฝัน เป็นสิ่งที่ให้เกิดทุกข์มาก ทำให้คับแค้นใจมาก และมีโทษอย่างยิ่ง**" ดังนี้. ครั้นเห็นกามนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้แล้ว ก็เว้นเสียโดยเด็ดขาด ซึ่งความเพ่ง มีประการต่าง ๆ อันอาศัยอารมณ์ต่าง ๆ (กามคุณห้า) แล้วเจริญซึ่งความเพ่งอันเดียว อันอาศัยอารมณ์อันเดียว (เช่นอุเบกขาที่เป็นองค์ของจตุตถฌาน) อันเป็นสิ่งที่ดับสนิทไม่มีส่วนเหลือของอุปาทานอันมีอยู่ในเหยื่อโลก โดยประการทั้งปวงแล.

- ม. ม. ๑๓/๔๓/๕๑.

กามเปรียบด้วยของยืม

คฤหบดี ! เปรียบเหมือนบุรุษผู้หนึ่ง ขอยืมทรัพย์จากผู้อื่นได้แล้ว เอาลงใส่เกวียนน้อย มีตุ้มหูแก้วมณีอันล้ำค่า เป็นต้น. บุรุษผู้นั้น วางของยืมเหล่านั้นไว้ข้างหน้าตัวบ้าง รอบ ๆ ตัวบ้าง ขับผ่านไปตามหมู่ชาวร้าน. หมู่ชนเห็นบุรุษผู้นั้นแล้ว ก็จะพึงกล่าวกันแซ่ว่า "ท่านผู้เจริญทั้งหลายเอ๋ย ! บุรุษผู้นี้ร่ำรวยจริงหนอ ! ดูซิ, พวกคนรวย เขาใช้สอยโภคะกันอย่างนี้เอง" ดังนี้, ครั้นเจ้าของทรัพย์ พบบุรุษ ซึ่งทำอยู่ดังนั้น ในที่ใด ๆ เขาก็จะทวงเอาทรัพย์ของ

เขาคืนไปเสีย ณ ที่นั้น ๆ นั่นเอง.

คฤหบดี ! ท่านจะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร ? คือควรจะทำอย่างอื่นแก่บุรุษนั้นไหมหนอ ?

“หามิได้ พระเจ้าข้า !” เพราะเหตุไร ? *“เพราะเหตุว่า ธรรมดาเจ้าของทรัพย์ ก็ต้องทวงเอาทรัพย์ของเขาคืนไป” ดังนี้.*

คฤหบดี ! ด้วยเหตุนี้แหละ สาวกของพระอริยเจ้า ย่อมพิจารณาเห็นโดยประจักษ์ดังนี้ว่า “**กามทั้งหลาย อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วว่า มีอุปมาด้วยของยืม เป็นสิ่งที่ให้เกิดทุกข์มาก ทำให้คับแค้นใจมาก และมีโทษอย่างยิ่ง**” ดังนี้, ครั้นเห็นกามนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้แล้ว ก็เว้นเสียโดยเด็ดขาด ซึ่งความเพ่ง มีประการต่าง ๆ อันอาศัยอารมณ์ต่าง ๆ (กามคุณห้า), แล้วเจริญซึ่งความเพ่งอันเดียว อันอาศัยอารมณ์อันเดียว (เช่นอุเบกขาที่เป็นองค์ของจตุตถฌาน) อันเป็นที่ดับสนิทไม่มีส่วนเหลือของอุปาทานอันมีอยู่ในเหยื่อโลก โดยประการทั้งปวงแล.

- ม. ม. ๑๓/๔๓/๕๒.

กามเปรียบด้วยผลไม้

คฤหบดี ! เปรียบเหมือนป่าใหญ่ ตั้งอยู่ไม่ไกลหมู่บ้านหรือนิคมนัก. ในป่าใหญ่นั้น มีต้นไม้ ซึ่งมีผลน่ากินด้วย ดกด้วย, ส่วนผลที่หล่นอยู่ตามพื้นดินไม่มีเลย. ครั้งนั้น มีบุรุษผู้หนึ่งผ่านมา เป็นผู้ต้องการด้วยผลไม้ เที่ยว

แสวงหาผลไม้อยู่, เขาเข้าไปยังป่านั้นแล้ว พบต้นไม้ต้นนั้นแล้วคิดว่า "ต้นไม้นี้มีผลน่ากินด้วย ดกด้วย ส่วนผลที่หล่นอยู่ตามพื้นดินไม่มีเลย และเราก็รู้จักวิธีขึ้นต้นไม้อยู่, ถ้าไฉน เราขึ้นสู่ต้นไม้นี้แล้ว จะพึงกินผลไม้ตามความพอใจด้วย จะพึงยังห่อให้เต็มด้วย" ดังนี้แล้ว เขาก็ขึ้นสู่ต้นไม้นั้น เก็บกินตามความพอใจด้วย ห่อจนเต็มห่อด้วย. ในลำดับนั้นเอง บุรุษคนที่สอง ซึ่งเป็นผู้ต้องการด้วยผลไม้ เที่ยวแสวงหาผลไม้อย่างเดียวกัน ถือขวานคมผ่านมาที่นั้น, เขาเข้าไปยังป่านั้นแล้วก็พบต้นไม้ต้นเดียวนั้น ซึ่งมีผลน่ากินด้วย ดกด้วย, เขาจึงคิดว่า "ต้นไม้นี้ มีผลน่ากินด้วย ดกด้วย ส่วนผลที่หล่นอยู่ตามพื้นดินไม่มีเลย และเราก็ไม่รู้จักวิธีขึ้นต้นไม้, ถ้าไฉน เราจะโค่นมันที่โคน แล้วจะพึงกินผลไม้ตามความพอใจด้วย จะพึงยังห่อให้เต็มด้วย" ดังนี้แล้ว เขาจึงโค่นต้นไม้นั้นที่โคน.

คฤหบดี ! ท่านจะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร ? บุรุษผู้ขึ้นอยู่บนต้นไม้คนแรก, ถ้าเขาไม่รีบลงมาโดยเร็วไซร้, เมื่อต้นไม้นั้นล้มลง, เขาก็จะต้องมือหักบ้าง เท้าหักบ้าง หรืออวัยวะน้อยใหญ่ส่วนใดส่วนหนึ่งหักบ้าง โดยแท้. บุรุษผู้นั้น ก็จะถึงซึ่งความตาย หรือได้รับทุกข์เจียนตาย เพราะข้อนั้นเป็นเหตุ มิใช่หรือ ?

"อย่างนั้น พระเจ้าข้า !"

คฤหบดี ! ด้วยเหตุนี้แหละ สาวกของพระอริยเจ้า ย่อมพิจารณาเห็นโดยประจักษ์ดังนี้ ว่า "**กามทั้งหลาย อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วว่า มีอุปมาด้วยผลไม้ เป็นสิ่งที่ให้เกิดทุกข์มาก ทำให้คับแค้นใจมาก และมีโทษอย่างยิ่ง**" ดังนี้, ครั้นเห็นกามนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้

แล้ว ก็เว้นเสียโดยเด็ดขาด ซึ่งความเพ่ง มีประการต่าง ๆ อันอาศัยอารมณ์ต่าง ๆ (กามคุณห้า), แล้วเจริญซึ่งความเพ่งอันเดียว อันอาศัยอารมณ์อันเดียว (เช่นเจริญอุเบกขาที่เป็นองค์ของจตุตถฌาน) อันเป็นที่ดับสนิทไม่มีส่วนเหลือของอุปาทานอันมีอยู่ในเหยื่อโลก โดยประการทั้งปวง แล.

- ม. ม. ๑๓/๔๔/๕๓.

รายละเอียดที่ควรศึกษาเกี่ยวกับกาม

(เรื่องควรดูประกอบในอริย.โอ.ปลาย หน้า ๑๑๙๖ และในปฏิจจ.โอ. หน้า ๓๒๔)

ภิกษุ ท. ! ที่เรากล่าวว่า "**กาม นิทานสัมภวะแห่งกาม เวมัตตตาแห่งกาม วิบากแห่งกาม นิโรธแห่งกาม ปฏิปทาให้ถึงซึ่งนิโรธแห่งกาม เป็นสิ่งที่ควรรู้แจ้ง**" นั้น เรากล่าวหมายถึงกามไหนกันเล่า ? ภิกษุ ท. ! **กามคุณ ๕ อย่าง**เหล่านี้ คือ **รูป** ทั้งหลาย อันจะพึงรู้แจ้งได้ด้วยจักษุ.... **เสียง** ทั้งหลาย อันจะถึงรู้แจ้งได้ด้วยโสตะ.... **กลิ่น** ทั้งหลาย อันจะพึงรู้แจ้งได้ด้วยฆานะ.... **รส** ทั้งหลาย อันจะพึงรู้แจ้งได้ด้วยชิวหา.... **โผฏฐัพพะ** ทั้งหลาย อันจะพึงรู้แจ้งได้ด้วยกาย อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะอันน่ารัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยแห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด มีอยู่, ภิกษุ ท. ! **อารมณ์ ๕ อย่างเหล่านี้ หาใช่กามไม่** ; ห้าอย่างเหล่านี้ เรียกกันในอริยวินัยว่า ***กามคุณ.***

(คาถาจำกัดความตอนนี้)

ความกำหนัดไปตามอำนาจความตริตรึก (สงฺกปฺปราค)
นั่นแหละคือกามของคนเรา ; **อารมณ์อันวิจิตรทั้งหลายในโลก**
นั้น หาใช่กามไม่ ; **ความกำหนัดไปตามอำนาจความตริตรึก**
นั่นแหละคือกามของคนเรา ; **อารมณ์อันวิจิตร ก็มีอยู่ในโลก**

ตามประสาของมันเท่านั้น ; ดังนั้น ผู้มีปัญญาจึงนำออกเสียซึ่งฉันทะ ในอารมณ์อันวิจิตรเหล่านั้น ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! นิทานสัมภวะ (เหตุเป็นแดนเกิด) แห่งกาม เป็นอย่างไรเล่า ? **นิทานสัมภวะแห่งกาม คือ ผัสสะ.**

ภิกษุ ท. ! เวมัตตา (ประมาณต่าง ๆ) แห่งกาม เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! เวมัตตาแห่งกาม[๑] คือ ความใคร่ (กาม) ในรูปารมณ์ก็อย่างหนึ่ง ๆ, ความใคร่ในสัททารมณ์ ก็อย่างหนึ่งๆ, ความใคร่ในคันธารมณ์ ก็อย่างหนึ่ง ๆ, ความใคร่ในรสารมณ์ ก็อย่างหนึ่ง ๆ, ความใคร่ในโผฏฐัพพารมณ์ ก็อย่างหนึ่ง ๆ ; ภิกษุ ท. ! **นี้เราเรียกว่า เวมัตตาแห่งกาม.**

ภิกษุ ท. ! วิบากแห่งกาม เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! **บุคคลใคร่อยู่ซึ่งอารมณ์ (แห่งกาม) ใด เขากระทำอัตตภาพอันเกิดจากกามนั้น ๆ ให้เกิดขึ้น[๒] เป็นอัตตภาพมีส่วนแห่งบุญ ก็ดี มีส่วนแห่งอบุญ ก็ดี** ; ภิกษุ ท. ! **นี้เราเรียกว่า วิบากแห่งกาม.**

ภิกษุ ท. ! นิโรธ (ความดับ) แห่งกาม เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! **นิโรธแห่งกามย่อมมี เพราะนิโรธแห่งผัสสะ. อริยอัฏฐังคิกมรรค**นี้นั่นแล **เป็นปฏิปทาให้ถึงซึ่งนิโรธแห่งกาม** ; ปฏิปทานั้นได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ

---

๑. ให้สังเกตว่าในเรื่องของกามนั้นไม่มีส่วนของธรรมารมณ์ มีแต่เฉพาะอายตนะ ๕ ในส่วนของกายเท่านั้นหรือกลุ่มของดิน น้ำ ลม ไฟ

๒. ข้อความนี้ใช้ได้ทั้งภาษาคนและภาษาธรรม : ภาษาคนก็คือเกิดใหม่หลังจากตายแล้ว ดังที่ทราบกันอยู่ ; ถ้าเป็นภาษาธรรมก็คือ จิตที่ครองอัตตภาพปัจจุบันของเขานั้นเกิดเปลี่ยนเป็นบุญหรือบาป ตามสมควรแก่อุปาทานที่เกิดขึ้นจากความใคร่นั้น ๆ โดยที่ยังไม่ต้องตาย ; ทั้งนี้ก็เป็นไปได้ทั้งสองกรณี ซึ่งจะเกิดต่อเนื่องกัน ถ้าร่างกายแตกดับขณะนั้น อัตตภาพใหม่ต่อไปของเขา ก็จะเป็นตามจิตสุดท้าย ที่พอใจอยู่ซึ่งอารมณ์ใดอันเป็นสุคติ(บุญ)หรือทุคติ(อบุญ) ในขณะนั้นนั่นเอง แต่ถ้าร่างกายยังไม่แตกดับ จิตก็จะทำงานเกิดดับในอารมณ์ต่าง ๆ เป็นวัฏฏะภายในจิต ต่อไปเรื่อยๆ.

สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ.

ภิกษุ ท.! ในกาลใดแล อริยสาวกย่อมรู้ชัดซึ่งกาม อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งนิทานสัมภวะแห่งกาม อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งเวมัตตตาแห่งกาม อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งวิบากแห่งกาม อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งนิโรธแห่งกาม อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งปฏิปทาให้ถึงซึ่งนิโรธแห่งกาม อย่างนี้; ในกาลนั้น อริยสาวกนั้น **ย่อมรู้ชัดซึ่งพรหมจรรย์นี้อันเป็นเครื่องเจาะแทงกิเลส ว่าเป็นนิโรธแห่งกาม.**

- ฉกฺก. อํ. ๒๒/๔๕๗-๔๖๐/๓๓๔.

ไวพจน์ของกาม

ภิกษุ ท.! คำว่า '**ภัย**' ดังนี้นั้น เป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! คำว่า '**ทุกข์**' ดังนี้นั้น เป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! คำว่า '**โรค**' ดังนี้นั้น เป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! คำว่า '**หัวฝี**' ดังนี้นั้น เป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! คำว่า '**ลูกศร**' ดังนี้นั้น เป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! คำว่า '**เครื่องข้อง**' ดังนี้นั้น เป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! คำว่า '**เปือกตม**' ดังนี้นั้น เป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! คำว่า '**ครรภ์**' ดังนี้นั้น เป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุไร คำว่า 'ภัย' จึงเป็นคำแทนชื่อของกามทั้งหลายเล่า? ภิกษุ ท.! เพราะเหตุว่า **สัตว์นี้ เป็นผู้กำหนัดแล้ว ด้วยกามราคะ ถูกผูกพันแล้ว ด้วยฉันทราคะ ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้ จากภัย** ทั้งที่

เป็นไปในทิฏฐธรรม (ปัจจุบันนี้) และที่เป็นไปในกาลอนาคตเบื้องหน้า, เพราะฉะนั้น คำว่า ‘ภัย’ จึงเป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุไร คำว่า ‘ทุกข์’ จึงเป็นคำแทนชื่อของกามทั้งหลายเล่า ? ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุว่า **สัตว์นี้ เป็นผู้กำหนัดแล้ว ด้วยกามราคะ ถูกผูกพันแล้ว ด้วยฉันทราคะ ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้ จากทุกข์** ทั้งที่เป็นไปในทิฏฐธรรม(ปัจจุบัน)นี้ และที่เป็นไปในกาลอนาคตเบื้องหน้า, เพราะฉะนั้นคำว่า ‘ทุกข์’ จึงเป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุไร คำว่า ‘โรค’ จึงเป็นคำแทนชื่อของกามทั้งหลายเล่า ? ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุว่า **สัตว์นี้ เป็นผู้กำหนัดแล้ว ด้วยกามราคะ ถูกผูกพันแล้ว ด้วยฉันทราคะ ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้ จากโรค** ทั้งที่เป็นไปในทิฏฐธรรม(ปัจจุบัน)นี้ และที่เป็นไปในกาลอนาคตเบื้องหน้า, เพราะฉะนั้น คำว่า ‘โรค’ จึงเป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุไร คำว่า ‘หัวฝี’ จึงเป็นคำแทนชื่อของกามทั้งหลายเล่า ? ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุว่า **สัตว์นี้ เป็นผู้กำหนัดแล้ว ด้วยกามราคะ ถูกผูกพันแล้ว ด้วยฉันทราคะ ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้ จากหัวฝี** ทั้งที่เป็นไปในทิฏฐธรรม(ปัจจุบัน)นี้ และที่เป็นไปในกาลอนาคตเบื้องหน้า, เพราะฉะนั้น คำว่า ‘หัวฝี’ จึงเป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุไร คำว่า ‘ลูกศร’ จึงเป็นแทนชื่อของกามทั้งหลายเล่า ? ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุว่า **สัตว์นี้ เป็นผู้กำหนัดแล้ว ด้วยกาม-**

ราคะ ถูกผูกพันแล้ว ด้วยฉันทราคะ ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้ จากลูกศร ทั้งที่เป็นไปในทิฏฐธรรม(ปัจจุบัน)นี้ และที่เป็นไปในกาลอนาคตเบื้องหน้า, เพราะฉะนั้น คำว่า 'ลูกศร' จึงเป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุไร คำว่า 'เครื่องข้อง' จึงเป็นคำแทนชื่อของกามทั้งหลายเล่า ? ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุว่า **สัตว์นี้ เป็นผู้กำหนัดแล้ว ด้วยกามราคะ ถูกผูกพันแล้ว ด้วยฉันทราคะ ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้ จากเครื่องข้อง** ทั้งที่เป็นไปในทิฏฐธรรม(ปัจจุบัน)นี้ และที่เป็นไปในกาลอนาคตเบื้องหน้า, เพราะฉะนั้น คำว่า 'เครื่องข้อง' จึงเป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุไร คำว่า 'เปือกตม' จึงเป็นคำแทนชื่อของกามทั้งหลาย ? ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุว่า **สัตว์นี้ เป็นผู้กำหนัดแล้ว ด้วยกามราคะ ถูกผูกพันแล้ว ด้วยฉันทราคะ ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้ จากเปือกตม** ทั้งที่เป็นไปทิฏฐธรรม(ปัจจุบัน)นี้ และที่เป็นไปในกาลอนาคตเบื้องหน้า, เพราะฉะนั้น คำว่า 'เปือกตม' จึงเป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุไร คำว่า 'ครรภ์' จึงเป็นคำแทนชื่อของกามทั้งหลายเล่า ? ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุว่า **สัตว์นี้ เป็นผู้กำหนัดแล้ว ด้วยกาม-ราคะ ถูกผูกพันแล้ว ด้วยฉันทราคะ ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้ จากครรภ์** ทั้งที่เป็นไปในทิฏฐธรรม(ปัจจุบัน)นี้ และที่เป็นไปในกาลอนาคตเบื้องหน้า, เพราะฉะนั้นคำว่า 'ครรภ์' จึงเป็นคำแทนชื่อของ กามทั้งหลาย, ดังนี้แล.

- อฏฺฐก. อํ. ๒๓/๒๙๘/๑๔๖.

กามเปรียบด้วยรูรั่วของเรือ

เมื่อสัตว์ มีความใคร่ในกามอยู่, ถ้ากามนั้น สำเร็จแก่เขา คือเขาได้ตามปรารถนาแล้ว, เขา ย่อมมีปีติในใจโดยแท้. เมื่อสัตว์ ผู้มีความพอใจ กำลังใคร่ในกามอยู่, ถ้ากามนั้น สูญหายไป, เขา ย่อมเดือดร้อน เหมือนถูกแทงด้วยศร ฉะนั้น.

ผู้ใด เว้นขาดจากกาม ด้วยความเห็น ว่า เป็นดุจหัวงู ผู้นั้นเป็นคนมีสติ ล่วงพ้นตัณหาอันส่ายไปในโลกเสียได้.

ผู้ใด เข้าไปผูกใจอยู่ในที่นา ที่สวน เงิน โค ม้า ทาสชายและสตรี พวกพ้อง และกามทั้งหลายอื่น ๆเป็นอันมาก กิเลสมารย่อมครอบงำบุคคลผู้นั้นได้, อันตรายรอบด้าน ย่อมย่ำยีบุคคลผู้นั้น ; เพราะเหตุนั้น ความทุกข์ย่อมติดตามเขา เหมือนน้ำไหลเข้าสู่เรืออันแตกแล้ว ฉะนั้น.

เพราะฉะนั้น บุคคล ควรเป็นผู้มีสติ ทุกเมื่อ, พึงเว้นขาดจากกาม, ละกามแล้ว พึงข้ามโอฆะเสียได้ ดุจบุคคลอุดยาเรือดีแล้ว ก็พึงข้ามไปถึงฝั่งโน้น (นิพพาน) ได้ ฉะนั้นแล.

- สุตฺต.ขุ.๒๕/๔๘๔/๔๐๘.

ลักษณะแห่งภวตัณหา

ภิกษุ ท. ! **ภวโยคะ (การประกอบอยู่ด้วยภพ) เป็นอย่างไรเล่า**?

ภิกษุ ท. ! บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมไม่รู้ชัด ตามที่เป็นจริง ซึ่งความก่อขึ้นแห่งภพทั้งหลาย ซึ่งความดับไปแห่งภพทั้งหลาย ซึ่งรสอร่อยแห่งภพทั้งหลาย ซึ่งโทษแห่งภพทั้งหลาย และซึ่งอุบายเครื่องออกพ้นไปได้จากภพทั้งหลาย. ภิกษุ ท. ! เมื่อเขาไม่รู้อยู่อย่างนั้น, **ความกำหนัดในภพ ความเพลิดเพลินในภพ ความเสน่หาในภพ ความสยบในภพ ความหิวระหายในภพ ความเร่าร้อนเพราะภพ ความเมาหมกในภพ และภวตัณหาในภพทั้งหลาย ย่อมนอนเนื่องอยู่ในบุคคลนั้น.** ภิกษุ ท. ! นี้ เราเรียกว่า ภวโยคะ (การประกอบอยู่ด้วยภพ), ดังนี้แล.

- จตุกฺก. อํ.๒๑/๑๓/๑๐.

ปัจจัยแห่งภวตัณหา

ภิกษุ ท. ! **ที่สุดในเบื้องต้นของภวตัณหา ย่อมไม่ปรากฏ**; **ก่อนแต่นี้ ภวตัณหามิได้มี**; **แต่ว่า ภวตัณหาเพิ่งมีต่อภายหลัง.** ภิกษุ ท. ! คำกล่าวอย่างนี้แหละเป็นคำที่ใคร ๆ ควรกล่าว และควรกล่าวด้วยว่า "**ภวตัณหาย่อมปรากฏ เพราะมีสิ่งนี้สิ่งนี้เป็นปัจจัย**" ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เรากล่าวว่า ถึงแม้ภวตัณหานั้น ก็เป็น ธรรมชาติมีอาหาร หาใช่เป็นธรรมชาติที่ไม่มีอาหารไม่. ก็อะไรเล่า เป็นอาหารของภวตัณหา ? คำตอบพึงมีว่า "**อวิชชา เป็นอาหารของภวตัณหา**" ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เรากล่าวว่า ถึงแม้อวิชชา ก็เป็นธรรมชาติมีอาหาร หาใช่เป็นธรรมชาติที่ไม่มีอาหารไม่. ก็อะไรเล่า เป็นอาหารของอวิชชา ? คำตอบพึงมีว่า "**นิวรณ์ทั้งหลาย ๕ ประการ** เป็นอาหารของอวิชชา" ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เรากล่าวว่า ถึงแม้นิวรณ์ทั้งหลาย ๕ ประการ ก็เป็นธรรมชาติมีอาหาร หาใช่เป็นธรรมชาติที่ไม่มีอาหารไม่. ก็อะไรเล่า เป็นอาหารของนิวรณ์ทั้งหลาย ๕ ประการ ? คำตอบพึงมีว่า "**ทุจริตทั้งหลาย ๓ ประการ**" ดังนี้.

....ฯลฯ.... ....ฯลฯ....

การไม่สำรวมอินทรีย์บริบูรณ์แล้วย่อมทำทุจริต ๓ ประการให้บริบูรณ์ ;
ทุจริต ๓ ประการบริบูรณ์แล้ว ย่อมทำนิวรณ์ ๕ ประการให้บริบูรณ์ ;
นิวรณ์ ๕ ประการบริบูรณ์แล้ว ย่อมทำอวิชชาให้บริบูรณ์ ;
อวิชชาบริบูรณ์แล้ว ย่อมทำภวตัณหาให้บริบูรณ์.

ภิกษุ ท. ! อาหารแห่งภวตัณหานี้ ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้และบริบูรณ์แล้วด้วยอาการอย่างนี้.

- ทสก.อํ.๒๔/๑๒๔/๖๒.

วิภาคแห่งภวตัณหาร้อยแปด

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงแก่พวกเธอ ถึงเรื่อง **ตัณหา อันมีธรรมชาติเหมือนข่ายเป็นเครื่องดักสัตว์ มีธรรมชาติไหลนอง แผ่กว้าง เป็นเครื่องเกาะเกี่ยวของสัตว์, ซึ่งด้วยตัณหานั้นเอง สัตว์โลกนี้ ถูกปกคลุมหุ้มห่อไว้ ถูกทำให้ยุ่งเหยิงเหมือนด้ายยุ่ง ประสานกันสับสนดุจรังนก นุงนังเหมือนพงหญ้ามุญชะและปัพพชะ จึงไม่ล่วงพ้นอบาย ทุคติ วินิบาต และสังสารวัฏไปได้.** พวกเธอจงฟังข้อความนั้น ทำในใจให้สำเร็จประโยชน์ เราจักกล่าวบัดนี้.

ครั้นภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น ทูลสนองรับพระพุทธดำรัสแล้ว, พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ตรัสพระพุทธวจนะนี้ว่า :-

ภิกษุ ท. ! ตัณหานั้น เป็นอย่างไรเล่า จึงชื่อว่ามีธรรมชาติเหมือนข่ายเป็นเครื่องดักสัตว์ มีธรรมชาติไหลนอง แผ่กว้าง เป็นเครื่องเกาะเกี่ยวของสัตว์, ซึ่งด้วยตัณหานั้นเอง สัตว์โลกนี้ ถูกปกคลุมหุ้มห่อไว้ ถูกทำให้ยุ่งเหยิงเหมือนด้ายยุ่ง ประสานกันสับสนดุจรังนก นุงนังเหมือนพงหญ้ามุญชะและปัพพชะ จึงไม่ล่วงพ้นอบาย ทุคติ วินิบาต และสังสารวัฏไปได้ ?

ภิกษุ ท. ! ตัณหาวิจริต (ความนึกที่ซ่านไปด้วยอำนาจแห่งตัณหา) ๑๘ อย่าง ที่เข้าไปจับยึดขันธ์อันเป็นภายใน และตัณหาวิจริต ๑๘ อย่าง ที่เข้าไปจับยึดขันธ์อันเป็นภายนอก เหล่านี้ มีอยู่.

ภิกษุ ท. ! **ตัณหาวิจริต (ความนึกที่ซ่านไปด้วยอำนาจแห่งตัณหา) ๑๘ อย่าง ที่เข้าไปจับยึดขันธ์อันเป็นภายใน** เหล่านั้น เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ตัณหาวิจริต ๑๘ อย่าง ที่เข้าไปจับยึดขันธ์ อันเป็นภายในนั้นคือ เมื่อมีความนึกไปในทาง ที่ว่า *"เรามี เราเป็น"* ดังนี้ ก็เกิดความนึกที่เป็นไปตามอำนาจแห่งตัณหา ว่า *"เรามีอยู่ เป็นอยู่"* ดังนี้ ๑, ว่า *"เราเป็นอย่างนี้ๆ"* ดังนี้ ๑, ว่า *"เราเป็นอย่างนั้นๆ (คืออย่างเดียวกันกับคู่เปรียบ)"* ดังนี้ ๑, ว่า *"เราเป็นอย่างอื่น (คือแตกต่างตรงกันข้ามจากคู่เปรียบ)"* ดังนี้ ๑, ว่า *"เราเป็นผู้ไม่เที่ยงไม่ยั่งยืน"* ดังนี้ ๑, ว่า *"เราเป็นผู้เที่ยงผู้ยั่งยืน"* ดังนี้ ๑, ว่า *"เราพึงมีอยู่ พึงเป็นอยู่"* ดังนี้ ๑, ว่า *"เราพึงเป็นอย่างนี้ๆ"* ดังนี้ ๑, ว่า *"เราพึงเป็นอย่างนั้นๆ "* ดังนี้ ๑, ว่า *"เราพึงเป็นอย่างอื่น"* ดังนี้ ๑, ว่า *"ขอให้เรามีอยู่*

เป็นอยู่” ดังนี้ ๑, ว่า *“ขอให้เราเป็นอย่างนี้ๆ”* ดังนี้ ๑, ว่า *“ขอให้เราเป็นอย่างนั้นๆ”* ดังนี้ ๑, ว่า *“ขอให้เราเป็นอย่างอื่น”* ดังนี้ ๑, ว่า *“เราจักมีอยู่ จักเป็นอยู่”* ดังนี้ ๑, ว่า *“เราจักเป็นอย่างนี้ๆ”* ดังนี้ ๑, ว่า *“เราจักเป็นอย่างนั้นๆ”* ดังนี้ ๑, ว่า *“เราจักเป็นอย่างอื่น”* ดังนี้ ๑. ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล ชื่อว่า ตัณหาวิจริต ๑๘ อย่าง ที่เข้าไปจับยึดขันธ์อันเป็นภายใน.

ภิกษุ ท. ! **ตัณหาวิจริต (ความนึกที่ซ่านไปด้วยอำนาจแห่งตัณหา) ๑๘ อย่าง ที่เข้าไปจับยึดขันธ์อันเป็นภายนอก** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ตัณหาวิจริต ๑๘ อย่าง ที่เข้าไปจับยึดขันธ์อันเป็นภายนอก คือ เมื่อมีความนึกไปในทางที่ว่า *“เรามี เราเป็น ด้วยสิ่ง (คือขันธ์อันเป็นภายนอก) นี้”* ดังนี้ ก็เกิดความนึกที่เป็นไปตามอำนาจแห่งตัณหา ว่า *“เรามีอยู่ เป็นอยู่ ด้วยสิ่ง (คือขันธ์อันเป็นภายนอก)นี้”* ดังนี้ ๑, ว่า *“เราเป็นอย่างนี้ ๆ ด้วยสิ่งนี้”* ดังนี้ ๑, ว่า *“เราเป็นอย่างนั้น ๆ ด้วยสิ่งนี้”* ดังนี้ ๑, ว่า *“เราเป็นอย่างอื่นด้วยสิ่งนี้”* ดังนี้ ๑, ว่า *“เราเป็นผู้ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ด้วยสิ่งนี้”* ดังนี้ ๑, ว่า *“เราเป็นผู้เที่ยง ผู้ยั่งยืน ด้วยสิ่งนี้”* ดังนี้ ๑, ว่า *“เราพึงมีอยู่ พึงเป็นอยู่ ด้วยสิ่งนี้”* ดังนี้ ๑, ว่า *“เราพึงเป็นอย่างนี้ ๆ ด้วยสิ่งนี้”* ดังนี้ ๑, ว่า *“เราพึงเป็นอย่างนั้น ๆ ด้วยสิ่งนี้”* ดังนี้ ๑, ว่า *“เราพึงเป็นอย่างอื่นด้วยสิ่งนี้”* ดังนี้ ๑, ว่า *“ขอให้เรามีอยู่ เป็นอยู่ ด้วยสิ่งนี้”* ดังนี้ ๑, ว่า *“ขอให้เราเป็นอย่างนี้ ๆ ด้วยสิ่งนี้”* ดังนี้ ๑, ว่า *“ขอให้เราเป็นอย่างนั้น ๆ ด้วยสิ่งนี้”* ดังนี้ ๑, ว่า *“ขอให้เราเป็นอย่างอื่น ด้วยสิ่งนี้”* ดังนี้ ๑, ว่า *“เราจักมีอยู่ จักเป็นอยู่ ด้วยสิ่งนี้”* ดังนี้ ๑, ว่า *“เราจักเป็นอย่างนี้ ๆ ด้วยสิ่งนี้”* ดังนี้ ๑, ว่า *“เราจักเป็นอย่างนั้น ๆ ด้วยสิ่งนี้”* ดังนี้ ๑, ว่า *“เราจักเป็นอย่างอื่น ด้วยสิ่งนี้”* ดังนี้ ๑. ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล ชื่อว่า ตัณหาวิจริต ๑๘ อย่าง ที่เข้าไปจับยึดขันธ์อันเป็นภายนอก.

ภิกษุ ท. ! ด้วยเหตุนี้แหละ ตัณหาวิจริต ๑๘ อย่าง ที่เข้าไปจับยึดขันธ์อันเป็นภายในด้วย และตัณหาวิจริต ๑๘ อย่าง ที่เข้าไปจับยึดขันธ์อันเป็นภายนอกด้วย เหล่านี้แล เรียกว่า ตัณหาวิจริต ๓๖ อย่าง.

ภิกษุ ท. ! ด้วยเหตุนี้แหละ ตัณหาวิจริตอย่างนี้แล เป็นอดีต ๓๖ อย่าง, เป็นอนาคต ๓๖ อย่าง, และปัจจุบัน ๓๖ อย่าง, รวมเป็นตัณหาวิจริต ๑๐๘ อย่าง.

ภิกษุ ท. ! นี่แลคือ ตัณหานั้น อันมีธรรมชาติเหมือนข่ายเป็นเครื่องดักสัตว์ มีธรรมชาติไหลนอง แผ่กว้าง เป็นเครื่องเกาะเกี่ยวของสัตว์, ซึ่งด้วยตัณหานั้นเอง สัตว์โลกนี้ ถูกปกคลุมหุ้มห่อไว้ ถูกทำให้ยุ่งเหยิงเหมือนด้ายยุ่ง ประสานกันสับสนดุจรังนก นุงนังเหมือนพงหญ้ามุญชะและปัพพชะ[๑] จึงไม่ล่วงพ้นอบาย ทุคติ วินิบาต และสังสารวัฏไปได้ แล.

- จตุกฺก. อํ. ๒๑/๒๘๙/๑๙๙.

เหตุที่ทำให้ฟังธรรมไม่รู้เรื่อง

(เพราะภวตัณหา)

ภิกษุ ท. ! บุคคลประกอบอยู่ด้วยเหตุห้าอย่าง แม้ฟังธรรมอยู่ ก็ไม่อาจเพื่อจะก้าวลงสู่นิยาม คือความถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย. เหตุห้าอย่างอะไรเล่า ? ห้าอย่างคือ **สนใจแต่คำพูด สนใจแต่ผู้พูด สนใจแต่ตัวเอง**

๑. หญ้าสองชนิดนี้ เคยแปลกันว่า หญ้ามุงกระต่ายและหญ้าปล้อง แต่ไม่มีหลักฐานที่แน่นอน. ในที่นี้จึงไม่แปลไว้.

มีจิตฟุ้งซ่านไม่มีเอกัคคตาจิตฟังธรรม และทำในใจไม่แยบคาย. ภิกษุ ท. ! บุคคลประกอบด้วยเหตุห้าอย่างเหล่านี้แล แม้ฟังธรรมอยู่ ก็ไม่อาจเพื่อจะก้าวลงสู่นิยาม คือความถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย.

- ปญฺจก. อํ. ๒๒/๑๙๕/๑๕๑.

(อีกปริยายหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! บุคคลประกอบอยู่ด้วยเหตุห้าอย่าง แม้ฟังธรรมอยู่ ก็ไม่อาจเพื่อจะก้าวลงสู่นิยาม คือความถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย. เหตุห้าอย่างอะไรเล่า ? ห้าอย่างคือ **สนใจแต่คำพูด สนใจแต่ผู้พูด สนใจแต่ตัวเอง เป็นคนโง่เง่าเงอะงะ มัวแต่สำคัญตนว่ารู้ในสิ่งที่ตนไม่รู้.** ภิกษุ ท. ! บุคคลประกอบ ด้วยเหตุห้าอย่างนี้แล แม้ฟังธรรมอยู่ ก็ไม่อาจเพื่อจะก้าวลงสู่นิยาม คือความถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย.

- ปญฺจก. อํ. ๒๒/๑๙๕/๑๕๒.

(อีกปริยายหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! บุคคลประกอบอยู่ด้วยเหตุห้าอย่าง แม้ฟังธรรมอยู่ ก็ไม่อาจเพื่อจะก้าวลงสู่นิยาม คือความถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย. เหตุห้าอย่างอะไรเล่า ? ห้าอย่างคือ **เป็นคนลบหลู่ฟังธรรม มีจิตมากไปด้วยความลบหลู่ แข่งดีฟังธรรม คอยจ้องจับความผิดพลาดในผู้แสดงธรรมด้วยจิตมุ่งร้ายแข็งกระด้าง เป็นคนโง่เง่าเงอะงะ มัวแต่สำคัญตนว่ารู้ในสิ่งที่ตนไม่รู้.** ภิกษุ ท. ! บุคคลประกอบด้วยเหตุห้าอย่างเหล่านี้แล แม้ฟังธรรมอยู่ ก็ไม่อาจเพื่อจะก้าวลงสู่นิยาม คือความถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย.

- ปญฺจก. อํ. ๒๒/๑๙๖/๑๕๓.

(ในตอนท้ายของแต่ละปริยาย ได้ตรัสถึงบุคคลผู้มีธรรมตรงกันข้าม คือสามารถฟังธรรมสำเร็จประโยชน์, ผู้ศึกษาพึงคำนวณเอาด้วยตนเอง โดยปฏิปักขนัยจากข้อความข้างบนนี้)

ภพแม้ชั่วขณะดีดนิ้วมือก็ยังน่ารังเกียจ

ภิกษุ ท. ! **คูถ**แม้นิดเดียว ก็เป็นของมีกลิ่นเหม็น ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! สิ่งที่เรียกว่า **ภพ (ผลแห่งภวตัณหา)** ก็ฉันนั้นเหมือนกัน, **แม้มีประมาณน้อย ชั่วลัดนิ้วมือเดียว ก็ไม่มีคุณอะไรที่พอจะกล่าวได้.**

- เอก. อํ. ๒๐/๔๖/๒๐๓.

(ในสูตรถัดไป ได้ตรัสอุปมาด้วย **มูตร** ด้วย **น้ำลาย** ด้วย **หนอง** ด้วย **โลหิต** โดยทำนองเดียวกัน, - ๒๐/๔๖/๒๐๔).

วิภวตัณหา

*เรื่องของ **วิภวตัณหา ที่เป็นพุทธดำรัสโดยตรง ยังไม่พบที่มา** ; ขอนักศึกษาจงทราบโดยเป็นปฏิปักขนัยของ ภวตัณหา.*

นิทเทส ๓

ว่าด้วยลักษณะแห่งตัณหา

จบ

นิทเทส ๕ ว่าด้วยที่เกิดและการเกิดแห่งตัณหา

(มี ๕ เรื่อง)

การเกิดขึ้นแห่งตัณหา

ภิกษุ ท.! **การก่อขึ้นแห่งทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! เพราะอาศัย **ตา** ด้วย รูปด้วย จึงเกิดจักขุวิญญาณขึ้น, การประจวบพร้อม (แห่งตา+รูป+จักขุวิญญาณ) ทั้ง ๓ อย่างนั้น จึงเกิดมีผัสสะ, เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา, เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา; นี้ คือ การก่อขึ้นแห่งทุกข์

ภิกษุ ท.! เพราะอาศัย **หู** ด้วย เสียงด้วย จึงเกิดโสตวิญญาณขึ้น. การประจวบพร้อม (แห่งหู+เสียง+โสตวิญญาณ) ทั้ง ๓ อย่างนั้น จึงเกิดมีผัสสะ, เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา, เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงเกิดมีตัณหา; นี้ คือ การก่อขึ้นแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท.! เพราะอาศัย **จมูก** ด้วย กลิ่นด้วย จึงเกิดฆานวิญญาณขึ้น, การประจวบพร้อม (แห่งจมูก+กลิ่น+ฆานวิญญาณ) ทั้ง ๓ อย่างนั้น จึงเกิดมีผัสสะ, เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา, เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา; นี้ คือ การก่อขึ้นแห่งทุกข์

ภิกษุ ท.! เพราะอาศัย **ลิ้น** ด้วย รสด้วย จึงเกิดชิวหาวิญญาณขึ้น, การประจวบพร้อม (แห่งลิ้น+รส+ชิวหาวิญญาณ) ทั้ง ๓ อย่างนั้น จึงเกิดมี

ผัสสะ, เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา, เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา ; นี้ คือ การก่อขึ้นแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัย **กาย** ด้วย โผฏฐัพพะด้วย จึงเกิดกายวิญญาณขึ้น, การประจวบพร้อม (แห่งกาย+โผฏฐัพพะ+กายวิญญาณ) ทั้ง ๓ อย่างนั้น จึงเกิดมีผัสสะ, เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา, เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา ; นี้ คือ การก่อขึ้นแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัย **ใจ** ด้วย ธรรมารมณ์ด้วย จึงเกิดมโนวิญญาณขึ้น, การประจวบพร้อม (แห่งใจ+ธรรมารมณ์+มโนวิญญาณ) ทั้ง ๓ อย่างนั้น จึงเกิดมีผัสสะ, เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา, เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา ; นี้ คือ การขึ้นแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท. ! นี้แล คือ การก่อขึ้นแห่งทุกข์.

- สฬา. สํ. ๑๘/๑๐๖/๑๕๔.

ฐานที่เกิดแห่งตัณหา

(สี่อย่าง)

ภิกษุ ท. ! การเกิดขึ้นแห่งตัณหา เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น แก่ภิกษุในอารมณ์ใด ๆ ก็ตาม มีสี่อย่างเหล่านี้. สี่อย่างเหล่าไหนเล่า ? สี่อย่างคือ :-

ภิกษุ ท. ! ตัณหา เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น แก่ภิกษุ เพราะ**จีวรเป็นเหตุ** บ้าง ;

ภิกษุ ท. ! ตัณหา เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น แก่ภิกษุ เพราะ**อาหารบิณฑบาตเป็นเหตุ** บ้าง ;

ภิกษุ ท. ! ตัณหา เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น แก่ภิกษุ เพราะ**เสนาสนะเป็นเหตุ** บ้าง ;

ภิกษุ ท. ! ตัณหา เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น แก่ภิกษุ เพราะ**ความได้เป็นหรือไม่ได้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้เป็นเหตุ** บ้าง.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล คือ การเกิดขึ้นแห่งตัณหา เมื่อจะเกิดย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุ ในอารมณ์ใด ๆ ก็ตาม มีสี่อย่าง แล.

- จตุกฺก. อํ. ๒๑/๑๒/๙; จตุกฺก. อํ. ๒๑/๓๓๕/๒๕๗.

ที่ตั้งอาศัยเกิดแห่งตัณหา

ภิกษุ ท. ! **ตัณหานั้น เมื่อจะเกิดย่อมเกิดขึ้น ณ ที่ไหน** ? **เมื่อจะตั้งอยู่ย่อมตั้งอยู่ ณ ที่ไหน** ?

ภิกษุ ท. ! สิ่งใด มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ตัณหานั้น เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ในสิ่งนั้น, เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ ในสิ่งนั้น.

ภิกษุ ท. ! **ก็สิ่งใดเล่า มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก** ?

ภิกษุ ท. ! **ตา** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **หู** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **จมูก** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ลิ้น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดี

ในโลก, **กาย** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, และ **ใจ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก ; ตัณหานั้น เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ในสิ่งนั้นๆ, เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท. ! **รูป** ทั้งหลาย มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **เสียง** ทั้งหลายมีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **กลิ่น** ทั้งหลาย มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **รส** ทั้งหลาย มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **โผฏฐัพพะ** ทั้งหลายมีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, และ**ธรรมารมณ์**ทั้งหลาย มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก ; ตัณหานั้น เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท. ! **วิญญาณทางตา** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, วิญญาณ **ทางหู** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, วิญญาณ **ทางจมูก** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, วิญญาณ **ทางลิ้น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, วิญญาณ **ทางกาย** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, และวิญญาณ **ทางใจ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก ; ตัณหานั้น เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท. ! **สัมผัสทางตา** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, สัมผัส **ทางหู** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, สัมผัส **ทางจมูก** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, สัมผัส **ทางลิ้น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, สัมผัส **ทางกาย** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, และสัมผัส **ทางใจ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก ; ตัณหานั้น เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท.! **เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางตา** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, เวทนาเกิดแต่สัมผัส **ทางหู** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, เวทนาเกิดแต่สัมผัส **ทางจมูก** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, เวทนาเกิดแต่สัมผัส **ทางลิ้น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, เวทนาเกิดแต่สัมผัส **ทางกาย** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, และเวทนาเกิดแต่สัมผัส **ทางใจ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ ในสิ่งนั้นๆ.

ภิกษุ ท.! **ความหมายรู้ในรูป** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความหมายรู้ **ในเสียง** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความหมายรู้ **ในกลิ่น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความหมายรู้ **ในรส** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความหมายรู้ใน **โผฏฐัพพะ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, และความหมายรู้ **ในธรรมารมณ์** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ ในสิ่งนั้น ๆ

ภิกษุ ท.! **ความคิดนึกในรูป** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความคิดนึก **ในเสียง** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความคิดนึก **ในกลิ่น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความคิดนึก **ในรส** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความคิดนึก **ในโผฏฐัพพะ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, และความคิดนึก **ในธรรมารมณ์** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท. ! **ตัณหาในรูป** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ตัณหา **ในเสียง** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ตัณหา **ในกลิ่น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ตัณหา **ในรส** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ตัณหา **ในโผฏฐัพพะ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, และตัณหา **ในธรรมารมณ์** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก ; ตัณหานั้น เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท. ! **ความตริตรึกในรูป** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความตริตรึก **ในเสียง** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความตริตรึก **ในกลิ่น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความตริตรึก **ในรส** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความตริตรึก **ในโผฏฐัพพะ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, และความตริตรึก **ในธรรมารมณ์** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก ; ตัณหานั้น เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท. ! **ความตริตรองในรูป** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความตริตรอง **ในเสียง** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความตริตรอง **ในกลิ่น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความตริตรอง **ในรส** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความตริตรอง **ในโผฏฐัพพะ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความตริตรอง **ในธรรมารมณ์** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก ; ตัณหานั้น เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ ในสิ่งนั้น ๆ. เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ในสิ่งนั้น ๆ. ดังนี้แล.

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๓/๒๙๗.

สิ่งที่ต้องรู้ ต้องละ เพื่อความสิ้นทุกข์

ภิกษุ ท. ! เมื่อไม่รู้ยิ่ง ไม่รู้รอบ ไม่คลายกำหนัด ไม่ละขาด ซึ่งสิ่งทั้งปวง ย่อมไม่เป็นผู้สมควรเพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์. สิ่งทั้งปวง อะไรกันเล่า? สิ่งทั้งปวงคือ (ต่อไปนี้ทรงแสดง **ธรรมที่ควรรู้ควรละ** เป็นหมวด ๆ ตามหลักแห่งอายตนะหกประการ คือ:-)

อายตนะภายใน หก ประการ (จักษุ ฯลฯ มโน) :

อายตนะภายนอก หก ประการ (รูป ฯลฯ ธรรมารมณ์) ;

วิญญาณ หก ประการ (จักขุวิญญาณ ฯลฯ มโนวิญญาณ) ;

สัมผัส หก ประการ (จักขุสัมผัส ฯลฯ มโนสัมผัส) ;

เวทนา หก ประการ (จักขุสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ มโนสัมผัสสชาเวทนา).

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล คือสิ่งทั้งปวง ซึ่งเมื่อไม่รู้ยิ่ง ไม่รู้รอบ ไม่คลายกำหนัด ไม่ละขาดแล้ว ย่อมเป็นผู้ไม่ควรเพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์.

(ต่อไปนี้ ทรงแสดงโดย**ปฏิปักขนัย** ถึงสิ่งทั้งปวงที่เมื่อรู้และละแล้ว เป็นผู้สมควรเพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์ โดยนัยตรงกันข้าม ซึ่งผู้ศึกษาอาจเทียบเคียงได้เอง).

- สฬา. สํ. ๑๘/๒๑/๒๗ -๒๘.

(อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! เมื่อไม่รู้ยิ่ง ไม่รู้รอบ ไม่คลายกำหนัด ไม่ละขาด ซึ่งสิ่งทั้งปวง ย่อมไม่เป็นผู้สมควรเพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์. สิ่งทั้งปวง อะไรกันเล่า? สิ่งทั้งปวงคือ (ต่อไปนี้ทรงแสดง **ธรรมที่ควรรู้ควรละ** เป็นหมวด ๆ ตามหลักแห่งอายตนะหกประการ คือ :-)

อายตนะภายใน หก ประการ (จักษุ ฯลฯ มโน) ;

อายตนะภายนอก หก ประการ (รูป ฯลฯ ธรรมารมณ์) ;

วิญญาณ หก ประการ (จักขุวิญญาณ ฯลฯ มโนวิญญาณ) ;

วิญญาณวิญญาตัพพธรรม หก ประการ (จักขุวิญญาณวิญญาตัพพธรรม ฯลฯ มโนวิญญาณ-วิญญาตัพพธรรม).

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล คือสิ่งทั้งปวง ซึ่งเมื่อไม่รู้ยิ่ง ไม่รู้รอบ ไม่คลายกำหนัด ไม่ละขาดแล้ว ย่อมเป็นผู้ไม่ควรเพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์.

(ต่อไปนี้ ทรงแสดงโดย **ปฏิปักขนัย** ถึงสิ่งทั้งปวงที่เมื่อรู้และละแล้ว เป็นผู้สมควรเพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์ โดยนัยตรงกันข้าม ซึ่งผู้ศึกษาอาจเทียบเคียงได้เอง).

- สฬา.สํ. ๑๘/๒๒ -๒๓/๒๙ -๓๐.

ภาวะเป็นที่รักที่ยินดี เป็น หนามในอริยวินัยนี้

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนบุรุษผู้หนึ่ง จะพึงเข้าไปสู่ป่า ที่มีหนามมาก ; คือ หนามข้างหน้าของบุรุษนั้น ก็มีอยู่, หนามข้างหลัง ก็มีอยู่, หนามข้างเหนือ ก็มีอยู่, หนามข้างใต้ ก็มีอยู่, หนามข้างล่างก็มีอยู่, หนามข้างบน ก็มีอยู่, บุรุษนั้น จะต้องมีสติ ค่อยๆ ก้าวไปข้างหน้า มีสติค่อยๆ ถอยกลับหลัง ด้วยคิดอยู่ว่า “หนามอย่ายอก อย่าตำ เราเลย” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ฉันใดก็ฉันนั้น, ภาวะเป็นที่รัก ภาวะเป็นที่ยินดี (ปิยรูปสาตรูป ซึ่งเป็นที่เกิดที่ดับแห่งตัณหา) ในโลก ใดๆ ; ภิกษุ ท. ! **ปิยรูปสาตรูปนี้ เราเรียกว่า “หนามในวินัยของพระอริยเจ้า”** ดังนี้ แล.

- สฬา. สํ. ๑๘/๒๓๔/๓๓๔

นิทเทส ๕

ว่าด้วยที่เกิดและการเกิดแห่งตัณหา

จบ

นิทเทส ๖ ว่าด้วยอาการที่ตัณหาทำให้เกิดทุกข์

(มี ๓๑ เรื่อง)

การเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์

ภิกษุ ท. ! **อริยสัจคือความก่อขึ้นแห่งทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีสังขาร ; เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงเกิดมีวิญญาณ ; เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงเกิดมีนามรูป ; เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงเกิดมีอายตนะหก ; เพราะอายตนะหกเป็นปัจจัย จึงเกิดมีผัสสะ ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา ; เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา ; เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีอุปาทาน ; เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. ความก่อขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท. ! นี้ เราเรียกว่า อริยสัจคือความก่อขึ้นแห่งทุกข์ แล.

- ติก. อํ. ๒๐/๒๒๗/๕๐๑.

อาการเกิดขึ้นแห่งทุกข์โดยสมบูรณ์

(สายแห่งปฏิจจสมุปบาท)

ภิกษุ ท. ! **ปฏิจจสมุปบาท** (ธรรมที่อาศัยกันและกันแล้วทยอยกันเกิดขึ้น) **เป็นอย่างไรเล่า** ?

ภิกษุ ท. ! เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงเกิดมี **สังขาร** ;
เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงเกิดมี **วิญญาณ** ;
เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงเกิดมี **นามรูป** ;
เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงเกิดมี **อายตนะหก**;
เพราะอายตนะหกเป็นปัจจัย จึงเกิดมี **ผัสสะ** ;
เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมี **เวทนา** ;
เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมี **ตัณหา** ;
เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดมี **อุปาทาน** ;
เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดมี **ภพ** ;
เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมี **ชาติ** ;

เพราะชาติเป็นปัจจัย, **ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส** จึงเกิดมีพร้อม. การก่อขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท. ! นี้ เราเรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท (ธรรมที่อาศัยกันและกันแล้วทยอยกันเกิดขึ้น) ดังนี้ แล.

- นิทาน. สํ. ๑๖/๑/๒.

วิภาคแห่งปฏิจจสมุปบาท

ภิกษุ ท. ! **ปฏิจจสมุปบาท** เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีสังขาร ; เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงเกิดมีวิญญาณ ; เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงเกิดมีนามรูป ;

เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงเกิดมีอายตนะหก; เพราะอายตนะหกเป็นปัจจัย จึงเกิดมีผัสสะ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา; เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา; เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีอุปาทาน; เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. ความก่อขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท.! **ชรา มรณะ** เป็นอย่างไรเล่า? **ชรา** คือ ความแก่ ความคร่ำคร่า ความมีฟันหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนังเหี่ยว ความเสื่อมไปแห่งอายุ ความแก่รอบแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย ในสัตวนิกายนั้นๆ ของสัตว์เหล่านั้น ๆ; นี้เรียกว่า ชรา.

ภิกษุ ท.! **มรณะ** เป็นอย่างไรเล่า? **มรณะ**คือ การจุติ ความเคลื่อน การแตกสลาย การหายไป การวายชีพ การตาย การทำกาละ การแตกแห่งขันธ์ทั้งหลาย การทอดทิ้งร่าง การขาดแห่งอินทรีย์คือชีวิต จากสัตวนิกายนั้น ๆ ของสัตว์เหล่านั้นๆ; นี้ เรียกว่า มรณะ; ด้วยเหตุนี้แหละ ชราอันนี้ด้วย มรณะอันนี้ด้วย. ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า ชรามรณะ.

ภิกษุ ท.! **ชาติ** เป็นอย่างไรเล่า? **ชาติ** คือ การเกิด การกำเนิด การก้าวลง (สู่ครรภ์) การบังเกิด การบังเกิดโดยยิ่ง ความปรากฏของขันธ์ทั้งหลาย การที่สัตว์ได้ซึ่งอายตนะทั้งหลาย ในสัตวนิกายนั้น ๆ ของสัตว์เหล่านั้น ๆ. ภิกษุ ท.! นี้ เรียกว่า ชาติ.

ภิกษุ ท. ! **ภพ** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภพมีสามเหล่านี้ คือ กามภพ รูปภพ และอรูปภพ. ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่า ภพ.

ภิกษุ ท. ! **อุปาทาน** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! อุปาทานมีสี่อย่าง เหล่านี้ คือ กามุปาทาน ทิฏฐุปาทาน สีลัพพตุปาทาน และอัตตวาทุปาทาน. ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่า อุปาทาน.

ภิกษุ ท. ! **ตัณหา** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! หมู่แห่งตัณหา มีหกอย่าง เหล่านี้ คือตัณหาในรูป ตัณหาในเสียง ตัณหาในกลิ่น ตัณหาในรส ตัณหาในโผฏฐัพพะ และตัณหาในธรรมารมณ์. ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่า ตัณหา.

ภิกษุ ท. ! **เวทนา** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! หมู่แห่งเวทนา มีหกอย่าง เหล่านี้ คือ เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางตา เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางหู เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางจมูก เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางลิ้น เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางกาย และเวทนาเกิดแต่สัมผัสทางใจ. ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่า เวทนา.

ภิกษุ ท. ! **ผัสสะ** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! หมู่แห่งผัสสะ มีหกอย่าง เหล่านี้ คือ สัมผัสทางตา สัมผัสทางหู สัมผัสทางจมูก สัมผัสทางลิ้น สัมผัสทางกาย และสัมผัสทางใจ. ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่า ผัสสะ.

ภิกษุ ท. ! **อายตนะหก** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! หมู่แห่งอายตนะมีหกอย่าง เหล่านี้คือ อายตนะคือตา อายตนะคือหู อายตนะคือจมูก อายตนะคือลิ้น อายตนะคือกาย และอายตนะคือใจ. ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่าอายตนะหก.

ภิกษุ ท. ! **นามรูป** เป็นอย่างไรเล่า ? **นาม** คือ เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ และมนสิการ. นี้ เรียกว่า นาม. **รูป** คือ มหาภูตทั้งสี่ด้วยและรูปที่อาศัยมหาภูตทั้งสี่ด้วย. นี้ เรียกว่า รูป. ด้วยเหตุนี้แหละ นามอันนี้ด้วย รูปอันนี้ด้วย. ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่า นามรูป.

ภิกษุ ท. ! **วิญญาณ** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! หมู่แห่งวิญญาณมีหกอย่างเหล่านี้ คือ วิญญาณทางตา วิญญาณทางหู วิญญาณทางจมูก วิญญาณทางลิ้น วิญญาณทางกาย และวิญญาณทางใจ. ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่า วิญญาณ.

ภิกษุ ท. ! **สังขาร** ทั้งหลาย เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! สังขารทั้งหลายเหล่านี้ คือ กายสังขาร วจีสังขาร และจิตตสังขาร. ภิกษุ ท. ! เหล่านี้ เรียกว่า สังขารทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! **อวิชชา** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ความไม่รู้อันใด เป็นความไม่รู้ในทุกข์, เป็นความไม่รู้ในเหตุให้เกิดทุกข์, เป็นความไม่รู้ในความดับไม่เหลือของทุกข์, ละเป็นไม่รู้ในทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์. ภิกษุ ท. ! นี้ เรียกว่า อวิชชา.

ภิกษุ ท. ! ด้วยเหตุนี้แหละ, เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีสังขาร ; เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงเกิดมีวิญญาณ ; เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงเกิดมีนามรูป ; เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงเกิดมีอายตนะหก ; เพราะอายตนะหกเป็นปัจจัย จึงเกิดมีผัสสะ ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา ; เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา ; เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีอุปาทาน ; เพราะ

อุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. ความก่อขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้ แล.

- นิทาน. สํ. ๑๖/๒-๕/๕-๑๗.

ปัจจัยแห่งอวิชชา

ภิกษุ ท. ! **ที่สุดในเบื้องต้นของอวิชชา ย่อมไม่ปรากฏ** ; **ก่อนแต่นี้อวิชชามิได้มี** ; **แต่ว่า อวิชชาเพิ่งมีต่อภายหลัง.** ภิกษุ ท. ! คำกล่าวอย่างนี้แหละ เป็นคำที่ใคร ๆ[๒] ควรกล่าว และควรกล่าวด้วยว่า "**อวิชชาย่อมปรากฏเพราะมีสิ่งนี้สิ่งนี้เป็นปัจจัย**" ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เรากล่าวว่า ถึงแม้อวิชชานั้น ก็เป็นธรรมชาติมีอาหารหาใช่เป็นธรรมชาติที่ไม่มีอาหารไม่. ก็อะไรเล่า เป็นอาหารของอวิชชา ? คำตอบพึงมีว่า "**นิวรณ์ทั้งหลาย ๕ ประการ เป็นอาหารของอวิชชา**" ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เรากล่าวว่า ถึงแม้นิวรณ์ทั้งหลาย ๕ ประการ ก็เป็นธรรมชาติมีอาหาร หาใช่เป็นธรรมชาติที่ไม่มีอาหารไม่. ก็อะไรเล่า เป็นอาหารของนิวรณ์ทั้งหลาย ๕ ประการ ? คำตอบพึงมีว่า "**ทุจริตทั้งหลาย ๓ ประการ**" ดังนี้.

---

๒. คำว่า **วุจฺจติ** คำนี้ เคยแปลกันแต่ว่า **อันตถาคตย่อมกล่าว** กันจนเป็นธรรมเนียมไปเสีย. ในที่นี้ พิจารณาดูแล้ว เห็นได้ว่าควรจะแปลว่าใคร ๆ ทุกคนที่เป็นผู้รู้ รวมทั้งพระองค์เองด้วย ควรจะกล่าว, หาใช่เป็นการผูกขาดเพราะไว้แต่พระองค์ผู้เดียวไม่.

ภิกษุ ท. ! เรากล่าวว่า ถึงแม้ทุจริตทั้งหลาย ๓ ประการ ก็เป็นธรรมชาติมีอาหาร หาใช่เป็นธรรมชาติที่ไม่มีอาหารไม่. ก็อะไรเล่า เป็นอาหารของทุจริตทั้งหลาย ๓ ประการ ? คำตอบพึงมีว่า "**การไม่สำรวมอินทรีย์**" ดังนี้.

....ฯลฯ.... ....ฯลฯ....

การไม่สำรวมอินทรีย์บริบูรณ์แล้ว ย่อมทำทุจริตทั้งหลาย ๓ ประการให้บริบูรณ์ ;

ทุจริตทั้งหลาย ๓ ประการบริบูรณ์แล้ว ย่อมทำนิวรณ์ทั้งหลาย ๕ ประการให้บริบูรณ์ ;

นิวรณ์ทั้งหลาย ๕ ประการบริบูรณ์แล้ว ย่อมทำอวิชชาให้บริบูรณ์.

ภิกษุ ท. ! อาหารแห่งอวิชชานี้ ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้ และบริบูรณ์แล้วด้วยอาการอย่างนี้.

- ทสก. อํ. ๒๔/๑๒๐/๖๑.

[ตามปกติเราได้ยินได้ฟังสั่งสอนกันมาว่า อวิชชาไม่มีปัจจัย ในที่นี้ได้ตรัสว่า มีสิ่งนี้สิ่งนี้เป็นปัจจัย ควรที่นักศึกษาจะได้พิจารณาดูให้เป็นอย่างดี ว่ามีนิวรณ์เป็นปัจจัยหรืออาหาร เพราะมีประโยคว่า "อิทปฺป จฺจยา อวิชฺชา" (ทสก. อํ. ๒๔/๑๒๐/๖๑ บรรทัดที่สาม นับขึ้น)]

อาการเกิดแห่งความทุกข์

เพราะอาศัยซึ่ง **จักษุ** ด้วย ซึ่งรูปทั้งหลายด้วย, จึงเกิดจักขุวิญญาณ ; การประจวบพร้อมแห่งธรรม ๓ ประการ (จักษุ+รูป+จักขุวิญญาณ) นั่นคือ ผัสสะ ; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา ; เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา ; เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน ; เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ ; เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะ-ปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน : **ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.**

(ในกรณีแห่ง **โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ** และ **มนะ** ก็ได้ตรัสไว้โดยนัยอย่างเดียวกันกับกรณีแห่งจักษุ).

- สฬา. สํ. ๑๘/๑๑๑/๑๖๓.

ทุกข์เกิดเพราะเพลินในเบญจขันธ์

ภิกษุ ท. ! ความเป็นสมุทัยแห่งรูป เป็นอย่างไรเล่า ? ความเป็นสมุทัยแห่งเวทนา เป็นอย่างไรเล่า ? ความเป็นสมุทัยแห่งสัญญา เป็นอย่างไรเล่า ? ความเป็นสมุทัยแห่งสังขารทั้งหลาย เป็นอย่างไรเล่า ? และความเป็นสมุทัยแห่งวิญญาณ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! บุคคลในโลกนี้ ย่อมเพลิดเพลิน ย่อมพร่ำสรรเสริญ ย่อมเมาหมกอยู่. เขาเพลิดเพลิน พร่ำสรรเสริญ เมาหมกอยู่ ซึ่งอะไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! เขา ย่อมเพลิดเพลิน ย่อมพร่ำสรรเสริญ ย่อมเมาหมกอยู่ ซึ่ง**รูป.** เมื่อเขาเพลิดเพลิน พร่ำสรรเสริญ เมาหมกอยู่ ซึ่งรูป, นันทิ (ความเพลิน) ย่อมบังเกิดขึ้น. ความเพลินใดในรูป ความเพลินนั้น เป็นอุปาทาน. เพราะอุปาทานของเขานั้นเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. ความก่อขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท. ! เขา ย่อมเพลิดเพลิน ย่อมพร่ำสรรเสริญ ย่อมเมาหมกอยู่ ซึ่ง**เวทนา.** เมื่อเขาเพลิดเพลิน พร่ำสรรเสริญ เมาหมกอยู่ ซึ่งเวทนา, นันทิ (ความเพลิน) ย่อมบังเกิดขึ้น. ความเพลินใดในเวทนา ความเพลินนั้น เป็นอุปาทาน. เพราะอุปาทานของเขานั้นเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. ความก่อขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท. ! เขา ย่อมเพลิดเพลิน ย่อมพร่ำสรรเสริญ ย่อมเมาหมกอยู่ ซึ่ง**สัญญา.** เมื่อเขาเพลิดเพลิน พร่ำสรรเสริญ เมาหมกอยู่ ซึ่งสัญญา, นันทิ (ความเพลิน) ย่อมบังเกิดขึ้น. ความเพลินใดในสัญญา ความเพลินนั้น เป็นอุปาทาน. เพราะอุปาทานของเขานั้นเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. ความก่อขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท. ! เขา ย่อมเพลิดเพลิน ย่อมพร่ำสรรเสริญ ย่อมเมาหมกอยู่ ซึ่ง **สังขารทั้งหลาย.** เมื่อเขาเพลิดเพลิน พร่ำสรรเสริญ เมาหมกอยู่ ซึ่งสังขารทั้งหลาย, นันทิ (ความเพลิน) ย่อมบังเกิดขึ้น, ความเพลินใดในสังขารทั้งหลาย ความเพลินนั้น เป็นอุปาทาน. เพราะอุปาทานของเขานั้นเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. ความก่อขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท. ! เขาย่อมเพลิดเพลิน ย่อมพร่ำสรรเสริญ ย่อมเมาหมกอยู่ ซึ่ง **วิญญาณ.** เมื่อเขาเพลิดเพลิน พร่ำสรรเสริญ เมาหมกอยู่ ซึ่งวิญญาณ, นันทิ (ความเพลิน) ย่อมบังเกิดขึ้น. ความเพลินใดในวิญญาณ ความเพลินนั้น เป็นอุปาทาน. เพราะอุปาทานของเขานั้นเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. ความก่อขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๘/๒๘.

อาการที่ทุกข์เกิดขึ้นเพราะยึดถือเบญจขันธ์

ภิกษุ ท. ! บุถุชนผู้ไม่มีการสดับ ในโลกนี้ ย่อม**ตามเห็นซึ่ง รูป ว่า** “**นั่นของเรา (เอตํ มม)**, **นั่นเป็นเรา (เอโสหมสฺมิ)**, **นั่นเป็นตัวตนของเรา (เอโส เม อตฺตา)**” ดังนี้. รูปนั้น ย่อมแปรปรวนเป็นอย่างอื่นแก่เขา ;

โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาส ย่อมปรากฏแก่เขา เพราะความแปรปรวนเป็นอย่างอื่นแห่งรูป. (ในกรณีแห่ง**เวทนา สัญญา สังขาร** และ**วิญญาณ** ก็ได้ตรัสอย่างเดียวกัน).

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๔/๓๔.

ความทุกข์ใครทำให้เกิดขึ้น

อาการเกิดขึ้นแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)

(ทรงแสดงด้วยผัสสะ)

ถูกแล้ว ถูกแล้ว อานนท์ ! ตามที่สารีบุตรเมื่อตอบปัญหาในลักษณะนั้นเช่นนั้น, ชื่อว่าได้ตอบโดยชอบ : อานนท์ ! ความทุกข์นั้น เรากล่าวว่าเป็นสิ่งที่อาศัยปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วเกิดขึ้น (เรียกว่าปฏิจจสมุปปันนธรรม). ความทุกข์นั้นอาศัยปัจจัยอะไรเล่า ? **ความทุกข์นั้น อาศัยปัจจัยคือ ผัสสะ**, ผู้กล่าวอย่างนี้แล ชื่อว่า กล่าวตรงตามที่เรากล่าว ไม่เป็นการกล่าวตู่เราด้วยคำไม่จริง ; แต่เป็นการกล่าวโดยถูกต้อง และสหธรรมิกบางคนที่กล่าวตาม ก็จะไม่พลอยกลายเป็นผู้ควรถูกติไปด้วย.

อานนท์ ! ในบรรดาสมณพราหมณ์ ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมทั้งสี่พวกนั้น : สมณพราหมณ์ ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมพวกใด ย่อมบัญญัติความทุกข์ ว่า**เป็นสิ่งที่ตนทำเอาด้วยตนเอง**, แม้ความทุกข์ที่พวกเขาบัญญัตินั้นก็ยังต้องอาศัยผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีได้ ; สมณพราหมณ์ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมพวกใด ย่อมบัญญัติความทุกข์ ว่า**เป็นสิ่งที่ผู้อื่นทำให้**, แม้ความทุกข์ที่พวกเขาบัญญัตินั้น ก็ยังต้องอาศัยผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีได้ ; สมณพราหมณ์ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมพวกใด ย่อมบัญญัติความทุกข์ ว่า**เป็นสิ่งที่ตนทำเอาด้วยตนเองด้วย ผู้อื่นทำให้ด้วย**

แม้ความทุกข์ที่พวกเขาบัญญัตินั้น ก็ยังต้องอาศัยผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีได้ ; ถึงแม้สมณพราหมณ์ ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมพวกใด ย่อมบัญญัติความทุกข์ ว่า **เป็นสิ่งที่ไม่ใช่ทำเองหรือใครทำให้ก็เกิดขึ้นได้** ก็ตาม. แม้ความทุกข์ที่พวกเขาบัญญัตินั้น ก็ยังต้องอาศัยผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีได้อยู่นั่นเอง.

- นิทาน. สํ. ๑๖/๔๐/๗๕.

มีนันทิ คือ มีอุปาทาน ผู้มีอุปาทานย่อมไม่ปรินิพพาน

อาการเกิดแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)

(ทรงแสดงด้วยนันทิ)

ภิกษุ ท. ! ภิกษุนั้นย่อมเพลิดเพลิน ย่อมพร่ำสรรเสริญ ย่อมเมาหมกอยู่ ซึ่ง**รูป.** เมื่อภิกษุนั้นเพลิดเพลิน พร่ำสรรเสริญ เมาหมกอยู่ ซึ่งรูป, นันทิ (ความเพลิน) ย่อมเกิดขึ้น. **ความเพลินใด ในรูป**, **ความเพลินนั้นคืออุปาทาน.** เพราะอุปาทานของภิกษุนั้นเป็นปัจจัย จึงมีภพ ; เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นพร้อม : **ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.**

(ในกรณีแห่ง**เวทนา สัญญา สังขาร** และ**วิญญาณ** ก็มีข้อความที่ตรัสอย่างเดียวกับในกรณีแห่งรูป).

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๘/๒๘.

ความพอใจเป็นมูลเหตุของความทุกข์ทั้งปวง

อาการเกิดแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)

(ทรงแสดงด้วยฉันทราคะ)

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้าพระองค์ขอโอกาส ขอพระผู้มีพระภาค จงทรงแสดงซึ่งความเกิดและความดับไปแห่งทุกข์ แก่ข้าพระองค์เถิด.”

คามณิ ! ถ้าเราจะแสดงความเกิดและความดับแห่งทุกข์แก่ท่าน ปรารภอดีตกาลนานไกลว่า มันได้มีแล้วอย่างนี้ในอดีตกาล ดังนี้ไซร้, ความสงสัยเคลือบแคลงในข้อนั้น ก็จะพึงมีแก่ท่าน. ถ้าเราจะแสดงความเกิดและความดับแห่งทุกข์ ปรารภอนาคตกาลนานไกล ว่ามันได้มีแล้วอย่างนี้ในอนาคต-กาล ดังนี้ไซร้, ความสงสัยเคลือบแคลงแม้ในข้อนั้น ก็จะพึงมีแก่ท่าน. เอาละ คามณิ ! เรานั่งอยู่ที่นี่ จะแสดงความเกิดและความดับแห่งทุกข์แก่ท่าน ผู้นั่งอยู่ที่นี่ด้วยกัน, ท่านจงฟัง จงทำในใจให้ดี, เราจะกล่าว.

คามณิ ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้ว่าอย่างไร : มีไหม มนุษย์ในหมู่บ้านอุรุเวลกัปปะนี้ ที่ถูกฆ่า ถูกจองจำ ถูกทำให้เสื่อมเสีย ถูกติเตียนแล้ว โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาส จะเกิดขึ้นแก่ท่าน ? *“มี พระเจ้าข้า !”*

คามณิ ! มีไหม มนุษย์ในหมู่บ้านอุรุเวลกัปปะนี้ ที่ถูกฆ่า ถูกจองจำ ถูกทำให้เสื่อมเสีย ถูกติเตียนแล้ว โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาส จะไม่เกิดขึ้นแก่ท่าน ? *“มี พระเจ้าข้า!”*

คามณิ ! **อะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย ที่ความโศก** (เป็นต้น) **เกิดขึ้น** แก่ท่านเพราะมนุษย์พวกหนึ่ง และ**ไม่เกิดขึ้น**แก่ท่านเพราะมนุษย์พวกหนึ่ง ?

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เพราะว่า **ฉันทราคะของข้าพระองค์มีอยู่** *ในหมู่มนุษย์ที่ทำให้ความโศก* (เป็นต้น) *เกิดขึ้นแก่ข้าพระองค์ และ* **ฉันทราคะของข้าพระองค์ไม่มีอยู่** *ในหมู่มนุษย์ที่ไม่ทำให้ความโศก (เป็นต้น) เกิดขึ้นแก่ข้าพระองค์.*

คามณิ ! ด้วยธรรมนี้ อันท่านเห็นแล้ว รู้แจ้งแล้ว บรรลุแล้ว หยั่งลงทั่วถึงแล้ว อันไม่ขึ้นอยู่กับเวลา ท่านจงนำไปซึ่งนัยนี้สู่ธรรมในอดีตและอนาคตว่า “ทุกข์ใด ๆ ที่เกิดขึ้นแล้วในอดีต ทุกข์ทั้งหมดนั้นมีฉันทะเป็นมูล มีฉันทะเป็นเหตุ เพราะว่า **ฉันทะเป็นมูลเหตุแห่งทุกข์** ; และทุกข์ใด ๆ อันจะเกิดขึ้นในอนาคต ทุกข์ทั้งหมดนั้นก็มีฉันทะเป็นมูล มีฉันทะเป็นเหตุ เพราะว่า**ฉันทะเป็นมูลเหตุแห่งทุกข์**,” ดังนี้.

- สฬา.สํ. ๑๘/๔๐๓/๖๒๗.

อารมณ์เพื่อการตั้งอยู่ได้ของวิญญาณ

อาการเกิดขึ้นแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)

(ทรงแสดงด้วยอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งภพใหม่)

ภิกษุ ท. ! ถ้าบุคคลย่อมคิด (เจเตติ) ถึงสิ่งใดอยู่, ย่อมดำริ (ปกปฺเปติ) ถึงสิ่งใดอยู่, และย่อมมีจิตฝังลงไป (อนุเสติ) ในสิ่งใดอยู่ ; สิ่งนั้นย่อมเป็นอารมณ์ เพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญาณ. เมื่ออารมณ์ มีอยู่, ความตั้งขึ้นเฉพาะแห่งวิญญาณ ย่อมมี; เมื่อวิญญาณนั้น ตั้งขึ้นเฉพาะ เจริญงอกงามแล้ว, **ความเกิดขึ้นแห่งภพใหม่ต่อไป ย่อมมี** ; เมื่อความเกิดขึ้นแห่งภพใหม่ต่อไป มี, ชาติชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วนต่อไป : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท. ! ถ้าบุคคลย่อมไม่คิด (โน เจเตติ) ถึงสิ่งใด, ย่อมไม่ดำริ (โน ปกปฺเปติ) ถึงสิ่งใด, แต่เขายังมีใจฝังลงไป (อนุเสติ) ในสิ่งใดอยู่; สิ่งนั้นย่อมเป็นอารมณ์ เพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญาณ. เมื่ออารมณ์ มีอยู่, ความตั้งขึ้นเฉพาะแห่ง

วิญญาณ ย่อมมี; เมื่อวิญญาณนั้น ตั้งขึ้นเฉพาะ เจริญงอกงามแล้ว, **ความเกิดขึ้นแห่งภพใหม่ต่อไป ย่อมมี**; เมื่อความเกิดขึ้นแห่งภพใหม่ต่อไป มี, ชาติ ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้นครบถ้วนต่อไป : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

- นิทาน. สํ. ๑๖/๗๘/๑๔๕.

อาการเกิดขึ้นแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)

(ทรงแสดงด้วยอารมณ์เป็นที่ก้าวลงแห่งนามรูป)

ภิกษุ ท. ! ถ้าบุคคลย่อมคิด (เจเตติ) ถึงสิ่งใดอยู่, ย่อมดำริ (ปกปฺเปติ) ถึงสิ่งใดอยู่, และย่อมมีจิตปักลงไป (อนุเสติ) ในสิ่งใดอยู่ ; สิ่งนั้นย่อมเป็นอารมณ์ เพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญาณ. เมื่ออารมณ์ มีอยู่, ความตั้งขึ้นเฉพาะแห่งวิญญาณ ย่อมมี ; เมื่อวิญญาณนั้น ตั้งขึ้นเฉพาะ เจริญงอกงามแล้ว, **การก้าวลงแห่งนามรูป ย่อมมี** ; เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ ; เพราะมีสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ ; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา ; เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา ; เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน ; เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ ; เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้

ภิกษุ ท. ! ถ้าบุคคลย่อมไม่คิดถึงสิ่งใด, ย่อมไม่ดำริถึงสิ่งใด, แต่เขายัง

มีใจฝังลงไป (คือมีอนุสัย) ในสิ่งใดอยู่ ; สิ่งนั้น ย่อมเป็นอารมณ์ เพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญาณ. เมื่ออารมณ์ มีอยู่, ความตั้งขึ้นเฉพาะแห่งวิญญาณ ย่อมมี ; เมื่อวิญญาณนั้น ตั้งขึ้นเฉพาะ เจริญงอกงามแล้ว, **การก้าวลงแห่งนามรูปย่อมมี** ; เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ ; เพราะมีสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ ; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา ; เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา ; เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน ; เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ ; เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะโสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลายจึงเกิดขึ้นครบถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

- นิทาน. สํ. ๑๖/๗๙/๑๔๗.

อาการเกิดขึ้นแห่งความทุกข์ (อีกปริยายหนึ่ง)

(ทรงแสดงด้วยอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งนติ)

ภิกษุ ท. ! ถ้าบุคคลย่อมคิด (เจเตติ) ถึงสิ่งใดอยู่, ย่อมดำริ (ปกปฺเปติ) ถึงสิ่งใดอยู่, และย่อมมีใจฝังลงไป (อนุเสติ) ในสิ่งใดอยู่ ; สิ่งนั้นย่อมเป็นอารมณ์เพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญาณ. เมื่ออารมณ์ มีอยู่, ความตั้งขึ้นเฉพาะแห่งวิญญาณย่อมมี ; เมื่อวิญญาณนั้น ตั้งขึ้นเฉพาะ เจริญงอกงามแล้ว, **เครื่องนำไปสู่ภพใหม่** (**นติ - ตัณหา**) **ย่อมมี** ; เมื่อเครื่องนำไปสู่ภพใหม่ มี, การมาการไป (อาคติคติ) ย่อมมี ; เมื่อการมาการไป มี, การเคลื่อนและการบังเกิด (จุติ + อุปะปาตะ) ย่อมมี ; เมื่อมีการเคลื่อนและการบังเกิด มี, ชาติชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วนต่อไป : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์

ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท. ! ถ้าบุคคลย่อมไม่คิดถึงสิ่งใด, ย่อมไม่ดำริถึงสิ่งใด, แต่เขายังมีใจปักลงไปในสิ่งใดอยู่ ; สิ่งนั้น ย่อมเป็นอารมณ์ เพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญาณ. เมื่ออารมณ์ มีอยู่, ความตั้งขึ้นเฉพาะแห่งวิญญาณ ย่อมมี ; เมื่อวิญญาณนั้น ตั้งขึ้นเฉพาะ เจริญงอกงามแล้ว, **เครื่องนำไปสู่ภพใหม่** (นติ - ตัณหา) **ย่อมมี** ; เมื่อเครื่องนำไปสู่ภพใหม่ มี, การมาการไป (อาคติคติ) ย่อมมี ; เมื่อการมาการไป มี, การเคลื่อนและการบังเกิด (จุติ+อุปะปาตะ) ย่อมมี ; เมื่อการเคลื่อนและการบังเกิด มี, ชาติชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วนต่อไป : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

- นิทาน. สํ. ๑๖/๖๘๐/๑๔๙

อาการเกิดแห่งความทุกข์โดยสังเขป

มิคชาละ ! **รูป** ทั้งหลายที่เห็นด้วยตา อันเป็นรูปที่น่าปรารถนา น่ารักน่าใคร่ น่าพอใจ เป็นที่ยั่วยวนชวนให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดย้อมใจ มีอยู่. ถ้าภิกษุเพลิดเพลิน พร่ำสรรเสริญ สยบมัวเมา ในรูปนั้นไซร้ ; เมื่อภิกษุนั้น เพลิดเพลิน พร่ำสรรเสริญ สยบมัวเมา ในรูปนั้นอยู่, นันทิ (ความเพลิน) ย่อมเกิดขึ้น. มิคชาละ ! เรากล่าวว่า “**ความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ มีได้ เพราะความเกิดขึ้นแห่งนันทิ (ความเพลิน)**” ดังนี้

(ในกรณีแห่ง**เสียง**ที่ได้ยินด้วยหู **กลิ่น**ที่ดมด้วยจมูก **รส**ที่ลิ้มด้วยลิ้น **โผฏฐัพพะ**ที่สัมผัสด้วยผิวกาย และ**ธัมมารมณ์**ที่รู้แจ้งด้วยใจ ก็ได้ตรัสไว้โดยทำนองเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปที่เห็นด้วยตา).
- สฬา. สํ. ๑๘/๔๕/๖๘.

อาการเกิดขึ้นแห่งโลก

ภิกษุ ท. ! **การก่อขึ้นแห่งโลก** (ปัญจุปาทานขันธ์) เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัย **ตา** ด้วย รูปด้วย จึงเกิดจักขุวิญญาณขึ้น ; การประจวบพร้อม (แห่งตา+รูป+จักขุวิญญาณ) ทั้งสามอย่างนั้น จึงเกิดมีผัสสะ ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมี เวทนา ; เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา ; เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีอุปาทาน ; เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. นี่คือการก่อขึ้นแห่งโลก.

ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัย **หู** ด้วย เสียงด้วย จึงเกิดโสตวิญญาณขึ้น ; การประจวบพร้อม (แห่งหู+เสียง+โสตวิญญาณ) ทั้งสามอย่างนั้น จึงเกิดมีผัสสะ ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา ; เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา ; เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีอุปาทาน ; เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. นี่คือการก่อขึ้นแห่งโลก.

ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัย **จมูก** ด้วยกลิ่นด้วย จึงเกิดฆานวิญญาณขึ้น ; การประจวบพร้อม (แห่งจมูก+กลิ่น+ฆานวิญญาณ) ทั้งสามอย่างนั้น จึงเกิดมีผัสสะ ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา ; เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา ; เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีอุปาทาน ; เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. นี่คือ การก่อขึ้นแห่งโลก.

ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัย **ลิ้น** ด้วย รสด้วย จึงเกิดชิวหาวิญญาณขึ้น ; การประจวบพร้อม (แห่งลิ้น+รส+ชิวหาวิญญาณ) ทั้งสามอย่างนั้น จึงเกิดมีผัสสะ ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา ; เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา ; เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีอุปาทาน ; เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. นี่คือ การก่อขึ้นแห่งโลก.

ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัย **กาย** ด้วย โผฏฐัพพะด้วย จึงเกิดกายวิญญาณขึ้น ; การประจวบพร้อม (แห่งกาย+โผฏฐัพพะ+กายวิญญาณ) ทั้งสามอย่างนั้น จึงเกิดมีผัสสะ ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา ; เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา ; เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีอุปาทาน ; เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. นี่คือ การก่อขึ้นแห่งโลก.

ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัย **ใจ** ด้วย ธรรมารมณ์ด้วย จึงเกิดมโนวิญญาณขึ้น ; การประจวบพร้อม (แห่งใจ+ธรรมารมณ์+มโนวิญญาณ) ทั้งสามอย่างนั้น จึงเกิดมีผัสสะ ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา ; เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา ; เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีอุปาทาน ; เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. นี่คือ การก่อขึ้นแห่งโลก.

ภิกษุ ท. ! นี่คือ การก่อขึ้นแห่งโลก แล.

- สฬา. สํ. ๑๘/๑๐๘/๑๕๖.

ความเกิดขึ้นแห่งอายตนะ นั้นคือความเกิดขึ้นแห่งทุกข์

ภิกษุ ท. ! **การเกิดขึ้น** การตั้งอยู่ การเกิดโดยยิ่ง การปรากฏ**แห่งจักษุ**, อันใด ; อันนั้น เป็นการ **เกิดขึ้นแห่งทุกข์**, เป็นการตั้งอยู่แห่งโรค, เป็นการปรากฏออกแห่งชราและมรณะ.

(ในกรณีแห่ง **โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ** และ**มนะ** ก็ตรัสไว้โดยข้อความอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งจักษุ.)

คำว่า เกิดขึ้น ในกรณีอย่างนี้ หมายความว่า สิ่งนั้น ๆ ทำหน้าที่ของมัน ตามอำนาจของอวิชชา.

ในสูตรอื่น ๆ แทนที่จะทรงแสดงด้วยอายตนะภายในอย่างนี้ ได้ทรงแสดงไว้ด้วย**อายตนะภายนอกหก วิญญาณหก ผัสสะหก เวทนาหก สัญญาหก สัญเจตนาหก ตัณหาหก ธาตุหก** และ**ขันธ์ห้า.**

นอกจากนั้น ยังได้ทรงแสดงฝ่ายดับโดยปฏิปักขนัยเป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ความเข้าไปสงบแห่งโรค ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชรามรณะ ตรงกันข้ามจากข้อความฝ่ายเกิด ทุกๆข้อด้วย ซึ่งผู้ศึกษาอาจกำหนดได้ด้วยตนเอง).

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘๓ - ๒๘๗/๔๗๙ - ๔๙๘.

อาการที่ทุกข์เกิดจากอาหาร

ภิกษุ ท. ! อาหารสี่อย่างเหล่านี้ มีอยู่ เพื่อความตั้งอยู่ได้แห่งสัตว์ผู้เกิดแล้ว หรือเพื่ออนุเคราะห์สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด. อาหารสี่อย่างเหล่าไหนเล่า ? สี่อย่างคือ อาหารที่หนึ่งคือ **อาหารคือคำข้าว** หยาบก็ตาม ละเอียดก็ตาม, อาหารที่สองคือ **ผัสสะ**, อาหารที่สามคือ **มโนสัญเจตนา**, อาหารที่สี่คือ **วิญญาณ.** ภิกษุ ท. ! อาหารสี่อย่างเหล่านี้แล มีอยู่ เพื่อความตั้งอยู่ได้แห่งสัตว์ผู้เกิดแล้ว หรือเพื่ออนุเคราะห์สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด.

ภิกษุ ท. ! ถ้ามีราคะ มีนันทิ มีตัณหา ใน**อาหารคือคำข้าว**ไซร้. วิญญาณก็เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ได้ เจริญงอกงามอยู่ได้ ในอาหารคือคำข้าวนั้น ๆ. วิญญาณที่ตั้งอยู่ได้ เจริญงอกงามอยู่ได้ มีอยู่ในที่ใด, การก้าวลงแห่งนามรูปก็มีอยู่ในที่นั้น. การก้าวลงแห่งนามรูป มีอยู่ในที่ใด, ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ก็มีอยู่ในที่นั้น. ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย มีอยู่ในที่ใด, การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ก็มีอยู่ในที่นั้น. การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป มีอยู่ในที่ใด, ชาติ ชรา และมรณะ ต่อไป ก็มีอยู่ ในที่นั้น. ชาติ ชรา และมรณะต่อไป มีอยู่ ในที่ใด ; ภิกษุ ท. ! เราเรียกที่นั้น ว่า “**เป็น ที่มีโศก มีธุลี และมีความคับแค้น**” ดังนี้. (ในกรณีเกี่ยวกับอาหารอีก ๓ อย่าง คือ **ผัสสะ มโนสัญเจตนา** และ **วิญญาณ** ก็ตรัสโดยทำนองเดียวกับอาหารคือคำข้าว).

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนช่างย้อม หรือช่างเขียน, เมื่อมีน้ำย้อม คือ ครั่ง ขมิ้น ครามหรือสีแดงอ่อน ก็จะพึงเขียนรูปสตรี หรือรูปบุรุษ ลงที่แผ่นกระดาน หรือฝาผนัง หรือผืนผ้า ซึ่งเกลี้ยงเกลา ได้ครบทุกส่วน, อุปมานี้ฉันใด ;

ภิกษุ ท. ! อุปไมยก็ฉันนั้น คือ ถ้ามีราคะ มีนันทิ มีตัณหา ในอาหารคือคำข้าวไซร้, วิญญาณ ก็เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ได้ เจริญงอกงามอยู่ได้ ในอาหารคือคำข้าวนั้น ๆ, วิญญาณ ที่ตั้งอยู่ได้ เจริญงอกงามอยู่ได้ มีอยู่ในที่ใด, การก้าวลงแห่งนามรูป ก็มีอยู่ในที่นั้น. การก้าวลงแห่งนามรูป มีอยู่ในที่ใด, ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ก็มีอยู่ ในที่นั้น. ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย มีอยู่ในที่ใด. การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ก็มีอยู่ในที่นั้น. การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป มีอยู่ในที่ใด, ชาติ ชราและมรณะต่อไป ก็มีอยู่ในที่นั้น. ชาติ ชรา และมรณะต่อไป มีอยู่ในที่ใด ; ภิกษุ ท. ! เราเรียกที่นั้น ว่า "เป็นที่มีโศก มีธุลี และมีความคับแค้น. (มีข้อความตรัสต่อไปจนกระทั่งจบข้อความในกรณีอาหารที่สี่คือวิญญาณ ซึ่งอาหารอีก ๓ อย่างที่ตรัสต่อไปนั้น ก็มีข้อความเหมือนกับในกรณีอาหารคือคำข้าวข้างบนนี้ทุกประการ ต่างแต่ชื่ออาหารเท่านั้น)" ดังนี้ แล.

- นิทาน. สํ. ๑๖/๑๒๒-๑๒๓/๒๔๕-๒๔๗.

อาการที่ทุกข์เกิดขึ้นเพราะตัณหาในอายตนะภายนอก

ภิกษุ ท. ! การเกิดขึ้น การเกิดโดยยิ่ง การตั้งอยู่ และความปรากฏของตัณหาในรูป, ของตัณหาในเสียง, ของตัณหาในกลิ่น, ของตัณหาในรส, ของตัณหาในโผฏฐัพพะ, และของตัณหาในธรรมารมณ์, อันใด ; อันนั้น

แหละ เป็นการเกิดขึ้นของทุกข์, อันนั้นแหละ เป็นการตั้งอยู่ของสิ่งซึ่งมีปกติเสียดแทงทั้งหลาย, อันนั้นแหละเป็นความปรากฏของชราและมรณะแล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘๖/๔๙๓.

อาการที่ทุกข์เกิดมาจากตัณหา

ภิกษุ ท.! เมื่อภิกษุเป็นผู้**มีปกติเห็นโดยความเป็นอัสสาทะ (น่ารักน่ายินดี) ในธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน (อุปาทานิยธรรม) อยู่**, **ตัณหาย่อมเจริญอย่างทั่วถึง**, เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน ; เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ ; เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนไฟกองใหญ่ พึงลุกโพลงด้วยไม้สิบเล่มเกวียนบ้าง ยี่สิบเล่มเกวียนบ้าง สามสิบเล่มเกวียนบ้าง สี่สิบเล่มเกวียนบ้าง. บุรุษพึงเติมหญ้าแห้งบ้าง มูลโคแห้งบ้าง ไม้แห้งบ้าง ลงไปในกองไฟนั้น ตลอดเวลาที่ควรเติม อยู่เป็นระยะๆ. ภิกษุ ท.! ด้วยอาการอย่างนี้แล ไฟกองใหญ่ซึ่งมีเครื่องหล่อเลี้ยงอย่างนั้น มีเชื้อเพลิงอย่างนั้น ก็จะพึงลุกโพลงตลอดกาลยาวนาน, ข้อนี้ฉันใด ; ภิกษุ ท.! เมื่อภิกษุเป็นผู้มีปกติเห็นโดยความเป็นอัสสาทะ (น่ารักน่ายินดี) ในธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทานอยู่. ตัณหาย่อมเจริญอย่างทั่วถึง ฉันนั้นเหมือนกัน. เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน ; เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ ; เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึง

มีชาติ ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัส-อุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ แล.

- นิทาน. สํ. ๑๖/๑๐๒/๑๙๖-๑๙๗.

(ในสูตรถัดไปทรงแสดงสัญโญชนิยธรรม แทนคำว่า อุปาทานิยธรรม; และในตอนอุปมา ทรงแสดงอุปมาด้วยประทีปน้ำมันลุกโพลงอยู่ได้เพราะอาศัยเชื้อและมีผู้คอยเติม โดยนัยเดียวกับสูตรข้างบน).

ตัณหาเป็นเชื้อแห่งการเกิด

วัจฉะ ! เราย่อมบัญญัติความบังเกิดขึ้น สำหรับสัตว์ผู้ที่ยังมีอุปาทาน (เชื้อ) อยู่, ไม่ใช่สำหรับสัตว์ผู้ที่ไม่มีอุปาทาน. วัจฉะ ! เปรียบเหมือนไฟที่มีเชื้อ ย่อมโพลงขึ้นได้, ที่ไม่มีเชื้อ ก็โพลงขึ้นไม่ได้, อุปมานี้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น; วัจฉะ ! เราย่อมบัญญัติความบังเกิดขึ้น สำหรับสัตว์ผู้ที่ยังมีอุปาทานอยู่, ไม่ใช่สำหรับสัตว์ผู้ที่ไม่มีอุปาทาน.

“พระโคดมผู้เจริญ ! ถ้าสมัยใด เปลวไฟ ถูกลมพัดหลุดปลิวไปไกล, สมัยนั้น พระโคดมย่อมบัญญัติ ซึ่งอะไร ว่าเป็นเชื้อแก่เปลวไฟนั้น ถ้าถือว่ามันยังมีเชื้ออยู่ ?”

วัจฉะ ! สมัยใด เปลวไฟ ถูกลมพัดหลุดปลิวไปไกล, เราย่อมบัญญัติเปลวไฟนั้น ว่า มีลมนั่นแหละเป็นเชื้อ. วัจฉะ ! เพราะว่า สมัยนั้น ลมย่อมเป็นเชื้อของเปลวไฟนั้น.

“พระโคดมผู้เจริญ ! ถ้าสมัยใด สัตว์ทอดทิ้งกายนี้ และยังไม่บังเกิดขึ้นด้วยกายอื่น, สมัยนั้นพระโคดม ย่อมบัญญัติ ซึ่งอะไร ว่าเป็นเชื้อแก่สัตว์นั้น ถ้าถือว่า มันยังมีเชื้ออยู่ ?”

(ให้ผู้ศึกษาพึงสังเกตคำตรัสต่อไปนี้ ซึ่งจะสามารถนำไปอธิบายถึงคำสัมภเวสีสัตว์ได้ ดูหน้า ๒๘๗)

วัจฉะ ! สมัยใด สัตว์ทอดทิ้งกายนี้ และยังไม่บังเกิดขึ้นด้วยกายอื่น (สัมภเวสีสัตว์), เรากล่าว **สัตว์นี้ ว่า มีตัณหานั่นแหละเป็นเชื้อ** ; เพราะว่า สมัยนั้น ตัณหาย่อมเป็นเชื้อของสัตว์นั้น แล. [ยสฺมึ โข วจฺฉ สมเย อิม จ กายํ นิกฺขิปติ สตฺโต จ อญฺญตรํ กายํ อนุปปนฺโน โหติ ตมหํ ตณฺหุปาทานํ วทามิ ตณฺหา หิสฺส วจฺฉ ตสฺมึ สมเย อุปาทานํ โหตีติฯ]

- สฬา. สํ. ๑๘/๔๘๕/๘๐๐.

อาสวะทำหน้าที่อย่างเดียวกับตัณหา

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้ หน้า ๓๙๖)

อัคคิเวสสนะ ! อย่างไรเล่า เรียกว่าเป็นคนหลงใหล ?

อัคคิเวสสนะ ! **อาสวะ**เหล่าใด อัน**กระทำให้เศร้าหมอง ทำให้เกิดในภพใหม่ ให้มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ ให้มีชาติชรามรณะต่อไป** เป็นอาสวะที่บุคคลใดละไม่ได้ เรากล่าวบุคคลนั้นว่า เป็นคนหลงใหล. อัคคิเวสสนะ ! เพราะ **ละอาสวะไม่ได้จึงเป็นคนหลงใหล.**

อัคคิเวสสนะ ! อาสวะเหล่าใด อันกระทำให้เศร้าหมอง ทำให้เกิดในภพใหม่ ให้มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ ให้มีชาติชรามรณะต่อไป เป็นอาสวะที่บุคคลใดละได้แล้ว เรากล่าวบุคคลนั้นว่า เป็นคนไม่หลงใหล. อัคคิเวสสนะ ! เพราะ **ละอาสวะได้จึงเป็นคนไม่หลงใหล.**

อัคคิเวสสนะ ! อาสวะเหล่าใด อันกระทำให้เศร้าหมอง ทำให้เกิดในภพใหม่ ให้มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ ให้มีชาติชรามรณะต่อไป ; อาสวะเหล่านั้น ตถาคตละได้แล้ว ทำให้มีรากขาดแล้ว ทำให้เหมือนตาลไม่มีขั้วยอดแล้ว ถึงความไม่มีไม่เป็น มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา เปรียบเหมือนต้นตาลมีขั้วยอดขาดแล้ว ไม่อาจงอกงามได้อีกต่อไป ฉันใดก็ฉันนั้น.

- มู. ม. ๑๒/๔๖๑/๔๓๑.

อาการที่สัตว์เกิดตัณหาและเกิดทุกข์

ภิกษุ ท. ! การปฏิสนธิของสัตว์ในครรภ์ ย่อมมีได้ เพราะการประชุมพร้อมของสิ่ง ๓ อย่าง. ในสัตว์โลกนี้ แม้มารดาและบิดาเป็นผู้อยู่ร่วมกัน แต่มารดายังไม่ผ่านการมีระดู และคันธัพพะ (สัตว์ที่จะเข้าไปปฏิสนธิในครรภ์นั้น) ก็ยังไม่เข้าไปตั้งอยู่โดยเฉพาะด้วย, การปฏิสนธิของสัตว์ในครรภ์ ก็ยังมีขึ้นไม่ได้ก่อน. ในสัตว์โลกนี้ แม้มารดาและบิดาเป็นผู้อยู่ร่วมกัน และมารดาก็ผ่านการมีระดู แต่คันธัพพะยังไม่เข้าไปตั้งอยู่โดยเฉพาะ, การปฏิสนธิของสัตว์ในครรภ์ก็ยังมีขึ้นไม่ได้นั่นเอง ; ภิกษุ ท. ! แต่เมื่อใด **มารดาและบิดาเป็นผู้อยู่ร่วมกัน**ด้วย, (ยโต จ โข ภิกฺขเว มาตาปิตโร จ สนฺนิปติตา โหนฺติ มาตา จ อุตุนี โหติ คนฺธพฺโพ จ ปจฺจุปฏฺฐิโต โหติ เอวํ ติณฺณํ สนฺนิปาตา คพฺภสฺสาวกฺกนฺติ โหติฯ); **มารดาก็ผ่านการมีระดู**ด้วย **คันธัพพะก็เข้าไปตั้งอยู่โดยเฉพาะ**ด้วย, การปฏิสนธิของสัตว์ในครรภ์ ย่อมสำเร็จได้ เพราะการประชุมพร้อมกัน ของสิ่ง ๓ อย่าง ด้วยอาการอย่างนี้.

[หมายเหตุ ; คำว่า คันธัพพะ (คนฺธพฺโพ) ควรหมายถึงชื่อเรียกเฉพาะกรณีที่บ่งบอกถึง**วิญญาณ**ที่จะเข้าไปตั้งอยู่ในสัตว์ที่**อาศัยครรภ์**เป็นการเกิด, การประชุมพร้อมกันของสิ่ง ๓ อย่างจึงจะครบทั้งรูปและนาม การปฏิสนธิของสัตว์ในครรภ์ย่อมจะสำเร็จ, จะสอดคล้องกันที่พระองค์ตรัสเกี่ยวกับเด็กในครรภ์จะเจริญเติบโตต่อไปได้ต้องอาศัยวิญญาณ ดังที่ตรัสไว้กับพระอานนท์ในปฏิจจสมุปบาทจากพระโอษฐ์ หน้า ๗๘๙ และในเล่มนี้หน้า ๑๓๘]

ภิกษุ ท. ! มารดา ย่อมบริหารสัตว์ที่เกิดในครรภ์นั้น ด้วยความเป็นห่วงอย่างใหญ่หลวง เป็นภาระหนัก ตลอดเวลาเก้าเดือนบ้าง สิบเดือนบ้าง.

ภิกษุ ท. ! เมื่อล่วงไปเก้าเดือนหรือสิบเดือน, มารดา ย่อมคลอดบุตรนั้นด้วยความเป็นห่วงอย่างใหญ่หลวง เป็นภาระหนัก ; ได้เลี้ยงซึ่งบุตรอันเกิดแล้วนั้น ด้วยโลหิตของตนเอง. ภิกษุ ท. ! **ในวินัยของพระอริยเจ้า คำว่า "โลหิต" นี้ หมายถึงน้ำนมของมารดา.**

ภิกษุ ท. ! ทารกนั้น เจริญวัยขึ้น มีอินทรีย์อันเจริญเต็มที่แล้ว เล่นของเล่นสำหรับเด็ก เช่น เล่นไถน้อย ๆ เล่นหม้อข้าวหม้อแกง เล่นของเล่นชื่อโมกขจิกะ[๑] เล่นกังหันลมน้อย ๆ เล่นตวงของด้วยเครื่องตวงที่ทำด้วยใบไม้ เล่นรถน้อย ๆ เล่นธนูน้อย ๆ.

ภิกษุ ท. ! ทารกนั้น ครั้นเจริญวัยขึ้นแล้ว มีอินทรีย์อันเจริญเต็มที่แล้ว เป็นผู้เอิบอิ่มเพียบพร้อมด้วยกามคุณห้า ให้เขาบำเรออยู่ : ทางตาด้วยรูป, ทางหูด้วยเสียง, ทางจมูกด้วยกลิ่น, ทางลิ้นด้วยรส, และทางกายด้วยโผฏฐัพพะ, ซึ่งล้วนแต่เป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ ที่ยวนตายวนใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดย้อมใจ และเป็นที่ตั้งแห่งความรัก. ทารกนั้น ครั้นเห็นรูปด้วยจักษุ เป็นต้นแล้ว ย่อมกำหนัดยินดี ในรูป เป็นต้น ที่ยั่วยวนให้เกิดความรัก, ย่อมขัดใจในรูป เป็นต้น อันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความรัก ; **ไม่เป็นผู้ตั้งไว้ซึ่งสติอันเป็น**

---

๑. โมกขจิกะ เป็นของเล่นสำหรับเด็กชนิดหนึ่ง ที่ตอนบนหมุนได้.

ไปในกาย มีใจเป็นอกุศล ไม่รู้ตามที่เป็นจริง ซึ่งเจโตวิมุติ ปัญญาวิมุติ อันเป็นที่ดับไม่เหลือแห่งธรรมอันเป็นบาปอกุศลทั้งหลาย. กุมารน้อยนั้น เมื่อประกอบด้วย ความยินดีและความยินร้ายอยู่เช่นนี้แล้ว, เสวยเฉพาะซึ่งเวทนาใด ๆ เป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขก็ตาม, เขาย่อมเพลิดเพลิน พร่ำสรรเสริญ เมาหมกอยู่ ซึ่งเวทนานั้น ๆ. เมื่อเป็นอยู่เช่นนั้น, ความเพลิน (นันทิ) ย่อมบังเกิดขึ้น. ความเพลินใด ในเวทนาทั้งหลาย มีอยู่, ความเพลินอันนั้นเป็นอุปาทาน. เพราะอุปาทานของเขานั้นเป็นปัจจัย จึงเกิดมีภพ ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดมีชาติ ; เพราะชาติเป็นปัจจัย, ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดมีพร้อม. ความก่อขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้ แล.

- มู. ม. ๑๒/๔๘๗-๔๘๘/๔๕๒-๔๕๓

อาการที่ตัณหา (เครื่องนำไปสู่ภพใหม่) เจริญขึ้น

ภิกษุ ท. ! บุคคล เมื่อ**ไม่รู้ไม่เห็น** ซึ่ง **จักษุ** ตามที่เป็นจริง, เมื่อไม่รู้ไม่เห็น ซึ่ง **รูป** ทั้งหลาย ตามที่เป็นจริง, เมื่อไม่รู้ไม่เห็น ซึ่ง **จักขุวิญญาณ** ตามที่เป็นจริง, เมื่อไม่รู้ไม่เห็น ซึ่ง **จักขุสัมผัส** ตามที่เป็นจริง, เมื่อไม่รู้ไม่เห็น ซึ่ง **เวทนา** อันเกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย อันเป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขก็ตาม ตามที่เป็นจริง แล้ว ; เขาย่อมกำหนัดในจักษุ, กำหนัดในรูปทั้งหลาย, กำหนัดในจักขุวิญญาณ, กำหนัดในจักขุสัมผัส, และกำหนัดในเวทนาอันเกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย อันเป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขก็ตาม. เมื่อบุคคลนั้นกำหนัดแล้ว ติดพันแล้ว ลุ่มหลงแล้ว จ้องมองต่ออัสสาทะอยู่, ปัญจุปาทาน-

ขันธ์ทั้งหลาย ย่อมถึงซึ่งความก่อเกิดต่อไป ; และ**ตัณหาของเขาอันเป็นเครื่องนำไปสู่ภพใหม่ อันประกอบอยู่ด้วยความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิน เป็นเครื่องทำให้เพลินอย่างยิ่งในอารมณ์นั้น ๆ นั้นย่อมเจริญถึงที่สุด แก่เขา** ; ความกระวนกระวาย (ทรถ) แม้ทางกาย ย่อมเจริญถึงที่สุด แก่เขา, ความกระวนกระวาย แม้ทางจิต ย่อมเจริญถึงที่สุด แก่เขา ; ความแผดเผา (สนฺตาป) แม้ทางกาย ย่อมเจริญถึงที่สุด แก่เขา, ความแผดเผา แม้ทางจิต ย่อมเจริญถึงที่สุด แก่เขา ; ความเร่าร้อน (ปริฬาห) แม้ทางกาย ย่อมเจริญถึงที่สุด แก่เขา, ความเร่าร้อน แม้ทางจิต ย่อมเจริญถึงที่สุด แก่เขา. บุคคลนั้น ย่อมเสวยซึ่งความทุกข์อันเป็นไปทางกาย ด้วย, ซึ่งความทุกข์อันเป็นไปทางจิตด้วย.

(ในกรณีแห่งหมวด **โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย** และ**มโน** ก็ได้ตรัสไว้โดยทำนองเดียวกัน).

- อุปริ. ม. ๑๔/๕๒๑/๘๒๖-๘๒๗.

เห็นแก่เหยื่อจึงติดเบ็ด

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนพรานเบ็ด ซัดเบ็ดที่เกี่ยวเหยื่อลงไปในห้วงน้ำลึก. ปลาที่เห็นแก่เหยื่อตัวใดตัวหนึ่ง จะพึงกลืนเบ็ดนั้นเข้าไป. ภิกษุ ท. ! ด้วยอาการนี้แหละ ปลาที่กลืนเบ็ดตัวนั้น ถึงแล้วซึ่งความพินาศ ถึงแล้วซึ่งความฉิบหาย เพราะพรานเบ็ด แล้วแต่พรานเบ็ดนั้นใคร่จะทำตามอำเภอใจอย่างใด.

ภิกษุ ท. ! ฉันใดก็ฉันนั้น, เบ็ดหกตัวเหล่านี้ มีอยู่ในโลก เพื่อความ

ฉิบหายของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อฆ่าสัตว์ทั้งหลาย. เบ็ดหกตัวนั้น เป็นอย่างไรเล่า? เบ็ดหกตัวนั้น คือ รูป ที่เห็นด้วยตาก็ดี, เสียง ที่ฟังด้วยหูก็ดี, กลิ่น ที่ดมด้วยจมูกก็ดี, รส ที่ลิ้มด้วยลิ้นก็ดี, โผฏฐัพพะ ที่สัมผัสด้วยกายก็ดี, และธรรมารมณ์ ที่รู้แจ้งด้วยใจก็ดี, มีอยู่ ซึ่งเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่น่าพอใจ ที่ยวนตายวนใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ และเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดย้อมใจ. **ถ้าภิกษุเพลิดเพลิน พร่ำสรรเสริญ เมาหมกอยู่ซึ่งอารมณ์มีรูปเป็นต้นนั้นไซร้**;

ภิกษุ ท.! **ภิกษุนี้ เราเรียกว่า ผู้กลืนเบ็ดของมาร** ถึงแล้วซึ่งความพินาศ ถึงแล้วซึ่งความฉิบหาย แล้วแต่มารผู้มีบาปใคร่จะทำประการใด แล.

- สฬา. สํ. ๑๘/๑๙๗/๒๘๙.

ผู้แบกของหนัก

ภิกษุ ท.! เราจักแสดง**ของหนัก ผู้แบกของหนัก และการแบกของหนัก....** แก่พวกเธอ. เธอทั้งหลาย จงฟังข้อความนั้น.

ภิกษุ ท.! **อะไรเล่า ชื่อว่า ของหนัก**? ภิกษุ ท.! อุปาทานักขันธ์ทั้งห้านั้นแหละ เรากล่าวว่าเป็นของหนัก. อุปาทานนักขันธ์ทั้งห้าเหล่าไหนเล่า? ห้าคือ:- ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ รูป, ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ เวทนา, ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ สัญญา, ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ สังขาร, และขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือ วิญญาณ. ภิกษุ ท.! นี้ เราเรียกว่า **ของหนัก.**

ภิกษุ ท. ! **อะไรเล่า ชื่อว่า ผู้แบกของหนัก** ? ภิกษุ ท. ! บุคคล (ตามสมมติ) นั้นแหละ เราเรียกว่า ผู้แบกของหนัก. เขามีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนั้น ตามที่รู้กันอยู่. ภิกษุ ท. ! นี้ เราเรียกว่า **ผู้แบกของหนัก.**

ภิกษุ ท. ! **อะไรเล่า ชื่อว่า การแบกของหนัก** ? ภิกษุ ท. ! ตัณหานี้ใด ที่ทำให้มีการเกิดอีก อันประกอบด้วยความกำหนัดเพราะอำนาจแห่งความเพลิน ซึ่งมีปกติทำให้เพลิดเพลินในอารมณ์นั้น ๆ, ได้แก่ ตัณหาในกาม ตัณหาในความมีความเป็น ตัณหาในความไม่มีไม่เป็น. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า **การแบกของหนัก.**

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๓๒/๔๙-๕๑.

จิตมีตัณหา เรียกว่าอยู่สองคน

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ ภิกษุจึงชื่อว่า เป็นผู้มีการอยู่อย่างมีเพื่อนสอง พระเจ้าข้า ?"

มิคชาละ ! **รูป** ทั้งหลายอันจะพึงเห็นได้ด้วยจักษุ อันเป็นรูปที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดย้อมใจ มีอยู่. ถ้าหากว่าภิกษุย่อมเพลิดเพลิน พร่ำสรรเสริญ สยบมัวเมา ซึ่งรูปนั้นไซร้ ;

แก่ภิกษุผู้เพลิดเพลิน พร่ำสรรเสริญ สยบมัวเมา ซึ่งรูปนั้นอยู่นั่นแหละ, นันทิ (ความเพลิน) **ย่อมเกิดขึ้น.**

เมื่อนันทิ มีอยู่, **สาราคะ (ความพอใจอย่างยิ่ง) ย่อมมี** ;

เมื่อสาราคะ มีอยู่, **สัญโญคะ (ความผูกจิตติดกับอารมณ์) ย่อมมี** ;

มิคชาละ ! ภิกษุผู้ **ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยการผูกจิตติดกับอารมณ์ด้วยอำนาจแห่งความเพลิน** นั่นแล เราเรียกว่า “**ผู้มีการอยู่อย่างมีเพื่อนสอง**”.

(ในกรณีแห่ง **เสียง** ทั้งหลายอันจะพึงได้ยินด้วยหูก็ดี, **กลิ่น** ทั้งหลายอันจะพึงดมด้วยจมูกก็ดี, **รส** ทั้งหลายอันจะพึงลิ้มด้วยลิ้นก็ดี, **โผฏฐัพพะ** ทั้งหลายอันจะพึงสัมผัสด้วยผิวกายก็ดี, และ**ธรรมารมณ์** ทั้งหลายอันจะพึงรู้แจ้งด้วยใจก็ดี, พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้มีนัยยะอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปทั้งหลายอันจะพึงเห็นด้วยจักษุ).

มิคชาละ ! ภิกษุผู้มีการอยู่ด้วยอาการอย่างนี้ แม้จะส้องเสพเสนาสนะอันเป็นป่าและป่าชัฏ ซึ่งเงียบสงัด มีเสียงรบกวนน้อย มีเสียงกึกก้องครึกโครมน้อย ปราศจากลมจากผิวกายคน เป็นที่ทำการลับของมนุษย์ เป็นที่สมควรแก่การหลีกเร้น เช่นนี้แล้วก็ตาม, ถึงกระนั้น ภิกษุนั้นเราก็ยังคงเรียกว่าผู้มีการอยู่อย่างมีเพื่อนสองอยู่นั่นเอง. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? ข้อนั้นเพราะเหตุว่าตัณหานั่นแล เป็นเพื่อนสองของภิกษุนั้น ; **ตัณหานั้น อันภิกษุนั้นยังละไม่ได้แล้ว** เพราะเหตุนั้น ภิกษุนั้นเราจึง**เรียกว่า ผู้มีการอยู่อย่างมีเพื่อนสอง** ดังนี้.

- สฬา. สํ. ๑๘/๔๓/๖๖.

จิตไม่มีตัณหา เรียกว่าอยู่คนเดียว

ผู้เดียว พระเจ้าข้า ?”

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอแล ภิกษุจึงชื่อว่า เป็นผู้มีการอยู่อย่างอยู่ผู้เดียว ? พระเจ้าข้า !”

มิคชาละ ! **รูป** ทั้งหลายอันจะพึงเห็นได้ด้วยจักษุ เป็นรูปที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดย้อมใจ มีอยู่, ถ้าหากว่าภิกษุย่อมไม่เพลิดเพลิน ไม่พร่ำสรรเสริญ ไม่สยบมัวเมา ซึ่งรูปนั้นไซร้,

แก่ภิกษุผู้ไม่เพลิดเพลิน ไม่พร่ำสรรเสริญ ไม่สยบมัวเมา ซึ่งรูปนั้นนั่นแหละ, นันทิ (ความเพลิน) ย่อมดับ ;

เมื่อนันทิ ไม่มีอยู่, สาราคะ (ความกำหนัดกล้า) ย่อมไม่มี ;

เมื่อสาราคะ ไม่มีอยู่, สัญโญคะ (ความผูกจิตติดกับอารมณ์) ย่อมไม่มี ;

มิคชาละ ! ภิกษุผู้ **ไม่ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยการผูกจิตติดกับอารมณ์ด้วยอำนาจแห่งความเพลิน** นั่นแล เราเรียกว่า "**ผู้มีการอยู่อย่างอยู่ผู้เดียว**".

(ในกรณีแห่ง **เสียง** ทั้งหลายอันจะพึงได้ยินด้วยหูก็ดี, **กลิ่น** ทั้งหลายอันจะพึงดมด้วยจมูกก็ดี, **รส** ทั้งหลายอันจะพึงลิ้มด้วยลิ้นก็ดี, **โผฏฐัพพะ** ทั้งหลายอันจะพึงสัมผัสด้วยผิวกายก็ดี, และ **ธรรมารมณ์** ทั้งหลายอันจะพึงรู้แจ้งด้วยใจก็ดี, พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้มีนัยยะอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปทั้งหลายอันจะพึงเห็นด้วยจักษุ).

มิคชาละ ! ภิกษุผู้มีการอยู่ด้วยอาการอย่างนี้ **แม้อยู่ในหมู่บ้าน อันเกลื่อนกล่นไปด้วยภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย**, ด้วยพระราชามหาอำมาตย์ของพระราชาทั้งหลาย, ด้วยเดียรถีย์ สาวกของเดียรถีย์ทั้งหลายก็ตาม ; **ถึงกระนั้น ภิกษุนั้นเราก็เรียกว่า ผู้มีการอยู่อย่างอยู่ผู้เดียวโดยแท้.**

ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? ข้อนั้นเพราะเหตุว่าตัณหานั่นแล เป็นเพื่อนสองของภิกษุนั้น ; **ตัณหานั้น อันภิกษุนั้นละเสียได้แล้ว** เพราะเหตุนั้น ภิกษุนั้นเราจึง**เรียกว่า ผู้มีการอยู่อย่างอยู่ผู้เดียว, ดังนี้** แล.

- สฬา.สํ. ๑๘/๔๔/๖๗.

(เรื่องนี้ควรจะอยู่ในหมวดนิโรธ แต่นำมาใส่ไว้ต่อท้ายเรื่องนี้ซึ่งเป็นหมวดสมุทัยก็เพื่อความสะดวกแก่การศึกษา คือศึกษาพร้อมกัน อันจะเป็นการง่าย ได้ผลดีกว่าที่จะแยกกัน.

แต่ยังมีลักษณะแห่งจิตของผู้ที่เรียกว่าอยู่คนเดียวที่ลึกซึ้งกว่า ประณีตกว่าเรื่องนี้ในหมวดนิโรธ หรือภาค ๓ ขอให้ดูจากที่นั้น ที่หน้า ๖๙๕ โดยหัวข้อว่า "ผู้อยู่คนเดียวคือผู้ไม่ข้องติดอยู่ในธรรมทั้งปวง").

ทุกข์โทษที่เกิดจากกาม

ภิกษุ ท. ! **โทษของกามทั้งหลาย เป็นอย่างไรเล่า** ?

ภิกษุ ท. ! กุลบุตรในโลกนี้ สำเร็จการเลี้ยงชีวิตด้วยอาชีพศิลปะใด ๆ เช่นศิลปะแห่งการใช้สัญญาด้วยมือ, ศิลปะแห่งการคำนวณ, ศิลปะแห่งการพยากรณ์, การทำกสิกรรม พาณิชยกรรม และโครักขกรรม, ศิลปะแห่งศัสตราวุธ, และการทำราชการ และศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่ง ; เพราะการประกอบอาชีพนั้น ๆ เขาต้องเผชิญหน้าต่อความหนาว ความร้อน เผชิญหน้าด้วย เหลือบ ยุง ลม แดด และสัมผัสด้วยสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย ซูบผอมอยู่ หิวระหายอยู่ เพราะการไม่ได้บริโภคตามเวลา. ภิกษุ ท. ! นี้ เป็นโทษของกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นได้เอง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นเครื่องก่อ มีกามเป็นเครื่องให้กระทำ เป็นเหตุเพราะกามนั่นเทียว.

ภิกษุ ท. ! เมื่อกุลบุตรนั้น พากเพียร ขวนขวาย พยายามอยู่อย่างนี้, โภคทรัพย์ ก็ยังไม่สำเร็จแก่เขา, เขา ย่อมโศกเศร้า ระทมใจ คร่ำครวญ ตีอกร่ำไห้ ถึงความมืดมัวอยู่ ว่า "ความขยันของเรา เป็นหมันหนอ, ความพยายามของเราไร้ผลหนอ" ดังนี้. ภิกษุ ท. ! แม้นี้ก็เป็นโทษของกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นได้เอง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นเครื่องก่อ มีกามเป็นเครื่องให้กระทำ เป็นเหตุเพราะกามนั่นเทียว.

ภิกษุ ท. ! เมื่อกุลบุตรนั้น พากเพียร ขวนขวาย พยายาม อยู่อย่างนี้, โภคทรัพย์ ก็สำเร็จแก่เขาด้วย เขา ก็จะต้องเสวยทุกข์ โทมนัสเพราะการอารักขาโภคทรัพย์เหล่านั้นเป็นต้นเหตุ ด้วยหวังอยู่ ว่า "พระราชาจะไม่ริบทรัพย์เหล่านั้นไป, โจร จะไม่ปล้นทรัพย์เหล่านั้นไป, ไฟ จะไม่ไหม้ทรัพย์เหล่านั้น, น้ำ จะไม่ท่วมทำลายทรัพย์เหล่านั้น ; ทายาทที่ไม่พอใจ จะไม่ยื้อแย่งทรัพย์เหล่านั้นไป" ดังนี้. เมื่อกุลบุตรนั้น ทำการอารักขาคุ้มครองอยู่อย่างนี้ พระราชา ริบเอาทรัพย์เหล่านั้นไปเสียก็ตาม, โจร ปล้นเอาทรัพย์เหล่านั้นไปเสียก็ตาม, ไฟ ไหม้ทรัพย์เหล่านั้นเสียก็ตาม, น้ำ ท่วมทำลายทรัพย์เหล่านั้นเสียก็ตาม, หรือทายาทที่ไม่พอใจ ยื้อแย่งเอาทรัพย์เหล่านั้นไปได้ก็ตาม, เขา ย่อมโศกเศร้า ระทมใจ คร่ำครวญ ตีอกร่ำไห้ ถึงความมืดมัวรำพันอยู่ ว่า " ทรัพย์ใดได้มีแล้วแก่เรา ทรัพย์นั้นไม่มีเสียแล้ว" ดังนี้. ภิกษุ ท. ! แม้นี้ก็เป็นโทษของกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นได้เอง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นเครื่องก่อ มีกามเป็นเครื่องให้กระทำ เป็นเหตุเพราะกามนั่นเทียว.

ภิกษุ ท. ! โทษอย่างอื่นยังมีอีก : เพราะกามเป็นเหตุ เพราะกามเป็นเครื่องก่อ เพราะกามเป็นเครื่องให้กระทำ เป็นเหตุเพราะกามนั่นเทียว :

พระราชา ย่อมวิวาทกับพระราชาบ้าง, กษัตริย์ย่อมวิวาทกับกษัตริย์บ้าง, พราหมณ์ย่อมวิวาทกับพราหมณ์บ้าง, คฤหบดีย่อมวิวาทกับคฤหบดีบ้าง, มารดาย่อมวิวาทกับบุตรบ้าง, บุตรย่อมวิวาทกับมารดาบ้าง, บิดาย่อมวิวาทกับบุตรบ้าง. บุตรย่อมวิวาทกับบิดาบ้าง, พี่น้องชายย่อมวิวาทกับพี่น้องชายบ้าง, พี่น้องชายย่อมวิวาทกับพี่น้องหญิงบ้าง, พี่น้องหญิงย่อมวิวาทกับพี่น้องชายบ้าง, สหายย่อมวิวาทกับสหายบ้าง ; คนเหล่านั้น ทำการทะเลาะ วิวาท บาดหมางกันแล้ว ย่อมต่อสู้กันและกันด้วยมือบ้าง, ย่อมต่อสู้กันและกันด้วยก้อนดินบ้าง ย่อมต่อสู้กันและกันด้วยท่อนไม้บ้าง, ย่อมต่อสู้กันและกันด้วยศัสตราบ้าง, อยู่ในที่นั้นๆ. เขาเหล่านั้น ย่อมถึงซึ่งความตาย หรือได้รับทุกข์เจียนตาย ในที่นั้น ๆ. ภิกษุ ท. ! แม้นี้ก็เป็นโทษของกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นได้เอง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นเครื่องก่อ มีกามเป็นเครื่องให้กระทำ เป็นเหตุเพราะกามนั่นเทียว.

ภิกษุ ท. ! โทษอย่างอื่นยังมีอีก : เพราะกามเป็นเหตุ เพราะกามเป็นเครื่องก่อ เพราะกามเป็นเครื่องให้กระทำ เป็นเหตุเพราะกามนั่นเทียว : คนทั้งหลาย ถือดาบและโล่ ผูกสอดธนูและแล่งศร แบ่งกันเป็นสองกองทัพ พุ่งเข้าทำสงครามกัน. เมื่อลูกศรถูกปล่อยไป, เมื่อหอกถูกซัดไป, เมื่อดาบถูกกวัดแกว่งอยู่, คนเหล่านั้น ยิงกันด้วยลูกศรบ้าง, แทงกันด้วยหอกบ้าง, ตัดศีรษะกันด้วยดาบบ้าง, ในสงครามนั้น ๆ, เขาเหล่านั้น ย่อมถึงซึ่งความตายหรือได้รับทุกข์เจียนตาย ในที่นั้น ๆ. ภิกษุ ท. ! แม้นี้ก็เป็นโทษของกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นได้เอง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นเครื่องก่อ มีกามเป็นเครื่องให้กระทำ เป็นเหตุเพราะกามนั่นเทียว.

ภิกษุ ท. ! โทษอย่างอื่นยังมีอีก : เพราะกามเป็นเหตุ เพราะกามเป็นเครื่องก่อ เพราะกามเป็นเครื่องให้กระทำ เป็นเหตุเพราะกามนั่นเทียว : คนทั้งหลาย ถือดาบและโล่ ผูกสอดธนูและแล่งศร วิ่งขึ้นปีนเชิงเทิน (เพื่อปล้นเอาเมือง), เมื่อลูกศรถูกปล่อยไป, เมื่อหอกถูกซัดไป, เมื่อดาบถูกกวัดแกว่งอยู่, คนเหล่านั้น ยิงกันด้วยลูกศรบ้าง, แทงกันด้วยหอกบ้าง, ราดกันด้วยเถ้าถ่านโคมัยอันร้อนบ้าง. ปล่อยของหนักให้ตกลงทับทีเดียวตายทั้งหมู่บ้าง, ตัดศีรษะกันด้วยดาบบ้าง, ในสงครามนั้น ๆ, เขาเหล่านั้นย่อมถึงซึ่งความตาย หรือได้รับทุกข์เจียนตาย ในที่นั้น ๆ. ภิกษุ ท. ! แม้นี้ก็เป็นโทษของกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นได้เอง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นเครื่องก่อ มีกามเป็นเครื่องให้กระทำ เป็นเหตุเพราะกามนั่นเทียว.

ภิกษุ ท. ! โทษอย่างอื่นยังมีอีก : เพราะกามเป็นเหตุ เพราะกามเป็นเครื่องก่อ เพราะกามเป็นเครื่องให้กระทำ เป็นเหตุเพราะกามนั่นเทียว : คนทั้งหลาย ย่อมตัดช่อง ย่องเบา ปล้นสะดมในเรือนหลังเดียว คอยดักทำร้ายในที่เปลี่ยว และล่วงภรรยาผู้อื่น. พระราชา จับคนเหล่านั้นมาแล้ว ให้ลงกรรมกรณ์หลายวิธีด้วยกัน เช่นเฆี่ยนด้วยหวายบ้าง, หวดด้วยเชือกหนังบ้าง, ทุบด้วยท่อนไม้บ้าง, ตัดมือเสียบ้าง, ตัดเท้าเสียบ้าง, ตัดเสียทั้งมือและเท้าบ้าง, ตัดหูบ้าง, ตัดจมูกบ้าง, ตัดเสียทั้งหูและจมูกบ้าง, ย่อมทำโทษโดยวิธีหม้อเคี่ยวน้ำส้ม[๑] บ้าง, ย่อมทำโทษโดยวิธี ขอดสังข์[๒] บ้าง. ย่อมทำโทษ

---

๑. หม้อเคี่ยวน้ำส้ม คือต่อยหัวขมองแยกออก แล้วใช้คีมคีบก้อนเหล็กที่ลุกแดงใส่ลงไปให้มันสมองเดือดพลุ่งขึ้น เหมือนน้ำส้มเดือดล้นหม้อ.

๒. ขอดสังข์ คือตัดหนังควั่นไปให้รอบจอนหูทั้งสองข้าง และหลุมคอ แล้วรวบผมทั้งหมดขมวดไว้ ใช้ไม้สอดหมุนยกขึ้น ให้หนังหลุดติดขึ้นมาพร้อมกับผมแล้วใช้ทรายหยาบขัดกระโหลกศีรษะล้างให้ขาว ดั่งสังข์.

โดยวิธี ปากราหู[๓] บ้าง, ย่อมทำโทษโดยวิธี มาลัยไฟ[๔] บ้าง. ย่อมทำโทษโดยวิธีคบมือ[๕] บ้าง, ย่อมทำโทษโดยวิธี ริ้วส่าย[๖] บ้าง, ย่อมทำโทษโดยวิธี นุ่งเปลือกไม้[๗] บ้าง, ย่อมทำโทษโดยวิธี ยืนกวาง[๘] บ้าง, ย่อมทำโทษโดยวิธีเกี่ยวเหยื่อเบ็ด[๙] บ้าง, ย่อมทำโทษโดยวิธี เหรียญกษปณ์[๑๐] บ้าง, ย่อมทำโทษโดยวิธี ทาเกลือบ้าง, ย่อมทำโทษโดยวิธี แปรงแสบ[๑๑] บ้าง, ย่อมทำโทษโดยวิธี กางเกวียน[๑๒] บ้าง, ย่อมทำโทษโดยวิธี ตั่งฟาง[๑๓] บ้าง, ย่อมราดด้วยน้ำมันร้อนๆ บ้าง, ย่อมปล่อยให้สุนัขทึ้ง[๑๔] บ้าง, ย่อมให้นอนหงายบนหลาวทั้งเป็น ๆ บ้าง, ย่อมตัดศีรษะด้วยดาบบ้าง. เขาเหล่านั้น ย่อม

---

๓. ปากราหู คือใช้ขอเหล็กง้างปากให้อ้าแล้วจุดไฟในปาก. อีกอย่างหนึ่ง ใช้สิ่วตอกเจาะตั้งแต่จอนหูเข้าไปจนถึงปากให้โลหิตไหลออกมาเต็มปาก ดูปากอ้า ดั่งปากราหู.

๔. มาลัยไฟ คือใช้ผ้าชุบน้ำมันพันจนทั่วตัวแล้วจุดไฟ

๕. คบมือ คือใช้ผ้าชุบน้ำมันพันมือทั่วสองข้างจนทั่ว แล้วจุดไฟ.

๖. ริ้วส่าย คือเชือดหนังลอกออกเป็นริ้วๆ ตั้งแต่ใต้คอไปจนถึงข้อเท้า แล้วเอาเชือกผูกฉุดคร่าไป นักโทษเดินเหยียบริ้วหนังของตัวล้มลุกคลุกคลานไปกว่าจะตาย

๗. นุ่งเปลือกไม้ คือเชือดหนังเป็นริ้ว ๆ อย่างบทก่อน แต่ทำเป็นสองตอน ตั้งแต่ใต้คอจนถึงเอวตอนหนึ่ง ตั้งแต่เอวจนถึงข้อเท้าตอนหนึ่ง ริ้วหนังตอนบนห้อยคลุมลงมาปิดกายตอนล่าง ดูดั่งนุ่งเปลือกไม้

๘. ยืนกวาง คือใช้ห่วงเหล็กรัดศอกทั้งสอง และเข่าทั้งสอง ตรึงติดไว้กับหลักเหล็กสี่หลักบนพื้นดิน ดูดั่ง กวางถูกตรึงแล้วก่อไฟล้อมลนไปกว่าจะตาย.

๙. เกี่ยวเหยื่อเบ็ด คือใช้เบ็ดมีเงี่ยงสองข้าง เกี่ยวตัวดึงเอาหนังเนื้อและเอ็นออกมาให้หมด.

๑๐. เหรียญกษาปณ์ คือใช้มีดคมเชือดเนื้อออกเป็นแว่นๆ ขนาดเท่าเงินเหรียญจนกว่าจะตาย.

๑๑. แปรงแสบ คือฟันสับเสียให้ยับทั่วกาย แล้วใช้แปรงชุบน้ำแสบ (มีน้ำเกลือเป็นต้น) ถูครูดสีไปมาให้หนังเนื้อเอ็นขาดหลุดออกมาหมด เหลือแต่กระดูก.

๑๒. กางเกวียน คือให้นอนตะแคง แล้วใช้หลาวเหล็กตอกเข้าช่องหูให้ทะลุ ลงไปตรึงแน่นอยู่กับดิน แล้วจับเท้าทั้งสองยกเดินเวียน.

๑๓. ตั่งฟาง คือใช้ลูกหินบดทับตัว บดให้กระดูกแตกละเอียด แต่ไม่ให้หนังขาด แล้วจับผมรวบขึ้นเขย่าๆ ให้เนื้อรวมเข้าเป็นกอง แล้วใช้ผมนั่นแหละพันตะล่อมวางไว้ เหมือนดั่งที่ทำด้วยฟางสำหรับเช็ดเท้า.

๑๔. ให้สุนัขทึ้ง คือขังฝูงสุนัขให้อดหิวโซหลายวัน แล้วปล่อยให้ออกมารุมทึ้ง พักเดียวเหลือแต่กระดูก, -*นัยอรรถกถาและพระไตรปิฎกแปลของ ม.อำไพจริต.*

ถึงซึ่งความตาย หรือได้รับทุกข์เจียนตาย ในที่นั้น ๆ. ภิกษุ ท. ! แม้นี้ก็เป็นโทษของกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นได้เอง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นเครื่องก่อ มีกามเป็นเครื่องให้กระทำ เป็นเหตุเพราะกามนั่นเทียว.

ภิกษุ ท. ! โทษอย่างอื่นยังมีอีก : เพราะกามเป็นเหตุ เพราะกามเป็นเครื่องก่อ เพราะกามเป็นเครื่องให้กระทำ เป็นเหตุเพราะกามนั่นเทียว : คนทั้งหลาย ย่อมประพฤติทุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา และด้วยใจ. ครั้นประพฤติทุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา และด้วยใจแล้ว, เขาเหล่านั้น ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เบื้องหน้าแต่การตาย เพราะการแตกสลายแห่งกาย. ภิกษุ ท. ! แม้นี้ก็เป็นโทษของกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นได้เองมีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นเครื่องก่อ มีกามเป็นเครื่องให้กระทำ เป็นเหตุเพราะกามนั่นเทียว, ดังนี้แล.

- มู. ม. ๑๒/๑๖๙/๑๙๘.

ปกิณณกทุกข์ ที่มีกามตัณหาเป็นมูล

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงธรรม (เป็นฝักฝ่ายแห่งทุกข์) ที่มี (กาม) ตัณหาเป็นมูล ๙ อย่าง. เก้าอย่าง อย่างไรเล่า ?

เพราะอาศัยตัณหา จึงมี**การแสวงหา** (ปริเยสนา) ;

เพราะอาศัยการแสวงหา จึงมี**การได้** (ลาโภ) ;

เพราะอาศัยการได้ จึงมี**ความปลงใจรัก** (วินิจฺฉโย) ;

เพราะอาศัยความปลงใจรัก จึงมี**ความกำหนัดด้วยความพอใจ** (ฉนฺทราโค) ;

เพราะอาศัยความกำหนัดด้วยความพอใจ จึงมี**ความสยบมัวเมา** (อชฺโฌสานํ) ;

เพราะอาศัยความสยบมัวเมา จึงมี**ความจับอกจับใจ** (ปริคฺคโห) ;

เพราะอาศัยความจับอกจับใจ จึงมี**ความตระหนี่** (มจฺฉริยํ) ;

เพราะอาศัยความตระหนี่ จึงมี**การหวงกั้น** (อารกฺโข) ;

เพราะอาศัยการหวงกั้น จึงมี**เรื่องราวอันเกิดจากการหวงกั้น** (อารกฺขาธิกรณํ) ; กล่าวคือ การใช้อาวุธไม่มีคม การใช้อาวุธมีคม การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การกล่าวคำหยาบว่า "มึง ! มึง !" การพูดคำส่อเสียด และการพูดเท็จทั้งหลาย : ธรรมอันเป็นบาปอกุศลเป็นอเนก ย่อมเกิดขึ้นพร้อม.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล ชื่อว่าธรรม (เป็นฝักฝ่ายแห่งทุกข์) ที่มี (กาม) ตัณหาเป็นมูล ๙ อย่าง.

- นวก. อํ. ๒๓/๔๑๓/๒๒๗; (สอบทานด้วย - มหา. ที. ๑๐/๖๙/๕๙).

ตัณหาเป็นเหตุแห่งความโศก

ความโศก ย่อมเกิดมาแต่สิ่งอันเป็นที่รัก, ความกลัว ย่อมเกิดมาแต่สิ่งอันเป็นที่รัก ; เมื่อพ้นแล้วจากสิ่งเป็นที่รัก, ความโศก ย่อมไม่มี แล้วความกลัว จะมีมาแต่ไหนเล่า.

ความโศก ย่อมเกิดมาแต่ความรัก, ความกลัว ย่อมเกิดมาแต่ความรัก ; เมื่อพ้นแล้วจา ความรัก, ความโศก ย่อมไม่มี, แล้วความกลัว จะมีมาแต่ไหนเล่า.

ความโศก ย่อมเกิดมาแต่ความยินดี, ความกลัว ย่อมเกิดมาแต่ความยินดี ; เมื่อพ้นแล้วจากความยินดี, ความโศกย่อมไม่มี, แล้วความกลัว จะมีมาแต่ไหนเล่า.

ความโศก ย่อมเกิดมาแต่ความใคร่, ความกลัว ย่อมเกิดมาแต่ความใคร่ ; เมื่อพ้นแล้วจากความใคร่, ความโศกย่อมไม่มี, แล้วความกลัว จะมีมาแต่ไหนเล่า.

ความโศก ย่อมเกิดมาแต่ตัณหา, ความกลัว ย่อมเกิดมาแต่ตัณหา ; เมื่อพ้นแล้วตัณหา, ความโศก ย่อมไม่มี, แล้วความกลัว จะมีมาแต่ไหนเล่า.

- ธ. ขุ. ๒๕/๔๓/๒๖.

ปัจจัยแห่งทุกข์โดยอเนกปริยาย

.... ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ทุกข์ทั้งปวงนั้นมี **อุปธิ** เป็นปัจจัย....

.... ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ทุกข์ทั้งปวงนั้นมี **อวิชชา** เป็นปัจจัย....

.... ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ทุกข์ทั้งปวงนั้นมี **สังขาร** เป็นปัจจัย....

.... ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ทุกข์ทั้งปวงนั้นมี **วิญญาณ** เป็นปัจจัย....

.... ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ทุกข์ทั้งปวงนั้นมี **ผัสสะ** เป็นปัจจัย....

.... ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ทุกข์ทั้งปวงนั้นมี **เวทนา** เป็นปัจจัย....

.... ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ทุกข์ทั้งปวงนั้นมี **ตัณหา** เป็นปัจจัย....

.... ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ทุกข์ทั้งปวงนั้นมี **อุปาทาน** เป็นปัจจัย....

.... ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ทุกข์ทั้งปวงนั้นมี **อารัมภะ** (ความเกาะเกี่ยว) เป็นปัจจัย....

.... ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ทุกข์ทั้งปวงนั้นมี **อาหาร** เป็นปัจจัย....

.... ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ทุกข์ทั้งปวงนั้นมี **อิญชิตะ** (ความหวั่นไหว) เป็นปัจจัย....

นี้เป็นอนุปัสสนาหนึ่ง ๆ.

(๑. อนุปัสสนา ๑๑ ประการนี้ เป็นคู่กับอนุปัสสนาอีก ๑๑ ประการ อันเป็นฝ่ายนิโรธซึ่งได้แยกไปใส่ไว้ในหมวดทุกขนิโรธอริยสัจ โดยหัวข้อว่า "**เหตุดับแห่งทุกข์ที่ตรัสไว้โดยอเนกปริยาย**". ผู้ศึกษาพึงสังเกตเห็นได้เองว่า การแยกให้เป็นปริยายมากออกไป กระทำได้โดยลักษณะเช่นนี้. ๒. ให้สังเกตคำตรัสที่ว่าอุปธิในหน้า ๓๖๘ นี้กินความหมายกว้างกว่าอุปาทานแต่เป็นความยึดในสังขตธรรมทั้งหมดเพราะการไม่ละความเพลินแม้ในนิพพานดังที่ตรัสในปฏิจจ.หน้า ๔๑๘ ที่ทรงให้พระอรหันต์ละความเพลินในนิพพาน. ๓. ให้ดูในเล่มนี้เรื่อง อุปธิและอุปาทาน ในหน้า ๒๘๖ ประกอบด้วย).

- สุตฺต. ขุ. ๒๕/๔๓๔-๔๓๙/๓๙๒-๔๐๒.

นิทเทส ๖

ว่าด้วยอาการที่ตัณหาทำให้เกิดทุกข์

จบ

นิทเทส ๗ ว่าด้วยทิฏฐิที่เกี่ยวกับตัณหา

(มี ๘ เรื่อง)

เพราะมิจฉาทิฏฐิจึงเป็นปลาติดอวน

ภิกษุ ท. ! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ที่บัญญัติทิฏฐิปรารภปุพพันตขันธ์บ้าง ปรารภอปรันตขันธ์บ้าง ปรารภทั้งปุพพันตะและอปรันตขันธ์บ้าง ล้วนแต่เป็นผู้มีปุพพันตาปรันตานุทิฏฐิ ปรารภขันธ์ทั้งที่เป็นปุพพันตะและอปรันตะ ดังนี้แล้ว กล่าวบัญญัติทิฏฐิอันเป็นอธิมุตติบท (ทางแห่งความหลุดพ้นอย่างยิ่งของสัตว์ ตามทิฏฐิแห่งตน ๆ) มีอย่างต่าง ๆ กันเป็นอเนก ; สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นทั้งหมด ถูกกระทำแล้วให้**ตกอยู่ภายในแห่งข่าย**ด้วยวัตถุ (ที่ตั้งแห่งทิฏฐิ) ทั้งหลาย ๖๒ ประการเหล่านั้นเอง เมื่อโงหัวอยู่ที่เดียว ก็**โงหัวอยู่ในข่ายนั้น** เมื่อเที่ยวโงหัวอยู่ในที่ทั่ว ๆ ไป ก็**โงหัวอยู่ในข่ายนั้น.**

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนชาวประมงและลูกมือของชาวประมงผู้เชี่ยวชาญ ได้ล้อมแหล่งน้ำน้อยไว้ด้วยอวนตาถี่ เมื่อเป็นอย่างนี้ สัตว์มีชีวิตทั้งหลายเป็นอันมากเหล่าหนึ่งเหล่าใด ในแหล่งน้ำนี้ สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นแม้ทั้งหมด ชื่อว่าถูกกระทำไว้แล้วในภายในแห่งอวน เมื่อผุดอยู่ที่เดียว ก็ผุดอยู่ในอวนนั้น เมื่อเที่ยวผุดอยู่ในที่ทั่ว ๆ ไป ก็ยังคงผุดอยู่ในอวนนั้นนั่นเอง, นี้ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! ข้อนี้ก็ฉันนั้น กล่าวคือ สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ที่บัญญัติทิฏฐิปรารภปุพพันตขันธ์บ้าง ปรารภอปรันตขันธ์บ้าง ปรารภทั้งปุพพันตะและอปรันตขันธ์บ้าง ล้วนแต่เป็นผู้มีปุพพันตาปรันตานุ-ทิฏฐิ ปรารภขันธ์ทั้งที่เป็นปุพพันตะและอปรันตะ ดังนี้แล้ว กล่าวบัญญัติทิฏฐิอันเป็นอธิมุตติบท (ทางแห่งความหลุดพ้นอย่างยิ่งของสัตว์ ตามทิฏฐิแห่งตน ๆ) มีอย่าง

ต่าง ๆ กัน เป็นอเนก ; สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นทั้งหมด ถูกกระทำแล้วให้ตกอยู่ภายในแห่งข่าย ด้วยวัตถุ (ที่ตั้งแห่งทิฏฐิ) ทั้งหลาย ๖๒ ประการเหล่านั้นเอง เมื่อโงหัวอยู่ที่เดียว ก็โงหัวอยู่ในข่ายนั้น เมื่อเที่ยวโงหัวอยู่ในที่ทั่ว ๆ ไป ก็โงหัวอยู่ในข่ายนั้นนั่นเอง.

- สี. ที. ๘/๕๘/๖๐.

เกิดกิเลสและทุกข์เพราะทิฏฐิบวก - ทิฏฐิลบ

ภิกษุ ท. ! ทิฏฐิสองอย่างนี้มีอยู่ คือ **ภวทิฏฐิ** (ทิฏฐิฝ่ายบวก). **วิภวทิฏฐิ** (ทิฏฐิฝ่ายลบ).

ภิกษุ ท. ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด แอบอิงภวทิฏฐิ เข้าถึงภวทิฏฐิ หยั่งลงสู่ภวทิฏฐิ ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมคัดค้านต่อวิภวทิฏฐิ.

ภิกษุ ท. ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด แอบอิงวิภวทิฏฐิ เข้าถึงวิภวทิฏฐิ หยั่งลงสู่วิภวทิฏฐิ ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมคัดค้านต่อภวทิฏฐิ.

ภิกษุ ท. ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด **ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง** ซึ่งความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ไม่ได้ รสอร่อย โทษต่ำทราม และอุบายเครื่องออกแห่งทิฏฐิทั้งสองนี้ ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่า ผู้ **มีราคะ มีโทสะ มีโมหะ มีตัณหา มีอุปาทาน** เป็นผู้ไม่รู้แจ้ง ประเดี๋ยวยอมรับประเดี๋ยวคัดค้าน

มีความเนิ่นช้าเป็นที่มายินดี มักยินดีในความเนิ่นช้า. เขาเหล่านั้น ย่อม**ไม่พ้นจากชาติ** ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส, เรากล่าวว่า เขาเหล่านั้น **ไม่พ้นจากทุกข์.**

(ต่อจากนี้ได้ตรัสสมณพราหมณ์พวกตรงกันข้าม ไม่มีทิฏฐิบวก-ทิฏฐิลบ พ้นจากทุกข์ได้โดยนัยตรงกันข้าม).

- มู. ม. ๑๒/๑๓๑/๑๕๕.

สักกายทิฏฐิ มีได้ด้วยอาการอย่างไร

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สักกายทิฏฐิ ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างไรหนอแล ?"

ภิกษุ ! ในกรณีนี้ **บุถุชนผู้ไม่มีการสดับ** ไม่ได้เห็นพระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ เขาย่อม**ตามเห็นรูป**โดยความเป็นตนบ้าง ตามเห็นตนว่ามีรูปบ้าง ตามเห็นรูปว่ามีอยู่ในตนบ้าง หรือตามเห็นตนว่ามีอยู่ในรูปบ้าง ; ย่อม**ตามเห็นเวทนา**โดยความเป็นตนบ้าง ตามเห็นตนว่ามีเวทนาบ้าง ตามเห็นเวทนาว่ามีอยู่ในตนบ้าง หรือตามเห็นตนว่ามีอยู่ในเวทนาบ้าง ; ย่อม**ตามเห็นสัญญา**โดยความเป็นตนบ้าง ตามเห็นตนว่ามีสัญญาบ้าง ตามเห็นสัญญาว่ามีอยู่ในตนบ้าง หรือตามเห็นตนว่ามีอยู่ในสัญญาบ้าง ; ย่อม**ตามเห็นสังขาร**โดยความเป็นตนบ้าง ตามเห็นตนว่ามีสังขารบ้าง ตามเห็นสังขารว่ามีอยู่ในตนบ้าง หรือตามเห็นตนว่ามีอยู่ในสังขารบ้าง ; ย่อม**ตามเห็นวิญญาณ**โดยความเป็นตนบ้าง ตามเห็น

ตนว่ามีวิญญาณบ้าง ตามเห็นวิญญาณว่ามีอยู่ในตนบ้าง หรือตามเห็นตนว่ามีอยู่ในวิญญาณบ้าง. ภิกษุ ! **สักกายทิฏฐิ ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้** แล.

(ต่อไปนี้ ได้ตรัสอาการที่สักกายทิฏฐิไม่มี, โดยนัยตรงกันข้าม).

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๒๔/๑๘๘-๑๘๙.

สักกายสมุทยคามินีปฏิปทา

ภิกษุ ท. ! **สักกายสมุทยคามินีปฏิปทา (ทางดำเนินแห่งจิตให้ถึงซึ่งการเกิดขึ้นแห่งสักกายะ)** เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ บุถุชนผู้ไม่มีการสดับ ไม่ได้เห็นพระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ถูกแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ถูกแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ ย่อมตามเห็นพร้อม (คือเห็นดิ่งอยู่เป็นประจำ) ซึ่ง **รูป** โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อมซึ่งตนว่ามีรูป หรือตามเห็นพร้อมซึ่งรูปว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อมซึ่งตนว่ามีอยู่ในรูป บ้าง ;

ย่อมตามเห็นพร้อมซึ่ง **เวทนา** โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อมซึ่งตนว่ามีเวทนา หรือตามเห็นพร้อมซึ่งเวทนาว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อมซึ่งตนว่ามีอยู่ในเวทนา บ้าง ;

ย่อมตามเห็นพร้อมซึ่ง **สัญญา** โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อม

ซึ่งตนว่ามีสัญญา หรือตามเห็นพร้อมซึ่งสัญญาว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อมซึ่งตนว่ามีอยู่ในสัญญา บ้าง ;

ย่อมตามเห็นพร้อมซึ่ง **สังขาร** โดยความเป็นตน หรือตามเห็นพร้อมซึ่งตนว่ามีสังขาร หรือตามเห็นพร้อมซึ่งสังขารว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อมซึ่งตนว่ามีอยู่ในสังขาร บ้าง ;

ย่อมตามเห็นพร้อมซึ่ง **วิญญาณ** โดยความเป็นตน หรือเห็นพร้อมซึ่งตนว่ามีวิญญาณ หรือตามเห็นพร้อมซึ่งวิญญาณว่ามีอยู่ในตน หรือตามเห็นพร้อมซึ่งตนว่ามีอยู่ในวิญญาณ บ้าง.

ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า สักกายสมุทยคามินีปฏิปทา ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ข้อนี้อธิบายว่า ข้อ (ที่กล่าวมาทั้งหมด) นั้น เรียกว่าการตามเห็นอันเป็นเครื่องให้ถึงซึ่งการเกิดขึ้นแห่งทุกข์, (ทุกฺขสมุทยคามินีสมนุปสฺสนา).

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๕๕/๘๙.

[ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า ทุกขสมุทยคามินีสมนุปัสสนานั่นแหละ คือสักกายสมุทยคามินีปฏิปทา (ทางดำเนินแห่งจิตให้ถึงซึ่งการเกิดขึ้นแห่งสักกายะ). คำว่า ปฏิปทาในกรณีเช่นนี้ หมายถึงทางดำเนินแห่งจิต มิใช่การปฏิบัติด้วยเจตนา ได้แก่ความเห็นผิดเหล่านั้นนั่นเองเป็นตัวปฏิปทา.

ในบาลีแห่งอื่น (อุปริ. ม. ๑๔/๕๑๕/๘๒๐) แทนที่จะยกเอาเบญจขันธ์มาเป็นวัตถุแห่งการเห็น แต่ได้ตรัสยกเอาอายตนิกธรรม ๖ หมวดคือ อายตนะภายในหก อายตนะภายนอกหก วิญญาณหก ผัสสะหก เวทนาหก ตัณหาหก มาเป็นวัตถุแห่งการตามเห็นเกี่ยวกับตัวตน และทรงเรียกการตามเห็นนั้นว่า ทางดำเนินแห่งจิตให้ถึงซึ่งการเกิดขึ้นแห่งสักกายะ อย่างเดียวกับสูตรข้างบน].

เหตุให้เกิดอันตคาหิกทิฏฐิสิบ

“ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ! อะไรหนอ เป็นเหตุ เป็นปัจจัย ที่ทำให้เกิดทิฏฐิมีอย่างเป็นอเนก เหล่านี้ ขึ้นมาในโลก ว่า ‘โลกเที่ยง’ บ้าง ว่า ‘โลกไม่เที่ยง’ บ้าง ว่า ‘โลกมีที่สุด’ บ้าง ว่า ‘โลกไม่มีที่สุด’ บ้าง ว่า ‘ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น’ บ้าง ว่า ‘ชีวะก็อันอื่น สรีระก็อันอื่น’ บ้าง ว่า ‘ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้วย่อมมีอีก’ บ้าง ว่า ‘ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมไม่มีอีก’ บ้าง ว่า ‘ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็มีไม่มีอีกก็มี’ บ้าง ว่า‘ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้วย่อมมีอีกก็หามิได้ไม่มีอีกก็หามิได้’ บ้าง ?”

วัจฉะ ! เพราะ**ความไม่รู้ในรูป ในเหตุให้เกิดขึ้นแห่งรูป ในความดับไม่เหลือแห่งรูป ในหนทางเครื่องให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งรูป ทิฏฐิมีอย่างเป็นอเนกเหล่านี้ จึงเกิดขึ้นมาในโลก** ว่า “*โลกเที่ยง*” บ้าง ว่า “*โลกไม่เที่ยง*”บ้าง ....ฯลฯ.... ว่า “*ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็หามิได้ไม่มีอีกก็หามิได้*” บ้าง.

(ในกรณีแห่ง **ความไม่รู้ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร** และ**ในวิญญาณ** แล้วจึงเกิดทิฏฐิต่าง ๆ เหล่านี้ ก็ได้ตรัสไว้โดยทำนองเดียวกันกับในกรณีแห่งความไม่รู้ในรูป.

สำหรับคำว่า “เพราะความไม่รู้” ในสูตรข้างบนนี้ ในสูตรอื่น ๆ ได้ตรัสไว้ด้วยคำว่า **เพราะไม่เห็น, เพราะไม่ถึงพร้อมเฉพาะ, เพราะไม่รู้โดยลำดับ, เพราะไม่แทงตลอด, เพราะไม่กำหนดทั่วถึง, เพราะไม่เข้าไปกำหนด, เพราะความไม่เพ่งพินิจอย่างสม่ำเสมอ, เพราะความไม่พิจารณาโดยเจาะจง, เพราะความไม่เข้าไปกำหนดโดยเฉพาะ และเพราะไม่ทำให้ประจักษ์,** อีกถึง ๑๐ คำ ซึ่งก็มีใจความอย่างเดียวกัน).

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๓๑๙-๓๒๖/๕๕๔-๕๘๔.

ทิฏฐิให้เกิดเวทนาชนิดที่ล้วนแต่เป็นทุกขสมุทัย

ภิกษุ ท. ! บรรดาสมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นพวก *สัสสตวาท* ย่อมบัญญัติอัตตาและโลกว่าเที่ยง ด้วยวัตถุ (ที่ตั้งแห่งทิฏฐิ) ๔ ประการ ก็ดี,

สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นพวก *เอกัจจสัสสติกเอกัจจอสัสสติกวาท* (ย่อมบัญญัติอัตตาและโลกว่าเที่ยงบางอย่างไม่เที่ยงบางอย่าง ด้วยวัตถุ ๔ ประการ) ก็ดี,

สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นพวก*อันตานันติกวาท* (ย่อมบัญญัติซึ่งโลกว่ามีที่สุดหรือไม่มีที่สุด ด้วยวัตถุ ๔ ประการ) ก็ดี,

สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นพวก*อมราวิกเขปิกวาท* (เมื่อถูกถามปัญหาในที่นั้น ๆ ย่อมถึงความส่ายแห่งวาจาอันดิ้นได้ไม่ตายตัว ด้วยวัตถุ ๔ ประการ) ก็ดี,

สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นพวก*อธิจจสมุปปันนิกวาท* (ย่อมบัญญัติอัตตาและโลกว่าเกิดเองลอย ๆ ด้วยวัตถุ ๒ ประการ) ก็ดี,

สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นพวก*ปุพพันตกัปปิกวาท* (มีปุพพันตนานุทิฏฐิ ปรารภขันธ์อันมีแล้วในกาลก่อน ย่อมกล่าวบัญญัติซึ่งอธิมุตติบท (ทางแห่งความหลุดพ้นอย่างยิ่งของสัตว์ตามทิฏฐิแห่งตนๆ) มีอย่างเป็นอเนก ด้วยวัตถุ ๑๘ ประการ) ก็ดี;

สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นพวก*อุทธมาฆตนิกสัญญีวาท* (ย่อมบัญญัติอัตตาหลังจากตายแล้วว่ามีสัญญา ด้วยวัตถุ ๑๖ ประการ) ก็ดี,

สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็น พวก*อุทธมาฆตนิกอสัญญีวาท* (ย่อมบัญญัติอัตตาหลังจากตายแล้วว่าไม่มีสัญญา ด้วยวัตถุ ๘ ประการ) ก็ดี,

สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นพวก*อุทธมาฆตนิกเนวสัญญีนาสัญญีวาท* (ย่อมบัญญัติอัตตาหลังจากตายแล้ว ว่ามีสัญญาก็หามิได้ไม่มีสัญญาก็หามิได้ ด้วยวัตถุ ๘ ประการ) ก็ดี,

สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นพวก*อุจเฉทวาท* (ย่อมบัญญัติซึ่งความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่มี แห่งสัตว์ที่มีอยู่ ด้วยวัตถุ ๗ ประการ) ก็ดี,

สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นพวก*ทิฏฐธัมมนิพพานวาท* (ย่อมบัญญัติซึ่งปรมทิฏฐธัมมนิพพานวาท แก่สัตว์ที่มีอยู่ ด้วยวัตถุ ๕ ประการ) ก็ดี,

สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นพวก*อปรันตกัปปิกวาท* (มีอปรันตานุทิฏฐิ ปรารภขันธ์มีส่วนสุดในเบื้องหน้า ย่อมกล่าวบัญญัติซึ่งอธิมุตติบท มีประการต่าง ๆ เป็นอเนก ด้วยวัตถุ ๔๔ ประการ) ก็ดี ;

แม้สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นพวก*ปุพพันตกัปปิกวาท* ก็ดี *อปรันต-กัปปิกวาท* ก็ดี เป็นพวก *ปุพพันตาปรันตกัปปิกวาท* ก็ดี ล้วนแต่เป็นผู้มีปุพพันตาปรันตานุทิฏฐิ ปรารภขันธ์ทั้งที่มีแล้วในกาลก่อนและขันธ์อันมีในเบื้องหน้าย่อมกล่าวบัญญัติอธิมุตติบท มีอย่างเป็นอเนก ด้วยวัตถุ ๖๒ ประการ ;

สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นทั้งหมด **รู้สึกต่อเวทนาตามทิฏฐิเฉพาะอย่าง ๆ ของตน ๆ ขึ้นมา (ปฏิสํเวทเทนฺติ[๑]) เพราะการถูกต้องแล้ว ๆ ด้วย**

---

๑. คำว่า “รู้สึก” (ปฏิสํเวเทนฺติ) ในที่นี้ เป็นความรู้สึกต่อธัมมารมณ์ด้วยมโน, เมื่อคนมีทิฏฐิอยู่อย่างไร การเสวยเวทนาของเขา ย่อมทำให้เกิดความรู้สึกชนิดที่เป็นไปตามอำนาจแห่งทิฏฐิที่เขามีอยู่ ; ดังนั้นเมื่อมีทิฏฐิต่างกัน แม้อารมณ์ที่มีมากระทบจะเป็นอย่างเดียวกัน เขาย่อมเกิดความรู้สึกต่ออารมณ์ต่างกันไปตามทิฏฐิของเขา ; ดังนั้น เวทนาที่มาจากอารมณ์เดียวกัน จึงมีความหมายต่างกันได้ เป็นเหตุให้มีทิฏฐิชนิดที่หล่อเลี้ยงทิฏฐิเดิมให้แน่นแฟ้นอยู่เสมอไป : นี้เรียกได้ว่า ผัสสะหรือเวทนาสร้างทิฏฐิ แล้วก็หล่อเลี้ยงทิฏฐินั้นไว้. ถ้าปราศจากผัสสะหรือเวทนาเสียอย่างเดียวเท่านั้น ย่อมไม่มีทางที่จะเกิดทิฏฐิได้.

ผัสสายตนะ ๖ ประการ, เพราะเวทนาแห่งสมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา; เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน ; เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ ; เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย.
- สี. ที. ๙/๕๗/๙๐.

(รายละเอียดเกี่ยวกับสมณพราหมณ์ทุกพวกข้างบนนี้ หาดูได้จากหนังสือปฏิจจ.โอ.หน้า ๗๓๓ เป็นต้นไป.)

ความสำคัญผิดเป็นเหตุให้เกิดนันทิ (ความเพลิน)

ภิกษุ ท. ! ในโลกนี้ บุถุชนผู้ไม่มีการสดับ ไม่เห็นพระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า, ไม่เห็นสัปบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัปบุรุษ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัปบุรุษ. บุถุชนนั้น ย่อม**รู้สึกซึ่งดิน โดยความเป็นดิน**; ครั้นรู้สึกซึ่งดินโดยความเป็นดินแล้ว ย่อม**สำคัญมั่นหมายซึ่งดิน**; ย่อมสำคัญมั่นหมาย **ในดิน**; ย่อมสำคัญมั่นหมาย**โดยความเป็นดิน**; ย่อมสำคัญมั่นหมาย**ว่าดินของเรา**; ย่อม**เพลินอย่างยิ่งซึ่งดิน.** ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ข้อนั้นเรากล่าวว่า เพราะความไม่กำหนดรอบรู้ซึ่งดิน.

(ในกรณีแห่งธรรมอื่นอีก ๒๓ อย่าง คือ **น้ำ ไฟ ลม ภูตสัตว์ เทพ ปชาบดี พรหม อาภัสสรพรหม สุภกิณหพรหม เวหัปผลพรหม อภิภู อากาสานัญจายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะ รูปที่เห็นแล้ว เสียงที่ได้ยินแล้ว สิ่งที่รู้สึกแล้วทางจมูก, ลิ้น, ผิวกาย สิ่งที่รู้แจ้งแล้ว เอกภาวะ นานาภาวะ สิ่งทั้งปวง** และ **นิพพาน,** แต่ละอย่าง ๆ

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่าสัตว์ย่อมสำคัญผิดในความเป็นของตนเป็นต้น แล้วเพลิดเพลินเฉพาะต่อสิ่งนั้น ๆ เพราะความไม่รอบรู้ต่อสิ่งนั้น ๆ จึงกล่าวได้ว่า ความสำคัญผิดเป็นเหตุให้เกิดนันทิ).

- มู. ม. ๑๒/๑/๒.

ตัณหาเจริญเพราะมิจฉาทิฏฐิในปิยรูป - สาตรูป

ภิกษุ ท. ! สมณะหรือพราหมณ์พวกใด ในกาลอดีตก็ตาม, ในกาลอนาคตก็ตาม, ในกาลนี้ก็ตาม, ย่อม **เห็นสิ่งอันเป็นที่รักที่สนิทใจ (ปิยรูปสาตรูป) ในโลก โดยความเป็นของเที่ยง โดยความเป็นสุข โดยความเป็นตัวตน โดยความเป็นของไม่เสียบแทง โดยความเป็นของเกษม**; สมณะหรือพราหมณ์พวกนั้น **ย่อมทำตัณหาให้เจริญ.** เมื่อทำตัณหาให้เจริญอยู่ ก็ทำอุปธิให้เจริญ. เมื่อทำอุปธิให้เจริญอยู่ ก็ทำทุกข์ให้เจริญ. เมื่อทำทุกข์ให้เจริญอยู่ สมณะหรือพราหมณ์พวกนั้น ย่อมไม่หลุดพ้นจากความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความร่ำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ ; เราตถาคต ย่อมกล่าวว่า “พวกเหล่านั้น ย่อมไม่หลุดพ้นจากทุกข์” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือน ถ้วยดื่มสำริดมีเครื่องดื่มใส่อยู่แล้วชนิดหนึ่ง สมบูรณ์ด้วยสี กลิ่น และรส แต่ว่ามียาพิษปนติดอยู่. ครั้งนั้น มีบุรุษผู้หนึ่งซึ่งกำลังร้อนจัด มีความร้อนระอุไปทั้งตัว เหน็ดเหนื่อย คอแห้ง ระหายน้ำมาถึงเข้า. คนทั้งหลายบอกแก่บุรุษนั้นว่า “นี่แน่ท่านผู้เจริญ ! ถ้วยดื่มสำริดใบนี้ มีเครื่องดื่ม สมบูรณ์ด้วยสี กลิ่น และรส สำหรับท่าน, แต่ว่ามียาพิษปนติดอยู่, ถ้าหากท่านต้องการดื่มก็ดื่มได้, เมื่อท่านกำลังดื่ม จักติดใจมันด้วยสีของมันบ้าง ด้วยกลิ่นของมันบ้าง ด้วยรสของมันบ้าง ; แต่ว่า ครั้นดื่ม

เข้าไปแล้ว ท่านจักถึงความตาย หรือได้รับทุกข์เจียนตายเพราะเหตุนั้น” ดังนี้. บุรุษนั้น ไม่ทันจะพิจารณาถ้วยดื่มสำริดอันนั้น (ว่าจะควรดื่มหรือไม่ควรดื่มอย่างไร เป็นต้น) รีบดื่มเอาๆ ไม่ยอมวาง. บุรุษนั้น ก็ถึงความตาย หรือได้รับทุกข์เจียนตาย เพราะเหตุนั้น. ฉันใดก็ฉันนั้น ที่สมณะหรือพราหมณ์พวกใด ในกาลอดีตก็ตาม. ในกาลอนาคตก็ตาม, ในกาลนี้ก็ตาม, ย่อมเห็นสิ่งอันเป็นที่รักที่สนิทใจในโลก โดยความเป็นของเที่ยง ....ฯลฯ.... ย่อมไม่หลุดพ้นจากทุกข์” ดังนี้.

- นิทาน. สํ. ๑๖/๑๓๒-๑๓๓/๒๕๙-๒๖๐.

นิทเทส ๗

ว่าด้วยทิฏฐิเกี่ยวกับตัณหา

จบ

นิทเทส ๘ ว่าด้วยกิเลสทั้งหลายในฐานะสมุทัย

(มี ๑๕ เรื่อง)

ละราคะโทสะโมหะก่อนละชาติชรามรณะ

ภิกษุ ท. ! บุคคล เมื่อไม่ละซึ่งธรรมสาม คือ ราคะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งธรรมสาม คือ ชาติ ๑ ชรา ๑ มรณะ ๑.

ภิกษุ ท. ! บุคคล เมื่อไม่ละซึ่งธรรมสาม คือ สักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่ากายของตน) ๑ วิจิกิจฉา (ความลังเลในธรรมที่ไม่ควรลังเล) ๑ สีลัพพตปรามาส(การลูบคลำศีลและวัตรอย่างปราศจากเหตุผล) ๑ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งธรรมสาม คือราคะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑.

ภิกษุ ท. ! บุคคล เมื่อไม่ละซึ่งธรรมสาม คือ อโยนิโสมนสิการ (ความทำในใจไม่แยบคาย) ๑ กุมมัคคเสวนา (การพัวพันอยู่ในทิฏฐิอันชั่ว) ๑ เจตโสลีนัตตา (ความมีจิตหดหู่) ๑ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งธรรมสาม คือ สักกายทิฏฐิ ๑ วิจิกิจฉา ๑ สีลัพพตปรามาส ๑.

ภิกษุ ท. ! บุคคล เมื่อไม่ละซึ่งธรรมสาม คือ มุฏฐสัจจะ (ความมีสติอันลืมหลง) ๑ อสัมปชัญญะ (ความปราศจากสัมปชัญญะ) ๑ เจตโสวิกเขปะ (ความส่ายแห่งจิต) ๑ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งธรรมสาม คือ อโยนิโสมนสิการ ๑ กุมมัคคเสวนา ๑ เจตโสลีนัตตา ๑.

ภิกษุ ท. ! บุคคลเมื่อไม่ละซึ่งธรรมสาม คือ อริยานังอทัสสนกัมย์ตา (ความไม่อยากเห็นพระอริยเจ้า) ๑ อริยธัมมังอโสตุกัมย์ตา (ความไม่อยากฟังธรรมธรรมของพระอริยเจ้า) ๑ อุปารัมภจิตตตา (ความมีจิตเที่ยวเกาะเกี่ยว) ๑ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งธรรมสาม คือ มุฏฐสัจจะ ๑ อสัมปชัญญะ ๑ เจตโสวิกเขปะ ๑.

ภิกษุ ท. ! บุคคล เมื่อไม่ละซึ่งธรรมสาม คือ อุทธัจจะ (ความฟุ้งซ่าน) ๑ อสังวระ (ความไม่สำรวม) ๑ ทุสสีล์ยะ (ความทุศีล) ๑ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งธรรมสาม คือ อริยานังอทัสสนกัมย์ตา ๑ อริยธัมมังอโสตุกัมย์ตา ๑ อุปารัมภจิตตตา ๑.

ภิกษุ ท. ! บุคคล เมื่อไม่ละซึ่งธรรมสาม คือ อสัทธิยะ (ความไม่มีสัทธา) ๑ อวทัญญุตา (ความไม่เป็นวทัญญู) ๑ โกสัชชะ (ความเกียจคร้าน) ๑ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งธรรมสาม คือ อุทธัจจะ ๑ อสังวระ ๑ ทุสสีล์ยะ ๑.

ภิกษุ ท. ! บุคคล เมื่อไม่ละซึ่งธรรมสาม คือ อนาทริยะ (ความไม่เอื้อเฟื้อในบุคคลและธรรมอันควรเอื้อเฟื้อ) ๑ โทวจัสสตา (ความเป็นคนว่ายาก) ๑ ปาปมิตตตา (ความมีมิตรชั่ว) ๑ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งธรรมสาม คือ อสัทธิยะ ๑ อวทัญญุตา ๑ โกสัชชะ ๑.

ภิกษุ ท. ! บุคคล เมื่อไม่ละซึ่งธรรมสาม คือ อหิริกะ (ความไม่ละอายในสิ่งที่ควรละอาย) ๑ อโนตตัปปะ (ความไม่กลัวในสิ่งที่ควรกลัว) ๑ ปมาทะ (ความประมาท) ๑ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งธรรมสาม คือ อนาทริยะ ๑ โทวจัสสตา ๑ ปาปมิตตตา ๑ :

ภิกษุ ท. ! บุคคลนี้ เป็นผู้มี **อหิริกะ มีอโนตตัปปะ มีปมาทะ** แล้ว.

เขาเมื่อเป็นผู้ **มีปมาทะอยู่แล้ว** ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งอนาทริยะ ๑ โทวจัสสตา ๑ ปาปมิตตตา ๑ ;

เขาเมื่อเป็นผู้ **มีปาปมิตตตา** ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งอสัทธิยะ ๑ อวทัญญุตา ๑ โกสัชชะ ๑ ;

เขาเมื่อเป็นผู้ **มีโกสัชชะ** ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งอุทธัจจะ ๑ อสังวระ ๑ ทุสสีล์ยะ ๑ ;

เขาเมื่อเป็นผู้ **มีทุสสีล์ยะ** ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งอริยานังอทัสสนกัม์ยตา ๑ อริยธัมมังอโสตุกัม์ยตา ๑ อุปารัมภจิตตตา ๑ ;

เขาเมื่อเป็นผู้ **มีอุปารัมภจิตตตา** ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งมุฏฐสัจจะ ๑ อสัมปชัญญะ ๑ เจตโสวิกเขปะ ๑ ;

เขาเมื่อเป็ผผู้ **มีเจตโสวิกเขปะ** ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งอโยนิโสมนสิการ ๑ กุมมัคคเสวนา ๑ เจตโสลีนัตตา ๑ ;

เขาเมื่อเป็นผู้ **มีเจตโสลีนัตตา** ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งสักกายทิฏฐิ ๑ วิจิกิจฉา ๑ สีลัพพตปรามาส ๑ ;

เขาเมื่อเป็นผู้ **มีวิจิกิจฉา** ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งราคะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑ ;

เขา**เมื่อไม่ละซึ่งราคะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งชาติ ๑ ชรา ๑ มรณะ ๑.**

(ต่อไปได้ตรัสข้อความเกี่ยวกับปฏิปักขนัยฝ่ายตรงกันข้าม อันเป็นฝ่ายที่ทำให้ละชาติ-ชรา-มรณะได้ ผู้อ่านสามารถเทียบเคียงได้เอง จึงมิได้นำมากล่าวไว้ในที่นี้).

- ทสก. อํ. ๒๔/๑๕๔-๑๕๗/๗๖.

ทุกแง่มุมที่เกี่ยวกับอกุศลมูล

ภิกษุ ท. ! อกุศลมูล ๓ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. สามอย่างเหล่าไหนเล่า? สามอย่างคือ **โลภะ** เป็น **อกุศลมูล** **โทสะ** เป็น **อกุศลมูล** **โมหะ** เป็น **อกุศลมูล.**

ภิกษุ ท. ! แม้ **โลภะ** นั้น ก็เป็น **อกุศล.** คนโลภแล้ว ประกอบกรรมใดทางกาย ทางวาจา ทางใจ แม้ **กรรมนั้น** ก็เป็น **อกุศล.** คนโลภถูกความโลภครอบงำแล้ว มีจิตอันความโลภกลุ้มรุมแล้ว ทำความทุกข์ให้แก่ผู้อื่นโดยที่ไม่ควรจะมี ด้วยการฆ่าบ้าง ด้วยการจองจำบ้าง ด้วยการให้เสื่อมเสียบ้าง ด้วยการติเตียนบ้าง ด้วยการขับไล่บ้าง โดยการถือว่า เรามีกำลังเหนือกว่า ดังนี้ แม้**กรรม**นี้ก็เป็น **อกุศล**: อกุศลธรรมอันลามกเป็นอเนก ที่เกิดจากความโลภ มีความโลภเป็นเหตุ มีความโลภเป็นสมุทัย มีความโลภเป็นปัจจัย เหล่านี้ ย่อมเกิดขึ้นแก่เขา ด้วยอาการอย่างนี้.

(ในกรณีแห่ง **โทสะ** และ **โมหะ** ก็ได้ตรัสไว้ด้วยข้อความทำนองเดียวกันอย่างที่กล่าวได้ว่าทุกตัวอักษร ผิดกันแต่ชื่อเท่านั้น).

ภิกษุ ท. ! บุคคลชนิดนี้นั้น ควรถูกเรียกว่าเป็น**อกาลวาที** บ้าง **อภูตวาที** บ้าง **อนัตถวาที** บ้าง **อธัมมวาที** บ้าง **อวินยวาที** บ้าง. เพราะเหตุไรจึงควรถูกเรียกอย่างนั้น ? เพราะเหตุว่าบุคคลนี้ทำความทุกข์ให้แก่ผู้อื่น โดยที่ไม่ควรจะมี ด้วยการฆ่าบ้าง ด้วยการจองจำบ้าง ด้วยการให้เสื่อมเสียบ้าง ด้วยการติเตียนบ้าง ด้วยการขับไล่บ้าง โดยการถือว่า เรามีกำลังเหนือกว่า ดังนี้ ; และเมื่อ **เขาถูกกล่าวหาอยู่ด้วยเรื่องที่เป็นจริง ก็บิดพลิ้วไม่ยอมรับ**; เมื่อ**ถูกกล่าวหาอยู่ด้วยเรื่องที่ไม่เป็นจริง ก็ไม่พยายามที่จะทำให้แจ้งชัด** ออกไปว่า

นั่นไม่ตรง นั่นไม่จริง อย่างนี้ ๆ. เพราะฉะนั้นบุคคลชนิดนี้ จึงควรถูกเรียกว่า เป็นอกาลวาทีบ้าง อภูตวาทีบ้าง อนัตถวาทีบ้าง อธัมมวาทีบ้าง อวินยวาทีบ้าง.

ภิกษุ ท. ! **บุคคลชนิดนี้ ถูกอกุศลธรรมอันลามกซึ่งเกิดมาจากความโลภครอบงำแล้ว** มีจิตอันอกุศลธรรมอันลามกที่เกิดจากโลภะกลุ้มรุมแล้ว ย่อม **อยู่เป็นทุกข์** มีความลำบาก มีความคับแค้น มีความเร่าร้อน **ในทิฏฐธรรม** นั่นเทียว, **ภายหลังแต่การตาย** เพราะการทำลายแห่งกาย ย่อม**หวังได้แต่ทุคติ.** (ในกรณีแห่ง **ความโกรธ** และ **ความหลง** ก็ตรัสไว้โดยข้อความทำนองเดียวกัน อย่างที่กล่าวได้ว่าทุกตัวอักษร ผิดกันแต่ชื่อเท่านั้น). ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนต้นไม้ใหญ่ ๆ เช่นต้นสาละ ต้นธวะ หรือต้นผันทนะก็ดี ถูกเครือเถามาลุวาสามชนิดขึ้นคลุมแล้ว รัดรึงแล้ว ย่อมถึงความพินาศฉิบหาย, ฉันใดก็ฉันนั้น.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล อกุศลมูล ๓ อย่าง.

(พระองค์ยังได้ตรัสข้อความเป็นปฏิปักขนัยฝ่ายตรงกันข้ามอีก ซึ่งผู้ศึกษาหาดูได้จากหัวข้อว่า “ปรินิพพานในทิฏฐธรรมด้วยการตัดอกุศลมูล” ในภาค ๓ แห่งหนังสือเล่มนี้).

- ติก. อํ. ๒๐/๒๕๘/๕๐๙.

ข้อควรทราบเกี่ยวกับอกุศลมูล

(หลายแง่มุม)

ภิกษุ ท. ! ถ้าพวกปริพพาชกเดียรถีย์เหล่าอื่น จะพึงถามอย่างนี้ว่า “*อาวุโส! ธรรม ๓ อย่างเหล่านี้ มีอยู่ คือราคะ โทสะ โมหะ. อาวุโส ! อะไรเป็นความผิดแปลก อะไรเป็นความแตกต่าง อะไรเป็นเครื่องแสดงความต่าง ระหว่างธรรม*

๓ อย่างเหล่านั้น ? ” ดังนี้ .... ภิกษุ ท. ! พวกเธอถูกถาม อย่างนี้แล้ว พึงพยากรณ์แก่เขาว่า “อาวุโส ! **ราคะมีโทษน้อย คลายช้า. โทสะมีโทษมาก คลายเร็ว. โมหะมีโทษมาก คลายช้า**”.

ถ้าเขาถามว่า *“อาวุโส ! อะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย ที่ทำให้ราคะที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น, หรือราคะที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นไปเพื่อความเจริญโดยยิ่ง เพื่อความไพบูลย์ ?”* ดังนี้. คำตอบพึงมีว่า **สุภนิมิต** (สิ่งที่แสดงให้รู้สึกว่างาม) ; คือเมื่อเขาทำในใจซึ่งสุภนิมิตโดยไม่แยบคาย ราคะที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น และราคะที่เกิดอยู่แล้วก็เป็นไปเพื่อความเจริญโดยยิ่ง เพื่อความไพบูลย์. อาวุโส ! นี้คือเหตุ นี้คือปัจจัย.

ถ้าเขาถามอีกว่า *“อาวุโส ! อะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย ที่ทำให้โทสะที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น, หรือโทสะที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นไปเพื่อความเจริญโดยยิ่ง เพื่อความไพบูลย์ ?”* ดังนี้. คำตอบพึงมีว่า **ปฏิฆนิมิต** (สิ่งที่แสดงให้รู้สึกกระทบกระทั่ง); คือเมื่อเขาทำในใจซึ่งปฏิฆนิมิตโดยไม่แยบคาย โทสะที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น และโทสะที่เกิดอยู่แล้วก็เป็นไปเพื่อความเจริญโดยยิ่ง เพื่อความไพบูลย์. อาวุโส ! นี้คือเหตุ นี้คือปัจจัย.

ถ้าเขาถามอีกว่า *“อาวุโส ! อะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย ที่ทำให้โมหะที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น, หรือโมหะที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นไปเพื่อความเจริญโดยยิ่ง เพื่อความไพบูลย์ ?”* ดังนี้. คำตอบพึงมีว่า **อโยนิโสมนสิการ** (การกระทำในใจโดยไม่แยบคาย) ; คือเมื่อทำในใจโดยไม่แยบคาย โมหะที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น และโมหะที่เกิดอยู่แล้วก็เป็นไปเพื่อความเจริญโดยยิ่ง เพื่อความไพบูลย์. อาวุโส ! นี้คือเหตุ นี้คือปัจจัย.

ถ้าเขาถามอีกว่า *"อาวุโส ! อะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย ที่ทำให้ราคะที่ยังไม่เกิด ไม่เกิดขึ้น, หรือราคะที่เกิดขึ้นแล้ว ละไป ?"* ดังนี้. คำตอบพึงมีว่า **อสุภนิมิต** (สิ่งที่แสดงให้รู้สึกว่าไม่งาม) ; คือเมื่อเขาทำในใจซึ่งอสุภนิมิตโดยแยบคาย ราคะที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น และราคะที่เกิดอยู่แล้วก็ละไป. อาวุโส ! นี้คือเหตุ นี้คือปัจจัย.

ถ้าเขาถามอีกว่า *"อาวุโส ! อะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย ที่ทำให้โทสะที่ยังไม่เกิด ไม่เกิดขึ้น, หรือโทสะที่เกิดขึ้นแล้ว ละไป ?"* ดังนี้. คำตอบพึงมีว่า **เมตตาเจโตวิมุตติ** (ความหลุดพ้นแห่งจิตอันประกอบอยู่ด้วยเมตตา) ; คือเมื่อเขาทำในใจซึ่งเมตตาเจโตวิมุตติโดยแยบคาย โทสะที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น และโทสะที่เกิดอยู่แล้วก็ละไป. อาวุโส ! นี้คือเหตุ นี้คือปัจจัย.

ถ้าเขาถามอีกว่า *"อาวุโส ! อะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย ที่ทำให้โมหะที่ยังไม่เกิด ไม่เกิดขึ้น, หรือโมหะที่เกิดขึ้นแล้ว ละไป ?"* ดังนี้. คำตอบพึงมีว่า **โยนิโสมนสิการ** คือเมื่อทำในใจโดยแยบคาย โมหะที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น และโมหะที่เกิดอยู่แล้วก็ละไป. อาวุโส ! นี้คือเหตุ นี้คือปัจจัย.

- ติก. อํ. ๒๐/๒๕๖/๕๐๘.

ไม่อาจละราคะโทสะโมหะ ก็เพราะหลงในสัญโญชนิยธรรม

ภิกษุ ท. ! ธรรม ๒ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. สองอย่างอะไรเล่า ? สองอย่างคือ ความเป็นผู้มัวแต่เห็นเป็นของอร่อยในสัญโญชนิยธรรมทั้งหลาย

อย่างหนึ่ง และความเป็นผู้ตามเห็นความเป็นของน่าเบื่อหน่ายใน**สัญโญชนิยธรรม (ธรรมอันเป็นเครื่องผูกพัน)** ทั้งหลาย นี้อีกอย่างหนึ่ง.

ภิกษุ ท. ! บุคคลผู้**มัวแต่เห็นเป็นของอร่อยในสัญโญชนิยธรรม (กามคุณห้า ฯลฯ) ทั้งหลาย** อยู่ ย่อม **ละราคะไม่ได้ ละโทสะไม่ได้ ละโมหะไม่ได้.** เพราะละราคะโทสะโมหะไม่ได้ ย่อมไม่พ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส ; เรากล่าวว่า ย่อมไม่พ้นจากทุกข์.

ภิกษุ ท. ! **บุคคลผู้ตามเห็นความเป็นของน่าเบื่อหน่ายในสัญโญ-ชนิยธรรมทั้งหลายอยู่ ย่อมละราคะได้ ย่อมละโทสะได้ ย่อมละโมหะได้.** เพราะละราคะโทสะโมหะได้ ย่อมพ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส ; เรากล่าวว่า ย่อมพ้นจากทุกข์ได้.

ภิกษุ ท. ! นี้แหละ คือธรรม ๒ อย่าง.

- ทุก. อํ. ๒๐/๖๕/๒๕๒.

สังโยชน์เจ็ด

ภิกษุ ท. ! สัญโญชน์ (สิ่งผูกพัน) ๗ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. เจ็ดอย่างอย่างไรเล่า ? เจ็ดอย่าง คือ อนุนยสัญโญชน์ (สังโยชน์คือกามราคะเป็นเหตุให้ติดตาม) ๑ ปฏิฆสัญโญชน์ (สังโยชน์คือความโกรธไม่ได้อย่างใจ) ๑ ทิฏฐิสัญโญชน์ (สังโยชน์คือความเห็นผิด) ๑ วิจิกิจฉาสัญโญชน์ (สังโยชน์คือความลังเลสงสัย) ๑ มานสัญโญชน์ (สังโยชน์คือความสำคัญตน) ๑ ภวราคสัญโญชน์ (สังโยชน์คือความกำหนัดในภพ) ๑ อวิชชาสัญโญชน์ (สังโยชน์คืออวิชชา) ๑. ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล คือสัญโญชน์ ๗ อย่าง.

ภิกษุ ท. ! **พรหมจรรย์ที่ประพฤติกันอยู่นี้ เพื่อละเพื่อตัดขาด ซึ่งสัญโญชน์ ๗ อย่าง.** เจ็ดอย่างเหล่าไหนเล่า ?

ภิกษุ ท. ! พรหมจรรย์ที่ประพฤติกันอยู่ เพื่อละเพื่อตัดขาด ซึ่ง อนุนยสัญโญชน์ ๑ ปฏิฆสัญโญชน์ ๑ ทิฏฐิสัญโญชน์ ๑ วิจิกิจฉาสัญโญชน์ ๑ มานสัญโญชน์ ๑ ภวราคสัญโญชน์ ๑ อวิชชาสัญโญชน์ ๑. ภิกษุ ท. ! พรหมจรรย์ที่ประพฤติกันอยู่นี้ เพื่อละเพื่อตัดขาด ซึ่งสัญโญชน์ ๗ อย่างเหล่านี้แล.

ภิกษุ ท. ! เมื่อใดแล, อนุนยสัญโญชน์ก็ดี ปฏิฆสัญโญชน์ก็ดี ทิฏฐิสัญโญชน์ก็ดี วิจิกิจฉาสัญโญชน์ก็ดี มานสัญโญชน์ก็ดี ภวราคสัญโญชน์ก็ดี อวิชชาสัญโญชน์ก็ดี เป็นสิ่งที่ภิกษุละได้แล้ว มีรากเง่าอันตัดขาดแล้ว ทำให้เหมือนตาลยอดเน่า ทำให้มีไม่ได้ ทำให้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป ;

ภิกษุ ท. ! เมื่อนั้น, ภิกษุนี้ เราเรียกว่า "ตัดตัณหาได้แล้ว รื้อถอนสัญโญชน์ได้แล้ว ได้ทำที่สุดแห่งทุกข์ เพราะรู้จักหน้าตาของมานะอย่างถูกต้องแล้ว" ดังนี้แล.

- สตฺตก. อํ. ๒๓/๗-๘/๘-๙.

(เกี่ยวกับเรื่องนี้ ควรดูหัวข้อว่า "ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อละเพื่อตัดอนุสัยโดยเด็ดขาด" ที่หน้า ๔๓๑ แห่งหนังสือนี้ ประกอบด้วย).

(สังโยชน์เจ็ด อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! สัญโญชน์ ๗ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. เจ็ดอย่าง อย่างไรเล่า? เจ็ดอย่างคือ อนุนยสัญโญชน์ ๑ ปฏิฆสัญโญชน์ ๑ ทิฏฐิสัญโญชน์ ๑

วิจิกิจฉาสัญโญชน์ ๓ มานสัญโญชน์ ๑ อิสสาสัญโญชน์ (สังโยชน์คือความริษยา) ๑ มัจฉริยสัญโญชน์ (สังโยชน์คือความตระหนี่) ๑. ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล สัญโญชน์ ๗ อย่าง

- สตฺตก. อํ. ๒๓/๘/๑๐.

สังโยชน์สิบ

ภิกษุ ท.! สังโยชน์ ๑๐ ประการเหล่านี้ มีอยู่. สิบประการอย่างไรเล่า? สิบประการ คือ โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการ อุทธัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการ.

โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการ เป็นอย่างไรเล่า? คือ **สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามฉันทะ พยาบาท** : เหล่านี้ คือ โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการ.

อุทธัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการ เป็นอย่างไรเล่า? คือ **รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา** : เหล่านี้ คือ อุทธัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการ.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล สัญโญชน์ ๑๐ ประการ.

- ทสก. อํ. ๒๔/๑๘-๑๙/๑๓.

ลักษณะที่เป็นโอรัมภาคิยสังโยชน์

"ข้าแต่พระผู้มีพระภาค! บัดนี้ เป็นการอันสมควรที่พระผู้มีพระภาคจะพึง

ทรงแสดงโอรัมภาคิยสังโยชน์ห้า. ภิกษุทั้งหลายได้ฟังต่อพระผู้มีพระภาคแล้วจักทรงจำไว้.”

อานนท์ ! ในกรณีนี้ **บุถุชน ผู้ไม่มีการสดับ** ไม่เห็นพระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า, ไม่เห็นสัปบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัปบุรุษ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัปบุรุษ : -

เขามีจิตอัน **สักกายทิฏฐิกลุ้มรุม** แล้ว อันสักกายทิฏฐิห่อหุ้มแล้ว อยู่ ; เขา **ไม่รู้ชัดตามเป็นจริงซึ่งอุบายเป็นเครื่องสลัดออกจากสักกายทิฏฐิอันเกิดขึ้นแล้ว**, สักกายทิฏฐินั้นก็เป็นของมีกำลัง จนเขานำออกไปไม่ได้ จึงเป็นโอรัมภาคิยสังโยชน์. (ในกรณีแห่ง**วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ**และ **พยาบาท** (หรือ**ปฏิฆะ**) ก็มีข้อความตรัสไว้อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งสักกายทิฏฐิทุกประการ).

อานนท์ ! ส่วน **อริยสาวกผู้มีการสดับ** ได้เห็นพระอริยเจ้า เป็นผู้ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า, ได้เห็นสัปบุรุษ เป็นผู้ฉลาดในธรรมของสัปบุรุษ ได้รับการแนะนำในธรรมของสัปบุรุษ :-

เธอมีจิตอัน **สักกายทิฏฐิไม่กลุ้มรุม** อันสักกายทิฏฐิไม่ห่อหุ้ม อยู่. อริยสาวกนั้นย่อม **รู้ชัดตามที่เป็นจริง ซึ่งอุบายเป็นเครื่องสลัดออกจากสักกายทิฏฐิอันเกิดขึ้นแล้ว**, สักกายทิฏฐินั้น อันอริยสาวกนั้นย่อมละได้พร้อมทั้งอนุสัย. (ในกรณีแห่ง วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ และพยาบาท (หรือปฏิฆะ) ก็มีข้อความตรัสไว้อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งสักกายทิฏฐิทุกประการ).

- ม. ม. ๑๓/๑๕๖/๑๕๕.

(การที่บุคคลละสักกายทิฏฐิเป็นต้นไม่ได้ จนเป็นธรรมชาติมีกำลังถึงกับเขานำออกไม่ได้ นั่นคือลักษณะแห่งความเป็นโอรัมภาคิยสังโยชน์. รายละเอียดของสักกายทิฏฐิ ดูได้ที่หัวข้อว่า "สักกายทิฏฐิ มีได้ด้วยอาการอย่างไร" แห่งหนังสือเล่มนี้ ที่หน้า ๓๗๒).

อนุสัยสามคู่กับเวทนาสาม

ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัย**ตา**ด้วย รูปทั้งหลายด้วย จึงเกิดจักขุ-วิญญาณ ; การประจวบพร้อมแห่งธรรม ๓ ประการ (ตา+รูป+จักขุวิญญาณ) นั่นคือผัสสะ ; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา อันเป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขบ้าง.

บุคคลนั้น เมื่อ**สุขเวทนา**ถูกต้องอยู่ ย่อมเพลิดเพลิน ย่อมพร่ำสรรเสริญ เมาหมกอยู่ ; **อนุสัยคือราคะ** ย่อมตามนอน (เพิ่มความเคยชินให้) แก่บุคคลนั้น (ตสฺส ราคานุสโย อนุเสติ) ;

เมื่อ**ทุกขเวทนา**ถูกต้องอยู่ เขาย่อมเศร้าโศก ย่อมระทมใจ ย่อมคร่ำครวญ ย่อมตีอกร่ำไห้ ย่อมถึงความหลงใหลอยู่ ; **อนุสัยคือปฏิฆะ** ย่อมตามนอน (เพิ่มความเคยชินให้) แก่บุคคลนั้น.

เมื่อ**เวทนาอันไม่ใช่ทุกข์ไม่สุข**ถูกต้องอยู่ เขาย่อมไม่รู้ตามเป็นจริงซึ่งเหตุให้เกิดเวทนานั้นด้วย ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งเวทนานั้นด้วย ซึ่งอัสสาทะ (รสอร่อย) ของเวทนานั้นด้วย ซึ่งอาทีนวะ (โทษ) ของเวทนานั้นด้วย ซึ่งนิสสรณะ (อุบายเครื่องออกพ้นไป) ของเวทนานั้นด้วย ; **อนุสัยคืออวิชชา** ย่อมตามนอน (เพิ่มความเคยชินให้) แก่บุคคลนั้น.

ภิกษุ ท.! บุคคลนั้นหนอ ยังละราคานุสัยอันเกิดจากสุขเวทนาไม่ได้; ยังบรรเทาปฏิฆานุสัยอันเกิดจากทุกขเวทนาไม่ได้; ยังถอนอวิชชานุสัยอันเกิดจากอทุกขมสุขเวทนาไม่ได้; เมื่อยังละอวิชชาไม่ได้ และยังทำวิชชาให้เกิดขึ้นไม่ได้แล้ว, เขาจักทำที่สุดแห่งทุกข์ในทิฏฐธรรม (ปัจจุบัน) นี้ได้ นั้น; ข้อนี้ไม่เป็นฐานะที่จักมีได้.

(ในกรณีแห่ง **หู จมูก ลิ้น กาย** และ **ใจ** ก็ได้ตรัสโดยทำนองเดียวกันกับในกรณีแห่งตา).

- อุปริ.ม. ๑๔/๕๑๖/๘๒๒.

อนุสัยเนื่องอยู่กับเวทนา

ภิกษุ ท.! เวทนา ๓ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. สามอย่างเหล่าไหนเล่า? สามอย่างคือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา.

ภิกษุ ท.! **ราคานุสัยอันเกิดจากสุขเวทนา** เป็นสิ่งที่ควรละเสีย. **ปฏิฆานุสัยอันเกิดจากทุกขเวทนา** เป็นสิ่งที่ควรละเสีย. **อวิชชานุสัยอันเกิดจากอทุกขมสุขเวทนา** เป็นสิ่งที่ควรละเสีย.

ภิกษุ ท.! เมื่อใด ราคานุสัยอันเกิดจากสุขเวทนา เป็นสิ่งที่ภิกษุละได้แล้ว, ปฏิฆานุสัยอันเกิดจากทุกขเวทนา เป็นสิ่งที่ภิกษุละได้แล้ว. อวิชชานุสัยอันเกิดจากอทุกขมสุขเวทนา เป็นสิ่งที่ภิกษุละได้แล้ว; ภิกษุ ท.! ภิกษุนี้ เรากล่าวว่า เป็นผู้ไม่มีอนุสัย เป็นผู้เห็นชอบ ตัดตัณหาได้ขาดแล้ว รื้อถอนสังโยชน์ได้แล้ว กระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้แล้วเพราะรู้เฉพาะซึ่งมานะโดยชอบ.

(คาถาผนวกท้ายพระสูตร)

เมื่อบุคคลเสวยสุขเวทนาอยู่ ไม่รู้จักชัดซึ่งเวทนานั้น ราคานุสัยย่อมมีแก่เขาผู้มองไม่เห็นทางออกจากอำนาจของเวทนานั้น. เมื่อบุคคลเสวยทุกขเวทนาอยู่ ไม่รู้จักชัดซึ่งเวทนานั้น ปฏิฆานุสัยย่อมมีแก่เขาผู้มองไม่เห็นทางออกจากอำนาจของเวทนานั้น. บุคคลเพลิดเพลินแม้ในอทุกขมสุข อันพระภูริปัญญาพุทธเจ้าทรงแสดงว่าเป็นธรรมอันรำงับ ก็หาพ้นจากทุกข์ไปได้ไม่.

เมื่อใดภิกษุ มีความเพียรเผากิเลส ไม่ทอดทิ้งสัมปชัญญะ ก็เป็นบัณฑิต รอบรู้เวทนาทั้งปวง. ภิกษุนั้น เพราะรอบรู้ซึ่งเวทนา จึงเป็นผู้ไม่มีอาสวะในทิฏฐธรรม เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม จนกระทั่งกายแตก จบเวท ไม่เข้าถึงซึ่งการนับ (ว่าเป็นอะไร) แล.

- สฬา. สํ. ๑๘/๒๕๔/๓๖๓-๓๖๔.

อนุสัยทั้งสามเกิดได้ แม้เมื่อเสวยทุกขเวทนา

ภิกษุ ท. ! บุถุชนผู้ไม่มีการสดับ ก็เสวยสุขเวทนาบ้าง ทุกขเวทนาบ้าง อทุกขมสุขเวทนาบ้าง. แม้อริยสาวกผู้มีการสดับ ก็เสวยสุขเวทนาบ้าง ทุกขเวทนาบ้าง อทุกขมสุขเวทนาบ้าง. ภิกษุ ท. ! เมื่อเป็นเช่นนั้น **ในระหว่างอริยสาวกผู้มีการสดับ กับบุถุชนผู้ไม่มีการสดับดังที่กล่าวมานี้ อะไรเป็นความผิดแผกแตกต่างกัน อะไรเป็นความมุ่งหมายที่แตกต่างกัน อะไรเป็นเหตุที่แตกต่างกัน ระหว่างอริยสาวกผู้มีการสดับ จากบุถุชนผู้ไม่มีการสดับ**?

ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น กราบทูลวิงวอนว่า *"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ธรรมทั้งหลายของพวกข้าพระองค์ มีพระผู้มีพระภาคเป็นมูล มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ มีพระผู้มีพระภาคเป็นที่พึ่ง. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เป็นการชอบแล้วหนอ ขอให้อรรถแห่งภาษิตนั้น จงแจ่มแจ้งกะพระผู้มีพระภาคเองเถิด ภิกษุทั้งหลายได้ฟังจากพระผู้มีพระภาคแล้ว จักทรงจำไว้"* ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! **บุถุชนผู้ไม่มีการสดับ อันทุกขเวทนาถูกต้องอยู่** ย่อมเศร้าโศก ย่อมกระวนกระวาย ย่อมร่ำไรรำพัน เป็นผู้ทุบอกร่ำไห้ ถึงความมีสติฟั่นเฟือน ; **เขาย่อมเสวยซึ่งเวทนาทั้ง ๒ ฝ่าย คือเวทนาทั้งทางกายและทางจิต.**

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนบุรุษพึงยิงบุรุษด้วยลูกศร แล้วพึงยิงซ้ำซึ่งบุรุษนั้นด้วยลูกศรที่สองอีก บุรุษผู้ถูกยิงด้วยลูกศรสองลูกอย่างนี้ ย่อมเสวยเวทนาทางกายด้วย ทางจิตด้วย, แม้ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! บุถุชนผู้ไม่มีการสดับ ก็เป็นฉันนั้น คือ เมื่อทุกขเวทนาถูกต้องอยู่ ย่อมเศร้าโศก ย่อมกระวนกระวาย ย่อมร่ำไรรำพัน เป็นผู้ทุบอกร่ำไห้ ถึงความมีสติฟั่นเฟือนอยู่ ; ชื่อว่าเขาย่อมเสวยซึ่งเวทนาทั้งสองอย่าง คือทั้งทางกายและทางจิต. เขาเป็นผู้มีปฏิฆะเพราะทุกขเวทนานั้นนั่นเอง. **ปฏิฆานุสัยอันใด อันเกิดจากทุกขเวทนา, ปฏิฆานุสัยอันนั้น ก็ย่อมนอนตามซึ่งบุถุชนนั้น**ผู้มีปฏิฆะด้วยทุกขเวทนา. **บุถุชนนั้นอันทุกขเวทนาถูกต้องอยู่ ย่อมจะ(น้อมนึก)พอใจซึ่งกามสุข.** ข้อนั้น เพราะเหตุไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! **ข้อนั้นเพราะเหตุว่า บุถุชนผู้ไม่มีการสดับ ย่อมไม่รู้ชัดอุบายเครื่องปลดเปลื้องซึ่งทุกขเวทนาอื่นนอกไปจากกามสุข.** เมื่อบุถุชนนั้น พอใจยิ่งอยู่ซึ่งกามสุข, **ราคานุสัยอันใด อันเกิดจากสุขเวทนา, ราคานุสัยอันนั้น ย่อมนอนตามซึ่งบุถุชนนั้น.** บุถุชนนั้นย่อมไม่รู้ชัดซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งเวทนา ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษอันต่ำทราม และซึ่งอุบายเป็นเครื่องออกไปพ้น แห่งเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น

ตามที่เป็นจริง, เมื่อบุถุชนนั้น ไม่รู้ชัดอยู่ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้น ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษอันต่ำทราม และซึ่งอุบายเป็นเครื่องออกไปพ้น แห่งเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น ตามที่เป็นจริงอยู่. **อวิชชานุสัยอันใด อันเกิดจากอทุกขมสุขเวทนา, อวิชชานุสัยอันนั้น ย่อมนอนตามซึ่งบุถุชนนั้น.** บุถุชนนั้น ถ้าเสวยสุขเวทนาย่อมเป็นผู้ติดพัน (ในเวทนา) เสวยเวทนานั้น; ถ้าเสวยทุกขเวทนา ก็เป็นผู้ติดพันเสวยเวทนานั้น ; ถ้าเสวยอทุกขมสุขเวทนา ก็เป็นผู้ติดพันเสวยเวทนานั้น.

ภิกษุ ท. ! บุถุชนผู้ไม่มีการสดับนี้ เรากล่าวว่า เป็นผู้ติดพันแล้วด้วยชาติชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย ; เรากล่าวว่าเป็นผู้ติดพันแล้วด้วยทุกข์ ดังนี้.

- สฬา. สํ. ๑๘/๒๕๗-๒๕๘/๓๖๙-๓๗๐.

รายละเอียดที่ควรศึกษาเกี่ยวกับอาสวะ

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้ หน้า ๓๕๒)

ภิกษุ ท. ! ที่เรากล่าวว่า “**อาสวะ นิทานสัมภวะแห่งอาสวะ เวมัตตตาแห่งอาสวะ วิบากแห่งอาสวะ นิโรธแห่งอาสวะ ปฏิปทาให้ถึงซึ่งนิโรธแห่งอาสวะ เป็นสิ่งที่ควรรู้แจ้ง**” นั้น เรากล่าวหมายถึงอาสวะไหนกันเล่า ? ภิกษุ ท. ! อาสวะ ๓ อย่างเหล่านี้ มีอยู่ คือกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ.

ภิกษุ ท. ! นิทานสัมภวะ (เหตุเป็นแดนเกิด) แห่งอาสวะ เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! **อวิชชา เป็นนิทานสัมภวะแห่งอาสวะ.**

ภิกษุ ท. ! เวมัตตตา (ประมาณต่าง ๆ) แห่งอาสวะ เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! อาสวะนำไปสู่นรกก็มี อาสวะนำไปสู่กำเนิดเดรัจฉานก็มี อาสวะนำไปสู่เปรตวิสัยก็มี อาสวะนำไปสู่มนุสสโลกก็มี อาสวะนำไปสู่เทวโลกก็มี. ภิกษุ ท. ! **นี้เราเรียกว่า เวมัตตตาแห่งอาสวะ.**

ภิกษุ ท. ! วิบากแห่งอาสวะ เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ข้อที่บุคคลถึงซึ่งอวิชชาแล้ว เขากระทำอัตตภาพอันเกิดจากอวิชชานั้น ๆ ให้เกิดขึ้น[๑] เป็นอัตตภาพมีส่วนแห่งบุญก็ดี มีส่วนแห่งอบุญก็ดี. ภิกษุ ท. ! **นี้เราเรียกว่า วิบากแห่งอาสวะ.**

ภิกษุ ท. ! นิโรธ (ความดับ) แห่งอาสวะ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! **ความดับแห่งอาสวะมี เพราะความดับแห่งอวิชชา. อริยอัฏฐังคิกมรรคนี้นั่นแล เป็นปฏิปทาให้ถึงซึ่งนิโรธแห่งอาสวะ** ; ปฏิปทานั้นได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ.

ภิกษุ ท. ! ในกาลใดแล อริยสาวกย่อมรู้ชัดซึ่งอาสวะ อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งนิทานสัมภวะแห่งอาสวะ อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งเวมัตตตาแห่งอาสวะ อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งวิบากแห่งอาสวะ อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งนิโรธแห่งอาสวะ อย่างนี้, รู้ชัดซึ่งปฏิปทาให้ถึงซึ่งนิโรธแห่งอาสวะ อย่างนี้ ; ในกาลนั้น อริยสาวกนั้น

---

๑. ข้อความนี้ใช้ได้ทั้งภาษาคนและภาษาธรรม : ภาษาคนก็คือเกิดใหม่หลังจากตายแล้ว ดังที่ทราบกันอยู่; ถ้าเป็นภาษาธรรมก็คือ อัตภาพปัจจุบันของเขานั้นเกิดเปลี่ยนเป็นบุญหรือบาป ตามสมควรแก่อุปาทานที่เกิดขึ้นจากอวิชชานั้นๆ โดยที่ยังไม่ต้องตาย; ทั้งนี้แล้วแต่ผู้ศึกษาจะถือเอาความหมายไหน.

ย่อมรู้ชัดซึ่งพรหมจรรย์นี้อันเป็นเครื่องเจาะแทงกิเลส ว่า เป็นนิโรธแห่งอาสวะ.

- ฉกฺก. อํ. ๒๒/๔๖๒-๔๖๓/๓๓๔.

เหตุให้อาสวะเจริญและไม่เจริญ

ภิกษุ ท. ! **อาสวะทั้งหลาย ย่อมเจริญแก่บุคคล ๒ จำพวก.** บุคคล ๒ จำพวกเหล่าไหนเล่า ? สองจำพวกคือ บุคคลผู้ **ขยะแขยงต่อสิ่งที่ไม่ควรขยะแขยง** บุคคลผู้ **ไม่ขยะแขยงต่อสิ่งที่ควรขยะแขยง.** ....

- ทุก. อํ. ๒๐/๑๐๗/๓๕๓.

ภิกษุ ท. ! อาสวะทั้งหลาย ย่อมเจริญแก่บุคคล ๒ จำพวก. บุคคล ๒ จำพวกเหล่าไหนเล่า ? สองจำพวกคือ บุคคลผู้ **สำคัญว่าควรในสิ่งที่ไม่ควร** บุคคลผู้ **สำคัญว่าไม่ควรในสิ่งที่ควร.** ....

- ทุก. อํ. ๒๐/๑๐๗/๓๕๕.

ภิกษุ ท. ! อาสวะทั้งหลาย ย่อมเจริญแก่บุคคล ๒ จำพวก. บุคคล ๒ จำพวกเหล่าไหนเล่า ? สองจำพวกคือ บุคคลผู้ **สำคัญว่าอาบัติในสิ่งที่มิใช่อาบัติ** บุคคลผู้ **สำคัญว่าไม่ใช่อาบัติในสิ่งที่เป็นอาบัติ.** ....

- ทุก. อํ. ๒๐/๑๐๗/๓๕๗.

ภิกษุ ท. ! อาสวะทั้งหลาย ย่อมเจริญแก่บุคคล ๒ จำพวก. บุคคล ๒ จำพวกเหล่าไหนเล่า ? สองจำพวกคือ บุคคลผู้ **สำคัญว่าธรรมในสิ่งที่ไม่ใช่ธรรม** บุคคลผู้ **สำคัญว่าไม่ใช่ธรรมในสิ่งที่เป็นธรรม.** ....

- ทุก. อํ. ๒๐/๑๐๘/๓๕๙.

ภิกษุ ท. ! อาสวะทั้งหลาย ย่อมเจริญแก่บุคคล ๒ จำพวก. บุคคล ๒ จำพวกเหล่าไหนเล่า ? สองจำพวกคือ บุคคลผู้ **สำคัญว่าวินัยในสิ่งที่ไม่ใช่วินัย** บุคคลผู้สำคัญว่า **ไม่ใช่วินัยในสิ่งที่เป็นวินัย.**

ภิกษุ ท. ! อาสวะทั้งหลาย ย่อมเจริญแก่บุคคล ๒ จำพวก ๆ เหล่านี้แล.

- ทุก. อํ. ๒๐/๑๐๘/๓๖๑.

ภิกษุ ท. ! **อาสวะทั้งหลาย ย่อมไม่เจริญ แก่บุคคล ๒ จำพวก.** บุคคล ๒ จำพวกเหล่าไหนเล่า ? สองจำพวกคือ บุคคลผู้ **ไม่ขยะแขยงต่อสิ่งที่ไม่ควรขยะแขยง** บุคคลผู้ **ขยะแขยงสิ่งที่ควรขยะแขยง.** ....

- ทุก. อํ. ๒๐/๑๐๗/๓๕๔.

ภิกษุ ท. ! อาสวะทั้งหลาย ย่อมไม่เจริญ แก่บุคคล ๒ จำพวก. บุคคล ๒ จำพวกเหล่าไหนเล่า ? สองจำพวกคือ บุคคลผู้ **สำคัญว่าไม่ควรในสิ่งที่ไม่ควร** บุคคล **ผู้สำคัญว่าควรในสิ่งที่ควร.** ....

- ทุก. อํ. ๒๐/๑๐๗/๓๕๖.

ภิกษุ ท. ! อาสวะทั้งหลาย ย่อมไม่เจริญ แก่บุคคล ๒ จำพวก. บุคคล ๒ จำพวกเหล่าไหนเล่า ? สองจำพวกคือ บุคคลผู้ **สำคัญว่าไม่ใช่อาบัติในสิ่งที่ไม่ใช่อาบัติ** บุคคลผู้ **สำคัญว่าอาบัติในสิ่งที่เป็นอาบัติ.** ...

- ทุก. อํ. ๒๐/๑๐๗/๓๕๘.

ภิกษุ ท. ! อาสวะทั้งหลาย ย่อมไม่เจริญ แก่บุคคล ๒ จำพวก. บุคคล ๒ จำพวกเหล่าไหนเล่า ? สองจำพวกคือ บุคคลผู้ **สำคัญว่าไม่ใช่ธรรมในสิ่งที่ไม่ใช่ธรรม** บุคคลผู้ **สำคัญว่าธรรมในสิ่งที่เป็นธรรม.** ....

- ทุก. อํ. ๒๐/๑๐๘/๓๖๐.

ภิกษุ ท. ! อาสวะทั้งหลายย่อมไม่เจริญ แก่บุคคล ๒ จำพวก บุคคล ๒ จำพวกเหล่าไหนเล่า ? สองจำพวกคือ บุคคลผู้ **สำคัญว่าไม่ใช่วินัยในสิ่งที่ไม่ใช่วินัย** บุคคลผู้ **สำคัญว่าวินัยในสิ่งที่เป็นวินัย.**

ภิกษุ ท. ! อาสวะทั้งหลาย ย่อมไม่เจริญแก่บุคคล ๒ จำพวก ๆ เหล่านี้แล.

-ทุก. อํ. ๒๐/๑๐๘/๓๖๒.

เหตุให้ไม่ปรินิพพานในปัจจุบัน

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! อะไรหนอเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย ที่ทำให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ ไม่ปรินิพพานในทิฏฐธรรม ?”

ท่านผู้เป็นจอมเทพ ! **รูป** ทั้งหลายที่จะพึงรู้ได้ด้วยจักษุ มีอยู่, เป็นรูปที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปอาศัยแห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด. ถ้าว่า ภิกษุย่อมเพลิดเพลิน พร่ำสรรเสริญ เมาหมกอยู่ ซึ่งรูปนั้น แล้วไซร้ ; เมื่อภิกษุนั้นเพลิดเพลิน พร่ำสรรเสริญ เมาหมกอยู่ กะรูปนั้น, วิญญาณนั้น เป็นวิญญาณอันตัณหา

ในอารมณ์คือรูปอาศัยแล้ว วิญญาณนั้นคืออุปาทาน.[๑] ท่านผู้เป็นจอมเทพ ! ภิกษุผู้**มีอุปาทาน ย่อมไม่ปรินิพพาน.**

(ในกรณีแห่ง**เสียง**ที่จะพึงรู้สึกด้วยโสตะ **กลิ่น** ที่จะพึงรู้สึกด้วยฆานะ **รส** ที่จะพึงรู้สึกด้วยชิวหา **สัมผัสทางผิวหนัง** ที่จะพึงรู้สึกด้วยกายะ(ผิวกายทั่วไป) และ**ธรรมารมณ์** ที่จะพึงรู้สึกด้วยมนะ ก็ได้ตรัสไว้ด้วยข้อความทำนองเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปที่จะพึงรู้ได้ด้วยจักษุ ข้างบนนั้น).

ท่านผู้เป็นจอมเทพ ! นี้แล เป็นเหตุ นี้เป็นปัจจัย ที่ทำให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ ไม่ปรินิพพานในทิฏฐธรรม.

- สฬา. สํ. ๑๘/๑๒๘/๑๗๘.

บุคคลผู้ถึงซึ่งอวิชชา

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! คนกล่าวกันว่า ‘อวิชชา-อวิชชา’ ดังนี้. ก็อวิชชานั้น เป็นอย่างไร ? และบุคคลชื่อว่า มีอวิชชา ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ? พระเจ้าข้า !”

ภิกษุ ! ในโลกนี้ บุถุชนผู้ไม่ได้ยินได้ฟัง ย่อม **ไม่รู้จักรูป**, ไม่รู้จัก **เหตุให้เกิดของรูป**, ไม่รู้จัก **ความดับไม่เหลือของรูป**, ไม่รู้จัก **ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของรูป ;** เขาย่อมไม่รู้จัก **เวทนา**, ไม่รู้จักเหตุให้เกิดของเวทนา, ไม่รู้จักความดับไม่เหลือของเวทนา, ไม่รู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของเวทนา; เขาย่อมไม่รู้จัก **สัญญา**, ไม่รู้จักเหตุให้เกิดของสัญญา, ไม่รู้จักความดับไม่เหลือของสัญญา, ไม่รู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับ

---

๑. วิญญาณในที่นี้ หมายถึงมโนวิญญาณที่รู้สึกต่อความเพลินและความมัวเมาในรูปนั้น; ไม่ใช่จักขุวิญญาณ ที่เห็นรูปตามธรรมดา.

ไม่เหลือของสัญญา ; เขาย่อมไม่รู้จัก**สังขาร**ทั้งหลาย, ไม่รู้จักเหตุให้เกิดของสังขารทั้งหลาย, ไม่รู้จักความดับไม่เหลือของสังขารทั้งหลาย, ไม่รู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของสังขารทั้งหลาย ; เขาย่อมไม่รู้จัก **วิญญาณ**, ไม่รู้จักเหตุให้เกิดของวิญญาณ, ไม่รู้จักความดับไม่เหลือของวิญญาณ, ไม่รู้จักทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของวิญญาณ, ภิกษุ ! ความไม่รู้นี้ เราเรียกว่า "อวิชชา" ; และบุคคลชื่อว่า มีอวิชชาด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๙๘/๓๐๐.

อวิชชา ของผู้ถึงซึ่งอวิชชา

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ที่เรียกกันว่า 'อวิชชา-อวิชชา' ดังนี้นั้น เป็นอย่างไร ? และด้วยเหตุเพียงเท่าไร บุคคลจึงชื่อว่า เป็นผู้ถึงซึ่งอวิชชา ? พระเจ้าข้า !"

ภิกษุ ! ในกรณีนี้ บุถุชนผู้ไม่มีการสดับ ไม่รู้ชัดแจ้งตามเป็นจริงซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ **อันมีความก่อขึ้นเป็นธรรมดา** ว่า "เป็นสิ่งที่มีความก่อขึ้นเป็นธรรมดา" ดังนี้ ; ไม่รู้ชัดแจ้งตามเป็นจริงซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ **อันมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา** ว่า "เป็นสิ่งที่มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา" ดังนี้ ; ไม่รู้ชัดแจ้งตามเป็นจริงซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ **อันมีทั้งความก่อขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา** ว่า "เป็นสิ่งที่มีความก่อขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา" ดังนี้. ภิกษุ ! ความไม่รู้นี้ เราเรียกว่า อวิชชา ; และบุคคลชื่อว่าเป็นผู้ถึงซึ่งอวิชชา ย่อมมีได้ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๐๙/๓๒๐.

ทุกขสมุทยอริยสัจเป็นสิ่งที่ควรละ

ภิกษุ ท.! อริยสัจมีสี่อย่างเหล่านี้, สี่อย่างเหล่าไหนเล่า? สี่อย่างคือ:- ทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ. ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล คือ อริยสัจสี่อย่าง.

ภิกษุ ท.! ในบรรดาอริยสัจสี่อย่างเหล่านี้, **อริยสัจที่ใครๆ ควรรอบรู้ มีอยู่, อริยสัจที่ใครๆ ควรละ มีอยู่.** .... ภิกษุ ท.! **อริยสัจที่ใครๆ ควรรอบรู้นั้น ได้แก่ อริยสัจคือ ทุกข์; อริยสัจที่ใครๆ ควรละนั้น ได้แก่ อริยสัจคือ เหตุให้เกิดทุกข์.** ....

ภิกษุ ท.! เพราะฉะนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอทั้งหลาย พึงทำความเพียร เพื่อให้รู้ตาที่เป็นจริง ว่า '**ทุกข์ เป็นเช่นนี้ๆ**', ดังนี้; ว่า '**เหตุให้เกิดทุกข์** เป็นเช่นนี้ๆ'; .... ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๔๖/๑๗๐๙

นิทเทส ๘

ว่าด้วยกิเลสทั้งหลายในฐานะสมุทัย

จบ

ภาค ๒

ว่าด้วยทุกขสมุทยอริยสัจ

ความจริงอันประเสริฐคือเหตุให้เกิดทุกข์

จบ

คำชี้ชวนวิงวอน

ภิกษุ ท.! โยคกรรม อันเธอพึงกระทำ เพื่อให้รู้ว่า
"นี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับสนิทแห่งทุกข์
นี้ทางให้ถึงความดับสนิทแห่งทุกข์."

เทสิตํ. โว มยา นิพฺพานํ เทสิโต นิพฺพานคามิมคฺโค

นิพพาน เราได้แสดงแล้ว,
ทางให้ถึงนิพพาน เราก็ได้แสดงแล้ว แก่เธอทั้งหลาย.

กิจใด ที่ศาสดาผู้เอ็นดู แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล
อาศัยความเอ็นดูแล้ว จะพึงทำแก่สาวกทั้งหลาย,
กิจนั้น เราได้ทำแล้วแก่พวกเธอ.

นั่น โคนไม้ ; นั่น เรือนว่าง.
พวกเธอจงเพียรเผากิเลส, อย่าได้ประมาท,
อย่าเป็นผู้ที่ต้องร้อนใจ ในภายหลังเลย.

อยํ โว อมฺหากํ อนุสาสนี
นี่แหละ วาจาเครื่องพร่ำสอนของเรา แก่เธอทั้งหลาย.

(มหาวาร. สํ. - สฬา.สํ.)

ภาค ๓

ว่าด้วย

นิโรธอริยสัจ

ความจริงอันประเสริฐคือความดับไม่เหลือของทุกข์

ภาค ๓

มีเรื่อง :-	นิทเทส ๙ ว่าด้วยเรื่องความดับแห่งตัณหา	๒๙	เรื่อง
	นิทเทส ๑๐ ว่าด้วยธรรมเป็นที่ดับตัณหา	๖๑	เรื่อง
	นิทเทส ๑๑ ว่าด้วยผู้ดับตัณหา	๑๐๖	เรื่อง
	นิทเทส ๑๒ ว่าด้วยอาการดับแห่งตัณหา	๖๑	เรื่อง

อริยสัจจากพระโอษฐ์

ภาค ๓

ว่าด้วย

นิโรธอริยสัจ ความจริงอันประเสริฐ
คือความดับไม่เหลือของทุกข์

(มี ๔ นิทเทส)

อุทเทสแห่งนิโรธอริยสัจ

ภิกษุ ท.! ความจริงอันประเสริฐ คือความดับไม่เหลือของทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! **ความดับสนิทเพราะความจางคลายไปโดยไม่เหลือของตัณหานั้นนั่นเทียว**, **ความละไปของตัณหานั้น**, **ความสลัดกลับคืนของตัณหานั้น**, **ความหลุดออกไปของตัณหานั้น** และ **ความไม่มีที่อาศัยอีกต่อไปของตัณหานั้น** อันใด ; อันนี้ เราเรียกว่า ความจริงอันประเสริฐคือความดับไม่เหลือของทุกข์.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๓๔/๑๖๘๑.

นิทเทสแห่งนิโรธอริยสัจ

นิทเทส ๘ ว่าด้วยความดับแห่งตัณหา

(มี ๒๙ เรื่อง)

ที่ละไปดับไป แห่งตัณหา

ภิกษุ ท.! **ตัณหานั้น เมื่อจะละไป ย่อมละไปในที่ไหน**? **เมื่อจะดับไป ย่อมดับไป ในที่ไหน**?

ภิกษุ ท.! สิ่งใด มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ตัณหานั้น เมื่อจะละไป ย่อมละไป ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะดับไป ย่อมดับไป ในสิ่งนั้น ๆ,

ภิกษุ ท.! **สิ่งใดเล่า มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก**?

ภิกษุ ท.! **ตา** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **หู** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **จมูก** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ลิ้น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **กาย** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ใจ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะละไป ย่อมละไป ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะดับไป ย่อมดับไป ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท.! **รูป** ทั้งหลาย มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **เสียง**ทั้งหลายมีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **กลิ่น**ทั้งหลาย มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **รส**ทั้งหลาย มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **โผฏฐัพพะ**ทั้งหลาย มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, **ธรรมารมณ์**ทั้งหลาย มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดี

ในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะละไป ย่อมละไปในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะดับไปย่อมดับไปในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท.! **วิญญาณทางตา** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, วิญญาณ**ทางหู** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, วิญญาณ**ทางจมูก** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, วิญญาณ**ทางลิ้น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, วิญญาณ**ทางกาย** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, วิญญาณ**ทางใจ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะละ ย่อมละไป ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะดับย่อมดับไป ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท.! **สัมผัสทางตา** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, สัมผัส**ทางหู** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, สัมผัส**ทางจมูก** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, สัมผัส**ทางลิ้น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, สัมผัส**ทางกาย** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, สัมผัส**ทางใจ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะละไป ย่อมละไป ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะดับ ย่อมดับไป ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท.! **เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางตา** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, เวทนาเกิดแต่สัมผัส**ทางหู** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, เวทนาเกิดแต่สัมผัส**ทางจมูก** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, เวทนาเกิดแต่สัมผัส**ทางลิ้น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, เวทนาเกิดแต่สัมผัส**ทางกาย** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, เวทนาเกิดแต่สัมผัส**ทางใจ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะละ ย่อมละไป ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะดับ ย่อมดับไป ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท.! **ความหมายรู้ในรูป** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความหมายรู้**ในเสียง** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความหมายรู้**ในกลิ่น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความหมายรู้ใน**รส** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความหมายรู้**ในโผฏฐัพพะ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความหมายรู้**ในธรรมารมณ์** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะละ ย่อมละไป ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะดับ ย่อมดับไป ในสิ่งนั้น ๆ,

ภิกษุ ท.! **ความคิดนึกในรูป** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความคิดนึก**ในเสียง** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความคิดนึก**ในกลิ่น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความคิดนึก**ในรส** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความคิดนึก**ในโผฏฐัพพะ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความคิดนึก**ในธรรมารมณ์** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะละ ย่อมละไป ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะดับไป ย่อมดับไป ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท.! **ตัณหาในรูป** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ตัณหา**ในเสียง** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ตัณหา**ในกลิ่น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ตัณหา**ในรส** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ตัณหา**ในโผฏฐัพพะ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ตัณหา**ในธรรมารมณ์** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะละ ย่อมละไป ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะดับ ย่อมดับไปในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท.! **ความตริตรึกในรูป** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความตริตรึก**ในเสียง** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความตริตรึก**ในกลิ่น**

มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความตริตรึก **ในรส** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความตริตรึก**ในโผฏฐัพพะ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความตริตรึก**ในธรรมารมณ์** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก; ตัณหานั้น เมื่อจะละ ย่อมละไป ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะดับ ย่อมดับไป ในสิ่งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท.! **ความตริตรองในรูป** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความตริตรอง**ในเสียง** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความตริตรอง**ในกลิ่น** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความตริตรอง**ในรส** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความตริตรอง**ในโผฏฐัพพะ** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก, ความตริตรอง**ในธรรมารมณ์** มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก ; ตัณหานั้น เมื่อจะละไป ย่อมละไป ในสิ่งนั้น ๆ, เมื่อจะดับไป ย่อมดับไป ในสิ่งนั้น ๆ,

- มหา. ที. ๑๐/๓๔๖/๒๙๘.

ความดับทุกข์มี เพราะความดับแห่งนันทิ

ปุณณะ ! รูป ที่เห็นด้วยตาก็ดี, เสียง ที่ฟังด้วยหูก็ดี, กลิ่น ที่ดมด้วยจมูกก็ดี, รส ที่ลิ้มด้วยลิ้นก็ดี, โผฏฐัพพะ ที่สัมผัสด้วยกายก็ดี, ธรรมารมณ์ที่รู้แจ้งด้วยใจก็ดี, อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ เป็นที่ยวนตายวนใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดย้อมใจ มีอยู่; ภิกษุย่อมไม่เพลิดเพลิน ไม่พร่ำสรรเสริญ ไม่เมาหมก ซึ่งอารมณ์มีรูป เป็นต้นนั้น. เมื่อภิกษุไม่เพลิดเพลิน ไม่พร่ำสรรเสริญ ไม่เมาหมก ซึ่งอารมณ์มี รูป เป็นต้นนั้นอยู่, นันทิ (ความเพลิน) ย่อมดับไป.

ปุณณะ ! เรากล่าวว่า "**ความดับไม่มีเหลือของทุกข์มีได้ เพราะความดับไม่เหลือของความเพลิน**" ดังนี้ แล.

- อุปริ. ม.๑๔/๔๘๒/๗๕๖.

ลูกโซ่แห่งความดับทุกข์

ภิกษุ ท.! **เพราะความจางคลาย จนดับไม่เหลือแห่งอวิชชา** นั่นแหละ จึงมีความดับแห่งสังขาร ; เพราะความดับแห่งสังขาร จึงมีความดับแห่งวิญญาณ ; เพราะความดับแห่งวิญญาณ จึงมีความดับแห่งนามรูป ; เพราะความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งอายตนะหก ; เพราะความดับแห่งอายตนะหก จึงมีความดับแห่งผัสสะ ; เพราะความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา ; เพราะความดับแห่งเวทนา จึงมีความดับแห่งตัณหา; เพราะความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน ; เพราะความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ ; เพราะความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ ; เพราะความดับแห่งชาติ, ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส ย่อมดับไม่เหลือ. ความดับไม่เหลือแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้แล.

- นิทาน. สํ. ๑๖/๒/๓.

พ้นทุกข์เพราะไม่เพลินในธาตุ

ภิกษุ ท.! ผู้ใด ย่อมไม่เพลินกะธาตุดิน (ปฐวีธาตุ) กะธาตุน้ำ (อาโปธาตุ) กะธาตุไฟ (เตโชธาตุ) กะธาตุลม (วาโยธาตุ), ผู้นั้นย่อมชื่อว่า

ไม่เพลินในสิ่งที่เป็นทุกข์. ผู้ใด ย่อมไม่เพลินในสิ่งที่เป็นทุกข์, เรากล่าวผู้นั้นว่า เป็น "ผู้หลุดพ้นแล้วจากทุกข์" ดังนี้ แล

- นิทาน. สํ. ๑๖/๒๐๘/๔๑๓.

ความหมายของคำว่า "ความดับ"

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้หน้า ๒๒๓, ๔๓๘, ๔๔๒, ๔๔๘, ๕๐๒ และในพุ.โอ.หน้า ๓๙๙, ๔๖๒)

*"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! พระองค์กล่าวอยู่ว่า 'ความดับ ๆ' ดังนี้. อันว่า '**ความดับ ๆ' ดังกล่าวนี้ หมายถึงความดับแห่งธรรมทั้งหลาย เหล่าไหนเล่า** ? พระเจ้าข้า !"*

อานนท์ ! รูปก็ดี เวทนาก็ดี สัญญาก็ดี สังขารทั้งหลายก็ดี วิญญาณก็ดี เป็นของไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่งแล้ว อาศัยกันและกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความจางคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับไปเป็นธรรมดา, คำอันเรากล่าวว่า "**ความดับ ๆ**" **หมายถึงความดับแห่งขันธ์มีรูปเป็นต้นนั้น ๆ** ดังนี้.

อานนท์ ! คำอันเรากล่าวว่า "ความดับ ๆ" ดังนี้ หมายถึงความดับแห่งธรรมทั้งหลายเหล่านี้แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๓๐/๔๘.

หมายเหตุ : ผู้ศึกษาพึงทำความสังเกตว่า พระองค์ตรัสความดับของเบญจขันธ์ หมายถึงความดับทุกข์โดยตรง เพราะได้ตรัสไว้ในที่ทั่วไปว่า ปัญจุปาทานขันธ์ คือตัวทุกข์ โดยสรุป และเมื่อดับปัญจุปาทานขันธ์เสียแล้ว ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ ซึ่งเป็นอาการแห่งความทุกข์ ก็ดับไปด้วยกัน.

ความดับของรูปขันธ์ คือ ความดับของทุกข์

ภิกษุ ท.! ความดับ ความเข้าไปสงบรำงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้ ของสิ่งที่เรียกว่าธาตุดิน, ของสิ่งที่เรียกว่าธาตุน้ำ, ของสิ่งที่เรียกว่าธาตุไฟ, ของสิ่งที่เรียกว่าธาตุลม ใด ๆ ; อันนั้นแหละเป็นความดับของทุกข์, อันนั้นแหละเป็นความเข้าไปสงบรำงับของสิ่งซึ่งมีปกติเสียบแทงทั้งหลาย, อันนั้นแหละเป็นความตั้งอยู่ไม่ได้ของชราและมรณะ แล.

- นิทาน. สํ. ๑๖/๒๐๙/๔๑๕. - ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘๖/๔๙๕.

(ความดับในกรณีเช่นนี้ ทุกแห่ง หมายถึงดับนันทิราคะในสิ่งนั้น ๆ เสีย).

ความดับของเวทนาขันธ์ คือ ความดับของทุกข์

ภิกษุ ท.! ความดับ ความเข้าไปสงบรำงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้ ของเวทนาที่เกิดขึ้นแต่สัมผัสทางตา, ของเวทนาที่เกิดแต่สัมผัสทางหู, ของเวทนาที่เกิดแต่สัมผัสทางจมูก, ของเวทนาที่เกิดแต่สัมผัสทางลิ้น, ของเวทนาที่เกิดแต่สัมผัสทางกาย และของเวทนาที่เกิดแต่สัมผัสทางใจ ใด ๆ ; อันนั้นแหละเป็นความดับของทุกข์, อันนั้นแหละเป็นความเข้าไปสงบรำงับของสิ่งซึ่งมีปกติเสียบแทงทั้งหลาย, อันนั้นแหละเป็นความตั้งอยู่ไม่ได้ของชราและมรณะ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘๕/๔๘๘.

ความดับของสัญญาขันธ์ คือ ความดับของทุกข์

ภิกษุ ท.! ความดับ ความเข้าไปสงบรำงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้ ของสัญญาในรูป ของสัญญาในเสียง ของสัญญาในกลิ่น ของสัญญาในรส ของ

สัญญาในโผฏฐัพพะ และของสัญญาในธรรมารมณ์ ใดๆ, อันนั้นแหละเป็นความดับของทุกข์, อันนั้นแหละเป็นความเข้าไปสงบรำงับของสิ่งซึ่งมีปกติเสียบแทง, อันนั้นแหละเป็นความตั้งอยู่ไม่ได้ของชราและมรณะ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘๕/๔๕๐.

ความดับของสังขารขันธ์ คือ ความดับของทุกข์

ภิกษุ ท.! ความดับ ความเข้าไปสงบรำงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้ ของสัญเจตนาในรูป, ของสัญเจตนาในเสียง, ของสัญเจตนาในกลิ่น, ของสัญเจตนาในรส, ของสัญเจตนาในโผฏฐัพพะ และของสัญเจตนาในธรรมารมณ์ ใด ๆ ; อันนั้นแหละเป็นความดับของทุกข์, อันนั้นแหละเป็นความเข้าไปสงบรำงับของสิ่งซึ่งมีปกติเสียบแทงทั้งหลาย, อันนั้นแหละเป็นความตั้งอยู่ไม่ได้ของชราและมรณะ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘๕/๔๕๒.

ความดับของวิญญาณขันธ์ คือ ความดับของทุกข์

ภิกษุ ท.! ความดับ ความเข้าไปสงบรำงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้ ของวิญญาณทางตา, ของวิญญาณทางหู, ของวิญญาณทางจมูก, ของวิญญาณทางลิ้น, ของวิญญาณทางกาย และของวิญญาณทางใจ ใด ๆ ; อันนั้นแหละเป็นความดับของทุกข์, อันนั้นแหละเป็นความเข้าไปสงบรำงับของสิ่งซึ่งมีปกติเสียบแทงทั้งหลาย. อันนั้นแหละเป็นความตั้งอยู่ไม่ได้ของชราและมรณะ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘๗/๔๕๘.

ความดับของเบญจขันธ์ คือ ความดับของทุกข์

ภิกษุ ท.! ความดับ ความเข้าไปสงบรำงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้ของรูป ของเวทนา ของสัญญา ของสังขาร และของวิญญาณ ใดๆ, อันนั้นแหละเป็นความดับของทุกข์, อันนั้นแหละเป็นความเข้าไปสงบรำงับ ของสิ่งซึ่งมีปกติเสียบแทงทั้งหลาย, อันนั้นแหละเป็นความตั้งอยู่ไม่ได้ของชราและมรณะ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘๗/๔๙๘.

ดับตัณหา คือปลงภาระหนักลงได้

ภิกษุ ท.! **การปลงภาระหนักลงเสียได้ เป็นอย่างไรเล่า** ?

ภิกษุ ท.! ความดับสนิทเพราะความจางคลายไปโดยไม่เหลือของตัณหานั้นนั่นเทียว, ความละไปของตัณหานั้น, ความสลัดกลับคืนของตัณหานั้น, ความหลุดออกไปของตัณหานั้น, และความไม่มีที่อาศัยอีกต่อไปของตัณหานั้น อันใด ; ภิกษุ ท. ! อันนี้เราเรียกว่า การปลงภาระหนักลงเสียได้ ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสพุทธวจนะนี้ ซึ่งเป็นคำร้อยกรองสืบต่อไป :-

“**ขันธ์ทั้งห้าเป็นของหนักเน้อ** !
บุคคลแหละ เป็นผู้แบกของหนักพาไป.
การแบกถือของหนัก เป็นความทุกข์ในโลก.
การปลงภาระหนักเสียได้เป็นความสุข.

พระอริยเจ้าปลงภาระหนักลงเสียแล้ว.
ทั้งไม่หยิบฉวยเอาของหนักอันอื่นขึ้นมาอีก.
ก็เป็นผู้ถอนตัณหาขึ้นได้กระทั่งราก (อวิชชา) ;
เป็นผู้หมดสิ่งปรารถนา ดับสนิทไม่มีส่วนเหลือ” ดังนี้.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๓๒/๕๒-๕๓

ละกิเลสตัณหาได้ คือละเบญจขันธ์ได้

ภิกษุ ท.! ความพอใจ (ฉันทะ) ก็ดี ความกำหนัด (ราคะ) ก็ดี ความเพลิน (นันทิ) ก็ดี ตัณหาก็ดี มีอยู่ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย ในวิญญาณ ใดๆ, พวกเธอทั้งหลาย จงละกิเลสนั้นๆเสีย. ด้วยการทำอย่างนี้ รูป เวทนา สัญญา สังขารทั้งหลาย วิญญาณ นั้นๆ จักเป็นสิ่งที่พวกเธอละได้แล้ว เป็นสิ่งที่มีมูลรากอันตัดเสียแล้ว ทำให้เหมือนตาลยอดเน่า ทำให้มีอยู่ไม่ได้ ทำให้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๓๖/๓๗๕.

ราธะ ! ความพอใจก็ดี ความกำหนัดก็ดี ความเพลินก็ดี ตัณหาก็ดี อุปายะ (กิเลสเป็นเหตุให้เข้าไปสู่ภพ) ก็ดี และอุปาทานก็ดี อันเป็นเครื่องตั้งทับ เครื่องเข้าไปอาศัย และเครื่องนอนเนื่องแห่งจิต มีอยู่ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ ใด ๆ ; พวกเธอทั้งหลายจงละกิเลสนั้นๆเสีย. ด้วยการทำอย่างนี้ รูป เวทนา สัญญา สังขารทั้งหลาย วิญญาณนั้นๆ จักเป็นสิ่งที่พวก

เธอละได้แล้ว เป็นสิ่งที่มีมูลรากอันตัดขาดเสียแล้ว ทำให้เหมือนตาลยอดเน่า ทำให้มีอยู่ไม่ได้ ทำให้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๓๗/๓๗๖.

ละฉันทราคะแห่งสิ่งใด ก็คือการละซึ่งสิ่งนั้น

ภิกษุ ท.! **เมื่อไม่รู้ยิ่ง ไม่รู้รอบ ไม่คลายกำหนัด ไม่ละขาด** ซึ่ง รูป .... เวทนา .... สัญญา .... สังขาร .... วิญญาณ ก็**ไม่ควรแก่ความสิ้นไปแห่งทุกข์.**

ภิกษุ ท.! **เมื่อรู้ยิ่ง เมื่อรู้รอบ เมื่อคลายกำหนัด เมื่อละขาด** ซึ่ง รูป .... เวทนา .... สัญญา .... สังขาร .... วิญญาณ ก็**ควรแก่ความสิ้นไปแห่งทุกข์.**

ภิกษุ ท.! เธอทั้งหลาย**จงละฉันทราคะในรูป .... เวทนา .... สัญญา .... สังขาร .... วิญญาณ เสีย**; ด้วยการกระทำอย่างนี้ **เป็นอันว่า รูป .... เวทนา .... สัญญา .... สังขาร .... วิญญาณ นั้น เป็นสิ่งที่เธอละขาดแล้ว** มีรากอันขาดแล้ว ทำให้เป็นเหมือนต้นตาลมีขั้วยอดอันขาดแล้ว ให้ถึงความไม่มีอยู่ มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา.

- ขนฺธ สํ. ๑๗/๓๓/๕๖-๕๘.

(ข้อความนี้มีประโยชน์มาก ที่ทำให้เราสามารถละสิ่งที่ควรละได้เต็มตามความหมาย ; คือไม่ใช่ละตัววัตถุนั้น แต่ละความกำหนัดพอใจในสิ่งนั้น จึงจะเป็นการละสิ่งนั้นได้เด็ดขาด และเป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้ยิ่งกว่าการที่จะไปละวัตถุนั้น ๆ โดยตรง).

ความสิ้นตัณหา คือ นิพพาน

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ที่เรียกว่า ‘สัตว์ สัตว์’ ดังนี้, อันว่าสัตว์มีได้ด้วยเหตุเพียงเท่าไรเล่า ? พระเจ้าข้า !”

ราธะ ! **ความพอใจอันใด ราคะอันใด นันทิอันใด ตัณหาอันใด มีอยู่ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขารทั้งหลาย และในวิญญาณ, เพราะการติดแล้ว ข้องแล้ว ในสิ่งนั้น ๆ, เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า ‘สัตว์’ ดังนี้.**

ราธะ ! **เปรียบเหมือนพวกกุมารน้อย ๆ หรือกุมารีน้อย ๆ เล่นเรือนน้อย ๆ ที่ทำด้วยดินอยู่, ตราบใดเขายังมีราคะ มีฉันทะ มีความรัก มีความกระหาย มีความเร่าร้อน และมีตัณหา ในเรือนน้อยที่ทำด้วยดินเหล่านั้น ; ตราบนั้นพวกเด็กน้อยนั้น ๆ ย่อมอาลัยเรือนน้อยที่ทำด้วยดินเหล่านั้น ย่อมอยากเล่น ย่อมอยากมีเรือนน้อย ที่ทำด้วยดินเหล่านั้น ย่อมยึดถือเรือนน้อย ที่ทำด้วยดินเหล่านั้นว่าเป็นของเรา ดังนี้.**

ราธะ ! แต่เมื่อใดแล พวกกุมารน้อย ๆ หรือกุมารีน้อย ๆ เหล่านั้น มีราคะไปปราศแล้ว มีฉันทะไปปราศแล้ว มีความรักไปปราศแล้ว มีความกระหายไปปราศแล้ว มีความเร่าร้อนไปปราศแล้ว มีตัณหาไปปราศแล้ว ในเรือนน้อยที่ทำ ด้วยดินเหล่านั้น, ในกาลนั้นแหละพวกเขาย่อมทำเรือนน้อย ๆ ที่ทำด้วยดินเหล่านั้น ให้กระจัดกระจายเรี่ยรายเกลื่อนกล่นไป กระทำให้จบการเล่นเสียด้วยมือและเท้าทั้งหลาย, อุปมานี้ฉันใด ;

ราธะ ! **อุปไมยก็ฉันนั้น คือ แม้พวกเธอทั้งหลายจงเรี่ยรายกระจายออก ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ. จงขจัดเสียให้ถูกวิธี, จงทำให้แหลกลาญโดยถูกวิธี, จงทำให้จบการเล่นให้ถูกวิธี, จงปฏิบัติเพื่อความสิ้นไปแห่งตัณหาเถิด.**

ราธะ ! เพราะว่า **ความสิ้นไปแห่งตัณหานั้น คือนิพพาน** ดังนี้ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๓๒/๓๖๗.

ที่สุดของพรหมจรรย์ คือนิพพาน

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ที่เรียกว่า ‘มาร มาร’ ดังนี้, ด้วยเหตุเพียงเท่าไรเล่า จึงถูกเรียกว่า มาร พระเจ้าข้า ?”

ราธะ ! **เมื่อรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณมีอยู่, จะพึงมีมาร, มีผู้ให้ตาย หรือว่าผู้ตาย.**

ราธะ ! เพราะฉะนั้นในเรื่องนี้ เธอจงเห็น รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ว่า ‘เป็นมาร’ เห็นว่าเป็น ‘ผู้ให้ตาย’ เห็นว่า ‘ผู้ตาย’ เห็นว่า ‘เป็นโรค’ เห็นว่า ‘เป็นหัวฝี’ เห็นว่า ‘เป็นลูกศร’ เห็นว่า ‘เป็นทุกข์’ เห็นว่า ‘เป็นทุกข์ที่เกิดแล้ว’ ดังนี้. พวกใดย่อมเห็น รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณนั้น ด้วยอาการอย่างนี้, พวกนั้น ชื่อว่า ย่อมเห็นโดยชอบ แล.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สัมมาทัสสนะ(การเห็นโดยชอบ) มีอะไรเป็นประโยชน์ที่มุ่งหมายเล่า พระเจ้าข้า ?”

ราธะ ! สัมมาทัสสนะ มีนิพพิทา (ความเบื่อหน่าย) เป็นประโยชน์ที่มุ่งหมาย.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ก็นิพพิทา (ความเบื่อหน่าย) มีอะไรเป็นประโยชน์ที่มุ่งหมายเล่า พระเจ้าข้า ?”

ราธะ ! นิพพิทาแล มีวิราคะ (ความจางคลายไป) เป็นประโยชน์ที่มุ่งหมาย.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ก็วิราคะ มีอะไรเป็นประโยชน์ที่มุ่งหมายเล่า พระเจ้าข้า ?”

ราธะ ! วิราคะแล มีวิมุตติ (ความหลุดพ้น) เป็นประโยชน์ที่มุ่งหมาย.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ก็วิมุตติ มีอะไรเป็นประโยชน์ ที่มุ่งหมายเล่า พระเจ้าข้า ?”

ราธะ ! วิมุตติแล มีนิพพานเป็นประโยชน์ที่มุ่งหมาย.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ก็นิพพาน มีอะไรเป็นประโยชน์ ที่มุ่งหมายเล่า พระเจ้าข้า ?”

ราธะ ! **เธอได้ถามเลยปัญหาเสียแล้ว, เธอไม่อาจจะจับฉวยเอาที่สุดของปัญหาได้.**

ราธะ ! ด้วยว่า **พรหมจรรย์ ที่ประพฤติกันอยู่นี้แล ย่อมหยั่งลงสู่นิพพาน มีนิพพานเป็นที่สุดท้าย.**

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๓๑/๓๖๖.

ความไม่เพลินในอายตนะ คือความหลุดพ้นจากทุกข์

ภิกษุ ท. ! ส่วนผู้ใด ย่อมไม่เพลินกะตา, ไม่เพลินกะหู, ไม่เพลินกะจมูก, ไม่เพลินกะลิ้น, ไม่เพลินกะกาย, ไม่เพลินกะใจ แล้วไซร้ ; ผู้นั้น ชื่อว่า ย่อมไม่เพลิดเพลินกะสิ่งอันเป็นทุกข์. ผู้ใด ย่อมไม่เพลิดเพลินกะสิ่งอันเป็นทุกข์ ; เรากล่าวว่า ผู้นั้น ย่อมหลุดพ้นจากทุกข์ ดังนี้.

- สฬา. สํ. ๑๘/๑๖/๑๙.

ภิกษุ ท. ! ส่วนผู้ใดแล ย่อมไม่เพลิดเพลินกะรูป, ไม่เพลิดเพลินกะเสียง, ไม่เพลิดเพลินกะกลิ่น, ไม่เพลิดเพลินกะรส, ไม่เพลิดเพลินกะโผฏฐัพพะ, ไม่เพลิดเพลินกะธรรมารมณ์ แล้วไซร้ ; ผู้นั้น ชื่อว่า ย่อมไม่เพลิดเพลินกะสิ่งอันเป็นทุกข์. ผู้ใด ย่อมไม่เพลิดเพลินกะสิ่งอันเป็นทุกข์ ; เรากล่าวว่า ผู้นั้นย่อมหลุดพ้นจากทุกข์ ดังนี้แล.

- สฬา. สํ. ๑๘/๑๖/๒๐.

หลุดพ้นจากทุกข์ เพราะไม่เพลิดเพลินในเบญจขันธ์

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด **ไม่เพลิดเพลินอยู่ในรูป**, ผู้นั้น **เท่ากับ ไม่เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์.** เรากล่าวว่า “ผู้ใด ไม่เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์, ผู้นั้น **ย่อมหลุดพ้นไปได้จากทุกข์**” ดังนี้ ;

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด **ไม่เพลิดเพลินอยู่ในเวทนา**, ผู้นั้น **เท่ากับ ไม่**

เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์, เรากล่าวว่า "ผู้ใด ไม่เพลิดเพลินอยู่ในสิ่งที่เป็นทุกข์, ผู้นั้น **ย่อมหลุดพ้นไปได้จากทุกข์**" ดังนี้ ;

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด **ไม่เพลิดเพลินอยู่ในสัญญา**, ผู้นั้น **เท่ากับไม่เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์**, เรากล่าวว่า "ผู้ใด ไม่เพลิดเพลินอยู่ในสิ่งที่เป็นทุกข์, ผู้นั้น **ย่อมหลุดพ้นไปได้จากทุกข์**" ดังนี้ ;

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด **ไม่เพลิดเพลินอยู่ในสังขาร**, ผู้นั้น **เท่ากับไม่เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์**, เรากล่าวว่า "ผู้ใด ไม่เพลิดเพลินอยู่ในสิ่งที่เป็นทุกข์, ผู้นั้น **ย่อมหลุดพ้นไปได้จากทุกข์**" ดังนี้ ;

ภิกษุ ท. ! ผู้ใด **ไม่เพลิดเพลินอยู่ในวิญญาณ**, ผู้นั้น **เท่ากับไม่เพลิดเพลินอยู่ ในสิ่งที่เป็นทุกข์**, เรากล่าวว่า "ผู้ใด ไม่เพลิดเพลินอยู่ในสิ่งที่เป็นทุกข์, ผู้นั้น **ย่อมหลุดพ้นไปได้จากทุกข์**" ดังนี้.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๓๙/๖๕.

ความดับของอายตนะ คือ ความดับของทุกข์

ภิกษุ ท. ! ความดับ ความเข้าไปสงบรำงับ และความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งตา แห่งหู แห่งจมูก แห่งลิ้น แห่งกาย แห่งใจ ใด ๆ ; อันนั้นแหละเป็นความดับแห่งทุกข์, อันนั้นแหละเป็นความเข้าไปสงบรำงับแห่งสิ่งซึ่งมีปกติเสียบแทงทั้งหลาย, อันนั้นแหละเป็นความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘๓/๔๘๐

- สฬา. สํ. ๑๘/๑๗/๒๑.

ภิกษุ ท. ! ความดับ ความเข้าไปสงบรำงับ และความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งรูป แห่งเสียง แห่งกลิ่น แห่งรส แห่งโผฏฐัพพะ แห่งธรรมารมณ์ ใด ๆ ; อันนั้นแหละ เป็นความดับแห่งทุกข์, อันนั้นแหละ เป็นความเข้าไปสงบรำงับแห่งสิ่งซึ่งมีปกติเสียบแทงทั้งหลาย, อันนั้นแหละ เป็นความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๘๔/๔๘๒.

- สฬา. สํ. ๑๘/๑๗/๒๓.

ความรู้ที่ถึงขั้นทำลายตัณหาแห่งกามคุณในอดีต

มาคัณฑิยะ ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้ว่าอย่างไร : คนบางคนในโลกนี้ เคยได้รับการบำรุงบำเรอด้วยรูปทางตา อันเป็นรูปที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด มาแล้ว; ครั้นสมัยอื่นอีก เขามา**รู้แจ้งตามที่เป็นจริง ซึ่งความเกิด ความดับ รสอร่อย โทษต่ำทราม และอุบายเครื่องออก แห่งรูปทั้งหลาย** นั่นเทียว แล้วละเสียซึ่งตัณหาในรูป บรรเทาเสียซึ่งความเร่าร้อนในรูป ปราศจากความกระหาย เป็นผู้มีจิตสงบแล้วในภายใน อยู่. มาคัณฑิยะ ! ท่านมีอะไรที่จะกล่าวปรารภบุคคลคนนี้บ้างไหม ? *"ไม่มีเลย พระเจ้าข้า !"*

(ต่อไปนี้ ได้มีการถาม-ตอบ ในกรณีแห่ง**เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ** โดยทำนองเดียวกัน).

- ม. ม. ๑๓/๒๗๓/๒๘๐.

ความปลอดจากกามโยคะ

ภิกษุ ท.! ความปลอดจากกิเลส อันเป็นเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพ มี ๔ อย่างเหล่านี้. สี่อย่างเหล่าไหนเล่า? สี่อย่างคือ ความปลอดจากกามโยคะ, ความปลอดจากภวโยคะ, ความปลอดจากทิฏฐิโยคะ, ความปลอดจากอวิชชาโยคะ.

ภิกษุ ท.! **ความปลอดจากกามโยคะ** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมรู้แจ้งชัดตามที่เป็นจริง ซึ่งความก่อขึ้นแห่งกามทั้งหลายด้วย ซึ่งความดับไปแห่งกามทั้งหลายด้วย ซึ่งรสอร่อยแห่งกามทั้งหลายด้วย ซึ่งโทษแห่งกามทั้งหลายด้วย ซึ่งอุบายเป็นเครื่องออกพ้นไปได้จากกามทั้งหลายด้วย; เมื่อเขารู้ตามที่เป็นจริงอยู่เช่นนั้น, ความกำหนัดในกาม ความเพลิดเพลินในกาม ความเสน่หาในกาม ความสยบอยู่ในกาม ความหิวกระหายในกาม ความเร่าร้อนเพราะกาม ความเมาหมกในกาม และกามตัณหา, ในกามทั้งหลาย เหล่านี้ย่อมไม่นอนเนื่องอยู่ในบุคคลนั้น. ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่า ความปลอดจากกามโยคะ.

- จตุกฺก. อํ. ๒๑/๑๔/๑๐.

ความปลอดจากภวโยคะ

ภิกษุ ท.! **ความปลอดจากภวโยคะ** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมรู้แจ้งชัดตามที่เป็นจริง ซึ่งความก่อขึ้นแห่งภพทั้งหลายด้วย ซึ่งความดับไปแห่งภพทั้งหลายด้วย ซึ่งรสอร่อยแห่งภพทั้งหลายด้วย ซึ่งโทษแห่งภพทั้งหลายด้วย ซึ่งอุบายเครื่องออกพ้นไปจากภพทั้งหลายด้วย;

เมื่อเขารู้ตามที่เป็นจริงอยู่เช่นนั้น, ความกำหนัดในภพ ความเพลิดเพลินในภพ ความเสน่หาในภพ ความสยบอยู่ในภพ ความหิวกระหายในภพ ความเร่าร้อนเพราะภพ ความเมาหมกในภพ และภวตัณหา, ในภพทั้งหลาย เหล่านี้ย่อมไม่นอนเนื่องอยู่ในบุคคลนั้น. ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่า ความปลอดจากภวโยคะ.

- จตุกฺก. อํ. ๒๑/๑๔/๑๐.

ความปลอดจากทิฏฐิโยคะ

ภิกษุ ท.! **ความปลอดจากทิฏฐิโยคะ** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมรู้แจ้งชัดตามที่เป็นจริง ซึ่งความก่อขึ้นแห่งทิฏฐิทั้งหลายด้วย ซึ่งความดับไปแห่งทิฏฐิทั้งหลายด้วย ซึ่งรสอร่อยแห่งทิฏฐิทั้งหลายด้วย; ซึ่งโทษแห่งทิฏฐิทั้งหลายด้วย ซึ่งอุบายเครื่องออกพ้นไปจากทิฏฐิทั้งหลายด้วย; เมื่อเขารู้ตามที่เป็นจริงอยู่เช่นนั้น, ความกำหนัดในทิฏฐิ ความเพลิดเพลินในทิฏฐิ ความเสน่หาในทิฏฐิ ความสยบอยู่ในทิฏฐิ ความหิวกระหายในทิฏฐิ ความเร่าร้อนเพราะทิฏฐิ ความเมาหมกในทิฏฐิ และตัณหาทางทิฏฐิ, ในทิฏฐิทั้งหลาย เหล่านี้ย่อมไม่นอนเนื่องอยู่ในบุคคลนั้น. ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่า ความปลอดจากทิฏฐิโยคะ.

- จตุกฺก. อํ. ๒๑/๑๕/๑๐.

ความปลอดจากอวิชชาโยคะ

ภิกษุ ท.! **ความปลอดจากอวิชชาโยคะ** เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมรู้แจ้งชัดตามที่เป็นจริง ซึ่งความก่อขึ้นแห่งผัสสายตนะหกด้วย ซึ่งความดับไปแห่งผัสสายตนะหกด้วย ซึ่ง

รสอร่อยแห่งผัสสายตนะหกด้วย ซึ่งโทษแห่งผัสสายตนะหกด้วย ซึ่งอุบายเครื่องพ้นไปจากผัสสายตนะหกด้วย ; เมื่อเขารู้ชัดตามที่เป็นจริงอยู่เช่นนั้น, อวิชชาและอัญญาณใด ๆ ในผัสสายตนะหก อวิชชาและอัญญาณนั้น ย่อมไม่นอนเนื่องอยู่ในบุคคลนั้น. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า ความปลอดภัยจากอวิชชาโยคะ.

ภิกษุ ท. ! ด้วยเหตุนี้แหละจึงรวมเป็น การไม่ประกอบอยู่ด้วยกาม-โยคะ ๑ การไม่ประกอบอยู่ด้วยภวโยคะ ๑ การไม่ประกอบอยู่ด้วยทิฏฐิโยคะ ๑ และการไม่ประกอบอยู่ด้วยอวิชชาโยคะ ๑.

ภิกษุ ท. ! บุคคลไม่ประกอบด้วยกิเลสเป็นเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพโดยเด็ดขาด อันเป็นอกุศลธรรมอันลามกเศร้าหมอง เป็นเหตุให้มีภพใหม่อันกระสับกระส่าย มีผลเป็นทุกข์ มีชาติชราและมรณะต่อไป ; เพราะฉะนั้นเราจึงเรียกว่า “ผู้มีปกติเกษมจากโยคะ (โยคกฺเขมี)” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้คือ ความปลอดจากกิเลสเป็นเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพ ๔ อย่าง แล.

(คาถาผนวกท้ายพระสูตร)

สัตว์ทั้งหลาย ประกอบพร้อมแล้วด้วยกามโยคะ ด้วยภวโยคะ ด้วยทิฏฐิโยคะ และถูกอวิชชากระทำในเบื้องหน้าแล้ว, มีปกติไปสู่ชาติและมรณะ ; ย่อมไปสู่สังสารวัฏ.

ส่วนสัตว์เหล่าใดรอบรู้แล้ว ซึ่งกามและภวโยคะ โดยประการทั้งปวง, ถอนขึ้นได้แล้วซึ่งทิฏฐิโยคะ, และพราก

ออกได้โดยเด็ดขาดซึ่งอวิชชา, สัตว์เหล่านั้นแล ไม่ประกอบแล้วด้วยกิเลสอันประกอบสัตว์ไว้ในภพทั้งปวง, เป็นมุนี ล่วงเสียได้ซึ่งโยคะกิเลสเป็นเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพ ; ดังนี้แล.

- จตุกฺก. อํ ๒๑/๑๕/๑๐.

เครื่องกีดขวางการละสัญโญชน์

ภิกษุ ท. ! ภิกษุใดหนอ ยังเป็นผู้มีความพอใจ ในความคลุกคลีกันเป็นหมู่ ๆ, ยังมีความยินดีในการคลุกคลีกันเป็นหมู่ ๆ, ยังตามประกอบซึ่งความพอใจในความคลุกคลีกันเป็นหมู่ ๆ, ยังมีความพอใจในคณะ ยังยินดีในคณะ ยังตามประกอบซึ่งความพอใจในคณะ ; ภิกษุนั้น จักมาเป็นผู้อยู่เดี่ยวโดด อภิรมย์ในความสงบสงัด ดังนี้, ข้อนี้เป็นฐานะที่มีไม่ได้เป็นไม่ได้. เมื่ออยู่เดี่ยวโดดไม่ได้และไม่อภิรมย์ในความสงัดอยู่ ยังจักสามารถถือเอาซึ่งนิมิตแห่งจิต ดังนี้, ข้อนี้เป็นฐานะที่มีไม่ได้เป็นไม่ได้. เมื่อไม่อาจถือเอาซึ่งนิมิตแห่งจิต แต่ยังจักทำสัมมาทิฏฐิให้บริบูรณ์ได้ ดังนี้, ข้อนี้เป็นฐานะที่มีไม่ได้เป็นไม่ได้. เมื่อไม่ทำสัมมาทิฏฐิให้บริบูรณ์แล้ว จักทำสัมมาสมาธิให้บริบูรณ์ ดังนี้, ข้อนี้ เป็นฐานะที่มีไม่ได้เป็นไม่ได้. เมื่อไม่ทำสัมมาสมาธิให้บริบูรณ์ได้แล้ว จักละสัญโญชน์ทั้งหลายได้ ดังนี้, ข้อนี้เป็นฐานะที่มีไม่ได้เป็นไม่ได้. เมื่อไม่ละสัญโญชน์ทั้งหลายแล้ว จักทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน ดังนี้, ข้อนี้เป็นฐานะที่มีไม่ได้เป็นไม่ได้,

- ฉกฺก. อํ. ๒๒/๔๗๑/๓๓๙.

(ปฏิปักขนัย)

ภิกษุ ท. ! ภิกษุนั้นหนอ ไม่เป็นผู้มีความพอใจ ในความคลุกคลีกันเป็นหมู่ ๆ, ไม่มีความยินดีในการคลุกคลีกันเป็นหมู่ ๆ, ไม่ตามประกอบซึ่งความพอใจในการคลุกคลีกันเป็นหมู่ ๆ, ไม่มีความพอใจในคณะ ไม่ยินดีในคณะ ไม่ตามประกอบซึ่งความพอใจในคณะ ; ผู้เดี่ยวโดดนั้น จักอภิรมย์ในความสงบสงัดอยู่ได้ ดังนี้, ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้เป็นได้ ; ผู้เดี่ยวโดด เมื่ออภิรมย์ในความสงบสงัดอยู่ จักถือเอาซึ่งนิมิตแห่งจิตได้ ดังนี้, ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้เป็นได้ ; เมื่อถือเอาซึ่งนิมิตแห่งจิตได้อยู่ จักทำสัมมาทิฏฐิให้บริบูรณ์ได้ ดังนี้, ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้เป็นได้ ; เมื่อทำสัมมาทิฏฐิให้บริบูรณ์ ได้แล้ว จักทำสัมมาสมาธิให้บริบูรณ์ได้ ดังนี้, ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้เป็นได้ ; เมื่อทำสัมมาสมาธิให้บริบูรณ์ได้แล้ว จักละสัญโญชน์ทั้งหลายได้ ดังนี้, ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้เป็นได้ ; เมื่อละสัญโญชน์ทั้งหลายได้แล้ว จักทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานได้ ดังนี้, ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้เป็นได้ แล.

- ฉกฺก. อํ. ๒๒/๔๗๒/๓๓๙.

ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อละเพื่อตัดอนุสัยโดยเด็ดขาด

ภิกษุ ท. ! อนุสัยมี ๗ อย่างเหล่านี้. เจ็ดอย่างเหล่าไหนเล่า ? เจ็ดอย่างคือ อนุสัยคือกามราคะ ๑ อนุสัยคือปฏิฆะ ๑ อนุสัยคือทิฏฐิ ๑ อนุสัยคือวิจิกิจฉา ๑ อนุสัยคือมานะ ๑ อนุสัยคือภวราคะ ๑ อนุสัยคืออวิชชา ๑. ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แลคือ อนุสัย ๗ อย่าง.

ภิกษุ ท. ! **พรหมจรรย์ที่ประพฤติกันอยู่นี้ เพื่อละเพื่อตัดขาด ซึ่งอนุสัย ๗ อย่าง.** เจ็ดอย่างเหล่าไหนเล่า ?

ภิกษุ ท. ! พรหมจรรย์ที่ประพฤติกันอยู่ เพื่อละเพื่อตัดขาด ซึ่งอนุสัยคือกามราคะ, เพื่อละเพื่อตัดขาด ซึ่งอนุสัยคือปฏิฆะ, เพื่อละเพื่อตัดขาด ซึ่งอนุสัยคือทิฏฐิ, เพื่อละเพื่อตัดขาด ซึ่งอนุสัยคือวิจิกิจฉา, เพื่อละเพื่อตัดขาด ซึ่งอนุสัยคือมานะ, เพื่อละเพื่อตัดขาด ซึ่งอนุสัยคือภวราคะ, เพื่อละเพื่อตัดขาด ซึ่งอนุสัยคืออวิชชา, ภิกษุ ท. ! พรหมจรรย์ที่ประพฤติกันอยู่นี้ เพื่อละเพื่อตัดขาด ซึ่งอนุสัย ๗ อย่างเหล่านี้แล.

ภิกษุ ท. ! **เมื่อใดแล อนุสัยคือกามราคะก็ดี, อนุสัยคือปฏิฆะก็ดี, อนุสัยคือทิฏฐิก็ดี, อนุสัยคือวิจิกิจฉาก็ดี, อนุสัยคือมานะก็ดี, อนุสัยคือภวราคะก็ดี, และอนุสัยคืออวิชชาก็ดี, เป็นสิ่งที่ภิกษุละได้แล้ว มีรากเง่าอันตัดขาดแล้ว ทำให้เหมือนตาลยอดเน่า ทำให้มีอยู่ไม่ได้ ทำให้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป** ;

ภิกษุ ท. ! **เมื่อนั้น, ภิกษุนี้ เราเรียกว่า** “**ตัดตัณหาได้แล้ว รื้อถอนสัญโญชน์แล้ว ได้ทำที่สุดแห่งทุกข์เพราะรู้จักหน้าตาของมานะอย่างถูกต้องแล้ว**” ดังนี้ แล.

- สตฺตก. อํ. ๒๓/๘-๙/๑๑-๑๒.

(ความมุ่งหมายของการประพฤติพรหมจรรย์ในสูตรนี้ ทรงแสดงว่า เพื่อละเสียซึ่ง**อนุสัยเจ็ด**; ในสูตรอื่น (๒๓/๗-๘/๘-๙) ทรงแสดงว่าเพื่อตัดเสียซึ่ง**สังโยชน์เจ็ด** ดูรายละเอียดที่หัวข้อว่า “สังโยชน์เจ็ด” ที่หน้า ๓๘๘ แห่งหนังสือนี้.)

เห็นโลกก็เห็นเหมือนเห็นฟองน้ำและพยับแดด

บุคคลพึงเห็นฟองน้ำ ฉันใด. พึงเห็นพยับแดด ฉันใด, พญามัจจุราช จักไม่เห็นผู้ที่พิจารณาเห็นโลก ฉันนั้นอยู่ แล.

- ธ. ขุ. ๒๕/๓๘/๒๓.

เห็นโลกชนิดที่ความตายไม่เห็นเรา

"ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นเทพฤษี ! ....ข้าพระองค์จะพิจารณาเห็นโลกอย่างไร ความตายจึงไม่แลเห็นข้าพระองค์เล่า ? พระเจ้าข้า !"

ดูก่อนโมฆราช ! ท่านจงเป็นคนมีสติ ถอนความเห็นว่าเป็นตัวตนออกเสีย พิจารณาเห็นโลก โดยความเป็นของว่างเปล่าทุกเมื่อเถิด. ท่านจะพึงข้ามความตายเสียได้ ด้วยข้อปฏิบัติอย่างนี้, ความตายจะไม่แลเห็นท่าน ผู้พิจารณาเห็นโลกอยู่ โดยอาการอย่างนี้ แล.

- สุตฺต. ขุ. ๒๕/๕๔๖/๔๓๖. - จูฬนิ. ขุ. ๓๐/๒๔๕/๔๖๖, ๕๐๔.

การดับทุกข์สิ้นเชิง ไม่เนื่องด้วยอิทธิวิธี แม้กระทั่งวิโมกข์ที่ไม่เกี่ยวกับการสิ้นอาสวะ

[นักบวชเดียรถีย์อื่น ชื่อ สุสิมะ หาอุบายเข้ามาบวชในพุทธศาสนา เพื่อจะบรรลุคุณวิเศษสำหรับนำเอาไปทำให้คณะของตัวเจริญรุ่งเรืองด้วยลาภยศสักการะ เหมือนสังฆบริษัทของพระพุทธองค์; ครั้นบวชแล้ว ได้เข้าไปหาพวกภิกษุปัญญาวิมุตต์ โดยคิดว่าภิกษุพวกนี้ มีอภิญญาทั้งหก เมื่อได้ทราบว่าภิกษุพวกนี้ไม่ได้เกี่ยวข้องกับอภิญญาทั้งหก และได้รับบอกเล่าว่าความเป็นอริยะบุคคลไม่

เนื่องด้วยอภิญญาทั้งหก ก็เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ซักไซ้ถึงเรื่องอภิญญาทั้งหก ว่าเกี่ยวข้องกันอย่างจำเป็นกับความสิ้นอาสวะตามความเชื่อของเขาหรือไม่. พระพุทธองค์ได้ทรงใช้วิธีทำให้เขาเกิดธัมมฐิติญาณและนิพพานญาณ โดยทรงนำเอาเรื่องเบญจขันธ์ไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา ไม่ควรเห็นว่าเป็นของเรา เป็นเรา เป็นอัตตาของเรา จนเป็นธัมมฐิติญาณขึ้นมาก่อน จนกระทั่งจิตเบื่อหน่ายคลายกำหนัด หลุดพ้น และรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว อันเป็นนิพพานญาณ (ตามนัยแห่งอนัตตลักขณสูตร ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้ว หรืออาจจะหาอ่านดูได้จากที่ทั่วไป) จนกระทั่งนักบวชชื่อสุสิมะนั้นเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง ในเรื่องความดับทุกข์หรือความสิ้นอาสวะนั้น ว่าเป็นไปได้ตามเหตุตามปัจจัยของมันเอง และเมื่อนักบวชชื่อสุสิมะเห็นชัดในความจริงข้อนี้แล้ว จึงตรัสแก่เขาต่อไปว่า:-]

สุสิมะ ! เธอเห็นไหมว่า **ชรามรณะ** มี เพราะชาติเป็นปัจจัย ? *“อย่างนั้น พระเจ้าข้า !”*

สุสิมะ ! เธอเห็นไหมว่า **ชาติ** มี เพราะภพเป็นปัจจัย ? *“อย่างนั้น พระเจ้าข้า !”*

สุสิมะ ! เธอเห็นไหมว่า **ภพ** มี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ? *“อย่างนั้น พระเจ้าข้า !”*

สุสิมะ ! เธอเห็นไหมว่า **อุปาทาน** มีเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ? *“อย่างนั้น พระเจ้าข้า !”*

สุสิมะ ! เธอเห็นไหมว่า **ตัณหา** มี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ? *“อย่างนั้น พระเจ้าข้า !”*

สุสิมะ ! เธอเห็นไหมว่า **เวทนา** มี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย ? *“อย่างนั้น พระเจ้าข้า !”*

สุสิมะ ! เธอเห็นไหมว่า **ผัสสะ** มี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย? *“อย่างนั้น พระเจ้าข้า !”*

สุสิมะ ! เธอเห็นไหมว่า **สฬายตนะ** มี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย? *"อย่างนั้น พระเจ้าข้า !"*

สุสิมะ ! เธอเห็นไหมว่า **นามรูป** มี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย? *"อย่างนั้น พระเจ้าข้า !"*

สุสิมะ ! เธอเห็นไหมว่า **วิญญาณ** มี เพราะสังขารเป็นปัจจัย? *"อย่างนั้น พระเจ้าข้า !"*

สุสิมะ ! เธอเห็นไหมว่า **สังขาร** ทั้งหลายมี เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย? *"อย่างนั้น พระเจ้าข้า !"*

(ต่อไปได้ตรัสชักนำให้เห็นปฏิจจสมุปบาทฝ่ายนิโรธวาร โดยรูปแบบแห่งถ้อยคำอย่างเดียวกับข้อความข้างบนนี้ ครบทั้ง ๑๑ อาการ แล้วได้ตรัสว่า :-)

สุสิมะ ! **เมื่อรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ เธอยังจำเป็นที่จะต้องทำให้มี อิทธิวิธี มีอย่างต่าง ๆ อยู่อีกหรือ** คือคนเดียวแปลงรูปเป็นหลายคน, หลายคนเป็นคนเดียว, ...ฯลฯ....[๑] และแสดงอำนาจทางกาย เป็นไปตลอดถึงพรหมโลกได้ ดังนี้. *"ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า !"*

สุสิมะ ! **เมื่อรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ เธอยังจำเป็นที่จะต้องทำให้มี ทิพพโสต อยู่อีกหรือ** คือมีโสตธาตุอันเป็นทิพย์ ....ฯลฯ....[๑] ทั้งที่ไกลและที่ใกล้ ดังนี้. *"ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า !"*

สุสิมะ ! **เมื่อรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ เธอยังจำเป็นที่จะต้องทำให้มี**

---

๑. ลักษณะแห่งอภิญญาแต่ละอย่าง ๆ โดยละเอียด ออกจะยืดยาว ในที่นี้นำมาใส่ไว้แต่โดยย่อพอ เป็นเครื่องสังเกต ผู้ปรารถนาจะทราบโดยละเอียด พึงดูได้ที่หัวข้อว่า "ธรรมธาตุต่างๆ ที่เป็นผล ของสมถวิปัสสนาอันดับสุดท้าย" ที่หน้า ๔๙๕ แห่งหนังสือนี้.

เจโตปริยญาณ อยู่อีกหรือ คือกำหนดรู้ใจแห่งสัตว์อื่น ....ฯลฯ....[๑] จิตไม่หลุดพ้นว่าไม่หลุดพ้น ดังนี้. *"ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า !"*

สุลิมะ ! **เมื่อรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ เธอยังจำเป็นที่จะต้องทำให้มี ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ อยู่อีกหรือ** คือระลึกได้ถึงขันธ์ที่เคยอยู่อาศัยในภพก่อนมีอย่างต่าง ๆ ....ฯลฯ....[๑] พร้อมทั้งอาการและอุทเทส ด้วยอาการอย่างนี้ ดังนี้. *"ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า !"*

สุลิมะ ! **เมื่อรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ เธอยังจำเป็นที่จะต้องทำให้มี ทิพพจักขุญาณ อยู่อีกหรือ** คือมีจักษุอันเป็นทิพย์ บริสุทธิ์หมดจดล่วงจักษุของสามัญมนุษย์ ....ฯลฯ....[๑] รู้ชัดหมู่สัตว์ผู้เข้าถึงตามกรรมได้ ดังนี้. *"ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า !"*

สุลิมะ ! **เมื่อรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ เธอยังจำเป็นที่จะต้องทำให้มี อารุปปวิโมกข์ อยู่อีกหรือ** คือ วิโมกข์เหล่าใด อันสงบรำงับ เป็นอรูปเพราะก้าวล่วงรูปเสียได้ เธอถูกต้องวิโมกข์เหล่านั้นด้วยนามกายแล้วแลอยู่ ดังนี้. *"ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า !"*

สุสิมะ ! คราวนี้, คำพูดอย่างโน้นของเธอกับการที่ (เธอกล่าวบัดนี้ว่า) ไม่ต้องมีการบรรลุถึงอภิญญาธรรมทั้งหลายเหล่านี้ ก็ได้, ในกรณีนี้ นี่เราจะว่าอย่างไรกัน.

- นิทาน. สํ. ๑๖/๑๕๓-๑๕๕/๒๙๔-๓๐๒.

นิทเทส ๘

ว่าด้วยความดับแห่งตัณหา

จบ

นิทเทส ๑๐ ว่าด้วยธรรมเป็นที่ดับแห่งตัณหา

(มี ๖๑ เรื่อง)

ทิฏฐิทัสสนะที่เป็นไปเพื่อทุกขนิโรธ

“พระโคดมผู้เจริญ ! ทิฏฐิคตะไร ๆ ของพระโคดม มีอยู่หรือ ?”

วัจฉะ ! สิ่งที่เรียกว่า “ทิฏฐิคตะ” นั้น ตถาคตนำออกหมดสิ้นแล้ว. วัจฉะ ! **สัจจะที่ตถาคตเห็นแล้วนั่น มีอยู่ว่า “รูป เป็นอย่างนี้, การเกิดขึ้นแห่งรูป เป็นอย่างนี้, การดับไปแห่งรูปเป็นอย่างนี้** ; **เวทนา** เป็นอย่างนี้, การเกิดขึ้นแห่งเวทนา เป็นอย่างนี้. การดับไปแห่งเวทนา เป็นอย่างนี้ ; **สัญญา** เป็นอย่างนี้, การเกิดขึ้นแห่งสัญญา เป็นอย่างนี้, การดับไปแห่งสัญญา เป็นอย่างนี้ ; **สังขาร** เป็นอย่างนี้, การเกิดขึ้นแห่งสังขาร เป็นอย่างนี้, การดับไปแห่งสังขาร เป็นอย่างนี้ ; **วิญญาณ** เป็นอย่างนี้” การเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ เป็นอย่างนี้, การดับไปแห่งวิญญาณ เป็นอย่างนี้ ดังนี้ ; เพราะเหตุนั้น เราจึงกล่าวว่า **“ตถาคตเป็นผู้พ้นวิเศษแล้ว เพราะไม่ยึดมั่นด้วยอุปาทาน ทั้งนี้เป็นเพราะความสิ้นไป ความจางคลาย ความดับไม่เหลือ ความสละ ความสลัดคืน ซึ่งความสำคัญหมายทั้งปวง ความต้องการทั้งปวง อหังการมมังการมานานุสัยทั้งปวง”** ดังนี้.

- ม. ม. ๑๓/๒๔๔/๒๔๗.

“ที่” ซึ่งนามรูปดับไม่มีเหลือ

(เรื่องที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันช่วยเสริมความเข้าใจดูประกอบในพุ.โอ. หน้า ๔๘๓)

ภิกษุ ! สำหรับปัญหาของเธอนั้น เธอไม่ควรตั้งคำถามขึ้นว่า “มหาภูต สี่ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม เหล่านี้ ย่อมดับสนิทไม่มีเหลือ ในที่ไหน ?” ดังนี้เลย ; อันที่จริง เธอควรจะตั้งคำถามขึ้นอย่างนี้ว่า :-

“ดิน น้ำ ไฟ ลม ไม่หยั่งลงได้ในที่ไหน ? *(ไม่อาจเข้าไปอยู่ได้ในที่ไหน)* ความยาว ความสั้น ความเล็ก ความใหญ่ ความงาม ความไม่งาม ไม่หยั่งลงได้ในที่ไหน ? นามรูปดับสนิทไม่มีเหลือ ในที่ไหน ?” ดังนี้ต่างหาก. (เรื่องควรดูประกอบจากเล่มนี้หน้า ๒๒๓, ๔๑๕, ๔๔๒, ๔๔๘, ๕๐๒)

ภิกษุ ! ในปัญหานั้น คำตอบมีดังนี้ :-

“สิ่ง” สิ่งหนึ่งซึ่งบุคคลพึงรู้แจ้ง เป็นสิ่งที่ไม่มีปรากฏการณ์ ไม่มีที่สุด มีทางปฏิบัติเข้ามาถึงได้โดยรอบ, นั้นมีอยู่ ; ใน “สิ่ง” นั้นแหละ ดิน น้ำ ไฟ ลม ไม่หยั่งลงได้ *(ไม่อาจเข้าไปอยู่ได้)* ; ใน “สิ่ง” นั้นแหละ ความยาว ความสั้น ความเล็ก ความใหญ่ ความงาม ความไม่งาม ไม่หยั่งลงได้ *(ไม่อาจเข้าไปอยู่ได้)* ; ใน “สิ่ง” นั้นแหละ นามรูป ดับสนิทไม่มีเหลือ ; นามรูป ดับสนิท ใน “สิ่ง” นี้ เพราะการดับสนิทของวิญญาณ ; ดังนี้แล. (เรื่องควรดูประกอบในพุ.โอ. หน้า ๓๙๙, ๔๖๒)

- สี. ที. ๙/๒๘๙/๓๔๘-๓๕๐.

“ที่” ซึ่งธาตุสี่หยั่งลงไม่ถึง

“สระทั้งหลาย จะไหลกลับจากที่ไหน ? วัฏฏะ (วังวน) ย่อมไม่หมุน ในที่ไหน ? นามและรูปย่อมดับสนิทไม่มีเหลือ ในที่ไหน ?

ในที่ใด, ดิน น้ำ ไฟ ลม ไม่หยั่งลงได้, จากที่นั้นแหละ สระทั้งหลาย ย่อมไหลกลับ; ในที่นั้นแหละ วัฏฏะย่อมไม่หมุน; ในที่นั้นแหละ นามและรูป ย่อมดับไม่เหลือ; ดังนี้ แล.

- สคา. สํ. ๑๕/๒๒/๗๐-๗๑.

ที่เที่ยว นอกโลก

พวกเทวดาทั้งหลาย ทั้งในชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้นดุสิต ชั้นนิมมานรดี และชั้นวสวัตตี ล้วนแต่ถูกผูกมัดรัดรึงอยู่ด้วยเครื่องผูกคือ กามคุณ, ต้องกลับไปสู่อำนาจของมารอีก. โลกทั้งปวงร้อนเปรี้ยง. โลกทั้งปวงควันกลุ้ม. โลกทั้งปวงลุกโพลง ๆ, โลกทั้งปวงไหวโยกเยกอยู่. ที่ใด มีมารไปไม่ถึง ที่นั่นไม่หวั่นไหว ที่นั่น ไม่โยกเยก ที่นั่น ไม่ใช่ที่เที่ยวของบุถุชน. มารเอย, ใจเรายินดีในที่นั้นเสียแล้ว.

- สคา. สํ. ๑๕/๑๙๕/๕๔๔.

(ข้อความนี้ เป็นเถรีภาษิต นำมาขยายความพุทธภาษิต).

สิ่งที่ไม่ปรุง

ภิกษุ ท.! **เมื่อใด อวิชชาของภิกษุละขาดไป วิชชาเกิดขึ้นแล้ว; เธอนั้น เพราะอวิชชาจางหายไป เพราะวิชชาเกิดขึ้นแทน ย่อมไม่ปรุงเครื่องปรุงอันเป็นบุญนั่นเทียว, ย่อมไม่ปรุงเครื่องปรุงอันมิใช่บุญ, ย่อมไม่ปรุงเครื่องปรุงอันเป็นอเนญชา. เธอนั้น เมื่อไม่ปรุง เมื่อไม่ก่อ ย่อมไม่ถือมั่นสิ่งไร ๆ**

ในโลก. เมื่อไม่ถือมั่น ย่อมไม่เสียวสะดุ้ง. เมื่อไม่เสียวสะดุ้ง ย่อมปรินิพพาน. เธอนั้น ย่อมรู้ชัดว่า "ชาติสิ้นสุดแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ต้องทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นเช่นนี้มิได้มีอีก" ดังนี้ แล.

- นิทาน. สํ. ๑๖/๙๙/๑๙๒.

"สิ่งนั้น" หาพบในกายนี้

(เรื่องควรดูประกอบในพุ.โอ. หน้า ๔๐๘)

"แน่ะเธอ ! ที่สุดโลก แห่งใด อันสัตว์ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ ; เราไม่กล่าวว่าใคร ๆ อาจรู้ อาจเห็น อาจถึง ที่สุดแห่งโลกนั้น ด้วยการไป.

"แน่ะเธอ ! **ในร่างกายที่ยาวประมาณวาหนึ่งนี้ ที่ยังประกอบด้วยสัญญาและใจนี่เอง, เราได้บัญญัติโลก, เหตุให้เกิดโลก, ความดับสนิทไม่เหลือของโลก, และทางดำเนินให้ถึงความดับสนิทไม่เหลือของโลก ไว้"** ดังนี้แล.

- จตุกฺก. อํ. ๒๑/๖๒/๔๕.

อาณาจักรแห่งโลกอุดร

ดิน น้ำ ไฟ ลม ไม่อาจเข้าไปอยู่ในที่ใด ; ในที่นั้นดาวศุกร์ทั้งหลาย ย่อมไม่ส่องแสง ; ในที่นั้น, ดวงอาทิตย์ก็ไม่ปรากฏ ; ในที่นั้น, ดวงจันทร์ก็ไม่ส่องแสง ; แต่ความมืด ก็มิได้มีอยู่, ในที่นั้น.

ในกาลใด, มุนี ผู้ตั้งหน้าปฏิบัติ ได้รู้แจ่มแจ้ง (ในสิ่งที่กล่าวนี้) ด้วยตนเอง ด้วยความรู้; ในกาลนั้น, มุนีนั้น ย่อมพ้นไปจากรูป ย่อมพ้นไปจากอรูป, ย่อมพ้นไปจากสุขและทุกข์ โดยสิ้นเชิง, ดังนี้แล.

- อุ. ขุ. ๒๕/๘๕/๕๐.

เมื่อ "เธอ" ไม่มี !

พาหิยะ ! เมื่อใดเธอเห็นรูปแล้ว สักว่าเห็น, ได้ฟังเสียงแล้วสักว่าฟัง, ได้กลิ่น, ลิ้มรส, สัมผัสทางผิวกาย, ก็สักว่า ดม ลิ้ม สัมผัส, ได้รู้แจ้งธรรมารมณ์ ก็สักว่าได้รู้แจ้ง แล้ว; เมื่อนั้น "เธอ" จักไม่มี. **เมื่อใด "เธอ" ไม่มี ; เมื่อนั้นเธอก็ไม่ปรากฏในโลกนี้, ไม่ปรากฏในโลกอื่น, ไม่ปรากฏในระหว่างแห่งโลกทั้งสอง: นั่นแหละ คือที่สุดแห่งทุกข์ ละ.**

- อุ. ขุ. ๒๕/๘๓/๔๙.

สิ่งที่ไม่เต็มขึ้นหรือพร่องลง

ภิกษุ ท. ! แม่น้ำทั้งหลาย ย่อมไหลไปยังมหาสมุทร. น้ำฝนที่ตกจากอากาศ, ก็ไหลไปยังมหาสมุทร, แต่ความลดหรือความเต็มของมหาสมุทร ย่อมไม่ปรากฏ (แก่ตา) ฉันใด; ภิกษุทั้งหลายเป็นอันมากย่อมปรินิพพาน ด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ แต่ความลดหรือความเต็มขึ้นของนิพพานธาตุนั้น ก็ไม่ปรากฏ เพราะเหตุนั้น ฉันนั้น.

ภิกษุ ท. ! ข้อที่ **ความลดหรือความเต็มของนิพพานธาตุ ย่อมไม่ปรากฏ เพราะเหตุนั้นๆ**; นั่น ก็เป็นความประหลาดมหัศจรรย์ข้อหนึ่ง ในธรรมวินัยนี้.

- อุ. ขุ. ๒๕/๑๕๗/๑๑๘.

ตรงกันข้ามไปเสียทุกอย่าง

ภิกษุ ท. ! **"สิ่ง" สิ่งนั้นมีอยู่, เป็นสิ่งซึ่งในนั้นไม่มีดิน ไม่มีน้ำ ไม่มีไฟ ไม่มีลม, ไม่ใช่อากาสานัญจายตนะ ไม่ใช่วิญญาณัญจายตนะ ไม่ใช่อากิญจัญญายตนะ ไม่ใช่เนวสัญญานาสัญญายตนะ, ไม่ใช่โลกนี้ ไม่ใช่โลกอื่น, ไม่ใช่ดวงจันทร์ หรือดวงอาทิตย์ทั้งสองอย่าง.**

ภิกษุ ท. ! ในกรณีอันเกี่ยวกับ **"สิ่ง" สิ่งนั้น เราไม่กล่าวว่ามีการมา, ไม่กล่าวว่ามีการไป, ไม่กล่าวว่ามีการหยุด, ไม่กล่าวว่ามีการจุติ, ไม่กล่าวว่ามีการเกิดขึ้น. สิ่งนั้นมิได้ตั้งอยู่, สิ่งนั้นมิได้เป็นไป และสิ่งนั้นมิใช่อารมณ์; นั่นแหละคือ ที่สุดแห่งทุกข์ ละ.** (เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้หน้า ๒๒๓, ๔๑๕, ๔๓๘, ๔๔๘, ๔๖๓ ; ในพุ.โอ.หน้า ๓๙๙, ๔๖๒ ; ในปฏิจจ.โอหน้า ๔๒๑, ๖๑๖, ๖๒๘, ๖๓๑, ๖๓๕, ๖๕๕, ๖๕๙)

- อุ. ขุ. ๒๕/๒๐๖/๑๕๘.

ที่สุดแห่งทุกข์

เมื่อสันดานยังเป็นสิ่งที่ตัณหาและทิฏฐิอาศัยอยู่ได้, ความหวั่นไหวก็ยังมีอยู่. เมื่อสันดานเป็นสิ่งที่ตัณหาและทิฏฐิไม่อาศัยอยู่ได้ ความหวั่นไหวก็ไม่อาจมี. เมื่อความหวั่นไหวไม่มี ความรำงับแห่งจิตย่อมมี; เมื่อความรำงับแห่งจิตมี ความน้อมไปทางใดทางหนึ่งของจิตย่อมไม่มี; เมื่อความน้อมไปทางใด

ทางหนึ่งของจิตไม่มี การมาการไปก็ไม่มี; เมื่อการมาการไปไม่มี การจุติและการเกิดขึ้นใหม่ก็ไม่มี. เมื่อการจุติและการเกิดขึ้นใหม่ไม่มี ก็ไม่มีการปรากฏในโลกนี้ ไม่มีการปรากฏในโลกอื่น ไม่มีการปรากฏในระหว่างแห่งโลกทั้งสอง: นั่นแหละคือที่สุดแห่งทุกข์ละ.

- อุ. ขุ. ๒๕/๒๐๘/๑๖๑.

สิ่งนั้นมีแน่ !

ภิกษุ ท. ! สิ่งซึ่งมิได้เกิด มิได้เป็น มิได้ถูกกระทำ มิได้ถูกอะไรปรุง นั้นมีอยู่. ภิกษุ ท. ! ถ้าหากว่า สิ่งที่มิได้เกิด มิได้เป็น มิได้ถูกอะไรทำ มิได้ถูกอะไรปรุง จักไม่มีอยู่แล้วไซร้, ความรอดออกไปได้ของสิ่งที่เกิด ที่เป็น ที่ถูกอะไรทำ ที่ถูกอะไรปรุง ก็จักไม่ปรากฏเลย.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุที่มีสิ่ง ซึ่งมิได้เกิด มิได้เป็น มิได้ถูกกระทำ มิได้ถูกอะไรปรุง นั่นเอง จึงได้มีความรอดออกไปได้ ของสิ่งที่เกิด ที่เป็น ที่ถูกอะไรทำ ที่ถูกอะไรปรุง, ปรากฏอยู่.

- อุ. ขุ. ๒๕/๒๐๗/๑๖๐.

ธรรมที่ชื่อว่า “**นิพพาน**”

นั่น สงบจริง ! นั่น ประณีตจริง !

ที่นี้เอง เป็นที่สงบสังขารทั้งปวง, เป็นที่สละคืนอุปธิทั้งปวง, เป็นที่สิ้นตัณหา, เป็นที่คลายความกำหนัด, เป็นที่ดับกิเลส. นี่คือนิพพาน แล.

- นวก. อํ. ๒๓/๔๓๙/๒๔๐.

- เอกาทสก. อํ. ๒๔/๓๔๔/๒๑๔.

ความไม่กังวล ความไม่ถือมั่น นั่นแล คือ ธรรมอันเป็นเกาะ ไม่มีธรรมอื่นอีก. เรากล่าวธรรมนั้นว่า "นิพพาน" เป็นที่หมดสิ้นแห่งชราและมรณะ แล.

- สุตฺต. ขุ, ๒๕/๕๔๔/๔๓๔.

เพราะละตัณหาได้ขาด ท่านกล่าวว่า "นิพพาน"

- สุตฺต. ขุ. ๒๕/๕๔๗/๔๓๗. - จุฬนิ. ขุ. ๓๐/๒๑๖/๔๕๔.

ความดับด้วยความจางคลายโดยไม่เหลือ เพราะความสิ้นไปแห่งตัณหาทั้งหลาย ด้วยประการทั้งปวง เป็น นิพพาน.

- อุ. ขุ. ๒๕/๑๒๒/๘๔.

ผู้รู้ทั้งหลาย ย่อมกล่าวนิพพานว่าเป็นธรรมยอดยิ่ง.

- ธ. ขุ. ๒๕/๔๐/๒๔.

นิพพานธาตุ

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ที่พระองค์ทรงเรียกอยู่ว่า 'ธรรมเป็นที่กำจัดราคะ, เป็นที่กำจัดโทสะ, เป็นที่กำจัดโมหะ' ดังนี้, คำว่า 'ธรรมเป็นที่กำจัดราคะ, เป็นที่กำจัดโทสะ, เป็นที่กำจัดโมหะ' นี้เป็นคำที่ใช้เรียกแทนชื่อของอะไรเล่า ? พระเจ้าข้า !"

ภิกษุ ท. ! คำว่า "ธรรมเป็นที่กำจัดราคะ (ราควินโย) เป็นที่กำจัดโทสะ เป็นที่กำจัดโมหะ" นี้ เป็นคำที่ใช้เรียกแทนชื่อของนิพพานธาตุ ; เรียกว่าเป็นธรรมที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย แล.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๑๐/๓๑.

ลักษณะแห่งนิพพานธาตุสองชนิด

ภิกษุ ท.! นิพพานธาตุมี ๒ อย่าง, สองอย่างเหล่าไหนเล่า? สองอย่างคือ สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ และอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ.

ก. สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ

ภิกษุ ท.! **สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! **ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นพระอรหันต์** ผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ได้ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว ได้บรรลุถึงประโยชน์ของตนแล้ว มีกิเลสอันเป็นเครื่องผูกติดให้อยู่กับภพสิ้นไปรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ. **อินทรีย์ห้าของเธอยังตั้งอยู่ เพราะเป็นอินทรีย์ที่ยังไม่ถูกกำจัด เธอย่อมเสวยอารมณ์อันเป็นที่ชอบใจบ้าง ไม่เป็นที่ชอบใจบ้าง ให้รู้สึกสุขและทุกข์บ้าง.** ความสิ้นไปแห่งราคะ ความสิ้นไปแห่งโทสะ ความสิ้นไปแห่งโมหะของเธอ อันใด, ภิกษุ ท.! อันนั้นแหละ เราเรียกว่า **สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ.**

ข. อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ

ภิกษุ ท.! ก็ **อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! **ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นพระอรหันต์** ผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ได้ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว ได้บรรลุถึงประโยชน์ของตนแล้ว มีกิเลสอันเป็นเครื่องผูกติดอยู่กับภพสิ้นไปรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ. ภิกษุ ท.! **เวทนาทั้งหลายทั้งปวงของเธอ อันเธอไม่เพลิดเพลินแล้ว จักดับเย็นในโลกนี้เอง.** ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล เราเรียกว่า **อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ.** (เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้ หน้า ๔๔๙, ๗๖๔)

(คาถาผนวกท้ายพระสูตรนี้ มีว่า :-)

นิพพานธาตุ อันพระผู้มีพระภาคผู้มีจักษุ ผู้อันตัณหาและทิฏฐิไม่อาศัยแล้ว ผู้คงที่ ได้ประกาศไว้แล้ว มีอยู่ ๒ อย่าง เหล่านี้คือ นิพพานธาตุอย่างหนึ่ง (มี) เพราะความสิ้นไปแห่งภวเนตติ เป็นไปในทิฏฐธรรมนี้ (อิธ ทิฏฺฐธมฺมิกา) ยังมีอุปาทิเหลือ, และนิพพาน-ธาตุ (อีกอย่างหนึ่ง) ไม่มีอุปาทิเหลือ เป็นไปในกาลเบื้องหน้า (สมฺปรายิกา) เป็นที่ดับแห่งภพทั้งหลายโดยประการทั้งปวง.

บุคคลเหล่าใด รู้ทั่วถึงแล้วซึ่งนิพพานธาตุสองอย่างนั่นอันเป็นอสังขตบท เป็นผู้มีจิตหลุดพ้นพิเศษแล้วเพราะความสิ้นไปแห่งภว-เนตติ; บุคคลเหล่านั้น ยินดีแล้ว ในความสิ้นไป (แห่งทุกข์) เพราะการถึงทับซึ่งธรรมอันเป็นสาระ เป็นผู้คงที่ ละแล้วซึ่งภพทั้งปวง, ดังนี้.

เนื้อความแม้นี้ เป็นเนื้อความอันพระผู้มีพระภาคตรัสแล้ว ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้, ดังนี้.

(ถ้อยคำในพากย์บาลี มีดังต่อไปนี้ :-)

เทฺว อิมา จกฺขุมตา ปกาสิตา
นิพฺพานธาตู อนิสฺสิเตน ตาทินา
เอกา หิ ธาตุ อิธ ทิฏฺฐธมฺมิกา
สอุปาทิเสสา ภวเนตฺติสงฺขยา
อนุปาทิเสสา ปน สมฺปรายิกา
ยมฺหิ นิรุชฺฌนฺติ ภวานิ สพฺพโส.
เย เอตทญฺญาย ปทํ อสงฺขตํ
วิมุตฺตจิตฺตา ภวเนตฺติสงฺขยา

เต ธมฺมสาราธิคมกฺขเย รตา
ปหํสุ เต สพฺพภวานิ ตาทิโนติ.

อยมฺปิ อตฺโถ วุตฺโต ภควตา อิติ เม สุตนฺติ.

- อิติวุ. ขุ. ๒๕/๒๕๘-๒๕๙/๒๒๒.

(นิพพานธาตุทั้งสองอย่างนี้ เป็นนิพพานธาตุสำหรับพระอรหันต์ผู้สิ้นอาสวะกิเลสแล้ว ทั้งสองชนิด หากแต่ผู้บรรลุนิพพานธาตุชนิดสอุปาทิเสสะนั้น ระบบแห่งความรู้สึกทางอินทรีย์ห้า คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ของท่าน ยังไม่ถูกกำจัดโดยสิ้นเชิงด้วยอำนาจนิพพานธาตุนั้น ความเคยชินในความรู้สึกต่ออารมณ์สำหรับจะรู้สึกเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ยังเหลืออยู่ จึงเรียกว่า **สอุปาทิเสสะ - มีอุปาทิเหลืออยู่** นั่นคือดังข้อความข้อ ก. ; ส่วนพระอรหันต์จำพวกหลังนั้น ความเคยชินในความรู้สึกต่ออารมณ์ของอินทรีย์ทั้งห้า ถูกนิพพานธาตุอย่างที่สองกำจัดแล้วสิ้นเชิง เวทนาของท่านจึงเย็นสนิท ไม่รู้สึกเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ จึงเรียกว่า **อนุปาทิเสสะ - ไม่มีอุปาทิเหลืออยู่** ดังข้อความที่กล่าวแล้วในข้อ ข. หาใช้ต้องทำลายขันธ์ถึงมรณภาพไปไม่ เพราะบาลีมีอยู่อย่างชัดเจนว่า เวทนาเหล่านั้นดับเย็น (คือไม่เป็นสุขหรือเป็นทุกข์) ในอัตภาพนี้หรือในโลกนี้เอง.

การที่มีผู้เข้าใจไปว่า นิพพานธาตุอย่างแรกเป็นของพระอรหันต์ผู้ยังมีชีวิตอยู่ และนิพพานธาตุอย่างหลังเป็นของพระอรหันต์ผู้ถึงแก่มรณภาพแล้วดังนี้นั้น คงจะเนื่องจากความเข้าใจผิดต่อคำบาลีสองคำ ในคาถาผนวกท้ายสูตรนั่นเอง คือคำว่า *สมฺปรายิกา* ซึ่งแปลกันว่า *โลกหน้า* หรือ*ต่อตายแล้ว* ซึ่งที่แท้แปลว่า *ในเวลาถัด ๆ ไป* ก็ได้, ส่วนคำว่า *ทิฏฺฐธมฺมิกา* มีความหมายว่า *ทันทีทันใดที่เหตุการณ์นั้น ๆ ได้เกิดขึ้นแล้ว* ไม่จำเป็นจะต้องระบุว่าในชาตินี้ภพนี้เสมอไป.

ผู้รวบรวมมีความเห็นว่า นิพพานธาตุทั้งสองอย่างนี้ มีสำหรับพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่ด้วยกันทั้งนั้น ต่างกันเพียงแต่ว่า พวกแรกนั้น อินทรีย์ยังรู้สึกต่อสุขและทุกข์ แม้จะไม่มีความยึดถือในเวทนานั้น, ส่วนพวกหลังนั้นไม่มีความรู้สึกเป็นสุขหรือทุกข์ จึงกล่าวว่าเวทนาเป็นของเย็น ในอัตภาพนี้ หรือในโลกนี้. ข้อนี้จะยุติเป็นอย่างไร ผู้ศึกษาจงพิจารณาดูเองเถิด).

อสังขตลักษณะ ๓ อย่าง

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้หน้า ๒๒๓, ๕๐๒ และในพุ.โอ.หน้า ๓๙๙, ๔๖๒)

ภิกษุ ท. ! **สังขตลักษณะแห่งสังขตธรรม ๓ อย่าง** เหล่านี้ มีอยู่. สามอย่างอย่างไรเล่า ? สามอย่างคือ :-

๑. **มีการเกิดปรากฏ** (อุปฺปาโท ปญฺญายติ);

๒. **มีการเสื่อมปรากฏ** (วโย ปญฺญายติ) ;

๓. **เมื่อตั้งอยู่ ก็มีภาวะอย่างอื่นปรากฏ** (ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายติ).

ภิกษุ ท. ! สามอย่างเหล่านี้แล คือสังขตลักษณะแห่งสังขตธรรม.

ภิกษุ ท. ! **อสังขตลักษณะของอสังขตธรรม ๓ อย่างเหล่านี้** มีอยู่. สามอย่างอย่างไรเล่า ? สามอย่างคือ :-

๑. **ไม่ปรากฏมีการเกิด** (น อุปฺปาโท ปญฺญายติ) ;

๒. **ไม่ปรากฏมีการเสื่อม** (น วโย ปญฺญายติ) ;

๓. **เมื่อตั้งอยู่ ก็ไม่มีภาวะอย่างอื่นปรากฏ** (น ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายติ).

ภิกษุ ท. ! สามอย่างเหล่านี้แล คืออสังขตลักษณะของอสังขตธรรม.

- ติก. อํ. ๒๐/๑๙๒/๔๘๖-๔๘๗.

ความดับเย็นของเวทนามีได้ แม้ในทิฏฐธรรมนี้

วัปปะ ! **เมื่อภิกษุมีจิตหลุดพ้นโดยชอบอย่างนี้แล้ว สตตวิหารธรรม**[๑] **ทั้งหลาย ๖ ประการ ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้นถึงทับแล้ว** : ภิกษุนั้นเห็น

---

๑. สตตวิหารธรรม ในที่นี้ หมายความว่า มีสติสัมปชัญญะติดต่อกันไป ในการสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่เกิดยินดียินร้ายขึ้นมาได้ อย่างติดต่อกัน ไม่มีเวลาเผลอ. เมื่อมีสติควบคุมสิ่งทั้งหกนี้ไว้ได้ อย่างติดต่อกันเช่นนี้ การเป็นอยู่อย่างนี้ ก็เรียกได้ว่า "สตตวิหารธรรม ๖ ประการ".

รูปด้วยจักษุแล้ว ไม่เป็นผู้ดีใจ ไม่เป็นผู้เสียใจ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่; ฟังเสียงด้วยโสตะแล้ว ....; รู้สึกกลิ่นด้วยฆานะแล้ว ....; ลิ้มรสด้วยชิวหาแล้ว ....; ถูกต้องสัมผัสผิวหนัง ด้วยผิวกายแล้ว ....; รู้สึกธรรมารมณ์ด้วยมโนแล้ว ไม่เป็นผู้ดีใจ ไม่เป็นผู้เสียใจ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่. ภิกษุนั้น เมื่อเสวยซึ่งเวทนามีกายเป็นที่สุดรอบอยู่ ย่อมรู้ชัดว่าเราเสวยซึ่งเวทนามีกายเป็นที่สุดรอบอยู่; เมื่อเสวยซึ่งเวทนามีชีวิตเป็นที่สุดรอบอยู่ ย่อมรู้ชัดว่าเราเสวยซึ่งเวทนามีชีวิตเป็นที่สุดรอบอยู่; เธอย่อมรู้ชัดว่า **"เวทนาทั้งปวง อันเราไม่เพลิดเพลินแล้ว จักเป็นของเย็นในอัตภาพนี้**[๑] **นั่นเทียว จนกระทั่งถึงที่สุดรอบแห่งชีวิต เพราะการแตกทำลายแห่งกาย ดังนี้.**

วัปปะ ! เปรียบเหมือนเงาย่อมปรากฏเพราะอาศัยเสาสดมภ์ (ถูณะ). ลำดับนั้น บุรุษถือเอามาซึ่งจอบและตะกร้า เขาตัดซึ่งเสานั้นที่โคน, ครั้นตัดที่โคนแล้ว พึงขุด, ครั้นขุดแล้ว พึงรื้อซึ่งรากทั้งหลาย ไม่ให้เหลือแม้ที่สุดสักแต่ว่าเท่าต้นแฝก. บุรุษนั้น พึงตัดซึ่งเสานั้นให้เป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่; ครั้นตัดซึ่งเสานั้นให้เป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่แล้ว พึงผ่า; ครั้นผ่าแล้ว พึงจักให้เป็นซีกเล็ก ๆ; ครั้นจักให้เป็นซีกเล็ก ๆ แล้ว พึงผึ่งให้แห้งในลมและแดด; ครั้นผึ่งให้แห้งในลมและแดดแล้ว พึงเผาด้วยไฟ; ครั้นเผาด้วยไฟแล้ว พึงทำให้เป็นผงเถ้าถ่าน; ครั้นทำให้เป็นผงเถ้าถ่านแล้ว พึงโปรยไปในกระแสลมอันพัดจัด หรือว่าพึงให้ลอยไปในกระแสอันเชี่ยวแห่งแม่น้ำ. วัปปะ ! เงาอันใดที่อาศัยเสาสดมภ์, เงาอันนั้นย่อมถึงซึ่งความมีมูลเหตุอันขาดแล้ว ถูกกระทำให้เหมือนตาลมีขั้วยอดอันด้วน กระทำให้ถึงความไม่มีอยู่ มีอันไม่บังเกิดขึ้นต่อไป

---

๑. การดับเย็นแห่งเวทนาในอัตภาพนี้ มีอธิบายอีกในหัวข้อว่า "การไม่เกิดอนุสัยสามเมื่อเสวยเวทนาสามแล้วดับเย็น" ที่หน้า ๗๘๗ แห่งหนังสือนี้.

เป็นธรรมดา, นี้ฉันใด ;

วัปปะ ! ข้อนี้ก็ฉันนั้น กล่าวคือ เมื่อภิกษุจิตหลุดพ้นโดยชอบอย่างนี้แล้ว สตตวิหารธรรม ท. ๖ ประการ ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้นถึงทับแล้ว: ภิกษุนั้นเห็นรูปด้วยจักษุแล้ว ไม่เป็นผู้ดีใจ ไม่เป็นผู้เสียใจ เป็นผู้อยู่อุเบกขามีสติสัมปชัญญะอยู่ ; ฟังเสียงด้วยโสตะแล้ว....; รู้สึกกลิ่นด้วยฆานะแล้ว ....; ลิ้มรส ด้วยชิวหาแล้ว ....; ถูกต้องสัมผัสผิวหนังด้วยกายะแล้ว ....; รู้สึกธัมมารมณ์ด้วยมโนแล้ว ไม่เป็นผู้ดีใจ ไม่เป็นผู้เสียใจ เป็นผู้อยู่อุเบกขามีสติสัมปชัญญะอยู่. ภิกษุนั้น เมื่อเสวยซึ่งเวทนามีกายเป็นที่สุดรอบอยู่ ย่อมรู้ชัดว่า เราเสวยซึ่งเวทนามีกายเป็นที่สุดรอบอยู่ ; เมื่อเสวยซึ่งเวทนามีชีวิตเป็นที่สุดรอบอยู่ ย่อมรู้ชัดว่า เราเสวยซึ่งเวทนามีชีวิตเป็นที่สุดรอบอยู่ ; เธอย่อมรู้ชัดว่า "เวทนาทั้งหลายทั้งปวง อันเราไม่เพลิดเพลินแล้ว จักเป็นของเย็นในอัตภาพนี้นั่นเทียว จนกระทั่งถึงที่สุดรอบแห่งชีวิต เพราะการแตกทำลายแห่งกาย" ดังนี้.

- จตุกฺก. อํ. ๒๑/๒๖๙/๑๙๕.

นิพพานคือ วิราคธรรม

ภิกษุ ท. ! สังขตธรรมก็ดี อสังขตธรรมก็ดี มีประมาณเท่าใด, **วิราคธรรม** เรากล่าวว่า **เป็นยอดของสังขตธรรม และอสังขตธรรมเหล่านั้นทั้งหมด.** วิราคธรรมนั้นได้แก่ ธรรมอันเป็นที่สร่างแห่งความเมา, เป็นที่ขจัดความกระหาย, เป็นที่ถอนความอาลัย, เป็นที่ตัดวัฏฏะ (วน), เป็นที่สิ้นตัณหา, เป็นที่คลายความกำหนัด, เป็นที่ดับกิเลส, นี่แลคือ นิพพาน.

- อิติวุ. ขุ. ๒๕/๒๙๘/๒๗๐.

ไวพจน์ของนิพพาน

(๓๒ คำ)

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง **นิพพาน** แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! นิพพาน เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท. ! อันนี้แล เราเรียกว่า นิพพาน.

- สฬา. สํ. ๑๘/๔๕๒/๗๔๑

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง **อสังขตะ** (สิ่งที่ไม่ถูกอะไรปรุงแต่ง) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! อสังขตะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท. ! อันนี้แล เราเรียกว่า อสังขตะ.

- สฬา. สํ. ๑๘/๔๔๑/๖๗๔.

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง **อนตะ** (สิ่งซึ่งอะไร ๆ น้อมไปไม่ได้) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! อนตะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า อนตะ.

- สฬา. สํ. ๑๘/๔๕๐/๗๒๐.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **อนาสวะ** (สิ่งที่ไม่มีอาสวะ) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท.! อนาสวะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า อนาสวะ.

- สฬา. สํ. ๑๘/๔๕๐/๗๒๑.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **สัจจะ** (ของจริง) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท.! สัจจะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า สัจจะ

- สฬา. สํ. ๑๘/๔๕๐/๗๒๒.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **ปาระ** (ฝั่งนอก) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท.! ปาระ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า ปาระ.

- สฬา. สํ. ๑๘/๔๕๐/๗๒๓.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **นิปุณะ** (ของละเอียด) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท.! นิปุณะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า นิปุณะ.

- สฬา. สํ. ๑๘/๔๕๐/๗๒๔.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **สุทุททสะ** (ของเห็นได้ยากอย่างยิ่ง) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท.! สุทุททสะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า สุทุททสะ.

- สฬา. สํ. ๑๘/๔๕๐/๗๒๕.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **อชัชชระ** (ของที่ไม่คร่ำคร่า) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น

ภิกษุ ท.! อชัชชระ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า อชัชชระ.

- สฬา. สํ. ๑๘/๔๕๐/๗๒๖.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **ธุวะ** (ของยั่งยืน) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท.! ธุวะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า ธุวะ.

- สฬา. สํ. ๑๘/๔๕๐/๗๒๗.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **อปโลกินะ** (เป้าที่หมาย) แก่พวกเธอทั้งหลาย. พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท.! อปโลกินะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า อปโลกินะ

- สฬา. สํ. ๑๘/๔๕๐/๗๒๘.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **อนิทัสสนะ** (สิ่งที่ไม่แสดงตัว) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท.! อนิทัสสนะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า อนิทัสสนะ.

- สฬา. สํ. ๑๘/๔๕๑/๗๒๙.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **นิปปปัญจะ** (สิ่งที่ไม่ถ่วงไว้ในโลกนี้) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท.! นิปปปัญจะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า นิปปปัญจะ.

- สฬา. สํ. ๑๘/๔๕๑/๗๓๐.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **สันตะ** (สิ่งสงบระงับ) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท.! สันตะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า สันตะ.

- สฬา. สํ. ๑๘/๔๕๑/๗๓๑.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **อมตะ** (สิ่งไม่ตาย) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท.! อมตะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า อมตะ

- สฬา. สํ. ๑๘/๔๕๑/๗๓๒.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **ปณีตะ** (สิ่งประณีต) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท.! ปณีตะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า ปณีตะ.

- สฬา. สํ. ๑๘/๔๕๑/๗๓๓.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **สิวะ** (สิ่งที่เย็น) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท.! สิวะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า สิวะ.

- สฬา. สํ. ๑๘/๔๕๑/๗๓๔.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **เขมะ** (ที่เกษม) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท.! เขมะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า เขมะ

- สฬา. สํ. ๑๘/๔๕๑/๗๓๕.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **ตัณหักขยะ** (ที่สิ้นตัณหา) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท.! ตัณหักขยะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า ตัณหักขยะ.

- สฬา. สํ. ๑๘/๔๕๑/๗๓๖.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **อัจฉริยะ** (สิ่งน่าอัศจรรย์) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท.! อัจฉริยะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า อัจฉริยะ.

- สฬา. สํ. ๑๘/๔๕๑/๗๓๗.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **อัพภุตะ** (สิ่งที่ไม่มีไม่เป็น) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท.! อัพภุตะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท. ! อันนี้แล เราเรียกว่า อัพภุตะ.

- สฬา. สํ. ๑๘/๔๕๑/๗๓๘.

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง **อนีติกะ** (สิ่งที่ไม่มีเสนียด) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! อนีติกะ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด ;

ภิกษุ ท. ! อันนี้แล เราเรียกว่า อนีติกะ.

- สฬา. สํ. ๑๘/๔๕๒/๗๓๙.

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง **อนีติกธัมมะ** (ธรรมที่ไม่เสนียด) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! อนีติกธัมมะ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด ;

ภิกษุ ท. ! อันนี้แล เราเรียกว่า อนีติกธัมมะ.

- สฬา. สํ. ๑๘/๔๕๒/๗๔๐.

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง **อัพ์ยาปัชฌะ** (สิ่งที่ไม่เบียดเบียนสัตว์) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! อัพ์ยาปัชฌะ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด ;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า อัพ์ยาปัชฌะ.

- สฬา. สํ. ๑๘/๔๕๒/๗๔๒.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **วิราคะ** (ที่คลายกำหนัด) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท.! วิราคะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า วิราคะ.

- สฬา. สํ. ๑๘/๔๕๒/๗๔๓.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **สุทธิ** (สิ่งบริสุทธิ์) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท.! สุทธิ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า สุทธิ.

- สฬา. สํ. ๑๘/๔๕๒/๗๔๔.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **มุตติ** (ความพ้น) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท.! มุตติ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า มุตติ.

- สฬา. สํ. ๑๘/๔๕๒/๗๔๕.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **อนาลยะ** (สิ่งที่ไม่เป็นอาลัย) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท.! อนาลยะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า อนาลยะ.

- สฬา. สํ. ๑๘/๔๕๒/๗๔๖.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **ทีปะ** (เกาะที่พ้นน้ำ) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท.! ทีปะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า ทีปะ.

- สฬา. สํ. ๑๘/๔๕๒/๗๕๗.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **เลณะ** (ที่ซ่อน) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท.! เลณะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า เลณะ.

- สฬา. สํ. ๑๘/๔๕๒/๗๔๘.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **ตาณะ** (ที่ป้องกัน) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท.! ตาณะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า ตาณะ.

- สฬา. สํ. ๑๘/๔๕๓/๗๔๙.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **สรณะ** (ที่พึ่ง) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลายจงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท.! สรณะ เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท.! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด;

ภิกษุ ท.! อันนี้แล เราเรียกว่า สรณะ.

- สฬา. สํ. ๑๘/๔๕๓/๗๕๐.

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงซึ่ง **ปรายนะ** (ที่สุดทาง) แก่พวกเธอทั้งหลาย, พวกเธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น.

ภิกษุ ท. ! ปรายนะ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความสิ้นไปแห่งโมหะ, อันใด ;

ภิกษุ ท. ! อันนี้แล เราเรียกว่า ปรายนะ.

- สฬา. สํ. ๑๘/๔๕๓/๗๕๑.

นิพพานอธิวจนะ

[คำว่า "นิพพาน" ในข้อความในสูตรอื่น ๆ เป็นอันมาก ได้ทรงแสดงไว้ด้วยอธิวจนะ คือคำแทนชื่อต่าง ๆ กัน และมีเรื่องที่จะพึงศึกษาและปฏิบัติอย่างเดียวกัน คือทรงแสดงไว้ด้วยคำว่า :-

อสังขตะ (ธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง หรือปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้)
อนตะ (ธรรมที่ไม่น้อมไปในสิ่งใด หรือสิ่งใดน้อมไปไม่ได้)
อนาสวะ (ไม่มีอาสวะอันเป็นสิ่งเศร้าหมองโดยประการทั้งปวง)
สัจจะ (ของจริงเพียงสิ่งเดียว ไม่มีสิ่งที่สองเทียบ)
ปาระ (ฝั่งนอกที่กิเลสและทุกข์ตามไปไม่ถึง)
นิปุณะ (สิ่งละเอียดอ่อนสำหรับการศึกษาและปฏิบัติ ไม่มีสิ่งใดยิ่งกว่า)
สุทุททสะ (อันผู้ไม่สิ้นอาสวะเห็นได้ยากที่สุด)
อชัชชระ (ไม่มีความคร่ำคร่าลงโดยประการทั้งปวง)
ธุวะ (ยั่งยืนมั่นคงไม่แปรผัน)
อปโลกินะ (เป็นที่จ้องมองแห่งสัตว์เพื่อการบรรลุถึง)
อนิทัสสนะ (ไม่มีการแสดงออกทางวัตถุ หรือทางตา ; ผู้อื่นพลอยเห็นด้วยไม่ได้)
นิปปปัญจะ (ไม่มีเครื่องกีดกั้นให้เนินช้าเพราะว่างจากกิเลส)

สันตะ (สงบระงับจากการปรุงแต่งเสียดแทงเผาลน)

อมตะ (ไม่ตายเพราะไม่มีการเกิด เพราะไม่อยู่ในอำนาจเหตุปัจจัย)

ปณีตะ (ประณีตละเอียด เพราะพ้นไปจากความเป็นรูปธรรมและนามธรรม)

สิวะ (สงบเย็นเพราะไม่มีไฟกิเลสและไฟทุกข์)

เขมะ (เกษมจากสิ่งรบกวนทุกชนิด)

ตัณหักขยะ (เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา หรือภาวะสิ้นสุดแห่งตัณหา)

อัจฉริยะ (น่าอัศจรรย์ ไม่มีสิ่งใดน่าอัศจรรย์เท่า)

อัพภุตะ (สิ่งที่ไม่มีไม่เป็นควรนำมาบอกกล่าวในฐานะสิ่งที่ไม่เคยบอกกล่าว)

อนีติกะ (ไม่มีเสนียดจัญไร เพราะพ้นดีพ้นชั่ว)

อนีติกธัมมะ (มีปกติภาวะไม่มีเสนียดจัญไรเป็นธรรมดา)

อัพ์ยาปัชฌะ (ไม่มีความเบียดเบียนเป็นสภาวะ)

วิราคะ (ไม่มีความย้อมติดในสิ่งใด มีแต่จะทำให้คลายออก)

สุทธิ (บริสุทธิ์หมดจด เพราะไม่มีที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง)

มุตติ (เป็นความปล่อยความหลุดจากความยึดมั่นถือมั่นด้วยอุปาทาน)

อนาลยะ (ไม่เป็นที่ตั้งที่อาศัยแห่งกิเลสและความทุกข์)

ทีปะ (เป็นดวงประทีปที่พึ่งของสัตว์ผู้ตกจมอยู่ในความมืดคืออวิชชา)

เลณะ (เป็นเสมือนที่หลบซ่อนจากภัยของสัตว์ผู้หนีภัย)

ตาณะ (เป็นเสมือนที่ต้านทานของสัตว์ผู้แสวงหาที่ต้านทานข้าศึกศัตรู)

สรณะ (เป็นที่แล่นไปสู่แห่งจิตที่รู้สึกว่ามีภัยต้องการที่พึ่ง)

ปรายนะ (เป็นเป้าหมายในเบื้องหน้าแห่งสัตว์ผู้เวียนว่ายอยู่ในวัฏฏะ).

คำแทนชื่อกันและกันชนิดนี้ ในบาลีท่านเรียกว่า อธิวจนะ ในที่นี้เป็นอธิวจนะของคำว่า นิพพาน].

- สฬา. สํ. ๑๘/๔๔๑-๔๔๒, ๔๕๐-๔๕๓/๖๗๔-๖๘๔, ๗๒๐-๗๕๑.

ยาถ่ายและยาสำรอกความเกิด - แก่ – ตาย

ภิกษุ ท.! แพทย์ทั้งหลาย ย่อมให้ยาถ่ายเพื่อกำจัดโรค ที่มีดีเป็นสมุฏฐานบ้าง ที่มีเสมหะเป็นสมุฏฐานบ้าง ที่มีลมเป็นสมุฏฐานบ้าง. ภิกษุ ท.! เรากล่าวว่า **ยาถ่ายชนิดนั้น มีอยู่ มิใช่ไม่มี แต่ว่ายาถ่ายชนิดนั้น บางทีก็มีผล บางทีก็ไม่มีผล.**

ภิกษุ ท.! เราจักแสดง **ยาถ่ายอันเป็นอริยะ** (อริยวิเรจน) **อันเป็นยาถ่ายมีผลโดยส่วนเดียว ไม่มีที่จะไม่ให้ผล** อันเป็นยาถ่ายซึ่งอาศัยแล้ว สัตว์ที่มีความเกิดเป็นธรรมดาจะพ้นจากความเกิด ที่มีความแก่เป็นธรรมดาจะพ้นจากความแก่ ที่มีความตายเป็นธรรมดาจะพ้นจากความตาย สัตว์ที่มีโสกะปริเทวะ-ทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลายเป็นธรรมดาจะพ้นจากโสกะปริเทวะทุกขะโทมนัส-อุปายาสทั้งหลาย. พวกเธอจงฟัง จงทำในใจให้ดี เราจักกล่าว.

ภิกษุ ท.! **ยาถ่ายอันเป็นอริยะ อันให้ผลโดยส่วนเดียว ไม่มีเสียผลเลย อันสัตว์อาศัยแล้ว จักพ้นจากชาติ ฯลฯ ได้นั้น เป็นอย่างไรเล่า**?

ภิกษุ ท.! มิจฉาทิฏฐิ อัน **สัมมาทิฏฐิกบุคคลระบายออก**ได้แล้ว; กล่าวคือ บาปอกุศลธรรมเป็นอเนกเกิดขึ้นเพราะมิจฉาทิฏฐิเป็นปัจจัยเหล่าใด บาปอกุศลธรรมเหล่านั้นเป็นสิ่งที่เขาระบายออกได้แล้ว และกุศลธรรมเป็นอเนกที่มีสัมมาทิฏฐิเป็นปัจจัย ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์.

ภิกษุ ท.! มิจฉาสังกัปปะ อัน **ผู้มีสัมมาสังกัปปะระบายออก**ได้แล้ว .... ฯลฯ ....

ภิกษุ ท.! มิจฉาวาจา อัน **ผู้มีสัมมาวาจาระบายออก**ได้แล้ว .... ฯลฯ ....

ภิกษุ ท.! มิจฉากัมมันตะ อัน **ผู้มีสัมมากัมมันตะระบายออก**ได้แล้ว .... ฯลฯ ....

ภิกษุ ท.! มิจฉาอาชีวะ อัน **ผู้มีสัมมาอาชีวะระบายออก**ได้แล้ว .... ฯลฯ ....

ภิกษุ ท.! มิจฉาวายามะ อัน **ผู้มีสัมมาวายามะระบายออก**ได้แล้ว ....ฯลฯ ....

ภิกษุ ท.! มิจฉาสติ อัน **ผู้มีสัมมาสติระบายออก**ได้แล้ว .... ฯลฯ ....

ภิกษุ ท.! มิจฉาสมาธิ อัน **ผู้มีสัมมาสมาธิระบายออก**ได้แล้ว .... ฯลฯ ....

ภิกษุ ท.! มิจฉาญาณะ อัน **ผู้มีสัมมาญาณะระบายออก**ได้แล้ว .... ฯลฯ ....

ภิกษุ ท.! มิจฉาวิมุตติ อัน **ผู้มีสัมมาวิมุตติระบายออก**ได้แล้ว ; กล่าวคือ บาปอกุศลธรรมเป็นอเนกเกิดขึ้นเพราะมิจฉาวิมุตติเป็นปัจจัยเหล่าใด บาปอกุศลธรรมเหล่านั้นเป็นสิ่งที่เขาระบายออกได้แล้ว และกุศลธรรมเป็นอเนกที่มีสัมมาวิมุตติเป็นปัจจัย ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์.

ภิกษุ ท. ! นี้แล ยาถ่ายอันเป็นอริยะ (รวม ๑๐ ประการ) อันเป็นยาถ่ายมีผลโดยส่วนเดียว ไม่มีที่จะไม่ให้ผล อันเป็นยาถ่ายซึ่งอาศัยแล้ว สัตว์ที่มีความเกิดเป็นธรรมดาจะพ้นจากความเกิด ที่มีความแก่เป็นธรรมดาจะพ้นจากความแก่ ที่มีความตายเป็นธรรมดาจะพ้นจากความตาย สัตว์ที่มีโสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลายเป็นธรรมดาจะพ้นจากโสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย.

- ทสก. อํ. ๒๔/๒๓๓/๑๐๘.

[ธรรมสิบประการ ซึ่งในสูตรข้างบนนี้ตรัสเรียกว่า **ยาถ่าย** (วิเรจนํ) : ส่วนในสูตรถัดไปทรงเรียกว่า **ยาสำรอกให้อาเจียน** (วมนํ); มีข้อความเหมือนกันทุกประการ.

ในสูตรถัดไปอีก ตรัสเรียกธรรมสิบประการนั้น ว่า **มนต์เครื่องปัดเป่า** (นิทฺธมนํ) สามารถปัดเป่าบาปอกุศลให้สิ้นไป และให้ธรรมที่เป็นกุศลถึงพร้อม แต่ไม่มีกล่าวถึงกับว่า สัตว์ที่มีความเกิดเป็นธรรมดาจะพ้นจากความเกิด เป็นต้น ; ผู้ทำการเสกเป่าพึงพิจารณาดูเถิด.

ในสูตรอื่นอีก (๒๔/๒๓๑/๑๐๗) ตรัสเรียกธรรมสิบประการในข้อความข้างบนนี้ว่า **น้ำชำระกระดูกให้บริสุทธิ์** (โธวนํ) ตามประเพณีชาวบ้านที่เขาทำกันอยู่อย่างเป็นพิธีรีตองมาแต่โบราณ แต่น้ำชำระที่เป็นอริยะนี้สามารถชำระบาปอกุศลให้สิ้นไป ทำกุศลให้ถึงพร้อม และเป็นไปเพื่อรู้ยิ่งรู้พร้อม เพื่อนิพพาน และเมื่อสัตว์อาศัยแล้ว สัตว์ที่มีความเกิดเป็นธรรมดาจะพ้นจากความเกิดเป็นต้น].

ธรรมเป็นเครื่องถอนอัส์มิมานะในปัจจุบัน

ภิกษุ ท. ! **นี้เป็นสิ่งที่หวังได้ สำหรับภิกษุผู้มีมิตรดี** (กลฺยาณมิตฺต) มีสหายดี (กลฺยาณสหาย) มีพวกพ้องดี (กลฺยาณสมฺปวงฺก) คือ **จักเป็นผู้มีศีล**

สำรวมด้วยการสำรวมในปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยมารยาทและโคจร มีปกติเห็นเป็นภัยในโทษทั้งหลายแม้มีประมาณน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลายอยู่ ;

ภิกษุ ท. ! นี้เป็น สิ่งที่หวังได้สำหรับภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีพวกพ้องดี ; กล่าวคือ กถาเป็นเครื่องขูดเกลาอย่างยิ่ง เป็นธรรมเครื่องสบายแก่การเปิดโล่งแห่งจิต ได้แก่อัปปิจฉกถา (เรื่อง**ปรารถนาน้อย**) สันตุฏฐิกถา (เรื่อง**สันโดษ**) ปวิเวกกถา (เรื่อง**ความสงัด**) อสังสัคคกถา (เรื่อง**ไม่คลุกคลี**) วิริยารัมภกถา (เรื่อง**มีความเพียร**) สีลกถา (เรื่อง**ศีล**) สมาธิกถา (เรื่อง**สมาธิ**) ปัญญากถา (เรื่อง**ปัญญา**) วิมุตติกถา (เรื่อง**วิมุตติ**) วิมุตติญาณทัสสนกถา (เรื่อง**วิมุตติญาณทัสสนะ**), เธอ **จักเป็นผู้ได้โดยง่าย ได้โดยไม่ยาก ไม่ลำบาก ซึ่งกถาเช่นนี้** ;

(เรื่องควรดูประกอบเกี่ยวกับวิมุตติและวิมุตติญาณทัสสนะในปฏิจจ.โอ.หน้า ๖๑๖, ๖๓๕),

ภิกษุ ท. ! นี้เป็น สิ่งที่หวังได้สำหรับภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีพวกพ้องดี ; กล่าวคือ **จักเป็นผู้มีความเพียรอันปรารภแล้ว** เพื่อการละซึ่งอกุศลธรรมทั้งหลาย เพื่อการถึงพร้อมแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย มีกำลัง (จิต) มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย ;

ภิกษุ ท. ! นี้เป็น สิ่งที่หวังได้สำหรับภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีพวกพ้องดี ; กล่าวคือ **จักเป็นผู้มีปัญญา** ประกอบด้วย**ปัญญาเครื่องให้รู้ซึ่งความเกิดและความดับ** (อุทยตฺถคามินี) อันเป็น**ปัญญาที่เป็นอริยะ** เป็นเครื่องเจาะแทงกิเลส ให้ถึงซึ่งสิ้นทุกข์โดยชอบ.

ภิกษุ ท.! ภิกษุ ผู้ตั้งอยู่ในธรรมห้าประการ[๑] เหล่านี้แล้ว พึงเจริญธรรม ๔ ประการให้ยิ่งขึ้นไป คือ :-

เจริญ **อสุภะ** เพื่อ ละ **ราคะ** ;
เจริญ **เมตตา** เพื่อ ละ **พยาบาท** ;
เจริญ **อานาปานสติ** เพื่อ ตัดเสียซึ่ง **วิตก** ;
เจริญ **อนิจจสัญญา** เพื่อ ถอน **อัส์มิมานะ.**

ภิกษุ ท.! **เมื่อภิกษุมีอนิจจสัญญา, อนัตตสัญญา ย่อมตั้งมั่น; ผู้มีอนัตตสัญญา ย่อมถึงการถอนเสียได้ซึ่งอัส์มิมานะ คือ นิพพาน ในทิฏฐธรรมเทียว.**

- นวก. อํ. ๒๓/๓๖๕/๒๐๕

(เมื่ออ่านข้อความตอนนี้ ผู้ศึกษาพึงระลึกถึงคำที่ตรัสว่า "ความมีมิตรดีเป็นทั้งหมดแห่งพรหมจรรย์" ว่าเป็นไปได้อย่างไรและดูเรื่องประกอบในอริย.โอ.ปลาย หน้า ๑๔๔๓ แสดงความหมายเชิงลึกของกัลยาณมิตรคือมีมรรค ๘ เป็นกัลยาณมิตร)

สมาธิที่มีผลเป็นความไม่มีอหังการะมมังการะมานานุสัย

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้ หน้า ๖๐๘, ๖๗๙)

พระอานนท์ ได้ทูลถามว่า " *มีอยู่หรือหนอ พระเจ้าข้า! การที่ภิกษุได้สมาธิชนิดที่มีผลคือไม่มีอหังการะมมังการะมานานุสัย ในกายอันมีวิญญาณนี้ด้วย, ไม่มีอหังการะมมังการะมานานุสัย ในนิมิตทั้งปวงในภายนอกด้วย, และเธอนั้นเข้าถึงแล้วแลอยู่ ซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันไม่มีอหังการะมมังการะมานานุสัย ด้วย, พระเจ้าข้า!*"

---

๑. คำว่า ๕ ประการ ในที่นี้ นับรวมทั้งความมีมิตรดี พวกพ้องดี เข้าด้วยอีกประการหนึ่ง; ดูข้อความอันชัดเจนที่หัวข้อว่า " วิธีบ่มวิมุตติให้ถึงที่สุด" ที่หน้า ๘๐๔ แห่งหนังสือนี้.

อานนท์ ! สมาธิที่ภิกษุได้แล้วมีผลเป็นอย่างนั้น มีอยู่.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สมาธิที่ภิกษุได้แล้วมีผลเป็นอย่างนั้น มีอยู่ เป็นอย่างไรเล่า ? พระเจ้าข้า !”

อานนท์ ! **ความเพ่งเฉพาะของภิกษุในกรณีนี้ มีอยู่อย่างนี้ว่า** “**นั่นสงบระงับ นั่นประณีต : นั่นคือธรรมชาติเป็นที่สงบระงับแห่งสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา เป็นความจางคลาย เป็น**ความดับ เป็นนิพพาน (เย็น)” ดังนี้.

อานนท์ ! อย่างนี้แล การที่ภิกษุได้สมาธิชนิดที่มีผล คือ ไม่มีอหังการมมังการมานานุสัย ในกายอันมีวิญญาณนี้ ด้วย, ไม่มีอหังการมมังการมานานุสัย ในนิมิตทั้งปวงในภายนอกด้วย, และเธอนั้นเข้าถึงแล้วแลอยู่ ซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันไม่มีอหังการมมังการมานานุสัย ด้วย.

อานนท์ ! ข้อนี้เรากล่าวอาศัยคำกล่าว ในการตอบปัญหาแก่ปุณณกมาณพ ในปารายนสมาคม ว่า :-

“**ท่านผู้ใด พิจารณาเห็นแล้ว ซึ่งสภาพยิ่งและหย่อนในโลก (ว่าเป็นของว่างเสมอกัน) ไม่มีความหวั่นไหวไปในอารมณ์ไหน ๆ ในโลกเลย, เป็นผู้รำงับสงบแล้ว ไม่มีกิเลสฟุ้งกลุ้มเหมือนควัน ไม่มีความทุกข์ความคับแค้นแล้ว เป็นผู้ไม่หวังอะไรแล้ว, เราตถาคตกล่าวผู้นั้น ว่าเป็นผู้ข้ามเสียได้ซึ่งความเกิดและความแก่**” ดังนี้แล.

(ข้อความแห่งคาถาข้างบนนี้ คือความหมายแห่งคำว่า “ไม่มีอหังการมมังการมานานุสัย).

- ติก. อํ. ๒๐/๑๖๘/๔๗๑.

นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง

ไฟเสมอด้วยราคะไม่มี, โทษเสมอด้วยโทสะไม่มี, ทุกข์ทั้งหลายเสมอด้วยขันธ์ไม่มี, สุขอื่นนอกจาก ความสงบ (นิพพาน) ก็ไม่มี.

ความหิว เป็นเครื่องเสียบแทงอย่างยิ่ง, สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์อย่างยิ่ง; เมื่อรู้ความข้อนั้น ตามที่เป็นจริงแล้ว ดับเสียได้ เป็นสุขอย่างยิ่ง.

ความไม่มีโรค เป็นลาภอย่างยิ่ง, ความสันโดษ เป็นทรัพย์อย่างยิ่ง, ความคุ้นเคยกัน เป็นญาติอย่างยิ่ง, นิพพาน เป็นสุขอย่างยิ่ง.

- ธ. ขุ. ๒๕/๔๒/๒๕.

นิพพานเห็นได้ยากยิ่ง

ขึ้นชื่อว่า นิพพาน อันบุคคลเห็นได้ยาก, ไม่มีตัณหาเครื่องน้อมไป. เพราะว่านิพพานนั้น เป็นธรรมชาติจริงแท้, อันบุคคลเห็นไม่ได้ง่ายเลย. ตัณหา อันเราแทงตลอดแล้ว เพราะเรารู้อยู่เห็นอยู่ จึงไม่มีกิเลสเครื่องกังวล, ดังนี้แล.

- อุ. ขุ. ๒๕/๒๐๗/๑๕๕.

พอนิพพานธรรมปรากฏก็หมดสงสัย

เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลาย ย่อมปรากฏ แก่ผู้ปฏิบัติเพื่อหมดบาป ผู้เพียรเพ่งเผากิเลสอยู่, เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวงของผู้ปฏิบัติ

เพื่อหมดบาปนั้น ย่อมสิ้นไป โดยที่รู้แจ้งชัดแล้วซึ่งธรรมพร้อมทั้งเหตุ แล.

- อุ. ขุ. ๒๕/๗๔/๓๘

เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลาย ย่อมปรากฏ แก่ผู้ปฏิบัติเพื่อหมดบาป ผู้เพียรเพ่งเผากิเลสอยู่, เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวงของผู้ปฏิบัติเพื่อหมดบาปนั้น ย่อมสิ้นไป โดยที่รู้แจ้งชัดแล้วซึ่งความสิ้นไปแห่งปัจจัยทั้งหลาย แล.

- อุ. ขุ. ๒๕/๗๔/๓๙.

เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลาย ย่อมปรากฏ แก่ผู้ปฏิบัติเพื่อหมดบาป ผู้เพียรเพ่งเผากิเลสอยู่, เมื่อนั้น ผู้ปฏิบัติเพื่อหมดบาปย่อมกำจัดมารและเสนามารเสียได้ ตั้งอยู่ ดุจดวงอาทิตย์อุทัยกำจัดมืด ส่องอากาศให้สว่าง ฉะนั้นแล.

- อุ. ขุ. ๒๕/๗๖/๔๐.

นิพพานเป็นที่มุ่งแสวงของผู้มองเห็นโทษในโลก

ภิกษุ ท.! **การแสวงหาอย่างประเสริฐ เป็นอย่างไรเล่า?**

ภิกษุ ท.! บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตนเองมี **ความเกิด** เป็นธรรมดา ก็รู้แจ้งซึ่งโทษในข้อที่ตนมีความเกิดเป็นธรรมดา แล้วย่อมแสวงหาซึ่งนิพพาน อันไม่เกิด อันเป็นธรรมเกษมจากโยคะ ไม่มีอื่นยิ่งกว่า.

เมื่อตนเองมี **ความแก่** เป็นธรรมดา ก็รู้แจ้งซึ่งโทษในข้อที่ตนมีความแก่เป็นธรรมดา แล้วย่อมแสวงหาซึ่งนิพพาน อันไม่แก่ อันเป็นธรรมเกษมจากโยคะ ไม่มีอื่นยิ่งกว่า.

เมื่อตนเองมี**ความเจ็บไข้**เป็นธรรมดา ก็รู้แจ้งซึ่งโทษในข้อที่ตนมีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา แล้วย่อมแสวงหาซึ่งนิพพาน อันไม่มีความเจ็บไข้ อันเป็นธรรมเกษมจากโยคะ ไม่มีอื่นยิ่งกว่า.

เมื่อตนเองมี**ความตาย**เป็นธรรมดา ก็รู้แจ้งซึ่งโทษในข้อที่ตนมีความตายเป็นธรรมดา แล้วย่อมแสวงหาซึ่งนิพพาน อันไม่มีความตาย อันเป็นธรรมเกษมจากโยคะ ไม่มีอื่นยิ่งกว่า.

เมื่อตนเองมี**ความโศก**เป็นธรรมดา ก็รู้แจ้งซึ่งโทษในข้อที่ตนมีความโศกเป็นธรรมดา แล้วย่อมแสวงหาซึ่งนิพพาน อันไม่มีความโศก อันเป็นธรรมเกษมจากโยคะ ไม่มีอื่นยิ่งกว่า.

เมื่อตนเองมี**ความเศร้าหมองรอบด้าน**เป็นธรรมดา ก็รู้แจ้งซึ่งโทษในข้อที่ตนมีความเศร้าหมองรอบด้านเป็นธรรมดา แล้วย่อมแสวงหาซึ่งนิพพาน อันไม่มีความเศร้าหมองรอบด้าน อันเป็นธรรมเกษมจากโยคะ ไม่มีอื่นยิ่งกว่า.

ภิกษุ ท.! แม้นี้ชื่อว่าเป็นการแสวงหาอย่างประเสริฐ แล.

- มู. ม. ๑๒/๓๑๖/๓๑๕.

เพราะมีสิ่งที่ไม่ตาย สิ่งที่ตายจึงมีทางออก

ภิกษุ ท.! **สิ่งซึ่งมิได้เกิด** (อชาตํ) **มิได้เป็น** (อภูตํ) **มิได้ถูกอะไรทำ** (อกตํ) **มิได้ถูกอะไรปรุง** (อสงฺขตํ) **นั้นมีอยู่**.

ภิกษุ ท.! ถ้าหากว่า สิ่งที่มิได้เกิด มิได้เป็น มิได้ถูกอะไรทำ มิได้ถูกอะไรปรุง จักไม่มีอยู่แล้วไซร้ การรอดออกไปได้สำหรับสิ่งที่เกิด ที่เป็น ที่ถูกอะไรทำ ที่ถูกอะไรปรุง ก็จักไม่ปรากฏ.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุที่มีสิ่ง ซึ่งมิได้เกิด มิได้เป็น มิได้ถูกอะไรทำ มิได้ถูกอะไรปรุง นั่นเอง การรอดออกไปได้สำหรับสิ่งที่เกิด ที่เป็น ที่ถูกอะไรทำ ที่ถูกอะไรปรุง จึงได้ปรากฏอยู่. (ต่อไปนี้เป็นคำอธิบายที่ตรัสไว้เป็นคาถา :-)

ใคร ๆ ไม่ควรเพลิดเพลิน ต่อสิ่งซึ่งเกิดแล้ว เป็นแล้ว เกิดขึ้นพร้อมแล้ว อันปัจจัยกระทำแล้ว อันปัจจัยปรุงแต่งแล้ว ไม่ยั่งยืน ปรุงแต่งเพื่อชราและมรณะ เป็นรังโรค เป็นของผุพัง มีอาหารและเนตติ (ตัณหา) เป็นแดนเกิด.

ส่วนการออกไปเสียได้จากสิ่ง (ซึ่งเกิดแล้วเป็นต้น) นั้น เป็นธรรมชาติอันสงบ ไม่เป็นวิสัยแห่งความตรึก เป็นของยั่งยืน ไม่เกิด ไม่เกิดขึ้นพร้อม ไม่มีโศก ปราศจากธุลี เป็นที่ควรไปถึง เป็นที่ดับแห่งสิ่งที่มีความทุกข์เป็นธรรมดา เป็นความเข้าไปสงบรำงับแห่งสังขารเป็นสุข, ดังนี้.

- อิติวุ. ขุ. ๒๕/๒๕๗/๒๒๑.

ไม่ถึงนิพพาน
เพราะพลัดออกนอกทางจนหลงทาง

“ก็สาวกของพระโคดมผู้เจริญ เมื่อพระโคดมกล่าวสอนพร่ำสอนอยู่อย่างนี้ ทุก ๆ รูป ได้บรรลุนิพพานอันเป็นผลสำเร็จถึงที่สุดอย่างยิ่งหรือ ? หรือว่าไม่ได้บรรล ุ?” พราหมณ์ผู้หนึ่งทูลถามพระผู้มีพระภาค.

พราหมณ์ ! สาวกของเรา แม้เรากล่าวสอน พร่ำสอนอยู่อย่างนี้ น้อยพวกที่ได้บรรลุนิพพาน อันเป็นผลสำเร็จถึงที่สุดอย่างยิ่ง, บางพวกไม่ได้บรรลุ.

"พระโคดมผู้เจริญ ! อะไรเล่าเป็นเหตุ อะไรเล่าเป็นปัจจัย, ที่พระนิพพานก็ยังตั้งอยู่, หนทางที่ยังสัตว์ให้ถึงนิพพาน ก็ยังตั้งอยู่, พระโคดมผู้ชักชวน (เพื่อดำเนินไป) ก็ยังตั้งอยู่, ทำไมน้อยพวกที่บรรลุ และบางพวกไม่บรรลุ ?"

พราหมณ์ ! เราจักย้อนถามท่านในเรื่องนี้, ท่านจงตอบตามควร. ท่านเป็นผู้ชำชองในหนทางไปสู่เมืองราชคฤห์มิใช่หรือ ? มีบุรุษผู้จะไปเมืองราชคฤห์ เข้ามาหาและกล่าวกับท่านว่า "ท่านผู้เจริญ ! ข้าพเจ้าปรารถนาจะไปเมืองราชคฤห์ ขอท่านจงชี้บอกทางไปเมืองราชคฤห์ แก่ข้าพเจ้าเถิด". ดังนี้ ; ท่านก็จะกล่าวกะบุรุษผู้นั้นว่า "มาซิท่าน ทางนี้ไปเมืองราชคฤห์ ไปได้ครู่หนึ่งจักพบบ้านชื่อโน้น แล้วจักเห็นนิคมชื่อโน้น จักเห็นสวนและป่าอันน่าสนุก จักเห็นภูมิภาคอันน่าสนุก สระโบกขรณีอันน่าสนุก ของเมืองราชคฤห์" ดังนี้. บุรุษนั้นอันท่านพร่ำบอก พร่ำชี้ให้อย่างนี้ ก็ยังถือเอาทางผิด กลับหลังตรงกันข้ามไป, ส่วนบุรุษอีกคนหนึ่ง (อันท่านพร่ำบอกพร่ำชี้อย่างเดียวกัน) ไปถึงเมืองราชคฤห์ได้โดยสวัสดี. พราหมณ์เอย ! อะไรเล่าเป็นเหตุ อะไรเล่าเป็นปัจจัย ที่เมืองราชคฤห์ก็ยังตั้งอยู่ ท่านผู้ชี้บอกก็ยังตั้งอยู่ แต่ทำไม บุรุษผู้หนึ่งกลับหลงผิดทาง. ส่วนบุรุษอีกผู้หนึ่งไปถึงเมืองราชคฤห์ได้โดยสวัสดี ?

"พระโคดมผู้เจริญ ! ในเรื่องนี้ ข้าพเจ้าจักทำอย่างไรได้เล่า, เพราะข้าพเจ้าเป็นแต่เพียงผู้บอกทางเท่านั้น"

พราหมณ์ ! ฉันใดก็ฉันนั้นแล, ที่พระนิพพาน ก็ยังตั้งอยู่ ทางเป็นเครื่องถึงพระนิพพาน ก็ยังคงตั้งอยู่ เราผู้ชักชวนก็ยังตั้งอยู่ ; แต่สาวกแม้เรากล่าวสอนพร่ำสอนอยู่อย่างนี้ น้อยพวก ที่ได้บรรลุนิพพานอันเป็นผลสำเร็จถึงที่สุดอย่างยิ่ง, บางพวกไม่ได้บรรลุ. พราหมณ์ ! ในเรื่องนี้ เราจักทำอย่างไรได้เล่า, เพราะ**เราเป็นแต่ผู้บอกทาง**เท่านั้น.

- อุปริ. ม. ๑๔/๘๕-๘๗/๑๐๑-๑๐๓.

นิพพานของคนตาบอด (มิจฉาทิฏฐิ)

"ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ! น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยมีมาแต่ก่อน คือข้อที่พระสมณโคดมได้กล่าวคำนี้ว่า 'ลาภทั้งหลายมีความไม่มีโรคเป็นอย่างยิ่ง, นิพพาน เป็นสุขอย่างยิ่ง' *ดังนี้. ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ! ข้าพเจ้าก็ได้เคยฟังคำกล่าวนี้ ของปริพพาชกผู้เป็นอาจารย์ แห่งอาจารย์ในกาลก่อน กล่าวอยู่ว่า 'ลาภทั้งหลาย มีความไม่มีโรคเป็นอย่างยิ่ง,* นิพพาน *เป็นสุขอย่างยิ่ง' ดังนี้ด้วยเหมือนกัน. ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ! ข้อนี้ช่างตรงกันแท้".*

มาคัณฑิยะ ! ข้อนี้ท่านฟังมาแต่ปริพพาชกผู้เป็นอาจารย์แห่งอาจารย์ในกาลก่อน ที่กล่าวอยู่ว่า *"ลาภทั้งหลาย มีความไม่มีโรคเป็นอย่างยิ่ง,* นิพพานเป็นสุข *อย่างยิ่ง"* ดังนี้นั้น อะไรเล่าคือความไม่มีโรคนั้น อะไรเล่าคือนิพพานนั้น ?

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว มาคัณฑิยปริพพาชก ได้ลูบร่างกายของตนด้วยฝ่ามือ แล้วร้องขึ้นว่า "ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ! นี่ยังไงล่ะ ความไม่มีโรค ! นี่ยังไงล่ะนิพพาน ! พระโคดมผู้เจริญ ! เวลานี้ ข้าพเจ้าเป็นสุข ไม่มีโรค ไม่มีอาพาธไร ๆ".

มาคัณฑิยะ ! ข้อนี้เปรียบเหมือนบุรุษตาบอดมาแต่กำเนิด เขาไม่อาจเห็นรูปดำขาว รูปเขียว รูปเหลือง รูปแดง รูปสีส้ม ไม่อาจเห็นที่ขรุขระ ไม่อาจเห็นดวงดาว ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์. เขาได้ยินคนตาดีกล่าวอยู่ว่า *"ท่านผู้เจริญ ! ผ้าขาวผ่อง สะอาด ไม่มีมลทิน งามนักหนอ".* บุรุษตาบอดนั้นก็เที่ยวแสวงหาผ้าขาว. บุรุษคนหนึ่งลวงเขาด้วยผ้าเก่าเปื้อนเขม่าน้ำมันว่า *"บุรุษผู้เจริญ ! นี้ ผ้าขาวผ่อง สะอาด ไม่มีมลทิน งามนัก สำหรับท่าน".* บุรุษตาบอดนั้น รับผ้านั้นไปห่ม แล้วเที่ยวประกาศความพอใจของตนว่า *"ท่านผู้เจริญทั้งหลายเอ๋ย ! นี่ ผ้าขาวผ่อง สะอาด ไม่มีมลทิน งามนักหนอ"* ดังนี้. มาคัณฑิยะ ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้ว่าอย่างไร : บุรุษตาบอดแต่กำเนิดนั้นรู้อยู่เห็นอยู่ แล้วรับเอาผ้าเก่าเปื้อนเขม่าน้ำมันไปห่ม แล้วเที่ยวคุยอวดอยู่ว่า "ท่านผู้เจริญทั้งหลายเอ๋ย ! นี่ ผ้าขาวผ่อง สะอาด ไม่มีมลทิน งามนักหนอ" ดังนี้หรือ ? หรือว่าเขากล่าวเช่นนั้นเพราะเชื่อคนตาดีที่ลวงเขา ?

"ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ! เขากล่าวเช่นนั้น เพราะเชื่อคนตาดีที่ลวงเขาเท่านั้น"

มาคัณฑิยะ ! ฉันใดก็ฉันนั้น ที่ปริพพาชกเดียรถีย์เหล่าอื่นเป็นคนบอด ไม่มีจักษุ ไม่รู้จักความไม่มีโรค ไม่เห็นนิพพาน ก็ยังมากล่าวคำนี้ว่า *"ลาภทั้งหลาย มีความไม่มีโรคเป็นอย่างยิ่ง, นิพพาน เป็นสุขอย่างยิ่ง"* ดังนี้.

มาคัณฑิยะ ! คาถานี้ เป็นคาถาที่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายกล่าวกันแล้วในกาลก่อน ว่า :-

"ลาภทั้งหลาย มีความไม่มีโรคเป็นอย่างยิ่ง, นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง, อัฏฐังคิกมรรค เป็นทางอันเกษมกว่าทางทั้งหลาย ซึ่งเป็นเครื่องให้ถึงอมตะ"

ดังนี้นั้น บัดนี้ ได้มากลายเป็นคาถาของบุถุชนกล่าวไปเสียแล้ว. มาคัณฑิยะ! กายนี้นะหรือ เป็นโรค เป็นหัวฝี เป็นลูกศร เป็นความลำบาก เป็นอาพาธ, ท่านก็มากล่าวมันว่าเป็นความไม่มีโรค เป็นนิพพาน. มาคัณฑิยะเอ๋ย! อริยจักษุสำหรับจะรู้จักความไม่มีโรค จะเห็นนิพพาน ของท่าน ไม่มี.

- ม. ม. ๑๓/๒๘๑-๒๘๓/๒๘๗-๒๘๘.

(ปริพพาชกผู้นี้ สำคัญตัวเขาเองว่า เป็นความไม่มีโรคเป็นนิพพาน ดังนั้นจึงต้องเรียกว่า นิพพานของคนตาบอด, เช่นเดียวกับคนตาบอดในอุปมานี้ สำคัญผ้าสกปรกว่าเป็นผ้าขาว).

ไม่นิพพานเพราะยึดถือธรรมที่ได้บรรลุ

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ปฏิบัติ (ในปฏิปทาอันเป็นที่สบายแก่เนวสัญญานาสัญญายตนะ) อย่างนั้นแล้ว ย่อมได้เฉพาะซึ่งอุเบกขาว่า 'ถ้าไม่ควรมี และไม่พึงมีแก่เรา, ก็ต้องไม่มีแก่เรา; สิ่งใดมีอยู่ สิ่งใดมีแล้ว เราจะละสิ่งนั้นเสีย' ดังนี้. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ภิกษุนั้นควรจะปรินิพพานหรือ? หรือว่าไม่ควรจะปรินิพพานเล่า? พระเจ้าข้า!"

อานนท์! ภิกษุในกรณีเช่นที่กล่าวนี้ บางรูปจะปรินิพพาน, แต่บางรูปจะไม่ปรินิพพาน.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย ที่ภิกษุในกรณีเช่นที่กล่าวนี้ บางรูปจะปรินิพพาน แต่บางรูปจะไม่ปรินิพพาน เล่า? พระเจ้าข้า!"

อานนท์ ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ปฏิบัติ (ในปฏิปทาอันเป็นที่สบายแก่เนวสัญญานาสัญญายตนะ) อย่างนั้นแล้ว ย่อมได้เฉพาะซึ่งอุเบกขาว่า "ถ้าไม่ควรมี และไม่พึงมีแก่เรา, ก็ต้องไม่มีแก่เรา; สิ่งใดมีอยู่, สิ่งใดมีแล้ว เราจะละสิ่งนั้นเสีย" ดังนี้ ; ภิกษุ (บางรูป) นั้น ย่อมเพลิดเพลิน พร่ำสรรเสริญ เมาหมกอยู่ ซึ่งอุเบกขานั้น. เมื่อเพลิดเพลิน พร่ำสรรเสริญ เมาหมกอยู่ ซึ่งอุเบกขานั้น, **วิญญาณของเธอ ก็เป็นธรรมชาติอาศัยอยู่ซึ่งอุเบกขานั้น มีอุเบกขานั้นเป็นอุปาทาน.** อานนท์ ! **ภิกษุผู้ยังมีอุปาทานอยู่ จะปรินิพพานไม่ได้** แล.

- อุปริ. ม. ๑๔/๗๘/๘๙-๙๐.

การทำรถให้แล่นไปได้ถึงนิพพาน

"สรีรยนต์ มีสี่ล้อ, มีประตูเก้าประตู, เต็มไปด้วยของไม่สะอาด ประกอบด้วยโลภะ เกิดแล้วในเปือกตม. ข้าแต่พระองค์มหาวีระ ! ทำอย่างไร, จักถึงฝั่งโน้นได้ ?"

ตัดความผูกโกรธดังเชือกหนังที่รึงรัดเสีย, ตัดทิฏฐิดังเชือกที่ผูกล่ามเสีย, ตัดความอยากและความโลภอันลามกเสียแล้ว, ถอนตัณหาพร้อมทั้งราก (อวิชชา) เสีย, สรีรยนต์ก็จะแล่นไปถึงฝั่งโน้นด้วยการทำอย่างนี้ แล.

- สคา. สํ. ๑๕/๒๓/๗๔-๗๕.

ถ้ายังมีเชื้อก็ยังไม่ปรินิพพาน

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยเล่า ที่สัตว์ทั้งหลายบางเหล่าในโลกนี้ ยังไม่ปรินิพพาน ในปัจจุบันนี้? ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยเล่า ที่สัตว์ทั้งหลายบางเหล่าในโลกนี้ ปรินิพพานในปัจจุบันนี้? พระเจ้าข้า !”

คฤหบดี ! รูปทั้งหลาย ที่เห็นด้วยตาก็ดี, เสียงทั้งหลาย ที่ฟังด้วยหูก็ดี, กลิ่นทั้งหลาย ที่ดมด้วยจมูกก็ดี, รสทั้งหลาย ที่ลิ้มด้วยลิ้นก็ดี, โผฏฐัพพะทั้งหลาย ที่สัมผัสด้วยกายก็ดี, และธรรมารมณ์ทั้งหลาย ที่รู้แจ้งด้วยใจก็ดี ; อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ ที่ยวนตายวนใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดย้อมใจ มีอยู่. และภิกษุก็เพลิดเพลิน พร่ำสรรเสริญ เมาหมกอยู่ ซึ่งอารมณ์มีรูปเป็นต้นนั้น. เมื่อเพลิดเพลิน พร่ำสรรเสริญ เมาหมกอยู่ ซึ่งอารมณ์มีรูปเป็นต้นนั้น วิญญาณของภิกษุนั้น ก็อาศัยซึ่งอารมณ์มีรูปเป็นต้นนั้นอยู่ มีสิ่งนั้นแหละเป็นอุปาทาน.

คฤหบดี ! **ภิกษุผู้ยังมีอุปาทานอยู่ ย่อมไม่ปรินิพพาน.**

คฤหบดี ! นี่แลเป็นเหตุเป็นปัจจัย ที่สัตว์ทั้งหลายบางเหล่าในโลกนี้ ย่อมไม่ปรินิพพาน ในปัจจุบันนี้.

- สฬา. สํ. ๑๘/๑๓๗/๑๘๑.

ถ้าหมดเชื้อก็ปรินิพพาน

คฤหบดี ! รูปทั้งหลาย ที่เห็นด้วยตาก็ดี, เสียงทั้งหลาย ที่ฟังด้วยหูก็ดี, กลิ่นทั้งหลาย ที่ดมด้วยจมูกก็ดี, รสทั้งหลาย ที่ลิ้มด้วยลิ้นก็ดี,

โผฏฐัพพะทั้งหลาย ที่สัมผัสด้วยกายก็ดี และธรรมารมณ์ทั้งหลาย ที่รู้แจ้งด้วยใจก็ดี; อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ ที่ยวนตายวนใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดย้อมใจ มีอยู่; และภิกษุก็ไม่เป็นผู้เพลิดเพลิน ไม่พร่ำสรรเสริญ ไม่เมาหมกอยู่ ซึ่งอารมณ์มีรูปเป็นต้นนั้น, เมื่อไม่เพลิดเพลิน ไม่พร่ำสรรเสริญ ไม่เมาหมกอยู่ ซึ่งอารมณ์มีรูปเป็นต้นนั้น วิญญาณของภิกษุนั้น ก็ไม่อาศัยซึ่งอารมณ์มีรูปเป็นต้นนั้น ไม่มีสิ่งนั้น ๆ เป็นอุปาทาน.

คฤหบดี! **ภิกษุผู้หมดอุปาทาน ย่อมปรินิพพาน.**

คฤหบดี! นี่แล เป็นเหตุเป็นปัจจัย (ซึ่งด้วยความหมดอุปาทานนั่นแหละ) ที่สัตว์ทั้งหลายบางเหล่าในโลกนี้ ย่อมจักปรินิพพานในปัจจุบันนี้ แล.

- สฬา. สํ. ๑๘/๑๓๘/๑๙๒.

ภิกษุ ท.! ถ้าภิกษุ เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน; เพราะความหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะความดับเย็นแล้ว ที่ตา, ที่หู, ที่จมูก, ที่ลิ้น, ที่กาย, ที่ใจ; ก็เป็นการสมควรที่จะกล่าวว่าภิกษุ เป็นผู้ถึงแล้วซึ่ง **นิพพานในทิฏฐธรรมนี้** นั่นแล.

- สฬา. สํ. ๑๘/๑๗๗/๒๔๔.

นิพพานที่เห็นได้เอง

(เมื่อบุคคลนั้นรู้สึกต่อความสิ้นราคะ-โทสะ-โมหะ)

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้ หน้า ๗๐๒)

"ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ! คำที่พระโคดมกล่าวว่า 'นิพพานที่เห็นได้เอง นิพพานที่เห็นได้เอง,

ดังนี้. ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ! นิพพานที่เห็นได้เอง ไม่ประกอบด้วยกาล, เป็นสิ่งที่กล่าวกับผู้อื่นว่าท่านจงมาดูเถิด เป็นสิ่งที่ควรน้อมเข้ามาใส่ใจ เป็นสิ่งที่ผู้รู้ได้เฉพาะตน นั้นมีได้ด้วยเหตุเพียงเท่าไรเล่า? พระเจ้าข้า !"

พราหมณ์ ! บุคคลผู้กำหนัดแล้ว อันราคะครอบงำแล้ว, มีจิตอันราคะรึงรัดแล้ว ย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง ย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง ย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่นทั้งสองบ้าง, ย่อมเสวยเฉพาะซึ่งทุกขโทมนัสอันเป็นไปทางจิตบ้าง. **เมื่อละราคะได้แล้ว**, เขาย่อมไม่คิดแม้เพื่อเบียดเบียนตนเอง ย่อมไม่คิดแม้เพื่อเบียดเบียนผู้อื่น ย่อมไม่คิดแม้เพื่อเบียดเบียนตนเองและผู้อื่นทั้งสองอย่าง, และย่อมไม่เสวยเฉพาะ ซึ่งทุกขโทมนัสอันเป็นไปทางจิตโดยแท้. พราหมณ์ ! **นิพพานที่เห็นได้เอง** ไม่ประกอบด้วยกาล เป็นสิ่งที่ควรกล่าวกะผู้อื่นว่าท่านจงมาดูเถิด เป็นสิ่งที่ควรน้อมเข้ามาใส่ใจ เป็นสิ่งที่ผู้รู้ก็รู้ได้เฉพาะตน **ย่อมมีได้ แม้ด้วยอาการอย่างนี้แล.**

พราหมณ์ ! บุคคลผู้เกิดโทสะแล้ว, อันโทสะครอบงำแล้ว มีจิตอันโทสะรึงรัดแล้ว ย่อมคิดแม้เพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง ย่อมคิดแม้เพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง ย่อมคิดแม้เพื่อเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่นทั้งสองบ้าง, ย่อมเสวยเฉพาะซึ่งทุกขโทมนัสอันเป็นไปทางจิตบ้าง. **เมื่อละโทสะได้แล้ว**, เขาย่อมไม่คิดแม้เพื่อเบียดเบียนตนเอง ย่อมไม่คิดแม้เพื่อเบียดเบียนผู้อื่น ย่อมไม่คิดแม้เพื่อเบียดเบียนตนเองและผู้อื่นทั้งสองอย่าง, และย่อมไม่เสวยเฉพาะซึ่งทุกขโทมนัสอันเป็นไปทางจิตโดยแท้. พราหมณ์ ! **นิพพานที่เห็นได้เอง** ไม่ประกอบด้วยกาล เป็นสิ่งที่ควรกล่าวกะผู้อื่นว่าท่านจงมาดูเถิด เป็นสิ่งที่ควรน้อมเข้ามาใส่ใจ เป็นสิ่งที่ผู้รู้ก็รู้ได้เฉพาะตน **ย่อมมีได้ แม้ด้วยอาการอย่างนี้แล.**

พราหมณ์ ! บุคคลผู้มีโมหะแล้ว, อันโมหะครอบงำแล้ว มีจิตอันโมหะรึงรัดแล้ว ย่อมคิดแม้เพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง, ย่อมคิดแม้เพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง, ย่อมคิดแม้เพื่อเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่นบ้าง, ย่อมเสวยเฉพาะซึ่งทุกขโทมนัสอันเป็นไปทางจิตบ้าง. **เมื่อละโมหะได้แล้ว**, ย่อมไม่คิดแม้เพื่อเบียดเบียนตนเอง ย่อมไม่คิดแม้เพื่อเบียดเบียนผู้อื่น ย่อมไม่คิดแม้เพื่อเบียดเบียนตนเองและผู้อื่นทั้งสองอย่าง, และย่อมไม่เสวยเฉพาะซึ่งทุกขโทมนัสอันเป็นไปในทางจิตโดยแท้. พราหมณ์ ! **นิพพานที่เห็นได้เอง** ไม่ประกอบด้วยกาล เป็นสิ่งที่ควรกล่าวกะผู้อื่นว่าท่านจงมาดูเถิด เป็นสิ่งที่ควรน้อมเข้ามาใส่ใจ เป็นสิ่งที่ผู้รู้ก็รู้ได้เฉพาะตน **ย่อมมีได้ แม้ด้วยอาการอย่างนี้แล.**

พราหมณ์ ! เมื่อใดแล, **ผู้นี้ ย่อมเสวยเฉพาะ ซึ่งความสิ้นไปแห่งราคะ อันหาเศษเหลือมิได้, ย่อมเสวยเฉพาะซึ่งความสิ้นไปแห่งโทสะ อันหาเศษเหลือมิได้, ย่อมเสวยเฉพาะซึ่งความสิ้นไปแห่งโมหะ อันหาเศษเหลือมิได้**; พราหมณ์เอย ! เมื่อนั้น, **นิพพานที่เห็นได้เอง ไม่ประกอบด้วยกาล เป็นสิ่งที่ควรกล่าวกะผู้อื่นว่าท่านจงมาดูเถิด เป็นสิ่งที่ควรน้อมเข้ามาใส่ใจ เป็นสิ่งที่ผู้รู้ก็รู้ได้เฉพาะตน ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้แล.**

- ติก. อํ. ๒๐/๒๐๒/๔๙๕.

นิพพานที่เห็นได้เอง ตามคำของพระอานนท์

(สันทิฏฐิกนิพพาน = สันทิฏฐิธรรม = ทิฏฐธรรมนิพพาน = ตทังคนิพพุโต = ตทังคนิพพาน

ดูประกอบในเล่มนี้หน้า ๖๗๓, ๖๗๔ ,๖๗๖ ,๖๗๗)

"อาวุโส ! มีคำกล่าวกันอยู่ว่า 'สันทิฏฐิกนิพพาน สันทิฏฐิกนิพพาน' ดังนี้. อาวุโส ! สันทิฏฐิกนิพพานนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไรหนอแล ?" (พระอุทายีถาม

พระอานนท์, พระอานนท์เป็นผู้ตอบ).

*อาวุโส! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกาม สงัดแล้วจากอกุศลธรรม เข้าถึง***ปฐมฌาน** *อันมีวิตกวิจาร มีปีติและสุข อันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่. อาวุโส!* **สันทิฏฐิกนิพพาน** *อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกล่าว***โดยปริยาย.**

(ในกรณีแห่ง**ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสานัญจายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ** และ**เนวสัญญานาสัญญายตนะ** มีข้อความที่กล่าวไว้โดยทำนองเดียวกันกับข้อความในกรณีแห่งปฐมฌาน ทุกประการ และในฐานะเป็นสันทิฏฐิกนิพพาน **โดยปริยาย.** ส่วนสัญญาเวทยิตนิโรธซึ่งมีการสิ้นอาสวะนั้นกล่าวไว้ในฐานะเป็นสันทิฏฐิกนิพพาน**โดยนิปปริยาย** ด้วยข้อความดังต่อไปนี้:-)

*อาวุโส! นัยอื่นอีกมีอยู่: ภิกษุ ก้าวล่วงเสียซึ่งเนวสัญญานาสัญญายตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึง***สัญญาเวทยิตนิโรธ** *แล้วแลอยู่. อนึ่ง เพราะเห็นด้วยปัญญา* **อาสวะทั้งหลายของเธอนั้นก็สิ้นไปรอบ.** *อาวุโส!* **สันทิฏฐิกนิพพาน** *อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกล่าว***โดยนิปปริยาย.**

- นวก. อํ. ๒๓/๔๗๕/๒๕๑.

[(ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า คำว่า สันทิฏฐิกนิพพาน ในที่นี่ ต้องหมายถึงความดับเย็นอันเป็นผลจากปฐมฌานที่บุคคลนั้นรู้สึกเสวยอยู่ นั่นเอง, เป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่า ความดับเย็นอันเกิดจากปฐมฌาน โดยเฉพาะคือสมาบัติทุกระดับ มีชื่อเรียกว่านิพพานได้, ไม่จำเป็นจะต้องหมายถึงอนุปาทิเสสนิพพานอย่างเดียวเท่านั้น.) ; ถ้าดูคำตรัสจากหน้า ๔๘๐-๔๘๓ จะเห็นคำว่า “สันทิฏฐิกนิพพาน” นั้นใช้ได้เหมือนคำว่า “นิโรธ” คือเป็นความดับเย็นที่ใช้ได้ทั้งระบบสมมุติไปจนถึงวิมุตติ (มิใช่ใช้กรณีวิมุตติอย่างเดียวหรือในมุมประหารกิเลสเด็ดขาดเพียงอย่างเดียว)]

หมด "อาหาร" ก็นิพพาน

ภิกษุ ท. ! ถ้าไม่มีราคะ ไม่มีนันทิ ไม่มีตัณหา ใน**อาหารคือคำข้าว** ก็ดี ใน **อาหารคือผัสสะ** ก็ดี ใน **อาหารคือมโนสัญเจตนา** ก็ดี ใน **อาหารคือวิญญาณ** ก็ดี แล้วไซร้, วิญญาณก็เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ไม่ได้ เจริญงอกงามอยู่ไม่ได้ ในสิ่งนั้น ๆ. วิญญาณตั้งอยู่ไม่ได้ เจริญงอกงามอยู่ไม่ได้ ในที่ใด, การก้าวลงแห่งนามรูป ย่อมไม่มี ในที่นั้น ; การก้าวลงแห่งนามรูปไม่มีในที่ใด, ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ย่อมไม่มีในที่นั้น ; ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ไม่มีในที่ใด, การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ย่อมไม่มีในที่นั้น ; การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ไม่มีในที่ใด, ชาติชราและมรณะต่อไป ย่อมไม่มีในที่นั้น ; ชาติชราและมรณะต่อไป ไม่มีในที่ใด, ภิกษุ ท. ! เราเรียก "ที่" นั้นว่าเป็น "**ที่ไม่โศก ไม่มีธุลี และไม่มีความคับแค้น**" ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนเรือนยอด หรือศาลาเรือนยอด ที่ตั้งอยู่ทางทิศเหนือหรือใต้ก็ตาม เป็นเรือนมีหน้าต่างทางทิศตะวันออก. ครั้นดวงอาทิตย์ขึ้นมา แสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์ส่งเข้าไปทางช่องหน้าต่างแล้ว จักตั้งอยู่ที่ส่วนไหนแห่งเรือนนั่นเล่า ?

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! แสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์ จักปรากฏที่ฝาเรือนข้างในด้านทิศตะวันตก พระเจ้าข้า !"

ภิกษุ ท. ! ถ้าฝาเรือนทางทิศตะวันตกไม่มีเล่า แสงแห่งดวงอาทิตย์นั้น จักปรากฏอยู่ที่ไหน ?

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! แสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์นั้น จักปรากฏที่พื้นดิน พระเจ้าข้า !"

ภิกษุ ท.! ถ้าพื้นดินไม่มีเล่า แสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์นั้น จักปรากฏที่ไหน ?

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! แสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์นั้น จักปรากฏในน้ำ พระเจ้าข้า !"

ภิกษุ ท.! ถ้าน้ำไม่มีเล่า แสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์นั้น จักปรากฏที่ไหนอีก?

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! แสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์นั้น ย่อมเป็นสิ่งที่ไม่ปรากฏแล้ว พระเจ้าข้า !"

ภิกษุ ท.! ฉันใดก็ฉันนั้นแล: ถ้าไม่มีราคะ ไม่มีนันทิ ไม่มีตัณหา ในอาหารคือคำข้าวก็ดี ในอาหารคือผัสสะก็ดี ในอาหารคือมโนสัญเจตนาก็ดี ในอาหารคือวิญญาณก็ดี แล้วไซร้, วิญญาณก็เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ไม่ได้ เจริญงอกงามอยู่ไม่ได้ ในอาหารคือคำข้าว เป็นต้นนั้น ๆ. วิญญาณตั้งอยู่ไม่ได้ เจริญงอกงามอยู่ไม่ได้ ในที่ใด, การก้าวลงแห่งนามรูป ย่อมไม่มีในที่นั้น; การก้าวลงแห่งนามรูปไม่มีในที่ใด, ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลายย่อมไม่มีในที่นั้น; ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลายไม่มีในที่ใด, การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ย่อมไม่มีในที่นั้น; การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ไม่มีในที่ใด, ชาติชราและมรณะต่อไป ย่อมไม่มีในที่นั้น; ชาติชรามรณะต่อไป ไม่มีในที่ใด, ภิกษุ ท.! เราเรียก "ที่" นั้น ว่าเป็น "ที่ไม่โศก ไม่มีธุลี และ ไม่มีความคับแค้น" ดังนี้.

- นิทาน. สํ. ๑๖/๑๒๔-๑๒๕/๒๔๘-๒๔๙.

อาสวักขยญาณเป็นเครื่องให้พ้นจากอาสวะ

พราหมณ์ ! ภิกษุนั้น ครั้นจิตตั้งมั่น บริสุทธิ์ผ่องใส ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติอ่อนโยนควรแก่การงาน ถึงความไม่หวั่นไหว ตั้งอยู่เช่นนี้แล้ว ก็น้อมจิตไปเฉพาะต่อ**อาสวักขยญาณ** :

เธอนั้น ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงว่า "นี่ ทุกข์, นี่ เหตุแห่งทุกข์, นี่ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่ ทางให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์" ; และ รู้ชัดตามเป็นจริงว่า "เหล่านี้ เป็นอาสวะ, นี้ เหตุแห่งอาสวะ, นี้ ความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ, นี้ เป็นทางให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ". เมื่อเธอรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตก็พ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ และ อวิชชาสวะ. ครั้นจิตพ้นวิเศษแล้วก็เกิดญาณหยั่งรู้ว่า จิตพ้นแล้ว. เธอย่อมรู้ชัดว่า "ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ต้องทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก".

พราหมณ์ ! วิชชาที่สามนี้ เป็นธรรมที่ภิกษุนั้นบรรลุแล้ว อวิชชาถูกทำลายแล้ว วิชชาเกิดขึ้นแล้ว ความมืดถูกทำลายแล้ว ความสว่างเกิดแทนแล้ว, ตามที่มันจะเกิดแก่บุคคลผู้ไม่ประมาท มีเพียรเผาบาป มีตนส่งไปแล้วแลอยู่.

- ติก. อํ. ๒๐/๒๑๐/๔๙๘.

ปริญญาที่แท้จริง

ภิกษุ ท. ! **ปริญญา (ความรอบรู้)** เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ, อันใด ; ภิกษุ ท. ! อันนั้นแหละเราเรียกว่า ปริญญา (ที่เกิดขึ้นในขณะแห่งการบรรลุนิพพาน ซึ่งจัดว่าเป็นความรู้อันแท้จริง) แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๓๓/๕๕.

วิโมกข์ ๒ ระดับ : สมยวิโมกข์ - อสมยวิโมกข์

ก. สมยวิโมกข์

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ กุลบุตรบางคน มีศรัทธา ออกบวชจากเรือน ไม่เกี่ยวข้องด้วยเรือน เพราะคิดเห็นว่า "เราถูกความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความร่ำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ ครอบงำเอาแล้ว เป็นคนตกอยู่ในกองทุกข์ มีทุกข์อยู่เฉพาะหน้าแล้ว ทำไฉนการทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ จะปรากฏมีได้" ดังนี้. ครั้นบวชแล้ว **เธอสามารถทำลาภสักการะและเสียงเยินยอให้เกิดขึ้นได้**, เธอไม่มีใจยินดีในลาภสักการะและเสียงเยินยออันนั้น, ไม่มีความดำริเต็มรอบแล้ว ในลาภสักการะและเสียงเยินยออันนั้น, เธอไม่ทะนงตัวเพราะลาภสักการะและเสียงเยินยออันนั้น, เธอไม่เมาไม่มัวเมาในลาภสักการะและเสียงเยินยออันนั้น, ไม่ถึงความประมาทในลาภสักการะและเสียงเยินยออันนั้น ; เมื่อไม่ประมาทแล้ว **เธอให้ความถึงพร้อมด้วยศีลเกิดขึ้นได้**, เธอมีใจยินดีในความถึงพร้อมด้วยศีลอันนั้น, แต่ไม่มีความดำริเต็มรอบแล้วในความถึงพร้อมด้วยศีลอันนั้น, เธอไม่ทะนงตัว

เพราะความถึงพร้อมด้วยศีลอันนั้น, เธอไม่เมาไม่มัวเมาในความถึงพร้อมด้วยศีลอันนั้น, ไม่ถึงความประมาทในความถึงพร้อมด้วยศีลอันนั้น ; เมื่อไม่ประมาทแล้ว **เธอให้ความถึงพร้อมด้วยสมาธิเกิดขึ้นได้**, เธอมีใจยินดีในความถึงพร้อมด้วยสมาธิอันนั้น, แต่ไม่มีความดำริเต็มรอบแล้วในความถึงพร้อมด้วยสมาธิอันนั้น, เธอไม่ทะนงตัวเพราะความถึงพร้อมด้วยสมาธิอันนั้น, เธอไม่เมาไม่มัวเมาในความถึงพร้อมด้วยสมาธิอันนั้น, ไม่ถึงความประมาทในความถึงพร้อมด้วยสมาธิอันนั้น ; เมื่อไม่ประมาทแล้ว **เธอให้ญาณทัสสนะ (ปัญญาเครื่องรู้เห็น) เกิดขึ้นได้อีก**, เธอมีใจยินดีในญาณทัสสนะอันนั้น, แต่ไม่มีความดำริเต็มรอบแล้วในญาณทัสสนะอันนั้น, เธอไม่ทะนงตัวเพราะญาณ-ทัสสนะอันนั้น, เธอไม่เมาไม่มัวเมาในญาณทัสสนะอันนั้น, ไม่ถึงความประมาทในญาณทัสสนะอันนั้น, เมื่อไม่ประมาทแล้ว **เธอให้สมยวิโมกข์ (ความพ้นพิเศษโดยสมัย) เกิดขึ้นได้อีก.**

ภิกษุ ท. ! ข้อนี้ย่อมเป็นไปได้ คือข้อที่ ภิกษุนั้นจะพึงเสื่อมคลายจาก สมยวิมุตติ อันนั้นก็ได้.

ข. อสมยวิโมกข์

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนบุรุษผู้ต้องการด้วยแก่นไม้ เสาะหาแก่นไม้ เที่ยวค้นหาแก่นไม้ จนถึงต้นไม้ใหญ่มีแก่นแล้ว ตัดเอาแก่นถือไปด้วยมั่นใจว่า "นี่ เป็นแก่นแท้" ดังนี้. บุรุษมีตาดี เห็นคนนั้นเข้าแล้ว ก็กล่าวว่า "ผู้เจริญคนนี้ ช่างรู้จักแก่น, รู้จักกระพี้, รู้จักเปลือกสด, รู้จักสะเก็ดแห้งตามผิวเปลือก, รู้จักใบอ่อนที่ปลายกิ่ง. จริงดังว่า ผู้เจริญคนนี้ ต้องการแก่นไม้ เสาะหาแก่นไม้ เที่ยวค้นหาแก่นไม้ จนถึงต้นไม้ใหญ่มีแก่นแล้ว ก็ตัดเอา

แก่นแท้ถือไปด้วยมั่นใจว่า 'นี้ แก่นแท้' ดังนี้ ; สิ่งที่เขาจะต้องทำด้วยแก่นไม้จักสำเร็จประโยชน์เป็นแท้" ดังนี้, นี้ฉันใด ;

ภิกษุ ท. ! ข้อนี้ก็ฉันนั้น กล่าวคือ กุลบุตรบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้มีศรัทธา ออกบวชจากเรือน ไม่เกี่ยวข้องด้วยเรือน เพราะคิดเห็นว่า "เราถูกความเกิด ความแก่ ความตาย ....(ข้อความต่อไป เหมือนกับข้อความตอนต้นของตอนสมยวิโมกข์จนถึงข้อความที่ว่า).... เธอไม่ทะนงตัวเพราะญาณทัสสนะอันนั้น, เธอไม่เมาไม่มัวเมาในญาณทัสสนะอันนั้น, ไม่ถึงความประมาทในญาณทัสสนะ อันนั้น; เมื่อไม่ประมาทแล้ว เธอให้ **อสมยวิโมกข์** เกิดขึ้นได้.

(อสมยวิโมกข์ หมายถึง วิโมกข์อันสงบที่ไม่กลับกำเริบได้ คือ วิมุตติ)

ภิกษุ ท. ! ข้อนี้ย่อมเป็นไปไม่ได้ ไม่ใช่โอกาสที่จะเป็นได้ คือข้อที่ภิกษุนั้น จะพึงเสื่อมคลายจาก อสมยวิมุตติ (ความหลุดพ้นที่ไม่กลับกำเริบ) อันนั้นเลย.

ภิกษุ ท. ! **พรหมจรรย์นี้ มิใช่มีลาภสักการะและเสียงเยินยอเป็นอานิสงส์, พรหมจรรย์นี้ มิใช่มีความถึงพร้อมด้วยศีลเป็นอานิสงส์, พรหมจรรย์นี้ มิใช่มีความถึงพร้อมด้วยสมาธิเป็นอานิสงส์, พรหมจรรย์นี้ มิใช่มีความถึงพร้อมด้วยญาณทัสสนะเป็นอานิสงส์.**

ภิกษุ ท. ! ก็เจโตวิมุตติ[๑] ที่ไม่กำเริบอันใด มีอยู่, **พรหมจรรย์นี้มีสิ่งนั้น นั่นแหละเป็นประโยชน์ที่มุ่งหมาย เป็นแก่นสาร เป็นผลสุดท้ายของพรหมจรรย์** แล.

- มู. ม. ๑๒/๓๗๐-๓๗๓/๓๕๑-๓๕๒

---

๑. เจโตวิมุตติ คือ การบรรลุอรหัตตผลโดยมีน้ำหนักของการทำสมาธิมากกว่าการกระทำด้านอื่น ๆ แบบของการหลุดพ้นยังมีอย่างอื่น ๆ อีกเช่น สัทธาวิมุตติ, ปัญญาวิมุตติ เป็นต้น.

ธรรมที่สมควรแก่การหลุดพ้นจากทุกข์

ภิกษุ ท. ! ธรรมนี้ เป็นธรรมที่สมควรแก่ภิกษุ ผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม. ธรรมนั้นคือข้อที่ภิกษุ เป็นผู้**มากอยู่ด้วยความรู้สึกเบื่อหน่ายในรูป**, เป็นผู้มากอยู่ด้วยความรู้สึกเบื่อหน่าย**ในเวทนา**, เป็นผู้มากอยู่ด้วยความรู้สึกเบื่อหน่าย**ในสัญญา**, เป็นผู้มากอยู่ด้วยความรู้สึกเบื่อหน่าย**ในสังขาร**, เป็นผู้มากอยู่ด้วยความรู้สึกเบื่อหน่าย**ในวิญญาณ** ; ภิกษุนั้น เมื่อเป็นผู้มากอยู่ด้วยความรู้สึกเบื่อหน่ายในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ, ย่อมรู้รอบซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ ; เมื่อเขารู้รอบอยู่ซึ่งรูป เวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ แล้ว, ย่อมหลุดพ้นจากรูป จากเวทนา จากสัญญา จากสังขาร จากวิญญาณ, ย่อมพ้นได้จาก ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความโศก ความร่ำไรรำพัน ความทุกข์กายทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ ; เราตถาคตกล่าวว่า เขาย่อมหลุดพ้นจากทุกข์ ดังนี้.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๕๐/๘๓.

ภิกษุ ท. ! ธรรมนี้เป็นธรรมที่สมควรแก่ภิกษุ ผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม คือข้อที่ภิกษุเป็นผู้**ตามเห็นความไม่เที่ยงในรูป**อยู่เป็นประจำ, เป็นผู้ตามเห็นความไม่เที่ยง**ในเวทนา**อยู่เป็นประจำ, เป็นผู้ตามเห็นความไม่เที่ยง**ในสัญญา**อยู่เป็นประจำ, เป็นผู้ตามเห็นความไม่เที่ยง**ในสังขาร**อยู่เป็นประจำ, เป็นผู้ตามเห็นความไม่เที่ยง**ในวิญญาณ**อยู่เป็นประจำ ; ภิกษุนั้น เมื่อตามเห็นความไม่เที่ยงในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ อยู่เป็นประจำ, ย่อมรู้รอบซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ. เมื่อเขารู้รอบอยู่ซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ, ย่อมหลุดพ้นจากรูป จากเวทนา จากสัญญา จากสังขาร จากวิญญาณ, ย่อมพ้นได้จากความเกิด

ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความโศก ความร่ำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ ; เราตถาคตกล่าวว่า เขาย่อมหลุดพ้นจากทุกข์ ดังนี้.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๕๑/๘๔.

ภิกษุ ท. ! ธรรมนี้ เป็นธรรมที่สมควรแก่ภิกษุ ผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม คือข้อที่ภิกษุเป็นผู้**ตามเห็นความเป็นทุกข์ ในรูป** อยู่เป็นประจำ เป็นผู้ตามเห็นความเป็นทุกข์ **ในเวทนา** อยู่เป็นประจำ, เป็นผู้ตามเห็นความเป็นทุกข์ **ในสัญญา** อยู่เป็นประจำ, เป็นผู้ตามเห็นความเป็นทุกข์ **ในสังขาร** อยู่เป็นประจำ, เป็นผู้ตามเห็นความเป็นทุกข์ **ในวิญญาณ** อยู่เป็นประจำ; ภิกษุนั้น เมื่อตามเห็นความเป็นทุกข์ ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ อยู่เป็นประจำ, ย่อมรู้รอบ ซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ. เมื่อเขารู้รอบอยู่ ซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ, ย่อมหลุดพ้นจากรูป จากเวทนา จากสัญญา จากสังขาร จากวิญญาณ, ย่อมพ้นได้จากความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความโศก ความร่ำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ ; เราตถาคตกล่าวว่า เขาย่อมหลุดพ้นได้จากทุกข์ ดังนี้.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๕๑/๘๕.

ภิกษุ ท. ! ธรรมนี้ เป็นธรรมที่สมควรแก่ภิกษุ ผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม คือ ข้อที่ภิกษุเป็นผู้**ตามเห็นความเป็นอนัตตา ในรูป** อยู่เป็นประจำ, เป็นผู้ตามเห็นความเป็นอนัตตา **ในเวทนา** อยู่เป็นประจำ, เป็นผู้ตามเห็นความเป็นอนัตตา **ในสัญญา** อยู่เป็นประจำ, เป็นผู้ตามเห็นความเป็นอนัตตา

ในสังขาร อยู่เป็นประจำ, เป็นผู้ตามเห็นความเป็นอนัตตา **ในวิญญาณ** อยู่เป็นประจำ; ภิกษุนั้น เมื่อตามเห็นความเป็นอนัตตา ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ อยู่เป็นประจำ, ย่อมรู้รอบ ซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ, เมื่อเขารู้รอบอยู่ ซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ, ย่อมหลุดพ้นจากรูป จากเวทนาจากสัญญา จากสังขาร จากวิญญาณ, ย่อมพ้นได้จากความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความโศก ความร่ำไรรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ; เราตถาคตกล่าวว่า เขาย่อมหลุดพ้นได้จากทุกข์ ดังนี้.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๕๒/๘๖.

ธาตุที่อาศัยแล้ว สามารถสลัดซึ่งสิ่งที่ควรสลัด

ภิกษุ ท. ! ธาตุที่สามารถสลัดซึ่งสิ่งที่ควรสลัด (นิสฺสารณิยธาตุ) ๕ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. ห้าอย่างอย่างไรเล่า? ห้าอย่างคือ :-

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้คือ เมื่อภิกษุ **กระทำในใจอยู่ซึ่งกามทั้งหลาย**, จิตก็ไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไป ในกามทั้งหลาย; แต่เมื่อภิกษุนั้น **กระทำในใจอยู่ซึ่งเนกขัมมะ**, จิตก็แล่นไป ก็เลื่อมใส ก็ตั้งอยู่ ก็น้อมไปในเนกขัมมะ. จิตของเธอนั้น ชื่อว่าถึงดี อบรมดี ออกดี หลุดพ้นดีปราศจากกามทั้งหลายด้วยดี; และเธอนั้นหลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลายอันทำความคับแค้นและเร่าร้อน ที่เกิดเพราะกามเป็นปัจจัย; เธอก็ไม่ต้องเสวยเวทนานั้น. อาการอย่างนี้ นี้ เรากล่าวว่า **ธาตุเป็นเครื่องสลัดเสียซึ่งกามทั้งหลาย.**

ภิกษุ ท.! ข้ออื่นยังมีอีก, คือ เมื่อภิกษุ **กระทำในใจอยู่ซึ่งพ์ยาบาท, จิตก็ไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไป ในพ์ยาบาท**; แต่เมื่อภิกษุนั้น **กระทำในใจอยู่ซึ่งอัพ์ยาบาท, จิตก็แล่นไป ก็เลื่อมใส ก็ตั้งอยู่ ก็น้อมไป ในอัพ์ยาบาท. จิตของเธอนั้น ชื่อว่าถึงดี อบรมดี ออกดี หลุดพ้นดี ปราศจากพ์ยาบาทด้วยดี**; และเธอนั้นหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายอันทำความคับแค้นและเร่าร้อน ที่เกิดเพราะพ์ยาบาทเป็นปัจจัย; เธอก็ไม่ต้องเสวยเวทนานั้น. อาการอย่างนี้ นี้ เรากล่าวว่า **ธาตุเป็นเครื่องสลัดเสียซึ่งพ์ยาบาท.**

ภิกษุ ท.! ข้ออื่นยังมีอีก, คือ เมื่อภิกษุ **กระทำในใจอยู่ซึ่งวิหิงสา**, จิตก็ไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไป ในวิหิงสา; แต่เมื่อภิกษุนั้น **กระทำในใจอยู่ซึ่งอวิหิงสา**, จิตก็แล่นไป ก็เลื่อมใส ก็ตั้งอยู่ ก็น้อมไป ในอวิหิงสา, จิตของเธอนั้น ชื่อว่าถึงดี อบรมดี ออกดี หลุดพ้นดี ปราศจากวิหิงสาด้วยดี; และเธอนั้นหลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลายอันทำความคับแค้นและเร่าร้อน ที่เกิดเพราะวิหิงสาเป็นปัจจัย; เธอก็ไม่ต้องเสวยเวทนานั้น. อาการอย่างนี้ นี้เรากล่าวว่า **ธาตุเป็นเครื่องสลัดเสียซึ่งวิหิงสา.**

ภิกษุ ท.! ข้ออื่นยังมีอีก, คือเมื่อภิกษุ **กระทำในใจอยู่ซึ่งรูปทั้งหลาย**, จิตก็ไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไป ในรูปทั้งหลาย; แต่เมื่อภิกษุนั้น **กระทำในใจอยู่ซึ่งอรูป**, จิตก็แล่นไป ก็เลื่อมใส ก็ตั้งอยู่ ก็น้อมไป ในอรูป. จิตของเธอนั้น ชื่อว่าถึงดี อบรมดี ออกดี หลุดพ้นดี ปราศจากรูปทั้งหลายด้วยดี; และเธอนั้นหลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย อันทำความคับแค้นและเร่าร้อน ที่เกิดเพราะรูปทั้งหลายเป็นปัจจัย; เธอก็ไม่ต้องเสวยเวทนานั้น. อาการอย่างนี้ นี้เรากล่าวว่า **ธาตุเป็นเครื่องสลัดเสียซึ่งรูปทั้งหลาย.**

ภิกษุ ท.! ข้ออื่นยังมีอีก, คือ เมื่อภิกษุ **กระทำในใจอยู่ซึ่งสักกายะ** (ความยึดถือว่าตัวตน), จิตก็ไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไปในสักกายะ; แต่เมื่อภิกษุนั้น **กระทำในใจอยู่ซึ่งความดับแห่งสักกายะ**, จิตก็แล่นไป ก็เลื่อมใส ก็ตั้งอยู่ ก็น้อมไป ในความดับแห่งสักกายะ, จิตของเธอนั้น ชื่อว่าถึงดี อบรมดี ออกดี หลุดพ้นดี ปราศจากสักกายะด้วยดี; และเธอนั้นหลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลายอันทำความคับแค้นและเร่าร้อน ที่เกิดเพราะสักกายะเป็นปัจจัย; เธอก็ไม่ต้องเสวยเวทนานั้น. อาการอย่างนี้ นี้เรากล่าวว่า **ธาตุเป็นเครื่องสลัดเสียซึ่งสักกายะ.**

นันทิ (ความเพลิน) **ในกาม** ก็ไม่นอนตาม (ในจิต) ของเธอ; **นันทิในพ์ยาบาท** ก็ไม่นอนตาม (ในจิต) ของเธอ; **นันทิในวิหิงสา** ก็ไม่นอนตาม (ในจิต) ของเธอ; **นันทิในรูป** ก็ไม่นอนตาม (ในจิต) ของเธอ; **นันทิในสักกายะ** ก็ไม่นอนตาม (ในจิต) ของเธอ. เธอนั้น **เมื่อกามนันทิก็ไม่นอนตาม พ์ยาปาท-นันทิก็ไม่นอนตาม วิหิงสานันทิก็ไม่นอนตาม รูปนันทิก็ไม่นอนตาม สักกายนันทิก็ไม่นอนตาม** ดังนี้แล้ว; ภิกษุ ท.! เรากล่าวภิกษุนี้ว่า **ปราศจากอาลัยตัดตัณหาขาดแล้ว รื้อถอนสังโยชน์ได้แล้ว กระทำที่สุดแห่งกองทุกข์ได้แล้ว เพราะรู้เฉพาะซึ่งมานะโดยชอบ.**

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล ธาตุที่สามารถสลัดซึ่งสิ่งที่ควรสลัด ๕ อย่าง.

- ปญฺจก. อํ. ๒๒/๒๗๒/๒๐๐.

ธรรมธาตุต่าง ๆ ที่เป็นผลของสมถวิปัสสนาอันดับสุดท้าย (อภิญญาหก)

(เรื่องควรดูประกอบในอริย.โอ.ปลาย หน้า ๑๕๑๙, ๑๕๕๙, และในขุม.โอ. หน้า ๒๓๐)

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ผลเท่าใด อันบุคคลพึงบรรลุด้วยเสขญาณ ด้วยเสขวิชชา ผลนั้นข้าพระองค์บรรลุแล้วโดยลำดับ ; ขอพระผู้มีพระภาค จงทรงแสดงธรรมที่ยิ่งขึ้นไปแก่ข้าพระองค์เถิดพระเจ้าข้า !"

วัจฉะ ! ถ้าเช่นนั้น เธอจงเจริญธรรม ทั้งสองให้ยิ่งขึ้นไป คือสมถะและวิปัสสนา, วัจฉะ ! ธรรมทั้งสองคือ **สมถะและวิปัสสนา** เหล่านี้แล **อันเธอเจริญให้ยิ่งขึ้นไปแล้ว จักเป็นไปเพื่อแทงตลอดซึ่งธาตุเป็นอเนก**[๑] (กล่าวคือ:-)

๑. วัจฉะ ! เธอจัก**มีได้โดยเฉพาะซึ่งอิทธิวิธี**มีอย่างต่างๆ ตามที่เธอหวัง เช่นเธอหวังว่า เราผู้เดียวแปลงรูปเป็นหลายคน, หลายคนเป็นคนเดียว, ทำที่กำบังให้เป็นที่แจ้ง, ทำที่แจ้งให้เป็นที่กำบัง, ไปได้ไม่ขัดข้อง ผ่านทะลุฝา ทะลุกำแพง ทะลุภูเขา ดุจไปในอากาศว่าง ๆ, ผุดขึ้นและดำลงในแผ่นดินได้เหมือนในน้ำ, เดินได้เหนือน้ำเหมือนเดินบนแผ่นดิน, ทั้งที่ยังนั่งขัดสมาธิคู้บัลลังก์ ก็ลอยไปได้ในอากาศเหมือนนกมีปีก, ลูบคลำดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ อันมีฤทธิ์อานุภาพมากอย่างนี้ได้ ด้วยฝ่ามือ, และแสดงอำนาจทางกาย เป็นไปตลอดถึงพรหมโลกได้, ดังนี้. ใน**อิทธิวิธิญาณธาตุ** นั้น ๆ นั่นแหละ เธอก็จักถึงความสามารถทำได้จนเป็นสักขีพยาน ในขณะที่อายตนะยังมีอยู่ ๆ.

---

๑. คำว่าธาตุในกรณีนี้ หมายถึงธรรมธาตุเช่นนิพพานก็เป็นธาตุอย่างหนึ่งเป็นต้น มิได้มีความหมายอย่างในภาษาไทย.

๒. วัจนะ ! เธอจักมีได้ตามที่เธอหวัง คือ มี**โสตธาตุอันเป็นทิพย์** บริสุทธิ์หมดจดล่วงโสตแห่งสามัญมนุษย์ ได้ยินเสียงทั้งสองคือทั้งเสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ ทั้งที่ไกลและที่ใกล้ ดังนี้. ใน**ทิพพโสตญาณธาตุ** นั้นๆ นั่นแหละ เธอก็จักถึงความสามารถทำได้จนเป็นสักขีพยาน ในขณะที่อายตนะยังมีอยู่ ๆ.

๓. วัจนะ ! เธอจักมีได้ตามที่เธอหวัง คือ **กำหนดรู้ใจแห่งสัตว์อื่นบุคคลอื่นด้วยใจของตน** คือกำหนดรู้จิตที่มีราคะว่ามีราคะ กำหนดรู้จิตที่ไม่มีราคะว่าไม่มีราคะ มีโทสะว่ามีโทสะ ไม่มีโทสะว่าไม่มีโทสะ มีโมหะว่ามีโมหะ ไม่มีโมหะว่าไม่มีโมหะ หดหู่ว่าหดหู่ ฟุ้งซ่านว่าฟุ้งซ่าน ถึงซึ่งคุณอันใหญ่ว่าถึงซึ่งคุณอันใหญ่ ไม่ถึงซึ่งคุณอันใหญ่ว่าไม่ถึงซึ่งคุณอันใหญ่ มีจิตอื่นยิ่งกว่าว่ามีจิตอื่นยิ่งกว่า ไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่าว่าไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า ตั้งมั่นว่าตั้งมั่น ไม่ตั้งมั่นว่าไม่ตั้งมั่น หลุดพ้นว่าหลุดพ้น ไม่หลุดพ้นว่าไม่หลุดพ้น ดังนี้. ใน**เจโตปริยญาณ-ธาตุ** นั้น ๆ นั่นแหละ เธอก็จักถึงความสามารถทำได้จนเป็นสักขีพยาน ในขณะที่อายตนะยังมีอยู่ ๆ

. ๔. วัจนะ ! เธอจักมีได้ตามที่เธอหวัง คือ **ระลึกได้ถึงขันธ์ที่เคยอยู่อาศัยในภพก่อน** มีอย่างต่างๆ คือระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติ สามชาติ สี่ชาติ ห้าชาติบ้าง, สิบชาติ ยี่สิบชาติ สามสิบชาติ สี่สิบชาติ ห้าสิบชาติบ้าง, ร้อยชาติ พันชาติ แสนชาติบ้าง, ตลอดหลายสังวัฏฏกัปป์ หลายวิวัฏฏกัปป์ หลายสังวัฏฏกัปป์และวิวัฏฏกัปป์บ้าง, ว่าเมื่อเราอยู่ในภพโน้น มีชื่ออย่างนั้น มีโคตร มีวรรณะ มีอาหาร อย่างนั้น ๆ, เสวยสุขและทุกข์เช่นนั้นๆ มีอายุสุดลงเท่านั้น ; ครั้นจุติจากภพนั้นแล้ว ได้เกิดในภพโน้น มีชื่อ โคตร วรรณะ อาหาร อย่างนั้น ๆ, ได้เสวยสุขและทุกข์เช่นนั้น ๆ มีอายุสุดลงเท่านั้น ;

ครั้นจุติจากภพนั้น ๆ ๆ ๆ แล้ว มาเกิดในภพนี้ ดังนี้: ระลึกได้ถึงขันธ์ ที่เคยอยู่อาศัยในภพก่อน มีอย่างต่าง ๆ พร้อมทั้งอาการและอุทเทส ด้วยอาการอย่างนี้ ดังนี้. ใน**ปุพเพนิวาสานุสสติญาณธาตุ**[๑] นั้น ๆ นั่นแหละ เธอก็จักถึงความสามารถทำได้จนเป็นสักขีพยาน ในขณะที่อายตนะยังมีอยู่ ๆ.

๕. วัจฉะ ! เธอจักมีได้ตามที่เธอหวัง คือ **มีจักษุอันเป็นทิพย์** บริสุทธิ์หมดจดล่วงจักษุของสามัญมนุษย์ เห็นสัตว์ทั้งหลายจุติอยู่ บังเกิดอยู่, เลวทรามประณีต, มีวรรณะดี มีวรรณะเลว, มีทุกข์ มีสุข. รู้แจ้งชัดหมู่สัตว์ผู้เข้าถึงตามกรรมว่า "ผู้เจริญทั้งหลาย ! สัตว์เหล่านี้หนอ ประกอบกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต พูดติเตียนพระอริยเจ้าทั้งหลาย เป็นมิจฉาทิฏฐิ ประกอบการงานด้วยอำนาจมิจฉาทิฏฐิ, เบื้องหน้าแต่กายแตกตายไป ย่อมพากันเข้าสู่อบายทุคติวินิบาตนรก. ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ! ส่วนสัตว์เหล่านี้หนอ ประกอบกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ไม่ติเตียนพระอริยเจ้า, เป็นสัมมาทิฏฐิ ประกอบการงานด้วยอำนาจสัมมาทิฏฐิ, เบื้องหน้าแต่กายแตกตายไป ย่อมพากันเข้าสู่สุคติโลกสวรรค์," ดังนี้ ; มีจักษุทิพย์ บริสุทธิ์หมดจดล่วงจักษุสามัญ-มนุษย์ เห็นเหล่าสัตว์ผู้จุติอยู่ บังเกิดอยู่ เลวประณีต มีวรรณะดี วรรณะทราม มีทุกข์ มีสุข รู้ชัดหมู่สัตว์ผู้เข้าถึงตามกรรมได้ดังนี้. ใน**จุตูปปาตญาณธาตุ** นั้น ๆ นั่นแหละ เธอก็จักถึงความสามารถทำได้จนเป็นสักขีพยาน ในขณะที่อายตนะยังมีอยู่ ๆ.

---

๑. มีคำอธิบายเกี่ยวกับปุพเพนิวาสสานุสสติญาณธาตุที่ชัดเจน อยู่ในหัวข้อที่ถัดไปจากหัวข้อนี้ คือหัวข้อที่ ว่า "ปุพเพนิวาสานุสสติญาณที่แท้จริง".

๖. วัจฉะ ! เธอจักได้ตามที่เธอหวัง คือ **กระทำให้แจ้งได้ซึ่งเจโต-วิมุตติปัญญาวิมุตติ** อันหาอาวสะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่ ดังนี้. ใน **อาสวักขย-ญาณธาตุ** นั้น ๆ นั่นแหละ เธอก็จักถึงความสามารถทำได้จนเป็นสักขีพยาน ในขณะที่อายนตนะยังมีอยู่ ๆ.

- ม. ม. ๑๓/๒๕๗-๒๖๑/๒๖๑-๒๖๖.

คำอธิบายปุพเพนิวาสานุสสติญาณที่แท้จริง (ญาณหยั่งรู้อดีต) ซึ่งไม่เป็นสัสสตทิฏฐิ

คำอธิบายความหมายของขันธ์ ๕

คำอธิบายอาการแห่งการพิจารณาของผู้กำลังปฏิบัติจนถึงอาการของผู้ปฏิบัติที่หลุดพ้นแล้ว

ภิกษุ ท. ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด **เมื่อตามระลึกย่อมตามระลึกถึงปุพเพนิวาสมีอย่างเป็นอเนก**; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด **ย่อมตามระลึกถึงซึ่งอุปาทานขันธ์ทั้งห้า หรือขันธ์ใดขันธ์หนึ่ง**แห่งอุปาทาน-ขันธ์ทั้งห้านั้น. ห้าอย่างไรกันเล่า ? ห้าคือ :-

ภิกษุ ท. ! เขาเมื่อตามระลึก ย่อมตามระลึกถึงซึ่ง **รูป** นั่นเทียว ว่า "ในอดีตกาลนานไกล เราเป็นผู้มีรูปอย่างนี้" ดังนี้บ้าง ;

ภิกษุ ท. ! เขาเมื่อตามระลึก ย่อมตามระลึกถึงซึ่ง **เวทนา** นั่นเทียว ว่า "ในอดีตกาลนานไกล เราเป็นผู้มีเวทนาอย่างนี้" ดังนี้บ้าง ;

ภิกษุ ท. ! เขาเมื่อตามระลึก ย่อมตามระลึกถึงซึ่ง **สัญญา** นั่นเทียว ว่า "ในอดีตกาลนานไกล เราเป็นผู้มีสัญญาอย่างนี้" ดังนี้บ้าง ;

ภิกษุ ท. ! เขาเมื่อตามระลึก ย่อมตามระลึกถึงซึ่ง **สังขาร** นั่นเทียวว่า "ในอดีตกาลนานไกล เราเป็นผู้มีสังขารอย่างนี้" ดังนี้บ้าง ;

ภิกษุ ท. ! เขาเมื่อตามระลึก ย่อมตามระลึกถึงซึ่ง **วิญญาณ** นั่นเทียวว่า "ในอดีตกาลนานไกล เราเป็นผู้มีวิญญาณอย่างนี้" ดังนี้บ้าง.

ภิกษุ ท. ! **ทำไมเขาจึงกล่าวกันว่า รูป** ? ภิกษุ ท. ! **ธรรมชาตินั้น ย่อมสลาย** (รุปฺปติ) **เหตุนั้นจึงเรียกว่า รูป.** สลายเพราะอะไร ? สลายเพราะความเย็นบ้าง เพราะความร้อนบ้าง เพราะความหิวบ้าง เพราะความระหายบ้าง เพราะการสัมผัสกับเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานบ้าง. ภิกษุ ท. ! ธรรมชาตินั้น ย่อมสลาย เหตุนั้นจึงเรียกว่า รูป.

ภิกษุ ท. ! **ทำไมเขาจึงกล่าวกันว่าเวทนา** ? ภิกษุ ท. ! **ธรรมชาตินั้น อัน** (บุคคล) **รู้สึกได้** (เวทยติ) **เหตุนั้นจึงเรียกว่า เวทนา.** รู้สึกซึ่งอะไร ? รู้สึกซึ่งสุขบ้าง ซึ่งทุกข์บ้าง ซึ่งอทุกขมสุขบ้าง, ภิกษุ ท. ! ธรรมชาตินั้นอันบุคคลรู้สึกได้ เหตุนั้นจึงเรียกว่า เวทนา.

ภิกษุ ท. ! **ทำไมเขาจึงกล่าวกันว่า สัญญา** ? ภิกษุ ท. ! **ธรรมชาตินั้น ย่อมหมายรู้ได้พร้อม** (สญฺชานาติ) **เหตุนั้นจึงเรียกว่า สัญญา.** หมายรู้ได้พร้อมซึ่งอะไร ? หมายรู้ได้พร้อมซึ่งสีเขียวบ้าง ซึ่งสีเหลืองบ้าง ซึ่งสีแดงบ้าง ซึ่งสีขาวบ้าง. ภิกษุ ท. ! ธรรมชาตินั้น ย่อมหมายรู้ได้พร้อม เหตุนั้นจึงเรียกว่า สัญญา.

ภิกษุ ท. ! **ทำไมเขาจึงกล่าวกันว่า สังขาร** ? ภิกษุ ท. ! **ธรรมชาตินั้น ย่อมปรุงแต่ง** (อภิสงฺขโรนฺติ) **ให้เป็นของปรุงแต่ง เหตุนั้นจึงเรียกว่า สังขาร.** ปรุงแต่งอะไรให้เป็นของปรุงแต่ง ? ปรุงแต่งรูปให้เป็นของปรุงแต่ง

โดยความเป็นรูป ปรุงแต่งเวทนาให้เป็นของปรุงแต่งโดยความเป็นเวทนา ปรุงแต่งสัญญาให้เป็นของปรุงแต่งโดยความเป็นสัญญา ปรุงแต่งสังขารให้เป็นของปรุงแต่งโดยความเป็นสังขาร ปรุงแต่งวิญญาณให้เป็นของปรุงแต่งโดยความเป็นวิญญาณ. ภิกษุ ท. ! ธรรมชาตินั้น ย่อมปรุงแต่งให้เป็นของปรุงแต่ง เหตุนั้นจึงเรียกว่าสังขาร.

ภิกษุ ท. ! **ทำไมเขาจึงกล่าวกันว่า วิญญาณ**? ภิกษุ ท. ! **ธรรมชาตินั้น ย่อมรู้แจ้ง** (วิชานาติ) **เหตุนั้นจึงเรียกว่า วิญญาณ.** รู้แจ้งซึ่งอะไร? รู้แจ้งซึ่งความเปรี้ยวบ้าง ซึ่งความขมบ้าง ซึ่งความเผ็ดร้อนบ้าง ซึ่งความหวานบ้าง ซึ่งความขื่นบ้าง ซึ่งความไม่ขื่นบ้าง ซึ่งความเค็มบ้าง ซึ่งความไม่เค็มบ้าง. ภิกษุ ท. ! ธรรมชาตินั้น ย่อมรู้แจ้ง เหตุนั้นจึงเรียกว่า วิญญาณ.

ภิกษุ ท. ! ในขันธ์ทั้งห้านั้น อริยสาวกผู้มีการสดับ ย่อมพิจารณาเห็นโดยประจักษ์ชัดดังนี้ว่า "ในกาลนี้ เราถูก**รูป**เคี้ยวกินอยู่, แม้**ในอดีตกาลนานไกล เราก็ถูกรูปเคี้ยวกินแล้ว** เหมือนกับที่ถูกรูปอันเป็นปัจจุบันเคี้ยวกินอยู่ในกาลนี้ ฉันใดก็ฉันนั้น. ถ้า**เราเพลิดเพลินรูปในอนาคต**, **แม้ในอนาคตนานไกล เราก็จะถูกรูปเคี้ยวกิน** เหมือนกับที่เราถูกรูปอันเป็นปัจจุบันเคี้ยวกินอยู่ในกาลนี้ ฉันใดก็ฉันนั้น". อริยสาวกนั้น พิจารณาเห็นดังนี้แล้ว ย่อมเป็นผู้**ไม่เพ่งต่อรูปอันเป็นอดีต ไม่เพลิดเพลินรูปอนาคต** ย่อมเป็น **ผู้ปฏิบัติเพื่อเบื่อหน่าย คลายกำหนัด ดับไม่เหลือ แห่งรูปอันเป็นปัจจุบัน.**

(ในกรณีแห่ง **เวทนา สัญญา สังขาร** และ **วิญญาณ** ก็มีข้อความที่ตรัสไว้อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปนี้ทุกประการ ต่างกันแต่ชื่อขันธ์เท่านั้น แล้วตรัสต่อไป ว่า:-)

ภิกษุ ท. ! เธอจะสำคัญความสำคัญข้อนี้ว่าอย่างไร : รูปเที่ยง หรือไม่เที่ยง ? *"ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า !"* สิ่งใดที่ไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า? *"เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า !"* สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า "นั่นของเรา (เอตํ มม) นั่นเป็นเรา (เอโสหมสฺมิ) นั่นเป็นอัตตาของเรา (เอโส เม อตฺตา)" ดังนี้. *"ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า !"*

(ในกรณีแห่ง **เวทนา สัญญา สังขาร** และ **วิญญาณ** ก็ได้ตรัส ตรัสถาม และ ภิกษุทูลตอบอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปทุกประการ ต่างแต่ชื่อขันธ์เท่านั้น แล้วตรัสต่อไปว่า :-)

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีตอนาคตและปัจจุบัน มีในภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีในที่ไกลหรือในที่ใกล้ก็ตาม **รูปทั้งหมดนั้น บุคคลควรเห็นด้วยปัญญาโดยชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ ว่า "นั่นไม่ใช่ของเรา** (เนตํ มม) **นั่นไม่ใช่เป็นเรา** (เนโสหมสฺมิ) **นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา** (น เมโส อตฺตา)" ดังนี้. (ในกรณีแห่ง**เวทนา สัญญา สังขาร**และ**วิญญาณ** ก็มีข้อความที่ตรัสอย่างเดียวกับในกรณีแห่งรูป แล้วตรัสต่อไปว่า :-)

ภิกษุ ท. ! **อริยสาวกนี้ เรากล่าวว่า เธอย่อมยุบ - ย่อมไม่ก่อ** ; **ย่อมขว้างทิ้ง - ย่อมไม่ถือเอา**; **ย่อมทำให้กระจัดกระจาย - ย่อมไม่ทำให้เป็นกอง**; **ย่อมทำให้มอด - ย่อมไม่ทำให้ลุกโพลง.**

อริยสาวกนั้น **ย่อมยุบ ย่อมไม่ก่อ ซึ่งอะไร** ? เธอย่อมยุบ ย่อมไม่ก่อ ซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ.

อริยสาวกนั้น **ย่อมขว้างทิ้ง ย่อมไม่ถือเอา ซึ่งอะไร** ? เธอย่อมขว้างทิ้ง ย่อมไม่ถือเอาซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ.

อริยสาวกนั้น **ย่อมทำให้กระจัดกระจาย ย่อมไม่ทำให้เป็นกอง ซึ่งอะไร**? เธอย่อมทำให้กระจัดกระจาย ย่อมไม่ทำให้เป็นกอง ซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ.

อริยสาวกนั้น **ย่อมทำให้มอด ย่อมไม่ทำให้ลุกโพลง ซึ่งอะไร**? เธอย่อมทำให้มอด ย่อมไม่ทำให้ลุกโพลง ซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ.

ภิกษุ ท.! อริยสาวกผู้มีการสดับ **เมื่อเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป แม้ในเวทนา แม้ในสัญญา แม้ในสังขาร แม้ในวิญญาณ. เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด, เพราะความคลายกำหนัด ย่อมหลุดพ้น, เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว. อริยสาวกนั้น ย่อมทราบชัดว่า "ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก**" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! **ภิกษุนี้ เราเรียกว่า ไม่ยุบอยู่ ไม่ก่ออยู่ แต่เป็นอันว่ายุบแล้วดำรงอยู่**; **ไม่ขว้างทิ้งอยู่ ไม่ถือเอาอยู่ แต่เป็นอันว่าขว้างทิ้งแล้วดำรงอยู่**; **ไม่ทำให้กระจัดกระจายอยู่ ไม่ทำให้เป็นกองอยู่ แต่เป็นอันว่าทำให้กระจัดกระจายแล้ว ดำรงอยู่**; **ไม่ทำให้มอดอยู่ ไม่ทำให้ลุกโพลงอยู่ แต่เป็นอันว่าทำให้มอดแล้ว ดำรงอยู่.**

ภิกษุนั้น **ไม่ยุบอยู่ ไม่ก่ออยู่ แต่เป็นอันว่ายุบซึ่งอะไรแล้ว ดำรงอยู่**? เธอไม่ก่ออยู่ ไม่ยุบอยู่ แต่เป็นอันว่ายุบซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ แล้ว ดำรงอยู่.

ภิกษุนั้น **ไม่ขว้างทิ้งอยู่ ไม่ถือเอาอยู่ แต่เป็นอันว่าขว้างทิ้งซึ่งอะไรแล้ว ดำรงอยู่**? เธอไม่ขว้างทิ้งอยู่ ไม่ถือเอาอยู่ แต่เป็นอันว่าขว้างทิ้งซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ แล้ว ดำรงอยู่.

ภิกษุนั้น **ไม่ทำให้กระจัดกระจายอยู่ ไม่ทำให้เป็นกองอยู่ แต่เป็นอันว่าทำให้กระจัดกระจายซึ่งอะไรแล้ว ดำรงอยู่**? เธอไม่ทำให้กระจัดกระจายอยู่ ไม่ทำให้เป็นกองอยู่ แต่เป็นอันว่าทำให้กระจัดกระจายซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ แล้ว ดำรงอยู่.

ภิกษุนั้น **ไม่ทำให้มอดอยู่ ไม่ทำให้ลุกโพลงอยู่ แต่เป็นอันว่าทำให้มอดซึ่งอะไรแล้ว ดำรงอยู่**? เธอไม่ทำให้มอดอยู่ ไม่ทำให้ลุกโพลงอยู่ แต่เป็นอันว่าทำให้มอดซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ แล้ว ดำรงอยู่.

ภิกษุ ท.! เทวดาทั้งหลาย พร้อมทั้งอินทร์ พรหม และปชาบดี ย่อมนมัสการภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วอย่างนี้ มาจากที่ไกลเทียว กล่าวว่า :-

> *"ข้าแต่ท่านบุรุษอาชาไนย! ข้าแต่ท่านบุรุษผู้สูงสุด! ข้าพเจ้าขอนมัสการท่าน เพราะข้าพเจ้าไม่อาจจะทราบสิ่งซึ่งท่านอาศัยแล้วเพ่ง ของท่าน"* (*"นโม เต ปุริสาช นโม เต ปุริสุตฺตม ยสฺส เต นาภิชานาม ยมฺปิ นิสฺสาย ฌายสีติฯ"*) ดังนี้.
>
> (ดูอธิบายเพิ่มเติมในเล่มนี้ หน้า ๓๘๕)

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๐๕-๑๑๐/๑๕๘-๑๖๔.

[ขอให้ผู้ศึกษาสังเกตให้เห็นว่า ปุพเพนิวาสานุสสติญาณตามนัยนี้ ไม่ขัดต่อหลักมหาปเทสแห่งมหาปรินิพพานสูตร (สุตฺเต โอสาเรตพฺพํ วินเย สนฺทสฺเสตพฺพํ), และไม่มีลักษณะแห่งสัสสตทิฏฐิ ดังที่กล่าวไว้ในนิทเทสแห่งวิชชาสามทั่วๆไป. ขอให้นักศึกษาโปรดพิจารณาดูเป็นพิเศษด้วย]

อริยวิโมกข์ คือ อมตธรรม

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! อริยวิโมกข์ (ความพ้นพิเศษอันประเสริฐ) เป็นอย่างไรเล่า ?”

อานนท์ ! อริยสาวกในกรณีนี้ ย่อมพิจารณาเห็นโดยประจักษ์ดังนี้ว่า :-

๑. **กามทั้งหลาย**ที่เป็นไป**ในภพปัจจุบันนี้** เหล่าใดด้วย, กามทั้งหลายที่เป็นไป**ในภพเบื้องหน้า** เหล่าใดด้วย ;

๒. **กามสัญญา**ที่เป็นไป**ในภพปัจจุบันนี้** เหล่าใดด้วย, กามสัญญาที่เป็นไปใน**ภพเบื้องหน้า** เหล่าใดด้วย ;

๓. **รูปทั้งหลาย**ที่เป็นไป**ในภพปัจจุบันนี้** เหล่าใดด้วย, รูปทั้งหลายที่เป็นไป**ในภพเบื้องหน้า** เหล่าใดด้วย ;

๔. **รูปสัญญาทั้งหลาย**ที่เป็นไป**ในภพปัจจุบันนี้** เหล่าใดด้วย, รูปทั้งหลายที่เป็นไป**ในภพเบื้องหน้า** เหล่าใดด้วย ;

๕. **อาเนญชสัญญา** เหล่าใดด้วย ;

๖. **อากิญจัญญายตนสัญญา** เหล่าใดด้วย ;

๗. **เนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา** เหล่าใดด้วย.

(ธรรมทั้งหมดเจ็ดหมู่) **นั้น** (ล้วนแต่) **เป็นสักกายะ. สักกายะมีประมาณเท่าใด, อมตธรรมนั้น คือวิโมกข์แห่งจิต เพราะความไม่ยึดมั่นซึ่งสักกายะมีประมาณเท่านั้น.**

อานนท์ ! ด้วยอาการอย่างนี้แล เป็นอันว่า **อาเนญชสัปปายปฏิปทาเราแสดงแล้ว, อากิญจัญญายตนสัปปายปฏิปทาเราแสดงแล้ว, เนวสัญญา-นาสัญญายตนสัปปายปฏิปทา เราแสดงแล้ว, การอาศัยแล้วๆ ซึ่งสัปปาย-**

ปฏิปทา (ตามลำดับๆ) แล้วข้ามโอฆะเสียได้ เราก็แสดงแล้ว, นั่นแหละคืออริยวิโมกข์.

อานนท์ ! กิจอันใด ที่ศาสดาผู้เอ็นดู แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล อาศัยความเอ็นดูแล้ว จะพึงทำแก่สาวกทั้งหาย, กิจอันนั้นเราได้ทำแล้วแก่พวกเธอทั้งหลาย. อานนท์ ! นั่น โคนไม้, นั่นเรือนว่าง. อานนท์! พวกเธอทั้งหลายจงเพียรเผากิเลส, อย่าได้ประมาท. พวกเธอทั้งหลาย อย่าได้เป็นผู้ที่ต้องร้อนใจ ในภายหลังเลย. นี่แหละ เป็นวาจาเครื่องพร่ำสอนแก่พวกเธอทั้งหลายของเรา.

- อุปริ. ม. ๑๔/๗๙/๙๑-๙๒.

บริษัทเลิศเพราะสนใจคำของตถาคตที่เป็นโลกุตตระ

(ดูเรื่องประกอบในขุม.โอ.หน้า ๑๐๗ และ ๓๕๒ กรณีกลองศึกของกษัตริย์และสุตตันตะที่ควรใส่ใจ ฯลฯ)

ภิกษุ ท. ! บริษัทสองจำพวกเหล่านี้ มีอยู่, สองจำพวกเหล่าไหนเล่า? สองจำพวก คือ **อุกกาจิตวินีตาปริสา** (บริษัทอาศัยความเชื่อจากคำของบุคคลภายนอกที่แต่งขึ้นใหม่เป็นเครื่องนำไป) **โนปฏิปุจฉาวินีตา** (ไม่อาศัยการสอบสวนทบทวนกันเอาเองในคำตถาคตเป็นเครื่องนำไป) นี้อย่างหนึ่ง, และ **ปฏิปุจฉาวินีตาปริสา** (บริษัทอาศัยการสอบสวนทบทวนกันเอาเองในคำตถาคตเป็นเครื่องนำไป) **โนอุกกาจิตวินีตา** (ไม่อาศัยความเชื่อจากคำของบุคคลภายนอกที่แต่งขึ้นใหม่เป็นเครื่องนำไป) นี้อีกอย่างหนึ่ง.

ภิกษุ ท. ! **บริษัทชื่อ อุกกาจิตวินีตาปริสาโนปฏิปุจฉาวินีตา เป็นอย่างไรเล่า**? ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้คือ ภิกษุทั้งหลายในบริษัทใด, เมื่อสุตตันตะทั้งหลาย ตถาคตภาสิตา-อันเป็นตถาคตภาษิต คมฺภีรา-อันลึกซึ้ง คมฺภีรตฺถา- มีอรรถอันลึกซึ้ง โลกุตฺตรา-เป็นโลกุตตระ สุญฺญตปฏิสํยุตฺตา-ประกอบด้วยเรื่อง

สุญญตา อันบุคคลนำมากล่าวอยู่, ก็ไม่ฟังด้วยดี ไม่เงี่ยหูฟัง ไม่เข้าไปตั้งจิตเพื่อจะรู้ทั่วถึง และไม่สำคัญว่าเป็นสิ่งที่ตนควรศึกษาเล่าเรียน. ส่วนสุตตันตะเหล่าใด ที่กวีแต่งขึ้นใหม่ เป็นคำร้อยกรองประเภทกาพย์กลอนมีอักษรสละสลวย มีพยัญชนะอันวิจิตร เป็นเรื่องนอกแนว เป็นคำกล่าวของสาวก, เมื่อมีผู้นำสุตตันตะเหล่านี้มากล่าวอยู่ พวกเธอย่อมฟังด้วยดี เงี่ยหูฟังตั้งจิตเพื่อจะรู้ทั่วถึง และสำคัญไปว่าเป็นสิ่งที่ตนควรศึกษาเล่าเรียน. พวกเธอเล่าเรียนธรรมอันกวีแต่งใหม่นั้นแล้ว ก็ไม่สอบถามซึ่งกันและกัน ไม่ทำให้เปิดเผยแจ่มแจ้งออกมาว่า ข้อนี้พยัญชนะเป็นอย่างไร อรรถะเป็นอย่างไร ดังนี้. เธอเหล่านั้นเปิดเผยสิ่งที่ยังไม่เปิดเผยไม่ได้ ไม่หงายของที่คว่ำอยู่ให้หงายขึ้นได้ ไม่บรรเทาความสงสัยในธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งความสงสัย มีอย่างต่างๆได้. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า **อุกกาจิตวินีตาปริสาโนปฏิปุจฉาวินีตา.**

ภิกษุ ท. ! **บริษัทชื่อ ปฏิปุจฉาวินีตาปริสาโนอุกกาจิตวินีตา เป็นอย่างไรเล่า** ? ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้คือ ภิกษุทั้งหลายในบริษัทใด, เมื่อสุตตันตะทั้งหลาย ที่กวีแต่งขึ้นใหม่ เป็นคำร้อยกรองประเภทกาพย์กลอนมีอักษรสละสลวย มีพยัญชนะอันวิจิตร เป็นเรื่องนอกแนว เป็นคำกล่าวของสาวก อันบุคคลนำมากล่าวอยู่, ก็ไม่ฟังด้วยดี ไม่เงี่ยหูฟัง ไม่เข้าไปตั้งจิตเพื่อจะรู้ทั่วถึง และไม่สำคัญว่าเป็นสิ่งที่ตนควรศึกษาเล่าเรียน. ส่วน **สุตตันตะเหล่าใด อันเป็นตถาคตภาษิต อันลึกซึ้ง มีอรรถอันลึกซึ้ง เป็นโลกุตตระประกอบด้วยเรื่องสุญญตา, เมื่อมีผู้นำสุตตันตะเหล่านี้มากล่าวอยู่ พวกเธอย่อมฟังด้วยดี ย่อมเงี่ยหูฟัง ย่อมเข้าไปตั้งจิตเพื่อจะรู้ทั่วถึง และย่อมสำคัญว่าเป็นสิ่งที่ตนควรศึกษาเล่าเรียน.** พวกเธอเล่าเรียนธรรมที่เป็นตถาคตภาษิตนั้นแล้ว ก็สอบถามซึ่งกันและกัน ทำให้เปิดเผยแจ่มแจ้งออกมาว่า ข้อนี้พยัญชนะ

เป็นอย่างไร อรรถะเป็นอย่างไร ดังนี้. เธอเหล่านั้น เปิดเผยสิ่งที่ยังไม่เปิดเผยได้หงายของที่คว่ำอยู่ให้หงายขึ้นได้ บรรเทาความสงสัยในธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งความสงสัย มีอย่างต่างๆได้. ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า**ปฏิปุจฉาวินีตาปริสาโนอุกกาจิตวินีตา.**

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล บริษัท ๒ จำพวกนั้น. ภิกษุ ท. ! **บริษัทที่เลิศในบรรดาบริษัททั้งสองพวกนั้นคือบริษัทปฏิปุจฉาวินีตาปริสาโน-อุกกาจิตวินีตา** (บริษัทที่อาศัยการสอบสวนทบทวนกันเอาเองในคำตถาคตเป็นเครื่องนำไป:ไม่อาศัยความเชื่อจากคำของบุคคลภายนอกที่แต่งขึ้นใหม่เป็นเครื่องนำไป) แล.

- ทุก. อํ. ๒๐/๙๑/๒๙๒.

นิพพานเพราะไม่ยึดถือธรรมที่ได้บรรลุ

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้ หน้า ๔๗๘ เป็นนัยยะตรงข้าม)

อานนท์ ! ส่วนภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ปฏิบัติ (ในปฏิปทา อันเป็นที่สบายแก่เนวสัญญานาสัญญายตนะ) อย่างนั้นแล้ว ย่อมได้เฉพาะซึ่งอุเบกขา ว่า "ถ้าไม่ควรมี และไม่พึงมีแก่เรา, ก็ต้องไม่มีแก่เรา ; สิ่งใดมีอยู่ สิ่งใดมีแล้ว, เราจะละสิ่งนั้นเสีย" ดังนี้. ภิกษุ (บางรูป) นั้น ย่อมไม่เพลิดเพลิน ไม่พร่ำสรรเสริญ ไม่เมาหมกอยู่ซึ่งอุเบกขานั้น, เมื่อไม่เพลิดเพลิน ไม่พร่ำสรรเสริญ ไม่เมาหมกอยู่ ซึ่งอุเบกขานั้น, วิญญาณของเธอก็ไม่เป็นธรรมชาติอาศัยซึ่งอุเบกขานั้น ไม่มีอุเบกขานั้นเป็นอุปาทาน. อานนท์ ! **ภิกษุผู้ไม่มีอุปาทาน ย่อมปรินิพพาน** แล.

- อุปริ. ม. ๑๔/๗๙/๙๑.

ปรินิพพานในทิฏฐธรรม ด้วยการตัดอกุศลมูล

ภิกษุ ท. ! กุศลมูล ๓ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. สามอย่างเหล่าไหนเล่า? สามอย่างคือ **อโลภะ** เป็น **กุศลมูล** **อโทสะ** เป็น **กุศลมูล** **อโมหะ** เป็น **กุศลมูล.**

ภิกษุ ท. ! แม้**อโลภะ**นั้นก็เป็น**กุศล.** บุคคลผู้ไม่โลภแล้ว ประกอบกรรมใดทางกาย ทางวาจา ทางใจ; แม้**กรรม**นั้นก็เป็น**กุศล.** บุคคลผู้ไม่โลภ ไม่ถูกความโลภครอบงำ มีจิตอันความโลภไม่กลุ้มรุมแล้ว **ไม่ทำความทุกข์ให้แก่ผู้อื่นโดยที่ไม่ควรจะมี** ด้วยการฆ่าบ้าง ด้วยการจองจำบ้าง ด้วยการให้เสื่อมเสียบ้าง ด้วยการติเตียนบ้าง ด้วยการขับไล่บ้าง **โดยการถือว่า เรามีกำลังเหนือกว่า** ดังนี้; แม้**กรรมนี้**ก็เป็น**กุศล**: กุศลธรรมเป็นอเนก ที่เกิดจากความไม่โลภ มีความไม่โลภเป็นเหตุ มีความไม่โลภเป็นสมุทัย มีความไม่โลภเป็นปัจจัย เหล่านี้ ย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้น ด้วยอาการอย่างนี้.

(ในกรณีแห่ง **อโทสะ** และ **อโมหะ** ก็ได้ตรัสไว้ด้วยข้อความทำนองเดียวกันกับในกรณีแห่ง **อโลภะ** อย่างที่กล่าวได้ว่าทุกตัวอักษร ผิดกันแต่ชื่อเท่านั้น).

ภิกษุ ท. ! บุคคลชนิดนี้นั้น ควรถูกเรียกว่าเป็น**กาลวาที**บ้าง **ภูตวาที**บ้าง **อัตถวาที**บ้าง **ธัมมวาที**บ้าง **วินยวาที**บ้าง. เพราะเหตุไรจึงควรถูกเรียกอย่างนั้น? เพราะเหตุว่า บุคคลนี้ ไม่ทำความทุกข์ให้แก่ผู้อื่น โดยที่ไม่ควรจะมี ด้วยการฆ่าบ้าง ด้วยการจองจำบ้าง ด้วยการให้เสื่อมเสียบ้าง ด้วยการติเตียนบ้าง ด้วยการขับไล่บ้าง โดยการถือว่า เรามีกำลังเหนือกว่า ดังนี้; และ**เมื่อเขาถูกกล่าวหาอยู่ด้วยเรื่องที่เป็นจริง ก็ยอมรับไม่บิดพลิ้ว**; **เมื่อถูกกล่าวหาอยู่ด้วยเรื่องไม่เป็นจริง ก็พยายามที่จะทำให้แจ้งชัดออกมาว่า**

นั่นไม่ตรง นั่นไม่จริง อย่างนี้ ๆ. เพราะเหตุนั้น บุคคลนี้ จึงควรถูกเรียกว่าเป็น กาลวาทีบ้าง ภูตวาทีบ้าง อัตถวาทีบ้าง ธัมมวาทีบ้าง วินยวาทีบ้าง.

ภิกษุ ท. ! **อกุศลธรรมอันลามกซึ่งเกิดแต่ความโลภ อันบุคคลนี้ละขาดแล้ว** โดยกระทำให้เหมือนต้นตาลมีขั้วยอดอันด้วน (ซึ่งหมายความว่ามีการตัดความโลภอันเป็นมูลแห่งอกุศลธรรมนั้นด้วย) ถึงความไม่มีไม่เป็น มีอันไม่เกิดขึ้นได้อีกต่อไปเป็นธรรมดา. เขาย่อม**อยู่เป็นสุข** ไม่มีความลำบาก **ไม่มีความคับแค้นความเร่าร้อน ในทิฏฐธรรม** นี้เทียว, ย่อม **ปรินิพพานในทิฏฐธรรม** นั่นเทียว (ทิฏฺเฐว ธมฺเม ปรินิพฺพายติ). (ในกรณีแห่ง **ความโกรธ**และ**ความหลง** ก็ได้ตรัสไว้โดยข้อความทำนองเดียวกันกับในกรณีแห่ง **ความโลภ** ต่างกันแต่ชื่อเท่านั้น).

(คำว่า "ปรินิพพาน" ในกรณีนี้และอีกตัวอย่างในหน้า ๕๑๑ ของเล่มนี้ เป็นตัวอย่างแสดงให้ทราบว่าคำว่า "ปรินิพพาน" มิได้ใช้เฉพาะการตายเท่านั้น สามารถใช้ได้ในกรณีขณะจิตของการบรรลุนิพพานก็ได้).

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนต้นไม้ใหญ่ ๆ เช่นต้นสาละ ต้นธวะ หรือต้นผันทนะก็ดี ถูกเครือเถามาลุวาสามชนิดขึ้นคลุมแล้ว รึงรัดแล้ว. ลำดับนั้นบุรุษถือเอาจอบและตะกร้ามาแล้วตัดเครือเถามาลุวานั้นที่โคน ครั้นตัดที่โคนแล้วก็ขุดเซาะ ครั้นขุดเซาะแล้วก็รื้อขึ้นซึ่งรากทั้งหลายแม้ที่สุดเพียงเท่าก้านแฝก. บุรุษนั้นตัดเครือเถามาลุวานั้นเป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่ ครั้นตัดดังนั้นแล้วก็ผ่า ครั้นผ่าแล้วก็กระทำให้เป็นซีกๆ ครั้นทำให้เป็นซีก ๆ แล้วก็ผึ่งให้แห้งในลมและแดด ครั้นผึ่งให้แห้งแล้วก็เผาด้วยไฟ ครั้นเผาแล้วก็ทำให้เป็นขี้เถ้า ครั้นทำให้เป็นขี้เถ้าแล้ว ก็โปรยไปตามลมอันพัดจัด หรือให้ลอยไปในกระแสน้ำอันเชี่ยว. ภิกษุ ท. ! เครือเถามาลุวาเหล่านั้น มีรากอันถอนขึ้นแล้ว ถูกกระทำให้เป็นเหมือนต้นตาลมีขั้วยอดอันด้วน ถึงความไม่มีไม่มีเป็น ไม่เกิดขึ้นได้อีกต่อไปเป็นธรรมดา, ข้อนี้ฉันใด ;

ภิกษุ ท. ! ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน : อกุศลธรรมอันลามกซึ่งเกิดแต่ความโลภ อันบุคคลนี้ละขาดแล้ว กระทำให้เหมือนต้นตาลมีขั้วยอดอันด้วนถึงความไม่มีไม่เป็น มีอันไม่เกิดขึ้นได้อีกต่อไปเป็นธรรมดา. เขาย่อมอยู่เป็นสุข ไม่มีความลำบาก ไม่มีความคับแค้นความเร่าร้อน ในทิฏฐธรรมนี้เทียว, ย่อมปรินิพพานในทิฏฐธรรมนั่นเทียว. (ในกรณีแห่ง**ความโกรธ** และ**ความหลง** ก็ได้ตรัสไว้โดยข้อความทำนองเดียวกัน อย่างที่กล่าวได้ว่าทุกตัวอักษร ต่างกันแต่ชื่อเท่านั้น).

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล กุศลมูล ๓ อย่าง.

- ติก. อํ. ๒๐/๒๖๐/๕๐๙.

ปฏิปทาเพิกถอนความมั่นหมายทั้งปวง

(ปรินิพพานเฉพาะตน ผลแห่งการถอนความมั่นหมาย ในธรรมทั้งปวง โดยความหมายสี่สถาน)

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดง “**ปฏิปทาอันสมควรแก่การเพิกถอนความมั่นหมายทั้งปวง**” แก่พวกเธอ. พวกเธอจงฟัง จงทำในใจให้ดี เราจักกล่าว. ปฏิปทาอันสมควรแก่การเพิกถอนความมั่นหมายทั้งปวง เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุท. ! ภิกษุในกรณีนี้ :-

ไม่มั่นหมาย **ซึ่ง จักษุ** ไม่มั่นหมาย **ใน** จักษุ ไม่มั่นหมาย **โดย** ความเป็นจักษุ ไม่มั่นหมายจักษุ **ว่าของเรา**;

ไม่มั่นหมาย **ซึ่ง รูป ท.** ไม่มั่นหมาย **ใน** รูป ท. ไม่มั่นหมาย **โดย** ความเป็นรูป ท. ไม่มั่นหมายรูป ท. **ว่าของเรา**;

ไม่มั่นหมาย **ซึ่ง จักขุวิญญาณ** ไม่มั่นหมาย **ใน** จักขุวิญญาณ ไม่มั่น-หมาย **โดย** ความเป็นจักขุวิญญาณ ไม่มั่นหมายจักขุวิญญาณ **ว่าของเรา**;

ไม่มั่นหมาย **ซึ่ง จักขุสัมผัส** ไม่มั่นหมาย **ใน** จักขุสัมผัส ไม่มั่นหมาย **โดย** ความเป็นจักขุสัมผัส ไม่มั่นหมายจักขุสัมผัส **ว่าของเรา**;

ไม่มั่นหมาย **ซึ่ง เวทนา** ไม่มั่นหมาย **ใน** เวทนา ไม่มั่นหมาย **โดย** ความเป็นเวทนาไม่มั่นหมายเวทนา **ว่าของเรา** ซึ่งเป็นเวทนาอันเกิดจากจักขุ-สัมผัสเป็นปัจจัย อันเป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม อันเป็นอทุกขมสุขก็ตาม.

(ในกรณีแห่งหมวด **โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ** และ **มนะ** ก็ได้ตรัสไว้ด้วยข้อความทำนองเดียวกันกับข้อความในกรณีแห่งหมวดจักษุข้างบนนี้ ทุกตัวอักษร ต่างกันแต่ชื่อเท่านั้น).

ไม่มั่นหมาย ซึ่ง (ปรารถนาตรงนั้น) **สิ่งทั้งปวง**ไม่มั่นหมาย **ใน** (สิ่งที่เป็นอยู่) สิ่งทั้งปวง ไม่มั่นหมาย **โดย** (อยู่กับสิ่งนั้นแล้วพอใจคุณสมบัติสิ่งนั้น) ความเป็นสิ่งทั้งปวง ไม่มั่นหมายสิ่งทั้งปวง **ว่าของเรา.**

ภิกษุนั้น **เมื่อไม่มั่นหมายอยู่อย่างนี้ ก็ไม่ถือมั่นสิ่งใดๆ ในโลก, เมื่อไม่ถือมั่นก็ไม่สะดุ้ง, เมื่อไม่สะดุ้งก็ปรินิพพานเฉพาะตน** (ปจฺจตฺตํ ปริ-นิพฺพายติ) นั่นเทียว. เธอนั้น ย่อม **รู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้สำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มีอีก**” ดังนี้.

ภิกษุ ท.! นี้แล คือ “ปฏิปทาอันสมควรแก่การเพิกถอนความมั่นหมายทั้งปวงนั้น”.

- สฬา. สํ. ๑๘/๒๖/๓๓.

(ในสูตรถัดไป เมื่อได้ตรัสข้อความอย่างเดียวกันกับในสูตรข้างบนนี้ครบทั้งหกอายตนะแล้ว ซึ่งในตอนท้ายแห่งอายตนะหมวดหนึ่งๆนั้น ได้ตรัสข้อความเพิ่มเติมต่อไปอีกดังข้อความข้างล่างนี้ และได้ทรงเรียกชื่อปฏิปทานี้เสียใหม่ว่า **“ปฏิปทาเป็นเครื่องสะดวกแก่การเพิกถอนเสียซึ่งความมั่นหมายสิ่งทั้งปวง”** :-)

ภิกษุ ท. ! ก็ภิกษุย่อมมั่นหมาย **ซึ่ง** สิ่งใด มั่นหมาย **ใน** สิ่งใด มั่นหมาย **โดย** ความเป็นสิ่งใด มั่นหมายสิ่งใด **ว่าของเรา**, **สิ่งที่เขามั่นหมายนั้นย่อมเป็นโดยประการอื่นจากที่เขามั่นหมายนั้น. สัตว์โลกผู้ข้องอยู่ในภพเพลิดเพลินอยู่ในภพนั่นแหละ จักเป็นผู้มีความเป็นโดยประการอื่น.**

(ข้อความต่อไปนี้ได้ตรัสหลังจากตรัสข้อความในหมวดที่หก คือหมวดมนายตนะจบแล้ว :-)

ภิกษุ ท. ! **ขันธ์ ธาตุ อายตนะ มีอยู่มีประมาณเท่าใด** ; ภิกษุ**ย่อม ไม่มั่นหมายแม้ ซึ่ง ขันธ์ ธาตุ อายตนะ นั้น** ไม่มั่นหมายแม้ **ใน** ขันธ์ธาตุอายตนะนั้น ไม่มั่นหมายแม้ **โดย** ความเป็นขันธ์ธาตุอายตนะนั้น ไม่มั่นหมายขันธ์ธาตุอายตนะนั้น **ว่าของเรา.** ภิกษุนั้น **เมื่อไม่มั่นหมายอยู่อย่างนี้ ก็ไม่ถือมั่นสิ่งใดๆในโลก, เมื่อไม่ถือมั่นก็ไม่สะดุ้ง, เมื่อไม่สะดุ้งก็ปรินิพพานเฉพาะตนนั่นเทียว**, เธอนั้น ย่อมรู้ชัดว่า “ ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! นี้แล คือ “ปฏิปทาเป็นเครื่องสะดวกแก่การเพิกถอนความมั่นหมายสิ่งทั้งปวงนั้น”.

- สฬา. สํ. ๑๘/๒๘/๓๔.

(คำว่า **ถอนความมั่นหมายโดยความหมายสี่สถาน** นั้น คือ ๑. ไม่มั่นหมาย**ซึ่งสิ่งนั้น** ๒. ไม่มั่นหมาย**ในสิ่งนั้น** ๓. ไม่มั่นหมาย**โดยเป็นสิ่งนั้น** ๔. ไม่มั่นหมาย**สิ่งนั้นว่าของเรา**ดังนี้.

สำหรับปฏิปทาเป็นเครื่องสะดวกแก่การเพิกถอนความมั่นหมายถึงสิ่งทั้งปวงนี้ ในสูตรถัดไป (๑๘/๒๙/๓๕) ทรงแสดงไว้ด้วยวิธีปฏิบัติอย่างเดียวกันกับที่ทรงแสดงในอนัตตลักขณสูตร อันเป็นสูตรที่ศึกษากันอยู่อย่างแพร่หลาย จึงไม่นำมาแปลใส่ไว้ในที่นี้. โดยใจความนั้นคือพระองค์ตรัสเริ่มด้วยทรงสอบถาม แล้วพระภิกษุทูลตอบ แล้วตรัสว่าอริยสาวกเห็นอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายคลายกำหนัด หลุดพ้น และเป็นอรหันต์ในที่สุด; ซึ่งชื่อธรรมแต่ละอย่างๆ ที่ทรงยกขึ้นสอบถามนั้นคือ อายตนะภายในหก อายตนะภายนอกหก วิญญาณหก สัมผัสหกและเวทนาหก, รวมเป็นชื่อธรรมที่ทรงยกขึ้นถาม สามสิบ;และทรงเรียกการปฏิบัติระบบนี้ว่า **(ปฏิปทาเป็นเครื่องสะดวกแก่การเพิกถอนความมั่นหมายสิ่งทั้งปวง”).**

หยุดถือมั่น – หยุดหวั่นไหว

ภิกษุ ท. ! ในกาลใด อวิชชาของภิกษุดับไป วิชชาเกิดขึ้นแล้ว. เพราะอวิชชาหายไป วิชชาเกิดขึ้นนั่นแหละ, ภิกษุนั้น ย่อมไม่ทำความยึดมั่นในกามให้เกิดขึ้น, ไม่ทำความยึดมั่นด้วยทิฏฐิให้เกิดขึ้น, **ไม่ทำความยึดมั่นใน ศีล และ วัตร ให้เกิดขึ้น** และไม่ทำความยึดมั่นว่าตัวตนให้เกิดขึ้น.

[ความยึดศีลและวัตร (สีลัพพตุปาทาน) ในกรณีนี้รวมทุกกรณีทั้งศีลวัตรของลัทธิอื่น ๆ และศีลวัตรในธรรมวินัยตถาคตเองด้วย/กรณีบรรลุตามลำดับนั้นศีลวัตรของลัทธิอื่น ๆ จะถูกละในช่วงโสดาบันที่เรียกว่า สีลัพพตปรามาส].

ภิกษุ ท. ! **เมื่อไม่ทำความยึดมั่นทั้งหลายให้เกิดขึ้น ย่อมไม่หวั่นใจไปตามสิ่งใด ๆ, เมื่อไม่หวั่นใจ ย่อมดับสนิทเฉพาะตนโดยแท้.** ภิกษุนั้น ย่อมรู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว, พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว, กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว, กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก” ดังนี้แล.

- มู. ม. ๑๒/๑๓๕/๑๕๘.

ความไม่สะดุ้งหวาดเสียว เพราะไม่มีอุปาทาน

(เรื่องควรดูประกอบในปฏิจจ.โอ.หน้า ๑๘๘ สังเกตในเรื่อง ๑) บุถุชนผู้ไม่ได้สดับกับอริยสาวกที่ได้สดับ ๒) ความเหมือนและต่างกันในการเห็นธรรม)

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดง .... **ความไม่สะดุ้งหวาดเสียวเพราะไม่มีอุปาทาน** แก่พวกเธอ. เธอทั้งหลาย จงฟังความข้อนั้น จงทำในใจให้สำเร็จประโยชน์ เราจักกล่าวบัดนี้ ....

ภิกษุ ท. ! **ความไม่สะดุ้งหวาดเสียวเพราะไม่มีอุปาทานนั้น เป็นอย่างไรเล่า** ?

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ อริยสาวกผู้มีการสดับ ได้เห็นพระอริยเจ้า เป็นผู้ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า, ได้เห็นสัตบุรุษ เป็นผู้ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ, **ย่อมไม่ตามเห็นอยู่เป็นประจำซึ่ง รูป โดยความเป็นตน** บ้าง ย่อมไม่ตามเห็นอยู่เป็นประจำซึ่งตนว่ามีรูปบ้าง ย่อมไม่ตามเห็นอยู่เป็นประจำซึ่งรูปในตนบ้าง ย่อมไม่ตามเห็นอยู่เป็นประจำซึ่งตนในรูปบ้าง ; แม้ **รูป** นั้น แปรปรวนไป เป็นความมีโดยประการอื่น แก่อริยสาวกนั้น วิญญาณของอริยสาวกนั้นก็ไม่เป็นวิญญาณที่เปลี่ยนแปลงไปตามความแปรปรวนของรูป เพราะความแปร-ปรวนของรูปได้มีโดยประการอื่น ; (เมื่อเป็นเช่นนั้น) ความเกิดขึ้นแห่งธรรมเป็นเครื่องสะดุ้งหวาดเสียว ซึ่งเกิดมาจากความเปลี่ยนแปลงไปตามความแปร-ปรวนของรูป ย่อมไม่ครอบงำจิตของอริยสาวกนั้นตั้งอยู่, เพราะความที่จิตไม่ถูกครอบงำด้วยธรรมเป็นเครื่องสะดุ้งหวาดเสียวอริยสาวกนั้นก็ไม่เป็นผู้หวาดสะดุ้ง ไม่คับแค้น ไม่พะว้าพะวัง และ**ไม่สะดุ้งหวาดเสียวอยู่เพราะไม่มีอุปาทาน.**

(ในกรณีที่เกี่ยวกับการตามเห็น **เวทนา สัญญา สังขาร** และ**วิญญาณ** ก็ได้ตรัสไว้ด้วยข้อความทำนองเดียวกันกับในกรณีแห่ง รูป ข้างบนนี้ทุกประการ ผิดกันแต่ชื่อขันธ์เท่านั้น)

ภิกษุ ท. ! ความไม่สะดุ้งหวาดเสียวเพราะไม่มีอุปาทาน ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๐, ๒๒-๒๓/๓๑,๓๓.

ความไม่สะดุ้งหวาดเสียวเพราะไม่มีอุปาทาน (อีกนัยหนึ่ง)

(ตัวอย่างการสอนโดยการใช้ปฏิปทาให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสักกายะพิจารณาขันธ์ ๕ จนหมดอุปาทาน ; และดูในปฏิจ.โอ. หน้า ๔๙๒ บรรทัดที่ ๒ และ ๓ ประกอบด้วย)

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดง .... **ความไม่สะดุ้งหวาดเสียวเพราะไม่มีอุปาทาน** แก่พวกเธอ. เธอทั้งหลายจงฟังความข้อนั้น จงทำในใจให้สำเร็จประโยชน์ เราจักกล่าวบัดนี้. ....

ภิกษุ ท. ! **ความไม่สะดุ้งหวาดเสียวเพราะไม่มีอุปาทานนั้น เป็นอย่างไรเล่า** ?

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ อริยสาวกผู้มีการสดับ ย่อม**ตามเห็นอยู่เป็นประจำ ซึ่ง รูป ว่า "นั่นไม่ใช่ของเรา (เนตํ มม) นั่นไม่ใช่เรา (เนโสหมสฺมิ) นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา (น เมโส อตฺตา)**" ดังนี้. แม้รูปนั้น ย่อมแปรปรวน ย่อมเป็นโดยประการอื่น แก่อริยสาวกนั้น, เพราะความแปรปรวนเป็นโดยประการอื่นแห่งรูป โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลายก็ ย่อมไม่เกิดขึ้นแก่อริยสาวกนั้น. (ในกรณีแห่ง **เวทนา สัญญา สังขาร** และ**วิญญาณ** ก็มีข้อความที่ตรัสเหมือนกับในกรณีแห่ง **รูป**).

ภิกษุ ท. ! ความไม่สะดุ้งหวาดเสียวเพราะไม่มีอุปาทาน ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๔/๓๔, ๓๕.

ลำดับแห่งโลกิยสุข

(ลำดับแห่งความสุขแบบต่าง ๆ ในทางโลกตั้งแต่หยาบจนถึงละเอียดที่สุด ซึ่งยังไม่ถึงนิพพาน)

อานนท์ ! กามคุณมี ๕ อย่าง, ห้าอย่างเหล่าไหนเล่า ? ห้าอย่าง คือ รูปทั้งหลายที่เห็นได้ทางตาก็ดี, เสียงทั้งหลายที่ฟังได้ทางหูก็ดี, กลิ่นทั้งหลายที่ดมรู้ได้ทางจมูกก็ดี, รสทั้งหลายที่ลิ้มได้ทางลิ้นก็ดี, และโผฏฐัพพะที่สัมผัสรู้ทางผิวกายก็ดี, อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ ที่ยวนตายวนใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดย้อมใจมีอยู่. อานนท์ ! เหล่านี้แล คือ **กามคุณ ๕ อย่าง.**

อานนท์ ! **สุขโสมนัสใด อาศัยกามคุณห้าเหล่านี้บังเกิดขึ้น** ; อานนท์ ! **สุข โสมนัสนั้น เราเรียกว่า** “**กามสุข**”.

อานนท์ ! ชนเหล่าใดก็ตาม จะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า *“สัตว์ทั้งหลายที่ได้เสวยเฉพาะซึ่งกามสุข ย่อมอยู่ในฐานะได้บรมสันติ บรมสุข บรมโสมนัส”* ดังนี้. อานนท์ ! เรา ตถาคตไม่ยอมรับรองคำกล่าวเช่นนั้น ของชนเหล่านั้น. ข้อนี้เพราะเหตุไร ? อานนท์ ! **เพราะเหตุว่าสุขอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่ากามสุขนั้นยังมีอยู่.**

อานนท์ ! **สุขอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่ากามสุข** นั้น เป็นอย่างไรเล่า ? อานนท์ ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะสงัดจากกาม และสงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย จึง **บรรลุฌานที่หนึ่ง** ซึ่งมีวิตกวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกแล้วแลอยู่. อานนท์ ! นี้แลคือความสุขชนิด ที่เป็นอย่างอื่น

ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่ากามสุขนั้น. อานนท์ ! แต่แม้กระนั้น ถ้าชนเหล่าใดจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า *“สัตว์ทั้งหลายที่ได้เสวยเฉพาะซึ่งสุขอันเกิดแต่ปฐมฌานย่อมอยู่ในฐานะได้บรมสันติ บรมสุข บรมโสมนัส”* ดังนี้. อานนท์ ! เราไม่ยอมรับรองคำกล่าวเช่นนั้นของชนเหล่านั้น. ข้อนี้เพราะเหตุไร ? อานนท์ ! เพราะเหตุว่า สุขอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่ปฐมฌานนั้น ยังมีอยู่.

อานนท์ ! **สุขอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่ปฐมฌาน** นั้น เป็นอย่างไรเล่า ? อานนท์ ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะวิตกวิจารรำงับ จึง **บรรลุถึงฌานที่สอง** อันเป็นเครื่องผ่องใสในภายใน ทำให้เกิดสมาธิมีอารมณ์อันเดียวแห่งใจ ไม่มีวิตกวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิแล้วแลอยู่. อานนท์ ! นี่แลคือความสุขชนิดที่เป็นอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่ปฐมฌานนั้น. อานนท์ ! แต่แม้กระนั้นถ้าชนเหล่าใดจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า*“สัตว์ทั้งหลายที่ได้เสวยเฉพาะซึ่งสุขอันเกิดแต่ทุติยฌานย่อมอยู่ในฐานะได้บรมสันติบรมสุขบรมโสมนัส”* ดังนี้. อานนท์ ! เราไม่ยอมรับรองคำกล่าวเช่นนั้น ของชนเหล่านั้น. ข้อนี้ เพราะเหตุไร ? อานนท์ ! เพราะเหตุว่า สุขอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่ทุติยฌานนั้น ยังมีอยู่.

อานนท์ ! **สุขอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่ทุติยฌาน** นั้น เป็นอย่างไรเล่า ? อานนท์ ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขอยู่ด้วยนามกายจึง **บรรลุฌานที่สาม**เป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวว่าผู้บรรลุ

ฌานนี้ เป็นผู้อยู่อุเบกขามีสติอยู่เป็นปกติสุข ดังนี้ แล้วแลอยู่. อานนท์! นี่แลคือความสุขชนิดที่เป็นอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่ทุติยฌานนั้น. อานนท์! แต่แม้กระนั้นถ้าชนเหล่าใดจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า *"สัตว์ทั้งหลาย ที่ได้เสวยเฉพาะซึ่งสุขอันเกิดแต่ตติยฌาน ย่อยอยู่ในฐานะได้บรมสันติ บรมสุข บรมโสมนัส"* ดังนี้. อานนท์! เราไม่ยอมรับรองคำกล่าวเช่นนั้นของชนเหล่านั้น. ข้อนี้ เพราะเหตุไร ? อานนท์! เพราะเหตุว่า สุขอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่ตติยฌานนั้น ยังมีอยู่.

อานนท์! **สุขอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่ตติยฌาน** นั้น เป็นอย่างไรเล่า? อานนท์! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะละสุขเสียได้ และเพราะละทุกข์เสียได้, เพราะความดับหายไปแห่งโสมนัส และโทมนัสในกาลก่อน, จึง **บรรลุฌานที่สี่** อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. อานนท์! นี่แล คือความสุขชนิดที่เป็นอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่ตติยฌานนั้น. อานนท์! แต่แม้กระนั้น ถ้าชนเหล่าใดจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า *"สัตว์ทั้งหลาย ที่ได้เสวยเฉพาะซึ่งสุขอันเกิดแต่จตุตถฌาน ย่อมอยู่ในฐานะได้บรมสันติ บรมสุข บรมโสมนัส"* ดังนี้. อานนท์! เราไม่ยอมรับรองคำกล่าวเช่นนั้น ของชนเหล่านั้น. ข้อนี้ เพราะเหตุไร ? อานนท์! เพราะเหตุว่า สุขอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่จตุตถฌานนั้น ยังมีอยู่.

อานนท์! **สุขอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่จตุตถฌาน** นั้น เป็นอย่างไรเล่า? อานนท์! ภิกษุในธรรมวินัยนี้,

เพราะผ่านพ้นรูปสัญญาเสียได้ โดยประการทั้งปวง, เพราะความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งปฏิฆสัญญา, เพราะไม่ทำในใจซึ่งนานัตตสัญญา จึง **บรรลุอากาสานัญจายตนะ** อันมีการทำในใจว่า "อากาศไม่มีที่สิ้นสุด ๆ" ดังนี้ แล้วแลอยู่. อานนท์ ! นี่แลคือความสุขชนิดที่เป็นอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่จตุตถฌานนั้น. อานนท์ ! แต่แม้กระนั้น ถ้าชนเหล่าใดจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า *"สัตว์ทั้งหลายที่ได้เสวยเฉพาะซึ่งสุขอันเกิดแต่อากาสานัญจายตนะ ย่อมอยู่ในฐานะได้บรมสันติ บรมสุข บรมโสมนัส"* ดังนี้. อานนท์ ! เราไม่ยอมรับรองคำกล่าวเช่นนั้นของชนเหล่านั้น. ข้อนี้ เพราะเหตุไร ? อานนท์ ! เพราะเหตุว่า ความสุขอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่อากาสานัญจายตนะนั้น ยังมีอยู่.

อานนท์ ! **สุขอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่อากาสานัญจายตนะ** นั้น เป็นอย่างไรเล่า ? อานนท์ ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้, เพราะผ่านพ้นอากาสานัญจายตนะเสียได้โดยประการทั้งปวง จึง **บรรลุวิญญาณัญจายตนะ** อันมีการทำในใจว่า " วิญญาณไม่มีที่สิ้นสุด ๆ" ดังนี้ แล้วแลอยู่. อานนท์ ! นี่แลคือความสุขชนิดที่เป็นอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่อากาสานัญจายตนะนั้น. อานนท์ ! แต่แม้กระนั้น ถ้าชนเหล่าใดจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า *"สัตว์ทั้งหลายที่ได้เสวยเฉพาะซึ่งสุขอันเกิดแต่วิญญาณัญจายตนะ ย่อมอยู่ในฐานะได้บรมสันติ บรมสุข บรมโสมนัส"* ดังนี้. อานนท์ ! เราไม่ยอมรับรองคำกล่าวเช่นนั้น ของชนเหล่านั้น. ข้อนี้ เพราะเหตุไร ? อานนท์ ! เพราะเหตุว่าความสุขอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่วิญญาณัญจายตนะนั้น ยังมีอยู่.

อานนท์ ! **สุขอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่วิญญาณัญจายตนะ** นั้น เป็นอย่างไรเล่า ? อานนท์ ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้, เพราะผ่านพ้นวิญญาณัญจายตนะเสียได้โดยประการทั้งปวง จึง **บรรลุอากิญจัญญายตนะ** อันมีการทำในใจว่า " อะไร ๆ ไม่มี " ดังนี้ แล้วแลอยู่. อานนท์ ! นี่แลคือความสุขชนิดที่เป็นอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่วิญญาณัญจายตนะนั้น. อานนท์ ! แต่แม้กระนั้น ถ้าชนเหล่าใดจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า *"สัตว์ทั้งหลายที่ได้เสวยเฉพาะซึ่งสุขอันเกิดแต่อากิญจัญญายตนะ ย่อมอยู่ในฐานะ ได้บรมสันติ บรมสุข บรมโสมนัส"* ดังนี้. อานนท์ ! เราไม่ยอมรับรองคำกล่าวเช่นนั้น ของชนเหล่านั้น ข้อนี้ เพราะเหตุไร ? อานนท์ ! เพราะเหตุว่า สุขอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่อากิญจัญญายตนะนั้น ยังมีอยู่.

อานนท์ ! **สุขอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่อากิญจัญญายตนะ** นั้น เป็นอย่างไรเล่า ? อานนท์ ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้, เพราะผ่านพ้นอากิญจัญญายตนะเสียได้ โดยประการทั้งปวง จึง **บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนะ** แล้วแลอยู่. อานนท์ ! นี่แลคือความสุขชนิดที่เป็นอย่างอื่น ที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่อากิญจัญญายตนะนั้น. อานนท์ ! แต่แม้กระนั้น ถ้าชนเหล่าใดจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า *"สัตว์ทั้งหลายที่ได้เสวยเฉพาะซึ่งสุข อันเกิดแต่เนวสัญญานาสัญญายตนะ ย่อมอยู่ในฐานะได้บรมสันติ บรมสุข บรมโสมนัส"* ดังนี้. อานนท์ ! เราไม่ยอมรับรองคำกล่าวเช่นนั้น ของชนเหล่านั้น. ข้อนี้เพราะเหตุไร ? อานนท์ ! เพราะเหตุว่า สุขอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่เนวสัญญานาสัญญายตนะนั้น ยังมีอยู่.

(ประโยคที่ตรัสใน ๒ ย่อหน้านี้ มีความหมายที่สำคัญ มีประโยชน์มาก)

อานนท์ ! **สุขอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่เนวสัญญานาสัญญายตนะ** นั้น เป็นอย่างไรเล่า ? อานนท์ ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้, เพราะผ่านพ้นเนวสัญญานาสัญญายตนะเสียได้ โดยประการทั้งปวง จึง **บรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธ** แล้วแลอยู่. อานนท์ ! นี่แลความสุขที่เป็นอย่างอื่นที่เหนือกว่า ประณีตกว่า กว่าความสุขอันเกิดแต่เนวสัญญานา-สัญญายตนะนั้น.

อานนท์ ! ส่วนข้อนี้ เป็นฐานะที่จะมีได้คือ ข้อที่พวกปริพาชกทั้งหลาย ผู้ถือลัทธิอื่นจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า *"พระสมณะโคดม ได้กล่าวถึงสัญญาเวทยิต-นิโรธ, แล้วจึงบัญญัติซึ่งสัญญาเวทยิตนิโรธนั้น ในฐานะเป็นความสุข. มันจะเป็นความสุขชนิดไหนหนอ ? มันจะเป็นความสุขไปได้อย่างไรหนอ ?"* อานนท์ ! พวกปริพาชกผู้ถือลัทธิอื่น ซึ่งมีปกติกล่าวอย่างนี้, เธอทั้งหลายจะพึงกล่าวแก้อย่างนี้ว่า *"ผู้มีอายุ ! พระผู้มีพระภาค ไม่ได้หมายถึงสุขเวทนา แล้วบัญญัติในฐานะเป็นตัวความสุข. ผู้มีอายุ ! แต่ว่า* **ความสุข อันบุคคลจะพึงหาได้ในธรรมใด**; **พระตถาคตย่อมบัญญัติซึ่งธรรมนั้น ในฐานะเป็นความสุข**" ดังนี้แล.

- สฬา. สํ. ๑๘/๒๗๘-๒๘๒/๔๑๓-๔๒๔.

หมายเหตุ :- การนำโลกิยสุข หรือความสุขขั้นที่ยังต้องมีเหตุมีปัจจัยทุกระดับ มาใส่ไว้ในที่นี้ก็เพื่อเป็นเครื่องเปรียบเทียบกับนิพพาน ซึ่งเป็นธรรมไม่เหตุไม่มีปัจจัย และอยู่ในฐานะยิ่งไปกว่าความสุข, พระองค์จึงได้ทรงนำมาเรียงลำดับไว้ในที่นั้นในฐานะเป็นความสุขชนิดหนึ่ง.

ธรรมเป็นที่ดับ ตามลำดับ (ซึ่งยังไม่ถึงนิพพาน)
(: อนุปุพพนิโรธ - อนุปุพพวิหาร - อนุปุพพวิหารสมาบัติ)

ก. อนุปุพพนิโรธ เก้า

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้หน้า ๗๖๖ สังเกตที่ปฐมฌานที่ตรัสว่าวาจาดับ)

ภิกษุ ท.! **อนุปุพพนิโรธ ๙ ประการ** เหล่านี้ มีอยู่. เก้าประการอย่างไรเล่า? เก้าประการ คือ:-

(๑) เมื่อเข้าถึงปฐมฌาน อามิสส (กาม) สัญญา ย่อมดับ ;
(๒) เมื่อเข้าถึงทุติยฌาน วิตกและวิจาร ย่อมดับ ;
(๓) เมื่อเข้าถึงตติยฌาน ปีติ ย่อมดับ ;
(๔) เมื่อเข้าถึงจตุตถฌาน อัสสาสะและปัสสาสะ ย่อมดับ ;
(๕) เมื่อเข้าถึงอากาสานัญจายตนะ รูปสัญญา ย่อมดับ ;
(๖) เมื่อเข้าถึงวิญญาณัญจายตนะ อากาสานัญจายตนสัญญาย่อมดับ ;
(๗) เมื่อเข้าถึงอากิญจัญญายตนะ วิญญาณัญจายตนสัญญาย่อมดับ ;
(๘) เมื่อเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะ อากิญจัญญายตนสัญญาย่อมดับ ;
(๙) เมื่อเข้าถึงสัญญาเวทยิตนิโรธ สัญญาและเวทนา ย่อมดับ.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล อนุปุพพนิโรธ ๙ ประการ.

- นวก. อํ. ๒๓/๔๒๓/๒๓๕.

[ความดับแห่งธรรมที่ได้ตรัสไว้ โดยนัยยะอื่นของปฐมฌานคือ **อกุศลดับ** (กาม, พยาบาท, เบียดเบียน), **นิวรณ์ ๕ ดับ, วาจาดับ, เสียงเป็นเสี้ยนหนามต่อฌาน** ๑ เมื่อเข้าถึงฌาน ๑ แล้ว อุปสรรคนี้ย่อมหมดไป : กรณีฌาน ๔ ต่อเนื่องไปถึงอากาสานัญจายตนะนั้นให้ดูเหตุประกอบในหนังสือเล่มนี้ หน้า ๘๐๖ ได้ตรัสว่าลมหายใจฯ คือกายอันหนึ่งฯ เพราะฉะนั้นก็คือ**กายดับ**ในส่วนธาตุลม และเมื่อถึงอากาสานัญจายตนะแล้ว จะเห็นว่าเมื่อกายดับไปจากความรู้สึกแล้ว **แต่ความหมายรู้**

ในกายส่วนอื่น ๆ ทั้งหมด(รูปสัญญา)**ย่อมดับสนิทตามต่อมาอีกหน** ; (ธรรมะหมวดนี้แสดงถึงธรรมที่ต้องดับไปตามลำดับ ๆ แห่งการปฏิบัติระบบนี้ดังนั้น จึงได้ชื่อว่า อนุปุพพนิโรธเก้า คือ**ธรรมที่ดับตามลำดับ ๙ ลำดับ**, เป็นหมวดธรรมที่ต้องศึกษาก่อนแต่โดยย่อ, รายละเอียดหาดูได้ที่หมวด ค. ; ในที่อื่น (๒๓/๔๗๗/๒๖๓,๒๖๕) เป็นคำของพระอานนท์แสดงอนุปุพพปัสสัทธิและอนุปุพพนิโรธไว้โดยความเป็นสมาบัติทั้ง ๙ ระดับในฐานะเป็นอนุปุพพปัสสัทธิและอนุปุพพนิโรธโดยปริยาย , และแสดงสัญญาเวทยิตนิโรธอันสิ้นอาสวะไว้ ในฐานะเป็นอนุปุพพปัสสัทธิและอนุปุพพนิโรธ โดยนิปปริยายโดยไม่แสดงไว้อย่างละเอียดว่า ฌานชื่อไร ระงับหรือดับเสียซึ่งธรรมชื่ออะไรเหมือนกับในสูตรข้างบนนี้)].

ข. อนุปุพพวิหาร เก้า

ภิกษุ ท. ! **อนุปุพพวิหาร ๙ ประการ** เหล่านี้ มีอยู่. เก้าประการอย่างไรเล่า ? เก้าประการ คือ :-

(๑) ปฐมฌาน (๒) ทุติยฌาน
(๓) ตติยฌาน (๔) จตุตถฌาน
(๕) อากาสานัญจายตนะ (๖) วิญญาณัญจายตนะ
(๗) อากิญจัญญายตนะ (๘) เนวสัญญานาสัญญายตนะ
(๙) สัญญาเวทยิตนิโรธ.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล อนุปุพพวิหาร ๙ ประการ.

- นวก. อํ. ๒๓/๔๒๔/๒๓๖.

(ธรรมเก้าประการนี้ เรียกว่า วิหารธรรม คือธรรมเป็นเครื่องอยู่แห่งจิตเก้าลำดับจึงได้ชื่อว่าอนุปุพพวิหารเก้า. ยังมีข้อน่าสนใจที่ว่าในบาลีแห่งหนึ่งกล่าวถึงการเข้าอยู่ในวิหารธรรมนี้ได้แม้ในขณะ แห่งอิริยาบถทั้งสี่คือนั่ง นอน ยืน เดิน สำหรับ ๔ ข้อข้างต้นคือตั้งแต่ปฐมฌานถึงจตุตถฌาน.

- ติก. อํ. ๒๐/๒๓๔/๕๐๓).

ค. อนุปุพพวิหารสมาบัติ เก้า

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงซึ่ง **อนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙ ประการ** เหล่านี้. เธอทั้งหลายจงฟัง. ภิกษุ ท. ! อนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙ ประการนั้น เป็นอย่างไรเล่า ?

(๑) **กามทั้งหลาย ย่อมดับไปในที่ใด, และชนเหล่าใด ยัง กามทั้งหลาย ให้ดับไป ๆ ในที่ใด แล้วแลอยู่ ; เรากล่าวว่า ผู้มีอายุเหล่านั้น หายหิว ดับเย็น ข้ามแล้ว ถึงฝั่งแล้ว ด้วยองค์นั้นๆ ในที่นั้น แน่แท้.** ถ้าผู้ใดจะพึงกล่าวถามอย่างนี้ ว่า "**กามทั้งหลาย** ดับไปในที่ไหน ? และชนเหล่าไหนยังกามทั้งหลายให้ดับไปๆ ในที่ไหน แล้วแลอยู่ ? ข้าพเจ้าไม่รู้ข้อนั้น ไม่เห็นข้อนั้น" ดังนี้ไซร้ ; คำตอบพึงมีแก่เขาว่า "ผู้มีอายุ ! ภิกษุในกรณีนี้ **สงัดแล้วจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าถึงปฐมฌาน อันมีวิตกวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่. กามทั้งหลาย** ดับไปใน**ปฐมฌาน**นั้น, และชนเหล่านั้น ยัง**กามทั้งหลาย** ให้ดับไป ๆ ใน**ปฐมฌาน**นั้น แล้วแลอยู่" ดังนี้. ภิกษุ ท. ! ใคร ๆ ที่ไม่เป็นผู้โอ้อวด ไม่เป็นผู้มีมายา พึงเพลิดเพลินอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้ ; ครั้นเพลิดเพลินอนุโมทนาด้วยคำ สาธุ ดังนี้แล้ว นอบน้อมอยู่ จะประคองอัญชลีเข้าไปหา โดยแน่แท้.

(๒) **วิตกและวิจารทั้งหลาย** ย่อมดับไปในที่ใด, และชนเหล่าใด ยัง **วิตกและวิจารทั้งหลาย** ให้ดับไป ๆ ในที่ใด แล้วแลอยู่ ; เรากล่าวว่า ผู้มีอายุเหล่านั้น หายหิว ดับเย็น ข้ามแล้ว ถึงฝั่งแล้ว ด้วยองค์นั้นๆ ในที่นั้น แน่แท้. ถ้าผู้ใด จะพึงกล่าวถามอย่างนี้ว่า "**วิตกและวิจารทั้งหลาย** ดับไปในที่ไหน ? และชนเหล่าไหน ยัง **วิตกและวิจารทั้งหลาย** ให้ดับไป ๆ ในที่ไหน แล้วแลอยู่ ?

ข้าพเจ้าไม่รู้ข้อนั้น ไม่เห็นข้อนั้น "ดังนี้ไซร้ ; คำตอบพึงมีแก่เขาว่า "ผู้มีอายุ ! ภิกษุในกรณีนี้ **เพราะความที่วิตกและวิจารทั้งหลายระงับลง เข้าถึงทุติยฌาน อันเป็นเครื่องผ่องใสแห่งใจในภายใน นำให้เกิดสมาธิมีอารมณ์อันเดียวไม่มีวิตกและวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ แล้วแลอยู่,** **วิตกและวิจารทั้งหลาย** ดับไปใน **ทุติยฌาน** นั้น, และชนเหล่านั้น ยัง **วิตกและวิจารทั้งหลาย**ให้ดับไปๆ ใน**ทุติยฌาน**นั้น แล้วแลอยู่" ดังนี้.ภิกษุ ท. ! ใคร ๆ ที่ไม่เป็นผู้โอ้อวด ไม่เป็นผู้มีมายา พึงเพลิดเพลินอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้ ; ครั้นเพลิดเพลินอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุดังนี้แล้วนอบน้อมอยู่จะประคองอัญชลีเข้าไปหา โดยแน่แท้.

(๓) **ปีติ** ย่อมดับไปในที่ใด, และชนเหล่าใด ยัง **ปีติ** ให้ดับไปๆ ในที่ใด แล้วแลอยู่ ; เรากล่าวว่า ผู้มีอายุเหล่านั้น หายหิว ดับเย็น ข้ามแล้ว ถึงฝั่งแล้ว ด้วยองค์นั้น ๆ ในที่นั้น แน่แท้. ถ้าผู้ใด จะพึงกล่าวถามอย่างนี้ว่า "**ปีติ** ดับไปในที่ไหน ? และชนเหล่าไหนยัง**ปีติ**ให้ดับไป ๆ ในที่ไหน แล้วแลอยู่ ? ข้าพเจ้าไม่รู้ข้อนั้น ไม่เห็นข้อนั้น" ดังนี้ไซร้ ; คำตอบพึงมีแก่เขาว่า "ผู้มีอายุ ! ภิกษุในกรณีนี้ **เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ อยู่อุเบกขา มีสติและสัมปชัญญะ และเสวยความสุขด้วยนามกาย เข้าถึงตติยฌาน อันเป็นฌานที่พระอริยเจ้ากล่าวว่า ผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ดังนี้แล้วแลอยู่.** **ปีติ** ดับไปใน **ตติยฌาน** นั้น, และชนเหล่านั้น ยัง **ปีติ** ให้ดับไปๆใน **ตติยฌาน** นั้นแล้วแลอยู่" ดังนี้. ภิกษุ ท. ! ใคร ๆ ที่ไม่เป็นผู้โอ้อวดไม่เป็นผู้มีมายา พึงเพลิดเพลินอนุโมทนาด้วย คำว่า สาธุ ดังนี้ ; ครั้นเพลิดเพลินอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้แล้ว นอบน้อมอยู่ จะประคองอัญชลีเข้าไปหา โดยแน่แท้.

(๔) **อุเบกขาสุข** ย่อมดับไปในที่ใด, และชนเหล่าใด ยัง **อุเบกขาสุข** ให้ดับไป ๆ ในที่ใด แล้วแลอยู่ ; เรากล่าวว่า ผู้มีอายุเหล่านั้น หายหิว ดับเย็น ข้ามแล้ว ถึงฝั่งแล้ว ด้วยองค์นั้นๆ ในที่นั้น แน่แท้. ถ้าผู้ใด จะพึงกล่าวถามอย่างนี้ว่า "**อุเบกขาสุข** ดับไปในที่ไหน ? และชนเหล่าไหน ยัง **อุเบกขาสุข** ให้ดับไป ๆ ในที่ไหน แล้วแลอยู่ ? ข้าพเจ้าไม่รู้ข้อนั้น ไม่เห็นข้อนั้น" ดังนี้ไซร้, คำตอบพึงมีแก่เขาว่า "ผู้มีอายุ ! ภิกษุในกรณีนี้ **เพราะละสุขและทุกข์เสียได้ เพราะความดับหายไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อนเข้าถึงจตุตถฌาน อันไม่มีทุกข์และสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาแล้วแลอยู่. อุเบกขาสุข** ดับไปใน **จตุตถฌาน** นั้น, และชนเหล่านั้น ยัง **อุเบกขาสุข** ให้ดับไป ๆ ใน **จตุตถฌาน** นั้น แล้วแลอยู่" ดังนี้. ภิกษุ ท. ! ใคร ๆ ที่ไม่เป็นผู้โอ้อวด ไม่เป็นผู้มีมายา พึงเพลิดเพลินอนุโมทนาด้วยคำว่าสาธุ ดังนี้ ; ครั้นเพลิดเพลินอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้แล้ว นอบน้อมอยู่จะประคองอัญชลีเข้าไปหา โดยแน่แท้.

(ให้สังเกตุคำว่า "อุเบกขาสุข" ใช้ในฌาน ๓ และ "อุเบกขา" ปกติไม่เจือสุขใช้ในฌาน ๔)

(๕) **รูปสัญญาทั้งหลาย** ย่อมดับไปในที่ใด, และชนเหล่าใด ยัง **รูปสัญญาทั้งหลาย** ให้ดับไป ๆ ในที่ใด แล้วแลอยู่ ; เรากล่าวว่า ผู้มีอายุเหล่านั้น หายหิว ดับเย็น ข้ามแล้ว ถึงฝั่งแล้ว ด้วยองค์นั้น ๆ ในที่นั้น แน่แท้. ถ้าผู้ใด จะพึงกล่าวถามอย่างนี้ ว่า "**รูปสัญญาทั้งหลาย** ดับไปที่ไหน ? และชนเหล่าไหน ยัง **รูปสัญญาทั้งหลาย** ให้ดับไป ๆ ในที่ไหน แล้วแลอยู่ ? ข้าพเจ้าไม่รู้ข้อนั้น ไม่เห็นข้อนั้น ดังนี้ไซร้, คำตอบพึงมีแก่เขาว่า "ผู้มีอายุ! ภิกษุในกรณีนี้ **เพราะการก้าวล่วงเสียซึ่งรูปสัญญาทั้งหลายโดยประการทั้งปวง เพราะความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งปฏิฆสัญญาทั้งหลาย เพราะไม่ได้ทำไว้ในใจซึ่งความกำหนดหมายในภาวะต่าง ๆจึงเข้าถึง อากาสานัญจายตนะ อันมี**

การทำในใจว่า ‘ อากาศไม่มีที่สุด ’ แล้วแลอยู่. รูปสัญญาทั้งหลาย ดับไปใน **อากาสานัญจายตนะ** นั้น, และชนเหล่านั้น ยัง **รูปสัญญาทั้งหลาย** ให้ดับไป ๆ ใน**อากาสานัญจายตนะ** นั้น แล้วแลอยู่” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! ใคร ๆ ที่ไม่เป็นผู้โอ้อวด ไม่เป็นผู้มีมายา พึงเพลิดเพลินอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้ ; ครั้นเพลิดเพลินอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุดังนี้แล้ว นอบน้อมอยู่ จะประคองอัญชลีเข้าไปหา โดยแน่แท้.

(๖) **อากาสานัญจายตนสัญญา** ย่อมดับไปในที่ใด, และชนเหล่าใดยัง **อากาสานัญจายตนสัญญา** ให้ดับไป ๆ ในที่ใด แล้วแลอยู่ ; เรากล่าวว่าผู้มีอายุเหล่านั้น หายหิว ดับเย็น ข้ามแล้ว ถึงฝั่งแล้ว ด้วยองค์นั้น ๆ ในที่นั้นแน่แท้. ถ้าผู้ใด จะพึงกล่าวถามอย่างนี้ ว่า “**อากาสานัญจายตนสัญญา** ดับไปในที่ไหน ? และชนเหล่าไหนยัง **อากาสานัญจายตนสัญญา** ให้ดับไป ๆ ในที่ใดแล้วแลอยู่ ? ข้าพเจ้าไม่รู้ข้อนั้น ไม่เห็นข้อนั้น” ดังนี้ไซร้ ; คำตอบพึงมีแก่เขาว่า “ผู้มีอายุ ! ภิกษุในกรณีนี้ **ก้าวล่วงเสียซึ่งอากาสานัญจายตนะโดยประการทั้งปวงเข้าถึง วิญญาณัญจายตนะ อันมีการทำในใจว่า ‘วิญญาณไม่มีที่สุด, แล้วแลอยู่. อากาสานัญจายตนสัญญา** ดับไปใน **วิญญาณัญจา-ยตนะ** นั้น, และชนเหล่านั้น ยัง **อากาสานัญจายตนสัญญา** ให้ดับไป ๆ ใน **วิญญาณัญจายตนะ**นั้น แล้วแลอยู่” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! ใครๆที่ไม่เป็นผู้โอ้อวด ไม่เป็นผู้มีมายา พึงเพลิดเพลินอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้ ; ครั้นเพลิดเพลินอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้แล้ว นอบน้อมอยู่ จะประคองอัญชลีเข้าไปหา โดยแน่แท้.

(๗) **วิญญาณัญจายตนสัญญา** ย่อมดับไปในที่ใด, และชนเหล่าใดยัง **วิญญาณัญจายตนสัญญา** ให้ดับไป ๆ ในที่ใด แล้วแลอยู่ ; เรากล่าวว่า ผู้มี

อายุเหล่านั้น หายหิว ดับเย็น ข้ามแล้ว ถึงฝั่งแล้ว ด้วยองค์นั้น ๆ ในที่นั้นแน่แท้. ถ้าผู้ใด จะพึงกล่าวถามอย่างนี้ ว่า "**วิญญาณัญจายตนสัญญา** ดับไปในที่ไหน ? และชนเหล่าไหนยัง **วิญญาณัญจายตนสัญญา** ให้ดับไปๆ ในที่ใดแล้วแลอยู่ ? ข้าพเจ้าไม่รู้ข้อนั้น ไม่เห็นข้อนั้น" ดังนี้ไซร้ ; คำตอบพึงมีแก่เขาว่า "ผู้มีอายุ ! ภิกษุในกรณีนี้ **ก้าวล่วงเสียซึ่งวิญญาณัญจายตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึง อากิญจัญญายตนะ อันมีการทำในใจว่า 'อะไร ๆ ไม่มี' แล้วแลอยู่. วิญญาณัญจายตนสัญญา** ดับไปใน **อากิญจัญญายตนะ** นั้น, และชนเหล่านั้น ยัง วิญญาณัญจายตนสัญญา ให้ดับไป ๆ ใน **อากิญจัญญายตนะ** นั้นแล้วแลอยู่" ดังนี้. ภิกษุ ท. ! ใครๆ ที่ไม่เป็นผู้โอ้อวด ไม่เป็นผู้มีมายา พึงเพลิดเพลินอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้ ; ครั้นเพลิดเพลินอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้แล้ว นอบน้อมอยู่ จะประคองอัญชลีเข้าไปหา โดยแน่แท้.

(๘) **อากิญจัญญายตนสัญญา** ย่อมดับไปในที่ใด, และชนเหล่าใดยัง **อากิญจัญญายตนสัญญา** ให้ดับไป ๆ ในที่ใด แล้วแลอยู่ ; เรากล่าวว่า ผู้มีอายุเหล่านั้น หายหิว ดับเย็น ข้ามแล้ว ถึงฝั่งแล้ว ด้วยองค์นั้น ๆ ในที่นั้นแน่แท้. ถ้าผู้ใด จะพึงกล่าวถามอย่างนี้ ว่า "**อากิญจัญญายตนสัญญา** ดับไปในที่ไหน ? และชนเหล่าไหนยัง อากิญจัญญายตนสัญญา ให้ดับไป ๆ ในที่ใดแล้วแลอยู่ ? ข้าพเจ้าไม่รู้ข้อนั้น ไม่เห็นข้อนั้น "ดังนี้ไซร้ ; คำตอบพึงมีแก่เขาว่า "ผู้มีอายุ ! ภิกษุในกรณีนี้ **ก้าวล่วงเสียซึ่งอากิญจัญญายตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะ แล้วแลอยู่. อากิญจัญญายตนสัญญา** ดับไปใน **เนวสัญญานาสัญญายตนะ** นั้น, และชนเหล่านั้นยัง**อากิญจัญญายตนสัญญา** ให้ดับไป ๆ ใน **เนวสัญญานาสัญญายตนะ** นั้นแล้วแลอยู่" ดังนี้. ภิกษุ ท. ! ใคร ๆ ที่ไม่เป็นผู้โอ้อวด ไม่เป็นผู้มีมายา พึงเพลิดเพลินอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้ ; ครั้นเพลิดเพลินอนุโมทนาด้วยคำว่า

สาธุ ดังนี้แล้ว นอบน้อมอยู่ จะประคองอัญชลีเข้าไปหา โดยแน่แท้.

(๘) **เนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา** ย่อมดับไปในที่ใด, และชนเหล่าใด ยัง **เนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา** ให้ดับไป ๆ ในที่ใด แล้วแลอยู่ ; เรากล่าวว่า ผู้มีอายุเหล่านั้น หายหิว ดับเย็น ข้ามแล้ว ถึงฝั่งแล้ว ด้วยองค์นั้น ๆ ในที่นั้น แน่แท้. ถ้าผู้ใด จะพึงกล่าวถามอย่างนี้ ว่า "**เนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา**ดับไปในที่ไหน ?และชนเหล่าไหนยัง**เนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา** ให้ดับไป ๆ ในที่ใด แล้วแลอยู่? ข้าพเจ้าไม่รู้ข้อนั้น ไม่เห็นข้อนั้น" ดังนี้ไซร้ ; คำตอบพึงมีแก่เขาว่า "ผู้มีอายุ ! ภิกษุในกรณีนี้ **ก้าวล่วงเสียซึ่งเนวสัญญานาสัญญายตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึงสัญญาเวทยิตนิโรธ แล้วแลอยู่**, **เนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา** ดับไปใน **สัญญาเวทยิตนิโรธ**นั้น, และชนเหล่านั้น ยัง **เนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา** ให้ดับไป ๆ ใน **สัญญาเวทยิตนิโรธ** นั้น แล้วแลอยู่" ดังนี้. ภิกษุ ท. ! ใคร ๆ ที่ไม่เป็นผู้โอ้อวด ไม่เป็นผู้มีมายา พึงเพลิดเพลินอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้ ; ครั้นเพลิดเพลินอนุโมทนาด้วยคำว่า สาธุ ดังนี้แล้ว นอบน้อมอยู่ จะประคองอัญชลีเข้าไปหา โดยแน่แท้.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล อนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙ ประการ.

- นวก. อํ. ๒๓/๔๒๔/๒๓๗.

(ธรรมเก้าข้อนี้ มีชื่อแปลกออกไปว่า อนุปุพพวิหารสมาบัติ แต่ก็หมายถึงธรรมเก้าประการดังที่กล่าวมาแล้วในหมวด ก. และหมวด ข. นั่นเอง หากแต่ว่าในหมวดนี้หมายถึงการที่จิตเข้าอยู่ในธรรมเหล่านั้น อย่างลึกซึ้งและนาน พอที่จะเกิดความรู้สึกว่าหายหิว ดับเย็นข้ามแล้วถึงฝั่งแล้ว. ฝั่งในที่นี้หมายถึงฝั่งแห่งพระนิพพานโดยปริยาย;ถ้าเป็นกรณีของผู้ที่ยังไม่บรรลุอรหัตตผล ก็เป็นเสมือนการชิมรสพระนิพพานเป็นการล่วงหน้า ในระยะเวลาอันจำกัดเท่านั้น.

ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า คำบรรยายแห่งสมาบัติทั้งเก้านี้ แต่ละข้อๆ ตรัสไว้โดยทำนองเดียวกันทุกสมาบัติ ต่างกันแต่ชื่อแห่งฌานและนิทเทสที่บรรยายลักษณะแห่งฌานนั้นๆ เท่านั้น ซึ่งได้เน้นตัวหนังสือไว้ด้วยอักษรเส้นหนาให้เป็นที่สังเกตง่ายๆ ทุกแห่งแล้ว ขอให้ผู้ศึกษาพยายามสังเกต ให้เป็นที่เข้าใจอย่างแจ่มแจ้งด้วย จะมีประโยชน์มาก.

สรุปความว่า หมวด ก. หมายถึงการดับตามลำดับของสิ่งที่พึงดับ. หมวด ข. หมายถึงลำดับแห่งการเข้าอยู่ตามลำดับ. หมวด ค. หมายถึง ลำดับแห่งการเสวยรสของการเข้าอยู่ที่ยิ่งๆ ขึ้นไปตามลำดับ).

อนุปุพพวิหารอาพาธ

(อาการที่อารมณ์อันละได้ด้วยฌานใด จะมากลายเป็น สัญญาที่ทำความอาพาธให้แก่การเข้าอยู่ในฌานนั้น)

อานนท์ ! ครั้งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นโพธิสัตว์อยู่, ความรู้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า **เนกขัมมะ (ความหลีกออกจากกาม) เป็นทางแห่งความสำเร็จ,ปวิเวก (ความอยู่สงัดจากกาม) เป็นทางแห่งความสำเร็จ** ดังนี้, แต่แม้กระนั้น จิตของเราก็ยังไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไป ในเนกขัมมะ ทั้งที่เราเห็นอยู่ ว่านั่นสงบ.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรหนอ เป็นเหตุ เป็นปัจจัย ที่ทำให้จิตของเรา เป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เพราะว่าโทษในกามทั้งหลาย เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำมาทำการคิดนึกให้มาก และทั้งอานิสงส์แห่งการออกจากกาม เราก็ยังไม่เคย

ได้รับเลย ยังไม่เคยรู้รสเลย ; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ถ้ากระไร เราได้เห็นโทษในกามทั้งหลาย แล้วนำมาทำการคิดนึกในข้อนั้นให้มาก ได้รับอานิสงส์ในการหลีกออกจากกามแล้วพึงเสพในอานิสงส์นั้นอย่างทั่วถึงไซร้, ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของเราพึงแล่นไปพึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในเนกขัมมะ โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ ! โดยกาลต่อมา เราได้ทำเช่นนั้นแล้วอย่างทั่วถึงจิตของเราจึงแล่นไป จึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในเนกขัมมะ โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ ! เมื่อเป็นเช่นนั้น, เราแล เพราะสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย จึง **บรรลุฌานที่ ๑** อันมีวิตกวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่. อานนท์ ! แม้เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรม คือฌานที่ ๑ นี้ **การทำในใจตามอำนาจแห่งสัญญาที่เป็นไปในทางกามก็ยังเกิดแทรกแซงอยู่.** ข้อนั้นยังเป็นอาพาธ (ในทางจิต) แก่เรา, เหมือนผู้มีสุขแล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้นขัดขวาง เพราะอาพาธ ฉันใดก็ฉันนั้น.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า เพื่อกำจัดอาพาธข้อนั้นเสีย ถ้ากระไรเรา **เพราะสงบวิตกวิจารเสียได้ พึงบรรลุฌานที่ ๒ เป็นเครื่องผ่องใสแห่งจิตในภายใน นำให้เกิดสมาธิมีอารมณ์อันเดียว ไม่มีวิตกวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิแล้วแลอยู่เถิด** ดังนี้. อานนท์ ! แม้กระนั้นจิตของเราก็ยังไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไปในอวิตกธรรม (คือฌานที่ ๒) นั้น ทั้งที่เราเห็นอยู่ ว่านั่นสงบ.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัย ที่ทำให้จิตของเราเป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความรู้สึกได้เกิดขึ้น

แก่เราว่า เพราะว่าโทษในวิตกธรรม เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำมาทำการคิดนึกให้มาก และทั้งอานิสงส์แห่งอวิตกธรรม เราก็ยังไม่เคยได้รับเลย ยังไม่เคยรู้รสเลย ; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ถ้าหากเราได้เห็นโทษในวิตก แล้วนำมาทำการคิดนึกในข้อนั้นให้มาก ได้รับอานิสงส์ในอวิตกธรรมแล้ว พึงเสพในอานิสงส์นั้นอย่างทั่วถึงไซร้, ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของเราพึงแล่นไป พึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในอวิตกธรรม โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ ! โดยกาลต่อมาเราได้ทำเช่นนั้นแล้วอย่างทั่วถึง จิตของเราจึงแล่นไป จึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในอวิตกธรรม (คือฌานที่ ๒) นั้น โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ ! เมื่อเป็นเช่นนั้น, เราแล เพราะสงบวิตกวิจารเสียได้ จึง **บรรลุฌานที่ ๒** เป็นเครื่องผ่องใสแห่งจิตในภายใน นำให้เกิดสมาธิมีอารมณ์อันเดียว ไม่มีวิตกวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ แล้วแลอยู่. อานนท์ ! แม้เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรม คือฌานที่ ๒ นี้ **การทำในใจตามอำนาจแห่งสัญญาที่เป็นไปในวิตกก็ยังเกิดแทรกแซงอยู่.** ข้อนั้นยังเป็นอาพาธ (ในทางจิต) แก่เรา, เหมือนผู้มีสุข แล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้นขัดขวางเพราะอาพาธ ฉันใดก็ฉันนั้น.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า เพื่อกำจัดอาพาธข้อนั้นเสีย ถ้ากระไรเรา **เพราะความจางไปแห่งปีติ พึงอยู่อุเบกขา มีสติแลสัมปชัญญะและพึงเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุฌานที่ ๓ อันเป็นฌานที่พระอริยเจ้ากล่าวว่าผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้อยู่อุเบกขามีสติอยู่เป็นสุขแล้วแลอยู่เถิด** ดังนี้. อานนท์ ! แม้กระนั้นจิตของเราก็ยัง ไม่แล่น ไปไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไป ในนิปปีติกฌาน (คือฌานที่ ๓) นั้น ทั้งที่เราเห็นอยู่ว่านั่น สงบ.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัยที่ทำให้จิตของเราเป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เพราะว่าโทษในปีติเป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำมาทำการคิดนึกให้มาก และทั้งอานิสงส์แห่งนิปปีติกฌาน เราก็ยังไม่เคยได้รับเลย ยังไม่เคยรู้รสเลย; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น.อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ถ้าหากเราได้เห็นโทษในปีติ. แล้วนำมาทำการคิดนึกในข้อนั้นให้มาก ได้รับอานิสงส์ในนิปปีติกฌานแล้ว พึงเสพในอานิสงส์นั้นอย่างทั่วถึงไซร้. ข้อนั้นแหละจะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของเราพึงแล่นไป พึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไปในนิปปีติกฌาน โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ ! โดยกาลต่อมาเราได้ทำเช่นนั้นแล้วอย่างทั่วถึง จิตของเราจึงแล่นไป จึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไปในนิปปีติกฌาน (คือฌานที่ ๓) นั้น โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ ! เมื่อเป็นเช่นนั้น, เราแล เพราะความจางไปแห่งปีติ จึงเกิดอุเบกขามีสติแลสัมปชัญญะ และย่อมเสวยสุขด้วยนามกาย **บรรลุฌานที่ ๓** อันเป็นฌานที่พระอริยเจ้ากล่าวว่า ผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุขแล้วแลอยู่. อานนท์ ! แม้เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรมคือฌานที่ ๓นี้**การทำในใจตามอำนาจแห่งสัญญาที่เป็นไปในปีติก็ยังเกิดแทรกแซงอยู่.** ข้อนั้นยังเป็นอาพาธ (ในทางจิต) แก่เรา, เหมือนผู้มีสุขแล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้นขัดขวาง เพราะอาพาธ ฉันใด ก็ฉันนั้น.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า เพื่อกำจัดอาพาธข้อนั้นเสีย ถ้ากระไรเรา **เพราะละสุขและทุกข์เสียได้ เพราะความดับหายไปแห่งโสมนัสแลโทมนัสในกาลก่อน พึงบรรลุฌานที่ ๔ อันไม่ทุกข์และสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่เถิด** ดังนี้. อานนท์ !

แม้กระนั้น จิตของเราก็ยังไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไป ในอทุกขมสุข (คือฌานที่ ๔) นั้น ทั้งที่เราเห็นอยู่ว่านั่น สงบ.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรหนอ เป็นเหตุ เป็นปัจจัย ที่ทำให้จิตของเราเป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า **เพราะว่าโทษในอุเบกขาสุข เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำมาทำการคิดนึกให้มาก** และทั้งอานิสงส์แห่งอทุกขมสุข เราก็ยังไม่เคยได้รับเลย ยังไม่เคยรู้รสเลย ; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า **ถ้าหากเราได้เห็นโทษในอุเบกขาสุข** แล้วนำมาทำการคิดนึกในข้อนั้นให้มาก ได้รับอานิสงส์ในอทุกขมสุขแล้ว พึงเสพในอานิสงส์นั้นอย่างทั่วถึงไซร้, ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของเราพึงแล่นไป พึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในอทุกขมสุข โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ ! โดยกาลต่อมาเราได้ทำเช่นนั้นแล้วอย่างทั่วถึง**จิตของเราจึงแล่นไป** จึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป **ในอทุกขมสุข** (คือฌานที่ ๔) นั้น โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ ! เมื่อเป็นเช่นนั้น, เราแล เพราะละสุขและทุกข์เสียได้ เพราะความดับหายไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน จึง**บรรลุฌานที่ ๔** อันไม่ทุกข์ไม่สุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. อานนท์ ! แม้เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรมคือฌานที่ ๔ นี้ **การทำในใจตามอำนาจแห่งสัญญาที่เป็นไปในอุเบกขาสุข ก็ยังเกิดแทรกแซงอยู่.** ข้อนั้น ยังเป็นการอาพาธ (ในทางจิต) แก่เรา, เหมือนผู้มีสุข แล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้นขัดขวาง เพราะอาพาธ ฉันใดก็ฉันนั้น.

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้ หน้า. ๗๙๙,๘๐๐ และในอริย.โอ.ปลาย หน้า. ๕๑๑,๑๓๐๐,๑๓๔๑-๑๓๔๔,๑๓๖๕)

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า เพื่อกำจัดอาพาธข้อ

นั้นเสีย ถ้ากระไรเรา **เพราะผ่านพ้นรูปสัญญา (ความกำหนดหมายในรูป) โดยประการทั้งปวงได้, เพราะความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งปฏิฆสัญญา (ความกำหนดหมายอารมณ์ที่กระทบใจ), เพราะไม่ได้ทำในใจซึ่งความกำหนดหมายในภาวะต่างๆ (นานัตตสัญญา) พึงบรรลุอากาสานัญจายตนะ อันมีการทำในใจว่า "อากาศไม่มีที่สิ้นสุด" แล้วแลอยู่เถิด** ดังนี้. อานนท์ ! แม้กระนั้น จิตของเราก็ยังไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไป ในอากาสานัญจายตนะนั้น ทั้งที่เราเห็นอยู่ว่านั่น สงบ.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรหนอ เป็นเหตุ เป็นปัจจัย ที่ทำให้จิตของเราเป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เพราะว่าโทษในรูปทั้งหลาย เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำมาทำการคิดนึกให้มาก และทั้งอานิสงส์แห่งอากาสานัญจายตนะ เราก็ยังไม่เคยได้รับเลย ยังไม่เคยรู้รสเลย ; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ถ้าหากเราได้เห็นโทษในรูปทั้งหลาย แล้วนำมาทำการคิดนึก ในข้อนั้นให้มาก ได้รับอานิสงส์ในอากาสานัญจายตนะแล้ว พึงเสพในอานิสงส์นั้นอย่างทั่วถึงไซร้, ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของเราพึงแล่นไป พึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในอากาสานัญจายตนะ โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ ! โดยกาลต่อมา เราได้ทำเช่นนั้นแล้วอย่างทั่วถึง จิตของเราจึงแล่นไป จึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในอากาสานัญจายตนะนั้น โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ ! เมื่อเป็นเช่นนั้นเราแลเพราะผ่านพ้นรูปสัญญาโดยประการทั้งปวงเสียได้ เพราะความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งปฏิฆสัญญา เพราะไม่ได้ทำในใจซึ่งนานัตตสัญญา จึง **บรรลุอากาสานัญจายตนะ** อันมีการทำในใจว่า "อากาศไม่มีที่สิ้นสุด" แล้วแลอยู่. อานนท์ ! แม้เมื่อเรา

อยู่ด้วยวิหารธรรม คืออากาสานัญจายตนะนี้**การทำในใจตามอำนาจแห่งสัญญาที่เป็นไปในรูปทั้งหลาย ก็ยังเกิดแทรกแซงอยู่.** ข้อนั้น ยังเป็นการอาพาธ (ในทางจิต) แก่เรา. เหมือนผู้มีสุข แล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้นขัดขวางเพราะอาพาธ ฉันใดก็ฉันนั้น.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เพื่อกำจัดอาพาธข้อนั้นเสีย ถ้ากระไรเรา **เพราะผ่านพ้นอากาสานัญจายตนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว พึงบรรลุวิญญาณัญจายตนะ อันมีการทำในใจว่า "วิญญาณไม่มีที่สิ้นสุด" แล้วแลอยู่เถิด** ดังนี้. อานนท์ ! แม้กระนั้น จิตของเราก็ยังไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไป ในวิญญาณัญจายตนะนั้น ทั้งที่เราเห็นอยู่นั่น สงบ.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรหนอ เป็นเหตุ เป็นปัจจัย ที่ทำให้จิตของเราเป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เพราะว่าโทษในอากาสานัญจายตนะ เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำมาทำการคิดนึกให้มาก และทั้งอานิสงส์แห่งวิญญาณัญจายตนะ เราก็ยังไม่เคยได้รับเลย ยังไม่เคยรู้รสเลย ; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ถ้าหากเราได้เห็นโทษในอากาสานัญจายตนะ แล้วนำมาทำการคิดนึกในข้อนั้นให้มาก ได้รับอานิสงส์ในวิญญาณัญจายตนะแล้ว พึงเสพในอานิสงส์นั้นอย่างทั่วถึงไซร้, ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของเราพึงแล่นไป พึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในวิญญาณัญจายตนะ โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ ! โดยกาลต่อมา เราได้ทำเช่นนั้นแล้ว อย่างทั่วถึง จิตของเราจึงแล่นไป จึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในวิญญาณัญ-จายตนะนั้น โดยที่เห็นว่าอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ ! เราแล ผ่านพ้น

อากาสานัญจายตนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว จึง **บรรลุวิญญาณัญจายตนะ** อันมีการทำในใจว่า "วิญญาณไม่มีที่สิ้นสุด" แล้วแลอยู่. อานนท์ ! แม้เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรมคือวิญญาณัญจายตนะนี้**การทำในใจตามอำนาจแห่งสัญญาที่เป็นไปในอากาสานัญจายตนะ ก็ยังเกิดแทรกแซงอยู่.** ข้อนั้นยังเป็นการอาพาธ (ในทางจิต) แก่เรา, เหมือนผู้มีสุข แล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้นขัดขวาง เพราะอาพาธ ฉันใดก็ฉันนั้น.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า เพื่อกำจัดอาพาธข้อนั้นเสีย ถ้ากระไรเรา **เพราะผ่านพ้นวิญญาณัญจายตนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว พึงบรรลุอากิญจัญญายตนะ อันมีการทำในใจว่า "อะไร ๆ ไม่มี" แล้วแลอยู่เถิด** ดังนี้. อานนท์ ! แม้กระนั้นจิตของเราก็ยังไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไป ในอากิญจัญญายตนะนั้น ทั้งที่เราเห็นอยู่ว่านั่น สงบ.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัย ที่ทำให้จิตของเราเป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เพราะว่าโทษในวิญญาณัญจายตนะ เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำมาทำการคิดนึกให้มาก และทั้งอานิสงส์แห่งอากิญจัญญายตนะ เราก็ยังไม่เคยได้รับเลย ยังไม่เคยรู้รสเลย ; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ถ้าหากเราได้เห็นโทษวิญญาณัญจายตนะแล้วนำมาทำการคิดนึกในข้อนั้นให้มากได้รับอานิสงส์ในอากิญจัญญายตนะแล้วพึงเสพในอานิสงส์นั้นอย่างทั่วถึงไซร้, ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของเราพึงแล่นไป พึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในอากิญจัญญายตนะ

โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์! โดยกาลต่อมา เราได้ทำเช่นนั้นแล้ว อย่างทั่วถึง จิตของเราจึงแล่นไป จึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในอากิญ-จัญญายตนะนั้น โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์! เราแล ผ่านพ้นวิญญาณัญจายตนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว จึง **บรรลุอากิญจัญญายตนะ** อันมีการทำในใจว่า "อะไร ๆ ไม่มี" แล้วแลอยู่. อานนท์! แม้เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรมคืออากิญจัญญายตนะนี้ **การทำในใจตามอำนาจแห่งสัญญาที่เป็นไปในวิญญาณัญจายตนะ ก็ยังเกิดแทรกแซงอยู่.** ข้อนั้นยังเป็นการอาพาธ (ในทางจิต) แก่เรา, เหมือนผู้มีสุข แล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้นขัดขวาง เพราะอาพาธฉันใดก็ฉันนั้น.

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า เพื่อกำจัดอาพาธข้อนั้นเสีย ถ้ากระไรเรา **เพราะผ่านพ้นอากิญจัญญายตนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว พึงบรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนะ แล้วแลอยู่เถิด** ดังนี้. อานนท์! แม้กระนั้น จิตของเราก็ยังไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไปในเนวสัญญานาสัญญายตนะนั้น ทั้งที่เราเห็นอยู่ว่านั่น สงบ.

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัย ที่ทำให้จิตของเราเป็นเช่นนั้น. อานนท์! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เพราะว่าโทษในอากิญจัญญายตนะ เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำมาทำการคิดนึกให้มาก และทั้งอานิสงส์แห่งเนวสัญญานาสัญญายตนะ เราก็ยังไม่เคยได้รับเลย ยังไม่เคยรู้รสเลย; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ถ้าหากเราได้เห็นโทษในอากิญจัญญยตนะ แล้วนำมาทำการคิดนึกในข้อนั้นให้มาก ได้รับอานิสงส์ในเนวสัญญานาสัญญา-

ยตนะแล้ว พึงเสพในอานิสงส์นั้นอย่างทั่วถึงไซร้. ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของเราพึงแล่นไป พึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในเนวสัญญานาสัญญายตนะ โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ ! โดยกาลต่อมา เราได้ทำเช่นนั้นแล้วอย่างทั่วถึง จิตของเราจึงแล่นไป จึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในเนวสัญญานาสัญญายตนะนั้น โดยที่เห็นอยู่ว่านั้น สงบ. อานนท์ ! เราแล ผ่านพ้นอากิญจัญญายตนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว จึง **บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนะ** แล้วแลอยู่. อานนท์ ! แม้เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรมคือเนวสัญญานาสัญญายตนะนี้ **การทำในใจตามอำนาจแห่งสัญญาที่เป็นไปในอากิญจัญญายตนะ ก็ยังเกิดแทรกแซงอยู่.** ข้อนั้นยังเป็นการอาพาธ (ในทางจิต) แก่เรา, เหมือนผู้มีสุข แล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้นขัดขวาง เพราะอาพาธ ฉันใดก็ฉันนั้น.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า เพื่อกำจัดอาพาธข้อนั้นเสีย ถ้ากระไรเรา **เพราะผ่านพ้นเนวสัญญานาสัญญายตนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว พึงบรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธ แล้วแลอยู่เถิด** ดังนี้. อานนท์ ! แม้กระนั้น จิตของเราก็ยังไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไปในสัญญาเวทยิตนิโรธนั้น ทั้งที่เราเห็นอยู่ว่านั่น สงบ.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัย ที่ทำให้จิตของเราเป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เพราะว่าโทษในเนวสัญญานาสัญญายตนะ เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำมาทำการคิดนึกให้มาก และทั้งอานิสงส์แห่งสัญญาเวทยิตนิโรธ เราก็ยังไม่เคยได้รับเลย ยังไม่เคยรู้รสเลย ; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น, อานนท์ !

ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ถ้าหากเราได้เห็นโทษในเนวสัญญานาสัญญายตนะ แล้วนำมาทำการคิดนึกในข้อนั้นให้มาก ได้รับอานิสงส์ในสัญญาเวทยิตนิโรธแล้ว พึงเสพในอานิสงส์นั้นอย่างทั่วถึงไซร้, ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของเราพึงแล่นไป พึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในสัญญาเวทยิตนิโรธ โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ ! โดยกาลต่อมา เราได้ทำเช่นนั้นแล้วอย่างทั่วถึง จิตของเราจึงแล่นไป จึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไปในสัญญาเวทยิตนิโรธนั้น โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ ! เราแลผ่านพ้นเนวสัญญานาสัญญายตนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว จึง **บรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธ** แล้วแลอยู่ (ไม่มีอาพาธอะไร ๆ อีกต่อไป). อนึ่ง อาสวะทั้งหลาย ได้ถึงความสิ้นไปรอบ เพราะเราเห็น (อริยสัจสี่) ได้ด้วยปัญญา.

- นวก. อํ. ๒๓/๔๕๗/๒๔๕.

(ข้อความทั้งหมดนี้ สรุปความว่า :-

๑. **อดีตกามสัญญา** ที่ปฐมฌานละแล้ว จะ **มาคอยเป็นอาพาธ** แก่การเข้าอยู่ใน **ปฐมฌาน,**

๒. **อดีตวิตักกธัมมสัญญา** ที่ทุติยฌานละแล้ว จะ **มาคอยเป็นอาพาธ** แก่การเข้าอยู่ใน **ทุติยฌาน.**

๓. **อดีตปีติสัญญา** ที่ตติยฌานละแล้ว จะ **มาคอยเป็นอาพาธ** แก่การเข้าอยู่ใน **ตติยฌาน.**

๔. **อดีตอุเปกขาสุขสัญญา** ที่จตุตถฌานละแล้ว จะ **มาคอยเป็นอาพาธ** แก่การเข้าอยู่ใน **จตุตถฌาน.**

๕. **อดีตรูปสัญญา** ที่อากาสานัญจายตนะละแล้ว จะ **มาคอยเป็นอาพาธ** แก่การเข้าอยู่ใน **อากาสานัญจายตนะ.**

๖. **อดีตอากาสานัญจายตนสัญญา** ที่วิญญาณัญจายตนะละแล้ว จะ **มาคอยเป็นอาพาธ** แก่การเข้าอยู่ใน **วิญญาณัญจายตนะ.**

๗. **อดีตวิญญาณัญจายตนสัญญา** ที่อากิญจัญญายตนะละแล้ว จะ **มาคอยเป็นอาพาธ** แก่การเข้าอยู่ใน **อากิญจัญญายตนะ.**

๘. **อดีตอากิญจัญญายตนสัญญา** ที่เนวสัญญานาสัญญายตนะละแล้ว จะ **มาคอยเป็นอาพาธ** แก่การเข้าอยู่ใน **เนวสัญญานาสัญญายตนะ.**

๙. **อดีตเนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา** ที่ระงับไปแล้วเพราะสัญญาเวทยิตนิโรธ **ไม่อาจมาเป็นอาพาธ** แก่การเข้าอยู่ใน **สัญญาเวทยิตนิโรธ).**

ปัญญาสติกับนามรูปดับ เพราะวิญญาณดับ

"ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ! ข้าพระองค์กราบทูลถามแล้ว ขอพระองค์จงตรัสบอกธรรมนั้น คือปัญญาและสติกับนามรูป แก่ข้าพระองค์เถิด ; ปัญญาและสติกับนามรูปนั้นจะดับไปในที่ไหน ?

ดูก่อนอชิตะ ! ท่านถามปัญหานั้นข้อใด เราจะแก้ปัญหาข้อนั้นแก่ท่าน : นามและรูป ย่อมดับไม่เหลือ ในที่ใด, ปัญญาและสติกับนาม รูปนั้นก็ย่อมดับไปในที่นั้น, เพราะความดับไปแห่งวิญญาณ แล.

(ประเด็นนี้เป็นสิ่งที่สำคัญมาก สำหรับผู้ปฏิบัติภาวนาควรรับทราบและพิจารณาให้ละเอียดรอบคอบ

- สุตฺต. ขุ. ๒๕/๕๓๐/๔๒๕. - จูฬนิ. ขุ. ๓๐/๒๐-๒๑/๘๐,๗๕.

เห็นโลกมีค่าเท่ากับเศษหญ้าเศษไม้

เมื่อเห็นสิ่งทั้งปวงถูกต้องตามเป็นจริง ว่าเป็นเพียงการเกิดขึ้นของธรรมชาติล้วน ๆ ว่าเป็นเพียงการสืบเนื่องกันเป็นสาย ของสิ่งที่มีปัจจัยปรุงต่อ ๆ กันมาล้วน ๆ, แล้วความกลัวย่อมไม่มี.

เมื่อใดเห็นด้วยปัญญา ว่าโลกนี้ไม่มีค่าอะไรมากไปกว่าเศษหญ้าเศษไม้, เมื่อนั้นเขาย่อมไม่ปรารถนาสิ่งใดๆ นอกจาก "สิ่งที่ไม่มีการเกิดใหม่อีกต่อไป" ดังนี้แล.

- จูฬนิ. ขุ. ๓๐/๒๕๓/๕๐๕.

(ข้อความทั้งสองตอนนี้เป็นเถรภาษิต นำมาขยายความพุทธภาษิต)

หมดกลม - หยุดหมุน

ตัด "วงกลม" ขาดจากกัน ก็ลุถึงสภาพแห่งความไม่มีอะไรเป็นที่จำนงหวัง. ตัณหาที่ไหลซ่าน เมื่อถูกทำให้แห้งสนิทแล้วก็ไหลไม่ได้. วงกลมถูกตัดแล้ว (เช่นนี้) ก็หมุนไม่ได้อีกต่อไป. นั่นแหละ คือ ที่สุดแห่งทุกข์ ละ.

- อุ. ขุ. ๒๕/๑๙๙/๑๔๘.

คนดำหรือคนขาว ล้วนมีหวังในนิพพาน

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ปูรณกัสสปบัญญัติ ชาติเฉพาะอย่าง ๖ ชนิด คือ ชาติดำ *ชาติเขียว ชาติแดง ชาติเหลือง ชาติขาว และชาติขาวสุด.*

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ในการบัญญัติของปูรณกัสสปนั้น เขาบัญญัติคนฆ่าแพะแกะ คนฆ่าสุกร ฆ่านก ฆ่าเนื้อ ชาวประมง โจรปล้น โจรฆ่าคน เจ้าหน้าที่เรือนจำหรือคนมีการงานชั้นต่ำอย่างอื่นๆ ว่าเป็น ชาติดำ.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ปูรณกัสสปบัญญัติภิกษุพวกกัณฑกพฤติ หรือพวกกัมมวาท

*พวกกิริยวาทอื่น ๆ ว่าเป็น **ชาติเขียว**.*

*ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ปูรณกัสสปบัญญัติพวกนิครนถ์มีผ้าผืนเดียว ว่าเป็น **ชาติแดง**.*

*ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ปูรณกัสสปบัญญัติพวกคฤหัสถ์ผู้นุ่งขาวผู้เป็นสาวกอเจลก ว่าเป็น **ชาติเหลือง**.*

*ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ปูรณกัสสปบัญญัติพวกอาชีวก พวกอาชีวกินี(หญิง) ว่าเป็น **ชาติขาว**.*

*ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ปูรณกัสสปบัญญัติเจ้าลัทธิชื่อนันทวัจฉะ กิจจสังกิจจะและมักขลิโค-สาละ ว่าเป็น **ชาติขาวสุด**.*

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ปูรณกัสสปบัญญัติชาติเฉพาะอย่าง ๖ชนิด เหล่านี้แลพระเจ้าข้า !”

อานนท์ ! โลกทั้งปวง ยอมรับรู้การบัญญัติ ***อภิชาติ ๖ ชนิด*** ของปูรณกัสสปนั้นหรือ ?

“ ข้อนั้นหามิได้ พระเจ้าข้า !”

อานนท์ ! ถ้าอย่างนั้น มันก็เหมือนกับคนยากจนเข็ญใจ ไม่มีทรัพย์ติดตัว ทั้งไม่ปรารถนาจะได้เนื้อซึ่งต้องใช้ค่าเนื้อตามสัดส่วน, เมื่อมีคนมากล่าวว่า “บุรุษผู้เจริญ ! เนื้อนี้น่ากิน แต่ท่านต้องใช้ค่าเนื้อ” ดังนี้แล้ว ; เขาย่อมปฏิเสธ ; ฉันเดียวกับปูรณกัสสป ไม่ได้รับการรับรู้จากสมณพราหมณ์ทั้งหลาย แล้วมาบัญญัติอภิชาติ ๖ ชนิดนี้ มีลักษณะเป็นคนโง่ คนไม่เฉียบแหลม ไม่รู้จักขอบเขต ไม่ฉลาด ฉันใดก็ฉันนั้น. อานนท์ ! **เราแหละจะบัญญัติอภิชาติ ๖ ชนิด**, เธอจงฟัง จงทำในใจให้ดี, เราจะกล่าว. อานนท์ ! **อภิชาติ ๖ ชนิด เป็นอย่างไรเล่า** ?

อานนท์ ! ในกรณีแห่งอภิชาติหกนี้ คือ คนบางคนมีชาติดำ ก่อให้เกิดธรรมดำ ๑, บางคนมีชาติดำ ก่อให้เกิดธรรมขาว ๑, บางคนมีชาติดำ ก่อให้เกิดนิพพาน (ความสิ้นราคะโทสะโมหะ) อันเป็นธรรมไม่ดำไม่ขาว ๑, บางคนมีชาติขาว ก่อให้เกิดธรรมดำ ๑, บางคนมีชาติขาว ก่อให้เกิดธรรมขาว ๑, บางคนมีชาติขาว ก่อให้เกิดนิพพานอันเป็นธรรมไม่ดำไม่ขาว ๑.

อานนท์ ! **คนมีชาติดำ ก่อให้เกิดธรรมดำ เป็นอย่างไรเล่า** ? อานนท์ ! คนบางคนในกรณีนี้ **เกิดในตระกูลต่ำ** คือ ตระกูลจัณฑาล ตระกูลพราน ตระกูลจักสาน ตระกูลทำรถ หรือตระกูลเทหยากเยื่อ ซึ่งเป็นคนยากจน มีข้าวและน้ำน้อย เป็นอยู่ฝืดเคือง มีอาหารและเครื่องนุ่งห่มหาได้โดยยาก เขาเป็นผู้มีผิวพรรณทราม ไม่น่าดู เตี้ยค่อม ขี้โรค ตาบอด ง่อยกระจอก มีตัวตะแคงข้าง ไม่ค่อยจะมีข้าว น้ำ เครื่องนุ่งห่ม ยานพาหนะ ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่ และประทีปโคมไฟ แต่เขาก็ยัง **ประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต** ครั้นประพฤติทุจริตแล้ว เบื้องหน้าแต่การตายเพราะการทำลายแห่งกาย ย่อมเข้าถึงอบายทุคติวิบาตนรก. อย่างนี้แล อานนท์ ! เรียกว่า คนมีชาติดำ ก่อให้เกิดธรรมดำ.

อานนท์ ! **คนมีชาติดำ ก่อให้เกิดธรรมขาว เป็นอย่างไรเล่า** ? อานนท์! คนบางคนในกรณีนี้ **เกิดในตระกูลต่ำ** คือ ตระกูลจัณฑาล ตระกูลพราน ...ฯลฯ... มีอาหารและเครื่องนุ่งห่มหาได้โดยยาก มีผิวพรรณทราม ไม่น่าดู ....ฯลฯ .... ไม่ค่อยจะมีข้าว น้ำ ....ฯลฯ ,.... ประทีปโคมไฟ แต่เขา **ประพฤติกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต** ครั้นประพฤติสุจริตแล้ว เบื้องหน้าแต่การตาย เพราะการทำลายแห่งกาย ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์. อย่างนี้แล อานนท์ ! เรียกว่า คนมีชาติดำ ก่อให้เกิดธรรมขาว.

อานนท์ ! **คนมีชาติดำ ก่อให้เกิดนิพพานอันเป็นธรรมไม่ดำไม่ขาว เป็นอย่างไรเล่า** ? อานนท์ ! คนบางคนในกรณีนี้ เกิดในตระกูลต่ำ คือ ตระกูลจัณฑาล ตระกูลพราน ....ฯลฯ.... มีผิวพรรณทราม ไม่น่าดู เตี้ยค่อม. เขาปลงผมและหนวด ครองผ้าย้อมฝาดออกจากเรือน บวชเป็นผู้ไม่มีประโยชน์เกี่ยวข้องด้วยเรือน. เขานั้น ครั้นบวชแล้วอย่างนี้ **ละนิวรณ์ทั้งห้า** อันเป็นเครื่องเศร้าหมองจิตทำปัญญาให้ถอยกำลังได้แล้ว **มีจิตตั้งมั่นดีในสติปัฏฐานทั้งสี่ ยังโพชฌงค์เจ็ดให้เจริญแล้วตามที่เป็นจริง** ชื่อว่าย่อมก่อให้เกิดนิพพานอันเป็นธรรมไม่ดำไม่ขาว. อย่างนี้แล อานนท์ ! เรียกว่า คนมีชาติดำ ก่อให้เกิดนิพพานอันเป็นธรรมไม่ดำไม่ขาว.

อานนท์ ! **คนมีชาติขาว ก่อให้เกิดธรรมดำ เป็นอย่างไรเล่า** ? อานนท์ ! คนบางคนในกรณีนี้ **เกิดในสกุลสูง** คือ สกุลกษัตริย์มหาศาล สกุลพราหมณ์มหาศาล หรือสกุลคหบดีมหาศาล อันมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีทองและเงินพอตัว มีอุปกรณ์แห่งทรัพย์พอตัว มีทรัพย์และข้าวเปลือกพอตัว เขามีรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส ประกอบด้วยความเกลี้ยงเกลาแห่งผิวพรรณอย่างยิ่ง ร่ำรวยด้วยข้าวด้วยน้ำ เครื่องนุ่งห่ม ยานพาหนะ ดอกไม้ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่ และประทีปโคมไฟ แต่เขา **ประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต** ครั้นประพฤติทุจริตแล้ว เบื้องหน้าแต่การตายเพราะการทำลายแห่งกาย ย่อมเข้าพึงอบายทุคติวินิบาตนรก. อย่างนี้แล อานนท์ ! เรียกว่า คนมีชาติขาว ก่อให้เกิดธรรมดำ.

อานนท์ ! **คนมีชาติขาว ก่อให้เกิดธรรมขาว เป็นอย่างไรเล่า** ? อานนท์ ! คนบางคนในกรณีนี้ **เกิดในสกุลสูง** คือสกุลกษัตริย์มหาศาล

สกุลพราหมณ์มหาศาล ....ฯลฯ.... มีทรัพย์และข้าวเปลือกพอตัว มีรูปงาม ....ฯลฯ .... ร่ำรวยด้วยข้าว น้ำ ....ฯลฯ .... ประทีปโคมไฟ ; เขา **ประพฤติกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต** ครั้นประพฤติสุจริตแล้ว เบื้องหน้าแต่การตายเพราะการทำลายแห่งกาย ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์. อย่างนี้แล อานนท์ ! เรียกว่า คนมีชาติขาว ก่อให้เกิดธรรมขาว.

อานนท์ ! **คนชาติขาว ก่อให้เกิดนิพพานอันเป็นธรรมไม่ดำไม่ขาว เป็นอย่างไรเล่า** ? อานนท์ ! คนบางคนในกรณีนี้ **เกิดในสกุลสูง** คือ สกุลกษัตริย์มหาศาล สกุลพราหมณ์มหาศาล ....ฯลฯ.... มีทรัพย์และข้าวเปลือกพอตัว มีรูปงาม ....ฯลฯ .... ร่ำรวยด้วยข้าวน้ำ ....ฯลฯ.... ประทีปโคมไฟ. เขาปลงผมและหนวด ครองผ้ากาสายะ ออกจากเรือน บวชเป็นผู้ไม่มีประโยชน์เกี่ยวข้องด้วยเรือน, เขานั้นครั้นบวชแล้วอย่างนี้ **ละนิวรณ์ทั้งห้า** อันเป็นเครื่องเศร้าหมองใจทำปัญญาให้ถอยกำลังได้แล้ว **มีจิตตั้งมั่นดี ในสติปัฏฐานทั้งสี่ ยังโพชฌงค์เจ็ดให้เจริญแล้วตามที่เป็นจริง** ชื่อว่าย่อมก่อให้เกิดนิพพานอันเป็นธรรมไม่ดำไม่ขาว. อย่างนี้แล อานนท์ ! เรียกว่า คนมีชาติขาว ก่อให้เกิดนิพพานอันเป็นธรรมไม่ดำไม่ขาว.

อานนท์ ! เหล่านี้แล อภิชาติ ๖ ชนิด.

- ฉกฺก. อํ. ๒๒/๔๒๘/๓๒๘.

วิมุตติไม่มีความต่างกันตามวรรณะของผู้ปฏิบัติ

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! วรรณะสี่เหล่านี้ คือกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทรมี อยู่, ถ้าชนใน

แต่ละวรรณะเหล่านั้น ประกอบด้วยองค์แห่งผู้ควรประกอบความเพียรห้า[๑] *เหล่านี้แล้ว, ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ความผิดแปลกแตกต่างกันแห่งชนเหล่านั้นจะพึงมีอยู่ในกรณีนี้อีกหรือ ?"*

มหาราช ! ในกรณีนี้ **ตถาคตกล่าวแต่ความแตกต่างกันแห่งความเพียรของชนเหล่านั้น.** มหาราช ! เปรียบเหมือนคู่แห่งช้างที่ควรฝึกคู่แห่งม้าที่ควรฝึก หรือคู่แห่ง โคที่ควรฝึก ก็ดี ที่เขาฝึกดีแล้ว แนะนำดีแล้ว และคู่แห่งช้างที่ควรฝึก คู่แห่งม้าที่ควรฝึก หรือคู่แห่งโคที่ควรฝึก ก็ดี ที่เขาไม่ได้ฝึก ไม่ได้แนะนำ ก็มีอยู่. มหาราช ! มหาบพิตรจะสำคัญความข้อนี้ว่าอย่างไร : คู่แห่งสัตว์ที่ฝึกดีแล้วนั้น จะพึงถึงซึ่งการณะแห่งสัตว์ที่ฝึกแล้ว พึงบรรลุถึงซึ่งภูมิแห่งสัตว์ที่ฝึกแล้ว มิใช่หรือ ? *"ข้อนั้นเป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า !"* ส่วนคู่แห่งสัตว์เหล่าใดที่ไม่ถูกฝึกไม่ถูกแนะนำสัตว์เหล่านั้นจะพึงถึงซึ่งการณะแห่งสัตว์ที่ฝึกแล้ว พึงบรรลุถึงซึ่งภูมิแห่งสัตว์ที่ฝึกแล้ว เช่นเดียวกับคู่แห่งสัตว์ที่ฝึกดีแล้วแนะนำดีแล้วเหล่าโน้น แลหรือ ? *"ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า !"* มหาราช ! ผลอันใดที่ผู้มีสัทธา มีอาพาธน้อย ไม่โอ้อวด ไม่มีมายา ปรารภความเพียร มีปัญญาจะพึงบรรลุได้นั้น, ผู้ที่ไม่มีสัทธา มีอาพาธมาก โอ้อวด มีมายา ขี้เกียจ ไร้ปัญญา จักบรรลุซึ่งผลอย่างเดียวกันนั้นได้หนอ ข้อนั้นไม่เป็นฐานะที่มีได้, ฉันใดก็ฉันนั้น.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! พระผู้มีพระภาคตรัสอย่างมีเหตุ พระผู้มีพระภาคตรัสอย่างมีผล. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! วรรณะสี่เหล่านี้ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร มีอยู่. ถ้าชนในแต่ละวรรณะเหล่านั้น ประกอบด้วยองค์แห่งผู้มีความเพียรห้าเหล่านี้

---

๑. ดูรายละเอียดที่หัวข้อว่า "ผู้มีลักษณะควรประกอบความเพียร" ที่หมวดสัมมาวายามะในภาค ๔ ; หรือดูโดยย่อที่ตอนท้ายของย่อหน้าถัดไปจากย่อหน้านี้.

แล้ว และเป็นผู้มีความเพียรโดยชอบอยู่ แล้วยังจะมีความผิดแปลกแตกต่างกันแห่งชนเหล่านั้น ในกรณีนี้ อยู่อีกหรือ ?"

มหาราช ! ในกรณีนี้ **ตถาคตไม่กล่าวความแตกต่างไร ๆ ในระหว่างชนเหล่านั้นเลย ในเมื่อกล่าวเปรียบเทียบกันถึงวิมุตติกับวิมุตติ.** มหาราช ! **เปรียบเหมือนบุรุษถือเอาดุ้นไม้สาละแห้งมาแล้ว ทำไฟให้เกิดขึ้น** ทำเตโชธาตุให้ปรากฏ และ**บุรุษอีกคนหนึ่ง ถือเอาดุ้นไม้มะม่วงแห้งมาแล้ว ทำให้ไฟเกิดขึ้น** ทำเตโชธาตุให้ปรากฏ และหรือ**บุรุษอีกคนหนึ่ง ถือเอาดุ้นไม้มะเดื่อมาแล้ว ทำไฟให้เกิดขึ้น** ทำเตโชธาตุให้ปรากฏ. มหาราช ! มหาบพิตร จะสำคัญความข้อนี้ว่าอย่างไร : **ความต่างกันใด ๆ ของไฟเหล่านั้นที่เกิดจากไม้ต่าง ๆ กันจะพึงมีแลหรือ** เมื่อเปรียบกันซึ่งเปลวด้วยเปลว ซึ่งสีด้วยสี ซึ่งแสงด้วยแสง ? *"ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า !"* มหาราช ! ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน : เดช (แห่งธรรม) อันวิริยะนฤมิตขึ้น อันปธานกระทำให้เกิดขึ้น ใด ๆ มีอยู่, ตถาคตไม่กล่าวความแตกต่างไร ๆ ในเดช (แห่งธรรม) นั้น เมื่อกล่าวเทียบกันถึงวิมุตติกับวิมุตติ ดังนี้.

- ม. ม. ๑๓/๕๒๒-๕๒๓/๕๗๘-๕๗๙.

อริยโลกุตตรธรรมสำหรับคนทุกคนทุกวรรณะ

"พระโคดมผู้เจริญ ! พราหมณ์ทั้งหลาย ย่อมบัญญัติทรัพย์สี่ประการ คือบัญญัติทรัพย์ประจำตัวของพราหมณ์ บัญญัติทรัพย์ประจำตัวของกษัตริย์ บัญญัติทรัพย์ประจำตัวของแพศย์ บัญญัติทรัพย์ประจำตัวของศูทร.

พระโคดมผู้เจริญ ! ในทรัพย์สี่ประการนั้น พวกพราหมณ์ บัญญัติการภิกขาจารว่าเป็นทรัพย์ประจำตัวของพวกพราหมณ์ ถ้าพวกพราหมณ์ดูหมิ่นการภิกขาจารซึ่งเป็นทรัพย์ประจำตัวของตนเสีย ไปทำกิจนอกหน้าที่ของตน เขาก็จะเป็นเหมือนเด็กเลี้ยงวัวเที่ยวขโมยของของผู้อื่นอยู่. พระโคดมผู้เจริญ ! นี่แหละ พวกพราหมณ์บัญญัติทรัพย์ประจำตัวสำหรับพราหมณ์.

พระโคดมผู้เจริญ ! ในทรัพย์สี่ประการนั้น พวกพราหมณ์ บัญญัติคันศรและกำแห่งลูกศรว่าเป็นทรัพย์ประจำตัวของพวกกษัตริย์ ถ้าพวกกษัตริย์หมิ่นคันศรและกำแห่งลูกศรซึ่งเป็นทรัพย์ประจำตัวของตนเสีย ไปทำกิจนอกหน้าที่ของตน เขาก็จะเป็นเหมือนเด็กเลี้ยงวัวเที่ยวขโมยของของผู้อื่นอยู่. พระโคดมผู้เจริญ ! นี่แหละ พวกพราหมณ์บัญญัติทรัพย์ประจำตัวสำหรับกษัตริย์.

พระโคดมผู้เจริญ ! ในทรัพย์สี่ประการนั้น พวกพราหมณ์ บัญญัติกสิกรรมและโครักขกรรมว่าเป็นทรัพย์ประจำตัวของพวกแพศย์ ถ้าพวกแพศย์ดูหมิ่นกสิกรรมและโครักขกรรมซึ่งเป็นทรัพย์ประจำตัวของตนเสีย ไปทำกิจนอกหน้าที่ของตน เขาก็จะเป็นเหมือนเด็กเลี้ยงวัวเที่ยวขโมยของของผู้อื่นอยู่, พระโคดมผู้เจริญ ! นี่แหละ พวกพราหมณ์บัญญัติทรัพย์ประจำตัวสำหรับแพศย์.

พระโคดมผู้เจริญ ! ในทรัพย์สี่ประการนั้น พวกพราหมณ์ บัญญัติเคียวและไม้คานว่าเป็นทรัพย์ประจำตัวของพวกศูทร ถ้าพวกศูทรดูหมิ่นเคียวและไม้คานซึ่งเป็นทรัพย์ประจำตัวของตนเสีย ไปทำกิจนอกหน้าที่ของตน เขาก็จะเป็นเหมือนเด็กเลี้ยงวัวเที่ยวขโมยของของผู้อื่นอยู่. พระโคดมผู้เจริญ ! นี่แหละ พวกพราหมณ์บัญญัติทรัพย์ประจำตัวสำหรับศูทร.

พวกพราหมณ์ บัญญัติทรัพย์สี่ประการเหล่านี้ ; ในกรณีนี้ พระโคดมผู้เจริญกล่าวอย่างไร ?

พราหมณ์ ! โลกทั้งปวงยอมรับรู้การบัญญัติเช่นนั้น ของพราหมณ์ทั้งหลาย ว่าคนทั้งหลายจงบัญญัติทรัพย์ทั้งสี่อย่างเหล่านี้เถอะ ดังนี้หรือ ?

“ข้อนั้นหามิได้ พระโคดมผู้เจริญ !”

พราหมณ์ ! ข้อนี้เปรียบเหมือนคนยากจนเข็ญใจไร้ทรัพย์ มีอยู่คนพวกหนึ่งแขวนเนื้อ (ที่ทำไว้เป็นชุด ๆ) แสดงแก่เขาผู้ไม่ปรารถนา โดยกล่าวว่า “บุรุษผู้เจริญ ! เนื้อนี้น่ากิน แต่ต้องใช้มูลค่า” ดังนี้ นี้ฉันใด ; พราหมณ์เอย ! พราหมณ์ทั้งหลาย ไม่ได้รับการรับรู้ของสมณพราหมณ์ทั้งหลาย แล้วก็มาบัญญัติทรัพย์ทั้งหลายสี่เหล่านั้น ก็ฉันนั้น. พราหมณ์ ! **เราบัญญัติโลกุตตรธรรมอันประเสริฐว่าเป็นทรัพย์ประจำตัวสำหรับคน.**

- ม. ม. ๑๓/๖๑๔-๖๑๕/๖๖๕-๖๖๖

นิทเทส ๑๐

ว่าด้วยธรรมเป็นที่ดับแห่งตัณหา

จบ

นิทเทส ๑๑ ว่าด้วยผู้ดับตัณหา

(มี ๑๐๖ เรื่อง)

ปุถุชน คือ ผู้ยึดถือเต็มที่

ภิกษุ ท. ! **ปุถุชนในโลกนี้**ผู้ไม่ได้ยินได้ฟังไม่ได้เห็นบรรดาพระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ถูกแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า, ไม่ได้เห็นหมู่สัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ถูกแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ. ย่อม **เข้าใจ** ดิน น้ำ ไฟ ลม **โดยความเป็น** ดิน น้ำ ไฟ ลม ; เมื่อเข้าใจ ดิน น้ำ ไฟ ลม โดยความเป็น ดิน น้ำ ไฟ ลม แล้ว, ย่อม**หมายมั่น** ดิน น้ำ ไฟ ลม ; ย่อมหมายมั่นใน ดิน น้ำ ไฟ ลม ; ย่อมหมายมั่นโดยความเป็น ดิน น้ำ ไฟ ลม ; ย่อมหมายมั่นว่า ‘ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นของเรา’ ดังนี้ ; เขา **ย่อมเพลิดเพลินยิ่ง** ต่อ ดิน น้ำ ไฟ ลม. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? เราขอตอบว่า “เพราะว่า **ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นสิ่งที่ปุถุชนนั้น ยังไม่ได้รู้รอบ.**” ดังนี้แล.

- ม. ม. ๑๒/๑/๒.

(สิ่งที่ปุถุชนไม่รู้จักแล้วหมายมั่นเพลิดเพลินนั้น ยังตรัสไว้ต่อไปอีกในสูตรนี้ คือภูตสัตว์ เทพ ปชาบดี พรหม อาภัสสรพรหม สุภกิณหพรหม เวหัปผลพรหม อภิภู อากาสานัญจายตนะ วิญญาณัญ-จายตนะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะ สิ่งที่เห็นแล้ว สิ่งที่ได้ยินแล้ว สิ่งที่รู้สึกแล้ว สิ่งที่รู้แจ้งแล้ว เอกภาวะ นานาภาวะ สิ่งทั้งปวง และนิพพาน).

พระเสขะ คือ ผู้กำลังจะไม่ยึดถือ

ภิกษุ ท. ! ภิกษุใด แม้ยังเป็น **พระเสขะ** ยังไม่บรรลุถึงอรหัตตมรรค ยังปรารถนาพระนิพพาน อันเป็นที่เกษมจากโยคะ ไม่มีอื่นยิ่งกว่า อยู่, ภิกษุ

แม้นั้นย่อม **รู้ชัดแจ้ง** ซึ่งดิน น้ำ ไฟ ลม โดยความเป็นดิน น้ำ ไฟ ลม ; เมื่อรู้ชัดแจ้ง ซึ่ง ดิน น้ำ ไฟ ลม โดยสักแต่ว่าเป็น ดิน น้ำ ไฟ ลม แล้ว, เป็นผู้ **จะไม่หมายมั่น**[๑] ซึ่ง ดิน น้ำ ไฟ ลม ; จะไม่หมายมั่น ใน ดิน น้ำ ไฟ ลม ; จะไม่หมายมั่น โดยความเป็นดิน น้ำ ไฟ ลม ; จะไม่หมายมั่นว่า ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นของเรา ดังนี้ ; จึงเป็นผู้ **จะไม่มีปกติเพลิดเพลินยิ่ง** ซึ่งดิน น้ำ ไฟ ลม, ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? เราขอตอบว่า "เพราะว่า **ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นสิ่งที่ภิกษุผู้เสขะนั้น จะต้องได้รู้รอบ.**" ดังนี้แล.

- มู. ม. ๑๒/๖/๒.

ปุถุชน คือ ผู้ที่ยังไม่รู้จักนิพพาน

ภิกษุ ท. ! **ปุถุชนในโลกนี้** ผู้ไม่ได้ยินได้ฟัง ไม่ได้เห็นบรรดาพระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ถูกแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า, ไม่ได้เห็นหมู่สัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ถูกแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ, ย่อม **เข้าใจ** นิพพาน **โดยความเป็น** นิพพาน ; เมื่อเข้าใจนิพพานโดยความเป็นนิพพานแล้ว, ย่อม **หมายมั่น** ซึ่งนิพพาน ; ย่อมหมายมั่นในนิพพาน ; ย่อมหมายมั่น โดยความเป็นนิพพาน ; ย่อมหมายมั่นว่า นิพพานเป็นของเรา ดังนี้. เขา **ย่อมเพลิดเพลินยิ่ง** ต่อนิพพาน. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? เราขอตอบว่า "เพราะว่า **นิพพาน เป็นสิ่งที่ปุถุชนนั้นยัง**

---

๑. ที่ว่า **"จะไม่หมายมั่น"** ในที่นี่นั้นให้เข้าใจว่า **หมายมั่นก็ไม่ใช่ ไม่หมายมั่นเสียเลยก็ไม่ใช่ยังอยู่ในระหว่าง ๆ** ในบาลีจึงใช้คำว่า **'มามญฺญี'** แทนที่จะใช้คำ ว่า **มญฺญี** หรือ **มมญฺญี** เป็นลักษณะของพระเสขะซึ่งอยู่ในระหว่างปุถุชนกับพระอเสขะ.

สำหรับวัตถุเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ ก็ได้ตรัสไว้เต็มจำนวนเหมือนที่กล่าวไว้ในหัวข้ออันว่าด้วยปุถุชนข้างบนนั่นเอง

ไม่ได้รู้รอบ” ดังนี้แล.

- มู. ม. ๑๒/๕/๒.

พระเสขะ คือ ผู้ที่กำลังจะรู้จักนิพพาน

ภิกษุ ท. ! ภิกษุใด แม้ยังเป็น **พระเสขะ** ยังไม่บรรลุถึงอรหัตตมรรค ยังปรารถนาพระนิพพานอันเป็นที่เกษมจากโยคะ ไม่มีอื่นยิ่งกว่า อยู่, ภิกษุแม้นั้น ย่อม **รู้ชัดแจ้ง** ซึ่งนิพพาน โดยความเป็นนิพพาน ; เมื่อรู้ชัดแจ้ง ซึ่งนิพพาน โดยสักแต่ว่า เป็นนิพพานแล้ว, ย่อมเป็นผู้ **จะไม่หมายมั่น** ซึ่งนิพพาน ; จะไม่หมายมั่น ในนิพพาน ; จะไม่หมายมั่น โดยความเป็นนิพพาน ; จะไม่หมายมั่นว่า นิพพาน เป็นของเรา ดังนี้ ; จึงเป็นผู้ **จะไม่มีปกติเพลิดเพลินยิ่ง** ซึ่งนิพพาน. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? เราขอตอบว่า “เพราะว่า **นิพพาน เป็นสิ่งที่ภิกษุผู้เสขะนั้น จะต้องได้รู้รอบ.**” ดังนี้แล.

- มู. ม. ๑๒/๖/๓.

พระอเสขะ คือ ผู้ที่หมดความยึดถือทุกสิ่ง

ภิกษุ ท. ! ภิกษุใด เป็น **พระอรหันต์** ผู้สิ้นอาสวะแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ต้องทำสำเร็จแล้ว มีภาระอันปลงลงแล้ว มีประโยชน์ของตนอันตามบรรลุถึงแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นไปหมดแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ, ภิกษุแม้นั้น ก็ย่อม **รู้ชัดแจ้ง** ซึ่ง ดิน น้ำ ไฟ ลม โดยความเป็น ดิน น้ำ ไฟ ลม ; เมื่อรู้ชัดแจ้ง ซึ่ง ดิน น้ำ ไฟ ลม โดยสักแต่ว่า

เป็น ดิน น้ำ ไฟ ลม แล้ว, ย่อม **ไม่เป็นผู้หมายมั่น** ซึ่ง ดิน น้ำ ไฟ ลม ; ไม่หมายมั่นใน ดิน น้ำ ไฟ ลม ; ไม่หมายมั่น โดยความเป็น ดิน น้ำ ไฟ ลม ; ไม่หมายมั่นว่า 'ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นของเรา' ดังนี้ ; จึง **ไม่เป็นผู้เพลิดเพลินยิ่ง** ซึ่ง ดิน น้ำ ไฟ ลม. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? เราขอตอบว่า "เพราะว่า **ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นสิ่งที่ภิกษุผู้อรหันต์ขีณาสพนั้น ได้รู้รอบแล้ว**" ดังนี้แล.

- มู. ม. ๑๒/๖/๔.

(ในสูตรนี้ได้ตรัสสิ่งเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือนอกไปจากดินน้ำไฟลมอีก คือภูตสัตว์ เทพ ปชาบดี พรหม อาภัสสรพรหม สุภกิณหพรหม เวหัปผลพรหม อภิภู อากาสานัญจายตนะ ฯลฯ เนวสัญญานาสัญญายตนะ สิ่งที่เห็นแล้ว-ฟังแล้ว-รู้สึก-รู้แจ้งแล้ว เอกภาวะ นานาภาวะ สิ่งทั้งปวง และนิพพาน).

พระอเสขะ คือ ผู้ที่ไม่ยึดถือแม้ในนิพพาน

ภิกษุ ท. ! ภิกษุใด เป็น**พระอรหันต์**ผู้สิ้นอาสวะแล้วอยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ต้องทำสำเร็จแล้ว มีภาระอันปลงลงแล้ว มีประโยชน์ของตนอันตามบรรลุถึงแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นไปรอบแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ, ภิกษุแม้นั้น ก็ย่อม **รู้ชัดแจ้ง** ซึ่งนิพพาน โดยความเป็นนิพพาน ; เมื่อรู้ชัดแจ้ง ซึ่งนิพพาน โดยสักแต่ว่า เป็นนิพพานแล้ว, ย่อม **ไม่เป็นผู้หมายมั่น** ซึ่งนิพพาน ; ไม่หมายมั่น ในนิพพาน ; ไม่หมายมั่น โดยความเป็นนิพพาน ; **ไม่หมายมั่นว่า 'นิพพานเป็นของเรา'** ดังนี้ ; จึง**ไม่เป็นผู้เพลิดเพลิน** ซึ่งนิพพาน. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? เราขอตอบว่า "เพราะว่า **นิพพานเป็นสิ่งที่ภิกษุผู้อรหันต์ขีณาสพนั้นได้รู้รอบแล้ว**" ดังนี้แล.

- มู. ม. ๑๒/๗/๔.

ไตรสิกขาของพระอเสขะ

ภิกษุ ท. ! ภิกษุประกอบด้วยธรรมสามประการ ย่อมเป็นผู้มีความสำเร็จถึงที่สุด มีโยคักเขมธรรมถึงที่สุด มีพรหมจรรย์ถึงที่สุด จบกิจถึงที่สุด เป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย. ประกอบด้วยธรรมสามประการอย่างไรเล่า ? ประกอบด้วยธรรมสามประการ คือ :-

ประกอบด้วย **สีลขันธ์ อันเป็นอเสขะ ๑** ;

ประกอบด้วย **สมาธิขันธ์ อันเป็นอเสขะ ๑** ;

ประกอบด้วย **ปัญญาขันธ์ อันเป็นอเสขะ ๑.**

ภิกษุ ท. ! ภิกษุประกอบด้วยธรรมสามประการเหล่านี้แล ย่อมเป็นผู้มีความสำเร็จถึงที่สุด มีโยคักเขมธรรมถึงที่สุด มีพรหมจรรย์ถึงที่สุด จบกิจถึงที่สุด เป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย.

- ติก. อํ. ๒๐/๓๗๕/๕๘๓.

ธรรมขันธ์ของพระอเสขะ

ภิกษุ ท. ! ภิกษุประกอบด้วยธรรมห้าประการ ย่อมเป็นอาหุเนยโย ปาหุเนยโย ทักขิเณยโย อัญชลิกรณีโย และเป็นเนื้อนาบุญของโลก ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า. ประกอบด้วยธรรมห้าประการ อย่างไรเล่า ? ประกอบด้วยธรรมห้าประการ คือ :-

ประกอบด้วย **สีลขันธ์ อันเป็นอเสขะ ๑** ;

ประกอบด้วย **สมาธิขันธ์ อันเป็นอเสขะ ๑** ;

ประกอบด้วย **ปัญญาขันธ์ อันเป็นอเสขะ ๑** ;

ประกอบด้วย **วิมุตติขันธ์ อันเป็นอเสขะ ๑** ;

ประกอบด้วย **วิมุตติญาณทัสสนขันธ์ อันเป็นอเสขะ ๑** .

ภิกษุ ท. ! ภิกษุประกอบด้วยธรรมห้าประการเหล่านี้แล ย่อมเป็นอาหุเนยโย ปาหุเนยโย ทักขิเณยโย อัญชลิกรณีโย และเป็นเนื้อนาบุญของโลก ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า.

- ปญฺจก. อํ. ๒๒/๑๕๒/๑๐๘.

สัมมัตตะสิบของพระอเสขะ

ภิกษุ ท. ! ธรรมอันเป็นอเสขะสิบอย่างเหล่านี้ มีอยู่. สิบอย่างอย่างไรเล่า ? สิบอย่างคือ :-

สัมมาทิฏฐิ อันเป็นอเสขะ ๑ ;
สัมมาสังกัปปะ อันเป็นอเสขะ ๑ ;
สัมมาวาจา อันเป็นอเสขะ ๑ ;
สัมมากัมมันตะ อันเป็นอเสขะ ๑ ;
สัมมาอาชีวะ อันเป็นอเสขะ ๑ ;
สัมมาวายามะ อันเป็นอเสขะ ๑ ;
สัมมาสติ อันเป็นอเสขะ ๑ ;
สัมมาสมาธิ อันเป็นอเสขะ ๑ ;
สัมมาญาณะ อันเป็นอเสขะ ๑ ;
สัมมาวิมุตติ อันเป็นอเสขะ ๑ .

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล ธรรมอันเป็นอเสขะสิบอย่าง.

- ทสก. อํ. ๒๔/๒๓๗/๑๑๒.

องค์แห่งความเป็นพระเสขะและพระอเสขะ

ภิกษุ ท. ! ในบริกขารแห่งอริยสัมมาสมาธินั้น, สัมมาทิฏฐิ ย่อมเป็นองค์นำหน้า.

ภิกษุ ท. ! สัมมาทิฏฐิ เป็นองค์นำหน้า อย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! เมื่อมีสัมมาทิฏฐิอยู่, สัมมาสังกัปปะ ย่อมมีเพียงพอ. เมื่อมีสัมมาสังกัปปะอยู่, สัมมาวาจา ย่อมมีเพียงพอ. เมื่อมีสัมมาวาจาอยู่, สัมมากัมมันตะ ย่อมมีเพียงพอ. เมื่อมีสัมมากัมมันตะอยู่, สัมมาอาชีวะ ย่อมมีเพียงพอ. เมื่อมีสัมมาอาชีวะอยู่, สัมมาวายามะ ย่อมมีเพียงพอ. เมื่อมีสัมมาวายามะอยู่, สัมมาสติ ย่อมมีเพียงพอ. เมื่อมีสัมมาสติอยู่, สัมมาสมาธิ ย่อมมีเพียงพอ. เมื่อมีสัมมาสมาธิอยู่, สัมมาญาณะ ย่อมมีเพียงพอ. เมื่อมีสัมมาญาณะอยู่, สัมมาวิมุตติ ย่อมมีเพียงพอ.

ภิกษุ ท. ! ด้วยเหตุนี้แล, ภิกษุ ผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วย **องค์ทั้ง ๘** ชื่อว่า เป็น **พระเสขะ**; และผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วย **องค์ทั้ง ๑๐** (คือเพิ่มสัมมาญาณะ และสัมมาวิมุตติ อีก ๒ องค์) ชื่อว่า เป็น **พระอรหันต์** (พระอเสขะ) แล.

- อุปริ. ม. ๑๔/๑๘๗/๒๗๙.

นิทเทสแห่งไตรสิกขา เพื่อเปรียบเทียบ

ภิกษุ ท. ! สิกขา ๓ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. สามอย่าง อย่างไรเล่า ? สามอย่างคือ **อธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา.**

ภิกษุ ท. ! **อธิสีลสิกขา** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยปาติโมกขสังวร สมบูรณ์ด้วยมรรยาทและโคจร มีปกติเห็นเป็นภัยในโทษทั้งหลาย แม้ว่าเป็นโทษเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า **อธิสีลสิกขา.**

ภิกษุ ท. ! **อธิจิตตสิกขา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดจากกามทั้งหลาย สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าถึง **ปฐมฌาน** อันมีวิตกมีวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่ ; เพราะความที่วิตกวิจารทั้งสองระงับลง เข้าถึง **ทุติยฌาน** เป็นเครื่องผ่องใสแห่งใจในภายใน ให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกผุดมีขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิ แล้วแลอยู่ ; อนึ่ง เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ ย่อมเป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติและสัมปชัญญะ และย่อมเสวยความสุขด้วยนามกาย ชนิดที่พระอริยเจ้าทั้งหลาย ย่อมกล่าวสรรเสริญผู้นั้นว่า "เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นปกติสุข" ดังนี้ เข้าถึง **ตติยฌาน** แล้วแลอยู่ ; เพราะละสุขเสียได้ และเพราะละทุกข์เสียได้ เพราะความดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัสทั้งสอง ในกาลก่อน, เข้าถึง **จตุตถฌาน** ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า **อธิจิตตสิกขา.**

ภิกษุ ท. ! **อธิปัญญาสิกขา** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อม**รู้ชัดตามเป็นจริงว่า "นี้ ทุกข์, นี้ เหตุให้เกิดทุกข์, นี้ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี้ ทางให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์"** ดังนี้. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า **อธิปัญญาสิกขา.**

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล สิกขา ๓ อย่าง.

- ติก. อํ. ๒๐/๓๐๓/๕๒๙.

นิทเทสแห่งไตรสิกขา (อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! สิกขาสามอย่างเหล่านี้ มีอยู่, สามอย่าง อย่างไรเล่า? สามอย่าง คือ **อธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา.**

ภิกษุ ท.! **อธิสีลสิกขา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยปาติโมกขสังวร .... ฯลฯ .... สมาทาน ศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า **อธิสีลสิกขา.**

ภิกษุ ท.! **อธิจิตตสิกขา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดจากกามทั้งหลาย .... เข้าถึงปฐมฌาน .... ฯลฯ .... ทุติยฌาน .... ฯลฯ .... ตติยฌาน .... ฯลฯ .... จตุตถฌาน .... แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า **อธิจิตตสิกขา.**

ภิกษุ ท.! **อธิปัญญาสิกขา** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ **กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่.** ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า **อธิปัญญาสิกขา.**

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล สิกขา ๓ อย่าง.

(คาถาผนวกท้ายพระสูตร)

พึงเป็นผู้มีความเพียร มีกำลัง มีความตั้งมั่นมีความเพ่ง มีสติ สำรวมอินทรีย์ ประพฤติอธิสีลอธิจิตและอธิปัญญาเถิด พึงแผ่จิตครอบงำทิศทั้งปวง ด้วยสมาธิอันหาประมาณมิได้เช่นเดียวกันทั้งข้างหน้าข้างหลังทั้งข้างหลังข้างหน้าเช่นเดียวกันทั้งเบื้องต่ำเบื้องสูง ทั้ง

เบื้องสูงเบื้องต่ำ เช่นเดียวกันทั้งกลางวันกลางคืน ทั้งกลางคืนกลางวัน. นั่นท่านกล่าวกันว่าเป็นเสขปฏิปทา หรือการประพฤติธรรมหมดจดด้วยดี. นั่นท่านกล่าวกันว่าเป็นผู้รู้พร้อมในโลก มีปัญญา ถึงที่สุดแห่งการปฏิบัติ.

วิโมกข์แห่งจิต ย่อมมีแก่บุคคลนั้นผู้หลุดพ้นแล้วเพราะสิ้นตัณหา เพราะความดับสนิทแห่งวิญญาณ เหมือนความดับสนิทแห่งไฟ ฉะนั้น.

- ติก. อํ. ๒๐/๓๐๓/๕๓๐.

เปรียบเทียบพระเสขะ-อเสขะ

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! คำอันพระผู้มีพระภาคตรัสว่า "เสขะ เสขะ" ดังนี้ มีอยู่. บุคคล ชื่อว่าเสขะ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไร พระเจ้าข้า ?"

ภิกษุ ! **บุคคลที่ศึกษานั่นแหละ ชื่อว่า เสขะ**,ศึกษาอะไรกันเล่า ? ศึกษาทั้งอธิสีล ทั้งอธิจิต ทั้งอธิปัญญา. ภิกษุ ! **เพราะเขาศึกษาเขาจึงชื่อว่าเสขะดังนี้.**[๑]

- ติก. อํ. ๒๐/๒๙๗/๕๒๕.

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้ หน้า ๕๖๔, ๕๖๕, ๕๗๖ ; ในอริย.โอ.ปลาย หน้า ๑๕๙๑ ; ในขุม.โอ. หน้า ๒๘๙)

---

๑. คำอธิบายของคำว่า อเสขะ หาดูได้ที่หัวข้อว่า "พระอรหันต์คือผู้เป็นอเสขะ" ที่หน้า ๖๐๙ แห่งหนังสือเล่มนี้.

ภิกษุ ท. ! **สิกขาบทร้อยห้าสิบสิกขาบทนี้ ย่อมมาสู่อุทเทส** (การยกขึ้นแสดงในท่ามกลางสงฆ์) **ทุกกึ่งแห่งเดือนตามลำดับ** อันกุลบุตรผู้ปรารถนาประโยชน์พากันศึกษาอยู่ในสิกขาบทเหล่านั้น. ภิกษุ ท. ! **สิกขาสามอย่างเหล่านี้ มีอยู่ อันเป็นที่ประชุมลงของสิกขาบททั้งปวงนั้น.** สิกขาสามอย่างนั้นเป็นอย่างไรเล่า ? คือ **อธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา.** ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล สิกขาสามอย่าง อันเป็นที่ประชุมลงแห่งสิกขาบททั้งปวงนั้น.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ทำให้**บริบูรณ์ในศีล ทำพอประมาณในสมาธิ ทำพอประมาณในปัญญา.** เธอยังล่วงสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง และต้องออกจากอาบัติเล็กน้อยเหล่านั้นบ้าง. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? ข้อนั้นเพราะเหตุว่า ไม่มีผู้รู้ใด ๆ กล่าวความอาภัพต่อการบรรลุโลกุตตรธรรมจักเกิดขึ้นเพราะเหตุสักว่า การล่วงสิกขาบทเล็กน้อยและการต้องออกจากอาบัติเล็กน้อยเหล่านี้. ส่วน**สิกขาบทเหล่าใด ที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ที่เหมาะสมแก่พรหมจรรย์, เธอเป็นผู้มีศีลยั่งยืน มีศีลมั่นคง ในสิกขาบทเหล่านั้น** สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย. ภิกษุนั้น, **เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์สาม เป็นโสดาบัน เป็นผู้มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงต่อพระนิพพาน มีการตรัสรู้พร้อมในเบื้องหน้า.** .... (ต่อไปนี้เป็นข้อความจาก บรรพ ๕๒๗ จนกระทั่งสิ้นข้อความเรื่องพระโสดาบัน :-)

ภิกษุนั้น, เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์สาม เป็นผู้ **สัตตักขัตตุปรมะ** ยังต้องท่องเที่ยวไปในภพแห่งเทวดาและมนุษย์อีกเจ็ดครั้ง เป็นอย่างมาก แล้วย่อมกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้

(หรือว่า) ภิกษุนั้น, เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสัญโญชน์สาม เป็นผู้ **โกลังโกละ** จักต้องท่องเที่ยวไปสู่สกุลสองหรือสามครั้ง แล้วย่อมกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้.

(หรือว่า) ภิกษุนั้น. เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสัญโญชน์สาม เป็นผู้เป็น **เอกพีชี** คือจักเกิดในภพแห่งมนุษย์หนเดียวเท่านั้น แล้วย่อมกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็น**ผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล ทำพอประมาณในสมาธิ ทำพอประมาณในปัญญา**, เธอยังล่วงสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง และต้องออกจากอาบัติเล็กน้อยเหล่านั้นบ้าง. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? ข้อนั้นเพราะเหตุว่า ไม่มีผู้รู้ใด ๆ กล่าวความอาภัพต่อการบรรลุโลกุตตรธรรม จักเกิดขึ้นเพราะเหตุสักว่า การล่วงสิกขาบทเล็กน้อยและการต้องออกจากอาบัติเล็กน้อยเหล่านี้. ส่วน**สิกขาบทเหล่าใด ที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ที่เหมาะสมแก่พรหมจรรย์**, **เธอเป็นผู้มีศีลยั่งยืน มีศีลมั่นคง ในสิกขาบทเหล่านั้น** สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย. ภิกษุนั้น, **เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์สาม และเพราะความที่ราคะ โทสะ โมหะ ก็เบาบางน้อยลง เป็น สกทาคามี ยังจะมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียวเท่านั้น แล้วย่อมกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้.**

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็น**ผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล ทำให้บริบูรณ์ในสมาธิ ทำพอประมาณในปัญญา.** เธอยังล่วงสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง และต้องออกจากอาบัติเล็กน้อยเหล่านั้นบ้าง. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? ข้อนั้นเพราะเหตุว่า ไม่มีผู้รู้ใด ๆ กล่าวความอาภัพต่อการบรรลุโลกุตตรธรรม จักเกิดขึ้น

เพราะเหตุสักว่า การล่วงสิกขาบทเล็กน้อย และการต้องออกจากอาบัติเล็กน้อยเหล่านี้. ส่วน **สิกขาบทเหล่าใด ที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ที่เหมาะสมแก่พรหมจรรย์, เธอเป็นผู้มีศีลยั่งยืน มีศีลมั่นคง ในสิกขาบทเหล่านั้น** สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย. ภิกษุนั้น, **เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์เบื้องต่ำห้า** เป็น **โอปปาติกอนาคามี ผู้อุบัติขึ้นในทันที มีการปรินิพพานในภพนั้น ๆ ไม่เวียนกลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา.** ....(ต่อไปนี้เป็นข้อความจาก บรรพ ๕๒๗ จนกระทั่งสิ้นข้อความเรื่องพระอนาคามี :-)

ภิกษุนั้น, เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสัญโญชน์เบื้องต่ำห้า เป็น **อุทธังโสโตอกนิฏฐคามี** ผู้มีกระแสในเบื้องบนไปถึงอกนิฏฐภพ.

(หรือว่า) ภิกษุนั้น. เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์เบื้องต่ำห้า เป็น **สสังขารปรินิพพายี** ผู้ปรินิพพานด้วยต้องใช้ความเพียรเรี่ยวแรง.

(หรือว่า) ภิกษุนั้น, เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์เบื้องต่ำห้า เป็น **อสังขารปรินิพพายี** ผู้ปรินิพพานด้วยไม่ต้องใช้ความเพียรเรี่ยวแรง.

(หรือว่า) ภิกษุนั้น, เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์เบื้องต่ำห้า เป็น **อุปหัจจปรินิพพายี** ผู้ปรินิพพานเมื่ออายุพ้นกึ่งแล้วจวนถึงที่สุด.

(หรือว่า) ภิกษุนั้น, เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์เบื้องต่ำห้า เป็น **อันตราปรินิพพายี** ผู้ปรินิพพานในระหว่างอายุยังไม่ทันถึงกึ่ง.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้**ทำให้บริบูรณ์ในศีล ทำให้บริบูรณ์ในสมาธิ ทำให้บริบูรณ์ในปัญญา.** เธอยังล่วงสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง และต้อง

ออกจากอาบัติเล็กน้อยเหล่านั้นบ้าง. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ข้อนั้นเพราะเหตุว่า ไม่มีผู้รู้ใด ๆ กล่าวอาภัพต่อการบรรลุโลกุตตรธรรม จักเกิดขึ้นเพราะเหตุสักว่า การล่วงสิกขาบทเล็กน้อยและการต้องออกจากอาบัติเล็กน้อยเหล่านี้. ส่วน **สิกขาบทเหล่าใดที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ที่เหมาะสมแก่พรหมจรรย์, เธอเป็นผู้มีศีลยั่งยืน มีศีลมั่นคง ในสิกขาบทเหล่านั้น** สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย. ภิกษุนั้น **ได้กระทำให้แจ้งซึ่ง เจโตวิมุตติ-ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่.**

ภิกษุ ท.! ผู้กระทำเพียงบางส่วน ย่อมทำให้สำเร็จได้บางส่วน, ผู้กระทำให้บริบูรณ์ ก็ย่อมทำให้สำเร็จได้บริบูรณ์; ดังนั้น เราจึงกล่าวว่าสิกขาบททั้งหลาย ย่อมไม่เป็นหมันเลย, ดังนี้ แล.

- ติก. อํ. ๒๐/๒๙๗/๕๒๖.

ความลดหลั่นแห่งพระอริยบุคคลผู้ปฏิบัติอย่างเดียวกัน

ภิกษุ ท.! **สิกขาบทร้อยห้าสิบสิกขาบทนี้ ย่อมมาสู่อุทเทส ทุกกึ่งแห่งเดือนตามลำดับ** อันกุลบุตรผู้ปรารถนาประโยชน์พากันศึกษาอยู่ในสิกขาบทเหล่านั้น. ภิกษุ ท.! สิกขาสามอย่างเหล่านี้ มีอยู่ อันเป็นที่ประชุมลงของสิกขาบททั้งปวงนั้น. สิกขาสามอย่างนั้น เป็นอย่างไรเล่า? คือ **อธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา.** ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล สิกขาสามอย่าง อันเป็นที่ประชุมลงแห่งสิกขาบททั้งปวงนั้น.

ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ **ทำให้บริบูรณ์ในศีล ทำให้บริบูรณ์**

ในสมาธิ ทำให้บริบูรณ์ในปัญญา. เธอยังล่วงสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง และต้องออกจากอาบัติเล็กน้อยเหล่านั้นบ้าง. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ข้อนั้นเพราะเหตุว่า ไม่มีผู้รู้ใด ๆ กล่าวความอาภัพต่อการบรรลุโลกุตตรธรรม จักเกิดขึ้นเพราะเหตุสักว่า การล่วงสิกขาบทเล็กน้อยและการต้องออกจากอาบัติเล็กน้อยเหล่านี้. ส่วน **สิกขาบทเหล่าใดที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ที่เหมาะสมแก่พรหมจรรย์, เธอเป็นผู้มีศีลยั่งยืน มีศีลมั่นคง ในสิกขาบทเหล่านั้น** สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย. ภิกษุนั้น ได้ **กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ-ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้** เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่.

(เรื่องควรทราบเกี่ยวกับอนาคามีให้ดูในเล่มนี้ หน้า ๕๖๓, ๖๐๔, ๖๗๘ และในขุม.โอ. หน้า ๔๕๔)

หรือว่า (บางพวก) ยังไม่ได้ทำให้เกิดมี ยังไม่ได้แทงตลอด ซึ่งอนาสววิมุตติ, แต่เพราะความสิ้นไปรอบแห่งโอรัมภาคิยสังโยชน์เบื้องต่ำห้า จึงเป็น **อันตราปรินิพพายี** ผู้ปรินิพพานในระหว่างอายุยังไม่ทันถึงกึ่ง

หรือว่า (บางพวก) ยังไม่ได้ทำให้เกิดมี ยังไม่ได้แทงตลอด ซึ่งอนาสววิมุตติ, แต่เพราะความสิ้นไปรอบแห่งโอรัมภาคิยสังโยชน์เบื้องต่ำห้า จึงเป็น **อุปหัจจปรินิพพายี** ผู้ปรินิพพานเมื่ออายุพ้นกึ่งแล้วจวนถึงที่สุด.

หรือว่า (บางพวก) ยังไม่ได้ทำให้เกิดมี ยังไม่ได้แทงตลอด ซึ่งอนาสววิมุตติ, แต่เพราะความสิ้นไปรอบแห่งโอรัมภาคิยสังโยชน์เบื้องต่ำห้า จึงเป็น **อสังขารปรินิพพายี** ผู้ปรินิพพานด้วยไม่ต้องใช้ความเพียรเรี่ยวแรง.

หรือว่า (บางพวก) ยังไม่ได้ทำให้เกิดมี ยังไม่ได้แทงตลอด ซึ่งอนาสววิมุตติ, แต่เพราะความสิ้นไปรอบแห่งโอรัมภาคิยสังโยชน์เบื้องต่ำห้า จึงเป็น **สสังขารปรินิพพายี** ผู้ปรินิพพานด้วยต้องใช้ความเพียรเรี่ยวแรง.

หรือว่า (บางพวก) ยังไม่ได้ทำให้เกิดมี ยังไม่ได้แทงตลอด ซึ่งอนาสววิมุตติ, แต่เพราะความสิ้นไปรอบแห่งโอรัมภาคิยสังโยชน์เบื้องต่ำห้า จึงเป็น **อุทธังโสโตอกนิฏฐคามี** ผู้มีกระแสในเบื้องบนไปถึงอกนิฏฐภพ.

หรือว่า (บางพวก) ยังไม่ได้ทำให้เกิดมี ยังไม่ได้แทงตลอด ซึ่งอนาสววิมุตติ, แต่เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสัญโญชน์สาม และเพราะความที่ราคะ โทสะ โมหะ ก็เบาบางน้อยลง เป็น **สกทาคามี** ยังจะมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียวเท่านั้น แล้วย่อมกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้.

หรือว่า (บางพวก) ยังไม่ได้ทำให้เกิดมี ยังไม่ได้แทงตลอด ซึ่งอนาสววิมุตติ, แต่เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์สาม เป็นผู้เป็น **เอกพีชี คือจักเกิดในภพแห่งมนุษย์หนเดียวเท่านั้น** แล้วย่อมกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้.

หรือว่า (บางพวก) ยังไม่ได้ทำให้เกิดมี ยังไม่ได้แทงตลอด ซึ่งอนาสววิมุตติ, แต่เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์สาม เป็นผู้ **โกลังโกละ จักต้องท่องเที่ยวไปสู่สกุลสองหรือสามครั้ง** แล้วย่อมกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้.

หรือว่า (บางพวก) ยังไม่ได้ทำให้เกิดมี ยังไม่ได้แทงตลอด ซึ่งอนาสววิมุตติ, แต่เพราะความสิ้นไปรอบแห่งสังโยชน์สาม เป็นผู้ **สัตตักขัตตุปรมะ ยังต้องท่องเที่ยวไปในภพแห่งเทวดาและมนุษย์อีกเจ็ดครั้ง** เป็นอย่างมากแล้วย่อมกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้.

ภิกษุ ท. ! ผู้กระทำได้เพียงบางส่วน ย่อมทำให้สำเร็จได้บางส่วน. ผู้ทำให้บริบูรณ์ก็ย่อมทำให้สำเร็จได้บริบูรณ์ ; ดังนั้น เราจึงกล่าวว่า สิกขาบททั้งหลาย ย่อมไม่เป็นหมันเลย, ดังนี้แล

- ติก. อํ. ๒๐/๓๐๑/๕๒๘.

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้ หน้า ๕๖๑, ๕๗๖ ; ในอริย.โอ.ปลาย หน้า ๑๕๙๑ ; ในขุม.โอ.หน้า ๒๙๘)

(ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า ข้อความในสูตรนี้แสดงให้เห็นว่า แม้มีการปฏิบัติอย่างเดียวกันแท้ ก็ยังได้รับผลลดหลั่นกันไม่เท่ากัน เพราะเหตุปัจจัยอย่างอื่น).

การรู้เบญจขันธ์ โดยหลักแห่งอริยสัจสี่

โสณะ ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งไม่รู้ทั่วถึงซึ่งรูป ไม่รู้ทั่วถึงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งรูป ไม่รู้ทั่วถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งรูป ไม่รู้ทั่วถึงซึ่งทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งรูป, (ในกรณีแห่งเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็มีข้อความที่ตรัสอย่างเดียวกัน) ; โสณะ ! สมณะหรือ พราหมณ์เหล่านั้น มิใช่ผู้ที่ควรได้รับการสมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ มิใช่ผู้ที่ควรได้รับการสมมุติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้ไม่รู้เหล่านั้น จะทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงแล้วแลอยู่ ในทิฏฐธรรมนี้ หาได้ไม่.

โสณะ ! ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง **รู้ทั่วถึงซึ่งรูป รู้ทั่วถึงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งรูปรู้ทั่วถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งรูป รู้ทั่วถึงซึ่งทางดำเนินให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งรูป**, (ในกรณีแห่ง **เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** ก็มีข้อความที่ตรัสอย่างเดียวกัน) : โสณะ ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นย่อมเป็นผู้ **ควรได้รับการสมมติว่าเป็นสมณะ**ในหมู่สมณะย่อมเป็นผู้**ควรได้รับการสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์**, อีกอย่างหนึ่งบุคคลผู้รู้ทั่วถึงเหล่านั้น ย่อม**ทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ** หรือประโยชน์แห่งความ**เป็นพราหมณ์** ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงแล้วอยู่ **ในทิฏฐธรรมนี้** ได้โดยแท้.

- ขนฺธ.สํ. ๑๗/๖๒/๑๐๑.

(**ดูรายละเอียดเกี่ยวกับขันธ์ห้า** แต่ละขันธ์ **โดยอริยสัจสี่** ที่หน้า ๑๖๘, ๑๙๒, ๑๙๘, ๒๐๒, ๒๐๘ แห่งหนังสือเล่มนี้.

สูตรข้างบนนี้แสดงวัตถุแห่งการรู้ด้วยเบญจขันธ์;ในสูตรอื่นแสดงด้วย **อินทรีย์ห้า** คือ สุขินทรีย์ ทุกขินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ อุเปกขินทรีย์, -๑๙/๒๒๖/๙๒๒-๙๒๓.

มีสูตรอื่นแสดงด้วย **อายตนะภายในหก** ก็มี, - ๑๙/๒๗๓/๘๑๒

และสูตรอื่นแสดงด้วย **ปฏิจจสมุปปันนธรรม ๑๑ อย่าง** มีชรามรณะ ชาติ ....จนถึง...วิญญาณ สังขาร ก็มี, - ๑๖/๕๓/๙๔).

การรู้ปัญจุปาทานขันธ์โดยธรรมลักษณะห้า

ภิกษุ ท. ! อุปาทานขันธ์ ๕ อย่างนี้ มีอยู่, ห้าอย่างอะไรบ้างเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ปัญจุปาทานขันธ์นั้น ได้แก่ ขันธ์คือรูปที่ถูกอุปาทานครองแล้ว, ขันธ์คือเวทนาที่ถูกอุปาทานครองแล้ว, ขันธ์คือสัญญาที่ถูกอุปาทานครองแล้ว, ขันธ์คือสังขารที่ถูกอุปาทานครองแล้ว, และขันธ์คือวิญญาณที่ถูกอุปาทานครองแล้ว.

ภิกษุ ท. ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดก็ตาม ยังไม่รู้จักความก่อขึ้นแห่งอุปาทานขันธ์ห้านี้, ไม่รู้จักความตั้งอยู่ไม่ได้ของอุปาทานขันธ์ห้านี้, ไม่รู้จักอุปาทานขันธ์ห้าในแง่ที่มันให้รสอร่อย, ไม่รู้จักอุปาทาขันธ์ห้าในแง่ที่มันให้แต่โทษร้ายกาจ, ทั้งไม่รู้จักอุบายที่ไปให้พ้นอุปาทานขันธ์ห้านี้ ตามที่ถูกที่จริงแล้ว ; ภิกษุ ท. ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น แม้สมมติกันว่าเป็นสมณะผู้หนึ่งๆ ในสมณะทั้งหลายก็ตาม แม้สมมติกันว่าเป็นพราหมณ์ผู้หนึ่งๆ

ในบรรดาพราหมณ์ทั้งหลายก็ตาม ก็หาอาจเป็นสมณะ เป็นพราหมณ์ได้ไม่, หาสามารถทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ที่ตนมาเป็นสมณะ หรือประโยชน์ที่ตนมาเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงแล้วแลอยู่ ในทิฏฐธรรมนี้ ได้ไม่เลย.

(ปฏิปักขนัย)

ภิกษุ ท.! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด ได้รู้จักความก่อขึ้นแห่งอุปาทานขันธ์ห้านี้, รู้จักความตั้งอยู่ไม่ได้ของอุปาทานขันธ์ห้านี้, รู้จักอุปาทานขันธ์ห้าในแง่ที่มันให้รสอร่อย, รู้จักอุปาทานขันธ์ห้าในแง่ที่มันให้แต่โทษร้ายกาจ, ทั้งได้รู้จักอุบายที่ไปให้พ้นอุปาทานขันธ์ห้านี้ ตามที่ถูกที่จริงแล้ว; ภิกษุ ท.! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ที่สมมติกันแล้วว่าเป็นสมณะบ้างเป็นพราหมณ์บ้าง ก็เป็นสมณะหรือเป็นพราหมณ์ได้จริง และทำให้แจ้งได้ซึ่งประโยชน์ที่ตนเข้ามาเป็นสมณะ หรือประโยชน์ที่ตนมาเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงแล้วแลอยู่ ในทิฏฐธรรมนี้.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๙๕/๒๙๕.

(สูตรข้างบนนี้แสดงวัตถุแห่งการรู้ด้วยอุปาทานขันธ์ในสูตรอื่นแสดงด้วยอินทรีย์ห้าคือ สุขินทรีย์ ทุกขินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ อุเปกขินทรีย์. - ๑๙/๒๗๕ -๒๗๖/๙๑๙-๙๒๑.)

ผู้ละราคะ-โทสะ-โมหะ ระดับโสดาบัน

ภิกษุ ท.! ภิกษุไม่ละธรรม ๖ อย่างแล้ว เป็นผู้ไม่ควรเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งทิฏฐิสัมปทา (ความเป็นโสดาบัน). ไม่ละธรรม ๖ อย่าง เหล่าไหนเล่า? ไม่ละธรรมหกอย่างเหล่านี้ คือ :-

ไม่ละ *สักกายทิฏฐิ* (ความเห็นว่าขันธ์ ๕ ของตน) ;

ไม่ละ *วิจิกิจฉา* (ความลังเลในปฏิปทาทางดับทุกข์) ;

ไม่ละ *สีลัพพตปรามาส* (การถือเอาศีลและพรตผิดความมุ่งหมายที่แท้จริง) ;

ไม่ละ *อปายคมนิยราคะ* (ราคะที่ควรแก่การถึงซึ่งอบาย) ;

ไม่ละ *อปายคมนิยโทสะ* (โทสะที่ควรแก่การถึงซึ่งอบาย) ;

ไม่ละ *อปายคมนิยโมหะ* (โมหะที่ควรแก่การถึงซึ่งอบาย) .

ภิกษุ ท. ! ภิกษุไม่ละธรรม ๖ อย่าง เหล่านี้แล เป็นผู้ไม่ควรกระทำให้แจ้งซึ่งทิฏฐิสัมปทา.

ภิกษุ ท. ! **ภิกษุละธรรม ๖ อย่าง แล้ว เป็นผู้ควรกระทำให้แจ้งซึ่งทิฏฐิสัมปทา.** ละธรรม ๖ อย่างเหล่าไหนเล่า ? ละธรรมหกอย่างเหล่านี้ คือ:-

ละ **สักกายทิฏฐิ** (ความเห็นว่าขันธ์ ๕ ของตน) ;

ละ **วิจิกิจฉา** (ความลังเลในปฏิปทาทางดับทุกข์) ;

ละ **สีลัพพตปรามาส** (การถือเอาศีลและพรตผิดความมุ่งหมายที่แท้จริง) ;

ละ **อปายคมนิยราคะ** (ราคะที่ควรแก่การซึ่งอบาย) ;

ละ **อปายคมนิยโทสะ** (โทสะที่ควรแก่การถึงซึ่งอบาย) ;

ละ **อปายคมนิยโมหะ** (โมหะที่ควรแก่การถึงซึ่งอบาย) .

ภิกษุ ท. ! ภิกษุละธรรม ๖ อย่างเหล่านี้แล้ว เป็นผู้ควรกระทำให้แจ้งซึ่งทิฏฐิสัมปทา, ดังนี้แล.

- ฉกฺก.อํ. ๒๒/๔๘๗/๓๖๐.

[ธรรม ๖ ประการแห่งสูตรนี้ ในสูตรถัดไปกล่าวว่า เป็นธรรมที่ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิละได้แล้ว (๒๒/๔๘๗/๓๖๑) ; สูตรถัดไปอีกกล่าวว่า เป็นธรรมที่ไม่อาจจะเกิดขึ้นแก่ผู้ที่ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ (๒๒/๔๘๗/๓๖๒)].

พระโสดาบัน รู้จักปัญจุปาทานขันธ์

ภิกษุ ท. ! เมื่อใดแล สาวกของพระอริยเจ้าในธรรมวินัยนี้ มารู้จักความก่อขึ้นแห่งอุปาทานขันธ์ห้า. รู้จักความตั้งอยู่ไม่ได้ของอุปาทานขันธ์ห้านี้. รู้จักอุปาทานขันธ์ห้าในแง่ที่มันให้รสอร่อย, รู้จักอุปาทานขันธ์ห้าในแง่ที่มันให้แต่โทษร้ายกาจ, ทั้งรู้จักอุบายที่ไปให้พ้นอุปาทานขันธ์ห้านี้เสีย ตามที่ถูกที่จริง ; ภิกษุ ท. ! เมื่อนั้นแหละ สาวกของพระอริยเจ้าผู้นั้น เราเรียกว่าเป็นพระโสดาบัน ผู้มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เที่ยงแท้ต่อพระนิพพาน จักตรัสรู้ธรรมได้ในกาลเบื้องหน้า.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๙๖/๒๙๖.

พระโสดาบันเป็นใครกัน ?

(เรื่องควรดูประกอบในขุม.โอ. หน้า ๔๑๕)

สารีบุตร ! ที่มักกล่าวกันว่า โสดาบัน –โสดาบัน ดังนี้ เป็นอย่างไรเล่า สารีบุตร ?

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ท่านผู้ใด เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยอริยมรรคมีองค์แปดนี้อยู่ ผู้เช่นนั้นแล ข้าพระองค์เรียกว่าเป็นพระโสดาบันผู้มีชื่ออย่างนี้ ๆ มีโคตรอย่างนี้ ๆ พระเจ้าข้า !”

สารีบุตร ! ถูกแล้ว ถูกแล้ว ผู้ที่ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยอริยมรรคมีองค์แปดนี้อยู่ ถึงเราเองก็เรียกผู้เช่นนั้น ว่าเป็น **พระโสดาบัน** ผู้มีชื่ออย่างนี้ ๆ มีโคตรอย่างนี้ ๆ.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๔๓๕/๑๔๓๒-๑๔๓๓.

(อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! สาวกของพระอริยเจ้าในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยธรรม ๔ ประการนี้เอง จึงเป็น **พระโสดาบัน** ผู้มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เที่ยงแท้ต่อพระนิพพาน เป็นผู้มีอันจะตรัสรู้ธรรมได้ในกาลเบื้องหน้า. ธรรม ๔ ประการนั้นเป็นอย่างไร ? สี่ประการนั้นคือ :-

(๑) ภิกษุ ท. ! สาวกของพระอริยเจ้าในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วย **ความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่น ไม่หวั่นไหว ในองค์พระพุทธเจ้า** ว่าเพราะเหตุอย่างนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบได้โดยพระองค์เอง เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชาและข้อปฏิบัติให้ถึงวิชชา เป็นผู้ไปแล้วด้วยดี เป็นผู้รู้โลกอย่างแจ่มแจ้ง เป็นผู้สามารถฝึกคนควรฝึกอย่างไม่มีใครยิ่งกว่า เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานด้วยธรรม เป็นผู้มีความจำเริญ จำแนกธรรมสั่งสอนสัตว์ ดังนี้.

(๒) ภิกษุ ท. ! สาวกของพระอริยเจ้าในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วย **ความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่น ไม่หวั่นไหว ในองค์พระธรรม** ว่าพระธรรม เป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว, เป็นสิ่งที่ผู้ศึกษาและปฏิบัติพึงเห็นได้ด้วยตนเอง, เป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้และให้ผลได้ไม่จำกัด

กาล, เป็นสิ่งที่ควรกล่าวกะผู้อื่นว่าท่านจงมาดูเถิด, เป็นสิ่งที่ควรน้อมเข้ามาใส่ตัว, เป็นสิ่งที่ผู้รู้ ก็รู้ได้เฉพาะตน ดังนี้.

(๓) ภิกษุ ท. ! สาวกของพระอริยเจ้าในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วย **ความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่น ไม่หวั่นไหว ในพระสงฆ์** ว่าสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติตรงแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติให้รู้ธรรมเครื่องออกจากทุกข์แล้ว เป็นผู้ปฏิบัติสมควรแล้ว อันได้แก่ บุคคลเหล่านี้คือ คู่แห่งบุรุษสี่คู่ นับเรียงตัวได้แปดบุรุษ. นั่นแหละคือสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นสงฆ์ควรแก่สักการะที่เขานำมาบูชา เป็นสงฆ์ควรแก่สักการะที่เขาจัดไว้ต้อนรับ เป็นสงฆ์ควรรับทักษิณาทาน เป็นสงฆ์ที่บุคคลทั่วไปจะพึงทำอัญชลี เป็นสงฆ์ที่เป็นนาบุญของโลก ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า ดังนี้.

(๔) ภิกษุ ท. ! สาวกของพระอริยเจ้าในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วย**ศีลทั้งหลายชนิดเป็นที่พอใจของเหล่าอริยเจ้า**: เป็นศีลที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นศีลที่เป็นไทจากตัณหา เป็นศีลที่ผู้รู้ท่านสรรเสริญเป็นศีลที่ตัณหาและทิฏฐิไม่ลูบคลำ และเป็นศีลที่เป็นไปเพื่อสมาธิ ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! สาวกของพระอริยเจ้า ผู้ประกอบพร้อมแล้วด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล ชื่อว่าเป็นพระโสดาบัน ผู้มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เที่ยงแท้ต่อพระนิพพาน เป็นผู้มีอันจะตรัสรู้ธรรมได้ในกาลเบื้องหน้า.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธวจนะดังนี้แล้ว ได้ตรัสเป็นคำร้อยกรองสืบต่อไปว่า :-

ท่านผู้ใดแล มีศรัทธา มีศีล มีความเลื่อมใส ทั้งมีการได้เห็นธรรมด้วย, ท่านผู้นั้นแหละ ที่จักเป็นผู้ได้รับความสุขอันหยั่งลงสู่พรหมจรรย์ ในกาลอันควรแล !

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๔๒๙-๔๓๐/๑๔๑๔-๑๔๑๕.

(อีกนัยหนึ่ง)

อย่ากลัวเลย มหานาม ! อย่ากลัวเลย มหานาม ! ความตายของท่านจักไม่ต่ำทราม กาลกิริยาของท่าน จักไม่ต่ำทราม. มหานาม ! **อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อมเป็นผู้มีปกติน้อมไปในนิพพาน** โน้มไปสู่นิพพาน เอนไปทางนิพพานโดยแท้. ธรรมสี่ประการอย่างไรเล่า ? ธรรมสี่ประการคือ :-

มหานาม ! อริยสาวกในกรณีนี้ (๑) เป็นผู้ **ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว ในพระพุทธเจ้า** ว่า "เพราะเหตุอย่างนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบได้โดยพระองค์เอง เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชาและข้อปฏิบัติให้ถึงวิชชา เป็นผู้ไปแล้วด้วยดี เป็นผู้รู้โลกอย่างแจ่มแจ้ง เป็นผู้สามารถฝึกคนควรฝึกอย่างไม่มีใครยิ่งกว่า เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้รู้ผู้ตื่นผู้เบิกบานด้วยธรรม เป็นผู้มีความจำเริญจำแนกธรรมสั่งสอนสัตว์" ดังนี้.

(๒) เป็นผู้ **ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม** ว่า "พระธรรม เป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว เป็นสิ่งที่ผู้ศึกษาและปฏิบัติพึงเห็นได้ด้วยตนเอง เป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้และให้ผลได้ไม่จำกัด

กาล เป็นสิ่งที่ควรกล่าวกะผู้อื่นว่าท่านจงมาดูเถิด เป็นสิ่งที่ควรน้อมเข้ามาใส่ตัว เป็นสิ่งที่ผู้รู้ก็รู้ได้เฉพาะตน” ดังนี้.

(๓) เป็นผู้ **ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์** ว่า “สงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติตรงแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติให้รู้ธรรมเป็นเครื่องออกจากทุกข์แล้ว เป็นผู้ปฏิบัติสมควรแล้ว อันได้แก่บุคคลเหล่านี้ คือ คู่แห่งบุรุษสี่คู่ นับเรียงตัวได้แปดบุรุษ นั่นแหละสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นสงฆ์ควรแก่สักการะที่เขานำมาบูชา เป็นสงฆ์ควรแก่สักการะที่เขาจัดไว้ต้อนรับ เป็นสงฆ์ควรรับทักษิณาทาน เป็นสงฆ์ที่บุคคลทั่วไปจะพึงทำอัญชลี เป็นสงฆ์ที่เป็นนาบุญของโลก ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า” ดังนี้.

(๔) เป็นผู้ **ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยศีลทั้งหลายชนิดเป็นที่พอใจของเหล่าพระอริยเจ้า:** เป็นศีลที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นศีลที่เป็นไทจากตัณหา เป็นศีลที่ผู้รู้ท่านสรรเสริญ เป็นศีลที่ตัณหาและทิฏฐิไม่ลูบคลำ และเป็นศีลที่เป็นไปพร้อมเพื่อสมาธิ ดังนี้.

มหานาม ! **เปรียบเหมือนต้นไม้น้อมไปในทิศปราจีน** โน้มไปสู่ทิศปราจีน เอนไปทางทิศปราจีน. ต้นไม้นั้น **เมื่อเขาตัดที่โคนแล้ว มันจะล้มไปทางไหน?** *“มันจะล้มไปทางทิศที่มันน้อมไป โน้มไป เอนไป พระเจ้าข้า !”* มหานาม ! ฉันใดก็ฉันนั้น : อริยสาวกประกอบแล้วด้วยธรรมสี่ประการเหล่านี้ ย่อมเป็นผู้มีปกติน้อมไปในนิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน เอนไปทางนิพพาน โดยแท้ แล.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๔๖๕-๔๖๖/๑๕๑๑-๑๕๑๒.

(อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! **สิกขาบทร้อยห้าสิบสิกขาบทนี้ ย่อมมาสู่อุทเทส** (การยกขึ้นแสดงในท่ามกลางสงฆ์) **ทุกกึ่งแห่งเดือนตามลำดับ** อันกุลบุตรผู้ปรารถนาประโยชน์พากันศึกษาอยู่ในสิกขาบทเหล่านั้น. ภิกษุ ท. ! สิกขาสามอย่างเหล่านี้มีอยู่ อันเป็นที่ประชุมลงของสิกขาบททั้งปวงนั้น. สิกขาสามอย่างนั้น เป็นอย่างไรเล่า? คือ อธิสีลสิกขา อธิจิตสิกขา อธิปัญญาสิกขา. ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล สิกขาสามอย่าง อันเป็นที่ประชุมลงแห่งสิกขาบททั้งปวงนั้น.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ **ทำให้บริบูรณ์ในศีล ทำพอประมาณในสมาธิ ทำพอประมาณในปัญญา.** เธอยังล่วงสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง และต้องออกจากอาบัติเล็กน้อยเหล่านั้นบ้าง. ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? ข้อนั้นเพราะเหตุว่า ไม่มีผู้รู้ใด ๆ กล่าวความอาภัพต่อการบรรลุโลกุตตรธรรมจักเกิดขึ้นเพราะเหตุสักว่า การล่วงสิกขาบทเล็กน้อยและการต้องออกจากอาบัติเล็กน้อยเหล่านี้. ส่วน **สิกขาบทเหล่าใด ที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ที่เหมาะสมแก่พรหมจรรย์, เธอเป็นผู้มีศีลยั่งยืน มีศีลมั่นคง ในสิกขาบทเหล่านั้น** สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย. ภิกษุนั้น, **เพราะความสิ้นรอบแห่งสังโยชน์สาม เป็นโสดาบัน เป็นผู้มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงต่อพระนิพพาน มีการตรัสรู้พร้อมในเบื้องหน้า.**

- ติก. อํ. ๒๐/๒๙๗/๕๒๖.

(ดูรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่อง พระโสดาบัน ได้อีก ที่หัวข้อว่า **"เปรียบเทียบ พระเสขะ-อเสขะ"** หน้า ๕๖๐ แห่งหนังสือเล่มนี้).

หลักเกณฑ์พยากรณ์ภาวะโสดาบันของตนเอง

คหบดี ! **ในกาลใด ภัยเวรห้าประการ อันอริยสาวกทำให้สงบรำงับได้แล้ว ด้วย. อริยสาวกประกอบพร้อมแล้วด้วยโสตาปัตติยังคะสี่ ด้วย. อริยญายธรรมเป็นธรรมที่อริยสาวกเห็นแล้วด้วยดี แทงตลอดแล้วด้วยดี ด้วยปัญญา ด้วย; ในกาลนั้น อริยสาวกนั้น เมื่อหวังอยู่ ก็พยากรณ์ตนด้วยตนนั่นแหละ ว่า "เราเป็นผู้มีนรกสิ้นแล้ว มีกำเนิดเดรัจฉานสิ้นแล้ว มีเปรตวิสัยสิ้นแล้ว มีอบายทุคติวินิบาตสิ้นแล้ว, เราเป็นผู้ถึงแล้วซึ่งกระแส (แห่งนิพพาน) มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้ต่อนิพพาน มีการตรัสรู้พร้อมเป็นเบื้องหน้า" ดังนี้.**

คหบดี ! **ภัยเวร ๕ ประการ อันอริยสาวกทำให้สงบรำงับได้แล้วเป็นอย่างไรเล่า**? คหบดี ! บุคคลผู้ **ฆ่าสัตว์อยู่เป็นปกติ** ย่อมประสพภัยเวรใด ในทิฏฐธรรมบ้าง, ในสัมปรายะบ้าง ย่อมเสวยทุกข โทมนัสทางใจบ้าง, เพราะปาณาติบาตเป็นปัจจัย; ผู้เว้นขาดแล้วจากปาณาติบาต ย่อม ไม่ประสพภัยเวรนั้น ทั้งในทิฏฐธรรมและสัมปรายะ ไม่ต้องเสวยทุกข โทมนัสทางใจด้วย, เมื่ออริยสาวกเว้นขาดแล้วจากปาณาติบาต ภัยเวรนั้นย่อมเป็นสิ่งสงบรำงับไปด้วยอาการอย่างนี้.

(ในกรณีแห่ง **อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มุสาวาท** และ **สุราเมรยมัชชปาน** ก็ได้ตรัสข้อความไว้โดยทำนองเดียวกัน เรื่องควรดูประกอบและพิจารณาในเล่มนี้หน้า ๕๘๓ดูฐานะที่ไม่อาจเป็นได้ของโสดาบัน;ในอริย.โอ.ปลายหน้า๑๐๗๘-๑๐๗๙และ๑๐๘๔-๑๐๘๙สังเกต ความมีวิบากอย่างเบาของผู้บกพร่องศีล ๕ ที่ได้ตรัสไว้ ซึ่งมิได้ไปสู่อบาย, ผลของโสดาบัน ที่จะไม่มีการกระทำไปสู่อบาย และการผิดศีล ๕ ที่กระทำเป็นปกติ ; ในพุ.โอ.หน้า ๔๐๘-๔๑๑ ดูศีล ๕ ครบแต่อาจไปอบายเพราะเหตุใด).

คหบดี ! ภัยเวรทั้งห้าเหล่านี้ เป็นสิ่งที่สงบรำงับแล้ว.

คหบดี ! **อริยสาวก เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยองค์แห่งการบรรลุซึ่งโสดา ๔ องค์อย่างไรเล่า** ? (๑) คหบดี ! อริยสาวกในกรณีนี้ เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่น ไม่หวั่นไหว ใน **พระพุทธเจ้า** ว่า "เพราะเหตุอย่างนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบได้โดยพระองค์เอง เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เป็นผู้ไปแล้วด้วยดี เป็นผู้รู้โลกอย่างแจ่มแจ้ง เป็นผู้สามารถฝึกคนที่ควรฝึกอย่าง ไม่มีใครยิ่งกว่า เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ด้วยธรรม เป็นผู้มีความจำเริญ จำแนกธรรม สั่งสอนสัตว์" ดังนี้. (๒) คหบดี ! อริยสาวกในกรณีนี้ เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่น ไม่หวั่นไหว ใน **พระธรรม** ว่า "พระธรรม เป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว เป็นสิ่งที่ผู้ศึกษาและปฏิบัติพึงเห็นได้ด้วยตนเอง เป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้และให้ผลได้ไม่จำกัดกาล เป็นสิ่งที่ควรกล่าวกะผู้อื่นว่า ท่านจงมาดูเถิด เป็นสิ่งที่ควรน้อมเข้ามาใส่ตัว เป็นสิ่งที่ผู้รู้ก็รู้ได้เฉพาะตน" ดังนี้. (๓) คหบดี ! อริยสาวกในกรณีนี้ เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่น ไม่หวั่นไหว ใน **พระสงฆ์** ว่า "สงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติตรงแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อรู้ธรรมเป็นเครื่องออกจากทุกข์แล้ว เป็นผู้ปฏิบัติสมควรแล้ว ได้แก่บุคคลเหล่านี้คือ คู่แห่งบุรุษสี่คู่ นับเรียงตัวได้แปดบุรุษ นั่นแหละคือสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นสงฆ์ควรแก่สักการะที่เขามาบูชา เป็นสงฆ์ควรแก่สักการะที่เขาจัดไว้ต้อนรับ เป็นสงฆ์ควรรับทักษิณาทาน เป็นสงฆ์ที่บุคคลทั่วไปจะพึงทำอัญชลี เป็นสงฆ์ที่เป็นนาบุญของ โลกไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า" ดังนี้. (๔) คหบดี ! อริยสาวกในกรณีนี้ เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว **ด้วยศีลทั้งหลายในลักษณะเป็นที่พอใจของพระอริยเจ้า**:เป็นศีลที่ไม่ขาด

ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นศีลที่เป็นไทจากตัณหา วิญญูชนสรรเสริญ ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิลูบคลำ เป็นศีลที่เป็นไปพร้อมเพื่อสมาธิ ดังนี้.

คหบดี ! อริยสาวก เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยองค์แห่งการบรรลุซึ่งโสดา ๔ องค์ เหล่านี้แล.

คหบดี ! **อริยญายธรรม เป็นธรรมที่อริยสาวกเห็นแล้วด้วยดี แทงตลอดแล้วด้วยดี ด้วยปัญญา นั้นเป็นอย่างไรเล่า** ? คหบดี ! อริยสาวกในกรณีนี้ ย่อมพิจารณาเห็นโดยประจักษ์ อย่างนี้ว่า "ด้วยอาการอย่างนี้ : **เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ย่อมมี**, เพราะความเกิดขึ้นแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น. **เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ย่อมไม่มี**, เพราะความดับไปแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงดับไป : ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร ; เพราะมีสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ .... ฯลฯ .... ฯลฯ .... เพราะมีภพ เป็นปัจจัย จึงมีชาติ ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะ โทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน. ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้. เพราะความจางคลายดับไปโดยไม่มีเหลือแห่งอวิชชานั้นนั่นเทียว จึงมีความดับแห่งสังขาร ; เพราะมีความดับแห่งสังขาร จึงมีความดับแห่งวิญญาณ .... ฯลฯ .... ฯลฯ .... เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล, ชรามรณะ โสกะปริเทวะ-ทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น. ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้."

คหบดี ! อริยญายธรรมนี้แล เป็นธรรมที่อริยสาวกนั้นเห็นแล้วด้วยดี แทงตลอดแล้วด้วยดี ด้วยปัญญา.

คหบดี ! ในกาลใดแล ภัยเวร ๕ ประการเหล่านี้ เป็นสิ่งที่อริยสาวกทำให้สงบรำงับได้แล้ว ด้วย, อริยสาวก เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้วด้วยโสตาปัตติยังคะสี่เหล่านี้ ด้วย, อริยญายธรรมนี้ เป็นธรรมอันอริยสาวกเห็นแล้วด้วยดี แทงตลอดแล้วด้วยดี ด้วยปัญญา ด้วย ; ในกาลนั้น อริยสาวกนั้นปรารถนาอยู่ ก็พยากรณ์ตนด้วยตนนั่นแหละว่า "เราเป็นผู้มีนรกสิ้นแล้ว มีกำเนิดเดรัจฉานสิ้นแล้ว มีเปรตวิสัยสิ้นแล้ว มีอบายทุคติวินิบาตสิ้นแล้ว, เราเป็นผู้ถึงแล้วซึ่งกระแส (แห่งนิพพาน) มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้ต่อนิพพาน มีการตรัสรู้พร้อมเป็นเบื้องหน้า" ดังนี้

- ทสก. อํ. ๒๔/๑๙๕/๙๒.

แว่นส่องความเป็นพระโสดาบัน

อานนท์ ! เราจักแสดง **ธรรมปริยายอันชื่อว่าแว่นธรรม** ซึ่งหากอริยสาวกผู้ใด ได้ประกอบพร้อมแล้ว เมื่อจำนงจะพยากรณ์ตนเอง ก็พึงทำได้ ในข้อที่ตนเป็นผู้มีนรกสิ้นแล้ว มีกำเนิดเดรัจฉานสิ้นแล้ว มีเปรตวิสัยสิ้นแล้ว มีอบาย ทุคติ วินิบาต สิ้นแล้ว, ในข้อที่ตนเป็นพระโสดาบันผู้มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เที่ยงแท้ต่อพระนิพพาน เป็นผู้มีอันจะตรัสรู้ธรรมได้ในกาลเบื้องหน้า ดังนี้.

อานนท์ ! ก็ธรรมปริยายอันชื่อว่า **แว่นธรรม** ในที่นี้ เป็นอย่างไรเล่า ?

อานนท์ ! อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ **ประกอบพร้อมแล้วด้วยความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่น ไม่หวั่นไหว ในองค์พระพุทธเจ้า....**

ในองค์พระธรรม.... ในองค์พระสงฆ์.... และอริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ **ประกอบพร้อมแล้วด้วยศีลทั้งหลายชนิดเป็นที่พอใจของเหล่าอริยเจ้า** คือเป็นศีลที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นศีลที่เป็นไทจากตัณหา เป็นศีลที่ผู้รู้ท่านสรรเสริญเป็นศีลที่ตัณหาและทิฏฐิไม่ลูบคลำและเป็นศีลที่เป็นไปเพื่อสมาธิ.

อานนท์ ! ธรรมปริยาย อันนี้แล ที่ชื่อว่า **แว่นธรรม** ซึ่งหาก อริยสาวก **ผู้ใดได้ประกอบพร้อมแล้ว เมื่อจำนงจะพยากรณ์ตนเอง ก็พึงทำได้**, ดังนี้แล.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๔๕๐-๔๕๑-๑๔๗๙-๑๔๘๐.

ผู้สมบูรณ์ด้วยทิฏฐิโดยธรรมชาติ

(สิ่งที่ผู้สมบูรณ์ด้วยทิฏฐิทำไม่ได้โดยธรรมชาติ)

ภิกษุ ท. ! **ฐานะที่ไม่อาจเป็นไปได้ (โดยธรรมชาติ) ๖ ประการ** เหล่านี้ มีอยู่. หกประการ เหล่าไหนเล่า ? หกประการ คือ:-

ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ไม่อาจเข้าถึงสังขารไร ๆโดยความเป็นของเที่ยง ;

ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ไม่อาจเข้าถึงสังขารไร ๆโดยความเป็นสุข ;

ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ไม่อาจเข้าถึงธรรมะไร ๆโดยความเป็นตัวตน ;

ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ไม่อาจกระทำอนันตริยกรรม ;

ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ไม่อาจหวังการถึงความบริสุทธิ์โดยโกตุหลมงคล ;

ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ไม่อาจแสวงหาทักขิเณยยบุคคล ภายนอกจากศาสนานี้.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล ฐานะที่ไม่อาจเป็นไปได้ ๖ ประการ.

- ฉกฺก. อํ. ๒๒/๔๘๘/๓๖๔.

(คำว่า "**เข้าถึง**" ในสูตรนี้ มีความหมายแห่งการถือเอาเช่นเดียวกับคำว่า **สรณํคจฺฉามิ** หมายความว่าถือเอาเป็นที่พึ่ง. คำว่า "**โกตุหลมงคล**" หมายถึงการถือลัทธิโบราณทางไสยศาสตร์ เช่นว่า ตื่นนอนขึ้นมา ได้เห็นหรือได้ยินหรือได้สัมผัสสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ตามที่บัญญัติไว้ว่าจะนำมาซึ่งความบริสุทธิ์ตามลัทธินั้น ๆ).

ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ

(อภัพพฐานสำหรับผู้ที่ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ)

ภิกษุ ท. ! **ฐานะที่ไม่อาจเป็นไปได้ ๖ ประการ** เหล่านี้ มีอยู่. หกประการ เหล่าไหนเล่า ? หกประการ คือ :-

ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ไม่อาจอยู่อย่างไม่มีความเคารพยำเกรง ในพระศาสดา ;
ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ไม่อาจอยู่อย่างไม่มีความเคารพยำเกรง ในพระธรรม ;
ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ไม่อาจอยู่อย่างไม่มีความเคารพยำเกรง ในพระสงฆ์ ;
ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ไม่อาจอยู่อย่างไม่มีความเคารพยำเกรง ในสิกขา ;
ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ไม่อาจมาสู่อนาคมนียวัตถุ (วัตถุที่ไม่ควรเข้าหา) ;
ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ไม่อาจยังภพที่แปดให้เกิดขึ้น.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล ฐานะที่ไม่อาจเป็นไปได้ ๖ ประการ.

- ฉกฺก. อํ. ๒๒/๔๘๘/๓๖๓.

(คำว่า "**วัตถุที่ไม่ควรเข้าหา**" หมายถึงวัตถุสิ่งของ ก็ได้ การกระทำก็ได้ ความเห็นก็ได้. คำว่า "**ภพที่แปด**" หมายความว่า ไม่อาจจะมีแก่พระโสดาบัน พระโสดาบันจะมีภพหรือชาติต่อไปได้อีกเพียงเจ็ดเท่านั้น).

ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ

(อภัพพฐานสำหรับผู้ที่ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ)

(อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! **ฐานะที่ไม่อาจเป็นไปได้ ๖ ประการ** เหล่านี้ มีอยู่ หกประการ เหล่าไหนเล่า ? หกประการ คือ :-

เป็นไปไม่ได้ ที่ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ จะพึง **ปลงชีวิตมารดา** ;

เป็นไปไม่ได้ ที่ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ จะพึง **ปลงชีวิตบิดา** ;

เป็นไปไม่ได้ ที่ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ จะพึง **ปลงชีวิตพระอรหันต์** ;

เป็นไปไม่ได้ ที่ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ จะพึง **คิดประทุษร้ายตถาคต แม้เพียงทำโลหิตให้ห้อ** ;

เป็นไปไม่ได้ ที่ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ จะพึง **ทำสงฆ์ให้แตกกัน** ;

เป็นไปไม่ได้ ที่ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ จะพึง **ถือศาสดาอื่น** (นอกจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า)

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล ฐานะที่ไม่อาจเป็นไปได้ ๖ ประการ.

- ฉกฺก. อํ. ๒๒/๔๘๘/๓๖๕.

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้ หน้า. ๕๗๗ ; ในพุ.โอ. หน้า ๔๐๘-๔๑๑ และในอริย.โอ.ปลาย หน้า ๑๐๗๘-๑๐๗๙, ๑๐๘๔-๑๐๘๙).

ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ

(อภัพพฐานสำหรับผู้ที่ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ)

(อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! **ฐานะที่ไม่อาจเป็นไปได้ ๖ ประการ** เหล่านี้ มีอยู่. หก

ประการ เหล่าไหนเล่า ? หกประการ คือ :-

ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ไม่อาจมาสู่ทิฏฐิ ว่า *"สุขและทุกข์ ตนทำเอง"* ;
ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ไม่อาจมาสู่ทิฏฐิ ว่า *"สุขและทุกข์ ผู้อื่นทำให้"* ;
ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ไม่อาจมาสู่ทิฏฐิ ว่า *"สุขและทุกข์ ตนทำเองก็มี ผู้อื่นทำให้ก็มี"* ;
ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ไม่อาจมาสู่ทิฏฐิ ว่า *"สุขและทุกข์ ไม่ต้องทำเอง เกิดขึ้นได้ตามลำพัง"* ;
ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ไม่อาจมาสู่ทิฏฐิ ว่า *"สุขและทุกข์ ไม่ต้องใครอื่น ทำให้ เกิดขึ้นได้ตามลำพัง"* ;
ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ไม่อาจมาสู่ทิฏฐิ ว่า *"สุขและทุกข์ ไม่ต้องทำเองและไม่ต้องใครอื่นทำให้ เกิดขึ้นได้ตามลำพัง"*.

ข้อนั้น เพราะเหตุไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ข้อนั้นเพราะเหตุว่า เหตุ(แห่งสุขและทุกข์) อันผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิเห็นแล้ว โดยแท้จริง และธรรมทั้งหลายก็เป็นสิ่งที่เกิดมาแต่เหตุด้วย.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล ฐานะที่ไม่อาจเป็นไปได้ ๖ ประการ.

- ฉกฺก. อํ. ๒๒/๔๘๙ /๓๖๖.

ผู้สิ้นความสงสัย (พระโสดาบัน)

ภิกษุ ท. ! เมื่อ รูป นั้นแลมีอยู่, เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งรูป เพราะปักใจเข้าไปสู่รูป ทิฏฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า *"ลมก็ไม่พัด แม่น้ำก็ไม่ไหล สตรีมีครรภ์ก็*

ไม่คลอด พระจันทร์และพระอาทิตย์ก็ไม่ขึ้นไม่ตก แต่ละอย่าง ๆ เป็นของตั้งอยู่อย่างมั่นคงดุจการตั้งอยู่ของเสาระเนียด" ดังนี้. (ในกรณีแห่ง**เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** ก็มีถ้อยคำที่ตรัสอย่างเดียวกันทุกตัวอักษรกับในกรณีแห่งรูปนี้ ต่างกันแต่เพียงชื่อแห่งขันธ์แต่ละขันธ์เท่านั้น).

ภิกษุ ท. ! พวกเธอจะสำคัญ ความข้อนี้ว่าอย่างไร : รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ? "*ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า !*" ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ? "*เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า !*" แม้สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา แต่ถ้าไม่ยึดมั่นถือมั่นซึ่งสิ่งนั้นแล้ว ทิฏฐิอย่างนี้ จะเกิดขึ้นได้ไหมว่า "*ลมก็ไม่พัด แม่น้ำก็ไม่ไหล สตรีมีครรภ์ก็ไม่คลอดพระจันทร์และพระอาทิตย์ก็ไม่ขึ้นไม่ตกแต่ละอย่างๆเป็นของตั้งอยู่อย่างมั่นคงดุจการตั้งอยู่ของเสาระเนียด*" ดังนี้ ? "*ข้อนั้นหามิได้พระเจ้าข้า !*" (ในกรณีแห่ง **เวทนา สัญญา สังขารวิญญาณ** ก็มีถ้อยคำที่ตรัสถามและภิกษุเหล่านั้นทูลตอบอย่างเดียวกันทุกตัวอักษรกับกรณีแห่งรูปนี้ต่างกันแต่เพียงชื่อแห่งขันธ์ แต่ละขันธ์เท่านั้น).

ภิกษุ ท. ! แม้สิ่งใดที่บุคคลได้เห็นแล้ว ฟังแล้ว รู้สึกแล้ว รู้แจ้งแล้ว บรรลุแล้ว แสวงหาแล้ว ครุ่นคิดอยู่ด้วยใจแล้ว ; เหล่านี้เป็นของเที่ยงหรือไม่เที่ยง ? "*ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า !*" ก็สิ่งใด ไม่เที่ยง สิ่งนั้น เป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ? "*เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า !*" แม้สิ่งใด ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา แต่ถ้าไม่ยึดมั่นถือมั่นซึ่งสิ่งนั้นแล้ว ทิฏฐิอย่างนี้ จะเกิดขึ้นได้ไหมว่า "*ลมก็ไม่พัด แม่น้ำก็ไม่ไหล สตรีมีครรภ์ก็ไม่คลอด* พระจันทร์ *และพระอาทิตย์ก็ไม่ขึ้นไม่ตกแต่ละอย่างๆ เป็นของตั้งอยู่อย่างมั่นคงดุจการตั้งอยู่ของเสาระเนียด*" ดังนี้ ? "*ข้อนั้นหามิได้ พระเจ้าข้า !*"

ภิกษุ ท. ! **ในกาลใดแล ความสงสัย (กังขา) ในฐานะทั้งหลาย ๖ ประการเหล่านี้[๑]เป็นสิ่งที่อริยสาวกละขาดแล้ว ; ในกาลนั้น ก็เป็นอันว่า ความสงสัยแม้ในทุกข์, แม้ในเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, แม้ในความดับไม่เหลือแห่งทุกข์,แม้ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, ก็เป็นสิ่งที่อริยสาวกนั้น ละขาดแล้ว.**

ภิกษุ ท. ! **อริยสาวกนี้ เราเรียกว่า เป็นอริยสาวกผู้เป็นโสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้ (ต่อนิพพาน) มีการตรัสรู้พร้อมในเบื้องหน้า**, ดังนี้ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๔๘-๒๔๙/๔๑๗-๔๑๘.

---

๑. ฐานะหกประการ คือ ขันธ์ห้าประการ และอาการที่ได้เห็นแล้วเป็นต้นดังที่กล่าวแล้วข้างบน เจ็ดอย่างรวมเป็นหนึ่งประการ ; รวมเป็นหกประการ.

สูตรข้างบนนี้ แสดงฐานะหกประการนี้ ว่าเป็นที่ตั้งแห่ง *เอสิกัฏฐายิฏฐิตสัสสตทิฏฐิ.*

ในสูตรอื่น (๑๗/๒๕๐/๔๑๙)แสดงฐานะหกประการนี้ ว่าเป็นที่ตั้งแห่ง *ทิฏฐิว่าตน ว่าของตน.*

ในสูตรอื่นอีก (๑๗/๒๕๑/๔๒๒) แสดงฐานะหกประการนี้ ว่าเป็นที่ตั้งแห่ง *สัสสตทิฏฐิทั่วไป.*

ในสูตรอื่นอีก (๑๗/๒๕๓/๔๒๔) แสดงฐานะหกประการนี้ ว่าเป็นที่ตั้งแห่ง *อุจเฉททิฏฐิทั่วไป.*

ในสูตรอื่นอีก (๑๗/๒๕๕/๔๒๖) แสดงฐานะหกประการนี้ ว่าเป็นที่ตั้งแห่ง *นัตถิกทิฏฐิ.*

ในสูตรอื่นอีก (๑๗/๒๕๗/๔๒๘) แสดงฐานะหกประการนี้ ว่าเป็นที่ตั้งแห่ง *อกิริยทิฏฐิ.*

ในสูตรอื่นอีก (๑๗/๒๕๘/๔๓๐) แสดงฐานะหกประการนี้ ว่าเป็นที่ตั้งแห่ง *อเหตุกทิฏฐิ.*

และฐานะทั้งหกประการนี้ ยังมีกล่าวไว้ว่าเป็นที่ตั้งแห่งทิฏฐิอื่นๆ อีกหลายอย่าง เห็นว่ามากเกินไปจึงไม่นำมาใส่ไว้ในที่นี้ ผู้ศึกษาพึงหาอ่านดูได้จากหนังสือ ปฏิจจ. โอ. หมวดที่สิบเอ็ด.

ผู้มีธรรมญาณและอันวยญาณ (พระโสดาบัน)

ภิกษุ ท. ! ก็ **ชรามรณะ** เป็นอย่างไรเล่า ? ความแก่ ความคร่ำคร่า ความมีฟันหลุด ความมีผมหงอก ความหนังเหี่ยว ความสิ้นไป ๆ แห่งอายุ ความแก่รอบแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย ในสัตวนิกายนั้น ๆของสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ๆ : นี้เรียกว่าชรา. การจุติ ความเคลื่อน การแตกสลาย การหายไป การวายชีพ การตาย การทำกาละ การแตกแห่งขันธ์ทั้งหลาย การทอดทิ้งร่าง การขาดแห่งอินทรีย์คือชีวิตจากสัตวนิกายนั้น ๆ ของสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ๆ : นี้เรียกว่ามรณะ. ชรานี้ด้วย มรณะนี้ด้วย ย่อมมีอยู่ดังนี้ ; ภิกษุ ท. ! นี้เรียกว่า ชรามรณะ. **ความก่อขึ้นพร้อมแห่งชรามรณะ** ย่อมมี เพราะความก่อขึ้นพร้อมแห่งชาติ ; **ความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ** ย่อมมี เพราะความดับไม่เหลือแห่งชาติ ; มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐนั่นเอง เป็น**ปฏิปทาให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ**, ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือความเห็นชอบ ความดำริชอบ การพูดจาชอบ การทำการงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ความพากเพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ.

ภิกษุ ท. ! อริยสาวก ย่อมมารู้ทั่วถึง ซึ่งชรามรณะ ว่าเป็นอย่างนี้ ๆ, มารู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามรณะ ว่าเป็นอย่างนี้ ๆ, มารู้ทั่วถึง ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ ว่าเป็นอย่างนี้ ๆ, มารู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ ว่าเป็นอย่างนี้ ๆ, ในกาลใด ; ในกาลนั้น ความรู้นี้ของอริยสาวกนั้น ชื่อว่า **ธัมมญาณ (ญาณในธรรม).** ด้วยธรรมนี้อันอริยสาวกนั้นเห็นแล้ว รู้แล้ว บรรลุแล้ว หยั่งลงแล้ว และเป็นธรรมอันใช้ได้ไม่จำกัดกาล, อริยสาวกนั้น ย่อมนำความรู้นั้นไปสู่นัยยะอันเป็นอดีตและอนาคต (ต่อไปอีก) ว่า “สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด

เหล่าหนึ่ง ในกาลยืดยาวนานฝ่ายอดีต ได้รู้อย่างยิ่งแล้ว ซึ่งชรามรณะ, ได้รู้อย่างยิ่งแล้ว ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามรณะ, ได้รู้อย่างยิ่งแล้ว ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ได้รู้อย่างยิ่งแล้ว ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทุกท่าน ก็ได้รู้อย่างยิ่งแล้ว เหมือนอย่างที่เราเองได้รู้อย่างยิ่งแล้วในบัดนี้. ถึงแม้สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในกาลยืดยาวนานฝ่ายอนาคต จักรู้อย่างยิ่ง ซึ่งชรามรณะ, จักรู้อย่างยิ่ง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามรณะ, จักรู้อย่างยิ่ง ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, จักรู้อย่างยิ่ง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ก็ตาม ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทุกท่าน ก็จักรู้อย่างยิ่ง เหมือนอย่างที่เราเองได้รู้อย่างยิ่งแล้วในบัดนี้” ดังนี้. ความรู้นี้ของอริยสาวกนั้น ชื่อว่า **อันวยญาณ (ญาณในการรู้ตาม).**

ภิกษุ ท. ! **ญาณทั้งสอง คือธัมมญาณและอันวยญาณเหล่านี้ของอริยสาวก เป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ ผ่องใส ในกาลใด** ; ภิกษุ ท. ! **ในกาลนั้นเราเรียกอริยสาวกนั้นว่า** “**ผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยทิฏฐิ**”, ดังนี้บ้าง ; **ว่า** “**ผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยทัสสนะ**”, ดังนี้บ้าง ; ว่า “**ผู้มาถึงพระสัทธรรมนี้แล้ว**”, ดังนี้บ้าง ; ว่า “**ได้เห็นอยู่ซึ่งพระสัทธรรมนี้**”, ดังนี้บ้าง ; ว่า “**ผู้ประกอบแล้วด้วยญาณอันเป็นเสขะ**”, ดังนี้บ้าง ; ว่า “**ผู้ประกอบด้วยวิชชาอันเป็นเสขะ**”, ดังนี้บ้าง ; ว่า “**ผู้ถึงซึ่งกระแสแห่งธรรมแล้ว**”, ดังนี้บ้าง ; ว่า “**ผู้ประเสริฐ มีปัญญาเครื่องชำแรกกิเลส**”, ดังนี้บ้าง ; ว่า “**ยืนอยู่จดประตูแห่งอมตะ**”, ดังนี้บ้าง, ดังนี้.

(ข้อความข้างบนนี้ เป็นกรณีแห่งปฏิจจสมุปปันธรรมคือชราและมรณะ ที่อริยสาวกมารู้

ทั่วถึงโดยนัยแห่งอริยสัจสี่แล้ว ทำให้มีธัมมญาณและอัน์วยญาณ และทำให้เป็นผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยทิฏฐิเป็นต้น. ต่อไปได้ตรัสถึงปฏิจจสมุปปันนธรรมคือ **ชาติ...ภพ ...อุปาทาน ...ตัณหา ...เวทนา ...ผัสสะ ...สฬายตนะ ...นามรูป ...วิญญาณ ...สังขาร**แต่ละอย่างๆ ว่าอริยสาวกมารู้ทั่วถึงโดยนัยแห่งอริยสัจสี่แล้ว ก็ทำให้มีธัมมญาณและอัน์วยญาณเป็นต้น ได้อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งปฏิจจสมุปปันนธรรมคือ ชราและมรณะนั้น; รายละเอียดหาอ่านดูได้จากหนังสือปฏิจจ.โอ. หมวดที่ ๖ หัวข้อว่า "ญาณวัตถุ ๔๔ ในปฏิจจสมุปบาทเพื่อความเป็นโสดาบัน").

- นิทาน. สํ. ๑๖/๖๘-๗๑/๑๒๐-๑๒๕.

พระโสดาบัน รู้จักอินทรีย์หก

ภิกษุ ท. ! อินทรีย์หกอย่างเหล่านี้ มีอยู่. หกอย่างอะไรเล่า ? หกอย่างคือ จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ มนินทรีย์.

ภิกษุ ท. ! เมื่อใดแล อริยสาวก **มารู้จักความก่อขึ้นแห่งอินทรีย์หกเหล่านี้, รู้จักความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งอินทรีย์หกเหล่านี้, รู้จักอินทรีย์ทั้งหกเหล่านี้ในแง่ที่มันให้รสอร่อย, รู้จักอินทรีย์ทั้งหกเหล่านี้ในแง่ที่มันให้แต่โทษร้ายกาจ, ทั้งรู้จักอุบายที่ไปให้พ้นอินทรีย์ทั้งหกเหล่านี้, ตามที่ถูกที่จริง** ; ภิกษุ ท. ! เมื่อนั้นแหละ อริยสาวกนั้น เราเรียกว่า เป็นพระโสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เที่ยงแท้ต่อพระนิพพาน จักตรัสรู้ธรรมพร้อมได้ในเบื้องหน้า.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๒๗๑/๙๐๒-๙๐๓.

พระโสดาบันกับพระอรหันต์ต่างกัน ในการเห็นธรรม

ภิกษุ ท. ! อุปาทานขันธ์ทั้งหลายเหล่านี้ มีอยู่ห้าอย่าง. ห้าอย่างอย่างไรเล่า ? ห้าอย่างคือ รูปูปาทานขันธ์ เวทนูปาทานขันธ์ สัญญูปาทานขันธ์ สังขารูปาทานขันธ์ วิญญาณูปาทานขันธ์.

ภิกษุ ท. ! เมื่อใด อริยสาวก **รู้ชัดแจ้งตามเป็นจริง ซึ่งความเกิดขึ้น (สมุทัย) ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ (อัตถังคมะ) ซึ่งรสอร่อย (อัสสาทะ) ซึ่งโทษอันต่ำทราม (อาทีนวะ) และซึ่งอุบายเครื่องออก (นิสสรณะ)แห่งอุปาทานขันธ์ทั้งห้า** เหล่านี้ ; ภิกษุ ท. ! อริยสาวกนี้ เราเรียกว่าเป็น **โสดาบัน** มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้ต่อพระนิพพาน มีการตรัสรู้พร้อมในเบื้องหน้า.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๙๖/๒๙๖.

ภิกษุ ท. ! อุปาทานขันธ์ทั้งหลายเหล่านี้ มีอยู่ห้าอย่าง.ห้าอย่าง อย่างไรเล่า ? ห้าอย่าง คือ รูปูปาทานขันธ์ เวทนูปาทานขันธ์ สัญญูปาทานขันธ์ สังขารูปาทานขันธ์ วิญญาณูปาทานขันธ์.

ภิกษุ ท. ! เมื่อใด ภิกษุ **รู้ชัดแจ้งตามเป็นจริง ซึ่งความเกิดขึ้น** ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษอันต่ำทราม และซึ่งอุบายเครื่องออก **แห่งอุปาทานขันธ์ทั้งห้า** เหล่านี้ ดังนี้แล้ว **เป็นผู้หลุดพ้นแล้วเพราะไม่มีความยึดมั่น.** ภิกษุ ท. ! ภิกษุนี้ เราเรียกว่า เป็น **พระอรหันต์** ผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำสำเร็จแล้ว มีภาระอันปลงลงแล้ว มีประโยชน์ตนอันตามถึงแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นไปหมดแล้ว เป็นผู้หลุดพ้น

แล้วเพราะรู้โดยชอบ ดังนี้แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๙๖/๒๙๗.

พระโสดาบันกับพระอรหันต์ต่างกันในการเห็นธรรม

(อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! อินทรีย์หกเหล่านี้ มีอยู่. หกเหล่าไหนเล่า ? หกคือ จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ มนินทรีย์.

ภิกษุ ท. ! เมื่อใด อริยสาวก **รู้ชัดแจ้งตามเป็นจริง ซึ่งความเกิดขึ้น (สมุทัย) ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ (อัตถังคมะ) ซึ่งรสอร่อย (อัสสาทะ) ซึ่งโทษอันต่ำทราม (อาทีนวะ) และซึ่งอุบายเครื่องออก (นิสสรณะ) แห่งอินทรีย์หกเหล่านี้** ; ภิกษุ ท. ! อริยสาวกนี้ เราเรียกว่า เป็น **โสดาบัน** มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดาเป็นผู้เที่ยงแท้ต่อพระนิพพาน จักตรัสรู้พร้อมในเบื้องหน้า.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๒๗๑/๙๐๒

ภิกษุ ท. ! อินทรีย์หกเหล่านี้ มีอยู่. หกเหล่าไหนเล่า ? หกคือ จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ มนินทรีย์.

ภิกษุ ท. ! เมื่อใด ภิกษุ **รู้ชัดแจ้งตามเป็นจริง ซึ่งความเกิดขึ้น ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษอันต่ำทราม และซึ่งอุบายเครื่องออกแห่งอินทรีย์หกเหล่านี้ ดังนี้แล้ว เป็นผู้หลุดพ้นแล้วเพราะไม่มีความยึดมั่น.** ภิกษุ ท. ! ภิกษุนี้ เราเรียกว่า เป็น **พระอรหันต์** ผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว อยู่จบ

พรหมจรรย์แล้วทำกิจที่ควรทำสำเร็จแล้ว มีภาระอันปลงลงแล้ว มีประโยชน์ตนอันตามถึงแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นไปหมดแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ ดังนี้แล.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๒๗๒/๙๐๔.

(สูตรข้างบนนี้ทรงแสดงอินทรีย์โดยอายตนะภายในหก; ยังมีสูตรอื่น (๑๙/๒๗๕/๙๑๔-๙๑๘)ทรงแสดงอินทรีย์โดยเวทนาห้าคือสุขินทรีย์ ทุกขินทย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ อุเปกขินทรีย์, ดังนี้ก็มี.)

ผู้รวมอยู่ในกลุ่มโสดาบัน ๓ จำพวก

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้ หน้า. ๖๗๐,๖๗๑ ; ในปฏิจจ.โอ. หน้า ๕๓๘ ในอริย.โอ.ปลาย หน้า ๑๐๗๘,๑๐๘๖)

ก. สัทธานุสารี

ภิกษุ ท. ! จักษุ.... โสตะ .... ฆานะ .... ชิวหา ... กายะ ... มนะ เป็นสิ่งไม่เที่ยง มีความแปรปรวนเป็นปกติ มีความเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นเป็นปกติ. ภิกษุ ท. ! บุคคลใด **มีความเชื่อ น้อมจิตไปในธรรม ๖ อย่างนี้ ด้วยอาการอย่างนี้** ; บุคคลนี้เราเรียกว่าเป็น **สัทธานุสารี** หยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม (ระบบแห่งความถูกต้อง) หยั่งลงสู่สัปปุริสภูมิ (ภูมิแห่งสัตบุรุษ) **ล่วงพ้นปุถุชนภูมิไม่อาจที่จะกระทำกรรม อันกระทำแล้วจะเข้าถึงนรก กำเนิดดิรัจฉาน หรือเปรตวิสัย** และไม่ควรที่จะทำกาละก่อนแต่ที่จะทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล.

ข. ธัมมานุสารี

ภิกษุ ท. ! **ธรรม ๖ อย่างเหล่านี้ ทนต่อการเพ่งโดยประมาณอันยิ่งแห่งปัญญาของบุคคลใด ด้วยอาการอย่างนี้** ; บุคคลนี้เราเรียกว่า **ธัมมา-**

นุสารี หยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม หยั่งลงสู่สัปปุริสภูมิ ล่วงพ้นบุถุชนภูมิ ไม่อาจที่จะกระทำกรรมอันกระทำแล้วจะเข้าถึงนรก กำเนิดดิรัจฉาน หรือเปรตวิสัย และไม่ควรที่จะกระทำกาละก่อนแต่ที่จะทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล.

ค. โสตาปันนะ

ภิกษุ ท. ! **บุคคลใดย่อมรู้ย่อมเห็นในซึ่งธรรม ๖ อย่างเหล่านี้ ด้วยอาการอย่างนี้** (ตามที่กล่าวแล้วในข้อบนมีความเห็นความไม่เที่ยงเป็นต้น) ;บุคคลนี้เราเรียกว่า**โสดาบัน** (ผู้ถึงแล้วซึ่งกระแส) ผู้มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา (อวินิปาตธมฺม) เป็นผู้เที่ยงแท้ต่อพระนิพพาน (นิยต) มีสัมโพธิเป็นเบื้องหน้า (สมฺโพธิปรายน).

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๗๘/๔๖๙.

สารีบุตร ! อริยอัฏฐังคิกมรรคนี้นั่นแหละ ชื่อว่า **กระแส** (โสต) ได้แก่สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๔๓๕/๑๔๓๑.

(สูตรข้างบนนี้(:๑๗/๒๗๘/๔๖๘) ทรงแสดงอารมณ์แห่งอนิจจังเป็นต้นด้วยธรรม ๖อย่าง คือ อายตนะภายในหก;ในสูตรถัดไปทรงแสดงอารมณ์นั้นด้วยอายตนะภายนอกหกคือรูปเสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ก็มี, แสดงด้วยวิญญาณหก ก็มี,ด้วยสัมผัสหก ก็มี, ด้วยเวทนาหก ก็มี, ด้วยสัญญาหก ก็มี, ด้วยสัญเจตนาหก ก็มี, ด้วยตัณหาหก ก็มี, ด้วยธาตุหก ก็มี และด้วยขันธ์ห้า ก็มี ; ทรงแสดงไว้ด้วยหลักการปฏิบัติอย่างเดียวกัน).

ความเป็นพระโสดาบัน ไม่อาจแปรปรวน

ภิกษุ ท. ! แม้มหาภูตรูปสี่ กล่าวคือธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ก็ยังมีความแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไปได้. แต่เหล่าอริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่น ไม่หวั่นไหว ในองค์พระพุทธเจ้า.... ในองค์พระธรรม... ในองค์พระสงฆ์...ย่อมไม่มีความแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเลย. ข้อที่ว่าผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่น ไม่หวั่นไหว ในองค์พระพุทธเจ้า เป็นต้นนั้น ยังจะมีการปรวนแปร ไปเป็นเสียอย่างอื่นจนเข้าถึงนรกก็ดี กำเนิดเดรัจฉานก็ดี วิสัยแห่งเปรตก็ดี ดังนี้นั้น ไม่ใช่เป็นฐานะที่จะมีได้เลย.

ภิกษุ ท. ! แม้มหาภูตรูปสี่ กล่าวคือธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ก็ยังมีความแปรปรวนเป็นอื่นไปได้, แต่เหล่าอริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยศีลทั้งหลายชนิดเป็นที่พอใจของเหล่าอริยเจ้า ย่อมไม่มีความแปรปรวนเป็นอย่างอื่นได้เลย. ข้อที่ว่าผู้ประกอบพร้อมแล้วด้วยศีลทั้งหลายชนิดเป็นที่พอใจของเหล่าอริยเจ้านั้น ยังจะมีการปรวนแปรไปเป็นเสียอย่างอื่นจนเข้าถึงนรกก็ดี กำเนิดเดรัจฉานก็ดี วิสัยแห่งเปรตก็ดี ดังนี้นั้น ไม่ใช่เป็นฐานะที่จะมีได้เลย.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๔๕๗/๑๔๙๕-๖.

ความเป็นโสดาบัน ประเสริฐกว่าเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ

ภิกษุ ท. ! แม้พระเจ้าจักรพรรดิ ได้ครองความเป็นใหญ่ยิ่งแห่งทวีปทั้งสี่ เบื้องหน้าจากการตายเพราะร่างกายแตกดับ อาจได้เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

เป็นสหายอยู่ร่วมกับเหล่าเทวดาชั้นดาวดึงส์ ถูกแวดล้อมอยู่ด้วยหมู่นางอัปสร ในสวนนันทวัน ท้าวเธอเป็นผู้เอิบอิ่มเพียบพร้อมด้วยกามคุณทั้งห้าอันเป็นของทิพย์อย่างนี้ก็ตาม, แต่กระนั้น ท้าวเธอก็ยัง **รอดพ้นไปไม่ได้ จากนรก** จากกำเนิดเดรัจฉาน จากวิสัยแห่งเปรต และจากอบาย ทุคติ วินิบาต.

ภิกษุ ท. ! ส่วนอริยสาวกในธรรมวินัยนี้ **แม้เป็นผู้ยังอัตภาพให้พอเป็นไปด้วยคำข้าวที่ได้มาจากบิณฑบาตด้วยปลีแข้งของตนเอง พันกายด้วยการนุ่งห่มผ้าปอน ๆ ไม่มีชาย, หากแต่ว่าเป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยธรรม ๔ ประการ เธอก็ยังสามารถ รอดพ้นเสียได้ จากนรก** จากกำเนิดเดรัจฉาน จากวิสัยแห่งเปรต และจากอบาย ทุคติ วินิบาต.

ภิกษุ ท. ! ธรรม ๔ ประการนั้นเป็นไฉน ? สี่ประการคือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่นไม่หวั่นไหว ในองค์พระพุทธเจ้า... ในองค์พระธรรม ... ในองค์พระสงฆ์... เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยศีลทั้งหลาย ชนิดเป็นที่พอใจเหล่าอริยเจ้า ฯลฯ ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ระหว่างการได้ทวีปทั้งสี่ กับการได้ธรรม ๔ ประการนี้นั้น การได้ทวีปทั้งสี่มีค่าไม่ถึงเสี้ยวที่สิบหก ของการได้ธรรม ๔ ประการนี้ เลย.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๔๒๘-๔๒๙/๑๔๑๑-๑๔๑๓.

ผลแห่งความเป็นโสดาบัน

ภิกษุ ท. ! **อานิสงส์แห่งการทำให้แจ้ง ซึ่งโสดาปัตติผล ๖ อย่าง** เหล่านี้ มีอยู่, หกอย่าง เหล่าไหนเล่า ? หกอย่าง คือ :-

เป็นบุคคลผู้ **เที่ยงแท้ต่อสัทธรรม** (สทฺธมฺมนิยโต) ;

เป็นบุคคลผู้ **มีธรรมอันไม่รู้เสื่อม** (อปริหานธมฺโม) ;

ทุกข์ดับไปทุกขั้นตอนแห่งการกระทำที่กระทำแล้ว;

เป็นบุคคลผู้ **ประกอบด้วยอสาธารณญาณ** (ที่ไม่ทั่วไปแก่พวกอื่น) ;

เป็นบุคคลผู้ **เห็นธรรมที่เป็นเหตุ** ; และ

เห็นธรรมทั้งหลาย ที่เกิดมาแต่เหตุ.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล อานิสงส์ ๖ ประการแห่งการทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล.

- ฉกฺก. อํ. ๒๒/๔๙๐/๓๖๘.

พระอริยบุคคลละสังโยชน์ได้ต่างกัน

ภิกษุ ท. ! บุคคล ๔ จำพวกเหล่านี้ มีอยู่ในโลก หาได้โลก. สี่จำพวกเหล่าไหนบ้าง ? สี่จำพวก คือ :-

(๑) บุคคลบางคนในโลกนี้ มีสังโยชน์ส่วนเบื้องต่ำทั้งหลายที่ยังละไม่ได้, มีสังโยชน์ตัวเหตุให้ต้องเกิดอีกที่ยังละไม่ได้, และมีสังโยชน์ตัวเหตุให้ต้องมีภพ ที่ยังละไม่ได้.

(๒) บุคคลบางคนในโลกนี้ ละสังโยชน์ส่วนเบื้องต่ำทั้งหลายได้แล้ว แต่มีสังโยชน์ตัวเหตุให้ต้องเกิดอีก ที่ยังละไม่ได้, มีสังโยชน์ตัวเหตุให้ต้องมีภพ ที่ยังละไม่ได้.

(๓) บุคคลบางคนในโลกนี้ ละสังโยชน์ส่วนเบื้องต่ำทั้งหลายได้แล้ว ทั้งยังละสังโยชน์ตัวเหตุให้มีการเกิดอีกได้ด้วย, แต่มีสังโยชน์ตัวเหตุให้ต้องมีภพ ที่ยังละไม่ได้.

(๔)บุคคลบางคนในโลกนี้ละสังโยชน์เบื้องต่ำทั้งหลายได้แล้วละสังโยชน์ตัวเหตุให้ต้องเกิดอีกได้แล้ว และยังละสังโยชน์ด้วยเหตุให้ต้องมีภพได้อีกด้วย.

(ประเภทที่ ๑) ภิกษุ ท.! **พระสกิทาคามี** นี้แล เป็นผู้ยังละสังโยชน์ส่วนเบื้องต่ำทั้งหลายไม่ได้ทั้งหมดละสังโยชน์ตัวเหตุให้ต้องเกิดอีกยังไม่ได้และละสังโยชน์ตังเหตุให้ต้องมีภพ ยังไม่ได้.

(ประเภทที่ ๒) ภิกษุ ท.! **พระอนาคามีพวกที่มีกระแสในเบื้องบนไปสู่อกนิฏฐภพ** นี้แล เป็นผู้ละสังโยชน์เบื้องต่ำทั้งหลายได้ทั้งหมด **แต่ยังละสังโยชน์ ตัวเหตุให้ต้องเกิดอีกไม่ได้ และละสังโยชน์ตัวเหตุให้ต้องมีภพยังไม่ได้.**

(ประเภทที่ ๓) ภิกษุ ท.! **พระอนาคามี พวกที่จักปรินิพพานในระหว่าง** นี้แลเป็นผู้ละสังโยชน์เบื้องต่ำทั้งหลายได้ด้วย ละสังโยชน์ตัวเหตุให้ต้องเกิดอีกได้ด้วย แต่ยังละสังโยชน์ตัวเหตุให้มีภพไม่ได้.

(ประเภทที่ ๔) ภิกษุ ท.! **พระอรหันต์ขีณาสพ** นี้แล เป็นผู้ที่ละสังโยชน์เบื้องต่ำทั้งหลายได้ ละสังโยชน์ตัวเหตุให้ต้องเกิดอีกได้ และยังละสังโยชน์ตัวเหตุให้ต้องมีภพได้อีกด้วย.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้ คือบุคคล ๔ จำพวก มีอยู่ในโลก หาได้ในโลก.

- จตุกฺก. อํ. ๒๑/๑๘๑/๑๓๑.

พระอริยบุคคลผู้ต้องใช้สังขารธรรมต่างกัน สี่ประเภท

(เรื่องควรดูประกอบในอริย.โอ.ปลาย หน้า ๑๔๒๗-๑๔๒๙)

ก. ผู้ทิฏเฐวธัมเมสสังขารปรินิพพายี

ภิกษุ ท.! บุคคลผู้เป็นทิฏเฐวธัมเมสสังขารปรินิพพายีเป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้มีปกติตามเห็นความไม่งามในกาย เป็นผู้มีสัญญาว่าปฏิกูลในอาหาร มีสัญญาว่ามิใช่สิ่งน่ายินดีในโลกทั้งปวง มีปกติตามเห็นว่าไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวง และมีมรณสัญญาอันตั้งไว้ดีแล้ว ในภายใน. เธออาศัยธรรมเป็นกำลังแห่งพระเสขะทั้งห้าเหล่านี้อยู่ คือ สัทธาพละ หิริพละ โอตตัปปพละ วิริยพละ ปัญญาพละ. **อินทรีย์ทั้งห้าเหล่านี้ของเธอ ก็เป็นธรรมมีประมาณยิ่ง** ปรากฏอยู่, กล่าวคือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์. ภิกษุผู้นั้น **เพราะเหตุที่อินทรีย์ทั้งห้าเหล่านี้เป็นธรรมมีประมาณอันยิ่ง จึงเป็นผู้ทิฏฐธัมเมสสังขารปรินิพพายี.**

ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล บุคคลผู้เป็นทิฏฐธัมเมสสังขารปรินิพพายี (ผู้มีสังขารธรรมสำหรับการปรินิพพานในทิฏฐธรรมนี้เทียว?).

- จตุกฺก. อํ. ๒๑/๒๐๙/๑๖๙.

ข. ผู้กายัสสเภทาสังขารปรินิพพายี

ภิกษุ ท. ! บุคคลผู้เป็นกายัสสเภทาสังขารปรินิพพายี เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้มีปกติตามเห็นความ ไม่งามในกาย เป็นผู้มีสัญญาว่าปฏิกูลในอาหาร มีสัญญาว่ามิใช่สิ่งน่ายินดีในโลกทั้งปวง มีปกติตามเห็นว่าไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวง และมีมรณสัญญาอันตั้งไว้ดีแล้วในภายใน. เธออาศัยธรรมเป็นกำลังแห่งพระเสขะทั้งห้าเหล่านี้ อยู่ คือ สัทธาพละ หิริพละ โอตตัปปพละ วิริยพละ ปัญญาพละ. **อินทรีย์ทั้งห้าเหล่านี้ของเธอ เป็นธรรมมีกำลังอ่อน** ปรากฏอยู่, กล่าวคือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิน-

ทรีย์ ปัญญินทรีย์. ภิกษุนั้น **เพราะเหตุที่อินทรีย์ทั้งห้าเหล่านี้ เป็นธรรมมีกำลังอ่อน จึงเป็นผู้กายัสสเภทาสสังขารปรินิพพายี.**

ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล บุคคลผู้เป็นกายัสสเภทาสสังขารปรินิพพายี (ผู้มีสังขารธรรมสำหรับการปรินิพพานต่อกายแตก?).

- จตุกฺก. อํ. ๒๑/๒๑๐/๑๖๙.

ค. ผู้ทิฏเฐวธัมเมอสังขารปรินิพพายี

ภิกษุ ท. ! บุคคลผู้เป็นทิฏเฐวธัมเมอสังขารปรินิพพายี เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ .... เข้าถึงปฐมฌาน .... เข้าถึงทุติยฌาน .... เข้าถึงตติยฌาน .... เข้าถึงจตุตถฌาน .... แล้วแลอยู่. เธออาศัยธรรมเป็นกำลังแห่งพระเสขะทั้งห้าเหล่านี้อยู่ คือสัทธาพละ หิรีพละ โอตตัปปพละ วิริยพละ ปัญญาพละ. **อินทรีย์ทั้งห้าเหล่านี้ของเธอ ก็เป็นธรรมมีประมาณยิ่ง** ปรากฏอยู่, กล่าวคือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์. ภิกษุนั้น **เพราะเหตุที่อินทรีย์ทั้งห้าเหล่านี้ เป็นธรรมมีประมาณยิ่ง จึงเป็นผู้ทิฏเฐวธัมเมอสังขารปรินิพพายี.**

ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล บุคคลผู้เป็นทิฏเฐวธัมเมอสังขารปรินิพพายี (ผู้ไม่ต้องใช้สังขารธรรมสำหรับการปรินิพพานในทิฏฐธรรมนี้เทียว ?).

- จตุกฺก. อํ. ๒๑/๒๑๐/๑๖๙.

ง. ผู้กายัสสเภทาอสังขารปรินิพพายี

ภิกษุ ท. ! บุคคลผู้เป็นกายัสสเภทาอสังขารปรินิพพายี เป็นอย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ .... เข้าถึงปฐมฌาน .... เข้าถึงทุติยฌาน .... เข้าถึงตติยฌาน .... เข้าถึงจตุตถฌาน .... แล้วแลอยู่, เธออาศัยธรรมเป็นกำลังแห่งพระเสขะทั้งห้าเหล่านี้อยู่ คือสัทธาพละ หิริพละ โอตตัปปพละ วิริยพละ ปัญญาพละ. **อินทรีย์ทั้งห้าเหล่านี้ของเธอ เป็นธรรมมีกำลังอ่อน** ปรากฏอยู่, กล่าวคือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์. ภิกษุนั้น **เพราะเหตุที่อินทรีย์ทั้งห้าเหล่านี้ เป็นธรรมมีกำลังอ่อน จึงเป็นผู้กายัสสเภทาอสังขารปรินิพพายี.**

ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล บุคคลผู้เป็นกายัสสเภทาอสังขารปรินิพพายี (ผู้ไม่ต้องใช้สังขารธรรมสำหรับการปรินิพพานต่อกายแตก?).

- จตุกฺก. อํ. ๒๑/๒๑๑/๑๖๙.

อุปมาการฝึกช้างศึก ด้วยการฝึกตนของอริยสาวก

ภิกษุ ท. ! ช้างต้นประกอบด้วยคุณสมบัติสี่ สมควรแก่พระราชา จะใช้สอยจัดได้ว่าเป็นอังคาพยพ (ส่วนประกอบแห่งองค์) ของพระราชา.สี่อย่างอย่างไรเล่า ? ในกรณีนี้ สี่อย่างคือ ช้างต้น เป็นช้างรู้ฟัง รู้ประหาร รู้อดทน รู้ไป.

ภิกษุ ท. ! **ช้างต้นที่รู้ฟัง** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ช้างต้นในกรณีนี้, ควาญช้างสั่งให้ทำการอันใดที่เคยทำหรือไม่เคยทำก็ตาม, ย่อมทำในใจอย่างทั่วถึง รวบรวมจิตทั้งหมดมาเงี่ยโสตคอยสดับ. อย่างนี้แล เรียกว่า ช้างต้นที่รู้ฟัง.

ภิกษุ ท. ! **ช้างต้นที่รู้ประหาร** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ช้างต้นในกรณีนี้ เข้าสู่สงครามแล้ว ย่อมประหารช้างบ้าง ผู้อยู่บนหลังช้างบ้าง ประหารม้าบ้าง ประหารผู้อยู่บนหลังม้าบ้าง ย่อมประหารรถบ้าง คนประจำรถบ้าง ย่อมประหารพลเดินเท้าบ้าง, อย่างนี้แล เรียกว่า ช้างต้นที่รู้ประหาร.

ภิกษุ ท. ! **ช้างต้นที่รู้อดทน** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ช้างต้นในกรณีนี้ เข้าสู่สงครามแล้ว อดทนต่อการประหารด้วยหอก ด้วยดาบ ด้วยลูกศร อดทนต่อเสียงกึกก้องแห่งกลอง บัณเฑาะว์ สังข์ และมหรทึก. อย่างนี้แล เรียกว่า ช้างต้นที่รู้อดทน.

ภิกษุ ท. ! **ช้างต้นที่รู้ไป** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ช้างต้นในกรณีนี้, ควาญช้างจะส่งไปสู่ทิศใดที่เคยไปหรือไม่เคยไปก็ตาม, ย่อมไปสู่ทิศนั้นได้โดยพลัน. อย่างนี้แล เรียกว่า ช้างต้นที่รู้ไป.

ภิกษุ ท. ! ช้างต้นประกอบด้วยคุณสมบัติ ๔ อย่าง เหล่านี้แล สมควรแก่พระราชาจะใช้สอย จัดได้ว่าเป็นอังคาพยพของพระราชา.

ภิกษุ ท. ! ฉันใดก็ฉันนั้น ที่ภิกษุประกอบด้วยคุณธรรม ๔ ประการ ย่อมเป็นอาหุเนยบุคคล ปาหุเนยบุคคล ทักขิเณยบุคคล อัญชลิ-

กรณียบุคคล และเป็นเนื้อนาบุญของโลกไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า. คุณธรรม ๔ ประการ อย่างไรเล่า? สี่ประการในกรณีนี้ คือ ภิกษุเป็นผู้รู้ฟัง รู้ประหาร รู้อดทน และรู้ไป.

ภิกษุ ท.! **ภิกษุที่รู้ฟัง** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้, เมื่อธรรมวินัยอันตถาคตประกาศแล้ว อันบุคคลแสดงอยู่. ย่อมทำในใจอย่างทั่วถึง รวบรวมจิตทั้งหมดมาเงี่ยโสตคอยสดับ ฟังธรรมอยู่. อย่างนี้แล เรียกว่า ภิกษุที่รู้ฟัง.

ภิกษุ ท.! **ภิกษุที่รู้ประหาร** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมไม่อยู่เฉย ย่อมละ ย่อมบรรเทา ย่อมกระทำให้สิ้นไป ย่อมกระทำให้ไม่มี ซึ่งกามวิตก .... พ์ยาปาทวิตก .... วิหิงสาวิตก อันเกิดขึ้นแล้ว; ย่อมไม่อยู่เฉย ย่อมละ ย่อมบรรเทา ย่อมกระทำให้สิ้นไป ย่อมกระทำให้ไม่มี ซึ่งอกุศลธรรมอันลามกทั้งหลาย อันเกิดขึ้นแล้วและเกิดขึ้นแล้ว. อย่างนี้แล เรียกว่า ภิกษุที่รู้ประหาร.

ภิกษุ ท.! **ภิกษุที่รู้อดทน** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้อดทนต่อความหนาว ความร้อน ความหิว ความระหาย ต่อสัมผัสแห่ง เหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย ต่อคลองแห่งถ้อยคำอันหยาบคาย ร้ายกาจ เป็นผู้มีชาติแห่งบุคคลผู้อดกลั้นต่อเวทนาทางกายอันเกิดขึ้นแล้วอย่างเป็นทุกข์ กล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ ราวกะว่าจะนำไปเสียซึ่งลมปราณ. อย่างนี้แล เรียกว่า ภิกษุที่รู้อดทน.

ภิกษุ ท. ! **ภิกษุที่รู้ไป** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้, ทิศใดอันเธอไม่เคยไป ตลอดกาลยาวนานถึงเพียงนี้ กล่าวคือนิพพานอันเป็นที่ระงับแห่งสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา ปราศจากความกำหนัด เป็นที่ดับโดยไม่เหลือ, เธอเป็นผู้ไปสู่ทิศนั้นได้โดยพลันนั่นเทียว. อย่างนี้แล เรียกว่า ภิกษุที่รู้ไป.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุประกอบด้วยคุณธรรม ๔ ประการเหล่านี้แล ย่อมเป็นอาหุเนยยบุคคล ปาหุเนยยบุคคล ทักขิเณยยบุคคล อัญชลิกรณียบุคคล และเป็นเนื้อนาบุญของโลกไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า.

- จตุกฺก. อํ. ๒๑/๑๕๖-๑๕๘/๑๑๔.

บุคคลที่มีเชื้อเหลือ ๙ จำพวก

เช้าวันหนึ่ง ท่านพระสารีบุตรครองจีวร ถือบาตร เข้าไปบิณฑบาตในนครสาวัตถี ท่านเห็นว่าเวลายังเช้าเกินไปสำหรับการบิณฑบาต จึงแวะเข้าไปในอารามของพวกปริพาชกลัทธิอื่น ได้ทักทายปราศรัยกันตามธรรมเนียมแล้ว นั่งลง ณ ส่วนข้างหนึ่ง. ก็ในเวลานั้นแล พวกปริพาชกทั้งหลายนั้น กำลังยกข้อความขึ้นกล่าวโต้เถียงกันอยู่ ถึงเรื่องบุคคลใดใครก็ตาม ที่ยังมีเชื้อเหลือ ถ้าตายแล้ว ย่อมไม่พ้นเสียจากนรก จากกำเนิดเดรัจฉาน จากวิสัยแห่งเปรต จากอบาย ทุคติ วินิบาต ไปได้เลยสักคนเดียว ดังนี้. ท่านพระสารีบุตรไม่แสดงว่าเห็นด้วย และไม่คัดค้าน ข้อความของปริพาชกเหล่านั้น, ลุกจากที่นั่งไป โดยคิดว่าทูลถวายพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วจักได้ทราบความข้อนี้. ครั้นกลับจากบิณฑบาต ภายหลังอาหารแล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูลถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้นในตอนเช้าทุกประการ. พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า :-

สารีบุตร ! พวกปริพาชกลัทธิอื่น ยังอ่อนความรู้ ไม่ฉลาด จักรู้ได้อย่างไรกันว่า ใครมีเชื้อเหลือ ใครไม่มีเชื้อเหลือ.

สารีบุตร ! **บุคคล**ที่มีเชื้อ (อุปาทิ) เหลือ ๙ จำพวก ดังที่จะกล่าวต่อไปนี้ **แม้ตายไป** ก็พ้นแล้วจากนรก พ้นแล้วจากกำเนิดเดรัจฉาน พ้นแล้วจากวิสัยแห่งเปรต พ้นแล้วจากอบาย ทุคติ วินิบาต. บุคคลเก้าจำพวกเหล่านั้นเป็นอย่างไรเล่า ? เก้าจำพวกคือ:-

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้หน้า ๕๖๓, ๕๖๕ ; ในขุม.โอ. หน้า ๔๕๔/คำว่า "บุคคล", "แม้ตายไป" แสดงถึงว่าเป็นผู้ยังมีชีวิตอยู่บนโลก ซึ่งมีคุณธรรมต่าง ๆ ตามที่ตรัสไว้)

(๑) สารีบุตร ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ **ทำได้เต็มที่ในส่วนศีล ทำได้เต็มที่ในส่วนสมาธิ แต่ทำได้พอประมาณในส่วนปัญญา.** เพราะทำสังโยชน์ ๕ อย่างในเบื้องต้นให้สิ้นไป, บุคคลนั้นเป็น **อนาคามีผู้จะปรินิพพานในระหว่างอายุยังไม่ทันถึงกึ่ง.** สารีบุตร ! นี้เป็นบุคคลผู้มีเชื้อเหลือพวกที่ ๑ ที่เมื่อตาย ก็พ้นแล้วจากนรก จากกำเนิดเดรัจฉาน จากวิสัยแห่งเปรต จากอบาย ทุคติ วินิบาต.

(๒) สารีบุตร ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ **ทำได้เต็มที่ในส่วนศีล ทำได้เต็มที่ในส่วนสมาธิ แต่ทำได้พอประมาณในส่วนปัญญา.** เพราะทำสังโยชน์ ๕ อย่างในเบื้องต้นให้สิ้นไป, บุคคลนั้นเป็น **อนาคามีผู้จะปรินิพพานเมื่ออายุพ้นกึ่งแล้วจวนถึงที่สุด.**สารีบุตร ! นี้เป็นบุคคลผู้มีเชื้อเหลือพวกที่ ๒ ที่เมื่อตาย ก็พ้นแล้วจากนรก จากกำเนิดเดรัจฉาน จากวิสัยแห่งเปรต จากอบาย ทุคติ วินิบาต.

(๓) สารีบุตร ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ **ทำได้เต็มที่ในส่วนศีล ทำได้เต็มที่ในส่วนสมาธิ แต่ทำได้พอประมาณในส่วนปัญญา.** เพราะทำสังโยชน์ ๕ อย่างในเบื้องต้นให้สิ้นไป, บุคคลนั้นเป็น **อนาคามีผู้จะปรินิพพานโดยไม่ต้องใช้ความเพียรเรี่ยวแรง.** สารีบุตร ! นี้เป็นบุคคลผู้มีเชื้อเหลือพวกที่ ๓ ที่เมื่อตาย ก็พ้นแล้วจากนรก จากกำเนิดเดรัจฉาน จากวิสัยแห่งเปรต จากอบายทุคติ วินิบาต.

(๔) สารีบุตร ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ **ทำได้เต็มที่ในส่วนศีล ทำได้เต็มที่ในส่วนสมาธิ แต่ทำได้พอประมาณในส่วนปัญญา.** เพราะทำสังโยชน์ ๕ อย่างในเบื้องต้นให้สิ้นไป, บุคคลนั้นเป็น **อนาคามีผู้จะปรินิพพานโดยต้องใช้ความเพียรเรี่ยวแรง.** สารีบุตร ! นี้เป็นบุคคลผู้มีเชื้อเหลือพวกที่ ๔ ที่เมื่อตาย ก็พ้นแล้วจากนรก จากกำเนิดเดรัจฉาน จากวิสัยแห่งเปรต จากอบายทุคติ วินิบาต.

(๕) สารีบุตร ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ **ทำได้เต็มที่ในส่วนศีล ทำได้เต็มที่ในส่วนสมาธิ แต่ทำได้พอประมาณในส่วนปัญญา.** เพราะทำสังโยชน์ ๕ อย่าง ในเบื้องต้นให้สิ้นไป, บุคคลนั้นเป็น **อนาคามีผู้มีกระแสในเบื้องบนไปถึงอกนิฏฐภพ.** สารีบุตร ! นี้เป็นบุคคลผู้มีเชื้อเหลือพวกที่ ๕ ที่เมื่อตายก็พ้นแล้วจากนรก จากกำเนิดเดรัจฉาน จากวิสัยแห่งเปรต จากอบาย ทุคติ วินิบาต.

(๖) สารีบุตร ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ **ทำได้เต็มที่ในส่วนศีล แต่ทำได้พอประมาณในส่วนสมาธิ ทำได้พอประมาณในส่วนปัญญา.** เพราะ

ทำสังโยชน์ ๓ อย่างให้สิ้นไป, และเพราะมีราคะ โทสะ โมหะเบาบางน้อยลง, เป็น **สกทาคามี** ยังจะมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียวเท่านั้น แล้วกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้. สารีบุตร ! นี้เป็นบุคคลผู้มีเชื้อเหลือพวกที่ ๖ ที่เมื่อตาย ก็พ้นแล้วจากนรก จากกำเนิดเดรัจฉาน จากวิสัยแห่งเปรต จากอบาย ทุคติ วินิบาต.

(๗) สารีบุตร ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ **ทำได้เต็มที่ในส่วนศีล แต่ทำได้พอประมาณในส่วนสมาธิ ทำได้พอประมาณในส่วนปัญญา.** เพราะทำสังโยชน์ ๓ อย่างให้สิ้นไป, บุคคลนั้นเป็น **โสดาบันผู้มีพืชหนเดียว** คือจักเกิดในภพแห่งมนุษย์หนเดียวเท่านั้น แล้วกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้. สารีบุตร ! นี้เป็นบุคคลผู้มีเชื้อเหลือพวกที่ ๗ ที่เมื่อตาย ก็พ้นแล้วจากนรก จากกำเนิดเดรัจฉาน จากวิสัยแห่งเปรต จากอบาย ทุคติ วินิบาต.

(๘) สารีบุตร ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ **ทำได้เต็มที่ในส่วนศีล แต่ทำได้พอประมาณในส่วนสมาธิ ทำได้พอประมาณในส่วนปัญญา.** เพราะทำสังโยชน์ ๓ อย่างให้สิ้นไป, บุคคลผู้นั้นเป็น **โสดาบันผู้ต้องท่องเที่ยวไปสู่สกุล ๒ หรือ ๓ ครั้ง** แล้วกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้. สารีบุตร ! นี้เป็นบุคคลผู้มีเชื้อเหลือพวกที่ ๘ ที่เมื่อตาย ก็พ้นแล้วจากนรก จากกำเนิดเดรัจฉาน จากวิสัยแห่งเปรต จากอบาย ทุคติ วินิบาต.

(๙) สารีบุตร ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ **ทำได้เต็มที่ในส่วนศีล แต่ทำได้พอประมาณในส่วนสมาธิ ทำได้พอประมาณในส่วนปัญญา.** เพราะทำสังโยชน์ ๓ อย่างให้สิ้นไป, บุคคลนั้นเป็น **โสดาบันผู้ต้องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์อีก ๗ ครั้งเป็นอย่างมาก** แล้วกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้. สารีบุตร !

นี้เป็นบุคคลผู้มีเชื้อเหลือพวกที่ ๙ ที่เมื่อตาย ก็พ้นแล้วจากนรก จากกำเนิดเดรัจฉาน จากวิสัยแห่งเปรต จากอบาย ทุคติ วินิบาต.

สารีบุตร ! ปริพาชกลัทธิอื่น ยังอ่อนความรู้ ไม่ฉลาด จักรู้ได้อย่างไรกันว่า ใครมีเชื้อเหลือ ใครไม่มีเชื้อเหลือ.สารีบุตร ! บุคคลเหล่านี้แลที่มีเชื้อเหลือ ๙ จำพวก เมื่อตายไป ก็พ้นแล้วจากนรก จากกำเนิดเดรัจฉาน จากวิสัยแห่งเปรต จากอบาย ทุคติ วินิบาต.

สารีบุตร ! **ธรรมปริยายข้อนี้ ยังไม่เคยแสดงให้ปรากฏ** แก่หมู่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย มาแต่กาลก่อน. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? เพราะเราเห็นว่า **ถ้าเขาเหล่านั้นได้ฟังธรรมปริยายข้อนี้แล้ว จักพากันเกิดความประมาท**; อนึ่งเล่า ธรรมปริยายเช่นนี้ **เป็นธรรมปริยายที่เรากล่าวต่อเมื่อถูกถามเจาะจงเท่านั้น**; ดังนี้แล.

- นวก. อํ. ๒๓/๓๙๓/๒๑๖.

พระอรหันต์รู้จักปัญจุปาทานขันธ์ชัดแจ้งแล้วหลุดพ้น

ภิกษุ ท. ! เมื่อใดแล ภิกษุมารู้ชัดแจ้งตามที่เป็นจริงแล้ว ซึ่งความก่อขึ้นแห่งอุปาทานขันธ์ห้า, รู้ชัดแจ้งตามที่เป็นจริงแล้ว ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ของอุปาทานขันธ์ห้า, รู้ชัดแจ้งตามที่เป็นจริงแล้ว ซึ่งรสอร่อยแห่งอุปาทานขันธ์ห้า, รู้ชัดแจ้งตามที่เป็นจริงแล้ว ซึ่งโทษแห่งอุปาทานขันธ์ห้า และรู้ชัดแจ้งตามที่เป็นจริงแล้ว ซึ่งอุบายที่ไปให้พ้นอุปาทานขันธ์ห้า ดังนี้แล้ว เป็นผู้หลุดพ้นแล้วเพราะไม่มีความยึดมั่น ;

ภิกษุ ท. ! เมื่อนั้น ภิกษุนี้ เราเรียกว่าเป็น พระอรหันต์ ผู้สิ้นอาสวะแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำสำเร็จแล้ว มีภาระอันปลงลงแล้ว มีประโยชน์ตนอันตามบรรลุแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นไปทั้งหมดแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ ดังนี้แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๙๖/๒๙๗.

บุคคลผู้บรรลุอนุปาทาปรินิพพาน

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้ หน้า ๔๖๘, ๖๗๙)

ภิกษุ ท. ! อนุปาทาปรินิพพาน เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ปฏิบัติแล้วอย่างนี้ ได้เฉพาะซึ่งความเข้าไปเพ่งอยู่ว่า **“ถ้า (ปัจจัย) ไม่เคยมี, (ผล) ก็ต้องไม่มีอยู่แก่เรา** ; ถ้า (ปัจจัยเพื่ออนาคต) จักไม่มีอยู่, (ผลในอนาคต) ก็ต้องไม่มีแก่เรา. สิ่ง**ใดมีอยู่ สิ่งใดมีแล้ว เราย่อมละได้ซึ่งสิ่งนี้.” ดังนี้.** ภิกษุนั้น ไม่กำหนัดในภพ ไม่เกาะเกี่ยวในสมภพ ย่อมเห็นซึ่งบทอันยิ่งขึ้นไปที่มีอยู่ ด้วยปัญญาอันชอบว่าเป็นบทอันสงบรำงับ ; และ **บทนั้น** แล เป็นบทอันเธอกระทำให้แจ้งแล้วหมดสิ้นโดยประการทั้งปวง ; **มานานุสัย**ก็เป็นอันภิกษุนั้นละขาดแล้วทั้งสิ้นโดยประการทั้งปวง ; **ภวราคานุสัย** ก็เป็นอันภิกษุนั้นละขาดแล้วทั้งสิ้น โดยประการทั้งปวง ; **อวิชชานุสัย** ก็เป็นอันภิกษุนั้นละขาดแล้วทั้งสิ้น โดยประการทั้งปวง ; เธอนั้น กระทำให้แจ้ง**ซึ่ง เจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ** เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่.

ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า อนุปาทาปรินิพพาน.

- สตฺตก. อํ. ๒๓/๗๔/๕๒.

พระอรหันต์คือผู้เป็น อเสขะ

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ที่กล่าว ๆ กันว่า 'อเสขะ-อเสขะ' ดังนี้ ภิกษุชื่อว่าเป็นอเสขะ ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ? พระเจ้าข้า !"

ภิกษุ ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยสัมมาทิฏฐิชนิดเป็นอเสขะ, สัมมาสังกัปปะชนิดเป็นอเสขะ, สัมมาวาจาชนิดเป็นอเสขะ, สัมมากัมมันตะชนิดเป็นอเสขะ, สัมมาอาชีวะชนิดเป็นอเสขะ, สัมมาวายามะชนิดเป็นอเสขะ, สัมมาสติชนิดเป็นอเสขะ, สัมมาสมาธิชนิดเป็นอเสขะ, สัมมาญาณะชนิดเป็นอเสขะ และสัมมาวิมุตติชนิดเป็นอเสขะ.

ภิกษุ ! ภิกษุที่ชื่อว่าเป็นพระอเสขะ (อรหันต์) ย่อมมีได้ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล.

- ทสก. อํ. ๒๔/๒๓๗/๑๑๑.

ลักษณะทั่วไปของความเป็นพระอรหันต์

ความเร่าร้อน หมดความสุข ย่อมมีไม่ได้แก่ท่านผู้เดินสุดทางสายไกลแล้ว, มีไม่ได้แก่ผู้ไม่รู้จักเศร้าโศก, มีไม่ได้แก่ผู้ได้พ้นแล้วในทุกๆสิ่ง ; และความเร่าร้อนหมดความสุข ย่อมมีไม่ได้แก่ผู้ละกิเลสเครื่องร้อยรัดได้แล้วทุกกรณี.

เหล่าท่านผู้มีสติสมบูรณ์ ย่อมส่งตนไปเสียได้ ไม่ติดใจยินดีในถิ่นที่อยู่ ละอาลัยและสิ่งที่ทำให้อาลัยเสียได้ ดุจหงส์โผบินละเปือกตมไปเสีย ฉะนั้น.

ท่านเหล่าใด ไม่มีการสั่งสม รู้จักการกินการอยู่ได้ดี มีความพ้นอย่างว่างกิเลสเป็นโคจร มีความพ้นอย่างไม่มีอะไรให้หมายได้เป็นโคจร. คติที่จะไปข้างหน้าของเหล่าท่านผู้เช่นนั้น ย่อมยากที่จะบอกให้รู้กันได้ เหมือนทิศทางไปในอากาศของเหล่านกทั้งหลายฉะนั้น.

ท่านผู้สิ้นอาสวะแล้ว ไม่มีเรื่องยุ่งเกี่ยวกับอาหาร มีความพ้นอย่างว่างกิเลสเป็นโคจร มีความพ้นอย่างไม่มีอะไรให้หมายได้ เป็นโคจร. เรื่องราวเกี่ยวกับตัวท่านนั้น ยากที่จะบอกให้รู้กันได้ เหมือนร่องรอยของนกบินในอากาศ ฉะนั้น.

อินทรีย์มีตาหูจมูกเป็นต้น ของท่านผู้ใด ไม่ทำพิษ คือสงบรำงับได้แล้ว เหมือนดั่งม้าที่สารถีเขาฝึกดีแล้ว แม้ปวงเทวาและมนุษย์ก็ยังนิยมชมชอบต่อท่านผู้นั้น ที่ท่านได้ละมานะแล้ว หาอาสวะกิเลสไม่ได้ ทั้งเป็นผู้คงที่อยู่.

ท่านเหล่าใด ไม่จำต้องเชื่อไปกับผู้อื่นเขา รู้แจ้งนิพพานอันอะไรปรุงแต่งให้แปรเปลี่ยนไม่ได้ เป็นผู้ตัดรอยต่อคือกิเลสที่จะต่อภพต่อชาติ เป็นผู้ยอมทำลายโอกาสที่จะมีเพื่อเอาอะไรอีก และเป็นผู้สิ้นหวัง, เหล่าท่านผู้เช่นนั้นแล เป็นอุดมบุรุษ.

- ธ. ขุ. ๒๕/๒๗/๑๗.

ท่านผู้ใดเลิกข้องใจในเรื่องที่ว่า นี่ใช่ฝั่ง หรือไม่ใช่ฝั่ง หนอที่ว่าฝั่งนั้นอย่างไร ไม่ใช่นั้นอย่างไร หนอ ดังนี้, เป็นผู้ไม่กระวนกระวายใจได้แล้ว เป็นผู้พรากมาเสียจากกิเลสาสวะได้หมด ท่านผู้เช่นนั้นแล เราตถาคตเรียกว่า พราหมณ์แท้.

ความอาลัยของท่านผู้ใดไม่มีเสียแล้ว รู้ทั่วถึง มีปกติไม่ต้องถามคนอื่นว่าอะไรเป็นอย่างไรแล้ว, เป็นผู้หยั่งลงสู่อมตะ มีประโยชน์ตนอันถึงโดยลำดับแล้ว, เราตถาคตเรียกผู้นั้นว่า พราหมณ์แท้.

- ธ. ขุ. ๒๕/๖๗-๗๐/๓๖.

ท่านผู้ใดพิจารณาเห็นได้แล้ว ในสภาพที่มียิ่งและมีหย่อนในวิสัยโลก ไม่ได้ไหวหวั่นไปในอารมณ์ไหนๆ ในโลกเลย, เป็นผู้รำงับสงบแล้ว ไม่มีกิเลสฟุ้งกลุ้มเหมือนควัน ไม่มีความทุกข์ความคับแค้นแล้ว เป็นผู้ไม่หวังอะไรแล้ว, เราตถาคตกล่าวผู้นั้น ว่าเป็นผู้ข้ามเสียได้ซึ่งความเกิดความแก่ ดังนี้.

- ติก. อํ. ๒๐/๑๖๙/๔๗๑.

ท่านผู้ปฏิบัติจนเสร็จกิจในพรหมจรรย์แล้ว ไม่สะดุ้งหวาดเสียวแล้ว ปราศจากตัณหาแล้ว หมดกิเลสที่จะรั้นเพื่อรักษามานะเสียแล้ว ตัดรอนความทุกข์เพียงดังลูกศรที่คอยทิ่มแทงในภพได้ ; สำหรับท่านผู้เช่นนี้ รูปกายนี้ชื่อว่าสิ้นสุดกันเพียงนี้ (เรือนร่างนี้มีในที่สุด).

- ธ. ขุ. ๒๕/๖๓ก/๓๔.

ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยเจ้า

(อริยวาส)

ภิกษุ ท. ! **การอยู่แบบพระอริยเจ้า** ซึ่งพระอริยเจ้าทั้งหลาย ได้อยู่มาแล้วก็ดี กำลังอยู่ในบัดนี้ก็ดี จักอยู่ต่อไปก็ดี มีเครื่องอยู่สิบประการเหล่านี้. สิบประการอะไรบ้างเล่า ? สิบประการ คือ :-

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ **เป็นผู้ละองค์ห้าได้ขาด, ประกอบพร้อมด้วยองค์หก, มีอารักขาอย่างเดียว, มีพนักพิงสี่ด้าน, เป็นผู้ถอนความเห็นว่าจริง ดิ่งไปคนละทางขึ้นเสียแล้ว, เป็นผู้ละการแสวงหาสิ้นเชิงแล้ว, เป็นผู้มีความดำริอันไม่ขุ่นมัว, เป็นผู้มีกายสังขารอันสงบรำงับแล้ว, เป็นผู้มีจิตหลุดพ้นด้วยดี, เป็นผู้มีปัญญาในความหลุดพ้นด้วยดี.**

ภิกษุ ท. ! (๑) ภิกษุเป็นผู้ **ละองค์ห้าได้ขาด** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ละกามฉันทะ, ละพยาบาท, ละถีนมิทธะ, ละอุทธัจจกุกกุจจะ และละวิจิกิจฉาได้แล้ว. ภิกษุ ท. ! ภิกษุอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ละองค์ห้าได้ขาด.

ภิกษุ ท. ! (๒) ภิกษุเป็นผู้ **ประกอบพร้อมด้วยองค์หก** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ได้เห็นรูปด้วยตา, ได้ฟังเสียงด้วยหู. ได้ดมกลิ่นด้วยจมูก, ได้ลิ้มรสด้วยลิ้น, ได้สัมผัสโผฏฐัพพะด้วยกาย และได้รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ก็เป็นผู้ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ มีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะอยู่ได้. ภิกษุ ท. ! ภิกษุอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ประกอบพร้อมด้วยองค์หก.

ภิกษุ ท. ! (๓) ภิกษุเป็นผู้ **มีอารักขาอย่างเดียว** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ประกอบการรักษาจิตด้วยสติ. ภิกษุ ท. ! ภิกษุอย่างนี้ ชื่อว่ามีอารักขาอย่างเดียว.

ภิกษุ ท. ! (๔) ภิกษุเป็นผู้ **มีพนักพิงสี่ด้าน** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ พิจารณาแล้วเสพของสิ่งหนึ่ง, พิจารณาแล้ว

อดกลั้นของสิ่งหนึ่ง, พิจารณาแล้วเว้นขาดของสิ่งหนึ่ง, พิจารณาแล้วบรรเทาของสิ่งหนึ่ง, ภิกษุ ท.! ภิกษุอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้มีพนักพิงสี่ด้าน[๑]

ภิกษุ ท.! (๕) ภิกษุเป็นผู้ **ถอนความเห็นว่าจริงดิ่งไปคนละทางขึ้นเสียแล้ว** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ถอน สละ คาย ปล่อย ละ ทิ้ง เสียแล้ว ซึ่งความเห็นว่าจริงดิ่งไปคนละทางมากอย่างของเหล่าสมณพราหมณ์มากผู้ด้วยกัน ที่มีความเห็นว่า "โลกเที่ยง บ้าง, โลกไม่เที่ยง บ้าง, โลกมีที่สุด บ้าง, โลกไม่มีที่สุด บ้าง, ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น บ้าง, ชีวะก็อันอื่น สรีระก็อันอื่น บ้าง, ตถาคตภายหลังแต่การตาย ย่อมมีอีก บ้าง, ตถาคตภายหลังแต่การตาย ย่อมไม่มีอีก บ้าง, ตถาคตภายหลังแต่การตาย ย่อมมีอีกก็มีไม่มีอีกก็มี บ้าง, ตถาคตภายหลังแต่การตาย ย่อมมีอีกก็หามิได้ไม่มีอีกก็หามิได้ บ้าง. ภิกษุ ท.! ภิกษุอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ถอนความเห็นว่าจริงดิ่งไปคนละทาง (ปัจเจกสัจจะ) ขึ้นเสียแล้ว.

ภิกษุ ท.! (๖) ภิกษุเป็นผู้ **ละการแสวงหาสิ้นเชิงแล้ว** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ละการแสวงหากามแล้ว, เป็นผู้ละการแสวงหาภพแล้ว. และการแสวงหาพรหมจรรย์ของเธอนั้นก็ระงับไปแล้ว. ภิกษุ ท.! ภิกษุอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ละการแสวงหาสิ้นเชิงแล้ว.

---

๑. การพิจารณาแล้วเสพ
การพิจารณาแล้วอดกลั้น
การพิจารณาแล้วงดเว้น
การพิจารณาแล้วบรรเทา } ให้ดูรายละเอียดในหน้า ๖๓๐-๖๓๓ แห่งหนังสือเล่มนี้

ภิกษุ ท. ! (๗) ภิกษุเป็นผู้ **มีความดำริไม่ขุ่นมัว** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ละความดำริในทางกามเสียแล้ว, เป็นผู้ละความดำริในทางพยาบาทเสียแล้ว, และเป็นผู้ละความดำริในทางเบียดเบียนเสียแล้ว. ภิกษุ ท. ! ภิกษุอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้มีความดำริไม่ขุ่นมัว.

ภิกษุ ท. ! (๘) ภิกษุเป็นผู้ **มีกายสังขารอันสงบรำงับแล้ว** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะละสุขเสียได้ เพราะละทุกข์เสียได้ และเพราะความดับหายไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน จึงบรรลุฌานที่ ๔ อันไม่มีทุกข์และสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติที่บริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! ภิกษุอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้มีกายสังขารอันสงบรำงับแล้ว.

ภิกษุ ท. ! (๙) ภิกษุเป็นผู้ **มีจิตหลุดพ้นด้วยดี** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วจากราคะ จากโทสะ จากโมหะ, ภิกษุ ท. ! ภิกษุอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้มีจิตหลุดพ้นด้วยดี.

ภิกษุ ท. ! (๑๐) ภิกษุเป็นผู้ **มีปัญญาในความหลุดพ้นด้วยดี** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมรู้ชัดว่า "เราละ ราคะ โทสะ โมหะ เสียแล้ว ถอนขึ้นได้กระทั่งราก ทำให้เหมือนตาลยอดเน่า ไม่ให้มีไม่ให้เกิดได้อีกต่อไป" ดังนี้. ภิกษุ ท. ! ภิกษุอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้มีปัญญาในความหลุดพ้นด้วยดี.

ภิกษุ ท. ! **ในกาลยืดยาวฝ่าย อดีต พระอริยเจ้าเหล่าใดเหล่าหนึ่ง**

ได้เป็นอยู่แล้วอย่างพระอริยเจ้า ; พระอริยเจ้าทั้งหมดเหล่านั้น ก็ได้เป็นอยู่แล้ว ในการอยู่อย่างพระอริยเจ้า สิบประการนี้เหมือนกัน.

ภิกษุ ท. ! **ในกาลยืดยาวฝ่าย อนาคต พระอริยเจ้าเหล่าใดเหล่าหนึ่ง จักเป็นอยู่อย่างพระอริยเจ้า ; พระอริยเจ้าทั้งหมดเหล่านั้น ก็จักเป็นอยู่ในการอยู่อย่างพระอริยเจ้า สิบประการนี้เหมือนกัน.**

ภิกษุ ท. ! **ในกาล บัดนี้ พระอริยเจ้าเหล่าใดเหล่าหนึ่ง กำลังเป็นอยู่อย่างพระอริยเจ้า ; พระอริยเจ้าทั้งหมดเหล่านั้น ก็กำลังเป็นอยู่ในการอยู่อย่างพระอริยเจ้า สิบประการนี้เหมือนกัน.**

ภิกษุ ท. ! การอยู่แบบพระอริยเจ้า ซึ่งพระอริยเจ้าทั้งหลายได้อยู่มาแล้วก็ดี กำลังอยู่ในบัดนี้ก็ดี จักอยู่ต่อไปก็ดี มีเครื่องอยู่สิบประการเหล่านี้แล.

- ทสก. อํ. ๒๔/๓๑-๓๔/๒๐.

ผู้มีคุณลักษณะพิเศษของพระอรหันต์

ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้มีความสำเร็จถึงที่สุด มีความเกษมจากโยคะถึงที่สุด มีพรหมจรรย์ถึงที่สุด เป็นผู้จบกิจถึงที่สุด ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ. ธรรมสามประการเหล่าไหนเล่า ? สามประการคือ ประกอบด้วย **สีลขันธ์อันเป็นอเสขะ**ด้วย **สมาธิขันธ์อันเป็นอเสขะ** ด้วย **ปัญญาขันธ์อันเป็นอเสขะ.** ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้มีความสำเร็จถึง

ที่สุด มีความเกษมจากโยคะถึงที่สุด มีพรหมจรรย์ถึงที่สุด เป็นผู้จบกิจถึงที่สุด ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมประกอบด้วยธรรม ๓ ประการเหล่านี้แล.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้มีความสำเร็จถึงที่สุด มีความเกษมจากโยคะถึงที่สุด มีพรหมจรรย์ถึงที่สุด เป็นผู้จบกิจถึงที่สุด ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมประกอบด้วยธรรมสามประการแม้อื่นอีก. ธรรมสามประการแม้อื่นอีกเหล่าไหนเล่า ? สามประการคือ ประกอบด้วย **อิทธิปาฏิหาริย์** ด้วย **อาเทสนาปาฏิหาริย์** ด้วย **อนุศาสนีปาฏิหาริย์.** ภิกษุ ท. ! ภิกษุผู้มีความสำเร็จถึงที่สุด มีความเกษมจากโยคะถึงที่สุด มีพรหมจรรย์ถึงที่สุด เป็นผู้จบกิจถึงที่สุด ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ เหล่านี้แล.

- เอกาทสก. อํ. ๒๔/๓๕๓/๒๑๗.

(ยังมีคุณลักษณะพิเศษของพระอรหันต์ อย่างอื่น นอกไปจากอเสขธรรมสามและปาฏิหาริย์สามเหล่านี้อีก แต่เห็นว่าไม่จำเป็นที่จะนำมาใส่ไว้ในที่นี้).

พระอรหันต์มีคุณลักษณะที่น่าสนใจ

(หลังจากที่ได้ตรัสว่า พระอรหันต์ เป็นผู้เลิศในโลกทั้งปวงยิ่งกว่าสัตตาวาสและภวัคคพรหมแล้ว (*ข้อความนั้นอยู่ในหัวข้อถัดไปจากหัวข้อนี้*) ได้ตรัสข้อความที่ประพันธ์เป็นคาถา ดังต่อไปนี้ :-)

พระอรหันต์ ท. ท่านมีความสุขหนอ,

ตัณหาของท่าน ไม่มี, ท่านถอนอัส์มิมานะหมดสิ้นแล้ว,

ท่านทำลายข่ายแห่งโมหะได้แล้ว, ท่านถึงความไม่หวั่นไหวแล้ว,

จิตของท่านนั้นไม่ขุ่นมัว, ไม่มีอะไรฉาบไล้ท่านให้ติดอยู่ในโลก,

ท่านเป็นเสมือนพรหม[๑] ผู้ไม่มีอาสวะ, รอบรู้ซึ่งเบญจขันธ์

มีสัทธรรมเจ็ด[๒] เป็นที่โคจร, เป็นสัปบุรุษ[๓] ที่ได้รับการยกย่องสรรเสริญ,

เป็นบุตรที่เกิดแต่อกพระพุทธเจ้า, ถึงพร้อมแล้วด้วยรัตนะเจ็ดประการ[๔],

ผ่านการศึกษาในสิกขาทั้งสาม, เป็นมหาวีระ[๕] เที่ยวไปในที่ต่าง ๆ,

ปราศจากภัยเวรโดยสิ้นเชิง, ถึงพร้อมแล้วด้วยองค์ (แห่งสัมมัตตะ[๖]) ทั้งสิบ,

เป็นมหานาคผู้มีจิตตั้งมั่นแล้ว, นี่แหละคือผู้ประเสริฐในโลกละ,

ตัณหาของท่านไม่มี, อเสขญาณ เกิดขึ้นแล้วแก่ท่าน.

ประชุมแห่งกายนี้มีแก่ท่านเป็นครั้งสุดท้าย,

---

๑. **“พรหม”** เป็นภาษาดึกดำบรรพ์ในอินเดีย หมายถึงผู้ประเสริฐสูงสุดแห่งสัตว์ทั้งหลาย.

๒. **สัทธรรมเจ็ด** ได้แก่ สัทธา หิริ โอตตัปปะ สุตะ วิริยะ สติ ปัญญา (พุทธภาษิต ๒๓/๑๔๗/๘๔).

๓. คำว่า **“สัปบุรุษ”** คำนี้ อาจจะเป็นคำที่แปลกสำหรับพวกเราสมัยนี้ก็ได้ ที่ท่านใช้เป็นคำเรียกพระอรหันต์ แม้ในศิลาจารึกยุคหลังพุทธกาลตอนต้น ๆ.

๔. รัตนะเจ็ดประการ ในที่นี้ ท่านหมายถึง **โพชฌงครัตนเจ็ดประการ** (พุทธภาษิต ๑๙/๑๓๙/๕๐๖)

๕. **“มหาวีระ”** คำนี้ ใช้ร่วมกันในระหว่างพุทธกับลัทธิอื่น เช่นเดียวกับ คำว่า ชินะ เป็นต้น.

๖. คำว่า **“สัมมัตตะสิบ”** หมายถึงความถูกต้องสิบประการ ดูรายละเอียดที่หัวข้อว่า “สัมมัตตะสิบของพระอเสขะ” หน้า ๕๕๖ และที่หน้า ๕๕๗ แห่งหนังสือเล่มนี้.

ไม่ต้องอาศัยปัจจัยจากใครอื่น ในสาระแห่งพรหมจรรย์,

ไม่หวั่นไหวในเพราะวิธา (ความถือตัว, ความหยิ่ง, ความจองหอง) ทั้งหลาย,

พ้นพิเศษแล้วจากการต้องมีภพใหม่, บรรลุแล้วตามลำดับซึ่งทันตภูมิ [๗],

ท่านชนะโลกแล้วทั้งเบื้องบนเบื้องขวางและเบื้องล่าง,

นันทิ (ความเพลิน) ของท่านไม่มี,

ท่านประกาศธรรมในลักษณะบันลือสีหนาท,

ท่านเป็นผู้รู้ในโลก อย่างไม่มีผู้รู้อื่นยิ่งกว่า, ดังนี้แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๐๑/๑๕๓.

พระอรหันต์เลิศกว่าภวัคคพรหม

ภิกษุ ท. ! รูป .... เวทนา .... สัญญา .... สังขาร ....วิญญาณ (แต่ละอย่าง) ไม่เที่ยง ; สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ ; สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา ; สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นอันบุคคลพึงเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า "นั่นไม่ใช่ของเรา (เนตํ มม) นั่นไม่ใช่เรา (เนโสหมสฺมิ) นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา (น เมโส อตฺตา) " ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! อริยสาวกผู้มีการสดับ เมื่อเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป แม้ในเวทนา แม้ในสัญญา แม้ในสังขาร แม้ในวิญญาณ. เมื่อเบื่อหน่าย

๗. ภูมิแห่งผู้ฝึกตนถึงที่สุดแล้ว คือพระอรหันต์.

ย่อมคลายกำหนัด ; เพราะคลายกำหนัด ย่อมหลุดพ้น ; เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว. อริยสาวกนั้น ย่อมรู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! **สัตตาวาสมีประมาณเท่าใด ภวัคค (พรหม) มีประมาณเท่าใด พวกที่เลิศประเสริฐในโลก คือพวกพระอรหันต์** แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๐๑/๑๕๒.

ผู้ข้ามพ้นกามโลก - รูปโลก - อรูปโลก ยังไม่ชื่อว่าข้ามพ้นโลก

(จนกว่าจะลุอนาสวสัญญาเวทยิตนิโรธ)

พราหมณ์ ! **กามคุณ ๕ อย่าง**เหล่านี้ **ในอริยวินัยเรียกกันว่า โลก.** ห้าอย่าง อย่างไรเล่า ? ห้าอย่าง คือ รูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักษุ .... เสียงที่จะพึงรู้แจ้งด้วยโสตะ .... กลิ่นที่จะพึงรู้แจ้งด้วยฆานะ .... รสที่จะพึงรู้แจ้งด้วยชิวหา .... โผฏฐัพพะที่จะพึงรู้แจ้งด้วยผิวกาย อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด. พราหมณ์ ! กามคุณห้าอย่างเหล่านี้แล ในอริยวินัยเรียกกันว่า โลก.

พราหมณ์ ! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมเข้าถึง**ปฐมฌาน** อันมีวิตกวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่. พราหมณ์ ! ภิกษุนี้เขากล่าวกันว่า ได้ถึงที่สุดแห่งโลก อยู่ในที่สุดแห่งโลก ; คนพวกอื่น

กล่าวถึงภิกษุนั้นอย่างนี้ว่า “ภิกษุนี้ยังเนื่องอยู่กับโลก ยังไม่ออกจากโลก” ดังนี้. พราหมณ์ ! ถึงแม้เราก็กล่าวอย่างนี้ว่า “ภิกษุนี้ ยังเนื่องอยู่กับโลก ยังไม่ออกจากโลก”.

(ในกรณีแห่ง **ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสานัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ** และ **เนวสัญญานาสัญญายตนะ** ก็มีข้อความที่ตรัสไว้อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งปฐมฌานข้างบน)

พราหมณ์ ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุก้าวล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนะเสียได้โดยประการทั้งปวง เข้าถึง **สัญญาเวทยิตนิโรธ** แล้วแลอยู่ ; แม้ **อาสวะทั้งหลายของเธอนั้นก็สิ้นไปรอบ เพราะเห็นด้วยปัญญา** อยู่. พราหมณ์ ! **ภิกษุนี้ อันใคร ๆ ย่อมกล่าวว่า ได้ถึงซึ่งที่สุดแห่งโลก อยู่ในที่สุดแห่งโลก ข้ามแล้วซึ่งเครื่องข้องในโลก,** ดังนี้แล.

- นวก. อํ. ๒๓/๔๔๘/๒๔๒.

พระอรหันต์คือผู้เป็นเกพลี

(จบพรหมจรรย์แล้ว อยู่โดยปราศจากธรรมห้า แต่ถึงพร้อมด้วยธรรมห้า)

ภิกษุ ท. ! ภิกษุมีองค์ห้าอันละขาดแล้ว และมีองค์ห้าอันประกอบพร้อมแล้ว เรากล่าวว่า เป็น **เกพลี (มีไกวัลยธรรม)** อยู่จบพรหมจรรย์ เป็นอุดมบุรุษ ในธรรมวินัยนี้.

ภิกษุ ท. ! **ภิกษุเป็นผู้มีองค์ห้าอันละขาดแล้ว เป็นอย่างไรเล่า ?** ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ มีกามฉันทะขาดแล้ว มีพยาบาทอันละขาด

แล้ว มีถีนมิทธะอันละขาดแล้ว มีอุทธัจจกุกกุจจะอันละขาดแล้ว มีวิจิกิจฉาอันละขาดแล้ว. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล ภิกษุเป็นผู้มีองค์ห้าอันละขาดแล้ว.

ภิกษุ ท. ! **ภิกษุเป็นผู้มีองค์ห้าอันประกอบพร้อมแล้ว เป็นอย่างไรเล่า?** ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ประกอบพร้อมแล้วด้วยสีลขันธ์อันเป็นอเสขะ ประกอบพร้อมแล้วด้วยสมาธิขันธ์อันเป็นอเสขะ ประกอบพร้อมแล้วด้วยปัญญาขันธ์อันเป็นอเสขะ ประกอบพร้อมแล้วด้วยวิมุตติขันธ์อันเป็นอเสขะ ประกอบพร้อมแล้วด้วยวิมุตติญาณทัสสนขันธ์อันเป็นอเสขะ. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล ภิกษุเป็นผู้มีองค์ห้าอันประกอบพร้อมแล้ว.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุมีองค์ห้าอันละขาดแล้ว และมีองค์ห้าอันประกอบพร้อมแล้ว เรากล่าวว่า เป็นเกพลี อยู่จบพรหมจรรย์ เป็นอุดมบุรุษ ในธรรมวินัยนี้.

(คาถาผนวกท้ายพระสูตร)

กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิกิจฉา ไม่มีแก่ภิกษุโดยประการทั้งปวง ; ภิกษุผู้เช่นนั้น สมบูรณ์ด้วยอเสขสีล อเสขสมาธิ อเสขปัญญา อเสขวิมุตติ และอเสขญาณ. ภิกษุผู้เช่นนั้น สมบูรณ์ด้วยองค์ห้า เว้นขาดจากองค์ห้า. ภิกษุผู้เช่นนั้น ท่านกล่าวว่าเป็น “เกพลี” ในธรรมวินัยนี้.

- ทสก.อํ. ๒๔/๑๗/๑๒.

ผู้เป็นเกพลีบุคคล ในพุทธศาสนา

ภิกษุ ท. ! **ภิกษุผู้ฉลาดในฐานะเจ็ดประการ (สตฺตฏฺฐานกุสโล) ผู้พิจารณาใคร่ครวญธรรมโดยวิธีสามประการ (ติวิธูปปริกฺขี) เราเรียกว่า เกพลี[๑] อยู่จบกิจแห่งพรหมจรรย์ เป็นอุดมบุรุษ ในธรรมวินัยนี้.**

ภิกษุ ท. ! **ภิกษุผู้ฉลาดในฐานะเจ็ดประการ นั้นเป็นอย่างไรเล่า** ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมรู้ชัดซึ่งรูป รู้ชัดซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งรูป รู้ชัดซึ่งความดับไม่เหลือแห่งรูป รู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งรูป รู้ชัดซึ่งอัสสาทะ (รสอร่อย) แห่งรูป รู้ชัดซึ่งอาทีนวะ (โทษอันต่ำทราม) แห่งรูป รู้ชัดซึ่งนิสสรณะ (อุบายเป็นเครื่องออกไปพ้น) จากรูป (รวมเจ็ดประการ).

(ในกรณีแห่ง **เวทนา สัญญา สังขาร** และ **วิญญาณ** ก็ได้ตรัสไว้ด้วยข้อความอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูป ทุกประการ ต่างกันแต่เพียงชื่อแห่งขันธ์ เท่านั้น).

ภิกษุ ท. ! รูปเป็นอย่างไรเล่า? มหาภูตรูปสี่อย่างด้วย รูปที่อาศัยมหาภูตรูปสี่อย่างด้วย : นี้เราเรียกว่ารูป ; **การเกิดขึ้นแห่งรูป** ย่อมมีเพราะความเกิดขึ้นแห่งอาหาร ; **ความดับไม่เหลือแห่งรูป** ย่อมมี เพราะความดับไม่เหลือแห่งอาหาร ; มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐนั่นเองเป็น**ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งรูป,** ได้แก่สิ่งเหล่านี้ คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ

---

๑. คำว่า “เกพลี” ไม่เป็นที่แจ่มแจ้งแก่นักศึกษาแห่งยุคปัจจุบัน มักจะแปลกันว่า ผู้บริบูรณ์ด้วยคุณทั้งปวง ข้าพเจ้าเข้าใจว่า เป็นคำใช้เรียกพระอรหันต์ ในความหมายที่ว่า เข้าถึงธรรมอันเป็นไกวัลย์ ในระดับเดียวกันกับปรมาตมันของฝ่ายฮินดู เป็นคำสาธารณะที่ใช้ร่วมกันทุกลัทธิแห่งยุคนั้น เช่นเดียวกับคำว่า อรหันต์ นั่นเอง จึงควรใช้ทับศัพท์ว่าเกพลี ไม่ควรแปล จนกว่าจะกลายเป็นคำที่รู้กันทั่วไป. ควรจะยุติเป็นอย่างไร ขอท่านผู้รู้จงวินิจฉัยดูเองเถิด. -ผู้รวบรวม.

การพูดจาชอบ การทำการงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ความพยายามชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ ; สุขโสมนัสที่อาศัยรูปเกิดขึ้น อันใด ๆ, นี้ เป็น **อัสสาทะแห่งรูป** ; ข้อที่รูป ไม่เที่ยงเป็นทุกข์มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา อันใด, นี้ เป็น **อาทีนวะแห่งรูป** ; การนำออกเสียได้ซึ่งความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ กล่าวคือการละเสียได้ซึ่งความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ ในรูป อันใด, นี้เป็น **นิสสรณะเครื่องออกจากรูป** (รวมเป็นสิ่งที่ต้องรู้ชัดเจ็ดอย่าง).

ภิกษุ ท. ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด รู้ด้วยปัญญาอันยิ่งซึ่งรูปว่า อย่างนี้ คือรูป, อย่างนี้ คือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งรูป, อย่างนี้ คือความดับไม่เหลือแห่งรูป, อย่างนี้ คือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งรูป, อย่างนี้ คืออัสสาทะแห่งรูป, อย่างนี้ คืออาทีนวะแห่งรูป, อย่างนี้ คือ นิสสรณะแห่งรูป, ดังนี้แล้ว เป็นผู้**ปฏิบัติแล้ว เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่งรูป** ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น **เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว.** บุคคลเหล่าใด เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว, บุคคลเหล่านั้น ชื่อว่า **หยั่งลงในธรรมวินัยนี้.**

ภิกษุ ท. ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด รู้ด้วยปัญญาอันยิ่งซึ่งรูปว่า อย่างนี้ คือรูป, อย่างนี้ คือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งรูป, อย่างนี้ คือความดับไม่เหลือแห่งรูป, อย่างนี้ คือ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งรูป, อย่างนี้ คืออัสสาทะแห่งรูป, อย่างนี้ คืออาทีนวะแห่งรูป, อย่างนี้ คือนิสสรณะแห่งรูป, ดังนี้แล้ว เป็นผู้ **พ้นวิเศษแล้ว เพราะความเบื่อหน่าย เพราะความคลายกำหนัด เพราะความดับไม่เหลือ เพราะความไม่ยึดมั่น ซึ่งรูป.**

สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้พ้นวิเศษแล้วด้วยดี (สุวิมุตฺตา).

บุคคลเหล่าใด เป็นผู้พ้นวิเศษแล้วด้วยดี, บุคคลเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นเกพลี. บุคคลเหล่าใด เป็นเกพลี, วัฏฏะของบุคคลเหล่านั้น ย่อมไม่มีเพื่อการบัญญัติ.

ภิกษุ ท. ! **เวทนา** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! หมู่แห่งเวทนาหกหมู่เหล่านี้ คือ จักขุสัมผัสสชาเวทนา โสตสัมผัสสชาเวทนา ฆานสัมผัสสชาเวทนา ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา กายสัมผัสสชาเวทนา มโนสัมผัสสชาเวทนา : นี้เราเรียกว่าเวทนา ; **การเกิดขึ้นแห่งเวทนา** ย่อมมี เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ; **ความดับไม่เหลือแห่งเวทนา** ย่อมมี เพราะความดับไม่เหลือแห่งผัสสะ ; มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐ นั่นเอง เป็น **ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งเวทนา**, **....ฯลฯ ....** [ข้อความต่อไปนี้ มีเนื้อความอย่างเดียวกับในกรณีแห่งรูป ต่างกันแต่เพียงว่านี้เป็นกรณีแห่งเวทนาเท่านั้น ไปจนถึงคำว่า .... สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้พ้นวิเศษแล้วด้วยดี (สุวิมุตฺตา.)].

บุคคลเหล่าใด เป็นผู้พ้นวิเศษแล้วด้วยดี, บุคคลเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นเกพลี บุคคลเหล่าใด เป็นเกพลี, วัฏฏะของบุคคลเหล่านั้น ย่อมไม่มีเพื่อการบัญญัติ.

ภิกษุ ท. ! **สัญญา** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! หมู่แห่งสัญญาหกหมู่เหล่านี้ คือ รูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โผฏฐัพพสัญญา ธัมมสัญญา : นี้เราเรียกว่าสัญญา ; **ความเกิดขึ้นแห่งสัญญา** ย่อมมีเพราะ

ความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ; **ความดับไม่เหลือแห่งสัญญา** ย่อมมี เพราะความดับไม่เหลือแห่งผัสสะ ; มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐ นั่นเอง เป็น **ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสัญญา**, **.... ฯลฯ ....** [ข้อความต่อไปนี้ มีเนื้อความอย่างเดียวกับในกรณีแห่งรูป ต่างกันแต่เพียงว่านี้เป็นกรณีแห่งสัญญาเท่านั้น ไปจนถึงคำว่า .... สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้พ้นวิเศษแล้วด้วยดี (สุวิมุตฺตา).].

บุคคลเหล่าใด เป็นผู้พ้นวิเศษแล้วด้วยดี, บุคคลเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นเกพลี. บุคคลเหล่าใด เป็นเกพลี, วัฏฏะของบุคคลเหล่านั้น ย่อมไม่มีเพื่อการบัญญัติ.

ภิกษุ ท. ! **สังขาร** ทั้งหลาย เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! หมู่แห่งเจตนาหกหมู่เหล่านี้ คือ รูปสัญเจตนา สัททสัญเจตนา คันธสัญเจตนา โผฏฐัพพสัญเจตนา ธัมมสัญเจตนา : นี้เราเรียกว่า สังขารทั้งหลาย ; **ความเกิดขึ้นแห่งสังขาร** ย่อมมี เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ; **ความดับไม่เหลือแห่งสังขาร** ย่อมมี เพราะความดับไม่เหลือแห่งผัสสะ ; มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐนั่นเอง เป็น **ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสังขาร**, **.... ฯลฯ ....** [ข้อความต่อไปนี้ มีเนื้อความอย่างเดียวกับในกรณีแห่งรูปต่างกันแต่เพียงว่านี้เป็นกรณีแห่งสังขารเท่านั้น ไปจนถึงคำว่า ....สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้พ้นวิเศษแล้วด้วยดี (สุวิมุตฺตา).].

บุคคลเหล่าใด เป็นผู้พ้นวิเศษแล้วด้วยดี, บุคคลเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นเกพลี, บุคคลเหล่าใด เป็นเกพลี, วัฏฏะของบุคคลเหล่านั้น ย่อมไม่มีเพื่อการบัญญัติ.

ภิกษุ ท. ! **วิญญาณ** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! หมู่แห่งวิญญาณหกหมู่เหล่านี้ คือจักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ : นี้เราเรียกว่าวิญญาณ ; **ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ** ย่อมมี เพราะความเกิดขึ้นแห่งนามรูป : **ความดับไม่เหลือแห่งวิญญาณ** ย่อมมี เพราะความดับไม่เหลือแห่งนามรูป ; มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐนั่นเอง เป็น **ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งวิญญาณ, ... ฯลฯ ....**
[ข้อความต่อไปนี้ มีเนื้อความอย่างเดียวกับในกรณีแห่งรูป ต่างกันแต่เพียงว่านี้เป็นกรณีแห่งวิญญาณเท่านั้น ไปจนถึงคำว่า ....สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้พ้นวิเศษแล้วด้วยดี (สุวิมุตฺตา).].

บุคคลเหล่าใด เป็นผู้พ้นวิเศษแล้วด้วยดี, บุคคลเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นเกพลี. บุคคลเหล่าใด เป็นเกพลี, วัฏฏะของบุคคลเหล่านั้น ย่อมไม่มีเพื่อการบัญญัติ.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในฐานะเจ็ดประการ (สตฺตฏฺฐานกุสโล) ด้วยอาการอย่างนี้ แล

ภิกษุ ท. ! **ภิกษุเป็นผู้พิจารณาใคร่ครวญธรรมโดยวิธีสามประการ (ติวิธูปปริกฺขี) นั้นเป็นอย่างไรเล่า** ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมพิจารณาใคร่ครวญธรรม โดยความเป็น **ธาตุ** ; ย่อมพิจารณาใคร่ครวญธรรม โดยความเป็น อายตนะ ; ย่อมพิจารณาใคร่ครวญธรรม โดยความเป็น **ปฏิจจสมุปบาท.** ภิกษุ ท. ! ภิกษุเป็นผู้พิจารณาใคร่ครวญธรรมโดยวิธีสามประการ ด้วยอาการอย่างนี้ แล.

ภิกษุ ท. ! **ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในฐานะเจ็ดประการด้วยเป็นผู้พิจารณา**

ใคร่ครวญธรรมโดยวิธีสามประการด้วย เราเรียกว่า เกพลี อยู่จบกิจแห่งพรหมจรรย์ เป็นอุดมบุรุษ ในธรรมวินัยนี้, ดังนี้แล.

- ขนฺธ.สํ. ๑๗/๗๖-๘๐/๑๑๘-๑๒๔.

มีศีลงาม - ธรรมงาม - ปัญญางาม ก็เป็นเกพลี !

ภิกษุ ท. ! **ภิกษุผู้มีกัลยาณศีล มีกัลยาณธรรม มีกัลยาณปัญญา เรากล่าวว่าเป็น เกพลี อยู่จบพรหมจรรย์ เป็นอุตตมบุรุษ ในธรรมวินัยนี้.**

ภิกษุ ท. ! **ภิกษุเป็นผู้มีกัลยาณศีล เป็นอย่างไรเล่า** ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยการสำรวมในปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยมรรยาทและโคจร มีปกติเห็นเป็นภัยในโทษทั้งหลายแม้มีประมาณเล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย อยู่. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่าภิกษุเป็นผู้มีกัลยาณศีล. ด้วยอาการเพียงเท่านี้แล ชื่อว่ามีกัลยาณศีล.

ภิกษุ ท. ! **ภิกษุเป็นผู้มีกัลยาณธรรม เป็นอย่างไรเล่า** ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ตามประกอบซึ่งความเพียรในการเจริญโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการอยู่. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า ภิกษุเป็นผู้มีกัลยาณธรรม. ด้วยอาการเพียงเท่านี้แล ชื่อว่ามีกัลยาณศีล มีกัลยาณธรรม.

ภิกษุ ท. ! **ภิกษุเป็นผู้มีกัลยาณปัญญา เป็นอย่างไรเล่า** ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ กระทำให้แจ้ง ซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้

เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า ภิกษุเป็นผู้มีกัลยาณปัญญา. ด้วยอาการอย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่ามีกัลยาณศีล มีกัลยาณธรรม มีกัลยาณปัญญา; เราเรียกว่า เป็นเกพลี อยู่จบพรหมจรรย์ เป็นอุตตมบุรุษ ในธรรมวินัยนี้.

- อิติวุ. ขุ. ๒๕/๓๐๓/๒๗๗.

(คำว่า **เกพลี** เป็นคำโบราณ มีความสำคัญ ใช้พูดกันทั่วไป เช่นเดียวกับคำ ว่าอรหันต์; มาบัดนี้เราไม่ได้ยินคำนี้ เพราะไม่นำมาใช้ ถ้านำมาใช้ก็แปลให้มีความหมายเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งไป จนหมดความศักดิ์สิทธิ์ ไม่ใช้คำว่าเกพลี จึงไม่ชินหูเหมือนคำว่าอรหันต์.ขอให้เราใช้คำว่า เกพลี นี้ให้ติดปาก ให้ชินหู ก็จะได้มีคำสำคัญใช้กันมากขึ้นกว้างขวางออกไปในฐานะเป็นเครื่องเตือนใจ.

คำว่า ศีลงาม - ธรรมงาม - ปัญญางาม ก็คืออริยอัฏฐังคิกมรรคนั่นเอง ดังที่พระองค์ตรัสไว้ในอริยสัจจากพระโอษฐ์ภาคปลายหน้า ๑๔๘๔ คำว่า "กัลยานวัตร" คืออริยมรรคมีองค์ ๘ ผลแห่งอริยอัฏฐังคิกมรรคคือความเป็นเกพลี).

ผู้ละอาสวะนานาแบบ

ก. อาสวะส่วนที่ละได้ด้วยการเห็น

ภิกษุ ท. ! อริยสาวกผู้มีการสดับ ได้เห็นพระอริยเจ้า ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า ได้เห็นสัปบุรุษ ฉลาดในธรรมของสัปบุรุษ ได้รับการแนะนำในธรรมของสัปบุรุษ, ย่อมรู้ชัดซึ่งธรรมทั้งหลายที่ควรกระทำไว้ในใจ และไม่ควรกระทำไว้ในใจ. อริยสาวกนั้น **รู้ชัดอยู่ซึ่งธรรมทั้งหลายที่ควรกระทำไว้ในใจและไม่ควรกระทำไว้ในใจ,** ท่านย่อมไม่กระทำไว้ในใจซึ่งธรรมทั้งหลายที่ไม่ควรกระทำไว้ในใจ, จะกระทำ

ไว้ในใจแต่ธรรมทั้งหลายที่ควรทำไว้ในใจเท่านั้น.

ภิกษุ ท. ! ธรรมทั้งหลายอันไม่ควรกระทำไว้ในใจ ที่อริยสาวกท่านไม่กระทำไว้ในใจนั้น เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! เมื่อบุคคลกระทำไว้ในใจซึ่งธรรมเหล่าใด อยู่, กามาสวะ ภวาสวะ หรืออวิชชาสวะก็ตามที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเจริญยิ่งขึ้น ; ธรรมเหล่านี้แลเป็นธรรมที่ไม่ควรกระทำไว้ในใจ ซึ่งอริยสาวกท่านไม่กระทำไว้ในใจ.

ภิกษุ ท. ! ธรรมทั้งหลาย อันเป็นธรรมที่ควรกระทำไว้ในใจ ที่อริยสาวกท่านกระทำไว้ในใจนั้น เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! กามาสวะ ภวาสวะ หรืออวิชชาสวะก็ตาม ที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วย่อมละไป แก่บุคคลผู้กระทำซึ่งธรรมเหล่าใดไว้ในใจ อยู่ ; ธรรมเหล่านี้แลเป็นธรรมที่ควรกระทำไว้ในใจ ซึ่งอริยสาวกท่านกระทำไว้ในใจ.

เพราะอริยสาวกนั้นไม่กระทำไว้ในใจ ซึ่งธรรมทั้งหลายที่ไม่ควรกระทำไว้ในใจ แต่มากระทำไว้ในใจแต่ธรรมทั้งหลายที่ควรกระทำไว้ในใจเท่านั้น, อาสวะทั้งหลายที่ยังไม่เกิด จึงไม่เกิดขึ้น และอาสวะทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วย่อมละไป. อริยสาวกนั้น ย่อม **กระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ว่า “ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้”** ดังนี้. เมื่ออริยสาวกนี้ กระทำไว้ในใจโดยแยบคายอยู่อย่างนี้, **สังโยชน์สาม คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ย่อมละไป.** ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า อาสวะทั้งหลายจะพึงละเสียด้วยการเห็น.

- มู. ม. ๑๒/๑๕/๑๒.

ข. อาสวะส่วนที่ละได้ด้วยการสำรวม

ภิกษุ ท. ! อาสวะทั้งหลาย ส่วนที่จะพึงละเสียด้วยการสำรวมเป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ **พิจารณาโดยแยบคายแล้วเป็นผู้สำรวมด้วยการสังวรในอินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ** อันเป็นอินทรีย์ที่เมื่อภิกษุไม่สำรวมแล้ว, อาสวะ ท. อันเป็นเครื่องทำให้คับแค้นและเร่าร้อนจะพึงบังเกิดขึ้น. และเมื่อภิกษุเป็นผู้สำรวมแล้วเป็นอยู่, อาสวะทั้งหลายอันเป็นเครื่องทำความคับแค้นและเร่าร้อน จะไม่พึงบังเกิดขึ้นแก่ภิกษุนั้น. ภิกษุ ท. ! ข้อนี้เป็นเพราะเมื่อภิกษุไม่สำรวม ด้วยอาการอย่างนี้, อาสวะทั้งหลายอันเป็นเครื่องทำความคับแค้นและเร่าร้อนจะพึงบังเกิดขึ้น, และเมื่อภิกษุสำรวมแล้วเป็นอยู่ อาสวะทั้งหลายอันเป็นเครื่องทำความคับแค้นและเร่าร้อนจะไม่พึงบังเกิดขึ้นแก่ภิกษุนั้น. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า อาสวะทั้งหลายส่วนที่จะพึงละเสียด้วยการสำรวม.

- มู. ม. ๑๒/๑๖/๑๓.

ค. อาสวะส่วนที่ละได้ด้วยการเสพ

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้หน้า ๖๑๒ ผู้มีพนักพิงสี่ด้าน)

ภิกษุ ท. ! อาสวะทั้งหลาย ส่วนที่จะพึงละเสียด้วยการเสพเฉพาะสิ่งที่ควรเสพ เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ **พิจารณาโดยแยบ-คายแล้ว จึงนุ่งห่มจีวร** เพียงเพื่อบำบัดความหนาว เพื่อบำบัดความร้อน เพื่อบำบัดสัมผัสทั้งหลาย อันเกิดจากเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เสือกคลานทั้งหลาย, เพียงเพื่อปกปิดอวัยวะอันให้เกิดความละอาย ; เธอ **พิจารณาโดยแยบคายแล้วจึงบริโภคบิณฑบาต** ไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่ใช่เพื่อมัวเมา. ไม่ใช่เพื่อประดับ ไม่ใช่เพื่อตกแต่ง, แต่ฉันเพียงเพื่อให้กายนี้ตั้งอยู่ได้ เพื่อให้ชีวิตเป็นไป เพื่อป้องกัน

ความลำบาก เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์, ด้วยคิดว่า เราจักกำจัดเวทนาเก่าเสียแล้ว ไม่ทำเวทนาใหม่ให้เกิดขึ้น. ความที่อายุดำเนินไปได้ ความไม่มีโทษเพราะอาหาร และความอยู่ผาสุกสำราญ จักมีแก่เรา ; เธอ**พิจารณาโดยแยบคายแล้วจึงใช้สอยเสนาสนะ** เพียงเพื่อบำบัดความหนาว เพื่อบำบัดความร้อน เพื่อบำบัดสัมผัสทั้งหลายอันเกิดจากเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เสือกคลานทั้งหลาย, เพียงเพื่อบรรเทาอันตรายอันจะพึงมีจากดินฟ้าอากาศ และเพื่อความเป็นผู้ยินดีอยู่ได้ในที่หลีกเร้นสำหรับภาวนา ; เธอ**พิจารณาโดยแยบคายแล้ว จึงบริโภคหยูกยา**ซึ่งเป็นปัจจัยเกื้อกูลแก่คนไข้ เพียงเพื่อบำบัดทุกขเวทนาอันเกิดจากอาพาธต่างๆ และเพียงเพื่อความเป็นผู้ไม่ต้องทนทุกข์เป็นอย่างยิ่ง. ภิกษุ ท. ! ข้อนี้เป็นเพราะเมื่อภิกษุไม่พิจารณาแล้วเสพเฉพาะสิ่งที่ควรเสพ อาสวะทั้งหลายอันเป็นเครื่องทำความคับแค้นและเร่าร้อน จะพึงบังเกิดขึ้น, และเมื่อภิกษุพิจารณาแล้วเสพเฉพาะสิ่งควรเสพอยู่ อาสวะทั้งหลายอันเป็นเครื่องทำความคับแค้นและเร่าร้อน จะไม่พึงบังเกิดขึ้นแก่ภิกษุนั้น. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า อาสวะทั้งหลายส่วนที่จะละเสียด้วยการเสพเฉพาะสิ่งที่ควรเสพ.

- มู. ม. ๑๒/๑๗/๑๔.

ง. อาสวะส่วนที่ละได้ด้วยการอดกลั้น

ภิกษุ ท. ! อาสวะทั้งหลาย ส่วนที่จะพึงละเสียด้วยการอดกลั้น เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ **พิจารณาโดยแยบคายแล้ว** เป็นผู้**อดทนต่อความหนาว ต่อความร้อน**, เป็นผู้อดทนต่อ**ความหิว** ต่อ**ความระหาย**, เป็นผู้อดทนต่อ **สัมผัสอันเกิดจากเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เสือกคลานทั้งหลาย**, เป็นผู้มีชาติแห่งบุคคลผู้อดกลั้นต่อ **คลองแห่งถ้อยคำอันหยาบคาย**, อันว่าร้าย, และเป็นผู้อดกลั้นต่อ **ทุกข์เวทนาในกาย** ที่

เกิดขึ้นแล้ว อย่างกล้าแข็งแสบเผ็ด ขมขื่น ไม่เป็นที่สบายใจ หรือจวนจะถึงแก่ชีวิตได้. ภิกษุ ท.! ข้อนี้เป็นเพราะ เมื่อภิกษุไม่อดกลั้นอดทนด้วยอาการอย่างนี้. อาสวะทั้งหลายอันเป็นเครื่องคับแค้นและเร่าร้อน จะพึงบังเกิดขึ้น, และเมื่อภิกษุอดกลั้นอดทนอยู่ อาสวะทั้งหลายอันเป็นเครื่องคับแค้นและเร่าร้อน จะไม่พึงบังเกิดขึ้นแก่ภิกษุนั้น. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า อาสวะทั้งหลายส่วนที่จะละเสียด้วยการอดกลั้น.

- มู. ม. ๑๒/๑๘/๑๕.

จ. อาสวะส่วนที่ละได้ด้วยการเว้น

ภิกษุ ท.! อาสวะทั้งหลาย ส่วนที่จะพึงละเสียด้วยการงดเว้น เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ **พิจารณาโดยแยบคายแล้ว** ย่อม **งดเว้นจากช้างดุ**, **ม้าดุ**, โคดุ, สุนัขดุ, งู, หลักตอ, ขวากหนาม ห้วยเหว บ่อของโสโครก หลุมอุจจาระ และงดเว้น **ที่ที่ไม่ควรนั่ง ที่ไม่ควรไป** และ **การคบพวกเพื่อนที่ลามก** อันวิญญูชนเพื่อนพรหมจรรย์ด้วยกันทั้งหลาย จัดไว้ในฐานะที่ต่ำทราม. ภิกษุนั้น พิจารณาโดยแยบคายแล้ว ย่อมงดเว้นที่ที่ไม่ควรนั่ง ที่ไม่ควรไปนั้นๆ เสีย และย่อมงดเว้นพวกเพื่อนที่ลามกเหล่านั้นเสีย. ภิกษุ ท.! ข้อนี้เป็นเพราะ เมื่อภิกษุไม่งดเว้นด้วยอาการอย่างนี้, อาสวะทั้งหลายอันเป็นเครื่องคับแค้นและเร่าร้อน จะพึงบังเกิดขึ้น และเมื่อภิกษุงดเว้นอยู่ อาสวะทั้งหลายอันเป็นเครื่องคับแค้นและเร่าร้อน จะไม่พึงบังเกิดขึ้นแก่ภิกษุนั้น. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า อาสวะทั้งหลายส่วนที่จะละเสียด้วยการงดเว้น.

- มู. ม. ๑๒/๑๘/๑๖.

ฉ. อาสวะส่วนที่ละได้ด้วยการบรรเทา

ภิกษุ ท.! อาสวะทั้งหลายส่วนที่จะพึงละเสียด้วยการบรรเทา เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ **พิจารณาโดยแยบคายแล้ว** ย่อม **ไม่รับเอาไว้ในใจ** ย่อมละเสีย ย่อมบรรเทา ทำให้สิ้นสุดทำให้ถึงความมีไม่ได้ ซึ่ง**กามวิตก**, **พยาบาทวิตก**, **วิหิงสาวิตก** อันบังเกิดขึ้นแล้ว; และย่อมไม่รับเอาไว้ในใจ ย่อมละเสีย ย่อมบรรเทา ทำให้สิ้นสุด ทำให้ถึงความมีไม่ได้ ซึ่ง **สิ่งอันเป็นอกุศลลามกทั้งหลาย** ที่บังเกิดขึ้นแล้ว. ภิกษุ ท.! ข้อนี้เป็นเพราะเมื่อภิกษุไม่บรรเทาด้วยอาการอย่างนี้, อาสวะทั้งหลายอันเป็นเครื่องคับแค้นและเร่าร้อน จะพึงบังเกิดขึ้น, และเมื่อภิกษุบรรเทาอยู่ อาสวะทั้งหลายอันเป็นเครื่องคับแค้นและเร่าร้อน จะไม่พึงบังเกิดขึ้นแก่ภิกษุนั้น. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า อาสวะทั้งหลายส่วนที่จะละเสียด้วยการบรรเทา.

- มู. ม. ๑๒/๑๙/๑๗.

ช. อาสวะส่วนที่ละได้ด้วยการเจริญทำให้มาก

ภิกษุ ท.! อาสวะทั้งหลายส่วนที่จะพึงละเสียด้วยการเจริญ เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ **พิจารณาโดยแยบคายแล้ว** ย่อม**เจริญสติสัมโพชฌงค์**, ย่อมเจริญ **ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์**, ย่อมเจริญ **วิริยสัมโพชฌงค์**, ย่อมเจริญ **ปีติสัมโพชฌงค์**, ย่อมเจริญ **ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์**, ย่อมเจริญ **สมาธิสัมโพชฌงค์**, ย่อมเจริญ **อุเปกขาสัมโพชฌงค์**, อัน (แต่ละอย่าง ๆ) ย่อมอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ และน้อมไปเพื่อความปล่อย. ภิกษุ ท.! ข้อนี้เป็นเพราะ เมื่อภิกษุไม่เจริญด้วยอาการอย่างนี้; อาสวะทั้งหลายอันเป็นเครื่องคับแค้นและเร่าร้อน จะพึงบังเกิดขึ้น, และเมื่อภิกษุเจริญอยู่ อาสวะ

ทั้งหลายอันเป็นเครื่องคับแค้นและเร่าร้อน จะไม่พึงบังเกิดขึ้น แก่ภิกษุนั้น. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า อาสวะทั้งหลายส่วนที่จะละเสียด้วยการเจริญ.

- มู. ม. ๑๒/๑๙/๑๘.

ซ. ผลแห่งการปิดกั้นอาสวะทั้งปวงโดยเจ็ดวิธี

ภิกษุ ท. ! เมื่อใด ภิกษุละเสียได้ซึ่งอาสวะทั้งหลาย อันจะพึงละได้ **ด้วยการเห็น**, ละเสียได้ซึ่งอาสวะทั้งหลาย อันจะพึงละได้ ด้วยการสังวร, ละเสียได้ซึ่งอาสวะทั้งหลาย อันจะพึงละได้ **ด้วยการเสพเฉพาะสิ่งที่ควรเสพ**, ละเสียได้ซึ่งอาสวะทั้งหลาย อันจะพึงละได้ **ด้วยการอดกลั้น**, ละเสียได้ซึ่งอาสวะทั้งหลาย อันจะพึงละได้ **ด้วยการงดเว้น**, ละเสียได้ซึ่งอาสวะทั้งหลาย อันจะถึงละได้ **ด้วยการบรรเทา**, ละเสียได้ซึ่งอาสวะทั้งหลาย อันจะพึงได้ **ด้วยการเจริญ**, แล้ว ; ภิกษุ ท. ! ภิกษุนี้เรากล่าวว่า เป็นผู้ **ปิดกั้นแล้วด้วยการปิดกั้นซึ่งอาสวะทั้งปวง** อยู่ ; **ตัดตัณหาได้ขาดแล้ว รื้อถอนสังโยชน์ได้แล้ว กระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้แล้วเพราะรู้เฉพาะซึ่งมานะโดยชอบ**, ดังนี้แล.

- มู. ม. ๑๒/๒๐/๑๙.

ผู้พ้นพิเศษเพราะความสิ้นตัณหา

"ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ! สมณพราหมณ์ทั้งปวง เป็นผู้มีความสำเร็จถึงที่สุด มีความเกษมจากโยคะถึงที่สุด เป็นพรหมจารีถึงที่สุด มีที่สุดแห่งกิจถึงที่สุด หรือพระเจ้าข้า ?"

ท่านผู้จอมเทพ! ใช่ว่าสมณพราหมณ์ทั้งปวง จักเป็นผู้มีความสำเร็จถึงที่สุด มีความเกษมจากโยคะถึงที่สุด เป็นพรหมจารีถึงที่สุด มีที่สุดแห่งกิจถึงที่สุดก็หาไม่.

“ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ! เพราะเหตุไรเล่า สมณพราหมณ์ทั้งปวงจึงไม่เป็นผู้มีความสำเร็จถึงที่สุด มีความเกษมจากโยคะถึงที่สุด เป็นพรหมจารีถึงที่สุด มีที่สุดแห่งกิจถึงที่สุด พระเจ้าข้า ?”

ท่านผู้จอมเทพ ! ก็ต่อเมื่อสมณพราหมณ์เหล่าใด เป็นผู้เห็นภัยในวัฏฏะ (ภิกษุ) เป็นผู้ **หลุดพ้นวิเศษเพราะความสิ้นไปแห่งตัณหา** เท่านั้น, สมณพราหมณ์เหล่านั้นจึงจะได้**ชื่อว่าเป็นผู้มีความสำเร็จถึงที่สุด มีความเกษมจากโยคะถึงที่สุด เป็นพรหมจารีถึงที่สุด มีที่สุดแห่งกิจถึงที่สุด**. เพราะเหตุนั้นสมณพราหมณ์ทั้งปวง จึงไม่เป็นผู้มีความสำเร็จถึงที่สุด มีความเกษมจากโยคะถึงที่สุด เป็นพรหมจารีถึงที่สุด มีที่สุดแห่งกิจถึงที่สุด, ดังนี้แล.

- มหา. ที. ๑๐/๓๑๘/๒๖๑.

ผู้อาบแล้วด้วยเครื่องอาบ

(หลุดพ้นได้เพราะการรู้ออกจากสัญญาคตะทั้งสาม)

(ความรู้นี้ ต้องนำด้วยการละอุปกิเลสสิบหก มีศรัทธามั่นคงในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ มีศีลบริสุทธิ์ มีปัญญาบริสุทธิ์ แผ่อัปปมัญญาพรหมวิหารไปทั่วโลกทั้งสิ้น, ดังนั้น :-)

ภิกษุนั้น ย่อม **รู้ชัดว่า** “**สัญญาคตะว่าอย่างนี้ ๆ ก็มีอยู่**, **สัญญาคตะว่าเลว ก็มีอยู่**, **สัญญาคตะว่าประณีต ก็มีอยู่**, **และอุบายอันยิ่งเป็นเครื่องออกจากสัญญาคตะนี้ ก็มีอยู่**” ดังนี้. เมื่อเธอนั้นรู้อยู่อย่างนี้เห็นอยู่อย่างนี้ **จิตย่อมหลุดพ้น** แม้จากกามาสวะ แม้จากภวาสวะ แม้จากอวิชชาสวะ. เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า “จิตหลุดพ้นแล้ว”. เธอย่อมรู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว

พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุนี้ เราเรียกว่า เป็นผู้ **อาบแล้วด้วยเครื่องอาบอันเป็นภายใน**, ดังนี้แล.

- มู. ม. ๑๒/๖๙/๙๗.

ผู้ไม่เป็นทั้งฝ่ายรับและฝ่ายค้าน

(ดับกิเลสและทุกข์เพราะออกเสียได้จากทิฏฐิบวก - ทิฏฐิลบ)

(เรื่องควรดูประกอบในปฏิจจ.โอ.หน้า ๖๖๕ เป็นอีกมุมหนึ่งแห่งสุดโต่งของความเห็นคือ “อัตถิตา และนัตถิตา”).

ภิกษุ ท. ! ทิฏฐิสองอย่างเหล่านี้ มีอยู่ ; คือ **ภวทิฏฐิ** (ว่ามี). **วิภวทิฏฐิ** (ว่าไม่มี).

ภิกษุ ท. ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด แอบอิงภวทิฏฐิ (ซึ่งมีลักษณะเป็นบวก) เข้าถึงภวทิฏฐิ หยั่งลงสู่ภวทิฏฐิ ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมคัดค้านต่อวิภวทิฏฐิ. ภิกษุ ท. ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดแอบอิงวิภวทิฏฐิ (ซึ่งมีลักษณะเป็นลบ) เข้าถึงวิภวทิฏฐิ หยั่งลงสู่วิภวทิฏฐิ ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมคัดค้านต่อภวทิฏฐิ. ...

ภิกษุ ท. ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด **รู้ชัดตามเป็นจริงซึ่งความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ไม่ได้ รสอร่อย โทษอันต่ำทราม และอุบายเครื่องออกแห่งทิฏฐิสองอย่างนี้**, สมณพราหมณ์เหล่านั้น **เป็นผู้ปราศจากราคะ**

ปราศจากโทสะ ปราศจากโมหะ ปราศจากตัณหา ไม่มีอุปาทาน เป็นผู้เห็นแจ้ง **ไม่เป็นฝ่ายยอมรับ ไม่เป็นฝ่ายคัดค้าน** ; เขาเหล่านั้น เป็นผู้มีธรรมอันไม่ทำความเนิ่นช้าเป็นที่มายินดี มีความยินดีในธรรมอันไม่ทำความเนิ่นช้า ย่อมพ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสทั้งหลาย, เรากล่าวว่า เขาย่อม**พ้นจากทุกข์ได้** ดังนี้.

- มู ม. ๑๒/๑๓๑/๑๕๕.

ผู้ถอนรากแห่งความรักและความเกลียดได้แล้ว

(เรื่องควรดูประกอบในอริยะ.โอ.ปลายหน้า ๑๓๔๗ โดยสรุปคือรัก-เกลียด ๔ แบบ **ไม่มีขณะอยู่ในฌาน ๑,๒,๓,๔** และจะ**ไม่มีอย่างเด็ดขาด**เมื่อแจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ **ซึ่งจะเกิดผลติดตามมา ๕ ประการ**).

ภิกษุ ท. ! ธรรมารมณ์ทั้งหลายเหล่านี้ ย่อมเกิดอยู่เป็น ๔ ประการ. สี่ประการอย่างไรเล่า ? สี่ประการคือ ความรักเกิดจากความรัก ความเกลียดเกิดจากความรัก ความรักเกิดจากความเกลียด ความเกลียดเกิดจากความเกลียด.

ภิกษุ ท. ! **อย่างไรเล่า เรียกว่า ความรักเกิดจากความรัก** ? ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ มีบุคคลซึ่งเป็นที่ปรารถนารักใคร่พอใจ ของบุคคลคนหนึ่ง, มีบุคคลพวกอื่นมาประพฤติกระทำต่อบุคคลนั้น ด้วยอาการที่น่าปรารถนาน่ารักใคร่น่าพอใจ ; บุคคลโน้นก็จะเกิดความพอใจขึ้นมาอย่างนี้ว่า “บุคคลเหล่านั้นประพฤติกระทำต่อบุคคลที่เราปรารถนารักใคร่พอใจ ด้วยอาการที่น่าปรารถนาน่ารักใคร่น่าพอใจ” ดังนี้ ; บุคคลนั้นชื่อว่าย่อมทำความรักให้เกิดขึ้นในบุคคลเหล่านั้น. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า ความรักเกิดจากความรัก.

ภิกษุ ท. ! **อย่างไรเล่า เรียกว่า ความเกลียดเกิดจากความรัก** ? ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ มีบุคคลซึ่งเป็นที่ปรารถนารักใคร่พอใจ ของบุคคลคนหนึ่ง. มีบุคคลพวกอื่นมาประพฤติกระทำต่อบุคคลนั้น ด้วยอาการที่ไม่น่าปรารถนาไม่น่ารักใคร่พอใจ ; บุคคลโน้นก็จะเกิดความไม่พอใจขึ้นมาอย่างนี้ว่า "บุคคลเหล่านั้นประพฤติกระทำต่อบุคคลที่เราปรารถนารักใคร่พอใจ ด้วยอาการที่ไม่น่าปรารถนาไม่น่ารักใคร่พอใจ" ดังนี้; บุคคลนั้นชื่อว่าย่อมทำความเกลียดให้เกิดขึ้นในบุคคลเหล่านั้น. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า ความเกลียดเกิดจากความรัก.

ภิกษุ ท. ! **อย่างไรเล่า เรียกว่า ความรักเกิดจากความเกลียด** ? ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ มีบุคคลซึ่งเป็นที่ไม่ปรารถนารักใคร่พอใจ ของบุคคลคนหนึ่ง, มีบุคคลพวกอื่นมาประพฤติกระทำต่อบุคคลนั้น ด้วยอาการที่ไม่น่าปรารถนาไม่น่ารักใคร่พอใจ ; บุคคลโน้นก็จะเกิดความพอใจขึ้นมาอย่างนี้ว่า "บุคคลเหล่านั้นประพฤติกระทำต่อบุคคลที่เราไม่ปรารถนารักใคร่พอใจ ด้วยอาการที่ไม่น่าปรารถนาไม่น่ารักใคร่พอใจ" ดังนี้ ; บุคคลนั้น ชื่อว่าย่อมทำความรักให้เกิดขึ้นในบุคคลเหล่านั้น. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า ความรักเกิดจากความเกลียด.

ภิกษุ ท. ! **อย่างไรเล่า เรียกว่า ความเกลียดเกิดจากความเกลียด** ? ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ มีบุคคลซึ่งไม่เป็นที่ปรารถนารักใคร่พอใจ ของบุคคลคนหนึ่ง, มีบุคคลพวกอื่นมาประพฤติกระทำต่อบุคคลนั้น ด้วยอาการที่น่าปรารถนาน่ารักใคร่น่าพอใจ ; บุคคลโน้นก็จะเกิดความไม่พอใจขึ้นมาอย่างนี้ว่า "บุคคลเหล่านั้นประพฤติกระทำต่อบุคคลที่เราไม่ปรารถนารักใคร่พอใจ ด้วย

อาการที่น่าปรารถนาน่ารักใคร่น่าพอใจ” ดังนี้ ; บุคคลนั้นชื่อว่าย่อมทำความเกลียดให้เกิดขึ้นในบุคคลเหล่านั้น. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า ความเกลียดเกิดจากความเกลียด.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล คือธรรมารมณ์ ย่อมเกิดอยู่เป็น ๔ ประการ.

ภิกษุ ท. ! สมัยใด ภิกษุ **กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้** เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในทิฏฐธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่ ; สมัยนั้น **ความรักที่เกิดจากความรัก ก็ถูกละขาด** มีรากอันขาดแล้ว ทำให้เป็นเหมือนต้นตาลมีขั้วยอดอันขาดแล้ว ให้ถึงความไม่มี มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา, **ความเกลียดที่เกิดจากความรักก็ถูกละขาด...** ; **ความรักที่เกิดจากความเกลียด ก็ถูกละขาด...** ; **ความเกลียดที่เกิดจากความเกลียด ก็ถูกละขาด** มีรากอันขาดแล้ว ทำให้เป็นเหมือนต้นตาลมีขั้วยอดอันขาดแล้ว ให้ถึงความไม่มี มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา. ภิกษุ ท. ! ภิกษุนี้ เรากล่าวว่า **ย่อมไม่ถือตัว ย่อมไม่ตอบโต้ ย่อมไม่อัดควัน ย่อมไม่ลุกโพลง ย่อมไม่ไหม้เกรียม.**

- จตุกฺก. อํ. ๒๑/๒๘๐/๒๐๐

ก. ผู้ไม่ถือตัว (น อุสฺเสเนติ)

ภิกษุ ท. ! **อย่างไรเล่า ชื่อว่าภิกษุ ย่อมไม่ถือตัว** ?

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ไม่ตามเห็นรูปโดยความเป็นตน ไม่ตามเห็นตนว่ามีรูป ไม่ตามเห็นรูปในตน ไม่ตามเห็นตนในรูป, ไม่ตามเห็นเวทนาโดยความเป็นตน ไม่ตามเห็นตนว่ามีเวทนา ไม่ตามเห็นเวทนาในตน ไม่ตาม

เห็นตนในเวทนา, ไม่ตามเห็นสัญญาโดยความเป็นตน ไม่ตามเห็นตนว่ามีสัญญา ไม่ตามเห็นสัญญาในตน ไม่ตามเห็นตนในสัญญา, ไม่ตามเห็นสังขารโดยความเป็นตน ไม่ตามเห็นตนว่ามีสังขาร ไม่ตามเห็นสังขารในตน ไม่ตามเห็นตนในสังขาร, ไม่ตามเห็นวิญญาณโดยความเป็นตน ไม่ตามเห็นตนว่ามีวิญญาณ ไม่ตามเห็นวิญญาณในตน ไม่ตามเห็นตนในวิญญาณ.

ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล ชื่อว่า ภิกษุย่อมไม่ถือตัว.

ข. ผู้ไม่ตอบโต้ (น ปฏิสฺเสเนติ)

ภิกษุ ท.! **อย่างไรเล่า ชื่อว่าภิกษุ ย่อมไม่ตอบโต้**?

ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ **ย่อมไม่ด่าตอบผู้ด่าตน ย่อมไม่โกรธขึ้งตอบผู้โกรธขึ้งตน ย่อมไม่หักราญตอบผู้หักราญตน.**

ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล ชื่อว่าภิกษุย่อมไม่ตอบโต้.

ค. ผู้ไม่อัดควัน (น ธูปายติ)

ภิกษุ ท.! **อย่างไรเล่า ชื่อว่าภิกษุ ย่อมไม่อัดควัน**?

ภิกษุ ท.! (๑) เมื่อความนึก (ด้วยมานานุสัย) ว่า "**เรามีอยู่เป็นอยู่**" ดังนี้ ไม่มีอยู่, (๒) ความนึกว่า "เรามี-เราเป็นอย่างนี้" ก็ไม่มี ; (๓) ความนึกว่า "เรามี-เราเป็นอย่างนั้น" ก็ไม่มี ; (๔) ว่า "เรามี-เราเป็นอย่างอื่น" ก็ไม่มี ; (๕) ว่า "เรามี-เราเป็นอย่างไม่เที่ยงแท้" ก็ไม่มี ; (๖) ว่า "เรามี-เราเป็นอย่างเที่ยงแท้" ก็ไม่มี ; (๗) ความนึกว่า "เราพึงมี-พึงเป็น" ก็ไม่มี; (๘) ความนึกว่า "เราพึงมี-พึงเป็นอย่างนี้" ก็ไม่มี ; (๙) ว่า "เรา

พึงมี-พึงเป็นอย่างนั้น” ก็ไม่มี; (๑๐) ว่า “เราพึงมี-พึงเป็นอย่างอื่น” ก็ไม่มี; (๑๑) ความนึกว่า “เราพึงมี-พึงเป็นบ้างหรือ” ก็ไม่มี; (๑๒) ความนึกว่า “เราพึงมี-พึงเป็นอย่างนี้บ้างหรือ” ก็ไม่มี ; (๑๓) ว่า “เราพึงมี-พึงเป็นอย่างนั้น บ้างหรือ” ก็ไม่มี ; (๑๔) ว่า “เราพึงมี- พึงเป็นอย่างอื่นบ้างหรือ” ก็ไม่มี ; (๑๕) ความนึกว่า “เราจักมี-จักเป็นแล้ว “ก็ไม่มี ; (๑๖) ความนึกว่า “เราจักมี-จักเป็นแล้วอย่างนี้” ก็ไม่มี ; (๑๗) ว่า “เราจักมี-จักเป็นแล้วอย่างนั้น” ก็ไม่มี ; (๑๘) ว่า “เราจักมี-จักเป็นแล้วอย่างอื่น” ก็ไม่มี.

ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล ชื่อว่าภิกษุย่อมไม่อัดควัน.

ฆ. ผู้ไม่ลุกโพลง (น ปชฺชลติ)

ภิกษุ ท. ! **อย่างไรเล่า ชื่อว่า ภิกษุ ย่อมไม่ลุกโพลง** ?

ภิกษุ ท. ! (๑) เมื่อความนึก (ด้วยมานานุสัย) ว่า “**เรามีอยู่-เป็นอยู่แล้ว ด้วยขันธ์นี้**” ไม่มีอยู่, (๒) ความนึกว่า “ เรามี-เราเป็นอย่างนี้ด้วยขันธ์นี้” ก็ไม่มี ; (๓) ความนึกว่า “เรามี-เราเป็นอย่างนั้น ด้วยขันธ์นี้” ก็ไม่มี ; (๔) ว่า “เรามี-เราเป็นอย่างอื่น ด้วยขันธ์นี้” ก็ไม่มี ; (๕) ว่า “เรามี-เราเป็นอย่างไม่เที่ยงแท้ ด้วยขันธ์นี้” ก็ไม่มี ; (๖) ว่า “เรามี-เราเป็นอย่างเที่ยงแท้ ด้วยขันธ์นี้” ก็ไม่มี ; (๗) ความนึกว่า “เราพึงมี-พึงเป็น ด้วยขันธ์นี้” ก็ไม่มี ; (๘) ความนึกว่า “เราพึงมี-พึงเป็นอย่างนี้ ด้วยขันธ์นี้” ก็ไม่มี ; (๙) ว่า “เราพึงมี-พึงเป็นอย่างนั้น ด้วยขันธ์นี้” ก็ไม่มี ; (๑๐) ว่า “เราพึงมี-พึงเป็นอย่างอื่น ด้วยขันธ์นี้ “ก็ไม่มี ; (๑๑) ความนึกว่า “เราพึงมี-พึงเป็นด้วยขันธ์นี้ บ้างหรือ” ก็ไม่มี ; (๑๒) ความนึกว่า “เราพึงมี-พึงเป็นอย่างนี้ ด้วยขันธ์นี้ บ้างหรือ” ก็ไม่มี ; (๑๓) ว่า “เราพึงมี-พึง

เป็นอย่างนั้น ด้วยขันธ์นี้ บ้างหรือ” ก็ไม่มี ; (๑๔) ว่า “เราพึงมี-พึงเป็นอย่างอื่น ด้วยขันธ์นี้ บ้างหรือ” ก็ไม่มี ; (๑๕) ความนึกว่า”เราจักมี-จักเป็นแล้ว ด้วยขันธ์นี้” ก็ไม่มี ; (๑๖) ความนึกว่า “เราจักมี-จักเป็นแล้วอย่างนี้ ด้วยขันธ์นี้” ก็ไม่มี ; (๑๗) ว่า “เราจักมี-จักเป็นแล้วอย่างนั้น ด้วยขันธ์นี้” ก็ไม่มี ; (๑๘) ว่า “เราจักมี-จักเป็นแล้วอย่างอื่น ด้วยขันธ์นี้” ก็ไม่มี.

ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล ชื่อว่าภิกษุย่อมไม่ลุกโพลง.

ง. ผู้ไม่ไหม้เกรียม (น ปชฺฌายติ)

ภิกษุ ท. ! **อย่างไรเล่า ชื่อว่าภิกษุ ย่อมไม่ไหม้เกรียม** ?

ภิกษุ ท. ! อัส์มิมานะอันภิกษุในกรณีนี้ละขาดแล้ว มีรากถอนขึ้นแล้ว กระทำให้เป็นเหมือนต้นตาลมีขั้วยอดอันขาดแล้ว ทำให้ถึงความไม่มีไม่เป็น มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา

ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล ชื่อว่าภิกษุย่อมไม่ไหม้เกรียม, ดังนี้แล.

- จตุกฺก. อํ. ๒๑/๒๙๓-๒๙๖/๒๐๐.

ผู้ลอกคราบทิ้งแล้ว

ผู้ใด ไม่แล่นอ้าวไปข้างหน้า ไม่วกอ้าวมาข้างหลัง[๑] ล่วงพ้นธรรมเป็นเหตุให้เนิ่นช้า[๒] นี้เสียได้ทั้งสิ้น ; ผู้นั้น เป็น

---

๑. แล่นไปทางหน้า ด้วยอำนาจภวตัณหาเพื่อมีภพใหม่. แล่นวกไปทางหลัง ด้วยอำนาจกามตัณหาที่อาลัยในกามคุณ.

๒. ธรรมเป็นเหตุให้เนิ่นช้า ได้แก่กิเลสตัณหา มานะ ทิฏฐิ ที่ทำให้คลานต้วมเตี้ยมอยู่ในภพไม่ออกไปสู่นิพพานอันปราศจากภพ.

ภิกษุ สลัดทิ้งเสียได้แล้วทั้งฝั่งในและฝั่งนอก[๓] เหมือนงูทิ้งคราบเก่าอันคร่ำคร่าไปแล้วฉะนั้น.

ผู้ใด ไม่แล่นอ้าวไปทางหน้า ไม่วกอ้าวมาทางหลังรู้ว่าในโลกนี้ สิ่งทั้งปวงนี้ปราศจากสัจจะแห่งตถา๔ ; ผู้นั้น เป็นภิกษุ สลัดทิ้งเสียได้แล้วทั้งฝั่งในและฝั่งนอก เหมือนงูทิ้งคราบเก่าอันคร่ำคร่าไปแล้ว ฉะนั้น.

ผู้ใด ไม่แล่นอ้าวไปทางหน้า ไม่วกอ้าวมาทางหลัง เป็นผู้ปราศจากโลภะ เพราะรู้ว่าสิ่งทั้งปวงนี้ปราศจากสัจจะแห่งตถา ; ผู้นั้น เป็นภิกษุ สลัดทิ้งเสียได้แล้วทั้งฝั่งในและฝั่งนอก เหมือนงูทิ้งคราบเก่าอันคร่ำคร่าไปแล้ว ฉะนั้น.

ผู้ใด ไม่แล่นอ้าวไปทางหน้า ไม่วกอ้าวมาทางหลัง เป็นผู้ปราศจากราคะ เพราะรู้ว่าสิ่งทั้งปวงนี้ปราศจากสัจจะแห่งตถา ; ผู้นั้น เป็นภิกษุ สลัดทิ้งเสียได้แล้วทั้งฝั่งในและฝั่งนอก เหมือนงูทิ้งคาบเก่าอันคร่ำคร่าไปแล้ว ฉะนั้น.

ผู้ใด ไม่แล่นอ้าวไปทางหน้า ไม่วกอ้าวทางหลัง เป็นผู้ปราศจากโทสะ เพราะรู้ว่าสิ่งทั้งปวงนี้ปราศจากสัจจะแห่งตถา ; ผู้นั้น เป็นภิกษุ สลัดทิ้งเสียได้แล้วทั้งฝั่งในและฝั่งนอก เหมือนงูทิ้งคราบเก่าอันคร่ำคร่าไปแล้ว ฉะนั้น.

---

๓. ฝั่งในฝั่งนอก หมายถึงความคิดที่ถือมั่นว่ามีในมีนอก ไม่เป็นไปตามกฎแห่งอิทัปปัจจยตาหรือมัชฌิมาปฏิปทา.

๔. ปราศจากสัจจะแห่งตถาคือ ไม่สามารถมีความเป็นอสังขตะ หรือความคงที่ไม่เปลี่ยนแปลง.

ผู้ใด ไม่แล่นอ้าวไปข้างหน้า ไม่วกอ้าวมาทางหลัง เป็นผู้ปราศจากโมหะ เพราะรู้ว่าสิ่งทั้งปวงนี้ปราศจากสัจจะแห่งตถา ; ผู้นั้น เป็นภิกษุ สลัดทิ้งเสียได้แล้วทั้งฝั่งในและฝั่งนอก เหมือนงูทิ้งคราบเก่าอันคร่ำคร่าไปแล้ว ฉะนั้น.

อนุสัยไร ๆ ของผู้ใด ไม่มี เพราะถอนเสียได้ซึ่งมูลรากอันเป็นอกุศลทั้งหลาย ; ผู้นั้น เป็นภิกษุ สลัดทิ้งเสียได้แล้วทั้งฝั่งในและฝั่งนอก เหมือนงูทิ้งคราบเก่าอันคร่ำคร่าไปแล้ว ฉะนั้น.

กิเลสอันเป็นเหตุให้เกิดความกระวนกระวายไร ๆ ของผู้ใดไม่มีเพื่อเป็นปัจจัยแห่งการมาสู่ฝั่งใน ; ผู้นั้น เป็นภิกษุ สลัดทิ้งเสียได้แล้วทั้งฝั่งในและฝั่งนอก เหมือนงูทิ้งคราบเก่าอันคร่ำคร่าไปแล้ว ฉะนั้น.

กิเลสเป็นเหตุให้เกิดความรกทึบเพียงดังป่ารกไร ๆ ของผู้ใดไม่มีเพื่อสำเร็จแก่ความเป็นเหตุแห่งภพอันเป็นเครื่องผูกพัน ; ผู้นั้น เป็นภิกษุ สลัดทิ้งเสียได้แล้วทั้งฝั่งในและฝั่งนอก เหมือนงูทิ้งคราบเก่าอันคร่ำคร่าไปแล้ว ฉะนั้น.

ผู้ใด ละนิวรณ์ทั้งห้าแล้ว ไม่มีความคับแค้น ข้ามความสงสัยเสียได้ ปราศจากสิ่งเสียบแทงแห่งจิต ; ผู้นั้น เป็นภิกษุ สลัดทิ้งเสียได้แล้วทั้งฝั่งในและฝั่งนอก เหมือนงูทิ้งคราบเก่าอันคร่ำคร่าไปแล้ว ฉะนั้น.

- สุตฺต. ขุ. ๒๕/๓๒๕/๒๙๔.

ผู้ไม่สำคัญมั่นหมายแล้วไม่เกิดนันทิ (ความเพลิน)

ภิกษุ ท. ! ภิกษุใด เป็นพระอรหันต์ มีอาสวะสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ต้องทำสำเร็จแล้ว มีภาระอันปลงลงแล้ว มีประโยชน์ของตนอันตามถึงแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นไปรอบแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ ; ภิกษุนั้น ย่อมรู้ยิ่งซึ่งดินโดยความเป็นดิน ; ครั้นรู้ยิ่ง (อภิญฺญา) ซึ่งดินโดยความเป็นดินแล้ว,

ย่อม **ไม่สำคัญมั่นหมาย ซึ่งดิน** (ปฐวึ น มญฺญติ) ;

ย่อม **ไม่สำคัญมั่นหมาย ในดิน** (ปฐวิยา น มญฺญติ) ;

ย่อม **ไม่สำคัญมั่นหมาย โดยความเป็นดิน** (ปฐวิโต น มญฺญติ) ;

ย่อม **ไม่สำคัญมั่นหมาย ว่าดินของเรา** (ปฐวิมฺเมติ น มญฺญติ) ;

ย่อม **ไม่เพลินอย่างยิ่งซึ่ง ดิน** (ปฐวึ นาภินนฺทติ).

ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? ข้อนั้นเรากล่าวว่า **เพราะดินเป็นสิ่งที่เธอนั้นกำหนดรู้รอบ (ปริญฺญาต) แล้ว.**

(ในกรณีแห่งธรรมอื่นอีก ๒๒ อย่าง คือ **น้ำ ไฟ ลม ภูตสัตว์ เทพ ปชาบดี พรหม อาภัสสรพรหม สุภกิณหพรหม เวหัปผลพรหม อภิภู อากาสานัญจายตนะ วิญญาณัญจายตะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะ รูปที่เห็นแล้ว เสียงที่ได้ยินแล้ว สิ่งที่รู้สึกแล้วทางจมูก,ลิ้น,ผิวกาย สิ่งที่รู้แจ้งแล้ว เอกภาวะ นานาภาวะ และสิ่งทั้งปวง,** แต่ละอย่าง ๆ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้โดยระเบียบแห่งถ้อยคำอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งดิน จนกระทั่งถึงกรณีแห่ง **นิพพาน** ซึ่งจะได้บรรยายด้วยข้อความเต็มอีกครั้งหนึ่งดังต่อไปนี้ :-)

ภิกษุ ท. ! ภิกษุใด เป็นพระอรหันต์ มีอาสวะสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ต้องทำสำเร็จแล้ว มีภาระอันปลงลงแล้ว มีประโยชน์ของ

ตนอันตามถึงแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นไปรอบแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ ; ภิกษุนั้น ย่อมรู้ยิ่งซึ่งนิพพานโดยความเป็นนิพพาน ; ครั้นรู้ยิ่ง (อภิญญา) ซึ่งนิพพานโดยความเป็นนิพพานแล้ว.

ย่อม **ไม่สำคัญมั่นหมาย ซึ่งนิพพาน** (นิพฺพานํ น มญฺญติ) ;

ย่อม **ไม่สำคัญมั่นหมาย ในนิพพาน** (นิพฺพานสฺมึ น มญฺญติ) ;

ย่อม **ไม่สำคัญมั่นหมาย โดยความเป็นนิพพาน** (นิพฺพานโต น มญฺญติ);

ย่อม **ไม่สำคัญมั่นหมาย ว่านิพพานของเรา**(นิพฺพานมฺเมติ น มญฺญติ);

ย่อม **ไม่เพลินอย่างยิ่งซึ่ง นิพพาน** (นิพฺพานํ นาภินนฺทติ).

ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? ข้อนั้นเรากล่าวว่า **เพราะนิพพานเป็นสิ่งที่เธอนั้นกำหนดรู้รอบ (ปริญฺญาต) แล้ว.**

- มู. ม. ๑๒/๖/๔.

ผู้ปฏิบัติเปรียบด้วยนักรบผู้เชี่ยวชาญการยิงศร

สาฬ์หะ ! เปรียบเหมือน ถ้านักรบรู้จักการใช้ลูกศรชั้นเลิศเป็นอันมาก เขาเป็นผู้ควรแก่พระราชา เป็นผู้รับใช้พระราชา ถึงการนับว่าเป็นอังคาพยพแห่งพระราชา โดยฐานะสาม. ฐานะสามอย่างไรกันเล่า ? ฐานะสามคือ เป็นผู้ยิงได้ไกล เป็นผู้ยิงได้แม่นยำ เป็นผู้สามารถทำลายหมู่พลอันใหญ่ได้.

สาฬ์หะ ! **นักรบผู้ยิงได้ไกลเป็นฉันใดอริยสาวกเป็นผู้มีสัมมาสมาธิก็เป็นฉันนั้น** : อริยสาวกผู้มี**สัมมาสมาธิ ย่อมเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามที่เป็นจริงอย่างนี้ ว่า** "รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง อันเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบัน ที่เป็นภายในหรือภายนอกก็ดี หยาบหรือละเอียดก็ดี เลวหรือประณีตก็ดี ไกลหรือใกล้ก็ดี รูปทั้งหมดนั้น **ไม่ใช่ของเรา** (เนตํ มม) **ไม่ใช่เป็นเรา** (เนโสหมสฺมิ) **ไม่ใช่อัตตาของ**

เรา[๑] (น เมโส อตฺตา) " **ดังนี้** ; (ในกรณีแห่งเวทนาสัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็ตรัสอย่างเดียวกัน).

สาฬ์หะ ! **นักรบผู้ยิงได้แม่นยำเป็นฉันใด อริยสาวกเป็นผู้มีสัมมาทิฏฐิ ก็เป็นฉันนั้น** : อริยสาวกผู้มี **สัมมาทิฏฐิ ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงว่า** "นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา" ดังนี้.

สาฬ์หะ ! **นักรบผู้สามารถทำลายหมู่พลอันใหญ่ได้ เป็นฉันใด อริยสาวกเป็นผู้มีสัมมาวิมุตติ ก็เป็นฉันนั้น** : อริยสาวกผู้ **มีสัมมาวิมุตติ ย่อมทำลายกองแห่งอวิชชาอันใหญ่ได้.**

- จตุกฺก. อํ. ๒๑/๒๗๔/๑๙๖.

ผู้หลุดพ้นแล้วมีอุปมา ๕ อย่าง

ภิกษุ ท. ! เมื่อใด ภิกษุ หลุดพ้นแล้วเป็นเจโตวิมุตต์และปัญญาวิมุตต์ ; ภิกษุนี้ เรา :-

เรียกว่าเป็น "**ผู้ถอนลิ่มสลักได้แล้ว**" (อุกฺขิตฺตปลิโฆ) ดังนี้บ้าง ;

เรียกว่าเป็น "**ผู้รื้อรั้วล้อมออกเสียได้**" (สงฺกิณฺณปริกฺโข) ดังนี้บ้าง ;

เรียกว่าเป็น "**ผู้ถอนเสาระเนียดขึ้นเสียได้**" (อพฺพุเฬฺหสิโก) ดังนี้บ้าง ;

เรียกว่าเป็น "**ผู้ถอดกลอนประตูออกเสียได้**" (นิรคฺคโฬ) ดังนี้บ้าง ;

เรียกว่าเป็น "**อริยะผู้ลดธง ปลงภาระ ปราศจากเครื่องผูกพัน**" (อริโยปนฺนทฺธโช ปนฺนภาโร วิสํยุตฺโต) ดังนี้บ้าง.

---

๑. ให้ผู้ศึกษาปฏิบัติพิจารณาเปรียบเทียบ "ปฏิปทาอันสมควรแก่การเพิกถอนความมั่นหมายทั้งปวง" (ในอริย.โอ.ต้นหน้า๕๑๐) กับปฏิปทาให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสักกายะ (ในปฏิจจ.โอ.หน้า๔๘๒) ว่าเป็นปฏิปทาที่สำคัญมากที่สุด เพราะนำมาใช้พิจารณาได้ทั้งภาวะของสมมุติและภาวะนิพพาน (ดูตัวอย่างในอริย.โอ.ต้นหน้า๕๑๐, ๖๔๖, ๖๔๗ และปฏิจจ.โอ.หน้า๔๑๖-๔๒๑/๖๕๔-๖๕๕) อีกอย่างหนึ่งคือเนื้อหาของปฏิปทาเชื่อมโยงกัน ๒ จุด โดยบทพยัญชนะคือ ---ของเรา กับ ---เป็นเรา แต่โดยความหมายแล้วสามารถเชื่อมโยงสอดรับกันทั้งหมด ซึ่งแสดงถึงความที่จะไม่ยึดถือทั้งระบบสมมุติ และระบบวิมุตติ.

ภิกษุ ท.! **ภิกษุชื่อว่า ผู้ถอนลิ่มสลักได้แล้ว นั้นเป็นอย่างไรเล่า**? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ มี **อวิชชาอันละขาดแล้ว** เป็นอวิชชามีรากอันถอนขึ้นแล้ว กระทำให้เป็นเหมือนต้นตาลมีขั้นยอดอันด้วน ถึงความไม่มีไม่เป็น มีอันไม่เกิดขึ้นได้อีกต่อไปเป็นธรรมดา. ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล ชื่อว่า **ผู้ถอนลิ่มสลักได้แล้ว.**

ภิกษุ ท.! **ภิกษุชื่อว่า ผู้รื้อรั้วล้อมออกเสียได้ นั้นเป็นอย่างไรเล่า**? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ มี **ชาติสังสาระเครื่องนำไปสู่ภพใหม่อันละขาดแล้ว** เป็นชาติสังสาระมีรากอันถอนขึ้นแล้ว กระทำให้เป็นเหมือนต้นตาลมีขั้วยอดอันด้วน ถึงความไม่มีไม่เป็น มีอันไม่เกิดขึ้นได้อีกต่อไปเป็นธรรมดา. ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล ชื่อว่า **ผู้รื้อรั้วล้อมออกเสียได้.**

ภิกษุ ท.! **ภิกษุชื่อว่า ผู้ถอนเสาระเนียดขึ้นได้ นั้นเป็นอย่างไรเล่า**? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ มี **ตัณหาอันละขาดแล้ว** เป็นตัณหามีราก อันถอนขึ้นแล้ว กระทำให้เป็นเหมือนต้นตาลมีขั้วยอดอันด้วน ถึงความไม่มีไม่เป็น มีอันไม่เกิดขึ้นได้อีกต่อไปเป็นธรรมดา. ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล ชื่อว่า**ผู้ถอนเสาระเนียดขึ้นเสียได้.**

ภิกษุ ท.! **ภิกษุชื่อว่า ผู้ถอดกลอนประตูออกเสียได้ นั้นเป็นอย่างไรเล่า**? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ มี **โอรัมภาคิยสังโยชน์ทั้งห้าอันละขาดแล้ว** เป็นสังโยชน์มีรากอันถอนขึ้นแล้ว, กระทำให้เป็นเหมือนต้นตาลมีขั้วยอดอันด้วน ถึงความไม่มีไม่เป็น มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา. ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล ชื่อว่า **ผู้ถอดกลอนประตูออกเสียได้.**

ภิกษุ ท.! **ภิกษุชื่อว่า เป็นอริยะผู้ลดธง ปลงภาระ ปราศจากเครื่องผูกพัน นั้นเป็นอย่างไรเล่า**? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ มี **อัส์มิมานะอันละขาดแล้ว** เป็นอัส์มิมานะมีรากอันถอนขึ้นแล้ว กระทำให้เป็นเหมือนต้นตาลมีขั้วยอดอันด้วน ถึงความไม่มีไม่เป็น มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา. ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล ชื่อว่าเป็น **อริยะผู้ลดธงปลงภาระปราศจากเครื่องผูกพัน**แล.

- ปญฺจก. อํ. ๒๒/๙๖/๗๑, ๗๒.

ผู้รอดไปได้ไม่ตายกลางทาง

สุนักขัตตะ! ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้ คือจะมีภิกษุบางรูปในกรณีนี้มีความเข้าใจของตนว่า *"ตัณหานั้น สมณะกล่าวกันว่าเป็นลูกศร, โทษอันมีพิษของอวิชชา ย่อมงอกงามเพราะฉันทราคะและพยาบาท; ลูกศรคือตัณหานั้นเราละได้แล้ว, โทษอันมีพิษของอวิชชา เราก็นำออกไปหมดแล้ว, เราเป็นผู้น้อมไปแล้วในนิพพานโดยชอบ."* ดังนี้. เมื่อเธอน้อมไปแล้วในนิพพานโดยชอบ อยู่, เธอก็ไม่ตามประกอบซึ่งธรรมทั้งหลายอันไม่เป็นที่สบายแก่ผู้น้อมไปแล้วในนิพพานโดยชอบ; คือไม่ตามประกอบซึ่งธรรมอันไม่เป็นที่สบาย ในการเห็นรูปด้วยตา ฟังเสียงด้วยหู ดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย รู้สึกธรรมารมณ์ด้วยใจ อันล้วนไม่เป็นที่สบาย. เมื่อเธอไม่ตามประกอบซึ่งธรรมอันไม่เป็นที่สบายเหล่านี้อยู่, ราคะย่อมไม่เสียบแทงจิตของเธอ. เธอมีจิตอันราคะไม่เสียบแทงแล้ว ย่อมไม่ถึงความตายหรือความทุกข์เจียนตาย.

สุนกขัตตะ! เปรียบเหมือนบุรุษถูกยิงด้วยลูกศรอันอาบไว้ด้วยยาพิษอย่างแรงกล้า.มิตรอำมาตย์ญาติสาโลหิตของเขาจัดหาหมอผ่าตัดมารักษา. หมอ

ได้ใช้ศาสตราชำแหละปากแผลของเขา แล้วใช้เครื่องตรวจค้นหาลูกศร พบแล้วถอนลูกศรออก นำออกซึ่งโทษอันเป็นพิษจนรู้ว่าไม่มีเชื้อเหลือติดอยู่. หมอนั้นกล่าวแก่เขาอย่างนี้ว่า *"บุรุษผู้เจริญ ! ลูกศรถูกถอนออกแล้ว, โทษอันเป็นพิษเรานำออกจนไม่มีเชื้อเหลือติดอยู่แล้ว, ท่านหมดอันตรายแล้ว และท่านจะบริโภคอาหารได้ตามสบาย ; แต่ท่านอย่าไปกินอาหารชนิดที่ไม่สบายแก่แผลอันจะทำให้แผลอักเสบ และจงล้างแผลตามเวลา ทายาที่ปากแผลตามเวลา. เมื่อท่านล้างแผลตามเวลา ทายาที่ปากแผลตามเวลา อย่าให้หนองและเลือดเกรอะกรังปากแผล, และท่านอย่าเที่ยวตากลมและแดด, เมื่อเที่ยวตากลมและแดด ก็อย่าให้ฝุ่นละอองของโสโครกเข้าไปในปากแผล. บุรุษผู้เจริญ! ท่านจงเป็นผู้ระวังรักษาแผล มีเรื่องแผลเป็นเรื่องสำคัญเถอะนะ"* ดังนี้. บุรุษนั้นมีความคิดว่า "หมอถอนลูกศรให้เราเสร็จแล้ว โทษอันเป็นพิษหมอก็นำออกจนไม่มีเชื้อเหลืออยู่แล้ว เราหมดอันตราย" เขาบริโภคโภชนะอันเป็นที่สบาย (และประพฤติตามหมอสั่งทุกประการ) เขานำโทษพิษอันไม่สะอาดออกไป ด้วยการกระทำอันถูกต้องเหล่านี้ แผลจึงไม่มีเชื้อเหลืออยู่, และงอกขึ้นเต็มเพราะเหตุทั้งสองนั้น. เขามีแผลงอกเต็ม มีผิวหนังราบเรียบแล้ว ก็ไม่ถึงซึ่งความตาย หรือความทุกข์เจียนตาย, นี้ฉันใด ;

สุนักขัตตะ ! ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน คือข้อที่ภิกษุบางรูป **สำคัญตนว่าน้อมไปแล้วในนิพพานโดยชอบ....แล้วไม่ตามประกอบในธรรมที่ไม่เป็นที่สบายแก่การน้อมไปในนิพพานโดยชอบ....ราคะก็ไม่เสียบแทงจิตเธอ. เธอมีจิตอันราคะไม่เสียบแทงแล้ว ย่อมไม่ถึงความตาย หรือความทุกข์เจียนตาย.**

สุนักขัตตะ ! อุปมานี้เรากระทำขึ้น เพื่อให้เข้าใจเนื้อความ นี้คือเนื้อความในอุปมานั้น ; คำว่า '**แผล**' เป็นชื่อแห่งอายตนะภายในหก. คำว่า

'**โทษอันเป็นพิษ**' เป็นชื่อแห่ง อวิชชา. คำว่า '**ลูกศร**' เป็นชื่อแห่ง ตัณหา. คำว่า '**เครื่องตรวจ**' เป็นชื่อแห่ง สติ. คำว่า '**ศาสตรา**' เป็นชื่อของ อริยปัญญา. คำว่า '**หมอผ่าตัด**' เป็นชื่อของ ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธะ.

- อุปริ.ม. ๑๔/๖๙/๗๗.

ผู้ตายคาประตูนิพพาน

สุนักขัตตะ ! ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้ คือจะมีภิกษุบางรูปในกรณีนี้ มีความเข้าใจของตนมีความหมายอันสรุปได้อย่างนี้เป็นต้น ว่า *"ตัณหานั้น สมณะกล่าวกันว่าเป็นลูกศร, โทษอันมีพิษของอวิชชา ย่อมงอกงามเพราะฉันทราคะและพยาบาท, ลูกศรคือตัณหานั้นเราละได้แล้ว, โทษอันมีพิษของอวิชชา เราก็นำออกไปหมดแล้ว, เราเป็นผู้น้อมไปแล้วในนิพพานโดยชอบ"* ดังนี้. เธอนั้นย่อมตามประกอบซึ่งธรรมทั้งหลายอันไม่เป็นที่สบายแก่ผู้น้อมไปแล้วในนิพพานโดยชอบ ; คือตามประกอบซึ่งธรรมอันไม่เป็นที่สบาย ในการเห็นรูปด้วยตา ฟังเสียงด้วยหู ดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย รู้สึกธรรมารมณ์ด้วยใจ อันล้วนไม่เป็นที่สบาย. เมื่อเธอตามประกอบซึ่งธรรมอันไม่เป็นที่สบายเหล่านี้ อยู่, ราคะย่อมเสียบแทงจิตของเธอ. เธอมีจิตอันราคะเสียบแทงแล้ว ย่อมถึงความตายหรือความทุกข์เจียนตาย.

สุนักขัตตะ ! เปรียบเหมือนบุรุษถูกยิงด้วยลูกศรอันอาบไว้ด้วยยาพิษอย่างแรงกล้า. มิตรอำมาตย์ญาติสาโลหิตของเขา จัดหาหมอผ่าตัดมารักษา หมอได้ใช้ศาสตราชำแหละปากแผลของเขา แล้วใช้เครื่องตรวจค้นหาลูกศร พบแล้วถอนลูกศรออก กำจัดโทษอันเป็นพิษที่ยังมีเชื้อเหลือติดอยู่ จนรู้ว่าไม่มีเชื้อเหลือติดอยู่ แล้วกล่าวแก่เขาอย่างนี้ว่า *"บุรุษผู้เจริญ ! ลูกศรถูกถอนออกแล้ว,*

โทษอันเป็นพิษเรานำออกจนไม่มีเชื้อเหลืออยู่แล้ว, ท่านไม่มีอันตรายอีกแล้ว, และท่านจะบริโภคอาหารได้ตามสบาย แต่อย่าไปกินอาหารชนิดที่ไม่สบายแก่แผลอันจะทำให้แผลอักเสบ และจงล้างแผลตามเวลา ทายาที่ปากแผลตามเวลา, เมื่อท่านล้างแผลตามเวลา ทายาที่ปากแผลตามเวลา อย่าให้หนองและเลือดเกรอะกรังปากแผล, และท่านอย่าเที่ยวตากลมตากแดด, เมื่อเที่ยวตากลมตากแดด, ก็อย่าให้ฝุ่นละอองและของโสโครกเข้าไปในปากแผล. บุรุษผู้เจริญ ! ท่านจงเป็นผู้ระวังรักษาแผล มีเรื่องแผลเป็นเรื่องสำคัญเถอะนะ” ดังนี้. บุรุษนั้นมีความคิดว่า “หมอถอนลูกศรให้เราเสร็จแล้ว โทษอันเป็นพิษหมอก็นำออกจนไม่มีเชื้อเหลืออยู่แล้ว เราหมดอันตราย” เขาจึงบริโภคโภชนะที่แสลง, เมื่อบริโภคโภชนะที่แสลง แผลก็กำเริบ, และเขาไม่ชะแผลตามเวลา ไม่ทายาที่ปากแผลตามเวลา, เมื่อเขาไม่ชะแผลตามเวลา ไม่ทายาที่ปากแผลตามเวลา หนองและเลือดก็เกรอะกรังปากแผล, และเขาเที่ยวตากลมตากแดด ปล่อยให้ฝุ่นละอองของโสโครกเข้าไปในปากแผล, และเขาไม่ระวังรักษาแผล ไม่มีเรื่องแผลเป็นเรื่องสำคัญ. เขานำโทษพิษอันไม่สะอาดออกไปด้วยการกระทำอันไม่ถูกต้องเหล่านี้ แผลจึงมีเชื้อเหลืออยู่, แผลก็บวมขึ้นเพราะเหตุทั้งสองนั้น. บุรุษนั้นมีแผลบวมแล้ว ก็ถึงซึ่งความตายบ้าง ซึ่งความทุกข์เจียนตายบ้าง, นี้ฉันใด ;

สุนักขัตตะ ! ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน คือข้อที่ภิกษุบางรูป **สำคัญตนว่าน้อมไปแล้วในนิพพานโดยชอบ.... แต่ตามประกอบในธรรมไม่เป็นที่สบายแก่การน้อมไปในนิพพานโดยชอบ....ราคะก็เสียบแทงจิตของเธอ. เธอมีจิตอันราคะเสียบแทงแล้ว ย่อมถึงความตาย หรือความทุกข์เจียนตาย.** สุนักขัตตะ ! ในอริยวินัยนี้ **ความตายหมายถึงการบอกคืนสิกขา** เวียนไปสู่เพศต่ำ ; **ความทุกข์เจียนตายหมายถึงการต้องอาบัติ** อันเศร้าหมองอย่างใดอย่างหนึ่ง แล.

- อุปริ. ม. ๑๔/๖๖/๗๖.

(ภิกษุในกรณีนี้ มีการศึกษาดี ตั้งความปรารถนาดี แต่มีความเข้าใจผิดเกี่ยวกับตนเองและธรรมะ ; คือเข้าใจไปว่า ลูกศรคือตัณหาเป็นสิ่งที่ละได้โดยไม่ต้องถอน อวิชชาเป็นสิ่งที่เหวี่ยงทิ้งไปได้โดยไม่ต้องกำจัดตัดราก ; และเข้าใจตัวเองว่า น้อมไปแล้วสู่นิพพานโดยชอบดังนี้ แต่แล้วก็มากระทำผิดในสิ่งที่ไม่เป็นสบายแก่การน้อมไปในนิพพานนั้น ทั้งทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จนราคะเกิดขึ้นเสียบแทง ถึงแก่ความตายในอริยวินัย, จึงเรียกว่า เขาล้มลงตายตรงหน้าประตูแห่งพระนิพพานนั่นเอง).

ผู้หลุดพ้นได้เพราะไม่ยึดมั่นถือมั่น

ในกาลไหน ๆ ท่านเหล่าใด เห็นภัยในความยึดถืออันเป็นตัวเหตุให้เกิดและให้ตายแล้ว เลิกยึดมั่นถือมั่นหลุดพ้นไปได้ เพราะอาศัยนิพพานอันเป็นธรรมที่สิ้นไปแห่งความเกิดความตาย ; เหล่าท่านผู้เช่นนั้น ย่อมประสพความสุข ลุพระนิพพานอันเป็นธรรมเกษม เป็นผู้ดับเย็นได้ ในปัจจุบันนี้เอง ล่วงเวรล่วงภัยทุกอย่างเสียได้ และก้าวล่วงเสียได้ ซึ่งความเป็นทุกข์ทั้งปวง.

- อุปริ. ม. ๑๔/๓๔๖/๕๒๕.

ผู้กำลังโน้มเอียงไปสู่นิพพาน

ภิกษุ ท. ! คงคานที ลุ่มไปทางทิศตะวันออก ลาดไปทางทิศตะวันออก เทไปทางทิศตะวันออก ข้อนี้ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! ภิกษุเจริญฌานสี่อยู่กระทำฌานสี่ให้มากอยู่ ก็ย่อมเป็นผู้ลุ่มไปทางนิพพาน ลาดไปทางนิพพาน เทไปทางนิพพาน ฉันนั้นก็เหมือนกัน.

ฌานทั้งสี่ 3 จุด

ภิกษุ ท. ! ภิกษุเจริญฌานสี่อยู่ กระทำฌานทั้งสี่ให้มากอยู่ ย่อมเป็นผู้ลุ่มไปทางนิพพาน ลาดไปทางนิพพาน เทไปทางนิพพาน เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกามทั้งหลาย สงัดแล้วจากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าถึง **ปฐมฌาน** อันมีวิตกวิจาร มีปีติและสุข อันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่ ; เพราะความที่วิตกวิจารทั้งสองระงับลง เข้าถึง **ทุติยฌาน** เป็นเครื่องผ่องใสใจในภายใน ให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกผุดมีขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุข อันเกิดจากสมาธิ แล้วแลอยู่ ; อนึ่ง เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ ย่อมเป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติและสัมปชัญญะ และย่อมเสวยความสุขด้วยนามกาย ชนิดที่พระอริยเจ้าทั้งหลาย ย่อมกล่าวสรรเสริญผู้นั้นว่า "เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นปกติสุข" ดังนี้ เข้าถึง **ตติยฌาน** แล้วแลอยู่ ; เพราะละสุขเสียได้ และเพราะละทุกข์เสียได้ เพราะความดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัสทั้งสองในกาลก่อน เข้าถึง **จตุตถฌาน** อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่.

ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล ***ภิกษุเจริญฌานสี่อยู่ กระทำฌานสี่ให้มากอยู่ ย่อมเป็นผู้ลุ่มไปทางนิพพาน ลาดไปทางนิพพาน เทไปทางนิพพาน.***

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๓๙๒/๑๓๐๑-๑๓๐๒.

ผู้ปฏิบัติเพื่อความดับเย็นเป็นนิพพาน

ภิกษุ ท. ! รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ล่วงไปแล้วก็ดีที่จะมาข้างหน้าก็ดี ล้วนเป็นของ **ไม่เที่ยง,** จักกล่าวไปใย ถึงรูป เวทนา สัญญา

สังขาร วิญญาณ ที่เป็นปัจจุบันนี้เล่า.

ภิกษุ ท. ! รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ล่วงไปแล้วก็ดี ที่จะมาข้างหน้าก็ดี ล้วนเป็นของที่ **คงอยู่อย่างนั้นไม่ได้ เป็นทุกข์,** จักกล่าวไปใย ถึงรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เป็นปัจจุบันนี้เล่า.

ภิกษุ ท. ! รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ล่วงไปแล้วก็ดี ที่จะมาข้างหน้าก็ดี ล้วนเป็นของที่ **ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน,** จักกล่าวไปใย ถึงรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เป็นปัจจุบันนี้เล่า.

ภิกษุ ท. ! อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ผู้มีการสดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อม **หมดอาลัยยินดี** ใน รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ได้ล่วงไปแล้ว, ย่อม **ไม่นึกเพลิน** เกี่ยวกับ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่จะมีมา, แต่จัก **เป็นผู้ปฏิบัติ** เพื่อหน่าย เพื่อคลายออก เพื่อได้ดับสนิทเสีย ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เป็นปัจจุบันนี้แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๕-๖/๓๖-๘.

ผู้รู้ความลับของปิยรูป-สาตรูป

ภิกษุ ท. ! ก็สมณะหรือพราหมณ์ เหล่าใดเหล่าหนึ่ง บรรดามีในครั้ง **อดีตกาล** นานไกลมา ได้เห็นอารมณ์อันเป็นที่รักที่ชื่นใจในโลก โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นสภาพมิใช่ตัวตน, เห็นโดยความเป็นของเสียบแทง เป็นภัยน่ากลัว แล้ว ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ก็ละตัณหาได้แล้ว.

ภิกษุ ท. ! ก็สมณะหรือพราหมณ์ เหล่าใดเหล่าหนึ่ง บรรดาที่จะมีใน **อนาคต** หากได้เห็นอารมณ์อันเป็นที่รักที่ชื่นใจในโลก โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นสภาพมิใช่ตัวตน, เห็นโดยความเป็นของเสียบแทงเป็นภัยน่ากลัว แล้ว ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ก็จักละตัณหาได้.

ภิกษุ ท. ! แม้สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง บรรดาที่มีใน **ปัจจุบันนี้** เห็นอยู่ซึ่งอารมณ์อันเป็นที่รักที่ชื่นใจในโลก โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นสภาพมิใช่ตัวตน, เห็นโดยความเป็นของเสียบแทง เป็นภัยน่ากลัว แล้ว ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมละตัณหาได้.

ภิกษุ ท. ! **สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด ละตัณหาได้, สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมละอุปธิได้ ; เมื่อละอุปธิได้ ก็ย่อมละทุกข์ได้ ; เมื่อละทุกข์ได้ ก็ย่อมพ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส ; เราตถาคตกล่าวว่าสมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น พ้นจากทุกข์ได้** ดังนี้แล.

- นิทาน. สํ. ๑๖/๑๓๔/๒๖๑.

ผู้มีจิตอันหาขอบเขตมิได้

ภิกษุ ท. ! ตลอดกาลเพียงใด ที่สัตว์ทั้งหลาย **ยังไม่ได้รู้ยิ่งตามเป็นจริง ซึ่งรสอร่อย** ของอุปาทานขันธ์ห้าเหล่านี้ โดยความเป็นรสอร่อย. ยังไม่ได้รู้ยิ่งตามเป็นจริง ซึ่ง **โทษ** ของอุปาทานขันธ์ห้า โดยความเป็นโทษ, ยังไม่ได้รู้ยิ่งตามเป็นจริง ซึ่ง **อุบายออกพ้นไปได้** จากอุปาทานขันธ์ห้า โดยความเป็นอุบายให้ออกพ้นไป ;

ภิกษุ ท. ! ตลอดกาลเพียงนั้น สัตว์ทั้งหลาย ก็ **ยังไม่ชื่อว่าเป็นผู้ได้แล่นหลุดออกไป**. ยังไม่ชื่อว่าเป็นผู้ปราศจากเครื่องเกี่ยวเกาะหลุดพ้นแล้ว, ยังเป็นผู้มีใจอันอยู่ในขอบเขตโลกนี้ ขอบเขตเทวโลก มารโลก พรหมโลก, ยังอยู่ในขอบเขตของหมู่สัตว์ หมู่สมณะ หมู่พราหมณ์ และในขอบเขตของเหล่าเทวดาและมนุษย์ อยู่นั่นเอง.

ภิกษุ ท. ! เมื่อใดแล สัตว์ทั้งหลาย **มารู้ยิ่งตามเป็นจริงแล้ว ซึ่งรสอร่อย** ของอุปาทานขันธ์ห้า โดยความเป็นรสอร่อย, ได้รู้ยิ่งตามเป็นจริง ซึ่ง **โทษ** ของอุปาทานขันธ์ห้า โดยความเป็นโทษ, ได้รู้ยิ่งตามเป็นจริง ซึ่ง **อุบายออกพ้นไปได้** จากอุปาทานขันธ์ห้า โดยความเป็นอุบายให้ออกพ้นไป;

ภิกษุ ท. ! เมื่อนั้นแหละ สัตว์เหล่านั้น ชื่อว่าเป็นผู้ **ได้แล่นหลุดออกไป** เป็นผู้ปราศจากเครื่องเกี่ยวเกาะ หลุดพ้นแล้ว เป็นผู้มีใจอันหาขอบเขตมิได้ เป็นอยู่ในโลกนี้ ในเทวโลก มารโลก พรหมโลก, เป็นอยู่ในหมู่สัตว์ หมู่สมณะ หมู่พราหมณ์ ในเหล่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ดังนี้.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๓๘/๖๓.

ความรู้สึกในใจของผู้ชนะตัณหาได้

เมื่อเรายังไม่พบญาณ ก็ได้แล่นท่องเที่ยวไปในสงสาร เป็นอเนกชาติ, แสวงหาอยู่ซึ่งนายช่างปลูกเรือน คือตัณหา ผู้สร้างภพ, การเกิดทุกคราวเป็นทุกข์ร่ำไป.

นายช่างผู้ปลูกเรือนเอ๋ย ! ฉันรู้จักแกเสียแล้ว ; เจ้าจะทำเรือนให้เราไม่ได้อีกต่อไป. โครงเรือนทั้งหมดของเจ้าเราหักเสียแล้ว; ยอดเรือนเราก็รื้อเสียแล้ว. จิตของเราถึงแล้วซึ่งสภาพที่อะไรปรุงแต่งไม่ได้อีกต่อไป เพราะถึงความสิ้นไปแห่งตัณหาเสียแล้ว.

- ธ. ขุ. ๒๕/๓๕/๒๑.

แบบวิธีในการเข้าถึงความเป็นอริยฯ ของบุคคล ๗ แบบ

ภิกษุ ท. ! บุคคลเจ็ดจำพวกเหล่านี้ มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก. เจ็ดจำพวกอย่างไรเล่า ? เจ็ดจำพวก คือ อุภโตภาควิมุตต์ ปัญญาวิมุตต์ กายสักขี ทิฏฐิปปัตต์ สัทธาวิมุตต์ ธัมมานุสารี สัทธานุสารี.

๑. ผู้อุภโตภาควิมุตต์

ภิกษุ ท. ! **บุคคลผู้เป็น อุภโตภาควิมุตต์** (ผู้หลุดพ้นโดยส่วนทั้งสอง) **เป็นอย่างไรเล่า ?**

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ บุคคลบางคน **ถูกต้องวิโมกข์ทั้งหลาย** อันไม่เกี่ยวกับรูป เพราะก้าวล่วงรูปเสียได้ อันเป็นวิโมกข์ที่สงบรำงับ, ด้วยนาม-กาย แล้วแลอยู่ (นี้อย่างหนึ่ง) ; และ **อาสวะทั้งหลายของเขานั้น สิ้นไปรอบแล้ว** เพราะเห็นแจ้งด้วยปัญญา (นี้อีกอย่างหนึ่ง). ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่าบุคคลผู้เป็น**อุภโตภาควิมุตต์**. ภิกษุ ท. ! สำหรับภิกษุนี้ **เราไม่กล่าวว่ายังมีอะไร ๆ เหลืออยู่ ที่เธอต้องทำด้วยความไม่ประมาท**. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? เพราะเหตุว่า กิจที่ต้องทำด้วยความไม่ประมาท เธอทำเสร็จแล้ว, และเธอเป็นผู้ไม่อาจที่จะเป็นผู้ประมาทได้อีกต่อไป.

ผู้อุภโตภาควิมุตต์โดยสมบูรณ์[๑]

(ผู้อุภโตภาควิมุตต์ หมายความว่าผู้มีความคล่องแคล้วในวิโมกข์แปด และหลุดพ้นแล้วด้วยเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้. สำหรับวิโมกข์แปดมีรายละเอียดดังนี้คือ :-)

อานนท์ ! วิโมกข์แปดเหล่านี้แล มีอยู่. แปดเหล่าไหนเล่า ? แปดคือ :-

(๑) **ผู้มีรูป** (ซึ่งเป็นอารมณ์ของสมาธิ) **ย่อมเห็นรูปทั้งหลาย** (อันเป็นสมาธินิมิตเหล่านั้น) : นี้คือ **วิโมกข์ที่หนึ่ง.**

(ย่อมมีวิโมกข์ คือพ้นจากอิทธิพลของนิวรณ์ทั้งหลาย)

(๒) **ผู้ไม่มีสัญญาในรูปซึ่งเป็นภายใน** (เพื่อเป็นอารมณ์ของสมาธิ) **ย่อมเห็นรูปทั้งหลายอันเป็นภายนอก** (เพื่อเป็นอารมณ์ของสมาธิ) : นี้คือ **วิโมกข์ที่สอง.**

(ย่อมมีวิโมกข์ คือพ้นจากอิทธิพลของนิวรณ์ทั้งหลาย).

(๓) **เป็นผู้น้อมใจ** (ไปในรูปนิมิตแห่งสมาธิ) **ด้วยความรู้สึกว่า "งาม" เท่านั้น : นี้คือ วิโมกข์ที่สาม.**

(ย่อมมีวิโมกข์ คือพ้นจากอิทธิพลของนิวรณ์ทั้งหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการรบกวนของความรู้สึกว่าเป็นปฏิกูลในสิ่งที่เป็นปฏิกูล)

(๔) เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งรูปสัญญาทั้งหลายโดยประการทั้งปวง เพราะความดับไปแห่งปฏิฆสัญญาทั้งหลาย เพราะไม่ใส่ใจนานัตตสัญญาทั้งหลาย เป็นผู้**เข้าถึงอากาสานัญจายตนะ** อันมีการทำในใจว่า "อากาศไม่มีที่สุด" ดังนี้ แล้วแลอยู่ : นี้คือ **วิโมกข์ที่สี่.**

(ย่อมมีวิโมกข์ คือพ้นจากอิทธิพลของรูปสัญญา ซึ่งทำความผูกพันอยู่ในรูปทั้งหลาย อันให้เกิดการกระทบกระทั่งกับสิ่งที่เป็นรูปนั่นเอง).

---

๑. มหา.ที. ๑๐/๘๓/๖๖.

(๕) เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งอากาสานัญจาตนะโดยประการทั้งปวง เป็นผู้**เข้าถึงวิญญาณัญจายตนะ** อันมีการทำในใจว่า “วิญญาณไม่มีที่สุด” ดังนี้ แล้วแลอยู่ : นี้คือ **วิโมกข์ที่ห้า.**

(ย่อมมีวิโมกข์ คือพ้นจากอิทธิพลของอากาสานัญจายตนสัญญา ซึ่งทำความผูกพันอยู่ในอรูปประเภทแรกคืออากาสานัญจายตนะนั่นเอง).

(๖) เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งวิญญาณัญจายตนะโดยประการทั้งปวง เป็นผู้**เข้าถึงอากิญจัญญายตนะ** อันมีการทำในใจว่า “อะไร ๆ ไม่มี” ดังนี้ แล้วแลอยู่ : นี้คือ **วิโมกข์ที่หก.**

(ย่อมมีวิโมกข์ คือพ้นจากอิทธิพลของวิญญาณัญจายตนสัญญา ซึ่งทำความผูกพันอยู่ในอรูปประเภทที่สองคือวิญญาณัญจายตนะนั่นเอง).

(๗) เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งอากิญจัญญายตนะโดยประการทั้งปวง เป็นผู้**เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะ** แล้วแลอยู่ : นี้คือ **วิโมกข์ที่เจ็ด.**

(ย่อมมีวิโมกข์ คือพ้นจากอิทธิพลของอากิญจัญญายตนสัญญา ซึ่งทำความผูกพันอยู่ในอรูปประเภทที่สามคืออากิญจัญญายตนะนั่นเอง).

(๘) เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งเนวสัญญานาสัญญายตนะโดยประการทั้งปวง เป็นผู้**เข้าถึงสัญญาเวทยิตนิโรธ** แล้วแลอยู่ : นี้คือ **วิโมกข์ที่แปด.**

(ย่อมมีวิโมกข์ คือพ้นจากอิทธิพลของเนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา ซึ่งทำความผูกพันอยู่ในอรูปประเภทที่สี่คือเนวสัญญานาสัญญายตนะนั่นเอง).

อานนท์ ! เหล่านี้แล วิโมกข์แปด.

อานนท์ ! ในกาลใดแล ภิกษุ **เข้าสู่วิโมกข์แปดเหล่านี้** โดยอนุโลมบ้าง โดยปฏิโลมบ้าง ทั้งโดยอนุโลมและปฏิโลมบ้าง เข้าบ้าง ออกบ้าง ได้ตามที่ที่ต้องการ ตามสิ่งที่ต้องการ ตามเวลาที่ต้องการ; **กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ-**

ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่. อานนท์ ! ภิกษุนั้นแล ชื่อว่า **อุภโตภาควิมุตต์** (ผู้หลุดพ้นแล้วโดยส่วนสอง).

อานนท์ ! **อุภโตภาควิมุตติอื่นที่ยิ่งกว่าประณีตกว่าอุภโตภาควิมุตตินี้ย่อมไม่มี.**

ผู้อุภโตภาควิมุตต์

(ตามคำของพระอานนท์)[๑]

"อาวุโส ! มีคำกล่าวกันอยู่ว่า 'อุภโตภาควิมุตต์ อุภโตภาควิมุตต์' ดังนี้. อาวุโส ! อุภโตภาควิมุตต์นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไรหนอแล ?" (พระอุทายีถามพระอานนท์, พระอานนท์เป็นผู้ตอบ).

อาวุโส ! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกาม สงัดแล้วจากอกุศลธรรม เข้าถึง **ปฐมฌาน** *อันมีวิตกวิจาร มีปีติและสุข อันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่. อนึ่ง อายตนะคือฌานนั้น (เป็นธรรมารมณ์มีรสและกิจเป็นต้น) ฉันใด ๆ, เธอถูกต้องธรรมารมณ์นั้น (โดยรสและกิจเป็นต้น) ฉันนั้น ๆ ด้วยนามกาย แล้วแลอยู่. และเธอรู้ทั่วถึงธรรม (คือปฐมฌานนั้น) ด้วยปัญญา. อาวุโส !* **อุภโตภาควิมุตต์** *อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกล่าว* โดยปริยาย.

(ในกรณีแห่ง **ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสานัญจายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ และเนวสัญญานาสัญญายตนะ** มีข้อความที่กล่าวไว้โดยทำนองเดียวกันกับข้อความในกรณีแห่งปฐมฌาน ทุกประการ และในฐานะเป็นอุภโตภาควิมุตต์ **โดยปริยาย.**

---

๑. นวก. อํ. ๒๓/๔๗๔/๒๔๙.

ส่วนสัญญาเวทยิตนิโรธซึ่งมีการสิ้นอาสวะนั้น กล่าวไว้ในฐานะเป็นอุภโตภาควิมุตต์ **โดยนิปปริยาย** ด้วยข้อความดังต่อไปนี้ :-)

อาวุโส ! นัยอื่นอีกมีอยู่ : ภิกษุ ก้าวล่วงเสียซึ่งเนวสัญญานาสัญญายตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึง **สัญญาเวทยิตนิโรธ** *แล้วแลอยู่. อนึ่ง เพราะเห็นด้วยปัญญา* **อาสวะทั้งหลายของเธอนั้นก็สิ้นไปรอบ.** *อนึ่ง อายตนะคือสัญญาเวทยิตนิโรธนั้น (เป็นธรรมารมณ์มีรสและกิจเป็นต้น) ฉันใด ๆ, เธอถูกต้องธรรมารมณ์นั้น (โดยรสและกิจเป็นต้น) ฉันนั้นๆ ด้วยนามกายแล้วแลอยู่. และเธอรู้ทั่วถึงธรรม (คือสัญญาเวทยิตนิโรธนั้น) ด้วยปัญญา. อาวุโส !* **อุภโตภาควิมุตต์** *อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกล่าว โดยนิปปริยาย.*

๒. ผู้ปัญญาวิมุตต์

ภิกษุ ท. ! **บุคคลผู้เป็นปัญญาวิมุตต์** (ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา) **เป็นอย่างไรเล่า** ?

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ บุคคลบางคน, วิโมกข์เหล่าใดอันไม่เกี่ยวกับรูปเพราะก้าวล่วงรูปเสียได้ อันเป็นวิโมกข์ที่สงบรำงับ มีอยู่, เขา **หาได้ถูกต้องวิโมกข์เหล่านั้น** ด้วยนามกายแล้วแลอยู่ **ไม่** แต่ว่า **อาสวะทั้งหลายของเขานั้น สิ้นไปรอบแล้ว** เพราะเห็นแจ้งด้วยปัญญา. ภิกษุ ท. ! นี่เรากล่าวว่า บุคคลผู้เป็นปัญญาวิมุตต์. ภิกษุ ท. ! สำหรับภิกษุแม้นี้ **เราก็ไม่กล่าวว่า ยังมีอะไร ๆ เหลืออยู่ ที่เธอต้องทำด้วยความไม่ประมาท**. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? เพราะเหตุว่า กิจที่ต้องทำด้วยความไม่ประมาท เธอทำเสร็จแล้ว, และเธอเป็นผู้ไม่อาจที่จะเป็นผู้ประมาทได้อีกต่อไป.

(ผู้ปัญญาวิมุตต์ อีกนัยหนึ่ง[๑])

อานนท์ ! **วิญญาณฐิติ เจ็ด** เหล่านี้ และ **อายตนะสอง** มีอยู่. **วิญญาณฐิติเจ็ดเหล่าไหนเล่า** ? วิญญาณฐิติเจ็ดคือ :-

๑. อานนท์ ! สัตว์ทั้งหลาย **มีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน** มีอยู่ ; ได้แก่มนุษย์ทั้งหลาย, เทวดาบางพวก และวินิบาตบางพวก : นี้คือ **วิญญาณฐิติ ประเภทที่หนึ่ง.**

๒. อานนท์ ! สัตว์ทั้งหลาย **มีกายต่างกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน** มีอยู่ ; ได้แก่พวกเทพผู้นับเนื่องอยู่ในหมู่พรหมที่บังเกิดโดยปฐมภูมิ และสัตว์ทั้งหลายในอบายทั้งสี่ : นี้คือ **วิญญาณฐิติ ประเภทที่สอง.**

๓. อานนท์ ! สัตว์ทั้งหลาย **มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาต่างกัน** มีอยู่ ; ได้แก่พวกเทพอาภัสสระ : นี้คือ **วิญญาณฐิติ ประเภทที่สาม.**

๔. อานนท์ ! สัตว์ทั้งหลาย **มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน** มีอยู่ ; ได้แก่ พวกเทพสุภกิณหะ : นี้คือ **วิญญาณฐิติ ประเภทที่สี่.**

๕. อานนท์ ! สัตว์ทั้งหลาย, เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง เพราะความดับไปแห่งปฏิฆสัญญา เพราะไม่ใส่ใจนานัตตสัญญา จึงเข้าถึง **อากาสานัญจายตนะ** มีการทำในใจว่า”อากาศไม่มีที่สุด” ดังนี้ มีอยู่ : นี้คือ **วิญญาณฐิติ ประเภทที่ห้า.**

๖. อานนท์ ! สัตว์ทั้งหลาย, เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งอากาสานัญจายตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึง **วิญญาณัญจายตนะ** มีการทำในใจว่า “วิญญาณไม่มีที่สุด” ดังนี้ มีอยู่ : นี้คือ **วิญญาณฐิติ ประเภทที่หก.**

---

๑. มหา.ที.๑๐/๘๑-๘๓/๖๕.

๗. อานนท์ ! สัตว์ทั้งหลาย, เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งวิญญาณัญ-จายตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึง **อากิญจัญญายตนะ** มีการทำในใจว่า "อะไร ๆ ไม่มี" ดังนี้ มีอยู่ : นี้คือ **วิญญาณฐิติ ประเภทที่เจ็ด.**

ส่วน **อายตนะอีกสอง** นั้น คือ **อสัญญีสัตตายตนะ** ที่หนึ่ง **เนวสัญญา-นาสัญญายตนะ** ที่สอง.

อานนท์ ! ในบรรดาวิญญาณฐิติเจ็ด และอายตนะสอง (รวมเป็นเก้า) นั้น : **วิญญาณฐิติประเภทที่หนึ่ง** อันใด มีอยู่, คือ สัตว์ทั้งหลาย มีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน ได้แก่มนุษย์ทั้งหลาย, เทวดาบางพวก และวินิบาตบางพวก. อานนท์ ! ผู้ใดรู้ชัดวิญญาณฐิติที่หนึ่งนั้น รู้ชัดการเกิด (สมุทัย) แห่งสิ่งนั้น รู้ชัดความดับ (อัตถังคมะ) แห่งสิ่งนั้น รู้ชัดรสอร่อย (อัสสาทะ) แห่งสิ่งนั้น รู้ชัดโทษต่ำทราม (อาทีนวะ) แห่งสิ่งนั้น และรู้ชัดอุบายเป็นเครื่องออก (นิสสรณะ) แห่งสิ่งนั้น ดังนี้แล้ว ควรหรือหนอที่ผู้นั้น จะเพลิดเพลินยิ่งซึ่งวิญญาณฐิติที่หนึ่ง นั้น ? *"ข้อนั้น เป็นไปไม่ได้ พระเจ้าข้า !"*

(ในกรณีแห่ง **วิญญาณฐิติที่สอง วิญญาณฐิติที่สาม วิญญานฐิติที่สี่ วิญญาณฐิติที่ห้า วิญญาณฐิติที่หก วิญญาณฐิติที่เจ็ด และ อสัญญีสัตตายตนะที่หนึ่ง** ซึ่งมีลักษณะเฉพาะอย่างดังที่กล่าวแล้วข้างต้น ก็ได้มีการอธิบาย ตรัสถาม และทูลตอบ โดยข้อความทำนองเดียวกันกับในกรณีแห่งวิญญาณฐิติที่หนึ่งนั้น ทุกประการ ต่างกันแต่ชื่อแห่งสภาพธรรมนั้นๆเท่านั้น. ส่วนเนวสัญญานา-สัญญายตนะที่สองนั้น จะได้บรรยายด้วยข้อความเต็มอีกครั้งหนึ่ง ดังต่อไปนี้ :-)

อานนท์ ! ในบรรดาวิญญาณฐิติเจ็ด และอายตนะสอง (รวมเป็นเก้า) นั้น : **เนวสัญญานาสัญญายตนะ** อันใด มีอยู่, อานนท์ ! ผู้ใดรู้ชัด

เนวสัญญานาสัญญายตนะนั้น รู้ชัดการเกิดแห่งสิ่งนั้น รู้ชัดการดับแห่งสิ่งนั้น รู้ชัดรสอร่อยแห่งสิ่งนั้น รู้ชัดโทษอันต่ำทรามแห่งสิ่งนั้น และรู้ชัดอุบายเป็นเครื่องออกแห่งสิ่งนั้น ดังนี้แล้ว ควรหรือหนอ ที่ผู้นั้นจะเพลิดเพลินยิ่งซึ่งเนวสัญญานาสัญญายตนะนั้น ? *"ข้อนั้น เป็นไปไม่ได้ พระเจ้าข้า !"*

อานนท์ ! **เมื่อใดแล ภิกษุรู้แจ้งชัดตามเป็นจริง ซึ่งการเกิด การดับ รสอร่อย โทษอันต่ำทราม และอุบายเป็นเครื่องออก แห่งวิญญาณฐิติเจ็ดเหล่านี้ และแห่งอายตนะสองเหล่านี้ด้วย แล้วเป็นผู้หลุดพ้นเพราะความไม่ยึดมั่น**; **อานนท์** ! **ภิกษุนี้เรากล่าวว่า เป็นปัญญาวิมุตต์.**

ผู้ปัญญาวิมุตต์

(ตามคำของพระอานนท์)[๑]

"อาวุโส ! มีคำกล่าวกันอยู่ว่า 'ปัญญาวิมุตต์ ปัญญาวิมุตต์ ดังนี้. อาวุโส ! ปัญญาวิมุตต์นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไรหนอแล ?" (พระอุทายีถามพระอานนท์, พระอานนท์เป็นผู้ตอบ).

อาวุโส ! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกาม สงัดแล้วจากอกุศลธรรม เข้าถึง **ปฐมฌาน** *อันมีวิตกวิจาร มีปีติและสุข อันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่. และเธอรู้ทั่วถึงธรรม* (คือปฐมฌานนั้น) *ด้วยปัญญา. อาวุโส !* **ปัญญาวิมุตต์** *อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกล่าว* **โดยปริยาย.**

---

๑. นวก. อํ. ๒๓/๔๗๓/๒๔๘.

(ในกรณีแห่ง **ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสานัญจายตนะ วิญญาณัญ-จายตนะ อากิญจัญญายตนะ** และ **เนวสัญญานาสัญญายตนะ** มีข้อความที่กล่าวไว้โดยทำนองเดียวกันกับข้อความในกรณีแห่งปฐมฌาน ทุกประการ และในฐานะเป็นปัญญาวิมุตต์ **โดยปริยาย.** ส่วน **สัญญาเวทยิตนิโรธ** ซึ่งมีการสิ้นอาสวะนั้น กล่าวไว้ในฐานะเป็นปัญญาวิมุตต์โดยนิปปริยาย ด้วยข้อความดังต่อไปนี้:-)

อาวุโส! นัยอื่นอีกมีอยู่ : ภิกษุก้าวล่วงเสียซึ่งเนวสัญญานาสัญญา-ยตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึง **สัญญาเวทยิตนิโรธ** *แล้วแลอยู่, อนึ่งเพราะเห็นด้วยปัญญา* **อาสวะทั้งหลายของเธอนั้นก็สิ้นไปรอบ.** *และเธอรู้ทั่วถึงธรรม (คือสัญญาเวทยิตนิโรธนั้น) ด้วยปัญญา. อาวุโส!* **ปัญญาวิมุตต์** *อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกล่าว* **โดยนิปปริยาย.**

(ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า เราสอนกันอยู่และถือกันอยู่เป็นหลักว่า พวกปัญญาวิมุตต์ไม่อาจจะเข้าฌานได้ แต่จากบาลีข้างบนนี้แสดงให้เห็นว่า พวกปัญญาวิมุตต์สามารถเข้าฌานได้แม้กระทั่งสัญญาเวทยิตนิโรธ หากแต่ไม่มีการเสวยรสจากธรรมารมณ์แห่งฌานนั้น ๆ ด้วยนามกายซึ่งเป็นการเข้าอนุปุพพวิหารสมาบัติ เท่านั้น. ข้อนี้จะยุติเป็นอย่างไร เป็นสิ่งที่นักศึกษาควรพิจารณากันดูเองเถิด).

๓. ผู้กายสักขี

ภิกษุ ท.! **บุคคลผู้เป็นกายสักขี** (ผู้มีการเสวยสุขด้วยนามกายเป็นพยาน) **เป็นอย่างไรเล่า?**

ภิกษุ ท.! ในกรณีนี้ บุคคลบางคน **ถูกต้องวิโมกข์ทั้งหลาย** อันไม่เกี่ยวกับรูปเพราะก้าวล่วงรูปเสียได้ อันเป็นวิโมกข์ที่สงบรำงับ, ด้วยนามกาย

แล้วแลอยู่. อนึ่ง **อาสวะทั้งหลายบางเหล่า** ของเขานั้นก็ **สิ้นไปรอบแล้ว** เพราะเห็นแล้วด้วยปัญญา. ภิกษุ ท. ! ภิกษุนี้เรากล่าวว่า บุคคลผู้เป็นกายสักขี. ภิกษุ ท. ! สำหรับภิกษุนี้ **เรากล่าวว่ายังมีอะไร ๆ ที่เธอต้องทำด้วยความไม่ประมาท.** ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? เพราะเหตุว่า ถ้าไฉนท่านผู้มีอายุนี้จะเสพอยู่ซึ่งเสนาสนะอันสมควร จะคบอยู่ซึ่งกัลยาณมิตร จะบ่มอยู่ซึ่งอินทรีย์ทั้งหลาย ก็จะทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์ อันไม่มีอะไรยิ่งกว่า ซึ่งเป็นประโยชน์ที่ต้องการของกุลบุตรผู้ออกบวชจากเรือน ไม่เกี่ยวข้องด้วยเรือนโดยชอบ ได้ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐธรรม เข้าถึงแล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! เรามองเห็นผลแห่งความไม่ประมาทข้อนี้ สำหรับภิกษุนี้อยู่ จึงกล่าวว่ายังมีอะไร ๆ ที่เธอนั้นต้องทำด้วยความไม่ประมาท ดังนี้.

ผู้กายสักขี

(ตามคำของพระอานนท์)[๑]

“อาวุโส ! มีคำกล่าวกันอยู่ว่า ‘กายสักขี กายสักขี ’ ดังนี้. อาวุโส ! กายสักขีนี้พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไรหนอแล ?” (พระอุทายีถามพระอานนท์ พระอานนท์เป็นผู้ตอบ).

อาวุโส ! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกาม สงัดแล้วจากอกุศลธรรม เข้าถึง ***ปฐมฌาน*** *อันมีวิตกวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่. อนึ่ง อายตนะคือฌานนั้น (เป็นธรรมารมณ์มีรสและกิจเป็นต้น) ฉันใด ๆ, เธอถูกต้องธรรมารมณ์นั้น (โดยรสและกิจเป็นต้น) ฉันนั้น ๆ ด้วยนามกาย แล้วแลอยู่.*

---

๑. นวก. อํ. ๒๓/๔๗๒/๒๔๗.

อาวุโส ! **กายสักขี** *อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกล่าว* **โดยปริยาย.**

(ในกรณีแห่ง **ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสานัญจายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ** และ **เนวสัญญานาสัญญายตนะ** มีข้อความที่กล่าวไว้โดยทำนองเดียวกันกับข้อความในกรณีแห่งปฐมฌานทุกประการ และในฐานะเป็นกายสักขี โดย **ปริยาย**. ส่วน **สัญญาเวทยิตนิโรธ** ชนิดที่มีการสิ้นอาสวะนั้น กล่าวไว้ในฐานะเป็นกายสักขี โดย **นิปปริยาย** ด้วยข้อความดังต่อไปนี้ :-)

อาวุโส ! นัยอื่นอีกมีอยู่ : ภิกษุ ก้าวล่วงเสียซึ่งเนวสัญญานาสัญญายตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึง **สัญญาเวทยิตนิโรธ** *แล้วแลอยู่. อนึ่ง เพราะเห็นด้วยปัญญา อาสวะทั้งหลายของเธอนั้นก็สิ้นไปรอบ. อนึ่ง อายตนะคือสัญญาเวทยิตนิโรธนั้น (เป็นธรรมารมณ์มีรสและกิจเป็นต้น) ฉันใด ๆ, เธอถูกต้องธรรมารมณ์นั้น (โดยรสและกิจเป็นต้น) ฉันนั้น ๆ ด้วยนามกาย แล้วแลอยู่. อาวุโส !* **กายสักขี** *อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกล่าว* **โดยนิปปริยาย.**

(ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า คำว่า “กายสักขี-มีกายเป็นพยาน” นั้น หมายความว่า ได้เสวยรสแห่งฌานเป็นต้น ด้วยนามกาย คือด้วยใจของตน ; และคำ ว่า “โดยนิปปริยาย” นั้น หมายถึงมีการสิ้นอาสวะในกรณีนั้น, ถ้ายังไม่สิ้นอาสวะ เรียกได้แต่เพียงว่าโดยปริยาย).

๔. ผู้ทิฏฐิปปัตต์

ภิกษุ ท. ! **บุคคลผู้เป็นทิฏฐิปปัตต์** (ผู้บรรลุแล้วด้วยความเห็นลงสู่ธรรม) **เป็นอย่างไรเล่า** ?

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ บุคคลบางคน, วิโมกข์เหล่าใด อันไม่เกี่ยวกับรูปเพราะก้าวล่วงรูปเสียได้ อันเป็นวิโมกข์ที่สงบรำงับ มีอยู่, เขา **หาได้ถูกต้องวิโมกข์เหล่านั้น** ด้วยนามกายแล้วแลอยู่ **ไม่** แต่ว่า **อาสวะทั้งหลายบางเหล่า** ของเขานั้น **สิ้นไปรอบแล้ว** เพราะเห็นแจ้งด้วยปัญญา. อนึ่ง **ธรรมทั้งหลาย** ที่ตถาคตประกาศแล้ว ก็เป็นธรรม **อันเขานั้นเห็นลงแล้ว ประพฤติลงแล้วด้วยปัญญา.** ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า บุคคลผู้เป็น **ทิฏฐิปปัตต์**. ภิกษุ ท. ! สำหรับภิกษุแม้นี้ **เราก็กล่าวว่ายังมีอะไร ๆ ที่เธอต้องทำด้วยความไม่ประมาท.** ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? เพราะเหตุว่า ถ้าไฉนท่านผู้มีอายุนี้ จะเสพอยู่ซึ่งเสนาสนะอันสมควร จะคบอยู่ซึ่งกัลยาณมิตร จะบ่มอยู่ซึ่งอินทรีย์ทั้งหลาย ก็จะทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์ อันไม่มีอะไรยิ่งกว่า ซึ่งเป็นประโยชน์ที่ต้องการของกุลบุตรผู้ออกบวชจากเรือน ไม่เกี่ยวข้องด้วยเรือนโดยชอบ ได้ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐธรรม เข้าถึงแล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! เรามองเห็นผลแห่งความไม่ประมาทข้อนี้ สำหรับภิกษุนี้อยู่ จึงกล่าวว่ายังมีอะไร ๆ ที่เธอนั้นต้องทำด้วยความไม่ประมาท ดังนี้.

๕. ผู้สัทธาวิมุตต์

ภิกษุ ท. ! **บุคคลผู้เป็นสัทธาวิมุตต์** (ผู้หลุดพ้นด้วยสัทธา) **เป็นอย่างไรเล่า** ?

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ บุคคลบางคน, วิโมกข์เหล่าใด อันไม่เกี่ยวกับรูปเพราะก้าวล่วงรูปเสียได้ อันเป็นวิโมกข์ที่สงบรำงับ มีอยู่, เขา**หาได้ถูกต้องวิโมกข์เหล่านั้น** ด้วยนามกายแล้วแลอยู่ **ไม่** แต่ว่า **อาสวะทั้งหลายบางเหล่า**ของเขานั้น **สิ้นไปรอบแล้ว** เพราะเห็นแจ้งด้วยปัญญา. อนึ่ง **สัทธา** ของ

เขานั้น เป็นสัทธาที่ **ปลงลงแล้วหมดสิ้น มีมูลรากเกิดแล้ว ตั้งอยู่แล้วอย่างมั่นคงในตถาคต.** ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า บุคคลผู้เป็น **สัทธาวิมุตต์.** ภิกษุ ท.! สำหรับภิกษุแม้นี้ **เราก็กล่าวว่ายังมีอะไร ๆ ที่เธอต้องทำด้วยความไม่ประมาท.** ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? เพราะเหตุว่า ถ้าไฉนท่านผู้มีอายุนี้ จะเสพอยู่ซึ่งเสนาสนะอันสมควร จะคบอยู่ซึ่งกัลยาณมิตร จะบ่มอยู่ซึ่งอินทรีย์ทั้งหลาย ก็จะทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์ อันไม่มีอะไรยิ่งกว่า ซึ่งเป็นประโยชน์ที่ต้องการของกุลบุตรผู้ออกบวชจากเรือน ไม่เกี่ยวข้องด้วยเรือนโดยชอบ ได้ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐธรรม เข้าถึงแล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! เรามองเห็นผลแห่งความไม่ประมาทข้อนี้ สำหรับภิกษุนี้อยู่ จึงกล่าวว่ายังมีอะไร ๆ ที่เธอนั้นต้องทำด้วยความไม่ประมาท ดังนี้.

๖. ผู้ธัมมานุสารี

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้หน้า ๕๘๒)

ภิกษุ ท. ! **บุคคลผู้เป็นธัมมานุสารี** (ผู้แล่นไปตามธรรม) **เป็นอย่างไรเล่า** ?

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ บุคคลบางคน, วิโมกข์เหล่าใด อันไม่เกี่ยวกับรูปเพราะก้าวล่วงรูปเสียได้ อันเป็นวิโมกข์ที่สงบรำงับ มีอยู่, เขา **หาได้ถูกต้องวิโมกข์เหล่านั้น** ด้วยนามกายแล้วแลอยู่ **ไม่** แต่ว่า **อาสวะทั้งหลายบางเหล่า** ของเขานั้น **สิ้นไปรอบแล้ว** เพราะเห็นแจ้งด้วยปัญญา. อนึ่ง **ธรรมทั้งหลาย** ที่ตถาคตประกาศแล้ว ย่อม **ทนต่อการเพ่งโดยประมาณแห่งปัญญาของเขา** และ **ธรรมทั้งหลายเหล่านี้ก็มีแก่เขา** คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์. ภิกษุ ท.! นี้เรากล่าวว่า บุคคลผู้**เป็นธัมมานุสารี.** ภิกษุ ท.! สำหรับภิกษุแม้นี้ **เราก็กล่าวว่ายังมีอะไร ๆ ที่เธอต้องทำ**

ด้วยความไม่ประมาท. ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? เพราะเหตุว่า ถ้าไฉนท่านผู้มีอายุนี้ จะเสพอยู่ซึ่งเสนาสนะอันสมควร จะคบอยู่ซึ่งกัลยาณมิตร จะบ่มอยู่ซึ่งอินทรีย์ทั้งหลาย ก็จะทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์ อันไม่มีอะไรยิ่งกว่า ซึ่งเป็นประโยชน์ที่ต้องการของกุลบุตรผู้ออกบวชจากเรือน ไม่เกี่ยวข้องด้วยเรือนโดยชอบ ได้ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐธรรม เข้าถึงแล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! เรามองเห็นผลแห่งความไม่ประมาทข้อนี้ สำหรับภิกษุนี้อยู่ จึงกล่าวว่ายังมีอะไร ๆ ที่เธอนั้นต้องทำด้วยความไม่ประมาท ดังนี้.

๗. ผู้สัทธานุสารี

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้หน้า ๕๘๒)

ภิกษุ ท. ! **บุคคลผู้เป็นสัทธานุสารี** (ผู้แล่นไปตามสัทธา)**เป็นอย่างไรเล่า** ?

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ บุคคลบางคน, วิโมกข์เหล่าใด อันไม่เกี่ยวกับรูปเพราะก้าวล่วงรูปเสียได้ อันเป็นวิโมกข์ที่สงบรำงับ มีอยู่, เขา **หาได้ถูกต้องวิโมกข์เหล่านั้น** ด้วยนามกายแล้วแลอยู่ **ไม่** แต่ว่า **อาสวะทั้งหลายบางเหล่า** ของเขานั้น **สิ้นไปรอบแล้ว** เพราะเห็นแจ้งด้วยปัญญา. อนึ่ง **สัทธา ตามประมาณ (ที่ควรจะมี) ความรักตามประมาณ (ที่ควรจะมี) ในตถาคตของเขาก็มี** และ**ธรรมเหล่านี้ก็มีแก่เขา** คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์. ภิกษุ ท. ! นี้เรากล่าวว่า บุคคลผู้เป็น **สัทธานุสารี.** ภิกษุ ท. ! สำหรับภิกษุแม้นี้ **เราก็กล่าวว่ายังมีอะไร ๆ ที่เธอต้องทำด้วยความไม่ประมาท.** ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? เพราะเหตุว่า ถ้าไฉนท่านผู้มีอายุนี้ จะเสพอยู่ซึ่งเสนาสนะอันสมควร จะคบอยู่ซึ่งกัลยาณมิตร จะบ่มอยู่ซึ่งอินทรีย์ทั้งหลาย ก็จะทำให้แจ้งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันไม่มีอะไรยิ่งกว่า ซึ่ง

เป็นประโยชน์ที่ต้องการของกุลบุตรผู้ออกบวชจากเรือน ไม่เกี่ยวข้องด้วยเรือนโดยชอบ ได้ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐธรรม เข้าถึงแล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! เรามองเห็นผลแห่งความไม่ประมาทข้อนี้ สำหรับภิกษุนี้อยู่ จึงกล่าวว่ายังมีอะไร ๆ ที่เธอนั้นต้องทำด้วยความไม่ประมาท ดังนี้.

- ม. ม. ๑๓/๒๒๕-๒๓๒/๒๓๐-๒๓๗.

ผู้อนิมิตตวิหารี

โมคคัลลานะ ! ก็ติสสพรหม มิได้แสดงบุคคลที่เจ็ดอันเป็น **อนิมิตต-วิหารี** (ผู้อยู่ด้วยวิหารธรรมอันไม่มีนิมิต) แก่เธอดอกหรือ ?

"ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ! บัดนี้เป็นกาลสมควรที่พระผู้มีพระภาค จะทรงแสดงซึ่งบุคคลที่เจ็ดผู้เป็นอนิมิตตวิหารี ; ภิกษุทั้งหลายได้ฟังจากพระผู้มีพระภาคแล้ว จักทรงจำไว้".

โมคคัลลานะ ! **ภิกษุในกรณีนี้ เข้าถึงซึ่งเจโตสมาธิอันไม่มีนิมิต เพราะไม่กระทำไว้ในใจซึ่งนิมิตทั้งปวง แล้วแลอยู่.** เทวดาเหล่านั้น ย่อมรู้จักภิกษุนั้นอย่างนี้ว่า "ท่านผู้มีอายุนี้ เข้าถึงเจโตสมาธิอันไม่มีนิมิต เพราะไม่ทำไว้ในใจซึ่งนิมิตทั้งหลาย แล้วแลอยู่ ; เป็นที่เชื่อได้ว่า ท่านผู้มีอายุนี้ เมื่อเสพ-เสนาสนะที่สมควร คบกัลยาณมิตร บ่มอินทรีย์ทั้งหลายอยู่ ก็จะกระทำให้แจ้งซึ่งปริโยสานแห่งพรหมจรรย์นั้น อันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า อันเป็นประโยชน์ที่ประสงค์ของกุลบุตรผู้ออกบวชจากเรือนเป็นผู้ไม่มีเรือนโดยชอบอยู่, ได้ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐธรรมนี้ เข้าถึงแล้วอยู่" ดังนี้.

- สตฺตก. อํ. ๒๓/๗๕/๕๓.

ผู้มีสันทิฏฐิกธรรม ตามคำของพระอานนท์

"อาวุโส ! มีคำกล่าวกันอยู่ว่า 'สันทิฏฐิกธรรม สันทิฏฐิกธรรม' ดังนี้ อาวุโส ! สันทิฏฐิกธรรมนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไรหนอแล ?" (พระอุทายีถามพระอานนท์, พระอานนท์เป็นผู้ตอบ).

*อาวุโส ! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกาม สงัดแล้วจากอกุศลธรรม เข้าถึง***ปฐมฌาน** *อันมีวิตกวิจาร มีปีติและสุข อันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่. อาวุโส !* **สันทิฏฐิกธรรม** *อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกล่าว* **โดยปริยาย.**

(ในกรณีแห่ง **ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสานัญจายตนะ วิญญาณัญ-จายตนะ อากิญจัญญายตนะ และ เนวสัญญานาสัญญายตนะ** มีข้อความที่กล่าวไว้โดยทำนองเดียวกันกับข้อความในกรณีแห่งปฐมฌานทุกประการ และในฐานะเป็นสันทิฏฐิกธรรม **โดยปริยาย.** ส่วนสัญญาเวทยิตนิโรธชนิดที่มีการสิ้นอาสวะนั้น กล่าวไว้ในฐานะเป็นสันทิฏฐิกธรรม **โดยนิปปริยาย** ด้วยข้อความดังต่อไปนี้ :-)

อาวุโส ! นัยอื่นอีกมีอยู่ : ภิกษุ ก้าวล่วงเสียซึ่งเนวสัญญานาสัญญายตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึง **สัญญาเวทยิตนิโรธ** *แล้วแลอยู่. อนึ่ง เพราะเห็นด้วยปัญญา* **อาสวะทั้งหลายของเธอนั้นก็สิ้นไปรอบ.** *อาวุโส !* ***สันทิฏฐิกธรรม*** *อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกล่าว* **โดยนิปปริยาย.**

- นวก.อํ. ๒๓/๔๗๔/๒๕๐.

ผู้นิพพาน ตามคำของพระอานนท์
และผู้ปรินิพพาน ตามคำของพระอานนท์

(**นิพพาน** และ **ปรินิพพาน** ตามคำของพระอานนท์ มีใจความอย่างเดียวกันกับสันทิฏฐิก-นิพพานข้างต้น ผิดกันแต่ชื่อเท่านั้น. นอกจากนี้ ยังมีการแสดงไว้ ด้วยคำ ว่า **เขมํอมตํ อภยํ ปสฺสทฺธิ นิโรโธ** แทนคำ ว่านิพพานข้างบน. -นวก. อํ. ๒๓/๔๗๕-๔๗๗/๒๕๒,๒๕๓,๒๕๖,๒๕๘,๒๖๐,๒๖๒,๒๖๔).

ผู้มีทิฏฐธรรมนิพพาน ตามคำของพระอานนท์

(สันทิฏฐิกนิพพาน=สันทิฏฐิธรรม=ทิฏฐธรรมนิพพาน=ตทังคนิพพุโต=ตทังคนิพพาน
ดูประกอบในเล่มนี้หน้า ๔๘๒, ๖๗๓, ๖๗๖, ๖๗๗)

“อาวุโส ! มีคำกล่าวกันอยู่ว่า ‘ทิฏฐธรรมนิพพาน ทิฏฐธรรมนิพพาน’ ดังนี้. อาวุโส ! ทิฏฐธรรมนิพพานนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไรหนอแล ?” (พระอุทายีถาม พระอานนท์, พระอานนท์เป็นผู้ตอบ).

อาวุโส ! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกาม สงัดแล้วจากอกุศลธรรม เข้าถึง **ปฐมฌาน** *อันมีวิตกวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่ อาวุโส !* **ทิฏฐธรรมนิพพาน** *อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกล่าว* **โดยปริยาย.**

(ในกรณีแห่ง **ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสานัญจายตนะ วิญญาณัญ-จายตนะ อากิญจัญญายตนะ และเนวสัญญานาสัญญายตนะ** มีข้อความที่กล่าวไว้โดยทำนองเดียวกันกับข้อความในกรณีแห่งปฐมฌาน ทุกประการ และในฐานะเป็นทิฏฐธรรมนิพพาน**โดยปริยาย.** ส่วนสัญญาเวทยิตนิโรธซึ่งมีการสิ้นอาสวะนั้น กล่าวไว้ในฐานะเป็นทิฏฐธรรมนิพพาน **โดยนิปปริยาย** ด้วยข้อความดังต่อไปนี้ :-)

อาวุโส ! นัยอื่นอีกมีอยู่ : ภิกษุ ก้าวล่วงเสียซึ่งเนวสัญญานาสัญญายตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึง **สัญญาเวทยิตนิโรธ** *แล้วแลอยู่, อนึ่ง เพราะเห็นด้วยปัญญา* **อาสวะทั้งหลายของเธอนั้นก็สิ้นไปรอบ**, *อาวุโส* **ทิฏฐธรรมนิพพาน** *อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกล่าว* **โดยนิปปริยาย (เมื่อกล่าวโดยสิ้นเชิง).**

- นวก. อํ. ๒๓/๔๗๕/๒๕๕.

ผู้เขมัปปัตต์ ตามคำของพระอานนท์

"อาวุโส ! มีคำกล่าวกันอยู่ว่า 'เขมัปปัตต์ เขมัปปัตต์' ดังนี้. อาวุโส ! เขมัปปัตต์นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไรหนอแล ?" (พระอุทายีถามพระอานนท์, พระอานนท์เป็นผู้ตอบ).

อาวุโส ! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกาม สงัดแล้วจากอกุศลธรรม เข้าถึง **ปฐมฌาน** *อันมีวิตกวิจาร มีปีติและสุข อันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่, อาวุโส!* **เขมัปปัตต์** *อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกล่าว* **โดยปริยาย**.

(ในกรณีแห่ง **ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสานัญจายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ** และ **เนวสัญญานาสัญญายตนะ** มีข้อความที่กล่าวไว้โดยทำนองเดียวกันกับข้อความในกรณีแห่งปฐมฌานทุกประการ และในฐานะเป็นเขมัปปัตต์ **โดยปริยาย.** ส่วนสัญญาเวทยิตนิโรธชนิดมีการสิ้นอาสวะนั้น กล่าวไว้ในฐานะเป็นเขมัปปัตต์ **โดยนิปปริยาย** ด้วยข้อความดังต่อไปนี้ :-)

อาวุโส ! นัยอื่นอีกมีอยู่ : ภิกษุ ก้าวล่วงเสียซึ่งเนวสัญญานาสัญญายตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึง **สัญญาเวทยิตนิโรธ** *แล้วแลอยู่. อนึ่ง เพราะเห็นด้วยปัญญา* **อาสวะทั้งหลายของเธอนั้นก็สิ้นไปรอบ.** *อาวุโส !* **เขมัปปัตต์** *อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกล่าว* **โดยนิปปริยาย.**

- นวก. อํ. ๒๓/๔๗๗/๒๕๗.

(นอกจากแสดงไว้โดยชื่อว่า **เขมัปปัตต์** นี้แล้ว ยังแสดงไว้โดยชื่อว่า **อมตัปปัตต์ อภยัปปัตต์** โดยมีข้อความทำนองเดียวกันด้วย.- นวก. อํ. ๒๓/๒๗๗/๒๕๘,๒๖๑, คำว่า เขม ก็ดี อมต ก็ดี อภย ก็ดี ในกรณีเช่นนี้ ล้วนแต่เล็งถึงนิพพานด้วยกันทั้งนั้น. คำว่า **ปัตต์** แปลว่า **ผู้ถึงแล้ว**).

ตทังคนิพพุโต - ผู้ดับเย็นด้วยองค์นั้น ๆ

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้หน้า ๔๘๒, ๖๗๓, ๖๗๔, ๖๗๗)

ภิกษุ ท. ! เมื่อบุคคลเห็นซึ่งความไม่เที่ยง ความแปรปรวน ความจางคลาย ความดับ ของ **รูป** นั้นเทียว แล้วเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามที่เป็นจริง ว่า รูปทั้งปวงทั้งในกาลก่อน และในกาลนี้ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ดังนี้อยู่, โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลายย่อมละไป. เพราะละเสียได้ซึ่งโสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลายเหล่านั้น เขาย่อมไม่สะดุ้งหวาดเสียว ; เมื่อไม่สะดุ้งหวาดเสียว ย่อมอยู่เป็นสุข ; ผู้อยู่เป็นสุข (ด้วยอาการอย่างนี้) เรากล่าวว่า เป็นภิกษุผู้ **ตทังคนิพพุโต (ดับเย็นด้วยองค์นั้น ๆ)** ดังนี้.

(ในกรณีแห่ง **เวทนา สัญญา สังขาร** และ **วิญญาณ** ก็มีถ้อยคำที่ตรัสไว้ทำนองเดียวกัน).

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๕๔/๘๘.

ผู้มีตทังคนิพพาน ตามคำของพระอานนท์

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้หน้า ๔๘๒, ๖๗๓, ๖๗๔, ๖๗๖)

"อาวุโส ! มีคำกล่าวกันอยู่ว่า 'ตทังคนิพพาน ตทังคนิพพาน' ดังนี้. อาวุโส! ตทังคนิพพานนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไรหนอแล ?" (พระอุทายีถามพระอานนท์, พระอานนท์เป็นผู้ตอบ).

อาวุโส ! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกาม สงัดแล้วจากอกุศลธรรม เข้าถึง **ปฐมฌาน** *อันมีวิตกวิจาร มีปีติและสุข อันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่. อาวุโส !* **ตทังคนิพพาน** *อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกล่าว* **โดยปริยาย.**

(ในกรณีแห่ง **ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสานัญจายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ** และ **เนวสัญญานาสัญญายตนะ** มีข้อความที่กล่าวไว้โดยทำนองเดียวกันกับข้อความในกรณีแห่งปฐมฌาน ทุกประการ และในฐานะเป็นตทังคนิพพาน **โดยปริยาย.** ส่วนสัญญาเวทยิตนิโรธซึ่งมีการสิ้นอาสวะนั้น กล่าวไว้ในฐานะเป็นตทังคนิพพาน **โดยนิปปริยาย** ด้วยข้อความดังต่อไปนี้ :-)

อาวุโส ! นัยอื่นอีกมีอยู่ : ภิกษุ ก้าวล่วงเสียซึ่งเนวสัญญานาสัญญายตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึง **สัญญาเวทยิตนิโรธ** *แล้วแลอยู่. อนึ่ง เพราะเห็นด้วยปัญญา* **อาสวะทั้งหลายของเธอนั้นก็สิ้นไปรอบ.** *อาวุโส !* **ตทังคนิพพาน** *อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล เมื่อกล่าว* **โดยนิปปริยาย.**

- นวก. อํ. ๒๓/๔๗๕/๒๕๔.

หมดตัวตน ก็หมดเรื่องผูกพัน

ภิกษุ ท. ! สาวกของพระอริยเจ้าผู้ได้สดับแล้ว ได้เห็นบรรดาพระอริยเจ้า เป็นผู้ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ได้ถูกแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า. ได้เห็นหมู่สัตบุรุษ เป็นผู้ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ได้ถูกแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ :

(๑) ท่านย่อม **ไม่ตามเห็นรูป** โดยความเป็นตัวตน ทั้งไม่ตามเห็นว่าตนมีรูปด้วย ไม่ตามเห็นว่ารูป มีอยู่ในตนด้วย ไม่ตามเห็นว่าตน มีอยู่ในรูปด้วย ;

(๒) ท่านย่อม **ไม่ตามเห็นเวทนา** โดยความเป็นตัวตน ทั้งไม่ตามเห็นว่าตน มีเวทนาด้วย ไม่ตามเห็นว่าเวทนา มีอยู่ในตนด้วย ไม่ตามเห็นว่าตน มีอยู่ในเวทนาด้วย ;

(๓) ท่านย่อม **ไม่ตามเห็นสัญญา** โดยความเป็นตัวตน ทั้งไม่ตามเห็นว่าตน มีสัญญาด้วย ไม่ตามเห็นว่าสัญญา มีอยู่ในตนด้วย ไม่ตามเห็นว่าตน มีอยู่ในสัญญาด้วย ;

(๔) ท่านย่อม **ไม่ตามเห็นสังขาร** โดยความเป็นตัวตน ทั้งไม่ตามเห็นว่าตน มีสังขารด้วย ไม่ตามเห็นว่าสังขาร มีอยู่ในตนด้วย ไม่ตามเห็นว่าตน มีอยู่ในสังขารด้วย ;

(๕) ท่านย่อม **ไม่ตามเห็นวิญญาณ** โดยความเป็นตัวตน ทั้งไม่ตามเห็นว่าตน มีวิญญาณด้วย ไม่ตามเห็นว่าวิญญาณ มีอยู่ในตนด้วย ไม่ตามเห็นว่าตน มีอยู่ในวิญญาณด้วย ;

ภิกษุ ท. ! สาวกของพระอริยเจ้า ผู้ได้สดับแล้วเช่นนี้นี่แล เราตถาคตย่อมเรียกผู้นั้นว่า ไม่ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกคือรูป ไม่ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกคือเวทนา ไม่ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกคือสัญญา ไม่ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกคือสังขาร ไม่ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกคือวิญญาณ ไม่ถูกผูกพันด้วยเครื่องผูกใด ๆ ทั้งภายในภายนอก, เป็นผู้มีปกติมองเห็นฝั่งนี้ (คือวัฏฏสงสาร) เป็นผู้มีปกติมองเห็นฝั่งโน้น (คือนิพพาน) ; เราตถาคตจึงกล่าวว่า สาวกของพระอริยเจ้าผู้นั้น เป็นผู้หลุดพ้นแล้วจากทุกข์ ดังนี้แล.

- ขนฺธ. สํ.๑๗/๒๐๑/๓๐๕.

หมดตัวตน ก็หมดอหังการ

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้หน้า ๔๖๘, ๖๐๘)

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! บุคคลมารู้อยู่อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร จึงไม่ยึดถือว่าเรา ไม่ยึดถือว่าของเรา อันเป็นอนุสัยคือมานะ ในกายอันมีวิญญาณนี้ และในนิมิตทั้งปวงภายนอก ? พระเจ้าข้า !”

กัปปะ ! รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เหล่าใด ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน อันมีอยู่ภายในหรือข้างนอกก็ดี หยาบหรือละเอียดก็ดี เลวหรือประณีตก็ดี อยู่ห่างไกลหรืออยู่ใกล้ก็ดี อริยสาวกได้เห็นสิ่งทั้งหมดนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงว่า นั่นไม่ใช่ของเรา (เนตํ มม) นั่นไม่ใช่เป็นเรา (เนโสหมสฺมิ) นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา (น เมโส อตฺตา) ดังนี้นั่นแหละ ; กัปปะ ! บุคคลต้องรู้อย่างนี้แหละ เห็นอยู่อย่างนี้แหละ จึงไม่ยึดถือว่าเรา ไม่ยึดถือว่าของเรา อันเป็นอนุสัยคือมานะในกายอันมีวิญญาณนี้ และในนิมิตภายนอกอื่นทั้งหมดนั้นแล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๐๖/๓๑๘.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! บุคคลมารู้อยู่อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร จิตใจจึงจะเห็นธรรมชาติปราศจากความยึดถือว่าเรา ปราศจากความยึดถือว่าของเรา อันเป็นมานะเครื่องถือตัว ในกายอันมีอวิญญาณนี้ และในนิมิตทั้งปวงภายนอก ; รู้อยู่อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร จิตใจจึงจะก้าวล่วงมานะเสียด้วยดี สงบระงับได้ พ้นวิเศษไป ? พระเจ้าข้า !”

กัปปะ ! รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เหล่าใด ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน อันมีอยู่ภายในหรือข้างนอกก็ดี หยาบหรือละเอียดก็ดี เลวหรือประณีตก็ดี อยู่ห่างไกลหรืออยู่ใกล้ก็ดี อริยสาวกได้เห็นสิ่งทั้งหมดนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงขึ้นว่า **นั่นไม่ใช่ของเรา (เนตํ มม) นั่นไม่เป็นเรา (เนโสหมสฺมิ) นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา (น เมโส อตฺตา)** ดังนี้แล้วหลุดพ้นไปเพราะไม่ยึดมั่นนั่นแหละ ; กัปปะ ! บุคคลต้องรู้อย่างนี้แหละ เห็นอยู่อย่างนี้แหละ จิตใจจึงจะเป็นธรรมชาติปราศจากความยึดถือว่าเรา ปราศจากความยึดถือว่าของเรา อันเป็นมานะเครื่องถือตัว ในกายอันมีวิญญาณนี้ และในนิมิตภายนอกอื่นทั้งหมดทั้งสิ้นได้, และจิตใจจะก้าวล่วงมานะเสียได้ด้วยดี สงบระงับได้ พ้นวิเศษไปด้วยดี, ดังนี้แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๐๗/๓๑๙.

สัญญาที่เป็นส่วนประกอบแห่งวิชชา

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้หน้า ๗๖๖/อริย.โอ.ปลายหน้า ๑๑๕๗, ๑๑๕๘, ๑๓๕๐ (เรื่องสัญญา ๗ และสัญญา ๑๐)

ภิกษุ ท. ! **ธรรม ๖ อย่างเหล่านี้ เป็นธรรมมีส่วนแห่งวิชชา (วิชฺ-ชาภาคิย).** หกอย่าง อย่างไรเล่า ? หกอย่างคือ อนิจจสัญญา (สัญญาว่าไม่เที่ยง) อนิจเจทุกขสัญญา (สัญญาว่าทุกข์ในสิ่งที่ไม่เที่ยง) ทุกเขอนัตตสัญญา (สัญญาว่ามิใช่ตัวตนจริงในสิ่งแตกสลายได้) **ปหานสัญญา (สัญญาในการละ)** วิราคสัญญา (สัญญาในความคลาย

กำหนัด) นิโรธสัญญา (สัญญาในความดับ). ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล ธรรม ๖ อย่าง เป็นธรรมมีส่วนแห่งวิชชา.

ฉกฺก.อิ. ๒๒/๓๗๒/๓๐๖.

บุคคลผู้ถึงซึ่งวิชชา

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ที่เรียกกันว่า ‘วิชชา-วิชชา’ ดังนี้นั้น เป็นอย่างไร ? และด้วยเหตุเพียงเท่าไร บุคคลจึงชื่อว่า เป็นผู้ถึงซึ่งวิชชา ? พระเจ้าข้า !”

ภิกษุ ! อริยสาวกผู้ได้สดับแล้วในธรรมวินัยนี้ **มารู้ชัดแจ้งถึง** รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ, **รู้ชัดแจ้งถึง เหตุให้เกิด** รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ, **รู้ชัดแจ้งถึง ความดับไม่เหลือ** ของรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ, **รู้ชัดแจ้งถึง ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือ**ของรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ;

ภิกษุ ! อย่างนี้แล เราเรียกว่า วิชชา และบุคคลชื่อว่าถึงวิชชา ย่อมมีได้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๙๘/๓๐๑.

วิชชาของผู้ถึงซึ่งวิชชา

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ที่เรียกกันว่า ‘วิชชา-วิชชา’ ดังนี้นั้น เป็นอย่างไร, และด้วยเหตุเพียงเท่าไร บุคคลจึงชื่อว่า เป็นผู้ถึงซึ่งวิชชา ? พระเจ้าข้า !”

ภิกษุ ! อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ในธรรมวินัยนี้ มารู้ชัดแจ้งตามเป็นจริงซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อัน **มีความก่อขึ้น** เป็นธรรมดา

ว่า 'เป็นสิ่งที่มีความก่อขึ้นเป็นธรรมดา' ดังนี้ ; รู้ชัดแจ้งตามเป็นจริงซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อัน **มีความเสื่อมไป** เป็นธรรมดา ว่า 'เป็นสิ่งที่มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ดังนี้; รู้ชัดแจ้งตามเป็นจริงซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันมี **ทั้งความก่อขึ้นและเสื่อมไป** เป็นธรรมดา ว่า 'เป็นสิ่งที่มีความก่อขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา' ดังนี้ ;

ภิกษุ ! อย่างนี้แลเราเรียกว่า วิชชา และบุคคลชื่อว่า เป็นผู้ถึงวิชชา ย่อมมีได้ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๑๐/๓๒๑.

ผู้รับผลของการปฏิบัติเกี่ยวกับธาตุสี่

ราหุล ! **ปฐวีธาตุ** ทั้งที่เป็นภายในและที่เป็นภายนอก ทั้งสองอย่างนั้นล้วนแต่เป็นเพียงปฐวีธาตุ เธอพึงเห็นปฐวีธาตุนั้น ด้วยปัญญาโดยชอบตามความเป็นจริงว่า "นั่นไม่ใช่ของเรา (เนตํ มม) นั่นไม่ใช่เรา (เนโสหมสฺมิ) นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา (น เมโส อตฺตา)"ดังนี้. บุคคล **เห็นปฐวีธาตุนั้น ด้วยปัญญาโดยชอบตามที่เป็นจริงอย่างนี้แล้ว เขาย่อมเบื่อหน่ายในปฐวีธาตุ ยังจิตให้คลายกำหนัดจากปฐวีธาตุได้.**

(ในกรณีแห่ง **อาโปธาตุ เตโชธาตุ** และ **วาโยธาตุ** ก็มีข้อความที่ตรัสไว้อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งปฐวีธาตุ).

ราหุล ! เมื่อใด ภิกษุ **ไม่ตามเห็นว่าเป็นอัตตา (ตัวตน) ไม่ตามเห็นว่าเป็นอัตตนิยา (ของตน) ในธาตุทั้งสี่เหล่านี้.** ราหุล ! ภิกษุนี้ เรากล่าวว่าได้ **ตัดตัณหาขาดแล้ว รื้อถอนสังโยชน์ได้แล้ว ได้ทำที่สุดแห่งทุกข์**

เพราะรู้เฉพาะซึ่งมานะโดยชอบแล้ว ดังนี้แล.

- จตุกฺก.อํ. ๒๑/๒๒๒/๑๗๗.

ผู้ไม่กลืนเบ็ดของมาร

ภิกษุ ท. ! รูป ที่เห็น ด้วยตาก็ดี, เสียง ที่ฟังด้วยหูก็ดี, กลิ่น ที่ดมด้วยจมูกก็ดี, รส ที่ลิ้มด้วยลิ้นก็ดี, โผฏฐัพพะ ที่สัมผัสด้วยกายก็ดี, และธรรมารมณ์ ที่รู้แจ้งด้วยใจก็ดี, อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ เป็นที่ยวนตายวนใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ และเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดย้อมใจ มีอยู่. ถ้าภิกษุใดไม่เพลิดเพลิน ไม่พร่ำเพ้อถึง ไม่เมาหมกติดอกติดใจอยู่ ซึ่งอารมณ์มีรูปเป็นต้นนั้นไซร้ ;

ภิกษุ ท. ! ภิกษุอย่างนี้ เราเรียกว่า เป็นผู้ไม่กลืนเบ็ดของมาร ได้ทำลายเบ็ดหักเบ็ดแหลกละเอียดแล้ว ไม่ถึงความวิบัติ ไม่ถึงความพินาศฉิบหาย ไม่เป็นผู้ที่มารใจบาป จะทำอะไรให้ได้ตามใจเลย ; ดังนี้แล.

- สฬา. สํ. ๑๘/๑๙๘/๒๙๐.

ผู้ไม่เข้าไปหาย่อมหลุดพ้น

(คำตรัสในเรื่องนี้เป็นประเด็นที่สำคัญมาก เพราะแสดงลำดับการละไปจนถึงขณะแห่งการหลุดพ้นของจิต)

ภิกษุ ท. ! **ผู้เข้าไปหา เป็นผู้ไม่หลุดพ้น** ; **ผู้ไม่เข้าไปหาเป็นผู้หลุดพ้น.**

ภิกษุ ท. ! **วิญญาณ** ซึ่ง **เข้าถือเอารูป** ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้, **เป็นวิญญาณ**

ที่มีรูปเป็นอารมณ์ มีรูปเป็นที่ตั้งอาศัย มีนันทิเป็นที่เข้าไปส้องเสพ ก็ถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ได้; ภิกษุ ท.! **วิญญาณ** ซึ่ง **เข้าถือเอาเวทนา** ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้. เป็นวิญญาณที่มีเวทนาเป็นอารมณ์ มีเวทนาเป็นที่ตั้งอาศัย มีนันทิเป็นที่เข้าไปส้องเสพ ก็ถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ได้; ภิกษุ ท.! **วิญญาณ** ซึ่ง **เข้าถือเอาสัญญา** ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้, เป็นวิญญาณที่มีสัญญาเป็นอารมณ์ มีสัญญาเป็นที่ตั้งอาศัย มีนันทิเป็นที่เข้าไปส้องเสพ ก็ถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ได้; ภิกษุ ท.! **วิญญาณ** ซึ่ง **เข้าถือเอาสังขาร** ตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ได้, เป็นวิญญาณที่มีสังขารเป็นอารมณ์ มีสังขารเป็นที่ตั้งอาศัย มีนันทิ (ความเพลิน) เป็นที่เข้าไปส้องเสพ ก็ถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ได้.

ภิกษุ ท.! **ผู้ใดจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า "เราจักบัญญัติ ซึ่งการมา การไป การจุติ การอุบัติ ความเจริญ ความงอกงาม และความไพบูลย์ ของวิญญาณ โดยเว้นจากรูป เว้นจากเวทนา เว้นจากสัญญา และเว้น สังขาร**" ดังนี้นั้น, นี่ **ไม่ใช่ฐานะที่จักมีได้เลย.**

(เรื่องควรดูประกอบในช่วงข้อความต่อไปนี้จากเล่มนี้ หน้า ๒๐๘)

ภิกษุ ท.! **ถ้าราคะในรูปธาตุ ในเวทนาธาตุ ในสัญญาธาตุ ใน สังขารธาตุ ในวิญญาณธาตุ เป็นสิ่งที่ภิกษุละได้แล้ว; เพราะละราคะได้ อารมณ์สำหรับวิญญาณก็ขาดลง ที่ตั้งของวิญญาณก็ไม่มี. วิญญาณ อันไม่มีที่ตั้งนั้นก็ไม่งอกงาม หลุดพ้นไปเพราะไม่ถูกปรุงแต่ง**; เพราะหลุดพ้นไปก็ตั้งมั่นเพราะตั้งมั่นก็ยินดีในตนเอง; เพราะยินดีในตนเองก็ไม่หวั่นไหว; เมื่อไม่หวั่นไหวก็ปรินิพพานเฉพาะตน; ย่อมรู้ชัดว่า "ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มีอีก" ดังนี้.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๖๖/๑๐๕.

ผู้ลวงมัจจุราชให้หลง

ภิกษุ ท.! ปุถุชน ผู้ไม่ได้ยิน ได้ฟัง ย่อมพูดว่า 'สมุทร-สมุทร' ดังนี้. ภิกษุ ท.! สมุทรเช่นที่กล่าวนั้น ไม่ใช่สมุทรในวินัยของพระอริยเจ้า. ภิกษุ ท.! สมุทรเช่นที่กล่าวนั้น เป็นเพียงแอ่งน้ำใหญ่ เป็นเพียงห้วงน้ำใหญ่.

ภิกษุ ท.! **รูป** ที่เห็นด้วยตา อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ ที่ยวนตายวนใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ และเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดย้อมใจ มีอยู่. ภิกษุ ท.! นี้เราเรียกว่า 'สมุทรในวินัยของพระอริยเจ้า'. โลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก, หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณะพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ โดยมากตกอยู่จมอยู่ในสมุทรนั้น. เป็นสัตว์ที่มีความใคร่ มีจิตยุ่งเหมือนกลุ่มด้าย เกิดประสานกันสับสนดุจรังนก เหมือนพงหญ้ามุญชะและปัพพชะ, สัตว์ทั้งหลายในสมุทรนั้นจึงไม่ล่วงพ้นอบาย ทุคติ วินิบาต และสังสารวัฏฏ์ไปได้.

ภิกษุ ท.! **เสียง** ที่ฟังด้วยหู .... ฯลฯ ....

ภิกษุ ท.! **กลิ่น** ที่ดมด้วยจมูก .... ฯลฯ ....

ภิกษุ ท.! **รส** ที่ลิ้มด้วยลิ้น .... ฯลฯ ....

ภิกษุ ท.! **โผฏฐัพพะ** ที่สัมผัสด้วยกาย .... ฯลฯ ....

ภิกษุ ท.! **ธรรมารมณ์** ที่รู้ด้วยใจ อันเป็น**สิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ** ที่ยวนตายวนใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่และเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดย้อมใจ มีอยู่. ภิกษุ ท.! **เหล่านี้เราเรียกว่า 'สมุทรในวินัยของพระอริยเจ้า**'. โลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก, หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณะพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ โดยมากตกอยู่จมอยู่

ในสมุทรนั้น. เป็นสัตว์ที่มีความใคร่ มีจิตยุ่งเหมือนกลุ่มด้าย เกิดประสานกันสับสนดุจรังนก เหมือนพงหญ้ามุญชะและปัพพชะ, สัตว์ทั้งหลายในสมุทรนั้น จึงไม่ล่วงพ้นอบาย ทุคติ วินิบาต และสังสารวัฏฏ์ไปได้.

(คาถาผนวกท้ายพระสูตร)

ราคะ โทสะ และอวิชชา ของท่านผู้ใด จางคลายไปแล้ว ท่านผู้นั้นชื่อว่า ข้ามสมุทรนี้ได้แล้ว ซึ่งเป็นแหล่งที่มีสัตว์ร้าย มีทั้งรากษส มีทั้งคลื่นวังวน ภัยน่ากลัว แสนจะข้ามได้ยากนัก. เราตถาคตกล่าวว่าท่านนั้น เป็นผู้ล่วงเสียได้จากเครื่องข้อง ละขาดจากการต้องตาย ไม่มีอุปธิกิเลส ; ท่านนั้น หย่าขาดจากความทุกข์ที่ต้องมาเกิดอีกต่อไป ; ท่านนั้นมอดดับไป ไม่กลับอีก ลวงเอาพญามัจจุราชให้หลงได้ ดังนี้แล.

- สฬา. สํ. ๑๘/๑๙๖/๒๘๗-๒๘๘.

เพราะความต่างแห่งอินทรีย์ จึงมีความแตกต่างแห่งอริยบุคคล

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ถ้ามรรคก็สายนี้ ปฏิปทาก็ทางนี้ ที่เป็นไปเพื่อละเสียซึ่งโอรัมภาคิยสังโยชน์ทั้งห้า ดังนี้แล้ว, ทำไม ภิกษุผู้ปฏิบัติบางพวก จึงบรรลุเจโตวิมุตติ บางพวกบรรลุปัญญาวิมุตติ เล่า พระเจ้าข้า !”

อานนท์ ! นั่นเป็นเพราะ **ความต่างกันแห่งอินทรีย์** ของภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น, (อินทรีย์ห้า คือ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา).

- ม. ม. ๑๓/๑๖๒/๑๕๙.

พระอริยบุคคลมีหลายระดับ เพราะอินทรีย์ยิ่งหย่อนกว่ากัน

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้ หน้า ๕๖๓, ๕๖๕, ๖๐๔, ๖๐๕ และขุม.โอ. หน้า ๔๕๔)

ภิกษุ ท. ! อินทรีย์ทั้งหลาย ๕ ประการเหล่านี้ มีอยู่. ห้าประการอย่างไรเล่า? ห้าประการคือ **สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์.** ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล อินทรีย์ห้าประการ.

ภิกษุ ท. ! **เพราะความเพียบพร้อมบริบูรณ์แห่งอินทรีย์ห้าประการเหล่านี้แล ผู้ปฏิบัติย่อมเป็นพระอรหันต์.**

เพราะ**อินทรีย์ทั้งหลายหย่อนกว่านั้น** ผู้ปฏิบัติย่อมเป็น **อันตราปรินิพพายี.**

เพราะ**อินทรีย์ทั้งหลายหย่อนกว่านั้นอีก** ผู้ปฏิบัติย่อมเป็น **อุปหัจจปรินิพพายี.**

เพราะ**อินทรีย์ทั้งหลายหย่อนกว่านั้นอีก** ผู้ปฏิบัติย่อมเป็น **อสังขารปรินิพพายี.**

เพราะ**อินทรีย์ทั้งหลายหย่อนกว่านั้นอีก** ผู้ปฏิบัติย่อมเป็น **สสังขารปรินิพพายี.**

เพราะ**อินทรีย์ทั้งหลายหย่อนกว่านั้นอีก** ผู้ปฏิบัติย่อมเป็น **อุทธํโสโตอกนิฏฐคามี.**

เพราะ**อินทรีย์ทั้งหลายหย่อนกว่านั้นอีก** ผู้ปฏิบัติย่อมเป็น **สกทาคามี.**

เพราะ**อินทรีย์ทั้งหลายหย่อนกว่านั้นอีก** ผู้ปฏิบัติย่อมเป็น **เอกพีชี.**

เพราะ**อินทรีย์ทั้งหลายหย่อนกว่านั้นอีก** ผู้ปฏิบัติย่อมเป็น **โกลังโกละ.**

เพราะ**อินทรีย์ทั้งหลายหย่อนกว่านั้นอีก** ผู้ปฏิบัติย่อมเป็น **สัตตักขัตตุปรมะ.**

เพราะ**อินทรีย์ทั้งหลายหย่อนกว่านั้นอีก** ผู้ปฏิบัติย่อมเป็น **ธัมมานุสารี.**

เพราะ**อินทรีย์ทั้งหลายหย่อนกว่านั้นอีก** ผู้ปฏิบัติย่อมเป็น **สัทธานุสารี.**

.... (๑๙/๒๖๗/๘๘๕) : ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนี้แล **ความต่างแห่งผลย่อมมี เพราะความต่างแห่งอินทรีย์** ; **เพราะความต่างแห่งผล จึงมีความต่างแห่งบุคคล** แล.

.... (๑๙/๒๖๗/๘๘๗) : ภิกษุ ท. ! ด้วยเหตุอย่างนี้แล เป็นอันว่า **ผู้กระทำให้บริบูรณ์ ย่อมทำให้สำเร็จได้บริบูรณ์** ; **ผู้กระทำได้เพียงบางส่วนก็ทำให้สำเร็จได้บางส่วน.** ภิกษุ ท. ! เรากล่าวว่าอินทรีย์ทั้งหลายห้า ย่อมไม่เป็นหมันเลย ดังนี้แล.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๒๗๑/๘๙๙-๙๐๐.

การเป็นพระอริยเจ้าไม่ใช่สิ่งสุดวิสัย

ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัยตาด้วย รูปด้วย จึงเกิดความรู้แจ้งทางตาขึ้น, การประจวบพร้อม (แห่งตา+รูป+วิญญาณ) ทั้งสามอย่างนั้น ย่อมเกิดมีผัสสะ, เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา อันเป็นสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขบ้าง.

ภิกษุ ท. ! บุคคลนั้น เมื่อถูกสุขเวทนากระทบแล้ว ย่อมไม่เพลิดเพลิน ไม่พร่ำเพ้อถึง ไม่เมาหมกติดอกติดใจ, **อนุสัยคือราคะ ย่อมไม่ตามนอน** ในสันดานของบุคคลนั้น.

ภิกษุ ท. ! บุคคลนั้น เมื่อถูกทุกขเวทนากระทบแล้ว ย่อมไม่โศกเศร้า ไม่ระทมใจ ไม่คร่ำครวญ ตีอกร่ำไห้ ไม่ถึงความลืมหลง, **อนุสัยคือปฏิฆะ ย่อมไม่ตามนอน** ในสันดานของบุคคลนั้น.

ภิกษุ ท. ! บุคคลนั้น เมื่อถูกเวทนาอันไม่ทุกข์ไม่สุขกระทบแล้ว ย่อมรู้ชัดแจ้งตรงตามที่เป็นจริง ซึ่งความก่อขึ้นของเวทนานั้น ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ของเวทนานั้น ซึ่งรสอร่อยของเวทนานั้น ซึ่งโทษของเวทนานั้น ซึ่งอุบายเครื่องออกพ้นไปได้จากเวทนานั้น, **อนุสัยคืออวิชชา ย่อมไม่ตามนอน** ในสันดานของบุคคลนั้น.

(ในกรณีที่เกี่ยวกับ อายตนะภายใน และภายนอกคู่อื่น อันได้ประจวบกัน เกิดวิญญาณ ผัสสะ และเวทนา เป็น **อีกห้าหมวด** นั้น ก็มีข้อความอย่างเดียวกันกับหมวดแรกนี้ผิดกันแต่ชื่อเรียกเท่านั้น).

ภิกษุ ท. ! บุคคลนั้นหนอ ละอนุสัยคือราคะ ในสุขเวทนาได้แล้ว, บรรเทาอนุสัยคือปฏิฆะ ในทุกขเวทนาเสียแล้ว, ถอนขึ้นได้กระทั่งราก ซึ่งอนุสัยคืออวิชชา ในเวทนาอันไม่ทุกข์ไม่สุขเสียได้แล้ว, **ท่านละอวิชชาได้แล้ว ทำวิชชาให้เกิดขึ้นแล้ว, จักเป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ ในปัจจุบันนี้โดยแท้** ; ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้แล.

- อุปริ. ม. ๑๔/๕๑๘/๘๒๓.

กายนครที่ปลอดภัย

ภิกษุ ท. ! อริยสาวก ประกอบด้วยสัทธรรม ๗ ประการ และเป็นผู้มีปกติได้ตามปรารถนา โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก ซึ่งฌานทั้งสี่ อันประกอบในจิตอันยิ่ง เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรม, ในกาลใด ; ภิกษุ ท. ! ในกาลนั้น อริยสาวกนี้เรียกได้ว่า เป็นผู้ที่มารอันมีบาปกระทำอะไรไม่ได้.

ภิกษุ ท.! **อริยสาวก ประกอบด้วยสัทธรรม ๗ ประการอย่างไรเล่า**?

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนในปัจจันตนครของพระราชา **มีเสาระเนียดอันมีรากลึก** ฝังไว้ดี ไม่หวั่นไหว ไม่คลอนแคลน สำหรับคุ้มภัยในภายในและป้องกันในภายนอก, นี้ฉันใด; ภิกษุ ท.! อริยสาวกก็มี**สัทธา** เชื่อการตรัสรู้ของพระตถาคตว่า "แม้เพราะเหตุอย่างนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น .... ฯลฯ .... เป็นผู้รู้ผู้ตื่นผู้เบิกบาน เป็นผู้จำแนกธรรม" ดังนี้, ภิกษุ ท.! อริยสาวกผู้ **มีสัทธาเป็นเสาระเนียด** ย่อมละอกุศล เจริญกุศล ละกรรมอันมีโทษ เจริญกรรมอันไม่มีโทษ บริหารตนให้หมดจดอยู่. ฉันนั้นเหมือนกัน : นี้ชื่อว่าผู้ประกอบด้วย **สัทธรรมประการที่หนึ่ง.**

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนในปัจจันตนครของพระราชา **มีคูรอบ** ทั้งลึกและกว้าง สำหรับคุ้มภัยในภายในและป้องกันในภายนอก, นี้ฉันใด; ภิกษุ ท.! อริยสาวกก็มี**หิริ** ละอายต่อกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ละอายต่อการถึงพร้อมด้วยอกุศลธรรมอันลามกทั้งหลาย, ภิกษุ ท.! อริยสาวก **ผู้มีหิริเป็นคูล้อมรอบ** ย่อมละอกุศล เจริญกุศล ละกรรมอันมีโทษ เจริญกรรมอันไม่มีโทษ บริหารตนให้หมดจดอยู่, ฉันนั้นเหมือนกัน : นี้ชื่อว่าผู้ประกอบด้วย **สัทธรรมประการที่สอง.**

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนในปัจจันตนครของพระราชา **มีเชิงเทินเดินรอบ** ทั้งสูงและกว้าง สำหรับคุ้มภัยในภายในและป้องกันในภายนอก, นี้ฉันใด; ภิกษุ ท.! อริยสาวกก็มี**โอตตัปปะ** สะดุ้งกลัวต่อกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต สะดุ้งกลัวต่อความถึงพร้อมด้วยอกุศลธรรมอันเป็นบาปทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! อริยสาวกผู้ มี**โอตตัปปะเป็นเชิงเทินเดินรอบ** ย่อมละอกุศล เจริญกุศล ละกรรมอันมีโทษ เจริญกรรมอันไม่มีโทษ บริหารตนให้หมดจดอยู่, ฉันนั้นเหมือนกัน : นี้ชื่อว่าผู้ประกอบด้วย **สัทธรรมประการที่สาม.**

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนในปัจจันตนครของพระราชา **มีอาวุธอันสั่งสมไว้เป็นอันมาก** ทั้งชนิดที่ใช้ประหารใกล้ตัวและประหารไกลตัว สำหรับคุ้มภัยในภายในและป้องกันในภายนอก, นี้ฉันใด; ภิกษุ ท.! อริยสาวกก็มีสุตะ**อันตนสดับแล้วมาก ทรงสุตะ สั่งสมสุตะ**, ธรรมเหล่าใดงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ที่เป็นการประกาศพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง พร้อมทั้งอรรถะพร้อมทั้งพยัญชนะ, ธรรมมีรูปเห็นปานนั้น อันเขา**สดับแล้วมาก ทรงไว้ คล่องปาก ขึ้นใจ แทงตลอดด้วยดีด้วยทิฏฐิ.** ภิกษุ ท.! อริยสาวกผู้ **มีสุตะเป็นอาวุธ** ย่อมละอกุศล เจริญกุศล ละกรรมอันมีโทษ เจริญกรรมอันไม่มีโทษ บริหารตนให้หมดจดอยู่, ฉันนั้นเหมือนกัน : นี้ชื่อว่าผู้ประกอบด้วย **สัทธรรมประการที่สี่.**

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนในปัจจันตนครของพระราชา **มีกองกำลังประจำอยู่เป็นอันมาก** คือกองช้าง กองม้า กองรถ กองธนู กองจัดธงประจำกอง กองเสนาธิการ กองพลาธิการ กองอุคคโยธี กองราชบุตร กองจู่โจม กองมหานาค กองคนกล้า กองโล้ไม้ กองเกราะโล้หนัง กองทาสกบุตร สำหรับคุ้มภัยในภายในและป้องกันในภายนอก, นี้ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! อริยสาวกมี**ความเพียร**อันปรารภแล้ว เพื่อละอกุศลธรรมทั้งหลาย เพื่อยังกุศลธรรมทั้งหลายให้ถึงพร้อม มีกำลัง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดทิ้งธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย, ภิกษุ ท. ! อริยสาวกผู้ **มีวิริยะเป็นพลกาย** ย่อมละอกุศล

เจริญกุศล ละกรรมอันมีโทษ เจริญกรรมอันไม่มีโทษ บริหารตนให้หมดจดอยู่. ฉันนั้นเหมือนกัน : นี้ชื่อว่าผู้ประกอบด้วย **สัทธรรมประการที่ห้า.**

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนในปัจจันตนครของพระราชา **มีนายทวารที่เป็นบัณฑิต** เฉลียวฉลาด มีปัญญา ห้ามเข้าแก่คนที่ไม่รู้จัก ให้เข้าแก่คนที่รู้จัก เพื่อคุ้มภัยในภายในและป้องกันในภายนอก, นี้ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! อริยสาวกเป็นผู้**มีสติ** ประกอบด้วยสติเป็นเครื่องรักษาอย่างยิ่ง ระลึกถึง ตามระลึกถึงซึ่งกิจที่กระทำและคำที่พูดแล้วแม้นานได้, ภิกษุ ท. ! อริยสาวกผู้ **มีสติเป็นนายทวาร** ย่อมละอกุศล เจริญกุศล ละกรรมอันมีโทษ เจริญกรรมอันไม่มีโทษ บริหารตนให้หมดจดอยู่ ฉันนั้นเหมือนกัน : นี้ชื่อว่าผู้ประกอบด้วย **สัทธรรมประการที่หก.**

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนในปัจจันตนครของพระราชา **มีกำแพง**ทั้งสูงและกว้าง สมบูรณ์ด้วยการก่อและการฉาบ เพื่อคุ้มภัยในและป้องกันในภายนอก, นี้ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! อริยสาวกเป็นผู้**มีปัญญา** ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องถึง**ธรรมสัจจะแห่งการตั้งขึ้นและการตั้งอยู่ไม่ได้** อันเป็นอริยะ เป็นเครื่องชำแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ, ภิกษุ ท. ! อริยสาวกผู้**มีปัญญาเป็นความสมบูรณ์ด้วยการก่อและการฉาบ** ย่อมละอกุศล เจริญกุศล ละกรรมอันมีโทษ เจริญกรรมอันไม่มีโทษ บริหารตนให้หมดจดอยู่, ฉันนั้นเหมือนกัน : นี้ชื่อว่าผู้ประกอบด้วย **สัทธรรมประการที่เจ็ด.**

อริยสาวก เป็นผู้ประกอบพร้อมด้วยสัทธรรม ๗ ประการเหล่านี้แล.

ภิกษุ ท. ! **อริยสาวก เป็นผู้มีปกติได้ตามปรารถนา ได้ไม่ยาก ได้ไม่**

ลำบาก ซึ่งฌานทั้งสี่ อันประกอบในจิตอันยิ่ง เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรม เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนในปัจจันตนครของพระราชา **มีหญ้า ไม้ และน้ำ สั่งสมไว้เป็นอันมาก** เพื่อความยินดี ไม่สะดุ้งกลัว อยู่เป็นผาสุก ในภายใน เพื่อป้องกันในภายนอก, นี้ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! อริยสาวก สงัดจากกามสงัดจากอกุศลธรรม **เข้าถึงปฐมฌาน** อันมีวิตกวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่ เพื่อความยินดี ไม่สะดุ้งกลัว อยู่เป็นผาสุก แห่งตน เพื่อก้าวลงสู่นิพพาน, ฉันนั้นเหมือนกัน.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนในปัจจันตนครของพระราชา **มีข้าวสาลีและข้าวยวะสะสมไว้เป็นอันมาก** เพื่อความยินดี ไม่สะดุ้งกลัว อยู่เป็นผาสุก ในภายใน เพื่อป้องกันในภายนอก, นี้ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! อริยสาวก เพราะความเข้าไปสงบระงับแห่งวิตกและวิจาร **เข้าถึงทุติยฌาน** อันเป็นเครื่องผ่องใสแห่งใจในภายใน นำให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกผุดมีขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิ แล้วแลอยู่ เพื่อความยินดี ไม่สะดุ้งกลัว อยู่เป็นผาสุก แห่งตน เพื่อก้าวลงสู่นิพพาน, ฉันนั้นเหมือนกัน.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนในปัจจันตนครของพระราชา **มีอปรัณณชาติ** คืองา ถั่วเขียว ถั่วราชมาส เป็นต้น สั่งสมไว้เป็นอันมาก เพื่อความยินดี ไม่สะดุ้งกลัว อยู่เป็นผาสุก ในภายใน เพื่อป้องกันในภายนอก, นี้ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! อริยสาวก เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติและสัมปชัญญะ และย่อมเสวยความสุขด้วยนามกาย อันชนิดที่พระอริยเจ้า

กล่าวสรรเสริญผู้นั้นว่า เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นปกติสุข ดังนี้ **เข้าถึงตติยฌาน** แล้วแลอยู่ เพื่อความยินดี ไม่สะดุ้งกลัว อยู่เป็นผาสุก แห่งตน เพื่อก้าวลงสู่นิพพาน, ฉันนั้นเหมือนกัน.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนในปัจจันตนครของพระราชา **มีเภสัช** สั่งสมไว้เป็นอันมาก คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย และเกลือ เพื่อความยินดี ไม่สะดุ้งกลัว อยู่เป็นผาสุก ในภายใน เพื่อป้องกันในภายนอก, นี้ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! อริยสาวก เพราะละสุขและละทุกข์เสียได้ เพราะความดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัสทั้งสองในกาลก่อน **เข้าถึงจตุตถฌาน** ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่ เพื่อความยินดี ไม่สะดุ้งกลัว อยู่เป็นผาสุก แห่งตน เพื่อก้าวลงสู่นิพพาน, ฉันนั้นเหมือนกัน.

อริยสาวก เป็นผู้มีปกติได้ตามปรารถนา ได้ไม่ยาก ได้ไม่ลำบากซึ่งฌานทั้งสี่อันประกอบในจิตอันยิ่ง เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรม เหล่านี้แล.

ภิกษุ ท. ! อริยสาวกประกอบพร้อมด้วยสัทธรรม ๗ ประการเหล่านี้ และเป็นผู้มีปกติได้ตามปรารถนา ได้ไม่ยาก ได้ไม่ลำบาก ซึ่งฌานทั้งสี่อันประกอบในจิตอันยิ่ง เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรม เหล่านี้ด้วย, ในกาลใด ; ภิกษุ ท. ! ในกาลนั้น อริยสาวกนี้ เรียกได้ว่าเป็นผู้ที่มารอันมีบาป กระทำอะไรไม่ได้.

- สตฺตก. อํ. ๒๓/๑๐๙/๑๑๓/๖๔.

(กายนี้ ได้ชื่อว่า **กายนคร** เพราะมีอะไร ๆ ที่ต้องจัดการรักษาป้องกันเหมือนกับนคร. กายนครนี้มีมารคอยรังควาญอยู่ตลอดเวลา ; เมื่ออริยสาวกประกอบอยู่ด้วยสัทธรรมทั้งเจ็ด และมีฌานทั้งสี่เป็นเครื่องอยู่อย่างผาสุกแล้ว มารก็ทำอะไรไม่ได้ จัดเป็นกายนครที่ปลอดภัยด้วยข้อความเป็นอุปมาอุปไมยอย่างไพเราะมาก แห่งพระบาลีนี้).

ผู้ไม่มีหนามยอกตำ

ภิกษุ ท.! พวกเธอทั้งหลาย จงเป็นอยู่ อย่างผู้ไม่มีหนาม (ยอกตำใจ) เถิด.

ภิกษุ ท.! พวกเธอทั้งหลาย จงเป็นอยู่ อย่างผู้ไม่มีหนาม หมดเสี้ยนหนามยอกตำ เถิด.

ภิกษุ ท.! พระอรหันต์ทั้งหลาย เป็นผู้ไม่มีหนามยอกใจ.

ภิกษุ ท.! พระอรหันต์ทั้งหลาย เป็นผู้ไม่มีหนาม หมดเสี้ยนหนามยอกตำเสียแล้ว.

- ทสก. อํ. ๒๔/๑๔๕/๗๒.

ผู้อยู่คนเดียว คือผู้ไม่ข้องติดอยู่ในธรรมทั้งปวง

(พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสแก่ภิกษุชื่อเถระ ผู้มีปกติชอบอยู่คนเดียวจนเป็นที่เล่าลือกันในหมู่ภิกษุ, ว่า :-)

ดูก่อนเถระ ! การอยู่คนเดียวอย่างของเธอ ก็มีอยู่ เรามิได้กล่าวว่าไม่มี; แต่ว่ายังมีการอยู่คนเดียวที่บริบูรณ์พิสดาร กว่าชนิดของเธอ, เธอจงตั้งใจฟังให้ดี, เราจักกล่าว.

ดูก่อนเถระ ! การอยู่คนเดียวชนิดที่บริบูรณ์พิสดารกว่าชนิดของเธอนั้น เป็นอย่างไรเล่า ? ดูก่อนเถระ ! การอยู่คนเดียวในกรณีนี้คือ **สิ่งเป็นอดีตก็ละได้แล้ว สิ่งเป็นอนาคตก็ไม่มีทางจะเกิดขึ้น ส่วนฉันทราคะในอัตตภาพอันได้แล้วทั้งหลาย อันเป็นปัจจุบัน ก็นำออกแล้วหมดสิ้น.** ดูก่อนเถระ ! อย่างนี้แล เป็นการอยู่คนเดียวที่บริบูรณ์พิสดารกว่าการอยู่คนเดียวชนิดของเธอ.

(เรื่องควรดูประกอบในปฏิจจ.โอ. หน้า ๕๙๒ “ผู้มีการอยู่อย่างอยู่ผู้เดียว”)

(คาถาผนวกท้ายพระสูตร)

นรชนผู้มีปัญญาดี ครอบงำอารมณ์ทั้งปวงได้ รู้ธรรมทั้งปวง ไม่ข้องติดอยู่ในธรรมทั้งหลายทั้งสิ้น ละอุปธิทั้งปวง หลุดพ้นพิเศษแล้วในธรรมเป็นที่สิ้นตัณหา นั้นเราเรียกเขาว่า ผู้มีปกติอยู่คนเดียว.

นิทาน. สํ. ๑๖/๓๒๙-๓๓๐/๗๑๙-๗๒๑.

(ข้อความที่มีปัญหายากแก่การแปลในสูตรนี้ มีอยู่ คือข้อความที่ว่า “ปจฺจุปฺปนฺเนสุจ อตฺตภาวปฏิลาเภสุ ฉนฺทราโค” ; หลังจากใคร่ครวญ ทบทวนดูแล้ว เห็นว่าต้องแปลว่า “ส่วนฉันทราคะในอัตตภาพอันได้แล้วทั้งหลาย อันเป็นปัจจุบัน” หมายความว่า ฉันทราคะ มีในอัตตภาพซึ่งได้แล้วมากครั้งในปัจจุบัน ไม่ใช่ฉันทราคะมีในการได้.

อัตตภาพในกรณีเช่นนี้ หมายถึงภพหรือความมีความเป็นในรูปแบบหนึ่ง ๆ ซึ่งเกิดขึ้น

เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ในวิถีแห่งการปรุงแต่งทางจิต ในกระแสแห่งปฏิจจสมุปบาทอันเกิดขึ้นทุกขณะที่มีตัณหาอันเกิดจากเวทนา ซึ่งวันหนึ่งก็มีได้หลายครั้ง ท่านจึงใช้รูปศัพท์เป็นพหุพจน์ คือ ....ปฏิลาภสุ และจัดเรื่องนี้ให้เป็นเรื่องของปัจจุบัน ; ดังนั้น การไม่ข้องติดจึงมีครบชุด คืออดีต-อนาคต-ปัจจุบัน; ผู้หลุดพ้นเสียได้ครบถ้วน เรียกว่า **ผู้อยู่คนเดียวในระดับที่สมบูรณ์ ลึกซึ้งที่สุด).**

กายของผู้ที่สิ้นตัณหาแล้วก็ยังตั้งอยู่ชั่วขณะ

(นิโรธมิใช่ความตาย)

ภิกษุ ท. ! กายของตถาคตนี้ มีตัณหาอันเป็นเครื่องนำไปสู่ภพถูกตถาคตถอนขึ้น เสียได้แล้ว, ดำรงอยู่. **กายนี้ยังดำรงอยู่เพียงใด เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ยังคงได้เห็นตถาคตนั้น อยู่เพียงนั้น.** เพราะการทำลายแห่งกาย, หลังจากการควบคุมกันอยู่ได้ของชีวิต เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายจักไม่เห็นตถาคตนั้นเลย.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนเมื่อขั้วพวงมะม่วงขาดแล้ว มะม่วงทั้งหลายเหล่าใด ที่เนื่องขั้วเดียวกัน มะม่วงเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมเป็นของตกตามไปด้วยกัน. นี้ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! กายของตถาคตก็ฉันนั้น : **กายของตถาคตมีตัณหาเครื่องนำไปสู่ภพอันตถาคตถอนขึ้นเสียได้แล้ว, ดำรงอยู่.** กายนี้ดำรงอยู่เพียงใด เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ยังคงเห็นตถาคตอยู่ชั่วเวลาเพียงนั้น. **เพราะการทำลายแห่งกาย**, หลังจากการควบคุมกันอยู่ได้ของชีวิต **เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย จักไม่เห็นตถาคตเลย.**

- สี. ที. ๙/๕๙/๙๐.

พระอรหันต์ตายแล้วสูญหรือ?

*"ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ! **ภิกษุผู้มีจิตพ้นวิเศษแล้ว จะไปเกิดในที่ใด** ? พระเจ้าข้า !"*

วัจฉะ ! **ที่ใช้คำพูดว่า จะไปเกิด นั้น ไม่ควรเลย.**

"ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ! ถ้าเช่นนั้น จะไม่ไปเกิดหรือ ?"

วัจฉะ ! **ที่ใช้คำพูดว่า จะไม่ไปเกิด นั้นก็ไม่ควร.**

"ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ! ถ้าเช่นนั้น บางทีเกิด บางทีไม่เกิด กระนั้นหรือ ?"

วัจฉะ ! **ที่ใช้คำพูดว่า บางทีเกิด บางทีไม่เกิด นั้น ก็ไม่ควร.**

"ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ! ถ้าเช่นนั้น ภิกษุผู้มีจิตพ้นวิเศษแล้ว จะว่าไปเกิดก็ไม่ใช่ ไม่ไปเกิดก็ไม่ใช่ กระนั้นหรือ ?"

วัจฉะ ! **ที่ใช้คำพูดว่า จะไปเกิดก็ไม่ใช่ ไม่ไปเกิดก็ไม่ใช่ แม้กระนั้นก็ไม่ควร.**

"ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ! ข้อที่พระองค์ตรัสตอบนี้ ข้าพเจ้าไม่รู้เรื่องเสียแล้วทำให้ข้าพเจ้าวนเวียนเสียแล้ว แม้ความเลื่อมใสที่ข้าพเจ้ามีแล้ว ต่อพระองค์ในการตรัสไว้ตอนต้น ๆ บัดนี้ก็ได้ลางเลือนไปเสียแล้ว".

วัจฉะ ! ที่ท่านไม่รู้เรื่องนั้น ก็สมควรแล้ว ที่ท่านเกิดรู้สึกวนเวียนนั้น ก็สมควรแล้ว เพราะธรรมนี้เป็นของลุ่มลึก ยากที่จะเห็น ยากที่จะรู้ตาม, ธรรมนี้เป็นของสงบระงับ ประณีต ไม่เป็นวิสัยที่จะหยั่งถึงได้ด้วยการตรึก, ธรรมนี้เป็นของละเอียด บัณฑิตจึงจะรู้ได้. เรื่องปริยายนี้ ตัวท่านมีความเห็นมาก่อนหน้านี้ เป็นอย่างอื่น มีความพอใจที่จะฟังให้เป็นอย่างอื่น มีความชอบใจ

จะให้พยากรณ์เป็นอย่างอื่น เคยปฏิบัติทำความเพียรเพื่อได้ผลเป็นอย่างอื่น ท่านเองได้มีครูบาอาจารย์เป็นอย่างอื่น, ฉะนั้นท่านจึงรู้ได้ยาก, วัจฉะ ! ถ้าเช่นนั้น เราจักย้อนถามท่านดู ท่านเห็นควรอย่างใด จงกล่าวแก้อย่างนั้น.

วัจฉะ ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้เป็นไฉน **ถ้าไฟลุกโพลงอยู่ต่อหน้าท่าน ท่านจะพึงรู้ได้หรือ** ว่าไฟนี้ลุกโพลง ๆ อยู่ต่อหน้าเรา ?”

“ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ! ข้าพเจ้าพึงรู้ได้ พระเจ้าข้า !”

วัจฉะ ! หากมีคนถามท่านว่า ไฟที่ลุกโพลงอยู่ต่อหน้าท่านนี้ **มันอาศัยอะไรจึงลุกได้** เมื่อถูกถามอย่างนี้ ท่านจะกล่าวแก้เขาว่าอย่างไร ?

*“ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ! ไฟที่ลุกโพลงๆ อยู่ต่อหน้านี้ มัน**อาศัยหญ้าหรือไม้**เป็นเชื้อ มันจึงลุกอยู่ได้ พระเจ้าข้า !”*

วัจฉะ ! **หากไฟนั้นดับไปต่อหน้าท่าน ท่านจะพึงรู้หรือ ว่าไฟได้ดับไปต่อหน้าเรา** ?

“ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ! ข้าพเจ้าพึงรู้ได้ พระเจ้าข้า !”

วัจฉะ ! **หากมีคนถามท่านว่า ไฟที่ดับไปต่อหน้าท่านนั้น มันไปทางทิศไหนเสีย ทิศตะวันออกหรือตะวันตก ทิศเหนือหรือใต้ เมื่อถูกถามอย่างนี้ ท่านจะกล่าวแก้เขาว่าอย่างไร** ?

“ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ! ข้อนั้นไม่ควรกล่าวอย่างนั้น เพราะไฟนั้นอาศัยเชื้อคือหญ้าหรือไม้จึงลุกขึ้นได้ แต่ถ้าเชื้อนั้นมันสิ้นไปแล้ว ทั้งไม่มีอะไรอื่นเป็นเชื้ออีก ไฟนั้นก็ควรนับว่าไม่มีเชื้อดับไปแล้ว”.

ฉันใดก็ฉันนั้นนั่นแล วัจฉะเอย ! เมื่อไปบัญญัติอะไรขึ้นมาให้เป็นสัตว์ (ตถาคต) โดยถือเอา รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ กลุ่มใดขึ้นมา มันก็ได้, แต่ความยึดถือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ สำหรับกลุ่มนี้ ตถาคตเองละได้ขาดแล้ว ถอนขึ้นได้จนถึงรากเง่าของมันแล้ว ทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วนเสียแล้ว ถึงความยกเลิกไม่มีอีก ไม่ให้เกิดขึ้นอีกต่อไปแล้ว. วัจฉะเอย ! ตถาคตอยู่นอกเหนือการนับว่าเป็น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นั้นเสียแล้ว มันเป็นเรื่องลึกซึ้ง ที่ใครๆ ไม่พึงประมาณได้ หยั่งถึงได้ยาก เหมือนดั่งห้วงมหาสมุทรฉะนั้น. วัจฉะเอย ! ข้อนี้จึงไม่ควรจะกล่าวว่าเกิด ไม่ควรจะกล่าวว่าไม่เกิด ไม่ควรจะกล่าวว่าบางทีก็เกิด บางทีก็ไม่เกิด และไม่ควรจะกล่าวว่าเกิดก็ไม่ใช่ ไม่เกิดก็ไม่ใช่ ดังนี้แล.

- ม. ม. ๑๓/๒๔๕-๒๔๗/๒๔๘-๒๕๑.

ประมาณเครื่องกำหนด (คือเกณฑ์ที่ใช้วัดสอบทุกชนิด) ไม่มีทางที่จะเอามาใช้ แก่บุคคลผู้ถึงซึ่งความดับแห่งการยึดถือตัวตน, ท่านผู้เช่นนั้น เป็นคนที่ไม่มีเหตุหรือคุณลักษณะอะไรๆ ที่ใครๆ จะกล่าวว่าท่านเป็นอะไร ได้อีกต่อไป. เมื่อสิ่งทั้งปวงถูกเพิกถอนความยึดถือเสียแล้ว วาทบถ คือ คลองแห่งถ้อยคำสำหรับเรียกสิ่งนั้นทั้งหมด ก็พลอยถูกเพิกถอน คือไร้ความหมายไปด้วยทั้งสิ้น.

- สุตฺต. ขุ. ๒๕/๕๓๙/๔๓๐.

หลักการทดสอบตัวเองว่าเป็นอรหันต์หรือไม่

(เรื่องควรดูประกอบในปฏิจจ.โอ. หน้า ๓๖๗-๓๗๐, ๔๒๐)

ภิกษุ ท. ! **หลักเกณฑ์นั้นมีอยู่ ซึ่งเมื่อบุคคลอาศัยแล้วไม่ต้อง**

อาศัยความเชื่อ ความชอบใจ การฟังตาม ๆ กันมา การตริตรึกไปตามอาการ การเห็นว่ามันเข้ากันได้กับทิฏฐิของตนเลย ก็อาจพยากรณ์การบรรลุอรหัตตผลของตนได้ โดยรู้ชัดว่า "ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำ เพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก" ดังนี้. ภิกษุ ท. ! หลักเกณฑ์นั้น เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ **เห็นรูปด้วยตาแล้ว รู้ชัดราคะโทสะโมหะซึ่งเกิดมีอยู่ในภายใน ว่าเกิดมีอยู่ในภายใน, รู้ชัดราคะโทสะโมหะอันไม่เกิดมีอยู่ในภายใน ว่าไม่เกิดมีอยู่ในภายใน.** ภิกษุ ท. ! **เมื่อเธอรู้ชัดอยู่อย่างนี้แล้ว ยังจำเป็นอยู่อีกหรือ ที่จะต้องรู้ธรรมทั้งหลายด้วยอาศัยความเชื่อ** ความชอบใจ **การฟังตาม ๆ กันมา** การตริตรึกไปตามอาการ การเห็นว่ามันเข้ากันได้กับทิฏฐิของตน ? *"ข้อนั้นหามิได้ พระเจ้าข้า !"* ภิกษุ ท. ! **ธรรมทั้งหลายเป็นสิ่งที่ต้องเห็นด้วยปัญญาแล้วจึงรู้** มิใช่หรือ ? *"ข้อนั้น เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า !"*

ภิกษุ ท. ! **นี่แหละ หลักเกณฑ์** ซึ่งเมื่อบุคคลอาศัยแล้ว ไม่ต้องอาศัยความเชื่อ ความชอบใจ การฟังตาม ๆ กันมา การตริตรึกไปตามอาการ การเห็นว่ามันเข้ากันได้กับทิฏฐิของตนเลย ก็อาจพยากรณ์การบรรลุอรหัตตผลของตนได้ โดยรู้ชัดว่า "ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก" ดังนี้.

(ในกรณีแห่งการ **ฟังเสียงด้วยหู ดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยผิวกาย** และ **รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจ** ก็ได้ตรัสต่อไปอีกโดยนัยอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งการเห็นรูปด้วยตา ทุกประการ ต่างกันแต่ชื่อเท่านั้น).

- สฬา. สํ. ๑๘/๑๗๓-๑๗๕/๒๓๙-๒๔๒.

คำถามที่ใช้ทดสอบความเป็นอรหันต์

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้ หน้า ๔๘๑, ๔๘๒ เป็นอาการจิตของผู้สิ้นราคะ โทสะ โมหะ)

(มีหกหมวด)

ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ มีภิกษุพยากรณ์อรหัตตผลว่า "ข้าพเจ้ารู้ชัดว่า 'ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำ เพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก' ดังนี้." ภิกษุ ท. ! พวกเธอไม่พึงรับรองไม่พึงคัดค้านคำกล่าวของภิกษุนั้น.

(หมวด ๑ : ผัสสะสี่)

ครั้นพวกเธอไม่ยอมรับไม่ได้คัดค้านแล้ว พึงถามปัญหาว่า **"อาวุโส ! โวหารสี่ประการเหล่านี้มีอยู่ อันพระผู้มีพระภาคผู้รู้เห็นผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะตรัสไว้แล้วโดยชอบ คือ ความมีปกติกล่าวว่าข้าพเจ้าเห็นแล้วในสิ่งที่ได้เห็น ๑ ความมีปกติกล่าวว่าข้าพเจ้าฟังแล้วในสิ่งที่ได้ฟัง ๑ ความมีปกติกล่าวว่าข้าพเจ้ารู้สึกแล้วในสิ่งที่ได้รู้สึก ๑ ความมีปกติกล่าวว่าข้าพเจ้ารู้แจ้งแล้วในสิ่งที่ได้รู้แจ้ง ๑. อาวุโส ! ก็ท่านรู้อยู่อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร จิตของท่านจึงหลุด พ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดถือในโวหารทั้งสี่ประการนั้น ?"** ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ถ้าภิกษุนั้นเป็นขีณาสพ มีพรหมจรรย์อยู่จบแล้ว มีกิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว มีภาระปลงลงได้แล้ว มีประโยชน์ตนอันตามลุถึงแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ จริง, ธรรมที่ภิกษุนั้นสมควรพยากรณ์ ย่อมมีอย่างนี้ว่า "อาวุโส ! **ในสิ่งที่เห็นแล้ว นั้น ข้าพเจ้าไม่เข้าหา ไม่ถอยหนี ไม่อาศัย ไม่ผูกพัน แต่ข้าพเจ้าพ้นจากอำนาจแห่งมัน ปราศจากกิเลสเครื่องร้อยรัดอยู่ด้วย จิตที่ข้าพเจ้ากระทำแล้วให้เป็นจิตปราศจาก**

เขตแดนอยู่. อาวุโส! ในสิ่งที่ฟังแล้ว ก็ดี ในสิ่งที่รู้สึกแล้ว ก็ดี ในสิ่งที่รู้แจ้งแล้ว ก็ดี นั้น ข้าพเจ้าก็ไม่เข้าหา ไม่ถอยหนี ไม่อาศัย ไม่ผูกพัน แต่ข้าพเจ้าพ้นจากอำนาจแห่งมัน ปราศจากกิเลสเครื่องร้อยรัด อยู่ด้วยจิตที่ข้าพเจ้ากระทำ-แล้วให้เป็นจิตปราศจากเขตแดนอยู่. อาวุโส ! เมื่อข้าพเจ้ารู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตของข้าพเจ้าจึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่นในโวหารทั้งสี่เหล่านี้" ดังนี้. ภิกษุ ท. ! พวกเธอพึงยินดีอนุโมทนาในคำกล่าวของภิกษุนั้นว่า สาธุ ดังนี้.

(หมวด ๒ : อุปาทานขันธ์ ๕)

ครั้นพวกเธอยินดีอนุโมทนาดังนั้นแล้ว พึงถามปัญหาให้ยิ่งขึ้นไปว่า **"อาวุโส! อุปาทานขันธ์ห้าเหล่านี้มีอยู่ อันพระผู้มีพระภาคผู้รู้ผู้เห็นผู้อรหันตสัมมา-สัมพุทธะ ตรัสไว้แล้วโดยชอบคือ รูปูปาทานขันธ์ ๑ เวทนูปาทานขันธ์ ๑ สัญญูปาทานขันธ์ ๑ สังขารูปาทานขันธ์ ๑ วิญญาณูปาทานขันธ์ ๑. ก็ท่านผู้มีอายุรู้อยู่อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร จิตของท่านจึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดถือในปัญจุปาทานขันธ์เหล่านั้น** ?" ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ถ้าภิกษุนั้นเป็นขีณาสพ มีพรหมจรรย์อยู่จบแล้ว มีกิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว มีภาระปลงลงได้แล้ว มีประโยชน์ตนอันตามลุถึงแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ จริง, ธรรมที่ภิกษุนั้นสมควรพยากรณ์ ย่อมมีอย่างนี้ว่า "อาวุโส ! **ข้าพเจ้ารู้แจ้งว่า 'รูปเป็นสิ่งที่ไร้กำลัง ไม่น่ากำหนัด ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเบาใจ' ดังนี้แล้ว ข้าพเจ้ารู้ชัดว่า 'จิตของข้าพเจ้าหลุดพ้นแล้วเพราะความสิ้นไป เพราะความจางคลาย เพราะความดับ เพราะความสละทิ้ง เพราะความสลัดคืน ซึ่งความเคยชิน** (อนุสัย)

แห่งการตั้งทับและการฝังตัวเข้าไปแห่งจิต เพราะความยึดมั่นด้วยอุปาทานในรูปเหล่านั้น' (ในกรณีแห่ง **เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** ก็มีข้อความโต้ตอบอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปนี้ จนกระทั่งถึงคำว่า .... จิตของข้าพเจ้าหลุดพ้นแล้วเพราะ .... ความสลัดคืน ซึ่งความเคยชิน (อนุสัย) แห่งการตั้งทับและการฝังตัวเข้าไปแห่งจิตเพราะความยึดมั่นด้วยอุปาทานในรูป เหล่านั้น'.). อาวุโส ! เมื่อข้าพเจ้ารู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้จิตของข้าพเจ้าจึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะ ไม่ยึดมั่นในปัญจุปาทานขันธ์เหล่านี้". ภิกษุ ท. ! พวกเธอพึงยินดีอนุโมทนาในคำกล่าวของภิกษุนั้นว่าสาธุ.

(หมวด ๓ : ธาตุหก)

ครั้นพวกเธอยินดีอนุโมทนาดังนั้นแล้ว พึงถามปัญหาให้ยิ่งขึ้นไปว่า "**อาวุโส** ! **ธาตุหกอย่างเหล่านี้มีอยู่ อันพระผู้มีพระภาคผู้รู้ผู้เห็นผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะตรัสไว้แล้วโดยชอบ คือ ปฐวีธาตุ ๑ อาโปธาตุ ๑ เตโชธาตุ ๑ วาโยธาตุ ๑ อากาสธาตุ ๑ วิญญาณธาตุ ๑. ก็ท่านผู้มีอายุรู้อยู่อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร จิตของท่านจึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่นในธาตุทั้งหกอย่างเหล่านี้** ?" ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ถ้าภิกษุนั้นเป็นขีณาสพ มีพรหมจรรย์อยู่จบแล้ว มีกิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว มีภาระปลงลงได้แล้ว มีประโยชน์ตนอันตามลุถึงแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ จริง, ธรรมที่ภิกษุนั้นสมควรพยากรณ์ ย่อมมีอย่างนี้ว่า "อาวุโส ! **ข้าพเจ้าเข้าถึงปฐวีธาตุโดยความเป็นอนัตตา และไม่เข้าถึงธรรมอันอาศัยปฐวีธาตุว่าเป็นอัตตา แล้วและข้าพเจ้ารู้ชัดว่า 'จิตของข้าพเจ้าหลุดพ้นแล้วเพราะความสิ้น เพราะความจางคลาย เพราะความดับ เพราะความสละทิ้ง เพราะความสลัดคืน ซึ่งความเคยชิน** (อนุสัย) **แห่งการตั้งทับและการฝังตัวเข้าไปแห่งจิตเพราะความยึดมั่นด้วย**

อุปาทานอันอาศัยปฐวีธาตุ เหล่านั้น' (ในกรณีแห่ง **อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาสธาตุ และวิญญาณธาตุ** ก็มีข้อความโต้ตอบอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งปฐวีธาตุนี้ จนกระทั่งถึงคำว่า ....จิตของข้าพเจ้าหลุดพ้นแล้วเพราะ .... ความสลัดคืน ซึ่งความเคยชิน(อนุสัย) แห่งการตั้งทับ และการฝังตัวเข้าไปแห่งจิตเพราะความยึดมั่นด้วยอุปาทานอันอาศัยปฐวีธาตุเหล่านั้น.') อาวุโส ! เมื่อข้าพเจ้ารู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตของข้าพเจ้าจึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ยึดมั่นในธาตุทั้งหกอย่างเหล่านี้". ภิกษุ ท. ! พวกเธอพึงยินดีอนุโมทนาในคำกล่าวของภิกษุนั้นว่า สาธุ.

(หมวด ๔-๕ : อายตนะใน - นอก)

ครั้นพวกเธอยินดีอนุโมทนาดังนั้นแล้ว พึงถามปัญหาให้ยิ่งขึ้นไปว่า "อาวุโส ! **อายตนะภายในและภายนอก อย่างละหกเหล่านี้ มีอยู่ อันพระผู้มีพระภาคผู้รู้ผู้เห็นผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะตรัสไว้แล้วโดยชอบ คือ จักษุและรูป ๑ โสตะและเสียง ๑ ฆานะและกลิ่น ๑ ชิวหาและรส ๑ กายและโผฏฐัพพะ ๑ มโนและธรรมารมณ์ ๑. ก็ท่านผู้มีอายุรู้อยู่อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร จิตของท่านจึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่นในอายตนะทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอก อย่างละหกเหล่านี้** ?" ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ถ้าภิกษุนั้นเป็นขีณาสพ มีพรหมจรรย์อยู่จบแล้ว มีกิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว มีภาระปลงลงได้แล้ว มีประโยชน์ตนอันตามลุถึงแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ จริง, ธรรมที่ภิกษุนั้นสมควรพยากรณ์ ย่อมมีอย่างนี้ว่า "อาวุโส ! **ข้าพเจ้ารู้ชัดว่า 'ฉันทะ ราคะ นันทิ ตัณหา ความเคยชิน (อนุสัย) แห่งการตั้งทับและการฝังตัวเข้าไปแห่งจิตเพราะความยึดมั่นด้วยอุปาทาน ใดๆ ใน จักษุ ใน รูป ใน จักขุวิญญาณ ใน ธรรม ท. อันรู้ได้ด้วยจักขุวิญญาณ, มีอยู่**, เพราะความสิ้นไป เพราะความ

จางคลาย ความดับ ความละทิ้ง ความสลัดคืน ซึ่งฉันทะ ราคะ นันทิ ตัณหา ความเคยชิน (อนุสัย) **แห่งการตั้งทับและการฝังตัวเข้าไปแห่งจิตเพราะความยึดมั่นด้วยอุปาทาน นั้น ๆ แล้ว จิตของข้าพเจ้าก็หลุดพ้นแล้ว** ดังนี้. (ในกรณีแห่งโสตะและเสียง ฆานะและกลิ่น ชิวหาและรส กายและโผฏฐัพพะ มโนและธรรมารมณ์ ก็มีข้อความโต้ตอบอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งจักษุและโสตะนี้ จนกระทั่งถึงคำว่า .... จิตของข้าพเจ้าก็หลุดพ้นแล้ว, ดังนี้.). อาวุโส ! เมื่อข้าพเจ้ารู้อยู่อย่างนี้เห็นอยู่อย่างนี้ จิตของข้าพเจ้าจึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่นในอายตนะทั้งหลายทั้งภายในและภายนอก อย่างละหกเหล่านี้.” ภิกษุ ท. ! พวกเธอพึงยินดีอนุโมทนาในคำกล่าวของภิกษุนั้นว่า สาธุ.

[(หมวด ๖ : การถอนมานะ (มานานุสัย)]

ครั้นพวกเธอยินดีอนุโมทนาดังนั้นแล้ว พึงถามปัญหาให้ยิ่งขึ้นไปว่า “**อาวุโส! เมื่อท่านรู้อยู่อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร ความเคยชินแห่งการถือตัว ว่าเป็นเรา ว่าเป็นของเรา (อหงฺการมมงฺการมานานุสย) ในกายอันประกอบด้วยวิญญาณนี้ และในนิมิตทั้งหลายทั้งปวงในภายนอก จึงจะถูกถอนขึ้นด้วยดี** ?” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ถ้าภิกษุนั้นเป็นขีณาสพ มีพรหมจรรย์อยู่จบแล้ว มีกิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว มีภาระปลงลงได้แล้ว มีประโยชน์ตนอันตามลุถึงแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ จริง, ธรรมที่ภิกษุนั้นสมควรพยากรณ์ ย่อมมีอย่างนี้ว่า :-

“อาวุโส ! ในกาลก่อน เมื่อข้าพเจ้าครองเรือนอยู่ ยังเป็นผู้ไม่รู้ไม่เห็นอะไร ครั้นพระตถาคตหรือสาวกของตถาคตแสดงธรรมแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้า**ฟังธรรม**นั้นแล้ว กลับได้สัทธาในพระตถาคตแล้ว **พิจารณาเห็นอยู่ว่า** ‘ชีวิต

ฆราวาสเป็นของคับแคบ เป็นทางมาแห่งธุลี การบรรพชาเป็นโอกาสโล่ง ไม่เป็นการง่ายเลยที่ผู้อยู่ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์โดยส่วนเดียวเหมือนสังข์ที่เขาขัดดีแล้วได้ ถ้ากระไรเราปลงผมและหนวด ครองผ้ากาสายะแล้ว บวชจากเรือนถึงความเป็นผู้ไม่มีเรือนเถิด' ดังนี้. ครั้นสมัยอื่นอีก ข้าพจ้า **ละกองโภคะใหญ่น้อย** ละวงศ์ญาติใหญ่น้อย ปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสายะ **บวชจากเรือน** ถึงความเป็นผู้ไม่มีเรือนแล้ว.

"ข้าพเจ้านั้น ครั้นบวชแล้วอย่างนี้ **ถึงพร้อมด้วยสิกขาและสาชีพ** ของภิกษุทั้งหลาย **ละปาณาติบาต** เว้นขาดจากปาณาติบาต วางท่อนไม้และศาสตราเสียแล้ว มีความละอายต่อบาป มีความเอ็นดูกรุณา หวังประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งหลายแล้ว; ข้าพเจ้า **ละการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้** เว้นขาดจากอทินนาทาน ถือเอาแต่ของที่เจ้าของให้ หวังอยู่แต่ในของที่เจ้าของเขาให้ เป็นคนสะอาดไม่เป็นคนขโมยแล้ว; ข้าพเจ้า **ละกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์** เป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์โดยปกติ ประพฤติห่างไกล เว้นขาดจากการเสพเมถุนอันเป็นของสำหรับชาวบ้านแล้ว; ข้าพเจ้า **ละการกล่าวเท็จ** เว้นขาดจากมุสาวาท พูดแต่คำจริง รักษาคำสัตย์ มั่นคงในคำพูด ควรเชื่อได้ ไม่แกล้งกล่าวให้ผิดต่อโลกแล้ว; ข้าพเจ้า **ละการกล่าวคำส่อเสียด** เว้นขาดการปิสุณาวาท ได้ฟังจากฝ่ายนี้แล้ว ไม่เก็บไปบอกฝ่ายโน้น เพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือได้ฟังจากฝ่ายโน้นแล้ว ไม่เก็บมาบอกฝ่ายนี้ เพื่อทำลายฝ่ายโน้น แต่จะสมานชนที่แตกกันแล้วให้กลับพร้อมเพรียงกัน อุดหนุนชนที่พร้อมเพรียงกันอยู่ ให้พร้อมเพรียงกันแล้ว; ข้าพเจ้า **ละการกล่าวคำหยาบ** เว้นขาดจากผรุสวาท กล่าวแต่วาจาที่ปราศจากโทษ เสนาะโสต ให้เกิดความรัก เป็นคำฟูใจ เป็นคำสุภาพ ที่ชาวเมืองเขาพูดกัน เป็นที่ใคร่ที่พอใจของมหาชนแล้ว; ข้าพเจ้า **ละคำพูดที่**

โปรยประโยชน์ทิ้งเสีย เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ กล่าวแต่ในเวลาสมควร กล่าวแต่คำจริง เป็นประโยชน์ เป็นธรรมเป็นวินัย เป็นวาจามีที่ตั้ง มีหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีเวลาจบ เต็มไปด้วยประโยชน์ สมควรแก่เวลาแล้ว ; ข้าพเจ้าเว้นขาดจาก **การล้างผลาญ** พืชคาม และภูตคามแล้ว; เป็นผู้ **ฉันอาหาร** วันหนึ่งเพียงหนเดียว เว้นจากการ **ฉันในราตรี**และวิกาล (เรื่องควรดูประกอบในขุม.โอ. หน้า ๑๓๗ จะระบุว่าวิกาลคือนอกกาลหรือคือกลางวันซึ่งจะสอดคล้องกับคำตรัสนี้); เป็นผู้เว้นขาดจาก **การรำ** การขับ การร้อง การประโคม และดูการเล่นชนิดที่เป็นข้าศึกแก่กุศล ; เป็นผู้เว้นขาดจาก **การประดับ** ประดา คือทัดทรงตบแต่งด้วยมาลาและของหอมเครื่องลูบทา ; เป็นผู้เว้นขาดจากการ **การนอน** บนที่นอนสูงใหญ่ ; เป็นผู้เว้นขาดจาก **การรับเงิน**และทอง; เว้นขาดจาก **การรับข้าว**เปลือก; เว้นขาดจาก **การรับเนื้อดิบ** การ**รับหญิง** และเด็กหญิง การ**รับทาสี**และทาส **การรับแพะ** แกะ ไก่ สุกร ช้าง ม้า โค ลา ; เว้นขาดจาก **การรับที่นา** ที่สวน ; เว้นขาดจาก **การรับใช้** เป็นทูตไปในที่ต่าง ๆ (ให้คฤหัสถ์); เว้นขาดจาก **การซื้อ** การขาย **การฉ้อโกงด้วยตาชั่ง** การลวงด้วยของปลอม การฉ้อด้วยเครื่องนับ (เครื่องตวงและเครื่องวัด); เว้นขาดจาก **การโกงด้วยการรับสินบน** และล่อลวง **การตัด การฆ่า** การจำจอง การซุ่มทำร้าย การปล้น การกรรโชก แล้ว.

"ข้าพเจ้า ได้ **เป็นผู้สันโดษด้วยจีวร** เป็นเครื่องบริหารกาย และ **ด้วยบิณฑบาต** เป็นเครื่องบริหารท้อง จะไปในที่ใด ๆ ย่อมถือเอาบริขารไปได้หมด เหมือนนกมีปีก จะบินไปในที่ใด ๆ ย่อมมีภาระคือปีกของตนเท่านั้นบินไป, ฉันใดก็ฉันนั้น แล้ว.

"ข้าพเจ้านั้น ประกอบด้วยกองศีลอันเป็นอริยะเช่นนี้แล้ว จึงรู้สึกพร้อมเฉพาะซึ่งอนวัชชสุขในภายในแล้ว. ข้าพเจ้า**เห็นรูปด้วยตา**แล้ว ไม่ถือ

เอาโดยนิมิต (คือรวบถือทั้งหมดว่างามหรือไม่งามแล้วแต่กรณี) ไม่ถือเอาโดยอนุพยัญชนะ (คือแยกถือเอาแต่บางส่วนว่าส่วนใดงามหรือไม่งามแล้วแต่กรณี), บาปอกุศลกล่าวคืออภิชฌาและโทมนัส พึงไหลไปตามผู้ไม่สำรวมอินทรีย์ใดเป็นเหตุ, ข้าพเจ้าปฏิบัติปิดกั้นอินทรีย์นั้นไว้ รักษาถึงการสำรวมอินทรีย์คือตานั้น แล้ว. (ในกรณีแห่งการ **ฟังเสียงด้วยหู ดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยผิวกาย** และ**รู้สึกธรรมารมณ์ด้วยใจ** ก็มีข้อความอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งการเห็นรูปด้วยตาข้างบนนี้).

"ข้าพเจ้านั้น ประกอบด้วยอินทรียสังวรอันเป็นอริยะเช่นนี้แล้ว จึงรู้สึกพร้อมเฉพาะซึ่งอัพ์ยาเสกสุข. ข้าพเจ้า **รู้ตัวรอบคอบ** ในการก้าวไปข้างหน้า การถอยกลับไปข้างหลัง, การแลดู การเหลียวดู, การคู้ การเหยียด, การทรงสังฆาฏิ บาตร จีวร, การฉัน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม, การถ่ายอุจจาระ การถ่ายปัสสาวะ, การไป การหยุด การนั่ง การนอน การหลับ การตื่น การพูด การนิ่ง แล้ว.

"ข้าพเจ้านั้น ประกอบด้วยกองศีลอันเป็นอริยะเช่นนี้ด้วย ประกอบด้วยอินทรียสังวรอันเป็นอริยะเช่นนี้ด้วย ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะอันเป็นอริยะเช่นนี้ด้วย แล้ว, ได้ **เสพเสนาสนะอันสงัด** คือป่าละเมาะ โคนไม้ ภูเขา ซอกห้วย ท้องถ้ำ ป่าช้า ป่าชัฏ ที่แจ้ง ลอมฟาง (อย่างใดอย่างหนึ่ง) ; ในกาลเป็นปัจฉาภัตต์ กลับจากบิณฑบาตแล้ว นั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรงดำรงสติเฉพาะหน้า, **ละอภิชฌา** ในโลก มีจิตปราศจากอภิชฌา คอยชำระจิตจากอภิชฌา; **ละพยาบาท** อันเป็นเครื่องประทุษร้าย มีจิตปราศจากพยาบาท; **ละถีนมิทธะ** มุ่งอยู่แต่ความสว่างในใจ มีจิตปราศจากถีนมิทธะ มีสติสัมปชัญญะรู้สึกตัว คอยชำระจิตจากถีนะมิทธะ ; **ละอุทธัจจะกุกกุจจะ** ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบอยู่

ในภายใน คอยชำระจิตจากอุทธัจจะกุกกุจจะ; **ละวิจิกิจฉา** ข้ามล่วงวิจิกิจฉาเสียได้ ไม่ต้องกล่าวว่า 'นี่อะไร นี่อย่างไร' ในกุศลธรรมทั้งหลาย (เพราะความสงสัย) คอยชำระจิตจากวิจิกิจฉา แล้ว.

"ข้าพเจ้านั้น ครั้นละนิวรณ์ห้าประการ อันเป็นเครื่องเศร้าหมองจิต ทำปัญญาให้ถอยกำลังเหล่านี้ได้แล้ว ก็สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย **เข้าถึงปฐมฌาน** อันมีวิตกวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่ ; เพราะสงบวิตกวิจารเสียได้ จึงบรรลุ **ฌานที่ ๒** เป็นเครื่องผ่องใสในภายใน เป็นที่เกิดสมาธิแห่งใจ ไม่มีวิตกวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ แล้วแลอยู่; เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ ย่อมอยู่อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกายบรรลุ **ฌานที่ ๓** อันเป็นฌานที่พระอริยเจ้ากล่าวว่า 'ผู้ได้ฌานนี้ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข' ดังนี้ แล้วแลอยู่; และเพราะละสุข และทุกข์เสียได้ เพราะความดับหายไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน จึงได้บรรลุ **ฌานที่ ๔** อันไม่ทุกข์ไม่สุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่ แล้ว.

"ข้าพเจ้านั้น ครั้นจิตตั้งมั่นบริสุทธิ์ผ่องใส ไม่มีกิเลสปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติอ่อนโยนควรแก่การงาน ถึงความไม่หวั่นไหวตั้งอยู่เช่นนี้แล้ว **ได้น้อมจิตไปเฉพาะต่ออาสวักขยญาณ** แล้ว: ข้าพเจ้าได้รู้ชัดแล้วตามที่เป็นจริงว่า 'นี้ ทุกข์, นี้ เหตุให้เกิดทุกข์, นี้ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี้ หนทางให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์'; ได้รู้ชัดแล้วตามเป็นจริงว่า 'เหล่านี้ อาสวะ, นี้ เหตุให้เกิดอาสวะ, นี้ ความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ, นี้ หนทางให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ' ดังนี้. เมื่อข้าพเจ้ารู้อยู่อย่างนี้เห็นอยู่อย่างนี้ จิตก็หลุดพ้นแล้วแม้จากกามาสวะ แม้จากภวาสวะ แม้จากอวิชชาสวะ. เมื่อ

จิตหลุดพ้นแล้ว ก็เกิดญาณหยั่งรู้ว่า จิตหลุดพ้นแล้ว. ข้าพเจ้าได้รู้ชัดแล้วว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มีอีก'; ดังนี้. อาวุโส ! เมื่อข้าพเจ้ารู้อยู่อย่างนี้เห็นอยู่อย่างนี้ ความเคยชินแห่งการถือตัวว่าเป็นเราว่าเป็นของเรา (อหงฺการมมงฺการมานานุสย) ในกายอันประกอบด้วยวิญญาณนี้ และในนิมิตทั้งหลายทั้งปวงในภายนอก จึงถูกถอนขึ้นด้วยดี” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! พวกเธอพึงยินดีอนุโมทนาในคำกล่าวของภิกษุนั้นว่า สาธุ.

ครั้นพวกเธอยินดีอนุโมทนาว่า สาธุ ดังนี้แล้ว พึงกล่าวแก่ภิกษุนั้นอย่างนี้ว่า “อาวุโส ! เป็นลาภของพวกเราหนอ ! อาวุโส ! พวกเราได้ดีแล้วหนอ ! ที่พวกเราได้พบเห็นสพรหมจารีเช่นกับท่าน” ดังนี้.

- อุปริ. ม. ๑๔/๑๒๓-๑๓๒/๑๖๗-๑๗๗.

สมณะสี่ประเภท

ภิกษุ ท. ! ในธรรมวินัยนี้แหละ มีสมณะ (ที่หนึ่ง) มีสมณะที่สอง มีสมณะที่สาม มีสมณะที่สี่. ลัทธิอื่นว่างจากสมณะแห่งลัทธิอื่น. ภิกษุ ท. ! เธอจงบันลือสีหนาทโดยชอบอย่างนี้เถิด.

ภิกษุ ท. ! **สมณะ (ที่หนึ่ง)** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะสิ้นไปรอบแห่งสัญโญชน์สาม เป็น **โสดาบัน** มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้ต่อพระนิพพาน มีการตรัสรู้พร้อมในเบื้องหน้า. ภิกษุ ท. ! นี้แล เป็นสมณะ (ที่หนึ่ง).

ภิกษุ ท. ! **สมณะที่สอง** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะสิ้นรอบแห่งสัญโญชน์สาม และเพราะความมีราคะโทสะโมหะเบาบาง เป็น **สกทาคามี** มาสู่โลกนี้คราวเดียวเท่านั้น ก็ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้. ภิกษุ ท. ! นี้แล เป็นสมณะที่สอง.

ภิกษุ ท. ! **สมณะที่สาม** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะสิ้นรอบแห่งสัญโญชน์เบื้องต่ำห้าอย่าง เป็น **โอปปาติกะ(อนาคามี)** ย่อมปรินิพพานในภพนั้น ไม่เวียนกลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา. ภิกษุ ท. ! นี้แล เป็นสมณะที่สาม.

ภิกษุ ท. ! **สมณะที่สี่** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้ **กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้** เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐธรรมนี้เข้าถึงแล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! นี้แล เป็นสมณะที่สี่.

- จตุกฺก. อํ. ๒๑/๓๒๓/๒๔๑.

สมณะสี่ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! บุคคลสี่ประเภทนี้ มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก. สี่ประเภทเหล่าไหนเล่า ? สี่ประเภทคือ สมณอจละ สมณปุณฑรีกะ สมณปทุมะ สมณะสุขุมาลในหมู่สมณะ.

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่า เรียกว่าบุคคลผู้ **สมณอจละ (ผู้ไม่หวั่นไหว) ?**

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะสิ้นไปรอบแห่งสัญโญชน์สาม เป็น **โสดาบัน** มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้ต่อพระนิพพาน มีการตรัสรู้พร้อมในเบื้องหน้า. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า บุคคลผู้สมณอจละ.

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่า เรียกว่า บุคคลผู้ **สมณปุณฑรีกะ (ผู้เสมือนบัวบุณฑริก)?** ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะสิ้นไปรอบแห่งสัญโญชน์สาม และเพราะความมีราคะโทสะโมหะเบาบาง เป็น **สกทาคามี** มาสู่โลกนี้คราวเดียวเท่านั้นก็ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่าบุคคลผู้สมณปุณฑรีกะ.

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่า เรียกว่าบุคคลผู้ **สมณปทุมะ (ผู้เสมือนบัวปทุม)?** ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะสิ้นไปรอบแห่งสัญโญชน์เบื้องต่ำห้าอย่าง เป็น **โอปปาติกะ** มีการปรินิพพานในภพนั้นไม่เวียนกลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า บุคคลผู้สมณปทุมะ.

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่า เรียกว่า บุคคลผู้ **สมณสุขุมาล (ผู้ละเอียดอ่อน) ในหมู่สมณะ ?** ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ **กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้** เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า สมณผู้สุขุมาลในหมู่สมณะ.

ภิกษุ ท. ! บุคคลสี่ประเภทเหล่านี้แล มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก, ดังนี้แล.

- จตุกฺก. อํ. ๒๑/๑๑๖/๘๘.

สมณะสี่ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! บุคคลสี่ประเภทนี้ มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก. สี่ประเภทเหล่าไหนเล่า? สี่ประเภทคือ สมณอจละ สมณปุณฑรีกะ สมณปทุมะ สมณสุขุมาลในหมู่สมณะ.

ภิกษุ ท.! อย่างไรเล่า เรียกว่า **บุคคลสมณอจละ**? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้มีสัมมาทิฏฐิ มีสัมมาสังกัปปะ มีสัมมาวาจา มีสัมมากัมมันตะ มีสัมมาอาชีวะ มีสัมมาวายามะ มีสัมมาสติ มีสัมมาสมาธิ. ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล เรียกว่า บุคคสมณอจละ.

ภิกษุ ท.! อย่างไรเล่า เรียกว่า **บุคคลสมณปุณฑรีกะ**? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้มีสัมมาทิฏฐิ มีสัมมาสังกัปปะ มีสัมมาวาจา มีสัมมากัมมันตะ มีสัมมาอาชีวะ มีสัมมาวายามะ มีสัมมาสติ มีสัมมาสมาธิ มีสัมมาญาณะ มีสัมมาวิมุตติ; แต่เธอนั้นไม่ถูกต้องซึ่งวิโมกข์แปด ด้วยนามกาย อยู่. ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล เรียกว่า บุคคสมณปุณฑรีกะ.

ภิกษุ ท.! อย่างไรเล่า เรียกว่า **บุคคลสมณปทุมะ**? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้มีสัมมาทิฏฐิ มีสัมมาสังกัปปะ มีสัมมาวาจา มีสัมมากัมมันตะ มีสัมมาอาชีวะ มีสัมมาวายามะ มีสัมมาสติ มีสัมมาสมาธิ มีสัมมาญาณะ มีสัมมาวิมุตติ; และเธอนั้นถูกต้องซึ่งวิโมกข์แปด ด้วยนามกาย อยู่. ภิกษุ ท.! อย่างนี้แล เรียกว่า บุคคสมณปทุมะ.

ภิกษุ ท.! อย่างไรเล่า เรียกว่า **บุคคลสมณสุขุมาลในหมู่สมณะ**? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ บริโภคจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจยเภสัชชบริกขาร **ส่วนมาก เพราะเขาอ้อนวอน ที่ไม่มีใครอ้อนวอนนั้นมีเป็น**

ส่วนน้อย. เพื่อนสพรหมจารีผู้อยู่ร่วมกันทั้งหลาย พากันประพฤติกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ต่อภิกษุนั้น เป็นที่น่าพอใจเป็นส่วนมาก ที่ไม่เป็นที่น่าพอใจนั้นมีเป็นส่วนน้อย ; นำอะไร ๆ มาเป็นส่วนมากล้วนแต่น่าพอใจที่ไม่น่าพอใจมีเป็นส่วนน้อย. **ทุกขเวทนา**ที่เกิดแต่โรคทางน้ำ ดี ทางเสมหะทางลม ทางสันนิบาต ทางฤดูแปรปรวน การบริหารไม่สม่ำเสมอ ออกกำลังมากเกินไป หรือเกิดจากวิบากแห่งกรรมก็ตาม **มีไม่มากแก่ภิกษุนั้น**, เธอเป็นผู้มีอาพาธน้อย. อนึ่ง ภิกษุนั้นเป็นผู้ได้ฌานทั้งสี่ อันเป็นสุขวิหารในทิฏฐธรรมอาศัยจิตอันยิ่ง โดยง่าย โดยไม่ยาก โดยไม่ลำบากเลย, และเธอทำให้แจ้งได้ซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในทิฏฐธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า บุคคลสมณสุขุมาลในหมู่สมณะ.

ภิกษุ ท. ! ถ้าจะกล่าวกันโดยชอบ ว่าผู้ใดเป็นสมณสุขุมาลในหมู่สมณะทั้งหลายแล้ว ก็พึงกล่าวเรานี้แหละ ว่าเป็นสมณสุขุมาลในหมู่สมณะ ทั้งหลาย ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล บุคคลสี่ประเภท มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก,ดังนี้แล.

- จตุกฺก. อํ. ๒๑/๑๑๗/๘๙.

สมณะสี่ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! บุคคลสี่ประเภทนี้ มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก. สี่ประเภทเหล่าไหนเล่า ? สี่ประเภทคือ สมณอจละ สมณปุณฑรีกะ สมณปทุมะ สมณสุขุมาลในหมู่สมณะ.

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่า เรียกว่า **บุคคลสมณอจละ**? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้คือ เป็นเสขะ กำลังปฏิบัติอยู่ ปรารถนาอยู่ซึ่งธรรมอันเกษมจากโยคะ อันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า อยู่. เปรียบเหมือนโอรสองค์ใหญ่ของราชาผู้เป็นกษัตริย์มุรธาภิเษก เป็นผู้ควรแก่การอภิเษก แต่ยังมิได้รับการอภิเษก ดำรงอยู่ในตำแหน่งยุพราช ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! ภิกษุเป็นเสขะ กำลังปฏิบัติอยู่ ปรารถนาอยู่ซึ่งธรรมอันเกษมจากโยคะ อันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า อยู่ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล บุคคลสมณอจละ.

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่า เรียกว่า **บุคคลสมณปุณฑรีกะ** ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่ ; แต่เธอหาได้ถูกต้องซึ่งวิโมกข์แปด ด้วยนามกาย อยู่ไม่. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า บุคคลสมณปุณฑรีกะ.

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่า เรียกว่า **บุคคลสมณปทุมะ** ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่ ; และเธอถูกต้องวิโมกข์แปด ด้วยนามกาย อยู่. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า บุคคลสมณปทุมะ.

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่า เรียกว่า **บุคคลสมณสุขุมาลในหมู่สมณะ** ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ บริโภคจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจยเภสัชชบริกขาร ส่วนมากเพราะเขาอ้อนวอน....(ข้อความต่อไป อย่างเดียวกันกับข้อความ

ในกรณีแห่งบุคคสมณสุขุมาลในหมู่สมณะ แห่งหัวข้อที่แล้วมา) .... ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า บุคคสมณสุขุมาลในหมู่สมณะ .... ก็พึงกล่าวเรานี้แหละว่า เป็นสมณสุขุมาลในหมู่สมณะทั้งหลาย ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล บุคคลสี่ประเภท มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก, ดังนี้ แล.

- จตุกฺก. อํ. ๒๑/๑๑๓/๘๗.

สมณะสี่ประเภท (อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! บุคคลสี่ประเภทนี้ มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก. สี่ประเภทเหล่าไหนเล่า ? สี่ประเภท คือ สมณอจละ สมณปุณฑรีกะ สมณปทุมะ สมณสุขุมาลในหมู่สมณะ.

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่า เรียกว่า **บุคคลสมณอจละ**? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นเสขะ มีความประสงค์แห่งใจอันยังไม่บรรลุแล้ว ปรารถนาอยู่ซึ่งธรรมอันเกษมจากโยคะ ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า อยู่. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า บุคคลสมณอจละ.

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่า เรียกว่า **บุคคลสมณปุณฑรีกะ**? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้มีปกติตามเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป ในอุปาทานขันธ์ทั้งห้า ว่า “รูป เป็นอย่างนี้, ความเกิดขึ้นแห่งรูป เป็นอย่างนี้, ความดับแห่งรูป เป็นอย่างนี้ ; เวทนา เป็นอย่างนี้, ความเกิดขึ้นแห่งเวทนาเป็นอย่างนี้, ความดับแห่งเวทนา เป็นอย่างนี้, สัญญา เป็นอย่างนี้, ความเกิดขึ้นแห่งสัญญา

เป็นอย่างนี้, ความดับแห่งสัญญา เป็นอย่างนี้ ; สังขารเป็นอย่างนี้, ความเกิดขึ้นแห่งสังขารเป็นอย่างนี้, ความดับแห่งสังขาร เป็นอย่างนี้ ; วิญญาณ เป็นอย่างนี้, ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ เป็นอย่างนี้, ความดับแห่งวิญญาณ เป็นอย่างนี้" ดังนี้ ; แต่เธอไม่ถูกต้องซึ่งวิโมกข์แปดด้วยนามกาย อยู่. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า บุคคลสมณปุณฑรีกะ.

ภิกษุ ท. ! อย่างไรเล่า เรียกว่า **บุคคลสมณปทุมะ** ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้มีปกติตามเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป ในอุปาทานขันธ์ทั้งห้า ว่า "รูป เป็นอย่างนี้, ความเกิดขึ้นแห่งรูป เป็นอย่างนี้, ความดับแห่งรูป เป็นอย่างนี้ ; เวทนา เป็นอย่างนี้, ความเกิดขึ้นแห่งเวทนาเป็นอย่างนี้, ความดับแห่งเวทนาเป็นอย่างนี้ ; สัญญา เป็นอย่างนี้, ความเกิดขึ้นแห่งสัญญา เป็นอย่างนี้, ความดับแห่งสัญญา เป็นอย่างนี้ ; สังขาร เป็นอย่างนี้, ความเกิดขึ้นแห่งสังขาร เป็นอย่างนี้, ความดับแห่งสังขาร เป็นอย่างนี้ ; วิญญาณ เป็นอย่างนี้, ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ เป็นอย่างนี้, ความดับแห่งวิญญาณ เป็นอย่างนี้" ดังนี้ ; และเธอถูกต้องซึ่งวิโมกข์แปดด้วยนามกาย อยู่. ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า บุคคลสมณปทุมะ.

ภิกษ ท. ! อย่างไรเล่า เรียกว่า **บุคคลสมณสุขุมาลในหมู่สมณะ** ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุ ในกรณีนี้ บริโภคจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจยเภสัชชบริกขาร ส่วนมากเพราะเขาอ้อนวอน.... (ข้อความต่อไป อย่างเดียวกันกับข้อความในกรณีแห่งบุคคลสมณสุขุมาลในหมู่สมณะ แห่งหัวข้อที่แล้วมา). .... ภิกษุ ท. ! อย่างนี้แล เรียกว่า บุคคลสมณสุขุมาลในหมู่สมณะ .... ก็พึงกล่าวเรานี้แหละว่า เป็นสมณสุขุมาลในหมู่สมณะทั้งหลาย ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล บุคคลสี่ประเภท มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก, ดังนี้แล.

- จตุกฺก. อํ. ๒๑/๑๑๘/๙๐.

สมณะแห่งลัทธิหนึ่ง ๆ ต่างจากสมณะแห่งลัทธิอื่น

(ระบบลัทธิพรหมจรรย์จึงไม่เหมือนกัน)

ภิกษุ ท. ! สมณะ (ที่หนึ่ง) มีในธรรมวินัยนี้แหละ ; สมณะที่สอง มีในธรรมวินัยนี้ ; สมณะที่สาม มีในธรรมวินัยนี้ ; สมณะที่สี่ มีในธรรมวินัยนี้. **ลัทธิอื่น ว่างจากสมณะแห่งลัทธิอื่น :** ภิกษุ ท.! พวกเธอจงบันลือสีหนาทโดยชอบ อย่างนี้เถิด.

- มู. ม. ๑๒/๑๒๘/๑๕๔.

(บาลีนี้แสดงว่า ไม่อาจจะถือเอาคำพูดเป็นหลัก เพราะคำๆเดียวกันมีความหมายต่างกันได้ และเป็นเหตุให้เถียงกันหรือดูหมิ่นกัน; เป็นสิ่งที่ต้องระวัง).

แต่ละมรรควิธีไม่อาจจะกล่าวว่าใครดีกว่าใคร

(พระเถระชื่อสวิฏฐะนิยมชมชอบการปฏิบัติแบบสัทธาวิมุตต์ พระมหาโกฏฐิตะนิยมชมชอบการปฏิบัติแบบกายสักขี พระสารีบุตรนิยมชมชอบการปฏิบัติแบบทิฏฐิปัตต์ ซึ่งล้วนแต่ตนได้อาศัยปฏิบัติจนบรรลุของตน ๆ มาแล้ว จึงชวนกันไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค เพื่อขอทราบว่าในสามอย่างนั้น อย่างไหนจะสมควรกว่า งดงามกว่า ประณีตกว่า. พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบว่า :-)

สารีบุตร ! **มันไม่เป็นการง่ายที่จะพยากรณ์โดยส่วนเดียวว่า ในบุคคล ๓ พวกนั้น พวกไหนจะงดงามกว่า ประณีตกว่า.**

สารีบุตร ! ฐานะที่เป็นไปได้ก็มีอยู่ คือ พวก **สัทธาวิมุตต์** ปฏิบัติแล้วเพื่ออรหัตตผล แต่พวกกายสักขียังเป็นเพียงสกทาคามีหรืออนาคามี แม้พวกทิฏฐิปัตต์ก็ยังเป็นเพียงสกทาคามีหรืออนาคามี จึงไม่เป็นการง่ายที่จะพยากรณ์โดยส่วนเดียวว่า ในบุคคล ๓ จำพวกนั้น พวกไหนงดงามกว่า ประณีตกว่า.

สารีบุตร ! ฐานะที่เป็นไปได้นี้ก็มีอยู่อีกว่า พวก **กายสักขี** ปฏิบัติแล้วเพื่ออรหัตตผล ส่วนพวกสัทธาวิมุตต์และพวกทิฏฐิปัตต์ ยังเป็นเพียงสกทาคามีหรืออนาคามี จึงไม่เป็นการง่ายที่จะพยากรณ์โดยส่วนเดียวว่า ในบุคคล ๓ จำพวกนั้น พวกไหนงดงามกว่า ประณีตกว่า.

สารีบุตร ! ฐานะที่เป็นไปได้นี้ก็ยังมีอยู่อีกว่า พวก **ทิฏฐิปัตต์** ปฏิบัติแล้วเพื่ออรหัตตผล ส่วนพวกสัทธาวิมุตต์และพวกกายสักขี เป็นเพียงสกทาคามีหรืออนาคามี ก็ยังมีอยู่ ; สารีบุตร ! จึงไม่เป็นการง่ายที่จะพยากรณ์โดยส่วนเดียวว่า ในบุคคล ๓ จำพวกนั้น พวกไหนงดงามกว่า ประณีตกว่า.

- ติก. อํ. ๒๐/๑๕๑/๔๖๐.

(ข้อความนี้แสดงว่า จะอาศัยความหมายหรือคำแปลของคำว่า สัทธาวิมุตต์ กายสักขี ทิฏฐิ-ปัตต์ มาเป็นเครื่องตัดสินว่าพวกไหนเหนือกว่าหรือดีกว่า นั้นไม่อาจจะทำได้ เพราะแต่ละพวกยังอยู่ในระยะแห่งการปฏิบัติที่สูงต่ำอย่างไรก็ได้ เว้นไว้แต่จะถือเอาความหมายแห่งชื่อที่บัญญัติไว้เพื่อแสดงผลอันชัดเจนแล้ว เช่น ชื่อว่า โสดาบัน สกทาคามี อนาคามี อรหันต์เป็นต้น).

ความเหมือนและความแตกต่างระหว่างพระอรหันต์ผู้เลิศทางปัญญากับสัมมาสัมพุทธเจ้า

ภิกษุ ท. ! ตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ หลุดพ้นแล้วจาก **รูป** เพราะความเบื่อหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับ และความไม่ยึดมั่น จึงได้นามว่า **“สัมมาสัมพุทธะ”.** ภิกษุ ท. ! แม้ภิกษุผู้ปัญญาวิมุตต์ ก็หลุดพ้นแล้วจากรูป เพราะความเบื่อหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับ และความไม่ยึดมั่น จึงได้นามว่า **“ปัญญาวิมุตต์”.**

(ในกรณีแห่ง **เวทนา สัญญา สังขาร** และ**วิญญาณ** ก็ได้ตรัสไว้ มีข้อความแสดงหลักเกณฑ์อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปที่กล่าวแล้ว).

ภิกษุ ท. ! เมื่อเป็นผู้หลุดพ้นจากรูปเป็นต้นด้วยกันทั้งสองพวกแล้ว อะไรเป็นความผิดแผกแตกต่างกัน อะไรเป็นความมุ่งหมายที่แตกต่างกัน อะไรเป็นเครื่องกระทำให้แตกต่างกัน ระหว่างตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ กับภิกษุผู้ปัญญาวิมุตต์?

ภิกษุ ท. ! **ตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ ได้ทำมรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น** ได้ทำมรรคที่ยังไม่มีใครรู้ให้มีคนรู้ ได้ทำมรรคที่ยังไม่มีใครกล่าวให้เป็นมรรคที่กล่าวกันแล้ว ตถาคตเป็นมัคคัญญู (รู้มรรค) เป็นมัคควิทู (รู้แจ้งมรรค) เป็นมัคคโกวิโท (ฉลาดในมรรค). ภิกษุ ท. ! ส่วน **สาวกทั้งหลายในกาลนี้เป็นมัคคานุคา** (ผู้เดินตามมรรค) เป็นผู้ตามมาในภายหลัง.

ภิกษุ ท. ! นี้แล เป็นความผิดแผกแตกต่างกัน เป็นความมุ่งหมายที่แตกต่างกัน เป็นเครื่องกระทำให้แตกต่างกัน ระหว่างตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ กับภิกษุผู้ปัญญาวิมุตต์.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๘๑/๑๒๕.

ฝีเท้าไววัดด้วยการรู้อริยสัจ

ภิกษุ ท. ! ม้าอาชาไนยตัวเจริญของพระราชา ประกอบด้วยองค์สี่ ย่อมเป็นม้าที่คู่ควรแก่พระราชา เป็นราชูปโภค ถึงซึ่งการนับว่าเป็นอังคาพยพของพระราชา. องค์ ๔ อะไรกันเล่า ? องค์สี่คือ สมบูรณ์ด้วยวรรณะ ด้วยพละ ด้วยชวะ ด้วยอาโรหปริณาหะ (ทรวดทรง). ภิกษุ ท. ! ฉันเดียวกันกับที่ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อมเป็นบุคคลอาหุเนยย ปาหุเนยย ทักขิเณยย อัญชลิกรณีย และเป็นนาบุญแห่งโลกอันไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า. ธรรม ๔ ประการ อย่างไรเล่า ? สี่ประการคือ สมบูรณ์ด้วยวรรณะ ด้วยพละ ด้วยชวะ ด้วยอาโรหปริณาหะ.

ภิกษุ ท. ! **ภิกษุสมบูรณ์ด้วยวรรณะ** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยปาติโมกขสังวร สมบูรณ์ด้วยมรรยาทและโคจร มีปกติเห็นเป็นภัยในโทษทั้งหลายแม้ที่ถือกันว่าเป็นโทษเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! **ภิกษุสมบูรณ์ด้วยพละ** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ปรารภความเพียร เพื่อละธรรมอันเป็นอกุศล เพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมอันเป็นกุศล มีกำลัง (จิต) ทำความเพียรก้าวไปหน้าอย่างมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! **ภิกษุสมบูรณ์ด้วยชวะ** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุในกรณีนี้ ย่อม**รู้ชัดตามเป็นจริงว่า "ทุกข์ เป็นอย่างนี้, เหตุให้เกิดทุกข์ เป็นอย่างนี้, ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้, ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือ**

แห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้", ดังนี้.

ภิกษุ ท.! **ภิกษุสมบูรณ์ด้วยอาโรหปริณาหะ** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้มีการได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจยเภสัชชบริขารเป็นปกติ.

ภิกษุ ท.! ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๔ ประการเหล่านี้แล ย่อมเป็นบุคคลอาหุเนย ปาหุเนย ทักขิเณย อัญชลิกรณีย และเป็นนาบุญแห่งโลกอันไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า, ดังนี้แล.

- จตุกฺก. อํ. ๒๑/๓๓๗/๒๕๙.

[ในสูตรถัดไป (จตุกฺก.อํ. ๒๑/๓๓๘/๒๖๐) ทรงแสดงลักษณะแห่ง **ภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยชวะ** ว่า ได้แก่ภิกษุผู้กระทำให้แจ้ง ซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะเพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่. คำว่า "ชวะ" ในที่นี้ หมายถึงความเร็วของการบรรลุธรรม ก้าวล่วงความทุกข์ เหมือนความเร็วแห่งม้ามีฝีเท้าดีฉะนั้น.

และในสูตรอื่น (๒๐/๓๑๖/๕๓๗) ทรงแสดงลักษณะภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยเชาว์ (ชวะ) ว่า ได้แก่ภิกษุผู้เป็นโอปปาติกอนาคามี มีการปรินิพพานในภพนั้น ไม่มีการเวียนกลับจากโลกนั้น เป็นธรรมดา เพราะความสิ้นไปแห่งโอรัมภาคิยสังโยชน์ทั้งห้า].

ผู้รู้จักเลือกเอาฝ่ายดับไม่เหลือแห่งภพ

คหบดี ท.! มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีถ้อยคำอย่างนี้ มีความเห็นอย่างนี้ว่า *"ความดับแห่งภพโดยประการทั้งปวงไม่มี"*; แต่มีสมณพราหมณ์อีกพวกหนึ่ง มีถ้อยคำเป็นข้าศึกอย่างตรงกันข้ามจากสมณพราหมณ์เหล่านั้น โดยกล่าวว่า

“**ความดับแห่งภพโดยประการทั้งปวงมีอยู่**” ดังนี้. คหบดี ท.! ท่านจะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร : สมณพราหมณ์เหล่านี้ มีถ้อยคำเป็นข้าศึกอย่างตรงกันข้ามต่อกันและกันมิใช่หรือ ? *“อย่างนั้น พระเจ้าข้า !”*

คหบดี ท.! บุรุษวิญญูชน (คนกลาง) มาใคร่ครวญอยู่ในข้อนี้ ว่า “สมณพราหมณ์พวกที่มีถ้อยคำมีความเห็นอย่างนี้ว่า ‘*ความดับแห่งภพโดยประการทั้งปวงไม่มี*’ ดังนี้ นี้เราก็ไม่ได้เห็น ; แม้สมณพราหมณ์พวกที่มีถ้อยคำมีความเห็นอย่างนี้ว่า ‘**ความดับแห่งภพโดยประการทั้งปวง มีอยู่**’ ดังนี้ นี้เราก็ไม่รู้จัก. ก็เมื่อเราไม่รู้อยู่ ไม่เห็นอยู่ จะกล่าวโดยโวหารข้างเดียว ว่าฝ่ายนี้เท่านั้นจริง ฝ่ายอื่นเปล่า ดังนี้ : นั้นก็ไม่เป็นการสมควรแก่เรา. สำหรับสมณพราหมณ์พวกที่มีถ้อยคำมีความเห็นอย่างนี้ว่า ‘*ความดับแห่งภพโดยประการทั้งปวงไม่มี*’ ดังนี้ ถ้าคำของเขาเป็นความจริง, เรื่องก็จะเป็นไปได้ว่า เราจักมีการอุบัติในหมู่เทพที่ไม่มีรูป มีอัตตภาพสำเร็จด้วยสัญญา เป็นแน่นอน ; แต่ถ้าถ้อยคำของสมณพราหมณ์พวกที่มีถ้อยคำมีความเห็นอย่างนี้ว่า ‘**ความดับแห่งภพโดยประการทั้งปวง มีอยู่**’ ดังนี้ เป็นความจริง, เรื่องก็จะเป็นไปได้ว่า เราจักปรินิพพานในทิฏฐธรรมนี้เอง. สำหรับสมณพราหมณ์พวกที่มีถ้อยคำมีความเห็นอย่างนี้ว่า ‘*ความดับแห่งภพโดยประการทั้งปวง ไม่มี*’ ดังนี้, ทิฏฐิของเขาก็กระเดียดไปในทางกำหนัดย้อมใจ กระเดียดไปในทางประกอบอยู่ในภพ กระเดียดไปในทางเพลิดเพลิน ในทางสยบมัวเมา ในทางยึดมั่นด้วยอุปาทาน ; ฝ่ายสมณพราหมณ์พวกที่มีถ้อยคำมีความเห็นอย่างนี้ว่า ‘**ความดับแห่งภพโดยประการทั้งปวง มีอยู่**’ ดังนี้ นั้นเล่า, ทิฏฐิของเขาก็กระเดียดไปในทางไม่กำหนัดย้อมใจ กระเดียดไปในทางไม่ประกอบอยู่ในภพ กระเดียดไปในทางไม่เพลิดเพลิน ในทางไม่สยบมัวเมา ในทางไม่ยึดมั่นด้วยอุปาทาน” ดังนี้.

บุรุษวิญญูชนนั้น ครั้นใคร่ครวญเห็นอย่างนี้แล้ว ก็ **เลือกเอาการปฏิบัติฝ่ายที่เป็นไปเพื่อเบื่อหน่าย คลายกำหนัด ดับไม่เหลือ แห่งภพทั้งหลาย** นั่นเทียว.

- ม. ม. ๑๓/๑๑๘/๑๒๑.

ผู้อยู่อย่างคนมีความสุขก็ทำวิราคะให้ปรากฏได้

ภิกษุ ท. ! ความบากบั่น ความพากเพียร จะมีผลขึ้นมาได้อย่างไร ?

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อม **ไม่นำความทุกข์มาทับถมตนซึ่งไม่มีทุกข์ทับถม ไม่ต้องสละความสุขอันประกอบด้วยธรรมที่มีอยู่** ด้วย และก็**ไม่มัวเมาอยู่ในความสุขนั้น** ด้วย. ภิกษุนั้นรู้ชัดอยู่อย่างนี้ว่า "เมื่อเรากำลังตั้งไว้ซึ่งการปรุงแต่งเหตุแห่งทุกข์อยู่เป็นอารมณ์ วิราคะก็เกิดมีได้จากการตั้งไว้ซึ่งความปรุงแต่งนั้นเป็นเหตุ ; และเมื่อเราเข้าไปเพ่งอยู่ซึ่งตัวเหตุแห่งทุกข์นั้น ทำความเพ่งให้เจริญยิ่งอยู่ วิราคะก็เกิดมีได้" ดังนี้. ภิกษุนั้น เมื่อตั้งไว้ซึ่งการปรุงแต่งเหตุแห่งทุกข์ใดเป็นอารมณ์อยู่ วิราคะย่อมมีขึ้นได้เพราะการตั้งไว้ซึ่งการปรุงแต่งนั้นเป็นเหตุ ดังนี้แล้ว เธอก็ตั้งไว้ซึ่งการปรุงแต่งในเหตุแห่งทุกข์นั้นเป็นอารมณ์ (ยิ่งขึ้นไป) ; และเมื่อเธอเข้าไปเพ่งซึ่งตัวเหตุแห่งทุกข์ใด ทำความเพ่งให้เจริญยิ่งอยู่ วิราคะย่อมมีขึ้นได้ ดังนี้แล้ว เธอก็เจริญความเพ่งในเหตุแห่งทุกข์นั้น (ยิ่งขึ้นไป). เมื่อเธอตั้งไว้ซึ่งการปรุงแต่งเหตุแห่งทุกข์นั้นๆ เป็นอารมณ์อยู่ วิราคะก็มีขึ้นเพราะการตั้งไว้ซึ่งการปรุงแต่นั้นเป็นเหตุ ; เมื่อเป็นดังนี้ ความทุกข์นั้นของเธอ ก็สูญสิ้นไป ; เมื่อเธอเข้าไปเพ่งอยู่ซึ่งตัวเหตุแห่งทุกข์นั้น ๆ ทำความเพ่งให้เจริญยิ่ง อยู่ วิราคะก็มีขึ้น เมื่อเป็นดังนี้ ความทุกข์นั้นของเธอก็สูญสิ้นไป. (นี้คืออาการที่ความบากบั่น ความพากเพียร เกิดมีผล).

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนบุรุษมีจิตกำหนัดปฏิพัทธ์ พอใจมุ่งหมายอย่างแรงกล้าในหญิงคนหนึ่ง, เขาเห็นหญิงนั้นยืนอยู่ พูดอยู่ ระริกซิกซี้อยู่กับบุรุษอื่น. โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาส จะพึงเกิดขึ้นแก่เขาใช่ไหม ? *"อย่างนั้น พระเจ้าข้า !"* ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? *"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เพราะว่าบุรุษนั้นมีจิตกำหนัดปฏิพัทธ์ พอใจมุ่งหมายอย่างแรงกล้าในหญิงคนนั้นพระเจ้าข้า !"* ภิกษุ ท. ! ต่อมาบุรุษคนนั้นคิดว่า "โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาส เกิดขึ้นแก่เราเพราะเรามีจิตกำหนัดปฏิพัทธ์ พอใจ มุ่งหมายอย่างแรงกล้าในหญิงนั้น ; ถ้ากระไร เราจะละฉันทราคะในหญิงนั้นเสีย" ดังนี้ ; แล้วเขาก็ละเสีย, ต่อมาเขาก็เห็นหญิงคนนั้น ยืนอยู่ พูดอยู่ ระริกซิกซี้อยู่กับบุรุษอื่น. โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาส จะเกิดขึ้นแก่เขาอีกหรือไม่หนอ ? *"หามิได้ พระเจ้าข้า !"* ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? *"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เพราะเหตุว่าบุรุษนั้นไม่มีราคะในหญิงนั้นเสียแล้ว"*.....

ภิกษุ ท. ! ความบากบั่น ความพากเพียร จะมีผลขึ้นมาได้ แม้ด้วยอาการอย่างนี้แล.

- อุปริ. ม. ๑๔/๑๓/๑๒-๑๓.

(ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า เมื่อบุรุษนั้นกำลังปรุงแต่งเหตุแห่งความทุกข์อยู่ วิราคะก็เกิดขึ้นได้ เมื่อเขาเพ่งดูเหตุแห่งความทุกข์ยิ่ง ๆ ขึ้นไป วิราคะก็ยิ่งเกิดขึ้น จนกระทั่งว่าเขาสามารถละราคะในหญิงคือทุกข์นั้นเสียได้. ผู้ที่ยังไม่มีความทุกข์ ก็อย่าไปปรุงแต่งเหตุแห่งความทุกข์ขึ้นมาเลย มีความสุขโดยชอบธรรมอยู่แล้วเพียงใด ก็ไม่มัวเมาในความสุขนั้น ก็จะชื่อว่า ไม่เอาความทุกข์มาทับถมตนซึ่งไม่มีความทุกข์อยู่แล้ว และมีวิราคะในความทุกข์ได้ นี้ย่อมเป็นสิ่งที่กระทำได้).

ระดับต่าง ๆ แห่งบุคคลผู้ถอนตัวขึ้นจากทุกข์

ภิกษุ ท. ! **บุคคลเปรียบด้วยบุคคลตกน้ำเจ็ดจำพวก** เหล่านี้ มีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก. เจ็ดจำพวกเหล่าไหนเล่า ? ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้ :

(๑) บุคคลบางคน **จมน้ำคราวเดียวแล้วก็จมเลย** ;

(๒) บุคคลบางคน **ผุดขึ้นครั้งหนึ่งแล้วจึงจมเลย** ;

(๓) บุคคลบางคน **ผุดขึ้นแล้ว ลอยตัวอยู่** ;

(๔) บุคคลบางคน **ผุดขึ้นแล้วเหลียวดูรอบ ๆ อยู่** ;

(๕) บุคคลบางคน **ผุดขึ้นแล้ว ว่ายเข้าหาฝั่ง** ;

(๖) บุคคลบางคน **ผุดขึ้นแล้วเดินเข้ามาถึงที่ตื้นแล้ว** ;

(๗) บุคคลบางคน **ผุดขึ้นแล้ว ถึงฝั่งข้ามขึ้นบกแล้ว เป็นพราหมณ์ยืนอยู่.**

ภิกษุ ท. ! (๑) บุคคล **จมน้ำคราวเดียวแล้วก็จมเลย** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ ประกอบด้วยอกุศลธรรมฝ่ายเดียว โดยส่วนเดียว. อย่างนี้แล เรียกว่า **จมคราวเดียว แล้วจมเลย.**

ภิกษุ ท. ! (๒) บุคคล **ผุดขึ้นครั้งหนึ่งแล้วจึงจมเลย** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ ผุดขึ้น คือ มีสัทธาดีในกุศลธรรมทั้งหลาย มีหิริดี-มีโอตตัปปะดี-มีวิริยะดี-มีปัญญาดีในกุศลธรรมทั้งหลาย. แต่ว่า **สัทธาเป็นต้นของเขา ไม่ตั้งอยู่นาน** ไม่เจริญ เสื่อมสิ้นไป. อย่างนี้แลเรียกว่า **ผุดขึ้นครั้งหนึ่งแล้วจึงจมเลย.**

ภิกษุ ท. ! (๓) บุคคล **ผุดขึ้นแล้วลอยตัวอยู่** เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ ผุดขึ้น คือ มีสัทธาดีในกุศลธรรมทั้งหลาย มีหิริดี-มีโอตตัปปะดี-มีวิริยะดี-มีปัญญาดีในกุศลธรรม ทั้งหลาย. และ **สัทธาเป็นต้นของเขา ไม่เสื่อม ไม่เจริญ** แต่ทรงตัวอยู่. อย่างนี้แล เรียกว่า **ผุดขึ้นแล้วลอยตัวอยู่.**

ภิกษุ ท. ! (๔) บุคคล **ผุดขึ้นแล้วเหลียวดูรอบ ๆ อยู่** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ ผุดขึ้น คือ มีสัทธาดีในกุศลธรรมทั้งหลาย มีหิริดี-มีโอตตัปปะดี-มีวิริยะดี-มีปัญญาดีในกุศลธรรมทั้งหลาย. บุคคลนั้น เพราะสิ้นไปแห่งสังโยชน์สาม เป็น **โสดาบัน** มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้ต่อพระนิพพาน มีการตรัสรู้พร้อมในเบื้องหน้า. อย่างนี้แล เรียกว่า **ผุดขึ้นแล้ว เหลียวดูรอบ ๆ อยู่.**

ภิกษุ ท. ! (๕) บุคคล **ผุดขึ้นแล้ว ว่ายเข้าหาฝั่ง** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ ผุดขึ้น คือ มีสัทธาดีในกุศลธรรมทั้งหลาย มีหิริดี-มีโอตตัปปะดี-มีวิริยะดี-มีปัญญาดีในกุศลธรรมทั้งหลาย. บุคคลนั้น เพราะสิ้นไปแห่งสังโยชน์สาม และเพราะความเบาบางแห่งราคะโทสะโมหะ เป็น **สกทาคามี** มาสู่โลกนี้เพียงครั้งเดียว แล้วทำที่สุดแห่งทุกข์ได้. อย่างนี้แล เรียกว่า **ผุดขึ้นแล้ว ว่ายเข้าหาฝั่ง.**

ภิกษุ ท. ! (๖) บุคคล **ผุดขึ้นแล้ว เดินเข้ามาถึงที่ตื้นแล้ว** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ ผุดขึ้น คือ มีสัทธาดีในกุศลธรรมทั้งหลาย มีหิริดี-มีโอตตัปปะดี-มีวิริยะดี-มีปัญญาดีในกุศลธรรมทั้งหลาย. บุคคลนั้น เพราะสิ้นไปแห่งโอรัมภาคิยสังโยชน์ทั้งห้า เป็น **โอปปาติกะ มีการปรินิพพานในภพนั้น** ไม่เวียนกลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา. อย่างนี้แล เรียกว่า **ผุดขึ้นแล้ว เดินเข้ามาถึงที่ตื้นแล้ว.**

ภิกษุ ท. ! (๗) บุคคล **ผุดขึ้นแล้ว ถึงฝั่งข้ามขึ้นบกแล้ว เป็นพราหมณ์ยืนอยู่** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ ผุดขึ้น คือ มีสัทธาดีในกุศลธรรมทั้งหลาย มีหิริดี-มีโอตตัปปะดี-มีวิริยะดี-มีปัญญาดีในกุศลธรรมทั้งหลาย. บุคคลนั้น ได้ **กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้** เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐ-ธรรมนี้ เข้าถึงแล้วอยู่. อย่างนี้แล เรียกว่า **ผุดขึ้นแล้วถึงฝั่งข้ามขึ้นบกแล้ว เป็นพราหมณ์ยืนอยู่.**

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล บุคคลเปรียบด้วยบุคคลตกน้ำเจ็ดจำพวก ซึ่งมีอยู่ หาได้อยู่ ในโลก.

- สตฺตก. อํ. ๒๓/๑๐/๑๕.

นิทเทส ๑๑

ว่าด้วย ผู้ดับตัณหา

จบ

นิทเทส ๑๒ ว่าด้วยอาการดับแห่งตัณหา

(มี ๖๑ เรื่อง)

อาการดับแห่งโลก

ภิกษุ ท. ! **ความดับแห่งโลก** เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัยตาด้วย รูปด้วย จึงเกิดจักขุวิญญาณขึ้น ; การประจวบพร้อม (แห่งตา + รูป + จักขุวิญญาณ) ทั้ง ๓ อย่างนั้น จึงเกิดมีผัสสะ ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา ; เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดมีตัณหา ; **เพราะความดับด้วยความจางคลายไปโดยไม่เหลือแห่งตัณหา**นั้นแหละ จึงมีความดับแห่งอุปาทาน ; เพราะความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ ; เพราะความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ ; เพราะความดับแห่งชาติ, ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส จึงดับไม่เหลือ. ความดับไม่เหลือแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท. ! นี้คือความดับแห่งโลก.

(ในกรณีที่เกี่ยวกับอายตนะภายในที่เหลืออีก ๕ อย่าง ก็มีข้อความอย่างเดียวกันกับในกรณีของตาอย่างข้างบนนี้).

- สฬา. สํ. ๑๘/๑๐๘/๑๕๗.

อาการดับแห่งความทุกข์

ภิกษุ ท. ! **ความดับแห่งทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! เพราะอาศัยตาด้วย รูปด้วย จึงเกิดจักขุวิญญาณขึ้น ; การประจวบพร้อม (แห่งตา + รูป + จักขุวิญญาณ) ทั้ง ๓ อย่างนั้น จึงเกิดมีผัสสะ ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดมีเวทนา ; เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงเกิดมีตัณหา ; **เพราะความดับด้วยความจางคลายไปโดยไม่เหลือแห่งตัณหา** นั้นแหละ จึงมีความดับแห่งอุปาทาน ; เพราะความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ ; เพราะความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ ; เพราะความดับแห่งชาติ, ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส จึงดับไม่เหลือ. ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท. ! นี้คือความดับแห่งทุกข์.

(ในกรณีที่เกี่ยวกับอายตนะภายในที่เหลือ อีก ๕ อย่าง ก็มีข้อความอย่างเดียวกันกับกรณีของตาอย่างข้างบนนี้).

- สฬา. สํ. ๑๘/๑๐๗/๑๕๕.

อาการดับแห่งทุกข์โดยสังเขปที่สุด

ภิกษุ ท. ! ในกาลใด อวิชชาเป็นสิ่งที่ภิกษุละได้แล้ว วิชชาเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นแล้ว ; ในกาลนั้น ภิกษุนั้นย่อมไม่ยึดมั่นซึ่งกามุปาทาน, ย่อมไม่ยึดมั่นซึ่งทิฏฐุปาทาน, ย่อมไม่ยึดมั่นซึ่งสีลัพพัตตุปาทาน, ย่อมไม่ยึดมั่นซึ่งอัตตวาทุปาทาน ; (ทั้งนี้) เพราะการสำรอกเสียได้หมดซึ่งอวิชชา เพราะการเกิดขึ้นแห่งวิชชา. **เมื่อไม่ยึดมั่นอยู่, ย่อมไม่สะดุ้ง** ; **เมื่อไม่สะดุ้ง, ย่อมปรินิพพานเฉพาะตนนั่นเทียว.** เธอนั้นย่อมรู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก” ดังนี้.

- ม.ม.๑๒/๑๓๕/๑๕๘.

อาการดับแห่งทุกข์ โดยสังเขป

มิคชาละ ! **รูป**ทั้งหลายที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักษุ อันเป็นรูปที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด มีอยู่. ถ้าภิกษุไม่เพลิดเพลิน ไม่พร่ำสรรเสริญ ไม่สยบมัวเมา ซึ่งรูปนั้นไซร้. เมื่อเธอนั้น ไม่เพลิดเพลินไม่พร่ำสรรเสริญ ไม่สยบมัวเมา ซึ่งรูปนั้นอยู่, นันทิย่อมดับ. มิคชาละ ! เรากล่าวว่า "**ความดับแห่งทุกข์ย่อมมี เพราะความดับแห่งนันทิ (ความเพลิน)**" ดังนี้.

(ในกรณีแห่ง **เสียงที่จะพึงรู้แจ้งด้วยหู** ก็ดี ในกรณีแห่ง **กลิ่นที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจมูก** ก็ดี ในกรณีแห่ง **รสที่จะพึงรู้แจ้งด้วยลิ้น** ก็ดี ในกรณีแห่ง **โผฏฐัพพะที่จะพึงรู้แจ้งด้วยผิวกาย** ก็ดี และในกรณีแห่ง **ธรรมารมณ์ที่จะพึงรู้แจ้งด้วยใจ** ก็ดี ก็ได้ตรัสไว้โดยนัยอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักษุ ทุกประการ ต่างกันแต่ชื่อเท่านั้น).

- สฬา.สํ. ๑๘/๔๕/๖๙.

อาการดับแห่งทุกข์โดยสมบูรณ์

ภิกษุ ท. ! เพราะ **ความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่งอวิชชา** นั้นนั่นเทียว จึงมีความดับแห่งสังขาร ; เพราะมีความดับแห่งสังขาร จึงมีความดับแห่งวิญญาณ ; เพราะมีความดับแห่งวิญญาณ จึงมีความดับแห่งนามรูป ; เพราะมีความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสฬายตนะ ; เพราะมีความดับแห่งสฬายตนะ จึงมีความดับแห่งผัสสะ ; เพราะมีความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา ; เพราะมีความดับแห่งเวทนา จึงมีความดับแห่งตัณหา ; เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน ; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน

จึงมีความดับแห่งภพ ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั่นแล. ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้แล.

- นิทาน. สํ. ๑๖/๕/๑๘.

อาการดับแห่งความทุกข์

(อีกปริยายหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! ภิกษุนั้น ย่อมไม่เพลิดเพลิน ย่อมไม่พร่ำสรรเสริญ ย่อมไม่เมาหมกอยู่ซึ่ง **รูป. เมื่อภิกษุนั้น ไม่เพลิดเพลิน ไม่พร่ำสรรเสริญ ไม่เมาหมกอยู่ซึ่งรูป, นันทิ (ความเพลิน) ใด ในรูป, นันทินั้นย่อมดับไป. เพราะความดับแห่งนันทิของภิกษุนั้น จึงมีความดับแห่งอุปาทาน** ; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั่นแล ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลายจึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

(ในกรณีแห่ง **เวทนา สัญญา สังขาร** และ **วิญญาณ** ก็มีข้อความที่ตรัสอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูป).

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๙/๒๙.

อาการดับแห่งความทุกข์

(อีกปริยายหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! **เมื่อภิกษุเป็นผู้มีปกติเห็นโดยความเป็นอาทีนวะ** (โทษอันต่ำทราม) **ในธรรมทั้งหลาย อันเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์ อยู่, การหยั่งลงแห่ง**

วิญญาณย่อมไม่มี. เพราะความดับแห่งวิญญาณ จึงมีความดับแห่งนามรูป ; เพราะมีความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสฬายตนะ; เพราะมีความดับแห่งสฬายตนะ จึงมีความดับแห่งผัสสะ ; เพราะมีความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา; เพราะมีความดับแห่งเวทนา จึงมีความดับแห่งตัณหา; เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั่นแล ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

- นิทาน. สํ. ๑๖/๑๑๐/๒๒๒.

[ในสูตรอื่น (๑๖/๑๐๙/๒๑๘) มีข้อความเหมือนสูตรข้างบนนี้ ต่างแต่แทนที่จะตรัสว่า **“การหยั่งลงแห่งวิญญาณ ย่อมไม่มี. เพราะความดับแห่งวิญญาณ จึงมีความดับแห่งนามรูป ; เพราะมีความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสฬายตนะ ;”** ดังในสูตรข้างบนนี้แต่ได้ตรัสสั้นลงมาว่า **“การหยั่งลงแห่งนามรูป ย่อมไม่มี. เพราะความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสฬายตนะ ;”** ส่วนข้อความนอกนั้นเหมือนกันทุกตัวอักษร].

อาการดับแห่งความทุกข์

(เรื่องควรดูประกอบในปฏิจจ.โอ.หน้า ๓๗๗ พร้อมกับอุปมาฯ)

(อีกปริยายหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! **เมื่อภิกษุเป็นผู้มีปกติเห็นโดยความเป็นอาทีนวะ** (โทษอันต่ำทราม) **ในธรรมทั้งหลาย อันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน อยู่, ตัณหาย่อมดับ. เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน ;** เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่ง

ชาติ ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั่นแล ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลายจึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

- นิทาน. สํ. ๑๖/๑๐๒/๑๙๘.

(ในสูตรอื่น (๑๖/๑๐๔/๒๐๒) มีข้อความเหมือนสูตรข้างบนนี้ทุกตัวอักษร ต่างกันแต่เพียงว่า ในสูตรข้างบนนี้ใช้คำว่า "ในธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน" ส่วนในสูตรหลังนี้ใช้คำว่า "ในธรรมทั้งหลาย อันเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์", เท่านั้น).

อาการดับแห่งความทุกข์

(อีกปริยายหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! ความรู้แจ้งนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า **"หนทางเพื่อการตรัสรู้นี้อันเราได้ถึงทับแล้วแล ;** ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ **เพราะความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งวิญญาณ ; เพราะมีความดับแห่งวิญญาณ จึงมีความดับแห่งนามรูป ;** เพราะมีความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสฬายตนะ ; เพราะมีความดับแห่งสฬายตนะ จึงมีความดับแห่งผัสสะ ; เพราะมีความดับแห่งผัสสะ จึงความดับแห่งเวทนา ; เพราะมีความดับแห่งเวทนา จึงมีความดับแห่งตัณหา ; เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงความดับแห่งอุปาทาน ; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั่นแล ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะ-โทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้" ดังนี้.

- นิทาน. สํ. ๑๖/๑๒๘/๒๕๒.

อาการดับแห่งความทุกข์

(อีกปริยายหนึ่ง)

(พระผู้มีพระภาคเมื่อประทับอยู่ในที่หลีกเร้นแห่งหนึ่ง ได้ทรงกล่าวธรรมปริยายนี้ตามลำพังพระองค์ ว่า :-)

เพราะอาศัยซึ่ง **จักษุ** ด้วย ซึ่ง **รูป** ด้วย จึงเกิด **จักขุวิญญาณ**; การประจวบพร้อมแห่งธรรมสามประการ (ตา+รูป+จักขุวิญญาณ) นั่นคือ **ผัสสะ**; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมี **เวทนา**; เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมี **ตัณหา.** เพราะความ **จางคลายดับไปไม่เหลือแห่งตัณหา** นั้นนั่นแล จึงมีความดับแห่งอุปาทาน; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั่นแล, ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น. ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

(ในกรณีแห่ง **โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ** และ **มนะ** ก็ได้ตรัสต่อไปอีก ซึ่งมีข้อความอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งจักษุ ทุกตัวอักษร ต่างกันแต่ชื่อเท่านั้น).

โดยสมัยนั้นแล ภิกษุองค์หนึ่ง ได้ยืนแอบฟังพระผู้มีพระภาคอยู่. พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็นภิกษุนั้นแล้ว ได้ทรงกล่าวกะภิกษุนั้นว่า :-

ภิกษุ ! เธอได้ยินธรรมปริยายนี้แล้วมิใช่หรือ ? .... ภิกษุ ! เธอจงรับเอาธรรมปริยายนี้ไป; เธอจงเล่าเรียนธรรมปริยายนี้; เธอจงทรงไว้ซึ่งธรรมปริยายนี้. ภิกษุ ! **ธรรมปริยายนี้ ประกอบด้วยประโยชน์เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์** แล.

- สฬา. สํ. ๑๘/๑๑๓/๑๖๔.

เหตุดับแห่งทุกข์ที่ตรัสไว้โดยอเนกปริยาย

....เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่ง **อุปธิ ท.** นั่นเอง ความมีพร้อมแห่งทุกข์จึงไม่มี ....

....เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่ง **อวิชชา** นั่นเอง ความมีพร้อมแห่งทุกข์จึงไม่มี ....

....เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่ง **สังขาร ท.** นั่นเอง ความมีพร้อมแห่งทุกข์จึงไม่มี....

....เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่ง **วิญญาณ** นั่นเอง ความมีพร้อมแห่งทุกข์จึงไม่มี....

....เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่ง **ผัสสะ** นั่นเอง ความมีพร้อมแห่งทุกข์จึงไม่มี....

....เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่ง **เวทนา** ท. นั่นเอง ความมีพร้อมแห่งทุกข์จึงไม่มี....

....เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่ง **ตัณหา** นั่นเอง ความมีพร้อมแห่งทุกข์จึงไม่มี ....

....เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่ง **อุปาทาน** นั่นเอง ความมีพร้อมแห่งทุกข์จึงไม่มี ....

....เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่ง **อารัมภะ** (ความเกาะเกี่ยว) **ท.** นั่นเอง ความมีพร้อมแห่งทุกข์จึงไม่มี ....

....เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่ง **อาหาร ท.** นั่นเอง ความมีพร้อมแห่งทุกข์จึงไม่มี.

....เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่ง **อิญชิตะ** (ความหวั่นไหว) **ท.** นั่นเอง ความมีพร้อมแห่งทุกข์จึงไม่มี....

นี้เป็นอนุปัสสนาหนึ่ง ๆ.

- สุตฺต. ขุ. ๒๕/๔๗๔-๔๗๙/๓๙๒-๔๐๒.

(อนุปัสสนา ๑๑ ประการนี้ เป็นคู่กับอนุปัสสนาอีก ๑๑ ประการ อันเป็นฝ่ายสมุทัย ซึ่งได้แยกไปใส่ไว้ในหมวดทุกขสมุทยอริยสัจ โดยหัวข้อว่า “ปัจจัยแห่งทุกข์โดยอเนกปริยาย” ที่หน้า ๓๖๘; ผู้ศึกษาพึงสังเกตเห็นได้เองว่า การแยกให้เป็นปริยายมากออกไปกระทำได้โดยลักษณะเช่นนี้).

ลักษณาการแห่งการรู้อริยสัจ และการสิ้นอาสวะจบพรหมจรรย์

มหาราช ! ....ภิกษุนั้น ครั้นจิตตั้งมั่น บริสุทธิ์ผ่องใส ไม่มีกิเลสปราศจากอุปกิเลส เป็นธรรมชาติอ่อนโยนควรแก่การงาน ตั้งอยู่ได้อย่างไม่หวั่นไหว เช่นนี้แล้ว, เธอก็น้อมจิตไปเฉพาะต่อ **อาสาวักขยญาณ.** เธอย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงว่า “**นี้ ทุกข์**, **นี้เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์**, **นี้ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์**, **นี้ ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์**” และรู้ชัดตามเป็นจริงว่า “**เหล่านี้ อาสวะ**, **นี้เหตุให้เกิดขึ้นแห่งอาสวะ**, **นี้ ความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ**, **นี้ ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ**” ดังนี้. เมื่อเธอรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ **จิตก็พ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ.** ครั้นจิตหลุดพ้นแล้ว ก็เกิดญาณหยั่งรู้ว่า “จิตหลุดพ้นแล้ว”. เธอรู้ชัดว่า “**ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มีอีก**” ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนห้วงน้ำใสที่ไหล่เขา ไม่ขุ่นมัว, คนมีจักษุดียืนอยู่บนฝั่งในที่นั้น, เขาจะเห็นหอยต่าง ๆ บ้าง กรวดและหินบ้าง ฝูงปลาบ้าง อันหยุดอยู่และว่ายไปในห้วงน้ำนั้น, เขาจะสำเหนียกใจอย่างนี้ว่า"ห้วงน้ำ นี้ใส ไม่ขุ่นเลย หอย ก้อนกรวด ปลาทั้งหลาย เหล่านี้ หยุดอยู่บ้างว่ายไปบ้าง ในห้วงน้ำนั้น", "ข้อนี้เป็นฉันใด ; ภิกษุ ท.! ภิกษุย่อมรู้ชัดตามที่เป็นจริงว่า นี้ ทุกข์, นี้ เหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, นี้ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี้ ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์" และรู้ชัดตามเป็นจริงว่า "เหล่านี้ อาสวะ, นี้ เหตุให้เกิดขึ้นแห่งอาสวะ, นี้ ความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ, นี้ ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ, ดังนี้. เมื่อเธอรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตก็พ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ. ครั้นจิตหลุดพ้นแล้ว ก็เกิดญาณหยั่งรู้ว่า "จิตหลุดพ้นแล้ว". เธอรู้ชัดว่า "ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก" ดังนี้. ฉันนั้นเหมือนกัน.

- สี. ที. ๙/๑๑๐/๑๓๘.

ลักษณะของความดับแห่งทุกข์

ผัคคุนะ! **เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่งผัสสายตนะทั้งหลายหกประการนั้นนั่นแหละ จึงมีความดับแห่งผัสสะ** ; เพราะมีความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา ; เพราะมีความดับแห่งเวทนา จึงมีความดับแห่งตัณหา ; เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน ; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั่นแล ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะ-

โทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้แล.

- นิทาน. สํ. ๑๖/๑๗/๓๗.

ลักษณะของความดับแห่งทุกข์

(อีกปริยายหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! ก็ถ้าว่า บุคคลย่อม **ไม่คิด** ถึงสิ่งใดด้วย, ย่อม **ไม่ดำริ** ถึงสิ่งใดด้วย, และทั้งย่อม **ไม่มีใจฝังลงไป** (คือไม่มีอนุสัย) ในสิ่งใดด้วย, ในกาลใด ; ในกาลนั้น สิ่งนั้น ย่อมไม่เป็นอารมณ์ เพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญาณได้เลย เมื่ออารมณ์ ไม่มี. ความตั้งขึ้นเฉพาะแห่งวิญญาณ ย่อมไม่มี ; เมื่อวิญญาณนั้นไม่ตั้งขึ้นเฉพาะ ไม่เจริญงอกงามแล้ว. **การก้าวลงแห่งนามรูป ย่อมไม่มี.** เพราะความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสฬายตนะ ; เพราะมีความดับแห่งสฬายตนะ จึงมีความดับแห่งผัสสะ ; เพราะมีความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา ; เพราะมีความดับแห่งเวทนา จึงความดับแห่งตัณหา ; เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงความดับแห่งอุปาทาน ; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั่นแล ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้, ดังนี้ แล.

- นิทาน. สํ. ๑๖/๗๙/๑๔๘.

ลักษณะของความดับแห่งทุกข์

(อีกปริยายหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! ก็ถ้าว่า บุคคลย่อม **ไม่คิด** ถึงสิ่งใดด้วย, ย่อม **ไม่ดำริ** ถึงสิ่งใดด้วย, และทั้งย่อม **ไม่มีใจฝังลงไป** (คือไม่มีอนุสัย) ในสิ่งใดด้วย, ในกาลใด ; ในกาลนั้น สิ่งนั้น ย่อมไม่เป็นอารมณ์ เพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญาณได้เลย. เมื่ออารมณ์ ไม่มี, ความตั้งขึ้นเฉพาะแห่งวิญญาณ ย่อมไม่มี ; เมื่อวิญญาณนั้นไม่ตั้งขึ้นเฉพาะ ไม่เจริญงอกงามแล้ว. **เครื่องนำไปสู่ภพใหม่ (นติ=ตัณหา) ย่อมไม่มี** ; เมื่อเครื่องนำไปสู่ภพใหม่ ไม่มี, การมาการไป(อาคติคติ)ย่อมไม่มี; เมื่อการมาการไป ไม่มี, การเคลื่อนและการบังเกิด (จุติ+อุปปาตะ) ย่อมไม่มี ; เมื่อการเคลื่อนและการบังเกิด ไม่มี, ชาติชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะ-โทมนัสอุปายาสทั้งหลายต่อไป จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้, ดังนี้ แล.

- นิทาน. สํ. ๑๖/๘๐/๑๕๐.

ลักษณะของความดับแห่งทุกข์

(อีกปริยายหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! ก็ถ้าว่า บุคคลย่อม **ไม่คิด** ถึงสิ่งใดด้วย, ย่อม **ไม่ดำริ** ถึงสิ่งใดด้วย, และทั้งย่อม **ไม่มีใจฝังลงไป** (โน อนุเสติ) ในสิ่งใดด้วย, ในกาลใด ; ในกาลนั้น สิ่งนั้น ย่อมไม่เป็นอารมณ์ เพื่อการตั้งอยู่แห่งวิญญาณได้เลย. เมื่ออารมณ์ไม่มี, ความตั้งขึ้นเฉพาะแห่งวิญญาณ ย่อมไม่มี ; เมื่อวิญญาณนั้นไม่ตั้งขึ้นเฉพาะ ไม่เจริญงอกงามแล้ว, **ความเกิดขึ้นแห่งภพใหม่ต่อไป**

ย่อมไม่มี; เมื่อความเกิดขึ้นแห่งภพใหม่ต่อไป ไม่มี. ชาติชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลายต่อไป จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้, ดังนี้แล.

- นิทาน.สํ. ๑๖/๗๘/๑๔๖.

อาการแห่งบุคคลผู้หลุดพ้น

อานนท์ ! รูป เวทนา สัญญา สังขารทั้งหลาย วิญญาณ ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีอยู่ จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีอยู่ในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม, ขันธ์ทั้งหมดนั้น บุคคลพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า "นั่นไม่ใช่ของเรา (เนตํ มม) นั่นไม่ใช่เรา (เนโสหมสฺมิ) นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา (น เมโส อตฺตา)" ดังนี้.

อานนท์ ! อริยสาวกผู้มีการสดับแล้ว เมื่อเห็นอยู่ด้วยอาการอย่างนี้ ย่อมเกิดเบื่อหน่ายในรูป เบื่อหน่ายแม้ในเวทนา เบื่อหน่ายแม้ในสัญญา เบื่อหน่ายแม้ในสังขาร เบื่อหน่ายแม้ในวิญญาณ. เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมจางคลายความกำหนัดรัดรึง, เพราะจางคลายไปแห่งความกำหนัด ย่อมหลุดพ้นไปได้, เมื่อหลุดพ้นแล้ว ก็มีญาณรู้ขึ้นว่าหลุดพ้นแล้ว ดังนี้. อริยสาวกนั้น ย่อมรู้ชัดแจ้งว่า "ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก", ดังนี้ แล.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๒๒๘-๒๒๙/๓๖๔-๓๖๕.

อาการดับแห่งตัณหาในนามแห่งนันทิ

ภิกษุ ท. ! .... ภิกษุนั้น เห็นรูปด้วยตาแล้ว ย่อมไม่กำหนัดยินดีในรูปอันมีลักษณะเป็นที่ตั้งแห่งความรัก ; ย่อมไม่ขัดเคืองในรูปอันมีลักษณะเป็นที่ตั้งแห่งความเกลียดชัง ; เป็นผู้อยู่ด้วยสติเป็นไปในกายอันตนเข้าไปตั้งไว้แล้ว มีจิตหาประมาณมิได้ด้วย ; ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันเป็นธรรมที่ดับโดยไม่เหลือแห่งธรรมอันเป็นบาปอกุศลทั้งหลาย ด้วย.

ภิกษุนั้น เป็นผู้ละเสียได้ซึ่งความยินดีและความยินร้ายอย่างนี้แล้ว เสวยเวทนาใด ๆ อันเป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม ไม่เป็นทุกข์ไม่เป็นสุขก็ตาม ย่อมไม่เพลิดเพลิน ไม่พร่ำสรรเสริญ ไม่เมาหมกอยู่ ในเวทนานั้น ๆ.

เมื่อภิกษุนั้น ไม่เพลิดเพลิน ไม่พร่ำสรรเสริญ ไม่เมาหมกอยู่ ในเวทนานั้นๆ; **นันทิ** (ความเพลิน) **ในเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมดับไป.** เพราะความดับแห่งนันทิของภิกษุนั้น จึงมีความดับแห่งอุปาทาน ; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ ; เพราะมีความดับแห่งชาติ, ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น. ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

(ในกรณีแห่ง **การได้ยินเสียงด้วยหู รู้สึกกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องสัมผัสทางผิวหนังด้วยผิวกาย** และ **รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจ** ก็ได้ตรัสไว้ทำนองเดียวกัน).

ภิกษุ ท. ! **เธอจงทรงธรรมะนี้ไว้ ในฐานะที่เป็นธรรมทำความหลุดพ้นเพราะความสิ้นไปแห่งตัณหา ซึ่งเรากล่าวไว้โดยสังเขป.**

- มู. ม. ๑๒/๔๖๔/๔๕๘.

(เกี่ยวกับเรื่องการทำความหลุดพ้นเพราะความสิ้นไปแห่งตัณหาซึ่งตรัสไว้โดยสังเขปดังตรัสในสูตรข้างบนนี้ ในสูตรอื่น (มู. ม. ๑๒/๔๗๐/๔๓๙ ; สตฺตก.อํ. ๒๓/๖๐/๕๘) ได้ตรัสไว้ว่า ภิกษุที่ได้สดับแล้วว่า **สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น** ชื่อว่ารู้ยิ่งธรรมทั้งปวงรอบรู้ธรรมทั้งปวง เสวยเวทนาใด ๆ เป็นผู้ตามเห็นความไม่เที่ยง ความจางคลาย ความดับ ความสลัดคืนในเวทนานั้น ๆ ประจำย่อมไม่ยึดมั่นสิ่งใด ๆ ในโลก ไม่สะดุ้งหวาดเสียว ปรินิพพานเฉพาะตน, ดังนี้ก็มี).

สักกายนิโรธ

ภิกษุ ท. ! สักกายนิโรธ เป็นอย่างไรเล่า ?

ภิกษุ ท. ! ความจางคลายดับไปไม่เหลือ ความสละทิ้ง ความสลัดคืน ความปล่อย ความทำไม่ให้มีที่อาศัย ซึ่งตัณหานั้นนั่นเอง.

ภิกษุ ท. ! นี้เราเรียกว่า สักกายนิโรธ.

- ขนฺธ.สํ. ๑๗/๑๙๔/๒๘๙.

(ตามธรรมดาการดับแห่งตัณหานี้ ตรัสเรียกว่า ทุกขนิโรธ แต่ในสูตรนี้ตรัสเรียกว่าสักกายนิโรธ. ในสูตรอื่น (๑๗/๑๘๒/๒๗๗) ตรัสเรียกว่า สักกายนิโรธันตะ ก็มี).

อาการแห่งการละอวิชชา โดยย่อ

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ธรรมอย่างหนึ่งมีอยู่หรือไม่หนอ ซึ่งเมื่อภิกษุละได้แล้ว อวิชชาย่อมละไป วิชชาย่อมเกิดขึ้น พระเจ้าข้า ?”

ภิกษุ ! ธรรมอย่างหนึ่งนั้น มีอยู่แล ....ฯลฯ....

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ธรรมอย่างหนึ่งนั้คืออะไรเล่าหนอ ....ฯลฯ.... ?"

ภิกษุ ! **อวิชชา** นั่นแล เป็นธรรมอย่างหนึ่ง ซึ่ง **เมื่อภิกษุละได้แล้ว อวิชชาย่อมละไป วิชชาย่อมเกิดขึ้น.**

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เมื่อภิกษุรู้อยู่อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร อวิชชาจึงจะละไป วิชชาจึงจะเกิดขึ้น พระเจ้าข้า ?"

ภิกษุ ! หลักธรรมอันภิกษุในกรณีนี้ได้สดับแล้ว ย่อมมีอยู่ว่า**"สิ่งทั้งหลายทั้งปวง อันใครๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น (ว่าเป็นตัวเรา-ของเรา)"** ดังนี้. ภิกษุ! ถ้าภิกษุได้สดับหลักธรรมข้อนั้นอย่างนี้ว่า "สิ่งทั้งหลายทั้งปวง อันใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น" ดังนี้แล้วไซร้, ภิกษุนั้นย่อม **รู้ยิ่งซึ่งธรรมทั้งปวง;** ครั้นรู้ยิ่งซึ่งธรรมทั้งปวงแล้ว ย่อม**รอบรู้ซึ่งธรรมทั้งปวง;** ครั้นรอบรู้ซึ่งธรรมทั้งปวงแล้ว เธอย่อม **เห็นซึ่งนิมิตทั้งหลายของสิ่งทั้งปวง; โดยประการอื่น[๑];** คือ ย่อมเห็นซึ่ง **จักษุ** โดยประการอื่น; เห็นซึ่ง **รูป** ทั้งหลายโดยประการอื่น; เห็นซึ่ง **จักขุวิญญาณ** โดยประการอื่น; เห็นซึ่ง **จักขุสัมผัส** โดยประการอื่น; เห็นซึ่ง **เวทนา** อันเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม อทุกขมสุขก็ตาม ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย โดยประการอื่น.

(ในกรณีแห่ง **โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ มนะ** และ **ธรรมทั้งหลายที่สัมปยุตต์ด้วยโสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ และมนะ นั้น** ๆ ก็ดี ก็ได้ตรัสไว้มีนัยอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งจักษุและธรรมทั้งหลายที่สัมปยุตต์ด้วยจักษุ ต่างกันแต่ชื่อ).

---

๑. เมื่อบุคคลรู้แจ้งสิ่งทั้งปวงโดยถูกต้องแล้ว ย่อมเห็นสิ่งทั้งปวงโดยประการอื่น จากที่เขาเคยเห็น เมื่อยังไม่รู้แจ้ง ; เช่น เมื่อก่อนเห็นว่าสังขารเป็นของเที่ยง บัดนี้ย่อมเห็นโดยเป็นของไม่เที่ยง เป็นต้น: นี้เรียกว่าเห็นโดยประการอื่น. คำว่า นิมิต หมายถึงลักษณะหนึ่งๆของสิ่งต่าง ๆ ที่ เป็นเครื่องสังเกต หรือรู้สึก หรือยึดถือ หรือสำคัญมั่นหมาย.

ภิกษุ ! เมื่อภิกษุรู้อยู่อย่างนี้เห็นอยู่อย่างนี้แล อวิชชาจึงจะละไป วิชชาจึงจะเกิดขึ้น.

- สฬา.สํ. ๑๘/๖๒/๙๖.

กระแสการปรุงแต่งแห่งการเกิดวิมุตติญาณทัสสนะ

ภิกษุ ท. ! เมื่อ **สติสัมปชัญญะ** มีอยู่, หิริและโอตตัปปะของผู้มีสติสัมปชัญญะอันถึงพร้อมแล้ว ก็เป็นหิริโอตตัปปะถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย[๑];

เมื่อ **หิริและโอตตัปปะ** มีอยู่, อินทรียสังวรของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยหิริและโอตตัปปะ ก็เป็นอินทรีย์สังวรถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ;

เมื่อ **อินทรียสังวร** มีอยู่, สีลของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยอินทรียสังวร ก็เป็นสีลถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ;

เมื่อ **สีล** มีอยู่, สัมมาสมาธิของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยสีล ก็เป็นสัมมาสมาธิถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ;

เมื่อ **สัมมาสมาธิ** มีอยู่, ยถาภูตญาณทัสสนะของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยสัมมาสมาธิ ก็เป็นยถาภูตญาณทัสสนะถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ;

เมื่อ **ยถาภูตญาณทัสสนะ** มีอยู่, นิพพิทา วิราคะ ของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยยถาภูตญาณทัสสนะ ก็เป็นนิพพิทาวิราคะถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ;

---

๑. อุปนิสัย หมายถึง ที่ตั้งที่อาศัยสำหรับเข้าไปตั้งเข้าไปอาศัย แล้วสามารถทำหน้าที่ของตนได้เต็มที่.

เมื่อ **นิพพิทาวิราคะ** มีอยู่, **วิมุตติญาณทัสสนะ** ของผู้ถึงพร้อมแล้ว **ด้วยนิพพิทาวิราคะ** ก็เป็นวิมุตติญาณทัสสนะถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย.

- อฎฺฐก. อํ. ๒๓/๓๔๘/๑๘๗.

(อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! เมื่อ **มีศีล** ถึงพร้อมด้วยศีลแล้ว, อวิปปฏิสาร[๑] ก็ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ;

เมื่อ **อวิปปฏิสาร** มีอยู่, ความปราโมทย์ของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยอวิปปฏิสาร ก็เป็นปราโมทย์ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ;

เมื่อ **ความปราโมทย์** มีอยู่, ปีติของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยความปราโมทย์ ก็เป็นปีติถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ;

เมื่อ **ปีติ** มีอยู่, ปัสสัทธิของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยปีติ ก็เป็นปัสสัทธิถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ;

เมื่อ **ปัสสัทธิ** มีอยู่, สุขของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยปัสสัทธิ ก็เป็นสุขถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ;

เมื่อ **สุข** มีอยู่, สัมมาสมาธิของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยสุข ก็เป็นสัมมาสมาธิถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ;

เมื่อ **สัมมาสมาธิ** มีอยู่, ยถาภูตญาณทัสสนะของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยสัมมาสมาธิ ก็เป็นยถาภูตญาณทัสสนะถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ;

---

๑. อวิปปฏิสาร หมายถึง ความที่ไม่มีอะไรเป็นเครื่องร้อนใจ รังเกียจ เกลียดชัง อยู่ในใจของตน จนเสียสมาธิ.

เมื่อ **ยถาภูตญาณทัสสนะ** มีอยู่, นิพพิทาของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยยถาภูตญาณทัสสนะ ก็เป็นนิพพิทาถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ;

เมื่อ **นิพพิทา** มีอยู่, วิราคะของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยนิพพิทา ก็เป็นวิราคะถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ;

เมื่อ **วิราคะ** มีอยู่, **วิมุตติญาณทัสสนะ** ของผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยวิราคะ ก็เป็นวิมุตติญาณทัสสนะถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย.

- เอกาทสก. อํ. ๒๔/๓๓๘/๒๑๐.

(อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! เมื่อภิกษุ **มีศีล ถึงพร้อมด้วยศีล**, **สัมมาสมาธิ** ของเธอย่อมเป็นธรรม **ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย** ;

เมื่อสัมมาสมาธิมีอยู่, **ยถาภูตญาณทัสสนะ** ย่อมเป็นธรรม **ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย** แก่ผู้ถึงพร้อมด้วยสัมมาสมาธินั้น ;

เมื่อยถาภูตญาณทัสสนะมีอยู่, **นิพพิทาวิราคะ** ย่อมเป็นธรรมถึง**พร้อมด้วยอุปนิสัย** แก่ผู้ถึงพร้อมด้วยยถาภูตญาณทัสสนะ ;

เมื่อนิพพิทาวิราคะมีอยู่, **วิมุตติญาณทัสสนะ** ย่อมเป็นธรรมถึง**พร้อมด้วยอุปนิสัย** แก่ผู้ถึงพร้อมด้วยนิพพิทาวิราคะ.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนต้นไม้ สมบูรณ์ด้วยกิ่งและใบแล้ว แม้สะเก็ดเปลือกของต้นไม้นั้น ก็ถึงความบริบูรณ์ ; แม้เปลือกก็ถึงความบริบูรณ์; แม้กระพี้ก็ถึงความบริบูรณ์ ; แม้แก่นก็ถึงความบริบูรณ์ ; ฉันใดก็ฉันนั้น.

(ข้อความฝ่าย **ปฏิปักขนัยต่อข้อความนี้** ก็ได้ตรัสไว้ในลักษณะที่ผู้ศึกษาพึงกำหนดได้เอง จึงไม่นำมาใส่ไว้).

- ปญฺจก. อํ. ๒๒/๒๑/๒๔.

การปรินิพพานในทิฏฐธรรม

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! อะไรหนอเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย ที่ทำให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ ปรินิพพานในทิฏฐธรรมนี้ พระเจ้าข้า !"

ท่านผู้จอมเทพ ! **รูป** ทั้งหลาย ที่รู้แจ้งด้วยตาก็ดี, **เสียง** ทั้งหลายที่รู้แจ้งด้วยหูก็ดี, **กลิ่น** ทั้งหลาย รู้แจ้งด้วยจมูกก็ดี, **รส** ทั้งหลาย ที่รู้แจ้งด้วยลิ้นก็ดี, **โผฏฐัพพะ** ทั้งหลาย ที่รู้แจ้งด้วยผิวกายก็ดี, และ **ธรรมารมณ์**ทั้งหลาย ที่รู้แจ้งด้วยใจก็ดี ; อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจที่ยั่วยวนใจให้รัก เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดย้อมใจมีอยู่ ; และภิกษุก็ไม่เป็นผู้เพลิดเพลิน ไม่พร่ำสรรเสริญ ไม่เมาหมกอยู่ ซึ่งอารมณ์มีรูปเป็นต้นนั้น, **เมื่อไม่เพลิดเพลิน ไม่พร่ำสรรเสริญ ไม่เมาหมกอยู่ ซึ่งอารมณ์มีรูปเป็นต้นนั้น**, **วิญญาณนั้น อันตัณหาในอารมณ์มีรูปเป็นต้นอาศัยแล้ว ย่อมไม่มีแก่เธอนั้น วิญญาณที่จะเป็นอุปาทานย่อมไม่มี.** ท่านผู้จอมเทพ ! ภิกษุ**ผู้ไม่มีอุปาทาน ย่อมปรินิพพาน.**

ท่านผู้จอมเทพ ! **นี้แล เป็นเหตุ นี้เป็นปัจจัย ที่ทำให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ ปรินิพพานในทิฏฐธรรมนี้**, ดังนี้แล.

- สฬา. สํ. ๑๘/๑๒๘/๑๗๙.

การปรินิพพานในทิฏฐธรรม (อีกปริยายหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! ถ้าภิกษุ **แสดงธรรม** เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่ง **จักษุ** อยู่ไซร้ ; ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า “ผู้กล่าวซึ่งธรรม” (ธมฺมกถิโก) ดังนี้.

ถ้าภิกษุเป็นผู้ **ปฏิบัติแล้ว** เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่งจักษุ อยู่ไซร้ ; ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า “ผู้ปฏิบัติแล้วซึ่งธรรมตามสมควรแก่ธรรม” (ธมฺมานุธมฺมปฏิปนฺโน)ดังนี้.

ถ้าภิกษุเป็นผู้ **หลุดพ้นแล้ว เพราะความเบื่อหน่าย เพราะความคลายกำหนัด เพราะความดับไม่เหลือ แห่งจักษุ ด้วยความเป็นผู้ไม่ยึดมั่นถือมั่น** อยู่แล้วไซร้; ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า **“ผู้บรรลุแล้วซึ่งนิพพานในทิฏฐธรรม**” (ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานปตฺโต) ดังนี้.

[ในกรณีแห่ง **หู จมูก ลิ้น กาย** และ**ใจ** ก็มีข้อความที่กล่าวไว้อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งตาที่กล่าวไว้ข้างบนนี้ ; ในสูตรอื่น (ขนฺธ. สํ. ๑๗/๑๙๙/๓๐๒) ทรงแสดงไว้ด้วยรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ แทนอายตนะภายในหก อย่างในสูตรนี้ ก็มี].

- สฬา. สํ. ๑๘/๑๗๗/๒๔๔.

การปรินิพพานในทิฏฐธรรม (อีกปริยายหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! ถ้าภิกษุ **แสดงธรรม** เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่ง **ชราและมรณะ** อยู่ไซร้ ; ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า “ผู้กล่าวซึ่งธรรม” ดังนี้.

ถ้าภิกษุเป็นผู้ **ปฏิบัติแล้ว** เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่งชราและมรณะ อยู่ไซร้ ; ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า "ผู้ปฏิบัติแล้วซึ่งธรรมตามสมควรแก่ธรรม" ดังนี้.

ถ้าภิกษุเป็นผู้ **หลุดพ้นแล้ว เพราะความเบื่อหน่าย เพราะความคลายกำหนัด เพราะความดับไม่เหลือ แห่งชราและมรณะ ด้วยความเป็นผู้ไม่ยึดมั่นถือมั่น** อยู่แล้วไซร้ ; ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า "**ผู้บรรลุแล้วซึ่งนิพพานในทิฏฐธรรม**" ดังนี้.

(ในกรณีแห่ง **ชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สฬายตนะ นามรูป วิญญาณ สังขาร** และ **อวิชชา** ก็มีข้อความที่กล่าวไว้อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่ง ชราและมรณะที่กล่าวไว้ข้างบนนี้).

- นิทาน. สํ. ๑๖/๒๒/๔๖.

ลักษณะแห่งจิตที่หลุดพ้นด้วยดี

ภิกษุ ท. ! ภิกษุเห็น **จักษุ** ซึ่งไม่เที่ยงนั่นแหละ ว่าไม่เที่ยง, ทิฏฐิของเธอนั้น เป็นสัมมาทิฏฐิ. เมื่อเห็นอยู่ด้วยสัมมาทิฏฐิ ย่อมเบื่อหน่าย ; เพราะความสิ้นนันทิ ย่อมมีความสิ้นราคะ; เพราะความสิ้นราคะ ย่อมมีความสิ้นนันทิ ; **เพราะความสิ้นนันทิและราคะ ก็กล่าวได้ว่า จิตหลุดพ้นแล้วด้วยดี** ดังนี้.

(ในกรณีแห่ง **โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ** และ **มนะ** ก็มีข้อความที่กล่าวไว้อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งจักษุที่กล่าวไว้ข้างบนนี้).

- สฬา. สํ. ๑๘/๑๗๙/๒๔๕.

ลักษณะแห่งจิตที่หลุดพ้นด้วยดี (อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! ภิกษุเห็น **รูปทั้งหลาย** ซึ่งไม่เที่ยงนั่นแหละ ว่าไม่เที่ยง, ทิฏฐิของเธอนั้น เป็นสัมมาทิฏฐิ. เมื่อเห็นอยู่ด้วยสัมมาทิฏฐิ ย่อมเบื่อหน่าย ; เพราะความสิ้นนันทิ ย่อมมีความสิ้นราคะ; เพราะความสิ้นราคะ ย่อมมีความสิ้นนันทิ ; **เพราะความสิ้นนันทิและราคะ ก็กล่าวไว้ว่า จิตหลุดพ้นแล้วด้วยดี** ดังนี้.

(ในกรณีแห่ง **เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ** และ **ธรรมารมณ์** ก็มีข้อความที่กล่าวไว้อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูป ที่กล่าวไว้ข้างบนนี้).

- สฬา.สํ. ๑๘/๑๗๙/๒๔๖.

ลักษณะแห่งจิตที่หลุดพ้นด้วยดี (อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! พวกเธอจงกระทำในใจซึ่ง **จักษุ** โดยแยบคาย และจงตามดูความไม่เที่ยงแห่งจักษุ ให้เห็นตามที่เป็นจริง. ภิกษุ ท. ! ภิกษุ เมื่อกระทำในใจซึ่งจักษุโดยแยบคายอยู่ ตามดูความไม่เที่ยงแห่งจักษุให้เห็นตามที่เป็นจริงอยู่ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักษุ. เพราะความสิ้นไปแห่งนันทิ ย่อมมีความสิ้นราคะ ; เพราะความสิ้นราคะ ย่อมมีความสิ้นนันทิ ; **เพราะความสิ้นนันทิและราคะ ก็กล่าวได้ว่า จิตหลุดพ้นแล้วด้วยดี** ดังนี้.

(ในกรณีแห่ง **โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ** และ **มนะ** ก็มีข้อความที่กล่าวไว้อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งจักษุ ที่กล่าวไว้ข้างบนนี้).

- สฬา.สํ. ๑๘/๑๗๙/๒๔๗.

ลักษณะแห่งจิตที่หลุดพ้นด้วยดี (อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! พวกเธอจงกระทำในใจซึ่ง **รูปทั้งหลาย** โดยแยบคาย และจงตามดูความไม่เที่ยงแห่งรูปทั้งหลาย ให้เห็นตามที่เป็นจริง. ภิกษุ ท.! ภิกษุเมื่อกระทำในใจซึ่งรูปทั้งหลายโดยแยบคายอยู่ ตามดูความไม่เที่ยงแห่งรูปทั้งหลายให้เห็นตามที่เป็นจริงอยู่ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูปทั้งหลาย. เพราะความสิ้นไปแห่งนันทิ ย่อมมีความสิ้นราคะ ; เพราะความสิ้นราคะ ย่อมมีความสิ้นนันทิ ; **เพราะความสิ้นนันทิและราคะ ก็กล่าวได้ว่า จิตหลุดพ้นแล้วด้วยดี** ดังนี้.

(ในกรณีแห่ง **เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ** และ**ธรรมารมณ์** ก็มีข้อความที่กล่าวไว้อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูป ที่กล่าวไว้ข้างบนนี้).

- สฬา.สํ.๑๘/๑๘๐/๒๔๘.

ลักษณะแห่งจิตที่หลุดพ้นด้วยดี (อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! ภิกษุเห็น **รูป** ซึ่งไม่เที่ยงนั่นแหละ ว่าไม่เที่ยง, ทิฏฐิของเธอนั้น เป็นสัมมาทิฏฐิ. เมื่อเห็นอยู่ด้วยสัมมาทิฏฐิ ย่อมเบื่อหน่าย ; เพราะความสิ้นนันทิ ย่อมมีความสิ้นราคะ ; เพราะความสิ้นราคะ ย่อมมีความสิ้นนันทิ ; **เพราะความสิ้นนันทิและราคะ ก็กล่าวได้ว่า จิตหลุดพ้นแล้วด้วยดี** ดังนี้.

(ในกรณีแห่ง **เวทนา สัญญา สังขาร** และ **วิญญาณ** ก็มีข้อความที่กล่าวไว้อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่ง รูป ที่กล่าวไว้ข้างบนนี้).

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๖๓/๑๐๓.

ลักษณะแห่งจิตที่หลุดพ้นด้วยดี (อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! พวกเธอจงกระทำในใจซึ่ง **รูป** โดยแยบคาย และจงตามดูความไม่เที่ยงแห่งรูป ให้เห็นตามที่เป็นจริง. ภิกษุ ท. ! ภิกษุเมื่อกระทำในใจซึ่งรูปโดยแยบคายอยู่ ตามดูความไม่เที่ยงแห่งรูปให้เห็นตามที่เป็นจริงอยู่ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป. เพราะความสิ้นไปแห่งนันทิ ย่อมมีความสิ้นราคะ ; เพราะความสิ้นราคะ ย่อมมีความสิ้นนันทิ ; **เพราะความสิ้นนันทิและราคะ ก็กล่าวได้ว่า จิตหลุดพ้นแล้วด้วยดี** ดังนี้.

(ในกรณีแห่ง **เวทนา สัญญา สังขาร** และ **วิญญาณ** ก็มีข้อความมีกล่าวไว้อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่ง รูป ที่กล่าวไว้ข้างบนนี้).

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๖๔/๑๐๔.

ลำดับการหลุดพ้นโดยละเอียด
เมื่อเห็นอนัตตา

ภิกษุ ท. ! **รูป** เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง, สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้น **เป็นทุกข์,** สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้น **เป็นอนัตตา,** สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นนั่น **ไม่ใช่ของเรา (เนตํ มม) ไม่ใช่เป็นเรา (เนโสหมสฺมิ) ไม่ใช่เป็นตัวตนของเรา (น เมโส อตฺตา)** : เธอทั้งหลาย **พึงเห็นข้อนั้นด้วยปัญญาโดยชอบตรงตามที่เป็นจริงอย่างนี้** ด้วยประการดังนี้.

(ในกรณีแห่ง**เวทนา สัญญา สังขาร** และ**วิญญาณ** ก็ตรัสอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูป ทุกประการ).

ภิกษุ ท.! เมื่อบุคคลเห็นข้อนั้น ด้วยปัญญาโดยชอบตรงตามที่เป็นจริงอยู่อย่างนี้, **ปุพพันตานุทิฏฐิ** ทั้งหลาย ย่อมไม่มี ;

เมื่อปุพพันตานุทิฏฐิไม่มี, **อปรันตานุทิฏฐิ**[๑] ทั้งหลายย่อมไม่มี ;

เมื่ออปรันตานุทิฏฐิไม่มี, **ความยึดมั่นลูบคลำอย่างแรงกล้า** ย่อมไม่มี ;

เมื่อความยึดมั่นลูบคลำอย่างแรงกล้าไม่มี, **จิตย่อมจางคลายกำหนัด**ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ ; ย่อม**หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย** เพราะไม่มีความยึดมั่นถือมั่น.

เพราะจิตหลุดพ้นแล้ว จิตจึง ดำรงอยู่ (ตามสภาพของจิต) ;

เพราะเป็นจิตที่ดำรงอยู่ จิตจึง ยินดีร่าเริงด้วยดี ;

เพราะเป็นจิตที่ยินดีร่าเริงด้วยดี จิตจึง ไม่หวาดสะดุ้ง ;

เมื่อไม่หวาดสะดุ้ง ย่อม ปรินิพพาน (ดับรอบ) เฉพาะตน นั่นเทียว.

เธอนั้น ย่อม **รู้ชัดว่า** “ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก” ดังนี้.

- ขนฺธ. สํ. ๑๗/๕๗/๙๓.

ทางให้ถึงความหลุดพ้นห้าทาง

ภิกษุ ท.! **ธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติ (วิมุตฺตายตนํ) ห้าประการ** เหล่านี้ มีอยู่, ซึ่งในธรรมนั้น เมื่อภิกษุเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลส มี

---

๑. รายละเอียดเรื่องปุพพันตานุทิฏฐิ และอปรันตานุทิฏฐิ หาดูได้จากหนังสือปฏิจจ. โอ. หน้า ๗๓๒-๗๖๘.

ตนส่งไปแล้ว อยู่, จิตที่ยังไม่หลุดพ้นย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นรอบย่อมถึงซึ่งความสิ้นรอบ หรือว่า เธอย่อมบรรลุตามลำดับ ซึ่งความเกษมจากโยคะอันไม่มีอื่นยิ่งกว่าที่ตนยังไม่บรรลุตามลำดับ. ธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติห้าประการนั้น เป็นอย่างไรเล่า? ห้าประการ คือ:-

๑. ภิกษุ ท.! ในกรณีนี้ **พระศาสดา** หรือ **เพื่อนสพรหมจารี ผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นครู**รูปใดรูปหนึ่ง ย่อม **แสดงธรรมแก่ภิกษุ,** เธอย่อมเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม ในธรรมนั้นตามที่พระศาสดาหรือเพื่อนสพรหมจารีแสดงแล้วอย่างไร. เมื่อเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถรู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม, ปราโมทย์ ย่อมเกิดขึ้นแก่เธอนั้น; เมื่อปราโมทย์แล้ว ปีติย่อมเกิด; เมื่อใจมีปีติ กายย่อมรำงับ; ผู้มีกายรำงับแล้ว ย่อมเสวยสุข (ด้วยนามกาย); เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น; ภิกษุ ท.! นี้คือ**ธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติ ข้อที่หนึ่ง,** ซึ่งในธรรมนั้น **เมื่อภิกษุเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลส มีตนส่งไปแล้ว อยู่, จิตที่ยังไม่หลุดพ้นย่อมหลุดพ้น** อาสวะที่ยังไม่สิ้นรอบย่อมถึงซึ่งความสิ้นรอบ หรือว่า เธอย่อมบรรลุตามลำดับ ซึ่งความเกษมจากโยคะอันไม่มีอื่นยิ่งกว่าที่ตนยังไม่บรรลุตามลำดับ (โดยแน่แท้).

๒. ภิกษุ ท.! ข้ออื่นยังมีอีก: พระศาสดา หรือเพื่อนสพรหมจารีผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นครูรูปใดรูปหนึ่ง ก็มิได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ; แต่ **เธอแสดงธรรมตามที่ได้ฟังมา ได้เล่าเรียนมา แก่ชนทั้งหลายเหล่าอื่น โดยพิสดารอยู่,** เธอนั้นย่อมเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม ในธรรมตามที่เธอแสดงแก่ชนเหล่าอื่น โดยพิสดารตามที่เธอฟังมาแล้วเล่าเรียนมาแล้วอย่างไร. เมื่อเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม, ปราโมทย์

ย่อมเกิดขึ้นแก่เธอนั้น ; เมื่อปราโมทย์แล้ว ปีติย่อมเกิด ; เมื่อใจมีปีติ กายย่อมรำงับ ; ผู้มีกายรำงับแล้ว ย่อมเสวยสุข (ด้วยนามกาย) ; เมื่อมีสุขจิตย่อมตั้งมั่น. ภิกษุ ท. ! นี้คือ **ธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติ ข้อที่สอง,** ซึ่งในธรรมนั้น เมื่อภิกษุเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลส มีตนส่งไปแล้ว อยู่, จิตที่ยังไม่หลุดพ้นย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นรอบย่อมถึงซึ่งความสิ้นรอบ หรือว่าเธอย่อมบรรลุตามลำดับ ซึ่งความเกษมจากโยคะอันไม่มีอื่นยิ่งกว่าที่ตนยังไม่บรรลุตามลำดับ (โดยแน่แท้).

๓. ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : พระศาสดา หรือเพื่อนพรหมจารีผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นครูรูปใดรูปหนึ่ง ก็มิได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ ; และเธอนั้นก็มิได้แสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่นโดยพิสดารตามที่เธอได้ฟังมาได้เล่าเรียนมา ; แต่ **เธอกระทำการท่องบ่นซึ่งธรรมโดยพิสดารตามที่ตนฟังมาเล่าเรียนมา อยู่.** เธอย่อมเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม ในธรรมนั้นตามที่เธอทำการท่องบ่นซึ่งธรรมโดยพิสดารตามที่ได้ฟังมาเล่าเรียนมาอย่างไร. เมื่อเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม, ปราโมทย์ ย่อมเกิดขึ้นแก่เธอนั้น ; เมื่อปราโมทย์แล้ว ปีติย่อมเกิด ; เมื่อใจปีติ กายย่อมรำงับ ; ผู้มีกายรำงับแล้ว ย่อมเสวยสุข (ด้วยนามกาย) ; เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น. ภิกษุ ท. ! นี้คือ **ธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติ ข้อที่สาม,** ซึ่งในธรรมนั้น เมื่อภิกษุเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลส มีตนส่งไปแล้ว อยู่, จิตที่ยังไม่หลุดพ้นย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นรอบย่อมถึงซึ่งความสิ้นรอบ หรือว่าเธอย่อมบรรลุตามลำดับ ซึ่งความเกษมจากโยคะอันไม่มีอื่นยิ่งกว่าที่ตนยังไม่บรรลุตามลำดับ (โดยแน่แท้).

๔. ภิกษุ ท. ! ข้ออื่นยังมีอีก : พระศาสดา หรือเพื่อนสพรหมจารีผู้

ตั้งอยู่ในฐานะเป็นครูรูปใดรูปหนึ่ง ก็มิได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ; และเธอนั้นก็มิได้แสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่นโดยพิสดารตามที่เธอได้ฟังมาได้เล่าเรียนมา; และเธอก็มิได้ทำการท่องบ่นซึ่งธรรมโดยพิสดารตามที่ตนฟังมาเล่าเรียนมา; แต่ **เธอตรึกตามตรองตามด้วยใจ ตามเพ่งด้วยใจ ซึ่งธรรมตามที่เธอฟังมาเล่าเรียนมา อยู่,** เธอย่อมเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม ในธรรมนั้นตามที่เธอตรึกตามตรองตามด้วยใจ ตามเพ่งด้วยใจ ซึ่งธรรมตามที่ได้ฟังมาเล่าเรียนมา อย่างไร. เมื่อเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม, ปราโมทย์ ย่อมเกิดขึ้นแก่เธอนั้น; เมื่อปราโมทย์แล้ว ปีติย่อมเกิด; เมื่อใจมีปีติ กายย่อมรำงับ; ผู้มีกายรำงับแล้ว ย่อมเสวยสุข (ด้วยนามกาย); เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น. ภิกษุ ท.! นี้คือ **ธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติข้อที่สี่,** ซึ่งในธรรมนั้น เมื่อภิกษุเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลส มีตนส่งไปแล้วอยู่, จิตที่ยังไม่หลุดพ้นย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นรอบย่อมถึงซึ่งความสิ้นรอบ หรือว่า เธอย่อมบรรลุตามลำดับ ซึ่งความเกษมจากโยคะอันไม่มีอื่นยิ่งกว่าที่ตนยังไม่บรรลุตามลำดับ (โดยแน่แท้).

๕. ภิกษุ ท.! ข้ออื่นยังมีอีก: พระศาสดา หรือเพื่อนสพรหมจารีผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นครูรูปใดรูปหนึ่ง ก็มิได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ; และเธอนั้นก็มิได้แสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่นโดยพิสดารตามที่เธอได้ฟังมาได้เล่าเรียนมา; และเธอก็มิได้ทำการท่องบ่นซึ่งธรรมโดยพิสดารตามที่ตนฟังมาเล่าเรียนมา; ทั้งเธอก็มิได้ตรึกตรองตามด้วยใจ ตามเพ่งด้วยใจ ซึ่งธรรมตามที่ได้ฟังมาเล่าเรียนมา; แต่ว่า **สมาธินิมิตอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นสิ่งที่เธอนั้นถือเอาดีแล้ว กระทำไว้ในใจดีแล้ว เข้าไปทรงไว้ดีแล้ว แทงตลอดดีแล้วด้วยปัญญา อยู่,** เธอย่อมเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม ในธรรมนั้น ตามที่สมาธินิมิต

อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นสิ่งที่เธอถือเอาด้วยดี กระทำไว้ในใจดี เข้าไปทรงไว้ดี แทงตลอดดีด้วยปัญญา อย่างไร. เมื่อเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม, ปราโมทย์ ย่อมเกิดขึ้นแก่เธอนั้น ; เมื่อปราโมทย์แล้วปีติย่อมเกิด ; เมื่อใจมีปีติ กายย่อมรำงับ ; ผู้มีกายรำงับแล้ว ย่อมเสวยสุข(ด้วยนามกาย) ; เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น. ภิกษุ ท. ! นี้คือ**ธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติ ข้อที่ห้า,** ซึ่งในธรรมนั้น เมื่อภิกษุเป็นผู้ไม่ประมาทมีความเพียรเผากิเลส มีตนส่งไปแล้วอยู่. จิตที่ยังไม่หลุดพ้นย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นรอบย่อมถึงซึ่งความสิ้นรอบ หรือว่า เธอย่อมบรรลุตามลำดับ ซึ่งความเกษมจากโยคะอันไม่มีอื่นยิ่งกว่าที่ยังไม่บรรลุตามลำดับ (โดยแน่แท้).

ภิกษุ ท. ! ธรรมเป็นเครื่องเข้าถึงวิมุตติห้าประการเหล่านี้ ซึ่งในธรรมนั้น เมื่อภิกษุเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลส มีตนส่งไปแล้ว อยู่, จิตที่ยังไม่หลุดพ้นย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นรอบย่อมถึงที่ซึ่งความสิ้นรอบ หรือว่า เธอย่อมบรรลุตามลำดับ ซึ่งความเกษมจากโยคะอันไม่มีอื่นยิ่งกว่าที่ตนยังไม่บรรลุตามลำดับ, ดังนี้แล.

- ปญฺจก. อํ. ๒๒/๒๒-๒๕/๒๖.

รู้จักอุปาทาน ต่อเมื่อหมดอุปาทาน

ภิกษุ ท. ! **ธรรมเพื่อการรอบรู้อุปาทานทั้งปวง** เป็นอย่างไรเล่า ?

(ความจริงมีอยู่ว่า :-) เพราะอาศัย **จักษุ** และรูป จึงเกิดจักขุวิญญาณ ; การประจวบพร้อมแห่งธรรม ๓ ประการ (ตา+รูป+จักขุวิญญาณ) นั้นคือผัสสะ ;

เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา. ภิกษุ ท. ! อริยสาวกผู้มีการสดับ เห็นอยู่ (ซึ่งกระแสการปรุงแต่ง) อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในจักษุ เบื่อหน่ายทั้งในรูป เบื่อหน่ายทั้งในจักขุวิญญาณ เบื่อหน่ายทั้งในจักขุสัมผัส เบื่อหน่ายทั้งในเวทนา. เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด ; เพราะคลายกำหนัด ย่อมหลุดพ้น. เธอย่อมรู้ชัดว่า "**อุปาทานของเรา เรารอบรู้แล้ว เพราะความหลุดพ้นนั้น (วิโมกฺข-ปริญฺญาตํ)**" ดังนี้.

(ในกรณีแห่ง **โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ** และ **มนะ** ก็มีข้อความที่ตรัสไว้อย่างเดียวกัน).

- สฬา. สํ. ๑๘/๓๙/๖๓.

(ข้อความนี้ เป็นหลักสำคัญอย่างยิ่งที่คนธรรมดาจะไม่นึกฝัน ว่าเราจะรู้จักสิ่งใดถึงที่สุดนั้น ก็ต่อเมื่อเราจัดการกับสิ่งนั้นตามที่ควรจะทำ ถึงที่สุดแล้ว, มิใช่ว่าพอสักว่าเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งนั้น ก็รู้จักสิ่งนั้นโดยสมบูรณ์แล้ว. ในกรณีนี้ มีใจความสำคัญว่า จะรู้จักกิเลสข้อไหนได้ ก็ต่อเมื่อเราทำลายกิเลสนั้นเสร็จสิ้นแล้ว).

อาสวะสิ้นไปเพราะการกำจัดสมารัมภะและอวิชชา

วัปปะ ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้ว่าอย่างไร ? คืออาสวะทั้งหลายเหล่าใด เกิดขึ้นเพราะกายสมารัมภะ (ตัณหาปรารภการกระทำกรรมทางกาย) เป็นปัจจัยเป็นเครื่องทำความคับแค้นเร่าร้อน ; **เมื่อบุคคลเว้นขาดแล้วจาก กายสมา-รัมภะ, อาสวะทั้งหลาย อันเป็นเครื่องทำความคับแค้นเร่าร้อนเหล่านั้น ย่อมไม่มี. บุคคลนั้น ย่อมไม่กระทำซึ่งกรรมใหม่ด้วย และย่อมถูกต้องๆ ซึ่งกรรมเก่าแล้วกระทำให้สิ้นไปด้วย.** หลักธรรมปฏิปทาอันไม่รู้จักเก่า (นิชฺชรา) นี้ เป็นธรรมอันผู้ปฏิบัติพึงเห็นตนเอง ไม่ขึ้นอยู่กับเวลา ควรเรียกกันมาดู พึงน้อมเข้ามาในตน

เป็นธรรมที่ผู้รู้ทั้งหลายพึงรู้ได้เฉพาะตน. วัปปะ ! อาสวะทั้งหลายอันเป็นไปเพื่อทุกขเวทนา จะพึงไหลไปตามบุรุษ ในกาลต่อไปเบื้องหน้า เนื่องมาแต่ฐานะใดเป็นเหตุ ท่านเห็นซึ่งฐานะนั้นหรือไม่ ? *“ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า !”*

วัปปะ ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้ว่าอย่างไร ? คืออาสวะทั้งหลายเหล่าใด เกิดขึ้นเพราะวจีสมารัมภะ (ตัณหาปรารภการกระทำกรรมทางวาจา) เป็นปัจจัยเป็นเครื่องทำความคับแค้นเร่าร้อน ; **เมื่อบุคคลเว้นขาดแล้วจาก วจีสมารัมภะ, อาสวะทั้งหลาย อันเป็นเครื่องทำความคับแค้นเร่าร้อนเหล่านั้น ย่อมไม่มี. บุคคลนั้น ย่อมไม่กระทำซึ่งกรรมใหม่ด้วย และย่อมถูกต้องๆ ซึ่งกรรมเก่าแล้วกระทำให้สิ้นไปด้วย.** หลักธรรมปฏิปทาอันไม่รู้จักเก่านี้ เป็นธรรมอันผู้ปฏิบัติพึงเห็นเอง ไม่ขึ้นอยู่กับเวลา ควรเรียกกันมาดู พึงน้อมเข้ามาในตน เป็นธรรมที่ผู้รู้ทั้งหลายพึงรู้ได้เฉพาะตน. วัปปะ ! อาสวะทั้งหลายอันเป็นไปเพื่อทุกขเวทนา จะพึงไหลไปตามบุรุษ ในกาลต่อไปเบื้องหน้า เนื่องมาแต่ฐานะใดเป็นเหตุ ท่านเห็นซึ่งฐานะนั้นหรือไม่ ? *“ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า !”*

วัปปะ ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้ว่าอย่างไร ? คืออาสวะทั้งหลายเหล่าใด เกิดขึ้นเพราะมโนสมารัมภะ (ตัณหาปรารภการกระทำกรรมทางใจ) เป็นปัจจัยเป็นเครื่องทำความคับแค้นเร่าร้อน ; **เมื่อบุคคลเว้นขาดแล้วจาก มโนสมารัมภะ, อาสวะทั้งหลาย อันเป็นเครื่องทำความคับแค้นเร่าร้อนเหล่านั้น ย่อมไม่มี. บุคคลนั้น ย่อมไม่กระทำซึ่งกรรมใหม่ด้วย และย่อมถูกต้องๆ ซึ่งกรรมเก่าแล้วกระทำให้สิ้นไปด้วย.** หลักธรรมปฏิปทาอันไม่รู้จักเก่านี้ เป็นธรรมอันผู้ปฏิบัติพึงเห็นเอง ไม่ขึ้นอยู่กับเวลา ควรเรียกกันมาดู พึงน้อมเข้ามาในตน เป็นธรรมที่ผู้รู้ทั้งหลายพึงรู้ได้เฉพาะตน. วัปปะ ! อาสวะทั้งหลายอันเป็นไปเพื่อทุกขเวทนาจะพึงไหลไปตามบุรุษ ในกาลต่อไปเบื้องหน้า เนื่องมาแต่ฐานะ

ใดเป็นเหตุ ท่านเห็นซึ่งฐานะนั้นหรือไม่ ? *“ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า !”*

วัปปะ ! ท่านจะเข้าใจความข้อนี้ว่าอย่างไร ? คืออาสวะทั้งหลายเหล่าใด เกิดขึ้นเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย เป็นเครื่องทำความคับแค้นเร่าร้อน; **เพราะการเกิดขึ้นแห่งวิชชา เพราะความสำรอกออกเสียได้หมดซึ่ง อวิชชา, อาสวะทั้งหลาย อันเป็นเครื่องทำความคับแค้นเร่าร้อนเหล่านั้น ย่อมไม่มี. บุคคลนั้น ย่อมไม่กระทำซึ่งกรรมใหม่ด้วย และย่อมถูกต้องๆ ซึ่งกรรมเก่าแล้ว กระทำให้สิ้นไปด้วย.** หลักธรรมปฏิปทาอันไม่รู้จักเก่านี้ เป็นธรรมอันผู้ปฏิบัติพึงเห็นเอง ไม่ขึ้นอยู่กับเวลา ควรเรียกกันมาดู พึงน้อมเข้ามาในตน เป็นธรรมที่ผู้รู้ทั้งหลายพึงรู้ได้เฉพาะตน. วัปปะ ! อาสวะทั้งหลายอันเป็นไปเพื่อทุกขเวทนา จะพึงไหลไปตามบุรุษ ในกาลต่อไปเบื้องหน้า เนื่องมาแต่ฐานะใดเป็นเหตุ ท่านเห็นซึ่งฐานะนั้นหรือไม่ ? *“ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า !”*

- จตุกฺก. อํ. ๒๑/๒๖๘/๑๙๕.

พอรู้เรื่องการร้อยรัด ก็สามารถทำที่สุดทุกข์

ภิกษุ ท. ! **ผัสสะ** เป็นส่วนสุดข้างหนึ่ง **ผัสสสมุทัย** เป็นส่วนสุดข้างที่สอง **ผัสสนิโรธ** มีในท่ามกลาง **ตัณหา** เป็นเครื่องร้อยรัดให้ติดกัน ; ตัณหานั่นแหละ ย่อมถักร้อยเพื่อให้เกิดขึ้นแห่งภพนั้น ๆ นั่นเทียว.

ภิกษุ ท. ! ด้วยความรู้เพียงเท่านี้แล ภิกษุชื่อว่าย่อมรู้ยิ่งซึ่งธรรมที่ควรรู้ยิ่ง ย่อมรอบรู้ซึ่งธรรมที่ควรรอบรู้ ; **เมื่อรู้ยิ่งซึ่งธรรมที่ควรรู้ยิ่ง รอบรู้ซึ่งธรรมที่ควรรอบรู้ อยู่, ย่อมเป็นผู้กระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในทิฏฐธรรมเทียว.**

- ฉกฺก.อํ. ๒๒/๔๔๘/๓๓๒.

ลักษณะแห่งการถึงที่สุดทุกข์

ภิกษุ ท. ! อวิชชาภิกษุละได้แล้ว วิชชาเกิดขึ้นแล้ว ในกาลใด, ในกาลนั้น ภิกษุนั้น, **เพราะความสำรอกออกโดยไม่เหลือแห่งอวิชชา เพราะการเกิดขึ้นแห่งวิชชา**, เธอย่อม**ไม่ปรุงแต่งซึ่งอภิสังขารอันเป็นบุญ** ; ย่อมไม่ปรุงแต่งซึ่ง**อภิสังขารอันมิใช่บุญ** ; ย่อมไม่ปรุงแต่งซึ่ง **อภิสังขารอันเป็นอเนญชา** ; เมื่อ **ไม่ปรุงแต่ง** อยู่, เมื่อ **ไม่มุ่งมาด** อยู่, เธอย่อม **ไม่ถือมั่นสิ่งไรๆ ในโลก** ; เมื่อไม่ถือมั่นอยู่, เธอย่อม **ไม่สะดุ้งหวาดเสียว**; เมื่อไม่สะดุ้งหวาดเสียวอยู่, เธอย่อม **ปรินิพพานเฉพาะตน** นั่นเทียว. เธอย่อมรู้ประจักษ์ว่า “ชาติสิ้นแล้ว, พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว, กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว, กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก” ดังนี้.

ภิกษุนั้น ถ้าเสวย **สุขเวทนา** ก็รู้ประจักษ์ว่า “เวทนานั้น ไม่เที่ยงอันเราไม่สยบมัวเมาแล้ว อันเราไม่เพลิดเพลินเฉพาะแล้ว” ดังนี้. ถ้าเสวย**ทุกขเวทนา** ก็รู้ประจักษ์ว่า “เวทนานั้น ไม่เที่ยง อันเราไม่สยบมัวเมาแล้ว อันเราไม่เพลิดเพลินเฉพาะแล้ว” ดังนี้. ถ้าเสวย **อทุกขมสุขเวทนา** ก็รู้ประจักษ์ว่า “เวทนานั้น ไม่เที่ยง อันเราไม่สยบมัวเมาแล้ว อันเราไม่เพลิดเพลินเฉพาะแล้ว” ดังนี้. ภิกษุนั้น ถ้าเสวย **สุขเวทนา** ก็เป็นผู้ปราศจากกิเลสเครื่องร้อยรัดแล้ว เสวยเวทนานั้น ; ถ้าเสวย **ทุกขเวทนา** ก็เป็นผู้ปราศจากกิเลสเครื่องร้อยรัดแล้ว เสวยเวทนานั้น ; ถ้าเสวย **อทุกขมสุขเวทนา** ก็เป็นผู้ปราศจากกิเลสเครื่องร้อยรัดแล้ว เสวยเวทนานั้น.

ภิกษุนั้น เมื่อเสวย **เวทนาอันมีกายเป็นที่สุดรอบ** ย่อมรู้ประจักษ์ว่า “เราเสวยเวทนาอันมีกายเป็นที่สุดรอบ” ดังนี้. เมื่อเธอนั้น เสวย **เวทนาอันมี**

ชีวิตเป็นที่สุดรอบ ย่อมรู้ประจักษ์ว่า "เราเสวยเวทนาอันมีชีวิตเป็นที่สุดรอบ" ดังนี้. ภิกษุนั้น ย่อมรู้ประจักษ์ว่า "**เวทนาทั้งหลายทั้งปวง อันเราไม่เพลิดเพลินเฉพาะแล้ว จักเป็นของเย็น ในอัตตภาพนี้เอง**; **สรีระทั้งหลายจักเหลืออยู่**; จนกระทั่งถึงที่สุดรอบแห่งชีวิต เพราะการแตกทำลายแห่งกาย" ดังนี้.

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้ หน้า ๔๔๕ กรณีของอนุปาทิเสสฯ)

ภิกษุ ท. ! **เปรียบเหมือน** บุรุษยกหม้อที่ยังร้อนออกจากเตาเผาหม้อ วางไว้พื้นดินอันเรียบ ไออุ่นที่หม้อนั้นพึงระงับหายไป ในที่นั้นเอง กระเบื้องทั้งหลายก็เหลืออยู่ นี้ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน กล่าวคือ เมื่อเสวยเวทนาอันมีกายเป็นที่สุดรอบ ย่อมรู้ประจักษว่า "เราเสวยเวทนาอันมีกายเป็นที่สุดรอบ" ดังนี้. เมื่อเธอนั้น เสวยเวทนาอันมีชีวิตเป็นที่สุดรอบ ย่อมรู้ประจักษ์ว่า "เราเสวยเวทนาอันมีชีวิตเป็นที่สุดรอบ" ดังนี้. ภิกษุนั้น ย่อมรู้ประจักษ์ว่า "เวทนาทั้งหลายทั้งปวง อันเราไม่เพลิดเพลินเฉพาะแล้ว จักเป็นของเย็นในอัตตภาพนี้เอง; สรีระทั้งหลายจักเหลืออยู่; จนกระทั่งถึงที่สุดรอบแห่งชีวิต เพราะการแตกทำลายแห่งกาย" ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เธอทั้งหลาย จะสำคัญความข้อนี้ว่าอย่างไร ; คือ **ภิกษุผู้ขีณาสพ พึงปรุงแต่งปุญญาภิสังขาร**, หรือว่าพึงปรุงแต่ง **อปุญญาภิสังขาร**, หรือว่า พึงปรุงแต่ง **อเนญชาภิสังขาร**, **บ้างหรือหนอ** ? *"ข้อนั้นหามิได้ พระเจ้าข้า !"*

เมื่อสังขารทั้งหลาย ไม่มี, เพราะความดับแห่งสังขาร โดยประการทั้งปวง, **วิญญาณ** พึงปรากฎ บ้างหรือหนอ? "ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า !"

เมื่อวิญญาณ ไม่มี, เพราะความดับแห่งวิญญาณ โดยประการทั้งปวง, **นามรูป** พึงปรากฏ บ้างหรือหนอ ? *"ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า !"*

เมื่อนามรูป ไม่มี, เพราะความดับแห่งนามรูป โดยประการทั้งปวง, **สฬายตนะ** พึงปรากฏ บ้างหรือหนอ ? *“ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า !”*

เมื่อสฬายตนะ ไม่มี, เพราะความดับแห่งสฬายตนะ โดยประการทั้งปวง, **ผัสสะ** พึงปรากฏ บ้างหรือหนอ ? *“ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า !”*

เมื่อผัสสะ ไม่มี, เพราะความดับแห่งผัสสะ โดยประการทั้งปวง, **เวทนา** พึงปรากฏ บ้างหรือหนอ ? *“ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า !”*

เมื่อเวทนา ไม่มี, เพราะความดับแห่งเวทนา โดยประการทั้งปวง, **ตัณหา** พึงปรากฏ บ้างหรือหนอ ? *“ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า !”*

เมื่อตัณหา ไม่มี, เพราะความดับแห่งตัณหา โดยประการทั้งปวง, **อุปาทาน** พึงปรากฏ บ้างหรือหนอ ? *“ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า !”*

เมื่ออุปาทาน ไม่มี, เพราะความดับแห่งอุปาทาน โดยประการทั้งปวง, **ภพ** พึงปรากฏ บ้างหรือหนอ ? *“ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า !”*

เมื่อภพ ไม่มี, เพราะความดับแห่งภพ โดยประการทั้งปวง, **ชาติ** พึงปรากฏ บ้างหรือหนอ ? *“ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า !”*

เมื่อชาติ ไม่มี, เพราะความดับแห่งชาติ โดยประการทั้งปวง. **ชรามรณะ** พึงปรากฏ บ้างหรือหนอ ? *“ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า !”*

ภิกษุ ท. ! ถูกแล้ว ถูกแล้ว. ภิกษุ ท. ! เธอทั้งหลาย จงทำความสำคัญ จงเชื่อซึ่งข้อนั้น ไว้อย่างนั้นเถิด. ภิกษุ ท. ! เธอทั้งหลายจงปลงซึ่งความเชื่อ ในข้อนั้นอย่างนั้นเถิด ; จงเป็นผู้หมดความเคลือบแคลงสงสัยในข้อนั้นเถิด ; **นั่นแหละที่สุดแห่งทุกข์ละ**, ดังนี้ แล.

- นิทาน.สํ. ๑๖/๙๙-๑๐๑/๑๙๒-๑๙๕.

ลำดับแห่งการดับของสังขาร
(ลำดับแห่งการดับของสรรพสิ่ง)
(อนุปุพพสังขารนิโรธ)

ภิกษุ ! ความดับแห่งสังขาร โดยลำดับๆ เราได้กล่าวแล้ว ดังนี้คือ :-

เมื่อเข้าสู่ **ปฐมฌาน** แล้ว **วาจา** ย่อมดับ ;

เมื่อเข้าสู่ **ทุติยฌาน** แล้ว **วิตก** และ **วิจาร** ย่อมดับ ;

เมื่อเข้าสู่ **ตติยฌาน** แล้ว **ปีติ** ย่อมดับ ;

เมื่อเข้าสู่ **จตุตถฌาน** แล้ว **อัสสาสะ** และ **ปัสสาสะ** ย่อมดับ ;

เมื่อเข้าสู่ **อากาสานัญจายตนะ** แล้ว **รูปสัญญา** ย่อมดับ ;

เมื่อเข้าสู่ **วิญญาณัญจายตนะ**แล้ว**อากาสานัญจายตนสัญญา**ย่อดับ ;

เมื่อเข้าสู่ **อากิญจัญญายตนะ** แล้ว **วิญญาณัญจายตนสัญญา** ย่อมดับ ;

เมื่อเข้าสู่ **เนวสัญญานาสัญญายตนะ** แล้ว **อากิญจัญญายตนสัญญา** ย่อมดับ;

เมื่อเข้าสู่ **สัญญาเวทยิตนิโรธ** แล้ว **สัญญา** และ **เวทนา** ย่อมดับ ;

เมื่อภิกษุ **สิ้นอาสวะ** แล้ว **ราคะ** ก็ดับ **โทสะ** ก็ดับ **โมหะ** ก็ดับ.

- สฬา.สํ. ๑๘/๒๖๘/๓๔๒.

[ข้อความในสูตรอื่น (๑๘/๒๗๒-๒๗๓/๔๐๑-๔๐๒.) แทนที่จะทรงเรียกอาการเช่นนี้แห่งสังขารว่า "ความดับ" (นิโรโธ) แต่ไปทรงเรียกเสียว่า "**ความเข้าไปสงบ**" (วูปสโม) ก็มีและทรงเรียกว่า "**ความสงบรำงับเฉพาะ**" (ปฏิปฺปสฺสทฺธิ) ก็มี].

จิตหยั่งลงสู่อมตะเมื่อประกอบด้วยสัญญาอันเหมาะสม

(เรื่องควรดูประกอบอริย.โอ.ปลายหน้า ๑๑๕๗, ๑๑๕๘, ๑๓๕๐ เรื่องสัญญา ๑๐ ประการ/อริย.โอ.ต้นหน้า ๖๘๐)

ภิกษุ ท. ! สัญญาเจ็ดประการเหล่านี้ อันบุคคลเจริญ กระทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นปริโยสาน.

เจ็ดประการ อย่างไรเล่า? คือ อสุภสัญญา มรณสัญญา อาหาเรปฏิกูลสัญญา สัพพโลเกอนภิรตสัญญา อนิจจสัญญา อนิจเจทุกขสัญญา ทุกเขอนัตตสัญญา.

ภิกษุ ท.! เมื่อภิกษุมีจิตอบรมด้วย **อสุภสัญญา** อยู่เป็นอย่างมาก จิตย่อมหวนกลับ งอกลับ ถอยกลับ ไม่ยื่นเข้าไปในการดื่มด่ำ อยู่ในเมถุนธรรม แต่ความวางเฉยหรือว่าความรู้สึกว่าปฏิกูล ดำรงอยู่ในจิต; เปรียบเหมือนขนไก่ หรือเส้นเอ็นที่เขาใส่ลงในไฟ ย่อมหด ย่อมงอ ไม่เหยียดออก ฉันใดก็ฉันนั้น. ภิกษุ ท.! **ถ้าเมื่อภิกษุมีจิตอบรมด้วยอสุภสัญญาอยู่เป็นอย่างมาก แต่จิตยังไหลเข้าไปในความดื่มด่ำอยู่ในเมถุนธรรม** หรือความรู้สึกว่าไม่ปฏิกูลยังดำรงอยู่ในจิตแล้วไซร้; ภิกษุนั้น**พึงทราบเถิดว่า** "อสุภสัญญาเป็นอันเรามิได้อบรมเสียแล้วคุณวิเศษที่ยิ่งกว่าแต่ก่อนของเราไม่มี **เรายังมิได้บรรลุผลแห่งภาวนา**" ดังนี้. เธอเป็นผู้มีสัมปชัญญะในเรื่องนี้อยู่ดังนี้. .... ภิกษุ ท.! เรามีเหตุผลในข้อนี้อยู่ดังนี้ จึงกล่าวว่า "**อสุภสัญญาอันบุคคลเจริญ กระทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นปริโยสาน**" ดังนี้.

[ในกรณีแห่ง **มรณสัญญา** อันเป็นเครื่องทำจิตให้ถอยกลับจากความยินดีในชีวิต (ชีวิตนิกนฺติ) ก็ดี;

ในกรณีแห่ง **อาหาเรปฏิกูลสัญญา** อันเป็นเครื่องทำจิตให้ถอยกลับจากตัณหาในรส(รสตณฺหา) ก็ดี;

ในกรณีแห่ง **สัพพโลเกอนภิรตสัญญา** อันเป็นเครื่องทำจิตให้ถอยกลับจากความเป็นจิตติดอยู่ในโลก (โลกจิตฺต) ก็ดี;

ในกรณีแห่ง **อนิจจสัญญา** อันเป็นเครื่องทำจิตให้ถอยกลับจากลาภสักการะและเสียงสรรเสริญ (ลาภสกฺการสิโลก) ก็ดี;

ทั้งสี่สัญญานี้ ได้ตรัสไว้ด้วยข้อความทำนองเดียวกันกับ **อสุภสัญญา** ซึ่งผู้ศึกษาสามารถทำการเปรียบเทียบดูเองได้ ต่อไปนี้ได้ตรัสถึง **อนิจเจทุกขสัญญา** อันมีระเบียบแห่งถ้อยคำแปลกออกไปดังต่อไปนี้ :-]

ภิกษุ ท. ! เมื่อภิกษุมีจิตอบรมด้วย **อนิจเจทุกขสัญญา** อยู่เป็นอย่างมาก สัญญาว่าความน่ากลัวอันแรงกล้า (ติพฺพาภยสญฺญา) ย่อมปรากฏขึ้นในความไม่ขยัน ในความเกียจคร้าน ในความทอดทิ้งการงาน ความประมาท ความไม่ประกอบความเพียร และในความสะเพร่า อย่างน่ากลัวเปรียบเสมือนมีเพชฌฆาตเงื้อดาบอยู่ตรงหน้า ฉะนั้น. ภิกษุ ท. ! **ถ้าเมื่อภิกษุมีจิตอบรมด้วยอนิจเจทุกขสัญญาอยู่เป็นอย่างมาก แต่สัญญาว่าความน่ากลัวอันแรงกล้า** ในความไม่ขยัน ในความเกียจคร้าน ในความทอดทิ้งการงาน ความประมาท ความไม่ประกอบ ความเพียร และในความสะเพร่า **ก็ไม่ปรากฏขึ้นอย่างน่ากลัวเสมือนหนึ่งมีเพชฌฆาตเงื้อดาบอยู่ตรงหน้า แล้วไซร**้; ภิกษุนั้น**พึงทราบเถิดว่า** "อนิจเจทุกขสัญญาเป็นอันเรามิได้อบรมเสียแล้ว คุณวิเศษที่ยิ่งกว่าแต่ก่อนของเราไม่มี **เรายังมิได้บรรลุผลแห่งภาวนา**" ดังนี้. เธอเป็นผู้มีสัมปชัญญะในเรื่องนี้อยู่ดังนี้. ....ภิกษุ ท. ! เรามีเหตุผลในข้อนี้อยู่ดังนี้ จึงกล่าวว่า "**อนิจเจทุกขสัญญา อันบุคคลเจริญกระทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นปริโยสาน**" ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เมื่อภิกษุมีจิตอบรมด้วย **ทุกเขอนัตตสัญญา** อยู่เป็นอย่างมาก ใจย่อมปราศจากมานะว่าเราว่าของเรา (อหงฺการมมงฺการมาน) ทั้งในกายอันประกอบด้วยวิญญาณนี้และในนิมิตทั้งหลายในภายนอกด้วย เป็นใจที่ก้าวล่วงเสียได้ซึ่งวิธา (มานะ ๓ ชั้น) เป็นใจสงบระงับ พ้นพิเศษแล้วด้วยดี. ภิกษุ ท. ! ถ้าเมื่อภิกษุมีจิตอบรมด้วยทุกเขอนัตตสัญญาอยู่เป็นอย่างมาก แต่ใจยังไม่ปราศจากมานะว่าเราว่าของเรา ทั้งในกายอันประกอบด้วยวิญญาณนี้และในนิมิตทั้งหลายในภายนอก ไม่เป็นใจก้าวล่วงเสียได้ซึ่งวิธา ไม่สงบระงับพ้นพิเศษแล้วด้วยดีแล้วไซร้ ; ภิกษุนั้นพึงทราบเถิดว่า "ทุกเขอนัตตสัญญาเป็นอันเรามิได้อบรม

เสียแล้ว คุณวิเศษที่ยิ่งกว่าแต่ก่อนของเราไม่มี เรายังมิได้บรรลุผลแห่งภาวนา" ดังนี้. เธอเป็นผู้มีสัมปชัญญะในเรื่องนี้อยู่ดังนี้. .... ภิกษุ ท. ! เรามีเหตุผลในข้อนี้อยู่ดังนี้ จึงกล่าวว่า "**ทุกเขอนัตตสัญญาอันบุคคลเจริญ กระทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นปริโยสาน**" ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! สัญญาเจ็ดประการเหล่านี้แล อันบุคคลเจริญกระทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นปริโยสาน, แล.

- สตฺตก. อํ. ๒๓/๔๘/๔๖.

(ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า สัญญา เหล่านี้ แม้จะนำไปสู่อมตะด้วยกันทั้งนั้นแต่ก็มีลักษณะต่างๆ กัน พึงเลือกเฟ้นเจริญให้ถูกต้องเหมาะสมแก่กรณีของตนๆ เถิด).

บรรลุอรหันต์โดยละมัญญนะหกชนิด

ภิกษุ ท. ! บุคคล ไม่ละธรรมทั้งหลาย ๖ อย่างแล้ว เป็นผู้ไม่ควรเพื่อทำให้แจ้งซึ่งอรหัตตผล. ธรรม ๖ อย่าง เหล่าไหนเล่า ? หกอย่างคือ **มานะ (ถือตัว)**, **โอมานะ (แกล้งลดตัว)**, **อติมานะ (ยกตัว)**, **อธิมานะ (ถือตัวจัด)**, **ถัมภะ (หัวดื้อ)**, **อตินิปาตะ (สำคัญตัวเองว่าเลว).** ภิกษุ ท. ! บุคคลไม่ละธรรมทั้งหลาย ๖ อย่าง เหล่านี้แล้ว เป็นผู้ไม่ควรเพื่อทำให้แจ้งซึ่งอรหัตตผล.

ภิกษุ ท. ! **บุคคล ละธรรมทั้งหลาย ๖ อย่างแล้ว เป็นผู้ควรเพื่อทำให้แจ้งซึ่งอรหัตตผล.** ธรรม ๖ อย่าง เหล่าไหนเล่า ? หกอย่างคือ **มานะ โอมานะ อติมานะ อธิมานะ ถัมภะ อตินิปาตะ.** ภิกษุ ท. ! บุคคลละธรรมทั้งหลาย ๖ อย่าง เหล่านี้แล้ว เป็นผู้ควรเพื่อทำให้แจ้งซึ่งอรหัตตผล แล.

- ฉกฺก. อํ. ๒๒/๔๗๙/๓๔๗.

ขั้นตอนอันจำกัดแห่งปัจจัยของการละ กาม - รูป – อรูปราคะ

ภิกษุ ท. ! ภิกษุนั้นหนอ เป็นผู้มีมิตรชั่ว มีสหายชั่ว มีเพื่อนชั่ว, เมื่อเสพ คบ คลุกคลีอยู่กับพวกชั่ว และถือเอาทิฏฐานุคติของบุคคลเหล่านั้นอยู่ แล้วจักกระทำอภิสมาจาริกธรรมให้บริบูรณ์ได้ นั้นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ ;[๑] เมื่อไม่กระทำอภิสมาจาริกธรรมให้บริบูรณ์แล้ว จักกระทำเสขธรรม (ธรรมที่ควรศึกษาสูงขึ้นไป) ให้บริบูรณ์ได้ นั้นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ ; เมื่อไม่กระทำเสขธรรมให้บริบูรณ์แล้ว จักกระทำศีลทั้งหลายให้บริบูรณ์ได้ นั้นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ ; เมื่อไม่กระทำศีลทั้งหลายให้บริบูรณ์แล้ว จักละกามราคะ หรือรูปราคะ หรืออรูปราคะได้ นั้นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุนั้นหนอ เป็นผู้ **มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี**, เมื่อเสพ คบ คลุกคลีอยู่กับพวกมิตรดี และถือเอาทิฏฐานุคติของบุคคลเหล่านั้นอยู่แล้ว **จักกระทำอภิสมาจาริกธรรมให้บริบูรณ์ได้** นั้นเป็นฐานะที่จะมีได้ ; เมื่อ **กระทำอภิสมาจาริกธรรมให้บริบูรณ์แล้ว จักกระทำเสขธรรมให้บริบูรณ์ได้** นั้นเป็นฐานะที่มีได้ ; **เมื่อกระทำเสขธรรมให้บริบูรณ์แล้ว จักกระทำศีลทั้งหลายให้บริบูรณ์ได้** นั้นเป็นฐานะที่มีได้ ; **เมื่อกระทำศีลทั้งหลายให้บริบูรณ์แล้วจักละกามราคะ หรือรูปราคะ หรืออรูปราคะได้** นั้นเป็นฐานะที่มีได้ แล.

- ฉกฺก. อํ. ๒๒/๔๗๒/๓๓๘.

---

๑. ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า อภิสมาจาริกธรรม กล่าวคือการปฏิบัติวัตรหรือมรรยาทที่สาธุชนทั่วไป จะพึงปฏิบัติในบ้านเรือน เพื่อนพ้อง และสังคมทั่วไป นี้ไม่ใช่เรื่องเล็กน้อยในการปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุธรรมในขั้นสูง ; กล่าวสรุปสั้นๆ ก็ว่า ไม่กระทำให้เกิดความเหมาะสมในการที่จะเป็นนักศึกษา. ขอให้ทุกคนทำการชำระสะสางอภิสมาจาริกธรรมของตน ๆ ให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ เป็นเรื่องแรกเสียก่อน.

ละราคะโทสะโมหะได้ เพราะไม่หลงในสัญโญชนิยธรรม

ภิกษุ ท. ! ธรรมสองประการเหล่านี้ มีอยู่. สองประการ อย่างไรเล่า? สองประการ คือ **การตามเห็นความเป็นของน่ายินดี ในสัญโญชนิยธรรมทั้งหลาย** และ**การตามเห็นความเป็นของน่าเบื่อหน่าย ในสัญโญชนิยธรรมทั้งหลาย** (ธรรมอันเป็นเครื่องร้อยรัด).

ภิกษุ ท. ! ผู้ตามเห็นความเป็นของน่ายินดีในสัญโญชนิยธรรมทั้งหลายอยู่ ย่อมไม่ละได้ซึ่งราคะ ซึ่งโทสะ ซึ่งโมหะ ; เพราะละไม่ได้ซึ่งราคะ ซึ่งโทสะ ซึ่งโมหะ จึงไม่หลุดพ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส ทั้งหลาย, เรากล่าวว่า ย่อมไม่หลุดพ้นจากทุกข์.

ภิกษุ ท. ! **ผู้ตามเห็นความเป็นของน่าเบื่อหน่าย** ในสัญโญชนิยธรรมทั้งหลายอยู่ **ย่อมละได้ซึ่งราคะ ซึ่งโทสะ ซึ่งโมหะ**; เพราะละได้ซึ่งราคะ ซึ่งโทสะ ซึ่งโมหะ จึงหลุดพ้นจากชาติ ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส ทั้งหลาย, เรากล่าวว่า ย่อมหลุดพ้นจากทุกข์.

ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล ธรรมสองประการนั้น.

- ทุก. อํ. ๒๐/๖๕/๒๕๒.

ภาวะแห่งความสิ้นตัวตนและสิ้นโลก

(มรรควิธีที่ง่ายต่อการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์)

*"ข้าแต่พระองค์เจริญ ! **ข้าพระองค์เป็นคนชรา เป็นคนแก่คนเฒ่ามานาน** ผ่านวัยมาตามลำดับ. **ขอพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมโดยย่อ** ขอพระสุคตจงทรงแสดงธรรมโดยย่อ ในลักษณะที่ข้าพระองค์จะพึงรู้ทั่วถึงเนื้อความแห่งภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ในลักษณะที่ข้าพระองค์จะพึง*

เป็นทายาทแห่งภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า เถิดพระเจ้าข้า !”

มาลุงก์ยบุตร ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้ว่าอย่างไร คือ **รูปทั้งหลายอันรู้สึกกันได้ทางตา** เป็นรูปที่ท่านไม่ได้เห็น ไม่เคยเห็น ที่ท่านกำลังเห็นอยู่ก็ไม่มี ที่ท่านคิดว่าท่านควรจะได้เห็นก็ไม่มี ดังนี้แล้ว ความพอใจก็ดี ความกำหนัดก็ดี ความรักก็ดี ในรูปเหล่านั้น ย่อมมีแก่ท่านหรือ ? *“ข้อนั้นหามิได้ พระเจ้าข้า !”*

(ต่อไปนี้ ได้มีการตรัสถาม และการทูลตอบ ในทำนองเดียวกันนี้ทุกตัวอักษรผิดกันแต่ชื่อของสิ่งที่นำมากล่าว คือในกรณีแห่ง **เสียงอันรู้สึกกันได้ทางหู** ในกรณีแห่ง **กลิ่นอันรู้สึกกันได้ทางจมูก** ในกรณีแห่ง **รสอันรู้สึกกันได้ทางลิ้น** ในกรณีแห่ง **โผฏฐัพพะอันรู้สึกกันได้ทางผิวกาย** และในกรณีแห่ง **ธรรมารมณ์อันรู้สึกกันได้ทางมโน).**

มาลุงก์ยบุตร ! ในบรรดาสิ่งที่ท่าน พึงเห็น พึงฟัง พึงรู้สึก พึงรู้แจ้ง เหล่านั้น :

ใน **สิ่งที่ท่านเห็นแล้ว จักเป็นแต่เพียงสักว่าเห็น** ;

ใน **สิ่งที่ท่านฟังแล้ว จักเป็นแต่เพียงสักว่าได้ยิน** ;

ใน **สิ่งที่ท่านรู้สึกแล้ว** (ทางจมูก, ลิ้น, กาย) **จักเป็นแต่เพียงสักว่ารู้สึก** ;

ใน **สิ่งที่ท่านรู้แจ้งแล้ว** (ทางวิญญาณ) **ก็จักเป็นแต่เพียงสักว่ารู้แจ้ง.**

มาลุงก์ยบุตร ! **เมื่อใดแล** ในบรรดาธรรมเหล่านั้น : เมื่อ **สิ่งที่เห็นแล้วสักว่าเห็น, สิ่งที่ฟังแล้วสักว่าได้ยิน, สิ่งที่รู้สึกแล้วสักว่ารู้สึก, สิ่งที่รู้แจ้งแล้วสักว่ารู้แจ้ง**, ดังนี้แล้ว ; มาลุงก์ยบุตร ! **เมื่อนั้น ตัวท่านย่อมไม่มีเพราะเหตุนั้น** ;

มาลุงก์ยบุตร ! **เมื่อใดตัวท่านไม่มีเพราะเหตุนั้น,เมื่อนั้นตัวท่านก็**

ไม่มีในที่นั้น ๆ;

มาลุงก์ยบุตร ! **เมื่อใดตัวท่านไม่มีในที่นั้น ๆ, เมื่อนั้นตัวท่านก็ไม่มีในโลกนี้ ไม่มีในโลกอื่น ไม่มีในระหว่างโลกทั้งสอง** : **นั่นแหละ คือที่สุดแห่งความทุกข์** ดังนี้.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้าพระองค์รู้ทั่วถึงเนื้อความแห่งภาษิตอันพระผู้มีพระภาคตรัสแล้วโดยย่อนี้ ได้โดยพิสดาร ดังต่อไปนี้ :-

เห็นรูปแล้วสติหลงลืม ทำในใจซึ่งรูปนิมิตว่าน่ารัก มีจิตกำหนัดแก่กล้าแล้ว เสวยอารมณ์นั้นอยู่ ความสยบมัวเมาย่อมครอบงำบุคคลนั้น. เวทนาอันเกิดจากรูปเป็นอเนกประการ ย่อมเจริญแก่เขานั้น. อภิชฌาและวิหิงสา ย่อมเข้าไปกลุ้มรุมจิตของเขา. เมื่อสะสมทุกข์อยู่อย่างนี้ ท่านกล่าวว่ายังไกลจากนิพพาน.

(ในกรณีแห่งการฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย รู้สึกธรรมารมณ์ด้วยใจ ก็มีข้อความที่กล่าวไว้อย่างเดียวกัน).

บุคคลนั้นไม่กำหนัดในรูป ท. เห็นรูปแล้ว มีสติเฉพาะ มีจิตไม่กำหนัดเสวยอารมณ์อยู่ ความสยบมัวเมาย่อมไม่ครอบงำบุคคลนั้น. เมื่อเขาเห็นอยู่ซึ่งรูปตามที่เป็นจริง เสวยเวทนาอยู่ ทุกข์ก็สิ้นไป ๆ ไม่เพิ่มพูนขึ้น เขามีสติประพฤติอยู่ด้วยอาการอย่างนี้. เมื่อไม่สะสมทุกข์อยู่อย่างนี้ ท่านกล่าวว่าอยู่ใกล้ต่อนิพพาน.

(ในกรณีแห่งการฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย รู้สึกธรรมารมณ์ด้วยใจ ก็มีข้อความที่กล่าวไว้อย่างเดียวกัน).

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้าพระองค์รู้ทั่วถึงเนื้อความแห่งภาษิตอันพระผู้มีพระภาคตรัสแล้ว โดยย่อนี้ ได้โดยพิสดารอย่างนี้ พระเจ้าข้า !”

พระผู้มีพระภาค **ทรงรับรองความข้อนั้น ว่าเป็นการถูกต้อง.** ท่านมาลุงก์ยบุตรหลีกออกสู่ที่สงัดกระทำความเพียร ได้เป็นอรหันต์องค์หนึ่งในศาสนานี้.

- สฬา.สํ. ๑๘/๙๐-๙๕/๑๓๒-๑๓๙.

สิ้นกิเลสก็แล้วกัน ไม่ต้องรู้ว่าสิ้นไปเท่าไร

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือน รอยนิ้วมือ หรือรอยนิ้วหัวแม่มือ ย่อมปรากฏอยู่ที่ด้ามเครื่องมือของพวกช่างไม้ หรือลูกมือของพวกช่างไม้ แต่เขาก็ไม่มีความรู้ว่า ด้ามเครื่องมือของเรา วันนี้สึกไปเท่านี้ วานนี้สึกไปเท่านี้ วันอื่น ๆ สึกไปเท่านี้ ๆ คงรู้แต่ว่ามันสึกไป ๆ เท่านั้น, นี้ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! **เมื่อภิกษุตามประกอบภาวนาอยู่ ก็ไม่รู้อย่างนี้ว่า วันนี้ อาสวะของเราสิ้นไปเท่านี้ วานนี้สิ้นไปเท่านี้ วันอื่น ๆ สิ้นไปเท่านี้ ๆ รู้แต่เพียงว่า สิ้นไปในเมื่อมันสิ้นไป ๆ เท่านั้น**, ฉันใดก็ฉันนั้น.

- สตฺตก. อํ. ๒๓/๑๒๘/๖๘.

เมื่อสังโยชน์เหมือนเครื่องหวายสิ้นอายุ

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนเรือเดินสมุทรที่มีเครื่องผูกทำด้วยหวายอยู่ในน้ำตลอดหกเดือนแล้ว เขายกขึ้นบกในฤดูหนาว เครื่องผูกเหล่านั้นผึ่งอยู่กับลมและแดด ชุ่มแฉะอยู่ด้วยหมอกอันชื้น ย่อมยุบตัว เปื่อยพังไปโดยไม่ยากเลย, นี้ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! **เมื่อภิกษุตามประกอบการเจริญภาวนาอยู่ สังโยชน์**

ทั้งหลาย (ซึ่งเสมือนเครื่องหวายที่อบอยู่กับแดดลมและความชื้น) ย่อมระงับลงๆ กระทั่งสูญเสียไป ฉันนั้นเหมือนกัน.

- สตฺตก. อํ. ๒๓/๑๒๘/๖๘.

(เป็นที่น่าสังเกตว่า พระพุทธองค์ทรงมีถิ่นฐานอยู่ทางภาคเหนือของอินเดีย ซึ่งดูตามแผนที่แล้ว จะไม่มีโอกาสเกี่ยวข้องกับทะเล แต่ก็ยังทรงทราบเรื่องเรือเดินทะเล, เป็นบุคคลในระดับกษัตริย์ ก็ยังทรงรู้เรื่องเล็กๆ น้อยๆ ของชาวบ้าน เช่นหวายที่ผูกเรือแพเดินทะเลสิ้นอายุผุพังไปตามฤดูกาลได้ ; แสดงว่าทรงมีพื้นเพแห่งสติปัญญาสมกับที่จะเป็นพระพุทธเจ้าเสียจริงๆ).

ฟองไข่ออกเป็นตัว มิใช่โดยเจตนาของแม่ไก่ (เหมือนอาสวะสิ้นเอง เมื่อปฏิบัติชอบ)

ภิกษุ ท. ! **เมื่อภิกษุตามประกอบการเจริญภาวนาอยู่**, โดยแน่นอน **เธอไม่ต้องปรารถนา** ว่า “ โอหนอ ! จิตของเราถึงหลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่มีอุปาทานเถิด” ดังนี้. **จิตของเธอนั้นก็ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่มีอุปาทานได้เป็นแน่.** ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? ข้อนั้นเพราะเหตุว่า เธอมีการเจริญสติปัฏฐานสี่ สัมมัปปธานสี่ อิทธิบาทสี่ อินทรีย์ห้า พละห้า โพชฌงค์เจ็ด อริยมรรคมีองค์แปด. ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือน **ฟองไข่ ๘ ฟอง ๑๐ ฟอง หรือ ๑๒ ฟอง อันแม่ไก่กกดีแล้ว พลิกให้ทั่วดีแล้ว** คือฟักดีแล้ว, โดยแน่นอน **แม่ไก่ไม่ต้องปรารถนา** ว่า “โอหนอ ! ลูกไก่ของเรา จงทำลายกระเปาะฟองด้วยปลายเล็บเท้า หรือจะงอยปาก ออกมาโดยสวัสดีเถิด” ดังนี้, **ลูกไก่เหล่านั้นก็สามารถทำลายกระเปาะด้วยปลายเล็บเท้า หรือจะงอยปาก ออกมาโดยสวัสดีได้โดยแท้**, ฉันใดก็ฉันนั้น.

- สตฺตก.อํ. ๒๓/๑๒๗/๖๘.

ผลสูงต่ำแห่งการปฏิบัติ ตามที่อาจทำให้เกิดขึ้น

ภิกษุ ท. ! **ปีติ** ที่ประกอบด้วยอามิส (สามิส) ก็มี ปีติที่ไม่ประกอบด้วยอามิส (นิรามิส) ก็มี ปีติไม่ประกอบด้วยอามิสที่ยิ่งกว่าไม่ประกอบด้วยอามิส (นิรามิสา นิรามิสตรา ปีติ) ก็มี.

ความสุข ที่ประกอบด้วยอามิส ก็มี ความสุขที่ไม่ประกอบด้วยอามิส ก็มี ความสุขไม่ประกอบด้วยอามิสที่ยิ่งกว่าไม่ประกอบด้วยอามิส ก็มี.

อุเบกขา ที่ประกอบด้วยอามิส ก็มี อุเบกขาที่ไม่ประกอบด้วยอามิส ก็มี อุเบกขาไม่ประกอบด้วยอามิสที่ยิ่งกว่าไม่ประกอบด้วยอามิส ก็มี.

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้ หน้า ๗๘๕ การแบ่งประเภทอุเบกขาอีกนัยยะหนึ่ง)

วิโมกข์ ที่ประกอบด้วยอามิส ก็มี วิโมกข์ที่ไม่ประกอบด้วยอามิส ก็มี วิโมกข์ไม่ประกอบด้วยอามิสที่ยิ่งกว่าไม่ประกอบด้วยอามิส ก็มี.

ภิกษุ ท. ! **ปีติที่ประกอบด้วยอามิส** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! กามคุณ ๕ อย่างเหล่านี้ มีอยู่, ห้าอย่างคือ รูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักษุ .... เสียงที่จะพึงรู้แจ้งด้วยโสตะ .... กลิ่นที่จะพึงรู้แจ้งด้วยฆานะ .... รสที่จะพึงรู้แจ้งด้วยชิวหา .... โผฏฐัพพะที่จะพึงรู้แจ้งด้วยผิวกาย อันเป็นสิ่งน่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด : เหล่านี้แล คือกามคุณ ๕ อย่าง. ภิกษุ ท. ! **ปีติใดอาศัยกามคุณ ๕ อย่างเหล่านี้เกิดขึ้น, ปีตินี้เรียกว่า ปีติประกอบด้วยอามิส.**

ภิกษุ ท.! **ปีติไม่ได้ประกอบด้วยอามิส** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้สงัดจากกามทั้งหลาย สงัดจากธรรมที่เป็นอกุศลทั้งหลาย เข้าถึง **ปฐมฌาน** ประกอบด้วยวิตกวิจาร **มีปีติและสุข อันเกิดจากวิเวก** แล้วแลอยู่ ; เพราะความที่วิตกวิจารทั้งสองระงับลง เข้าถึง **ทุติยฌาน** เป็นเครื่องผ่องใสแห่งใจในภายใน ให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกผุดมีขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร **มีแต่ปีติและสุข อันเกิดจากสมาธิ** แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท.! **ปีตินี้เรียกว่า ปีติไม่ประกอบด้วยอามิส.**

ภิกษุ ท.! **ปีติไม่ประกอบด้วยอามิส ที่ยิ่งกว่าไม่ประกอบด้วยอามิส** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! เมื่อ **ภิกษุขีณาสพ พิจารณาจิต** ที่หลุดพ้นจากราคะ จิตที่หลุดพ้นจากโทสะ จิตที่หลุดพ้นจากโมหะอยู่; **ปีติใดเกิดขึ้น, ปีตินั้นเรียกว่า ปีติไม่ประกอบด้วยอามิส ที่ยิ่งกว่าไม่ประกอบด้วยอามิส.**

ภิกษุ ท.! **สุขที่ประกอบด้วยอามิส** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! กามคุณ ๕ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. ห้าอย่าง คือ รูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักษุ .... เสียงที่จะพึงรู้แจ้งด้วยโสตะ .... กลิ่นที่จะพึงรู้แจ้งด้วยฆานะ ..... รสที่จะพึงรู้แจ้งด้วยชิวหา .... โผฏฐัพพะที่จะพึงรู้แจ้งด้วยผิวกาย อันเป็นสิ่งน่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด: เหล่านี้แล คือกามคุณ ๕ อย่าง. ภิกษุ ท.! **สุขโสมนัสใด อาศัยกามคุณ ๕ อย่างเหล่านี้เกิดขึ้น, สุขนี้เรียกว่า สุขประกอบด้วยอามิส.**

ภิกษุ ท.! **สุขที่ไม่ประกอบด้วยอามิส** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกามทั้งหลาย สงัดแล้วจากธรรมที่เป็นอกุศลทั้งหลาย

เข้าถึง **ปฐมฌาน** ประกอบด้วยวิตกวิจาร **มีปีติและสุข อันเกิดจากวิเวก** แล้วแลอยู่ ; เพราะความที่วิตกวิจารทั้งสองระงับลง เข้าถึง **ทุติยฌาน** เป็นเครื่องผ่องใสแห่งใจในภายใน ให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกผุดมีขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร **มีแต่ปีติและสุข อันเกิดจากสมาธิ** แล้วแลอยู่ ; อนึ่ง เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ ย่อมเป็นผู้ **อยู่อุเบกขา มีสติและสัมปชัญญะ และย่อมเสวยความสุขด้วยนามกาย** ชนิดที่พระอริยเจ้าทั้งหลาย ย่อมกล่าวสรรเสริญผู้นั้นว่า "เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นปกติสุข" ดังนี้, เข้าถึง **ตติยฌาน** แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! **สุขนี้เรียกว่า สุขไม่ประกอบด้วยอามิส.**

ภิกษุ ท.! **สุขไม่ประกอบด้วยอามิส ที่ยิ่งกว่าไม่ประกอบด้วยอามิส**เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! เมื่อ **ภิกษุขีณาสพ พิจารณาจิต** ที่พ้นแล้วจากราคะ จิตที่พ้นแล้วจากโทสะ จิตที่พ้นแล้วจากโมหะ อยู่ ; **สุขโสมนัสใดเกิดขึ้น, สุขโสมนัสนั้นเรียกว่า สุขไม่กอบด้วยอามิส ที่ยิ่งกว่าไม่ประกอบด้วยอามิส.**

ภิกษุ ท. ! **อุเบกขาที่ประกอบด้วยอามิส** เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! กามคุณ ๕ อย่างเหล่านี้ มีอยู่. ห้าอย่าง คือ รูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักษุ .... เสียงที่จะพึงรู้แจ้งด้วยโสตะ .... กลิ่นที่จะพึงรู้แจ้งด้วยฆานะ .... รสที่จะพึงรู้แจ้งด้วยชิวหา .... โผฏฐัพพะที่จะพึงรู้แจ้งด้วยผิวกาย อันเป็นสิ่งน่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด : เหล่านี้แล คือกามคุณ ๕ อย่าง. ภิกษุ ท. ! **อุเบกขาใด อาศัยกามคุณ ๕ อย่างเหล่านี้เกิดขึ้น, อุเบกขานี้เรียกว่า อุเบกขาประกอบด้วยอามิส.**

ภิกษุ ท.! **อุเบกขาที่ไม่ประกอบด้วยอามิส** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะละสุขเสียได้ และเพราะละทุกข์เสียได้ เพราะความดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัสทั้งสอง ในกาลก่อน, เข้าถึง **จตุตถฌาน**ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข **มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา** แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท.! **อุเบกขานี้เรียกว่า อุเบกขาไม่ประกอบด้วยอามิส.**

ภิกษุ ท.! **อุเบกขาไม่ประกอบด้วยอามิส ที่ยิ่งกว่าไม่ประกอบด้วยอามิส** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! เมื่อ **ภิกษุขีณาสพ พิจารณาจิต** ที่พ้นแล้วจากราคะ จิตที่พ้นแล้วจากโทสะ จิตที่พ้นแล้วจากโมหะ อยู่; **อุเบกขาใดเกิดขึ้น, อุเบกขานั้นเรียกว่า อุเบกขาไม่ประกอบด้วยอามิส ที่ยิ่งกว่าไม่ประกอบด้วยอามิส.**

ภิกษุ ท.! **วิโมกข์ที่ประกอบด้วยอามิส** เป็นอย่างไรเล่า? วิโมกข์ที่ประกอบเนื่องอยู่ในรูป เรียกว่า วิโมกข์ประกอบด้วยอามิส.

ภิกษุ ท.! **วิโมกข์ที่ไม่ประกอบด้วยอามิส** เป็นอย่างไรเล่า? วิโมกข์ที่ประกอบเนื่องอยู่ในอรูป เรียกว่า วิโมกข์ไม่ประกอบด้วยอามิส.

ภิกษุ ท.! **วิโมกข์ไม่ประกอบด้วยอามิส ที่ยิ่งกว่าไม่ประกอบด้วยอามิส** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! เมื่อภิกษุขีณาสพ พิจารณาจิต ที่พ้นแล้วจากราคะ จิตที่พ้นแล้วจากโทสะ จิตที่พ้นแล้วจากโมหะ อยู่; วิโมกข์ใดเกิดขึ้น, วิโมกข์นั้น เรียกว่า วิโมกข์ไม่ประกอบด้วยอามิส ที่ยิ่งกว่าไม่ประกอบด้วยอามิส แล.

- สฬา.สํ. ๑๘/๒๙๒-๒๙๕/๔๔๖-๔๕๗.

อานิสงส์ตามลำดับการเกิดแห่งธรรมโดยไม่ต้องเจตนา

(จากสีลถึงวิมุตติ)

อานนท์ ! ด้วยอาการอย่างนี้แล : **ศีลอันเป็นกุศล** มีอวิปปฏิสารเป็นอานิสงส์ที่มุ่งหมาย ; **อวิปปฏิสาร** มีความปราโมทย์เป็นอานิสงส์ที่มุ่งหมาย ; **ความปราโมทย์** มีปีติเป็นอานิสงส์ที่มุ่งหมาย ; **ปีติ** มีปัสสัทธิเป็นอานิสงส์ที่มุ่งหมาย ; **ปัสสัทธิ** มีสุขเป็นอานิสงส์ที่มุ่งหมาย ; **สุข** มีสมาธิเป็นอานิสงส์ที่มุ่งหมาย ; **สมาธิ** มียถาภูตญาณทัสสนะเป็นอานิสงส์ที่มุ่งหมาย ; **ยถาภูตญาณทัสสนะ** มีนิพพิทาเป็นอานิสงส์ที่มุ่งหมาย ; **นิพพิทา** มีวิราคะเป็นอานิสงส์ที่มุ่งหมาย ; **วิราคะ** มี **วิมุตติญาณทัสสนะ** เป็นอานิสงส์ที่มุ่งหมาย.

อานนท์ ! **ศีลอันเป็นกุศล ย่อมยังอรหัตตผลให้บริบูรณ์โดยลำดับด้วยอาการอย่างนี้แล.**

- เอกาทสก. อํ. ๒๔/๓๓๖/๒๐๘.

ภิกษุ ท. ! เมื่อมีศีลสมบูรณ์แล้ว ก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า "อวิปปฏิสารจงบังเกิดแก่เรา". ภิกษุ ท. ! ข้อนี้เป็นธรรมดา ว่า **เมื่อมีศีลสมบูรณ์แล้ว อวิปปฏิสารย่อมเกิด (เอง).**

ภิกษุ ท. ! เมื่อไม่มีวิปปฏิสาร ก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า "ปราโมทย์จงบังเกิดแก่เรา". ภิกษุ ท. ! ข้อนี้เป็นธรรมดา ว่า **เมื่อไม่มีวิปปฏิสารปราโมทย์ย่อมเกิด (เอง).**

ภิกษุ ท. ! เมื่อปราโมทย์แล้ว ก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า "ปีติจงบังเกิดแก่เรา". ภิกษุ ท. ! ข้อนี้เป็นธรรมดาว่า **เมื่อปราโมทย์แล้ว ปีติย่อมเกิด (เอง).**

ภิกษุ ท.! เมื่อมีใจปีติแล้ว ก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า “กายของเราจงรำงับ”. ภิกษุ ท.! ข้อนี้เป็นธรรมดา ว่า **เมื่อมีใจปีติแล้ว กายย่อมรำงับ (เอง).**

ภิกษุ ท.! เมื่อกายรำงับแล้ว ก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า “เราจงเสวยสุขเถิด”. ภิกษุ ท.! ข้อนี้เป็นธรรมดา ว่า **เมื่อกายรำงับแล้ว ย่อมได้เสวยสุข (เอง).**

ภิกษุ ท.! เมื่อมีสุขก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า “จิตของเราจงตั้งมั่นเป็นสมาธิ”. ภิกษุ ท.! ข้อนี้เป็นธรรมดา ว่า **เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น เป็นสมาธิ (เอง).**

ภิกษุ ท.! เมื่อจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิแล้ว ก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า “เราจงรู้จงเห็นตามที่เป็นจริง”. ภิกษุ ท.! ข้อนี้เป็นธรรมดา ว่า **เมื่อจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิแล้ว ย่อมรู้ย่อมเห็นตามที่เป็นจริง (เอง).**

ภิกษุ ท.! เมื่อรู้อยู่เห็นอยู่ตามที่เป็นจริง ก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า “เราจงเบื่อหน่าย”. ภิกษุ ท.! ข้อนี้เป็นธรรมดา ว่า **เมื่อรู้อยู่เห็นอยู่ตามที่เป็นจริง ย่อมเบื่อหน่าย (เอง).**

ภิกษุ ท.! เมื่อเบื่อหน่ายแล้ว ก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า “เราจงคลายกำหนัด”. ภิกษุ ท.! ข้อนี้เป็นธรรมดา ว่า **เมื่อเบื่อหน่ายแล้ว ย่อมคลายกำหนัด (เอง).**

ภิกษุ ท.! เมื่อจิตคลายกำหนัดแล้ว ก็ไม่ต้องทำเจตนาว่า “เราจงทำให้แจ้งซึ่งวิมุตติญาณทัสสนะ”. ภิกษุ ท.! ข้อนี้เป็นธรรมดา ว่า **เมื่อคลายกำหนัดแล้ว ย่อมทำให้แจ้งซึ่งวิมุตติญาณทัสสนะ (เอง).**

- เอกาทสก. อํ. ๒๔/๓๓๖/๒๐๙.

สัญญาในอุปาทานระงับไป
เมื่ออารมณ์แห่งสัญญานั้นเป็นวิภูตะ

(ขอให้ผู้ศึกษาอดทนอ่านข้อความอันเป็นอุปมาในตอนต้น ซึ่งค่อนข้างจะยืดยาวให้เห็นชัดเสียก่อน ว่า ม้ากระจอกกับม้าอาชาไนยต่างกันอย่างไร จึงจะเข้าใจความต่างระหว่าง**ผู้ที่เพ่งด้วยความยึดถือและเพ่งด้วยความไม่ยึดถือ** จึงจะเข้าใจความหมายของคำว่า วิภูตะ-ความเห็นแจ้งของผู้ที่เพ่งด้วยความไม่ยึดถือ).

สันธะ ! **เธอจงเพ่งอย่างการเพ่งของสัตว์อาชาไนย ; อย่าเพ่งอย่างการเพ่งของสัตว์กระจอก.**

สันธะ ! **อย่างไรเล่า เป็นการเพ่งอย่างของสัตว์กระจอก ?** สันธะ ! ม้ากระจอก ถูกผูกไว้ที่รางเลี้ยงอาหาร ใจของมันก็จะเพ่งอยู่แต่ว่า “ข้าวเปลือก ๆ” เพราะเหตุไรเล่า ? สันธะ ! เพราะเหตุว่ามันไม่มีแก่ใจที่จะคิดว่า “วันนี้ สารถีของเราต้องการให้เราทำอะไรหนอ เราจะตอบสนองเขาอย่างไรหนอ” ; มันมัวเพ่งอยู่ในใจว่า “ข้าวเปลือก ๆ” ดังนี้.

สันธะ ! ฉันใดก็ฉันนั้น ที่ภิกษุกระจอกบางรูปในกรณีนี้ ไปแล้วสู่ป่าก็ตาม สู่โคนไม้ก็ตาม สู่เรือนว่างก็ตาม มีจิตถูกกามราคนิวรณ์กลุ้มรุมห่อหุ้มอยู่. เขาไม่รู้ตามเป็นจริงซึ่งอุบายเป็นเครื่องออกจากกามราคะที่เกิดขึ้นแล้ว ; เขากระทำกามราคะนั้น ๆ ให้เนื่องกันไม่ขาดสาย เพ่งอยู่ เพ่งทั่วอยู่ เพ่งโดยไม่เหลืออยู่ เพ่งลงอยู่. (ในกรณีแห่ง พยาบาท - ถีนมิทธะ - อุทธัจจกุกกุจจะ - และวิจิกิจฉานิวรณ์ ก็ได้เป็นไปในลักษณะอย่างเดียวกันกับกรณีแห่งกามราคะนิวรณ์). ภิกษุนั้นย่อมเพ่งอาศัยความสำคัญว่าดินบ้าง ย่อมเพ่งอาศัยความสำคัญว่าน้ำบ้าง อาศัยความสำคัญว่าไฟบ้าง

อาศัยความสำคัญว่าลมบ้าง ว่าอากาสานัญจายตนะบ้าง ว่าวิญญาณัญ-จายตนะบ้าง ว่าอากิญจัญญายตนะบ้าง ว่าเนวสัญญานาสัญญายตนะบ้าง ว่าโลกนี้บ้าง ว่าโลกอื่นบ้าง อาศัยความสำคัญว่า "สิ่งที่เราเห็นแล้ว". "สิ่งที่เราฟังแล้ว", "สิ่งที่เรารู้สึกแล้ว", "สิ่งที่เรารู้แจ้งแล้ว", "สิ่งที่เราบรรลุแล้ว", "สิ่งที่เราแสวงหาแล้ว", "สิ่งที่ใจของเราติดตามแล้ว" แต่ละอย่างๆเป็นต้น ดังนี้บ้าง, เพ่งอยู่. สันธะ ! **อย่างนี้แล เป็นการเพ่งอย่างของสัตว์กระจอก.**

สันธะ ! **อย่างไรเล่า เป็นการเพ่งอย่างของสัตว์อาชาไนย ?** สันธะ ! ม้าอาชาไนยตัวเจริญ ถูกผูกไว้ที่รางเลี้ยงอาหาร ใจของมันจะไม่เพ่งอยู่แต่ว่า "ข้าวเปลือก ๆ" เพราะเหตุไรเล่า ? สันธะ ! เพราะเหตุว่า แม้ถูกผูกอยู่ที่รางเลี้ยงอาหาร แต่ใจของมันมัวไปคิดอยู่ว่า "วันนี้ สารถีของเราต้องการให้เราทำอะไรหนอ เราจะตอบสนองเขาอย่างไรหนอ" ดังนี้ ; มันไม่มัวแต่เพ่งอยู่ในใจว่า "ข้าวเปลือก ๆ" ดังนี้. สันธะ ! ก็ม้าอาชาไนยนั้น รู้สึกอยู่ว่า การถูกลงปะฏักนั้นเป็นเหมือนการใช้หนี้ การถูกจองจำ ความเสื่อมเสีย เป็นเหมือนเสนียดจัญไร.

(ขอให้สังเกตว่า แม้อยู่ในที่เดียวกัน ต่อหน้าสถานการณ์อย่างเดียวกัน ม้าสองตัวนี้ก็มีความรู้สึกอยู่ในใจคนละอย่างตามความต่างของมัน **คือตัวหนึ่งเพ่งแต่จะกิน ตัวหนึ่งเพ่งแต่ในหน้าที่** ที่จะไม่ทำให้บกพร่องจนถูกลงโทษ ; ดังนี้เรียกว่า มีความเพ่งต่างกันเป็นคนละอย่าง).

สันธะ ! ภิกษุอาชาไนยผู้เจริญ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน : ไปแล้วสู่ป่าก็ตาม ไปแล้วสู่โคนไม้ก็ตาม ไปแล้วสู่เรือนว่างก็ตาม, มีจิตไม่ถูกกามราคนิวรณ์กลุ้มรุม ห่อหุ้ม อยู่, เขาเห็นตามเป็นจริงซึ่งอุบายเป็นเครื่องออกกามราคะที่เกิดขึ้นแล้ว. (ในกรณีแห่ง พยาบาท - ถีนมิทธะ - อุทธัจจกุกกุจจะ - และวิจิกิจฉา - นิวรณ์ ก็ได้เป็นไปในลักษณะอย่างเดียวกันกับกรณีแห่งกามราคะนิวรณ์). ภิกษุนั้น ย่อมเพ่งไม่อาศัยความสำคัญว่าดิน

ย่อมเพ่งไม่อาศัยความสำคัญว่าน้ำ ไม่อาศัยความสำคัญว่าไฟ ไม่อาศัยความสำคัญว่าลม ไม่อาศัยความสำคัญว่าอากาสานัญจายตนะ ไม่อาศัยความสำคัญว่าวิญญาณัญจายตนะ ไม่อาศัยความสำคัญว่าอากิญจัญญายตนะ ไม่อาศัยความสำคัญว่าเนวสัญญานาสัญญายตนะ ไม่อาศัยความสำคัญว่าโลกนี้ ไม่อาศัยความสำคัญว่าโลกอื่น ย่อมเพ่งไม่อาศัยความสำคัญว่า "สิ่งที่เราเห็นแล้ว". "สิ่งที่เราฟังแล้ว", "สิ่งที่เรารู้สึกแล้ว", "สิ่งที่เรารู้แจ้งแล้ว", "สิ่งที่เราบรรลุแล้ว", "สิ่งที่เราแสวงหาแล้ว", "สิ่งที่ใจของเราติดตามแล้ว" แต่ละอย่างๆ เป็นต้น ดังนี้บ้าง, เพ่งอยู่ ๆ. สันธะ ! เทวดาทั้งหลาย พร้อมทั้งอินทร์ พรหม และปชาบดี ย่อมนมัสการบุรุษอาชาไนยผู้เจริญผู้เพ่งอยู่อย่างนี้ มาแต่ที่ไกลทีเดียว กล่าวว่า :-

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้ หน้า ๕๐๓)

"ข้าแต่ท่านบุรุษอาชาไนย ! ข้าแต่ท่านบุรุษสูงสุด !
ข้าพเจ้าขอนมัสการท่าน เพราะข้าพเจ้าไม่อาจจะทราบ
สิ่งซึ่งท่านอาศัยแล้วเพ่ง ของท่าน"
"นโม เต ปุริสาช นโม เต ปุริสุตฺตม
ยสฺส เต นาภิชานาม ยมฺปิ นิสฺสาย ฌายสีติฯ"

(เมื่อตรัสดังนี้แล้ว สันธภิกษุได้ทูลถามว่า :-)

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! บุรุษอาชาไนยผู้เจริญ เพ่งอย่างไรกัน ชนิดที่ไม่อาศัยดินหรือน้ำเป็นต้นแล้วเพ่ง จนกระทั่งพวกเทวดาพากันสรรเสริญว่าดังนั้น พระเจ้าข้า ?"

(ต่อไปนี้ เป็นคำตรัสที่แสดงให้เห็นว่า สัญญาต่างๆ จะถูกเพิกถอนไป เมื่ออารมณ์แห่งสัญญานั้นเป็นที่แจ่มแจ้งแก่ผู้เพ่ง ว่าสิ่งนั้นๆ มิได้เป็นตามที่คนธรรมดาสามัญที่สำคัญว่าเป็นอย่างไร ; ขอให้ผู้ศึกษาตั้งใจทำความเข้าใจให้ดีที่สุด ดังต่อไปนี้ :-)

สัทธะ ! ในกรณีนี้ **ปฐวีสัญญา (ความสำคัญในดินว่าดิน) ย่อมเป็นแจ้ง (วิภูติ-เป็นที่เข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง) แก่บุรุษอาชาไนยผู้เจริญ** (ตามนัยแห่งอรรถกถา : มโนรถปูรณี ภ. ๓ น. ๔๓๒) **ความสำคัญในน้ำว่าน้ำ, ความสำคัญในไฟว่าไฟ, ความสำคัญในลมว่าลม, ความสำคัญในอากาสานัญจายตนะว่าอากาสานัญจายตนะ, ความสำคัญในวิญญาณัญจายตนะว่าวิญญาณัญ-จายตนะ, ความสำคัญในอากิญจัญญายตนะว่าอากิญจัญญายตนะ, ความสำคัญในเนวสัญญานาสัญญายตนะว่าเนวสัญญานาสัญญายตนะ, ความสำคัญในโลกนี้ว่าโลกนี้, ความสำคัญในโลกอื่นว่าโลกอื่น, ความสำคัญในสิ่งที่เห็นแล้ว ฟังแล้วฯลฯ ว่า "สิ่งที่เราเห็นแล้ว" "สิ่งที่เราฟังแล้ว" ฯลฯ ก็ล้วนแต่เป็นแจ้งแก่บุรุษอาชาไนยผู้เจริญ.**

สันธะ ! บุรุษอาชาไนยผู้เจริญ เพ่งอยู่อย่างนี้ จึงได้ชื่อว่า ไม่อาศัยความสำคัญว่าดินแล้วเพ่ง ไม่อาศัยความสำคัญว่าน้ำแล้วเพ่ง ไม่อาศัยความสำคัญว่าไฟแล้วเพ่ง เป็นต้น จนกระทั่งพวกเทวดาพากันสรรเสริญว่าดังนั้น.

- เอกาทสก. อํ. ๒๔/๓๔๘/๒๑๖.

อนุสัยทั้งสามไม่เกิดแก่อริยสาวก แม้เมื่อเสวยทุกขเวทนา

ภิกษุ ท. ! ส่วนอริยสาวกผู้มีการสดับแล้ว อันทุกขเวทนาถูกต้องอยู่ ย่อมไม่เศร้าโศก ย่อมไม่กระวนกระวาย ย่อมไม่ร่ำไรรำพัน ไม่เป็นผู้ทุบอกร่ำไห้ ไม่ถึงความมีสติฟั่นเฟือน ; **ย่อมเสวยเวทนาเพียงอย่างเดียว คือเวทนาทางกาย, หามีเวทนาทางจิตไม่.**

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนบุรุษพึงยิงบุรุษด้วยลูกศรแล้ว ไม่พึงยิงซ้ำบุรุษนั้นด้วยลูกศรที่สอง เมื่อเป็นอย่างนี้ บุรุษนั้นย่อมเสวยเวทนาจากลูกศรเพียงลูกเดียว, แม้ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! อริยสาวกผู้มีการสดับแล้ว ก็ฉันนั้น คือ **เมื่อทุกขเวทนาถูกต้องอยู่, ก็ไม่เศร้าโศก ไม่กระวนกระวาย ไม่ร่ำไรรำพัน ไม่เป็นผู้ทุบอกร่ำไห้ ไม่ถึงซึ่งความมีสติฟั่นเฟือน** ;

อริยสาวกนั้น ชื่อว่าย่อมเสวยเวทนาเพียงอย่างเดียว คือเวทนาทางกาย หามีเวทนาทางจิตไม่. อริยสาวกนั้น **หาเป็นผู้มีปฏิฆะเพราะทุกขเวทนานั้นไม่. ปฏิฆานุสัย** อันใด อันเกิดจากทุกขเวทนา, ปฏิฆานุสัยอันนั้น ย่อม **ไม่นอนตาม** ซึ่งอริยสาวกคนนั้นผู้ไม่มีปฏิฆะเพราะทุกขเวทนา.

อริยสาวกนั้น **อันทุกขเวทนาถูกต้องอยู่ ก็ไม่** (น้อมนึก) **พอใจซึ่งกามสุข.** ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ข้อนั้นเพราะเหตุว่า อริยสาวกผู้มีการสดับแล้ว ย่อม **รู้ชัดอุบายเครื่องปลดเปลื้องซึ่งทุกขเวทนา ซึ่งเป็นอุบายอื่นนอกจากกามสุข.** เมื่ออริยสาวกนั้นมิได้พอใจซึ่งกามสุขอยู่, **ราคานุสัย** อันใด อันเกิดจากสุขเวทนา, ราคานุสัยอันนั้น ก็ **ไม่นอนตาม** ซึ่งอริยสาวกนั้น.

อริยสาวกนั้น ย่อมรู้ชัดซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งเวทนา ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษอันต่ำทราม และซึ่งอุบายเครื่องออกไปพ้น แห่งเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น ตามที่เป็นจริง. เมื่ออริยสาวกนั้น รู้ชัดอยู่ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้น ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษอันต่ำทราม และซึ่งอุบายเครื่องออกไปพ้น แห่งเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น ตามที่เป็นจริงอยู่, **อวิชชานุสัย** อันใด อันเกิดจากอทุกขมสุขเวทนา, อวิชชานุสัยอันนั้น ก็ย่อม **ไม่นอนตาม** ซึ่งอริยสาวกนั้น.

อริยสาวกนั้น ถ้าเสวยสุขเวทนา ย่อมไม่เป็นผู้ติดพัน (ในเวทนา) เสวยเวทนานั้น ; ถ้าเสวยทุกขเวทนา ก็ไม่เป็นผู้ติดพันเสวยเวทนานั้น ; ถ้าเสวยอทุกขมสุขเวทนา ก็ไม่เป็นผู้ติดพันเสวยเวทนานั้น.

ภิกษุ ท. ! อริยสาวกผู้มีการสดับนี้ เรากล่าวว่า เป็นผู้ไม่ติดพันแล้วด้วยชาติชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย ; เรากล่าวว่า **เป็นผู้ไม่ติดพันแล้วด้วยทุกข์** ดังนี้.

- สฬา.สํ. ๑๘/๒๕๘/๓๗๑.

การไม่เกิดอนุสัยสามเมื่อเสวยเวทนาสาม แล้วดับเย็น

(พระราชดำรัสนี้เป็นเรื่องที่สำคัญและมีประโยชน์อย่างมากขอผู้ศึกษาพิจารณาใคร่ครวญให้เป็นอย่างดีที่สุด)

(พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปในโรงเป็นที่รักษาภิกษุเจ็บไข้ ได้ประทานโอวาทแก่ภิกษุทั้งหลายในที่นั้นว่า : -)

ภิกษุ ท. ! **ภิกษุ พึงเป็นผู้มีสติ มีสัมปชัญญะ เมื่อรอคอยการทำกาละ : นี้เป็นอนุสาสนีของเรา สำหรับพวกเธอทั้งหลาย.**

ภิกษุ ท. ! **ภิกษุ เป็นผู้มีสติ เป็นอย่างไรเล่า** ? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้ตามเห็นกายในกายอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้ ; เป็นผู้ตามเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่เป็นประจำ....; เป็นผู้ตามเห็นจิตในจิตอยู่เป็นประจำ....; เป็นผู้ตามเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้. อย่างนี้แล ภิกษุ ท. ! เรียกว่า ภิกษุเป็นผู้มีสติ.

ภิกษุ ท.! **ภิกษุ เป็นผู้มีสัมปชัญญะ เป็นอย่างไรเล่า**? ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้รู้ตัวรอบคอบในการก้าวไปข้างหน้า การถอยกลับไปข้างหลัง, การแลดู การเหลียวดู, การคู้ การเหยียด, การทรงสังฆาฏิ บาตร จีวร, การฉัน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม, การถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ, การไป การหยุด, การนั่ง การนอน, การหลับ การตื่น, การพูด การนิ่ง, อย่างนี้แล ภิกษุ ท.! เรียกว่า ภิกษุเป็นผู้มีสัมปชัญญะ.

ภิกษุ ท.! ภิกษุ พึงเป็นผู้มีสติ มีสัมปชัญญะ เมื่อรอคอยการทำกาละ : นี้แล เป็นอนุสาสนีของเราสำหรับพวกเธอทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! ถ้าเมื่อภิกษุ มีสติ มีสัมปชัญญะ ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลส มีตนส่งไปแล้วในธรรม อยู่ อย่างนี้, **สุขเวทนา** เกิดขึ้น ไซร้ ; เธอย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า "สุขเวทนานี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา, แต่สุขเวทนานี้ อาศัยเหตุปัจจัยจึงเกิดขึ้นได้ ไม่อาศัยเหตุปัจจัยแล้วหาเกิดขึ้นได้ไม่. อาศัยเหตุปัจจัยอะไรเล่า ? **อาศัยเหตุปัจจัยคือกายนี้** นั่นเอง ก็กายนี้ ไม่เที่ยง มีปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้น สุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยกายซึ่งไม่เที่ยง มีปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้น ดังนี้แล้ว จักเป็นสุขเวทนาที่เที่ยงมาแต่ไหน" ดังนี้. ภิกษุนั้น เป็นผู้ตามเห็นความไม่เที่ยงอยู่ ตามเห็นความเสื่อม ความจางคลายอยู่ ตามเห็นความดับไป ความสลัดคืนอยู่ ในกายและในสุขเวทนา. เมื่อเธอเป็นผู้ตามเห็นความไม่เที่ยง (เป็นต้น) อยู่ในกายและในสุขเวทนาอยู่ดังนี้, เธอย่อมละเสียได้ ซึ่ง **ราคานุสัย** ในกายและในสุขเวทนานั้น.

(ในกรณีถัดไปซึ่งเป็นการเสวย **ทุกขเวทนา** อันจะเป็นเหตุให้เกิด **ปฏิฆานุสัย** นั้น ก็ตรัสไว้ด้วยข้อความทำนองเดียวกัน ที่ภิกษุพิจารณาเห็นกายและทุกขเวทนานั้นไม่เที่ยง เป็นของปรุงแต่งอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น ก็ละปฏิฆานุสัยในกายและในทุกขเวทนานั้นเสียได้.

ในกรณีถัดไปอีก แห่งการเสวย **อทุกขมสุขเวทนา** อันจะเป็นทางให้เกิด **อวิชชานุสัย** ก็ได้ตรัสวิธีปฏิบัติในการพิจารณาเห็นกายและอทุกขมสุขเวทนานั้น โดยทำนองเดียวกัน จนละอวิชชานุสัยเสียได้).

ภิกษุนั้น ถ้าเสวย **สุขเวทนา** ก็รู้ชัดว่า " สุขเวทนานั้น เป็นของไม่เที่ยง, และเป็นเวทนาที่เรามิได้มัวเมาเพลิดเพลินอยู่" ดังนี้. ถ้าเสวย **ทุกขเวทนา** ก็รู้ชัดว่า "ทุกขเวทนานั้น เป็นของไม่เที่ยง, และเป็นเวทนาที่เรามิได้มัวเมาเพลิดเพลินอยู่" ดังนี้. ถ้าเสวย **อทุกขมสุขเวทนา** ก็รู้ชัดว่า "อทุกขมสุขเวทนานั้น เป็นของไม่เที่ยง, และเป็นเวทนาที่เรามิได้มัวเมาเพลิดเพลินอยู่" ดังนี้.

ภิกษุนั้น ถ้าเสวย **สุขเวทนา** ก็เป็นผู้ปราศจากกิเลสอันเกิดจากเวทนานั้นเป็นเครื่องร้อยรัดแล้ว เสวยเวทนานั้น; ถ้าเสวย **ทุกขเวทนา** ก็เป็นผู้ปราศจากกิเลสอันเกิดจากเวทนานั้นเป็นเครื่องร้อยรัดแล้ว เสวยเวทนานั้น; ถ้าเสวย **อทุกขมสุขเวทนา** ก็เป็นผู้ปราศจากกิเลสอันเกิดจากเวทนานั้นเป็นเครื่องร้อยรัดแล้ว เสวยเวทนานั้น.

ภิกษุนั้น เมื่อเสวย **เวทนาอันมีกายเป็นที่สุดรอบ** ย่อมรู้ชัดว่าเราเสวยเวทนาอันมีกายเป็นที่สุดรอบ ; เมื่อเสวย **เวทนาอันมีชีวิตเป็นที่สุดรอบ** ย่อมรู้ชัดว่าเราเสวยเวทนาอันมีชีวิตเป็นที่สุดรอบ. เธอย่อม **รู้ชัดว่า เวทนาทั้งปวงอันเราไม่เพลิดเพลินแล้ว จักเป็นของเย็นในอัตตภาพนี้นั่นเทียว จนกระทั่งถึงที่สุดรอบแห่งชีวิต เพราะการแตกทำลายแห่งกาย ดังนี้.**

ภิกษุ ท. ! **เปรียบเหมือนประทีปน้ำมัน ได้อาศัยน้ำมันและไส้แล้วก็ลุกโพลงอยู่ได้, เมื่อขาดปัจจัยเครื่องหล่อเลี้ยง เพราะขาดน้ำมันและไส้นั้นแล้ว ย่อมดับลง**, นี้ฉันใด ; ภิกษุ ท. ! ข้อนี้ก็ฉันนั้น คือภิกษุ เมื่อเสวย

เวทนาอันมีกายเป็นที่สุดรอบ, ก็รู้ชัดว่าเราเสวยเวทนาอันมีกายเป็นที่สุดรอบ ดังนี้. เมื่อเสวยเวทนาอันมีชีวิตเป็นที่สุดรอบ ก็รู้ชัดว่าเราเสวยเวทนาอันมีชีวิตเป็นที่สุดรอบดังนี้. (เป็นอันว่า) ภิกษุนั้นย่อมรู้ชัดว่า เวทนาทั้งปวงอันเราไม่เพลิดเพลินแล้ว จักเป็นของเย็นในอัตตภาพนี้นั่นเทียว จนกระทั่งถึงที่สุดรอบแห่งชีวิต เพราะการแตกทำลายแห่งกาย ดังนี้.

- สฬา. สํ. ๑๘/๒๖๐/๓๗๔-๓๘๑.

(ในสูตรถัดไป (๑๘/๒๖๔/๓๘๕) ทรงแสดง **ที่เกิดของเวทนาทั้งสาม** ว่าได้แก่ "**ผัสสะ**" แทนที่จะทรงแสดงว่าได้แก่ "กาย" เหมือนที่ทรงแสดงไว้ในสูตรข้างบนนี้, ส่วนเนื้อความนอกนั้นก็เหมือนกับข้อความแห่งสูตรข้างบนนี้ ทุกประการ).

มรรค ๘ สมบูรณ์ เกิดขึ้นบริบูรณ์โดยทันที เมื่อเห็นองค์ประกอบของผัสสะตามเป็นจริง

ภิกษุ ท. ! ....ส่วนบุคคล เมื่อรู้เมื่อเห็น ซึ่ง **จักษุ** ตามที่เป็นจริง. เมื่อรู้เมื่อเห็น ซึ่ง **รูปทั้งหลาย** ตามที่เป็นจริง, เมื่อรู้เมื่อเห็นซึ่ง **จักขุวิญญาณ** ตามที่เป็นจริง, เมื่อรู้เมื่อเห็น ซึ่ง **จักขุสัมผัส** ตามที่เป็นจริง, เมื่อรู้เมื่อเห็นซึ่งเวทนาอันเกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย อันเป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขก็ตาม ตามที่เป็นจริงแล้ว ; เขาย่อมไม่กำหนัดในจักษุ, ไม่กำหนัดในรูปทั้งหลาย, ไม่กำหนัดในจักขุวิญญาณ, ไม่กำหนัดในจักขุสัมผัส, และไม่กำหนัดในเวทนาอันเกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย อันเป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขก็ตาม. **เมื่อบุคคลนั้นไม่กำหนัดแล้ว ไม่ติดพันแล้ว ไม่ลุ่มหลงแล้ว ตามเห็นอาทีนวะ** (โทษของสิ่งเหล่านั้น) **อยู่เนือง ๆ, ปัญจุปาทานขันธ์ทั้งหลาย ย่อมถึงซึ่งความไม่ก่อเกิดต่อไป ;** และ**ตัณหา** อัน

เป็นเครื่องนำไปสู่ภพใหม่ อันประกอบอยู่ด้วยความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิน เป็นเครื่องทำให้เพลินอย่างยิ่งในอารมณ์นั้น ๆ นั้นอันเขาย่อมละเสียได้ ; **ความกระวนกระวาย** (ทรถ) แม้ **ทางกาย** อันเขาย่อมละเสียได้, ความกระวนกระวาย แม้ **ทางจิต** อันเขาย่อมละเสียได้ ; **ความแผดเผา** (สนฺตาป) แม้ทางกาย อันเขาย่อมละเสียได้, ความแผดเผา แม้ทางจิต อันเขาย่อมละเสียได้ ; **ความเร่าร้อน** (ปริฬาห) แม้ทางกาย อันเขาย่อมละเสียได้, ความเร่าร้อน แม้ทางจิต อันเขาย่อมละเสียได้. บุคคลนั้นย่อม **เสวยซึ่งความสุข** อันเป็นไป **ทางกาย** ด้วย. ซึ่งความสุขอันเป็นไป **ทางจิต** ด้วย.

เมื่อบุคคลเป็นเช่นนั้นแล้ว **ทิฏฐิ** ของเขา ย่อมเป็นสัมมาทิฏฐิ ; **ความดำริ** ของเขา ย่อมเป็นสัมมาสังกัปปะ; **ความพยายาม** ของเขา ย่อมเป็นสัมมาวายามะ ; **สติ** ของเขา ย่อมเป็นสัมมาสติ ; **สมาธิ** ของเขา ย่อมเป็นสัมมาสมาธิ ; ส่วน **กายกรรม วจีกรรม** และ **อาชีวะ** ของเขา เป็นธรรมบริสุทธิ์อยู่ก่อนแล้วนั่นเทียว. ด้วยอาการอย่างนี้ เป็นอันว่า **อริยอัฏฐังคิกมรรค** นี้ ของเขานั้น ย่อม **ถึงซึ่งความเต็มรอบแห่งความเจริญ.**

เมื่อเขาทำอริยอัฏฐังคิกมรรค ให้เจริญอยู่ด้วยอาการอย่างนี้, **สติปัฏฐาน** แม้ทั้ง ๔ ย่อมถึงซึ่งความเต็มรอบแห่งความเจริญ ; **สัมมัปปธาน** แม้ทั้ง ๔ ย่อมถึงซึ่งความเต็มรอบแห่งความเจริญ ; **อิทธิบาท** แม้ทั้ง ๔ ย่อมถึงซึ่งความเต็มรอบแห่งความเจริญ ; **อินทรีย์** แม้ทั้ง ๕ ย่อมถึงซึ่งความเต็มรอบแห่งความเจริญ ; **พละ** แม้ทั้ง ๕ ย่อมถึงซึ่งความเต็มรอบแห่งความเจริญ ; **โพชฌงค์** แม้ทั้ง ๗ ย่อมถึงซึ่งความเต็มรอบแห่งความเจริญ. **ธรรมทั้งสองคือ สมถะ** และ **วิปัสสนา ของเขานั้น ย่อมเป็นธรรมเคียงคู่กันไป.** บุคคลนั้น ย่อม **กำหนดรู้**

ด้วยปัญญาอันยิ่ง ซึ่งธรรมทั้งหลายอันบุคคลพึงกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง ; ย่อม **ละ** ด้วยปัญญาอันยิ่ง ซึ่งธรรมทั้งหลายอันบุคคลพึงละด้วยปัญญาอันยิ่ง ; ย่อม **ทำให้เจริญ** ด้วยปัญญาอันยิ่ง ซึ่งธรรมทั้งหลายอันบุคคลพึงทำให้เจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง; ย่อม **ทำให้แจ้ง** ด้วยปัญญาอันยิ่ง ซึ่งธรรมทั้งหลายอันบุคคลพึงทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง.

ภิกษุ ท. ! ก็ **ธรรมเหล่าไหนเล่า เป็นธรรมอันบุคคลพึงกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง ?** คำตอบ พึงมีว่า **ปัญจุปาทานขันธ์** ทั้งหลาย กล่าวคืออุปาทานขันธ์คือรูป อุปาทานขันธ์คือเวทนา อุปาทานขันธ์คือสัญญา อุปาทานขันธ์คือสังขาร อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ : ธรรมทั้งหลายเหล่านี้แล ชื่อว่าเป็นธรรมอันบุคคลพึงกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง.

ภิกษุ ท. ! ก็ **ธรรมเหล่าไหนเล่า เป็นธรรมอันบุคคลพึงละด้วย ปัญญาอันยิ่ง ?** คำตอบ พึงมีว่า **อวิชชา** ด้วย **ภวตัณหา** ด้วย : ธรรมทั้งหลายเหล่านี้แล ชื่อว่าเป็นธรรมอันบุคคลพึงละด้วยปัญญาอันยิ่ง.

ภิกษุ ท. ! ก็ **ธรรมเหล่าไหนเล่า เป็นธรรมอันบุคคลพึงทำให้เจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง ?** คำตอบ พึงมีว่า **สมถะ** ด้วย **วิปัสสนา** ด้วย : ธรรมทั้งหลายเหล่านี้แล ชื่อว่าเป็นธรรมอันบุคคลพึงทำให้เจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง.

ภิกษุ ท. ! ก็ **ธรรมเหล่าไหนเล่า เป็นธรรมอันบุคคลพึงทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง ?** คำตอบ พึงมีว่า **วิชชา** ด้วย **วิมุตติ** ด้วย : ธรรมทั้งหลายเหล่านี้แล ชื่อว่าเป็นธรรมอันบุคคลพึงทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง.

(ในกรณีที่เกี่ยวกับ **โสต ฆาน ชิวหา กาย มโน** และ **สหคตธรรมแห่งอายตนะมีโสตเป็นต้น** ก็มีเนื้อความเหมือนกับที่กล่าวแล้วในกรณีแห่ง จักษุและสหคตธรรมของจักษุ ดังที่กล่าวข้างบนนี้ทุกประการ พึงขยายความเอาเองให้เต็มตามนั้น).

- อุปริ. ม. ๑๔/๕๒๓-๕๒๖/๘๒๘-๘๓๑.

การออกไปเสียได้จากทางเดินแห่งจิตของสัตว์ปุถุชน

(ทางเดินแห่งจิตของสัตว์ มีอยู่ ๓๖ อย่าง มีอยู่ที่หัวข้อว่า "*เวทนาคือทางไปแห่งจิตของสัตว์*" ในภาค ๑ ที่ว่าด้วยทุกขอริยสัจ หน้า ๑๘๖ แห่งหนังสือเล่มนี้. ข้อความต่อไปนี้ แสดงการออกมาเสียได้จากทางเดินแห่งจิตของสัตว์เหล่านั้น โดยอาศัยธรรมที่เป็นคู่ปรับแก่กันเป็นคู่ๆ **ละฝ่ายที่ควรละเสีย** จนกระทั่งออกมาเสียได้จากทางแห่งทุกข์ถึงที่สุดโดยประการทั้งปวง ดังต่อไปนี้ :-)

ภิกษุ ท. ! คำ ที่เรากล่าวว่า "**จงอาศัยทางนี้ แล้วละทางนี้เสีย**" ดังนี้ นั้น, เรากล่าวอาศัยหลักเกณฑ์อะไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ข้อนั้น เรากล่าวอาศัยหลักเกณฑ์ คือ :-

ภิกษุ ท. ! ในบรรดาทางไป (แห่งจิต) ของสัตว์ทั้งสามสิบหกนั้น โสมนัสอาศัยการหลีกออกจากเรือน (เนกขัมมสิตโสมนัส) หกอย่างมีอยู่ เธอจง **อาศัยแล้วๆ ซึ่งโสมนัสอาศัยการหลีกออกจากเรือนนั้น ละเสียก้าวล่วงเสียซึ่งโสมนัสอาศัยเรือนหกอย่าง.** การละเสียได้ การก้าวล่วงเสียได้ ซึ่งโสมนัสอาศัยเรือนหกอย่างเหล่านั้น ย่อมมีด้วยอาการเหล่านี้.

ภิกษุ ท. ! ในบรรดาทางไป (แห่งจิต) ของสัตว์ทั้งสามสิบหกนั้น โทมนัสอาศัยการหลีกออกจากเรือน (เนกขัมมสิตโทมนัส) หกอย่างมีอยู่ เธอจง **อาศัยแล้วๆ ซึ่งโทมนัสอาศัยการหลีกออกจากเรือนนั้น ละเสียก้าวล่วงเสียซึ่ง**

โทมนัสอาศัยเรือนหกอย่าง. การละเสียได้ การก้าวล่วงเสียได้ ซึ่งโทมนัสอาศัยเรือนหกอย่างเหล่านั้น ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท. ! ในบรรดาทางไป (แห่งจิต) ของสัตว์ทั้งสามสิบหกนั้น อุเบกขาอาศัยการหลีกออกจากเรือน (เนกขัมมสิตอุเบกขา) หกอย่างมีอยู่ เธอจง**อาศัยแล้ว ๆ ซึ่งอุเบกขาอาศัยการหลีกออกจากเรือนนั้น ละเสียก้าวล่วงเสีย ซึ่งอุเบกขาอาศัยเรือนหกอย่าง.** การละเสียได้ การก้าวล่วงเสียได้ ซึ่งอุเบกขาอาศัยเรือนหกอย่างเหล่านั้น ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท. ! ในบรรดาทางไป (แห่งจิต) ของสัตว์ทั้งสามสิบหกนั้น โสมนัสอาศัยการหลีกออกจากเรือน (เนกขัมมสิตโสมนัส) หกอย่างมีอยู่ เธอจง**อาศัยแล้ว ๆ ซึ่งโทมนัสอาศัยการหลีกออกจากเรือนนั้น ละเสียก้าวล่วงเสีย ซึ่งโทมนัสอาศัยการหลีกออกจากเรือนหกอย่าง.** การละเสียได้ การก้าวล่วงเสียได้ ซึ่งโทมนัสอาศัยการหลีกออกจากเรือนหกอย่างเหล่านั้น ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท. ! ในบรรดาทางไป (แห่งจิต) ของสัตว์ทั้งสามสิบหกนั้น อุเบกขาอาศัยการหลีกออกจากเรือน (เนกขัมมสิตอุเบกขา) หกอย่างมีอยู่ เธอจง**อาศัยแล้ว ๆ ซึ่งอุเบกขาอาศัยการหลีกออกจากเรือนนั้น ละเสียก้าวล่วงเสีย ซึ่งโสมนัสอาศัยการหลีกออกจากเรือนหกอย่าง.** การละเสียได้ การก้าวล่วงเสียได้ ซึ่งโสมนัสอาศัยการหลีกออกจากเรือนหกอย่างเหล่านั้น ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท. ! **อุเบกขามีภาวะต่างๆ** (นานัตตอุเบกขา) อาศัยภาวะต่างๆ ก็มีอยู่. **อุเบกขามีภาวะอย่างเดียว** (เอกัตตอุเบกขา) อาศัยภาวะอย่างเดียว ก็มีอยู่.

ภิกษุ ท.! **อุเบกขามีภาวะต่างๆ อาศัยภาวะต่างๆ เป็นอย่างไรเล่า**? ภิกษุ ท.! อุเบกขาในรูป ท. มีอยู่, อุเบกขาในเสียง ท. มีอยู่, อุเบกขาในกลิ่น ท. มีอยู่, อุเบกขาในรส ท. มีอยู่, อุเบกขาในโผฏฐัพพะ ท. มีอยู่. ภิกษุ ท.! นี้คือ อุเบกขามีภาวะต่าง ๆ อาศัยภาวะต่าง ๆ.

ภิกษุ ท.! **อุเบกขามีภาวะอย่างเดียว อาศัยภาวะอย่างเดียว เป็นอย่างไรเล่า**? ภิกษุ ท.! อุเบกขาอาศัยอากาสานัญจายตนะมีอยู่, อุเบกขาอาศัยวิญญาณัญจายตนะมีอยู่, อุเบกขาอาศัยอากิญจัญญายตนะมีอยู่, อุเบกขาอาศัยเนวสัญญานาสัญญายตนะมีอยู่. ภิกษุ ท.! นี้คือ อุเบกขามีภาวะอย่างเดียว อาศัยภาวะอย่างเดียว.

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้ หน้า ๗๗๖ การแบ่งอุเบกขาอีกนัยยะหนึ่ง)

ภิกษุ ท.! ในบรรดาอุเบกขาเหล่านั้น เธอจง **อาศัยแล้วๆ ซึ่งอุเบกขามีภาวะอย่างเดียว อาศัยภาวะอย่างเดียว ละเสียก้าวล่วงเสียซึ่งอุเบกขามีภาวะต่างๆ อาศัยภาวะต่างๆ นั้น.** การละเสียได้ การก้าวล่วงเสียได้ ซึ่งอุเบกขามีภาวะต่าง ๆ อาศัยภาวะต่าง ๆ นั้น ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท.! เธอจง **อาศัยแล้วๆ ซึ่งอตัมมยตา**[๑] **ละเสียก้าวล่วงเสียซึ่งอุเบกขามีภาวะอย่างเดียว อาศัยภาวะอย่างเดียวนั้น.** การละเสียได้ การก้าวล่วงเสียได้ ซึ่งอุเบกขามีภาวะอย่างเดียว อาศัยภาวะอย่างเดียวกัน ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

---

๑. **อตัมมยตา** คำนี้ ยากที่จะแปลออกมาตรง ๆ และไม่ควรจะแปลออกมา, ให้ใช้ทับศัพท์จนกลายเป็นคำในภาษาไทย เหมือนคำสำคัญอื่น ๆ เช่นคำว่า นิพพาน เป็นต้นก็แล้วกัน. สำหรับความหมายของคำ ว่า **อตัมมยตา** นั้น **หมายถึงภาวะที่ไม่ต้องเนื่องหรืออาศัยปัจจัยอะไร ๆ, ได้แก่อสังขตธรรมอันเป็นธรรมที่ปราศจากตัณหาเป็นต้น อันปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้นั่นเอง.**

ภิกษุ ท. ! คำใดที่เรากล่าวว่า "จงอาศัยทางนี้ แล้วละทางนี้เสีย"ดังนี้นั้น, คำนั้นเรากล่าวอาศัยหลักเกณฑ์อย่างนี้แล.

- อุปริ. ม. ๑๔/๔๐๖/๖๓๑-๖๓๒.

(นี้แสดงว่า การอาศัยทางอย่างหนึ่งละทางอย่างหนึ่งเสียนั้น เป็นนิโรธอย่างหนึ่ง ๆ ซึ่งควรจะมองให้เห็นว่าเป็นนิโรธ ๗ ขั้นตอน ดังนี้คือ :-

อาศัย **เนกขัมมสิตโสมนัส ละเคหสิตโสมนัส** คู่หนึ่ง ;
อาศัย **เนกขัมมสิตโสมนัส ละเนกขัมมสิตโทมนัส** คู่หนึ่ง ;
อาศัย **เนกขัมมสิตโทมนัส ละเคหสิตโทมนัส** คู่หนึ่ง ;
อาศัย **เนกขัมมสิตอุเบกขา ละเคหสิตอุเบกขา** คู่หนึ่ง ;
อาศัย **เนกขัมมสิตอุเบกขา ละเนกขัมมสิตโสมนัส** คู่หนึ่ง ;
อาศัย **เอกัตตอุเบกขา ละนานัตตอุเบกขา** คู่หนึ่ง ;
อาศัย **อตัมมยตา ละเอกัตตอุเบกขา** (คู่หนึ่ง).

การละความผูกพันในความสุขทุกชั้น

ก. สุขที่ควรกลัว

อุทายิ ! กามคุณ ห้าอย่างเหล่านี้ มีอยู่. ห้าอย่าง อย่างไรเล่า ? ห้าอย่างคือ รูปทั้งหลายที่จะพึงรู้สึกได้ด้วยตา อันเป็นรูปที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ; เสียงทั้งหลายที่จะพึงรู้สึกได้ด้วยหู....; กลิ่นทั้งหลายที่จะพึงรู้สึกได้ด้วยจมูก....; รสทั้งหลายที่จะพึงรู้สึกได้ด้วยลิ้น....; โผฏฐัพพะทั้งหลายที่จะพึงรู้สึกได้ด้วยผิวกาย อันเป็นโผฏฐัพพะที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ มีลักษณะน่ารัก เป็นที่เข้าไปอาศัยอยู่แห่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด. อุทายิ ! เหล่านี้แล กามคุณห้าอย่าง.

อุทายิ ! **สุขโสมนัสใด อาศัยกามคุณห้าเหล่านี้เกิดขึ้น** นี้เรากล่าวว่า **กามสุข มิฬ์หสุข**[๑] **ปุถุชนสุข อนริยสุข**, เรากล่าวว่า สุขนั้นบุคคล **ไม่ควรเสพ ไม่ควรมี ไม่ควรทำให้มาก และควรกลัว.**

ข. สุขที่ไม่ควรกลัว

อุทายิ ! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกาม สงัดแล้วจากอกุศลธรรม เข้าถึง **ปฐมฌาน** อันมีวิตกวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่ ; เพราะความที่วิตกวิจารทั้งสองระงับลง เข้าถึง **ทุติยฌาน** เป็นเครื่องผ่องใสแห่งใจในภายใน ให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกผุดมีขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิ แล้วแลอยู่ ; อนึ่ง เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ ย่อมเป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติและสัมปชัญญะ และย่อมเสวยความสุขด้วยนามกายชนิดที่พระอริยเจ้าทั้งหลาย ย่อมกล่าวสรรเสริญผู้นั้นว่า “เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติอยู่เป็นปกติสุข” ดังนี้ เข้าถึง **ตติยฌาน** แล้วแลอยู่ ; เพราะละสุขเสียได้และเพราะละทุกข์เสียได้ เพราะความดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัสทั้งสองในกาลก่อน เข้าถึง **จตุตถฌาน** ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. นี้เรากล่าวว่า **เนกขัมมสุข วิเวกสุข อุปสมสุข-สัมโพธิสุข.** เรากล่าวว่า สุขนั้นบุคคล **ควรเสพ ควรเจริญ ควรทำให้มาก และไม่ควรกลัว.**

ค. สุขที่ยังหวั่นไหวและไม่หวั่นไหว

อุทายิ ! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกาม สงัดแล้วจากอกุศลธรรม

---

๑. สุขไม่สะอาด มีสุขเกิดทางท่อปัสสาวะเป็นต้น.

เข้าถึง **ปฐมฌาน** อันมีวิตกวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่. อุทายิ ! เรากล่าวปฐมฌานนี้แล ว่าอยู่ในวิสัยแห่งความหวั่นไหว. อะไรเล่าอยู่ในวิสัยแห่งความหวั่นไหวในปฐมฌานนั้น ? วิตกวิจารในปฐมฌานนั้นนั่นเองที่ยังไม่ดับ มีอยู่. **วิตกวิจาร**นั้นนั่นแหละ**เป็นสิ่งที่อยู่ในวิสัยแห่งความหวั่นไหวในปฐมฌานนั้น.**

อุทายิ ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะความที่วิตกวิจารทั้งสองระงับลง เข้าถึง **ทุติยฌาน** เป็นเครื่องผ่องใสแห่งใจในภายใน ให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกผุดมีขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุข อันเกิดจากสมาธิ แล้วแลอยู่. อุทายิ ! เรากล่าวแม้ทุติยฌานนี้แล ว่าอยู่ในวิสัยแห่งความหวั่นไหว. อะไรเล่าอยู่ในวิสัยแห่งความหวั่นไหว ในทุติยฌานนั้น ? ปีติสุขในทุติยฌานนั้นนั่นเองที่ยังไม่ดับมีอยู่, **ปีติสุข**นั้นนั่นแหละ**เป็นสิ่งที่อยู่ในวิสัยแห่งความหวั่นไหวในทุติยฌานนั้น.**

อุทายิ ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ ย่อมเป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติและสัมปชัญญะ และย่อมเสวยความสุขด้วยนามกาย ชนิดที่พระอริยเจ้าทั้งหลาย ย่อมกล่าวสรรเสริญผู้นั้นว่า “เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นปกติสุข” ดังนี้ เข้าถึง **ตติยฌาน** แล้วแลอยู่. อุทายิ ! เรากล่าวแม้ตติยฌานนี้แล ว่าอยู่ในวิสัยแห่งความหวั่นไหว. อะไรเล่าอยู่ในวิสัยแห่งความหวั่นไหวในตติยฌานนั้น ? อุเบกขาสุขในตติยฌานนั้นนั่นเองที่ยังไม่ดับ มีอยู่, **อุเบกขาสุข**นั้นนั่นแหละ **เป็นสิ่งที่อยู่ในวิสัยแห่งความหวั่นไหวในตติยฌานนั้น.**

อุทายิ ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะละสุขเสียได้ และเพราะละทุกข์เสียได้ เพราะความดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัสทั้งสองในกาลก่อน เข้าถึง**จตุตถฌาน**

ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาแล้วแลอยู่. **อุทายิ** ! **เรากล่าวจตุตถฌานนี้แล ว่าไม่อยู่ในวิสัยแห่งความหวั่นไหว.**

ง. การละความผูกพันในรูปสัญญาสมาบัติและอรูปสัญญาสมาบัติ

(เรื่องควรดูประกอบในเล่มนี้ หน้า ๕๓๔ ; ในอริย.โอ.ปลาย หน้า ๕๑๑, ๑๓๐๐, ๑๓๔๑-๑๓๔๔, ๑๓๖๕)

อุทายิ ! ภิกษุในกรณีนี้ สงัดแล้วจากกาม สงัดแล้วจากอกุศล-ธรรม เข้าถึง **ปฐมฌาน** อันมีวิตกวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่. อุทายิ ! เรากล่าวปฐมฌานนี้แล ว่าสิ่งไม่ควร (จะพอใจ) เรากล่าวว่าจงละเสีย เรากล่าวว่าจงก้าวล่วงเสีย. **ก็อะไรเล่า เป็นการก้าวล่วงเสียซึ่งปฐมฌานนั้น** ?

อุทายิ ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะความที่วิตกวิจารทั้งสองระงับลง เข้าถึง **ทุติยฌาน** เป็นเครื่องผ่องใสแห่งใจในภายใน ให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกผุดมีขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุข อันเกิดจากสมาธิ แล้วแลอยู่. **นี้แหละเป็นการก้าวล่วงซึ่งปฐมฌานนั้น.** อุทายิ ! เรากล่าวแม้ทุติยฌานนั้นแล ว่าสิ่งไม่ควร (จะพอใจ) เรากล่าวว่าจงละเสีย เรากล่าวว่าจงก้าวล่วงเสีย. ก็**อะไรเล่า เป็นการก้าวล่วงเสียซึ่งทุติยฌานนั้น** ?

อุทายิ ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ ย่อมเป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติและสัมปชัญญะ และย่อมเสวยความสุขด้วยนามกาย ชนิดที่พระอริยเจ้าทั้งหลาย ย่อมกล่าวสรรเสริญผู้นั้นว่า "เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นปกติสุข" ดังนี้ เข้าถึง **ตติยฌาน** แล้วแลอยู่. **นี้แหละเป็นการก้าวล่วงซึ่งทุติยฌานนั้น.** อุทายิ ! เรากล่าวแม้ตติยฌานนั้นแล ว่าสิ่งไม่ควร (จะพอใจ)

เรากล่าวว่าจงละเสีย เรากล่าวว่าจงก้าวล่วงเสีย. ก็ **อะไรเล่า เป็นการก้าวล่วงซึ่งตติยฌานนั้น** ?

อุทายิ ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะละสุขเสียได้ และเพราะละทุกข์เสียได้ เพราะความดับแห่งโสมนัสและโทมนัสทั้งสองในกาลก่อน เข้าถึง **จตุตถฌาน** ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. **นี้แหละเป็นการก้าวล่วงเสียซึ่งตติยฌานนั้น.** อุทายิ ! **เรากล่าวแม้จตุตถฌานนั้นแล ว่าสิ่งไม่ควร** (จะพอใจ) **เรากล่าวว่าจงละเสีย เรากล่าวว่าจงก้าวล่วงเสีย.** ก็ **อะไรเล่า เป็นการก้าวล่วงซึ่งจตุตถฌานนั้น** ?

อุทายิ ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งรูปสัญญาทั้งหลายโดยประการทั้งปวง เพราะความดับไปแห่งปฏิฆสัญญาทั้งหลาย เพราะไม่ใส่ใจนานัตตสัญญาทั้งหลาย เป็นผู้เข้าถึง **อากาสานัญจายตนะ** อันมีการทำในใจว่า "อากาศไม่มีที่สุด" ดังนี้ แล้วแลอยู่. **นี้แหละเป็นการก้าวล่วงซึ่งจตุตถฌานนั้น.** อุทายิ ! เรากล่าวแม้อากาสานัญจายตนะนั้นแล ว่าสิ่งไม่ควร (จะพอใจ) เรากล่าวว่าจงละเสีย เรากล่าวว่าจงก้าวล่วงเสีย ก็ **อะไรเล่า เป็นการก้าวล่วงเสียซึ่งอากาสานัญจายตนะนั้น** ?

อุทายิ ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งอากาสานัญจายตนะด้วยประการทั้งปวง เป็นผู้เข้าถึง **วิญญาณัญจายตนะ** อันมีการทำในใจว่า "วิญญาณไม่มีที่สุด" ดังนี้ แล้วแลอยู่. **นี้แหละเป็นการก้าวล่วงเสียซึ่งอากาสานัญจายตนะนั้น.** อุทายิ ! เรากล่าวแม้วิญญาณัญจายตนะนั้นแล ว่าสิ่งไม่ควร (จะพอใจ) เรากล่าวว่าจงละเสีย เรากล่าวว่าจงก้าวล่วงเสีย. ก็ **อะไรเล่า เป็นการก้าวล่วงเสียซึ่งวิญญาณัญจายตนะนั้น** ?

อุทายิ ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งวิญญาณัญจายตนะโดยประการทั้งปวงเป็นผู้เข้าถึง **อากิญจัญญายตนะ** อันมีการทำในใจว่า "อะไร ๆ ไม่มี" ดังนี้ แล้วแลอยู่. **นี้แหละเป็นการก้าวล่วงเสียซึ่งวิญญาณัญจายตนะนั้น.** อุทายิ ! เรากล่าวแม้อากิญจัญญายตนะนั้นแล ว่าสิ่งไม่ควร (จะพอใจ) เรากล่าวว่าจงละเสีย เรากล่าวว่าจงก้าวล่วงเสีย. ก็ **อะไรเล่า เป็นการก้าวล่วงเสียซึ่งอากิญจัญญายตนะนั้น** ?

อุทายิ ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งอากิญจัญญายตนะโดยประการทั้งปวง เป็นผู้เข้าถึง **เนวสัญญานาสัญญายตนะ** แล้วแลอยู่. **นี้แหละเป็นการก้าวล่วงเสียซึ่งอากิญจัญญายตนะนั้น.** อุทายิ ! เรากล่าวแม้เนวสัญญานาสัญญายตนะนั้นแล ว่าสิ่งไม่ควร (จะพอใจ) เรากล่าวว่าจงละเสีย เรากล่าวว่าจงก้าวล่วงเสีย. ก็ **อะไรเล่า เป็นการก้าวล่วงเสียซึ่งเนวสัญญานาสัญญายตนะนั้น** ?

อุทายิ ! ภิกษุในกรณีนี้ เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งเนวสัญญานาสัญญายตนะโดยประการทั้งปวง เป็นผู้เข้าถึง **สัญญาเวทยิตนิโรธ** แล้วแลอยู่. **นี้แหละเป็นการก้าวล่วงเสียซึ่งเนวสัญญานาสัญญายตนะนั้น.**

อุทายิ ! ด้วยอาการอย่างนี้แล เรากล่าวการละแม้ซึ่งเนวสัญญานาสัญญายตนะ. **อุทายิ** ! **เธอเห็นบ้างไหม ซึ่งสังโยชน์น้อยใหญ่นั้น ที่เราไม่กล่าวว่าต้องละ** ?

"ข้อนั้น ไม่มีเลย พระเจ้าข้า !"

- ม. ม. ๑๓/๑๘๙-๑๙๒/๑๘๒-๑๘๕.

การละทิฏฐิด้วยอนุปัสสนาญาณ
ในอารมณ์ของทิฏฐินั้น ๆ

จุนทะ ! *ทิฏฐิทั้งหลาย* มีอย่างเป็นอเนก เกิดขึ้นในโลก *เนื่องเฉพาะด้วยวาทะว่าตน*บ้าง เนื่องเฉพาะด้วยวาทะว่าโลก บ้าง. ทิฏฐิเหล่านั้นเกิดขึ้นในอารมณ์ใด และตามนอนอยู่ในอารมณ์ใด และไม่หมกมุ่นอยู่ในอารมณ์ใด, เมื่อบุคคล **เห็นอยู่ด้วยปัญญาอันชอบตามที่เป็นจริง ซึ่งอารมณ์นั้นอย่างนี้ว่า “นั่น ไม่ใช่ของเรา (เนตํ มม), นั่นไม่ใช่เรา (เนโสหมสฺมิ), นั่น ไม่ใช่อัตตาของเรา (น เมโส อตฺตา)**” ดังนี้ : ด้วยอาการอย่างนี้ เป็นการ **ละซึ่งทิฏฐิเหล่านั้น** เป็นการ **สลัดคืนซึ่งทิฏฐิเหล่านั้น.**

- มู. ม.๑๒/๗๒/๑๐๑.

อนุสัยเจ็ด สลาย
เมื่อขาดความยึดมั่นในอารมณ์แห่งปปัญจสัญญา

ภิกษุ ! สัญญา (ความสำคัญมั่นหมายที่ซ้ำซากจนเป็นอนุสัย)[๑] ชนิดต่าง ๆ อันเป็นเครื่องทำความเนิ่นช้า (ปปญฺจสญฺญา) ย่อมกลุ้มรุมบุรุษเพราะมีอารมณ์ใดเป็นต้นเหตุ ; **ถ้าสิ่งใด ๆ เพื่อความเป็นอารมณ์นั้น มีไม่ได้ (ด้วยเหตุใดก็ตาม) เพื่อบุรุษนั้นจะพึงเพลิดเพลิน พร่ำสรรเสริญ เมาหมก แล้วไซร้** :

---

๑. สัญญาในที่นี้ มิใช่เป็นเพียงความจำ ; แต่เป็นความสำคัญมั่นหมาย เช่น สุขสัญญา = สัญญาว่าสุข, อัตตสัญญา = สัญญาว่าตัวตน เป็นต้น, เกิดขึ้นด้วยอุปาทาน; เกิดเมื่อใด ย่อมก่ออนุสัย และเพิ่มความเป็นอนุสัย (ความเคยชิน) ยิ่งขึ้นทุกที, ก็ทำความเนิ่นช้าหรือความยากแก่การดับทุกข์ ยิ่งขึ้นทุกที.

นั่นแหละคือที่สุดแห่งราคานุสัย แห่งปฏิฆานุสัย แห่งทิฏฐานุสัย แห่งวิจิกิจฉานุสัย แห่งมานานุสัย แห่งภวราคานุสัย แห่งอวิชชานุสัย. ....

- มู. ม. ๑๒/๒๒๒/๒๔๕.

(ข้อความที่เป็นรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ ดูหนังสือปฏิจจ. โอ. ที่หน้า ๖๐๕-๖๑๑ โดยหัวข้อว่า "ปฏิจจสมุปบาทแห่งปปัจสัญญา ฯ).

ลำดับปัจจัยแห่งการกระทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน

ภิกษุ ท. ! ภิกษุ **ไม่มีการระคนด้วยหมู่เป็นที่มายินดี ไม่ยินดีในการระคนด้วยหมู่ ไม่ตามประกอบซึ่งความยินดีในการระคนด้วยหมู่** ไม่มีคณะเป็นที่มายินดี ไม่ยินดีในคณะ ไม่ตามประกอบซึ่งความยินดีในคณะแล้ว **จักเป็นผู้ผู้เดียวยินดียิ่งในปวิเวก** (ความสงัดถึงที่สุด) ดังนี้นั้น : นั่นเป็นฐานะที่มีได้ ;

เมื่อเป็นผู้ผู้เดียวยินดียิ่งในปวิเวกอยู่ **จักถือเอาซึ่งนิมิตสำหรับจิตได้** ดังนี้นั้น : นั่นเป็นฐานะที่มีได้ ;

เมื่อถือเอาซึ่งนิมิตสำหรับจิตได้อยู่ **จักทำสัมมาทิฏฐิให้บริบูรณ์ได้** ดังนี้นั้น : นั่นเป็นฐานะที่มีได้ ;

ครั้นทำสัมมาทิฏฐิได้บริบูรณ์แล้ว **จักทำสัมมาสมาธิให้บริบูรณ์ได้** ดังนี้นั้น : นั่นเป็นฐานะที่มีได้ ;

ครั้นทำสัมมาสมาธิได้บริบูรณ์แล้ว **จักละสังโยชน์ทั้งหลายได้** ดังนี้นั้น : นั่นเป็นฐานะที่มีได้ ;

ครั้นละสังโยชน์ทั้งหลายได้แล้ว **จักทำให้แจ้งซึ่งนิพพานได้** ดังนี้นั้น : นั่นเป็นฐานะที่มีได้, ดังนี้แล.

- ฉกฺก. อํ. ๒๒/๓๗๒/๓๓๙.

วิธีการบ่มวิมุตติให้ถึงที่สุด

เมฆิยะ ! ธรรมทั้งหลาย ๕ ประการ เป็นไปเพื่อความสุกรอบ (ปริปาก) ของเจโตวิมุตติที่ยังไม่สุกรอบ. ห้าประการอย่างไรเล่า? ห้าประการคือ :-

๑. เมฆิยะ ! ในกรณีนี้ ภิกษุเป็นผู้ **มีมิตรดี** มีสหายดี มีเพื่อนดี : เมฆิยะ ! นี้เป็นธรรมข้อหนึ่ง เป็นไปเพื่อความสุกรอบของเจโตวิมุตติที่ยังไม่สุกรอบ.

๒. เมฆิยะ ! ข้ออื่นยังมีอีก, คือภิกษุเป็นผู้ **มีศีล** สำรวมแล้วด้วยการสำรวมในปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยมรรยาทและโคจร มีปกติเห็นเป็นภัยในโทษทั้งหลายแม้มีประมาณน้อย สมาทานอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย : เมฆิยะ ! นี้เป็นธรรมข้อที่สอง เป็นไปเพื่อความสุกรอบของเจโตวิมุตติที่ยังไม่สุกรอบ.

๓. เมฆิยะ ! ข้ออื่นยังมีอีก, คือ ภิกษุเป็นผู้ได้ตามปรารถนาได้ไม่ยาก **ได้ไม่ลำบาก ซึ่งธรรมกถาอันเป็นเครื่องขัดเกลากิเลสอย่างยิ่ง** เป็นที่สบายแก่การเปิดโล่งแห่งจิต คืออัปปิจฉกถา (ให้ปรารถนาน้อย) สันตุฏฐิกถา (ให้สันโดษ) ปวิเวกกถา (ให้สงัด) อสังสัคคกถา (ให้ไม่คลุกคลีด้วยหมู่) วิริยารัมภกถา (ให้ปรารภเพียร) สีลกถา (ให้มีศีล) สมาธิกถา (ให้มีสมาธิ) ปัญญากถา (ให้มีปัญญา) วิมุตติกถา (ให้เกิดวิมุตติ) วิมุตติญาณทัสสนกถา (ให้เกิดวิมุตติญาณทัสสนะ) : เมฆิยะ ! นี้เป็นธรรมข้อที่สาม เป็นไปเพื่อความสุกรอบของเจโตวิมุตติที่ยังไม่สุกรอบ.

๔. เมฆิยะ ! ข้ออื่นยังมีอีก คือภิกษุเป็นผู้ **มีความเพียร** อันปรารภแล้ว เพื่อละอกุศลธรรมทั้งหลาย เพื่อยังกุศลธรรมทั้งหลายให้ถึงพร้อม เป็นผู้มีกำลัง

มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดทิ้งธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย : เมฆิยะ ! นี้เป็นธรรมข้อที่สี่ เป็นไปเพื่อความสุกรอบของเจโตวิมุตติที่ยังไม่สุกรอบ.

๕. เมฆิยะ ! ข้ออื่นยังมีอีก คือภิกษุ เป็นผู้ **มีปัญญา** ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องถึงธรรมสัจจะแห่งการตั้งขึ้นและการตั้งอยู่ไม่ได้ อันเป็นอริยะ เป็นเครื่องชำแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ : เมฆิยะ ! นี้เป็นธรรมข้อที่ห้า เป็นไปเพื่อความสุกรอบแห่งเจโตวิมุตติที่ยังไม่สุกรอบ.

เมฆิยะ ! เมื่อภิกษุเป็นผู้มีมิตรดี สหายดี เพื่อนดี, ต่อไปนี้เป็นสิ่งที่เธอพึงหวังได้ คือจักเป็นผู้มีศีล ฯลฯ, จักได้โดยง่ายซึ่งธรรมกถา ฯลฯ, จักเป็นผู้ปรารภความเพียร ฯลฯ, จักเป็นผู้มีปัญญา ฯลฯ.

เมฆิยะ ! ภิกษุนั้น ตั้งอยู่ในธรรม ๕ ประการเหล่านี้แล้ว พึงเจริญธรรมสี่ประการให้ยิ่งขึ้นไป คือ :-

เจริญ **อสุภะ** เพื่อ **ละราคะ.**

เจริญ **เมตตา** เพื่อ **ละพยาบาท.**

เจริญ **อานาปานสติ** เพื่อ **ตัดเสียซึ่งวิตก.**

เจริญ **อนิจจสัญญา** เพื่อ **ถอนอัส์มิมานะ** ; กล่าวคือ **เมื่อเจริญอนิจจสัญญา อนัตตาสัญญาย่อมมั่นคง. ผู้มีอนัตตสัญญา ย่อมถึงซึ่งการถอนอัส์มิมานะ คือ นิพพาน ในทิฏฐธรรม** นั่นเทียว.

- นวก. อํ. ๒๓/๓๖๙/๒๐๗.

(ข้อปฏิบัติระบบนี้ ใช้ได้แม้แก่ผู้ตั้งต้นบำเพ็ญวิมุตติ ; และใช้ได้แก่ผู้บำเพ็ญวิมุตติแล้วแต่ยังไม่สุกรอบ คือเพิ่มข้อปฏิบัติชื่อเดียวกันเหล่านี้ให้ยิ่งขึ้นไป. นับว่าเป็นหลักปฏิบัติที่สำคัญมาก ควรแก่การสนใจอย่างยิ่ง.

ธรรมะ ๕ ประการแห่งสูตรนี้เรียกในสูตรนี้ว่า “เครื่องบ่มวิมุตติ” ในสูตรอื่น (นวก. อํ. ๒๓/๓๖๔/๒๐๕) เรียกว่า “ที่ตั้งอาศัยแห่งการเจริญสัมโพธิปักขิยธรรม” ก็มี).

สติปัฏฐานบริบูรณ์เพราะอานาปานสติบริบูรณ์

ภิกษุ ท. ! อานาปานสติอันบุคคลเจริญแล้วอย่างไร ทำให้มากแล้วอย่างไร จึงทำสติปัฏฐานทั้งสี่ให้บริบูรณ์ได้ ?

[หมวดกายานุปัสสนา]

ภิกษุ ท. ! สมัยใด ภิกษุ [๑] **เมื่อหายใจเข้ายาว** ก็รู้สึกตัวทั่วถึง ว่าเราหายใจเข้ายาว ดังนี้, หรือว่า เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้สึกตัวทั่วถึง ว่าเราหายใจออกยาว ดังนี้ก็ดี; [๒] **เมื่อหายใจเข้าสั้น** ก็รู้สึกตัวทั่วถึง ว่าเราหายใจเข้าสั้น ดังนี้, หรือว่า เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้สึกตัวทั่วถึง ว่าเราหายใจออกสั้น ดังนี้ก็ดี ; [๓] ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ **รู้พร้อมเฉพาะซึ่งกายทั้งปวง** จักหายใจเข้า ดังนี้. ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งกายทั้งปวง จักหายใจออก ดังนี้ ; [๔] ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ **ทำกายสังขารให้รำงับอยู่** จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ทำกายสังขารให้รำงับอยู่ จักหายใจออก ดังนี้ ; ภิกษุ ท. ! สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้**ตามเห็นกายในกาย** อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้.

ภิกษุ ท. ! เราย่อมกล่าวลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ว่าเป็นกายอันหนึ่งๆ ในกายทั้งหลาย. ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้นในเรื่องนี้ ภิกษุนั้นย่อมชื่อว่าเป็นผู้ตามเห็นกายในกายอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้ ในสมัยนั้น.

[หมวดเวทนานุปัสสนา]

ภิกษุ ท.! สมัยใด ภิกษุ [๑] ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ **รู้พร้อมเฉพาะซึ่งปีติ** จักหายใจเข้า ดังนี้. ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งปีติ จักหายใจออก ดังนี้ ; [๒] ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ **รู้พร้อมเฉพาะซึ่งสุข** จักหายใจเข้า ดังนี้. ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งสุข จักหายใจออก ดังนี้ ; [๓] ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ **รู้พร้อมเฉพาะซึ่งจิตตสังขาร** จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งจิตตสังขาร จักหายใจออก ดังนี้ ; [๔] ย่อมทำในบทศึกษาว่า **เราเป็นผู้ทำจิตตสังขารให้รำงับอยู่** จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ทำจิตตสังขารให้รำงับอยู่ จักหายใจออก ดังนี้ ; ภิกษุ ท. ! สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้ **ตามเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย** อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้.

ภิกษุ ท. ! เราย่อมกล่าวการทำในใจเป็นอย่างดีต่อลมหายใจเข้า และลมหายใจออกทั้งหลาย ว่าเป็นเวทนาอันหนึ่ง ๆ ในเวทนาทั้งหลาย. ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้นในเรื่องนี้ ภิกษุนั้น ย่อมชื่อว่าเป็นผู้ตามเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้ ในสมัยนั้น.

[หมวดจิตตานุปัสสนา]

ภิกษุ ท. ! สมัยใด ภิกษุ [๑] ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ **รู้พร้อมเฉพาะซึ่งจิต** จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งจิต จักหายใจออก ดังนี้ ; [๒] ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็น

ผู้ **ทำจิตให้ปราโมทย์ยิ่งอยู่** จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ทำจิตให้ปราโมทย์ยิ่งอยู่ จักหายใจออก ดังนี้; [๓] ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ **ทำจิตให้ตั้งมั่นอยู่** จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ทำจิตตั้งมั่นอยู่ จักหายใจออก ดังนี้; [๔] ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ **ทำจิตให้ปล่อยอยู่** จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ทำจิตให้ปล่อยอยู่ จักหายใจออก ดังนี้; ภิกษุ ท.! สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้ **ตามเห็นจิตในจิต** อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะมีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้.

ภิกษุ ท.! เราไม่กล่าวอานาปานสติ ว่าเป็นสิ่งที่มีได้แก่บุคคลผู้มีสติอันลืมหลงแล้ว ไม่มีสัมปชัญญะ. ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้นในเรื่องนี้ภิกษุนั้นย่อมชื่อว่าเป็นผู้ตามเห็นจิตในจิตอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลสมีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้ ในสมัยนั้น.

[หมวดธัมมานุปัสสนา]

ภิกษุ ท.! สมัยใด ภิกษุ [๑] ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ **ตามเห็นซึ่งความไม่เที่ยง** อยู่เป็นประจำ จักหายใจเข้า ดังนี้. ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ตามเห็นซึ่งความไม่เที่ยงอยู่เป็นประจำ จักหายใจออก ดังนี้; [๒] ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ **ตามเห็นซึ่งความจางคลาย** อยู่เป็นประจำ จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ตามเห็นซึ่งความจางคลายอยู่เป็นประจำ จักหายใจออก ดังนี้; [๓] ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ **ตามเห็นซึ่งความดับไม่เหลือ** อยู่เป็นประจำ จักหายใจเข้า ดังนี้, ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ตามเห็นซึ่งความดับไม่เหลืออยู่เป็นประจำ จักหายใจออก

ดังนี้ ; [๔] ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ **ตามเห็นซึ่งความสลัดคืน** อยู่เป็นประจำ จักหายใจเข้าดังนี้, ย่อมทำในบทศึกษาว่า เราเป็นผู้ตามเห็นซึ่งความสลัดคืนอยู่เป็นประจำ จักหายใจออก ดังนี้ ; ภิกษุ ท. ! สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้ **ตามเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย** อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุนั้น เป็นผู้เข้าไปเพ่งเฉพาะเป็นอย่างดีแล้ว เพราะเธอเห็นการละอภิชฌาและโทมนัสทั้งหลายของเธอนั้นด้วยปัญญา. ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้นในเรื่องนี้ ภิกษุนั้นย่อมชื่อว่าเป็นผู้ตามเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้ ในสมัยนั้น.

ภิกษุ ท. ! อานาปานสติอันบุคคลเจริญแล้ว อย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้แล ชื่อว่าทำสติปัฏฐานทั้งสี่ให้บริบูรณ์ได้.

- อุปริ. ม. ๑๔/๑๙๕/๒๘๙.

โพชฌงค์บริบูรณ์เพราะสติปัฏฐานบริบูรณ์

ภิกษุ ท. ! สติปัฏฐานทั้งสี่ อันบุคคลเจริญแล้วอย่างไร ทำให้มากแล้วอย่างไร จึงทำโพชฌงค์ทั้งเจ็ดให้บริบูรณ์ได้ ?

[โพชฌงค์เจ็ด หมวดกายาฯ]

ภิกษุ ท. ! สมัยใด ภิกษุเป็นผู้ **ตามเห็นกายในกาย** อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลสมีสัมปชัญญะมีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสีย

ได้, สมัยนั้น สติของภิกษุผู้เข้าไปตั้งไว้แล้ว ก็เป็นธรรมชาติไม่ลืมหลง ภิกษุ ท.! สมัยใด สติของภิกษุผู้เข้าไปตั้งไว้แล้ว เป็นธรรมชาติไม่ลืมหลง สมัยนั้น **สติสัมโพชฌงค์** ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้นปรารภแล้ว, สมัยนั้นภิกษุชื่อว่าย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์, สมัยนั้นสติสัมโพชฌงค์ของภิกษุ ชื่อว่าถึงความเต็มรอบแห่งการเจริญ.

ภิกษุนั้น เมื่อเป็นผู้มีสติเช่นนั้นอยู่ ย่อมทำการเลือก ย่อมทำการเฟ้น ย่อมทำการใคร่ครวญ ซึ่งธรรมนั้นด้วยปัญญา. ภิกษุ ท.! สมัยใดภิกษุเป็นผู้มีสติเช่นนั้นอยู่ ทำการเลือกเฟ้น ใคร่ครวญธรรมนั้นอยู่ด้วยปัญญา, สมัยนั้น **ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์** ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้นปรารภแล้ว, สมัยนั้นภิกษุชื่อว่าย่อมเจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์, สมัยนั้นธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ของภิกษุชื่อว่าถึงความเต็มรอบแห่งการเจริญ.

ภิกษุนั้น เมื่อเลือกเฟ้น ใคร่ครวญอยู่ซึ่งธรรมนั้น ด้วยปัญญาความเพียรอันไม่ย่อหย่อนชื่อว่าเป็นธรรมอันภิกษุนั้นปรารภแล้ว. ภิกษุ ท.! สมัยใดความเพียรไม่ย่อหย่อนอันภิกษุผู้เลือกเฟ้นใคร่ครวญในธรรมนั้นด้วยปัญญาปรารภแล้ว. สมัยนั้น **วิริยสัมโพชฌงค์** ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้นปรารภแล้ว. สมัยนั้นภิกษุชื่อว่าย่อมเจริญวิริยสัมโพชฌงค์, สมัยนั้นวิริยสัมโพชฌงค์ของภิกษุชื่อว่าถึงความเต็มรอบแห่งการเจริญ.

ภิกษุนั้น เมื่อมีความเพียรอันปรารภแล้ว ปีติอันเป็นนิรามิสก็เกิดขึ้น. ภิกษุ ท.! สมัยใด ปีติอันเป็นนิรามิส เกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้มีความเพียรอันปรารภแล้ว, สมัยนั้น **ปีติสัมโพชฌงค์** ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้นปรารภแล้ว, สมัยนั้น

ภิกษุชื่อว่าย่อมเจริญปีติสัมโพชฌงค์, สมัยนั้นปีติสัมโพชฌงค์ของภิกษุชื่อว่าถึงความเต็มรอบแห่งการเจริญ.

ภิกษุนั้น เมื่อมีใจประกอบด้วยปีติ แม้กายก็รำงับ แม้จิตก็รำงับ. ภิกษุ ท.! สมัยใด ทั้งกายและทั้งจิตของภิกษุผู้มีใจประกอบด้วยปีติ ย่อมรำงับ, สมัยนั้น **ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์** ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้นปรารภแล้ว, สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่าย่อมเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์, สมัยนั้นปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ของภิกษุชื่อว่าถึงความเต็มรอบแห่งการเจริญ.

ภิกษุนั้น เมื่อมีกายอันรำงับแล้ว มีความสุขอยู่ จิตย่อมตั้งมั่น. ภิกษุ ท.! สมัยใด จิตของภิกษุผู้มีกายอันรำงับแล้วมีความสุขอยู่ ย่อมตั้งมั่น, สมัยนั้น **สมาธิสัมโพชฌงค์** ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้นปรารภแล้ว, สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่าย่อมเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์, สมัยนั้นสมาธิสัมโพชฌงค์ของภิกษุ ชื่อว่าถึงความเต็มรอบแห่งการเจริญ.

ภิกษุนั้น ย่อมเป็นผู้เข้าไปเพ่งเฉพาะซึ่งจิตอันตั้งมั่นแล้วอย่างนั้นเป็นอย่างดี. ภิกษุ ท.! สมัยใด ภิกษุเป็นผู้เข้าไปเพ่งเฉพาะซึ่งจิตอันตั้งมั่นแล้วอย่างนั้น เป็นอย่างดี, สมัยนั้น **อุเบกขาสัมโพชฌงค์** ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้นปรารภแล้ว, สมัยนั้นภิกษุชื่อว่าย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์, สมัยนั้นอุเบกขาสัมโพชฌงค์ของภิกษุ ชื่อว่าถึงความเต็มรอบแห่งการเจริญ.

[โพชฌงค์เจ็ด หมวดเวทนา ฯ]

ภิกษุ ท.! สมัยใด ภิกษุเป็นผู้ **ตามเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย** อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัส

ในโลกออกเสียได้, สมัยนั้น สติของภิกษุผู้เข้าไปตั้งไว้แล้ว ก็เป็นธรรมชาติไม่ลืมหลง. ภิกษุ ท.! สมัยใด สติของภิกษุผู้เข้าไปตั้งไว้แล้ว เป็นธรรมชาติไม่ลืมหลง, สมัยนั้น **สติสัมโพชฌงค์** ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้นปรารภแล้ว, สมัยนั้นภิกษุชื่อว่าย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์, สมัยนั้นสติสัมโพชฌงค์ของภิกษุชื่อว่าถึงความเต็มรอบแห่งการเจริญ.

ภิกษุนั้น เมื่อเป็นผู้มีสติเช่นนั้นอยู่ ย่อมทำการเลือก ย่อมทำการเฟ้น ย่อมทำการใคร่ครวญ ซึ่งธรรมนั้นด้วยปัญญา. (ต่อไปนี้ มีข้อความอย่างเดียวกันกับในโพชฌงค์เจ็ด หมวดกายาฯ จนจบหมวด).

[โพชฌงค์เจ็ด หมวดจิตตา ฯ]

ภิกษุ ท.! สมัยใด ภิกษุเป็นผู้ **ตามเห็นจิตในจิต** อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้, สมัยนั้น สติของภิกษุผู้เข้าไปตั้งไว้แล้ว ก็เป็นธรรมชาติไม่ลืมหลง. ภิกษุ ท.! สมัยใด สติของภิกษุผู้เข้าไปตั้งไว้แล้ว เป็นธรรมชาติไม่ลืมหลง, สมัยนั้น **สติสัมโพชฌงค์** ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้นปรารภมาแล้ว, สมัยนั้นภิกษุชื่อว่าย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์, สมัยนั้นสติสัมโพชฌงค์ของภิกษุ ชื่อว่าถึงความเต็มรอบแห่งการเจริญ.

ภิกษุนั้น เมื่อเป็นผู้มีสติเช่นนั้นอยู่ ย่อมทำการเลือก ย่อมทำการเฟ้น ย่อมทำการใคร่ครวญ ซึ่งธรรมนั้นด้วยปัญญา. (ต่อไปนี้ มีข้อความอย่างเดียวกันกับในโพชฌงค์เจ็ด หมวดกายาฯ จนจบหมวด).

[โพชฌงค์เจ็ด หมวดธัมมา ฯ]

ภิกษุ ท. ! สมัยใด ภิกษุเป็นผู้ **ตามเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย** อยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้, สมัยนั้น สติของภิกษุผู้เข้าไปตั้งไว้แล้ว ก็เป็นธรรมชาติไม่ลืมหลง ภิกษุ ท. ! สมัยใด สติของภิกษุผู้เข้าไปตั้งไว้แล้ว เป็นธรรมชาติไม่ลืมหลง, สมัยนั้น **สติสัมโพชฌงค์** ก็เป็นอันว่าภิกษุนั้นปรารภแล้ว, สมัยนั้นภิกษุชื่อว่าย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์, สมัยนั้นสติสัมโพชฌงค์ของภิกษุ ชื่อว่าถึงความเต็มรอบแห่งการเจริญ.

ภิกษุนั้น เมื่อเป็นผู้มีสติเช่นนั้นอยู่ ย่อมทำการเลือก ย่อมทำการเฟ้น ย่อมทำการใคร่ครวญ ซึ่งธรรมนั้นด้วยปัญญา. (ต่อไปนี้ มีข้อความอย่างเดียวกันกับในโพชฌงค์เจ็ด หมวดกายา ฯ จนจบหมวด).

ภิกษุ ท. ! สติปัฏฐานทั้งสี่ อันบุคคลเจริญแล้ว อย่างนี้ ทำให้มากแล้ว อย่างนี้แล ชื่อว่าทำโพชฌงค์ทั้งเจ็ดให้บริบูรณ์ได้.

(ข้อสังเกต : ดังที่ตรัสไว้ แสดงว่าสติปัฏฐานทั้งสี่ ในแต่ละหมวดสมบูรณ์ในตัวเอง คือเข้าถึงโพชฌงค์ที่บริบูรณ์จนกระทั่งวิมุตติได้ทุกหมวด ดังนั้น สติปัฏฐานสี่นั้น ผู้ปฏิบัติจะเจริญหมวดใดหมวดหนึ่ง หรือทั้ง ๔ หมวดก็ได้เหมือนกันยังวิมุตติให้ปรากฏได้ดุจเดียวกัน)

- อุปริ. ม. ๑๔/๑๙๗/๒๙๐.

วิชชา-วิมุตติบริบูรณ์เพราะโพชฌงค์บริบูรณ์

ภิกษุ ท. ! **โพชฌงค์ทั้งเจ็ด อันบุคคลเจริญแล้ว อย่างไร ทำให้มากแล้ว อย่างไร จึงทำวิชชาและวิมุตติให้บริบูรณ์ได้** ?

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมเจริญ **สติสัมโพชฌงค์** อันอาศัยวิเวก อันอาศัยวิราคะ อันอาศัยนิโรธ อันน้อมไปเพื่อโวสสัคคะ (ความสละลง) ;

ย่อมเจริญ **ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์** อันอาศัยวิเวก อันอาศัยวิราคะ อันอาศัยนิโรธ อันน้อมไปเพื่อโวสสัคคะ ;

ย่อมเจริญ **วิริยสัมโพชฌงค์** อันอาศัยวิเวก อันอาศัยวิราคะ อันอาศัยนิโรธ อันน้อมไปเพื่อโวสสัคคะ ;

ย่อมเจริญ **ปีติสัมโพชฌงค์** อันอาศัยวิเวก อันอาศัยวิราคะ อันอาศัยนิโรธ อันน้อมไปเพื่อโวสสัคคะ ;

ย่อมเจริญ **ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์** อันอาศัยวิเวก อันอาศัยวิราคะ อันอาศัยนิโรธ อันน้อมไปเพื่อโวสสัคคะ ;

ย่อมเจริญ **สมาธิสัมโพชฌงค์** อันอาศัยวิเวก อันอาศัยวิราคะ อันอาศัยนิโรธ อันน้อมไปเพื่อโวสสัคคะ ;

ย่อมเจริญ **อุเบกขาสัมโพชฌงค์** อันอาศัยวิเวก อันอาศัยวิราคะ อันอาศัยนิโรธ อันน้อมไปเพื่อโวสสัคคะ ;

ภิกษุ ท. ! โพชฌงค์ทั้งเจ็ด อันบุคคลเจริญแล้ว อย่างนี้ ทำให้มากแล้ว อย่างนี้แล ชื่อว่าทำวิชชาและวิมุตติให้บริบูรณ์ได้, ดังนี้.

- อุปริ. ม. ๑๔/๒๐๑/๒๙๑.

นิโรธอริยสัจ (อีกนัยหนึ่ง)

ภิกษุ ท. ! **ความจริงอันประเสริฐ คือความดับไม่เหลือของทุกข์ เป็นอย่างไรเล่า** ? ภิกษุ ท. ! เพราะ **ความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่งอวิชชา**

นั้นนั่นเทียว จึงมีความดับแห่งสังขาร ; เพราะมีความดับแห่งสังขาร จึงมีความดับแห่งวิญญาณ ; เพราะมีความดับแห่งวิญญาณ จึงมีความดับแห่งนามรูป ; เพราะมีความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสฬายตนะ ; เพราะมีความดับแห่งสฬายตนะ จึงมีความดับแห่งผัสสะ ; เพราะมีความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา ; เพราะมีความดับแห่งเวทนา จึงมีความดับแห่งตัณหา ; เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน ; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ ; เพราะมีความดับแห่งชาติ นั่นแล ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะ-โทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้. ภิกษุ ท. ! นี้ เราเรียกว่า ความจริงอันประเสริฐ คือความดับไม่เหลือของทุกข์.

- ติก. อํ. ๒๐/๒๒๗/๕๐๑.

นิโรธอริยสัจเป็นสิ่งที่ควรทำให้แจ้ง

ภิกษุ ท. ! อริยสัจมีสี่อย่างเหล่านี้. สี่อย่างเหล่าไหนเล่า ? สี่อย่างคือ:- ทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา-อริยสัจ. ภิกษุ ท. ! เหล่านี้แล คือ อริยสัจสี่อย่าง.

ภิกษุ ท. ! ในบรรดาอริยสัจสี่อย่างเหล่านี้. อริยสัจที่ใคร ๆ ควรรอบรู้ มีอยู่, อริยสัจที่ใคร ๆ ควรละ มีอยู่, อริยสัจที่ใครๆ ควรทำให้แจ้ง มีอยู่.... ภิกษุ ท. ! อริยสัจที่ใคร ๆ ควรรอบรู้นั้น ได้แก่ **อริยสัจคือทุกข์** ; อริยสัจที่ใคร ๆ ควรละนั้น ได้แก่ **อริยสัจ คือเหตุให้เกิดทุกข์** ; อริยสัจที่ใคร ๆ ควรทำให้แจ้งนั้น ได้แก่ **อริยสัจ คือความดับไม่เหลือของทุกข์** ; ....

ภิกษุ ท. ! เพราะฉะนั้น ในกรณีนี้, พวกเธอทั้งหลาย พึงทำความเพียรเพื่อให้รู้ตามที่เป็นจริง ว่า '**ทุกข์เป็นเช่นนี้ ๆ**,' ดังนี้ ; ว่า '**เหตุให้เกิดทุกข์เป็นเช่นนี้ ๆ**,' ดังนี้ ; ว่า '**ความดับไม่เหลือของทุกข์ เป็นเช่นนี้ ๆ** ;' .... ดังนี้เถิด.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๕๔๖/๑๗๐๙.

นิทเทส ๑๒

ว่าด้วยอาการดับแห่งตัณหา

จบ

ภาค ๓

ว่าด้วยนิโรธอริยสัจ

ความจริงอันประเสริฐ คือความดับไม่เหลือของทุกข์

จบ

ภาคผนวก

(พระสูตรเกี่ยวกับอริยสัจสี่ที่ได้ค้นคว้าเพิ่มเติม)

กายนคร (อีกนัยหนึ่ง)

ดูก่อนภิกษุ ท.! กายคตาสติอันภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง**เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว กุศลธรรม**อย่างใดอย่างหนึ่ง **ซึ่งเป็นไปในส่วนวิชชา ย่อมหยั่งลงในภายใน**ของภิกษุนั้น เปรียบเหมือนมหาสมุทรอันผู้ใดผู้หนึ่งถูกต้องด้วยใจแล้ว แม่น้ำน้อยสายใดสายหนึ่งซึ่งไหลไปสู่สมุทร ย่อมหยั่งลงในภายในของผู้นั้น ฉะนั้น

ดูก่อนภิกษุ ท.! ธรรมข้อหนึ่ง อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วเป็นไป**เพื่อความสังเวชมาก** เป็นไป**เพื่อประโยชน์มาก** เป็นไป**เพื่อความเกษมจากโยคะมาก** เป็นไป**เพื่อสติและสัมปชัญญะ** เป็นไป**เพื่อได้ญาณทัสสนะ** เป็นไป**เพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน** เป็นไป**เพื่อทำให้แจ้งซึ่งผล คือวิชชาและวิมุตติ** ธรรมข้อหนึ่งคืออะไร คือ **กายคตาสติ** ดูก่อนภิกษุ ท.! ธรรมข้อหนึ่งนี้แลอันบุคคลอบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสังเวชมาก ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์มาก ย่อมเป็นไปเพื่อความเกษมจากโยคะมาก ย่อมเป็นไปเพื่อสติและสัมปชัญญะ ย่อมเป็นไปเพื่อได้ญาณทัสสนะ ย่อมเป็นไปเพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งซึ่งผล คือ วิชชาและวิมุตติ

ดูก่อนภิกษุ ท.! ธรรมข้อหนึ่ง อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว แม้**กายก็สงบ** แม้**จิตก็สงบ** แม้**วิตกวิจารก็สงบ ธรรมที่เป็นไปในส่วนแห่งวิชชาแม้ทั้งสิ้น ก็ถึงความเจริญบริบูรณ์** ธรรมข้อหนึ่งคืออะไร คือ **กายคตาสติ** ดูก่อนภิกษุ ท.! ธรรมข้อหนึ่งนี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว แม้กายก็สงบ แม้จิตก็สงบ แม้วิตกวิจารก็สงบ ธรรมที่เป็นไปในส่วนแห่งวิชชาแม้ทั้งสิ้นก็ถึงความเจริญบริบูรณ์

ดูก่อนภิกษุ ท. ! ธรรมข้อหนึ่ง อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว **อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ย่อมไม่เกิดขึ้น**ได้เลย และ**อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมละเสียได้** ธรรมข้อหนึ่งคืออะไร คือ **กายคตาสติ** ดูก่อนภิกษุ ท. ! ธรรมข้อหนึ่งนี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ย่อมไม่เกิดขึ้นได้เลย และอกุศลธรรมขึ้นแล้ว ย่อมละเสียได้

ดูก่อนภิกษุ ท. ! ธรรมข้อหนึ่ง อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว **กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น** และ**กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญ ไพบูลย์ยิ่ง** ธรรมข้อหนึ่งคืออะไร คือ **กายคตาสติ** ดูก่อนภิกษุ ท. ! ธรรมข้อหนึ่งนี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญ ไพบูลย์ยิ่ง

ดูก่อนภิกษุ ท. ! ธรรมข้อหนึ่ง อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อม**ละอวิชชาเสียได้ วิชชาย่อมเกิดขึ้น** ย่อม**ละอัส์มิมานะเสียได้ อนุสัยย่อมถึงความเพิกถอน** ย่อม**ละสังโยชน์เสียได้** ธรรมข้อหนึ่งคืออะไร คือ **กายคตาสติ** ดูก่อนภิกษุ ท. ! ธรรมข้อหนึ่งนี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมละอวิชชาเสียได้ วิชชาย่อมเกิดขึ้น ย่อมละ**อัส์มิมานะ**เสียได้ อนุสัยย่อมถึงความเพิกถอน ย่อมละสังโยชน์เสียได้

ดูก่อนภิกษุ ท. ! ธรรมข้อหนึ่ง อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไป**เพื่อความแตกฉานแห่งปัญญา** ย่อมเป็นไป**เพื่ออนุปาทาปรินิพพาน** ธรรมข้อหนึ่งคืออะไร คือ **กายคตาสติ** ดูก่อนภิกษุ ท. ! ธรรมข้อหนึ่งนี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความแตกฉานแห่งปัญญา ย่อมเป็นไปเพื่ออนุปาทาปรินิพพาน

ดูก่อนภิกษุ ท.! ธรรมข้อหนึ่ง อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อม**มีการแทงตลอดธาตุมากหลาย** ย่อม**มีการแทงตลอดธาตุต่างๆ** ย่อม**มีความแตกฉานในธาตุมากหลาย** ธรรมข้อหนึ่งคืออะไร คือ **กายคตาสติ** ดูก่อนภิกษุ ท.! ธรรมข้อหนึ่งนี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมมีการแทงตลอดธาตุมากหลาย ย่อมมีการแทงตลอดธาตุต่างๆ ย่อมมีความแตกฉานในธาตุมากหลาย

ดูก่อนภิกษุ ท.! ธรรมข้อหนึ่ง อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไป**เพื่อทำโสดาปัตติผล**ให้แจ้ง ย่อมเป็นไป**เพื่อทำสกทาคามิผล**ให้แจ้ง ย่อมเป็นไป**เพื่ออนาคามิผล**ให้แจ้ง ย่อมเป็นไป**เพื่อทำอรหัตตผล**ให้แจ้ง ธรรมข้อหนึ่งคืออะไร คือ **กายคตาสติ** ดูก่อนภิกษุ ท.! ธรรมข้อหนึ่งนี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำโสดาปัตติผลให้แจ้ง ย่อมเป็นไปเพื่อทำสกทาคามิผลให้แจ้ง ย่อมเป็นไปเพื่อทำอนาคามิผลให้แจ้ง ย่อมเป็นไปเพื่อทำอรหัตตผลให้แจ้ง

ดูก่อนภิกษุ ท.! ธรรมข้อหนึ่ง อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไป**เพื่อได้ปัญญา** ย่อมเป็นไป**เพื่อความเจริญแห่งปัญญา** ย่อมเป็นไป**เพื่อความไพบูลย์แห่งปัญญา** ย่อมเป็นไป**เพื่อความเป็นผู้มีปัญญาใหญ่** ย่อมเป็นไป**เพื่อความเป็นผู้มีปัญญามาก** ย่อมเป็นไป**เพื่อความเป็นผู้มีปัญญาไพบูลย์** ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาลึกซึ้ง ย่อมเป็นไป**เพื่อความเป็นผู้มีปัญญาสามารถยิ่ง** ย่อมเป็นไป**เพื่อความเป็นผู้มีปัญญากว้างขวาง** ย่อมเป็นไป**เพื่อความเป็นผู้มากด้วยปัญญา** ย่อมเป็นไป**เพื่อความเป็นผู้มีปัญญาว่องไว** ย่อมเป็นไป**เพื่อความเป็นผู้มีปัญญาเร็ว** ย่อมเป็นไป**เพื่อความเป็นผู้มีปัญญาร่าเริง** ย่อมเป็นไป**เพื่อความเป็นผู้มีปัญญาแล่น** ย่อมเป็นไป**เพื่อความเป็นผู้มีปัญญาคม**

ย่อมเป็นไป**เพื่อความเป็นผู้มีปัญญาชำแรกกิเลส** ธรรมข้อหนึ่งคืออะไร คือ **กายคตาสติ** ดูก่อนภิกษุ ท. ! ธรรมข้อหนึ่งนี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อได้ปัญญา ฯลฯ ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาชำแรกกิเลส

ดูก่อนภิกษุ ท. ! ชนเหล่าใด**ไม่บริโภคกายคตาสติ** ชนเหล่านั้นชื่อว่า **ย่อมไม่บริโภคอมตะ** ดูก่อนภิกษุ ท. ! ชนเหล่าใด**บริโภคกายคตาสติ** ชนเหล่านั้นชื่อว่า**ย่อมบริโภคอมตะ**

ดูก่อนภิกษุ ท. ! **กายคตาสติอันชนเหล่าใดไม่บริโภค**แล้ว **อมตะชื่อว่าอันชนเหล่านั้นไม่บริโภค**แล้ว ดูก่อนภิกษุ ท. ! **กายคตาสติอันชนเหล่าใดบริโภค**แล้ว **อมตะชื่อว่าอันชนเหล่านั้นบริโภค**แล้ว

ดูก่อนภิกษุ ท. ! **กายคตาสติของชนเหล่าใดเสื่อม**แล้ว **อมตะของชนเหล่านั้นชื่อว่าเสื่อม**แล้ว ดูก่อนภิกษุ ท. ! **กายคตาสติของชนเหล่าใดไม่เสื่อม**แล้ว **อมตะของชนเหล่านั้นชื่อว่าไม่เสื่อม**แล้ว

ดูก่อนภิกษุ ท. ! **กายคตาสติอันชนเหล่าใดเบื่อ**แล้ว **อมตะชื่อว่าอันชนเหล่านั้นเบื่อ**แล้ว ดูก่อนภิกษุ ท. ! **กายคตาสติอันชนเหล่าใดชอบใจ**แล้ว **อมตะชื่อว่าอันชนเหล่านั้นชอบใจ**แล้ว

ดูก่อนภิกษุ ท. ! ชนเหล่าใด**ประมาทกายคตาสติ** ชนเหล่านั้นชื่อว่า **ประมาทอมตะ** ดูก่อนภิกษุ ท. ! ชนเหล่าใด**ไม่ประมาทกายคตาสติ** ชนเหล่านั้นชื่อว่า**ไม่ประมาทอมตะ**

ดูก่อนภิกษุ ท. ! **กายคตาสติอันชนเหล่าใดหลงลืม อมตะชื่อว่าอันชนเหล่านั้นหลงลืม** ดูก่อนภิกษุ ท. ! **กายคตาสติอันชนเหล่าใดไม่หลงลืม อมตะชื่อว่าอันชนเหล่านั้นไม่หลงลืม**

ดูก่อนภิกษุ ท. ! **กายคตาสติอันชนเหล่าใดไม่ส้องเสพ**แล้ว **อมตะชื่อว่าอันชนเหล่านั้นไม่ส้องเสพ**แล้ว ดูก่อนภิกษุ ท. ! **กายคตาสติอันชนเหล่าใดส้องเสพ**แล้ว **อมตะชื่อว่าอันชนเหล่านั้นส้องเสพ**แล้ว

ดูก่อนภิกษุ ท. ! **กายคตาสติอันชนเหล่าใดไม่เจริญ**แล้ว **อมตะชื่อว่าอันชนเหล่านั้นไม่เจริญ**แล้ว ดูก่อนภิกษุ ท. ! **กายคตาสติอันชนเหล่าใดเจริญ**แล้ว **อมตะชื่อว่าอันชนเหล่านั้นเจริญ**แล้ว

ดูก่อนภิกษุ ท. ! **กายคตาสติอันชนเหล่าใดไม่ทำให้มาก**แล้ว **อมตะชื่อว่าอันชนเหล่านั้นไม่ทำให้มาก**แล้ว ดูก่อนภิกษุ ท. ! **กายคตาสติอันชนเหล่าใดทำให้มาก**แล้ว **อมตะชื่อว่าอันชนเหล่านั้นทำให้มาก**แล้ว

ดูก่อนภิกษุ ท. ! **กายคตาสติอันชนเหล่าใดไม่รู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง อมตะชื่อว่าอันชนเหล่านั้นไม่รู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง** ดูก่อนภิกษุ ท. ! **กายคตาสติอันชนเหล่าใดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง อมตะชื่อว่าอันชนเหล่านั้นรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง**

ดูก่อนภิกษุ ท. ! **กายคตาสติอันชนเหล่าใดไม่กำหนดรู้**แล้ว **อมตะชื่อว่าอันชนเหล่านั้นไม่กำหนดรู้**แล้ว ดูก่อนภิกษุ ท. ! **กายคตาสติอันชนเหล่าใดกำหนดรู้**แล้ว **อมตะชื่อว่าอันชนเหล่านั้นกำหนดรู้**แล้ว

ดูก่อนภิกษุ ท. ! **กายคตาสติอันชนเหล่าใดไม่ทำให้แจ้ง**แล้ว **อมตะชื่อว่า**

อันชนเหล่านั้นไม่ทำให้แจ้งแล้ว ดูก่อนภิกษุ ท. ! **กายคตาสติอันชนเหล่าใดทำให้แจ้ง**แล้ว **อมตะชื่อว่าอันชนเหล่านั้นทำให้แจ้ง**แล้ว, ดังนี้

- เอก. อํ. ๒๐/๕๕/๒๒๕.

กายนคร (อีกนัยหนึ่ง)

ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปหาภิกษุรูปหนึ่งถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้ถามภิกษุรูปนั้นว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ! ทัศนะของภิกษุเป็นอันหมดจดดีด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอแล ภิกษุรูปนั้นกล่าวว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ! ทัศนะของภิกษุเป็นอันหมดจดดีด้วยเหตุที่ภิกษุรู้ชัดเหตุเกิด และความดับแห่งผัสสายตนะ ๖ ตามความเป็นจริง ทีนั้นแล ภิกษุนั้นไม่ยินดีด้วยการพยากรณ์ปัญหาของภิกษุนั้น จึงเข้าไปหาภิกษุอีกรูปหนึ่ง ครั้นแล้วได้ถามว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ! ทัศนะของภิกษุเป็นอันหมดจดดีด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอแล ภิกษุรูปนั้นกล่าวว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ! ทัศนะของภิกษุเป็นอันหมดจดดีด้วยเหตุที่ภิกษุรู้ชัดเหตุเกิด และความดับแห่งอุปาทานขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง ทีนั้นแล ภิกษุนั้นไม่ยินดีด้วยการพยากรณ์ปัญหาของภิกษุนั้น จึงเข้าไปหาภิกษุอีกรูปหนึ่งแล้วได้ถามว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ! ทัศนะของภิกษุเป็นอันหมดจดดีด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอแล ภิกษุนั้นกล่าวว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ! ทัศนะของภิกษุเป็นอันหมดจดดี ด้วยเหตุที่ภิกษุรู้ชัดเหตุเกิด และความดับแห่งมหาภูตรูป ๔ ตามความเป็นจริง ทีนั้นแล ภิกษุนั้นไม่ยินดีด้วยการพยากรณ์ปัญหาของภิกษุนั้น จึงเข้าไปหาภิกษุอีกรูปหนึ่งแล้วได้

ถามว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ! ทัศนะของภิกษุเป็นอันหมดจดดีด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอแล ภิกษุรูปนั้นกล่าวว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ! ทัศนะของภิกษุเป็นอันหมดจดดีด้วยเหตุที่ภิกษุรู้ชัด ตามความเป็นจริงว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา

ทีนั้นแล ภิกษุไม่ยินดีด้วยการพยากรณ์ปัญหาของภิกษุนั้น จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้าพระองค์ขอประทานพระวโรกาส ข้าพระองค์เข้าไปหาภิกษุรูปหนึ่งถึงที่อยู่ แล้วได้ถามว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ! ทัศนะของภิกษุเป็นอันหมดจดดีด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอแล ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เมื่อข้าพระองค์ถามอย่างนี้แล้ว ภิกษุนั้นได้กล่าวกับข้าพระองค์ว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ! ทัศนะของภิกษุเป็นอันหมดจดดีด้วยเหตุที่ภิกษุรู้ชัดเหตุเกิด และความดับแห่งผัสสายตนะ ๖ ตามความเป็นจริง ทีนั้นแล ข้าพระองค์ไม่ยินดีด้วยการพยากรณ์ ปัญหาของภิกษุนั้น จึงเข้าไปหาภิกษุรูปหนึ่งถึงที่อยู่ แล้วได้ถามว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ! ทัศนะของภิกษุเป็นอันหมดจดดีด้วยเหตุเพียงเท่าไร เมื่อข้าพระองค์ถามอย่างนี้แล้ว ภิกษุนั้นได้กล่าวกับข้าพระองค์ว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ! ทัศนะของภิกษุเป็นอันหมดจดดีด้วยเหตุที่ภิกษุรู้ชัดเหตุเกิด และความดับแห่งอุปาทานขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง ทีนั้นแล ข้าพระองค์ไม่ยินดีด้วยการพยากรณ์ปัญหาของภิกษุนั้น จึงเข้าไปหาภิกษุรูปหนึ่งถึงที่อยู่ แล้วได้ถามว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ! ทัศนะของภิกษุเป็นอันหมดจดดีด้วยเหตุเพียงเท่าไร เมื่อข้าพระองค์ถามอย่างนี้แล้ว ภิกษุนั้นได้กล่าวกับข้าพระองค์ว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ! ทัศนะของภิกษุเป็นอันหมดจดดี ด้วยเหตุที่ภิกษุรู้ชัด เหตุเกิดและความดับแห่งมหาภูตรูป ๔ ตามความเป็นจริง ทีนั้นแล ข้าพระองค์ไม่ยินดีด้วยการ

พยากรณ์ปัญหาของภิกษุนั้นจึงเข้าไปหาภิกษุรูปหนึ่งถึงที่อยู่ แล้วได้ถามว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ! ทัศนะของภิกษุเป็นอันหมดจดดีด้วยเหตุเพียงเท่าไร เมื่อข้าพระองค์ถามอย่างนี้แล้ว ภิกษุนั้นได้กล่าวกับข้าพระองค์ว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ! ทัศนะของภิกษุเป็นอันหมดจดดีด้วยเหตุที่ภิกษุรู้ชัด ตามความเป็นจริงว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา ทีนั้นแล ข้าพระองค์ไม่ยินดีด้วยการพยากรณ์ปัญหาของภิกษุนั้น จึงเข้ามาเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ขอทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ทัศนะของภิกษุเป็นอันหมดจดดีด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอแล

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ ! บุรุษยังไม่เคยเห็นต้นทองกวาว บุรุษนั้นพึงเข้าไปหาบุรุษคนใดคนหนึ่งผู้เคยเห็นต้นทองกวาวถึงที่อยู่ แล้วถามอย่างนี้ว่า ดูก่อนบุรุษผู้เจริญ ! ต้นทองกวาวเป็นเช่นไร บุรุษนั้นพึงตอบว่า ดูก่อนบุรุษผู้เจริญ ! ต้นทองกวาวดำเหมือนตอไม้ไหม้ ก็สมัยนั้นแล ต้นทองกวาวเป็นดังที่บุรุษนั้นเห็น ทีนั้นแล บุรุษนั้นไม่ยินดีด้วยการพยากรณ์ปัญหาของบุรุษนั้นพึงเข้าไปหาบุรุษคนหนึ่งผู้เคยเห็นต้น ทองกวาวถึงที่อยู่แล้วถามว่า ดูก่อนบุรุษผู้เจริญ ! ต้นทองกวาวเป็นเช่นไร บุรุษนั้นพึงตอบว่า ต้นทองกวาวแดงเหมือนชิ้นเนื้อ ก็สมัยนั้น ต้นทองกวาวเป็นดังที่บุรุษนั้นเห็น ทีนั้นแล บุรุษนั้นไม่ยินดีด้วยการพยากรณ์ปัญหาของบุรุษนั้น พึงเข้าไปหาบุรุษคนหนึ่งผู้เคยเห็นต้นทองกวาวถึงที่อยู่ แล้วถามอย่างนี้ว่า ดูก่อนบุรุษผู้เจริญ ! ต้นทองกวาวเป็นเช่นไร บุรุษนั้นพึงตอบอย่างนี้ว่า ดูก่อนบุรุษผู้เจริญ ! ต้นทองกวาวที่เกิดนานมีฝักเหมือนต้นซึก ก็สมัยนั้นแล ต้นทองกวาวเป็นดังที่บุรุษนั้นเห็น ทีนั้นแล บุรุษนั้นไม่ยินดีด้วยการพยากรณ์ปัญหาของบุรุษนั้น พึงเข้าไปหาบุรุษคนหนึ่งผู้เคยเห็นต้นทองกวาวถึงที่อยู่

แล้วถามอย่างนี้ว่า ดูก่อนบุรุษผู้เจริญ ! ต้นทองกวาวเป็นเช่นไร บุรุษนั้นพึงตอบว่า ดูก่อนบุรุษผู้เจริญ ! ต้นทองกวาวมีใบแก่และใบอ่อนหนาแน่นมีร่มทึบเหมือนต้นไทร ก็สมัยนั้น ต้นทองกวาวเป็นดังที่บุรุษนั้นเห็น แม้ฉันใด ดูก่อนภิกษุ ! ทัศนะของสัตบุรุษเหล่านั้น ผู้น้อมไปแล้วเป็นอันหมดจดดีด้วยประการใดๆเป็นอันสัตบุรุษทั้งหลายผู้ฉลาดพยากรณ์แล้วด้วยประการนั้นๆ ฉันนั้นแล

ดูก่อนภิกษุ ท. ! เหมือนอย่างว่า เมืองชายแดนของพระราชาเป็นเมืองที่มั่นคง มีกำแพงและเชิงเทิน มีประตู ๖ ประตู นายประตูเมืองนั้นเป็นคนฉลาด เฉียบแหลม มีปัญญาคอยห้ามคนที่ตนไม่รู้จัก อนุญาตให้คนที่ตนรู้จักเข้าไปในเมืองนั้น ราชทูตคู่หนึ่งมีราชการด่วนมาแต่ทิศบูรพา พึงถามนายประตูนั้นว่า แน่ะบุรุษผู้เจริญ ! เจ้าเมืองนี้อยู่ที่ไหน นายประตูนั้นตอบว่า แน่ะท่านผู้เจริญ ! นั่นเจ้าเมืองนั่งอยู่ ณ ทางสามแพร่งกลางเมือง ทีนั้นแล ราชทูตคู่นั้นมอบถ้อยคำตามความเป็นจริงแก่เจ้าเมืองแล้ว พึงดำเนินกลับไปตามทางที่มาแล้ว ราชทูตคู่หนึ่งมีราชการด่วนมาแต่ทิศปัจจิม... ราชทูตคู่หนึ่งมีราชการด่วนมาแต่ทิศอุดร... ราชทูตคู่หนึ่ง มีราชการด่วนมาแต่ทิศทักษิณแล้วถามนายประตูนั้นอย่างนี้ว่า แน่ะบุรุษผู้เจริญ ! เจ้าเมืองนี้อยู่ที่ไหน นายประตูนั้นพึงตอบว่า แน่ะท่านผู้เจริญ ! นั่นเจ้าเมืองนั่งอยู่ ณ ทางสามแพร่งกลางเมือง ทีนั้นแล ราชทูตคู่หนึ่งนั้นมอบถ้อยคำตามความเป็นจริงแก่เจ้าเมืองแล้ว พึงดำเนินกลับไปทางตามที่มาแล้ว ดูก่อนภิกษุ ! อุปมานี้แลเรากระทำแล้วเพื่อจะให้เนื้อความแจ่มแจ้ง ก็ในอุปมานั้นมีเนื้อความดังต่อไปนี้ คำว่าเมือง เป็นชื่อของกายนี้ที่ประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ ซึ่งมีมารดาและบิดาเป็นแดนเกิด เจริญขึ้นด้วยข้าวสุกและขนมสด มีอันต้องอบ ต้องนวดฟั้นเป็นนิตย์ มีอันทำลายและกระจัดกระจายเป็นธรรมดา คำว่าประตู

๖ ประตู เป็นชื่อของอายตนะภายใน ๖ คำว่านายประตู เป็นชื่อของสติ คำว่าราชทูตคู่หนึ่งมีราชการด่วน เป็นชื่อของสมถะและวิปัสสนา คำว่าเจ้าเมือง เป็นชื่อของวิญญาณ คำว่าทางสามแพร่งกลางเมือง เป็นชื่อของมหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ คำว่าถ้อยคำตามความเป็นจริง เป็นชื่อของนิพพาน คำว่าทางตามที่มาแล้ว เป็นชื่อของอริยมรรคมีองค์ ๘ คือ สัมมาทิฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ

- มหาวาร. สํ. ๑๘/๒๓๘/๓๓๙.

กายนคร (อีกนัยหนึ่ง)

ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้: สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิคมของชาวสุมภะ ชื่อเสทกะ ในสุมภชนบท ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุ ท. ! ภิกษุเหล่านั้น ทูลรับพระผู้มีพระภาคแล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า :

ดูก่อนภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนหมู่มหาชนได้ทราบข่าวว่า มีนางงามในชนบท พึงประชุมกัน ก็นางงามในชนบทนั้น น่าดูอย่างยิ่งในการฟ้อนรำ น่าดูอย่างยิ่งในการขับร้อง หมู่มหาชนได้ทราบข่าวว่า นางงามในชนบทจะฟ้อนรำขับร้อง พึงประชุมกันยิ่งขึ้นกว่าประมาณ ครั้งนั้น บุรุษผู้อยากเป็นอยู่ไม่อยากตาย ปรารถนาความสุข เกลียดทุกข์ พึงมากล่าวกับหมู่มหาชนนั้นอย่างนี้ว่า ดูก่อนบุรุษผู้เจริญ ! ท่านพึงนำภาชนะน้ำมันอันเต็มเปี่ยมนี้ไปในระหว่างที่ประชุมใหญ่กับนางงามในชนบท และจักมีบุรุษเงื้อดาบ

ตามบุรุษผู้นำหม้อน้ำมันนั้นไปข้างหลังๆ บอกว่า ท่านจักทำน้ำมันนั้นหก แม้หน่อยหนึ่งในที่ใด ศีรษะของท่านจักขาดตกลงไปในที่นั้นทีเดียว ดูก่อนภิกษุ ท. ! เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน? บุรุษผู้นั้นจะไม่ใส่ใจภาชนะน้ำมันโน้น แล้วพึงประมาทในภายนอกเทียวหรือ

"ไม่เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า !"

ดูก่อนภิกษุ ท. ! เราทำอุปมานี้ เพื่อให้เข้าใจเนื้อความนี้ชัดขึ้น เนื้อความในข้อนี้มีอย่างนี้แล คำว่า ภาชนะน้ำมันอันเต็มเปี่ยม เป็นชื่อของ**กายคตาสติ.**

ดูก่อนภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า**กายคตาสติ จักเป็นของอันเราเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว กระทำให้เป็นดังยาน กระทำให้เป็นที่ตั้ง กระทำไม่หยุด สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว** ดูก่อนภิกษุ ท. ! เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ แล.

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๒๖๖/๗๖๓ .

โพชฌงค์แก้จิตหดหู่และจิตฟุ้งซ่าน

ครั้งนั้น ภิกษุเป็นอันมาก เวลาเช้า นุ่งแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังพระนครสาวัตถี (ความต่อไปเหมือนปริยายสูตรข้อ ๕๔๗-๕๕๐) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ ท. ! พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกผู้มีวาทะอย่างนี้ ควรเป็นผู้อันเธอทั้งหลายพึงถามอย่างนี้ว่า ดูก่อนภิกษุ ท. ! สมัยใดจิตหดหู่ สมัยนั้น มิใช่กาลเพื่อเจริญโพชฌงค์เหล่าไหน เป็นกาลเพื่อเจริญโพชฌงค์เหล่าไหน? สมัยใด จิตฟุ้งซ่าน สมัยนั้น มิใช่กาลเพื่อเจริญโพชฌงค์เหล่าไหน เป็นกาลเพื่อเจริญโพชฌงค์เหล่าไหน? พวกอัญญเดียร์ถีย์ปริพาชกถูกเธอทั้งหลายถามอย่างนี้แล้ว จักแก้ไม่ได้เลย และจักถึงความอึดอัดอย่างยิ่ง ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะเป็นปัญหาที่ถามในฐานะมิใช่วิสัย ดูก่อนภิกษุ ท. ! เรายังไม่แลเห็นบุคคลในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ที่จะยังจิตให้ยินดีด้วยการแก้ปัญหาเหล่านี้ เว้นเสียจากตถาคต สาวกของตถาคต หรือผู้ที่ฟังจากตถาคต หรือจากสาวกของตถาคตนั้น.

ดูก่อนภิกษุ ท. ! **ก็สมัยใด จิตหดหู่ สมัยนั้น มิใช่กาลเพื่อเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ มิใช่กาลเพื่อเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ มิใช่กาลเพื่อเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์** ข้อนั้นเพราะเหตุไร? **เพราะจิตหดหู่ จิตที่หดหู่นั้น ยากที่จะให้ตั้งขึ้นได้ด้วยธรรมเหล่านั้น** เปรียบเหมือนบุรุษต้องการจะก่อไฟดวงน้อยให้ลุกโพลง เขาจึงใส่หญ้าสด โคมัยสด ไม้สด พ่นน้ำและโรยฝุ่นลงในไฟนั้น บุรุษนั้นจะสามารถก่อไฟดวงน้อยให้ลุกโพลงขึ้นได้หรือหนอ?

"ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า !"

ฉันนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย สมัยใด จิตหดหู่ สมัยนั้น มิใช่กาลเพื่อเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ มิใช่กาลเพื่อเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ มิใช่กาลเพื่อเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะจิตหดหู่ จิตที่หดหู่นั้น ยากที่จะให้ตั้งขึ้นได้ด้วยธรรมเหล่านั้น.

ดูก่อนภิกษุ ท. ! ก็สมัยใด จิตหดหู่ สมัยนั้น เป็นกาลเพื่อเจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ เป็นกาลเพื่อเจริญวิริยสัมโพชฌงค์ เป็นกาลเพื่อเจริญปีติสัมโพชฌงค์ ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะจิตหดหู่ จิตที่หดหู่นั้น ให้ตั้งขึ้นได้ง่ายด้วยธรรมเหล่านั้น เปรียบเหมือนบุรุษต้องการจะก่อไฟดวงน้อยให้ลุกโพลง เขาจึงใส่หญ้าแห้ง โคมัยแห้ง ไม้แห้ง เอาปากเป่าและไม่โรยฝุ่นในไฟนั้น บุรุษนั้นสามารถจะก่อไฟดวงน้อยให้ลุกโพลงขึ้นได้หรือหนอ?

"ได้พระเจ้าข้า !"

ฉันนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย **สมัยใด จิตหดหู่ สมัยนั้นเป็นกาลเพื่อเจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ เป็นกาลเพื่อเจริญวิริยสัมโพชฌงค์ เป็นกาลเพื่อเจริญปีติสัมโพชฌงค์** ข้อนั้นเพราะเหตุไร? **เพราะจิตหดหู่ จิตที่หดหู่นั้น ให้ตั้งขึ้นได้ง่ายด้วยธรรมเหล่านั้น.**

ดูก่อนภิกษุ ท. ! **ก็สมัยใด จิตฟุ้งซ่าน สมัยนั้น มิใช่กาลเพื่อเจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ มิใช่กาลเพื่อเจริญวิริยสัมโพชฌงค์ มิใช่กาลเพื่อเจริญปีติสัมโพชฌงค์** ข้อนั้นเพราะเหตุไร? **เพราะจิตฟุ้งซ่าน จิตฟุ้งซ่านนั้น ยากที่จะให้สงบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น** เปรียบเหมือนบุรุษต้องการจะ

ดับไฟกองใหญ่ เขาจึงใส่หญ้าแห้ง โคมัยแห้ง ไม้แห้ง เอาปากเป่า และไม่โรยฝุ่นลงไปในกองไฟใหญ่นั้น บุรุษนั้นสามารถจะดับไฟกองใหญ่ได้หรือหนอ?

"ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า !"

ฉันนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย สมัยใด จิตฟุ้งซ่าน สมัยนั้นมิใช่กาลเพื่อเจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ มิใช่กาลเพื่อเจริญวิริยสัมโพชฌงค์ มิใช่กาลเพื่อเจริญปีติสัมโพชฌงค์ ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะจิตฟุ้งซ่าน จิตที่ฟุ้งซ่านนั้น ยากที่จะให้สงบได้ด้วยธรรมเหล่านั้น.

ดูก่อนภิกษุ ท. ! ก็สมัยใด จิตฟุ้งซ่าน สมัยนั้น เป็นกาลเพื่อเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ เป็นกาลเพื่อเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ เป็นกาลเพื่อเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะจิตฟุ้งซ่าน จิตที่ฟุ้งซ่านนั้น ให้สงบได้ง่ายด้วยธรรมเหล่านั้น เปรียบเหมือนบุรุษต้องการจะดับไฟกองใหญ่ เขาจึงใส่หญ้าสด โคมัยสด ไม้สด พ่นน้ำ และโรยฝุ่นลงในกองไฟใหญ่นั้น บุรุษนั้นจะสามารถดับกองไฟกองใหญ่นั้นได้หรือหนอ?

"ได้พระเจ้าข้า !"

ฉันนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย **สมัยใด จิตฟุ้งซ่าน สมัยนั้นเป็นกาลเพื่อเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ เป็นกาลเพื่อเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ เป็นกาลเพื่อเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์** ข้อนั้นเพราะเหตุไร? **เพราะจิตฟุ้งซ่าน จิตที่ฟุ้งซ่านนั้น ให้สงบได้ง่ายด้วยธรรมเหล่านั้น** ดูก่อนภิกษุ ท.! เรากล่าว **"สติ" แลว่า มีประโยชน์ในที่ทั้งปวง.**

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๑๕๕/๕๖๘.

โพชฌงค์ ๗ อาศัยแล้วเป็น ๑๔

ดูก่อนภิกษุ ท. ! ก็ปริยายที่โพชฌงค์ ๗ อาศัยแล้วเป็น ๑๔ อย่างเป็นไฉน?

ดูก่อนภิกษุ ท. ! แม้**สติในธรรมทั้งหลายในภายในก็เป็นสติสัมโพชฌงค์** แม้**สติในธรรมทั้งหลายในภายนอกก็เป็นสติสัมโพชฌงค์** คำว่าสติสัมโพชฌงค์ ดังนี้ ย่อมมาสู่อุเทศ แม้โดยปริยายนี้ **สติสัมโพชฌงค์ก็เป็น ๒ อย่าง.**

ดูก่อนภิกษุ ท. ! แม้**ธรรมทั้งหลายในภายในที่บุคคลเลือกเฟ้นตรวจตรา ถึงความพินิจพิจารณาด้วยปัญญา ก็เป็นธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ แม้ธรรมทั้งหลายในภายนอกที่บุคคลเลือกเฟ้นตรวจตรา ถึงความพินิจพิจารณาด้วยปัญญา ก็เป็นธัมมวิจยสัมโพชฌงค์** คำว่า ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ดังนี้ ย่อมมาสู่อุเทศ แม้โดยปริยายนี้ **ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ก็เป็น ๒ อย่าง.**

ดูก่อนภิกษุ ท. ! แม้**ความเพียรทางกายก็เป็นวิริยสัมโพชฌงค์ แม้ความเพียรทางจิตก็เป็นวิริยสัมโพชฌงค์** คำว่า วิริยสัมโพชฌงค์ ดังนี้ย่อมมาสู่อุเทศ แม้โดยปริยายนี้ **วิริยสัมโพชฌงค์ก็เป็น ๒ อย่าง.**

ดูก่อนภิกษุ ท. ! แม้**ปีติที่มีวิตกวิจารก็เป็นปีติสัมโพชฌงค์** แม้**ปีติที่ไม่มีวิตกวิจารก็เป็นปีติสัมโพชฌงค์** คำว่า ปีติสัมโพชฌงค์ ดังนี้ ย่อมมาสู่อุเทศแม้โดยปริยายนี้ **ปีติสัมโพชฌงค์ ก็เป็น ๒ อย่าง.**

ดูก่อนภิกษุ ท. ! แม้**ความสงบกายก็เป็นปัสสัทธิสัมโพชฌงค์** แม้**สงบจิตก็เป็นปัสสัทธิสัมโพชฌงค์** คำว่า ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ดังนี้ ย่อมมาสู่อุเทศแม้

โดยปริยายนี้ **ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ก็เป็น ๒ อย่าง.**

ดูก่อนภิกษุ ท. ! แม้**สมาธิที่มีวิตกวิจารก็เป็นสมาธิสัมโพชฌงค์** แม้**สมาธิที่ไม่มีวิตกวิจาร ก็เป็นสมาธิสัมโพชฌงค์** คำว่า สมาธิสัมโพชฌงค์ดังนี้ ย่อมมาสู่อุเทศ แม้โดยปริยายนี้ **สมาธิสัมโพชฌงค์ก็เป็น ๒ อย่าง.**

ดูก่อนภิกษุ ท. ! แม้**ความวางเฉยในธรรมทั้งหลายในภายใน ก็เป็นอุเบกขาสัมโพชฌงค์** แม้**ความวางเฉยในธรรมทั้งหลายในภายนอก ก็เป็นอุเบกขาสัมโพชฌงค์** คำว่าอุเบกขาสัมโพชฌงค์ ดังนี้ ย่อมมาสู่อุเทศ แม้โดยปริยายนี้ **อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ก็เป็น ๒ อย่าง.**

ดูก่อนภิกษุ ท. ! ปริยายนี้แล **ที่โพชฌงค์ ๗ อาศัยแล้วเป็น ๑๔ อย่าง.**

- มหาวาร. สํ. ๑๙/๑๕๔/๕๕๙.

ตถาคตเท่านั้นที่พยากรณ์ไม่ผิดพลาด

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันอาราม ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ครั้งนั้นแล เวลาเช้า ท่านพระอานนท์นุ่งแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปยังที่อยู่ของมิคสาลาอุบาสิกา แล้วนั่งบนอาสนะที่เขาปูลาดถวาย ครั้งนั้น มิคสาลาอุบาสิกาเข้าไปหาท่านพระอานนท์กราบไหว้แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ถามท่านพระอานนท์ว่า ข้าแต่ท่านพระอานนท์ .... บิดาของดิฉันชื่อปุราณะเป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ประพฤติห่างไกล งดเว้นจากเมถุนอันเป็นธรรมของชาวบ้าน

ท่านกระทำกาละแล้ว พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์ว่า เป็นสกทาคามีบุคคล .... บุรุษชื่ออิสิทัตตะ ผู้เป็นที่รักของบิดาของดิฉัน ไม่เป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ (แต่) ยินดีด้วยภรรยาของตน แม้เขาทำกาละแล้ว พระผู้มีพระภาคก็ทรงพยากรณ์ว่า เป็นสกทาคามีบุคคล .... ธรรมนี้ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้ว อันเป็นเหตุให้คนสองคน คือ คนหนึ่งประพฤติพรหมจรรย์ คนหนึ่งไม่ประพฤติพรหมจรรย์ จักเป็นผู้มีคติเสมอกันในสัมปรายภพได้อย่างไร ....

ท่านพระอานนท์กล่าวว่า ดูก่อนน้องหญิง ! ก็ข้อนี้พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์ไว้อย่างนั้น..........

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูก่อนอานนท์ ! ก็มิคสาลาอุบาสิกาเป็นพาล ไม่ฉลาด เป็นคนบอด มีปัญญาทึบ เป็นอะไร และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นอะไร ในญาณเครื่องกำหนดรู้ความยิ่งและหย่อนแห่งอินทรีย์ของบุคคล.......... **เพราะกระแสแห่งธรรมย่อมถูกต้องบุคคลนี้ ใครเล่าจะพึงรู้เหตุนั้นได้นอกจากตถาคต ดูก่อนอานนท์ ! เพราะเหตุนั้นแหละ เธอทั้งหลายอย่าได้เป็นผู้ชอบประมาณในบุคคล และอย่าได้ถือประมาณในบุคคล เพราะผู้ถือประมาณในบุคคลย่อมทำลายคุณวิเศษของตน เราหรือผู้ที่เหมือนเราพึงถือประมาณในบุคคลได้**

- ทสก. อํ. ๒๔/๑๔๗/๗๕.

มูลนิธิพุทธโฆษณ์

มูลนิธิพุทธโฆษณ์

มูลนิธิแห่งมหาชนชาวพุทธ ผู้ซึ่งชัดเจน และมั่นคงในพุทธวจน

เริ่มจากชาวพุทธกลุ่มเล็กๆกลุ่มหนึ่ง ได้มีโอกาสมาฟังธรรมบรรยายจากท่านพระอาจารย์คึกฤทธิ์ โสตฺถิผโล ที่เน้นการนำพุทธวจน (ธรรมวินัยจากพุทธโอษฐ์ ที่พระพุทธองค์ทรงยืนยันว่าทรงตรัสไว้ดีแล้ว บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง ทั้งเนื้อความและพยัญชนะ) มาใช้ในการถ่ายทอดบอกสอน ซึ่งเป็นรูปแบบการแสดงธรรมที่ตรงตามพุทธบัญญัติ ตามที่ทรงรับสั่งแก่พระอรหันต์ ๖๐ รูปแรกที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ในการประกาศพระสัทธรรม และ**เป็นลักษณะเฉพาะที่ภิกษุในครั้งพุทธกาลใช้เป็นมาตรฐานเดียว**

หลักพุทธวจนนี้ ได้เข้ามาตอบคำถาม ต่อความลังเลสงสัย ได้เข้ามาสร้างความชัดเจน ต่อความพร่าเลือนสับสน ในข้อธรรมต่างๆ ที่มีอยู่ในสังคมชาวพุทธ ซึ่งทั้งหมดนี้ เป็นผลจากสาเหตุเดียวคือ การไม่ใช้คำของพระพุทธเจ้าเป็นตัวตั้งต้นในการศึกษาเล่าเรียน

ด้วยศรัทธาอย่างไม่หวั่นไหวต่อองค์สัมมาสัมพุทธะ ในฐานะพระศาสดา
ท่านพระอาจารย์คึกฤทธิ์ ได้ประกาศอย่างเป็นทางการว่า “อาตมาไม่มีคำสอนของตัวเอง”
และใช้เวลาที่มีอยู่ ไปกับการรับสนองพุทธประสงค์ ด้วยการโฆษณาพุทธวจน
เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม และความประสานเป็นหนึ่งเดียวของชาวพุทธ

เมื่อกลับมาใช้หลักพุทธวจน เหมือนที่เคยเป็นในครั้งพุทธกาล สิ่งที่เกิดขึ้นคือ ความชัดเจนสอดคล้องลงตัว ในความรู้ความเข้าใจ ไม่ว่าในแง่ของหลักธรรม ตลอดจนมรรควิธีที่ตรง และสามารถนำไปใช้ปฏิบัติให้เกิดผล รู้เห็นประจักษ์ได้จริงด้วยตนเองทันที ด้วยเหตุนี้ **ชาวพุทธที่เห็นคุณค่าในคำของพระพุทธเจ้าจึงขยายตัวมากขึ้นเรื่อยๆ เกิดเป็น “กระแสพุทธวจน”** ซึ่งเป็นพลังเงียบที่กำลังจะกลายเป็นคลื่นลูกใหม่ ในการกลับไปใช้ระบบการเรียนรู้พระสัทธรรม เหมือนดังครั้งพุทธกาล

ด้วยการขยายตัวของกระแสพุทธวจนนี้ สื่อธรรมที่เป็นพุทธวจน ไม่ว่าจะเป็นหนังสือ หรือซีดี ซึ่งแจกฟรีแก่ญาติโยมเริ่มมีไม่พอเพียงในการแจก ทั้งนี้ เพราะจำนวนของผู้ที่สนใจเห็นความสำคัญของพุทธวจนได้ขยายตัวมากขึ้นอย่างรวดเร็ว ประกอบกับว่า ท่านพระอาจารย์คึกฤทธิ์ โสตฺถิผโล เคร่งครัดในข้อวัตรปฏิบัติตามแนวทางของท่านพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) ภายใต้วินัยอันเป็นพุทธบัญญัติ การเผยแพร่พุทธวจนที่ผ่านมา จึงเป็นไปในลักษณะสันโดษตามมีตามได้ เมื่อมีโยมมาปวารณาเป็นเจ้าภาพในการจัดพิมพ์ ได้มาจำนวนเท่าไหร่ ก็ทยอยแจกไปตามที่มีเท่านั้น เมื่อมีมา ก็แจกไป เมื่อหมด ก็คือหมด

เนื่องจากว่า หน้าที่ในการดำรงพระสัทธรรมให้ตั้งมั่นสืบไป ไม่ได้ผูกจำกัดอยู่แต่เพียงพุทธสาวกในฐานะของสงฆ์เท่านั้น ฆราวาสกลุ่มหนึ่งซึ่งเห็นความสำคัญของพุทธวจน จึงรวมตัวกันเข้ามาช่วยขยายผลในสิ่งที่ท่านพระอาจารย์คึกฤทธิ์ โสตฺถิผโลทำอยู่แล้ว นั่นคือ การนำพุทธวจนมาเผยแพร่โฆษณา โดยพิจารณาตัดสินใจจดทะเบียน จัดตั้งเป็นมูลนิธิอย่างถูกต้องตามกฎหมาย เพื่อให้การดำเนินการต่างๆ ทั้งหมด อยู่ในรูปแบบที่โปร่งใส เปิดเผย และเปิดกว้างต่อสาธารณชนชาวพุทธทั่วไป

สำหรับผู้ที่เห็นความสำคัญของพุทธวจน และมีความประสงค์ที่จะดำรงพระสัทธรรมให้ตั้งมั่น ด้วยวิธีของพระพุทธเจ้า สามารถสนับสนุนการดำเนินการตรงนี้ได้ด้วยวิธีง่ายๆ นั่นคือ **เข้ามาใส่ใจศึกษาพุทธวจน และนำไปใช้ปฏิบัติด้วยตนเอง** เมื่อรู้ประจักษ์ เห็นได้ด้วยตนแล้ว ว่ามรรควิธีที่ได้จากการทำความเข้าใจ โดยใช้คำของพระพุทธเจ้าเป็นตัวตั้งต้นนั้น นำไปสู่ความเห็นที่ถูกต้อง ในหลักธรรมอันสอดคล้อง เป็นเหตุเป็นผล และเชื่อมโยงเป็นหนึ่งเดียว กระทั่งได้ผลตามจริง ทำให้เกิดมีจิตศรัทธา ในการช่วยเผยแพร่ขยายสื่อพุทธวจน เพียงเท่านี้ คุณก็คือหนึ่งหน่วยในขบวน "พุทธโฆษณ์" แล้ว

นี่คือเจตนารมณ์ของมูลนิธิพุทธโฆษณ์ นั่นคือเป็น**มูลนิธิแห่งมหาชนชาวพุทธ ซึ่งชัดเจน และมั่นคงในพุทธวจน**

ผู้ที่สนใจรับสื่อธรรมที่เป็นพุทธวจน เพื่อไปใช้ศึกษาส่วนตัว
หรือนำไปแจกเป็นธรรมทาน แก่พ่อแม่พี่น้อง ญาติ หรือเพื่อน
สามารถมารับได้ฟรี โดยไม่มีเงื่อนไข ที่วัดนาป่าพง
หรือตามที่พระอาจารย์คึกฤทธิ์ได้รับนิมนต์ไปแสดงธรรมนอกสถานที่

สำหรับรายละเอียดกิจธรรมต่างๆ ภายใต้เครือข่ายพุทธวจนโดยวัดนาป่าพง
ค้นหาข้อมูลได้จาก
www.watnapp.com

หากมีความจำนงที่จะรับไปแจกเป็นธรรมทานในจำนวนหลายสิบชุด ขอความกรุณาแจ้งความจำนงได้ที่

มูลนิธิพุทธโฆษณ์

สำนักงานใหญ่ : ๑๖/๘๘ ชั้น ๒ ซอยสุขุมวิท ๖๘ ถนนสุขุมวิท
แขวงบางนา เขตบางนา กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๒๐
โทรศัพท์ ๐๒-๗๔๔-๘๓๖๐ - ๑ โทรสาร ๐๒-๓๙๘-๒๑๘๔
เวบไซด์ : www.buddhakos.org อีเมล์ : info@buddhakos.org

ประสานงานและเผยแผ่ : มูลนิธิพุทธโฆษณ์ อาคารภคินท์
๙ ถนนรัชดาภิเษก แขวงดินแดง, เขตดินแดง กรุงเทพมหานคร ๑๐๔๐๐
โทร.๐๘๕-๐๕๘-๖๘๘๘, ๐๘๑-๕๑๓-๑๖๑๑

สนับสนุนการเผยแผ่พุทธวจนได้ที่

ชื่อบัญชี "มูลนิธิพุทธโฆษณ์" ธนาคารกสิกรไทย สาขา ย่อยตลาดไท

ประเภท บัญชีออมทรัพย์ เลขที่บัญชี ๔๘๔-๒-๑๐๘๗๗-๘

วัดนาป่าพง

สื่อธรรมะนี้

จัดทำเพื่อประโยชน์ทางการศึกษาสู่สาธารณชนเป็นธรรมทาน